

no. 10 *[Signature]*

899.969

315

V-

299.2.1

ილია ჭავჭავაძე

თხზულებანი

წაკლე ინგოროყვას
შესავალი წერილით

სახელმწიფო გამომცემლობა

თ ბ ი ლ ი ს ი

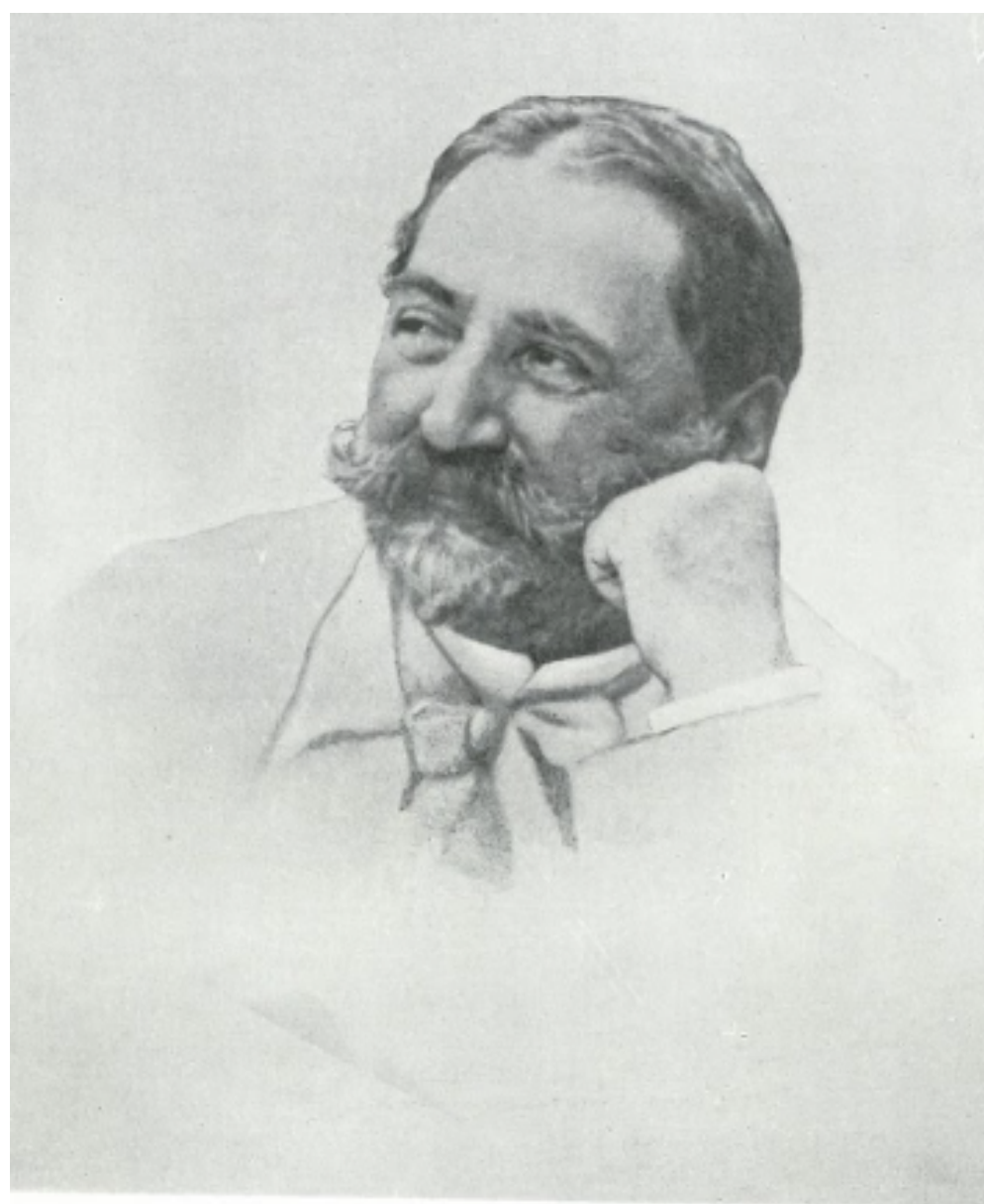
1957

2

500000007408

178947

თხზულებათა კრებულის შემდგენელი და რედაქტორი
პავლე ინგოროყვა

no — no *[Signature]*

ილია ჭავჭავაძე

. (ნარკვევო)

ი ლ ი ა ზ ა ვ ზ ა ვ ა ძ ე

(ნარკვევი)

. . .

ქართველი ერის უკვდავ მოღვაწეთა შორის ჩვენ გვინათებს შარავანდედით მოსილი სახე ილია ჭავჭავაძისა.

ილია ჭავჭავაძე ცენტრალური ფიგურაა მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ მწერლობასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

ილია ჭავჭავაძე და მისი თანამოღვაწე აკაკი წერეთელი არიან დიდნი ფუძემდებელნი ახალი ქართული მწერლობისა და ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა.

ილია ჭავჭავაძის სამწერლო მოღვაწეობა უაღრესად ფართო დიაპაზონისა, შეიძლება ითქვას — უნივერსალური ხასიათისა იყო.

ილია არის შემოქმედი ბრწყინვალე შედევრებისა მხატვრული მწერლობის დარგში. როგორცაა „განდეგილი“ და „კაცია-დამიანი!“, „კაკო ყაჩაღი“ და

„გლახის ნამზოზი“, „ბაზალეთის ტბა“ და „ოთარაანთ ქვრივი“, „აჩრდილი“ და „მგზავრის წერილები“.

ილია ამავე დროს არის დიდი პუბლიცისტი, ასევე კრიტიკოსი და ლიტერატურათმცოდნე, ისტორიკოსი, ეკონომისტი, სოციოლოგი, ღრმა მოაზროვნე.

ილია არის ქართველი ხალხის დიდი განმანათლებელი.

ილია უდიდესი საზოგადო მოღვაწეა მეცხრამეტე საუკუნის საქართველოსი, ქართველი ერის დიდი მოჭირნახულე. ილია არის საქართველოს მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დიდი ბელადი.

წინამდებარე ნარკვევში ჩვენი საგანია ავსახოთ დიდი მწერლის ცხოვრების გზა, გაეშუქოთ მისი მრავალმხრივი მოღვაწეობა.

ილია ჭავჭავაძე დაიბადა 1837 წელს, 27 ოქტომბერს (ძვ. სტ.), კახეთში, სოფელ ყვარელში.

ციდრე გადავიდოდეთ მწერლის ბიოგრაფიის განხილვაზე, ჩვენ აქ წინასწარ გადავშლით რამდენიმე ფურცელს ისტორიული წარსულიდან.

მწერლის წინაპარი საქართველოს ამ მხარის — კახეთის — ძირეული მკვიდრი იყვნენ.

პოეტის სამშობლო სოფელი ყვარელი მდებარეობდა ისტორიული საქართველოს აღმოსავლეთი საზღვრების საღარაჯოზე.

შემთხვევითი არაა, რომ სოფელ ყვარლის თავში, დალისტანიდან მომავალი გზის ხაზზე, აღმართულია ძველი ციხე.

ხოლო თვით ილიას სახლი, სადაც დაიბადა პოეტი, — ეს არის ძველბურთი კოშკი, მტრებისაგან თავდასაცველად აგებული.

პოეტის სამშობლო სოფელი ყვარელი გადაჰყურებს საქართველოს მშვენიერს — ალაზნის ველს. მაგრამ ეს მშვენიერი ველი სამშობლოს ერთგულ დამცველთა წმინდა სისხლით არის მორწყული.

რა ცეცხლი გაჩნდა გაღმა-მხარს,

რა გრგვინვა მოდის ბრძოლისა,

მთლად დალისტანი მოაწვა

გასაოზრებლად ყვარლისა!

ოცდარვა დღეა, რა ისმის

ხმა ომის შეუწყვეტლისა!

გაჰირდა... ციხე მისუსტდა...

სად არის ხელი მსხნელისა?

.....

გაჩნდნენ დამსხნელნი... ხმაღდახმაღ

შუა გააპეს მტრის ძალი,

და გამოიხსნეს მბრწყინავი

კახეთის თვალი ყვარელი.

საისტორიო წყაროებში უძველესი ცნობა ჭავჭავაძეთა გვარის შესახებ ეკუთვნის ჯერ კიდევ იმ ხანას, როდესაც ძველი საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობა არ იყო დარღვეული, — სახელდობრ საქართველოს მეფის ალექსანდრე I დიდის ხანას (მე-15 საუკუნის პირველი ნახევარი)¹. ეს იყო ეპოქა, როდესაც საქართველო იშუშებდა იმ ჭრილობებს, რომელიც ჩვენს ქვეყანას თემურლენგის ბარბაროსულმა შემოსევებმა მიაყენა.

თავდაპირველი სამკვიდრო ჭავჭავაძიანთა გვარისა, როგორც ირკვევა, ყოფილა კახეთის მთიულეთი, ახმეტა-თიანეთის მხარე.

ჭავჭავაძიანთა ერთ შტოს აქ ძველადვე, ჯერ კიდევ საშუალო საუკუნეებში, საქართველოს სახელმწიფო ხელისუფლებისაგან მიუღია თავადობა. ჭავჭავაძეთა სამოურავოს უძველეს ხანაში, როგორც ირკვევა, შეადგენდა ეს კუთხე, კახეთის მთიულეთი (ახმეტა-თიანეთის მხარე, ფშავ-ხევსურეთით); ამიტომაც ჭავჭავაძენი „მთის კაცთა“ სახელით მოიხსენიებიან².

¹ მეტეხის სიგელი ალექსანდრე I-ის დიდის დროისა, 1438 წლისა (თ. ჟორდანიას გამოცემა, ქრონიკები, II, 1897 წ., გვ. 244).

² იხ. იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, I, 1936 წ., გვ. 129. იხ. აგრეთვე „მასალა ისტორიისათვის“ (გამოქვეყნებული ჟურნალ „ივერიაში“, 1884 წ., V—VI, დამატება, გვ. 40), სადაც ჭავჭავაძეთა შესახებ აღნიშნულია, რომ „ესენი იყვნენ მთის ადგილით“. — აღვნიშნავთ ამასთან, რომ ახმეტა და მისი უბნის პუნქტები მოხსენებულია ჭავჭავაძეთა გვარეულობის მთელ რიგ საბუთებში (იხ. კერძოდ მე-16 საუკუნის საბუთი, ქრონიკები, II, გვ. 334). — თიანეთი, როგორც სამკვიდრო ჭავჭავაძეთა, მოიხსენება კერძოდ ხალხურ ლექსებში (იხ. დ. ხიზანიშვილი, ფშაური ლექსები, 1887 წ., გვ. 14).

მე-16 საუკუნის დასაწყისს, კახთა მეფის ლეონ I-ის დროს, 1529 წელს, ჭავჭავაძიანთა გვარის მთავარი შტო დაშვიდრებულია კახეთის გაღმამხარში, ყვარელ-შილდას მხარეში, კახეთის იმ სანაპიროზე, რომელიც იცავდა საქართველოს დაღისტანის მთიელთა შემოსევებისაგან¹.

ჭავჭავაძეთა ამ მთავარი შტოს სამეკიდროს შეადგენდა აგრეთვე გაღმა-მხარის მეზობლად მდებარე საინგილო — კახეთის ამ ძველი ისტორიული ნაწილის — სოფლები.

არაა ინტერესს მოკლებული აღნიშნოთ ამასთან, რომ ჭავჭავაძეთა გვარს ჰქონია სამეკიდრო საინგილოში თვით მე-18 საუკუნის პირველ ნახევრამდე. 1726 წლის სიგელში ჭავჭავაძეთა გვარის სანეკიდროდ დასახელებულია საინგილოს სოფლები: ენგიანი, ყანდახი და მოსული. ამას გარდა ჭავჭავაძეთა გვარს ჰქონია „სახელო“ საინგილოს ენისელში (იგივე ელისენი, თანამედროვე ალიაბადი — ზაქათალის რაიონისა), რომელიც საინგილოს მხარის ერთ-ერთ მთავარ ცენტრს წარმოადგენდა².

საქართველოს ამ ძველი განუყოფელი ისტორიული ნაწილის საინგილოს მოხსენებული პუნქტებიდან — საინგილოს ელისენში (თანამედროვე ალიაბადი) და მოსულში დღემდე ქართული მოსახლეობაა, რომელსაც წმინდად დაუცავს ქართული ენა. ხოლო ორ პუნქტში, ენგიანსა და ყანდახში, — თუმცა ასევე ქართული მოსახლეობაა, მაგრამ მათ ქართული დედა-ენა უკვე დაკარგული აქვთ...

ყვარელ-შილდას მხარე, სადაც მე-16 — 18 საუკუნეებში მკვიდრობდა ჭავჭავაძეთა გვარის მთავარი შტო, წარმოადგენდა, როგორც მოვიხსენეთ, სანაპირო კუთხეს, რომელიც იცავდა კახეთს დაღისტანის მთიელთა შემოსევებისაგან; ხოლო საინგილო იყო გზა, საიდანაც აწარმოებდნენ კახეთზე შემოტევას როგორც დაღისტნელები, ისე ირანელები. საქართველოს საზღვრების ამ სადარაჯოზე მონაპირობამ გამოიშუშაა ამ

მხარის მკვიდრთა შეუდრეკელი რაინდული სული.

იმ ქარიშხლიან ეპოქაში, რომელსაც წარმოადგენდა საქართველოსათვის, და კერძოდ კახეთისათვის, მე-17 — 18 საუკუნეები, ამ მხარის მკვიდრთ ჩვენ ვხედავთ სამშობლოსათვის თავდადებულ მებრძოლთა პირველ რიგებში.

ასე, მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში, როდესაც შაჰ-აბაზმა აპყარა კახეთი, და როდესაც თეიმურაზ I ათეული წლების მანძილზე აწარმოებდა გმირულ ბრძოლას ირანელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ, თეიმურაზის ერთ-ერთი მთავარი თანამშრომელი ამ დროს ყოფილა გაღმა-მხარის (შილდა-ყვარელის) ჭავჭავაძეთა გვარის წარმომადგენელი გარსევან გულბათის-მე ჭავჭავაძე, რომლის შესახებაც თეიმურაზ I ამბობს:

„იმ ტოლი კაცი იმ დროსა,
მე აღარ მეყვნა მისთანა“³.

მე-18 საუკუნის ოციან წლებში, როდესაც ქართლი და კახეთი ოსმალეთმა დაიპყრო, ვახტანგ VI და ქართლის თავი კაცები რუსეთში გაიხიზნენ, ხოლო კახეთის მეფე კონსტანტინე I და მისი ძმა თეიმურაზ II (ერეკლე II-ის მამა) კახეთის მთიულეთში ჩყვნენ გამაგრებულნი, ამ უკანასკნელთ თან ახლდნენ ჭავჭავაძენი.

ამ დროს — 1726 წელს გაცემულს ერთ სიგელში კახეთის მეფე კონსტანტინე I წერს ჭავჭავაძეთა სახლის განსაკუთრებული ღვაწლის შესახებ სამშობლოს წინაშე, — რომ მათმა მამა-პაპამ არა ერთგზის დასა-დო თავი ქვეყნისათვის, და რომ უკანასკნელ დროსაც, როდესაც ქვეყანას თურქები შემოესივნენ, მათ განსაკუთრებული გმირობა გამოიჩინეს.

მამა-პაპანი თქვენნიო, — წერს ჭავჭავაძეთა შესახებ კონსტანტინე I — „ერთგულუბასა, სამსახურსა შინა აღსრულებულ იყვნეს, რამეთუ მრავალნი შრომანი და ჭირნი თავს ესხნეს; და მრავალჯერ ექსორია ქმნილ-იყვნეს უცხოთა აღგილთა და ქვეყანათა კურთხეულთა მათ — მამათა და პაპათა ჩვენთა თანა. ხოლო აწ რომელნიცა დაშთომილ იყვნენ — შვილნი მათნი, უფროსნი მსახურებანი აღასრულენით, რამეთუ არა ჰრიდეთ ხორცთა თქვენთა სიკვდილად...“⁴

ქვეყნისათვის ამ თავდადებაზე ჩვენ მოგვითხრობს არა ერთი და ორი ხალხური ლექსი.

³ იხ. არჩილი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. II, 1936 წ., გვ. 86 — 87.

⁴ იხ. სიგელი 1726 წლისა, ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1450, დ. № 11, ს. № 12.

¹ იხ. „მასალა ისტორიისათვის“, ჟურნ. „ივერია“, 1884 წ., V — VI, დამატება, გვ. 40. აღნიშნავთ ამასთან, რომ ამავე ეპოქიდან, მე-16 საუკუნიდან, მოღწეულა ჭავჭავაძეთა საგვარეულო სიგელები 1517 და 1584 წლებისა (იხ. ქრონიკები, II, გვ. 334; ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1449, საბ. 1663; ფონდი 1448, საბ. 5228).

² იხ. სიგელი 1726 წლისა, ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 1450, დ. № 11, ს. № 12.

ოჯახური გარემო.
შრომობა. — სიჭაბუკე.

გავეცნოთ ამის შემდეგ მწერლის ოჯახურ გარემოს. მწერლის ოჯახში, მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში, ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო ძველი საქართველოს ისტორიული ტრადიციები.

მწერლის პაპა პაატა ჭავჭავაძე — მომსწრე იყო ერეკლე მეფისა.

ერეკლე მეფის დროს პაატა, ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, მოიხსენება როგორც მონაწილე ექსპედიციისა — იმერეთში 1788 წელს, როდესაც ერეკლემ იმერეთის მეფედ დასვა თავისი შვილიშვილი სოლომონ II¹.

1798 წელს, როდესაც გარდაიცვალა ღვაწლით-მოსილი პატარა კახი და, როგორც ხალხური ლექსი ამბობს — „საქართველოს შეეხსნა რკინის კარები“, — პაატა იყო ერეკლეს დამტირებელთა შორის; პაატას, ქართლ-კახეთის სხვა წარმომადგენლებთან ერთად, ჩამოუსვენებია ერეკლეს ცხედარი თელავიდან — მცხეთაში, სადაც იგი მიაბარეს სამშობლო მიწას საქართველოს ძველ დედაქალაქში².

საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის დროს პაატა სამხედრო სამსახურშია. 1800 წელს გიორგი XII უბოძებს პაატას სამხედრო ხარისხს „ხუთასის-თავობა“-ს³.

რუსეთის მფლობელობის დამყარების შემდეგ პაატა ცხოვრობს თავის სამშობლო სოფელ ყვარელში.

პაატას ხუთი ვაჟი ჰყოლია: სვიმონი, გარსევანი, ალექსანდრე, გრიგოლი (— მამა ილიასი) და იოსები.

პაატას პირველი ოთხი ვაჟი რუსეთის ჯარში ყოფილან სამსახურში ოფიცრებად. ამათგან პირველი სამი, ჯერ კიდევ ახალგაზრდები, ომებში დაღუპულან. უფროსი ვაჟი, სვიმონი, ქართული გრენადერთა პოლკის პორუჩიკი, დაღუპულა 1827 წელს, სპარსეთთან ომში; იგი მოუკლავთ ბრძოლაში ერევნის ციხის აღების დროს. უდროოდ დაღუპულს სვიმონ ჭავჭავაძეს მოიხსენებს გრიგოლ ორბელიანი თავის „საღლეგრამე-“

ლო“-ში, როგორც „მშვენიერს და გონებით სავსე ყმაწვილ კაცს“.

სვიმონ ჭავჭავაძის მომდევნო ძმა — გარსევანი, შტაბს-კაპიტანი კავკასიის მესანგრეთა ბატალიონისა, და მესამე ძმა — სრულიად ახალგაზრდა ალექსანდრე — დაღუპულან უახლოეს წლებში ლეკებთან ომის დროს დაღისტანში⁴.

მეოთხე ვაჟი პაატასი. — გრიგოლი, მამა ილიასი, დაბადებულია 1811 წელს⁵.

გრიგოლი, ისევე როგორც მისი ძმები, ერთხანად სამხედრო სამსახურში ყოფილა ოფიცრად.

როგორც ირკვევა, გრიგოლი თავის დროისათვის საკმაოდ განათლებული ადამიანი ყოფილა. ილია თავის ავტობიოგრაფიაში თავმდაბლურად შენიშნავს მამის შესახებ: „მამაჩემი რამდენადმე განათლებული კაცი იყო, ოფიცრად მსახურობდა ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში და რუსული კარგად იცოდა“-ო⁶.

გრიგოლი სამხედრო სამსახურში სრულიად ახალგაზრდა შესულა, 1828 წელს, როდესაც იგი მე-17 წელში იყო გადამდგარი. 1828 — 1829 წლებში მას მონაწილეობა მიუღია ომში ოსმალეთის წინააღმდეგ. გრიგოლი მონაწილე ყოფილა ბრძოლებისა ყარსის აღების დროს (23 ივნისს 1828 წ.), ახალქალაქის აღების დროს (24 ივლისს 1828 წელს) და ახალციხის აღების დროს (15 აგვისტოს 1828 წელს). განსაკუთრებული მამაცობისათვის, რომელიც გრიგოლს გამოუჩენია ახალციხის ციტადელის აღებისას, გრიგოლს, 17 წლით ყმაწვილს, უბოძეს ოფიცრის პირველი ჩინი. ამის შემდეგ 1828 — 1829 წლების მანძილზე გრიგოლი

⁴ იხ. საბუთი ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივისა, ფონდი 3, საქმე 3728, ფ. 1 — 3; საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 168 (პუბლიკაცია ა. იოვიძისა).

⁵ იხ. გრიგოლ პაატას-ძე ჭავჭავაძის ნამსახურობათი ნუსხა (ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 3, საქმე 3728, ფ. 4 — 10; საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 169 — 174). შეად. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, 1935 წ., გვ. 554.

⁶ იხ. ილიას ავტობიოგრაფია (გამოქვეყნებულია ჟურნალ „განათლებაში“, 1908 წ., № 1, გვ. 17 — 22).

¹ იხ. პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი XII-ისა, 1936 წ., გვ. 263.

² იხ. უწყება ერეკლე მეფის დასაფლავების შესახებ (დოკუმენტი დაბეჭდილი გაზ. „ივერიაში“ 1887 წ. № 89 — 90).

³ იხ. საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 263. შეად. საბუთი ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივისა, ფონდი 1450, დ. № 52/ს. № 74.

მონაწილეობს ბრძოლებში ოსმალთა წინააღმდეგ ძველქართულ მხარეებში — კოლა-არტანში, ტაოში, სპერში, ლაზეთ-ჭანეთში, აგრეთვე არზრუმის მხარეში. დაბა ღარათის ალექსანდრის (სპერის მხარეში) და ბრძოლაში გამოჩენილი მამაცობისათვის გრიგოლი ორდენით დაუჯილდოვებიათ¹.

1829 წელს, ოსმალეთთან ომის დამთავრების შემდეგ, გრიგოლი თავის პოლკთან ერთად საქართველოში ბრუნდება.

1832 წელს გრიგოლი ოჯახს მოეკიდება, შეირთავს მაგდანე ბებურიშვილის ქალს.

შემდეგ წელს, 1833-ში, გრიგოლი ანებებს თავს სამხედრო სამსახურს (პორუჩიკის ჩინით) და საბოლოოდ დამკვიდრდება თავის მამაპაპულ სოფელ ყვარულში.

ის გარემოება, რომ გრიგოლს დაუწებებია თავი სამხედრო სამსახურისათვის ასე ადრე, ჯერ კიდევ 22 წლის ახალგაზრდას, იმით ყოფილა გამოწვეული, რომ გრიგოლის სამივე უფროსი ძმა ომებში დაიღუპა და მათ გაუყოფელ ოჯახს სხვა პატრონი, გარდა გრიგოლისა, არა ჰყავდა აღსანიშნავია ამას გარდა, რომ გრიგოლის უფროსი ძმების შემდეგ, რომლებიც, როგორც ჩანს, ფართო ხელგაშლილ ცხოვრებას ეწეოდნენ, დიდი ვალები დარჩენილა, რამაც ოჯახი უკიდურეს გაჭირვებაში ჩააგდო².

გრიგოლმა სამხედრო სამსახურს თუნცა თავი დაანება 1833 წელს. მაგრამ თორმეტი წლის შემდეგ 1845 წელს მას ისევ მოუხდა დროებით ჯარში დაბრუნება.

1845 წელს გრიგოლი დაინიშნა კახეთის მოხალისეთა ჯარის (მილიციის) ათასეულის უფროსად. კახეთის მოხალისეთა ეს ჯარი შეიკრიბა დაღისტანში სალაშქროდ. 1845 წლის ზაფხულზე ჯარმა ილაშქრა დაღისტანში, დიდოეთში. გრიგოლს ამ ექსპედიციის დროს დიდი მამაცობა გამოუჩენია და იგი დაუჯილდოვებიათ შტაბს-კაპიტანის სამხედრო ხარისხით („за примерную храбрость, оказанную во время военных действий награжден чином штабс-капитана“ — ნათქვამია ოფიციალურ დოკუმენტში). ექსპედიციის დამთავრებისა და ჯარის კახეთში დაბრუნების შემდეგ, გრიგოლი 1845 წელსვე თავისუფლდება სამხედრო სამსახურიდან და ბრუნდება სამშობლო სოფელ ყვარულში.

ოთხი წლის შემდეგ, 1849 წელს, გრიგოლი ისევ ღებულობს მონაწილეობას სამხედრო ექსპედიციაში და-

ღისტანში და კვლავ ღებულობს სამხედრო ჯილდოს მამაცობისათვის³.

მაგრამ ნამდვილი გმირობა გრიგოლს გამოუჩენია 1850 წელს.

1850 წელს 14 ივლისს ყვარელს თავს დაესხა ლეკთა დიდი ჯარი. სოფელში შემთიკრა 500-მდე ცხენოსანი ლეკი; ამას გარდა სოფლის ბოლოს დაბანაკდა ქვეითი ჯარი ლეკებისა.

გრიგოლ ჰაეჰავაძემ, სოფლის კორდონის უფროს დავით ჰაეჰავაძესთან ერთად, სასწრაფოდ შეკრიბა სოფელელები წინააღმდეგობის გასაწყევად. ეს დარაზმვა სოფელელებისა იხე სწრაფად იქმნა მოწყობილი და ოპერაცია ლეკების წინააღმდეგ ისე ბრწყინვალედ იქმნა ჩატარებული, რომ ლეკების ჯარი უკუაქციეს და სოფლიდან განდევნეს ზარალის მიყენებით. შეტაკების დროს მოკლულ იქმნა თვით ბელად ლეკებისა, ანწუხყაფურას თემის ნაიბი აბალუ.

აღსანიშნავია, რომ ლეკებთან ამ შეტაკების დროს სოფელს არავითარი დაზარება არ გაუწია მთავრობის ჯარის ნაწილმა, რომელიც იდგა იქვე ახლოს. სოფლის გარეუბანში. ყვარლის ციხეში (ამ დროს ყვარლის ციხეში დაბანაკებული იყო მთავრობის ჯარის 400 ჯარისკაცი და 60 მილიციელი).

ოფიციალურ დოკუმენტში მთავრობის ჯარის ამ უმოქმედობის გამო, რაც ნამდვილ ღალატს უდრიდა, ნათქვამია:

„Урон горцев был бы несравненно значительнее, если бы воинский начальник Кварельского укрепления оказал хотя бы какую-нибудь помощь деревне; но несмотря на то, что горцы прошли при дневном свете в виду укрепления, от которой пройденная ими тропа отстоит не более как на 20 саженей, и к которой направлена сторожевая пушка, они прошли как бы совершенно незамеченными, и означенный воинский начальник, несмотря на неоднократные просьбы сельского начальника и жителей, не оказал никакой помощи и даже не позволил сотенному начальнику милиции Сигнахского уезда прапорщику Луарсабу Вачнадзеву выйти на помощь селению с бывшими при нем 60 человеками милиционеров“⁴.

³ იხ. გრიგოლ პატას-ძე ჰაეჰავაძის ნამსახურობითი ნუსხა.

⁴ იხ. ამიერკავკასიის სამოქალაქო სამმართველონ უფროსის მოხსენება კავკასიის მეფისნაცვლისადმი 1850 წლის 20 ივლისის თარიღით (ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ფონდი 4, საქმე 9257, ფ. 5, საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 163—5).

¹ იხ. გრიგოლ პატას-ძე ჰაეჰავაძის ნამსახურობითი ნუსხა.

² იხ. საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 168.

ყვარლის ამ გმირული თავდაცვის შესახებ მეფის-ნაცვალმა მ. ვორონცოვმა 1851 წლის 24 ნოემბერს საგანგებო მოხსენებით აცნობა პეტერბურგში სამხედრო მინისტრს ა. ჩერნიშევს და ითხოვდა თავდაცვის მონაწილეების და, პირველ რიგში, თავდაცვის გმირი ორგანიზატორების — გრიგოლ და დავით ჭავჭავაძეების დაჯილდოებას. მ. ვორონცოვი ამ მოხსენებაში არ მალავდა აგრეთვე იმას, თუ რა სიმხდალე და უმოქმედობა გამოიჩინა ამ დროს მთავრობის ჯარის ხელმძღვანელობამ:

„...Я должен с сожалением сказать, — წერდა მ. ვორონცოვი, — что князей и жителей сел. Кварели тем более справедливо и необходимо наградить, что они были совершенно оставлены без помощи со стороны нашего укрепления Кварельского, несмотря на то, что в этом укреплении находилось под командованием подполковника Старова до 400 человек линейного батальона и грузинских милиционеров; сии последние сами просились у воинского начальника итти на помощь селению, но в этом им было отказано...“

მოხსენება თავდებოდა მ. ვორონცოვის შემდეგი უზამდგომლობით:

„Считая заслуги князей Чавчавадзевых совершенно заслуживающими награды, я имею честь покорнейше просить вашу светлость исходатайствовать высочайшее государя императора соизволение на пожалование им орденов св. Анны: штабс-капитану Григорию 2-ой степени и прапорщику Давиду 4-ой степени“.

ამის შემდეგ, 1851 წლის 26 იანვრის თარიღით იმპერატორის სახელით გამოსული ბრძანებით, გრიგოლ და დავით ჭავჭავაძენი დაჯილდოებულ იქმნენ დასახელებული სამხედრო ორდენებით¹.

გრიგოლმა, როგორც ალენიშნეთ, სამხედრო სამსახურში მხოლოდ რამდენიმე წელიწადი დაჰყო, ხოლო მეტწილად იგი სოფელში ცხოვრობდა და სოფლის მეურნეობას მისდევდა. გრიგოლი თბილისთანაც არ წყვეტდა კავშირს, სადაც იზრდებოდნენ მისი შვილები. კერძოდ გრიგოლი არა იშვიათი სტუმარი ყოფილა თავისი მოგვარის, პოეტის ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახსა².

¹ საბუთები ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივისა, ფონდი 4, საქ. 9527, ფ. 10 — 11, 14; საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 166 — 7.

² იხ. მ. ნასიძე („მე გახლავარ“), ილია ჭავჭავაძე, 1898 წ., გვ. 5 — 6.

ძველი საზოგადო მოღვაწე მ. ნასიძე, ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფიაში, რომელიც ილიას სიცოცხლეში გამოქვეყნდა (1898 წელს) — წერს ილიას მამის გრიგოლის შესახებ: გრიგოლ ჭავჭავაძე ცნობილი იყო მთელ კახეთში როგორც გონებაშაზვილი, სიტყვამოსწრებული კაცი, თავის დროზე ზომიერი ხუმრობა უყვარდაო³. (ამასვე გადმოგვცემს ილიას მამის შესახებ ბიოგრაფიულ შენიშვნაში ალექსანდრე ყიფშიძე)⁴.

მას შემდეგ, რაც ილიას მამა გრიგოლი სოფელში დასახლდა, მისი ცხოვრება ვერ მოეწყო ბედნიერად. გრიგოლს გარდაეცვალა ახალგაზრდა მეუღლე (1848 წ.) და წვრილ შვილებზე ზრუნვა მას დააწვა ტვირთად. ამით იყო, ჩანს, გამოწვეული ის გულჩათხრობილობა, რომელიც დასჩემდა გრიგოლს. თავის ავტობიოგრაფიაში ილია მოგვითხრობს მამის შესახებ: იგი ზოგჯერ რამდენიმე დღის განმავლობაში ხმას არ ამოიღებდა და მღუმარებით იყო შეპყრობილი. მხოლოდ იშვიათად, საზოგადოებაში ყოფნის დროს, გრიგოლი გამოცოცხლდებოდა და გონებაშაზვილობითა და ზომიერი ხუმრობით ხიზლავდა ყველას.

ილიას მამამ დიდი მზრუნველობა გამოიჩინა, რათა შვილებს სათანადო განათლება მიეღოთ. გრიგოლმა, მიუხედავად დიდი ხელმოკლეობისა (— გრიგოლს, როგორც მოვიხსენეთ, დიდი ვალები დააწვა ძმების გარდაცვალების შემდეგ), — თავისი უფროსი ვაჟი კონსტანტინე, თბილისში სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ, რუსეთში, მოსკოვის უნივერსიტეტში გაგზავნა განათლების მისაღებად. ასევე თავისი ხანმოკლე სიცოცხლის მანძილზე მან სწავლის გზაზე დააყენა სხვა თავისი უმცროსი შვილები. აღსანიშნავია ამასთან, რომ გრიგოლი, სამხედრო კაცი, თავის შვილებს ზრდიდა არა სამხედრო, არამედ სამოქალაქო სასწავლებლებში, და ეს მაშინ, როდესაც იმდროინდელი თავადაზნაურობა ასე ესწრაფოდა სამხედრო სამსახურს. აღსანიშნავია ამასთან ისიც, რომ გრიგოლი ზრუნავდა არა მარტო ვაჟების განათლებაზე, არამედ თავისი უფროსი ქალი ნინო აგრეთვე ჩამოუყვანია სოფლიდან თბილისში და წმ. ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლებელში ზრდიდა. ამ დროს ქალების მიზარება სასწავლებელში, ისიც პროვინციიდან, იშვიათი შემთხვევა იყო. გრიგოლი, როგორც ირკვევა, თავის დროისათვის მოწინავე შეხედულებების ადამიანი ყოფილა.

გრიგოლი გარდაიცვალა შედარებით ახალგაზრდა

³ იხ. იქვე, გვ. 5 — 6.

⁴ იხ. კრებული: ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება, 1907 წ., წერილი ა. ყ-სა, გვ. 69.

კაცი, 41 წლისა, 1852 წელს (10 დეკემბერს ძვ. სტ.)¹, როდესაც ილია 15 წლისა იყო და გიმნაზიაში სწავლობდა.

*

დედა ილიასი — შ ა რ ი ა მ ი (ქალიშვილობაში შ ა გ დ ა ნ ე) თბილისელი მკვიდრი იყო, ბებურიშვილის ქალი, ასული კახეთის აზნაურის (თბილისში მცხოვრების) ქრისტეფორე ბებურიშვილისა². მარიამი დაბადებულია 1818 წელს³. იგი სრულიად ახალგაზრდა გათხოვია გრიგოლზე (1832 წ.).

მარიამი ძველებურის წესით კარგად განათლებული ყოფილა ქართულ ენაზე. მარიამი ნათელი ბუნების ადამიანი ყოფილა, შესანიშნავი აღმზრდელი თავისი შვილებისა.

ილია თავის ავტობიოგრაფიაში წერს:

„დედაჩემმა მშვენიერად იცოდა მაშინდელი ქართული მწერლობა, სულ ზეპირად ჰქონდა დასწავლილი თითქმის ყველა ლექსი და ძველებური მოთხრობა და რომანი, რომელიც კი იშოვებოდა მაშინ ან დაბეჭდილი, ან ხელნაწერით. საღამოობით დაგვსხავდა ბავშვებს და გვიკითხავდა მოთხრობებსა და ამბებს. წაკითხვის შემდეგ გვიამბობდა შინაარსს და მეორე დღის საღამოზედ გვიკითხავდა: აბა ვინ უფრო კარგად მიაგებოდა, რაც გუშინ გავიგონეთო. ვინც კარგად ვუამბობდით, გვაქებდა და ამ ქებას ჩვენ დიდად ვაფასებდით“.

გრიგოლ ყოფიშვილს დაცული აქვს ილიას გადმოცემები:

„არა ერთხელ გავვიგონია მისგან (ილიასგან), რომ მე, როგორც პატარას და ტანად მრგვალს, დამავორებდნენ ტახტზედ მუთაქასავით, დასდებდნენ ჩემზე წიგნს და კითხულობდნენო“⁴.

ამ დროიდან, ბავშვობიდანვე, ილიას უსაყვარლესი წიგნი გამხდარა შოთა რუსთაველის უკვდავი „ვეფხისტყაოსანი“, რომელსაც დედა უკითხავდა და ასწავლიდა.

ალექსანდრე ყიფშიძე, თვით ილიას გადმოცემის მიხედვით, წერს:

„ქართული წერა-კითხვა (ილიამ) პირველად ოჯახშივე შეიძინა. იქვე ბავშვობიდანვე ჰქონდა შესწავლი-

¹ იხ. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, 1935 წ., გვ. 554 (შეად. საისტორიო მთაბე, III, 1947 წ., გვ. 167).

² იხ. გრიგოლ პატარას-ძე ჭავჭავაძის ნამსახურობითი ხუცხა.

³ იხ. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, 1935 წ., გვ. 553.

⁴ იხ. გრ. ყიფშიძე, ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფია (ილია ჭავჭავაძის თხზულებანი, I, 1914 წ., გვ. IX).

ლი ვეფხისტყაოსანი შოთა რუსთაველისა და ეგების ეს გარემოება იყოს მიზეზი, რომ განსვენებულმა საუკეთესოდ იცოდა ქართული ენა, ბადალი არ ჰყავდა სამშობლო ენის ცოდნაში... თვითონაც (ილიას) ბევრჯერ სიამოვნებით მოუგონებია ის ნეტარი დრო ყმაწვილობისა და ბავშვობისა, ოჯახში რომ ქალები (ჯერ დედა, ხოლო დედის გარდაცვალების შემდეგ მამიდა) — ასწავლიდნენ ვეფხისტყაოსანს“⁵.

ილიას მშობლებს ექვსი შვილი ჰყოლია: კონსტანტინე, ნინო, ილია, ელისაბედი, თემური და სვიმონი.

ილიას უფროსი ძმა კონსტანტინე, რომელიც 1852 წელს მამას გაუგზავნია მოსკოვის უნივერსიტეტში შესასვლელად, მამის გარდაცვალების შემდეგ (იმავე 1852 წელს) — ჩამოზრუნებულა საქართველოში. იგი ჯერ სრულიად ახალგაზრდა 22 წლისა მოუკლავთ ლეკებს 1854 წელს, როდესაც შამილის რაზმი თავს დაესხა წინანდალს და გაიტაცეს პოეტის ალექსანდრე ჭავჭავაძის შვილის დავითის სახლობა. კონსტანტინე კახეთიდან ტყვეების გამოსახსნელად წასულ მღევართა შორის ყოფილა და ლეკებთან შეტაკების დროს დაღუპულა. უმცროსი ძმა ილიასი სვიმონი სრულიად მცირეწლოვანი გარდაცვლილა. მესამე ძმა ილიასი — თემური — გარდაცვლილა 1860 წელს, 15 წლისა, როდესაც იგი პეტერბურგში კადეტთა კორპუსში სწავლობდა. ილიამ ლექსში „ძმის სიკვდილზედ“ დაიტირა უდროოდ დაკარგული უკანასკნელი უმცროსი ძმა, რომელიც ილიას განსაკუთრებით ჰყვარებია.

ილიას და-ძმებიდან შერჩნენ დები ნინო და ელისაბედი.

ილიას თავისი ოჯახური წრე ბავშვობის ხანისა ასახული აქვს მოთხრობის „ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილის“ შესაფუძში, რომელიც ავტობიოგრაფიულ ელემენტებს შეიცავს.

უკვე ჭადარაშერეული მწერალი აქ იგონებს თავის ბავშვობას, თავის სოფელს — „როცა ბლარტბევით გარს ევხეინით დედ-მამას ორნი დანი და სამნი ძმანი... ვხედავ, როგორ დაგვხარიათ შვილებს დედა, მამა, როგორ შევხარით ბავშვურის სიხარულითა... მომესმის ჭკუა-დამჯდარი, სიყვარულიანი ლაპარაკი დედა-ჩემისა, მამა-ჩემისა...“

ილია იგონებს, თუ როგორ უნერგავდნენ მშობლები სამშობლო ქვეყნის სიყვარულს. ილია იგონებს მამის სიტყვებს: „ყველას უყვარს, შვილებო, თავის ქვეყანა, და როცა უჭირს, ძნელია კაცმა უმტყუნოს და თავი არ გამოიმეტოს...“

⁵ იხ. კრებული: „ილია ჭავჭავაძის ნიკვდილი და დასაფლავება“, წერილი ა. ყ-სა, გვ. 69.

ილია ათი წლისა იყო, როდესაც 1848 წელს (5 მაისს ძვ. სტ.) გარდაიცვალა ილიას დედა მარაამი, ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა ქალი, 30 წლისა¹.

ილიას მამამ გრიგოლმა ობლების აღზრდა მიანდო თავის დას მაკრინეს. მაკრინე, გათხოვილი ივანე არაგვის ერისთავზე. ამ დროს დაქვრივებული იყო. გრიგოლის თხოვნით მაკრინე დაბრუნდა სამშობლო სოფელ ყვარელში და იტივრთა ობლების აღზრდა, რომელთაც ნამდვილი დედობა გაუწია.

ილიას დაი ელისაბედი თავის მოგონებაში² წერს:

„დედა რომ გარდაიცვალა, დავრჩით ობოლნი, მცირეწლოვანნი. მამიჩემის დაი მაკრინე, მეუღლე ივანე არაგვის ერისთავისა, დარჩა ქვრივად. შვილი არა ჰყავდა. მამაჩემის თხოვნით გადმოსახლდა თავის ძმა გრიგოლთან. მიიღო დედობრივი მზრუნველობა ობლებზედ. ფრიად კეთილ, ქართულს მწიგნობრობაში განვითარებულს ყოვლად პატივცემულ ადამიანთან აღვიზარდენით...“

როდესაც ოთხი წლის შემდეგ, 1852 წელს, გარდაიცვალა ილიას მამა გრიგოლი, მთელი ოჯახის გაძლოლა ილიას მამიდას მაკრინეს დააწვა. მან ღირსეულად შესრულა აღმზრდელის დიდი მოვალეობა და ნამდვილი პატრონობა გაუწია დაობლებულ ოჯახს.

ილიას დაი ელისაბედი წერს თავის მოგონებაში:

„...მამის ჩემის სიკვდილის შემდეგ ყოველივე ოჯახის მზრუნველობა, გამგებლობა, გადავიდა მამიდა მაკრინეზე... მამიდამ ამ დღიდან მოკიდებული 87 წლამდის ჩვენს ზრუნვაში გაატარა თავისი სიცოცხლის დღენი“.

არაა ინტერესს მოკლებული მოვიყვანოთ აქ აგრეთვე ცნობები ილიას პირველი ბიოგრაფის მ. ნასიძისა, რომელიც იცნობდა ილიას ოჯახს და რომლის ბიოგრაფიული ნარკვევი, როგორც მოვიხსენეთ, თვით ილიას სიცოცხლეში გამოქვეყნდა (1898 წელს). მ. ნასიძე წერს:

„ყველაზედ გამოჩენილ პირად პოეტის ოჯახში უნდა ჩაითვალოს მამიდა მისი მაკრინე, ერისთავის მეუღლისა ბრძანდებოდა დიდი მწიგნობარი, დიდი განათლებული და ნაკითხი თავისი დროის შესაფერისად“³.

¹ იხ. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, 1935 წ., გვ. 553.

² იხ. იქვე, გვ. 554 — 557.

³ იხ. მ. ნასიძე „მე გახლავარ“, ილია კავებაძე, 1898 წ., გვ. 6.

მ. ნასიძის აზრით, პატარა ილიაზე მამიდა მაკრინეს განსაკუთრებული გავლენა ჰქონდა, არა ნაკლები ვიდრე დედ-მამას.

მართლაც, მაკრინეს უდიდესი სიყვარული დაუმსახურებია თავისი ძმისწულებისა, კერძოდ ილიასა.

თუ როგორ აფასებდა ილია თავის აღმზრდელ მამიდას, თუ როგორი ნამდვილი შვილური სიყვარულით ექცეოდა იგი მას. ჩანს ილიას ქვემოთმოყვანილი წერილიდან მამიდასადმი.

ილია წერს ამ წერილს უკვე დავაჟკაცებული. ცხოვრებაში გამოსული განთქმული მწერალი (წერილი მოწერილია დუშეთიდან — ყვარელში, სამოციანი წლების ბოლოს):

„საყვარელო მამიდაჯან!

„...თქვენმა მხიარულმა წიგნმა და კარგს ქეფზედ ყოფნამ, როგორც წიგნიდამ სიხანს, ჩემი სიხარული და სიამოვნება ჩვეულებრივს წრეს გადააცილა. ღმერთმან ყოველთვის მშვიდობით, ბედნიერად და სიამოვნებით გაცხოვროთ ჩვენდა სასიხარულოდ და სანუგეშოდ. მაგრამ, მამიდაჯან, არ ვიცი — უთქვენობა, რომ მე თქვენ არ გახლავარ, რად მაწუხებს აგრე?.. ღმერთი მოწამეა, რუსეთში ცყოფილვარ უფრო პატარა, რამოდენა ხანია ასე გარეთ ვეთრევი და როგორც დიდილი მგზავრი ველი — როდის მომცემს ბედი ნებას, რომ ჩემი თავი ჩემს ქოხს შევაფარო, — ეს ამდენი ხანია გარეთა ვარ უთქვენოდ, მაგრამ როგორც ეხლა თქვენი ნახვა მე მინდა, ჩემს დღეში არ მომდომია. არ ვიცი, ეს რისგან არის? იმისაგან თუ, რომ ეხლა ბედმა ცოტად მაინც გამოიღმა (ცოლიც კარგი მყავს), ლუქმა პურსაც ჩემის ცოდვილობით ვშოვებ და მაქვს, იქნებ ამისაგან მინდა, რომ ამ ყოფაში თქვენა მნახოთ მხიარული, ბედნიერი და ჩვენის ამ ყოფით ისიამოვნოთ. მე თქვენთან ყოფნა რომ მინდა, იმისათვის, რომ ბოლოს, ვინც თქვენ პატარაობაში დიდი მზრუნველობით გამოზარდეთ, ეხლა იმან თქვენის ათასნაირ შრომისათვის ხელის გულზედ ერბო-კვერცხი იწვას და ისე გაცხოვროთ. სიკეთე დაუფიწყარია და რაც თქვენ ჩვენთვის სიკეთე გიქნიათ, ეგ უფრო განსაკუთრებით უკვდავი არის ჩემთვის. მე რომ მინდა მანდ (ყვარელში) — გადმოსვლა, იმიტომ უფრო, რომ თქვენ თან გახლდეთ და ჩემი დღენი თქვენს პატივისცემაში, სიამოვნებაში დავლიო...“

ამას წერს თავდაპირილი, სიტყვაპირი ილია, რომელსაც, როგორც ოთარაანთ ქვრივს, არ უყვარდა თავის გულისნაღების გამოჩვენება. რამდენი სითბო და სიყვარული იგრძნობა ამ წერილში...

ასეთი იყო ოჯახური წრე, სადაც დიბადა და იზრდებოდა ილია.

ილიას დედა ჯერ კიდევ ცოცხალი ჰყავდა, როდესაც, 1845 წელს, რვა წლის ილია მშობლებმა მიამარეს სოფლის სამინაო სკოლაში ადგილობრივ მთავართან.

ილია თავის ავტობიოგრაფიაში დაწვრილებით აგვიწერს ამ სამინაო პატრიარქალურს ხალხურ სკოლას, რომელიც ჩვეულებრივი იყო ძველად ქართულ სოფლებში.

„სწავლა რვა წლისამ დაიწყო ჩვენ სოფლისავე მთავართან ქართულის წერა-კითხვითა. მთავარმა ძალიან კარგად იცოდა ქართული და სახელი ჰქონდა განთქმული საღმრთო წიგნების კარგი მკითხველისა. ხოლო უმთავრესი ღირსება მისი ის იყო, რომ მომხიბლელი თქმა იცოდა, ამბებისა. გვიამბობდა მღაბურად და ბავშვისათვის ადვილად გასაგების ენით უფრო საღმრთო და საშობლო ქვეყნის ისტორიის ამბებსა, ვის რა გმირობა მოემოქმედნა, ვის რა ფალაგნობა გაეწია, ვის რა ღვაწლი და სიკეთე დაეთესა საშობლოსა და სარწმუნოების სასარგებლოდ და დასაცველად

„ბევრი ამ ამბავთაგანი ღრმად ჩამრჩა გულში. და ერთი მათ შორის — „დიმიტრი თავდადებული“ — თემად გამოვიყენე მრავალი წლის შემდეგ. ერთი კიდევ პატარა საშობაო მოთხრობად დაეწერე. ჩემს „გლახის ნაამბობში“ ზოგიერთს ადგილს ცხადად ამჩნევია კვალი მთავრის ამბების გავლენისა.

„მთავართან ესწავლობდი ამავე ჩემ საშობლო სოფლის გლეხკაცების შვილებთან. რამდინადაც მახსოვს, ხუთნი თუ ეჭსნი იყვნენ. ყველანი შინიდან დავდიოდით მთავართან დილ-დილით და სწავლა გვქონდა მხოლოდ შუადღემდე. წერა-კითხვას, როგორც მახსოვს სულ ერთ საათს ვანდომებდით. დანარჩენი დრო შუადღემდე იმაში გადიოდა, რომ ვთამაშობდით თვით მთავრის ზედამხედველობითა და ხელმძღვანელობით, და უმთავრესად უფრო იმაში, რომ ვისხედით და ვისმენდით იმის გასატაცებელ ამბებს“.

ამრიგად, როგორც ამას აღნიშნავს თვით ილია, „გლახის ნაამბობში“ — არის ავტობიოგრაფიული ილემენტები. „გლახის ნაამბობის“ მეხუთე თავში აღწერილი სამინაო სკოლა შეიცავს მოგონებებს ილიას ბავშვობის დროიდან. თვით სახე აღმზრდელისა, დახატული „გლახის ნაამბობში“, ილიას ამ პირველი მასწავლებლის სახეს წარმოგვიდგენს.

დასასრულ, აქ შევიჩრდებით დანარჩენ ცნობებზე, რომლებიც ილიას ბავშვობის დროის შესახებ მოგვუპოვება.

ილიას დაი ელისაბედი წერს თავის მოგონებებში:

„ჩემის დის ნინოსაგან გამიგონია, ილია ბავშვობიდანვე თავის ტოლებში თურმე ირჩეოდა როგორც მშვიდი, წყნარი, და-ძმობაში მოსიყვარულე. როდესაც ჩვენ ბავშვები ვთამაშობდით, იშვიათად მიიღებდა ჩვენთან მონაწილეობას თამაშობაში“-ო.

კობტა აფხაზი. ილიასთან ბავშვობიდანვე თანშეზრდილი. წერს, რომ ილიას ბავშვობაში ახასიათებდა მარტოობისადმი ლტოლვა. „როგორღაც მიუყარებელი და უფრო ჩუმი იყო“-ო. მაგრამ ამასთან ილია გონებაშეხილი ბავშვი ყოფილა: „მეტის-მეტი მოსწრებული ხუმრობა იცოდა“-ო¹.

დიდად საყურადღებოა მოგონებანი ილიას გამდელის, გლეხის ქალის სალომე ლოლაძისა, რომელიც ბავშვობიდანვე ილიას ოჯახში იყო გაზრდილი. იგი გადმოგვცემს:

„ილია... ანგელოზით ბავშვი იყო. ცელქობა და თამაშობა აგრე რიგად არ უყვარდა...

„მეტის-მეტად ხატრიანი ბავშვი იყო. ხმას არ აუმაღლებდა თავის დღეში მოსამსახურეს. ხშირად გაგზავნიდა ხოლმე მისი მამიდა მუშების დასათვალიერებლად და სამუშაოდ დასაძახებლად. ილია მალე დაბრუნდებოდა მართო და კი არავის მოიყვანდა. მამიდა გაუჯავრდებოდა ხოლმე. ილია კი უბასუხებდა: „ოჰ, მამიდაო, ისე ტკბილად სძინავთ ჩრდილში, რომ ვერ გაავადიძე, შეშეცოდნენო...“².

ილიას, როგორც ბავშვობაში, ისე შემდეგაც, ვიდრე მოხუცებამდე, ახასიათებდა უმცროსებთან მოქცევის დროს ასეთი განსაკუთრებული თავაზიანობა.

ილიას დაი ელისაბედი თავის მოგონებებში აღნიშნავს:

„სამოცდარგა წელიწადი ვიცხოვრეთ, არ მახსოვს მაღალის სიტყვით გასჯავრებოდეს მოსამსახურეს. ჩვენ და-ძმობაშიაც დიდი სიყვარულით, თავაზიანობით გვექცეოდა“-ო.

აქ ცალკეა აღსანიშნავი, რომ ილია ბავშვობიდანვე იჩენდა განსაკუთრებულ სიყვარულს ქართული ხალხური სიტყვიერებისადმი, მას იტაცებდა ხალხური ლექსები, ზღაპრები.

ილიას გამდელი სალომე ლოლაძის მოგვითხრობს:

„ხშირად მოიხმობდა ხოლმე ბავშვი ილია ბაჟ-მოსამსახურეებს და ლექსებს ათქმევინებდა“-ო.

¹ კობტა აფხაზის მოგონებანი გამოქვეყნებულია კრებულიში „ლიტერატურული მემკვიდრეობა“, I, 1935 წ., გვ. 563 — 5.

² იხ. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, 1935 წ., გვ. 557.

კოხტა აფხაზი აგრეთვე საგანგებოდ აღნიშნავს ილიას განსაკუთრებულ სიყვარულს ხალხური სიტყვიერებისადმი.

ილია მეოთხეზე წელში იყო გადამდგარი, როდესაც მამამ 1848 წლის იანვრისათვის ჩამოიყვანა იგი თბილისში სასწავლებელში შესაყენად (სწავლა ამ დროს პანსიონებში და გიმნაზიებში 1 იანვრიდან იწყებოდა).

ილია მამამ მიაბარა პანსიონში, რომელიც ეკუთვნოდა პედაგოგს რაევსკის. ეს პანსიონი კერძო სასწავლებელი იყო და სასწავლო კურსით პროგიმნაზიას წარმოადგენდა.

რაევსკის პანსიონი საუკეთესოდ ითვლებოდა თბილისის სასწავლებელთა შორის. სასწავლო ნაწილის გამგე და ფაქტიური ხელმძღვანელი პანსიონისა ყოფილა მასწავლებელი პაკე¹.

ილია ამ პანსიონში სწავლობდა 1848 — 1851 წლებში.

თავის ავტობიოგრაფიაში ილია ეხება რა პანსიონში ყოფნის ხანას, პანსიონის მასწავლებელთან განსაკუთრებული პატივისცემით ივსებებს პაკეს, რომელიც გამოჩენილი პედაგოგი ყოფილა.

ილია წერს:

„პანსიონს მაშინ განაგებდა მხოლოდ ერთი პაკე. პაკე გერმანელი იყო, ყოველმხრივ განათლებული კაცი. გერმანიიდან დაიბარა მაშინდელმა კავკასიის ცალკე კორპუსის კომანდირმა ნეიტგარტმა თავისი შვილების აღსაზრდელად, ხოლო ნეიტგარტის შემდეგაც თბილისში დარჩა და პედაგოგ რაევსკისთან ერთად პანსიონი დააარსა. პაკე სასტიკი კაცი იყო, მაგრამ თან იმოდენად მამობრივ მზრუნველობას იჩენდა შეგირდების მიმართ, იმოდენას სცდილობდა და ყურს უდებდა მათს ზნეობრივსა და გონებრივ განვითარებას, რომ თითქმის მთელს თავისუფალ დროს კლასში მეცადინეობის შემდეგ ამათ ანდომებდა, ხან ემუსაიფებოდა, ხან ართობდა მუსიკითა და მართავდა ხელდახელ კონცერტებს როიალზედ, რომლის დაკვრაც საუცხოვოდ იცოდა“.

ილიამ პანსიონის პროგიმნაზიული კურსი დაამთავრა 1851 წელს და 1852 წლის იანვრიდან შევიდა გიმნაზიაში, სადაც იგი მეოთხე კლასში მიუღიათ.

¹ 1850 წლიდან პანსიონი რაევსკიმ გადასცა იანიკიანს. მაგრამ ამის შემდეგაც სასწავლო ნაწილის გამგედ და პანსიონის ფაქტიურ ხელმძღვანელად პაკე დარჩენილა.

ილია ახალშესული იყო გიმნაზიაში, როდესაც იმავე 1852 წელს 8 დეკემბერს გარდაეცვალა მამა. ამის შემდეგ ილიას ოჯახი უკიდურეს მატერიალურ გაჭირვებაში ჩაეგარდნილა.

ჩვენ უკვე მოხსენებული გვექონდა, რომ ილიას მამას გრიგოლს თავს დააწვა დიდი ვალები გარდაცვლილი ძმებისა. ამ ვალების მხოლოდ ნაწილის გადახდა შესძლო თავის სიცოცხლეში გრიგოლმა, ხოლო ნაწილი ისევ დაუფარავი დარჩა. იყო იმისა საფრთხე, რომ ვალებში გაყიდულიყო გრიგოლისაგან დარჩენილი მცირე მამული და ობლებს მოელოდათ უსახლკაროდ დარჩენა.

თბილისის გუბერნატორი გენ.-ლეიტენანტი ანდრონიკაშვილი თავის მოხსენებაში ამიერკავკასიის სამოქალაქო მმართველობისადმი სწერდა, რომ გრიგოლ ჭავჭავაძის ობლები დარჩნენ „нез всякой надежды к дальнейшему существованию, лишенными даже призрения, по неимению близких родных, так что участь этих несчастных сирот возбуждает в уезде всеобщее сострадание...“ თბილისის გუბერნატორი, აცნობებდა რა ამას ამიერკავკასიის სამოქალაქო მმართველობას, ითხოვდა, რათა მიეღოთ მხედველობაში გრიგოლ ჭავჭავაძის სამხედრო დამსახურება, დახმარება აღმოეჩინათ გრიგოლ ჭავჭავაძის ოჯახისათვის და გრიგოლის მცირეწლოვანი ობლები ილია და თეიმურაზი მიეღოთ სასწავლებელში სახელმწიფო ხარჯზე.

ამიერკავკასიის სამოქალაქო მმართველობამ ეს შუამდგომლობა უშედეგოდ დატოვა. გრიგოლ ჭავჭავაძის ოჯახს მთავრობისაგან არ აღმოსჩენია არავითარი დახმარება და არც ილია მიუღიათ სასწავლებელში სახელმწიფო ხარჯზე. საქმე დაიწყო და დასრულდა უბრალო კანცელარიული მიმოწერით².

მხოლოდ ილიას მამიდის მაკრინეს გამჭრიახობისა და თაოსნობის შედეგი იყო, რომ მან, ნათესავების დახმარებით, ობლების სახლ-კარი გადაარჩინა გაყიდვას და რომ ილიამ შესძლო სწავლის განგრძობა.

მაგრამ მთელი ამ ხნის მანძილზე, ვიდრე ილია სასწავლებელში იყო, იგი დიდ მატერიალურ სივიწროვეს განიცდიდა.

თბილისის გიმნაზია, სადაც ილია სწავლობდა 1852 — 1856 წლებში უძველესი საშუალო სასწავლებელი იყო თბილისში.

² ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ფონდი 3, საქმე 3728, ფ. 1 — 3, 11; საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., 167 — 9.

მეცნიერებათა აკადემია

იმ წლებში, როდესაც ილია გამნაზიაში სწავლობდა, გიმნაზიის საპატიო მზრუნველად იყო ცნობილი საზოგადო მოღვაწე დიმიტრი ყიფიანი. გიმნაზიაში მსახურობდა (მოწაფეთა ზედამხედველად) ლიტერატორი ივანე კერესელიძე, შემდეგ „ციცკარის“ რედაქტორი.

გიმნაზიაში ილიასთან ერთად სწავლობდნენ მთელი რიგი მოწაფეები, რომლებიც შემდეგ იყვნენ ილიას თანამშრომელი საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ასპარეზზე, ან მეგობრები: ნიკო ლოლობერიძე, შემდეგ საზოგადო მოღვაწე, თანამშრომელი ილიას ქურნალის „საქართველოს მოამბისა“; დავით ყიფიანი (ძმისწული დიმიტრი ყიფიანისა), აგრეთვე თანამშრომელი „საქართველოს მოამბისა“; პეტრე ნაკაშიძე, რომელსაც ილიამ უძღვნა თავისი „ქართულის დედა“ და „დიმიტრი თავდადებული“; ივანე პოლტარაცკი, რომელსაც ილია წინამძღვრიშვილთან ერთად — ილიამ უძღვნა „აჩრდილი“; დიმიტრი ყაზბეგი (ბიძაშვილი მწერლის სანდრო ყაზბეგისა); კოხტა აფხაზი, ილიას თანშეზრდელი ამხანაგი და ნათესავი, ავტორი მოგონებებისა ილიაზე.

ილიას გიმნაზიელობის დროის შესახებ შენახულია ცნობები კოხტა აფხაზის მოგონებებში. კოხტა აფხაზის ცნობით ილია გიმნაზიაში თუმცა ნიჭიერ და გონებაგახსნილ შევირდად ითვლებოდა, მაგრამ გიმნაზიური საგნების სწავლას გულს არ უდებდა; ილია გიმნაზიის კურსის საგნებისათვის მხოლოდ მაშინ იცდიდა, როდესაც გამოცდები ახლოდებოდა. ისე კი მთელ დროს გიმნაზიაში, ისევე როგორც შემდეგ უნივერსიტეტში. ილია სულ სხვა წიგნების კითხვას ანდამებოდა, — გადმოგვცემს კოხტა აფხაზი.

აღსანიშნავია, რომ ილია, რომელიც თავის ავტობიოგრაფიაში პატივისცემით იგონებს პანსიონის მასწავლებელს პაკეს, როგორც გამოჩენილ პედაგოგს, არას ამბობს გიმნაზიის მასწავლებელთა შესახებ. ჩანს არც გიმნაზიის მასწავლებლებს დაუმსახურებიათ ილიას სიყვარული, და არც ბიუროკრატიული სულით გაკედილი იმდროინდელი გიმნაზიური აღზრდა, რომელიც მომავალი ჩინოვნიკების მომზადებას ისახავდა საგნად, არ იზიდავდა ახალგაზრდა ილიას.

თუ რამდენად გულგრილად ეკიდებოდა ილია გიმნაზიურ აღზრდას, ჩანს შემდეგის მიხედვით. ილიამ 1856 წელს თუმცა დაამთავრა გიმნაზიის კურსი, მაგრამ საბოლოო გამოცდები აღარ ჩაუბარებია. და როდესაც 1857 წელს ილია გაემგზავრა პეტერბურგს უნივერსიტეტში შესასვლელად, სავალდებულო გამოცდები მან პეტერბურგში ჩააბარა, უნივერსიტეტში შესვლისას.

ილია გიმნაზიელობის დროს ყოველ ზაფხულს სოფელში ატარებდა. თვით ხალხთან უშუალო კავშირი აძლევდა მას იმ სულიერ საზრდოს, რომელმაც გამოზარდა საქართველოს არწივი.

ილიას უკვე ახალგაზრდობიდანვე იტაცებდა სულ სხვა სამყარო... ილიას გული აღრევე გამსჭვალულა მისი დამონებული სამშობლოს სიყვარულით.

ა ა გ ვ ი ყ ლ ი ა ს ი ყ რ მ ი დ ა ნ ვ ე ჩ ე ე ნ

ქ ა რ თ ვ ლ ის ბ ე დ მ ა

და დაე გეძრახონ, ჩვენ მის ძეგლით დავლიოთ

დღენი“, —

ამბობს ილია ლექსში „ჩემო კალამო“.

ილიასთან თანშეზრდელი მისი სიყრმის მეგობარი კოხტა აფხაზი, რომელიც, როგორც მოვიხსენეთ, ილიას ასთან ერთად სწავლობდა და რომელიც ილიასთან ერთად ატარებდა ზაფხულს კახეთში, მოგვითხრობს ილიას შესახებ:

„მამულის უანგარო სიყვარული პატარაობიდანვე შეჰყვა ილიას. მეტისმეტად, უყვარდა ბაბუა გლეხებთან, მეტადრე მოხუცებულებთან. ჰკრეფდა და აგროვებდა ზღაპრებს, ანდაზებს, გამოცანებს. უნდა არა ტყვიანობა და სიამოვნებით უგებდა ყურს...“

ილიას გიმნაზიელობის დროს, როდესაც ილია სწავლობდა კახეთში ატარებდა, ეკუთვნის ერთი შენიშვნა, რომელიც მომავალში გახდება წყარო ილიას შენიშვნებისა „კაკო ყაჩაღი“-ს შექმნისას.

ამ შემთხვევის გამო კოხტა აფხაზი შემდეგს მოგვითხრობს თავის მოგონებებში:

„კაკო გახლდათ ერთი კარდანახელი გლეხი, ვინმე გაუხარაშვილი, რომელმაც მართლა ესროლა თავის პატონს (რომელიც ვაჩნაძეს) და ყაჩაღად გავარდა. იმალებოდა ალაზნის (კარდანახის) ტყეში.

„ერთხელ ილია სწორედ იმ გზით მოდიოდა ჩვენსა კარდანახში. თან ახლდა ბიჭი. უცბად ერთ ალაგას წინ წასდგომია შეიარაღებული გაუხარაშვილი და შეუჩერებია, გამოუკითხავს ვინაობა და მოგზაურობის ჰიზანი. რომ გაუგია ჭავჭავაძის გვარი, უკითხავს: „ჭავჭავაძეს კარდანახში რა უნდაო?“ ბიჭს აუხსნია, რომ კარდანახში თავის ნათესავ აფხაზიანთსა მიდისო. მაშინ ყაჩაღს თოფი დაუშვია ძირს და ილია მიუწვევია თავის ბინაზე. კარგად გამასპინძლებია და დაუთვრია კიდეც, ასე რომ ილია, როდესაც ჩვენსა მოვიდა, ბარბაცებდა და მართო იმას გაიძახოდა: „დამაძინეთ, დამაძინეთ!“ მეორე დღეს კი გვიამბო თავისი თავგადასავალი, ხოლო დაუმატა, რომ გაუხარაშვილი სულ ბატონებს სწყველის და აგინებსო“.

XVII

02. ილია ჭავჭავაძე

არაა ინტერესს მოკლებული მოვიყვანოთ აგრეთვე მეორე ეპიზოდი, რომელზედაც იგივე კოხტა აფხაზი მოგვითხრობს:

„ილიას საზოგადოდ ნადირობა არ უყვარდა. მას-სოვს ერთხელ ალაზანზედ წაყვლით რამდენიმე კაცი სანადიროდ. დავდექით. ჩემს გვერდზე ცოტა მოშორებით იდგა ილია. ხშირი და ღიმილ ტყე იყო. ძაღლებმა უკვე დაჰყუყუს, როგორც ეტყობა კვალს მიაგნეს. გაფაციცებით ველი ნადირს და არ გავიდა ბევრი ხანი, რომ გამოჩნდა ღიმი ირემი. მაგრამ ხეებს ისე იყო მოფარებული, რომ ვერ ვესროდი, ილიასათვის კი ირემი მარჯვენდ იდგა. ველი გულის ფანცქალით, რომ აი ან ესლა გავარდნა ილიას თოფი, ან ესლა მეთქი, თქვენც არ მომიკვდეთ. კარგა ხანი გავიდა, იდგა, იდგა ირემი, მერმე ერთი დაიფრუტუნა და გადახტა და გაჰქრა ტყეში. გავქანდით ილიასაკენ. დავუწყე ჯავრობა: „კაცო, რა ჰქენი, რატომ არ ესროლე?“ — „უჰ, ისეთი ღამაა, ისეთი მოხდენილი რამ იყო, რომ მაგას როგორ ვესროდი, როგორ გავიმეტებდიო“.

მკითხველს აქ, რასაკვირველია, მოაგონდება ის შეუღარებელი სურათი ირემზე ნადირობისა, რომლითაც იხსენება ილიას ერთ-ერთი ბირველი მხატვრული ნაწარმოები „გლახის ნაამბობი“

ილიამ, როგორც მოვიხსენეთ, 1856 წელს დატოვა გიმნაზიის კედლები.

მომდევნო წელს, 1857-ში, ილია შეუდგა მზადებას რუსეთში წასვლისათვის, პეტერბურგის უნივერსიტეტში შესასვლელად.

1857 წლის გაზაფხულზე ილია გაემგზავრა პეტერბურგს.

ილია ამ დროს მეოცე წელში იყო გადამდგარი. ილია სულიერად უკვე დავაყვებული იყო. იგი სიმწიფეში შედიოდა როგორც პოეტი. არწივი ამ დროს ბირველად შლიდა ფრთებს.

გამოსათხოვარ ლექსში, რომელიც ილიამ უძღვნა თავის სამშობლოს მთებს, ილია ამბობს:

სამშობლოს მთებო! თქვენი შვილი განებებთ თავსა, მაგრამ თქვენს ხსოვნას ვერ მივცემ მე დავიწყებასა. თქვენ ჩემთან ივლით გაუყრელად, ვით ჩემი გული, თქვენთან, ჰე მთებო, ბუნებითა შეუღლებული!

...აწ, მომწონს თავი, მეგობრებო, რომ დაბადება თქვენ შორისა მხვდა, ბუნებისა თქვენის ვარ შვილი, გრიგალთა, მეხთა, ქუხილთ შორის ქართვლად გაზრდილი.

როდესაც სამშობლოდან გამგზავრებული ილია საქართველოს სამხედრო გზით უახლოვდებოდა კავკასიონის მთაგარ უღელტეხილს ჯვართა-ყელს, ილიას შემოხვდა გრიგოლ ორბელიანი.

ილიას სამუდამო კეთილსახსოვრად დარჩა ეს შეხვედრა. თვით ილიას ნაამბობი ამ შეხვედრის შესახებ ჩაწერილი აქვს იონა მეუნარგიას¹:

„ჩვენ რომ რუსეთში მივდიოდით და კავკასიონის მთებზე ვიწყეთ ასვლა, — გვითხრა სხვა დროს ილიამ, — მღეთის დაშვებაზე შემოგვეყარა გრიგოლ ორბელიანი, რომელიც რუსეთიდან ბრუნდებოდა თბილისს. გრიგოლი ფეხით მოდიოდა, ჩვეულებრივად ზურგს უკან ხელშემოწყობილი, პირმღიმარე, დაფიქრებული; დაშორებით მოსდევდა მას ნელი ნაბიჯით ეტლი. ჩვენ რომ დავინახეთ პოეტი თავისი გარემოთი — კავკასიის მთებით და ღრუბლებით გარშემოზღუდული, აღტაცებით ვთქვით ერთმანეთში: სწორედ ესლა ამ დამშვიდებულ გულზე ლექსს რასმე უწერს ამ მშვენიერს ბუნებასო“.

თითქოს ნიშნული იყო ეს შეხვედრა ორი სხვადასხვა ეპოქის მწერლისა კავკასიონის უღელტეხილთან. იმ დროს როდესაც გრიგოლ ორბელიანი ეშვებოდა მწვერვალებიდან, ილია ადიოდა კავკასიონზე.

III

სტუდენტობის წლები

ილია პეტერბურგში ჩაიდა 1857 წლის ზაფხულში (ივლისში).

ილიამ ჩააბარა უნივერსიტეტში შესასვლელი გამოცდები და 1857 წლის 15 ოქტომბერს ჩაირიცხა სტუდენტად პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე (კამერალურ განყოფილებაზე)².

¹ იხ. იონა მეუნარგია, ილია ჭავჭავაძე, 1937 წ., გვ. 17.

ილიამ უნივერსიტეტში დაჰყარ 1857 — 1861 წლები, ოთხი წელი.

„იცო, მკითხველო, — ამბობს ილია „მგზავრის წერილებში“, — ეს ოთხი წელიწადი რა ოთხი წელიწადია! ბირველი, რომ მთელი საუკუნეა მისთვის, ვინც თავის ქვეყანას მოშორებია. მეორე, ეგ ოთხი წელიწადი

² იხ. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, 1935 წ., გვ. 558.

ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა. ბეწვის ხილია, სიბნელისა და სინათლის შუა ბედისა. გან გადებული... ო, ძვირფასო ოთხო წელიწადო! ნეტავი იმას, ვისაც შენგან გადებული ბეწვის ხილი ფეხთაქვეშ არ ჩასტყდომია, ნეტავი იმას, ვინც შენ რიგიანად მოგიხმარა“.

პეტერბურგის უნივერსიტეტი ილიას დროს ყველაზე მოწინავე უმაღლეს სასწავლებლად ითვლებოდა რუსეთში.

უნივერსიტეტის რექტორად იყო პ. პლეტნევი, ლიბერალური მიმართულების ადამიანი, ძველი მეგობარი ა. პუშკინისა, რომელზედაც პუშკინი ამბობს (ეგენი ონეგინის მიძღვნაში) —

„... Души прекрасной,
Святой исполненной мечты“.

უნივერსიტეტის პროფესორთაგან ილიას დროს გამოირჩეოდნენ: გ. სპასოვიჩი, კ. კაველინი, ბ. უტინი (სამივე ესენი იურიდიულ ფაკულტეტზე კითხულობდნენ ლექციებს, სადაც სწავლობდა ილია), ნ. კოსტომაროვი (რუსეთის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი), მ. სტასიულევიჩი (მსოფლიო ისტორიის სპეციალისტი), ა. პიპინი (მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიკოსი).

აღსანიშნავია, რომ რექტორი პლეტნევი და პროფესორები სპასოვიჩი, კაველინი, უტინი, სტასიულევიჩი და პიპინი დათხოვნილი იქმნენ უნივერსიტეტიდან 1861 წელს, სტუდენტების არეულობასთან დაკავშირებით. როგორც შემდეგ დავინახავთ, სტუდენტების ამავე არეულობის ჭამო დათხოვნილ იქმნა უნივერსიტეტიდან აგრეთვე ილიაც.

ნ. ნიკოლაძის ცნობით, იმდროინდელი სტუდენტობის განსაკუთრებით საყვარელი პროფესორები ყოფილან სპასოვიჩი, კოსტომაროვი და სტასიულევიჩი.

„ყველას ეს საში სჯობდა“-ო, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — „სხვები რაღაც უფერულები იყვნენ, უძვლო-უფხონი, წელმოწყვეტილები. კითხულობდნენ რაღაც უხალისო საგნებს უხალისო ხმით...“ ამიტომაც, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — „დავდიოდით არა იმ პროფესორების ლექციებზე, რომელთა მოსმენაც ფაკულტეტის წესებით საკრძოლო იყო, არამედ მთელ სტუდენტობის საყვარელ პროფესორების ლექციებზე“¹.

ილიამ, როგორც მოვიხსენეთ, უნივერსიტეტში დაპყრო 1861 წელამდე, ოთხი წელი.

¹ იხ. ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, I, 1931 წ., გვ. 86, 95.

ილიას სტუდენტობის დროის შესახებ მოიპოვება მოგონებანი ილიას მეგობრის კოსტა აფხაზისა, რომელიც ილიასთან ერთად სწავლობდა როგორც გიმნაზიაში, ისე უნივერსიტეტშიაც, და ნიკო ნიკოლაძისა, რომელიც ილიას შემდეგ ჩავიდა პეტერბურგში; ნიკო ნიკოლაძის დროს პეტერბურგის სტუდენტობაში ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო ხსოვნა სტუდენტ ილიას შესახებ, რომელიც პეტერბურგის ქართველი სტუდენტობის ყველას მიერ აღიარებულ ხელმძღვანელად ითვლებოდა. კოსტა აფხაზი ილიას სტუდენტობის დროის შესახებ შემდეგს გადმოგვცემს:

„უნივერსიტეტში ილიას განსაკუთრებით პოლიტიკური და ეკონომიური სამეცნიერო საგნები აინტერესებდა. აქაც იგივე ჩვეულება ჰქონდა (რაც გიმნაზიაში), მთელი წელიწადი სამოსწავლო საგნებს ყურადღებას არ აქცევდა და სულ სხვა წიგნების კითხვაში იყო გართული. კითხულობდა სხვათა შორის ბერის ძველ ქართულ წიგნებს. მოახლოვდებოდა ეგზემენებს და ილია სწავლას შეუდგებოდა. დღე-ღამეში ხშირად 18 — 20 საათს მუშაობდა და რამდენჯერ მინახავს, რომ წიგნთან მჯდომარეს ჩასძინებია... ჩვენ, სტუდენტები, ხშირად ვიკრიბებოდით და ვბაასობდით როგორც საზოგადო კითხვებზე, აგრეთვე ჩვენს დაბეჩავებულს სამშობლოს მომავალზე. ვკითხულობდით ხშირად ქართულ წიგნებს“.

ნიკო ნიკოლაძე წერილში „ახალი ახალგაზრდობა“, რომელიც 1873 წელს გამოქვეყნდა, გადმოგვცემს საყურადღებო ცნობებს 60-იანი წლების ქართველ სტუდენტობის აღზრდაზე და კერძოდ ილია ჭავჭავაძეზე.

„გაკვრით თვალს გადავავლებთ იმ მდგომარეობას და გარემოებას, — წერს ნიკო ნიკოლაძე, — რომელშიაც იზრდებოდა მაშინდელი ჩვენი ახალგაზრდობა...“

„ვისაც მაშინ დიდი ნიჭი ჰქონდა, ვისაც მძლავრი ტვინი დაჰყოლოდა, ის თვითონ იკაფავდა გონების გახსნის გზას. იმას როდი აკმაყოფილებდა ადამის წლის პროფესორების დაძველებული და მამა-პაპური ლექციები. იმას... მოსვენებას არ აძლევდა ის კითხვები, რომელნიც ხეირიანი ახალგაზრდობის გონებაში ჯგუფ-ჯგუფად იბადებოდა და პასუხს მოუსვენრად ეძებენ. ამისთანა ყმაწვილები თვითონ, თავიანთი შრომით და გაგებულებით შეუდგნენ გონების გამსწნელ სწავლას, რომელთაც არავითარი კავშირი არ ჰქონდათ პროფესორების ლექციებთან. ცხოვრების დაკვირვებით, ლიტერატურის გაცნობით, კითხვით, ფიქრით, ბაასით, მოქმედებისა და წერის ცდით, მეცადინეობდნენ ესენი დამზადებულიყვნენ ჩვენი ხალხის სასარგებლო მსახურებად და რამდენადაც კი მაშინდელი გარემოებები და მათი ნიჭი იმათ ამის ნებას აძლევდნენ, კიდევ დაემაზა“.

დნენ. ამგვარი იყო მაგალითად ილია ჭავჭავაძის და ზოგიერთი ამ დროის ახალგაზრდების დამზადება. სხვები, ნაკლები ნიჭისა და ჭკუის პატრონები, ძველ გატყეპნილ გზას შეუდგნენ¹.

მეორე თხზულებაში, — „სტუდენტობის პირველი დრო“, რომელიც დაიბეჭდა 1879 წელს, ნიკო ნიკოლაძე წერს:

„ჩემს დღეში არ დამავიწყდება ის აზრი, რომელიც ერთმა უფროსმა სტუდენტმა, ერთმა ავტორიტეტმა გამოთქვა ჩვენსა, როცა „სოვერემენიკის“ კითხვაზე წამყვრო.

— „გაიხსენე ჩემი სიტყვები, — მითხრა, — თუ შენც ისე არ წახდე, როგორც ი. ჭავჭავაძე წახდა. ისიც აქ შილერის, ბაირონის და ვალტერ-სკოტის კითხვის მეტს არას შერებოდა... უდიბლომოდ წაბრძანდა... აბა ახლა რა ადვილი უნდა მიიღოს იმან?...“²

ილია ჭავჭავაძემ, რომელიც, ნიკო ნიკოლაძის სიტყვით, „თვითონ იკაფავდა გონების გახსნის გზას“, და რომელიც „ცხოვრების დაკვირვებით, ლიტერატურის გაცნობით, კითხვით, ფიქრით, ბაასით, მოქმედებით და წერის ცდით მეცადინეობდა დამზადებულიყო ჩვენი ხალხის სასარგებლო მსახურად“, — მართლაც გოლიათური შრომა გასწია და უნივერსალურად განათლებული დაბრუნდა სამშობლოში.

თავდაპირველად აღსაიიშნავია, რომ ილია, როგორც ირკვევა, სტუდენტობის დროს განსაკუთრებით ბევრს მუშაობდა ქართული მწერლობის, ქართული მრავალსაუკუნოვანი კულტურის ძეგლთა შესწავლაზე.

კოხტა აფხაზი თავის მოგონებაში, როგორც ვნახეთ, სავანეებოდ აღნიშნავს, რომ ილია „მთელი წელიწადი... წიგნების კითხვაში იყო გართული“ და რომ იგი კითხულობდა კერძოდ „ბევრს ძველ ქართულ წიგნებს“.

ნიკო ნიკოლაძე თავის „მოგონებებში 60-იან წლებზე“ წერს:

„ქართველ სტუდენტებს, რომელთაც ხელმძღვანელობდა ილია ჭავჭავაძე, ძველი ქართული წიგნების და ხელნაწერების კარგა გვარიანი კოლექცია შეეგროვებინათ და თავზედ ევლებოდნენ“³.

ძველი ქართული მწერლობის ძეგლთა ამ კოლექ-

¹ იხ. ჟურნალი „კრებული“, 1873 წ., № 1, გვ. 292 — 3.

² იხ. ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, I, 1931 წ., გვ. 67.

³ იხ. ნ. ნიკოლაძე, იქვე, გვ. 95.

ციის დაგროვებაში, როგორც ირკვევა, დიდი დახმარება გაუწევია ქართველი სტუდენტობისთვის ცნობილ ლექსიკოგრაფს დავით ჩუბინაშვილს, რომელიც ქართული ენის პროფესორად იყო პეტერბურგის უნივერსიტეტში და რომლის ლექციებსაც ისმენდა ილია ჭავჭავაძე. ცნობილია მაგალითად, რომ დავით ჩუბინაშვილმა გადასცა ქართველ სტუდენტობას გარდაცვლილი სალომე ბატონიშვილის მდიდარი ბიბლიოთეკა ძველი ქართული წიგნებისა და ხელნაწერებისა, რომელშიაც, სხვათა შორის, შედიოდა ვახტანგ VI-ის მიერ გამოცემული „ვეფხისტყაოსანი“. ქართულ მატრიანთა კრებული „ქართლის ცხოვრება“, ცახუშტი ბატონიშვილის „საქართველოს ისტორია“, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, სულხან-საბა ორბელიანის იგავ-არაკთა წიგნი „სიზრძნე-სიცრუისა“, სულხან-საბა ორბელიანისავე ლექსიკონი და სხვანი.

ილიას, როგორც ირკვევა, სტუდენტობის დროსვე საფუძვლიანად შეუსწავლია ახალი ქართული ლიტერატურის გვერდით ძველი ქართული მწერლობა, რომლის დიდი დამფასებელი რჩება ილია მთელი თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობის მანძილზე.

წერილში „რა მიზეზია რომ კრიტიკა არა გვაქვს“, ილია ეკამათება იმ პირთ, რომელნიც აცხადებდნენ, რომ ვითომც ქართული ლიტერატურის სიღარიბით ჰიხსნებო ქართული კრიტიკის უქონლობა; ილიას აზრით აქ არა თუ სიღარიბეა, არამედ დიდი და დაუფასებელი სიმდიდრე: „ჩვენ არას ვიტყვით, — ამბობს ილია, — ჩვენს ძველს ლიტერატურაზედ, რომელსაც ასეთის სიუხვით ასხივოსნებს „ვეფხისტყაოსანი“ ეს უძირო მორევი, ზღვა აზრისა და გრძნობისა. ჩვენ არა ვიტყვით არც დავით გურამაშვილზედ, რომლის პოეზია პირს არ შეირცხვენს თუნდ ლუკერეის, ვირგილის და პოპაის პოეზიას დაუყენოთ პირისპირ... არას ვიტყვით მეფე ვახტანგ VI-ზე, არჩილ მეფეზე, თეიმურაზ I-სა და II-ზე, რომელთაც, ნამეტნავად პირველ ორს, ვერავინ შესწამებს სიმჩატეს აზრებისას და გრძნობებისას, რომლებიც მოელიან გონებაშახვილს კრიტიკოსს, რომ თავისი მიუწყონ და სამართლიანის შარავანდდით მოპრთონ მათი ღირსშესანიშნავი გონებრივი ღვაწლი.

„საკმაოა გავიხსენოთ ამ მეცხრამეტე საუკუნის პოეზია და მისი წარჩინებულნი წარმომადგენელნი თ. ალ. ჭავჭავაძედან დაწყებული დღევანდელ მწერლებამდე...“⁴.

ძველი ქართული მწერლობის მდიდარი მემკვიდრეობიდან ილია, გარდა რუსთაველისა, რომელიც ბოლოში

⁴ იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. IV, 1927 წ., გვ. 162.

დე დარჩა ილიას უსაყვარლეს მწერლად, გარდა დავით გურამიშვილისა და სხვა დასახელებული მწერლებისა (ვახტანგ VI, არჩილი, თეიმურაზ I, თეიმურაზ II), ძველი ქართული პროზიდან განსაკუთრებით მაღლა აყენებდა „ვისრამიანს“ (რომელიც ილიამ შემდეგ გამოსცა კიდევ) და სულხან-საბა ორბელიანს. გარდა საბას პროზისა, ილია დიდად აფასებდა აგრეთვე საბას დიდაქტიკურ პოეზიასაც; შემთხვევითი არაა, რომ ილიას ლექსს „ალაზანს“, რომელიც სტუდენტობის დროს 1859 წელს არის დაწერილი, ეპიგრაფად წამძღვრებული აქვს სულხან-საბა ორბელიანის ლექსი „ქილილა და დამანა“-დან, ხოლო „დამაკვირდი“-ში, რომელიც შემდეგ „ივერიაში“ იბეჭდებოდა, ილია მიმართავს, რუსთაველთან და გურამიშვილთან ერთად, — საბას.

გარდა ქართული კლასიკური მწერლობის მემკვიდრეობის შესწავლისა, ილია სტუდენტობის დროსვე საფუძვლიანად გასცნობია საქართველოს ისტორიას, იმ დროს ცნობილი წყაროების მიხედვით. „აჩრდილის“ პირველ ვარიანტში, რომელიც სტუდენტობის დროს, 1858 — 1859 წლებშია დაწერილი, ჩვენ გვაქვს გამოსახილი როგორც ქართულ მატრიანეთა, „ქართლის ცხოვრებისა“, ისე ანტიკური ხანის ავტორების ცნობებისა საქართველოს წარსულის შესახებ.

ახალი ქართული მწერლობიდან ილია დიდად აფასებდა მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის პოეტებს — ალექსანდრე ჭავჭავაძესა და გრიგოლ ორბელიანს. განსაკუთრებით გრიგოლ ორბელიანის „ღრმად ეროვნული პოეზია“ (—როგორც ამბობს თვით ილია) აღრიდანვე ყოფილა ილიას სიყვარულის საგანი.

მაგრამ ნამდვილი სულიერი წინაპარი ილიასი, ეს არის გენიოსი ქართველი პოეტი ნიკოლოზ ბარათაშვილი, რომელმაც მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში დასახა ახალი გზები ქართული ლიტერატურის განვითარებისა.

რადგან დღემდე ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებისა და მსოფლმხედველობის გამო უფრო გარეშე წყაროების ძიებას ჰქონდა ადგილი, ხოლო თვით ქართული სათავეები ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებისა ნაკლებ ყოფილა შესწავლის საგანი, ამიტომაც ჩვენ აქ მოგვიხდება უფრო დაწვრილებით შევხვით ამ საკითხს.

ჯერ შევჩერდებით იმ კავშირზე, რომელიც არსებობს ადრეული ხანის ილია ჭავჭავაძის პოეზიასა და ასევე ადრეული ხანის გრიგოლ ორბელიანის პოეზიას შორის.

გრიგოლ ორბელიანი, 1832 წლის შეთქმულების მო-

ნაწილე, წარმომადგენელი შეთქმულთა მემარცხენე ფრთისა, თანამოაზრე და თანამებრძოლი განმანათლებელის სოლომონ დოდაშვილისა, ავტორი ღრმა პატრიოტიზმით აღვსილი ლექსებისა, ავტორი „სადღეგრძელოსი“, რომლის ადრინდელი რედაქცია 1832 წლის შეთქმულობის მემარცხენე ფრთის იდეებით არის შთაგონებული, ავტორი წიგნისა „მგზავრობა ჩემი თბილისიდან“, რომელიც რადიკალიზმის სულით არის აღბეჭდილი და რომელიც მთავრობამ 1833 წელს დაატყვევა, — ეს გრიგოლ ორბელიანი ადრინდელი ხანისა სრულყოფილ უმართებულოდ არის ჩვენს ლიტერატურათმცოდნეობაში ჩრდილში დაყენებული.

თვით ილია დიდად აფასებდა გრიგოლ ორბელიანის პოეზიას. თუმცა სამოცდაათიან წლებში „მამათა და შვილთა“ ბრძოლის დროს ილიას მწვავე შეტაკება მოუხდა მოხუც გრიგოლ ორბელიანთან (რომელსაც ილია „ძველისა და ახლის“ შემაერთებელ ხიდს უწოდებდა, ხოლო ბრალად სდებდა მეტისმეტ სიფრთხილეს), — მაგრამ ამ ბრძოლას ოდნავადაც არ დაუჩრდილავს ილიას თვალში ის ღვაწლი, რომელიც გრიგოლ ორბელიანს ქართულ პოეზიაში მიუძღვოდა. როგორც „მამათა და შვილთა“ ამ ბრძოლის უწინარეს, ისე ამ ბრძოლის შემდეგაც, ილია ყოველთვის აღიარებდა, რომ გრიგოლ ორბელიანი იყო ერთ-ერთი მთავარი მოღვაწე ადრინდელი ქართული მწერლობისა, რომელმაც განამტკიცა ქართულ მწერლობაში ეროვნული მემართულება.

ჯერ კიდევ თავის პირველ კრიტიკულ წერილში „ორიოდე სიტყვა კოზლოვის «შეშლილის» თარგმანზედა“, რომელიც 1860 წელს არის დაწერილი და რომელიც 1861 წელს დაიბეჭდა „ცისკარში“, ილია მაღალ შეფასებას აძლევდა გრიგოლ ორბელიანის პოეზიას.

უფრო გვიან, 1883 წელს, წერილში, რომელიც „ივერიაში“ დაიბეჭდა („შინაური მიმოხილვა“, 1883 წელი, მაისი), — ილია შემდეგს წერდა გრიგოლ ორბელიანზე:

„იგი იყო თავის დაჩაგრული მამულის ძლიერის სიტყვით მოტრფილ, ეროვნული იდეის პოეტურად გამომსახველი, „ღროთა სიზმარებრ გამქრალთა“ [დაკარგული თავისუფლების] — ჭირისუფალი, საქართველოს დიდების კვლავ დაბრუნებისათვის ზემოთაგონებული“.

ილია ამავე დროს ხაზს უსვამს ამ წერილში, რომ გრიგოლ ორბელიანს მეტად მძიმე ისტორიულ პირობებში მოუხდა მოღვაწეობა, მაგრამ მიუხედავად ამისა იგი ბოლომდე დარჩა ერთგული ეროვნული იდეისა, — „მამულიშვილობის აზრის მტკირთველი და მა-

ტარებელი კაცი, — დიახ ძნელთა და საშინ გარემოებათა შორის, დაწყებული მე-30 წლებიდან [1832 წლის შეთქმულობის ხანიდან] — ჩვენ დრომდე“.

ასეთსავე მაღალ შეფასებას აძლევს ილია გრიგოლ ორბელიანის სამწერლო მოღვაწეობას თავის შრომაში „წერილები მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურაზე“, რომელიც 1892 წელს დაიწერა.

ასეთი იყო ილია ჭავჭავაძის დამოკიდებულება გრიგოლ ორბელიანის პოეზიისადმი.

თავისთავად ცხადია, რომ გრიგოლ ორბელიანის „ღრმად პატრიოტულ პოეზიას“, როგორც მას ილია უწოდებს, — არ შეიძლება გადავლენა არ ჰქონოდა, და როგორც ირეკვა ჰქონია კიდევ ილია ჭავჭავაძის ადრეული ხანის შემოქმედებაზე.

ილია ჭავჭავაძისა და გრიგოლ ორბელიანის პოეტური მემკვიდრეობის დაკვირვებული შედარებითი შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ილია ჭავჭავაძის პირველი მთავარი პოეტური ნაწარმოები „აჩრდილი“ ზოგიერთა ხაზით კავშირში იმყოფება გრიგოლ ორბელიანის პოეზიასთან და პირველ რიგში გრიგოლ ორბელიანის პოემასთან „სადღეგრძელო“.

გრიგოლ ორბელიანის „სადღეგრძელოს“ პირველი რედაქცია, როგორც ამის შესახებ დაწვრილებით სხვა ადგილას გვაქვს საუბარი, 1832 წლის შეთქმულობის მემარცხენე ფრთის იდეებით არის შთაგონებული.

აქ საჭიროა წინასწარ ხაზი გავესვათ აგრეთვე შემდეგს. როდესაც ჩვენ ქვემოთ ვლაპარაკობთ ილია ჭავჭავაძის „აჩრდილისა“ და გრიგოლ ორბელიანის „სადღეგრძელოს“ ზოგიერთ ხაზებში ნათესაობის შესახებ, არ უნდა გვაეცივდებოდეს, რომ ეს ნათესაობა მხოლოდ და მხოლოდ ამ ზოგიერთი ხაზებით შემოიფარგლება. გრიგოლ ორბელიანის „სადღეგრძელოს“ დიპაზონი გაცილებით უფრო ვიწროა, ვიდრე „აჩრდილისა“. ხოლო, რაც მთავარია, ილიამ „აჩრდილში“ სრულიად ახალ სიმაღლეზე აიყვანა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგია, და დაუკავშირა რა ერის განთავისუფლების საქმე შრომის განთავისუფლების საქმეს, — გარკვეული სამოქმედო პროგრამა დასახა.

ილიას „აჩრდილი“ ესმაურება გრიგოლ ორბელიანის „სადღეგრძელოს“ შემოქმედებითი პატრიოტიზმის სულით.

აქ ჩვენ გვაქვს შესვენრა ილიასი და გრიგოლ ორბელიანისა როგორც იდეების საერთო ასპექტში, ისე ზოგჯერ შესვენრა თვით პოეტური სანებებისაც კი, რაც გვიჩვენებს, თუ რამდენად ახლო იყო ილიასთვის გრიგოლ ორბელიანის პოეზია.

ასე, შეადარეთ:

გრიგოლ ორბელიანის

„სადღეგრძელო“

ჰე მამულო!

ვინ გიხილოს დროსა საშინს,

არ დასთხიოს თვისი სისხლი,

არ დააკლას თავი თვისი

შენ დიდებად ვითა მსხვერპლი!

...გ მ ი რ ნ ო, მამულის მადიდნო,

თქვენა ხართ ჩვენი დიდება!

თქვენთა სახელთა ამ აყად

წარმოსთქვენს შთამომავლობა!

თქვენთა საქმეთა მოთხრობით

მოხუცს ცრემლ მოედინება,

მხნეობით აღტაცებული

ქაბუკი ხმალსა მის წვდება!..

ილია ჭავჭავაძის

„აჩრდილი“

...ქვეყნად ცასა

ღვთად მოუცია მარტო მამული!

ბედნიერ არის, ვისაც ეღირსა

მამულისათვის თავის დადება!

ნეტა მას ქველსა, ნეტა მას გმირსა!..

ის თავის ხალხში აღარ მოკვდება.

მას განაცოცხლებს სიმღერა ხალხთა,

შორს საუკუნებს ეტყვის

მის სახელს,

და არა ერთხელ ჰაბუკთა ყრმათა

ხმლის ტარზედ ძლიერს

აუთრთოლებს ხელს.

იმ სიმღერას რა ისმენს მხცოვანი,

წარსულ დროებზედ გულს

დაიღონებს!.

შეადარეთ აგრეთვე:

„სადღეგრძელო“

ვინ გვითხრას, ვინა გვიჩვენოს

სადა ცხოვრობდენ ძველ გმირნი?

დრომან შეჰმუსრა, აღგავა

მიწით მათნიცა საფლავნი;

მარამ სცოცხლან ჯერეთაც

დიდების მის მოედანი,

მათი სახელი...

¹ იხ. აჩრდილი, პირველი რედაქცია, თავი XIV, ბოლო რედაქცია, თავი VIII.

„აჩრდილი“

მაგრამ, ქართველნო, სად ა რ ი ს გ მ ი რ ი,
რომელსაც ვეძებ, რომლისთვის ეტირი?
იგი აღარ გყავთ...

მ ი ს მ ო ე დ ა ნ ი

ჯაგით ავსილა, გაუქმებულა,
და შენი ხალხის ფიქრნი, ზრახვანი,
მამულისათვის დაძინებულა...¹

ილია თავის პოემაში გაცაცხლებს წარსულის გმირ-
თა აჩრდილებს; პოეტი ამბობს:

ნუთუ ეს ხალხი, რომელთ დაჰბადეს
დავით, დიმიტრი, დიდი თამარი,
რუსთველი და მის ძლიერი ქნარი,
ნუთუ ეს ხალხი აღარა აღსდგეს?
ნუ შიშობ, ველო! შენს მშვენიერს ხალხს
წარუტევენ წელნი ძილის ჟამისა,
ხალხი აღინთებს კიდევ თვის ვარსკვლავს,
სისხლი მამათა დაიხსნის შვილსა! ²

ასევე გრიგოლ ორბელიანიც თავის „სადღეგრძელოში“
გამოიხმობს წარსულის გმირთა აჩრდილებს, როგორც
იმედს მომავალი აღორძინებისა.

აღსანიშნავია, რომ აქაც ილია და გრიგოლ ორბელია-
ნი ერთმანეთს ხედებიან არა მხოლოდ საერთო ასპექტში,
არამედ ზოგჯერ აქ ჩვენ გვაქვს შეხვედრა თვით პოე-
ტურ სახეებშიაც კი. ილია თითქოს შეგნებულად ხაზს
უსვამს კავშირს გრიგოლ ორბელიანის „სადღეგრძელოს-
თან“.

ასე მაგალითად შეადარეთ სურათი პირველის გმირის
ფარნაჯაზისა გრიგოლ ორბელიანის და ილიას პოემებში:

„სადღეგრძელო“

ეს ვინ გამოჩნდა? ვისი აჩრდილი
დაჰმზერს ივერსა ჩაფიქრებითა
ნუთუ ველარა უცნია შვილი...
მისგან აღზრდილი ტრფიალებითა?
შენ, ჰე, ფარნაჯაზ, ჰქმენ ერთმთავრობა,
შენ მოეც ქართველთ წიგნი პირველი,

¹ იხ. აჩრდილი, პირველი რედაქცია, თავი XV, ბოლო
რედაქცია, თავი IX.

² იხ. აჩრდილი, პირველი რედაქცია, თავი XXX.

და დაუშვიდრე ერსა ერთობა
და ერთობისა წესი და ძალი...³

„აჩრდილი“

ტყბილო ქვეყანავ! რა არ გინახავს!..
აგერა ვხედავ იმ მოღრუბლულ მთას,
ს ი დ ა მ ც ფ ა რ ნ ა ვ ა ზ და ღ ო ნ ე ბ უ ლ ი
ჩამოდიოდა ჩ ა ფ ი ქ რ ე ბ უ ლ ი.
რაზედ ჰფიქრობდა? თვის მამულზედა
და თვის დაჩაგრულ ობოლ ხალხზედა.
...მამულისთვისა და ხალხისთვისა
უნდა მიეცა თავის უფლებათა...⁴

ანდა შეადარეთ „სადღეგრძელოს“ ის ადგილი, რომე-
ლიც დავით აღმაშენებელს ეხება და „აჩრდილის“ XXV
თავი (პირველის ვარიანტი):

„სადღეგრძელო“

დავით სთქვა: „იყავნ ქ ა ლ ა ქ ნ ი!“
და ა ღ მ ო ც ე ნ დ ნ ე ნ ქ ა ლ ა ქ ნ ი!
განვლე უდაბნო ოხერი,
სავსედ დაბევიო შეჰქმენი!
დაჰკარ წერაქვი, და აღჩნდნენ
ტ ა ძ ა რ ნ ი ტ უ რ ფ ა დ ნ ა შ ე ნ ნ ი!

„აჩრდილი“

...და იმ შფოთთ შორის თუ შეგხედებოდა
წუთნი მშვიდობის და მოსვენების, —
ველურ ალაგზედ მაშინ ქ ა ლ ა ქ ნ ი
თ ი თ ქ ო ს მ ი წ ი დ გ ა ნ ა ღ ი ზ რ დ ე ბ ო დ ნ ე ნ,
სადაც ტყე იყო უწინ, იქ ხალხნი.
მთელის ცხოვრებით აღელდებოდნენ,
და ქ ვ ა თ ლ ი ლ ი ს ა წ მ ი დ ა ტ ა ძ ა რ ნ ი
ტყეში ან კლდეზე გამოკრთებოდნენ.

³ აღსანიშნავია, რომ გრიგოლ ორბელიანის პოემის
ეს პირველი გმირი ქართველთა — ფ ა რ ნ ა ვ ა ზ ი,
რომელიც წარმოდგენილია როგორც მზრუნველი მამა
ივერიისა, და რომელიც, პოეტის სიტყვით, ვითა
„აჩრდილი დაჰმზერს ივერსა ჩაფიქრებითა“, — არის
ერთგვარი პირველსავე ილიას „აჩრდილი“-სა, რომე-
ლიც ასევე „დაჰმზერს ივერსა ჩაფიქრებითა“ და წარ-
მოდგენილია როგორც ივერიის „თანამდევნი უკვდავი
სული“.

⁴ იხ. აჩრდილი, პირველი რედაქცია, თავი XXIII.

დასასრულ „აჩრდილის“ შესავალი ნაწილი, — სადაც დახატულია დიდი სურათი კავკასიონის მთებისა, იგი ბევრ ხაზებში ეხმაურება გრიგოლ ორბელიანის ბრწყინვალე ლექსს „სალამო გამოსალმებისა“¹.

ასეთია ის შეხვედრის ხაზები, რომელიც აახლოებს ილია ჭავჭავაძის პირველი პერიოდის შემოქმედებას, ილიას პირველ პოემას „აჩრდილს“, — გრიგოლ ორბელიანის პოეზიასთან. ნათესაობა და მემკვიდრეობითი კავშირი მათ შორის — უდავოა.

დაგვიჩვენა მხოლოდ ერთხელ კიდევ ხაზი გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ ილია ჭავჭავაძის შემოქმედება პირველი პერიოდისა თუმცა ნათესაურ კავშირში იმყოფება გრიგოლ ორბელიანის პოეზიასთან, მაგრამ ეს ნათესაობა არ სცილდება გარკვეულ ფარგლებს. გრიგოლ ორბელიანის პოეზია, ჯერ ერთი, განუზომელად უფრო ვიწრო დიაპაზონისაა, ხოლო, რაც მთავარია, აქ ჩვენ გვაქვს ორი სხვადასხვა ეპოქა, ორი სხვადასხვა სამყარო. ილიამ ჯერ კიდევ თავის პირველ პოემა „აჩრდილში“ სრულიად ახალ სიმაღლეზე აიყვანა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგია, ახალი სამოქმედო პროგრამა დაუსახა ხალხს, ახალი შინაარსით აავსო ის შემოქმედებითი პატრიოტიზმის სული, რომელიც მან წინა თაობის პოეზიიდან მემკვიდრეობით მიიღო.

დასასრულ, შევჩერდებით ილია ჭავჭავაძის „მ გ ზ ა ე რ ი ს წ ე რ ი ლ ე ბ ზ ე“, საიდანაც ასევე ცხადი ხდება, თუ როგორ დიდად აფასებდა ილია გრიგოლ ორბელიანის პოეზიას.

„მგზავრის წერილებში“, როგორც ცნობილია, არა ერთგზის არის ციტირებული გრიგოლ ორბელიანის ლექსები. ხოლო ერთ ადგილას ილია შეგნებულად ხაზს უსვამს და იმეორებს ერთ სახეს გრიგოლ ორბელიანის ლექსიდან „სალამო გამოსალმებისა“.

გრიგოლ ორბელიანის ეს პოეტური შედევრი — „სალამო გამოსალმებისა“ სრულდება შემდეგი სურათით:

შ ე ლ ა მ დ ა... მარტო ვზი ჭმუნვით
ჩემი ჩივილი ვის ესმის? -
დაყრუვდა არე...

მხოლოდ სჩანს მთანი მდუმარედ
აყუდებულან ც ა თ ა მ დ ი ს
და ყ ა ზ ი ბ ე გ ს ა საამოდ
ზ ე დ ა ვ ა რ ს კ ე ლ ა ვ ი დ ა ჰ ნ ა თ ი ს ი

¹ შეადარეთ „სალამო გამოსალმებისა“ და „აჩრდილი“, პირველი რედაქცია, თავები I — II (კავკასიონის მთები და მყინვარი). — შეად. აგრეთვე თავი V (თერგის სახე).

შეადარეთ „მგზავრის წერილებში“:

„იმ სალამოს სტეფანწმინდას ამოვედი... იქ დავჩრჩი, რათა თვალი გამეძლო მშვენიერის სანახაობის ხილვითა. ოხ საქართველოვ!“

სხვა საქართველო სად არის,
რომელი კუთხე ქვეყნისა.

(გრიგოლ ორბელიანი)

„...შეხედე მყინვარს, რომელსაც ყ ა ზ ი ბ ე გ ი ს მთას ეძახიან... ცისა ლავეარდზე მოსჩანდა იგი თეთრად და აუზღვრევალად. ერთი მუჭის ოდენა ღრუბელი არა ჰფარავდა მის მაღალ შუბლსა... ე რ თ ა დ-ე რ თ ი ვ ა რ-ს კ ე ლ ა ვ ი, მ ე ტ ა დ ბ რ წ ყ ი ნ ვ ა ლ ე, ზ ე ლ დ ა ჰ ნ ა თ ო დ ა...“

როგორც ვხედავთ, ილია აქ შეგნებულად ხაზს უსვამს და იმეორებს ამ ნიშნობლივ სახეს გრიგოლ ორბელიანის ლექსიდან:

„და ყაზიბეგსა საამოდ ზედა ვარსკვლავი დაჰნათის!“
ჩვენ ამით დავასრულებთ ამ ექსკურსს იმ ურთიერთობის შესახებ, რომელიც არსებობს ილია ჭავჭავაძის პირველი პერიოდის შემოქმედებასა და გრიგოლ ორბელიანის პოეზიას შორის.

თუ გრიგოლ ორბელიანის პოეზია ზოგიერთ ხაზებში ენათესავება ილია ჭავჭავაძის პირველი პერიოდის შემოქმედებას, — ნამდვილი სულიერი წინაპარი ილიასი არის, როგორც მოვიხსენეთ, გენიოსი ქართველი პოეტი ნიკოლოზ ბარათაშვილი, პირველი დიდი ფუძემდებელი ახალი ქართული მწერლობისა, რომელმაც მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში დასახა ქართული ლიტერატურის განვითარების ახალი გზა.

ჩვენ ქვემოთ გვექნება საუბარი იმ ღრმა ნათესაური კავშირის შესახებ, რომელიც არსებობს ახალი ქართული მწერლობის უდიდესი წარმომადგენლების ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებას შორის.

აქ კი წინასწარ შევხებით საკითხს, თუ როდის გაეცნო ილია ჭავჭავაძე ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიას.

ამ საკითხის გამო ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ბოლო დრომდე ის შეხედულება იყო მიღებული, ცითომც ილია ჭავჭავაძე ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიას პირველად გაეცნო 1860 წელს. მაგრამ, როგორც ირკვევა, ეს შეხედულება არაა სწორი. ილია ჭავჭავაძე გასცნობია ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიას სტუდენტობის დროს, მაგრამ არა 1860 წელს, არამედ უფრო ადრე, 1858 წელს, ე. ი. სწორედ იმ პერიოდში, როდესაც ხდებოდა ილიას მსოფლმხედველობის ფორმირება, — ე. ი. უფრო ადრე, ციადრე დაიწერებოდა „აჩრდი-

ილია ჭავჭავაძე — სტუდენტი

ლი“ და „დედა და შვილი“, „გლახის ნაამბობი“ და „კაკო ყაჩაღი“.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსების ბეჭდვა, როგორც ცნობილია, გვიან დაიწყო. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსებიდან 1858 წლამდე დაბეჭდილი იყო მხოლოდ ოთხი ლექსი, რომლებიც 1852 წელს გამოაქვეყნა „ცისკარში“ გიორგი ერისთავმა (ლექსები „ბულბული ეარდ-ზედ“, „სულთ ბოროტო“, „რად ჰყვებოდა კაცსა“, „ჩემი ლოცვა“). ამას გარდა 1858 წლის დასაწყისში „ცისკარში“ დაბეჭდა კიდევ ორი ლექსი („ჩჩვილი“, „ლაშქრობა ქართველთა კავკასზე“). ხოლო რაც შეეხება ნ. ბარათაშვილის დიდ მემკვიდრეობას — პოემას „ბედი ქართლისა“, ლექსებს: „მერანი“, „სუმბული და მწი-რი“, „ფიქრნი მტკერის პირას“, „შემოღამება მთაწმიდა-ზედ“ და სხვანი, ესენი ჯერ კიდევ დაბეჭდილი არ იყო.

ილია უეჭველია იცნობდა ნიკოლოზ ბარათაშვილის იმ რამდენიმე ლექსს, რომლებიც გამოაქვეყნებული იყო „ცისკარში“ 1858 წლის დასაწყისამდე; ხოლო ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიას ილია მთლიანად გასცნობია სტუდენტობის დროს, თვით ნიკოლოზ ბარათაშვილის ავტოგრაფული კრებულიდან, რომელიც ილიას მიუღია სამეგრელოს დედოფლის ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანის ოჯახში.

ამას ადგილი ჰქონია, როგორც ირკვევა, 1858 წელს რადგან ილია ჭავჭავაძისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლიტერატურული მემკვიდრეობის ურთიერთობის გარკვევას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ქართული მწერლობის ისტორიისათვის, ჩვენ აქ უფრო დაწვრილებით შევჩერდებით ამ საკითხზე, თუ როდის გაეცნო ილია ნ. ბარათაშვილის პოეზიას.

ჯერ იმის შესახებ, თუ რა პერიოდში იყო სამეგრელოს დედოფალი ეკატერინე რუსეთში.

პირველად ეკატერინე წასულა პეტერბურგს 1856 წლის ივლისში თავისი ამაღლით რუსეთის იმპერატორის კურთხევაზე დასასწრებლად. იქიდან დაბრუნებულა სამეგრელოში 1857 წლის აპრილს — თბილისის გზით.

მეორედ; და ეს უკვე დიდი ხნით, — ეკატერინე გადასახლდა პეტერბურგში (მთავრობის იძულებით) — 1857 წლის დასასრულს. ეკატერინე გაემგზავრა სამეგრელოდან 25 ოქტომბერს 1857 წლისა და ჩავიდა პეტერბურგს 1857 წლის დეკემბერში. ამის შემდეგ, 1857 წლის დასასრულიდან — ვიდრე 1861 წლამდე — ეკატერინე პეტერბურგში იმყოფება თავისი შვილებითა და ამაღლით¹.

¹ იხ. იონა მეუნარგიას მონოგრაფია „გრიგოლ დადიანი“ (დაუბეჭდავია, დაცულია ზუგდიდის მუზეუმში) და ეკატერინეს პირადი მოძღვრის თევდორე ხოშტარიას დღიურები (დაცულია იქვე).

ეკატერინეს ოჯახი ღია იყო პეტერბურგის ქართველობისათვის და კერძოდ ქართველი სტუდენტებისათვის, რომლებიც აქ ხშირად იკრიბებოდნენ. ეკატერინეს ოჯახში, ცხადია, თავიდანვე ხშირი სტუმარი უნდა ყოფილიყო და ყოფილა კიდევ — ილია, მოგვარე და ახლობელი ეკატერინისი. (ილიას მამა გრიგოლი, როგორც მოხსენებული გვქონდა, მახლობელი პირი იყო ეკატერინეს მამის ალექსანდრე ჭავჭავაძისა). ეკატერინეს სახლში მსვლელობის დროს ილიას დამეგობრებია ეკატერინეს პატარა ქალიშვილი სალომე, იმ დროს 10 — 11 წლის ბავშვი.

ილია ამ დროს უკვე ცნობილი იყო როგორც პოეტი (ილიას ლექსები 1857 წლიდან იბეჭდებოდა „ცისკარში“) და ბუნებრივია, რომ ეკატერინეს ოჯახში, — სადაც ბარათაშვილის პოეზიის კულტი იყო გაშვებული, — ახალგაზრდა პოეტს ილიას ადრევე გადასცემდნენ გასაცნობად ბარათაშვილის ლექსების ავტოგრაფულ კრებულს, რომელსაც ეკატერინე ყოველთვის თან ატარებდა. (უნდა გვახსოვდეს ამასთან, რომ თვით ილია, როგორც ცნობილია, საგანგებოდ ჰკრებდა ცნობებს ქართველი მწერლების ხელნაწერთა შესახებ და აწერინებდა ამ ხელნაწერთა პირებს ქართველ სტუდენტთა წიგნსაცავისათვის, რომლის დამაარსებელიც ილია იყო).

ილია გასცნობია ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსების ავტოგრაფულ ხელნაწერ კრებულს, როგორც ირკვევა, 1858 წლის ზაფხულში.

პეტერბურგელი ქართველი სტუდენტობა ზაფხულს ჩვეულებრივ ატარებდა ტიარლეოში და პავლოვსკში. ამის მეზობლად მდებარეობს ცარსკოე სელო, სადაც ზაფხულობით იმყოფებოდა ეკატერინე დადიანისა თავისი ოჯახით.

„მახსოვს, — გადმოგვცემს ილიას მეგობარი კოსტა აფხაზი, — ცარსკოე სელოში წავედით და იქ ვეწვიეთ ქალბატონ დადიანისას, სამეგრელოს მთავრის ასულს. ქალბატონ დადიანისამ გამოიტანა და მოგვცა წასაკითხად ბარათაშვილის ლექსები, რამდენადაც მახსოვს ბარათაშვილის საკუთარი ხელით ნაწერი. ეს ლექსები იყო „ქართლის ბედი“ და „მერანი“. ვერ წარმოიდგენთ, რა შთაბეჭდილება მოახდინეს ამ ლექსებმა ილიაზედ. თითქმის ერთი კვირა ყმაწვილი ჰბოდავდა ბარათაშვილით“.

ჩვენამდე, როგორც ჩანს, მოღწეულია კიდევ ნიკოლოზ ბარათაშვილის თვით ის ავტოგრაფული ხელნაწერები, რომლებიც ეკუთვნოდა ეკატერინეს, და რომლებითაც გასცნობია ილია ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიას. ეს ხელნაწერებია ორი პატარა წიგნაკი, რომლებიც უფრო გვიან ე. თაყაიშვილმა აღმოაჩინა პეტერბურგში (1886 წ.). ერთ ხელნაწერ წიგნაკში მოთავსებულია პოემა „ბ ე დ ი ქ ა რ თ ლ ი ს ა“; მეორე ხელნაწერ წიგნაკში მოთავსე-

ბულია ნ. ბარათაშვილის ლექსები, მათ შორის „მ ე რ ა ნ ი“ (აგრეთვე „სუმბული და მწირი“, „ფიქრნი მტკერის პირას“, „სული ბოროტო“, „შემოღამება მთაწმიდაზედ“, „სული ობოლი“, „ვპოვე ტაძარი“, „საყურე“ და სხვა-ნი).

ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსების ეს ორი ავტოგრაფული ხელნაწერი, ერთი „ბედი ქართლისა“-ს, ხოლო მეორე „მერანი“-ს შემცველი, არის ის დედნები, რომლებზედაც მიუთითებს კოხტა აფხაზი თავის მოგონებებში.

ამის შემდეგ დავგრძენია დავაზუსტოთ თარიღის საკითხი.

შეხედულება, რომ ილიას მიერ ნ. ბარათაშვილის ლექსების კრებულის გაცნობა ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანის ოჯახში ვითომც უნდა მომხდარიყო 1860 წელს, მხოლოდ და მხოლოდ იმას ემყარება, რომ ილიას ორი ლექსი, მიძღვნილი ბარათაშვილისადმი, დაწერილია 1860 წელს. მაგრამ ამით, რასაკვირველია, არაფერი არ მტკიცდება. ილია შესაძლოა გასცნობოდა ბარათაშვილის პოეზიას 1858 წელს, ხოლო ლექსი ბარათაშვილზედ, ცხადია, შეეძლო დაეწერა ბევრად უფრო გვიან, — და ეს სინამდვილეში ასეც მომხდარა. საქმე ის არის, რომ იმავე 1860 წელს, ივლისში, ერთდროულად ლექსთან ნ. ბარათაშვილის შესახებ, ილიას დაუწერია აგრეთვე ლექსი ალექსანდრე ჭავჭავაძის შესახებაც (ლექსი ალექსანდრე ჭავჭავაძეზე დათარიღებულია 1860 წლის 16 ივლისით, ლექსი ნ. ბარათაშვილზე 1860 წლის 19 ივლისით). ამრიგად 1860 წელს ილია ერთდროულად წერს ლექსების წყებას თავისი საყვარელი პოეტების ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და ალექსანდრე ჭავჭავაძის შესახებ, ხოლო ეს, როგორც აღვნიშნეთ, სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ ილიამ ამ დროს პირველად გაიცნო ნ. ბარათაშვილი, ისევე როგორც ამ დროს არ გაუცვია ილიას არც ალექსანდრე ჭავჭავაძე (ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზიას ილია ბავშვობიდანვე იცნობდა).

რომ ილია ბევრად ადრე, სახელდობრ 1858 წლის ზაფხულში გასცნობია ბარათაშვილის ლექსების კრებულს ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანის ოჯახში, ამას ადასტურებს შემდეგი:

1. კოხტა აფხაზი თავის მოგონებებში, როგორც ვნახეთ, მოგვითხრობს, რომ ილიამ ეკატერინეს სახლში გადმოცემული ხელნაწერებიდან გაიცნო ბარათაშვილის ლექსები „ბედი ქართლისა“ და „მერანი“ და თან დასძენს: „ვერ წარმოიდგენთ, რა შთაბეჭდილება მოახდინეს ამ ლექსებმა („ბედი ქართლისა“-მ და „მერანმა“) — ილიაზე. თითქმის ერთი კვირა ყმაწვილი ჰბოდავდა ბარათაშვილით“, ამრიგად ილიას ამ დრომდე „ბედი ქართლისა“ და „მერანი“ წაკითხული არა ჰქონია. ხოლო „ბედი ქართლისა“ დაიბეჭდა „ცისკარში“ 1858

წლის სექტემბრის ნომერში. მაშასადამე ილია გასცნობია ბარათაშვილის ლექსების ამ ხელნაწერებს 1858 წლის სექტემბრამდე, ვიდრე „ცისკარში“ დაიბეჭდებოდა „ბედი ქართლისა“¹. ამრიგად, ზაფხულის თვეები, რომელიც დასახელებული აქვს კოხტა აფხაზს, არის 1858 წლის ზაფხული, და არა 1860 წლის ზაფხული.

2. თავისთავად ყოველად დაუჯერებელია, რომ ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანის ოჯახში, 1858 წლის დასაწყისიდან მოკიდებული, ვიდრე 1860 წლის ზაფხულამდე, არ გადაეცათ ილიასათვის ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსების კრებული, განსაკუთრებით თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ეკატერინეს ოჯახში, როგორც მოვიხსენიეთ, ბარათაშვილის პოეზიის ნამდვილი კულტი იყო გაშვებული, ეკატერინეს მუდამ თანა ჰქონდა ბარათაშვილის ლექსების ავტოგრაფული კრებული. ეკატერინეს მით უფრო ადრევე უნდა ეჩვენებინა ილიასათვის, რომ ილია, როგორც მოვიხსენიეთ, ამ დროს უკვე ცნობილი იყო, როგორც პოეტი.

3. რომ ილია 1860 წელზე უწინარეს იცნობდა ნიკოლოზ ბარათაშვილს და ამასთან — (რაც უადრესად მნიშვნელოვანია აქ აღძრული საკითხის დასაზუსტებლად), — იცნობდა მას არა მარტო იმ ლექსებით, რაც „ცისკარში“ იყო დაბეჭდილი, არამედ აგრეთვე იმ ლექსებითაც, რომლებიც ზემოთ მოხსენებულ ხელნაწერ კრებულშია მოთავსებული, ეს უდავოდ დასტურდება ილიას ორი ლექსიდან, რომლებიც 1859 წელს არის დაწერილი: „მტკერის პირას“ და „ოჰ, სად არიან, სიჭაბუკე, სიტკბონი შენი“.

ილიას ლექსში „მტკერის პირას“, — როგორც ეს უკვე ჩვენამდე იყო შენიშნული, — არის უცილობელი გავლენა ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსისა „ფიქრნი მტკერის პირას“, აქ არის შეხვედრა არა მარტო ლექსების სახელწოდებათა, არამედ ილიას ლექსში არის ანარეკლი ნ. ბარათაშვილის ლექსის მთელი რიგი სახეები-სა და გამოთქმებისა. ილიას ლექსი „მტკერის პირას“ დაწერილია 1859 წლის 9 ოქტომბერს; რაც შეეხება ბარათაშვილის ლექსს „ფიქრნი მტკერის პირას“, იგი ამ დროს ჯერ კიდევ არ იყო დაბეჭდილი (ბარათაშვილის ეს ლექსი პირველად დაიბეჭდა „ცისკარში“ 1862 წლის იანვრის ნომერში). მაშასადამე, 1859 წელს ილიამ ამ ლექსს იცნობდა არა „ცისკრიდან“, არამედ ბარათაშვილის ხელნაწერი კრებულიდან (ბარათაშვილის ეს

¹ „ცისკარის“ ნომრებს, როგორც ეს დადგენილია, ღებულობდნენ პეტერბურგის სტუდენტები და 1858 წლის სექტემბრის ნომერი (რომელიც ნებადართულია ცენზურის მიერ 9 აგვისტოს), მიღებული იქნებოდა პეტერბურგში 1858 წლის შემოდგომის თვეებში.

ლექსი მოიპოვება ბარათაშვილის შემოდასახელებულ ხელნაწერ კრებულში).

ილიას მეორე ლექსში „ოპ, სად არიან, სიჭაბუკე-სიტკბონი შენი“ — ასევე არის უცნობელი გავლენა ბარათაშვილის ლექსებისა: „ვპოვე ტაძარი“, „ჩემთ მეგობართ“ და „სულო ბოროტო“. აქ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ილიას ამ ლექსში გვაქვს ანარეკლი სახეებისა და გამოთქმებისა კერძოდ ნ. ბარათაშვილის პირველი ორი ლექსიდან „ვპოვე ტაძარი“ და „ჩემთ მეგობართ“. ილიას ლექსი დაწერილია 1859 წლის 30 სექტემბერს, ხოლო ბარათაშვილის ლექსები „ვპოვე ტაძარი“ და „ჩემთ მეგობართ“ ამ დროს დაბეჭდილი არ იყო („ვპოვე ტაძარი“ დაიბეჭდა „ცისკარში“ 1860 წლის მაისის ნომერში, „ჩემთ მეგობართ“ ასევე „ცისკარში“ 1862 წლის მაისის ნომერში). მაშასადამე, 1859 წელს ილია ამ ლექსებსაც იცნობდა არა „ცისკრიდან“, არამედ აგრეთვე ნ. ბარათაშვილის ხელნაწერი კრებულიდან (ნ. ბარათაშვილის დასახელებული ლექსები მოიპოვება ნ. ბარათაშვილის შემოსხეხვულ ხელნაწერ კრებულში).

4. მოთხრობაში „კაკო“, რომელიც 1858 — 9 წლებშია დაწერილი, ილიას ციტირებული აქვს ადგილი ნ. ბარათაშვილის პოემიდან „ბედი ქართლისა“. ილია ამ შემთხვევაშიაც არაა დამოკიდებული ჟურნალ „ცისკარის“ ტექსტიდან, რადგან ის ნაწილი პოემისა, საიდანაც ამოღებული აქვს ციტატა ილიას, არ დაბეჭდილა „ცისკარში“, — იგი ცენზურამ აკრძალა. ამრიგად, ამის მიხედვითაც დასტურდება, რომ ილია 1858 — 9 წლებში იცნობდა ნ. ბარათაშვილის პოეზიას (და კერძოდ პოემას „ბედი ქართლისა“) — არა ჟურნალ „ცისკარის“ მიხედვით, არამედ ნიკოლოზ ბარათაშვილის ზემოთ დასახელებული ხელნაწერი კრებულის მიხედვით.

ასეთია დასკვნები აქ აღძრული საკითხის გამო, რაც გამომდინარეობს ყველა არსებული მასალის განხილვიდან.

ამრიგად, ყოველივე აღნიშნულის შემდეგ საბოლოოდ ირკვევა, რომ ილია გასცნობია ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიას მთლიანი სახით (მათ შორის „ბედი ქართლისა“-ს და „მერანს“) — 1858 წლის ზაფხულში, ნიკოლოზ ბარათაშვილის თხზულებათა ავტოგრაფული კრებულიდან, რომელიც ილიასთვის ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანის ოჯახში გადაუციათ¹.

¹ ამ საკითხს უფრო დაწვრილებით ცალკე წერილში ვეხებით. საგნის ლიტერატურა: გრიგოლ ყიფშიძე, ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფია (მ. გედევანიშვილის 1914 წლის გამოცემა), გვ. XXII. — გ. ლეონიძე, ორი შენიშვნა ნ. ბარათაშვილზე, ლიტერატურული მემკვიდრეო-

1858 წელი, როდესაც ილია გაეცნო ბარათაშვილის პოეზიას, არის, როგორც მოვიხსენეთ, პერიოდი, როდესაც ხდება ილიას მსოფლმხედველობის ფორმირება, პერიოდი, როდესაც ილია შეუდგება თავის პირველს დიდ ქმნილებას — „ა ჩ რ დ ი ლ ს“ (ეს პოემა ილიამ დაამთავრა 1859 წლის იანვარში), რომელსაც მოჰყვება „გ ლ ა ხ ი ს ნ ა ა მ ბ ო ბ ი“ (1859 წ.), „ქ ა რ თ ე ლ ი ს დ ე დ ა“ („დედა და შვილი“ 1860 წ.), „ქ ა კ ო ქ ა ჩ ა დ ი“ (1860 წ.).

ბარათაშვილის პოეზიის გაცნობამ ახალი პოეტური ცეცხლით აანთო, ახალი შთაგონებით აავსო მონათესავე პოეტური სული ილიასი. ბარათაშვილისადმი მიძღვნილს ერთს უფრო გვიან დაწერილს ლექსში, ილია იგონებს იმ შთაბეჭდილებას, რომელიც მასზე დატოვა ბარათაშვილის ლექსების პირველმა გაცნობამ:

როს წარვიკითხე მისი ლექსები,
ვერარა ვთქვი რა განცვიფრებულმა!
ვით ქარიშხალით ატეხილ ბუქმა
ცას განუზნეოს შავი ღრუბლები,
ისე იდარა ჩემ მწუხარ შუბლმა.

ხალხო ობოლო, შენ მეზრალეში,
რომ დაგაობლა მის ციურ შუქმა
და განგაშორა თვისი სხივები!..
როს წარვიკითხე მისი ლექსები
აღმოვიკენესე დაობლებულმა!

მეორე ლექსში ნიკოლოზ ბარათაშვილზე, ილია წერს:

ყრმაო პოეტო! უღმრთო იყო შენი სიკვდილი,
ვინ უწყს, რავდენნი საუნჯენი დავმარხეთ ჩვენა!
ეგე ზღვა-გული, სიყვარულის სხივ-ქვეშ გაშლილი
რაოდენ გრძნობით, ჯერ უთქმელით, ჩვენ

ჩაგვესვენა?

ვინ იცის, თანა რაოდენნი წარიღე ფიქრნი?..

ილიას ამ ლექსს ეპიგრაფად აქვს წამოღწერებული სიტყვები ბარათაშვილის „მერანიდან“:

ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის ეს განწირულის
სულის კვეთება

და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო,
მაინც დარჩება.

ასე ეზიარა ნიკოლოზ ბარათაშვილის გენიას მისი დიდი მემკვიდრე ილია ჭავჭავაძე.

ბა, I, 1935 წ., გვ. 628. — პ. ინგოროყვა, ნ. ბარათაშვილი (შესავალი წერილი 1945 წლის გამოცემისა), გვ. LI — LIII. — ა. თოფურიძე, ი. ჭავჭავაძე და ნ. ბარათაშვილი, ქურნ. „მნათობი“, 1950 წ. № 11 (გვ. 115 — 130), რომელიც მთელ რიგ სწორ დებულებებს შეიცავს.

ილიას მსოფლმხედველობას, როგორც აზრობს თვით ილია „მგზავრის წერილებში“, დადებული აქვს „ქართული დერეფანი“.

ილიას მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე უდიდესი გავლენა ჰქონდა, პირველ რიგში, ნიკოლოზ ბარათაშვილს, რომლის „ბედი ქართლისა“-ში, „სუმბულსა და მწირში“, „მერანში“, უკვე მოცემულია სათავე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგიისა, პოლიტიკური რადიკალიზმის სულით აღბეჭდილი.

ამ ქართულ დერეფანთან ერთად ილიას პოლიტიკური მსოფლმხედველობის გამომჟღავნებაზე გავლენა იქონია რუსეთის რევოლუციონერ დემოკრატების დიდმა პლეადამ (ჩერნიშევსკიმ, დობროლიუბოვმა, ბელინსკიმ, გერცენმა) და აგრეთვე, როგორც შემდეგ დაგინახავთ, ევროპის დიდმა უტოპისტმა სოციალისტებმა.

რუსულ ლიტერატურასთან (რუსული ლიტერატურის რევოლუციონერ-დემოკრატიულ ფრთასთან) — ურთიერთობის საკითხის გამო ილია წერს:

„თქმა არ უნდა, რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიწია წარმატების გზაზე და დიდი ზედმოქმედება იქონია ყოველს მასზედ, რაც ჩვენს სულიერ ძალოვნეს შეადგენს... საკვირველიც არ არის: რუსულმა სკოლა-მეცნიერებამ გაგვიღო კარი განათლებისა და რუსულმანვე ლიტერატურამ მიაწოდა საზრდო ჩვენს გონებასა და გამოჰკვება ჩვენი აზრი მოძრაობის გზაზედ...“

ილია ამასთან აღნიშნავს:

„რასაკვირველია, ამ ზედმოქმედებამ რუსულის ლიტერატურისამ მართო იმას შესძინა სიკეთე, რომელმაც ყოველი გამონარკვევი ამ ლიტერატურისა თავის საკუთარ კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა, ბრმად არ იწამა, ბრმად არ მიიჩნემა და ამრიგად არ დაიხვია ხელზედ ცხოვრებაში იოლად წასვლისათვის. ყოველი აზრი მართო ცარიელი ფრაზა იმის ხელთ, ვისაც კრიტიკის ცეცხლში არ გამოუფოლადებია და ისე არ შეუთვისებია...“

„ჩვენდა საბედნიეროდ, ვიტყვი, რომ ზოგნი ჩვენში, რუსული ლიტერატურის მეოხებით გაზრდილნი და გაწვრთნილნი, ასე ბრმად არ მისცემიან ამ ლიტერატურის აუცილებელ ზედმოქმედებას. ამათ ჯერ გამოუძებნიათ მისი გამონარკვევი და მერე ისე ან შეუთვისებიათ, ან უარუყვიათ. ჩვენდა სანუგეშოდ მართლ ამას არ დასჯერებია, იმავე კრიტიკით და გამოძიებით მხარდამხარ ასდევნიან ამ ლიტერატურის წინსვლასა,

წარმატებას, და არ გაჩერებულან მის რომელსავე ერთ ხანაზედ“¹.

ილიამ რუსეთის დიდი რევოლუციონერი დემოკრატების პროგრესული იდეები თავისი დამოწმებული სამშობლოს საეციფიკურ ვითარებას შეუფარდა, საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგიას ერთ-ერთ ფუძედ დაუდგა. ილია მეორე წერილში, ეხება რა საქართველოს საეციფიკურ ვითარებას, როგორც კოლონიალურ მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნისა, წერს:

„ჩვენს ქვეყანას სულ სხვა ტივილი აქვს, სულ სხვა ფათერაკი სდევს... ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვასა თხოულობს, სულ სხვას ღაღადებს... ის „სხვა რაჟა“ — ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან. რომ ეგ ფათერაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიდან არ აგვცდენია, — ყველა-სათვის ცხადზედ-ცხადია... ეგ მიმართულება იქნება ახალი იმ დრომდე, სანამ ჩვენი ვინაობა შესაფერის და კუთვნილს ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში და საზოგადო საქმეთა სათავეში არ მოექცევა. სხვა საგანი — ამაზედ უსაჭიროესი არა აქვს ეხლანდელს საქართველოს შვილს...“².

ილია სტუდენტობის დროს არა მხოლოდ გაცნობია რუსეთის რევოლუციონერი დემოკრატების იდეოლოგიას, არამედ ილია ახლო პირადი ნაცნობობითაც ყოფილა დაკავშირებული რუსეთის რევოლუციონერი დემოკრატების დიდ ლიდერთან ნ. გ. ჩერნიშევსკისთან.

აქ საჭიროა საგანგებოდ შევჩერდეთ ამ საკითხზე, რადგან ეს მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტი ილიას სტუდენტობის დროის ბიოგრაფიისა მხედველობიდან გამორჩენილ ილიას ბიოგრაფებს.

ილია სტუდენტობის დროს რომ პირადად იცნობდა ჩერნიშევსკის, ამის შესახებ მოიპოვება ცნობა თვით ილიასი, რომელიც ჩაწერილი აქვს მწერალს და საზოგადო მოღვაწეს რ. ხომელს, რომელიც წარსული საუკუნის 90-იან წლებში დაახლოებული იყო ილიასთან.

რ. ხომელელი თავის წერილში ილია ჭავჭავაძის შესახებ, ეხება რა საგლეხო რეფორმის ისტორიას და ახალგაზრდა ილიას პოზიციას ყმების მიწიანად განთავისუფლების საკითხის გამო, — წერს:

¹ იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. VIII, 1928 წ., გვ. 285—6.

² იხ. ილია ჭავჭავაძე, შინაური მიმოხილვა, „ივერია“, 1881 წ., მაისი. (ნაწერების კრებული, ტ. VI, 1927 წ.; გვ. 127 — 128).

„რუსეთის საუკეთესო ჟურნალი“ „Современник“ და მისი შესანიშნავი ეკონომისტი ნ. გ. ჩერნიშევსკი, რომელსაც ჩვენი სტუდენტი ილია დაახლოვებით იცნობდა, როგორც ეს ჩემთვისა და ნ. ხიზანიშვილისათვის უთქვამს, იმას ქადაგებდა, რომ ყმა მიწიანად უნდა განთავისუფლდესო. ჩვენი ილიაც ამ აზრს ემსახურებოდა უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე... ნ. ჩერნიშევსკისა და ილია ჭავჭავაძის ქადაგება იყო წარმტაცი, და აქი ამ მოძრაობამ წარიტაცა რუსეთში მთელი ინტელიგენცია „ნაროდნიკებისა“ და ჩვენში მთელი თაობა „ტეტიათა მოტრფიალთა“¹.

აქ საჭიროა ხაზი გაუყვანოთ იმ გარემოებას, რომ ილია, როგორც ირკვევა, არა მარტო იცნობდა ნ. ჩერნიშევსკის, არამედ ახლო ურთიერთობით ყოფილა დაკავშირებული ნ. ჩერნიშევსკისთან, ანუ, როგორც თვით ილიას უთქვამს, — „დაახლოვებით იცნობდა“ მას.

რაკი ილია დაახლოებული პირი ყოფილა ნ. ჩერნიშევსკისა, ილია, ცხადია, იცნობდა აგრეთვე ნ. ჩერნიშევსკის უახლოეს თანამებრძოლს ნ. დობროლიუბოვს და აგრეთვე იმ პირთ, რომელთაც ახლო ურთიერთობა და მიმოსვლა ჰქონდათ ნ. ჩერნიშევსკისთან, კერძოდ პოეტს ნ. ნეკრასოვს, „სოვრემენიკის“ რედაქტორს. ამრიგად, როგორც ირკვევა, შემთხვევითი არ ყოფილა ის გარემოება, რომ ილიას ლექსს „მუშა“-ს უძღვის ეპიგრაფი ნეკრასოვიდან („В труде проходит жизнь его и не приносит ничего“), ხოლო, „საქართველოში მოამბეში“ ილიამ მოათავსა თარგმანი დობროლიუბოვიდან.

როდესაც ილია გაეცნო და დაუახლოვდა ნ. ჩერნიშევსკისა და მის ჯგუფს, ილია სტუდენტი სრულიად არ იყო ამ დროს მოუწიფებელი ჭაბუკი, არამედ ინტელექტუალურად დავაყვანებული მოაზროვნე და მწერალი, ავტორი „აჩრდილისა“ (1858 — 1859 წ.), „გლახის ნაამბობისა“ (1859 წ.), „კაკო ყაჩაღისა“ (1860 წ.) და მთელ რიგ სხვა ნაწარმოებთა.

ბევრით ენათესავებთან ერთმანეთს ეს ორი გოლიათი აზროვნებისა, — ილია ჭავჭავაძე და ნ. ჩერნიშევსკი, ეს ორი თავდადებული მებრძოლი დიად საქმეთათვის, — ილია — წინამძღოლი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა საქართველოში, და ნ. ჩერნიშევსკი, მეთა-

ური რევოლუციონერ-დემოკრატიული მოძრაობისა რუსეთში. ბევრით გვაგონებენ ერთმეორეს ეს ორი ქედმოუხრელი გმირი, რომლებიც შეეწირნენ თავის წმინდა საქმეს!

აქ საჭიროა აღვნიშნოთ ამასთან, რომ ილიას ნაწერებში ცენზურის მიზეზით თუმცა არ გვხვდება მოხსენება თვით ჩერნიშევსკის სახელისა, მაგრამ რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო იმდროინდელ საცენზურო პირობებში, ილია აღნიშნავს იმ დიდ ღვაწლს, რომელიც შეასრულა რუსეთის ისტორიაში ნ. ჩერნიშევსკიმ და რევოლუციონერი დემოკრატების დასმა.

ილია ერთ-ერთ წერილში, ეხება რა რევოლუციურ-დემოკრატიულ მოძრაობას რუსეთში ორმოცდაათიან-სამოცეან წლებში, წერს:

„ახლად თვალახილულმა რუსეთმა — ნახა, რომ მისი სნეულების სათავე — თითონ ცხოვრების წყობა და აგებულება, ერთხელ და ერთხელ შემოღებული და განუახლებლად დამკვიდრებული. უარყო იგი წყობა, უარყო ყოველივე ის, რაც იმ წყობას შესწევდა და ხელს უშმართავდა. ამ არსებულის უარყოფა წამოიწია იმ წრიდან, რომელსაც გონებით მცხოვრებს საზოგადოებას ეძახიან, რომელიც ყველგან და ყოველთვის ნუგეშია და იმედი ყოველის ერისა და რომელიც ცხოვრების წარმატების უღლის თავში პირველი ჩადგება ხოლმე. ის საზოგადოება მთელის ძალ-ღონით მიაწყდა ამ უშველებელს საქმეს უარყოფისას და ყოველს მის მოქმედებაში ან წუნი და კიცხვაა ღრო-გადასულის ძველისა. ან მოძღვრება და ნატვრა ნელად აკვირებულის ახლისა. უკეთესნი წარმომადგენელნი ამ საზოგადოებისა — პოეზიაში [—იგულისხმება ნეკრასოვი, პ. ი.], მეცნიერებაში თუ პუბლიცისტიკაში [—იგულისხმებიან ბელინსკი, ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი, გერცენი, პ. ი.], სულ ამ დიდი საქმის მიმდევარნი იყვნენ დაუღალავად. მათის მართლა-და დაუციწყარი ღვაწლით მაგ თამამმა უარყოფელმა მიმართულებამ ფეხი გაიდგა რუსეთში და ცხოვრების მოედანზედ დაიჭირა ადგილი ამ ახალი მიმართულების მესვეური იყო „Современник“-ი.²

ილია აღნიშნავს, რომ იმ პერიოდში, როდესაც ახალ მიმართულებას სათავეში ედგაო „სოვრემენიკი“, ამ ახალ მიმართულებას „დამჯდარი ჭკუა და მეცნიერება წინ უძღოდა“³. ამ სიტყვებით — „დამჯდარი ჭკუა და მეცნიერება“ — ილია მოიხსენებს ჩერნიშევსკის, ხელმძღვანელს „სოვრემენიკისა“, რევოლუციონერ-დემოკრატიული მოძრაობის დიდ მეთაურს.

² იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. VI, 1927 წ., გვ. 118.

³ იხ. ილია ჭავჭავაძე, იქვე, გვ. 125.

¹ რ. ხომელის ეს წერილი დაბეჭდილი იყო 1909 წელს ნაკლებად გავრცელებულს ჟურნალურ ყოველკვირეულ გაზეთში „შინაური საქმეები“ (ცხრილებული ადგილი იხ. გაზეთის მე-2 ნომერში, გვ. 6 — 7) და ამის გამო გამორჩენილ იგი მხედველობიდან ილიას ბიოგრაფებს.

ილია ჭავჭავაძისა და ნ. ჩერნიშევსკის ურთიერთობის ისტორიასთან დაკავშირებით აქ საჭიროა აღვნიშნოთ აგრეთვე შემდეგიც.

როგორც ირკვევა, მას შემდეგ რაც ილია, რომელიც ყველასგან აღიარებული მეთაური იყო ქართველი სტუდენტობისა, დაახლოვდა ჩერნიშევსკის, — ჩერნიშევსკისთან კავშირი გაუბაძს მოწინავე ქართველი სტუდენტობის მთელ წრესაც.

ნიკო ნიკოლაძე თავის მოგონებაში სამოციან წლებზე — აღნიშნავს, რომ როდესაც 1861 წელს, ილია ჭავჭავაძის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, რუსეთში ჩავიდა ნიკო ნიკოლაძე, მას, ჩერნიშევსკის პირველი გაცნობის დროს, ჩერნიშევსკისთან დახვდა ქართველი სტუდენტობის მთელი ჯგუფი¹.

აღსანიშნავია ამასთან, რომ 1861 წელს სტუდენტთა არეულობაში მონაწილე ქართველ სტუდენტებს ერთ-ერთ ბრალად ეთვლებოდათ კერძოდ ნ. ჩერნიშევსკისთან ურთიერთობაც. (ასე, მაგალითად, 1862 წელს პოლიციის საიდუმლო დეპარტამენტის — მესამე განყოფილების მიერ შედგენილ საეჭვო პირთა სიაში სტუდენტთა არეულობაში მონაწილე ბ. ლოღობერიძის შესახებ აღნიშნულია: „знаком с Чернышевским...“)².

ილია სტუდენტობის დროს ახლო ეცნობა როგორც რუსეთის რევოლუციონერი დემოკრატების დიად იდეებს, ისე ევროპის აზროვნების ისტორიას.

თუ რამდენად ინტენსიურად მუშაობდა ილია სტუდენტობის დროს, თუ რამდენად ფართო იყო ახალგაზრდა ილიას ინტელექტუალური ინტერესები, ამის მაჩვენებელია, მაგალითად, ნუსხა იმ წიგნებისა, რომლებიც ილიას დაუმუშავებია 1860 წლის დასასრულში. ეს ნუსხა ჩაწერილია ილიასეულ ერთ ხელნაწერში სტუდენტობის დროისა, რომელიც 1860 წლის დეკემბერშია გადაწერილი. ამ ნუსხაში ჩვენ გვხვდება როგორც მხატვრული ლიტერატურა, — შექსპირი, დიკენსი, გოეთე, შილერი, ისე ამის გვერდით ბეკონი და დეკარტი, „ათენის რესპუბლიკის ისტორია“ და „მსოფლიო მექანიკური თეორია“³.

როგორც ირკვევა, ილია ახლოა გაცნობილი საფრანგეთის დიდ განმანათლებლებს, ასევე გერმანულ ფილოსოფიას. კერძოდ პეგელს. ეს ჩანს, პირველ რიგში, იმ ბრწყინვალე ფილოსოფიურ-პუბლიცისტური ნაშრომიდან, რომლითაც იხსენბა ილიას ჟურნალი „საქართ-

ველოს მოამბე“ (შესავალი წერილი „საქართველოს მოამბეზედ“).

ილია, როგორც ირკვევა, გაცნობილი იყო დიდ უტოპისტ სოციალისტებს, რომელთა იდეების მიმდევრად ილია გვევლინება როგორც ახალგაზრდობის დროინდელ „აჩრდილში“, ისე თავის ერთ-ერთ უკანასკნელ წერილში „მეცხრამეტე საუკუნე“, რომელიც ილიას ერთგვარ პოლიტიკურ ანდერძს წარმოადგენს. ილია, როგორც ჩანს, ახალგაზრდობიდანვე თვალყურს ადევნებდა ევროპის სოციალისტურ მოძრაობას. იგი გაცივობილი იყო ანარქიზმის მოძღვრებასაც. რასაკვირველია, შემთხვევითი არ იყო ის გარემოება, რომ ილია თავის „საქართველოს მოამბეში“ ადგილს უთმობს პრუდონს.

ყოველივე იმის შემდეგ, რაც აქ იყო აღნიშნული, გასაგები ხდება, რომ ილიას პოეტურ მემკვიდრეობაში გვაქვს ისეთი ნაწარმოები, როგორიც არის მისი განთქმული ლექსი „კომუნის დაცემის დღე“.

აქ ცალკე შევჩერდებით ილიას წმინდა ლიტერატურულ ინტერესებზე მისი სტუდენტობის ხანაში.

ილია სტუდენტობის დროს საფუძვლიანად გასცნობია როგორც ქართულ მწერლობას, ისე რუსულსა და ევროპულ ლიტერატურას.

ილიას ლიტერატურულ ინტერესთა წრეზე მიუთითებს კერძოდ ილიას თარგმანები. ილიას სტუდენტობის დროს ეკუთვნის თარგმანები რუსი პოეტების — პუშკინისა და ლერმონტოვისა, ინგლისელი, გერმანელი და ფრანგი პოეტების — ბაირონის, ვალტერ-სკოტის, გოეთესი, შილერის, ჰეინესი, რიუკერტისა, ანდრე შენიესი. ილია სტუდენტობის დროიდანვე გატაცებულია შექსპირით; შემდეგ ილიამ საფუძველი ჩაუყარა კიდევ შექსპირის ქართულად თარგმნას (ილიამ უფრო გვიან, ივანე მაჩაბელთან ერთად, გადმოიღო ქართულად „მეფე ლირი“).

ილია ხშირი მკითხველი ყოფილა ილიადასი⁴, ასევე ლუკრეცისა, ვირგილისა, პოპაისა⁵.

ილიასათვის განსაკუთრებით საყვარელ მწერლებად ბოლომდე დარჩნენ — რუსთაველთან ერთად — შექსპირი და ბაირონი. — ამ უკანასკნელს იგი გოეთეზე მაღლა აყენებდა.

თუ რა იტაცებდა ახალგაზრდა ილიას პოეზიაში, თუ რა მოთხოვნილებას უყენებდა ილია მწერლობას, ეს ჩანს ილიას „მგზავრის წერილების“ ცნობილი ადგილიდან, სადაც იგი გოეთეს მყინვარს ადარებს, ხოლო ბაირონს თერგს.

⁴ იხ. იონა მეუნარგია, ილია ჭავჭავაძე, 1937 წ., გვ. 48.

⁵ იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. IV, 1927 წ., გვ. 162.

¹ იხ. ნიკო ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, I, 1931 წ., გვ. 121-3.

² იხ. იქვე, გვ. 380.

³ იხ. ილიას ავტოგრაფი M (ხელნაწერი საქართველოს სახ. მუზეუმისა № 5019 — S).

ფიქრობთ, არ იქნება ზედმეტი მოვიგონოთ ეს ადგილი „მგზავრის წერილებისა“, რადგან იგი ასე ახლო გვაგრძნობინებს ილიას პოეტიკას, და არა მხოლოდ პოეტიკას. არამედ გვაგრძნობინებს დიდი შემოქმედის სულიერ სამყაროს, გვაგრძნობინებს იმ რევოლუციურ სულისკვეთებას, რომლითაც შოაგონებული იყო ილია:

„დიდებული რამ არის ეგ მყინვარი... მყუდრო და მშვიდობიანი, მაგრამ ცივია და თეთრი... აბა რად მინდა მისი დიდება? ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქაირზხალი, ქროლვა, ქვეყნის ავ-კარგი მის მაღალ შუბლზედ ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს. ძირი თუმცა დედა-მიწაზედ უდგა, თავი კი ცას მიუბჯენია, განზედ გამდგარა, მიუკარებელია. არ მიყვარს არც მაგისტანა სიმაღლე, არც მაგისტანა განზედ გადგომა, არც მაგისტანა მიუკარებლობა. დალოცა ღმერთმა ისევ თავზედ ხელაღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი მღვრიე თერგი. შავი მთის გულიდამ გადმომსცდარი მოდის და მობღავის და აბლაღებს თავის გაერშემოსა. მიყვარს თერგის ზარიანი ხუილი, გამაღებული ბრძოლა, დრტვინვა და ვაი-ვაგლახი. თერგი სახეა ადამიანის გაღვიძების ცხოვრებისა, ამაღლევებული და ღირსსაცნობი სახეც არის: იმის მღვრიე წყალში სჩანს მთელის ქვეყნის უბედურების ნაცარტუტა. მყინვარი კი უკვდავებისა და განცხრომის დიდებული სახეა: ცივია, როგორც უკვდავება, და ჩუმი, როგორც განცხრომა. არა, მყინვარი არ მიყვარს, მით უფრო რომ მიუკარებლად მაღალია. ქვეყნიერების ბედნიერების ქვაკუთხედი კი ყოველთვის ძირიდან დაღებულა, ყოველი შენობა ძირიდან ამოღებულა... ამიტომაც მე, როგორც ქვეყნის შვილს, თერგის სახე უფრო მომწონს, უფრო მიყვარს. მყინვარი დიდ გოეთეს მაგონებს და თერგი კი მრისხანე და შეუპოვარს ბაირონსა. ნეტავი შენ, თერგო! იმით ხარ კარგი, რომ მოუსვენარი ხარ... მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მომცემი“.

აღსანიშნავია, რომ ლექსშიაც „პოეტი“ ილია ასევე უპირისპირებს თავის პოეტიკასა და გოეთეს პოეტიკას. გოეთე ერთ-ერთ ლექსში. როგორც ცნობილია ამბობს: Ich singe, wie der Vogel singt („მე ვმღერი, ვით მღერის ფრინველი“). ხოლო ილია ასე იწყებს თავის ლექსს „პოეტი“:

„მისთვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო
ვით ფრინველმა გარეგანმა,
არა მარტო ტყილ ხმათათვის
გამომგზავნა ქვეყნად ცაში...“

როგორც ვხედავთ, ამ ლექსის პირველ სტრიქონში ილია გოეთეს ეკამათება.

•

ახალგაზრდა ილია, თავისი დამონებული სამშობლოს მომავალ ბედზე ფიქრით მოცული, მღელვარებით ადევნებდა თვალყურს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას ევროპაში. ილიასათვის შთამაგონებელი მაგალითი იყო ირლანდიელი ხალხის გმირული ბრძოლა ინგლისელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ, ასევე იტალიელი ხალხის დიადი მოძრაობა სამშობლოს გაერთიანებისა და ავსტრიელ დამპყრობელთა განდევნისათვის. როდესაც 1860 წლის ზაფხულზე გარიბალდის აილო მესინა, ხოლო შემდეგ იტალიის ნახევარკუნძულზე გადმოვიდა, ილია ამას აღფრთოვანებული მიესალმა ლექსით: „მესმის, მესმის სანატრელი, ხალხთ ბორკილის ხმა მტკრევისა...“

ილია იმდენად გატაცებული იყო იტალიელი ხალხის ამ დიადი მოძრაობით, რომ იგი ერთხანს ფიქრობდა ეოლონტერად წასვლას გარიბალდისთან იტალიაში.

ილია ბოლომდე დარჩა თავყვანისმცემელი იტალიელი ხალხის დიადი გმირის, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ბელადის გარიბალდისა. როგორც ცნობილია, გარიბალდის პორტრეტი ამშვენებდა ილიას სამუშაო ოთახს მთელი მისი სიცოცხლის მანძილზე.

•

ილიას დროს პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლობდა ოცდაათამდე ქართველი სტუდენტი. მათ შორის იყვნენ: აკაკი წერეთელი, კირილე ლორთქიფანიძე, ნიკო ლოლობერიძე, ბესარიონ ლოლობერიძე, პეტრე ნაკაშიძე, დავით ყიფიანი, ილია ოქროშქელიშვილი, ლუარსაბ (შაქრო) მაღალაშვილი, მიხეილ ჩიკვაძე. კოსტა აფხაზი, იოსებ გაჩინაძე და სხვანი. (ნიკო ნიკოლაძე და გიორგი წერეთელი ჩავიდნენ პეტერბურგში 1861 წელს, როდესაც ილია უკვე წამოსული იყო საქართველოში).

ქართველი ახალგაზრდობა რუსეთში ადრევეც მიდიოდა განათლების ნისაღებად, მაგრამ ქართველი სტუდენტობის ასეთი დიდი ჯგუფის ერთად შემოკრება ერთ ქალაქში პირველი შემთხვევა იყო.

ნიკო ნიკოლაძის ცნობით, ქართველ სტუდენტთა წრის ყველას მიერ აღიარებული მეთაური და იდეური ხელმძღვანელი ილია ჭავჭავაძე იყო.

ილიას გარშემო შემოკრებილი ქართველი სტუდენტობა შეადგენდა იმ ბირთვის, რომელმაც, საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, შეადგინა „პირველი დასი“.

ილიას დროს შეიქმნა რუსეთში ქართველი სტუდენტობის — „თერგდალეულთა“ ტრადიციები.

ქართველ სტუდენტთა წრე — ილიას ხელმძღვანელობით — ხშირად იკრიბებოდა. „გზასობდით როგორც საზოგადო კითხვებზედ, აგრეთვე ჩვენს დაბეჩავებულ სამშობლოს მომავალზედ“. — წერს ამ წრის ერთ-ერთი წევრი — კოხტა აფხაზი.

იმ ტრადიციების შესახებ, რომელიც ქართველ სტუდენტობაში დამკვიდრდა ილია ჭავჭავაძის დროიდან, მეორე მესამოციანელი ნიკო ნიკოლაძე წერს:

„მაშინდელი ჩვენი მუსაიფის ან მსჯელობის საგანი, მაშინდელი ჩვენი შრომის მიზანი ის იყო, თუ რა მოვალეობა გვაწევს კისერზე ხალხისადმი, ან რა სახით უფრო უმჯობესია მომზადება ამ მოვალეობის ასასრულებლად... ჩვენს ახალგაზრდობას აგონდებოდა, რომ ერთი თვის საცაღზედ, მთებს გადაღმა, სამშობლოში ცხოვრობს მისი ხალხი, რომ ამ ხალხს ცხოვრება უჭირს მის სამშობლოში. მის საკუთარ მიმართულებას ბევრი მტერი და მუხანათი ჰყავს. რომ ამ მტერს და მუხანათს იმან ოდესმე ანგარიში უნდა გაუწმინდოსო“¹.

ამავე პერიოდში, ილიას სტუდენტობის დროიდანვე იწყება დიდი შემოქმედებითი თანამეგობრობა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული ლიტერატურის უდიდესი მოღვაწეებისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სულის ჩამდგმელების — ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლისა.

როდესაც ქურნალ „ცისკარის“ 1859 წლის ნომერის ნომერში დაიბეჭდა ნაწყვეტი ილიას „აჩრდილიდან“, აკაკიმ ამას უპასუხა ლექსით „მაისის ღამე ბნელთვალთან“. ამ ლექსში აკაკიმ სიყვარულით დაგვიხატა დიადი სახე თავისი თანამოძმის ჭაბუკის ილიასი, სამშობლო ქვეყნის თავისუფლებისათვის მებრძოლის მგზნებარე პატრიოტისა.

ეს იყო პირველი გამომხატულება ერთმანეთთან ახალი ქართული მწერლობის ამა ორი დიდი კორიფეისა.

ჯერ კიდევ ახალგაზრდობიდანვე ერთად სცემდა სამშობლო ქვეყნის სიყვარულით ანთებული გული ამ ორი ჭაბუკისა, — ილიასი და აკაკისა, რომლებმაც ამის შემდეგ ნახევარი საუკუნის მანძილზე სამშობლო ქვეყნის სამსახურში დალიეს დღენი.

სახელოვანი იყო მათი საერთო გზა. და ქართველმა ხალხმა მათი ნათელი სახეები შემოსა უგულისთადესი სიყვარულით.

¹ იხ. ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, I, 1931 წ., გვ. 76.

გამთავრებთ რა ილიას სტუდენტობის დროის მიმოხილვას, აქ ორიოდ სიტყვა უნდა ვთქვათ ილიას ყოფა-ცხოვრების შესახებ სტუდენტობის ხანაში.

ილია სტუდენტობის დროს, როგორც ირკვევა, დიდ სიღარიბეს განიცდიდა. ეს ჩანს ილიას წერილებიდან.

ამ ღარიბული ცხოვრების შედეგი იყო, რომ ილია, ბუნებით ჯანმრთელი ადამიანი, ავად გამხდარა მერე კურსზე ყოფნის დროს, 1859 წელს; მას ჭლეტის ნიშნები გამოსჩენია და სისხლს იღებდა.

ექიმის მოწმობაში, რომელიც გაცემულია ილიას სახელზე 1859 წელს 10 ივნისის თარიღით, აღნიშნულია:

„...Он был пользован мною от кровохаркания в продолжении мая месяца 1859 года... Для окончательного излечения болезни необходимо пользоваться в продолжении лета благоприятным южным климатом...“².

უნდა ვიცოდეთ, რომ 50-იან — 60-იან წლებში, როდესაც რუსეთსა და საქართველოს ჯერ კიდევ არ აერთებდა რკინიგზა, მიმოსვლა პეტერბურგიდან თბილისამდე დაახლოებით თვე, თვე-ნახევარს მოითხოვდა. ამიტომ პეტერბურგის ქართველი სტუდენტები პირველ კურსიდან მოკიდებული ვიდრე სწავლის დამთავრებამდე ჩვეულებრივ რუსეთში რჩებოდნენ. რადგან არდადეგების დროს ჩამოსვლა და უკან დაბრუნება საძნელო იყო, — მართო გზა აქეთ და იქით ორ-სამ თვემდე დროს მოითხოვდა.

ამით იყო გამოწვეული, რომ ილია 1857 წლის ზაფხულიდან მოკიდებული, ვიდრე 1859 წლის ზაფხულამდე რუსეთში იმყოფებოდა. მაგრამ 1859 წელს ილია ავადმყოფობის გამო დროებით ჩამობრუნდა საქართველოში. ზაფხული და შემოდგომის დასაწყისი მან საქართველოში გაატარა. ილია ისევ გაბრუნდა რუსეთში 1859 წლის შემოდგომაზე.

ილიამ 1860 — 1861 წლებში მოისმინა მეოთხე კურსის ლექციები. მაგრამ ილიას აღარ დაუცდია საგნების ჩასაზარებლად; 1861 წლის გაზაფხულზე ილია წამოვიდა საქართველოში, ჩანს ისევ ჯანმრთელობის მდგომარეობის გამო.

ილია ჩამოვიდა თბილისში 1861 წლის მაისში.

² იხ. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, 1935 წ., გვ. 561.

ზაფხული და შემოდგომის დასაწყისი ილიამ თბილისში და კახეთში გაატარა¹.

ილია რუსეთში ჯერ კიდევ არ გაბრუნებულიყო დარჩენილი საგნების ჩასაბარებლად და უნივერსიტეტის დასამთავრებლად, რომ პეტერბურგის უნივერსიტეტში სტუდენტთა არეულობა დაიწყო 1861 წლის სექტემბერს.

25 სექტემბრისათვის შეწყდა ლექციების კითხვა და უნივერსიტეტის კარები დაკეტეს.

ნიკო ნიკოლაძე, რომელიც ამ დროს პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლობდა და მონაწილეობას იღებდა სტუდენტთა ამ მოძრაობაში, წერს თავის მოგონებებში:

„ხელმწიფე ამ დროს საქართველოში იმყოფებოდა... იგი სტუმრად იყო ფელდმარშალთან თავად ა. ი. ბარიატინსკისთან. პეტერბურგის მთავრობა, სამხედრო გენერალ-გუბერნატორი ანენკოვი და ობერ-პოლიცმეისტერი გენერალი პატკული ვერ ბედავდნენ უიმისოდ რაიმე სასტიკი ზომების მიღებას... ამიტომ, სანამ ხელმწიფესთან მიღწევდა მოსენება სტუდენტების არეულობის შესახებ [მაშინ რუსეთსა და კავკასიას შორის ტელეგრაფი არ იყო] — და შემდეგ მისგან მოვიდოდა მათითებანი, რა ღონე ესმართ ჩვენს საწინააღმდეგოდ, — ორ კვირაზე მეტმა დრომ გაიარა. პოლიციისა და სამოსწავლო მთავრობის სრული უმოქმედობის გამო ჩვენ ყოველ დღე ვიკრიბებოდით, ვიგებდით ახალ ამბებს, უმთავრესად ღამე დატუსაღებული შესახებ, — უზიარებდით ერთმანეთს აღშფოთებას... უნდა ვოფიქროთ, რომ როცა ამიერკავკასიაში მივიდა მეფესთან მოხსენება სტუდენტების არეულობის შესახებ, კავკასიის დამპყრობმა ბარიატინსკიმ, რომელიც პირადი და საყვარელი მეგობარი იყო ალექსანდრე II-სი, ურჩია მეფეს არეულობის დაუყოვნებლივ მოსპობა. იყო ეს მისი რჩევით თუ არა, მხოლოდ ამგვარი ბრძანება მართლაც მიღებულ იქმნა“².

1 თარიღები ირკვევა ილიას ნაწერების სათარიღო მინაწერებიდან. ილიას წერილს „პასუხი“ მიწერილი აქვს: „14 მაისი 1861 წელი, თბილისი“; ლექსს „მას აქეთ რაკი“ მიწერილი აქვს: „1861 წელი, 6 ავგისტო“; ლექსს „ჩემო კალამო“ მიწერილი აქვს: „1861 წელი, ოქტომბერი, ყვარელი“. — თარიღების შესამოწმებლად მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ნიკო ნიკოლაძის ჩვენებას: როდესაც ნ. ნიკოლაძე პეტერბურგში ჩასულა 1861 წლის 9 მაისს, ილია ამ დროს უკვე წამოსული ყოფილა საქართველოში (იხ. ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, I, 1931 წ., გვ. 35, 63, 67, 92, 94).

² იხ. ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები. I, 1931 წ., გვ. 106 — 107.

ბრძანების მიღების შემდეგ დაიწყო რეპრესიები.

12 ოქტომბერს გადააყენეს უნივერსიტეტის რექტორი პლეტნევი; უნივერსიტეტიდან დათხოვნილ იქმნენ პროგრესული მიმართულების პროფესორები: სპასოვიჩი, კაველინი, პიბინი, სტასიულევიჩი, უტინი. ამავე დღეს უნივერსიტეტიდან გარიცხეს სტუდენტები, რომლებიც მიჩნეულნი იყვნენ არეულობის ორგანიზატორებად და მთავარ მონაწილეებად.

აქ აღსანიშნავია შემდეგი. ილია 1861 წლის სექტემბერსა და ოქტომბერში, როგორც მოვიხსენეთ, საქართველოში იმყოფებოდა³ და სტუდენტთა არეულობაში მას მონაწილეობა არ მიუღია, ასე რომ თითქოს არავითარი საბუთი არ არსებობდა ილიას უნივერსიტეტიდან დათხოვნისათვის. მიუხედავად ამისა, ილია მაინც გამოურიცხავთ უნივერსიტეტიდან. ამრიგად ილიას მიმართ განსაკუთრებული ზომა მიუღიათ. აშკარაა ამის მიხედვით, რომ ილია აღრიდანვე იმყოფებოდა პოლიციის საიდუმლო განყოფილების მეთვალყურეობის ქვეშ, როგორც „არაკეთილსაიმედო“ პირი.

ხელისუფლებამ, ჩანს, კარგად იცოდა, რომ ილია იყო მეთაური და იდეური ხელმძღვანელი ქართველ სტუდენტთა წრისა; ხელისუფლებისათვის უცნობი არ დარჩენილა ის კრებები ქართველი სტუდენტებისა — ილიას ხელმძღვანელობით, სადაც (როგორც ეს ჩანს კოხტა აფხაზის მოგონებებიდან) მსჯელობის საგანი იყო ხოლმე „საზოგადო კითხვები“ და „ჩვენი დაბეჩავებული სამშობლოს მომავალი“.

აქ საჭიროა აღვნიშნოთ ამასთან, რომ დღემდე არ იყო დადგენილი ეს ფაქტი, რომ ილია გამორიცხული იყო უნივერსიტეტიდან; გავრცელებული იყო შეხედულება, რომ ვითომც ილიამ თვითონ დაანება თავი უნივერსიტეტს მეოთხე კურსზე ყოფნის დროს.

რომ ილიამ არა თვით დაანება თავი უნივერსიტეტს, არამედ რომ იგი გამოურიცხავთ უნივერსიტეტიდან სტუდენტთა არეულობასთან დაკავშირებით, ეს ირკვევა შემდეგის მიხედვით.

1. ბიოგრაფიულ ცნობაში ილია ჭავჭავაძის შესახებ. რომელიც მოთავსებულია კრებულში „Государственный Совет 1906 — 1907 гг.“ (ილია, როგორც ცნობილია, 1906 — 1907 წლებში სახელმწიფო საბჭოს წევრი იყო და თვით ეს კრებული ილიას დროს გამოქვეყნდა), — ნათქვამია:

„...Кн. И. Г. Чавчавадзе родился в 1837 г. Был в Петербургском Университете на камеральном отделении юридического факультета, но универси-

³ იხ. აქვე, შენიშვნა 1.

XXXIII

03. ილია ჭავჭავაძე.

ტეა не окончил по независящим от него обстоятельствам“ (ხაზი ჩვენია)¹.

2. უნივერსიტეტიდან გამორიცხულები 1861 წელს ღებულობდნენ უნივერსიტეტის მოწმობას მათ მიერ მოსმენილი კურსის შესახებ — ერთნაირი ტრაფარეტით — 1861 წლის 12 ოქტომბრის თარიღით.

ასეთი მოწმობა, რომელიც მიუციათ სტუდენტთა არეულობაში მონაწილისა და უნივერსიტეტიდან გამორიცხულის ნიკო ნიკოლაძისათვის, შენახულა ნიკო ნიკოლაძის პირად არქივში (რომელიც ამჟამად თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკაშია დაცული).

IV

ილიას ნაწერებში პირველი პერიოდისა (1857 — 1861 წ.წ.) —

ილია ახალი ქართული ლიტერატურის ფუძემდებელი

და საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგი.

მე-19 საუკუნის ქართული მწერლობისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში ცენტრალური ადგილი უჭირავთ: მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში — ნიკოლოზ ბარათაშვილს, საუკუნის მეორე ნახევარში — ილია ჭავჭავაძეს და აკაკი წერეთელს. ქართული მწერლობის ეს ტიტანები არიან დიდნი ფუძემდებელნი ახალი ქართული მწერლობისა.

მე-18 — 19 საუკუნეთა მიჯნაზე მოხდა ეპოქალური გარდატეხა ქართველი საზნის ისტორიაში.

ამის შემდეგ, მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში, ძველ საქართველოსთან ერთად, დასრულდა განვითარების ციკლი ძველი ქართული მწერლობისა, რომელიც ორგანიული ნაყოფი იყო სულ სხვა საზოგადოებრივი გარემოსი.

მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში თანდათანობით გზას იკვლევს და ისახება ახალი ეპოქის შესაბამისი ახალი ქართული ლიტერატურა.

პოეზია ნიკოლოზ ბარათაშვილისა, მისი „მერანო“, რომელიც პროტესტანტული სულიკვეთებით არის შთაგონებული, მისი „ბედოქართლისა“, რომელშიაც ჩვენ გვაქვს სათავეები მე-19 საუკუნის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგიისა, — განსაზღვრავს ძირითად წამყვან ხაზს, მთავარ მავისტრალს მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული მწერლობისას.

¹ იხ. კრებული Государственный Совет, 1906 — 1907 гг., გვ. 199.

სწორედ ამავე ტრაფარეტს წარმოადგენს ილიას მოწმობაც, რომელსაც უზის იგივე თარიღი, 1861 წლის 12 ოქტომბერი².

ეს თარიღი, რომელიც აღნიშნულია ილია ჭავჭავაძისა და ნიკო ნიკოლაძის მოწმობებში — 1861 წლის 12 ოქტომბერი — არის სწორედ ის რიცხვი, როდესაც, როგორც მოვიხსენეთ, უნივერსიტეტიდან დათხოვეს რექტორი პლეტენევი და მთელი წყება პროფესორებისა და გარიცხეს არეულობაში მონაწილე სტუდენტობა.

ასე დასრულდა ილიას სტუდენტობის ხანა.

„ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის ეს განწირულის სულის კვეთება და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო, მაინც დარჩება, რომ ჩემს შემდგომად მოძმეა ჩემსა სიძნელე გზისა გაუადვილდეს...“

ილია ჭავჭავაძე იყო ნიკოლოზ ბარათაშვილის დიდი მოძმე, რომელმაც განაგრძო მისი საგალი, შეასრულა ნ. ბარათაშვილის მიერ დაწყებული დიადი საქმე ქართული მწერლობის განახლებისა; ილია იყო ნ. ბარათაშვილის შემცვლელი, რომელიც მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში გახდა ერის მესაიდუმლე, ერის ზრახვათა გამომსახველი.

ილიას სახელთან განუყრელია სახელი აკაკისა. ილიამ და აკაკიმ ერთად აწიდეს ტვირთი მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული მწერლობისა, ახალი გზები გაუხსნეს ქართულ ლიტერატურას, აავსეს იგი ახალი ეპოქის შესაბამისი ახალი შინაარსით.

*

ილიამ სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლისთანავე ორი საბრძოლო საგანი დაისახა: ბრძოლა ერის თავისუფლებისათვის და ბრძოლა სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ

² იხ. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, 1935 წ., გვ. 562. რომ აქ საქმე გვაქვს ტრაფარეტთან, ეს ჩანს. სხვას რომ თავი დავანებოთ, იმის მიხედვით, რომ ილია 1861 წლის ოქტომბერში, როგორც მოვიხსენეთ, იმყოფებოდა არა პეტერბურგში, არამედ საქართველოში.

ილიამ ახალ სიმაღლეზე აიყვანა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგია, ახალი შინაარსი მისცა მას, გარკვეული პოლიტიკური პროგრამის სახით ჩამოაყალიბა იგი.

ნაცვლად რომანტიკული მოთქმისა საქართველოს წარსულზე, რაც შეადგენდა მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული პოეზიის მთავარ საკანს, ილიას ხედვა თავიდანვე მომავლისაკენ არის მიპყრობილი.

ერთ-ერთ თავის ადრინდელ ნაწარმოებში „ქართველის დედას“, რომელიც ჯერ კიდევ 50-იან წლებშია დაწერილი (1858 წელს), ილია წერს:

ქართველის დედაო! ძუძუ ქართველისა
უწან მამულსა უწრდიდა შეილსა;
დედის ნანასთან ქვეითნი მთისა
მას უმზადებდა მომავალ გმირსა...

გაჰქრა ის დროცა!.. დიდმა ნადევლმა,
მონობის ქვეშე დაჩაგრულ ბედმა,
სრულად მოგიკლა სიცოცხლის ძალა,
თვით შენი შვილიც ჩრდილად შესცვალა...

მას ნულარ ვსტირით, რაც დამარხულა,
რაც უწყალოს დროთ ხელით დანთქმულა;
მოვიკლათ წარსულ დროებზედ დარდი...
ჩვენ უნდა ვსდიოთ ეხლა სხვა ვარსკვლავს,
ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი,
ჩვენ უნდა მივცეთ მომავალი ხალხს...

ილია მიმართავს ქართველის დედას:

აღზარდე შვილი, მიეც ძალა სულს, —
შთაგონებდე კაცთა სიყვარულს,
ძმობას, ერთობას, თავისუფლებას,
რომ სიკეთისთვის გული უთრთოდეს
და მომავლისთვის ბედთანა ბრძოდეს!..

რევოლუციონურ-დემოკრატიული მოძრაობის ეს დიალექტიკური იდეები „ძმობა, ერთობა, თავისუფლება“ — უნათესავს საკვალ გზას ერის თავისუფლებისათვის მებრძოლს, ამ დიალექტიკის დროშის ქვეშ მოუწოდებს იგი ქართველ ხალხს, რომ „მომავლისათვის ბედთანა ბრძოდეს“.

ილია ერის თავისუფლებისათვის ბრძოლას აერთებს სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლასთან.

შრომისა ახსნა ეს არის ტვირთი
ძლევა მოსილის ამ საუკუნის —

წერს ილია

ორმოცდაათიან წლებში, როდესაც ილია იწყებს

სამწერლო მოღვაწეობას, ჯერ კიდევ სრულ ძალაში იყო ბატონყმობის ინსტიტუტი.

ილია გამოდის როგორც შეურიგებელი მებრძოლი ბატონყმობის წინააღმდეგ.

ილიასათვის ერი ეს იყო თვით მშრომელი ხალხი, ერის თავისუფლება ილიას ესმოდა როგორც მშრომელი ხალხის თავისუფლება.

ილიას ამავე დროს კარგად ჰქონდა გათვალისწინებული, რომ ქართველი ხალხის განთავისუფლება ეროვნული და სოციალური ჩაგვრისაგან შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის გზით.

ჰაბუკი ილია ილაშქრებდა ცარიზმთან ყოველგვარი შემარიგებლობის წინააღმდეგ, იგი მოუწოდებდა, რათა ბოროტების ეს სათავე ძირითურთ ყოფილიყო მოთხრილი.

ლექსში „გუთნის-დედა“ (1858 წ.), ილია წერდა:

აბა რას გვარგებს ჩვენ ის გუთანი,
რომე აჩეჩოს მარტო მიწანი
და არ მოსთხრიდეს ძირით იმ ბალახს,
რომელიც უშლის თესლსა ამოსვლას?

„ქართველი სტუდენტების სიმღერაში“, რომელიც ასევე ილიას სალიტერატურო მოღვაწეობის პირველ პერიოდს ეკუთვნის (დაწერილია 1860 წელს), ქართველი სტუდენტები სიამაყის გრძნობით აცხადებენ:

დედამ რომ შვილი გაზარდოს
ემაგრე ჩვენისთანაო!
ცართან ძმობას არ ვკადრულობთ,
მაგრამ ენატრობთ გლეხთანაო.

ხოლო ქართველ სტუდენტთა მეორე სიმღერაში, რომელიც 1858 წელს არის დაწერილი („ჩემი თარია-რალი“), ილიას ცარიზმი წარმოდგენილი ჰყავს როგორც ურჩხული, რომელიც ვერ ძლება ხალხის სისხლით.

ჰე, ძმანო, ნეტავი ჩვენა,
დღეს მოგვეცა შვება ლხენა,
მამულისა სიყვარულმა
ძმობა გულში ჩაგვიყენა.

რაგინდ რომ ცარი ღრინავდეს,
ჩვენის სისხლისთვის გრგვინავდეს,
ვერ შეგვაშინებს ჩვენ ცარი,
თუ გულში ძმობა ბრწყინავდეს.

ჰე, ძმანო, ვიყვეთ ერთ ბედით,
წინა წავიდეთ გაბედვით,
ჩვენ ცარი ვერას დაგვაკლებს
თავის ბრმა წინასწარ ხედვით

ასეთია ის პროტესტანტული სულისკვეთება, რომ-
ლითაც შთაგონებულია ილიას შემოქმედება.

გავეცნოთ ამის შემდეგ ილიას პირველი პერიოდის
შთავარ ნაწერებს ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით.

•

პირველი დიდი მხატვრული ნაწარმოები, სადაც
ილიამ ფართოდ გაშალა თავისი მსოფლმხედველობა,
არის პოემა „ა ჩ რ დ ი ლ ი“.

„აჩრდილი“ (პირველი რედაქცია) იწერებოდა 1858
წელს და დასრულებულია 1859 წლის დასაწყისში¹.

პოემა წარმოადგენს მოწოდებას ბრძოლისაკენ ეროვ-
ნული თავისუფლებისათვის, ბრძოლისაკენ სოციალური
სამართლიანობის დასამყარებლად.

პოეტი ხედავს თავის დამონებულს მამულს, რომელ-
საც ადევს ბორკილები, დამონებულ ხალხს, რომელიც
ჯერ კიდევ ძილს არის მიცემული.

მაგრამ, ჰე, ველო! სად არის გმირი,
რომელსაც ვეძებ, რომლისთვისც ესტირი!
იგი აღარ გყავს, მის მოედანი
ჯაგით აღვსილა, გაუქმებული,
და შენი ხალხის ფიქრნი, ზრახვანი
მამულისათვის დაძინებულა...

პოეტი წყველა-კრულვით მოიხსენებს ერის მოღალა-
ტეებს, რომელნიც —

გრძნობას ოქროსა ფასად ჰყიდიან,
მთავრის ღომილზედ პატიოსნებას,
და დაჟანგებულ ბორკილზედ სცვლიან
თავის მამულის თავისუფლებას.

პოეტი ასევე წყველა-კრულვით მიმართავს თვითმყ-
რობელობას, ხალხის დამმონებელს „ბ ნ ე ლ დ ე-
მ ო ნ ს“ („ამ დემონს იცნობს ყოველი, ვისაც კი საქმე
ესმის“, — ამბობს პოეტი):

ბნელო დემონო! აღავსე გესლით
ამ დაღლილ ხალხის სუსტი არსება
და ბოროტების ძლიერ მარჯვენით
პირველ შენ ჩარგე აქ ბოროტება.
...ბნელზედ გაცვალა ხალხმა ნათელი
და მონობაზედ სასუფეველი!
მას აქეთ წინ გზა დამონებისა
და უკან კვალი უმეცრებისა

¹ პოემა დათარიღებულია 26 იანვრით 1859 წლისა.
ციტატები „აჩრდილიდან“ ქვემოთ მოგვყავს 1858 — 9
წლის ტექსტის მიხედვით.

ხალხს დაულოცე და დაუნიშნე,
ყოველი აზრი შენ მას მოუკალ,
და იმ იმედით დღეს დააძინე,
რომ დაიძინებს იგი კიდევ ზვალ.

მაგრამ პოეტი უწინასწარმეტყველებს „ბნელს დე-
მონს“, რომ იგი შამცდარია თავის ანგარიშში, რომ
ხალხი თავს დაადევს საუკუნოვან ძილს და მოიბო-
ვებს თავისუფლებას. პოეტი მიმართავს თავის დამონე-
ბულ სამშობლოს სიტყვებით:

ნუ შიშობ, ველო! შენს მშვენიერ ხალხს
წარუვლენ წელნი ძილის ჟამისა,
ხალხი აღინთებს კიდევ თვის ვარსკვლავს,
სისხლი მამათა დაიხსნის შეილსა!
წარვლენ ეს წელნი ძილის ჟამისა
და გაბრწყინდება მზე მომავლისა!

პოეტი მოვლის იმ დროს, როდესაც საქართველო,
და საქართველოსთან ერთად კავკასიის მოძმე ერები
გაერთიანდებიან ერთის აზრით თავისუფლებისათვის
ბრძოლისათვის, —

როს იგი ტომნი ცად მიღწეულ მძლავრ კავკასისა
ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით აღელდებიან!

პოეტი მოვლის იმ დროს —

თავისუფლების მშვენიერის სხივთ მხურვალეობა,
ოდეს დაადნობს დაჟანგებულს ღიდ ხნის ბორკილსა.

ასეთია თავისუფლების ის სული, რომლითაც შთა-
გონებულია პოემა „აჩრდილი“.

აქ საჭიროა ხაზი გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ
პოეტი „აჩრდილში“ უმღერის როგორც ერის თავისუფ-
ლებას, ისე ამასთან ერთად „შრომის ახსნის“ საქ-
მეს; პოეტისათვის ეს ორი დიდი საქმე, თავისუფლება
ერისა და თავისუფლება შრომისა, — განუყრელია.

პოეტი „აჩრდილში“ შემდეგი სიტყვებით მიმართავს
დამონებულ ყმას:

ყმაე!.. შენში კაცის გრძნობას არ ხედვენ,
დედის ძუძუდამ შეილსა აჰგლეჯენ,
და, ვინ უწყს, საით სად გაჰყიდიან!..
შეუბრალებელ ხელითა სთხრიან
დედის გულშია უკეთეს გრძნობას,
ცოდვად უთვლიან შეილისა ტრფობას...

პოეტი დაუსახავს დამონებულ ყმას მომავალი თა-
ვისუფლების იმედს; იგი მოუწოდებს დამონებულ ყმას
ბრძოლისაკენ, მხნეობისაკენ:

მხნე იყავ მუდამ, ნუ დაეცემი,
ძნელ ტანჯვებშია გამოიკალე,

მომავალია ნუგეშ მომცემი,
 რაც ვერ ჰპოვე დღეს, იპოვი ხვალე.
 ...მაშინ ეგ შენი წურვა ოფლისა,
 შენ გეკუთვნება და შენ ცოლ-შვილსა...
 ეგ მწუხარე ხმა შენ სიმღერისა,
 დაბლად გუგუნი დაღონებული,
 მღერა, — ვით კენესა საწყალ მესხრისა,
 შორი ხმა მწყემსის დაობლებული, —
 მხიარულ ხმებად გარდაცვლების;
 და შენს გუთანზედ გულით ღმობილი
 იტყვი სიმღერას თავის უფლები.

ასეთია ის დიადი იდეები, ეს ორი დიადი საქმე, —
 თავისუფლება ერისა და თავისუფლება შრომისა, —
 რომელთა მქადაგებლად გამოდის ილია ამ თავის
 პირველს დიდ ნაწარმოებში, პოემა „აჩრდილში“.

*

იმეფე 1858 — 1859 წლებში, როდესაც დაიწერა
 პოემა „აჩრდილში“, ილიამ დაიწყო დიდი პროზა-
 ული ნაწარმოები, რომელშიაც გაერთიანებული იყო
 იდეა სამი ნაწარმოებისა, — „კაცია-ადამიანის“, „გლა-
 ხის ნაამბობის“ და „კაკო ყაჩაღის“.

ილიას დაუწერია ამ პროზაული ნაწარმოების ორი
 ესკიზი (მოთხრობა „კოლა“ — ორი ვარიანტის სა-
 ხით, და მოთხრობა „კაკო“).

პირველი ესკიზი (მოთხრობა „კოლა“) თემატიკუ-
 რად ენათესავება „გლახის ნაამბობს“. გლეხი გაბრო
 აქ გამოყვანილია გლეხი ზაქროს (პოემა „კაკო ყაჩა-
 ლის“ პერსონაჟის) სახელწოდებით. ამას გარდა „კაცია-
 ადამიანის“ თემიდან აქ შეტანილია ერთი-ორი დეტალი.

ეს პირველი ესკიზი ილიას დაუწერია 1858 წელს.

მეორე ესკიზი, — მოთხრობა „კაკო“ — დაწერილია
 ამის შემდეგ, 1858 — 1859 წლების მიჯნაზე. მოთხრო-
 ბა „კაკო“ უფრო ფართოდ არის გაშლილი. მოთხრო-
 ბის პირველ ნაწილში გადმოცემულია ზოგად ხაზებში
 „კაცია-ადამიანის“ თემა. შემდეგ მასთან გადაბმულია
 თემა „გლახის ნაამბობისა“ (დათიკო, „გლახის ნაამ-
 ბობის“ პერსონაჟი. წარმოდგენილია ლუარსაბ თათქა-
 რიძის შვილად). დასასრულ მოთხრობაში წარმოდგენი-
 ლი უნდა ყოფილიყო „კაკო ყაჩაღის“ სიუჟეტის ხა-
 ზიც (— გაბროს, „გლახის ნაამბობის“ გმირის, ამ
 მოთხრობაში კაკო ეწოდება), მაგრამ მოთხრობა დას-
 რულებული არაა.

ამ სამი ნაწარმოების თემატიკური რკალიდან მოთხ-
 რობა „კაკო“-ში უფრო სრულად არის წარმოდგენილი
 ის ნაწილი, რომელიც „გლახის ნაამბობის“ თემას
 შეიცავს. მოთხრობის საერთო კონცეფცია და სიუჟეტის

განვითარების ძირითადი ხაზი აქ იგივეა, რაც „გლა-
 ხის ნაამბობის“ უკანასკნელ რედაქციაში. მთავარი,
 რითაც განსხვავდება „კაკო“ ეს ნაწილი „გლახის
 ნაამბობის“ უკანასკნელი რედაქციისაგან, ის არის,
 რომ „კაკო“-ში ჯერ კიდევ არაა შეტანილი ეპიზოდუ-
 რი ჩანართი მოთხრობა მღვდლის შესახებ („გლახის
 ნაამბობის“ IV — VI თავები). განსხვავებაა აგრე-
 თვე ზოგიერთ სხვა დეტალებში, კერძოდ თხრო-
 ბის სტილში; მოთხრობა გადმოცემულია მესამე პი-
 რით, და არა თვითონ გმირის საუბრის სახით, რო-
 გორც ეს არის „გლახის ნაამბობის“ უკანასკნელ რე-
 დაქციაში.

მოთხრობა „კაკო“, როგორც აღვნიშნეთ, დასრულე-
 ბული არაა, ცხადია იმიტომ, რომ ავტორს შემდეგ
 განუზრახავს მისი სიუჟეტის უფრო ფართოდ გაშლა
 სამი ცალკე ნაწარმოების — „კაცია-ადამიანის“, „გლა-
 ხის ნაამბობის“ და „კაკო ყაჩაღის“ სახით.

ამათ შორის ილია პირველად შესდგომია „გლა-
 ხის ნაამბობის“-ს დამუშავებას. „გლახის ნაამ-
 ბობზე“ ილიას უმუშევნია 1859 წელს.

მაგრამ 1859 წელს ილია თუმცა შესდგომია „გლა-
 ხის ნაამბობის“ ცალკე მოთხრობის სახით დამუშავე-
 ბას, მაგრამ არ დაუმთავრებია კი. მაინც ძირითადი
 რკალი მოთხრობისა ამ წელს, 1859-ს არის მოხაზული.
 ამიტომ იყო, რომ ილია „გლახის ნაამბობს“ თავის
 „პირმშოს“ ეძახდა და მის თარიღად 1859 წელი აქვს
 აღნიშნული, რაკი მთელი მხატვრული კონცეფცია ამ
 დროს, 1859 წელს ჰქონია ჩამოყალიბებული. („გლახის
 ნაამბობის“ ტექსტს მიწერილი აქვს დათარიღება:
 „1859 წელი, პეტერბურგი“).

ამის შემდეგ ილია მოთხრობას „გლახის ნაამბობს“
 ორჯერ კიდევ დაბრუნებია. 1862 წელს ილიას გადაუ-
 ხედავს და „ჩალხი გაუკრავს“ მოთხრობის პირველ
 ნაწილისათვის. ეს პირველი ნაწილი „გლახის ნაამბო-
 ბისა“ (I — VI თავები) დაიბეჭდა ილიას ჟურნალში
 „საქართველოს მოამბეში“ 1863 წელს.

1863 წლის შემდეგ დაიხურა „საქართველოს მოამბე“
 და ილიას „გლახის ნაამბობის“ მეორე ნაწილი დაუმუ-
 შავებელი და გამოუქვეყნებელი დარჩა. უფრო გვიან,
 1871 — 3 წლებში, როდესაც დაარსდა ჟურნალი „კრე-
 ბული“ და ილიას მიეცა შესაძლებლობა „გლახის
 ნაამბობის“ მეორე ნაწილის დაბეჭდვისა, ილიამ დაა-
 მუშავა მოთხრობის მეორე ნაწილიც და გამოაქვეყნა
 ჟურნალ „კრებულში“ (1873 წელს).

ასეთია ისტორია „გლახის ნაამბობის“ დაწერისა და
 მისი ცალკეული ნაწილების თარიღები.

ამრიგად „გლახის ნაამბობი“, მისი პირველი ნაწილი
 (დაწერილი 1859 წელს) — ყველაზე ადრინდელი ნა-

წარმოება ილიას მხატვრული პროზის დარგში და ამიტომ იყო, რომ ილია, როგორც მოვიხსენეთ, მას თავის „პირშოს“ ეძახდა. „დეე მაგ პირშომან ძემან ისე იაროს ქვეყანაზედ, როგორც თავდაპირველ შობილა“, — სწერდა ილია ერთ წერილში „გლახის ნაამბობის“ შესახებ ნიკო ნიკოლაძეს.

„გლახის ნაამბობი“ (ისევე როგორც მისი პირველი ესკიზი — მოთხრობა „კაკო“) — გამსჭვალულია პროტესტის სულით სოციალური უსამართლობის გამო, „გლახის ნაამბობი“ წარმოადგენს დიდი მხატვრული ძალის ნაწარმოებს, მიმართულს ბატონყმობის ინსტიტუტის წინააღმდეგ.

ამავე დროს „გლახის ნაამბობი“ უკვდავ ნაწარმოებად რჩება ქართულ მწერლობაში, როგორც ახალი ქართული სალიტერატურო ენის პირველი სრულყოფილი უბადლო ძეგლი.

•

„გლახის ნაამბობის“ შემდეგ, მომდევნო 1860 წელს, დაწერილია ილიას დრამატული პოემა „ქართველის დედა“ (პირველი რედაქცია).

„ქართველის დედა“, ისევე როგორც „აჩრდილი“, საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეების აშახველი ნაწარმოებია.

„ქართველის დედა“. ეს არ არის წარსულის რომანტიკა (როგორც ამას შეცდომით ფიქრობდნენ), არამედ ავტორი აქ ხატავს მომავლის სურათს. პოემას ილიას ავტოგრაფებში აქვს შემდეგი მეორე სათაური: „სცენა მომავალი ცხოვრებისა“. პოეტს ამ „სცენაში მომავალი ცხოვრებიდან“ ესახება საქართველოს მომავალი განთავისუფლების გზები, როგორც შემდეგი ხალხის აღდგომისა, ხალხის რევოლუციური ბრძოლისა. ამრიგად „ქართველის დედა“ ეს არის მოწოდება ბრძოლისაკენ საქართველოს თავისუფლებისათვის, და არა ისტორიული წარსულის სურათი, — წარსულის რომანტიკა.

რომ ილია ამ პოემით მომავლისაკენ იხედება, და არა წარსულისაკენ, ეს ცხადია მიძღვნის ტექსტიდან, რომლითაც იხსენება ილიას ხელნაწერებში ეს დრამატული პოემა.

ილიასეულ 1860 წლის ხელნაწერში ეს მიძღვნა ასე იკითხვის:

აჰა, იმ დროთაგან ერთი სახე ამოღებული,
სადაც გონება ჩვენი ხშირად ერთადა ჰფრენდა,
სადაც კაბუჯი ფანტაზია გალავებული
უკეთესთ ყვავილთ ქართველის გულში ღებნიდა
ჰკრეფდა.

მყობადს ავხადე ერთი კუთხე
დიდის ფარდისა
და ეს ვიხილე, — მომიტევე მე სითამამე.
ეს არს ნაყოფი აწმყოსაგან შობილ ღარდისა,
ამით მამართლე, მიიღე და ნუ გამკიცხავ მე!

ამ შესავლიდან იდეა პოემისა სავსებით ნათელია. ხოლო როგორ აქვს ილიას წარმოდგენილი საქართველოს განთავისუფლების საქმე? ილიას იგი ესახება როგორც შემდეგი ხალხის გამოღვიძებისა, ხალხის აღდგომისა, ხალხის ბრძოლისა.

პოემა იხსენება დედის შემდეგი მონოლოგით:

...ჩემი მამული საქართველო დღეს მიცოცხლდება!
ხალხი აწვირთ და, ხალხი აღსდგა,

ხალხი მოქმედობს,
კასპის ზღვიდან შავ ზღვამდინა ერთ ფიქრსა

ჰფიქრობს, —
და ეს ფიქრია მთელ კავკასის თავისუფლება!..

დიდია ხალხი, როს ეს გრძნობა წინ
წარუძღვება!

პოემაში, ქვემოთ, შვილი იმავე სიტყვებით მიმართავს დედას:

მოვიდა დიდ ხნის სანატრელი, დედავ. ამბავი:

ჩვენი მამული საყვარელი გაღვიძებულა!

მთელი კავკასი, თვის შვილებით, ვითა ზღვა შავი,
ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით აღელვებულა...

აქ ნათლად ჩანს ილიას ღრმა რწმენა ხალხის უძლეველი ძალისადმი. ისტორიის მამოძრავებელ ძალად ილიას ხალხის მასები მიაჩნდა. დიდა გაღვიძებული ხალხი, — ამბობს ილია, — ხალხი შთაგონებული თავისუფლების სიყვარულით.

აქ საჭიროა ხაზი გავუსვათ აგრეთვე იმ გარემოებას, რომ ილიას შეხედულებით საქართველოს განთავისუფლების საქმე გადაჯაჭვულია მთელი კავკასიის თავისუფ-

¹ იმავე მიძღვნის მეორე შემდეგდროინდელი ვარიანტი ილიას ხელნაწერებში ასეა წარმოდგენილი:

აჰა, იმ დროთაგან ერთი სახე ამოღებული,
რომელნიც ერთად გვინატრია უცხოეთში ჩვენ,
რომელთ იმედო, ღვთიურ სხივით გაბრწყინებული,
დღესაც გულში გვაქვს მტკიცე სჯულად, ძმაო,
მე და შენ.

მყობადს ავხადე ერთი კუთხე
დიდის ფარდისა,
და ეს ვიხილე, — მომიტევე მე სითამამე...
ეს არს ნაყოფი აწმყოსაგან შობილ ღარდისა,—
ამით მამართლე, მიიღე და ნუ გამკიცხავ მე.

ლებასთან. ეს კონცეფცია გატარებულია როგორც „ქართლის დედაში“, ისე „აჩრდილში“.

•

„ქართლის დედას“ შემდეგ, იმავე 1860 წელს, ილია წერს პოემას „აკაკო ყაჩაღი“ („რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“).

თუ „ქართლის დედა“ შთაგონებულია საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეებით და მიმართულია ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ, „აკაკო ყაჩაღი“ სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ არის მიმართული.

ილიას „აკაკო ყაჩაღი“ ბევრ ხაზებში ეხმაურება ხალხურ თქმულებას არსენას შესახებ, სადაც ჩაგრული გლეხობის იდეალური გმირის სახეა წარმოდგენილი, რომელიც ქედს არ იხრის უსამართლობის წინაშე. თვით პოეტი ხაზს უსვამს ამ კავშირს არსენას თქმულე-ბასთან ზაქაროს სიტყვებით:

არსენა ჩვენი, ის მხნე არსენა,
ჩვენამდინ, ძამო, ზღაპრად მოსული,
ის იყო ჩემი ჯავრი და ლხენა,
ის იყო ჩემი გული და სული.
ის მე ბევრ რამეს გულს ჩამმახებდა,
ხან მომაღხენდა, ხან მაღონებდა...

„აკაკო ყაჩაღი“, „გლახის ნაამბობთან“ ერთად, ყველაზე მნიშვნელოვანი, და ამასთან ყველაზე რადიკალური ხასიათის ნაწარმოებია, რაც კი ქართულ ენაზე დიფერა ბატონყმობის წინააღმდეგ. ილიას ეს ნაწარმოებები შორსაა რაივე შემარეგბლობისაგან, ისინი პირდაპირ მოწოდებს შეიცავენ ბრძოლისაკენ. როგორც „გლახის ნაამბობში“, ისე „აკაკო ყაჩაღში“, საკითხს ბატონსა და ყმას შორის თოფი წყვეტს. აქ მოცემულია იგივე კონცეფცია, რომელიც შემდეგ ილიამ გამოხატა სიტყვებით:

თავისუფლების მშოვნელი ამ ქვეყნად მარტო თოფია,
შინ უღლით გაქნილ ცხოვრებას ომში სისხლის
ღვრა სჯობია!

„აკაკო ყაჩაღში“ ილიას პოეტური ტალანტი სრულ სიმწიფეს აღწევს. თავისი მხატვრული ღირსებებით „აკაკო ყაჩაღი“ ყველაზე მნიშვნელოვანი პოეტური ქმნილებაა, რომელიც ილიამ შექმნა თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობის პირველ პერიოდში.

•

გარდა ზემოჩამოთვლილ მთავარ ნაწარმოებთა „აჩრდილისა“ (1858 — 9 წ.), „გლახის ნაამბობისა“ (1859 წ.),

„ქართლის დედასი“ (1860 წ.), „აკაკო ყაჩაღისა“ (1860 წ.), აგრეთვე გარდა დასახელებული ლექსებისა — „გუთნის დედა“ (1858 წ.), „ქართლის დედას“ (1858 წ.), „ქართველ სტუდენტთა სიმღერა“ (1858 და 1860 წ. წ.), ილიას ლიტერატურული მოღვაწეობის ამავე პირველ პერიოდს ეკუთვნის ლექსები:

„ნანა“ (1859 წ.), „ელეგია“ (1859 წ.), „მტკვრის პირას“ (1859 წ.), „დაკარგული ედემი“ (1859 წ.), „დაე თუნდ მოგვედ“ (1858 წ.), „მესმის, მესმის სანატრელი“ (1860 წ.), „იანაჩარი“ (1860 წ.), „გაზაფხული“ („ტყემ მოისხა ფოთოლი...“, 1861 წლის დასაწყისი) და სხვანი, რომლებიც შთაგონებულია მისი დამოწმებული სამშობლოს სვედრით, რომლებშიაც აისახა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეები.

ცალკეა აღსანიშნავი ილიას ვრცელი ლექსი „მუშა“, დაწერილი 1860 წელს. როგორც ვხედავთ ამ ლექსიდან, ილია ჯერ კიდევ ამ პირველ პერიოდშივე ილაშქრებდა არა მხოლოდ ბატონყმობის ინსტიტუტის წინააღმდეგ, არამედ სოციალური უსამართლობის საკითხს ილია უფრო ფართოდ აყენებდა.

ასეთი იყო ილიას შემოქმედება პირველი პერიოდისა, 1857 — 1861 წლებისა.

ილია ჭაჭავაძის შემოქმედება სამოციანი წლების მიჯნაზე მოასწავებდა ახალი ეპოქის დასაწყისს ქართულს მწერლობაში.

ილია ჭაჭავაძისა და აკაკი წერეთლის სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლის შემდეგ სამოციანი წლების ქართული ლიტერატურა გადავიდა ახალ იდეურ საფუძველებზე, გაიშალა დიდი მნიშვნელობისა და ღიაპაზონის ლიტერატურის სახით, ნამდვილი ხალხური ლიტერატურის სახით.

•

ილიას ლიტერატურული მოღვაწეობის იმავე პირველ პერიოდს — 1860 წელს ეკუთვნის კრიტიკული წერილი „ორიოდე სიტყვა კაზლოვის «შეშლილის» თარგმანზედა“¹, რომელიც დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარში“ 1861 წელს (№ 4).

ამ წერილში ილიამ აღძრა ზოგადი საკითხები ლიტერატურისა, კერძოდ საკითხი ახალი სალიტერატურო ენის შესახებ (არქაული მართლწერის მოხსნის საკითხი).

ილიას ეს წერილი ყუმბარის ნამდვილი აფეთქება იყო.

ამ წერილის გამო ძველი თაობის ბანაკიდან ილიას

¹ წერილი დათარიღებულია 5 ნოემბრით (1860 წლისა).

წინააღმდეგ გაილაშქრეს ჟურნალ „ცისკარის“ ფურცლებზე პოეტმა ქალმა ბარბარე ჯორჯაძისამ, რევაზ ერისთავმა, სარდიონ ალექსი-მესხიშვილმა, გ. ბარათაშვილმა, ექვთიმე წერეთელმა (გიორგი წერეთელის მამამ). ახალი თაობიდან ილიას მხარეზე გამოვიდნენ „თერგდალეულნი“ — აკაკი წერეთელი, კირილე ლორთ-

ქიფანიძე, სამსონ აბაშიძე, რომელთაც დაბეჭდეს წერილები „ცისკარში“. „ცისკარშივე“ (1861 წ. № 6) პასუხი გასცა ძველი თაობის ბანაკს ილიამ.

ასეთი იყო დასაწყისი „მამათა და შვილთა“ იმ ბრძოლისა, რომელიც გაიმართა საქართველოში სამოციან წლებში.

V

ილიას მოღვაწეობა საქართველოში დაბრუნების შემდეგ

1861 — 1863 წლებში.

„საქართველოს მოამბე“.

ილია საქართველოში დაბრუნდა, როგორც მოციქულ-ნეთ, 1861 წელს.

ის სულიერი მღელვარება, რომელსაც განიცდიდა ილია, როდესაც იგი, ხანგრძლივად მოშორებული თავის ქვეყანას, ისევ ბრუნდებოდა თავის დედა-სამშობლოში, — სამშობლოსადმი მოვალეობის ის დიდი გრძნობა, რომლითაც შთაგონებული იყო ილია, — ასეთის სისაყსით იგრძნობა ილიას „მგზავრის წერილებში“.

„როგორ შევეყრები მე ჩემს ქვეყანას და როგორ შემეყრება იგი მე, — ვიფიქრე. რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე? ვინ იცის: იქნება მე ჩემმა ქვეყანამ ზურგი შემომაქციოს, როგორც სხვა ნიადაგზედ გადარგულსა და აღზრდილსა? იქნება ზურგი არ შემომაქციოს, იქნება მიმითვისოს კიდევცა, რადგან ჩემში მაინც-და-მაინც ჩემის ქვეყნის ღვრიტაა დადებული. მაგრამ მაშინ რა ექმნა, რომ ჩემმა ქვეყანამ მომიყულოს და მიამბოს თავის გულის-ტყვილი, თავისი გლოვის დაფარული მიწეზი, თავისი იმედი და უიმედობა, და მე კი, მის ენას გადაჩვეულმა, ვერ გავიგო მისი ენა, მისი სიტყვა? იქნება მიმალოს კიდევცა და, როგორც თავისი შვილი, გულზედაც მიმიკრას და ხარბად დამიგდოს ყური. მაგრამ მე შევიძლებ კი, რომ მას ღვიძლი სიტყვა ვუთხრა და იმ სიტყვით გულის-ტყვილი მოვურჩინო, დავრდომილი ალყადგინო, უნუგეშოს ნუგეში მოვფინო, მტირალს ცრემლი მოვწმინდო, მუშაკს შრომა გაუუადვილო; იმ სიტყვით ვასმინო, რომ არის მრავალი ქვეყნები, ჩვენზედ უფრო უბედურად გაჩენილნი, მაგრამ უფრო ბედნიერად მცხოვრებნი; და ის თითოეული ნაბერწყალი, რომელიც არ შეიძლება, რომ ყოველს კაცში არა ყოლავდეს, ერთ დიდ ცეცხლად შევაგროვო ჩემის ქვეყნის გაციებული გულის გასათბობლად. შევიძლებ კი? შევიძლებ გასაგონის ღვიძლის სიტყვის თქმასა?

„გადაეწყვიტე, რომ ჩემი ქვეყანა მიმიღებს და მიმი-

თვისებს კიდევ, იმიტომ, რომ იმისი სისხლი და ხორცი ვარ; იმის სიტყვასაც და ენასაც გავიგებ, იმიტომ რომ მამულის სიტყვას მამულის-შვილი ყურს უგდებს განა მართო ყურითა, გულითაცა, რომლისათვისაც დუმილიც გასაგონია; ჩემს სიტყვასაც გავაგებინებ, იმიტომ, რომ შვილის სიტყვა მშობელს ყოველთვის ესმის.

„მაგრამ ამას სულ სიტყვაზედ ვლაპარაკობ, საქმე კი საქმეშია. შენმა ქვეყანამ რომ საქმე მოგთხოვოს. მაშინ რასა იქმნე?“

დედა-სამშობლომ საქმე მოსთხოვა თავის შვილს, — ბრძოლა სამშობლოს გამოსწისათვის, ბრძოლა ჩავრულთა თავისუფლებისათვის. და ილიამ ღირსეულად შეასრულა ეს ვალი დედა-სამშობლოს წინაშე.

*

ილიამ საქართველოში ჩამოსვლის პირველ წელსვე თავის გარშემო შემოიკრიბა ახალი თაობა, ქვეყნის ცოცხალი ძალები. ამ დროს ჩაეყარა საფუძველი, ილიას მოთავეობით, იმ საზოგადოებრივ დაჯგუფებას, რომელიც „პირველი დასის“ სახელით არის ცნობილი.

გიორგი წერეთელი — თავის ცნობილ წერილში მე-19 საუკუნის ქართული დასების ისტორიისათვის, შემდეგს წერს ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ქართული მწერლობის იმ ახალი ხანის შესახებ, რომელიც იწყება ილია ჭავჭავაძის „პირველი დასის“ გამოსვლით საზოგადოებრივ ასპარეზზე!

„ქართული ლიტერატურის ახალ ხანას ჩვენ იმ პერიოდს ვუწოდებთ, — წერს გიორგი წერეთელი, — რომელიც საქართველოში ბატონ-ყმობის განთავისუფლების წინა-წლებიდან იწყება, სახელდობრ 1861 წლიდან, როდესაც ილია ჭავჭავაძემ ახალი ლიტერატურული მოძრაობა ატეხა ჯერ კიდევ „ცისკარში“ და

¹ იხ. „კვალი“, 1897 წ., №46, გვ. 815.

საქართველოს

შოაშბე

სალიტერატურო ჟურნალი

გამოცემა

ი. ჭავჭავაძის სახელით

შოაშბე ჟურნალის მიზანია, რომელიც
აქტიურად მონაწილეობს საქართველოს
ლიტერატურის განვითარებაში და
საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში.

ტომი I.

ტფილისი

გ. ჭავჭავაძის და ა. ჭავჭავაძის გამომცემი

გარემოიკრება თავისი საკუთარი წრე. ამ წრეში მომქმედ პირებად იყვნენ: ილია ჭავჭავაძე, როგორც მეთაური და ღუმანიტარული დროშის ამფრიალებელი, პეტრე ნაკაშიძე, გიორგი ყაზბეგი, ივანე პოლტარაკი, მახეილ ყიფიანი, ივანე ბერიძე, დავით ყიფიანი, გიორგი ჩიქოვანი, ალექსანდრე სავანელი, მიხეილ ჩიკვაძე, ილია წინამძღვრიშვილი და ვახტანგ თულაშვილი. ამათ შემოიღეს კერძო კრებები, სადა კითხულობდნენ რეფერატებს და სადაც აღტაცებული ჭაბუკი. ილია ჭავჭავაძე თავის ახალდაწერილ ლექსების და „გლახის ნაამბობის“ თავების კითხვით ამხნევებდა, ასულდგმულებდა თავის საკუთარ წრეს, და წრეს გარეშე არაჩვეულებრივ თანაგრძნობას იძენდა საზოგადოებაში“.

•

1863 წელს ილია აარსებს ჟურნალს „საქართველო ს მოამბე“, რომელიც ახალი დასის ტრიუნას წარმოადგენს. ეს ჟურნალი ხსნის ახალ ხანას ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორიაში.

გავეცნოთ აქ თვით მესამოცე წლების მოღვაწეთა მიერ მოცემულს შეფასებას იმ როლისას, რომელიც „საქართველოს მოამბემ“ შეასრულა.

ნიკო ნიკოლაძე, — წერილში, რომელიც მან განოატევენა „საქართველოს მოამბის“ გამოსვლიდან ცხრა წლის შემდეგ, 1872 წელს, წერდა:

„ვის არ ახსოვს ეს წელიწადი (— 1863 წელი). როცა ილია ჭავჭავაძემ დაიწყო „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა, — როცა ერთის მხრით ჩვენი ცხოვრება უწინდელ კალაპოტს სცივლიდა და ახალში შესვლას აპირებდა... და როცა, მეორე მხრით, ატყდა სასტიკი ბრძოლა ახალგაზრდობას, ე. ი. ახალ ცხოვრებას, და ძველ კაცობას, ე. ი. ძველ წესსა და სჯულს შუა?.. რაც კი რამე იყო ჩვენში ახალგაზრდა, მხნე, ახალი წესის და ცხოვრების მოყვარე, ყველამ იცნო ის პატიოსანი მომავლის დროშა, რომელიც მხნედ ეკავა ილია ჭავჭავაძეს. ძველმა წესმა, ძველმა კაცობამ თავი შეაფარა „ცისკარს“ და ამნაირად იმ ბრძოლაში, რომელიც გაიმართა „საქართველოს მოამბესა“ და „ცისკარს“ შუა, ჩანდა ის ნამდვილი და ძლიერი ბრძოლა, რომელიც იმ დროს სდუღდა ძველსა და ახალს შუა ჩვენს ცხოვრებაში...“

„დღეს ჩვენ ყველანი გხედავთ, თუ რას ნიშნავდა „საქართველოს მოამბის“ საქმე. — წერს ნ. ნიკოლაძე. — მაგრამ არც 1863 წელს იყო ეს დაფარული ვისმესთვის. ყველა გრძნობდა, ყველამ იცოდა, რომ „საქართველოს მოამბეს“ უნდა ჩაედგა ჩვენი ახალგაზრდობისათვის ახალ დროების სული, ერეგებიან ახალი გზა, შეექმნა ახალი სასიყვარულო მიზანი, — მამულის, სა-

ზოგადოების სიკეთე და ღირსება. ის მწვავე სიტყვებით დაღადა და ჰკოლადა ძველი საზოგადოების უმკაცრებას და გულგრილობას საზოგადო საქმისათვის, და მაშინ, როგორც ახლა, ყოველ პატიოსან კაცს მიაჩნდა, რომ მისი უპირველესი ვალი იყო ამ სიტყვის გავრცელება და მისი გაძლიერების მომატება საზოგადოებაში.

ნიკო ნიკოლაძის სიტყვით, ძველ საზოგადოებრივ წყობას „საქართველოს მოამბის“ სახით გაუჩნდა „ახალი საშიში მტერი, რომელიც ახალი ცხოვრების საქართველებს ჰქადაგებდა... და რომელიც იყო მომავლის ძალა და იმედი“¹.

მეორე მესამოცეწიანილი მოღვაწე — გიორგი წერეთელი, — რომელიც 1863 წელს რუსეთში, პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლობდა, იგონებს, თუ როგორ აღფრთოვანებით შეხვდნენ „საქართველოს მოამბის“ გამოცვლას რუსეთში მყოფი „თერგდალეუნი“.

„პეტერბურგის სტუდენტობა აღტაცებით შეხვდა ამ ჟურნალის გამოსვლას. იქიდან მესამე კურსის სტუდენტმა კ. ლორთქიფანიძემ და პირველი კურსის სტუდენტმა გ. წერეთელმა ჯერ კიდევ უცდელი კალმის ნაშრომით მოაწვდინეს ახალ წრეს ღუმანიტარული მიმართულებისას. „საქართველოს მოამბემ“ დაჰგმო ძველი ბატონყმური დამოკიდებულება, გრძნობით შეხვდა მან თავის მწერლობაში გლეხის დაზარალებულ ბედს და — ესვე გრძნობა გადაიტანა სამშობლოზედაც“².

გიორგი თუმანიშვილი იგონებს „საქართველოს მოამბის“ გამოსვლის ხანას: „ეს იყო საყოველთაო გამოცოცხლების ხანა. ეს იყო ღიმილი იმედების ხანა... ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებებს გატაცებით ჰკითხულობდა მთელი მაშინდელი საზოგადოება. ახალგაზრდობა აღმერთებდა მას“³.

*

გავეცნოთ ილიას ნაწერებს, რომლებიც ამ ხანაში, 1861 — 1863 წლებშია დაწერილი.

1861 — 1863 წლებს ეკუთვნის ილიას უმნიშვნელოვანესი თხზულებანი: „მგზავრის წერილები“ და „კაცია-ადამიანი?“

„მგზავრის წერილები“ ეს არის. არა მხოლოდ მაღალ-მხატვრული ნაწარმოები, არამედ ამავე დროს უდიდესი მნიშვნელობის დოკუმენტი ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში. „მგზავრის წერილებში“ მოცემულია მკვეთრად ჩამოყალიბებული

¹ იხ. ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი მწერლობა, ჟურნალი „კრებულები“ 1872 წ. № X — XII, გვ. 151 — 4.

² იხ. „კვალი“, 1897 წ., № 46, გვ. 815.

³ იხ. გ. თუმანიშვილი, წერილი გაზეთში „Зав-казье“, 1907 წ., 9 სექტ.

პოლიტიკური პროგრამა. საქართველოს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგიამ ამ ნაწარმოებში პოემა თავისი სრულყოფილი გამოხატულება.

„მგზავრის წერილები“ დაწერილია 1861 წელს. მაგრამ დღის სინათლე მან ბევრად გვიან იხილა. ეროვნული რადიკალიზმი იმდენად მკვეთრად არის გამოვლინებული ამ ნაწარმოებში, ყოველგვარი „დიპლომატიური“ საფარველის გარეშე, რომ ცენზურას სანოციან წლებში აუტომატურად მისი დაბეჭდვა. უფრო გვიან, 1871 წელს, თუმცა მოხერხდა ამ ნაწარმოების გამოქვეყნება, მაგრამ შემოკლებით. მხოლოდ 1892 წელს, ე. ი. 31 წლის შემდეგ ამ ნაწარმოების დაწერიდან, შესაძლო გახდა სრულად გამოქვეყნება მე-19 საუკუნის ქართული მწერლობის ამ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლისა.

*

ილიას მეორე ნაწარმოები ამავე პერიოდისაა ეს არის, როგორც მოვიხსენიეთ, „კაცია-ადამიანი!“. ამ ბრწყინვალე სატირულ ეპოპეას, ცენტრალური ადგილი უჭირავს ილიას მხატვრულ მემკვიდრეობაში, როგორც წერის ბრწყინვალე ოსტატობით, ისე იმ ღრმა საზოგადოებრივი ინტერესით, რომელსაც წარმოადგენდა იგი თავისი ეპოქისათვის, როგორც დიდი მამხილებელი ძალის მხატვრული ტილო.

ილიამ ამ თავისი უკვდავი ნაწარმოებით საბოლოოდ დაამკვიდრა ქართულ მწერლობაში რეალიზმის ტრადიციები. ამდენად ილიას „კაცია-ადამიანი!“ ეპოქალური მოვლენაა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

აქ რამდენიმე შენიშვნა ილიას ამ ნაწარმოების დაწერის ისტორიისა და თარიღის შესახებ.

როგორც მოხსენებული გვქონდა, ილიას თავდაპირველად ერთი ნაწარმოების სახით პქონდა მოაზრებული „კაცია-ადამიანი!“, „გლახის ნამბობი“ და „კაკო ყაჩაღი“.

მოთხრობაში „კაკო“, რომელიც 1858 — 9 წლებშია დაწერილი და სადაც გაერთიანებულია ამ სამი ნაწარმოების სიუჟეტი, წარმოდგენილია „კაცია-ადამიანის“ პირველი ესკიზი. ამ ესკიზში მხატვრული ქარგა „კაცია-ადამიანისა“ ჯერ კიდევ ზოგადი ხაზებით არის ასახული, მაგრამ ამ სქემატურ ფონზე უკვდავი ტიპები ლუარსაბ თათქარიძისა და დარეჯანისა უკვე მოცემულია.

ამ პირველ ესკიზში წარმოდგენილია ელემენტები „კაცია-ადამიანის“ I — IV თავებიდან. „კაცია-ადამიანის“ დანარჩენ ნაწილებიდან აქ გვხვდება მხოლოდ ზოგიერთი დეტალები ერთი-ორი ხაზმოსმით.

ეს რაც შეეხება „კაცია-ადამიანის“ ამ პირველ ეს-

კიზს, რომელზე ჩართულია მოთხრობაში „კაკო“ და რომელიც 1858 — 9 წლებს ეკუთვნის.

მას შემდეგ, რაც ილიამ განიზრახა ამ თავისი აღრიხული შთანთქმის სამი ცალკე ნაწარმოების სახით დაწერა, პირველად, 1859 წელს, ილია, როგორც მოვიხსენეთ, შესდგომია „გლახის ნამბობს“; 1860 წელს დაიწერა „კაკო ყაჩაღი“.

რაც შეეხება „კაცია-ადამიანს“, იგი ჩანს იწერებოდა 1859 — 1863 წლების მანძილზე. ხოლო უკანასკნელი დამუშავება „კაცია-ადამიანისა“, მისი საბოლოო რედაქტა ეკუთვნის 1863 წელს.

იმავ 1863 წელსვე „კაცია-ადამიანი“ დაიბეჭდა ილიას ჟურნალში „საქართველოს მოამბეში“.

*

ამავე პერიოდს ეკუთვნის ილიას ფილოსოფიურ-პუბლიცისტური წერილი, რომლითაც იხსენიება ილიას ჟურნალში „საქართველოს მოამბე“ (წერილი „საქართველოს მოამბეზე“).

ამ წერილში ილია თავის პროგრამას ქვეყნის განახლებისას მკვიდრ ფილოსოფიურ საფუძველზე ამყარებს. ილიას მოძღვრებით, ცხოვრება არის მუდმივი მოძრაობა, იკი ძუძივ განვითარებაში, მუდმივ განახლებასა და ზრდას განიცდის. „ცხოვრება იზრდება, ჰყვავის, მოაქვს ნაყოფი, და მერე ტკნება, იმისათვის კი არა, რომ მოკდეს და საუკუნოდ დაიშრის, არამედ იმისათვის, რომ თავისავე მოყვანილის ნაყოფისავე თესლზე ამოიყვანოს სხვა ახალი... ცხოვრება იცვლება, მიდის წინ და მოაქვს განახლება ყოვლისფერისა...“

ილიას მოძღვრებით კაცობრიობის ისტორია ეს არის ერთი მთლიანი განუწყვეტელი ჯაჭვი პროგრესისა.

„გული სხვაგვარად სცემს, — წერს ილია, — როცა ცხოვრებაზედ ამოვა, თავს ამოჰყოფს ბრწყინვალე ყვავილი ახალის აზრისა... მით უფრო მშვენიერია ეგ ყვავილი, რომ ტკნება თუ ცხოვრობს, მაინც ისე არ გაძუნდება, რომ სხვა არ აღმოშობოს, იმ სხვამ კიდევ სხვა, და ისე არ შეადგინოს ისტორიული ყვავილთა გრეხილი, რომელშიც მომდევარი წინამსვლელზედ უფრო სრულია, უკეთესი, მშვენიერი...“

... ყველაფრის სიკვდილი შეიძლება, აზრისა კი თავის დღეში არა. მისი აღმოშობის დრო შეიძლება შეაყენონ, მაგრამ განადგურება კი ძნელად. ამ აზრის უკვდავებაში არის მთელი იმედი კაცობრიობის უკვდავებისა, იმიტომ რომ გრეხილი აზრისა განუწყვეტელია, ერთს ზედ მოსდევს მეორე. უფრო ახალი, ჯანმრთელი და ღონიერი. ამასთანაც დაუქცეველი, მარად მყოფი საღაროცა აქვს, — მეცნიერება და ხელოვნება, სადაც ისინი ინახებიან“.

ფილოსოფია ხელოვნებისა და მეცნიერებისა ილიას შეჯამებული აქვს შემდეგი დებულებით:

„ცხოვრება ძირია, ხელოვნება და მეცნიერება მას ზედ ამოსული შტოები არიან... მეცნიერება და ხელოვნება ისმენ ზედ ცხოვრების ნაყოფსა, და როცა მოსწევნ სათესლოდ, ისევ ცხოვრებასვე გადმოსცემენ ახალი ცხოვრების გამოსაკვანძად. ამისთანა დამოკიდებულება აქვს ცნობიერებას ცხოვრებაზედ, და ცხოვრებასა თავის რიგზედ — ცნობიერებაზედ“.

ილია უარყოფს თეორიას ხელოვნებისა ხელოვნებისათვის. „დაე ზოგიერთმა უნაყოფო პოეტმა, — წერს ილია, — ხელოვნების სახელით უკუარიდოს პირი ხალხის ცხოვრებასა, — ჩვენ იმათთან საერთო გზა არა გვაქვს... დროა ხელოვნება ჩაეიდეს ცხოვრების ძირშია, იქ მონახოს შიგ მდებარე აზრი თავის ცხოველ სურათებისთვის“.

დასასრულდ, ილია ამ წერილში შემოხაზავს თავისი დასისა და ჟურნალის სამოქმედო პროგრამას:

„ჩვენი საქმე საქართველოს ხალხის ცხოვრებაა. მისი გაუმჯობესება ჩვენი პირველი და უკანასკნელი სურვილია... თითონ ცხოვრება აღმოშობავს ხოლმე თავის რჯულსა და კანონსა, — ამ კანონს გაგება უნდა, გამოფენა საქვეყნოდ და შეძლებისამებრ გზის გახსნა, რომ მისი წარმოება არაფერმა შეაყენოს. ამიტომაც ჩვენი „მომამის“ უმთავრესი საგანი აწინდელი ცხოვრება იქნება, თავის სრულის წარმოებითა, სრულის ვითარებითა... ჩვენ აწინდელის ცხოვრების წრეში ჩადგომა გვინდა, მისგან ყრუ ჩაძახილის ამოძახნა, მისი ვითარების ცნობაში მოყვანა, მოძრაობისათვის გზის გახსნა...“ ჟურნალის დანიშნულება, — ილიას სიტყვით, — ეს არის დასახვა ღონისძიებათა — „რომელნიც გვიშველიან ცხოვრების სიბნელიდან სინათლეში გამოყვანას“.

„მოგვითქვოს მკითხველმა, — წერს დასასრულდ ილია, — თუ ეს სტატია მეტაფორებით სავსე ეგვინოს მკითხველს. ჩვენი ცდა მართო ის იყო, რომ ჩვენი აზრი გაგვეგებინებინა მკითხველისათვის...“

მიუხედავად მკაცრი საცენზურო პირობებისა, ილიამ შესძლო თავისი იდეების ხალხთან მიტანა.

ილია ჭავჭავაძე და მისი დასი, — 60-იან წლებში, სალიტერატურო პუბლიცისტურ მოღვაწეობასთან ერთად, პრაქტიკულ საქმიანობას ეწევა საზოგადოებრივი ცხოვრების ასპარეზზე.

1862 წელს ილია ჭავჭავაძე, ახალთაობის წარმომადგენლებთან ერთად, შეეცადა დაეარსებინა ქართული ლიტერატურული საზოგადოება, რომლის მიზანი ქარ-

თული წერა-კითხვისა და წიგნების გავრცელება იყო ხალხში (პროტოტიპი შემდეგდროინდელი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა). მაგრამ მთავრობამ ნება არ ღართო ასეთი ორგანიზაციის მოქმედებას¹.

1863 — 1865 წლებში საქართველოში მხადღებოდა საგლეხო რეფორმა.

ილიას ამ დროს შეტაკება მოუხდა რეაქციონურად განწყობილ თავადაზნაურობის წრეებთან.

ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ქრისტეფორე მაშაცაშვილი თავის მოგონებებში წერს:

„ევროპის რუსეთში რომ გლეხები გაანთავისუფლეს, საქართველოშიაც დაარსდა თავადაზნაურთა კომიტეტი იმასათვის, თუ როგორ უნდა გადაწყვეტილიყო გლეხთა განთავისუფლების საქმე ჩვენში. მაშინდელმა საგუბერნიო მარშალმა დიმიტრი ყიფიანმა სთხოვა ზოგიერთ წარჩინებულ პირებს გაეგზავნათ მისთვის წერილობითი აზრი იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა განთავისუფლებულიყო გლეხობა, — უმიწოდ თუ მიწიანად...“

„კომიტეტის მუშაობის შემდეგ, რომელმაც დაადგინა, რომ გლეხები უნდა განთავისუფლდნენ უმიწოდ, მოწვეულ იქნა თავადაზნაურთა საგანგებო კრება კომიტეტის შრომის განსახილველად.

„ოქმების წაკითხვის შემდეგ დაიწყო კამათი. წამოდგა ახალგაზრდა პოეტი და პუბლიცისტი ილია ჭავჭავაძე და ხმამაღლა განაცხადა, რომ გლეხებს მიწა უნდა მიეცეს. კრების უმეტესობა ამ აზრმა ააშფოთა.

„ერთმა თავადმა ხანჯალი იმიშელა და ლანძღვა-გინებით ილიასაკენ გაიწია და ყვიროდა: „გამიშვით, გამიშვით, ესლავე უნდა მოგკლავო“. გაგიჟებული თავადი შეაკავეს და ძლიერდევით გაიყვანეს კრებიდან. მე გომბორში გამსახურობდი. ზემოხსენებული ამბავი შემატყობინა ილია წინამძღვარიშვილმა, რომელიც მწერდა, — ჩქარა თბილისში ჩამოდი, რომ ახალგაზრდობა ილიას გარს შემოვერტყნეთ და ბატონყმობის მოსპობის საქმე დაეცვათ. — მეც ჩამოვედი. რამდენიმე ახალგაზრდა, და მათ შორის ანტონ ფურცელაძე და წერილის ავტორიც, — მუდმივ შორიხალს მივსდევდით ილიას და მზად ვიყავით დაგვეცვა ახალგაზრდა პოეტი“.

ქრისტეფორე მაშაცაშვილის ცნობით, თავადაზნაურობის მეორე კრებაზე ილიას შეტაკება მოუხდა იმავე საკითხზე რეაქციონური თავადაზნაურობის ცნობილ მეთაურთან გენერალ-ლეიტენანტ ივანე მუხრან-ბატონთან².

¹ საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 148 (ა. იოვიძე, ილია ჭავჭავაძე, დოკუმენტალური მასალები).

² იხ. ქრ. მაშაცაშვილის წერილი „ეპიზოდი ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებიდან“, კრებულში: „ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება“, 1907 წ., გვ. 66—8.

ილიას ჟურნალმა „საქართველოს მოამბემ“ ერთი წელი იარსება. ჟურნალის მუშაობას დიდად ხელს უშლიდა და აფერხებდა მკაცრი, შეიძლება ითქვას პირდაპირ ველური საცენზურო პირობები.

ილია წერდა ჟურნალის ერთ-ერთ ნომერში (1863 წ. № 11):

„წარსულმა დრომა მრავალჯერ დაგვიმტკიცა, რომ რასაც ჩვენ თვითონ ვსთხოვდით ჩვენს ჟურნალსა, რასაც მისგან მოველოდით, — ამას ყველაფერს წინ კედელი დახვდა... ჟურნალის საქმეში ზოგი იმისთანა დაბრკოლებათა, რომელიც უნდა სძლიოს რედაქციამა და რომლის ძლევაც შეიძლება; ზოგი იმისთანაა, რომელთანაც ყოველი ბრძოლა, მეცადინეობა და თავგამოდება უქმია. „დრონი მცფობენო“ ნათქვამია, — ჩვენც ნებით თუ უნებლიეთ გულზედ ხელი უნდა დაგვეკრიფნა. სოლო თუმცა გზა გახილული გვექონდა, მაგრამ გულწრფელად და გაბედვით ვიტყვი, რომ სხვის მოსაწონად არც ერთის ჩვენის გულითადის აზრისათვის არ გვიღალატნია, სხვის მოსაფერებლად არც ერთი გრძნობა არ გაგვიყიდნია... როგორც გონება ჩვენი ჰჭრიდა, როგორც გული გვიტანებდა, — ისე ვლაპარაკობდით, როცა კი შეგვეძლო, და კვლავაც ასე მოვიტყევით — თუნდ ამით ჩვენ ჟურნალს ბოლო მოეღოს... ყველაზე დიდი ნაკლულვანება ჩვენის ჟურნალისა ის იყო, რომ, სხვათა შორის, დროების ინტერესი არ ჰქონდა, — ეგ ინტერესია ყოველი ჟურნალის სული, ეგ აცხოველებს, ეგ აბრუნებინებს მას სულსა. არც ერთი ჩვენი შინაგანი ცხოვრების გამოჩინება, არც ერთი თითქმის ფაქტი, არც ერთი საქმე, რომელიც ყველას თვალწინ გვეტრიალებს და რომელიც ყოველი ცოცხალი კაცისათვის საინტერესოა, არამც თუ ვერ ახსნა ჩვენმა ჟურნალმა, არამედ ვერც კი გაბედა, რომ მიჰკარებოდა, თუმცა ზოგჯერაც სცადა კიდევ იმავე მაზეზით, რომ „დრონი მცფობენო“. ამის გამო ჩვენს ჟურნალს ფერი დააკლდა, „მოამბემ“ შორიდან დაუწყო ტრიალი მას, რაც ახლო გასასინჯი იყო...“.

ასეთ მძიმე საცენზურო პირობებში ილიამ შესძლო გამოეცა 1863 წლის მანძილზე „საქართველოს მოამბის“ 12 წიგნი, რის შემდეგაც ჟურნალი დაიხურა.

„საქართველოს მოამბის“ ფურცლებზე 1863 წელს დაიბეჭდა ილიას შემდეგი ნაწერები:

„კაცია-ადამიანი?!“ მთლიანად;

„გლახის ნაამბობი“ — პირველი ნაწილი (I — VI თავები);

„კაკო ყაჩაღი“ — პირველი ნაწილი;

ნაწყვეტები „აჩრდილიდან“;

ჟურნალის მეთაური, ფილოსოფიურ-პუბლიცისტური

წერილი „საქართველოს მოამბეზედ“; პამფლეტი: „რედაქტორი და მისი რაინდი ბაქია“;

ლექსები: „მუშა“; „გუთნის-დედა“; „ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში“; „მას აქეთ, რაკი შენ-დამი ვსცან მე სიყვარული“; „იანიჩარი“; „პოეტი“; „ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ“; „ხმა სამარიდამ“; „მტკვრის პირას“ და სხვანი.

გამთავრებთ რა ილია ჭავჭავაძის სალიტერატურო მოღვაწეობის პირველი ხანის (1857 — 1863 წლების) მიმოხილვას, აქ საჭიროა, ცალკე საგანგებოდ შევჩერდეთ უადრესად მნიშვნელოვან საკითხზე — ახალი ქართული სალიტერატურო ენის შესახებ.

ახალი ქართული მწერლობის ორ დიდ კორაფეის, ილია ჭავჭავაძესა და აკაკი წერეთელს, ამ ორ განუყრელ თანამგზავრს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული მწერლობის ასპარეზზე, განსაკუთრებული ღვაწლი მიუძღვით ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში, ახალი ქართული ლიტერატურული ენის დამკვიდრების საქმეში.

იმისათვის, რომ უფრო ახლო გავეცევთ საკითხებში, რომლებიც დაკავშირებულია ახალი ქართული სალიტერატურო ენის დამკვიდრების საქმესთან, აქ საჭიროა გავითვალისწინოთ ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის მთავარი მომენტები.

ქართული ენა — ერთი უძველესი სალიტერატურო ენათაგანია. ქართულ სალიტერატურო ენას მრავალსაუკუნოვანი მდიდარი ისტორია აქვს. უძველესი ჩვენ დრომდე შემონახული ძეგლები ქართული ლიტერატურისა აღწევს მეოთხე-მეხუთე საუკუნემდე.

ქართული სალიტერატურო ენა — თავის ისტორიის მანძილზე მეოთხე-მეხუთე საუკუნიდან მოკიდებული ახალ ეპოქამდე, თავისი ძირითადი ლექსიკური ფონდითა და გრამატიკული წყობით, ლინგვისტიკურად ერთ ენას წარმოადგენს.

ამ ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიაში ჩვენ გვაქვს სამი საფეხური: პირველი — ძველი ქართული სალიტერატურო ენა, მეორე — საშუალო ქართული, მესამე — ახალი ქართული.

ძველი ქართული სალიტერატურო ენა წარმოდგენილია მეოთხე-მეხუთე — მეთერთმეტე საუკუნეთა ქართული მწერლობის ძეგლებში. ჯერ კიდევ მე-5 საუკუნიდან ჩვენ დრომდე მოღწეულა ისეთი სრულყოფილი ძეგლი ქართული მწერლობისა, ძველი ქართული სალიტერატურო ენისა, როგორც არის იაკობ ცურტაველის მოთხრობა შუშანიკის შესახებ.

მომდევნო საუკუნეებში ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაზე შექმნილი მთელი რიგი კლასიკური ნაწარმოებები. როგორც გიორგი მერჩულის — ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა, თხზულებანი მთაწმიდელისა. ძველი ქართველი ჰიმნოგრაფებისა, მემათიანე-ისტორიკოსთა და სხვანი.

საშუალო ქართული სალიტერატურო ენის ფორმირება ძირითადად დასრულებულა არაუგვიანეს მე-11 საუკუნისა; უძველესი ჩვენ დრომდე მოღწეული ლიტერატურული ნაწარმოებები საშუალო ქართულ სალიტერატურო ენაზე მე-11 — 12 საუკუნეებით თარიღდება. (მათ შორის მხატვრული პროზის ძეგლი — რომანი „ვისრამიანი“ მე-11 — 12 საუკუნეთა საზღვარს ეკუთვნის; პოეტური თხზულება შავთელისა „აბდულმესიანი“ მე-12 საუკუნის პირველ მეოთხედშია დაწერილი). ხოლო საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა უმაღლეს სრულყოფას აღწევს მოთაბუხთა ევლის უკვდავს გენიალურ კმნილებაში „გეფხის-ტყაოსანში“.

საშუალო ქართული თავისი სტრუქტურით ახლოდგას ახალ ქართულ სალიტერატურო ენასთან.

ქართულ სალიტერატურო ენას, მისი განვითარების ყველა საფეხურზე, როგორც ძველ ქართულს, ისე საშუალო ქართულსა და ახალ ქართულს, ძირითადად საფუძვლად უდევს აღმოსავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ახლო მდგომი კილოები (ქართლ-კახური და მესხური), რომელიც ივსებოდა და მდიდრდებოდა ყველა სხვა ქართული დიალექტებისა და კილოების ენობრივი მასალით.

ქართული სალიტერატურო ენა, მისი განვითარების ყველა საფეხურზე, როგორც ძველი ქართული, ისე საშუალო ქართული და ახალი ქართული, საერთო ენაა ქართველი ხალხისა, უმაღლესი ფორმა ენისა, — „რომელსაც ემორჩილებიან დიალექტები, როგორც დაბალი ფორმები“. სალიტერატურო ქართული ენა მთელი ისტორიის მანძილზე საერთო ენა იყო მთელი ქართველობისათვის, ყველა ქართველი ტომისათვის, როგორც ქართლელისათვის, ისე გურულისათვის, როგორც კახელისათვის, ისე მეგრელისა და ჭანისათვის, როგორც თუშ-ფშავეზელისათვის, ისე სვანისათვის, როგორც იმერლისათვის, ისე მესხისათვის.

ცალკეა აღსანიშნავი აგრეთვე ის გარემოება, რომ ქართული სალიტერატურო ენისათვის — მისი განვითარების ყველა სტადიებზე დამახასიათებელია ხალხურობა. ამით აიხსნება, რომ თვით ძველ-ქართული მწერლობის ისეთი ძეგლები, რომლებიც თხუთმეტი საუკუნით არის დაშორებული ჩვენი დროიდან, როგორც მაგალითად მე-5 საუკუნის ძეგლი „წამება შუშანიკი-

სი“, თითქმის დაუბრკოლებლად გასაგებია თანამედროვე მკითხველისათვის. ხოლო რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ ქართული — იმდენად აღბეჭდილია ნამდვილი ხალხურობით, იმდენად ნათელია და გამჭვირვალე, რომ ამ ენას შერჩენილი აქვს, თვით პოეტის სიტყვები რომ გავიშეოროთ, „სილბო ნაქოვისა და სიმტკიცე ნაჭედისა“. რუსთაველის ენა, მიუხედავად ზოგიერთი სტრუქტურული სხვაობისა, საუკუნეთა მანძილზე ცოცხლობს, იგი ინარჩუნებს თავის უტყნობ მშვენიერებას.

*

ახალი ქართული სალიტერატურო ენა თავისი ახალი სტრუქტურული წყობით — თანდათანობით ყალიბდება და გზას იკვლევს ლიტერატურაში ახალ საუკუნეთა მანძილზე. მე-17 — 18 საუკუნეებში უკვე ჩამოყალიბებულია ამ ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ადრინდელი სახეობა. სულხან-საბა ორბელიანის „წიგნი სიბრძნეისი“ (მე-17 საუკუნის ბოლო) — უკვე წარმოგვიდგენს ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ადრინდელ სახეს. ხოლო დავით გურამიშვილის „დავითიანში“ (18 საუკ.) ეს ადრინდელი სახეობა ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა — კიდევ უფრო სრულყოფილი სახით არის წარმოდგენილი.

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიაში ჩვენ გვაქვს ერთგვარი ტეხილი მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში.

მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში ქართული სალიტერატურო ენის ბუნებრივი განვითარების საქმე შეაფერხა ანტონ კათალიკოზის და მისი სკოლის მოძღვრებამ ენის შესახებ. ანტონ კათალიკოზმა დანერგა ქართულ ლიტერატურაში სამი სტილის თეორია და ნაცვლად ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენისა სამი სალიტერატურო მეტყველება დააკანონა. ლიტერატურის ძირითადი დარგებისათვის მღვდელი „მაღალი“ და „საშუალო“ სტილის ქართული — ეს იყო ხელოვნური, სქოლასტიკური ენა, რომელთაგან პირველი — ძველი ქართულის დამახინჯებულ მიზაძვას წარმოადგენდა, ხოლო მეორე — საშუალო ქართულისა. ანტონ კათალიკოზის სკოლის ენა სავსებით დაშორებულია ხალხურ ენას, ხალხის ენას. ამრიგად ანტონ კათალიკოზის სკოლის მოღვაწეობის შედეგად ქართული სალიტერატურო ენა მოსწყდა ხალხურობას, რაც ყოველთვის შეადგენდა ქართული სალიტერატურო ენის საფუძვლს მისი განვითარების მთელი ისტორიის მანძილზე.

ანტონ კათალიკოზის სკოლამ ამასთან ერთად დააკანონა რთული ორთოგრაფია ქართული სალიტერატურო

ენისათვის, გადმოიტანა ხუცური დამწერლობიდან მხედრულ ანბანში ზედმეტი ასოები, რაც მხედრულში თავიდანვე არ არსებობდა, და ამას გარდა შემოიტანა ახალი ზედმეტი ასოებიც კი.

ასეთი იყო ის ვითარება, რაც დამყარდა ქართულს მწერლობაში ანტონ კათალიკოზის სკოლის მოღვაწეობის შედეგად მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში.

მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან ქართული ენის ბუნებრივ განვითარებას უდიდესი საფრთხე შეუქმნა ახალმა პოლიტიკურმა რეჟიმმა. მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან ქართული ენა უკვე აღარ არის ენა სახელმწიფოსი, სახელმწიფოებრივი ენა. ქართული ენა განდევნილია საზოგადოებრივ დაწესებულებებიდან, ქართული ენა ყოველმხრივ შევიწროებას განიცდის, ქართული ენა განდევნილია თვით სკოლიდანაც. ცხადია ასეთს ვითარებაში, როდესაც საქართველო უუფლებო კოლონიის მდგომარეობაში გადავიდა და ქართული ენის უფლებებში ყოველ მხრივ შეიკვეცა, ქართული ენის ნორმალური განვითარება დიდად შეფერხდა.

კერძოდ ახალ ქართულ სალიტერატურო ენას, რომელიც ამ დროს უკვე ჩამოყალიბებული იყო და რომელიც მე-19 საუკუნის დასაწყისამდე სახელმწიფო ენის როლს ასრულებდა (იგი მიღებული იყო როგორც საქმის წარმოების ენა სახელმწიფოში) — მოესპო ბუნებრივი განვითარების თავისუფალი სარბიელი. თვით ქართული ლიტერატურის ასპარეზიც დიდად შეიზღუდა, მისი დიპაზონი შევიწროვდა.

მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის ქართულ მწერლობაში გაბატონებულია ანტონ კათალიკოზის დროგადასული ენობრივი ნორმები.

მაინც უნდა აღინიშნოს, რომ ახალი ქართული ენის ტრადიციები არ მიწეწეულა საეკლესიო; იგი თანდათანოთ ისევ გზას იკვლევს მწერლობაში.

მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის წამყვანი მწერლებიდან კერძოდ ალექსანდრე ჭავჭავაძე ანტონ კათალიკოზის სკოლის ნორმების გავლენის ქვეშაა, მაგრამ გვიანი პერიოდის ზოგ ნაწარმოებში („გოგჩის ტბა“) იგი ნაკლებ ემორჩილება ამ ნორმებს.

რაც შეეხება გრიგოლ ორბელიანს, იგი, გვიან ხანაში, „თერჯდალეულებთან“ კამათის დროს, თუმცა მფარველობის ქვეშ იღებს ანტონ კათალიკოზის სკოლის მოძღვრებას. მაგრამ თავის პოეზიაში იგი არ მისდევს მას. გრიგოლ ორბელიანის პოეზიაში ენა, რასაკვირველია, ეს არ არის ანტონ კათალიკოზის სკოლის ენა, არამედ ახალი ქართულია, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ გრიგოლ ორბელიანის ენა მაინც ერთგვარი არქაიზაციით არის აღბეჭდილი. საუკეთესო პოეტურ ნაწარმოებებში, როგორც არის — „სალამო გამო-

სალმებისა“, ჰიმი მაშულისადმი „სადღეგრძელოდან“ და სხვანი, გრიგოლ ორბელიანის ენა, თუმცა დამძიმებულია არქაიზმებით, მაგრამ მაინც ახალი ქართულის რკალში ექცევა. აღსანიშნავია, რომ თვით ილია ჭავჭავაძე, რომელიც ასე შეურიგებლად ებრძოდა ანტონ კათალიკოზის სკოლის ენობრივ ნორმებს, აფასებდა გრიგოლ ორბელიანს როგორც მხატვრული სიტყვის ოსტატს და მის ენას არ გამოითიშავდა ახალი ქართულის ენობრივი წრიდან.

კიდევ უფრო შორს მიდის ამ მხრივ მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის გენიოსი ქართველი პოეტი ნიკოლოზ ბარათაშვილი. ნიკოლოზ ბარათაშვილის „ბედი ქართლისა“, თუმცა ასევე აღბეჭდილია ერთგვარი არქაული ელფერით, მაგრამ იგი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის რკალს ეკუთვნის.

ხოლო ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მერანია“, ეს უდიდესი ქმნილება მე-19 საუკუნის ქართული პოეზიისა, ამავე დროს არის ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ერთ-ერთი პირველი უზრუნველესი ძეგლი. ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მერანია“ ისევე ვერ გამოითიშება ახალი ქართული სალიტერატურო ენის წრიდან, როგორც ვერ გამოითიშება ამავე რკალიდან ილია ჭავჭავაძის „განდეგილი“.

მე-19 საუკუნის 40-იან 50-იან წლებში ახალი ქართული სალიტერატურო ენით წერს კომედიოგრაფი გიორგი ერისთავი („სამი სტილის“ თეორია, როგორც ცნობილია, კომედიისათვის ხალხურ ენას შესაწყნარებლად თვლიდა), ხოლო 50-იანი წლების დასასრულსა და 60-იანი წლების დასაწყისში, ე. ი. იმ ხანაში, როდესაც აანწერლო ასპარეზზე გამოვიდა ილია ჭავჭავაძე, ახალი ქართული სალიტერატურო ენით წერენ თავის მოთხრობებს დანიელ ჭონქაძე და ლავრენტი არდაზიანი.

ამრიგად იმ დიდი რეფორმისათვის რომელიც მოახდინა ქართულ მწერლობაში ილია ჭავჭავაძემ — ახალი ქართული სალიტერატურო ენის დამკვიდრებით, უკვე შემზადებული იყო ნიადაგი ქართული მწერლობის წინა პერიოდიდან.

აქ საჭიროა ამავე დროს, შემდეგეც აღინიშნოს. მიუხედავად იმისა, რომ ახალი ქართული სალიტერატურო ენა თანდათანობით გზას იკვლევდა ქართულ მწერლობაში, მაინც მე-19 საუკუნის სამოციანი წლების კარებთან, როდესაც მოღვაწეობა დაიწყო ილია ჭავჭავაძემ და ახალმა დასმა, საერთო მდგომარეობა ქართული სალიტერატურო ენისა — საფალალო სურათს წარმოადგენდა. ძველი და დროგადასული ჯერ კიდევ ჩრდილავდა ახალს, აფერხებდა ახალის დამკვიდრებას. ანტონ კათალიკოზის მოძღვრება ენის შესახებ ისევ ძალაში იყო. ფართო გავრცელებით სარგებლობდა

დრომოქმედი ნორმები, გაბატონებული იყო ძველი ორთოგრაფია. ქართულ სალიტერატურო ენას აკლდა რაიმე ერთიანობა. ქართული სალიტერატურო ენა მოკლებული იყო ხალხურობას.

ასეთი იყო მდგომარეობა ქართული სალიტერატურო ენისა, როდესაც სამწერლო ასპარეზზე გამოვიდა ილია ჭავჭავაძე და მესამოცე წლების მოღვაწეთა დასი.

*

ილია ჭავჭავაძის ღვაწლი ქართული ენის აღორძინების საქმეში განუზომელად დიდია.

ილია ჭავჭავაძე არის ფუძემდებელი ახალი ქართული მწერლობისა არა მხოლოდ როგორც განმახლებელი მისი შინაარსისა, არა მხოლოდ როგორც გადაწყვენი ქართული მწერლობისა ახალ იდეურ საფუძვლებზე, დამამკვიდრებელი ქართულ მწერლობაში რეალიზმისა, არამედ უდიდესი რეფორმატორი ქართული სალიტერატურო ენისა.

საფუძველი, რომელსაც დემყარა ილია ჭავჭავაძე და მასთან ერთად მესამოცე წლების ქართული მწერლობა სალიტერატურო ენის განახლება-გადახალისების დროს — ეს იყო თვით ცოცხალი ენა ხალხისა, ეს დაუშრეტელი ზღვა ენობრივი სიმდიდრისა.

ახალი ქართული სალიტერატურო ენა, რომელიც დამკვიდრეს ილია ჭავჭავაძემ და მისმა თანამოღვაწეებმა, ეს არის ხ ა ლ ხ უ რ ი ე ნ ა, ამ სიტყვის ნამდვილი, ღრმა მნიშვნელობით.

ეს რასაკვირველია არ ნიშნავს იმას, რომ ახალი ქართული სალიტერატურო ენა მოსწყდა თავის ისტორიულ ძირებს. ხალხურობა სრულიადაც არ ნიშნავს ვიწრო ეთნოგრაფიულობას. პირიქით, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის გამდიდრებასა და სრულყოფას მკვიდრი საფუძველი შეუქმნა მრავალსაუკუნოვანმა ქართულმა მწერლობამ, რომლის უმდიდრესი ენობრივი საუნჯე, საუკუნეთა მანძილზე დაგროვილი, განსაკუთრებით რუსთაველის ხანიდან ვიდრე მეცხრამეტე საუკუნემდე — ქართული ენის უძვირფასეს ფონდს წარმოადგენს; ახალმა სალიტერატურო ენამ მიიღო ეს მემკვიდრეობა, აითვისა მისი საუკეთესო მონაცემები, მისი საუკეთესო ტრადიციები

ახალი ქართული სალიტერატურო ენის საბოლოო დამკვიდრება ქართულ მწერლობაში სამოციანი წლების დასაწყისს ეკუთვნის.

ჩვენ უკვე აღნიშნული გვქონდა ილიას სალიტერატურო მოღვაწეობის ძირითადი თარიღები.

1859 წელს ილიამ შექმნა „გლახის ნაამბობი“, ეს პირველი სრულყოფილი ძეგლი ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა მხატვრულ პროზაში.

შემდეგ, 1859 — 1863 წლებში, იწერება „კაცია-აღამიანი?!“ — ახალი ქართული სალიტერატურო ენის მეორე უბრწყინვალესი შედეგო.

1860 წელს ილია წერს „კაკო ყაჩაღს“; 1861 წელს „მგზავრის წერილებს“.

1860 — 1861 წლებს ეკუთვნის ილიას კრიტიკული წერილები, რომლებშიც ილია ეხება როგორც ლიტერატურის ზოგად საკითხებს, ისე ენის საკითხებს. ამ წერილებში ილიამ დაარღვია ძველი ბანაკის რეტორიკადული შეხედულებანი ენის შესახებ და კერძოდ დაასაბუთა ახალ ორთოგრაფიაზე გადასვლის საჭიროება.

ბრძოლა ახალსა და ძველს მიმართულებას შორის სალიტერატურო საკითხთა გამო საბოლოოდ გადაწყდა 1863 წელს, როდესაც დაიწყო გამოსვლა ილიას ჟურნალმა „საქართველოს მოამბე“-მ. ამ ჟურნალმა საბოლოოდ დამკვიდრა ქართულ მწერლობაში ახალი ქართული სალიტერატურო ენა.

დასასრულ, აქ საჭიროა ხაზი გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ ილიას ღვაწლი ახალი ქართული ენის დამკვიდრების საქმეში უაღრესად მრავალმხრივია. უნივერსალური ხასიათისაა. ილიამ ღვაწლი დასდო ახალ ქართულ სალიტერატურო ენას არა მხოლოდ როგორც მხატვრული სიტყვის ოსტატმა, რომელმაც სრულყოფილი სახე მისცა ახალ ქართულ სალიტერატურო ენას ბელეტრისტიკაში, მხატვრულ პროზაში, პოეზიაში. ილია არის რეფორმატორი ქართული ენისა მთელის მოცულობით. ილია პუბლიცისტი, ჟურნალისტი, ილია კრიტიკოსი, ლიტერატურათმცოდნე, ისტორიკოსი, ილია ეკონომისტი, სოციოლოგი, ილია მოაზროვნე — ფილოსოფოსი, ასევე სრულყოფილად სჭედს ახალ ქართულ ენას მწერლობის ყველა დარგში.

უნდა აღინიშნოს, რომ სამოციანი წლების მიჯნასთან. ვიდრე ილია გამოვიდოდა სამწერლო ასპარეზზე, ქართული სამწერლო ენა ყველა ზემოდასახელებულ სფეროში დაკნინებისა და დაცემის გზაზედ იყო დამდგარი. საქართველოს სახელმწიფოებრივობის მოსპობამ მე-19 საუკუნის დასაწყისში, საქართველოს უუფლებო კოლონიის მდგომარეობაში ყოფნამ სამოცი წლის მანძილზე, ქართული ენისათვის უფლებების აყრამ. შევიწროებამ, დევნამ, თავისი ნაყოფი გამოიღო, სამწერლო ქართული ენა გაღარიბდა, ჩამორჩა ეპოქას.

ილია ჭავჭავაძე — სამწერლო ენის ყველა დარგის ამ დიდი მასშტაბის რეფორმის დროს, მისი გადახალისება-განახლების. მისი გამდიდრებისა და შევსების დროს. — ასევე ემყარება ხალხურ ენას, ამ დაუშრეტელ წყაროს ენობრივი სიმდიდრისას, ემყარება ამასთან მრავალსაუკუნოვანი ქართული მწერლობის მემკვიდრეობას. ქართული ენის მდიდარს ლექსიკურ ფონდში ილია

პოულობს დასაყრდენს ახალი გამოთქმების, ახალი საჭირო სიტყვებისა და ტერმინების ჩამოსაყალიბებლად.

ახალი ქართული ენა მდიდრდება, იხვეწება, იუმჯობესებს თავის წყობას, თავის სტრუქტურას.

ასეთი იყო ეს უდიდესი მნიშვნელობის რეფორმა ახალ ქართულ მწერლობაში. საბოლოო დამკვიდრება ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა, რაც შესრულდა დიდი ქართველი მწერლის ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობის შედეგად.

ამ უდიდეს ეროვნულ საქმეში, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის დამკვიდრების საქმეში, ილია ჭავჭავაძის უახლოესი თანამოღვაწეა აკაკი წერეთელი, ეს მეორე ტიტანი მიცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული მწერლობისა.

შემდეგი თაობა ქართველი მწერლებისა განაგრძობს ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ამ დიდი ფუძემდებლების ხაზს. ახალი ქართული სალიტერატურო ენა, აღბეჭდილი

ხალხურობით, გადახალისებული და დაწმენდილი, გახდა ნათელი ორგანო ჩვენი ახალი მწერლობისა.

ილიას და აკაკის მომდევნო თაობის მწერლებიდან ცალკეა აღსანიშნავი ვაჟა-ფშაველა. ვაჟას დიდი პოეზია, აღბეჭდილი ნამდვილი გენიალობით, საქართველოს მთის ადგილობრივი ქართული კილოს ელფერით არის მოსილი; ხოლო ამავე დროს ვაჟას მხატვრული პროზა, მისი შესანიშნავი მოთხრობები, წარმოადგენენ ახალი ზოგად-ქართული სალიტერატურო ენის ბრწყინვალე ნიმუშებს, რომლებიც საპატიო ადგილს იკავებენ ილიას და აკაკის ლიტერატურული მემკვიდრეობის გვერდით.

ქართველი მწერლების დიდ პლეადაში, რომელთაც ღვაწლი მიუძღვით ახალი ქართული / სალიტერატურო ენის დამკვიდრებისა და განმტკიცების საქმეში, ცალკეა აღსანიშნავი დიდი ქართველი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი, რომლის სახალხო სახელმძღვანელოებმა დიდად შეუწვეს ხელი ერთიანი სალიტერატურო ენის საყოველთაო გავრცელებას.

VI

1864 — 1876 წლები

1864 წლიდან მოკიდებული იწყება ახალი პერიოდი ილიას ცხოვრებაში.

როგორც მოხსენებული გვექონდა, ილიამ 1863 წლის განმავლობაში მეტად მძიმე საცენზურო პირობებში შესძლო გამოცემა „საქართველოს მოამბის“ 12 წიგნი, რის შემდეგაც ჟურნალი დაიხურა.

1864 წლის დასაწყისიდან მოკიდებული, რა დროდნაც შეწყდა „საქართველოს მოამბის“ გამოსვლა, — ვიდრე 1877 წლის დასაწყისამდე, როდესაც გამოვიდა „ივერია“, — ილიას საკუთარი ორგანო არა ჰქონია.

„საქართველოს მოამბის“ დახურვის შემდეგ, ილია, რომელიც იმ დროს უკვე დაოჯახებული იყო, იძულებული ხდება შევიდეს სამსახურში და თბილისიდან პროვინციაში გადავიდეს სამუშაოდ.

ილია ოჯახს 1863 წელს მოეკიდა. ილიას მეუღლე იყო ოლღა თადეოზის ასული გურამიშვილი.

ილიამ თავისი მომავალი მეუღლე გაიცნო თბილისში, სადაც ოლღა, ინსტიტუტის ახლად დამთავრების შემდეგ, ცხოვრობდა თავის ნათესაებთან (ოლღა დედით ობოლი იყო). ჯვარისწერა მოხდა 21 აპრილს 1863 წლისა.

მეუღლე ილიასი, როგორც გადმოგვცემენ ყველა თანამედროვენი, და როგორც ამის შესახებ წერს ილიას პირველი ბიოგრაფი გრ. ყიფშიძე, „იყო ყოვლად კეთი-

ლი, სათნო ხასიათის ადამიანი, ქველისმოქმედი, ყოვლის კეთილის თანამგრძნობი, დიდად მოსიყვარულე თავისი სახელოვანი ქმრისა და მსდამერთებელი მისის ნიჭისა“.

ოლღა ჭავჭავაძისა შემდეგ დიდ საზოგადოებრივ მუშაობას ეწეოდა იმ დროს არსებულ ქართულ დაწესებულებებში, — კერძოდ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში.

ილია დიდად აფასებდა თავის ცხოვრების თანამგზავრს, სიყვარულითა და პატივისცემით ეკიდებოდა მას. ილიამ უძღვნა ოლღა ჭავჭავაძისას „განდევილი“.

ოლღა ჭავჭავაძისამ გაიზიარა ილიას ტრაგიკული ხვედრი. ილიას მოკვლის დროს ოლღა ჭავჭავაძისა მძიმედ დასჭრეს. ამის შემდეგ ოლღა ჭავჭავაძისამ თუმცა წლები იცხოვრა, მაგრამ იგი ამ ქვეყანას უკვე აღარ ეკუთვნოდა.

*

ილია იწყებს სამსახურს და სამუშაოდ გადადის პროვინციაში 1864 წლიდან.

1864 წლის აპრილში ილია დანიშნეს იმერეთში, საგანგებო მინდობილობათა მოხელედ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორთან. ილიას მოვალეობაში შედიოდა შესწავლა ბატონყმობის ნიადაგზე წარმომდგარი ურთიერთობისა მებატონეთა და გლეხთა შორის.

ილია ჭავჭავაძე და იაკობ გოგებაშვილი

ადგილობრივ რეაქციონურ თავდაზნაურობას დიდად საწყენად ღარჩა პროგრესული მოღვაწის — ილიას დანაშემა ამ თანამდებობაზე. ილია ერთ-ერთ წერილში სწერს თავის მეუღლეს ქუთაისიდან: „ამას კი მოგწერ, რომ ჩვენი მოსვლა ვერაფრად ეტაშნიკათ. აი, ესენი არიან ჩვენი დამღუპველები, ყმების წამრთმევები, ნამეტნავად ჩემზედ თურმე ტლინკებსა ჰყრიან.“

1864 წლის 28 ოქტომბერს გამოცხადდა აღმოსავლეთ საქართველოში ბატონყმობის გადაგარდნა (დასავლეთ საქართველოში იგი 1865 წლამდე ღარჩა). ილია ამ დროს, 1864 წლის ნოემბრიდან, დაინიშნა მომრიგებელ შუამავლად აღმოსავლეთ საქართველოში.

მომრიგებელ შუამავლის მოვალეობას შეადგენდა მოწესრიგება იმ ურთიერთობისა, რომელიც დამყარდა ყოფილ მეზობანთა და გლეხთა შორის ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ, მიწების მიწოდვა გლეხებისათვის და სხვა. ილიას სამუშაო უზნებს შეადგენდა გარეკახეთის უზანი თბილისის მაზრისა და მცხეთის უზანი დუშეთის მაზრისა.

ილია მომრიგებელი შუამავლის თანამდებობაზე ღარჩა სამი წელი (1868 წლის თებერვლამდე).

ილიას ეს წლები მუდმივად ხალხში უზდება ყოფნა. იგი ახლო ეცნობა გლეხობას, ხალხის ყოფა-ცხოვრებას. იგი ყოველდღე ხდებდა ზაქროსა და კაკოს ღვიძლ ძმებს, გაპრიელსა და პეპიას, თავის მოხვევს... კავშირი ხალხსა და მწერალს შორის კიდევ უფრო გაღრმავდა და განმტკიცდა. „თუ არ ცხოვრების მორევში, საგანს სად იპოვის წერისათვის — მწერალი?“ — წერდა თვით ილია.

ხალხის სულის სარკეს ილია პოულობს, სხვათა შორის, ხალხურ სიტყვიერებაში, ქართველი ხალხის ზეპირსიტყვიერების უმდიდრეს საუნჯეში.

ქართული ხალხური სიტყვიერება სიყრმიდანვე იტაცებდა ილიას. ხოლო ამ პერიოდში, 1864 — 1868 წლებში, ილიამ შეისრულა თავისი დიდი ხნის სურვილი ქართული ხალხური სიტყვიერების საფუძვლიანი შესწავლისა. დასაბუთებული წლების მანძილზე, როდესაც ილიას მუდმივად ხალხში უზდება ყოფნა და ხშირა მოგზაურობა სოფლიდან სოფლად, ილია იწერს ქართულ ხალხურ ლექსებს, „გლეხურ სიმღერებს“ (როგორც მას ილია უწოდებს), ზღაპრებს, თქმულებებს, ლეგენდებს, ანდაზებს.

უფრო გვიან, 1871 — 1873 წლებში, ილიამ დუშეთიდან გამოუგზავნა კირილე ლორთქიფანიძეს რამდენიმე ათასი „გლეხური სიმღერა“ ჟურნალ „კრებულში“ გამოსაქვეყნებლად. ჟურნალში ამ ლექსების მხოლოდ მცირედი ნაწილი დაიბეჭდა. „გლეხური სიმღერები“ 1873 წელს ცალკე წიგნად გამოვიდა (რაფიელ ერისთავის მიერ შეკრებილ ზეპირი სიტყვიერების მასალას-

თან ერთად). ილიას მიერ შეგროვილი ხალხური სიტყვიერების ძეგლების მნიშვნელოვანი ნაწილი გამოუქვეყნებელი ღარჩა.

*

1868 წლის თებერვალში ილია დაინიშნა მომრიგებელ მოსამართლედ დუშეთის მაზრისა. ილიამ ამ თანამდებობაზე დაჰყო ხუთი წელი (1873 წლის მაისამდე).

დუშეთის მაზრის გლეხობაში ამის შემდეგ კარგა ხანს იყო ღარჩენილი ხსოვნა ილიაზე, როგორც დიდად გულისხმიერ ადამიანზე, რომელიც განსაკუთრებულ თანაგრძნობას იჩენდა გლეხობისადმი, იცავდა მათ ყოფილი მეზობანებისა და ჩინოვნიკების თვითნებობისა და შევიწროებისაგან.

სამსახური მომრიგებელ მოსამართლედ ილიასათვის ბევრად უფრო სამძიმო აღმოჩნდა, ვიდრე წინანდელი სამუშაო მომრიგებელი შუამავლისა. ჯერ ერთი, მოსამართლედ მუშაობა მოითხოვდა მთელ დროს. ამასთან, რაც დრო გადიოდა, ილიასათვის აუტანელი ხდებოდა იმდროინდელი „სულდ“ — სახაზინო სული, მისი „სიღამაჟლე“, როგორც ამბობს ერთგან ილია.

აღსანიშნავია ამასთან, რომ ილია სამსახურში ყოფნის დროს, როგორც ირკვევა, დიდ მატერიალურ გაჭირვებას და შევიწროებას განიცდიდა.

ერთ წერილში ილია სწერს თავის მეუღლეს:

„კარგ სიკეთეს შევეყარნით მე და შენ მიროვოი სულიოჲში, — სულ დავიღუბნით. დაღუბვასა და ზარალს ჯანი გაეარდეს, ნეტავი ერთი ოთახი მაინც იყოს, რომ წვიმისაგან შევეფარნით... ცუდად არის ჩვენი საქმე...“

მეორე წერილში ილია სწერს მეუღლეს:

„საქმე ესლა ისე მოეწყო, რომ რაც შეიძლება მალე დაეახწიო თავი სამსახურსა და მოეშორდე სულის ნაწილის სიღამაჟლესა და სიმყარაღეს... ქვეყანა დიდია; იქნება უსამსახუროდაც თავი როგორმე დავირჩინოთ... მართო ეს მაწუნებს, რომ ცხოვრების სახსარი ჩვენი, სამსახურიდან რომ გამოვალ, ყინულზე იქნება დაწერილი“.

*

სამოციანი წლების მეორე ნახევარში და 70-იან წლებში სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოდის ახალი ჯგუფი ქართველ მოღვაწეთა, რომლებიც თავს იყრიან გაზეთ „დროების“ და ჟურნალ „კრებულის“ გარშემო. ამ ჯგუფში არიან: გიორგი წერეთელი, ჰერგეი მესხი, ნიკო ნიკოლაძე (რომელსაც განკერძოებული და განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ამ ჯგუფში), კირილე ლორთქიფანიძე, პეტრე უმიკაშვილი. ამ ჯგუფთან დაახლოებულია აკაკი.

XLIX

მ4. ილია ჭავჭავაძე

ქართველი ახალი თაობა, ეს მეორე ჯგუფი ახალი თაობისა, მთავარ ხელმძღვანელად ახალი თაობის საერთო ფრონტისა იმავე „ძველს“ მებრძოლს, (თუმცა ხნით ჯერ კიდევ ახალგაზრდას) — ილია ჭავჭავაძეს თვლიდა.

როდესაც 1866 წელს გიორგი წერეთელი შეუდგა „დროების“ გამოცემას, ილიამ პირველი ნომრისათვის დაწერა წერილი „თბილისი“ („ზოგიერთი რამ“), რომელიც ერთ-ერთი უბრწყინვალესი პუბლიცისტური წერილია ილიისი. მაგრამ ეს წერილი „დროების“ პირველ ნომერში ვერ გამოქვეყნდა, — იგი ცენზურამ აკრძალა.

ქართული ჟურნალისტიკის გაცხოფელება იწყება 70-იანი წლების დასაწყისიდან, როდესაც ქართულ საჟურნალო მუშაობაში ჩაება უცხოეთიდან ახლადღაბრუნებული ნიკო ნიკოლაძე.

ნიკო ნიკოლაძე, „დროებისა“ და „კრებულის“ ჯგუფი, — ასევე ახალი თაობის ბანაკის სხვა წარმომადგენლები, მიმართავენ ახალი თაობის ძველს მებრძოლს და ნაცად ხელმძღვანელს ილია ჭავჭავაძეს ხელთ აიღოს მათი მეთაურობა.

ნიკო ნიკოლაძე ერთ წერილში წერს:

„საზღვარგარეთიდან რომ დავბრუნდი და ქართული ჟურნალისტიკის გაცხოფელება განვიზრახე (70-იანი წ.), ილია ჭავჭავაძე... დუშეთს ცხოვრობდა, საცა მომრიგებელი მოსამართლის თანამდებობას ასრულებდა. ჩემი პირველი ნაბიჯი ის იყო, რომ ყველა მაშინდელი ახალ-თაობის მომხრენი შევაგროვე და დავაჯერე, დუშეთში ავიდეთ, ილია ჭავჭავაძე მოვიყვანოთ და ისევ ქართულ მწერლობას დავუბრუნოთ, ქართული საქმეების სათავეში ჩავაყენოთ მეთქი. ამ აზრით და მიზნით 1871 — 1873 წლებში ხუთჯერ მაინც ავსულებართ დუშეთს „გროვით“ ქართული მწერლობის აღორძინების მოტრფიალენი (ლუარსაბ ანუ შაქრო მაღალაშვილი, სანდრო ერისთავი „ამერიკელი“, გიორგი ყაზბეგი, ნიკო მესხიშვილი, სერგეი მესხი, გიორგი წერეთელი, აკაკი, ნიკო ლოდო-ბერიძე და თქვენი უმდაბლესი მოსამსახურე), ბევრჯერ დავგვიპატივინა: მოდიო, მეთაურად გავკიხდიო, გვიწინამძღვრეთ, გვიმსახურეთ მეთქი.

„განაზღვრული, გადავიძებული „დროება“ და სხიგმო-სილი „კრებული“... საქართველოს საქმეს ვუძღვენი და ილიას ხელში ჩავაბარე...“¹

ილია ახალგაზრდული ენერგიით ჩაება მუშაობაში.

გამხნევებული მოღვაწეთა ახალი გუნდის გამოსვლით, ილია წერდა (1872 წ.):

¹ იხ. ნიკო ნიკოლაძის წერილი რ. ხომლეღისადმი (ქურნალი „განთიადი“, 1915 წ., № 8, გვ. 21—2).

ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია?
აწმყო თუ არა გეწყალობს, მომავალი ჩვენია,
თუმცა ძველნი დაგშორდნენ, ახალნი ხომ შენია...
მათ ახალთ ალგიდგინონ შენ დიდების დღენია,
ჩემო თვალის სინათლევ, რაზედ მოგიწყენია?

წერილ-შვილნი წამოგესწრენ, ნაზარდნი, გულ-
მტკიცეზი,
მათი ზრუნვის საგანი შენ ხარ და შენ იქნები...
მათი გული შენისა ტრფობის ფართო ბუდეა,
მათი გულთა ფიცარი შენი მტკიცე ზღუდეა...
მათ თვის მკერდით შემპუსრონ მტერთა
სიმაგრენია,
ჩემო კარგო ქვეყანავ, მაშ რად მოგიწყენია?

*

გავეცნოთ ილიას ლიტერატურულ მუშაობას აღნიშნულ პერიოდში, 1864 — 1876 წლების მანძილზე.

1865 წელს ილიამ დაწერა „გ ლ ე ხ თ ა გ ა ნ თ ა ვ ი ს უ ფ ლ ე ბ ი ს პ ი რ ვ ე ლ ი დ რ ო ე ბ ი ს ს ც ე ნ ე ბ ი“².

ამ ნაწარმოებში, უნდა ვიფიქროთ, ბევრია შეტანილი ილიას პირადი შთაბეჭდილებებიდან, როდესაც ილიას, როგორც მომრიგებელ შუამავალს, უხდებოდა დაკვირვებოდა ნაყმევთა და ნაბატონართა შორის შექმნილ ურთიერთობას ბატონყმობის გადაყარდნის პირველ ხანებში.

სცენები დიდი რეალისტური ხელოვნებით არის აღბეჭდილი.

მომდევნო 1866 წელს არის დაწერილი ილიას ერთ-ერთი უშესანიშნავესი პუბლიცისტური წერილი „ზოგიერთი რამ“. როგორც მოხსენებული ვეჭონდა, ეს წერილი დამზადებული იყო გაზეთ „დროების“ პირველი ნომრისათვის, რომელმაც გამოსვლა დაიწყო 1866 წლის მარტიდან³. მაგრამ წერილი ვერ დაიბეჭდა. ავტორის ეროვნული რადიკალიზმი, რომელიც ჩქვეს ამ წერილის თვითველი სტრიქონიდან, იყო იმისი მიზეზი, რომ წერილი ცენზურას აუკრძალავს.

რამდენიმე წლის შემდეგ, 1870-იანი წლების დასაწყისში, ილია ისევ ცდილა ამ წერილის დაბეჭდვას და გადმოუგზავნია იგი „კრებულ-დროების“ გაერთიანებულ რედაქციისათვის. მაგრამ წერილი ამ მეორეგზისაც ვერ დაუბეჭდავთ. 1872 წელს ილია ერთ წერილში

² დაიბეჭდა გაზეთ „დროებაში“ 1867 წელს (ამ წელსვე იგი ცალკე წიგნადაც გამოვიდა).

³ წერილი პირველ რედაქციაში ატარებდა სათაურს: „ტფილისი“.

აგონებს კირილე ლორთქიფანიძეს: „რედაქციას ჩემი სტატია „ზოგიერთი რამ“ უნდა პქონდეს, მაცნობე. დაბეჭდავთ მაგ სტატიას თუ არა. ოღონდ ეგ დაიბეჭდოს და შეიძლება ცენზორს ბევრი დაუთმობო...“

მაგრამ ამ მესამეჯიზისაც, 1872 წლისათვის, ვერ მოუხერხებიათ წერილის დაბეჭდვა. მხოლოდ უფრო გვიან, 1876 წელს, ათი წლის შემდეგ ამ წერილის დაწერიდან, მოხერხდა მისი გამოქვეყნება (ისიც იმიტომ, რომ ამ დროს ცენზურის სათავეში შემთხვევით იყო ლიბერალურად განწყობილი მწერალი). დაიბეჭდა იგი „დროების“ 1876 წლის 14 მარტის ნომერში.

*

1871 წელს ილიამ გადაამუშავა თავისი ადრინდელი დრამატული პოემა „ქართლის დედა“.

დრამატული პოემის ამ ახალ რედაქციაში შეტანილია ილიას დიდი ჰიმნი — ო დ ა თ ა ე ი ს უ ფ ლ ე ბ ა ს („თავისუფლებავ, შენ ხარ კაცთა ნათესაყუდარი“...).

ახლად არის დაწერილი აგრეთვე ჯარის სიმღერა („ქართველო, ხელი ხმაღს იკარ, დრო დაგვიდგა დიდებისა...“), რომელიც, ილიას სიტყვით, „გლეხურ კილოზედ არის მოწყობილი“, და, რომელიც, როგორც ეს ჩანს ქვემოთ მოყვანილი წერილიდან, თვით ილიას მოსწონდა.

დრამატული პოემა მიძღვნილია „თერგდალეულის“ პეტრე ნაკაშიძისადმი, რომელიც ილიას სტუდენტობის დროის მეგობარი იყო და „საქართველოს მოამბის“ ხანის თანამოღვაწე.

წერილში 1871 წლის 19 მარტის თარიღით ილია სწერდა პეტრე ნაკაშიძეს:

„პეტრე! გიგზავნი ხელახლად გადაკეთებულს შენდამი ნაძღვენეს ჩემს „ქართლის დედას“... გთხოვ, შენი პირმოურიდებელი აზრი მაცნობო ამ პატარა თხზულებაზედა... მე ყველაზედ უფრო ჯარის სიმღერა მომწონს, გლეხურ კილოზედ მოწყობილია. თუ მოგეწონოს დასაბეჭდად, შენთან მოწერილი ძღვნობის ლექსიც დააბეჭდინე ამასთან ერთად“.

ილიას ეს პოემა დაიბეჭდა „კრებულში“ 1871 წელს (მარტის თვეში).

იმავე 1871 წელს „კრებულში“ (თებერვლისა და მაისის ნომრებში) — გამოქვეყნდა. როგორც ამის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი, ილიას „მ გ ზ ა ე რ ი ს წ ე რ ი ლ ე ბ ი“.

*

1871 წელს არის დაწერილი ილიას ლექსი „1871 წელი, 23 მაისი (კომუნის დაცემის დღე)“.

პოეტი წერდა კომუნის დაცემის გამო:

ტვირთმძიმეთ და მავშრალთ მხსნელი
დიდი ღროშა დაიშალა...

კვლავ ქვეყნისა მჩაგრავ ძალამ
იგი ღროშა დასცა დაბლა.

კვლავ ეწამა მოყვასთათვის
საოცარი იგი ერი,

კვლავ დაიდგა დიდ წამების
მან გვირგვინი მშვენიერი.

კვლავ ქვეყნისთვის დაიღვარა
წმინდა სისხლი წამებულის,

კვლავ დამარცხდა დიდი საქმე
ყოვლად მხსნელის სიყვარულის.

კვლავ შეფერხდა ისტორია,
განახლების შესდგენ ძალნი,
და კვლავ დღესასწაულობენ
გამარჯვებულნი მტარვალნი.

ლექსი დათარიღებულია 1871 წლის 29 მაისით, ე. ი. დაწერილია პარიზის კომუნის დაცემის შემდეგ უახლოეს დღეებშივე.

ერთი რუსი მწერალი სამართლიანად წერს ილიას ამ ლექსის გამო:

„Не только в грузинской, но и в русской поэзии того времени не найдется другого стихотворения, прославляющего с такой силой и ясностью мысли борцов Парижской коммуны 1871 года“¹.

*

1872 წელს არის შესრულებული ილიას მიერ პოემა „ა ჩ რ დ ი ლ ი ს“ ახალი რედაქცია.

აქ ჩვენ მოკლედ შევჩერდებით როგორც „აჩრდილის“ ტექსტის ისტორიაზე, ისე მისი დაბეჭდვის ისტორიაზედაც. ცენზურა, როგორც ირკვევა, სისტემატურად აფერხებდა ამ პოემის გამოქვეყნებას. პოემა, შეიძლება ითქვას, თითო სტრიქონობით არის გამოტაცებული ცენზურის ხელიდან.

პოემა „აჩრდილი“, მისი პირველი რედაქცია, როგორც აღნიშნული გვქონდა, ილიამ დაწერა ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს, 1858 — 1859 წლებში. პოემა ილიას დაუმთავრებია, როგორც გვიჩვენებს მისთვის მიწერილი თარიღი, — „26 იანვარს 1859 წელსა“.

ილიას იმავე 1859 წელსვე უცდია პოემის დაბეჭდვა. ჟურნალ „ცისკარში“ 1859 წლის № 12-ში დაიბეჭდა კიდევ ერთი ნაწყვეტი პოემიდან (თავი V). მაგრამ ბეჭდვა ამაზე შედგა. საცენზურო მიზეზების გამო პოე-

¹ В. Гольцев, Грузинские писатели девятнадцатого века, М. 1948, გვ. 57.

მის გამოქვეყნება ჟურნალში შეუძლებელი გამხდარა.

შემდეგ, 1860 წელს, ილიას უცდია „აჩრდილის“ ცალკე გამოცემის სახით გამოქვეყნება. პოემა თბილისში უნდა გამოსულიყო და გამოცემისათვის ზრუნვა მინდობილი ჰქონდა პოეტის მეგობარს ილია წინამძღვრისვალს (თვით ილია, ამ დროს ჯერ კიდევ სტუდენტი, რუსეთში იმყოფებოდა). მაგრამ პოემა ვერ დაიბეჭდა. ცენზურას, როგორც მოსალოდნელი იყო, ამჟამადაც არ მაუცია ნებართვა ამ ნაწარმოების გამოშვებისა.

შემდეგ, 1863 წელს, როცა ილიამ დააარსა საკუთარი ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“, ილია ისევ ცდილა დაებეჭდა პოემა, მაგრამ ცენზურული დაბრკოლებანი ამ შემთხვევაშიაც ვერ გადაულახავს. ჟურნალში დაიბეჭდა XXI, XXVI და XXVII თავები, მაგრამ ამასაც შეჰხვია ცენზურის ხელი (XXI თავიდან ცენზურას ამოულია მეორე ნახევარი).

შემდეგ წელს, 1864-ში, კირილე ლორთქიფანიძემ, მისი რედაქციით გამოსულ კრებულ „ჩანგურში“ დაბეჭდა ერთი ნაწყვეტი „აჩრდილიდან“ (თავი V), რომელიც წინათ „ცისკარში“ იყო გამოქვეყნებული.

ამრიგად 1859—1864 წლების მანძილზე შესაძლო გახდა „აჩრდილიდან“ მხოლოდ ცალკე ნაწყვეტების გამოქვეყნება. მაგრამ მიუხედავად ცენზურის ბარიერისა, ილიას თხზულება მაინც ცნობილი გამხდარა ფართო საზოგადოებაში. ილიას პოემა, როგორც ირკვევა, ხელნაწერის სახით ვრცელდებოდა, რასაც ადასტურებს ჩვენ დრომდე მოღწეული პოემის პირები.

1871 წელს, როდესაც დაარსდა სალიტერატურო ჟურნალი „კრებული“, ილია ისევ შეეცადა „აჩრდილის“ დაბეჭდვას.

მაგრამ პოემის დაწერიდან უკვე 12 წელი იყო გასული. ზოგი პოლიტიკური ელემენტი პოემისა (— ის ნაწილი, რომელიც ბატონყმობას ეხებოდა) უკვე დაძველებული იყო. ამასთან პოემის მეორე ნაწილი, სადაც წარმოდგენილია საქართველოს ისტორიის სურათები, ჩანს პოეტს აღარ აკმაყოფილებდა. ეს გარემოება გახდა მიზეზი, რომ ილიამ 1872 წელს ხელახლა გადაამუშავა პოემა.

გადამუშავება შეეხო პოემის პირველ ნაწილს (თავები 1—18). ხოლო პოემის ბოლო, რომელიც უმთავრესად ისტორიულ სურათებს შეიცავს (19—25-ე თავები) — ეს ნაწილი პოეტს 1872 წელს არც შეუხარებია და არც დაუბეჭდავს. რით იყო გამოწვეული ისტორიული ნაწილის გამოშვება, ამის პასუხს იძლევა თვით ილია ერთ წერილში, რომელიც მიმართულია დავით ერისთავისადმი („სამშობლოს“ ავტორი). წერილი დაწერილია 1872 წლის ივლისში; ილია აქ წერს:

„შე არაფერსა ვწერ. ამ „აჩრდილმა“ ტყავი ვამაძრო.

ისტორიულ ნაწილზედ... შევდეგ და ერთი ბიჯი წინ ვეღარ წავდგი. არ გიცი რა ვქნა? ვამბობ, „ამ „აჩრდილს“ თავი დავანებო მეთქი. ეგ ოხერი ჩვენი ისტორია... მართო ომებისა და მეფეების ისტორია, ერი არსად ჩანს. მე კი... მეფეების და ომების სახე არ მიზიდავს... საქმე ხალხია და ხალხი ჩვენს ისტორიაში არა ჩანს. ვწუხვარ და ცდრტივანვ და განკითხვა არსით არი...“

რაც შეეხება პოემის პირველ ნაწილს, რომელიც ავტორმა 1872 წელს გადაამუშავა, მთავარი ცვლილება მასში, პირველ რედაქციასთან შედარებით, წარმოდგენილია XIII—XIV თავებში. ავტორმა აქ განაზოგადა კერძო მაგალითი ბატონყმობისა და ფართოდ გაშალა იდეა შრომის განთავისუფლებისა.

ილიას უნათებდა პარიზის კომუნის მაგალითი, პარიზის კომუნართა მიერ გადახდილი ბრძოლა, როდესაც იგი „აჩრდილის“ ახლადდაწერილ ნაწილში შრომის განთავისუფლების დიდი საქმის შესახებ წერდა:

შრომა, აწ ქვეყნად ტყვედა პერობილი,
მპარცევლობის ქვეშ ჩაგრულ-გნებულა,
ხოლო რღვეულა მისი ბორკილი
და დასამსხვრევად გამზადებულა.

შ რ ო მ ი ს ა ა ხ ს ნ ა — ე გ ა რ ი ს ტ ვ ი რ თ ი
ძ ლ ე ვ ა მ ო ს ი ლ ი ს ა მ ს ა უ კ უ ნ ი ს .

კაცთა ლეღვისა დიადი ზვირთი
მაგ ახსნისათვის მედგრადა იბრძვის.

ველარ განუძლებს ქვეყანა ძველი
განახლებისა გრიგალის ქროლას,
ველარ განუძლებს ქვეყნის მპარცევი
ქეშმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას,
და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი
შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,
და ახალ ნერგზედ ახლად შობილი
ესე ქვეყანა კვლავ აღყვავდების.

შრომის სუფევა მოვა მაშინა,
ქეშმარიტების მის ძლიერებით
და განმტკიცდება სოფელსა შინა
კაცთმოყვარების სახიერებით...

მაშინ უქმ სიტყვად არ იქნებიან
ძმობა, ერთობა, თავისუფლება,
ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან
კაცთმოყვარება და სათნოება.
აღლო აილო ქვეყანამ ძველმა,
რომ დღე-ღამე მის წყობა ირღვევა,
და ამ ზვიადმა საუკუნემა
უნდა შევას იგი შრომის სუფევსა.

საკმაოა გადავიკითხოთ ილიას ლექსი „1871 წელი 28 მაისი (კომუნის დაცემის დღე)“ და „აჩრდილის“ XIII —

XIV თავები, რათა ცხადი გახდეს, რომ ილია „აჩრდილის“ დასახელებული თავების წერის დროს შთაგონებულია პარიზის კომუნის დიადი მავალითით: „აჩრდილის“ ეს XIII — XIV თავები შუტაცის პირდაპირ პარალელურად ილიას ლექსთან პარიზის კომუნის შესახებ.

პოემა „აჩრდილის“ ამ ახალ რედაქციაში, შედარებით აღრინდელ რედაქციასთან, შეტანილია, ამას გარდა, ზოგიერთი სხვა ცვლილებებიც, მაგრამ ეს ეხება თემის მხატვრულ გაშლას და არა პოემის მთავარ მაგისტრალურ ხაზს.

პოემის ეს ახალი რედაქცია დაიბეჭდა ჟურნალ „კრებულში“ 1872—1873 წლების მანძილზე. მაგრამ დაიბეჭდა არა სრულად, ცენზურამ ამოიღო მთელი რიგი ადგილები პოემიდან. (ასე ამოღებულია მთლიანად IX თავი, რომელიც იწყება სიტყვებით: „მაგრამ, ქართველნო, სად არის გმირი, რომელსაც ვეძებ, რომლისთვისაც ვსტირი...“, აგრეთვე ცალკეული ადგილები დანარჩენი თავებიდან).

1873 წლის შემდეგ ილია ერთხელ კიდევ დაუბრუნდა პოემას; ილიამ შეიტანა პოემაში ახლადდაწერილი ისტორიული ნაწილი (მე-19 თავიდან — 25 თავამდე) და პოემას მისცა ის სახე, რომელიც მას დღესა აქვს.

პოემის ეს ბოლო რედაქცია ილიამ შემდეგ დაბეჭდა „ივერიაში“ 1881 წელს (№№2 და 3). მაგრამ პოემის „წვალება“ ცენზურის მიერ არც ახლა დასრულდა. ცენზურამ ახლაც ამოიღო პოემიდან მთელი რიგი ადგილები. სახელდობრ პოემის მეორე ისტორიული ნაწილიდან ამოშლილია ოთხი თავი (22-ე, 23, 24, 25 თავები); ამას გარდა პოემის პირველი ნაწილიდან ამოღებულია ცალკეული ადგილები.

დასასრულ, 1892 წელს „აჩრდილი“ დაიბეჭდა ილიას თხოვნებთან გამოცემაში. აქ აღდგენილია ის ადგილები, რომლებიც „ივერიაში“ არ დაბეჭდილა, გარდა 22 და 23-ე თავებისა, რომლებიც ცენზურამ არც 1892 წელს გაუშვა.

ასეთია ეს გრძელი თავგადასავალი „აჩრდილის“ ტექსტის ბეჭდვისა, რომელზედაც ჩვენ აქ იმისათვის შევჩერდით ასე დაწერილებით, რათა გვეჩვენებინა ის ყოვლად აუტანელი საცენზურო პირობები, რომელშიაც ილიას უნდებოდა მუშაობა. პოემა, როგორც ვნახეთ, მართლაც თითო სტრიქონობით ყოფილა გამოტაცებული ცენზურის ხელიდან.

აქ საჭიროა ამასთან ისიც აღვნიშნოთ, რომ ცენზურის წყალობით ჩვენ დღეს არა გვაქვს „აჩრდილის“ სრული ტექსტი. პოემის 22 და 23 თავები დაკარგულია. „აჩრდილის“ ბოლო რედაქციის პირველნაწერი ავტოგრაფები არ შენახულა, ხოლო ნაბეჭდ ტექსტში ეს ორი თავი, როგორც მოვიხსენეთ, ამოშლილია ცენზურის მიერ. რას შეიცავდა „აჩრდილის“ ეს ორი დაკარგული თავი, ამის შესახებ არავითარი პირდაპირი ცნობა არ შენახულა.

*

ამავე პერიოდს, 1872 — 1873 წლებს ეკუთვნის „გლახის ნაამბობის“ მეორე ნაწილის დამუშავება.

ჩვენ უკვე შევეხეთ „გლახის ნაამბობის“ ტექსტის ისტორიას, რომლის პირველი რედაქცია, როგორც აღნიშნული გვექონდა, 1859 წელს ეკუთვნის.

პირველი ნაწილი „გლახის ნაამბობისა“, I — VI თავები, დაიბეჭდა ჟურნალ „საქართველოს მოამბეში“ 1853 წელს.

1863 წლის შემდეგ დაიხურა „საქართველოს მოამბე“. ილია პროვინციაში გადავიდა სამუშაოდ და „გლახის ნაამბობის“ მეორე ნაწილი ილიას შეუსრულებელი და გამოუქვეყნებელი დარჩა.

უფრო გვიან, როდესაც დაარსდა ჟურნალი „კრებული“, ილიას მიეცა საშუალება „გლახის ნაამბობის“ გამოქვეყნებისა და ილია შესდგომია მოთხოვნის მეორე ნაწილის დამუშავებას. როგორც ირკვევა ილიას წერილებიდან, „გლახის ნაამბობის“ ეს მეორე ნაწილი ილიას შეუსრულებია 1872 წლის დეკემბერსა და 1873 წლის იანვარში.

„გლახის ნაამბობი“ მთლიანად დაიბეჭდა 1873 წელს, ჟურნალ „კრებულის“ 1 — 3 ნომრებში.

•

1870-იან წლებს ეკუთვნის გამწვავება „მამათა და შვილთა“ ბრძოლისა, რაც ახალ თაობასა და ძველ ბანაკს შორის 60-იანი წლებიდან წარმოებდა.

1871 წელს ილიამ დაწერა ცნობილი „გამოცანები“, რომელშიაც სამარცხვინო ბოძზე გააკრა მთელი კონსერვატიულ-რეაქციული ბანაკი „მამებისა“.

უშუალო მიზეზი „გამოცანების“ დაწერისა — ეს იყო თავადაზნაურობის კამარილიის მოქმედება იმპერატორის ალექსანდრე II-ის ჩამოსვლის დროს საქართველოში. თავადაზნაურობა ამზადებდა აღრეს იმპერატორის მისართმევად. თავადაზნაურობის ყრილობამ, რომელიც საგანგებოდ იყო მოწვეული ამ შემთხვევის გამო, დაადგინა — ახალთაობის ჯგუფის გავლენით — მოეთხოვათ უნივერსიტეტის გახსნა თბილისში, რის შესახებაც შედგენილი იქმნა სათანადო მიმართვა. მაგრამ თავადაზნაურობის მარშალმა რევაზ ანდრონიკაშვილმა, მეფისნაცვლისა და თავადაზნაურთა რეაქციული ჯგუფის სურვილის თანახმად, გვერდი აუარა ამ დადგენილებას და წარადგინა სხვა აღრესი, სადაც, ნაცვლად უნივერსიტეტისა, მოთხოვნილი იყო კადეტთა კორპუსის გახსნა თბილისში...

აღრესის ისტორიამ, და საერთოდ იმ ლაქიურმა სულმა, რომელიც დატრიალდა თავადაზნაურობის მოთავე წრეებში იმპერატორის ჩამოსვლის გამო, გამოიწვია ილიას აღშფოთება. ილიამ გაბედულად გამოუცხადა ბრძოლა მთელ რეაქციონურ ბანაკს და თავის „გამოცანებში“ დაუნდობლად ამხილა ქვეყნის ორგულნი.

„გამოცანები“ ორ წყებად გამოქვეყნდა.
პირველ „გამოცანებში“ სამარცხვინო ბოძზე იყვნენ გაკრულნი:

რევაზ ანდრონიკაშვილი, — მარშალი თავადაზნაურობისა, ერთ-ერთი მეთაური რეაქციონერთა დასისა;

გიორგი კონსტანტინეს-ძე მუსხრან-ბატონი, სენატორი (ავტორი წერისას: „О существе крупных единиц“ სადაც იგი იმ აზრს იცავდა, რომ აუცილებელია პატარა ერების ასიმილაცია დიდი ერების მიერ);

ივანე კონსტანტინეს-ძე მუსხრან-ბატონი, ძმა პირველისა, ყოფილი გენერალი, დიდი მემამულე, ცნობილი რეაქციონერი;

პლატონ იოსელიანი, — რომელსაც ილია რეაქციონერების ბანაკის თანამგრძნობლად სთვლიდა;

დიმიტრი ჯორჯაძე, — კავკასიის მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი;

იასე ჭავჭავაძე, — წვერი გუბერნიის სამმართველოსი; ბესარიონ ლოლობერიძე, ყოფილი „ახალი აღთქმის კაცი“ („თერგდალეული“), რომელიც ერთხანად „ძველ თაობას“ მიემხრო, და რომელსაც ილია „ძველისა და ახლის შუა ჩატეხილ ხილს“ უწოდებდა.

ილიამ ქვეყნის ორგულთა რიცხვში თუმცა არ გარიდა გრიგოლ ორბელიანი, მაგრამ მაინც ერთგვარი საყვედურით მოიხსენა იგი. გრიგოლ ორბელიანის შესახებ ილია წერდა მერვე „გამოცანაში“:

მოხუცია იგი ჯმუხის,
პირად ბადრი, ტანდაბალი,
საქმით წმინდა, გულმხურვალე,
სიტყვა-ტკბილი, ჭკვა-მაღალი.
ძველთაგანი ეგლა დარჩა
გრძნობით სავსე, გონიერი,
მაგრამ გაუბედავია,
თუმცა უყვარს თავისი ერი.
ის ძველის და ახლის შუა
შემეერთავი ხილია,
მაგრამ ამ კარგსაც ქვეყანა
ზოგჯერ ფეხებზედ ჰკიდია.

„გამოცანების“ მეორე სერიაში („კიდევ გამოცანები“) მხილებულნი იყვნენ როგორც ქვეყნისა და ერის ორგულნი:

მიხეილ ლორის-მელიქოვი, იმ დროს თერგის ოლქის უფროსი, შემდეგ რუსეთის იმპერიის კანცლერი, რომელმაც, ილიას სიტყვით, „გრაფობისთვის ერი დაკლა“;

იოსებ თარხნიშვილი, გენერალ-ადიუტანტი, რომელზედაც ილია ამბობს — „ჯილდოსთვის ბევრი დაქსაქსა მან საქართველოს შვილია“ და რომელმაც, ილიას სიტყვით, ქართველ დედათა წყევლა დაიმსახურა;

მიხეილ თუმანიშვილი, ლიტერატორი, ჩინოვნიკი, რომელსაც ილია ძველების ლაქიად სთვლიდა, და რომელსაც ილიამ „ქართველი მალჩალინი“ უწოდა.

„გამოცანების“ ამ მეორე სერიის ბოლოში ილია ქებას შეასხამს ძველი თაობის კეთილშობილ წარმომადგენელს დიმიტრი ყიფიანს, როგორც „ქვეყნის საკეთილოდ“ მოღვაწეს.

ილიას „გამოცანები“ — მოწმენდილ ცაზე მესხის გავარდანს უდრიდა. „გამოცანები“ ხელნაწერად ვრცელდებოდა.

„ჩვენში ძალიან ბევრი ახალი ამბებია, — სწერდა სერგეი მესხი კირილე ლორთქიფანიძეს: — ორი ისეთი ხელნაწერი პამფლეტი გამოვიდა აქ ამ დღეებში, რომელმაც მთელი ქალაქი შესძრა“...

ილიას ეს „გამოცანები“ 1871 წლის დეკემბერში დაიწერა და გავრცელდა.

ამის შემდეგ, 1872 წლის იანვარში გრიგოლ ორბელიანმა პასუხი გასცა ილიასა და ახალთაობას ლექსით: „პ ა ს უ ხ ი შ ე ი ლ თ ა“.

ამის საპასუხოდ ილიამ დაწერა თავისი ცნობილი „პ ა ს უ ხ ი ს პ ა ს უ ხ ი“, სადაც ილიამ მაღლა აღმართა ახალი თაობის დროშა და კვლავ შეუბრალებლად ამხილა „ძველების“ ბანაკი, რომელნიც ერის მომავალს „მკვდრის სუდარას“ აფარებდნენ.

აქ საჭიროა აღვნიშნოთ ამასთან ისიც, რომ გრიგოლ ორბელიანი თუმცა „ძველების“ დამცველად გამოვიდა, მაგრამ სინამდვილეში იგი „ახლებთან“ უფრო ახლო იყო, ვიდრე „ძველებთან“. როდესაც გრიგოლ ორბელიანს წაუკითხავს ილიას ლექსები — გრიგოლს უთქვამს: „არა, არა მწყინს, მამას არ უნდა ეწყინოს თავისი შვილისაგან. ერთი რამ მაწუხებს მხოლოდ: იქ, ზემოთ მივა ეს ამბავი და არ ივარგებს, არავინ არ უნდა იცოდეს ჩვენი იღუმალი გულის ზრახვანი!“

ამრიგად, გრიგოლი ამ შემთხვევაშიაც ამქავედგებოდა იმ გაუბედაობას, რასაც ილია უსაყვედურებდა მას „გამოცანებში“. გაუბედაობა ყოველ შემთხვევაში გმირობა არ არის... ხოლო ილია გაუბედაობას ერის სამსახურის საქმეში — ღალატს ადარებდა.

•

ილიას, როგორც მოვიხსენეთ, მთელი წლების მანძილზე პროვინციაში მოუხდა ყოფნა. ილია პროვინციიდან თუმცა ხელმძღვანელობდა „ახალი თაობის“ საქმეს, მაგრამ მისი მუშაობა ძალზე შეფერხებული იყო. ილია მოწყვეტილი იყო დედაქალაქს, თავის წრეს; ილიას არ ჰქონდა თავისი საკუთარი ორგანო, ხოლო არსებული გამოცემები „კრებული“ — „დროება“ თუმცა ახალი ბანაკის ხელში იყო, მაგრამ ილია მაინც არ იყო კმაყოფილი იმდროინდელ სა-

ლიტერატურით. ილია მეტს ესწრაფოდა, მეტს მოითხოვდა.

წერილში ჟურნალ „კრებულის“ ერთ-ერთი ხელმძღვანელი მუშაკის პეტრე უმიკაშვილისადმი, ილია სწერდა (1872 წლის სექტემბერს):

„ჩემი აზრი ეს არის: „კრებული“ უნდა არსებობდეს უსათუოდ. ვიცი ამ მდგომარეობაში, რომელშიაც ჩვენ ვართ, ძნელია მაგ „კრებულს“ ნოყიერი საზრდო მიეცეთ, რადგანაც ნიჭიერი მწერლები მაინც და მაინც არა გვყავს. იქნება მაგ „კრებულს“ საქმე რიგიანად წასულიყო, რომ მწერლებს ჟურნალს გარდა სხვა კავშირით ერთმანეთთან ჰქონდეთ, მაგალითად რომ ქალაქში ერთი იმისთანა სახელი მოხერხებულიყო, საცა შესაძლო ყოფილიყო მწერლებისა და სხვა თანამგრძნობელთ ერთად თავის მოყრა თვითუფლის გონების საუნჯის აღებ-მიცემობისათვის. ჩვენ და საუბედუროდ არც ესა ხერხდება. მართალი ხარ შენ: დაფანტულობა და დაქსაქსულობა გვლუბავს ჩვენ...“

„მწერ, მოახერხეო, როგორმე უეჭველად ქალაქში გადმოხვიდეთ. ეგ ჩემი გადმოსვლა ადვილია... მაგრამ ჩემს დამოუკიდებლობას ეგ რას უშველის, თუ კიდევ სამსახურში ვიქნები. მე უნდა სამსახურს გარეთ ვიყო. სამსახურის თავის დაწევა ჩემთვის ამჟამად დიდი არაფერია და თუ სამსახურიდან გამოვალ, მართო იმისათვის, რომ ჟურნალი გამოცემა. ფიქრობ, ფიქრობ და ეგ გამოცემა ვერ მომიხერხება. აი სრულიადი დაბრკოლება ჩემი, რომელიც ხელსა და ფეხს მიკრავს. თუ ორიოდ და სამიოდ რიგინს (სად არიან?) მწერალზე იმედი შექნება, ანუ უკეთ მომეცემა, მაშინვე დავკრავ ფეხს, გადავყარდები ბახტრიონ გალავანზედა“.

•

ილიამ თბილისში გადმოსვლა მოახერხა მხოლოდ 1873 წლისათვის.

ამ წელს საფუძველი ჩაეყარა ქართულ ბანკს, რომლის ორგანიზაციაში ილიამ უახლოესი მონაწილეობა მიიღო.

ბანკის დაარსების იდეა ეკუთვნოდა დიდ ქართველ მოღვაწეს დიმიტრი ყიფიანს. როგორც ცნობილია, საგლეხო რეფორმის ჩატარების დროს მთავრობამ შემამულებებს მისცა გარკვეული თანხა. დიმიტრი ყიფიანმა, რომელიც თავადაზნაურობის მარშალად იყო, დაითანხმა თავადაზნაურობის წრეები, რათა ამ თანხის ნაწილი არ დარიგებულიყო, არამედ გადაღებულიყო ბანკის დასაარსებლად.

დადგენილება ბანკის დაარსების შესახებ გამოტანილი იყო ჯერ ისევ 1867 წელს, მაგრამ მისი ფაქტური ორგანიზაცია მხოლოდ ხუთი წლის შემდეგ, 1872 — 1873 წლებში დაიწყო, ილიას უშუალო მონაწილეობითა და მოთავეობით.

დიდ კამათს იწვევდა ქართულ წრეებში საკითხი, თუ

რა სახის ბანკის დაარსება იყო საჭირო. საბოლოოდ ამ საკითხზე მიღებულ იქმნა ილია ჭავჭავაძის წინადადება. ილიას დაევალა ბანკის წესდების დამუშავება.

ილიამ შეადგინა წესდება, რომელიც საბოლოოდ მიღებულ იქმნა კიდეც.

თვით ილია ასე ახასიათებს ქართული ბანკის (— სააღდგომამულო ტიპის ბანკის) მის მიერ შედგენილი წესდების თავისებურებას:

„მისი ნიშნობლივი და საყურადღებო თვისება, რომელიც სხვა სააღდგომამულო ბანკების წესდებიდან განარჩევს, ის არის, რომ ბანკის მოგება ხმარდება არა მართო მიწათმფლობელთა, ესე იგი თავადაზნაურთა, არამედ მიწათმოქმედთა (გლეხთა) საერთო საჭიროებას“.

მეორე თავისებურება ბანკის წესდებისა, როგორც ამას აღნიშნავს ილია, შემდეგი იყო: „თბილისის სათავადაზნაურო სააღდგომამულო ბანკი თითქმის ერთადერთი ისეთი დაწესებულებაა სააღდგომამულო კრედიტისა რუსეთში, რომლის წესდებითაც სრულიადაც უარყოფილია კერძო ინტერესი მოგებით სარგებლობისა საზოგადო სიკეთისა და საჭიროებისათვის“¹.

ილიამ ეს წოდებრივი დაწესებულება სათავადაზნაურო ბანკი ფაქტურად გადააქცია ქართულ ეროვნულ ბანკად. მას შემდეგ, რაც ეს ბანკი დაარსდა და მისი მდგომარეობა განმტკიცდა, ბანკის შემოსავლით არსებობდა ყველა ძირითადი ქართული კულტურულ-საზოგადოებრივი დაწესებულებები. ბანკი თავის შემოსავლიდან დახმარებას უწევდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, ქართულ თეატრს; ბანკი თავისი შემოსავლიდან ინახავდა ქართულ გიმნაზიას, წინამძღვრ-ანთ-კარის სამეურნეო სკოლას და მთელ რიგ სხვა ქართულ კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებებს.

ასეთი დანიშნულება მიეცა ქართულ ბანკს ილია ჭავჭავაძის თაოსნობითა და მოღვაწეობით.

*

მას შემდეგ, რაც 1872 — 1873 წლების თათბირებზე ბანკის დაარსება გადაწყდა და ბანკის წესდების პროექტის დამუშავება საზოგადოებამ ილიას დაავალა, ილიამ თავი დაანება სამსახურს და ღუშეთიდან თბილისში გადმოსახლდა.

1873 წლის დასაწყისი ილიამ მონაწილეობა ბანკის წესდების პროექტზე მუშაობას. 1873 წელს გამართულ საორგანიზაციო კრებაზე საბოლოოდ მიღებულ იქნა დადგენილება ბანკის ტიპის შესახებ ილიას წინადადებათა თანახმად. ამის შემდეგ ილია გაგზავნილ იქმნა რუსეთში ბანკის წესდების სათანადო ინსტანციებში გასატარებ-

¹ იხ. ილიას ავტობიოგრაფია, გვ. 19.

ლად და ამას გარდა საბანკო საქმის ტექნიკის გასაცნობად. ილია რუსეთში გაემგზავრა 1873 წლის ზაფხულში. ილიას მოუხდა მთელი წელიწადი დარჩენილიყო რუსეთში 1873 წლის ზაფხულიდან — 1874 წლის გაზაფხულამდე, რადგან წესდების გატარება სათანადო ინსტანციებში და მისი დამტკიცება გაძნელდა. საბოლოოდ წესდება დამტკიცებულ იქმნა 1874 წელს.

ილია ჩამობრუნდა საქართველოში და შეუდგა ბანკის ორგანიზაციას. ბანკი გაიხსნა 1875 წელს. საზოგადო კრებაზე ილია აირჩიეს ბანკის თავმჯდომარედ. ამის შემდეგ ილიამ სრული 30 წელი დაჰყო ამ თანამდებობაზე და დიდი ენერგია შეაღწია ქართული ბანკის საქმეს, რომელიც, როგორც მოგვსენეთ, ილიას მუშაობის შედეგად გადაიქცა მთელ რიგ ქართულ კულტურულ-საზოგადოებრივ დაწესებულებათა არსებობის ბაზად.

1873 — 1874 წლებში, როდესაც ილია ბანკის საორგანიზაციო საქმეების გამო რუსეთში იმყოფებოდა, ილიამ წამოიწყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სალიტერატურო საქმე, საფუძველი ჩაუყარა შექსპირის ქართულად თარგმანს.

გმნას.

როგორც უკვე მოხსენებული გვექონდა, შექსპირი, რუსთაველთან ერთად, ილიას უსაყვარლესი მწერალი იყო.

ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს ილია გატაცებულიყო ყოფილა შექსპირით. 1859 წელს, როდესაც ილია სტუდენტი ავადმყოფობის გამო დროებით ჩამოვრუნდა რუსეთიდან საქართველოში, ილიას თბილისში დაუდგამს ცოცხალი სურათები შექსპირის „მეფე ლირისა“, რომელშიაც მეფე ლირი თვით ილია ყოფილა.

შემდეგ, 1874 წელს, ე. ი. სწორედ იმ წელს, როდესაც ილია რუსეთში გაემგზავრა, ილია წერდა კრიტიკულ წერილს შექსპირისა და რუსთაველის შესახებ, რომელშიაც გაშლილი უნდა ყოფილიყო შექსპირის ჰამლეტისა და რუსთაველის ტარიელის სახეები¹.

ილია, როგორც მოხსენებული გვექონდა, რუსეთს გაემგზავრა 1873 წლის ზაფხულში და რუსეთში მთელი წელიწადი დაჰყო, 1873 წლის ზაფხულიდან 1874 წლის გაზაფხულამდე. ილიამ აქ იბოვა თავისუფალი დრო შექსპირზე სამუშაოდ. ილია პეტერბურგში გაცნობ ახალგაზრდა სტუდენტს ივანე მაჩაბელს, რომელიც ამ დროს პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლობდა და ინგლისური ბრწყინვალედ იცოდა. ილია შეუდგა შექსპირის

„მეფე ლირის“ თარგმანს ივანე მაჩაბელის დახმარებითა და თანამშრომლობით. ილია ამავე დროს შესდგომია ინგლისური ენის შესწავლას შექსპირის დედანში გასაცნობად. ილია სწერს თავის მეუღლეს ოლღას პეტერბურგიდან 1873 წელს 21 ნოემბრის თარიღით:

„... ჩემო კარგო!.. აქაური ამბავი რა მოგწერო: მე ინგლისური ენის სწავლას შევეუდექი და შექსპირის ტრაგედიას კოროლ ლირს ვსთარგმნი სხვასთან ერთად. აქედამ რომ მოვალ, ინგლისური მეცოდინება იმდენად, რომ სუბუქის თხზულების წაკითხვა შემეძლოს. სხვა არაფერი გასართობი არა მაქვს რა...“

ლირის თარგმანი 1873 წლის დეკემბრის შუა რიცხვებში უკვე ძირითადად დამთავრებული ყოფილა. ილია კმაყოფილი იყო ჩატარებული მუშაობით. წერილში 1873 წლის 19 დეკემბრის თარიღით ილია შემდეგსა სწერს თავის მეუღლე ოლღას:

„ვერ წარმოიდგენ ჩემს უბედურს და უგემურს გარემოებას. ვგდივარ დიდიდან საღამომდე შინ და თუ გავალ, ისიც სასიერნოდ. იმ დღეს გიორგი შერვაშიძესთან ვიყავი, აი მთავრის შვილი რომ არის. ამას წინათ თითონ მოვიდა და მთხოვა, — შექსპირის ტრაგედია, კოროლი ლირი, რომელიც ქართულად ანგლიურადამ გადავთარგმნეთ, წაგვიკითხეო. წავედი წასაკითხავად, კარგა ბლომა ხალხი იყო და ძალიან მოიწონეს... ვერ წარმოიდგენ, რა რიგად კარგად გადმოვიდა ქართულს ენაზედ. არც ერთი რუსული თარგმანი ქართულს არ შეედრება... შენ ხომ იცი, ჩემი ნაჯღაბის ქება მე თითონ არ მიყვარს, მაგრამ ასეთი თარგმანია, რომ არ ვაქო, ცოდვა იქნება. აქაური ყმაწვილკაცობა მაგ თარგმნისათვის გაგიჟებულია და აღტაცებაში მოსული“.

ილია, რომელიც საერთოდ დიდად თავდაპყრილი იყო თავისი ლიტერატურული საქმიანობის შეფასებაში, ასეთი აღტაცებით ლაპარაკობს ლირის თარგმანზე, ლაპარაკობს ისე, როგორც მას არასოდეს არ ულაპარაკნია არც ერთი თავისი ნაწარმოების შესახებ. აქედან ჩანს, თუ როგორის განსაკუთრებულის გატაცებით უმუშავნია ილიას შექსპირის თარგმანზე, ილიას ამისათვის გაუმეტნია თავისი დიდი ტალანტის ძალა.

„მეფე ლირის“ თარგმანი ილიას და ივანე მაჩაბელს დაუმთავრებია 1874 წლის 1 იანვარს. წერილში თავის მეუღლე ოლღასადმი ილია სწერს:

„აქამდინ ჩვენს თარგმნის ლირს (პირველ ნაწილს) წაკითხავდი. მომწერე, როგორ მოგეწონა... სწორედ ახალი წლის პირველ დღეს სრულად გავათავეთ თარგმანი“.

ასეთია ისტორია „მეფე ლირის“ თარგმანისა, რომლითაც ილიამ, ივანე მაჩაბელთან ერთად, საფუძველი ჩაუყარა შექსპირის გადმოქართულებას, და რაც შემდეგ ასე ბრწყინვალედ განაგრძო ივანე მაჩაბელმა.

¹ იხ. ცნობა ამის შესახებ ბარბარე თუმანიშვილის წერილში 1873 წლის 16 თებერვლის თარიღით (გამოქვეყნებულია ი. გრიშაშვილის მიერ), ილია ჭავჭავაძის საიუბალო კრებული, 1939 წ., გვ. 82.

მას შემდეგ, რაც ილია აირჩიეს ქართული ბანკის თავმჯდომარედ 1875 წელს, ილიამ მთელი 1875 წელი და 1876 წლის პირველი ნახევარი, ბანკის — ამ ახალი საქმის — ორგანიზებას მოახდინა.

მხოლოდ 1875 წლის ნახევრიდან ილიამ შესძლო მოეცალა იმისათვის, რომ შესდგომოდა მთავარი საქმის —

თავის ძველი განზრახვის განხორციელებას, — პერიოდული ორგანოს გამოცემას.

1876 წლის ივნისში ილიამ აღძრა შუამდგომლობა მთავრობის წინაშე, რომ მიეღო ნებართვა ყოველკვირეული გაზეთის გამოცემისა ფართო პროგრამით.

1876 წლის სექტემბერში ილიამ მიიღო ნებართვა გამოეშვა 1877 წლიდან თბილისში პოლიტიკურ-ლიტერატურული ყოველკვირეული გაზეთი „ი ე რ ი ა“.

VII

„ივერიის“ პირველი პერიოდი

(1877 — 1885 წლები)

ილიას ახალი ორგანო „ი ე რ ი ა“ გამოვიდა 1877 წლის 1 იანვარს.

პირველი ორი წელიწადი, 1877 — 1878 წლები, „ივერია“ გამოდიოდა კვირეული გაზეთის სახით.

1879 წელს „ივერია“ გადაკეთდა თვიურ ჟურნალად და მომდევნო შვიდი წელიწადი, ვიდრე 1886 წლის იანვრამდე, „ივერია“ ჟურნალის სახით გამოდის.

აქ საჭიროა აღვნიშნოთ ამასთან, რომ დასახელებული წლების მანძილზე ილიას ორგანო „ივერია“ და გაზეთი „დროება“ (რომელიც ჯერ სერგეი მესხის, ხოლო შემდეგ ივანე მაჩაბლის რედაქტორობით გამოდიოდა) წარმოადგენდა ერთ პროგრესულ ფრონტს. ეს ორი ორგანო, „ივერია“ და „დროება“, ერთხანად რედაქციულადაც გაერთიანებული იყო¹.

*

დასახელებული პერიოდის მანძილზე (1877—1885 წ.წ.) ილია, უმთავრესად პუბლიცისტურ-საჟურნალ მოღვაწეობას ეწევა.

ამავე პერიოდში ილიამ შექმნა მთელი რიგი ნაწარმოებთა მხატვრული ლიტერატურის დარგში.

1877 — 1878 წლებშია დაწერილი ილიას ისტორიული პოემა „დ ი მ ი ტ რ ი თ ა ვ დ ა დ ე ბ უ ლ ი“. ამ პოემაში ილიამ სამშობლოსათვის თავდადების უკეთილშობილესი გრძნობა გამოხატა.

¹ სახელდობრ 1880 წლის იანვრიდან — ვიდრე 1881 წლის ნოემბრამდე ჟურნალი „ივერია“ და გაზეთი „დროება“ გამოდიოდა ილიას და სერგეი მესხის საერთო რედაქციით;

1881 წლის ნოემბრიდან ილიამ გაზეთ „დროების“ რედაქტორობა სერგეი მესხს გადასცა, ხოლო „ივერია“ ისევ ილია ჭავჭავაძისა და სერგეი მესხის საერთო რედაქციით გამოდის;

1882 წლის იანვრიდან „ივერიის“ თანარედაქტო-

მომდევნო 1879 წელს ეკუთვნის ილიას მოთხრობა „ს ა რ ჩ ო ბ ე ლ ა ზ ე დ“. ილიას ეს პატარა მოთხრობა ერთი უძლიერესი ნაწარმოებთაგანია, რომელიც სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ დაწერილა. მოთხრობაში დახატულია შესანიშნავი სახე ქართველი გლეხისა.

*

1882 — 3 წლებში ილიამ დაწერა პოემა „გ ა ნ დ ე გ ი ლ ი“.

„განდეგილი“ ილიას ერთი უდიადესი პოეტური ქმნილებათაგანია, რომელიც ამჟღავნებს მე-19 საუკუნის ქართულ ლიტერატურას.

პოემა უნივერსალური დიაპაზონისაა. პოემაში გაშლილია პრობლემა ცხოვრების მიღებისა და არმიღებისა.

აქ ერთი მხრივ დახატულია სახე გ ა ნ დ ე გ ი ლ ი ს ა, რომელსაც —

განუდევნია გულიდან ყველა
მსოფლიო ზრახვა, ფიქრი, წადილი,

რომელიც განშორებია ამ ქვეყანას —

ვით ცოდვის სადგურს,
ვით სამეფოს ბოროტისადა,
სადაც მართალი გზას ვერ აუქცევს
განსაცდელსა მას ეშმაკისადა;

რად სერგეი მესხის ნაცვალად ილიამ მოიწვია ივანე მაჩაბელი, და 1883 წლის მაისამდე „ივერია“ გამოდის ილიას და ივანე მაჩაბელის საერთო რედაქციით;

1883 წლის მაისიდან — 1885 წლის დამლევამდე ილია ერთპიროვნული რედაქტორია „ივერიისა“, ხოლო ივანე მაჩაბელი რედაქტორობს „დროებას“ (მას შემდეგ რაც სერგეი მესხმა, ავადმყოფობის გამო, თავი დაანება „დროების“ რედაქტორობას).

სად ცოდვა კაცსა სდევნის დღე და ღამ,
 ვითა მპარავი და მტაცებელი,
 სად, რასაც ჰხადის მართალი მართლად,
 მის უმართლობად ჰქმნის ცოდვის ხელი;
 სად რყვნა, წაწყმედა და ღალატია,
 სადაც ძმა ჰხარობს სისხლსა ძმისასა,
 სად ცილი, ზაკვა, ძულებადა ხდის
 წმინდა სიყვარულს მოყვასისასა;
 განშორებია ამ წუთისოფელს,
 სად ყოვლი ნიჭი მაცდურებაა,
 სად თვით სიტურფე და სათნოება
 ეშმაკის მახე და ცდუნებაა.

მეორე მხრივ პოემაში მწყემსი ქალის სახით განსახი-
 ჟრებულია თვით სიცოცხლე თავისი უკედავი ძლევაში-
 ლებით.

პოეტმა დაჰგმო ცხოვრებისაგან განდგომა იმის გამო,
 რომ ცხოვრება ბოროტების სამეუფო არისო. ბოროტება
 ეს არ არის მარადისი, მარადისია მშვენიერება და სიკეთე.
 მშვენიერება ასხივოსნებს ქვეყანას, სიკეთე სძლევს ბო-
 როტს, სიცოცხლე იმარჯვებს სიკვდილზე.

ასეთია იდეათა ის სამყარო, რომლითაც შთაგონებუ-
 ლია „განდგეილი“.

*

1883 წელს ილიამ დაწერა „ბ ა ზ ა ლ ე თ ი ს ტ ბ ა“.
 იგი არის ერთგვარი პოეტური ანდერძი ილიასი. ლექსი
 გაცისკროვნებულია ერის მომავალი აღდგომის იმედით.

ბაზალეთისა ტბის ძირას
 ოქროს აკვანი არისო
 და მის გარშემო წყლის ქვეშე
 უცხო წალკოტი ჰყვავისო...

პოეტი კითხულობს:

იქნებ აკვანში ის ყრმა წევს,
 ვისიც არ ითქმის სახელი,
 ვისაც დღე-ღამე ნატრულობს
 ჩუმის ნატვრითა ქართველი?

და პოეტი მიმართავს ქართველ ვაჟკაცს და ქართველ
 დედას:

თუ ესე არის, ნეტა მას
 ვაჟკაცსა სახელოვანსა,
 ვისიცა ხელი პირველად
 დასწვდებო იმა აკვანსა!
 თუ ესე არის, ნეტა მას
 დედასა სახელდებულსა,
 ვინც იმ ყრმას პირველ მიაწვდის
 თვის ძუძუს მადლით ცხებულსა!

ამ ლექსში პოეტმა, ერის გულის მესაიდუმლემ, გამო-
 ხატა ხალხის ზრახვა, ხალხის იმედი.

მას შემდეგ, რაც ილიამ 1877 წელს დააარსა „ი ვ ე-
 რ ი ა“, იგი ნაკლებ იცლიდა მხატვრული შეხედუ-
 ბისათვის. თუმცა 70-იანი წლების ბოლოს და 80-იანი
 წლების დასაწყისში ილიამ შექმნა ისეთი შედეგები
 მხატვრული ლიტერატურის დარგში, როგორიც არის
 „გ ა ნ დ ე გ ი ლ ი“ — პოეზიაში და „ს ა რ ჩ ო ბ ე ლ ა-
 ზ ე ლ“ — პროზაში, მაგრამ დასახელებული პერიოდის
 მანძილზე, 1877 — 1885 წლებში, ილია, როგორც
 მოგონსენეთ, უმთავრესად პუბლიცისტურ-საჟურნალო
 მოღვაწეობას ეწევა.

ილიას პუბლიცისტური ნაწერებიდან დასახელებულ
 პერიოდში მთავარია საქართველოს საზოგადოებრივი
 ცხოვრების „მატიანე“, „შინაური თეიური მიმოხილვე-
 ბი“, რომლებიც იბეჭდებოდა ჟურნალ „ივერიაში“ 1879
 წლის იანვრიდან მოკიდებული ვიდრე 1885 წლამდე.
 სულ ამ ხნის მანძილზე „ივერიაში“ დაიბეჭდა 30 ში-
 ნაური თეიური მიმოხილვა. (ამას გარდა ერთი წლიუ-
 რი მიმოხილვა — 1879 წლისა — დაიბეჭდა გაზეთ
 „დროებაში“).

ეს მიმოხილვები — ახალ ეპოქას აღნიშნავს ქართული
 პუბლიცისტიკის ისტორიაში.

თვით ილია სამართლიანად შენიშნავდა ერთ-ერთ
 მიმოხილვაში:

„შინაური მიმოხილვისთანა ჩვენში ძნელი საქმე ჩვე-
 ნებურს მწერალს არა აქვს, იმიტომ, რომ ჩვენში შინაუ-
 რი საქმე ისეთი საგანია, რომლისთვისაც ჯერ ხელი
 სხვას არავის უხლია, რომელზედაც არავითარს მსჯე-
 ლობას, არავითარს მოსაზრებას, არავითარს დასკვნას
 სხვა ქვეყნების ლიტერატურაში ვერ ინახულებთ, ბირ-
 დაპირ და მოჭრით, რომელზედაც, მამასადამე, გინდათ
 თუ არა, თქვენი აზრი უნდა იქონიოთ, და რომელიც
 თქვენის საკუთარის ზომით უნდა გაზომოთ... ერთის
 სიტყვით, ჩვენი შინაური საქმეები ჯერ კიდევ გაუქ-
 თებელი ხორბალია ხოლმე, რომელიც უნდა ჩვენ
 თითონ გავანიავოთ, გავცხრილოთ, დავფქვათ, მოვზილოთ
 და საკუთარის ჭკუის თონეში გამოვაცხოთ... ჩვენ ამითი
 იმისი თქმა კი არ გვინდა, ვითომც ჩვენი შინაური
 საქმეები ისეთის განსაკუთრებულის თვისებებისა იყოს,
 რომ სხვა ხალხთა ნაცადი, ნაკვლევი, ნააზრევი, არას-
 გზით არ მიუდგებოდეს, სხვისი აზრით ჩვენი საქმე არ
 აიხსნებოდეს. ამ შემთხვევაში უფრო ხშირად ჰო ითქმის,
 ვიდრე არა, იმიტომ რომ ხალხთა ცხოვრებაში არის
 ბევრი ზოგადი კანონები, რომელნიც ყველგან ერთნაი-
 რად მოქმედებენ. ეს რომ არ იყოს, თითონ მცნირებაც,
 რომელიც სხვა არა არის რა, გარდა მისი, რომ კრება
 ზოგადის კანონებისა, ფუჭი სიტყვა იქნებოდა. მაგრამ
 მანამ ჩვენს საკუთარს ჭირს სხვისაგან ნაცადს წამალს

შევურჩევდეთ, ჯერ თვითონ ჩვენ უნდა გიცოდეთ — რა თვისების ჭირია, მისი სიგრძე-სიგანე გაზომილი უნდა გექონდეს, მისი სიმაღლე აწონილი, ერთის სიტყვით ეს ჭირი თავიდან ფეხებამდე ჩვენ მიერ ცნობილი და გაგებული უნდა იყოს¹.

არ არის არც ერთი მხარე ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, არც ერთი საჭირობოროტო საკითხი, წამოყენებული ცხოვრების მიერ, რომელსაც არ შეგუბოდეს ილია თავის შინაურ მიმოხილვებში.

მთელი რიგი მიმოხილვები — ეს არის საბროგრამო წერილები, რომლებიც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეების პროპაგანდას ემსახურება. „ჩ ე ნ ი ს დ ა ც ე მ უ ლ ი ს ვ ი ნ ა ო ბ ი ს ა დ დ ე ნ ა, ფეხედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან“, — აი საგანი, როგორც ამბობს თვით ილია, რომელსაც ისახავს იგი თავის წერილებში².

გარდა „შინაური მიმოხილვებისა“ ამავე პერიოდს ეკუთვნის ილიას პოლიტიკურ-ეკონომიური ნარკვევები: „ცხოვრება და კანონი“ (1877 — 1881 წწ.), „ხიზნების საქმე“ (ნარკვევი პირველი, 1880 წ.), აგრეთვე მთელი რიგი სხვა პუბლიცისტური და საჟურნალო წერილებისა.

1877 წელს დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის ომი, რომელმაც დღის წესრიგში დააყენა კერძოდ საკითხი საქართველოს ძველი ისტორიული მიწების შესახებ, რომელიც ოსმალეთსა აქვს მიტაცებული.

ილიამ ამ საკითხს უძღვნა წერილი „ო ს მ ა ლ ო ს ს ა ქ ა რ თ ე ლ ო“ (1877 წ.). ამ შესანიშნავ წერილში ილია ეხება ისტორიის ერთობის ფაქტორის მნიშვნელობას ერის ცხოვრებაში და აღნიშნავს იმ განუყრელ კავშირს, რომელიც არსებობს დედა-საქართველოსა და მისგან ხელოვნურად მოკვეთილს, მტრის მიერ მიტაცებულ ოსმალის საქართველოს შორის. ილია წერს:

„ყოველი ერი თავისი ისტორიით სულდგმულობს. იგია საგანძვე, საცა ერი პოულობს თავის სულის ღონეს, თავისი სულის ბეგრას, თავის ზნეობითს და გონებითს აღმატებულებას, თავის ვინაობას, თავის თვისებას... ერი, ერთის ღვაწლის დამდები, ერთს ისტორიულ უღელში ბმული, ერთად მებრძოლი, ერთსა და იმავე ჭირსა და ლხინში გამოტარებული — ერთსულობით, ერთგულობით, ძლიერია. თუნდ დროთა ბრუნვას ერი განეყოს, დაერღვიოს, — მაგრამ მაინც რღვეულთა შორის იღუშალი შემსჭვალება, იღუშალი მიმზიდველობა იმოდენად სუფევს, რომ სამყოფია ხოლმე ერთი რაიმე შემთხვევა, რათა იფეთქოს, იჭექოს დაძინებულმა ისტორიამ, და ერთსუ-

ლობამ, ერთგულობამ თვისი ძლიერი ფრთა გაშალოს. ამ დღეში ვართ დღეს ჩვენა და ოსმალეთის საქართველო“.

ქართველმა ხალხმა დიდი მსხვერპლი გაიღო ოსმალეთთან ომის დროს 1877 — 1878 წლებში. უნდა აღინიშნოს ამასთან, რომ დიდმპყრობელურად განწყობილს სახაზინო პრესაში ეს ღვაწლი და თავდადება ქართველი ხალხისა (ისევე როგორც ღვაწლი ყველა „ნიოროდ-ცებისა“) საესებით მიჩქმალულ იქმნა.

როდესაც ოსმალეთთან ომის დასრულების შემდეგ შემოერთებულ იქმნა ოსმალის საქართველოს ნაწილი (ბათუმი, ართვინი, არტან-ოლთისი), ილია წერდა „ივერიაში“ დაბეჭდილ შინაურ მიმოხილვაში (1879 წ. იანვარი):

„ჩვენი ძმები, ჩვენთან ერთად „მებრძოლი შავის ბედისა“, ჩვენის გმირების ბუდე, ჩვენის უწინდელის განათლების და სწავლის აკვანი, ჩვენი ძველი საქართველო, დღეს ჩვენ შემოგვიერთდა... წარსულმა ომმა ბევრი სისხლი დანთქა ქართველობისა, ბევრმა ვაჟკაცმა დასხა თავი, ბევრმა დაღვარა სისხლი, ბევრმა ჩვენმა აფიცრობამ თავისი ყმაწვილკაცობის დღენი დალია ამ ომში, ბევრი დაიხოცა სახელოვანის სიკვდილით, და მათი სახელი არც კი არაგინ ასენა და აღიარა... თქვენ, საცა ჭირი იყო, პირველნი იყავით, და საცა ლხინი იყო, უკანასკნელნი... სახელი და დიდება თქვენც, რომელნიც ბედმა სიკვდილისაგან გიხსნათ, რომელთაც აჩვენეთ ქვეყანას, რომ ვაჟკაცობა ქართველობისა უქმი სიტყვა არ არის... თქვენც თქვენთა თავდადებულ მმათებრ ჭირში პირველნი იყავით და ლხინში უკანასკნელნი ხართ... თქვენი სახელი და დიდება სხვამ გაისაკუთრა, სხვამ დაინარჩუნა. იმითი მაინც ინუგეშეთ, რომ ამ ომმა, საცა ამოდენა მსხვერპლი მოიტანა ქართველობამ, ამოდენა ძალ-გული და ვაჟკაცობა გამოიჩინა, ამ ომმა ამდენის ხნის დაშორებულნი მამანი ისევ ერთმანეთს შეგყვარა... ამ დიდს საქმეს მმათა შეერთებისას ჩვენი საკუთარი სისხლი ზედ გადაეხსა. მიიღო კიდეც ჩვენმა სისხლში ამოვლებულმა ბედმა ჩვენი სისხლის შესაწირავი“.

„ნუთუ უსისხლოდ ჩვენ ბედი არას გვითმობს?“ — მრავალმნიშვნელოვნად ჰკითხულობს ილია ამ წერილში.

მას შემდეგ, რაც საქართველოსთან შემოერთებულ იქმნა საქართველოს ძველი ისტორიული მიწების ეს ერთი ნაწილი, მათ შორის აჭარა-ქობულეთი, რომელმაც, მიუხედავად ოსმალეთის ხანგრძლივი ბარბაროსული რეჟიმისა, შეინარჩუნა თავისი მშობლიური ქართული დედა-ენა და ქართული ეროვნული სახე, — ილია უახლოეს მონაწილეობას ღებულობს ამ მხარის ბედში.

ილიას და სხვა ქართველი მოღვაწეების მოწოდების შედეგად ქართველმა საზოგადოებამ დიდი დახმარება აღმოუჩინა ომის დროს დაზარალებულს აჭარა-ქობულეთის მოსახლეობას.

¹ იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. VI, 1927 წ., გვ. 69 — 70.

² იხ. ილია ჭავჭავაძე, იქვე, გვ. 127.

ხოლო როდესაც დაიწყო ეგრეთ წოდებული „მუსაჯირობა“, აჭარა-ქოზულეთის ქართველობის ნაწილობრივი გადასახლება თავისი მიწა-წყლიდან, ილია დიდი მამხილებელი ძალის წერილით გამოვიდა ცარისტული ხელისუფლების, თვითმპყრობელობის რეჟიმის წინააღმდეგ. „ღირსება და სიკეთე რომელიმე მთავრობისა, ხალხისაგან ცნობილი და აღიარებული, სთესავს ხალხში იმ სიყვარულის თესლს, რამელიც მეტად სანატრელი უნდა იყოს ცნობიერად მომართული სახელმწიფოსათვის, — წერს ილია; — შარტო ეს სიყვარულია სათავედ ყოველ იმისა, რაც კი შეადგენს სახელმწიფოს ძალასა და ღონეს, იმიტომ რომ მარტო სიყვარულით აღფრთოვანებული ხალხია საიმედო ყოველს განსაცდელში, რაც კი სახელმწიფოს ისტორიის გზაზედ შეემთხვევა ხოლმე... საცა ეს სიყვარული არ არის, იქ სახელმწიფო ფუღუროა, ფუყუა, ლაშათიანი ქარის შემობერვა და იმისი გადამსხვრევა ერთია...”

...ეტილად, გონიერად და ცნობიერად აგება ხალხის მახლობელ მმართველობისა, — განაგრძობს ილია, — შეადგენს ერთს იმისთანა უპირველეს და აუცილებელ საჭიროებას, ურომლისოდაც მთავრობა მთავრობა კი არ არის, წეწვა-გლეჯაა, ზედ-მისევაა, თავზარია ხალხისათვის...”

ილიას ეს წერილი, რომელიც თვითმპყრობელობის რეჟიმის ასეთს მკაცრს მხილებას შეიცავდა, ცხადია, ცენზურის მიერ დაჩეხილი, დაზიანებული სახით დაიბეჭდა (იხ. „ივერიაში“ დაბეჭდილი ილიას „შინაური მიმოხილვა“, 1879 წელი, თებერვალი).

დასასრულ დავერჩენია ხაზი გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ ილია საქართველოს ისტორიული მხარეების — მესხეთისა და ლაზეთის — საქართველოსთან გაერთიანების, და საზოგადოდ საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის საქმეს, — უდიდეს მნიშვნელობას აძლევდა. ამ საკითხს არა ერთგზის შეხვებია ილიას ორგანო „ივერია“ მთელ რიგ წერილებში.

*

1882 წელს ცარისტული თვითმპყრობელობის რეაქციული პრესის ცნობილმა მეთაურმა, „მოსკოვსკი ვედომოსტის“ რედაქტორმა კატკოვმა, გამოილაშქრა საქართველოს წინააღმდეგ და სცადა შეურაცხყოფა მიეყენებია თვით ქართველი ერის ღირსებისათვის.

ილიამ გამანადგურებელი პასუხი გასცა კატკოვს.

საბაბი კატკოვის ამ უღირსი გამოლაშქრებისა შემდეგი იყო.

1882 წელს თბილისის სცენაზე დაიდგა დავით ერისთავის „სამშობლო“, რომელსაც საზოგადოება დიდი აღტაცებით მიეგება. როდესაც სცენაზე გაშალეს ქარ-

თული დროშა, საზოგადოება ფეხზე წამოდგა და ოვაციით მიეგება ქართველი ხალხის ეროვნულ ემბლემას. დარბაზში გაისმა ქვითინი.

კატკოვის ორგანომ „მოსკოვსკი ვედომოსტი“-მა, სადაც დაიბეჭდა საზოგადოებრივი ცინიზმითა და ბეზღობით აღბეჭდილი კორესპონდენცია „სამშობლოს“ წარმოდგენის გამო, სასაცილოდ აიღო ქართული დროშა და თვით ქართველი ხალხი. „მოსკოვსკი ვედომოსტი“ წერდა: თავი დაანებეთ ქართველებმა ბოდვას რაღაც წარსულზე, ხოლო თქვენი დროშა გირჩევთ ცირკს მიჰყიდოთ, იქ ტაკიმასხარები უკეთ გამოიყენებენ თქვენ დროშას, ვიდრე თეატრშიო.

ამ წერილმა უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია ქართველ ხალხში და ილიამ ღირსეული პასუხი გასცა კატკოვსა და მის ხროვას.

ილია უწინასწარმეტყველებდა ცარისტულ თვითმპყრობელობას, რომ მამუზღარობის ის სული, რომლითაც აღბეჭდილია ეს წერილი და საერთოდ მთელი რეაქციული პრესა, მაჩვენებელია იმისა, რომ ცარისტული რეჟიმი დამპალია, მისი წყობილება შერყეულია და აღსასრულიც მოახლოვებულიაო.

ილია წერდა:

„უბედურობა რომელიმე ერისა, დიდი ერიოა თუ პატარა, სხვათა შორის ისიც არის, როცა პოლიტიკურ ბეზღობას — დიდი ავალა მიეცემა, ფართო გზა გაეხსნება... მაშინ პირდაპირ შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ საზოგადოებრივი წყობის საძირკველი შერყეულია და აღსასრული მოახლოვებულია.“

„როცა ლიტერატურა, — ეგ ადამიანის ჭკუისა და ზნეობის საგანძვე, — შეიკედლებს მაგ საძაგლოებას, როცა მამუზღარს თავის კარს გაუღებს ხოლმე, მაშინ თვით საზოგადოების გახრწნილება ცხადია და სულთმოზრდაობა მისი წყობისა უეჭველია.“

„ყველაზე საშიშარი და საზოგადოებრივი ბეზღობა ის ბეზღობაა, რომელსაც საგნად მთელი ერი ჰყავს, ნამეტნავად იმისთანა ერი, რომელიც „შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“ ყოველ ღონეს მოკლებულია, რომ თავი იმართლოს, თავის გულისნადები, სულის წყურვილი საქვეყნოდ გამოჰფინოს... მამუზღარს ყოველივე იარაღი ხელში აქვს და დაბეზღებული კი იარაღაყრილია...”

„ეს ოციოდ წელიწადია, — განაგრძობს ილია, — რაც ბეზღობამ ენა ამოიღა რუსეთში ბნ კატკოვის და მისი კომპანიის წყალობითა და მხნეობით... დამქაშების წყალობით ბნ კატკოვს დიდი ბაღე აქვს გაბმული რუსეთის სანაპირო ქვეყნებში... რაც კი უწმინდურება მოგუბდება ხოლმე მისი დამქაშების უწმინდურს გულში, სულ ერთიანად სანაპირო ქვეყნებიდან მოედინება ბნ კატკოვისაკენ და შესაფერის სურნელებით გროვდება იმ-

თავახდომ და პირმოხეულ აუზში, რომელსაც „Московские ведомости“ ჰქვია... ჩვენს საქართველოზე-
დაც არაერთხელ გამოულაშქრებია ბ-ნ კატკოვს...”

ქართული დროშის შეურაცხყოფის გამო ილია წერდა:

„გაცვეთილი კაცისაგან ყველაფერი მოსალოდნელია, მაგრამ ეგრეთ უკადრისად ხსენება მისი, რასაც ყოველი პატიოსანი კაცი, ყოველი ერი თავყანასა სცემს, როგორც ემბლემას ერის პატიოსნებისას, ერის ღირსებისას, რომლის შემუშავებულად დაცვისათვის არამცთუ ცალკე კაცი, არამედ მთელი ერი ყველგან დედამისის ზურგზედ სიცოცხლეს არა ზოგავს და მისთვის სიკვდილი სახელად და დიდებად მიაჩნია, — იმის ეგრეთ უკადრისად ხსენებას, არ ვიცით რა სახელი დავარქვათ და მისი ეგრეთ მომხსენებელი რა სულიერებაში შევრაცხოთ.

„ეგ დროშა, რომელიც ეგეთის სასოებით და პატივით უტარებია იმოდენა ხანს ქართველს, ეგ დროშა, რომლითაც წინ დახვედრია მოზღვავებულ თათრობას და მუსულმანობას..., ძლევამოსილობით ომიდამ გამოუტანია და დაუმჯიდრებია კავკასიაში, ეგ დროშა, რომელსაც აწინდელი ქართველი იმავე ვაჟკაცობით და თავგამომეტებით თან გაჰყოლია და რუსებთან ერთად სისხლი უთხვევია მამულისათვის, — დღეს ეგ დროშა საცირკოდ გაგვიხადა ერთმა ვიღაცა კორესპონდენტმა და ბ-ნმა კატკოვმა ბანი მისცა...”

ილია ამთავრებდა წერილს სიტყვებით:

„თუ ჩვეულებრივმა გრძნობამ მართებულობისამ არ შეაყენა ბ-ნი კატკოვი, იმას მაინც უნდა მოჰრიდებოდა, რომ უპატიურად ხდის მთელს ერს, რომელიც შეჰფარებია რუსეთს მართო თავის პატიოსნების და ღირსების დასაცველად. თვით ბარბაროსიც კი არ იკადრებდა ეგრეთ გაუპატიურებას მთელის ერისას! მაშ ბარბაროსა კატკოვს და მის მომხრეებს, რომ იკადრეს ის, რასაც თვით ბარბაროსიც კი ითავილებდა. „ესეღა დაგვრჩა ნუგეშად მის იმედისა დიდისა?“¹

ასეთი იყო ილიას ეს ღირსეული პასუხი თვითმპყრობელობის შავრაზმული პრესის ამ გამოლაშქრების გამო ქართველი ხალხის წინააღმდეგ.

აქ საჭიროა აღვნიშნოთ ამასთან, რომ შავრაზმელთა წრეების მიერ ქართველი ხალხის წინააღმდეგ ამ გამოლაშქრების დროს ქართველ ხალხს სოლიდარობა გამოუცხადა რუსეთის პროგრესულმა პრესამ. ილიას შემდეგ კატკოვსა და მის სროვას პასუხი გასცა ცნობილმა რუსმა პუბლიცისტმა ნ. მიხაილოვსკიმ.

¹ იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. IX, 1928 წ., გვ. 3 — 10.

ოთხმოციან წლებში ილიას უხდება დიდი ბრძოლია წარმოება ქართული ენის უფლებების დასაცავად სკოლებში.

კავკასიის სასწავლო ოლქის უმაღლესმა ხელისუფლებამ განიზრახა ერთი კალმის მოსმით სრულიად გაძევება ქართული ენისა სკოლებიდან. კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველმა იანოვსკიმ 1881 წელს გაატარა კიდეც სათანადო ღონისძიება სახალხო სკოლებში.

ილია სასტიკად შეებრძოლა იანოვსკისა და მისი დამქაშების ამ სასკოლო პოლიტიკას. წერილებში, რომელიც ილიამ უძღვნა ამ საკითხს „ივერიისა“ და „დროების“ ფურცლებზე, ილია ნიღბს ხდის ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკის მთელ სიმახინჯეს.

„ჩვენ რომ ეგრე დაჟინებით და უკან-დაუხვევლად ვთხოვლობთ დედა-ენისათვის სრულს და დაუბრკოლებელს გზას სასწავლებელში, — ეგ მართო დედა-ენის სიყვარულით არ მოგვდის, — წერდა ილია; — ვთხოვლობთ და ვნატრულობთ იმიტომაც, რომ უდღედა-ენოდ გახდის გახსნა ბავშვისა ყოვლად შეუძლებელია. მაშინ სკოლა გონების გახსნის სახსარი კი არ არის, გონების დაჩაგვრისაა, გონების დახშვისაა, დათრგუნვისაა, გათახსირებისაა...”

ილიას წერილი „ბ-ნ იანოვსკის წერილისა გამო“ (რომელიც საცენზურო პირობების გამო შეკვეცილად დაიბეჭდა) — პედაგოგიური მეცნიერების ბრწყინვალე ნაწარმოებს წარმოადგენს.

დაგვრჩენია შევნიშნოთ, რომ ილიას ეს ბრძოლა უშედეგოდ არ დარჩენილა; ის მინიმალური უფლებები, რომელიც ქართულ ენას შერჩა სახალხო სკოლებში, — შედეგი იყო იმ თავგანოდებული და შეუწელებელი ბრძოლისა ქართული ენის უფლებებისათვის, რომელსაც აწარმოებდა ილია, და ილიასთან ერთად მისი თანამოდგაწე იაკობ გოგებაშვილი.

იმავე ოთხმოციან წლებში ცარისტულმა ხელისუფლებამ სხვა მხრივაც მოიტანა იერიში ქართველ ხალხზე.

თვითმპყრობელობის აგენტები შეეცადნენ ზიანი წიეყენებინათ ქართველი ხალხის ეროვნული მთლიანობისათვის იმით, რომ განიზრახეს ქართული ენის განდევნა სამეგრელოს სკოლებიდან და ნაცვლად მთელი ქართველი ხალხის საერთო ზოგადი ქართული ეროვნული სალიტერატურო ენისა — ადგილობრივი კუთხური დიალექტის შემოღება როგორც სკოლაში, ისე ეკლესიაში.

1884 წლის 11 იანვარს, იმავე ცნობილი იანოვსკის ხელმოწერით, გამოცემულ იქმნა საგანგებო დადგენილება ქართული ენის აკრძალვის შესახებ სამეგრელოს, სკოლებში.

მტრების ამ ვერაგულ განზრახვას მედგარი წინააღმდეგობა გაუწია სამეგრელოს ხალხმა. ხალხის აღშფოთებული პროტესტისა და ერთხმივი წინააღმდეგობის შედეგი იყო, რომ მტრები იძულებულნი გახდნენ ხელი აეღოთ თავის განზრახვაზე.

ამ ბრძოლაში საქართველოს მტრებთან საქართველოს ამ მხარის ხალხსა და მის მოწინავე ძალებს ზურგს უმაგრებდა ილია, და ილიასთან ერთად მთელი დასი მოღვაწეებისა, მათ შორის პირველ რიგში დიმიტრი ყიფიანი და აკაკი წერეთელი.

თვითმპყრობელობის მოსყიდული აგენტი თადა აშორტია ერთ თავის საიდუმლო „დონოსში“ ატყობინებდა კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველს იანოვსკის: „...В Сенакском дворянском училище собираются почти ежемесячно: Димитрий Кипиани, которого уже выселили, Илья Чавчавадзе, Акакий Церетели и другие, и решают вопрос, как возмутить народ против циркуляра от 11 января 1884 года“.

(„სენაკის სათავადაზნაურო სკოლაში თითქმის ყოველთვიურად იკრიბებიან დიმიტრი ყიფიანი, რომელიც უკვე გადაასახლეს, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი და სხვები, და არჩევენ საკითხს, თუ როგორ ააღელვონ ხალხი 1884 წლის 11 იანვრის ცირკულარის საწინააღმდეგოდ“ (ე. ი. ქართული ენის სამეგრელოს სკოლებში აკრძალვის შესახებ) ¹).

ილიამ 1885 წელს მოიარა სამეგრელო. ილია უდიდეს აღფრთოვანებას გამოთქვამდა იმ მედგარი წინააღმდეგობის გამო, რომელიც საქართველოს ამ მხარეში ხალხის მტრებს გაუწია.

ილია ჭავჭავაძე, ბელადი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა საქართველოში, ცარისტულ ხელისუფლებას, როგორც ეს ირკვევა ჟანდარმერიის მასალებიდან, საიდუმლო მეთვალყურეობის ქვეშ აუყვანია მშობნი წლებიდან.

საიდუმლო მეთვალყურეობის დაწესება გადაუწყვეტიათ — პეტერბურგში, რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტროს საპოლიციო დეპარტამენტში 1884 წლის 21 ივნისს, რის შესახებაც საპოლიციო დეპარტამენტს უცნობებია თბილისის საგუბერნიო ჟანდარმთა სამმართველოსათვის.

თავის მხრივ თბილისის საგუბერნიო ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსი საიდუმლო მომართვაში თბილისის

¹ იხ. თადა აშორტიას პატაკი სასწავლო ოლქის მზრუნველის იანოვსკისადმი, ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ფონდი 422, საქ. 289, ფ. 15—16 (საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 229 — 230).

გუბერნატორისადმი 1884 წლის 13 ივლისის თარიღით სწერდა შემდეგს:

„По распоряжению Департамента полиции учрежден негласный надзор полиции над служащими в Тифлисском дворянском поземельном банке кн. Ильей Григорьевичем Чавчавадзе и сыном коллежского секретаря Игнатием Онисимовичем Иоселиани, как за лицами сомнительной благонадежности.

О чем сообщая, имею честь покорнейше просить распоряжения Вашего превосходительства об учреждении вышесказанного надзора за поименными лицами, и о всякой перемене места жительства их не оставить уведомлением“².

ეგნატე იოსელიანი (1843 — 1926 წ.), რომელზედაც ილია ჭავჭავაძესთან ერთად დაუწყესეზიანთ საიდუმლო მეთვალყურეობა, — ცნობილი ხალხოსანი რევოლუციონერი. ხალხოსანი მწერლის სოფრომ მგალობლიშვილის დახასიათებით ეგნატე იოსელიანი „ჩვენი მიმართულების ლიდერი, გზის მაჩვენებელი იყო“. ეგნატე იოსელიანი ორჯერ იყო გადასახლებამში.

პოლიციის ეს საიდუმლო მეთვალყურეობა ილიაზე, დაწესებული 1884 წელს უცალოდ („без срока“ — როგორც აღნიშნულია დოკუმენტებში) ³, გაგრძელბულა ილიას მთელი სიცოცხლის მანძილზე, ვიდრე 1907 წლამდე, ილიას მოწამებრივ სიკვდილამდე.

ოთხმოციანი წლების დასაწყისში, 1882 წელს, ილიას დიდ თანამოღვაწეს აკაკი წერეთელს შეუსრულდა სალიტერატურო მოღვაწეობის მეოთხედი საუკუნე.

ილია წერილში, რომელიც „ივერიაში“ დაიბეჭდა (1882 წელს, სექტემბერს) გულმხურვალედ მიესალმა თავის თანამოღვაწესა და თანამებრძოლს. ილია აღნიშნავდა აკაკის დიდ ღვაწლს სამშობლოს წინაშე, აკაკისა, რომელიც, როგორც ამბობს ილია, — „ტყბილის და გრძნობიერის სიტყვით ამ ოცდახუთს წელიწადში ატკბობდა ქართველის ყურს, აფხიზლებდა გონებას და ჰმართავდა ქართველის გულს ქართველისა და საქართველოს სიყვარულისათვის“. სამშობლოსადმი სიყვარულის აღორძინე-

² იხ. ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ფონდი 17, საქ. 140, ფ. 1 — 8 (საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 212 — 214).

³ იხ. ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ფონდი 17, საქ. 217, ფ. 293, 301 (საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 235).

ბისათვის, წერს ილია, — „აკაკი წერეთელს არა ერთხელ დაუგეგნეს თავისი ტპილი ქნარი, უმოქმედებია თავისი მიმზიდველი ნიჭიერება, თავისი მარილიანი სიტყვა, თავისი სიტურფით სავსე ქართული“.

აკაკიმ 1882 წელს იმოგზაურა ქართლსა და კახეთში. გორსა და თელავში გამართულ საღამოებზე საზოგადოება აღფრთოვანებით შეხვდა საყვარელ პოეტს. „საცა წავიდა ბატონი აკაკი, — წერდა ილია, — წინ დახვდა მისგან ფრთასხმოვლი და გაღონიერებული სიყვარული საქართველოსი და ქართველისა, წინ დახვდა გულწრფელის პატივისცემითა და მადლიერებით აღსავსე გულითა“.

ილია ეხება პატრიოტულ სიტყვას, რომელიც აკაკიმ 1882 წელს წარმოთქვა თელავში; ილია წერს:

„ამაზედ მშვენიერი სიტყვა ჩვენ არ გვახსოვს ქართულს ენაზედ. კითხულობთ და გიკვირთ, გიკვირთ და კითხულობთ. არ იცით, რა რას დაამჯობინოთ, სიტყვა აზრს, თუ აზრი სიტყვას, — ისე შეზავებულია, ისე შესამებულია, ისე შესორცხვებულია სიტურფე სიტყვისა აზრის მშვენიერებასთან“.

ილია ათავებს თავის წერილს სიტყვებით:

„გაუმარჯოს აკაკი წერეთელს, რომლის სამსაწერს და ღვაწლს ქართველი გულში ჩაირჩენს სამუდამო სახსოვრად და რომლის მშვენიერის ლექსებით არა ერთხელ დაიტკბობს ყურსა და გრძნობას და არა ერთხელ გულს მოიცემს მამულის სიყვარულისათვის“¹.

*

ილიამ, საკუთრივ სალიტერატურო და პუბლიცისტური მოღვაწეობის გვერდით, უდიდესი საქმიანობა გაშალა საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა ასპარეზზე. ილია იყო მთავარი ორგანიზატორი და ხელმძღვანელი თითქმის ყველა ქართული ორგანიზაციებისა და დაწესებულებებისა, რომლებიც წარსული საუკუნის უკანასკნელ მესამედში შეიქმნა.

აქ პირველ რიგში შევჩერდებით ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაზე.

ინიციატორი ამ საზოგადოების დაარსებისა იყვნენ ილია ჭავჭავაძე და დიმიტრი ყიფიანი (ისევე როგორც ილია და დიმიტრი ყიფიანი იყვნენ მთავარი ორგანიზატორები მეორე ქართული დაწესებულების — ქართული ბანკისა). ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება ილიას ხელმძღვანელობით — ერთ-ერთ მთავარ ქართულ საზოგადოებრივ-კულტურულ დაწესებულებად გადაიქცა მე-19 საუკუნის ბოლო ათეულ წლებში და დიდი როლი შეასრულა ქართველი ხალ-

ხის ეროვნული გათვითცნობიერებისა და კულტურული წინსვლის საქმეში.

ილია ჟურნალ „ივერიაში“, 1879 წლის აპრილის ნომერში („შინაურ მიმოხილვაში“), წერდა ამ საზოგადოების დაარსების გამო:

„პროგრამა იმდენად ვრცელია და იმდენად შორსა სწვდება, რომ ფრიად დიდ ღვაწლს გვიქადის მომავალში... ეს საზოგადოება თავის დანიშნულებას მოჰკიდებს ხელს არა მარტო სასოფლო შკოლების გამართვით, არამედ დაარსებს აგრეთვე სახალხო სამწიგნობროებს (ბიბლიოთეკებს), მასწავლებლებს გამორჩეულ თვითგანვითარებულს სასწავლებლებში, ან სხვაგან; გამართავს ლექციებს ხალხისათვის სხვადასხვა ადგილას და სხვა“.

„არა ხალხში, რომელიც კი განათლებულეში ჩაითვლება, წერა-კითხვა ისე ნაკლებად არაა გავრცელებული, როგორც ჩვენში, — წერდა ილია იმავე წერილში; — მართალია ჩვენს სოფლებში ათასში ერთგან ამ უკანასკნელს ხანს შკოლები გაიხსნა, მაგრამ ისე კანტიკუნტად, რომ ერთს შკოლიანს სოფელზედ ათი მეტი უშკოლო მოდის“.

საზოგადოება შეუდგა კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობას, დაისახა საგნად ქართული ენის დანერგვა სახალხო სკოლაში და ბრძოლა ამ გზით რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ სასკოლო საქმეში.

საზოგადოებამ მოქმედება დაიწყო 1879 წლის მაისიდან.

პირველ პერიოდში, 1879 — 1885 წლებში, ილია იყო საზოგადოების თავმჯდომარის მოადგილე (თავმჯდომარედ იყო დიმიტრი ყიფიანი), ხოლო 1885 წლიდან ვიდრე გარდაცვალებამდე ილია არის საზოგადოების უწყველი თავმჯდომარე და მისი მთავარი ხელმძღვანელი.

ილიამ დარაზმა ამ ორგანიზაციის გარშემო ქართული საზოგადოება, შეუქმნა ორგანიზაციის მტკიცე მდგომარეობა და ავტორიტეტი.

საზოგადოებამ ფართოდ გაშალა თავისი მუშაობა; დაარსებულ იქმნა რიგი სკოლებისა სოფლებში, აგრეთვე ქალაქებშიაც, სადაც სწავლება ქართულ ენაზე წარმოებდა, გახსნა ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები, რომელსაც ხალხთან მიჰქონდა ქართული წიგნი, ქართული ჟურნალ-გაზეთები.

ილიას არა ერთგზის მოუხდა ბრძოლის წარმოება ცარისტულ სამოსწავლო ხელისუფლებასთან, რათა დაეცვა ქართული ენის უფლებები წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სკოლებში.

საზოგადოებამ ამავე დროს ფართოდ გაშალა ქართული წიგნების გამომცემლობა.

¹ იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. VI, 1927 წ., გვ. 252 — 4.

ილიამ ასევე დიდი ღვაწლი დასდო ქართული თეატრის ახლად აღდგენისა და აღორძინების საქმეს.

ილია დიდ ეროვნულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართულ თეატრს იმდროინდელ საზოგადოებრივ პირობებში.

წერილში, რომელიც „ივერიაში“ დაიბეჭდა 1879 წლის თებერვალში, ილია წერდა:

„ჩვენს ენას ჩვენში მოედანი არა აქვს სავარჯიშოდ, ჩვენი ეგრეთწოდებული მაღალი საზოგადოება... თავის სამარცხვინოდ თაქილობს თავის დედა-ენით ლაპარაკსა. ნათქვამია, თვეში თავიდან აყროლდებო, სწორედ ეგრე მოგვდის ჩვენც, ჩვენს ეგრეთწოდებულ მაღალ საზოგადოებას თუ დავაკვირდებით. ცოცხალი ლაპარაკი, ის დარბაისლური ქართული საუბარი, ის საამური ქართულის სიტყვის მიხვრა-მოხვრა, ის სიმდიდრე ქართულის სიტყვიერებისა, აღარ ისმის, აღარ არის. გადაგვივიწყდა ყოველივე, რაც ენის შევენებას შეადგენს, რადგან ჩვენი აზრი ჩვენის ენით აღარ მოძრაობს, ჩვენი გული ჩვენის ენით აღარ თბება. ამისთანა სავალალო და სამარცხვინო მდგომარეობაში, ქართული სამუდამო სცენა სწორედ ცის ნამია დამჭკნარი ყვავილისათვის... ძლიერ ერთი საჯარო ადგილი მაინც გვექნება, საცა ჩვენის ენით ვილხნეთ, ჩვენის ენით ვინაღვლებთ, ჩვენის ენის მოწყალებით გვატარებთ თვალწინ ჩვენს ცხოვრებასა მთელის მისის ჭკუისა და გულის მონაგარით...“

ილია ქართულ თეატრს ორ მიზანს უსახავდა:

„ჩვენ ჩვენ სცენას ორ ღვაწლსა ცსთხოვთ. პირველი, რომ მართლა განმწმენდელი იყოს ჩვენის ცხოვრებისა, ჩვენის ჭკუისა და გულის განმათავისუფლებელი და მწვრთნელი, და მეორე — იგი უნდა იქმნას იმ ადგილად, სადაც ჩვენი ენა უნდა წამოდგეს მთელი ოაგისი მშვენიერითა და სიმდიდრითა. დღეს ჩვენს მდგომარეობაში სცენის მეტი სხვა ისეთი სახსარი არა აქვს რა ჩვენს ხალხს, რომ გონება, გული გაიხსნას და ენაც ავარჯიშოს საჯაროდ, საქვეყნოდ. ამიტომაც საჭიროა ჩვენში სცენას იმისთანა გონებაგახსნილი ზედამხედველობა ჰქონდეს ვისგანმე, რომ ამ ორს სანატრელს საქმეს სცენა არ გადუდგეს...“¹.

1879 — 1880 წლებში ილიას უახლოესი მონაწილეობითა და მზრუნველობით აღდგენილ იქმნა მუდმივი ქართული თეატრი, რომელიც გიორგი ერისთავის შემდეგ აღარ არსებობდა. ილიას მზრუნველობით ჩამოყალიბდა ქართველ მსახიობთა დასი, ილიას ინიციატივით დაარსდა ქართული დრამატიული საზოგადოება, რომელმაც ითავა ქართული თეატრის საქმის ხელმძღვა-

ნელობა. ილია არჩეულ იქმნა დრამატიული საზოგადოების თავმჯდომარედ.

ილიამ დიდი შრომა ჩაატარა როგორც ქართული თეატრის იდეური დონის ამაღლებისა და კადრების აღზრდისათვის, ისე თეატრის მატერიალური მდგონარეობის განმტკიცებისათვის. ილიამ ქართული თეატრის დასახმარებლად დარაზმა ქართველი საზოგადოება. ილია უშუალო მონაწილეობას იღებდა მსახიობთა დასის შედგენასა და შევსებაში, დახმარებას უწევდა თეატრის მის ყოველდღიურ მუშაობაში. ილია ბეჭდვდა თავის ორგანოში წერილებს ქართულ თეატრსა და ქართულ დრამატურგიაზე, რაც აძლიერებდა საზოგადოების ინტერესსა და თანაგრძნობას ქართული თეატრისადმი და ხელს უწყობდა თეატრალური კადრების აღზრდის საქმეს.

ილიამ ასევე დიდი ამაგი დასდო ქართულ სასკოლო კომიტეტს, ქართულ საშუალო სასწავლებელს, ეგრეთწოდებულს სათავადაზნაურო ქართულ გიმნაზიას. ილიას თაოსნობით მოხდა, რომ ამ სკოლას შეეცვალა წოდებრივი ხასიათი და სკოლის კარები ფართოდ გაიხსნა მუშა-გლეხთა შეილებისათვის. ცარიზმის დროს, როდესაც სკოლა ქართველი ხალხის გარუსების საქმეს ენახურებოდა, ეს სკოლა, ქართული გიმნაზია — ერთადერთი საშუალო სასწავლებელი იყო, სადაც ქართულს ადგილი ჰქონდა დათმობილი.

ილია ასევე დიდ მზრუნველობას იჩენდა წინამძღვარიანთაქრის სამეურნეო ქართული სკოლისადმი, რომლის გახსნაზედაც 1883 წელს ილიამ წარმოსთქვა თავისი შესანიშნავი სიტყვა.

ილია ამავე პერიოდში აწარმოებს მუშაობას ქართული ხალხური სიტყვიერების შეგროვების საქმის სათანადოდ დასაყენებლად. 1882 წელს ილიამ შეადგინა პროგრამა ზეპირსიტყვაობის, ხალხური ლექსების, ზღაპრების, ანდაზა-გამოცანების შეგროვებისა. ეს პროგრამა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სახელით დაიბეჭდა და მრავლად დარიგდა პროვინციაში.

ილია ამავე დროს ზრუნავს საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მიერ ნაანდერძევი საუნჯის, ძველი ქართული მწერლობის სალიტერატურო და საისტორიო ძეგლების შეგროვებისათვის, რომ ამით მტკიცე საფუძველი ჩაეყაროს საქართველოს წარსულის შესწავლის საქმეს.

ილია ამ საქმეს უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა და მონებული ერის გათვითცნობიერებისათვის.

წერილში „ერი და ისტორია“ — ილია წერდა:

¹ ილია ჭავჭავაძე, ტ. VI, 1927 წ., გვ. 45 — 48.

„ჩვენ არა ერთხელ გვითქვამს, რომ ერის პირველ დამსობა, გათახსირება, გაწყალება იქიდან დაიწყება როცა იგი თავის ისტორიას ივიწყებს, როცა მას სსოვნა ეკარება თავის წარსულისა, თავის ყოფილის ცხოვრებისა... მან არ იცის რა გაიმარჯოს, რისთვის გაიწიროს თავი, რას გამოეყაროს და რას არა. ფეხს ქვეშ გამოცლილი აქვს ის მაგარი მიწა, იგი ტინი თავის ვინაობისა, რომელსაც ისტორია შეადუღებს ხოლმე მამა-პაპათა ნაღვალ-ნამოქმედარისაგან საშვილიშვილოდ ფეხმოსაკიდებლად და მოსამაგრებლად...“¹.

მეორე წერილში ილია მიუთითებს დასავლეთის სლავიანების — ჩეხების მაგალითზე.

„სლავიანებმა (— ჩეხებმა), რომელთა ვინაობასაც სხვადასხვა მტერი მიუჩინა ისტორიამ, — თავის ვინაობის აღსადგენად და ქვეყნის დასანახად — თავის წარსული ხელახლად ააყენეს საფლავიდან, გამოსჩჩრკეს, მისხლობით ასწონეს, გოჯით გაზომეს ყოველისფერი, რაც ძველად ჰქონდათ, რაც მათ ეროვნებას, მათს ვინაობას, საციონალობას შეადგენდა და სარჩულად ედგა. გაუცოცხლეს თავის ერს პოეზიის შემწეობით დიდებული სახენი ძველის გმირებისა, ქვეყნისათვის თავდადებულებისა, ძველის ქველობისა, ძველის კაცურ-კაცობისა. მოაგონეს, ისტორიის შემწეობით, დაეწყებული, სახელოვანი დღენი წარსულისა, აღადგინეს, გასწმინდეს, გააძლიერეს დედა-ენა, გაშთა ვითარებისაგან გარყვნილი და შეღახული. ამგვით გამოაბრუნეს, გამოაცოცხლეს თითქმის სასიკვდილოდ გადადებული ერი. ერმა თავის ვინაობა გაიგო, შეიტყო რა ყოფილა, რა არის და რის იმედი უნდა ჰქონდეს, შეიტყო და ფეხზედ დადგა, ფრთა შეისხა“².

ილიამ ჩაუყარა საფუძველი წერა-კითხვის საზოგადოებასთან არსებულს ძველი ქართული ხელნაწერების სიძველეთაცავს, რომელიც შეიქმნა ფუძელ ქართული ეროვნული მუზეუმისა.

სიძველეთაცავი თანდათან მდიდრდებოდა ძველ-ქართულ ხელნაწერთა სხვადასხვა კოლექციებით.

1885 წელს, როდესაც სამეგრელოს ყოფილმა მთავარმა ნიკო დადიანმა შესწირა წერა-კითხვის საზოგადოებას ძველი ქართული ხელნაწერების მდიდარი ბიბლიოთეკა (სამეგრელოს სამთავროს მთავარი ხელნაწერთაცავი). ილია თვით წაეიდა მის ჩასაბარებლად სამეგრელოში. სოფელ გორდს, სადაც დაცული იყო ეს ბიბლიოთეკა. ილიასთან ერთად სამეგრელოში გაემგზავრნენ — იონა მეუნარგია, დავით ერისთავი („სამშობლოს“ ავტორი) და სხვანი. მათ ხელნაწერები ანუსხეს, ჩაალა-

გეს, აკიდეს ჯორებს და ისე ჩამოიტანეს ქუთაისში, რკინიგზით თბილისს გამოსაგზავნად.

ძველ-ქართულ ხელნაწერთა სიძველეთაცავს შემოსწირეს ხელნაწერთა მნიშვნელოვანი კოლექციები უზუცესმა ქართველმა მწიგნობარმა პროფესორმა დავით ჩუბინაშვილმა. ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემ, მ. მესხიშვილმა (ამ კოლექციაში აღმოჩნდა უძველესი ქართული მატრიანე „მოქცევა ქართლისა“) და სხვებმა.

1883 წელს ილიამ, პეტრე უმიკაშვილისა და ალ. სარაჯიშვილის თანამშრომლობით, პირველად დაბეჭდა კლასიკური ქართული მწერლობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლი — „ვისრამიანი“.

ოთხმოციან წლებში ილია ღებულობს მონაწილეობას „ვეფხისტყაოსანის“ ტექსტის დამდგენი კომისიის მუშაობაში, ტექსტისა, რომელიც 1888 წელს გამოქვეყნდა ჯიორგი ქართველიშვილის ცნობილს გამოცემაში.

ამავე პერიოდს, 80-იან წლებს ეკუთვნის გაცნობა და დაშვებება ილიასთან გერმანელი მწერლის არტურ ლეისტი. არტურ ლეისტი პირველად ჩამოვიდა საქართველოში 1884 წელს. არტურ ლეისტი, ავტორი წიგნებისა (გერმანულ ენაზე) — „საქართველო“ (1886 წ.), „ქართველი ხალხი“ (1904 წ.), ნარკვევისა „დაეწყებული ლიტერატურა“ (1887 წ.), მთარგმნელი გერმანულ ენაზე „ვეფხისტყაოსნისა“ და ქართველი პოეტებისა, შემდეგ საბოლოოდ გადმოსახლდა საქართველოში. იგი ჩვენი ქვეყნის გულწრფელი მეგობარი იყო. არტურ ლეისტმა თავის უკანასკნელს ქართულად გამოქვეყნებულ წიგნში „საქართველოს გული“ — დაგვიტოვა მოგონებანი თავისი დიდი მეგობრის ილიას შესახებ.

უფრო გვიან, 90-იან წლებში, ილიას გაეცნო ინგლისელი მწერალი ქალი მარჯორი უორდროპი, ასევე დიდი მეგობარი ჩვენი ქვეყნისა, რომელმაც შეისწავლა ქართული ენა და გულწრფელად შეიყვარა ჩვენი სამშობლო. მარჯორი უორდროპმა თარგმნა ინგლისურად რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ (ამ შრომას მან ათი წელი მოანდომა), ილიას „განდეგილი“, სულხან-საბა ორბელიანის „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა“, ძველი ქართული მწერლობის ძეგლი — ცხოვრება წმიდა ნინოსი, ქართული ხალხური ზღაპრები. მარჯორი უორდროპს მიმოწერა ჰქონდა ილიასთან. 1896 წელს მარჯორი, თავის ოჯახთან ერთად, ჩამოვიდა საქართველოში და სტუმრად იყო ილიასთან.

90-იან წლებშივე ილიას ეწვია საგურამოში გამოჩენილი მეცნიერი, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი

¹ იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. V, 1927 წ., გვ. 239 — 240.

² იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. VI, 1927 წ., გვ. 129.

კარლ ლემან-ჰაუპტი (ცნობილი ორიენტალისტი, ურარტული წარწერების მკვლევარი). ილიასთან შეხვედრა მან აღწერა გერმანულ ჟურნალ Hilfe-ში და აგრეთვე თავის ცნობილ წიგნში ახლო აღმოსავლეთის შესახებ. როდესაც ილია 1900 წელს ჩავიდა ბერლინში, მან იახუ-ლა კ. ლემან-ჰაუპტი, რომელიც ილიას დიდი პატივის-მცემელი იყო. ილიას გარდაცვალების შემდეგ კ. ლემან-

ჰაუპტმა გერმანულ პრესაში მოათავსა წერილი ილიას შესახებ ილიას პიროვნებასა და მოღვაწეობას კ. ლემან-ჰაუპტი ეხება აგრეთვე ერთ თავის წიგნში¹ „*Die Orient*“.

ილიასთან მიმოწერა ჰქონდა გამოჩენილ ავსტრიელ მეცნიერს ქართული ენის ცნობილ მკვლევარს გრაციის უნივერსიტეტის პროფესორს ჰუგო შუხარდტს და ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორს მორფილს.

VIII

„ივერიის“ მეორე პერიოდი

(1886 წლიდან — მე-20 საუკუნის დასაწყისამდე)

1886 წლიდან ილიამ თავისი ჟურნალი „ივერია“ გადაკეთა ყოველდღიურ გაზეთად.

ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ გაზეთი „დროება“, რომელიც 80-იან წლებში პროგრესული ბანაკის ორგანოს წარმოადგენდა და რომელიც ერთხანად (1880 — 1881 წ. წ.) თვით ილიას თანარედაქტორობით გამოდიოდა, მთავრობამ დახურა 1885 წელს 16 სექტემბერს. ამის შემდეგ ჩვენს ქვეყანას რამდენიმე თვის განმავლობაში ყოველდღიური გაზეთი აღარა ჰქონდა.

ილიას ორგანო „ივერია“, გადაკეთებული ყოველდღიური გაზეთის სახით, გამოვიდა 1886 წელს 1 იანვარს.

დაწყებული ამ დროიდან 11 წლის განმავლობაში „ივერია“ არის ერთადერთი ყოველდღიური გაზეთი საქართველოში.

„ივერიის“ ძველი თანამშრომელი გრიგოლ ყიფშიძე იგონებს გაზეთ „ივერიის“ პირველი ნომრის გამოცემას:

„ახალ წლის წინა-ღამეს მთლად თანამშრომელნი, ჩვენი მწერლები და საზოგადო მოღვაწენი. სულ ერთად იყვნენ თავმოყრილი ილიასთან და შუალამემდე ელოდნენ პირველი ნომრის დაბეჭდვას. ოთხი თვე იყო თითქმის გაზეთი თვალით არ გვენახა, და რასაკვირველია, ეს მგოსანთა და ხელოვანთა, მწიგნობართა და ლიტერატორთა კრებული — მოუთმენლად მოელოდა ახალი გაზეთის პირველ ნომერს... კარგი ახალი წელიწადი გაუთენდა მეორე დღეს ჩვენს ქვეყანას...“

ილიამ გაზეთის გარშემო შემოიკრიბა ყველა ცოცხალი ძალეები, თანამშრომლობისათვის მიმართა ქვეყნის ყველა მოწინავე მწერლებს.

კერძოდ აკაკის ილია სწერდა 1886 წლის 5 იანვარს: „ჩემო აკაკი, მე შენ ვერ გაგიკადნიერდი და ვერ

მოგართვი ის დაბეჭდილი წერილი. რომელიც სხვებს გაეუგზავნე სხვები სხვანი არიან და შენ ერთადერთი აკაკი ხარ ამიტომაც. გარდა ჩემის საკუთარის წადილისა. მოვალეობამ მამულიშვილობისამ მაიძულა ჩვენის ქვეყნის რჩეულისათვის რჩეული. განსაკუთრებითი წერილი მომერთმია და მთხოვნა გაგემგენიერებინა ჩვენი გაზეთი შენის ნიჭის ნაშუქითა. თუ აქამდე ეს წერილი დაკავიანე. მაგას ნურც ჩემს განთქმულს ზარმაცობას მიაწერ ნურც რომელსამე ავგუნებიან მოძრაობას ჩემის გულისას. რომელსაც შენ ყოველთვის სასიკადაულოდ ეყოლები. როგორც საუკეთესო მეომარი. ჩვენი ქვეყნის ბედნიერებისათვის თავგანწირული მიზეზი ის იყო. რომ არ ვიცოდი, სად იმყოფებოდი ჯერ აქ მეგონე, ახალ წლის წინა ღამეს მოგიწვიე და პასუხად მომიტანეს — ქალაქში არ არისო დღეს შევიტყე, რომ ჩამოსულხარ და გწერ კიდეც“

წერილს ილია ასრულებდა სიტყვებით:

„...უშენობა ჩემის გაზეთისათვის დიდი დანაკლისი იქნება, ესლა შენ იცი. მაინცა და მაინც ვთხოვ დარწმუნებული იყო, რომ შემეწვიე თუ არ შემეწვიე, ორსავე შემთხვევაში, სხვათა შორის. მეც ერთი გულწრფელი მადიდებელი და დამფასებელი შენის 25 წლის ღვაწლისა, ეყოფილვარ, ვარ და ვიქნები“.

გაზეთ „ივერიის“ უახლოესი თანამშრომლები სხვადასხვა დროს იყვნენ: გრიგოლ ყიფშიძე, ალექსანდრე ყიფშიძე (ფრონელი), სტეფანე ჭრელაშვილი (სანო), იაკობ მანსვეტაშვილი (დონ-იაგო), სოფრომ მგალობლიშვილი, ილია ბახტაძე (ხონელი), ალ. ნანუიშვილი (ნა-ლი), დ. მიქელაძე (მეველე), გ. ლასხიშვილი (ლალი), გ. ზდანოვიჩი (მაიაშვილი), კიტა აბაშიძე, ნ. ხიზანიშვილი (ურბნელი), პ. უმიკაშვილი და სხვანი. გაზეთ-

ში იბეჭდებოდნენ: აკაკი რაფიელ ერისთავი. ვაჟა-ფშაველა გიორგი წერეთელმა გაზეთში მოათავსა თავისი „მამიდა ასმათი“ გაზეთში თანამშრომლობდა იაკობ გოგებაშვილი

ილიას მუშაობის შესახებ გაზეთში ილიას უახლოესი თანამშრომელი გრიგოლ ყიფშიძე წერს

„საინტერესო და საგულლისხმეო დრო იყო ილიას ცხოვრებაში ეს დრო ყოველდღიურ გაზეთის რედაქტორისა აქ იზინა კვლავ თავი მისმა მხნეობამ სალიტერატურო შრომისათვის დიდმა გონებრივმა მოქმედებამ დაღალვა არ ემჩნეოდა თითქოს რკინის კაცია და არა ხორცშესხმული ადამიანიო არავის არ ეგონა. რომ ილია ასე შეუფერებდა თავის დინჯ ხასიათს ასეთს ცოცხალს ასეთს სასწრაფოსა და „ნერვებით“ საკეთებელს საქმას. როცა თითოეულს საათს და წუთსაც კი დიდი მნიშვნელობა აქვს

„...წერასაც არა სჯერდებოდა... წერილმან სამურეზო მუშაობასაში ბევრს დროს ანდომებდა საგაზეთო მასალის მოსმანასა და მის შესწორებას ენისა და შინაარსის მხრივ... დიდს ყურადღებას აქცევდა ენის სიწმინდეს. კანონიერებას ქართულის შესაბამისად სიტყვების დაწყობას და დასურათებით ცოცხლად აზრის გამოთქმას თვითონ ღრმად მცოდნე იყო ქართულისა და ყოველის ღონისძიებით სცდილობდა. რომ გაზეთში დასაბეჭდი წმინდა ქართულით ყოფილიყო დაწერილი ამ საქმეში თვით იკისრა უფროსობა და ჩაგოყოლია უმცროსები. მთელი რედაქცია სიამოვნებით იღებდა მონაწილეობას წერილების სწორებასა და გადასინჯვაში იმის მეთაურობითა და ხელმძღვანელობით

„ეს იყო ღამ-ღამობით იმ დროს რომ გარეშეს ვის. მე შემოეხედნა რედაქციაში. ეგონებოდა აქ რედაქცია კი არა. ტაძარი... ღამე გატყდებოდა მამლები ყვირის დაიწყებდნენ და არა იშვიათად თავს დაგვათენდებოდა ხოლმე. ისე დავიქანცებოდით. რომ სავატობა აღარ გვქონდა. ილიას კი. არ მახსოვს. ან დაღლილობა შემჩნეოდეს. ან ძილი მოპრიოდეს“¹.

სოფრომ მგალობლიშვილი იგონებს:

„ილია — დღის ბუნებისა იყო ხშირად მოხდებოდა ხოლმე. რომ დაისზე დამჯდარა და მეორე დღის ცხრა საათამდე მჯდარა სამუშაოდ 1886 წლის ზაფხულში გორიდან ჩამოველი და რედაქციაში დავიწყე მუშაობა... ერთ დღიას მივედი. ილიას სამწერლო კაბინეტიდან სინათლე სჩანდა... მე ჩუმად დავჯექ და გაზეთებს დავუწყე კითხვა მაგრამ გაზეთის ფაჩუნზე შეიტყო. რომ რედაქციაში ვიღაც იყო.

¹ იხ. გრ. ყიფშიძე, ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფია (1914 წ.), გვ. XLVI — XLVII.

„რომელი ხარ მანდა. — შემომეკითხა ილია. მე გა-მოვეპასუხე — კაცო. რა დროა? განა ჯერ არ წასულ-ხარ სახლში? — მე ვუპასუხე. რომ უკვე გათენდა და აგერ მეთე საათია მხოლოდ მაშინ შესწყვიტა მუშაო-ბა და თავის მსახურს მაქსიმეს უსაყვედურა „კაცო. რაზე ჩამკალი რატომ არ დამეხმარეო“ მაქსიმე რამ-დენჯერმე შესულიყო. მაგრამ ისე ყოფილიყო ილია მუშაობაში გართული. რომ მისი შესვლა-გასვლა ვერ შეემჩნია².

ილია განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდა კერძოდ გაზეთის ენის სიწმინდისათვის. ახალი ქართული სალიტერატურო ენის დამკვიდრებისა და განმტკიცებისათვის

იაკობ მანსვეტაშვილი. რომელიც „ივერიაში“ თანამშრომლობდა 1886 წლიდან. თავის მოგონებებში წერს:

„ყველა ერთგულად გატაცებით ვეკიდებოდით. საერთო საქმეს მაგრამ სულის ჩამდგმული. გზის მაჩვენებელი. ენის მასწავლებელი მაინც ილია იყო უნდა გენახათ ეს ხანში შესული კაცი როგორი ახალგაზღვრი ხალი-სით გატაცებით მუშაობდა მეტადრე მტკიცედ იცავდა ენის სიწმინდეს. სიფაქიზეს. ქართულობას „რა ენა წახდეს. ერიც დაეცეს“. — უყვარდა ხშირად ამის გან-მეორება ენა უნდა დაეიცვათ შერყენილობისაგან. ენას ისე უნდა ვულოლიავოთ. მოეუაროთ. როგორც ღდა თავის პირში შეიღეს ენა არის ღედაბოძი საქართვე-ლოს ერთიანობისა. მთლიანობისა. და თუ ეს ღედაბოძი გამოეცალა. თუნდ არა ბოროტ განზრახვით. არამედ ჩვენი უფიქრობით. გულგრილობით თუ რუსეთუმეების გზას დავადექით. მაშინ ჭერი ჩამოგვეგრევა. სახლს ქვეშ მოიტანს და ჩვენი მშობელი ქვეყანა. ჩვენი სა-ქართველო განადგურდება, განიადდება ღედამიწის ზურგზე“.

ილია ამასთან იბრძოდა ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ნამდვილი ხალხურობისათვის. მიზნად ისა-ხავდა რათა ქართული სალიტერატურო ენა მისაწვდო-მი. ნამდვილად მშობლიური ყოფილიყო მშრომელი ხალხისათვის.

ი მანსვეტაშვილი თავის მოგონებაში გადმოგვცემს. თუ რა შეხედულებებს გამოსთქვამდა ამ საგანზე ილია სარედაქციო კრებებზე.

„ილია იტყოდა ხოლმე:

„ჩვენი დიდკაცობა. ჩვენი წარჩინებული მოხელენი გადაგვარების გზაზე არიან დამდგარნი. იმათ ქართუ-ლიც და ქართველობაც — ორივე ფეხებზე ჰკიდიათ! ამათ-თვის წერა ტყუილი შრომა წყლის ნაყვია იქნებოდა...

„მამე ვინდა დავერჩა? ის ვინც საქართველოს პირ-

² იხ. ს. მგალობლიშვილი, მოგონებანი, 1938 წ., გვ. 166.

გელი ქვაკუთხედი იყო, ცინც ისტორიულ ქარტახილს, წვა-დაგვას გაუძლო და ქვეყანა გააშენა. ეს ის მაგარი მკვიდრი მუხაა, რომელიც ქარტახილს უძლებს და არ ეცემა. ეს არის ჩვენი გლეხობა. ეს არის ჩვენი მუშახალხი... ესენი არიან ჩვენი მუხის — საქართველოს ფესვები. ესენი ამზადებენ იმ საკვებზე წვენს, რომლითაც საზრდო და ღონე ეძლევა მუხის მთელ ტანს. ამათი მეოხებით იმოსება ხე ფოთლებით, ყვავილებით, და მოაქვს ნაყოფი. დეე, კენწეროები გაუხმეს ხეს, ფოთლები შემოსცივდეს, ყვავილები შემოაჰქნეს, — არა უშავს რა, ოღონდ ძალა და ღონე არ გამოელიოს ფესვებს, — ხე ხელახლა შეიმოსება ფოთლით და ყვავილით და უხვად გამოიღებს ნაყოფს. ხე არ კვდება, თუ ფესვები მაგარი, ღონიერი აქვს.

„და აი სწორედ ამ ფესვებს უნდა მოვუაროთ ჩვენც. ამ მდებრი ხალხისთვის, მუშა-გლეხობისათვის უნდა ვიზრუნოთ. ჩვენს მოვლას, ჩვენს ზრუნვას ფასი ექნება მხოლოდ მაშინ, თუ იმათი ენით დავიწყებთ ლაპარაკს, თუ ჩვენი სიტყვა იმათ ყურს მისწვდება, იმათ გულს მოხვდება. აი გეგმა ჩვენი მუშაობისა. აი ვისთვის უნდა ვფიქრობდეთ, ვისთვის უნდა ვზრუნავდეთ, ვისთვის უნდა ვწერდეთო“¹.

მას შემდეგ რაც „ივერია“ ყოველდღიურ გაზეთად გადაკეთდა, ილიას სახლში ყოველ ხუთშაბათობით იმართებოდა კრებები, რომელსაც ესწრებოდნენ, როგორც რედაქციის წევრები, ისე თითქმის ყველა ჩვენი დამსახურებული მწერლები და მოღვაწეები.

თანამედროვეთა ცნობით ამ კრებებს ესწრებოდნენ: იაკობ გოგებაშვილი, დიმიტრი ბაქრაძე, რაფიელ ერისთავი, ანტონ ფურცელაძე, პეტრე უმიკაშვილი, დავით ერისთავი, გიორგი ზდანოვიჩი, სოფრომ მგალობლიშვილი; აგრეთვე ზოგჯერ ესწრებოდნენ გიორგი წერეთელი (როდესაც თბილისში იყო) და აკაკი. ამათ გარდა ამ კრების მონაწილენი იყვნენ რედაქციის წევრები და უახლოესი თანამშრომელნი (ძმანი ყიფშიძენი, სტ. ჭრელაშვილი, ალ. ნანეიშვილი, ნ. ხიზანიშვილი, ი. მანსვეტაშვილი და სხვანი).

„დაუვიწყარი შთაბეჭდილებანი დამრჩა ამ კრებების გამო. — წერს იაკობ მანსვეტაშვილი. — ბევრი საკითხი ყოფილა აღძრული, ბევრი საყურადღებო ფიქრი და აზრი გამოთქმულა ამა თუ იმ საგნის შესახებ, მაგრამ თავი დ. თავი ჩვენი გულის წუხილი მიმართული იყო ჩვენი ქვეყნის სვე-ბედზე.

„...ყველაზე დიადს, დაუვიწყარ და განუმეორებელ სა-

¹ იხ. ი. მანსვეტაშვილი, მოგონებანი, 1936 წ., გვ. 76 — 81.

ნახაობას წარმოადგენდა ილია. უნდა გენახათ ამისი აღფრთოვანებული სახე, ანთებული ცეცხლის მფრქვეველი თვალები, რომ დარწმუნებულიყავით, თუ რა სულიერ და ჭკუის ძალას შეიცავს ეს დიდბუნებოვანი ადამიანი. ჰხედავდი, რომ რაღაც დაუშრეტელი წყაროდან მომდინარეობს აზრების ნაკადული და არ გინდა თვალი და ყური მოაშორო ამ გულწარმტაც მოვლენას“².

ცარიტულ ხელისუფლებას, რასაკვირველია, მხედველობის გარეშე არ დარჩენია ქართველ მოღვაწეთა ეს კრებები, რომელიც იმართებოდა ილიას სახლში. როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, ილია ჯერ კიდევ 1884 წლიდან პოლიციის საიდუმლო მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებოდა.

საიდუმლო მოხსენებაში, რომელიც წარგზავნილი იყო თბილისის ქანდარმთა სამმართველოს მიერ პეტერბურგში პოლიციის დეპარტამენტში 1 მაისს 1894 წელს (№ 565) გკითხულობთ:

„...Уверенно можно утверждать, что главным руководителем направления, ставящей своей целью углубление национального движения является князь Илья Чавчавадзе... Князь Илья Чавчавадзе обладает замечательным умом и положением, пользуется большим авторитетом среди грузин вообще и среди свободомыслящих в особенности. Ходят слухи, что у него время от времени устраиваются тайные собрания, на которых обсуждаются различные общественные и социальные вопросы“³.

მას შემდეგ, რაც „ივერია“ 1886 წლიდან ყოველდღიურ გაზეთად გადაკეთდა, ილია მთლიანად პუბლიცისტურ-საჟურნალო მუშაობითა და საზოგადო მოღვაწეობით არის დატვირთული.

უკანასკნელი დიდი ნაწარმოები, რომელიც ამ პერიოდში ილიამ შექმნა მხატვრულ მწერლობის დარგში, ეს არის „ოთარაანთ ქვრივი“.

ილიამ ამ უკვდავ ნაწარმოებში, — ოთარაანთ ქვრივის პორტრეტში დახატა ზოგადი მნიშვნელობის ქართული ნაციონალური სახე, ქართული ნაციონალური ტიპი.

ილიას თავის შემოქმედებაში არა ერთგზის დაუხატავს

² იხ. იქვე, გვ. 82 — 3.

³ ქანდარმთა სამმართველოს საიდუმლო მოხსენების ტექსტი გამოქვეყნებულია გაზეთში „Тифлисский рабочий“, 1937 წ., № 110.

სახე ქართველი დედისა. ქართველ დედას მიმართავს ილია თავის პირველ ლირიკულ ლექსებში. ქართველი დედის სახე აქვს დახატული ილიას დრამატულ პოემაში „ქართველის დედა“ („დედა და შვილი“). ხოლო ამ თავის უკანასკნელს მხატვრულ ნაწარმოებში ილიამ განასახიერა ეს უკვდავი სახე ქართველი დედისა გლეხი ქალის — ოთარაანთ ქერივის — მონუმენტალურ პორტრეტში.

ოთარაანთ ქერივი წარმოადგენს ბრძოლაში გააქვებული ქართველი ხალხის სახეს. ოთარაანთ ქერივი არის შვილი ხალხისა, რომელმაც საუკუნეთა მანძილზე თავისუფლებისათვის ბრძოლაში გამოიმუშავე შეუდრეკელი სული, — თავდადებული დამცველი თავის „განძისა“ და „ანდერძისა“.

აღსანიშნავია „ოთარაანთ ქერივის“ უბრწყინვალესი მხატვრული ფორმა, მისი ენა. არ იქნება გადაჭარბება, თუ ვიტყვით, რომ მე-19 საუკუნის ქართულ მწერლობაში „ოთარაანთ ქერივი“ არის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ძეგლი, რომელშიაც ახალმა ქართულმა ენამ ბოვია თავისი სრულყოფილი გამოსახულება.

„ოთარაანთ ქერივი“ ილიამ დაწერა 1887 წელს. დაიბეჭდა იგი 1888 წელს, „ივერიაში“.

გავეცნოთ ამის შემდეგ ილიას მოღვაწეობას „ივერიაში“ მისი ყოველდღიურ გაზეთად გადაკეთების დროიდან, 1886 წლიდან მოკიდებული ვიდრე ცხრაასიან წლებამდე.

ილიას მოღვაწეობა ამ პერიოდში უაღრესად მრავალმხრივია. ილიამ ამ დროს გამოაქვლინა თავისი დიდი ტალანტის ნამდვილი უნივერსალობა. ილია ამ პერიოდში ჩვენ გვევლინება როგორც პუბლიცისტი, ეკონომისტი-სოციოლოგი, ჟურნალისტი — საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და საგარეო პოლიტიკის მიმომხილველი, კრიტიკოსი და ლიტერატურათმცოდნე, ისტორიკოსი.

თუ რამდენად ფართო იყო დიპაზონი ილიას შემოქმედებისა ამ პერიოდის მანძილზე, ამას ცხადპყფის ილიას მთავარ ნაწარმოებთა ქვემოთოყვანილი ნუსხა.

I. კ რ ი ტ ი კ ი ს და ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა თ მ ც ო დ ნ ე ო ბ ი ს დარგში ილიამ ამ პერიოდში გამოაქვეყნა მთელი რიგი წერილებისა. ამათ შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ორი: „აკაკი წერეთელი და ვეფხის-ტყაოსანი“ (1887 წ.), რომელიც დღემდე რჩება უმნიშვნელოვანეს ნაწარმოებად რუსთველოლოგიის დარგში, და ნარკვევი „წერილები მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურაზე“ (1892 წ.), სადაც ილიამ მოგვცა პირველი ცდა მე-19 საუკუნის ქართული მწერლობის ისტორიის განხილვისა მის მთლიანობაში.

II. ისტორიის დარგში ილიამ გამოაქვეყნა ასევე მთელი რიგი წერილებისა. ამათ შორის მთავარია

ორი წერილი პოლემიკური ხასიათისა საქართველოს ისტორიის საკითხთა გამო: „აი ისტორია“, გამოქვეყნებული 1889 წელს. და „სომეხთა მეცნიერნი ანუ ქვათა ღაღადი“, გამოქვეყნებული 1899 წელს, რომელშიაც ილია ფარდას ხდის ისტორიის ფალსიფიკატორებს.

III. ასევე მთელი რიგი წერილებისა გამოაქვეყნა ილიამ პ ე დ ა გ ო გ ი კ ი ს დ ა რ გ შ ი, სახალხო გაერთილები ს ა კ ი თ ხ ე ბ ზ ე. მათ შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია „პედაგოგიკის საფუძვლები“, რომელიც 1888 წელს დაიბეჭდა.

IV. ილიას წმინდა პუბლიცისტიკური წერილები მთელი წყებიდან აქ ცალკე აღვნიშნავთ წერილს „რა გითხრათ, რით გაგახართ“ (1897 წ.), რომელიც ერთ-ერთი უბრწყინვალესი ფურცელთაგანია ილიას პუბლიცისტიკაში. ასევე ცალკეა აღსანიშნავი ილიას უაღრესად მნიშვნელოვანი წერილი „მეცხრამეტე საუკუნე“, რომლის შესახებ ქვემოთ ცალკე გვექნება საუბარი.

V. ამავე პერიოდში ილიამ გამოაქვეყნა პოლიტიკურ-ეკონომიკური ნარკვევები: „კერძო და სათემო მიწათმფლობელობა“ (1886 წ.), „ხიზნების საქმე“, ნარკვევი მეორე (1886 წ.), „საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკონომიური მიზეზები“ (1897 წ.). ცალკეა აღსანიშნავი პოლემიკა ნოე ჟორდანიასთან (1900 წ.).

VI. ილიას აქვს მთელი წყება წერილებისა საქართველოს სახალხო მეურნეობის სახე და სხვა საკითხებზე. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ორი წერილი ზოგადი ხასიათისა: „ჩვენი ქვეყნის ეკონომიური ცხოვრების საზრუნავი“ (1893 წ.)¹ და „ქველი და ახალი ჩვენს ეკონომიურ ცხოვრებაში“ (1897 წ.)². არ არის არც ერთი დარგი საქართველოს სახალხო მეურნეობისა, რომელსაც არ შეხებოდეს ილია. ასე, ილია უძღვნის სერიას წერილებისას სახალხო მეურნეობის შემდეგ საკითხებს: მევენახეობისა და მეღვინეობის საქმე; სოფლის მეურნეობის ძვირფასი კულტურების საქმე; ბაზის საქმე; პურეულის საქმე; მეღიორაციის საქმე; მესაქონლეობის საქმე; სოფლის მეურნეობა და შეკავშირების საქმე; სამეურნეო განათლების საქმე; საქართველოს სახალხო მეურნეობა და გზებისა და ბაზრის საკითხები; მრეწველობის საქმე (ჩარჩული კაპიტალი და მრეწველობა; ნავთის საქმე; შავი ქვის მრეწველობის საქმე) და სხვანი.

ასევე ილიას ეკუთვნის მთელი რიგი წერილებისა ბანკის, კრედიტისა და ფინანსების საკითხებზე.

VII. ილია წერს წერილების მთელ წყებას საზოგადო-

¹ მეთაური „ივერიისა“, 1893 წ., № 152.

² მეთაური „ივერიისა“, 1897 წ., № 205.

ებრივ ცხოვრების ყოველდღიურ საჭირბოროტო სხვადასხვა საკითხებზე ამ დარგის წერილებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია წერილების სერია — „ავლაბრელების საქმე“ რომელიც იბეჭდებოდა „ივერიაში“ 1887 წელს. და „თბილისის მტერ-მოყვარენი“ რომელიც ასევე წერილების სერიის სახით დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1897 წელს.

VIII. ილიას საკუთრნალო წერილებიდან ცალკე აღვნიშნავთ ილიას ფელეტონებს. მათ რიცხვს ეკუთვნის „ღმერთმა ნუ დაგაბეროსი“ (1886 წ.), „ჩვენი ეხლანდელი სიბრძნე-სიცრუე“ (1896 წ.), „ი გომართელის ფილოსოფია და ა. ჯორჯაძის ფსიქოლოგია“ (1902 წ.) და სხვანი.

IX. ილია ამავე პერიოდში აქვეყნებს წერილების სერიას უცხოეთზე. საგარეო პოლიტიკის საკითხებზე. ამათ რიცხვს ეკუთვნის: ირლანდია და ინგლისი. საისტორიო და საეკონომიო ნარკვევი (1886 წ.), რიგი წერილებისა. მიმართული ევროპის მილიტარიზმის წინააღმდეგ. წერილები ევროპისა და აღმოსავლეთის პოლიტიკის საკითხებზე.

ილია ამავე პერიოდში, 1886 წლიდან ვიდრე ცხრაასიან წლებამდე, გარდა დიდი მასშტაბის სამწერლო-პუბლიცისტური მოღვაწეობისა, დიდ საზოგადოებრივ მოღვაწეობას ეწევა. როგორც ხელმძღვანელი ყველა უმათავრესი იმ დროს არსებული ქართული საზოგადოებრივი დაწესებულებებისა.

განსაკუთრებით გაიზარდა ამ პერიოდში მნიშვნელობა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა, რომლის უცვლელი თავმჯდომარეა ილია 1885 წლიდან მოკიდებული.

საზოგადოებამ ფართოდ გაშალა ქსელი ეროვნული სახალხო სკოლებისა. საზოგადოება ამავე დროს აწარმოებდა დიდ საგამომცემლო მუშაობას.

ამავე პერიოდში საფუძველი ჩაეყარა წერა-კითხვის საზოგადოებასთან არსებულს ეროვნულ ბიბლიოთეკას: გამდიდრდა ძველ-ქართულ ხელნაწერთა სიძველეთსაცავი. რომელიც ქართულ ეროვნულ მუზეუმად გადაიქცა.

90-იანი წლების პირველ ნახევარში ქართულ სალიტერატურო-საზოგადოებრივ ცხოვრებაში უნდა აღინიშნოს ორი მნიშვნელოვანი თარიღი: ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენება საქართველოში 1893 წელს და რაფიელ ერისთავის იუბილე 1895 წელს.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენება საქართველოში წერა-კითხვის საზოგადოებისა და მისი ხელმძღვანელის ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით მოხდა. ნ. ბა-

რათაშვილის ნეშტის გადმოსვენებამ, როგორც ცნობილია, დიდი ეროვნული მანიფესტაციის სახე მიიღო.

ილიას უახლოესი მონაწილეობით მოეწყო და ჩატარდა აგრეთვე რაფიელ ერისთავის სალიტერატურო მოღვაწეობის 50 წლის იუბილე. რომელმაც სახალხო ხასიათი მიიღო და ასევე ქვეყნის ცოცხალი ძალების ნამდვილ მანიფესტაცი ს წარმოადგენდა ილიას ორგანომ გაზეთმა „ივერიაში“ რაფიელ ერისთავის იუბილეს შეუქმნა დიდი პრესა.

90-იანი წლების პირველ ნახევარში თბილისის სასულიერო სემინარიაში რამდენჯერმე მოხდა არეულობა, რის გამო ამ სასწავლებლის კარი არა ერთჯერ გამოიკეტა, ხოლო არეულობაში მონაწილე მოწაფეები რეპრესირებულ იქმნენ.

აქ საჭ.როა აღვნიშნოთ ამასთან, რომ ეს სასწავლებელი — თბილისის სასულიერო სემინარია, სადაც სწავლობდა ქართველი ახალგაზრდობის მნიშვნელოვანი ნაწილი, ადრევე ყოფილა მოქცეული ილიას მხედველობის არეში. რომელიც ასეთის გულისყურით და მზრუნველობით ეკიდებოდა ახალგაზრდობის აღზრდის საქმეს, მის მომზადებას ხალხის სამსახურისათვის.

სემინარიის მოწაფეთა შორის ოპოზიციური განწყობილების განმტკიცებას და სემინარიაში არა ერთჯერ მომხდარ არეულობას — ცარისტული ხელისუფლება მიაწერდა ილია ჭავჭავაძის გავლენას.

ჩვენ უკვე ზემოთ მოხსენებული გვქონდა თბილისის ჯანდარმერიის სამმართველოს საიდუმლო მოხსენება, რომელიც წარგზავნილი იყო პეტერბურგში პოლიციის დეპარტამენტში 1 მაისს 1894 წლისა ამ დოკუმენტში, რომელიც სწორედ ჩვენთვის საინტერესო ხანას ეხება, ჩვენ ვკითხულობთ:

„В бунте в семинарии не меньшая доля принадлежит преподавателям Тифлисской дворянской школы (учреждена исключительно для грузин)... Уверенно можно утверждать, что главным руководителем направления, ставящего своей целью углубление национального движения, является князь Илья Чавчавадзе, председатель Тифлисского дворянского банка (на средства этого банка содержится вышеуказанная дворянская школа, а также он является редактором грузинской газеты „Иверия“). Князь Илья Чавчавадзе обладает замечательным умом и положением, пользуется большим авторитетом среди грузин вообще и среди свободомыслящих в особенности. Ходят слухи, что у него время от времени устраиваются тай-

ные собрания, на которых обсуждаются различные общественные и социальные вопросы¹.

ამავე ხანებში, 1895 წელს, ჟანდარმერიამ გაჩხრიკა ილიას ბინა, სადაც მთავრობის საწინააღმდეგო პროკლამაციებს ეძებდნენ².

მომდევნო 1896 წელს ილიას ორგანო „ივერია“ მთავრობამ დაჰკეტა ოპოზიციური მიმართულების გამო. კერძოდ ამ შემთხვევაშიაც გაზეთის დაკეტვის ერთ-ერთ მიზეზად დასახელებული იყო მოთავსება გაზეთში ისეთი წერილებისა, რაც იწვევდა ოპოზიციური სულის განმტკიცებას მოსწავლე ახალგაზრდობაში საერთოდ და თბილისის სასულიერო სემინარიის მოწაფეთა შორის კერძოდ.

ჩვენ აქ საჭიროდ მიგვაჩნია დაწვრილებით გავცნოთ ამ დოკუმენტებს „ივერიის“ დაკეტვის გამო, რადგან ისინი იძლევიან მეტად საყურადღებო მასალებს აქ აღძრული საკითხის შესახებ, და გვისურათებენ იმ ბრძოლას, რომელსაც შეუხრელად აწარმოებდა ილია თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ.

კონფიდენციალურ მოხსენებაში, 1896 წლის 30 აპრილის თარიღით, რომელიც წარდგენილი იყო განსახილველად კავკასიის მთავარმართებლის საბჭოში მთავარმართებლის კანცელარიის მიერ თვით მთავარმართებლის გენერალ-ადიუტანტ შერემეტევის განკარგულებით, შემდეგი წერია გაზეთ „ივერიის“ ოპოზიციური მიმართულებისა და მისი რედაქტორის ილია ჭავჭავაძის „კრამოლური“ მოღვაწეობის შესახებ:

„Председатель Кавказского цензурного комитета в секретном письме на имя Директора Канцелярии главноначальствующего от 17 сего апреля... сообщил следующее:

Выходящая в г. Тифлисе под предварительной цензурой и под редакторством кн. Ильи Чавчавадзе грузинская газета „Иверия“ возбудила в октябре 1893 года по поводу съезда духовенства вопрос о реорганизации Тифлисской духовной семинарии и о введении в ней преподавания на грузинском языке. Статья эта, признанная высокопреосвященным экзархом Грузии крайне тенденциозной, была задержана Комитетом...

Высказанные в 1893 году воззрения на церков-

ное и школьное дело в крае, не переставали с тех пор появляться на столбцах „Иверии“, составляя отличительную черту направления этой газеты, вообще мало сочувствующей настоящему порядку вещей в крае...

Газета эта всегда отличалась страстным односторонним отношением к общественным вопросам и узко-национальными взглядами при обсуждении государственных интересов. Высказывая беспочвенные либеральные упования, или порицая бездоказательно русские, чуждые, по выражению газеты, порядки в крае, она приобрела репутацию независимого либерального органа, чему немало способствует популярность ее редактора, кн. И. Чавчавадзе, поэта гражданской скорби...

„Иверия“ обнаруживает стремление возбуждать среди учащейся молодежи неповиновение и ненависть к русскому священнику и учителю.

Такого рода статьи появились в №№ 39, 40, 41 газеты „Иверия“ за февраль месяц в виде фельетона под заглавием: „Картины из жизни учеников“ (вымысел).

Хотя в рассказе этого фельетона учебное заведение не названо, однако не подлежит сомнению, что тут подразумевается Тифлисская духовная семинария...

Фельетонист „Иверии“... хочет доказать бесполезность духовного учебного заведения, он глумится над изучением священного писания, возмущается введением в преподавании русского языка, он прямо призывает, в лице героя рассказа, учеников к неповиновению и борьбе.

Ознакомившись с содержанием этих статей, он, председатель Кавказского цензурного комитета, в заседании 2-го апреля, сделал строгий выговор цензору грузинского языка, разрешившего их к напечатанию по неосмотрительности, и в присутствии комитета поставил на вид редактору-издателю газеты „Иверия“ кн. И. Чавчавадзе, что допущенная в его газете недостойная пропаганда, обращаемая к школьной молодежи, может иметь весьма пагубные и непоправимые последствия и вызвать новые беспорядки в стенах Тифлисской духовной семинарии“.

მოხსენება თავდებოდა შემდეგი დასკვნით:

„В виду изложенных обстоятельств, Канцелярия главноначальствующего, находя распространение приведенных в фельетонах газеты „Иверия“ идей

¹ იხ. დოკუმენტის ტექსტი გაზეთში „Тифлисский рабочий“, 1937 წ., № 110.

² იხ. საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 157 (ა. იოვბე, ილია ჭავჭავაძე — დოკუმენტალური მასალები).

среди учащейся молодежи крайне вредным, и принимая во внимание, что в случае вредного направления какого либо периодического в крае издания на туземных языках, главноначальствующему предоставляется налагать на повременное издание взыскания [—прекращать таковое издание на срок не далее восьми месяцев], по предварительном обсуждении сего вопроса в Совете Главноуправляющего, имею честь о вышеизложенном, в исполнение приказания ген. адъют. Шереметьева, представить на обсуждение Совета Главноначальствующего“¹.

კავკასიის საცენზურო კომიტეტის თავმჯდომარეს გაკელს ამავე საკითხზე გაუგზავნია საილუმლო მოხსენებები პეტერბურგში სათანადო ინსტანციებში. ამავე დროს გაკელი პირადად წარსდგომა მთავარმართებელს შერემეტევს, რომლისთვისაც წარუდგენია ახალი მასალები, მამხილებელი ილია ჭავჭავაძის „გაუსწორებელი“ ოპოზიციონერობისა. გაკელს მოუხსენებია მთავარმართებლისათვის, რომ ილია არავითარ ყურადღებას არ აქცევს ცენზურის მკაცრ გაფრთხილებებს და მტკიცედ და შეუხრელად („с упорством и настойчивостью“) — ატარებს თავის ხაზს.

ერთ-ერთ საილუმლო მოხსენებაში, რომელიც გაკელს გაუგზავნია პეტერბურგში საცენზურო სამმართველოს უფროსისადმი (1896 წლის 4 მაისის თარიღით), იგი სწერს:

„В дополнение к донесению моему за № 1190 по поводу постановления вверенного мне Комитета о привлечении редактора-издателя газеты „Иверия“ кн. Ильи Григорьевича Чавчавадзе к административному взысканию, имею честь донести Вашему Превосходительству, что при личном докладе генерал-адъютанту Шереметьеву постановления Комитета, я представил на благоусмотрение его высокопревосходительства дело с задержанными для „Иверии“ статьями, в доказательство явно несочувственного правительству направления этой газеты...“

Вполне игнорируя цензурные указания, кн. Чавчавадзе продолжает с упорством и настойчивостью протавлять в цензуру статьи, к возбуждению крайне восприимчивой местной молодежи.

¹ იხ. ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ფონდი, საქ. 2185, ფ. 4 — 8 (საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 241 — 244).

10 мая дело это будет рассматриваться в Совете Главноуправляющего при моем участии“².

10 მაისს 1896 წელს შედგა მთავარმართებლის საბჭოს სხდომა, რომელმაც გამოიტანა დადგენილება გაზეთ „ივერიის“ გამოცემის 8 თვით შეწყვეტის შესახებ.

დადგენილებაში ნათქვამია:

„При обсуждении настоящего дела Совет нашел, что в газете „Иверия“ систематически, в течение нескольких лет ведется вредная пропаганда, обращенная главным образом, к учащейся молодежи против вводимых в крае русских порядков, против русского языка и вообще русского влияния, в чем бы оно не выражалось и до какой сферы не относилось; параллельно в этой газете настойчиво проводится мысль об угнетении грузинского народа, выражающемся, будто бы, в преследовании грузинского языка в школе и даже в церкви. В виду этого грузины призываются к открытому действию против русского влияния. Настойчивость, с какою ведется эта недостойная пропаганда, характерно выражается в том, что непосредственно вслед за внушением редактору со стороны Цензурного Комитета в газете, в явное игнорирование этого внушения, является статья об организации самообразования, в которой с особенной страстностью проводится та же мысль о мнимом гонении на грузин и их язык и изобретаются средства для возможного обособления грузинского народа от России.“

„Обсудив такое направление газеты „Иверия“ .. Совет единогласно постановил... прекратить издание выходящей в Тифлисе на грузинском языке, под редакцией кн. Ильи Чавчавадзе, газеты „Иверия“ на восемь месяцев“³.

ამ დადგენილების კავკასიის მთავარმართებლის მიერ დამტკიცების შემდეგ⁴, გაზეთმა „ივერიამ“ შეწყვიტა გამოსვლა 1896 წლის 16 მაისიდან. მას შემდეგ რვა თვის განმავლობაში ქართულ ენაზე ყოველდღიური გაზეთი

² იხ. ილია ჭავჭავაძე, საიუბილეო კრებული, 1939 წ., გვ. 422 — 3.

³ იხ. ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ფონდი 12, საქ. 2185 (საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 245 — 246).

⁴ იხ. ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ფონდი 12, საქ. 2185, ფ. 3 (საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 246).

აღარ გამოდიოდა. ილიას დიდი შრომა დასჭირდა, რომ 1897 წლიდან, აკრძალვის ვადის გასვლის შემდეგ, ისევ განეხილათ გაზეთ „ივერიის“ გამოცემა.

სწორედ ამ პერიოდს, 1894 — 1896 წლებს, როდესაც ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“, — ცარისის ხელისუფალთა სიტყვებით „систематически, в течение нескольких лет велась вредная пропаганда, обращенная, главным образом, к учащейся молодежи“ და როდესაც ილია ჭავჭავაძეს ხელისუფლება მუქარით მიუთითებდა — „что допущенная в его (Ильи Чавчавадзе) газете недостойная пропаганда может иметь весьма пагубные и непоправимые последствия и вызвать новые беспорядки в стенах духовной семинарии“, — სწორედ ამ პერიოდს ეკუთვნის ცნობილი ისტორიული ფაქტი, ახალგაზრდა სოსო ჯულაშვილის (ი. სტალინის) ჯერ კიდევ სიჭაბუკის წლებში შეხვედრა ილია ჭავჭავაძესთან, ს. ჯულაშვილის პირველი გამოსვლა სამწერლო ასპარეზზე ილია ჭავჭავაძის „ივერიის“ ფურცლებზე.

როგორც ცნობილია „ივერიაში“ 1895 წელს, იენისიდან — დეკემბრამდე, დაიბეჭდა ახალგაზრდა ს. ჯულაშვილის ხუთი ლექსი.

სოსო ჯულაშვილი ამ დროს 15 — 16 წლის ჭაბუკი იყო. ს. ჯულაშვილი ამ დროს სწავლობდა თბილისის სასულიერო სემინარიაში, იგი იყო სემინარიის მეორე კლასის მოწაფე.

თავის ცნობილ საუბარში გერმანელ მწერალთან ემილ ლუდვიგთან ი. სტალინმა აღნიშნა: „რევოლუციონურ მოძრაობაში მე ჩავები 15 წლის პასაკიდან“. გერმანელ მწერლის კითხვაზე, — „რამ გაძულათ თქვენ გადასულიყავით ოპოზიციაში“, — ი. სტალინმა მიუთითა: „იმ დამამცირებელი რეჟიმისა და იეზუიტური მეთოდების წინააღმდეგ პროტესტის ნიშნად, რომლებსაც ადგილი ჰქონდათ სემინარიაში, მე მზად ვიყავ გაემხდარიყავი და მართლაც გავხდი რევოლუციონერი...“¹.

სწორედ ამ პერიოდში, 1895 წელს, როდესაც სტალინი 15 წლისა იყო, მე-16 წელში გადამდგარი, — მოხდა შეხვედრა ახალგაზრდა მოწაფის სოსო ჯულაშვილისა დიდ ქართველ მწერალთან ილია ჭავჭავაძესთან, რომელიც ასე შეუხრელად აწარმოებდა ბრძოლას თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ და რომელიც კერძოდ ილაშქრებდა სწორედ „იმ დამამცირებელი რეჟიმისა და იეზუიტური მეთოდების წინააღმდეგ“, რომლებსაც

¹ ამხანაგ სტალინის საუბარი გერმანელ მწერალ ემილ ლუდვიგთან (1931 წლის 13 დეკემბერს), თბ., 1932 წ., გვ. 13.

ი. სტალინის სიტყვით, „ადგილი ჰქონდათ სემინარიაში“. ამრიგად ეს შეხვედრა არ იყო შემთხვევითი.

1895 წლის იენისიდან ახალგაზრდა სოსო ჯულაშვილი იწყებს ლექსების ბეჭდვას ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“.

უნდა გვახსოვდეს, რომ ილია ასე ადვილად არ უღებდა მწერლებს „ივერიის“ კარებს.

წერილში „პოეზიის ახალგაზრდა მოყვარულთ“, ილია ჭავჭავაძე წერდა:

„ჩვენი პატარა მეგობრები ნუ გვიწყენენ პირდაპირ სიტყვას... პოეზია — ეგ ისეთი აზიზი მზეთუნახავი ყვა-ვილია, რომ მალე ჭკნება, თავის სულწელეებს პარ-გავს, თუ მეცნიერების შუქი არ ადგია, თუ მეცნიერება უკედეგების წყაროს არ ასხურებს და სიბრძნის ხელი კიდევ დღე-მუდამ არ ჰფურჩქნის.

„თუ ღმერთს პოეტობის ნიჭი მიუმაღლებია თქვენ-თვის, ჩვენო პატარა მეგობრებო, ნუ ჩქარობთ გამოჩე-ნასა. ნუ გეშინიათ, იგი არ მიგემალებათ არსად. იგი თავის დროზედ გამოიხეთქებს, როგორც ანკარა წყარო კლდის გულიდან. ოღონდ პირველ ხანშივე ნუ მოაკ-ლებთ მაგ უსუსურს მადლს — მეცნიერების ნოყიერს ქუქუსა. ჯერ თქვენ სწავლობთ და ღმერთმაც მოგი-მართოთ ხელი მაგ საკეთილო გზაზედ: ჯერ ისწავლეთ. ჯერ თქვენ შეიძინეთ, რომ მერე სხვასაც შესძინოთ რამე... გვერწმუნეთ რომ ამ რჩევას იძლევა თქვენი გუ-ლითადი მეგობარი, თქვენი კეთილის მოსურნე...“².

ერთადერთი გამოწაკისი, რომელიც დაუშვა ილიან, ეს იყო ახალგაზრდა სოსო ჯულაშვილის მიმართ, რომელსაც ილიამ ფართოდ გაუხსნა თავისი რედაქციის კარები.

როგორც ჩანს, 15 — 16 წლის ახალგაზრდა ს. ჯულაშვილს შთაბეჭდილება მოუხდენია ილიაზე.

ილიასა და ახალგაზრდა სტალინის პირველი შეხვედ-რის შესახებ დაცულია შემდეგი ცნობა:

„სოსომ... მოკრძალებით შეაღო ილიას კაბინეტის კარი და თავმდაბალი სალაში მისცა დიდ მწერალს. როცა ილია შეეკითხა, ახალგაზრდა, რა გინდაო, სოსომ მოკრძალებით გაუწოდა თავისი დაწერილი ლექსი.

„სოსო გულის-ძვრით მოელოდა ილიას მსჯავრს. გაათავა ილიამ ლექსის წაკითხვა. ცოტა შეისვენა, რამ-დენჯერმე შეხედა მის ავტორს, წამოდგა, ნხარზე ხელი დაადო სოსოს და უთხრა, — კარგი ლექსია, ახალ-გაზრდა, იმეცადინე, სწერე და კარგი მწერალი იქნე-ბიო.

„სოსო გახარებული და კმაყოფილი დაბრუნდა. არა-

² იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. II, 1941 წ., გვ. 110 — 111

ნაკლებ სასიამოვნოდ დაგვრჩა ეს გარემოება მის მეგობრებსაც. ჩქარა მისი ლექსი „ივერიაში“ დაიბეჭდა და ჩვენს სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა. გვახსოვს ის ნოჰერი გაზეთისა მოწაფეთა ხელიდან ხელში გადადიოდა“.

ამის შემდეგ, ვიდრე „ივერია“ მთავრობამ არ დახურა, სოსო ჯულაშვილის ლექსები „ივერიაში“ იბეჭდებოდა.

სულ „ივერიაში“ 1895 წელს, ივლისიდან — დეკემბრამდე დაიბეჭდა, როგორც მოვიხსენეთ, ს. ჯულაშვილის ხუთი ლექსი, მათ შორის ლექსი „ვარდს გაეფურჩქნა კოკორი“ (რომელიც შემდეგ გადაიბეჭდა „დედა-ენაში“ სათაურით „დილა“), ლექსი მიძღვნილი რაფიელ ერისთავისადმი და სხვანი. ყველა ეს ლექსები პატრიოტული სულის ატყეპილი.

•

1898 წელს ქართველი საზოგადოება ემზადებოდა, რათა გადაეხადა ილია ჭავჭავაძის სამწერლო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 40-წლოვანი იუბილე. შედგა საიუბილეო კომიტეტი. დანიშნული იყო კიდევ იუბილეს გამართვის თარიღი: 9 აპრილი 1898 წლისა.

მაგრამ ილიას იუბილეს გამართვა მთავრობამ აკრძალა. მთავრობა იძულებული გახდა გამოემყდენებინა, რომ ილია ცარიზმის მიერ „არა კეთილსაიმედოთა“ შავ სიაში იყო ჩარიცხული.

ილიას იუბილეს აკრძალვის გამო სოფრომ მგალობლიშვილი ერთ წერილში სწერს ნიკო ნიკოლაძეს (28 მარტს 1898 წელს):

„ილიას იუბილეს საქმე შეფერხდა. გუბერნატორმა არ მოგვცა ნება: არა-კეთილსაიმედოთა სიაში გახლავთ თქვენი დევგმირი ილიაო. ახლა ვუცდით გოლიციის მოსვლას. მაინცა-და-მაინც ვაპირობთ კერძოდ გამართვასა, უკეთუ ოფიციალურად ვერ მოხერხდა“¹.

ილიას იუბილეს გამართვა ვერ მოხერხდა ვერც ოფიციალურად და ვერც კერძოდ. არაოფიციალურად.

აღსანიშნავია, რომ მთავრობამ იმის ნებაც კი არ დართო, რომ გაზეთში გამოეცხადებიათ ილიას იუბილეს გადაღება.

თბილისის საცენზურო კომიტეტის საქმეებში შენახულა ცენზურის მიერ აკრძალული ამონაბეჭდი გაზეთ „ცნობის ფურცლიდან“, რომელიც ილიას იუბილეს „გადაღებას“ ეხება. ეს აკრძალული ამონაბეჭდი შეიცავს შემდეგ ტექსტს:

¹ სოფრომ მგალობლიშვილის დასახელებული წერილი დაცულია ნიკო ნიკოლაძის არქივში თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკაში.

„თავ. ილია ჭავჭავაძის იუბილეს გადაღება.“

ჩვენი პოეტის ილია ჭავჭავაძის იუბილე, რომელიც დანიშნული იყო 9 აპრილისათვის, სხვადასხვა მიზეზების გამო გადადებულ იქმნა“.

საცენზურო კომიტეტს აუკრძალავს ამ ცნობის გაზეთში გამოქვეყნება. საცენზურო კომიტეტის საქმეებში დაცულია შემდეგი დადგენილება 1898 წლის 18 მარტის თარიღით ამ ცნობის დაბეჭდვის აკრძალვის გამო, ხელმოწერილი საცენზურო კომიტეტის თავმჯდომარის მიერ: „В виду особого распоряжения печатание воспретить. Председатель М. Гаккель“².

ამრიგად თვით საგაზეთო ქრონიკის აკრძალვის გამო „особое распоряжение“ („საგანგებო განკარგულება“) ყოფილა მიღებული.

ამის შემდეგ, 1898 წლის 24 მაისისათვის განზრახული იყო ილიას იუბილეს არაოფიციალურად გამართვა, მაგრამ ისიც ვერ შემდგარა მთავრობის ჩარევის გამო. მ. ნასიძის წერილში ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და შემოქმედების შესახებ, რომელიც 1898 წელს ცალკე წიგნად გამოქვეყნდა, აღნიშნულია:

„დამზადებულია 24 მაისისათვის, როდესაც ქართველობას უნდა გადაეხადნა თ. ი. ჭავჭავაძის ორმოცი წლის იუბილე“.

აქ არ შეიძლება არ მოვიხსენიოთ ამასთან ჩვენი მოძმე უკრაინელი ხალხის გამოხმაურება ილიას ამ აკრძალული იუბილეს გამო.

უკრაინიდან 1898 წელს ილიას სახელზე მიღებულ იქმნა ადრესი, რომელსაც ხელს აწერდნენ უკრაინის ლიტერატურისა და ხელოვნების მოღვაწენი, მათ შორის უკრაინის სახელოვანი მწერალი მისხილ კოციუბინსკი.

ამ ადრესში (რომელიც ამჟამად ყვარლის ილიას სახელობის მუზეუმშია დაცული) — უკრაინელი მოღვაწენი სწერდნენ ილიას:

„Віщий дух поета нашого Шевченка, літаючи над пишною Грузією, так малював нам країну Вашу в поемі „Кавказ“:

„За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день Божий довбе ребра
Й серце разбиває.

² იხ. ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ფონდი 480, საქ. 1474, ფ. 4 (საისტორიო მოამბე, III, 1947 წ., გვ. 255).

Разбивае, та не вып'е
Живущої крові,
Воно знову оживає
і сміється знову“.

Так, велике серце Прометея, який здобув для людскості божественну іскру, не лякаючись кари хижої сили, не разбито дощенту; воно оживає в грудях поетів,—патріотів, борців за долю народу, до яких належите і Ви, високоповажений Добродію!“

(„მისანი სული ჩვენის პოეტის შევჩენკოსი, დაჰფრენდა რა მშვენიერს საქართველოს, ასე გვიხატავდა თქვენს ქვეყანას პოემა „კავკასში“:

„მთების იქით მთები, შებურვილი ნისლით,
მწუხარებით სავსე და მორწყული სისხლით.
ძველთაგანვე პრომეთეოსს
აქ არწივი სძიძგნის,
გულს უკორტნის, მოთქრიალებს
ნაკადული სისხლის.
ეწაფება და ვერ აშრობს
სისხლით ცხოველ წყაროს,
გული ისევ მოცოცხლებდა,
ძველებურად ხარობს“.

ასე, დიადი გული პრომეთეოსისა, რომელმაც მოიპოვა კაცობრიობისათვის ღვთაებრივი ნაპერწკალი, არ უშინდება ველური ძალის სასჯელს, არაა საბოლოოდ დამსხვრეული; იგი ცოცხლებდა გულში პოეტი პატრიოტებისა, ხალხის ბედნიერებისთვის მებრძოლთა, რომელთაც ეკუთვნით თქვენ, დიად პატივცემულო მოღვაწე!“).

ასეთი იყო ეს მომართვა მოძმე უკრაინელი ხალხის მოღვაწეებისა ქართველი ხალხისადმი. და ქართველი ხალხის თავისუფლებისათვის ღვაწლმოსილი მებრძოლის — ილიასადმი.

ილიას ორგანო „ივერია“, როგორც მოვიხსენეთ. აკრძალული იყო მთავრობის განკარგულებით მთვის განმავლობაში, 1897 წლის იანვრამდე. მას შემდეგ, რაც „ივერია“ ხელახლა იქმნა განახლებული ილიას მიერ 1897 წლიდან. ილია ისევ ძველებური ენერგიით შეუდგა თავის მრავალმხრივს პუბლიცისტურ-საეურნალო მოღვაწეობას

1897 — 1900 წლებს ეკუთვნის მთელი წყება ილიას

წერილებისა საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა საკითხებზე.

აქ ჩვენ საგანგებოდ შეგვირდებით ილიას წერილზე „მეცხრამეტე საუკუნე“, რომლითაც ილია შეეგება ახალი მეოცე საუკუნის დასაწყისს (წერილი გამოქვეყნდა 1900 წელს პირველ იანვარს). ეს წერილი წარმოადგენს მწერლის ერთგვარ ანდერძს, მომავალი თაობებისადმი მიმართულს.

ილია ამ წერილში ეხება „შრომის ახსნის“ დიად საქმეს.

როდესაც ჩვენ გვითხულობთ ილიას ამ უკანასკნელ საპროგრამო წერილს და მასთან დაკავშირებით თვალს გადავავლებთ ილიას მთელ ლიტერატურულ მემკვიდრეობას, ჩვენ ვხედავთ ერთ მაგისტრალურ ხაზს, რომელიც გასდევს ილიას შემოქმედებას მთელი მისი მოღვაწეობის მანძილზე.

ჯერ კიდევ თავის პირველ მთავარ ნაწარმოებში „არტილიში“, რომელიც 1858-9 წლებში დაიწერა, ილია უმღეროდა როგორც ერის თავისუფლების საქმეს, ისე „შრომის ახსნის“ საქმეს.

ესევე მაგისტრალური ხაზია გატარებული ილიას ყველა შემდგომ ნაწერებში.

1871 წელს, როდესაც დამარცხდა პარიზის კომუნა, ილია ლექსში „1871 წელი 23 მაისი (კომუნის დაცემის დღე)“ — წერდა:

ტვირთმძიმეთ და მაშვრალთ მხსნელი

დიდი დროშა დაიშალა,

კვლავ ქვეყნისა მჩაგრაჲ ძალამ

იგი დროშა დასცა დაბლა.

...კვლავ შეფერხდა ისტორია,

განახლების შესდგნენ ძალნი,

და კვლავ დღესასწაულობენ

გამარჯვებულნი მტარვალნი!

პარიზის კომუნის დიადი მაგალითით არის შთაგონებული ილია. როდესაც მომდევნო 1872 წელს იგი წერს „შრომის ახსნის“ დიადი საქმის შესახებ:

შ რ ო მ ი ს ა ა ხ ს ნ ა, — ე გ ა რ ი ს

ტ ვ ი რ თ ი

ძ ლ ე ვ ა მ ო ს ი ლ ი ს ა მ ს ა უ კ უ ნ ი ს,

კაცთა ღელვისა დიადი ზვირთი

მაგ ახსნისათვის მედგრადა იბრძვის.

ველარ განუძლებს ქვეყანა ძველი

განახლებისა გრიგალის ქროლას,

ველარ განუძლებს ქვეყნის მძარცველი

ქვეშარიტებით აღძრულსა ბრძოლას, —
და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი,
შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,
და ახალ ნერგზედ ახლად შობილი
ესე ქვეყანა კვლავ აღყვავდების.

აღლო აიღო ქვეყანამ ძველმა,
რომ დღე და დღე მის წყობა ირღვევა
და ამ ზეცადმა საუკუნემა
უნდა შვას იგი შრომის სუფევად¹.

ხოლო ამ თავის უკანასკნელ საპროგრამო წერილში „მეცხრამეტე საუკუნე“, რომლითაც ილია მიეგება ახალი მჟოცე საუკუნის დასაწყისს, ილია წერს:

„ვინ მოსთელის ყოველს იმ სიკეთეს, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნემ შესძინა კაცობრიობას. ერთი დიდი და სახელოვანი საქმე მეცხრამეტე საუკუნისა, სხვათა შორის, ის არის, რომ მაგარს საფუძველზე დააყენა და ფრთა გააშლევინა იმ კაცთმოყვარულს მოძღვრებას, რომ ყოველი ადამიანი, რა წოდებათა კიბის საფეხურზედაც გინდ იდგეს, მაინც ადამიანია, და ცითარცა ადამიანი — ყველასთან თანასწორი, თანასწორად შესაწყნარებელი და გულშესატიყარი. მართალია, ამ მოძღვრების დასაბამი დიდის ხნისაგან მოდის, მაგრამ ამ საუკუნემ ეს მოძღვრება განადიდა, განაძლიერა, გააფართოვა და, დაუდგა რა მეცნიერული საბუთი, ღარიბთა და უძლურთა სამწეო მოძღვრებად გარდააქცია. ამ მეცხრამეტე საუკუნემ სოციალური წყობილების იდეალად გამოასახა „გაუქმება ქონებისა და შემოსავლის მეტნაკლებად განაწილებისა ადამიანთა შორის, გაუქმებისა ყოველის კლასობრივის ბატონობისა და, შეძლებისამებრ, ყოველის კლასობრივის სხვადასხვაობისა, ფეხზედ წამოყენება და ხელშეწყობა გამრჯელ და მშრომელ კლასების წარსამატებლად“. ამ გზაზე წინა საუკუნეებს ერთად იმოდენა არა უქმნიათ რა, რაც ამ ერთმა მეცხრამეტე საუკუნემ ჰქმნა თავისდა პატივის მოსახსენებლად“.

ილია დაასკვნის:

„დღეს ღარიბსა და მდიდარს შორის, ძლიერსა და უძლურს შორის უფრო დიდი ზღვარი არის, ვიდრე ოდესმე ყოფილა, და აქ არის იგი სიმწვავე იმ ტკივილისა, რომლის მორჩენაც მე-19 საუკუნემ უანდერძა აწ მომავალ საუკუნეს. მეცნიერება, ადამიანის გონების წინ-

სვლა, ზნეობის აღმატება, — ჯერ ბევრს სხვას კიდევ ძლევამოსილობით მოიმოქმედებს, მაგრამ ამ მეცხრამეტე საუკუნის ანდერძზე უაღრესს და უდიდეს საგანს სხვას ვერას აღმოაჩენს და არ გაუთვალისწინებს კაცობრიობას დღეის ამას იქით“².

ასეთია ეს უკანასკნელი საპროგრამო წერილი, რომლითაც დიდი მწერალი მოაზროვნე, ქართველი ხალხის დიდი განმანათლებელი ილია ჭავჭავაძე — მიეგება ახალ საუკუნეს.

1900 წლისათვის უკვე მოხუცებაში შესული ილია (იგი ამ დროს 63 წელს იყო მიწვენილი) — ავად გახდა. ილიას დევური ჯანმრთელობა გატეხა მისმა დეურმა მუშაობამ.

ილია 1900 წლის ივნისში ევროპაში გაემგზავრა საექიმოდ.

1900 წლის ზაფხული და შემოდგომის დასაწყისი ილიამ დაჰყო გერმანიაში (ბერლინში) და ავსტრიაში. იგი ცოტათი მოკეთებული დაბრუნდა სამშობლოში.

ილიას მეგობარი არტურ ლეისტი წერს თავის მოგონებებში ამ მოგზაურობის გამომ:

„1900 წელს ილიამ გერმანია და ავსტრია მოიარა. იგი დიდი ცნობისმოყვარეობით ათვალეირებდა და უკვირდებოდა გერმანელების ცხოვრებას და კულტურას, მათ ყოველ წერილმანს აქცევდა ყურადღებას. მაგრამ ღვიძლი სამშობლო მაინც ძლიერ იზიდავდა თავისკენ. უცხოეთიდან დაბრუნებული ილია როცა თბილისს მოუახლოვდა, ისე მოხიზულ იქმნა საყვარელი ქალაქის ხილვით, რომ თვალზე ცრემლი მოადგა.

„ამას განსვენებული ილია მოურიდებლად მიამბობდა ხოლმე და თანაც დასძენდა: ყმაწვილობაში გამომიცდია ნაღველი სამშობლოს მოშორებით, მაგრამ ისე ძლიერ არა, როგორც ეხლა, მოხუცების დროსაო“³.

შემდეგ წელს, 1901-ში, ილიამ მეორეჯერ იმგზავრა ევროპაში, — პარიზში.

პარიზიდან დაბრუნების შემდეგ ილია ისევ განაგრძობდა ავადმყოფობას. რათა არ შეფერხებულიყო გაზეთ „ივერიის“ ხელმძღვანელობა, ილიამ გაზეთის დროებითი რედაქტორობა 1901 წლის ნოემბრიდან ჩააბარა ცნობილ საზოგადო მოღვაწეს ალექსანდრე სარაჯი-შვილს. ხოლო 1902 წლის აპრილიდან ილიამ მთლიანად გადასცა ალექსანდრე სარაჯიშვილს „ივერია“, რომლის უცვლელ ხელმძღვანელად და რედაქტორად იყო ილია მთელი მეოთხედი საუკუნის მანძილზე.

² იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. VI, 1927 წ., გვ. 6 — 8.

³ იხ. არტურ ლეისტი, საქართველოს გული, 1923 წ., გვ. 35.

¹ იხ. პოემა „აჩრდილი“, რედაქცია — 1872 წლისა, თავები XIII — XIV.

1905 — 1907 წლები

დადგა 1905 წელი.

ილია ამ დროს, უკვე 68 წლის მოხუცი, ავადმყოფობით იყო გატეხილი.

ილია 1905 წელს გამოდის საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიის მოთხოვნით.

ილია იცავს გლეხებს შავრაზმელთა გამოსვლებიდან.

ცნობილია, რომ 1905 წელს რუსეთში დგებოდა რეაქციური შავრაზმული ორგანიზაციები, რომელთაც მთავრობა აიარალებდა და იყენებდა ხალხის საწინააღმდეგოდ; ასეთი „შავი რაზმის“ მოწყობის ცდას ადგლი ჰქონდა საქართველოშიაც 1905 წელს. ილიამ თავადაზნაურთა ყრილობაზე გაბედულად გაილაშქრა ამ ბნელი საქმის ორგანიზატორთა წინააღმდეგ. ილიამ „შავი რაზმის“ მოწყობაში ჩათრეულს თავადაზნაურთა ერთ წრეს მიმართა სიტყვებით:

„...რად გინდათ იარაღი რომ აგისხამთ? ვისთვის ამზადებთ თოფებსა? გლეხებისათვის? არ გაბედოთ! ახალეთ თავეში ეგ იარაღი მათ, ვინც დაგირიგათ!“¹.

როდესაც 1905 წელს მარტში მთავრობამ ეგზეკუცია გაგზავნა დუშეთის მაზრაში, ილია წერილით ატყობინებდა თავის მოურავს: „მოსე!.. თუ ვინიცოხაა მანდ საგურამოში ჯარი მოვიდა, შენ თვითონ ჩადი და ვინც უფროსია ჩემმაგიერ სთხოვე, ხალხი არ დაწოკონ... თუ მაინცა და მაინც თავისი არ დაიშალონ, მაშინვე ფაიტონი გამომიგზავნე, მე თვითონ ამოვალ რა მე ხალხი ტყუილ-უბრალოდ არ გააფუჭონ“².

აქ საჭიროა მოვიხსენიოთ ილიას გამოსვლა 1905 წლის დასასრულს, როდესაც მთავრობამ დასავლეთ საქართველოში დამსჯელი ექსპედიცია გაგზავნა.

ილიას ამ გამოსვლის დამსწრე ი. ზურაბიშვილი შემდეგს წერს თავის მოგონებებში:

„ეს იყო 1905 წლის დამლევს: ნასაკირალის ამბების გამო დასავლეთ საქართველოში დამსჯელი რაზმი იგზავნებოდა ალიხანოვ-ავარსკის უფროსობით. უეჭველი იყო ხალხის რბევა და ქლეტა-ხოცვა, რაც მოხდა კიდევ. ქართველი საზოგადოების წარმომადგენელნი შეიკრიბნენ სათათბიროდ. რომ ამ საქმისათვის ეშველნათ როგორმე. ამ თათბირს ილიაც დაესწრო და

შესანიშნავი ენერგიული სიტყვა წარმოსთქვა. ამ გრძნობით და აზრით სავსე სიტყვის აღდგენას ვერ ვახერხებ, მესხიერება მალატობს. მაგრამ მახსენდება სიტყვის დასასრული. ილია წინადადებას იძლეოდა მეფისნაცვალს დელეგაცია მიეუზღავნოთ, დამსჯელი ექსპედიციის გაგზავნა გადათქვასო, თანაც უნდა განეუცხადოთ, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ ყველანი იქ წავალთ და ჩვენ ძმებთან ერთად „КОСТЫМ ЛЯЖЕМ“ (სიტყვა ილიამ რუსულად წარმოსთქვა).

„როდესაც კილაყამ შენიშნა, ხომ დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, რომ არავინ ჩვენგანი არ წავა და „КОСТЫМ НЕ ЛЯЖЕТ“-ო, ილიამ უპასუხა: „მაშინ სირცხვილი ჩვენ“, და რამდენადაც მაგონდება დაუმატა ერთ-ერთი შემდეგი ფრაზა: „ამ სირცხვილს ხალხი არ გააპატივებს“, ან „თორემ ხალხი თვითონ წავაო“³.

აღსანიშნავია, რომ როგორც ეს ირკვევა ჟანდარმერიის სამმართველოს მასალებიდან, ცარიტულ მთავრობას როგორც წინა პერიოდში, ისე 1905 — 1907 წლებშიაც მუდმივი საიდუმლო მეთვალურობის ქვეშ ჰყავდა ილია. როგორც ცარიზმის წინააღმდეგ განწყობილი განსაკუთრებული ავტორიტეტის მქონე პოლიტიკური მოღვაწე, თავგამოდებული დამცველი ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესებისა.

•

1906 წელს მარტში ილია ჩავიდა პეტერბურგში სრულიად რუსეთის თავადაზნაურობის საიმპერიო ყრილობაზე. როგორც საქართველოდან გაგზავნილი დელეგატი-ამომრჩეველი სახელმწიფო საბჭოსი.

1906 წლის აპრილში ილია არჩეულ იქმნა სახელმწიფო საბჭოს წევრად.

ინტერვიუში, რომელიც ილიამ მისცა სატახტო ქალაქის კორესპონდენტებს, პირველ რიგში იგი ეხზოდა საქართველოს აწიოკებას ცარიტული თვითმპყრობელობის დამსჯელ ექსპედიციების მიერ. ილიამ განაცხადა:

„საქართველოს აწიოკების შესახებ რაც რუსულ გაზეთებში დაიბეჭდა, ის სინამდვილის მესაღია. ჩვენი ხალხის ცხოვრება ჯოჯოხეთად გარდაქმნეს. მე დარწ-

¹ იხ. გაზ „ლიტერატურული საქართველო“, 1936 წ., № 7.

² იხ. ილია ჭავჭავაძე, ტ. IX, 1928 წ., გვ. 403.

³ ილია ზურაბიშვილი, მოგონება ილია ჭავჭავაძეზე, ილია ჭავჭავაძის საიუბილეო კრებული, 1939 წ., გვ. 323 — 4.

მუნიციპალიტეტის მთავრობის საბჭოში ამ საგანზე აღძრავენ შეკითხვას თუ სახელმწიფო საბჭოში მოხერხდა იქ შევეცდები დაუფარავად დაეხატო სრული და უტყუარი სურათი ჩვენი ქვეყნის ვაჟისა“

ილიამ ამასთან კორესპონდენტებს განუცხადა:

„სახელმწიფო საბჭოში მე ამომირჩია თავადაზნაურობამ. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ საბჭოში მე მარტო თავადაზნაურთა საჭიროებებზე ვილაპარაკებ თუ ამას პერიოდულად ზოგნი ჩემნი ამომრჩეველნი — ეს დიდი შეცდომაა სახელმწიფო საბჭოში თუ თავადაზნაურთა სახელით შევედივარ. ეს მხოლოდ ფორმალური. იურიდიული მხარეა არ დავფარავ და ვიტყვი საბჭოში მთელ საქართველოს და ქართველთა ინტერესების დამცველი ვიქნები. საერთო კითხვებზე ვეწვირა, ჩემ ღონეს“¹.

ილია თავის პირველ ინტერვიუში საქართველოს პოლიტიკური თვითმმართველობის საკითხს შეეხო. მან განაცხადა:

„მე დავიცავ ადგილობრივ ინტერესებს. ადგილობრივ საჭიროებათა და ინტერესების სფეროში მე მომიხდება დავიცვა ფართე თვითმმართველობა კანონმდებლობითი ღონისძიებით“².

ოფიციალური ხასიათის კრებულში „Государственный Совет, 1906 — 1907 гг.“, რომელიც 1907 წელს გამოქვეყნდა, და სადაც მოცემულია ცნობები სახელმწიფო საბჭოს შემადგენლობის შესახებ. ილიას შესახებ აღნიშნულია: „...сторонник широкого местного самоуправления, с широкими местными законодательными правами“³.

სახელმწიფო საბჭო გაიხსნა 1906 წლის 27 აპრილს. ილიამ და სახელმწიფო საბჭოს ერთმა წევრმა ჯგუფმა შეადგინეს სახელმწიფო საბჭოს შემადგენელი ფრაქცია ქრისტიანული მ. ბოლქვაძე. რომელიც 1905 — 1907 წლებში პეტერბურგში მუშაობდა და რეალურად მოწვევით იყო ილიას მოღვაწეობის სახელმწიფო საბჭოში შემადგენელი წევრის სახელმწიფო საბჭოს ამ შემადგენელ ფრაქციის შემადგენელი:

„ეს მცირე ჯგუფი შეადგენდა განცალკევებულ კომისიას და დიდის ყურადღებით ადევნებდა თვალს პირველ სათათბიროს — მუშაობას. ეს წრე თავის კრებებზე არჩევდა იმ კითხვებს, რომელნიც სათათბიროში მზადდებოდა. ასეთი დიადი კითხვები იყო: ამნისტია, სიკვ-

1 იხ. მ. ბოლქვაძე, ახლო წარსულიდან, ილია ჭავჭავაძე რუსეთში (1906 — 1907 წ.), ქურნალი „განათლება“, 1908 წ., № 3 — 4, გვ. 108.

2 იხ. ილიას ინტერვიუ, გადმოთქმული გაზეთში „Тифлисский Листок“ (1906 წ. 20 აპრილი).

3 იხ. დასახელებული კრებული, გვ. 129.

დილით დასჯის მოსპობა ავარული კითხვა და სხვა... სიკვდილით დასჯის მოსპობის შესახებ ვრცელი მოხსენების შედგენა ილიამ იქისრა

„ავარული კითხვის გარჩევის დროს ილიას ვრცლად და სერიოზულად დასაბუთებული მოხსენება სურდა წარედგინა“⁴.

სახელმწიფო საბჭოს პირველ სესიაზე. 1906 წლის 22 ივნისის სხდომაზე. ილია გამოდის სახელმწიფო საბჭოს შინაგანაწესის პროექტის კრიტიკით სადაც ილია ცარისტულ რეჟიმს „საძულველი ვიწრო-ბიუროკრატიული რეჟიმი“ სახელწოდებით მოიხსენებს ილია შეეხო რა შინაგანაწესის პროექტის იმ ნაწილს რომელიც კრძალავდა სახელმწიფო საბჭოსთან ჯალბის უშუალო ურთიერთობას კრძალავდა არა მხოლოდ დეპუტატების წარდგომას სახელმწიფო საბჭოში. არამედ წერილობითი განცხადებების წარდგენასაც საბჭოს თავმჯდომარისა ან საბჭოს წევრების საშუალებით. — ილიამ თქვა:

„Комиссия возымела желание дополнить учреждение (положение) Государственного Совета в наказе... — в смысле преграждения всякого общения между Государственным Советом и народом... Это немного напоминает ненавистное начало узко-бюрократического режима, который предполагает, что не правительственные лица и учреждения существуют для народа, а народ для этих учреждений...“⁵

ილია, სახელმწიფო საბჭოს წევრი ახლო ურთიერთობაში იყო სახელმწიფო სათათბიროს წევრებთან სახელმწიფო სათათბიროს ეროვნულ უმცირესობათა დეპუტატების კავშირმა ილია მიიწვია როგორც სრულუფლებიანი წევრი და ილია მონაწილეობას იღებდა კავშირის თათბირებში

ილია სისტემატურად ესწრებოდა პირველი სახელმწიფო სათათბიროს სხდომებს. მ. ბოლქვაძე თავის მოგონებებში წერს:

„მასხოვს ისეთი კრებები, როდესაც საბჭოს წევრთა ვრცელ ლოკში მარტო ილია იყო...“

„როდესაც რომელიმე დეპუტატი ტრიბუნაზე წარმოთქვამდა ძლიერსა და თამამ სიტყვას. ილია საამოდ მოღიმარ სახით გამოვიდოდა სათათბიროს კულუარებში და ალტაცებით აღნიშნავდა ორატორის სიტყვის დიდ პოლიტიკურ მნიშვნელობას... ილია ქება-აღტაცე-

4 იხ. ქურნალი „განათლება“, 1908 წ., № 3 — 4., გვ. 111 — 112.

5 იხ. სახელმწიფო საბჭოს პირველი სესიის 1906 წლის 22 ივნისის სხდომის სტენოგრაფიული ანგარიში.

ბასთან ერთად კრიტიკულად არჩევდა დებუტატთა ნათქვამს“

სათათბიროს ერთ სხდომაზე. — მოგვითხრობს მ ბოლქვაძე. — ერთმა დებუტატმა მთავრობის საწინააღმდეგო სიტყვა წარმოსთქვა; „ყველა მინისტრები. — განაგრძობს მ ბოლქვაძე. — დარბაზში ბრძანდებოდნენ და ისმენდნენ მსუსხაე მსჯავრს მე ჟურნალისტების ლოქაში ვიჯექი. სახელმწიფო საბჭოს ლოქა ჩვენ გვერდით იყო. აქ იყო ილიაძე. (ორატორის) სიტყვის შემდეგ წამოდგა. ჩამოუარა ჩვენს ლოქას და ნელის ფეხის ნაბიჯით გასწია კულუარებისაკენ. მაშინდელი მისი სახის გამოქვეყნება არასდროს არ დამავიწყდება. აქ იხატებოდა უსაზღვრო კმაყოფილება. სიამოვნება. ნეტარება. მტრის დამარცხებაზე აშენებული. ილიას სული და გული ღელავდა. მთელ სახეს აღმურთ მოდებოდა. ზღვათვალნი ბრწყინავდნენ.

„მშვენიერი სიტყვა წარმოსთქვა... ნეტავ რა გუნებაზედ არიან მინისტრები. ძლიერი მთარაზია. ურყეუ საფუძველზე აშენებული... — ამოხდა ენერგია-აღძრული და აღელვებული ილია.

„ასეთი სცენის მოწმე ხშირად ვიყავ“ 1.

•

სახელმწიფო საბჭოს პირველი სესია გაგრძელდა 1906 წლის 27 აპრილიდან 12 ივლისამდე.

ივლისში ილია საქართველოში დაბრუნდა ილია საქართველოში დარჩა 1907 წლის თებერვლამდე.

1907 წლის თებერვალში ილია ისევ რუსეთს გაემგზავრა სახელმწიფო საბჭოს მეორე სესიაზე, რომელიც გაიხსნა 20 თებერვალს და გასტანა 5 ივნისამდე.

სახელმწიფო საბჭოს ამ მეორე სესიაზე ილია გამოვიდა სიტყვით სიკვდილით დასჯის მოსპობის შესახებ.

ილია ამ გამოსცლისათვის დიდხანს ემზადებოდა ჩვენამდე შენახულა ამ სიტყვის შავები, კონსპექტური ჩანაწერები. საიდანაც ჩანს, რომ ილიას ეს სიტყვა ვრცელი მოხსენების სახით მოუხაზავს.

სამწუხაროდ სიტყვის სრული დედანი დღემდე აღმოჩენილი არაა. ირკვევა ამასთან, რომ ამ სიტყვის დაბეჭდვა, მისი წარმოთქმის შემდეგ, მთავრობას აუკრძალავს

ილიას სიტყვის შესახებ წყაროებში შემდეგი ცნობებია შენახული

ინიციატორი სახელმწიფო საბჭოში საკითხის დასმისა სიკვდილით დასჯის მოსპობის შესახებ — ილია ყოფილა. ეს კითხვა წინასწარ გარჩეულა სახელმწიფო

საბჭოს მემარცხენეთა ჯგუფში (რომლის ერთ-ერთი მთავარი ორგანიზატორი და წევრი იყო ილია) და ილიას თავის თავზე აუღია მოხსენების დამზადება ამ საგანზე ჟურნალისტი მ. ბოლქვაძე, რომელიც, როგორც მოვისხენეთ, მოწმე იყო ილიას მოღვაწეობისა საიუღ. მწიფო საბჭოში 1906 — 1907 წლებში. გადმოგვცემს:

„...სიკვდილით დასჯის მოსპობის შესახებ ვრცელი მოხსენების შედგენა ილიამ იკისრა“.

მოხსენების დამთავრების შესახებ იგივე მ ბოლქვაძე გადმოგვცემს ილიას ნათქვამს:

„გულში საღამოს დავასრულე ჩემი მოხსენება სიკვდილით დასჯის შესახებ ამ დღეებში წავიყვითხე ჩვენ წრეს (სახელმწიფო საბჭოს მემარცხენეთა ჯგუფს). მერმე კი სახელმწიფო საბჭოს“ 2.

სახელმწიფო საბჭოს წევრი ცნობილი რუსი მეცნიერი მაქსიმე მაქსიმეს-ძე კოვალევსკი აღნიშნავს ამას. თან, რომ სახელმწიფო საბჭოში სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ ილიასთან ერთად გამოსულა პროგრესული მოღვაწე პროფ. ტაგანცევი მ მ კოვალევსკი გადმოგვცემს: „князь И. Чавчавадзе высказался за отмену смертной казни“... „заодно с проф. Таганцевым“.

ილიას სიტყვა სიკვდილით დასჯის მოსპობის შესახებ, როგორც ირკვევა, წარმოუთქმამს სახელმწიფო საბჭოს სხდომაზე 1907 წლის 17 აპრილს ან 2 მაისს. სახელმწიფო საბჭოს ამ სხდომების სტენოგრაფიული ანგარიშები დაიბეჭდა ხარკეუბით. რადგან ამ სხდომებზე წარმოთქმული ზოგიერთი სიტყვის დაბეჭდვა მთავრობას აუკრძალავს ამ აკრძალულ სიტყვათა შორის ყოფილა, როგორც ირკვევა ილიას სიტყვაც.

ის გარემოება, რომ მთავრობას აუკრძალავს ილიას სიტყვის გამოქვეყნება მოულოდნელს არას შეიცავს ეს არის ის ხანა. 1907 წელი, როდესაც რევოლუციის დამარცხების შემდეგ, რეაქციის თარეშის დროს, რუსეთის იმპერიაში და კერძოდ საქართველოში საბრძოლველები იყო აღმართული ხალხის საუკეთესო წარმომადგენელთა დასასჯელად.

ილიას სიტყვა პირდაპირ იყო მიმართული მთავრობის რეპრესიების წინააღმდეგ. (სიტყვის კონსპექტში ილიას ჩანიშნული აქვს გასაშლელად შემდეგი დებულება: „Убийство, смертная казнь стали таким обычным явлением... Подобные события перестали быть новостью...“)

ილიას, რასაკვირველია, კარგად ესმოდა, რომ მისი სიტყვა სახელმწიფო საბჭოში დარჩებოდა „ხმად მღალა-

1 იხ. ჟურნალი „განათლება“, 1908 წ., № 3 — 4, 119. 114 — 116.

2 იხ. ჟურნალი „განათლება“, 1908 წ., № 3 — 4. გვ. 110 — 111.

დებლად უდაბნოსა შინა“. (სიტყვის იმავე კონსპექტში ილიას ჩანიშნული აქვს წარმოსათქმელად: „вопрос об отмене смертной казни, несмотря на все наши старания, не пройдет..., группа, ставящая этот вопрос, слишком малочисленная, чтобы произвести какое либо впечатление, какое либо замешательство среди огромного большинства остальных...“)

ილიამ სახელმწიფო საბჭოს ტრიბუნა გამოიყენა იმისათვის, რათა გაბედულად დაეგმო ცარისტული თვითმპყრობელობის სისხლიანი გზა და მხარში ამოსდგომოდა ნათელი მომავლისათვის მებრძოლთა რიგებს.

ილიას რადიკალურმა პოზიციამ სახელმწიფო საბჭოში გამოიწვია რუსეთის რეაქციული თავადაზნაურული წრეების განსაკუთრებული გულსწყერომა და აღშფოთება.

მას შემდეგაც კი, რაც ილია მოჰკლეს თვითმპყრობელობის აგენტებმა. ეს მძულვარება ილიასდამი რეაქციული წრეებისა არ შენელებულა.

მ. ბოლქვაძე თავის მოგონებებში ილია ჭავჭავაძეზე წერს (1908 წ.):

რუსეთის თავადაზნაურთა უმრავლესობა (მათ შორის სახელმწიფო საბჭოს წევრნი და ამომრჩეველნი) დღესაც დიდი საყვედურით იგონებენ ილიას. უკანასკნელ თავადაზნაურთა არჩევნებზე (1908 წ.) სახელმწიფო სათათბიროს „ცნობილმა“ წევრებმა კრუტენსკიმ და მარკოვმა ბრძანეს:

„ჩვენ (თავადაზნაურობამ) ავირჩიეთ ილია ჭავჭავაძე, იმან მთელი თავადაზნაურობა შეგვარცხინა. ჩვენ შევცდით და ვნანობთ. ეხლა თუ საიმედო კანდიდატს დავცისახელებთ (თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობა), ისეთს, როგორც გენერლები ორბელიანი და მუხრანსკია, თუნდაც წერა-კითხვაც არ იცოდნენ, დიდის სიამოვნებით ავირჩევთ... ამას სხვებმაც ბანი მისცეს“¹.

სახელმწიფო საბჭოში ილიას მოღვაწეობის შესახებ ინტერესს წარმოადგენს მოგონება ცნობილი რუსი მეცნიერის მაქსიმე მაქსიმეს-ძე კოვალევსკისა, რომელიც, როგორც მოვიხსენიეთ, ილიას დროსვე იყო სახელმწიფო საბჭოს წევრად (იგი 1907 წელს, ილიაზე გვიან იყო არჩეული სახელმწიფო საბჭოში).

ილიას ხსოვნისადმი მიძღვნილ კრებაზე, რომელიც

¹ იხ. ჟურნალი „განათლება“, 1908 წ., № 3 — 4, გვ. 108 — 109.

მ. კოვალევსკის თავმჯდომარეობით გაიმართა პეტერბურგში 1913 წელს, მ. კოვალევსკიმ თავის სიტყვაში თქვა:

„Мы собрались чествовать память крупного общественного и политического деятеля, которого академическая группа в Государственном Совете имела честь считать ближайшим союзником своих редко когда успешных начинаний.“

Очевидно, что в учреждении, добрая половина которого составлена из людей старого порядка, попавших в Государственный Совет по назначению, взгляды людей, идущих во главе освободительного движения, встречают лишь слабую поддержку в представителях некоторых земств... В числе этих немногих был и князь Илья Григорьевич Чавчавадзе. Когда после роспуска первой Думы и неудачной попытки поставить мою кандидатуру на выборах во вторую я был призван доверием русских Университетов и Академии Наук заседать в Государственном Совете, я застал в нем князя Чавчавадзе горячим сторонником совместной работы с так называемыми представителями науки.

Имя его связывали с немногими определенными голосованиями Государственного Совета в те три месяца, в какие продолжались заседания нашей первой представительной палаты. Нужно ли говорить о том, что каждый раз он оставался в меньшинстве?

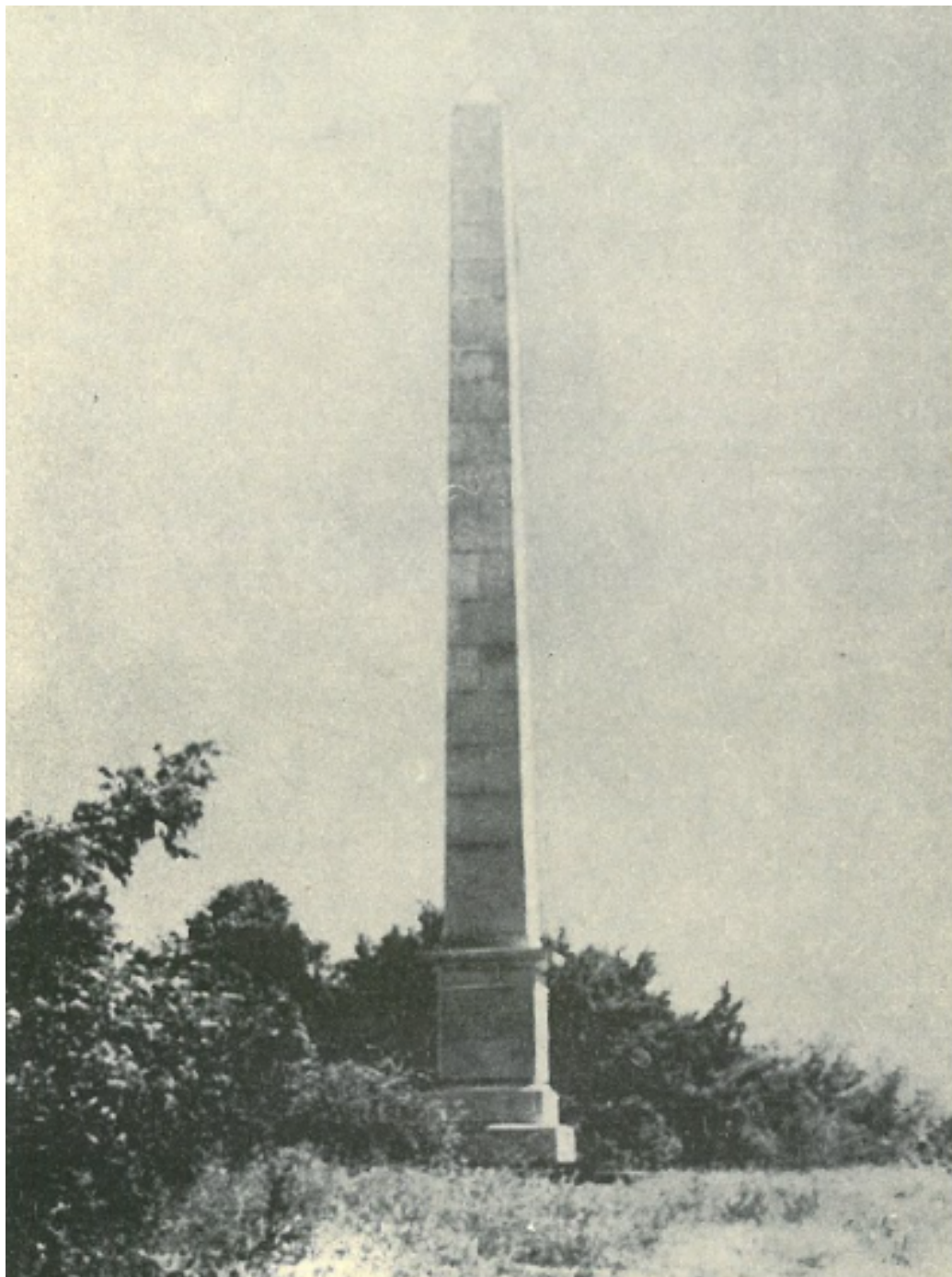
Заодно с проф. Таганцевым, пятидесятилетнее служение которого русской государственности мы будем праздновать на днях, князь Чавчавадзе высказался за отмену смертной казни.

Он был в числе немногих сторонников широкой аграрной реформы, имевшей своей задачей расширение крестьянского землевладения“.

მ. კოვალევსკის სიტყვით ილიას ცქერა მიმართული იყო მომავლისაკენ — „к светлому будущему, построенному на началах свободы и общественной солидарности“².

1907 წლის 5 ივნისს დასრულდა სახელმწიფო საბჭოს სესია. ილიას გული საქართველოსაკენ მოისწრაფოდა.

² მ. კოვალევსკის სიტყვის დედანი დაცულია სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის არქივში (ფონდი 103, აღწ. 1, № 561). პირი სიტყვისა მოიპოვება ყვარლის მუზეუმში.

წიწმურობა.
ილიას ობელისკი

ილია რუსეთში მეუღლით იყო. ილიას უთქვამს მახლობელთათვის:

„...ამდენი ხანი არ ეყოფილვარ საქართველოში!.. ზაფხული თუ იქ არ გავატარე, ჩვენს ქვეყანას არ გადავჩუქდე, ზამთარში აქ რა გაშაძლებინებს?! განა დიდი ხანი დამრჩენია?“ 1.

1907 წელს ივლისში ილია მეუღლით დაბრუნდა საქართველოში.

ზაფხულის თვეები, ივლისი და აგვისტო, ილიამ საქართველოში გაატარა.

1907 წლის 30 აგვისტო — წიწამურის ტრაგედიის დღე — უდიდესი სამგლოვიარო თარიღია ქართველი ერისა.

ამ დღეს თვითმპყრობელობის აგენტებმა მოკლეს ქართველი ხალხის ერთგული შვილი ილია ჭავჭავაძე.

ილიას წმინდა სისხლი დაიღვარა წიწამურში, არაგვთან, იმ არაგვთან, რომელსაც ილია ახალგაზრდობისას ზიზართავდა სიტყვებით:

ჩვენო არაგვო! რა რიგ მიყვარხარ!..
ქართველის ცხოვრების მოწამელ შენ ხარ...
შენს კიდებზედ ჩემი მამული
იყო ერთ დროსა განმშვენებული!

შენ ზვირთებს შორის ჩემის ქვეყნისა
გრძელი მოთხრობა დამარხულია,
და წმინდა სისხლი ქართველებისა
შენს კიდებზედ გადასხმულია.

საქართველოსათვის თავდადებულ გმირთა წმინდა სისხლს კვლავ შეერთო წმინდა სისხლი ილიასი.

ათი დღე, 30 აგვისტოდან — 9 სექტემბრამდე, გლოვის ზარი გაისმოდა საქართველოში.

9 სექტემბერს ქართველმა ხალხმა ილიას ნეშტი.

იხ. მ. ბოლქვაძე, დასახელებულა წერალი. კურნა-
ნა „განათლება“, 1908 წ., № 3 — 4, გვ. 135.

რომელსაც დაედინა ცრემლი მთელი საქართველოსი. მიაბარა მშობლიურ მიწას მთაწმინდაში.

ასეთი იყო დიდი მწერლის ცხოვრების გზა.

ამო იყო მტრის წადილი შებრძოლებოდა იმას, რაც მარადისია, მოესპო გასროლილი ტყვიით ის რაც უკვდავია. უკვდავია ილიას საქმე.

ილიას სახე დღეს ჩვენ გვინათებს ქართველი ერის დიდ წინაპართა სახეებს შორის.

ჩვენმა თანამედროვეობამ მიიღო ის ძვირფასი მემკვიდრეობა, რომელიც ილიამ ქართველ ერს უანდერძა. ახალმა საქართველომ ღირსეულად დაატასა ილიას ღვაწლი.

1937 წელს 9 ნოემბერს ქართველმა ხალხმა, საბჭოთა კავშირის ყველა მოძმე ერებთან ერთად, დიდის ზეიმით ილესასწავლა ილია ჭავჭავაძის ასწლოვანი იუბილე.

საკავშირო კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა ორგანომ „პრავდა“ ილიას იუბილეს მიუძღვნა სპეციალური მეთაური, სადაც გაშუქებული იყო როლი ილიასი, როგორც საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უდიდესი მოღვაწისა მე-19 საუკუნეში.

საბჭოთა საქართველოში იცემა ილიას ნაწარმოებთა სრული კრებულები. ილიას ნაწერები ფართოდ ვრცელდება ხალხში.

აღსრულდა აკაკის სიტყვები, რომლითაც იგი გამოეთხოვა თავის დიდ თანამოღვაწე ილიას:

„აწ ილია არ მომკვდარა,
მამულისთვის რჩება ლამპრად“.

ქართველმა ხალხმა უდიდესი სიყვარულით შენოსა სამშობლო ქვეყნის მოამაგის, მამულის ლამპარის, დიდი ილიას სახელი.

ქართველმა ხალხმა მიიღო და შეიტკბო დიდი ილიას სიტყვა. ილიას განძი და ანდერძი.

პავლე ინგოროვსკი

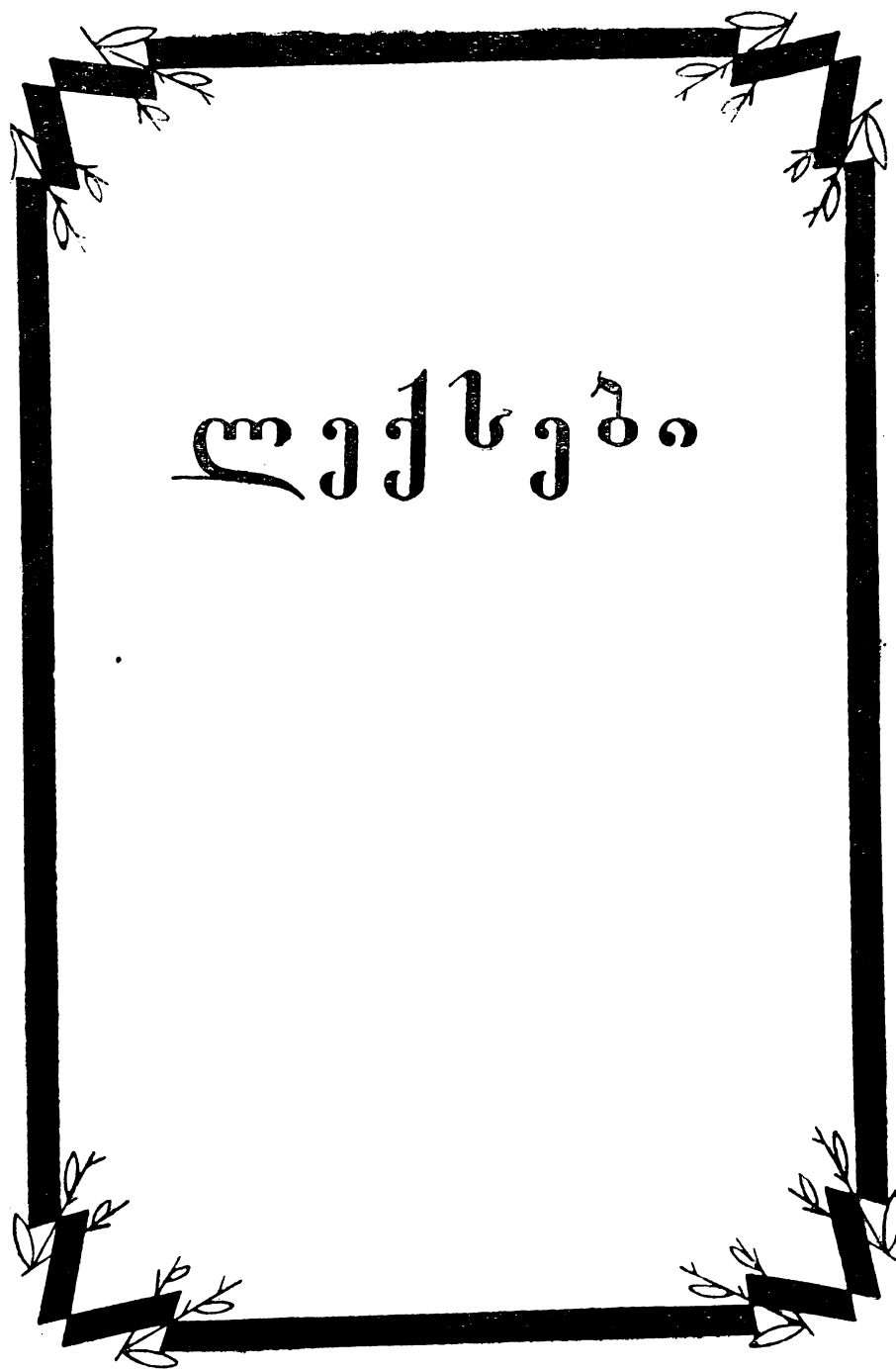

ილიას საფლავი მთაწმინდაში.

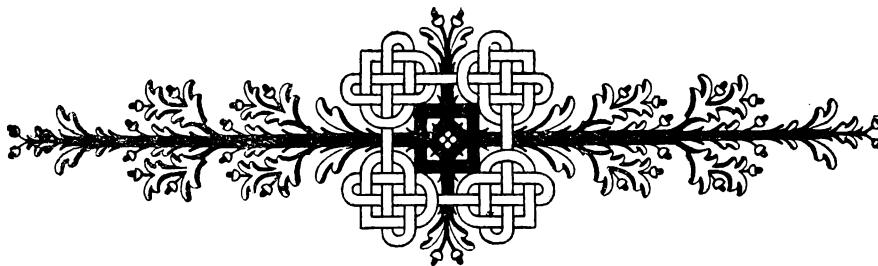
მეც მარტო გეგონა,
მეც გეგონა მე გეგონა,
მეც გეგონა მე გეგონა,
მეც გეგონა მე გეგონა.

მეც გეგონა მე გეგონა,
მეც გეგონა მე გეგონა,
მეც გეგონა მე გეგონა,
მეც გეგონა მე გეგონა?

მეც გეგონა მე გეგონა,
მეც გეგონა მე გეგონა,
მეც გეგონა მე გეგონა,
მეც გეგონა მე გეგონა.

ლექსები

უვარლის მთებს

! სამშობლო მთებო! თქვენი შვილი განებებთ თავსა,
მაგრამ თქვენ ხსოვნას ვერ მივცემ მე დავიწყებასა:
თქვენ ჩემთან ივლით გაუყრელად, ვით ჩემი გული,
თქვენთან, ჰე, მთებო, ბუნებითა შეუღლებული!
მახსოვს, ყრმა ვიყავ, ძლივს მოსული-გონს და ცნობასა,
როს სილიადე თქვენი მგვრიდა კანკალს, ჟრჟოლასა...
იგი არ იყო შიშის ჟრჟოლა, შიშის კანკალი,
იგი არ იყო ძვრა გულისა მფრთხალი და მხდალი. /
მე თრთოლით ვსჭვრეტდი ლაჟვარდ ცაზედ თქვენსა სიმადლეს
და შევნატრიდი ყმაწვილურად თქვენს ზემო მხარეს;
სადაც ღრუბელნი ვერ ჰბედავდნენ შიშით სრბოლასა,
სადაც ისმენდით ამაყადა გრიგალთ ჭროლასა,
სადაც წეროთა ქარავანი, ცას დაღუპული,
თქვენ თავთან იყო თითქმის ძლივ-ძლივ გასწორებული, —
იქ მე ვნატრობდი, ყმაწვილ ყრმობის სიმარტივესა,
ფრენას და ტანტალს თქვენს საშინელ გრიგალივითა.

ენატრობდი ხოლმე, რომ ვეხვიო სუბუქსა ქარსა,
ან თავისუფალ არწივისა ძლიერსა ფრთასა,
რომ აღმოვფრინდე და შევეხო თქვენს ამაყ თავსა.

როცა ჰღმუოდნენ ხევში მძვინვარე სასტიკნი ქარნი,
ვითარ მრისხანე დაჭრილ ლომთა საშიშნი ხმანი,
ვითა ფოთოლი — ისე ვთრთოდი, ვუგდებდი რა ყურს,
იმ ხმებში ვგრძნობდი მე რაღაცას ნაცნობს, მშობლიურს.
თუ მაშინ ყრმისთვის უცხო იყო თავმოწონება,
აწ მომწონს თავი, მეგობრებო, რომ დაბადება
თქვენ შორისა მხვდა, ბუნებისა თქვენის ვარ შვილი,
გრიგალთა, მეხთა, ქუხილთ შორის ქართველად გაზრდილი.
როს ყმაწვილური მწუხარება ჩემს ყმაწვილურს გულს
სწავრავდა ხოლმე, თქვენ-წინ ვლვრიდი ჩემ ცრემლთ ნაკადულს,
თქვენ შეგჩიოდით, შეგტიროდით, თუმც კი იმ ჩემს ცრემლს,
როგორცა ეხლა, ისე მაშინ არ სცემდით ნუგეშს...
და ეს აჩრდილნი საოცნებელთ წარსულთა წამთა
ჩემს სიკვდილამდე მემარხება გულშია ღრმათა!..

რარიგ მიყვარდით, მეგობარნო ჩემ ყმაწვილ ყრმობის,
და აწ მაშორებს თქვენთან ვალი ამ წუთის-სოფლის,
მომავლის ბედი გაყრას ითხოვს ჩემგან მსხვერპლად
და რას მომთხოვდა უარესსა დასასჯელად?!
ყოვლი ნაბიჯი ჩემის ცხენის თქვენთან მაშორებს,
ყოველი წუთი გკარგავს თქვენა და მეც მობლეს...
აგერ თქვენც ჰქრებით თანდათან... თქვენსა მწვერვალსა
ძლივს ვარჩევ... წუთიც!.. მხოლოდღა ვსჭვრეტ ციაგსა ცასა.
ამაოდ ვებრძვი მანძილსა და ჰაერის სისქეს
და მოუსვენრად ვატანტალებ მწუხარს თვალსა ჩემს!..
თქვენნი მწვერვალნი აღარ სჩანან და მშვენიერად ცას
აღარ უმკობენ ერთნაირსა ციაგს კამარას!..

მშვიდობით, ჩემნო, თვალში ცრემლით განებებთ თავსა...
უცხოეთიდან კვლავ მოგაწვდნენ ჩემს გულს და თვალსა;
კვლავ გაგიღიმებთ შორ ქვეყნიდან თქვენ ჩემი სული,
და დამიწყებსცა სიყვარულით ფეთქასა გული.

სანთელი

ვზივარ და შევჭრეტ ჩემ-წინ სანთელსა,
რომელიც წელან უხვად ნათელსა
ჩემს ოთახს ჰფენდა და აშუქებდა
და თვალ-წინ ბნელსა განმინათლებდა;

აწ მიწურვილა გასაქრობლადა,
შანდლისა თავზე ძლივ-ძლივლა ბეუტავს,
ხან ჩაქრება და ხან მნათობლადა
კვლავ შანდლიდამა წამოიხედავს...

ებრძვის სიკვდილსა ჩემი სანთელი,
მაგრამ მას, წყეულს, რა დაამარცხებს?
ლაქვარდად ქმნილი სუსტი ნათელი
შანდლის ჯურღმულში თავსა ანარცხებს.

აგერ ოთახსაც ჩრდილმან გადაჰკრა,
კედლებზე ძლივს სცემს ბნელადა შუქი,
აგერ სანთელიც შანდალში ჩაქრა...
რა დამრჩა მისგან? — მწვარი პატრუქი.

ეგრეთაც კაცი ძლიერი ჰქრება,
რა ეწვევა მას სიკვდილი — მტერი;
მშვენიერ არსის მაგიერ გვრჩება
ერთი მუჭა-ლა გამხმარი მტვერი.

16 დეკემბერი, 1857 წ.
პეტერბურგი.

I

სამართალს ფულითა ესჭრიდი,
გროშისათვის კაცს გავყიდი,
თვით ძმას ორმოს გავუთხრიდი
და ჩემს ჯიბეს ნელ-ნელ ვზრდიდი;
საზრდოს გლესსა წავართმევდი,
მშიერს, მწყურვალს დავაგდებდი,
თუ შიმშილით მოკვდებოდა,
მე ის არ დამნანდებოდა.
რაც კი რამ ჰქონდა საწყალსა,
ჩემს ჯიბეს აძლევდა ხარჯსა;
ჩემი ჯიბე ვტენე, ვტენე,
ისე მოკვდი, ვერ გავტენე.

II

ობლის ვედრება, ტირილი
ჩემთვის იყო გაუგებრად,
განა ვიყავ მე გულჩვილი?
სხვის ტირილი მიჩნდა მღერად.
წვირლ-შვილნი გლესთა ქვრივებსა
შიმშილით ეხოცებოდნენ, —
მათაც კი ესთხოვდი ფულებსა,
როს საქმისთვის მოვიდოდნენ.
ირჩობოდა, კაცს ვხედავდი,
მე შემეძლო მის მორჩენა, —
მის მორჩენას გავბედავდი,
თუ მესმოდა ვერცხლის ბზენა.

თუ არა და ხელსა ვკრავდი
და მას წყალში მე ჩავკლავდი,
ბევრსა საქმეს ამის მსგავსსა
მე ვიქმნოდი მეტად კარგსა.
სიცოცხლეს კარგად ვიცნობდი
და იმ ცნობით ვსარგებლობდი:
დროზედ სიბრძნე ვიცოდი,
დროზედ თვალის ახილება,
დროზედ სიფიცხით ვიწოდი,
ხანც ვიცოდი დაზანტება.

IV

გლეხებთან ვიყავ ჭკვიანი,
ტუტუცი ნაჩაღნიკთანა;
უხმოსთან ვიყავ ხმიანი
და უსიტყვო ხმიანთანა.
ვინც მე შიშით მიყურებდა —
მას ბრაგა-ბრუგს დავუწყებდი,
და ვინც კი დამიყვირებდა —
მას მე ფეხ-ქვეშ ვუძვრებოდი.
ღმერთმან მომცა მარდი ხელი,
დაუღლეო თავის-ღლეში,
მუნით ცურდებოდა ჭრელი
ჩემ გაუმადლარ ჯიბეში.

V

სულ ჯიბისთვისა ვცდილობდი,
მისთვის კაცსა ტყავს ვაძრობდი:
ეს წყეული ვტენე, ვტენე,
აჰა, მოგვკვდი, ვერ გავტენე...
რალა გითხრათ? ვიყავ კარგი,
ქვეყნისათვის დიდი მარგი.
არც ვიყავ დიდი, არც მცირე,
ჩემს ღლეში ცრუადა ვსწირე;
არც ვიყავ გლეხი, არც ბეგი,
მაშ, რა ვიყავ? მდივანბეგი!

და აწ, მეხი გლეხებისა,
ერთგული ყმა ფულებისა,
მტვრადა ვდევარ სამარესა,
მოდი, ენდე ცრუ სოფელსა!..
შეიბრალეთ ჩემი გვამი!..
თუ ოდესმე ვინმე მნახეთ,
საიქიოს თუა ქრთამი,
გამახარეთ, ჩამომძახეთ.

27 დეკემბერი, 1857 წ.

პეტერბურგი.

„გადი-გამოდი, გუთნო,
ლირლიტავ, ბანი უთხარო“.

ერთს ბედ ქვეშა ვართ, ლაბავ, მე და შენ,
წილად გვარგუნეს შავი მიწა ჩვენ.
ერთგულად ვჭიმოთ ჭაპანი ჩვენი,
უსიხარულოდ დავლიოთ დღენი,
ბელტი ბელტზედა გადმოვაწვინოთ
• და შრომის ოფლი მიწას ვაწვინოთ.
ნუ დამიღონდი!.. შენი უღელი
ჩემს უღელზედა არ არის ძნელი:
მეც შენებრ მიწას დავყურებ თვალით,
რადგანაც ზეცა წამართვეს ძალით;
შენებრ მეც მელის მიწა ვით მსხვერპლსა,
სიკვდილის შემდეგ დასავიწყელსა.
შენ პირუტყვი ხარ და მე მეტყველი?!
ეგ, ჩემო ლაბავ, ნუ შეგშურდება...
რად მინდა ხმალი, თუნდ იყოს მჭრელი,
თუ სიმართლისთვის დამიჩლუნგდება?
აბა, რას გვარგებს ჩვენ ის გუთანი,
რომე აჩეჩოს მარტო მიწანი
და არ მოსთხრიდეს ძირით. იმ ბალახს,
რომელიც უშლის თესლსა ამოსვლას?
მე ჩემის ჭირის, ჩემის წუხილის,
ჩემის კაცობის გულის დუდილის
სიტყვანი გულში მეზადებიან,
მაგრამ გულშივე უხმოდ ჰკვდებიან.
შენ ვერ გაიგებ მეტყველის ტანჯვას,
როცა სიტყვასა მართალს გულში ჰკლავს!..
აქ, მენდე, ლაბავ, ჩემი უღელი
შენს უღელზედა უფროა ძნელი.

მაშ, რა გაღონებს?.. გასწი ჭაპანსა
და გაიტანე გუთანი ბოლოს,
ნუ უღალატებ ძველს ამხანაგსა,
ის შენ აცხოვრე, მან შენ გაცხოვროს!..

4 ივნისი, 1858 წ. პეტერბურგი
(ბოლო რედაქცია 1863 წ.)

ტიალ სივრცეში ოხრად ვნახე ბნელი უფსკრული,
 ჯოჯოხეთისა სიწყვდიადით ღრმად გადაკრული.
 და იმ საშიშარ სამარისებრ უზომო სიღრმეს
 ვსჭვრეტდი არეულთ ურთიერთთან ნგრეულთა ქვეყნებს.
 რისხვა წყევლისა, შეჩვენების და განგებისა
 იყო თანმგზავრად გაწირულის იმ ქვეყნებისა.
 სისხლით აღვსილსა ფიალასა იქ მზენი ჰგვანდნენ
 და ჯოჯოხეთის უფსკრულადა ვარსკვლავნი სჩანდნენ.
 მზე, მთვარე, ზეცა, დედამიწა საშიშ გრილით
 უგზო-უკვლოდა წანწალებდნენ ტრიალით მალით.
 აქ მთვარე მზესა — იმ სისხლის ტბას — მიაწყდებოდა
 და ზარიტ, გრგვინვით და ქუხილით უკუ ხტებოდა...
 და მზიდამ თითქო სისხლი სიღრმეს ღვარად სდიოდა
 და მუნით ალი ჯიგრის ფრადა ამოდიოდა.
 და ის ქვეყნები იმ ალის ფრით იყვნენ ისეთი,
 თითქო უზომო სივრცეს მოცურს თვით ჯოჯოხეთი.
 და ღვთის რისხვისა ხმისა მძაფრი და ყრუ გრილი,
 ქვეყნებთა მრავალთ უგზო-უკვლოდ წყევლით ტრიალი,
 გრიგალთა, ცეცხლთა, წყალთა, ხმელთა ერთად მოდენა,
 „წყეულიმც იყავ, წყეულიმცა!“ ამის მოსმენა, —
 მეგონა, დემონთ აღმშფოთველთა ლხინად ეყოფათ,
 მაგრამ ზოგად შიშთ კაცებრ მხდალად ყველა ემონათ.
 კაცებრ დემონნიც, ჩვეულებრივ სულით ძლიერნი,
 იმ შეჩვენებულ ქვეყნებშია თრთოდნენ, ვით ხენი...
 კაცებრ დემონნიც ურთიერთსა კბილით ხორცს ჰგლეჯდნენ
 და სამარცხვინო სიმხდალით კბილთ აკრაჭუნებდნენ.

ყველა ელოდა, განუშლიდა ხელებს სიკვდილსა,
იწვევდა, როგორც უკანასკნელს ნუგეშს შთომილსა,
მაგრამ სიკვდილიც იქ თვის მეხთა არ აღვიძებდა
და იმა ქვეყნებს ღვთის რისხვასა მიაწებებდა!..

15 ივლისი, 1858 წ.

ტიარლევო.

ლოცვა

მამაო ჩვენო, რომელიც ხარ ცათა შინა!
მუხლმოდრეკილი, ღმობიერი ვდგევარ შენ წინა:
არცა სიმდიდრის, არც დიდების თხოვნა არ მინდა,
არ მინდა, ამით შეურაცხ-ვჰყო მე ლოცვა წმინდა...
არამედ მწყურს მე განმინათლდეს ცით ჩემი სული,
შენგან ნამცნების სიყვარულით აღმენთოს გული,
რომ მტერთათვისაც, რომელთ თუნდა გულს ლახვარი მკრან,
გთხოვდე: „შეუნდე, — არ იციან, ღმერთო, რას იქმან!“

17 ივლისი, 1858 წ.

ტიარლევო.

•

მთვარე მიცურავს ღინჯადა ცაზედ
და თვის მკრთალ სხივთა ჰყრის ქვეყანაზედ.
მძინარ სოფელსა კამარა ცისა
თვის სიმშვიდითა არ უფრთხობს ძილსა.
ყოველი ჰჩუმობს გარშემო ჩემსა,
სძინავთ ნიავეთა, სძინავთ ფოთლებსა,
ყველა ტკბილ ძილში ბედითა სტკბება,
ყველას მშვიდობა გარს ეფინება, —
და მხოლოდ ჩემი ურვით მოკლული
შემომტირის მე მწუხარედ გული...
მისთვის ხომ არა, რომ ვსჭვრეტ სხვა ზეცას,
სხვათა უფერულთ გარსკვლავთა დენას?
თუ მოაგონდა, რომ ერთხელ მეცა
ეგრეთ დამცქერდა სამშობლოს ზეცა,
ზეცა სულ სხვა ფრად გაბრწყინებული
და სულ სხვა რიგად დამშვიდებული.

23 ივლისი, 1858 წ.

ტიარლევო.

• • •

დაე თუნდ მოგვკვდე, არ მეშინიან,
მაგრამ კი ისე, რომ ჩემი კვალი
ნახონ მათ, ვინცა ჩემს უკან ვლიან,
თქვან: ალასრულა მან თვისი ვალი;

რომ ჩემს საფლავზედ დაყუდებულმან
ქართველმა, ჩემგან შეყვარებულმან,
გულწრფელობითა და სიმართლითა,
მე ჩამომძახოს თუნდ ჩემის ხმითა:

იყავ მშვიდობით შენს მყუდრო ძილში!
შენ გიცოცხლია, როგორც უნდოდა;
თქვას: შენი ქნარი შორს ჩვენგან — ჩრდილში
ამაოდ ჩვენთვის არ ხმაურობდა.

19 ნოემბერი, 1858 წ.
პეტერბურგი

ჩემი

8034 000000025

ქართველის დედას

აწმყო, შობილი წარსულისაგან,
არის მშობელი მომავლისა.

ლ ე ი ბ ნ ი ც ი

ქართველის დედაო! ძუძუ ქართველისა
უწინ მამულსა უზრდიდა შვილსა;
დედის ნანასთან ქვითინი მთისა
მას უმზადებდა მომავალ გმირსა...
გაჰქრა ის დროცა!.. დიდმა ნაღველმა,
კირთების ქვეშე დაჩაგრულ ბედმა,
სრულად მოგიკლა სიცოცხლის ძალა,
თვით შენი შვილიც ჩრდილად შესცვალა.
მითხარ, — სადღაა მამა-პაპური
მხნეობა, ხმალი, მკლავი ქველური,
სახელისათვის ამაყი თრთოლა,
მამულის მტერთან მედგარი ბრძოლა?
მას ნულარ ვსტირით, რაც დამარხულა,
რაც უწყალის დროთ ხელით დანთქმულა;
მოგიკლათ წარსულ დროებზედ დარდი...
ჩვენ უნდა ვსდიოთ ეხლა სხვა ვარსკვლავს,
ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი,
ჩვენ უნდა მივსცეთ მომავალი ხალხს...
აქ არის, დედავ, შენი მაღალი
დანიშნულება და საღმრთო ვალი!
აღზარდე შვილი, მიეც ძალა სულს,
საზრდოდ ხმარობდე ქრისტესა მცნებას, —
შთააგონებდე კაცთა სიყვარულს,
ძმობას, ერთობას, თავისუფლებას, —
რომ სიკეთისთვის გული უთრთოდეს
და მომავლისთვის ბედთანა ბრძოდეს...

მენდე, მიიღებს ნერგს, შენგან დარგულს,
და მოგვცემს ნაყოფს, ვით კაცი, კაცურს.
დედავ! ისმინე ქართველის ვედრება:
ისე აღზარდე შენ შვილის სული,
რომ წინ გაუძღვეს ჰემმარიტება,
უკან ჰრჩეს კვალი განათლებული.

15 დეკემბერი, 1858 წ.
პეტერბურგი.

მაშინ დავსტკბები სრულის სამოთხით,
როს, ვით მე გეტრფი, შენცა მეტრფოდე,
და ქალწულების კრთომით, მორცხვობით
მე შენს სიყვარულს მეუბნებოდე;

მე დაგყურებდე ტრფიალებითა,
შენ ჩემს გულზედა თავი გესვენოს;
მწყუროდეს, მაგრამ კრძალულებითა
მე შენთვის კოცნაც ვერ გამეხედნოს.

ვიშ, მაგ შენს ნარნარს გულის-ცემასა.
ვით ლოცვის ბგერას, ლმობით ვისმენდე
და ცოდვილთ ფიქრთა ზედ-მოსევასა
შენის სიწმინდით ვიგერიებდე...

1858 წ.

ჩემი თარიღი

(მიზაძვა ალ. ჭავჭავაძისადმი)

ჰე, ძმანო! ნეტავი ჩვენა,
 ჰარიარალი,
 დღეს მოგვეცა შვება-ლხენა,
 თარიარალი!
 მამულისა სიყვარულმა
 ძმობა გულში ჩაგვიყენა.

რაგინდ რომ ცარი ღრინავდეს,
ჩვენის სისხლისთვის გრგვინავდეს,
ვერ შეგვაშინებს ჩვენ ცარი
თუ გულში ძმობა ბრწყინავდეს.

მინდა ვსთქვა, კალამი მამე,
ცენსორო, დასტური დამე,
მონება კაცთ არ შეშვენის,
ქრისტეა ამის მოწამე.

ცარმა რა ერთხელ ინება
 მორკმულ კაცის დამონება,
 თვის სხეული კერზად დასვა,
 სული ეშმაკთ მიანება.

ჰე, ძმანო! ჩვენ მას განვმორდეთ,
ჩვენ ჩვენ მამულს ვეპატრონეთ;
ქართველს ვაჩვენოთ ქართველობა,
მერე თუნდა დავიხოცნეთ.

თუ ერთობა ჩვენ გვექნება,
მტერი წინ ვით დაგვიდგება;
ჩვენგანი ქართველის დამორგუნველს
ან მოჰკლავს, ან შეაკვდება.

თუ ჩვენში ძმობა იქნება,
საქმე არსად წაგვიხდება,
აგერ თვით დიდი ეზოპი
თავის ზღაპრით მემოწმება.

ჰე, ძმანო, ვიყვეთ ერთ ბედით,
წინა წავიდეთ გაბედვით,
ჩვენ ცარი ვერას დაგვაკლებს
თვისის ბრმა წინასწარ ხედვით.

დავეხსნათ ჩინის ძებნასა,
ემაგ ფუჰსა დიდებასა;
ჩინოვნიკი სულ ძილს ფიქრობს,
და ჩვენ კი — გამარჯვებასა.

ვემსხვერპლოთ ქრისტიისა მცნებას,
ვაშოროთ ქართველი მონებას;
ქართველის უბრალო მადლობა
გვერჩივნოს ყოველ დიდებას.

ჰე, ძმანო! თქვენც მეთანხმებით
ამგეარის აზრის ხსენებით,
სიბრიყვის კარი გავტეხთ
მონარქთა გამოჯავრებით.

ამა სოფლისა ცხოვრება
განყოფით არ იპოვება,
ვინც ძმობით არა ყოფილან,
მათ მოხვედრიათ მონება.

მაშ მოდით ისევ ძმობითა,
დრო გავატაროთ შრომითა,
მამულს სიცოცხლე შევწიროთ
შვილურის ერთგულებითა.

თუ დავესწრათ გაზაფხულსა,
ჩვენგან ნათესს, აღმოსულსა,
მეტი ჯილდო რაღად გვინდა,
თუ ვსჭვრეტთ მამულს გაფურჩქნილსა.

ქართლის ქვეყნისა ვართ შვილნი,
ქართლის ძუძუთი გაზრდილნი.
მაშ, მოდიტ, ქართველნო, ძმობით,
ჰარიაარალი,
ვიშრომით ჩვენთვის ერთობით,
თარიაარალი!

• •

ხმა გულისა

ჩემ მალნარშია წამოწოლილი
ვიყავ, ზედ მედგა ხის უხვი ჩრდილი,
და საიდლამაც ნაზი ბულბული
სტვენდა სიყვარულს გაგიჟებული.

დიდხანს და დიდხანს ვუგდებდი მე ყურს
იმ ხმას საკვირველს, იმ ხმასა გრძნელს;
ვგრძნობდი ჩემ სულის მშვიდ აღმაფრენას
და გულის ჩემის სულ სხვა-რიგ ცემას.

დიდხანს ვატარე, დავალე თვალი,
ვერსად ვერ ვბოვე ის მომღერალი;
თურმე, ჩემს გულში ნაზი ბულბული
სტვენდა სიყვარულს გაგიჟებული.

11 იანვარი, 1859 წ.
პეტერბურგი.

ვაი მას — ვისაც ვაძლევდი მსხვერპლად
ჩემს თავს, სიცოცხლეს, გრძნობას, სურვილსა,
ის აღარ ჰყვავის ამა ბნელ ქვეყნად,
ეხლა ის არის მცხოვრები ცისა!..

გამიქრა ბედის ჩემის გარსკვლავი,
კვლავ დამიოზლდა ობოლი თავი,
წამერთო ყველა და ნუგეშად დღეს
მარტოლა ცრემლი მე დამშთენიეს.

19 თებერვალი, 1859 წ. პეტერბურგი
(ბოლო რედაქცია 1860 წ.).

ციურნი ხმები

ციურნი ხმები —
ეგ საკვირვლები,
როს მომესმიან,
მსწრაფლ მომითხრობენ,
საიღამ სრბიან
და საღ სცხოვრობენ,
და ნელს სიხარულს
მიგალობებენ.
ციურნო ხმებო,
ოჰ, საკვირვლებო!

მეც ქვეყნის ხმითა,
ხმით ცოდვილითა,
მათ ვაძლევ ბანსა, —
და მშვიდობასა,
აღტაცებასა
ჰგრძნობს ჩემი გული
და შევჰვრეტ ცასა
განცვიფრებული.
ციურნო ხმებო,
ოჰ, საკვირვლებო!

27 მარტი, 1859 წ.
პეტერბურგი.

ნანა, შვილო, ნანინა!
 ნეტა რამ შეგაშინა?
 რაზედ შეჰკრთი, მტირალნი
 რისთვის მომაპყარ თვალნი?
 ჯერებო ხომ შენი ბედი,
 გრძნობა წინამორბედი
 არ უხატავს მაგ შენს თვალს
 ქართველთადმი ღვთიურს ვალს!..
 მაშ რალამ შეგაშინა?
 ნანა, შვილო, ნანინა!

ჯერ მინამ ხარ ყმაწვილი,
 მინამ დრო მოგესწრება,
 ისწრაფე, შვილო, ძილი,
 ისწრაფე განსვენება!
 მოვა დრო, გაიზრდები,
 მკლავი გაგიმაგრდება,
 შვილო, ყრმობის სიზმრები
 ბრძოლაზედ გაგეცვლება.
 არ შემიდრკე მაშინა,
 ნანა, შვილო, ნანინა!

გაიგებ მამულისას,
 ბედ-ქვეშ დაჩაგრულისას,
 კენესის ხმასა მწუხარეს,
 შველის ძახილს მმუდარეს;
 დალოცვილსა ჩემგანა
 გული აგიღელდება,
 შვილო, ღედისა ნანა
 ხმლის ჟღერად შეგეცვლება.
 არ შემიდრკე მაშინა,
 ნანა, შვილო, ნანინა!

ჰნახავ ჩვენ ბედშობას,
ძველს ერთობას დაკარგულს,
ჩვენსა წამხდარს გმირობას
და მამულს დაობლებულს...
აინთე ცეცხლით გული,
მტერსა დაეცი მეხად,
ან, ვით შვილი ერთგული,
დააკვდი მამულს მსხვერპლად!
არ შემიდრკე მაშინა,
ნანა, შვილო, ნანინა!

დედათა გული ჩვილი
მამულისთვის მაგრდება,
რად მინდა იგი შვილი,
თუ მისთვის არ მოჰყვდება!
ვისაც ძე არ შეუყვავს,
როს მამულს სჭირებია,
შვილო, იმ ვაგლახ დედას
შვილი არ ჰყვარებია!
მე ისე არ წაგხდები,
ნანა, შვილო, ნანები!

ჩემის მამულისათვის
მე ჩემს ძუძუს გაწოვებ,
მისი სიკეთისათვის
გაგწირავ და გაბრძოლებ...
მას დედის ძუძუ ტკბილი
შხამადაც შერგებია,
მამულისთვის სიკვდილი
ვისაც დაზარებია!..
შენ ისე არ წახდები,
ნანა, შვილო, ნანები!

იცოდე, ეგ სიკვდილი
მეტი დიდი რამ არი!
უკვდავი არის შვილი,
მამულისთვის მომკვდარი!
მამულს მიგცა ზეცამა
და, თუ ზედ დააკვდები,

ნუგეშ-იცეს დედამა,
რომ კაცი კაცად ჰკვდები.
ნუგეშს ვიცემ მაშინა,
ნანა, შვილო, ნანინა!

სიკვდილის წამში მამულს,
შვილო, შენ გაუღიმებ,
რომ სისხლს მისგან მოცემულს
მასვე გმირებ უბრუნებ;
აღსრულები ღიმილით —
რომ მამულს არ უმტყუნე,
და შენ შენის სიკვდილით
მის სიკვდილი დასთრგუნე.
გაიხარებ მაშინა,
ნანა, შვილო, ნანინა!

თუ ეგრე შენ მოჰკვდები,
ნუ გინდა ნურა ძეგლი,
ისეც უკვდავ იქნები,
ვით დედის შენის ცრემლი!
ჩემი ნანა ეს არი,
შვილო, მას უერთგულე,
რაც მე სიტყვით გითხარი —
შენ საქმით აღმისრულე!
ნანა, მამულის მსხვერპლო,
პაწაწინა ქართველო!

13 აპრილი, 1859 წ.
პეტერბურგი.

ე ლ ე გ ი ა

მკრთალი ნათელი საფსე მთვარისა
მშობელს ქვეყანას ზედ მოჰფენოდა
და თეთრი ზოლი შორის მთებისა
ლაჟვარდ სივრცეში დაინთქმებოდა.

არსაიღამ ხმა, არსით ძაბილი!..
მშობელი შობილს არრას მეტყოდა,
ზოგჯერ-კი ტანჯვით ამოძახილი
ქართველის ძილშია კენესა ისმოდა!

ვიდექ მარტოკა... და მთების ჩრდილი
კვლავ ჩემ ქვეყნის ძილს ეალერსება...
ოხ, ღმერთო ჩემო! სულ ძილი, ძილი,
როსლა გველირსოს ჩვენ გაღვიძება?!.

4 ივნისი, 1859 წ.
პეტერბურგი.

•

ლ. ზალაუშვილს

კვლავ ჩემ-წინ მტკვარი მორბის ქუხილით,
ამ ქუხილში ვცნობ მშობლიურს გრგვინვას,
კვლავ ჩემი გული იმავ წუხილით
შეჰკენეს მღვრიე ზვირთთ მღერითა დენას.

კვლავ განიღვიძეს ჩვეულთა ფიქრთა
და აღმეშალა დიდის ხნის წყლული...
შევკენეს, შევსტირი მე ამა ზვირთთა,
თითქო მათ შთანთქეს ჩვენი წარსული.

წაგშლიან კვალნი, დროო ნეტარო!
მტვრად აღუგვიხარ საუკუნესა...
მისმინე აჯა, მისმინე, მტკვარო,
იმ დროთ გარდაეც ეს ჩემი კვნესა!

3 ოქტომბერი [1859 წ.]
ტფილისი.

• • •

ოჰ, სად არიან, სიჭაბუკევე, სიტკბონი ზენნი?
სად არს აღმტაცის სიყვარულის ტანჯვა, სამოთხე?
განძრცვილვარ გრძნობით, უდროოდა მეკვეთენ ფრთენი,
გაზაფხულია, მე კი ვდგევარ ვით უფოთლო ხე.

აღმესპნენ იგი საოცარნი ყრმობის სიზმარნი,
გულმა დაჰკარგა იმ სიზმრების სარწმუნოება...
თვალ-წინ მიყრია უკეთესნი ყვავილნი მტკნარნი,
მომიკვდა ეჭვ-ქვეშ მაცხოვარი თვით სასოება.

ჭკვამ მოჰკვეთა ფრთა ჩემ ჭაბუკ დღის ლაღსა გრძნობასა,
ცივად დაარქვა „ფუჭი ალი“ ღვთიურ ტრფობასა,
მან დამინგრია წმინდა გრძნობის წმინდა ტაძარი...
ვაი მას, ვინცა ჭაბუკობას ჭაბუკ არ არი!..

.30 ნოემბერი, 1859 წ.

დაკარგული ედემი

ვის უნახავს ის ედემი შლილი,
სადაც ისე ტკბილ არ არის ძილი,
როგორც ტკბილია გამოღვიძება;
სადაც ბუნების თავისუფლება
მონებას, როგორც უხმო ყვედრება,
ცოცხალ ფშვენითა უყენებს თვალსა;
სად დაუკარგავს მშვენიერ ხალხსა
იმ თვით ედემში თვისი ედემი?
ვის უნახავს ის, სამშობლო ჩემი?..

26 დეკემბერი,

1859 წ.

სიჭაბუკისა ყვავილი
დამიჭკნო ქამთა დენამა,
ნდომა მომაკლო, დამიგდო
სასაპყროდ გული რბენამა.
ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი.

მდინარევ, ჩემის მშობლიურ მთის ცრემლით შემდგარო!
აწ შენს კიდეზედ ვდგევარ, დაგცქერ მე, მეგობარო!
დაგცქერ კმუნვითა და შენს წყალში ვეძებ ჩემს წარსულს,
დროთა ბრუნვისგან შენ ზვირთა შორის დამარხულს, დანთქმულს.
რაც-კი არს ჩემ-წინ, მომაგონებს მას, რაც დავკარგე
და რის წუხილიც უნუგეშოდ გულში ღრმად ჩავრგე!..
აგერ ის მუხა, რომლის ჩრდილ-ქვეშ ვისხედით ერთად
მე და ის, ვინცა აღმიჩნდა მე ცხოვრების ღმერთად.
მუნით დაგცქერდით: შენ გრგვინავდი ალელვებული,
ვით შენ ჰლეღავდი — ისეც ჩვენში ჰლეღავდა გული;
ორნიც გავსცქერდით დაუდგრომელ ზვირთა დენასა,
მაგრამ მასში ჩვენ არ ვეძებდით შედარებასა.
რად გვინდოდა ჩვენ მომავალი, როს აწმყო ტკბილი
ისე შევენოდა, ვით უმანკო დილის ღიმილი?
მაგრამ წარივლტო წუთის შვება ჩვენის გულისა,
გაჰქრა სიბრმავე აღტაცებულ სიყვარულისა!..
წამერთო ყველა და წარვიდა ბედიც მღიმარი,
წარვიდა, ვითა მაშინდელი ზვირთი მდინარი...
შენც გამოცვლილხარ, ალაზანო, მუხაც გამხმარა...
მეც უდროო-დროდ გამერია თმებში ჰაღარა...
სად არს ის ღმერთა, იგი გრძნობა, ის სიყვარული?
ყველა წარსულა, რად არ მიდის ხსოვნა ბედკრული!

1859 წ.

ქვეყანაზედ და ზეცაზედა იყო დუმილი,
მოლხენით იყვნენ უდარდელნი მთიებნი ცისა...
და მე კი მკლავდა მწუხარების წყლულთა ტკივილი,
შიგ გულში მედვა სასიკვდილო გესლი სევდისა.

სული მიგუბდა, გული მტეხდა ტკივილით, ტანჯვით,
თითქოს ჩემს გვამსა ზედ-გადესხა ნავთი მდულარე,
ძარღვნი სკდებოდნენ საშინელის წვითა და დაგვით,
ტვინი მეწოდა, გესლი მწვეთდა თვალთაგან მწარე.

ესე უწყალოდ განწირული და დაშთომილი
ვეგდე მარტოკა უცხო ცის ქვეშ დიდ კლდისა პირსა,
ქვეყანაზედ და ზეცაზედ კი იყო დუმილი,
მოლხენით იყვნენ უდარდელნი მთიებნი ცისა!

11 ივლისი, 1860 წ.
პავლოვსკი.

„В труде проходит жизнь его
И не приносит ничего“.

I

გოლვიან დღესა ტფილისშია შუა ბაზრისკენ
მე ჩამივლია... ჩემო მუშავ, მინახვიხარ შენ
კედელთან მწოლი; მხურვალე მზე ზედ დაგყურებდა,
ჩუმი ღიღინი შენი ხშირად გულს მიწყლულებდა.
ნალვლიან ხმაში სულ ისმოდა შენი ცხოვრება,
დღიურ ლუკმისთვის ტანჯვა, შრომა და მწუხარება.
ვინა ხარ შენა, ჩემო ძმაო? სიღამ მოსულხარ?
ბატონის მათრახს ვერ გაუძელ, გამოქცეულხარ,
მოშორებულხარ ჯალაბობას, შენსა სახლ-კარსა,
მინდორს მამეულს და შეჩვეულს მიწასა, წყალსა?
თუ უნებლიეთ გადმოგტყორცნა მუხთალმა ბედმა,
ან მოგიტაცა სხვა კაცზედა მაცდურ იმედმა?
აქ სად მოსულხარ?.. რაც დაჰკარგე და რაც დასტოვე,
მის მაგიერი ტფილისშია, აბა, რა ჰპოვე?..

II

იი ტვირთ-ქვეშა მოკაკულხარ, საბრალოვ, შენა!
ოფლი წურწურით პათიოსან შუბლით გელვრება,
შეგუბებულის სულის ისმის დაღლილი ქშენა,
მიხვალ, საწყალო, ტომარის ქვეშ მუხლთ გეკეცება!..
ვინ შეგიბრალებს?.. აგერ მოჰქრის დიდკაცის დროშკა,
შენს პირდაპირა იგი მორბის დაუდევნელად,
აგერ წამოგწვდა, დაგეჯახა — და, როგორც კოკა,
შენ — კერძო ღვთისა — არ დაგინდო დასამსხვრევლად ..

შენ გარდიქეცი ტომართურთ და გამვლელ ხალხმა
 მაგ შენ ყოფაზედ იწყო უგრძნოდ მალლა ხარხარი...
 რასც მაშინ ჰგრძნობდი, ყოველი სიტყვა მწუხარმა თვალმა:
 შენს ღუმელშია იყო ღვთისა რისხვისა ზარი!
 იმავე ღუმელით მიხველ, წვევა დაუწყე ტვირთსა,
 ძარღვნი გალურჯდნენ შენს სახეზედ, თითქო სკდებიან,
 სწევ, ვერ ეწევი, — გეკარგება შენ საზრდო ღლისა...
 ხალხი გიყურებს — და არავინ არა გშველიან!..

III

აჰა, მიხვედი, მიუტანე ტვირთი პატრონსა,
 რუსულ ფარაჯის კალთით შუბლზე იწმენდავ ოფლსა,
 განივრად იძვრის დიდი მკერდი სიგრილეშია,
 იცდი, საწყალო! — შენი ლუკმა იმის ხელშია!..
 ხშირად ამ ლუკმის მთლად მოცემაც იმას შენთვის ჰშურს,
 ხშირად ფასს გიკლებს შიშველს, მშიერს, მწყურვალს, უბედურს...
 „ნუ მიტეხ ლუკმას, — ეუბნები, — ღმერთსაც შეხედე!
 მე ეგე ლუკმა პირუტყვისავით ზიდვით ვიყიდე“.
 შენ უღონო ხარ... და უღონოს კაცი იბრძოლებს,
 მდიდარს მეტს მისცემს, შენ კი გროშზე შეგევაპრება,
 ვისაც არ უჭირს, მას გააძღობს — და შენ კი გიკლებს,
 შენ, რომელსაცა ერთის გროშით დღე გემატება.
 ეგრეთ დასჯილი უსამართლოდ ბევრჯერ წამოხვალ
 და, თუ დაღამდა, თავთ დაიდებ ერთგულ კურტანსა
 და საღმე ქვებზედ მიეგდები იმ ფიქრით, რომ ხვალ
 ისევ ამ-რიგად განაგრძელებ უღმრთო შრომასა.

IV

შენ სიცოცხლესა დააღამებ ესრეთს შრომაში,
 კაცი კაცურად ვერ იცხოვრებ ვერც ერთსა დღესა...
 მერე, ვინ იცის, რომელ ქოხში, რომელ სარდაფში
 დაუწყებ ბრძოლას სასიკვდილოდ მოსულსა სენსა.
 მარტო ეგდები და ლეიბად გექნება ნამჯა
 და სახურავად, თუ კი მოგყვა, რუსის ფარაჯა!
 მარტო იცოცხლებ და მარტოცა, ძმაო, მოჰკვდები!
 ჯალაბი შენი ვერ დაგასხამს მღულარე ცრემლსა,
 ვერ დაგტირებენ საბრალონი შენი შვილები,
 ამაოდ მათკენ სიკვდილის ჟამს გაიწვდი ხელსა.

მოჰყვდები და მსწრაფლ ჩაგჰყდავენ საკაცეშია,
უცრემლოდ, ძმაო, ჩაგიშვებენ სამარეშია!
ეგრეთ უბრალოდ გაფუჭდები, — და ჩვენ ხსოვნასა
ირაფერი არ მოაგონებს შენს „აქ“ ყოფნასა.

12 ივლისი, 1860 წ.
პავლოვსკი.

Его стихов пленительная сладость

Пройдет веков завистливую даль.

პ უ შ კ ი ნ ი.

მისი ლექსი შვებით, ლხენით,
ხან მეჯლისში მოჰფრინდება,
გულს ჩაგეკვრის, ჰლალობს, ჰხარობს,
გამღერებს და ამღერდება;

ხან ღონდება ნაზ ქალსავით
უიმედო სიყვარულით,
ხან იფეთქებს ჰბუქსავით
და განდევნის სევდას გულით;

ხან ბუჩქებში მიმალული
ჰზის მარტო, ვით იადონი,
შეჰყეფს სატრფოს გულსაკვდავად,
ტრფობის ისრით განაწონი;

ხან ჰრბის ველად, მარტო ჰგალობს
უღაბნოში, ვითა მწირი,
შეჰკვნესს შავ-ბედს ქვეყნისასა,
ქვეყნისათვის ანატირი;

ხან დაჰყურებს ნაღვლიანად,
დაფიქრებით გოგჩის ტბასა
და ემღურის მწვავის მოთქმით
დაუდგრომელ დროთ ბრუნვასა...

1860 წ.

ნიკოლოზ გაბათაშვილზე

ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის
ეს განწირულის სულისკვეთება,
და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება.

ნ. გაბათაშვილი

ვაი, დაგვარგეთ!.. უღმრთო იყო შენი სიკვდილი!
ვინ უწყს, რავდენი საუნჯენი დავმარხეთ ჩვენა,
ეგე ზღვა გული, სიყვარულის სხივ-ქვეშ გაშლილი,
რაოდენ გრძნობით, ჯერ უთქმელთ, ჩვენ ჩაგვესვენა?

ვინ იცის, თანა რაოდენი წარიღე ფიქრნი?
მათ მნიშვნელობა დაგვეკარგა ჩვენ საუკუნოდ...
რაოდენ იმედთ და ნუგეშთა კოკრად ყვავილნი
ჩასჰკნენ შენს გულში განუშლელად ეგრე უდროოდ?

არა დედ-მამა, — მაგ სიკვდილით დაობლდა ერი!..
ვინლა მოგვითხრას ჩვენი ურვა, ჭირი და ლხენა?
ვაი ჩვენ, თვარემ შენ მით მაინც ხარ ბედნიერი,
რომ შენი ლექსი თვით მკვდრეთითაც ალგადგენს შენა.

1860 წ.

მისთვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო
ვით ფრინველმა გარეგანმა;
არა მარტო ტკბილ ხმებისთვის
გამომგზავნა ქვეყნად ცაშა.

მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის,
მიწიერი ზეციერსა;
ღმერთთან მისთვის ვლაპარაკობ,
რომ წარვუძღვე წინა ერსა.

დიდის ღმერთის საკურთხევის
მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში,
რომ ერისა მოძმედ ვიყო
ჭმუნვასა და სიხარულში;

ერის წყლული მაჩნდეს წყლულად,
მეწოდეს მის ტანჯვით სული,
მის ბედით და უბედობით
დამედაგოს მტკიცე გული...

მაშინ ციღამ ნაპერწკალი
თუ აღმიფეთქს გულში ცეცხლსა,
მაშინ ვიმღერ, მხოლოდ მაშინ
მოგსწმენდ ერსაც ტანჯვის ცრემლსა!

23 ივლისი, 1860 წ.
ბავლოვსკი.

მესმის, მესმის სანატრელი
ხალხთ ბორკილის ხმა მტვრევისა!
სიმართლის ხმა ქვეყნადა ჰქუხს
დასათრგუნვლად მონობისა.

აღმიტაცებს ხოლმე ის ხმა
და აღმიგზნებს იმედს გულში...
ღმერთო, ღმერთო! ეს ხმა ტკბილი
გამაგონე ჩემს მამულში!

29 ივლისი, 1860 წ.
ბავლოვსკი.

დედამ რომ შვილი გაზარდოს, —
ემაგრე ჩვენისთანაო;
ძმურად გამოსადეგნი ვართ
ყველგან და ყველასთანაო.

ლხინში მოლხინეს მოვუღხენთ,
ჭირში მოჭირნეს ვუშველით;
ფიქრის, საქმის, შრომის დროსა
ბრძენსაც არ დავუვარდებით.

დიდს არ გავეჭეღვინებთ
და მხარს მივსცემთ პატარასა;
ძალას გულდაგულ დავხვდებით
და თაყვანს ვსცემთ სამართალსა.

წინ წასვლაში არ დავიხევთ,
არ გაეწირაეთ უკან რჩომილს:
ჩვენც ვიცი, რომ შველა უნდა
უღონოსა და დავრდომილს.

უანგაროდ მივალთ წინა,
მარტო ის გვაქვს გულში ფიქრად,
რომ წინანი უკანასთვის
უნდა იქმნენ გზად და ხილად.

მამულისა შვილნი ჩვენც ვართ
და მიტომ ვზრდით ჭაბუკს სულსა,
რომ ოდესმე გამოვადგეთ
დაობლებულს ჩვენს მამულსა.

მაგრამ ეხლაც საქმით, სიმხნით
სხვას არც ჩვენ დავუვარდებით;

ბრძოლად რომ მამულმა გვიხმოს,
ეხლაც კი გამოვადგებით.

ეგრე გამოსადეგნი ვართ
ყველგან და ყველასთანაო;
თუ დედამ შვილი გაზარდოს, —
ემაგრე ჩვენისთანაო.

1860 წ.

Да вряд ли есть родство души.

ლ ე რ მ ო ნ ტ ო ვ ი.

ჩემო მკვლელო! ვიცი, ვიცი,
არ ხარ ისე მშვენიერი,
რომე შენის ერთის ნახვით
განცაცვიფრდეს უქმი ერი;

მაგრამ შენში რაღაცაა,
ის ათრთოლებს ნატვრით გულსა...
ეხლა კი მწამს, რომ ჰქონია
თვისტომობა სულთან სულსა.

აგვისტო, 1860 წ.

პავლოვსკი.

აგერ რაზმიდამ ისკუპა ყარაბაღულმა მერანმა,
 შორსა გაჰფანტა თრთოლით ხმა მისმა რახტისა ქლერამა...
 მიჰქრის, მიფრინავს, მიჰქეჟავს, უკან მისდევს მტერისა ბუქი,
 მასზედ ჰზის ივერიელი ჭაბუკი ვინმე ჩაუქი.
 აგერ უეცრად რაღაცამ ჰაერში გაიკრიალა,
 თურმე, მან თოფი თავისი შეაგდო, შეატრიალა,
 მერე ლამაზად ხან მარცხნივ, ხან მარჯვნივ გადმოწვებოდა,
 ხან ცხენიდანა ხტებოდა, ხან ზედვე შეჰფრინებოდა.
 შევენოდა იგი ჭაბუკი ცხენზედა, ვით ალვა რგული,
 მაგრამ მე, მის მჰვრეტელს, ნაღვლით ამერია სული, გული...
 ვსთქვი თუ, ვისთვის შენ კისკასობ, ვისთვის იჩენ სიმარდესა?
 შენი რაა, რომ ამშვენებ შენს დამღუპველს ოსმალეთსა?
 შენს სიმარდეს, სიჩაუქეს ქართლი შენი არ დაჰყურებს,
 მეფე შენი თავის ქებით ჭაბუკს გულს არ გიხალისებს!..

5 ნოემბერი, 1860 წ.
 პეტერბურგი.

გახსოვს, ტურფავ, ჩვენს დიდ ბაღში
მე და შენ რომ ერთად ვრბოდით?
ნეტა იმ დროს!.. სიყვარულის
მეტს არაფერს ჩვენ არ ვგრძნობდით!

შენ მოსწყვეტე ქორთა ვარდი,
გადმომიგდე საყვარელსა
და მითხარი: „ჩემო გიჟო!
ჩემ სახსოვრად გქონდეს ესა!“

ან შენ მაშინ რა იცოდი,
ან შენ გიჟმა რა იცოდა,
რომ იმ ვარდზე ადრე შენი
სიყვარული დასჰკნებოდა!..

გახსოვს, ტურფავ, იმავე ბაღში
აყრდნობდი ჩემს მხარზე თავსა,
შენ ჩემს სუნთქვას ჰგუშავობდი
და მე შენსა წრფელ სუნთქვასა;

დაგჟურებდი, ველარ გავქელ,
ლოყით კოცნა მე მოგპარე;
შენ შეჰკრთი და ლამაზ თითით
ლიმილით დამემუქარე.

ან შენ მაშინ რა იცოდი,
ან შენ გიჟმა რა იცოდა,
რომ ის კოცნა ბოლოს გესლად
შენის გმობით შემეცვლოდა.

5 ნოემბერი, 1860 წ.
პეტერბურგი.

დაბნელდა სული, გარშემოც ბნელა,
სიცივე მკვიდრობს ეხლა ჩემ გულში;
აღარ მაქვს საზრდო სულისათვის მე
არც სიძულვილში, არც სიყვარულში.

დიდხანს ვებრძოდი სიმდაბლეს, მტრობას,
და გავიმაგრე ჭაბუკი მკლავი.
ბევრჯერ მამარცხეს, მაგრამ არვის წინ
არ მომიხრია ამაყი თავი.

ვისაც ვებრძოდი, ბრძოლად არ ჰღირდნენ,
გვიან შევიტყე ეს ცდომილება;
ეხლა მათ საზიზღ, მდაბალ მტრობაზედ
არც მეცინება, არც მეტირება.

დაბნელდა სული, გარშემოც ბნელა,
სიცივე მკვიდრობს ეხლა ჩემ გულში;
აღარ მაქვს საზრდო სულისათვის მე
არც სიძულვილში, არც სიყვარულში!

25 დეკემბერი, 1860 წ.
პეტერბურგი.

უსულდგმულო ცხოვრება
ცის ნიჭად ნუ გგონია,
იგი მიწის ყოფილა —
რასაც ბოლო ჰქონია!

ცხოვრებას აცისკროვნებს
სული, საქმით მეტყველი,
და ის უბოლო არის,
ვით სულის შთამბერველი.

ნეტა ვინც კარგის საქმით
აღნიშნავს თავის დროსა!
ის აქვე ეწაფება
უკვდავების წყაროსა!..

1860 წ.
პეტერბურგი.

ქმის სიკვდილზე

ვაიმე, ძმაო, ბნელ სიკვდილმა მოგსპო, ვაიმე!..
მე დავრჩი მარტო, უბედური, შენად მახვრალი.
არ გამითენდა შენ შემდეგა ვაების ღამე,
მთელი ქვეყანა შემექმნა მე ნგრეულ, ტიალი!..

შენთან დავმარხე, ჩემო თემურ, ყოველიფერი!..
ქვეყნად ნუგეშად დამშთა მხოლოდ მე ცრემლი მწარე,
სალოცავადა, ძმაო, შენი ობოლი მტვერი
და უცხო ქვეყნად მდგომი შენი წმინდა სამარე!..

[1860 წ.]

როცა ყაყანი ქვეყანისა სრულად მისწყდება
და აღარ ისმის ბოროტების ხმა მოსაწყენი,
როს მძინარ სოფელს კამარა ცის ზედ გარდეშლება, —
სამხრეთის ღამევ! მაშინ მიყვარს ყურება შენი.

[1857 — 1861 წ.]

გ ა ზ ა ფ ხ უ ლ ი

ტყემ მოისხა ფოთოლი,
აგერ მერცხალიც ჭყივის,
ბაღში ვაზი ობოლი
მეტის ლხენითა სტირის.

აყვავებულა მდელო,
აყვავებულან მთები;
მამულო საყვარელო,
შენ როსლა აყვავდები?

28 იანვარი, 1861 წ.
პეტერბურგი.

* * *

მას აქეთ, რაკი შენდამი ვცან შე სიყვარული,
ჰოი, მამულო, გამიკრთა მე ძილი და შეება!
შენს ძარღვის ცემას მე ყურს ვუგდებ სულგანაბული,
ლამე თენდება ეგრეთ ჩემი და დღე ღამდება.

დაუინებიტა ფიქრი ფიქრზედ მოდის, გროვდება,
გრძნობა გრძნობაზედ შეუპოვრად იძვრის ჩემს გულში,
და მე არ ვჩივი, — მიხარია, რომ ეგრეთ ჰშრვება
ჩემი ცხოვრება შენსა ფიქრში, შენს სიყვარულში.

მაგრამ, მამულო, ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არი,
ის არი მხოლოდ სავალალო და სამწუხარო,
რომ შენს მიწაზედ, ამდენ ხალხში, კაცი არ არი,
რომ ფიქრი ვანდო, გრძნობა ჩემი განვუზიარო!..

6 აგვისტო, 1861 წ.
ყვარელო

ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში?
რასაც ვმსახურებთ, მას ერთგულად კვლავ ვემსახუროთ,
ჩვენ წმინდა სიტყვა უშიშარად მოვფინოთ ხალხში
ბოროტთ საკლავად, — მათ სულთ-ხდომის სეირს ვუყუროთ.

თუ კაცმა ვერ სცნო ჩვენი გული, ხომ იცის ღმერთმა,
რომ წმინდა არის განზრახვა და სურვილი ჩვენი:
ავციოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართველის ბედმა
და დაე გვძრახონ, — ჩვენ მის ძეგლით დავლიოთ დღენი.

ჩემზედ ამბობენ: „ის სიამეს ქართველისას ამბობს,
ჩვენს ცუდს არ მალავს, ეგ ხომ ცხადი სიძულვილია!“
ბრიყვნი ამბობენ, კარგი გული კი მაშინვე სცნობს —
ამ სიძულვილში რაოდენიც სიყვარულია!

ოქტომბერი, 1861 წ.
ყვარელი.

გ. ა ბ ხ...

ღმერთო!.. აკუროთხე ამ ყრმისა ძალნი,
ხალხთ სამსახურად მიეცი ღონე,
აღუხსენ ხედვად მშიშარნი თვალნი,
ტანჯვის ნუგეში მას შთააგონე.

ღმერთო!.. მოჰმადლე მადლი ზეცისა,
შთაბერე ყრმასა ძლიერი სული,
რათა შეიქმნეს თავის ერისა
მოძმე ერთგული და მოყვარული.

ღმერთო!.. თან სდევდე უსუსურს ბავშვსა,
რომ დღენი ისე არ დაელოს,
მინამ ტანჯვისა ცრემლი თვის ხალხსა
ცოტათი მაინც მან არ მოსწმინდოს.

1853 წ.

ტვირთმიმეტ და მაშვრალთ მსსნელი
დიდი ღროშა დაიშალა...
კვლავ ქვეყნისა მჩაგრავ ძალამ
იგი ღროშა დასცა დაბლა.

კვლავ ეწამა მოყვასთათვის
საოცარი იგი ერი,
კვლავ დაიდგა დიდ წამების
მან გვირგვინი მშვენიერი.

კვლავ ქვეყნისთვის დაიდვარა
წმინდა სისხლი წამებულის,
კვლავ დამარცხდა დიდი საქმე
ყოვლად მსსნელის სიყვარულის.

კვლავ ძირს დასცეს იგი მცნება,
ქვეყნის ხსნად მოვლინებული,
რომლისთვისა თითონ ღმერთი
იყო ტანჯულ და ჯვარცმული.

კვლავ შეფერხდა ისტორია,
განახლების შესდგნენ ძალნი,
და კვლავ დღესასწაულობენ
გამარჯვებულნი მტარვალნი.

29 მაისი, 1871 წ.

ერთხელ მე და პაპა-ჩემი
ერთს ადგილს შევიყარენით;
ჯერ, როგორც მოგეხსენებათ,
მრავალჯერ დავამთქნარევიტ.

მერე ვუთხარ: — პაპა-ჩემო!
უწინდელი რამ გვაუწყეთ:
რით ვიდიდეთ თავი ჩვენი,
სახელი რით მოვიხვეჭეთ?

მაგალითებრ, მაშინ, როცა
მიიწურა ქართლის ბედი,
როცა მოგვიკვდა ერეკლე,
ის ჩვენის ქვეყნის იმედი, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— შენი მტერი!.. პირლიადა
დავრჩით და ცას შევყუროდით.

მერე, როს მეფე გიორგი
დაჯდა შერყეულსა ტახტზედ,
შინ თვისტომნი აუჯანყდნენ,
წამოასხდნენ მტრად თავზედ, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— ჩვენც ერთმანეთს გულმოდგინედ
ვწეწდით და ვიწეწებოდით.

მერე, როცა ემაგ წეწვით
მეფეს საქმე გავუჭირეთ
და ქვეყანას ერთგულობა
ჩვენი ურცხვად დავუძვირეთ, —

რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— რუსეთისკენ სახვეწნელად
გავრბოდით და გამოვრბოდით.

მერე, როცა საწყალ მეფემ
დაგვიყენა ლეკნი მცველად,
თვის ქონება სრულად დასდვა
ჩვენის ქვეყნის დასახსნელად, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— მაღლიერნი მუთაქაზედ
ვიწექით და ვნებივრობდით.

მერე, როცა მოკვდა მეფე,
აიშალნენ მეფეთ ძენი
და ერთმანეთს შურითა
სულ ძირს დასცეს ქართლის ბჳენი, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— ჩვენც ლამაზად სულ ყველასა
თვითო-თვითოდ ვღალატობდით.

მერე, როცა დაქსაქსულნი
უცხო ხალხმა ხელთა გვიგდო,
ქართველის ბედი ბურთსავითა •
სათამაშოდ წინ გაიგდო, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— ჩვენც ყაბახზედ ვაჟკაცურად
ვჯირითობდით, ვბურთაობდით!

მერე, როცა გაგვიჭირდა
ყოფნა უცხოს ხალხის ხელში,
როს საშველად მოწვეულმა
წაგვიჭირა თოკი ყელში, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— მაშინ მივხვდით, რომ ყველანი
ერთს ტაფაში ვიწვევდოდით.

მერე, როცა ამ წვა-დაგვამ
დღენი ჩვენნი მოგვაწბილა,
ტანჯვა ვეღარ ავიტანეთ,
სინილისმაც გაგვამხილა, —

რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— შერცხვენილნი და დამწვარნი
აქა-იქა ვჩურჩულობდით.

მერე, როცა ეგ ჩურჩული
შეგვიტყვეს თუ შეგვამცნიეს,
როცა ცხვრისა ფარასავით
მოგვკრიბეს და შეგვამწყვდიეს, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— ფერმიხდილნი ბეზლობაში
ერთმანეთს ვეჯიბრებოდით.

მერე, როცა მაგ ბეზლობით
ზოგმა თავი გადვირჩინეთ,
ქვეყნისათვის ზრუნვა, ფიქრი,
ჩვენ თავიდან ავიცდინეთ, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— მოვეყვეით და სიხარულით
ყოველ-დღე ვბედოვლათობდით.

მერე, როს ბედოვლათობით
საქმე ხელთ არ მოდიოდა,
რაც რამ გვქონდა სულ გავფლანგეთ,
არარა შემოგვდიოდა, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— ერთმანეთს უსინიდიოდ
მამულებს ვეცილებოდით.

მერე, როცა მაგ ცილობით
ერთმანეთი ჩვენ დავღუპეთ,
ერთმანეთის მტრობით ჩვენს სახლს
ცეცხლი ჩვენვე წავუკიდეთ, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— ჰკვიანურად იმ ცეცხლის წინ
ვისხედით და ხელს ვითბობდით.

მერე, როს ხელთ სათბობადაც
ჩვენი სახლი აღარ ვარგდა,
როცა დიდი და პატარა
გალარიბდა, გალატაკდა, —

რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— თვით შევსხედით მალლა თაროს,
დაბლა ყმებსა ტვინსა ვწოვდით.

მერე, როცა ეს ყმებიცა
დროთა ბრუნვით ჩამოგვერთვნენ
და ცხოვრების ჩვენის წყარო
მაგ გზობითაც თითქო შესწყდნენ, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— მაგას, შვილო, ნულარ მკითხავ...
ვტიროდით, ვიხოცებოდით!..

მერე, როცა მაგ ტირილით
ყმები აღარ დაგვიბრუნდა
და ყმებისა მოშორების
გულს ტკივილი დაგვიყუჩდა, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— რაღაც ბანკი მოვიგონეთ
და მასზედ ვლაზლანდარობდით.

მერე, როს საშვილიშვილოს
ბანკს უმუხტლა თქვენში ერთმა:
ჩემთვის ბანკი რა ჰკვააო,
არ მომცაო შვილი ღმერთმა, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— „Наплечи“-ბა გვასწავლეო,
მთავრობას ვეხვეწებოდით.

მერე როცა... — კიდევ როცა!.. —
აქ გამიწყრა პაპა-ჩვენი:
— შემაწუხე ამდენ კითხვით,
„პოჟოლუსტა“, დამეხსენი.
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
მას ვშვრებოდით, რომ თქვენსავით
უსაქმოდ ვეხეტებოდით.

24 აგვისტო,
1871 წ.

ბედნიერი ერი

ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არი სადმე ერი?!
 მძიმე ყალბით,
 ლამაზ ფალბით
მორთული და მშვენიერი;
 უწყინარი,
 უჩინარი,
ქედდრეკილი, მადლიერი;
 უშფოთველი,
 ქვემძრომელი,
რიგიანი, წესიერი;
 ყოვლად მთმენი,
 ვით ჯორ-ცხენი,
ნახედნი და ღონიერი.

ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?!
 ყველა უნჯი,
 ყველა მუნჯი,
გულჩვილი და ღმობიერი;
 თვალაბმული,
 თავაქრული,
პირს ლაგამი ზომიერი;
 ყველა ყრუი,
 ყველა ცრუი,
ჰკვადამჯდარი, გულხმეირი;
 მცირე, დიდი,
 ყველა ფლიდი,
ცუღლუტი და მანკიერი.

ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?!

მტვერწაყრილი,
თავდახრილი,
ყოვლად უქმი, უდიერი;
უზღუდონი,
გზამრუდონი,
არ გამტანი და ცბიერი;
მტრის არ მცნობი,
მოყვრის მგმობი,
გარეთ მხდალი, შინ ძლიერი;
არ რის მქონე,
არ რის მცოდნე,
უზრუნველი და მშვიერი.

ჩვენისთანა ბედნიერი
კიდევ არის სადმე ერი?!

29 აგვისტო,
1871 წ.

I

ჩვენ უჩინონი,
ჩვენ უჩინონი,
თქვენ, ჩინიანთა, ბუზად გგონივართ.
იქილამ ვკნავით,
სად თქვენის მადლით
ხატანგებ-ქვეშე დამწყვდეული ვართ.

ჩვენ ვვლეთ რუსეთი,
მაგრამ არც ერთი
ხელობა თქვენი არ გვისწავლია;
ჩვენი ქვეყანა,
მკვდარი თქვენგანა,
თქვენებრ ჩინებზედ არ გაგვიცვლია.

ლიბერალობა,
პატრიოტობა
სალანძლავ სიტყვად არ გაგვიზღიდა;
თქვენგან ჩაგრული,
დაბრმავებული
ერი ჯვრებზედ არ გაგვიყიდა.

ქვეყნისა ბედი
და ხსნის იმედი
თქვენებრ ხელში მჩვრად არ გაგვხდომია;
კაცის მხნეობა,
კაცის ზნეობა
თქვენებრ ჩინებით არ გვიზომია.

სარწმუნოება
და სათნოება
ფარისევლობად არ შეგვიქმნია,

თქვენი სლოკინი,
ხელთა ფოტინი
ღვთისადმი ლოცვად არ მიგვაჩნია.

როს მოვედით ჩვენ,
მსწრაფლ გიცანით თქვენ,
შორს დავიჭირეთ თქვენი ანბანი:
რად ჰკვირობთ მასა,
რომ თქვენს ანბანსა
ვერ შევაჩვიეთ ვერვინ ჩვენგანი.

II

მითამ რად გიკვირთ,
რომ მაღლა ვყვირით
მილიონებზედ და სხვაზედ არა!
თქვე ყოვლად ბრმანო!
თვით ოკეანო
ერთად თავმოყრილ წვეთით შემდგარა;

მაშ რაღადა გვეგობთ,
ოდეს ჩვენ ვცდილობთ
ერთმანეთობით მილიონობას?
თქვე ნაცარმქექნო
და გულნამცეცნო,
აქაც ძირს უთხრით ღარიბთ ერთობას.

ვართ უღონონი,
უგზო-უკვლონი
მით, რომ თქვენ ჰყრიხართ უქმად ჩვენშია,
ჩვენ მოკუნტულნი,
თქვენ გაბღინძულნი,
ვერა ვთავსდებით ერთმანეთშია.

III

იმით თამამობთ,
რომ ბეზლით გვწამობთ
ურჯულოებას, ღვთის უარყოფას?

ღმერთი არმობის,
ღმერთი ყალბობის
არ ურწმენია ჩვენსა თაობას;

ღმერთი მზაკვრობის
და თვალთმაქცობის,
ღმერთი უქმობის უარუყვია,
ღმერთი ხარბობის
და მძარცველობის
თქვენთა მსგავსათვის მას დაუთმია.

ხოლო გვწამს ღმერთი,
უქმთა წარმწყმედი,
ტვირთმიმეცხა და მაშვრალთა მხსნელი,
ღმერთი ტანჯულთა,
ღმერთი ჩაგრულთა,
ღმერთი უძლურთა შემწყნარებელი;

ყოველთა ძმობის,
თანასწორობის
მოდვრებისათვის ქვეყნად ჯვარცმული,
ძლიერთ დამბმელი,
უძლურთ ამხსნელი,
თქვენგვარ კაცთაგან გმობილ-დევნული;

ორგულობისა,
ორპირობისა
ძირსა დამცემი და დამთრგუნველი,
ფარისეველთა,
სადუქველთა
გამაკიცხველი და გამდევნელი.

მან კუბოს მორთულს,
შიგ სიმყრალით სრულს,
თქვენებრი კაცი არ დაადარა?!
ზაკვით სავსენო,
ავმორწმუნენო,
ის თქვენ სიტყვით გწამთ და საქმით არა.

მტერობა ენის .
 არს მტრობა ქვეყნის ---
 მაგ აზრისა ვართ თანახმა ჩვენა,
 მაგრამა გმობა,
 ენისა მტრობა
 ბრალად ვის დავდვით, ჩვენა თუ თქვენა?

ეხლა რომ ბლავით,
 თქვენ არ იყავით
 ენის პატრონად ჩვენზედ უწინა?!.
 ჩვენ ძუძუს ვწოდდით,
 როცა თქვენ ჰგმობდით
 ენას და ხალხსაც — გარეთ თუ შინა.

ის არ ხართ თქვენა,
 რომ ღვიძლი ენა
 ბრძანებით დასთმეთ აღმოსაქვეთად?!.
 შიშით — არც კარში
 და აღარც სახლში
 მას აღარ ხმარობთ თქვენდა სარცხვენად.

ენა მაღალი,
 მის სიღრმე, ძალი,
 ჩვენგან კი არა, თქვენგან წამხდარა:
 პირველ თქვენგანმა,
 იმა ბედშავმა,
 მას მკვდრის სუღარი გადააფარა.

ენა მდიდარი,
 თქვენს ხელში მკვდარი,
 ჩვენ მიგვიღია გასაცოცხლებლად,
 და ამასაც თქვენ
 ცოდვად გვითვლით ჩვენ,
 რადა პირითა დახვალთ ამ ქვეყნად!

თქვენგან გმობილი,
თქვენგანით ლტოლვილი
ენა ჩვენს ქოხში ჩვენ შევაფარეთ;
კარგად თუ ავად,
ჩვენ მას ვინახავთ
და მის სიკვდილით არ გაგახარებთ.

გვიან თუ მალე,
დღესა თუ ხვალე,
რაც ენას ვცოდეთ, ის გასწორდება,
მაგრამ კი თქვენი
მრუდე საქმენი
ისევ ისევე მრუდედ დარჩება.

უგზოდ მვლელნოო,
უსწავლელნოო, —
ასეთმა ფურმა უნდა დაგვწიხლოს,
რომ ჩვენზედ ბევრსა
თვით იწველდესა, —
ვთქვენს ხელში ჩვენს საქართველოს!

ვინა ყრიხართო,
ვირები ხართო, —
მაგ თქვენს ზრდილობას ვით ეკადრება?
მაგრამ შოთამ სთქვა, —
რაც კოკაში სდგა,
იგივე, თურმე, წარმოსდინდება.

28 იანვარი,
1872 წ.

ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია!
 აწმყო თუ არა გეწყალობს, მომავალი ჩვენია,
 თუმცა ძველნი დაგშორდნენ, ახალნი ხომ შენია...
 მათ ახალთ აღგიდგინონ შენ დიდების დღენია,
 ჩემო თვალის სინათლევ, რაზედ მოგიწყენია?

წვრილ-შვილნი წამოგესწრნენ ნაზარდნი, გულმტკიცები,
 მათის ზრუნვის საგანი შენ ხარ და შენ იქნები,
 არ გიმტყუნებენ შენა, თუ-კი მათ მიენდები.
 მათის ღვაწლით შეგეკმნეს სახე ბედით მთენია,
 ჩემო თვალის სინათლევ, რაზედ მოგიწყენია?

მათი გული შენისა ტრფობის ფართო ბუდეა,
 მათი გულთა ფიცარი შენი მტკიცე ზღუდეა...
 ვერ წაბილწავს მათს გრძნობას სიმუხთლე, სიმრუდეა!
 მათ თვის მკერდით შეჰმუსრონ მტერთა სიმაგრენია,
 ჩემო კარგო ქვეყანავ, მაშ, რად მოგიწყენია?

15 სექტემბერი,
 1872 წ.

აღარც ნატვრა და აღარც იმედია!..
ყველა წარბადა... ვაი ესრეთ შთომილსა!
ვაი იმას, ვისაც ჩემებრ სცემია
გულს ისარი უიმედო ტრფობისა!..

ახ, რად გნახე შენ ჩემს საუბედუროდ?
რამან შეგქმნა ეგრე სავსე სიკეთით?
ეჰა, გულო, ერთხელ დაწუნარებულო,
ერთხელ მკვდარო, რაღად აღსდექი მკვდრეთით?

მე მისი ვარ, ის კი არ არის ჩემი,
ის სხვას ასმევს ნექტარს ნეტარებისას;
სხვას თავს ევლის, სხვას შეჰხარის, სხვას ეტრფის,
მე კი ვწყევლი ღლეს ჩემის გაჩენისას.

სად წარვიდე, ვის შეეჩივლო, ვის ვუთხრა?
ვინ განმიღებს დახშულს კარსა ბედისას?
ვინა ჰკურნებს უკურნებელსა სენსა
სამუდამოდ წაწყმედილ იმედისას?

1877 წ.

ნუ, ნუ მაყვედრი, რომ ყოველს ჩვენგანს
ხელსა ვაწვდიდი მეგობრობისას,
რომ უარყოფდი ჩემთ მოძმეთ შორის
სულის სიმდაბლეს, შხამსა მტრობისას...

მე კაცთ სიკეთის მხურვალე რწმენა
ჭირში თუ ლხინში წინ მიმიძლოდა...
გული, თრობილი მის წმინდა მადლით,
ჭკუის ცივს თათბირს ეურჩებოდა.

ნუ მეუბნები, რომ იგი იყო
უგუნურება და ცდომილება, —
ოღონდ კვლავ მომე: ის ცდომა მიჯობს,
ვიდრე უცდომა გამოცდილება!

დავკარგე იგი!.. აწ მის დამკარგავს
უმადლ, უნუგეშ მივის-ლა გული...
უმისოდ გული ცივია, ბნელი,
ვითა სადგური გაუქმებული.

ნეტა მას, ვისაც იმ რწმენის შუქი
ერთხელ მაინცა გულსა ჰფენია!
უფრო ნეტა მას, ვისც სამარემდე
გულით რწმენილი გულსვე შთენია!

ნუ, ნუ მაყვედრი, რომ ყოველს ჩვენგანს
ხელსა ვაწვდიდი მეგობრობისას,
რომ უარყოფდი ჩემთ მოძმეთ შორის
სულის სიმდაბლეს, შხამსა მტრობისას!

1877 წ.

ბაზალეთის ტბა

ბაზალეთისა ტბის ძირას
ოქროს აკვანი არისო,
და მის გარშემო, წყლის ქვეშე,
უცხო წალკოტი ჰყვავისო.

მწვანეა მუდამ წალკოტი,
არასდროს, თურმე, არ სჰყნება,
ქვეყნისა დროთა ტრიალსა
იგი არ ემორჩილება.

ვერ ერჩის, თურმე, მის მწვანეს
ვერც სიცხე, ვერცა ზამთარი,
და იმის მზიან ჩრდილებში
მუდამ გაზაფხული არი.

წალკოტის შუაგულშია
ის აკვანი ასვენია,
და ჯერ კაცთაგანს იქ ჩასვლა
არავის გაუბედნია.

მარტო ერთნი სირინოზნი
იმ აკვანს გარს ეხვევიან,
მარტო იგინი გრძნეულნი
დასტრფიან და დამღერიან...

ამბობენ, — თამარ დედოფალს
ის აკვანი იქ ჩაუდგამს,
და ერს თვისთა ცრემლთ ნადენით
ტბა კარვად ზედ გადუხურავს.

ამას კი აღარ ამბობენ —
აკვანში ვინ ჩააწვინა,

ან თვით ერმა თვისი ცრემლი
ზედ ტბად რისთვის დაადინა...

იქნებ, აკვანში ის ყრმა წევს,
ვისიც არ ითქმის სახელი,
ვისაც დღე-და-ღამ ჰნატრულობს
ჩუმის ნატვრითა ქართველი?

თუ ესე არის, ნეტა მას;
ვაუკაცსა სახელოვანსა,
ვისიცა ხელი პირველად
დასწვდება იმა აკვანსა!

თუ ესე არის, ნეტა მას,
დედასა სახელდებულსა,
ვინც იმ ყრმას პირველ მიაწვდის
თვის ძუძუს მადლით ცხებულსა!

14 ივლისი,
1883 წ.

კითხვა

კარგი რამა ხარ, ჩემო ქვეყანავ,
ლამაზად მორთულ და მოკაზმული;
მაგრამ რამდენადც მშვენიერი ხარ,
იმდენად უფრო მიკვდება გული.

გიმზერ და მზერა კვლავ სწყურიან თვალს,
გისმენ და სმენით ყური ვერ ჰძლება;
მაგრამ რამდენადც საყვარელი ხარ,
იმდენად უფრო გული მიკვდება.

რა დაგრჩენია კვლავ სანატრელი?
ღვთისგან რა არ გაქვს მომადლებული?
მაგრამ რამდენადც მადლით სავსე ხარ,
იმდენად უფრო მიკვდება გული.

ვინ მოგმართოს შენ და წინ არ დახვდეს
შენი სიმდიდრე, შენი უხვება;
მაგრამ რამდენადც მდიდარ-უხვი ხარ,
იმდენად უფრო გული მიკვდება.

მარქვი, რად არის იქ გულთა კდომა,
სად სიცოცხლეა გახარებული;
და რამდენადც შენ ცხოველ-მყოფელ ხარ —
იმდენად უფრო რად კვდება გული?

პასუხი

— მე სამოთხე ვარ, და თქვენ კი, თქვენ კი...
ვაი, ძე ჩემი, ბედკრულ, უძლური!..
იქ თვით სამოთხე ჯოჯოხეთია,
სად თვის შხამს ანთხევს მტრობა და შური.

საყვარელი ვარ... ჩემს მზიან ჩრდალში
სიყვარულს უნდა თვის ტახტი ედგას, —
და, ვაი, იმის სანაცვლოდ თქვენ კი
ერთმანეთს აყრით კრულვას და წყევლას!

მადლით სავსე ვარ, და, ვაი, ჩემს შვილს
ეგ მადლი ჩემი ვერ უშენეგია;
და ან იქ რა ჰქმნას თვით წმინდათ-წმინდამ.
სად ცოდვას მადლი დაუძლეგია?

მე მდიდარი ვარ, და თქვენ კი, თქვენ კი...
ლუკმა-ნატრულნი ერთმანეთსა სჭამთ,
მე ტკბილ ცხოვრების წყაროსა გაწვდით,
და, ვაი, თქვენ კი ძმა ძმის სისხლსა სვამთ!..

იქ თვით სამოთხის წალკოტი, მდელი,
უდაბნო-ლაა ურგებ-ურწყული,
სადაც არ აბნევს თვის წმინდა ნამსა
სული მართალი და წრფელი გული.

[1894 წ.]

სალამო არის, სხივნი მზისანი
 გარდმოიშალნენ მთისა მწვერვალზედ,
 დაშვებულ მზისგან ჩრდილნი. ხისანი
 გადმოწვნენ გრძლად დედამიწაზედ.
 ყრუდ არის ველნი, ველურად ტყენი,
 სრულად მდუმარებს მთა თუ ბარია,
 შეჭფარებიან ბუდეს ფრინველნი
 და ხმაურობა მთლად მიმწყდარია.
 მხოლოდა ფიჭვნი დიდის ხნისანი
 ნელის ქართა ძლივს ირხევიან,
 ხავესით მოსილნი წვეტნი კლდისანი
 ძირს გაშლილს ვაკეს გადმოსცქერიან.
 ყრმაზედ მინდობილ უძლურ ხელითა,
 ქარით დაჰმუჭვნილ სამოსელითა,
 უდაბურს ბილიკს შიშველის ფეხით,
 ქვაყრილსა გზასა ბარბაცით, რყევით.
 უსინათლო და მოხუცებული,
 ვიდოდა ბედა ჩაფიქრებული.
 გარნა ყრმამ თვალი მოჰკრა ტყეში ხილს...
 დაიღალა თუ ბედას ატყუებს, —
 „მოხუცო, — რქვა მან, — სვლა აღარ ძალმიძს,
 დონე აღარ აქვს დაღალულ მუხლებს...
 ცოტას ვისვენებ და შენ, თუ გწადდეს,
 უქადაგე ხალხს ღვთისა დიდება...
 მაღლობით უკვე მწყემსებმა გნახეს
 და აგერ შენს გარს ხალხიც გროვდება,
 აგერ წვრილ-შვილით დედა-მამანი...
 უთხარი იმათ სწავლა-მოდღერება
 ჯვარცმულის ღვთისა, ჳინცა ტანჯვანი
 ჩვენის ცოდვისთვის ნებით ინება“.

მსწრაფლ სასოებით, სიწმინდით, მადლით
 გამოუშუქდა სახე მოხუცსა
 და მოსკდა სიტყვა ღვარებრ მის ბაგით
 მთა-ბარს უდაბურს და უკაცურსა.
 ვითარცა წყარო, ქვათა ძარღვისა
 ამომხეთქი და გამაპობელი,
 ისე ნაკადი სიტყვის მალლისა
 მის ბაგით იყო გადმომდენელი.
 და ზეგარდამო შთაგონებითა,
 რალაც დიდებით, მოსვენებითა
 სიტყვა სიტყვაზე იყო მდინარი...
 უღმრთოდ მის მსგავსი სიტყვა არ არი!
 თითქო თვით ზეცა მის ნეტარებით
 გამოეცხადა მოხუცს იმ დროსა
 და უკვდავების მშვენიერებით
 დაენახვა მას, უსინათლოსა.
 თოვლივით თეთრსა მის წვერს და თმასა
 მთისა ნიაფი ჰშლიდა და სძრავდა,
 ცისკენ პირ-ექმნა მის გამქრალ თვალსა,
 თითქო სინათლე მხოლოდ იქ აქვნდა.

ჩაესვენა მზეც, ყვითლად მღვიმარე,
 ბინდის სიომა ტყე-ველს დაჰბერა,
 ამოკაშკაშდა ცაზედაც მთვარე
 და კლდენი ვერცხლის ფრადა დაჰფერა.
 ჰქადაგობს ბედა... და მოესმა ხმა,
 სიცილით, ხელ-კვრით ეუბნება ყრმა:
 „დროა, წავიდეთ... დალამდა... კმარა,
 აღარვინ არის ეხლა შენს გარსა,
 ყველა წავიდა — დიდი, პატარა,
 დროა, გაუდგეთ ჩვენც ჩვენსა გზასა“.

დადუმდა ბედა შეწუხებული,
 გზას განემართა თავჩაღუნული;
 დადუმდა რა ის, კიდით კილამდინ
 ქვანი მისძახდნენ პასუხად: „ამინ!“

23 აგვისტო, 1857 წ.
 პეტერბურგი.

ოხ, სტიროდეთ მათ, ვინცა სტირიან
 მდინარეებზედ ბაბილონისა,
 მათ, ვისც ტაძარი ნანგრევ არიან...
 ვისიც მამული სამშობლოსა
 არარა არს რა, გარდა სიზმრისა!
 სტიროდეთ მსხვერუელს იუდის ჩანგსა!
 სტიროდეთ... სადაც ღმერთი იმ მტირალს
 იმყოფებოდა, აწ იმ ალაგსა
 არიან — ვისაც ღმერთი არა ჰყავთ...
 რომელ წყაროში დიდ ისრაილი
 დაიბანს თვის ფეხთ აღსისხლებულთა?
 როს იგალობებს კვლავცა სიონი
 ღრმა სიტკბოებით ხმათ აღვსებულთა?
 ან მელოდია როს კვლავ იუდის
 გამოაცოცხლებს ისევ იმ გულთა,
 რომელნიც სძგერდნენ მის ციურ ხმისთვის?
 ტომო, ფეხითა — სვლით მოწყლულითა,
 ტომო, გულითა დაღალულითა,
 ვით აღფრინდები სამშვიდო ადგილს?...
 მელას აქვს ხვრელი და თვის ბუდე — ჩიტს,
 კაცსა — სამშობლო, და ისრაილსა —
 არარა, გარდა თვის საფლავისა!

23 თებერვალი, 1858 წ.
 პეტერბურგი.

წინასწარმეტყველი

(ბუშინიანი)

რა დავდიოდი ბნელ უდაბნოსა,
სასულიერო წყურვილი მწვავედა,
და სერაფიმი ჯვარედინ გზასა
მე ექვსფრთიანი გამომეცხადა.
თითებით მჩატით, ვითა სიზმარნი,
ჩემსა თვალებსა შეეხო ისა:
განმეხსნეს წინა-მხედველნი თვალნი,
ვით შეშინებულს დედა-არწივსა.
მერეთ ჩემთა ყურთ შეეხო ისა, —
ბგერით, გუგუნით აღმევსნენ ყურნი,
და მსწრაფლ მომესმა მე თრთოლა ცისა,
ანგელოზების ფრენა ციურნი,
აღმოცენება ველზედ ვაზისა
და ზღვის ქვემძრომთა წყლის ქვეშე დენა;
ჩემთა ბაგეთა შეეხო ისა
და ამომგლიჯა ცოდვილი ენა,
ენა ბოროტი, უქმი მეტყველი,
და ბრძენ გველისა მე საქენჯნელი
დალოცვილ ხელით შთამიდგა მანა
ჩემ გასისხლებულ ბაგეთა შინა.
მერმე განმიპო მკერდი მახვილით
და აღმოიღო მთრთოლარე გული,
და ნაღვერდალი ცეცხლის ალივით
შთადგა ღია მკერდს მან ანთებული.
და, როგორც მკვდარი, უდაბნოს ვიწვექ
და აღმიძახა უფლის ხმამ: „აღსდექ,
წინასწარ-მეტყვო! სჰვრეტდე, ისმენდე,
ჩემის ნებითა აღივსებოდე
და, მოივლიდე რა ხმელთ და ზღვათა, —
სიტყვითა გულებს უნთებდე კაცთა!..“

23 ივლისი, 1858 წ. ტიარლევო.

* * *

(მიბაძვა პეინესი)

მეცა მქონია კარგი მამული!..
თურმე სუფევდა იქ სიყვარული,
თურმე იქ ჰფრენდა ბედი მდიმარი, —
ეხლა კია ეს მარტო სიზმარი!

თურმე იქაცა ბრწყინავდნენ დღენი,
იქაც სცხოვრობდნენ ერთგულნი ძენი,
ღია ჰქონიათ მაშინ ცის კარი, —
ეხლა კია ეს მარტო სიზმარი!

19 იანვარი, 1859 წ.
პეტერბურგი.

წინასწარმეტყველი

(ლერმონტოვიდან)

მას აქეთ, რაც მან, ვინც მეფობს ცაში,
მომცა მე სიბრძნე წინასწარმეტყველის,
გკითხულობ ხოლმე კაცისა თვალში
წერილსა ცოდვის და ბოროტების.

აღმართე სიტყვა საქადაგებლად
სიმათლისა და სიყვარულისა,
ყოველ ჩემ მოძმემ შეუბრალებლად
შმაგად დამიწყო მე სროლა ქვისა.

თავს წავიყარე ნაცარი, ფერფლი,
ქალაქით გლახა გავვარდი შორსა,
და, აჰა, ვცხოვრობ, როგორც ფრინველი,
უფლის საზრდოთი მე უდაბნოსა.

იქ ღვთისა აღთქმას რა ასრულებენ,
მმონებენ არსნი მე მიწიერნი,
თვით გარსკვლავნიც კი მე მმორჩილებენ,
სხივით მხიარულ მოთამაშენი.

და როს გავივლი ხმოვან ქალაქთა
და ვეშურები ჩემ გზას სიფრთხილით,
მოხუცნი ხოლმე ეტყვიან ყრმათა
თავის-მომწონე ცბიერ ღიმილით:

„უყურეთ! აი მაგალითი თქვენ!
ეგ ამაყია, ჩვენთან ვერ სცხოვრობს;
სულელს უნდოდა დავერწმუნეთ ჩვენ,
რომ მის ბაგითა ღმერთი მეტყველობს!“

„უყურეთ, შვილნო, ემაგ ბედშავსა,
რა პირქუშია, მოუსვენარი,
უყურეთ, რა-რიგ შიშველი არი,
რა-რიგადა სძულთ იგი ყველასა!..“

•
+ აგვისტო, 1860 წ.
პავლოვსკი.
•

* * *

(ანდრე შენიელანი)

ზღვათა მფლობელის ვენეციის ზღუდეთა თანა,
ლამის ციმციმში უდარდელი გონდოლიერი
ნავსა აბრძოლებს კიდის პირ-პირ ლაქვარდ წყალთანა,
რინაღლოს, ტანკრედს, ერმინიას ჰმღერს ბედნიერი.

თვისი სიმღერა იმას უყვარს, უფასოდ ჰმღერის,
ზრუნვას და შიშსა განკიცხვისას იგი არა სცნობს,
არცა დიდებას, არც სახელსა იგი არ ელის
და დამლუპველთა ზვირთთა-ზედა მღერით გზას იტყობს.

მეც მისებრ გმღერი უანგაროდ, შეუშინებლად,
და ხმანი, ჩემგან მოგონილნი, ხვედრს მიტკბილებენ
ცხოვრების ზღვაზედ, სად გრიგალნი შეუბრალებლად
მშფოთვარე ზვირთთა-ზედა ჩემს ნავს ატრიალებენ...

1861 წ.

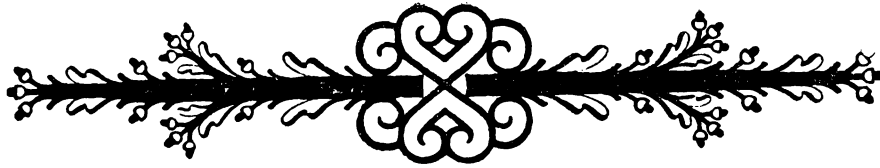
არ დაგივიწყებ, არა, არა!.. ვიდრე ჰფეთქს გული,
 ვიდრე მიდგია ძარღვში სისხლი და პირში სული!
 ვიდრე სიცოცხლის ჩემის ძაფი სრულ არ გაწყდება,
 შენი, სამშობლოვ, უბედურო, ხსოვნა მექნება..
 ჰოი, ტანჯულო! მაგ მწუხარის სახით შენითა,
 უიმედობის წყლულით გულში, თვალში ცრემლითა,
 შენ უტკბესი ხარ ჩემთვის ყოველ იმა ქვეყნებზე,
 თავისუფლების რომელთ ათბობს მშვენიერი მზე.
 შენ რომ, ვიშ, ტურფავ, იქმნე ისე ძლიერ, მორკმული,
 თავისუფალი, ბედნიერი და დიდებული,
 როგორც ოცნებით დღე და ღამე მე მენატრები, —
 რა-რიგ ამაყის სიხარულით თავს მოგვევლები!
 თუმცა დიდების სვითა შენით მე დავსტკბებოდი,
 მაგრამ მაშინაც მეტად მე ვერ მეყვარებოდი,
 ვით მიყვარხარ დღეს, სევდიანი, მჭმუნვარ-მწუხარე,
 გულდაკოდილი, მოღრუბლული და მგლოვიარე.
 დე, დაგითრგუნოს მტერმა შენმა თავისუფლება,
 დე, დაგდვას კისრად მძიმე ხუნდი, მძიმე კირთება!
 ხოლო რაც უფრო მწუხარედა ჩვენ-წინ იქნები,
 მით უფრო მეტის გულის-წვითა შენ გვეყვარები.
 ვით არ აღვენთვით სიყვარულით შენდამი ჩვენა,
 როს — ვითა თვის შვილთ ფელიქვანი — გვაწოვებ შენა
 შენსა უბიწო წმინდა სისხლსა, რომელიც არი
 მწვავის ტკივილით შენის წყლულით გადმომდინარი.

5 თებერვალი, 1872 წ

ვერცხლი

ა ჩ რ დ ი ლ ი

(ვუძღვნი ივ. პოლტარაძის და ილია წინამძღვრიშვილს)

„რა ვარდმან მისი ყვავილი გააზმოს, დაამჟღავნოსა,
იგი წავა და სხვა მოვა ტურფისა საბაღნაროსა“.

რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი.

I

აღმოვრწყინდა მზე დიდებულადა
და გაანათლა ქვეყანა ბნელი,
კავკასის მთების წვერთა მაღალთა
ზედ გადაჰფინა ოქროს ნათელი.
აღმოჩნდა მთების ზემოთ მყინვარი,
ცისა და ქვეყნის შუა დაკიდულ,
იგივე ზვიადი, იგივე მძვინვარი,
იგივე დიდებულ და დადუმებულ.
ქვესკნელთ ძალთაგან იგი მთა მედგრად
ცის გასარღვევად აღმოზიდულა,
მაგრამ მის სრბოლა ცაში უეცრად
თითქო განგებით შეეყენებულა.

მისი ყინულით ნაკვეთი თავი
მოიროთ მზისა ოქროს სხივებით,
ქვეყანას მშიშარს მის ფრთეთა ზევაი
დასცქერის რისხვით და მუქარებით.
თითქო ელისო განკითხვის დღესა,
რომ იგრილოს, წამოიქუხოს,
ხმელეთს დაეცეს, მერმეთ ქვესკნელსა,
თვითც დაიღუპოს, ისიც დაღუპოს.

II

მაგრამ ისეთი მშვიდი, ნარნარი
იყო იმ დღისა ლამაზი დილა,
რომ თვით მყინვარის რისხვა და ზარი
იმ დილის მადლსა დაემორჩილა.
ქვეყანაც იყო დადუმებული,
თითქო დუმილით ყურს უგდებს ცასა, —
და ცაც უღრუბლო და მხიარული
გადმოაფენდა მადლს ქვეყანასა.
ზოლო კი ჩემი უნდო გონება
არ მოიხიბლა იმ დილითაცა...
„ნუ გჯერსო, — მითხრა, — ეს მყუდროება,
„სტყუისო ზეცაც და ქვეყანაც!
„ამგვარი დილა ქვეყანას ბედკრულს
„ბევრჯერ სხვა დროსაც გასთენებია,
„მაგრამ არც ერთხელ მის გულსა ვნებულს
„მადლი ცისა არ მიჰკარებია.
„სულ ტყუილია, რასაც ეხლა ჰგრძნობ...
„ქვეყნის დრტვინვაა დაუძინარი, —
„ღრმად ჩააკვირდი მის დუმილს და სცნობ,—
„თვით მაგ დუმილში რა წყევლაც არი!..“

III

ზოლოს კი დილის სიტკბოებამა
მეც განმიფანტა ეჭვთა ღრუბელი
და ყოვლად მხსნელმა სასოებამა
მომცა ნუგეში მაცხოვრებელი.
ვსთქვი თუ: სადაც ცა ეგრე მჭვირვალეbs,
ღამე ესეთის დილით თენდება,

სადღ მზის ნათელი ეგრე ბრწყინვალეებს.
 იქ ქალუძს კაცსაც ბედნიერება.
 ამა ნუგეშით აღძრული სული
 აღმევსო ნელის სიხარულითა,
 ეჭვთაგან წინათ გვემული გული
 განცხოვლდა წმინდის სიყვარულითა:
 გარდმომეგლინა ყოვლად შემძლები
 ქვეყნისა ამის სიკეთის რწმენა,
 აღმიფრთოვანა მან ოცნებები
 და განმიწმინდა ხედვა და სმენა.
 თვალთ ჩემთ განშორდა თითქო სიბნელე
 ხედვად უცნაურთ სახილველისა,
 მოეხსნა ყურთა თითქო სიძნელე
 სმენად ბუნების მეტყველებისა.
 მეწვეინენ იგი უცხო ხილვანი,
 სავსენი ლხენით, ნეტარებითა, —
 რომელთაც წარაქვთ კაცთ გულისთქმანი
 საიდუმლოების მაცდურებითა.

და მომეგლინა მე კაცი დადი.
 მყინვარზედ მდგომი მოხუცებული:
 ვითა ქვეყანა — ისც იყო მშვიდი.
 უძრავი, უხმო, დაფიქრებული.
 მარჯვენა ხელით ეჩრდილნა თვალნი,
 ყურადღებითა შორს გაჰყურებდა,
 მის გარეშემო შვენოდნენ მთანი
 და მათ ფეხთა ქვეშ თერგიც გაჰყეფდა.
 თერგი მრისხანე, თერგი მბდღვინვარე
 ქაფისა ზვირთთა მიაქანებდა,
 ვით შმაგი ლომი დაჭრილი, ცხარე.
 ჰრბოდა, ჰბლაოდა, მიღრიალებდა,
 სჭექდა და ჰქუხდა... კლდენი და მთანი
 თვის მაშფოთარ შვილს გადმოჰყურებდნენ
 და მის ბლავილთან მათი ყრუ ხმანი
 ხეობაშია მგზავრს აშინებდნენ.
 იქით, შორს, სჩანდნენ მინდორნი, ტყენი,
 და იმათ შორის — არაგვიც ჩვენი...

ჩვენო არაგვო! რა რიგ მიყვარხარ!
ქართველის ცხოვრების მოწამედ შენ ხარ...
შენს კიდებზედ ჩემი მამული
იყო ერთ ღროსა გამშვენებული!
ჩემის ქვეყნისა დიდება ძველი
შენს წმინდა თვალ-წინ აყვავებულა;
მიყვარხარ მისთვის, რომე ქართველი
აქ — შენს კიდებზედ დაბადებულა.
შენ ზვირთებ შორის ჩემის ქვეყნისა
გრძელი მოთხრობა დამარხულია
და წმინდა სისხლი ქართველებისა
შენს კიდებზედ გადასხმულია.
იქ, სადაც შენსა ძლიერსა წყალსა
შეურევე მღვრიეს და მღოვრსა მტკვარსა,
იქ ერთხელ ქართველის სიცოცხლე ჰდუღდა,
იქ მამულისთვის ქართველის ხმა ჰქუხდა.
შენს ზვირთებს გაჰყვნენ საუკუნენი
და საუკუნეთ — რგი ქართველნი!..
გულ-ხელთ დაკრეფით შენსა წმინდა წყალს
რამდენჯერ ტანჯვით ვადევნებდი თვალს!..
რას ვეძებდი მე? ჩემ ქვეყნის წარსულს,
შენ-წინ დაღუპულს ჩემს ძველსა მამულს, —
და მარტო სისხლი ჩემს თვალს დაღალულს
აძლევდა ხოლმე გულსაკვდავ პასუხს.

VI

მაგრამ საკუთრად არცა არაგვმა,
არც თერგმა, არც ტყემ და არცა მთამა
არ მიიზიდა მოხუცის თვალი,
მთილამ ამაყად გადმოიზიარალი, —
სრულ საქართველო მოჩანდა შორსა...
იგი მოხუცი მას დააცქერდა;
ქვეყნის მარგალიტს, მაგა ობოლსა,
სიყვარულითა იგი დამზერდა.
საიღამა ხარ, რამ მოგავლინა,
ჰოი, საკვირველო კაცო, მითხარი?
რათ დაგიგდია შენ შენი ბინა
და ამა მთაზედ რისთვის ხარ მდგარი?
და, რა ვსთქვი ესა, მსწრაფლვე მომესმა
იმა მოხუცის დიდებული ხმა:

„მარად და ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა!..
 მე ვარო შენი თანამდევნი, უკედავი სული.
 შენთა შვილთ სისხლით გული სრულად გარდამებანა,
 ამ გულში მე მაქვს შენ აწმყო, შენი წარსული.
 მეცა ეტანჯულვარ, ჰე, ბედკრულო, შენის ტანჯვითა,
 შენისა ცრემლით თვალნი ჩემნი მიტირებია,
 მეც წარტყვევნილვარ წარსულთ ღლეთა შენთა ნატვრითა,
 შენის აწმყოთი სული, გული დამწყლულეზია.
 წარვლილთა ღლეთა შენთა მახსოვს დიდებულეზა,
 ვიცი, რომ იყავ ერთხელ შენცა მორკმულ-ძლიერი,
 შენცა გფენია ქვეყნის მადლი — თავისუფლება,
 ეხლა აღგვილა ყველა ესე, ვითარცა მტვერი...
 და ძესა შენსა ღლეს არც კი სწამს შენი აღდგენა,
 განწირულების შთასდგომია მას გულში წყლული,
 მას დაჰკარგვია ტანჯვათ შორის შენდამი რწმენა
 და დაუგდიხარ, ვით ტაძარი გაუქმებული.
 ვიდრე ძე შენი არ გაიკვლევს ზოგად ცხოვრებას
 და მცნების ნათლით ზე-აღზიდულ, ამალღებული
 ჰკვით არ განსჰვრიტავს საზოგადო ცხოვრების ღენას,
 იმ დრომდე იგი უიმედო, შეწუხებული,
 უქმისა დრტინვით, გულის-წვითა მწარე ცრემლს დაღვრის,
 მაგრამ არ ირწმენს, წამებულო, შენს აღდგენასა,
 და იგი ცრემლი ურწმენობის, ეჭვის და ტანჯვის,
 ჰლაღადებს მხოლოდ ძისა შენის უძლურებასა.

VIII

„აქ არვის — დიდსა, თუ პატარასა, —
 ქვეყნის ტკივილით არ სტყუვა გული,
 დაჰვიწყებია, რომ ქვეყნად ცასა
 ღვთად მოუცია მარტო მამული;
 დაჰვიწყებია, რომ დიდი არი
 ღვთისა წინაშე იგი ცხოვრება,
 რომელიც ქვეყნის წვითა დამწვარი
 ქვეყანასავე შეეწირება.
 წმინდაა იგი, ვისაც ეღირსა
 მამულისათვის თავის დადება!..
 ნეტა იმ ვაჟკაცს, ნეტა იმ გმირსა,
 ის თავის ხალხში აღარ მოჰკვდება.

მას განაცოცხლებს სიმღერა ზაღბთა,
 შორს საუკუნეთ ეტყვის მის სახელს,
 და არა ერთხელ ჰაბუკთა ყრმათა
 ხმლის ტარზედ ძლიერს აუთრთოლებს ხელს;
 იმ სიმღერას რა ისმენს მხცოვანი,
 სიბერის ჟამსა კვლავ მოჰფოჭებს,
 გმირის სიკვდილი სახელოვანი
 ახლად ცხოვრებას მას მოანდომებს;
 აკვანზედ დედა უმღერებს შვილსა
 ტკბილისა ხმითა იმ სიმღერასა,
 და თუ ინატრებს რასმეს მისთვისა, —
 ინატრებს გმირის მის დიდებასა;
 და უფრო ხშირად იმღერს ქალწული,
 გმირს მოიგონებს და გამხნევდება, —
 ყოველი იმღერს და სხვა მორჭმული
 გმირი იმ მღერით დაიბადება.

I X

„მაგრამ, ქართველნო, სად არის გმირი,
 რომელსაც ვეძებ, რომლისთვისც ვსტირი?“,
 იგი აღარ გყავთ... მის მოედანი
 ჯაგით აღესილა, ვერანად ქმნილა.
 გმირის დამბადი დიდი საგანი
 თქვენში სპობილა და წაწყმედილა.
 გადასდგომიხართ თქვენ ქართველობას,
 დაგინგრევიათ დიდი მამული, —
 რაღა დაჰბადავს თქვენში დიდს გრძნობას?
 რითი აღტკინდეს ქველისთვის გული?
 თქვენ გარს მადლითა სავსეს ბუნებას
 შეუკრებნია ყოველიფერი,
 რომ მისცეს თქვენში ზრდა დიდს ცხოვრებას,
 ჰყოს იგი ძლიერ და ბედნიერი.
 ვიშ, ეს ქვეყანა, ხმელეთის თვალი.
 დიდის სამოთხის კუთხე პატარა,
 ქედმოდრეკილა ნადვლით საწყალი,
 რომ მისი ტრფობა თქვენში შემწყდარა;
 რომ დაგიგდიათ უმწედ, უნუგეშ,
 თქვენის სიავით დაწყლულებულა,
 თქვენგან გმობილი — უცხოს კალთის ქვეშ,
 ვითა ობოლი, შეფარებულა.

„ხოლო აქაც კი, ვრდომილთ შორისა,
 ღვთის ნაპერწკალი ზოგჯერა ჰკრთების,
 ქვეყნის წარხდომას გული ზოგისა
 შეებრძვის და არ ემორჩილების:
 მაგრამა ლალვა, შური და მტრობა
 იმ ზოგთა შორისც ღრმად ჩანერგულა,
 ამა ჰირთაგან მათი მხნეობა
 აღძვრისა უმაღ გაცუდებულა.
 აგერ ორ-სამ კაცს რაღაც უგრძნიათ,
 ქვეყნისა სახსრად ერთად მოდიან,
 ერთის საქმისთვის გაუღვიძნიათ
 და ერთმანეთს კი არ ენდობიან.
 ერთმანეთისა მათ სიკეთე ჰშურთ,
 თუმც ერთისათვის თითქო იღწვიან;
 თვით ამხობენ მას, რის აღდგენაც ჰსურთ.
 თვით ჰშველიან მას. რასაც ებრძვიან.

XI

„აგერ უფალი და მისი მონა!
 ართოლით სასწორზედ ხარჯს უწონს ძნელსა,
 და, რა დასწორდა სასწორზედ წონა,
 უფალი პინას ზედ ადგამს ფეხსა
 და მით მის ხარჯსა ერთსა — ორად ჰხდის...
 მონამ მწუხარედ გულს გაიღიმა,
 უმწეობითა თავის ხარჯსა ჰზრდის
 და საწყლის თვალთგან ცრემლმა იწვიმა.
 მაგრამ ქვა არის ბატონის გული,
 ვერ დაარბილებს მას შებრალება;
 ვერა გაჰკურნოს მან მონის წყლული.
 ვინც მონებას თვით ემორჩილება.
 მონა ბედშავი, მონა საწყალი
 სდგას, ევედრება მის თვალი შვებას,
 და გულში ჰფიქრობს: ვიშ, ჩემი ბრალი!
 რით შევძლებ შვილთა ჩემთ გამოკვებას?
 ვიშ, ჩემი ოფლი, მათთვის დაღვრილი,
 ნაყოფი, იმა ოფლით გაზრდილი,

დღე-და-ღამ ჩემი უწყვეტი შრომა,
 დარში, ავდარში ცის ქვეშე დგომა,
 ვაი, ვაგლახი, ჰირნახულობა,
 თმენა, ცდა, სიმზნე და უძილობა
 მარტო ბატონის თვალსა ახარებს
 და თქვენ, ცოლ-შვილო, კი არას გარგებს.
 ვაიმე, ბედკრულს რაღა დამრჩება,
 რომ გავახარო ცოლ-შვილის თვალი?...
 ვინა შრომობდა და ვინა ჰძლებს,
 ღმერთო, სად არის აქ სამართალი?!.

XII

„შენში კაცისას გრძნობას არ ხედვენ,
 დედას ძუძუდგან შვილსა აჰგლეჯენ,
 ვინ იცის, სიღამ სად გაჰყიდიან...
 უწმინდურისა ხელითა სთხრიან
 დედისა გულში უკეთესს გრძნობას,
 ცოდვად უთვლიან შვილისა ტრფობას.
 თუ ღმერთმა მისცა შენსა ასულსა
 სილამაზე და მშვენიერება, —
 მონაც ჩაგრულო, ვითამ შენს გულსა
 სასიხარულოდ ეგე ექნება?!
 ქალს წაგართმევენ, ქალს გაჰყიდიან,
 ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად
 და წრფელსა გულში ღვარძლს ჩაასხმიან,
 გახდიან ყვავილს ფეხ-ქვეშ სათრევლად.
 უმანკო პირზე შენს ტურფას ქალსა
 გარყვნა დაასვამს საზარო დაღსა...
 მას, რაც გიყვარდა, ნახავ დაცემულს,
 ნამუსწართმეულს და შეგინებულს!..
 პირს უკუ-იქცევ და შეძრწუნდები,
 ცრემლს მოინდომებ, და არ გექნება,
 წყევლით, ვაებით მას განშორდები
 და ქალი შენი შენ შეგზარდება, —
 და მაშინ იტყვი: ნეტავი გველად,
 გველის წიწილად მე მომცემოდი,
 რომ ქვეყნის ქელვად, ქვეყნის სათრევლად
 შენ, შვილო ჩემო, არ გამხდომოდი.

„შრომისა შვილო, მძიმე უღელი
 ქვეყნის ცოდვისა შენ გაწევს კისრად,
 თუმცა ტვირთმძიმეთ შემწყნარებელი
 შენის დახსნისთვის ჯვარს ეცვა ქვეყნად;
 თუმცა ქვეყანას მისი მოძღვრება
 ღლეს მარტო სიტყვით უქმით ჰრწმენია,
 მაგრამ ცხადად ჰხმობს მის წმინდა მცნება.
 რომ მყოობადი მარტო შენია.
 შრომა, აწ ქვეყნად ტყვედა პყრობილი,
 მძარცველობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა,
 ხოლო რღვეულა მისი ბორკილი
 და დასამსხვრევლად გამზადებულა.
 შრომისა ახსნა — ეგ არის ტვირთი
 ძლევამოსილის ამ საუკუნის,
 კაცთა ღელვისა დიადი ზვირთი
 მაგ ახსნისათვის მედგრადა იბრძვის.
 ველარ განუძლებს ქვეყანა ძველი
 განახლებისა გრიგალის ქროლას,
 ველარ განუძლებს ქვეყნის მძარცველი
 ჰეშმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას, —
 და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი
 შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,
 და ახალს ნერგზედ ახლად შობილი
 ესე ქვეყანა კვლავ აღყვავდების.

XIV

„შრომის სუფევა მოვა მაშინა
 ჰეშმარიტების მის ძლიერებით
 და განმტყიცდება სოფელსა შინა
 კაცთმოყვარების სახიერებით.
 ყველასთვის იქმნეს იგი სუფევა
 თანასწორადა ნიჭთა მფენელი;
 მის მაღლით წარწყმდეს ძარცვა და რბევა
 და ერთგან სძოვდეს ცხვარი და მგელი.
 მაშინ უქმ სიტყვად არ იქნებიან
 ძმობა, ერთობა, თავისუფლება,
 ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან

კატმოყვარება და სათნოება.
 ალლო აილო ქვეყანამ ძველმა,
 რომ დღე-და-ღღე მის წყობა ირღვევა,
 და ამ ზვიადმა საუკუნემა
 უნდა შვას იგი შრომის სუფევა.
 მაშინ, მაშვრალთ, შენც განკაცდები.
 წართმეულთ ნიჭთა კვლავ მოიპოვებ,
 სხვას ძირს არ დასწევ, თვით აღმადღებ.
 არც ვის ემონვი და არც იმონებ.
 მაშინ ეგე ხმა შენის სიმღერის,
 დაბლად ღულუნი დაღონებული,
 მღერა, ვით კენესა, საწყალის მეხრის,
 შორი ხმა მწყემსის დაობლებული, —
 მხიარულ ხმებად გარდაგეცვლების
 და შენს გუთანზედ გულით ღმობილი
 იტყვი სიმღერას თავისუფლების.
 ეგ სიმღერაა, ვით ლოცვა, ტკბილი!..
 მინდორნი, ტყენი, ნახნავნი, ველნი
 შენის ლხენითა განიხარებენ,
 შენგან შემკულნი იგი ყოველნი
 შენს ტკბილს სიმღერას ბანს გამოსცემენ.

XV

„აგერ დიდკაცი დარბაისელი
 კმაყოფილების განცხრომაშია
 მაშინ, როს მისი მოძმე საწყალი
 სასოწარკვეთილ მონებაშია.
 მოძმეთა ხსნისთვის თავისდადება
 წმინდა ხვედრია მხოლოდა გმირთა,
 და მას ვით შესძლებს თავმოყვარება,
 რომელიც იმა დიდკაცთა სჭირთა?
 ის რად ინდომებს ქვეყნისა ბედსა,
 როს მასა შველის მის ბედკრულება?
 რად შეებრძვის ის სიბოროტესა,
 როს მეოხებით მისით თვით ჰრჩება?
 აგერ ვაჭარიც ცბიერის ღიმიით
 მოძმეთ ატყუებს, რა ჰყიდის ნივთსა,
 და ძმა მის მოკვდეს თუნდა შიმშილით,
 უნადვლოდ განვლის ცხოვრების ხიდსა.

აგერა მღვდელნიც — ერთა მამანი —
 რომელთ ქრისტესგან ვალად სდებიან
 ამა ერისა სულის აღზრდანი,
 რა-რიგ გულ-ხელი დაუკრებიან!
 სად არის სიტყვა დიდის სწავლისა,
 სიყვარულის და სამართალისა,
 რომ მათ ბაგეთგან არ მომდინარებს
 და ერს დაცემულს არ აღამაღლებს?
 სად არის იგი, მლაღადებელი
 ქვეყნის ზნისათვის ჭეშმარიტება?
 სად არის იგი, ბიწის მღვდელი
 ჯვარცმულის ღმერთის მაღალი მცნება?

XVI

„აგერ ტფილისიც!.. ყრმასაც და ბერსაც,
 ქალსა — მახინჯსაც და მშვენიერსაც,
 დიდსა, პატარას, თავადსა, გლეხსა,
 მე უხილავი ყურსა ვუგდებდი,
 მაგრამ კი, ვფიცავ ქართველის სახელსა,
 მათს აზრში აზრსა მე ვერ ვპოვებდი.
 ერთგზით შეჰხედავ და იქ ცხოვრება
 მართალ ცხოვრებად მოგეჩვენება:
 პლხინობენ კიდეც, კიდეც ჰხარობენ,
 ჰფიქრობენ, ჰგრძნობენ და ჰმოქმედობენ,
 ჰხედავ ფაცა-ფუცს და ყველგან ჟღიჯილს,
 უბედურ ცრემლთან ბედნიერს ღიმილს, —
 მაგრამ მათ ცრემლსა, ღიმილს თუ გრძნობას,
 ჰმუნვას, სიხარულს და მოქმედობას,
 ფრჩხილის ოდენიც არა აქვს აზრი
 და ყველა იგი თვალთმაქცი არი.
 ფუჭია იგი მისი ცხოვრება,
 უფერულია და ცალიერი,
 არც სიცოცხლეა, არც გემოვნება,
 არცა საგანი გულწარმტაცველი!
 იქ დღე ჰრბის დღესა, ვით ჰრბოდა გუშინ,
 ერთნაირად და უფერულადა,
 რისთვისც მამანი იღვწოდნენ უწინ —
 დღეს შვილთ არ უღირთ არც ერთ ფლურადა.

გრძნობას — ოქროსა ფასად ჰყიდიან,
მთავრის ღიმილზე — პატოსნებას,
და დაუანგებულ ბორკილზე სცვლიან
თავის მამულის თავისუფლებას.

XVII

„აგერა მცხეთაც — სავანე გმირთა,
დიდი აკლდამა დიდის ცხოვრების,
სად პირველ ქართველის მორჭმულთა შვილთა
ღრმად ჩარგეს ძირი თავისუფლების;
სადაც ჰყვავდა ხე ცხოვრებისა
ქართველის გულიდამ აღმოცენილი,
და წყარო იგი წყაროდ შეებისა.
სჩქედდა იმ გულით გარდმოდენილი;
სად ის ხე ნაძვის მის სუნნელისა
ჰყვავდა ქართველის წყლულთა კურნებად
და მის ქვეშ წყარო უკვდავებისა
სცემდა იაზმას ერის ცხოვრებად;
სად იმ ხის წმინდის ფოთოლი, ხილი,
საკვდავადც დაჭრილს ეკურნებოდა;
სად იმა წყაროს წყლით გაბანილი
ქართველის ტკივილი დაუუჩრდებოდა.
აწ აღარა სჩქედს წყარო ცხოველი,
ხე ცხოვრებისაც იგი დამკვნარა
და იგი დედა-ქალაქი ვრცელი
აწ სამიკიტნო დაბად გამხდარა.
ნგრეულან მისნი დიდნი პალატნი,
დიდი ცხოვრება მის დაცემულა,
დღეს იმ ცხოვრების წმინდა ალაგნი
პირუტყვთ ქელვითა შეგინებულა.

XVIII

„ქართველის სამკვიდროვ, ქვეყნის თვალად დაბადებულო,
რამდენს ვაებას შენსა თავზედ გარდაუვლია!..
ჯვარცმულის ღვთისთვის თვით ჯვარცმულო და წამებულო,
ეკლიანს გზაზედ შენებრ სხვასა რომელს უვლია?
სხვა რომელია, რომ ათასთ წელთ ბრძოლა მედგარი
გამოევლოს და სრულიად მტერად არ აღგვილიყოს?

შენ ხარ, მარტო შენ!.. მაგალითი სხვა არსად არი,
რომ სხვა ქვეყანას, სხვასა ერსა ეგ შესძლებიყოს.
შენთა შვილთ გული შენთა მტერთა შეაკლეს ზედა,
ორი-ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი ჰღვარეს,
მაგრამ ამაყი თვისი თავი ქვეყანაზედა
არავის წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს.
ორი რამ იყო, რისთვისაც ძე შენი იღვწოდა, —
ბედმა უწყალომ სხვა საქმისთვის არ მოაცალა, —
მამულისა და რჯულისათვის იგი იბრძოდა,
ორივ დაიცვა, მაგრამ ყველა მათ ანაცვალა.

XIX

„თვალ-წინა შიდა ის კირთების ბედშავნი დღენი,
როს შენ დაგიპყრო მაკედონის გმირის ლაშქარმა
და შეგიჩრყია დიდ ცხოვრების სამკვიდრო ბჭენი
შენმა მოძულემ და მოლაღემ უცხო მთავარმა.
ხტულდა ქვეყანა, რომელიცა მას ეპყრა ზელთა;
ხტულდა თვით ერიც, მის სიკეთე, ნიჭიერება...
ვერა, ვერ ჰმართონ ვერსად ერი იმა მმართველთა,
ვისც არ აქვთ ერის სიყვარული და შეწყნარება.
ერის მჩაგვრელი, ქვეყნის მთხრელი იგი მმართველი
მთელს საქართველოს თვის ფერხთა ქვეშ მჩვარებ ჰქეღვიდა,
ერის იმედის, სასოების, ნიჭის მმუსვრელი
თვით ერის ენას — მაგ ერის განძს — იგი სდევნიდა.
სძაგდა ყოველი, რაშიც იყო ერის ღირსება,
რაშიაც ერი თვისთა ნიჭთა იყო მსახველი,
რაშიაც იყო მის ღიდება, პატიოსნება,
რისთვისაც დაშვრა მამა-პაპის გული და ზელი.
მას ჰმორჩილებდა ერი შენი მძულვარებითა,
დევნულების და კირთების ქვეშ თავსა იხრიდა,
და მონებრივის თვალთმომქცევის კრძალულებითა
ზღვევისა წადილს გულდაკეტიტ დღე-და-ღამ ჰზრდიდა.

XX

„მოვიდა ის დღეც შურის-გებისა,
მტარვალს აღუდგა ქართველის ქველობა...
მართალი არის ხმალი ზღვევისა,
როს ზელს ჰკიდებს მას მამულის ტრფობა.

მახსოვს ფარნავაზ ჰაეროვანი,
 გულმტკივნეული შვილი ქვეყნისა...
 მან იღვა თავსა სახელოვანი
 ის დიდი საქმე შურისგებისა.
 ერის და ქვეყნის შეურაცხყოფას
 ველარ გაუძლო ჭაბუკმა გმირმა,
 ველარ გაუძლო მტარვალთ ურცხვობას
 იმა მამულის ამაყმა შვილმა.
 გადგა და დასცა თავზარი მტერსა,
 დაამხო პირქვე ყმობა, მონება,
 და უცხოთ ხელთქვეშ დაჩაგრულს ერსა,
 ვით მზე, მოჰფინა თავისუფლება, —
 და შენ, ჰე, ქართლო, მტრისგან რღვეული
 კვლავ შეგაერთა ერთის ცხოვრებით,
 ქართველის სახელი დამცირებული
 კვლავ შეჰმოსა მან პატიოსნებით.

XXI

„მას აქეთია: ქართლო, შენს შვილსა
 არ ჩაუგია ქარქაშში ხმალი...
 შენზედ მოიქცა ძველის ქვეყნისა
 გაუმაძლარი და ხარბი თვალი.
 მას აქეთია ოთხ-კუთხივ მტერნი
 შენს თავსა შენვე გეცილებოდნენ,
 მაგრამ ვაჟკაცი შვილები შენნი
 გულდაგულ მტერსა წინ უდგებოდნენ.
 იყო დრო, როს შენს ძახილზედ, ხმაზედ
 მამულის დროშა გაიშლებოდა
 და ჭაბუკთ რაზმი შენს მოწვევაზედ
 მტრის დასახვედრად მოგროვდებოდა.
 იყო დრო, როცა შენის გულისთვის
 თითონ სიკვდილსაც ლხინად ჰხადოდნენ
 და თავდადებას მამულისათვის
 ერთმანეთს ომში ეცილებოდნენ.
 ეხლა რაღაა!.. გაჰქრენ ის დღენი,
 გაჰქრა იგიცა ძალ-გულოვნება,
 და საკვირველნი მამათ საქმენი
 ეხლანდელ შენს შვილს არც აგონდება.

X XIV

„წამხდარა ყველა, ის ღონე და ის ძლიერება,
 მტერად გარდაქმნილა ახოვანი იგი ცხოვრება,
 აწ იგი თითქო თვის დენაში შეყენებულა...
 ხოლო ოდესღაც მოდენილა თვის ფართო გზაზედ,
 ბევრჯერ უსაგნოდ, ბევრჯერ აზრით აღელვებულა...
 ქართველის ტკივილი ყოველთვის კი სჩნევია მას ზედ.
 დენილა იგი ტანჯვით შორის და სიამეთა,
 ხან დაცემულა და მიმქრალა, ხან აღდგომილა,
 ხან შური, მტრობა, ერთურთ ლალვა სთხრიდა კიდეთა,
 რომელთ შორისაც ის ცხოვრება მძლავრი შობილა.
 მაშინ გათხრილნი ის კიდენი მთლად დარღვეულან,
 ძლიერნი ზვირთნი იმ ცხოვრების აღქაფებულნი
 სხვადასხვა ტოტად გადმოსულან, გადაგდებულან,
 დაუნთქავთ შრომა წინაპართა სისხლითა რწყულნი.
 როდისღა ვნახავ მშვენიერსა ამ ქვეყანასა
 თვისთა დიდების ნაშთსა ზედა კვლავცა აღმდგარსა,
 დროსთან დანთქმულსა სხვადასხვათა კავშირთა ბრძოლას,
 ერთის ცხოვრების, ერთის სულის ძლიერსა ქროლას?
 როს ესე ტოტნი ერთ ცხოვრების, ერთ-არსებისა,
 ეხლა გაყრილნი, ერთ მდინარედ შეერთდებიან?
 როს იგი ტომნი ცად მიღწეულ მძლავრ კავკასიას
 ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით განდიდდებიან?
 თავისუფლების მშვენიერის სხივთ მხურვალეობა
 როდის დააღწობს დაქანგებულს დიდ ხნის ბორკილსა
 და ქართველობა სიქადულად როდის ექნება
 ქვეყნის წინაშე ყოველ ქართველის ერთგულსა შეილსა?“

X XV

ამ დროს ქუხილმა დაიგრილა,
 გრგვინვა დაიწყო მისმა ხმამ მთებში,
 ცაზედ ელვამა გაიპკრიალა
 და გაანათა მდინარე ხევში.
 ცას გადაედვნენ შავნი ღრუბელნი,
 ნისლში შთაცვივნენ მთანი და ველნი;

ქარმა დაჰლმუვლა ზევ-ზუვსა, მთებსა,
 ბუჟი სვეტსავით აატრიალა,
 რისხვითა ჰგლეჯდა კლდესა და ღრესა,
 ზევამაც მადლიდამ დაიგრილა, —
 და მყის ბუნების მშვიდი ღუმელი
 ბნელ ჯოჯოხეთად გადაქცეოდა,
 წყალი და ცეცხლი, მეხი, ქუხილი .
 ერთმანეთშია აირეოდა.
 მაშინ შევხედე მყინვარსა მძლავრსა...
 დიდხანს ვეძებდი იქ მოხუცს კაცსა,
 მაგრამ შავისა ღრუბლისა სისქეს
 ვერ გაატანა თვალმა უძლურმა...
 „ნუთუ გათავდა ამით ხილვა ეს!“ —
 შემომტირა მე მწუხარე გულმა.
 მცირეს ხანს შემდეგ გადიწმინდა ცა,
 გამოილიმა ნათლად მთამაცა,
 და მზისა სხივით გაბრწყინებული
 კვლავ დავინახე მოხუცებული.
 ცისკენ აღეპყრნა თრთოლითა ზელნი
 და მოედრიკნა მუხლნი ძლიერნი...
 თუბრე მოხუცი ის ჰლოცულობდა
 და ღმერთსა ესრეთ ევედრებოდა:

XXVI

„ღედავ ღვთისაო! ეს ქვეყანა შენი ზვედრია...
 შენს მეოხებას ნუ მოაკლებ ამ ტანჯულს ხალხსა;
 საღმრთოდ მიიღე სისხლი, რომელ ამ ხალხს უღვრია,
 ჩაგრულთ სასოო, ნუ არიდებ მოწყალე თვალსა!
 რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა, ტანჯვად ეყოფა,
 მოეცი ძალი დავრდომილსა კვლავ აღდგომისა,
 სახელოვანი განუახლე წარსულთ ღღეთ ყოფა,
 მამა-პაპური სული, გული მოჰმადლე შეილსა.
 ძლიერო ღმერთო! შენთვის ბრძოდნენ ქართველისა ძენი,
 დასაბამითვე არ იციან — რა არს მშვიდობა,
 იქმარე საღმრთოდ მათ პატიჟნი და სისხლის ძღვენი,
 თუ რამ შეგცოდეს, — შეისყიდეს ტანჯვით შენდობა.
 მოჰმადლე ქართველს ქართლის ნდობა და სიყვარული
 და აღუდგინე მშვენიერი ესე მამული!..

ჰოი, სახიერო! ცისარტყელა განავლე ცასა,
რათა წარღვნისა მოლოდინი წარხოცო ხალხსა!..“

XXVII

მსწრაფლ გადმოეშო ცისა ლაყვარდსა
შვიდფეროვანი სარტყელი ცისა
და გაღეფინა ჩემს ქვეყანასა
მახარობელად ტბილ იმედისა.
ამენთო გრძნობა მადლითა ცეცხლებრ,
ერთს ფიქრს მიეცა გულისტქმა ყველა,
და მაშინ ვიგრძენ, რომ მშვენი მისებრ
ჯერ არ მენახა მე ცისარტყელა.

26 იანვარი, 1859 წ., [პეტერბურგი].
(ბოლო რედაქცია 1872 წ.).

ქართვლის დედა

(სცენა მომავალ ცხოვრებიდან)

გაგვიძელ, ბერო მინდიაგ,
მუხლი მაიბი მგლისაო,
გაიყოლიე უმცროსნი,
ვისაც თავი აქვს ცდისაო.
ხ ა ლ ხ უ რ ი ს ი მ დ ე რ ა .

ვუძღვნი პეტრე ნაკაშიძეს

აჰა, იმ დროთგან ერთი სახე ამოღებული,
რომელნიც ერთად გვინატრია უცხოეთში ჩვენ,
რომელთ იმედი, ღვთიურ სხივით გაბრწყინებული,
დღესაც გულში გვაქვს მტკიცე რჯულად, ძმაო, მე და შენ.

მყობადს ავხადე ერთი კუთხე ღიღის ფარდისა
და ეს ვიხილე, — მომიტევე მე სითამამე...
ეს არს ნაყოფი აწმყოსაგან შობილ დარდისა, —
ამით მამართლე, მიიღე და ნუ გამკიცხავ მე.

■ ■
(სცენად არის ოთახი, რომლის ფანჯრებიც ქუჩას გადაჰყურებენ, ერთ
მხრივ ტახტზედ ლოგინში წევს სნეული, ძალიან მისუსტებული და მო-
ხუცებული დედა)

დედა

თუმცა სიცოცხლე სნეულთათვის წვალემა არი,
მაგრამ, ჰე, ღმერთო, გმადლობ, ამ დღეს რომ შემასწარი,
და აქამომდე არ მოჰკვეთე ჩემი ცხოვრება:
ჩემი მამული, საქართველო, დღეს მიცოცხლდება!
ხალხი აზვირთდა, ხალხი აღსდგა, ხალხი მოქმედობს,
კასპიის ზღვიდამ შავ ზღვამდინა ერთს ფიქრსა ჰფიქრობს, —
და ეგ ფიქრია მთელ კავკასიის თავისუფლება!..
დიდია ხალხი, როს ეს გრძნობა წინ წარუძღვება!
ერთი შვილი მყავს, საყვარელი და სანატრელი,
იგია მარტო თავის დედის ნუგეშმცემელი,
იგია ჩემი სიცოცხლე და სიხარული,
იმითი მიდგა უძლურს ტანში უძლური სული,
ჩემის სიბერის მისაყრდომად ისლა მშთენია, —
მაგრამ, მამულო, წაიყვანე, დღეს ის შენია...

(შეწუხებული ჩაფიქრდება და მცირეს ხანს შემდეგ იტყვის)

ის დღეა დღეს, რომ მამულს ვუძღვნა ძის სიყვარული,
ან ძეს შევწირო საყვარელი დიდი მამული...
ამ ორის გრძნობის ბრძოლა გულმა ვით გადიხადოს?
ძის სიყვარული თუ მამულის, — რომელი დასთმოს?..
ეჰა, ამ დღისთვის გაგიზარდე, მამულო, შვილი,
სიცოცხლე მივეც, რომ შეიძლოს შენთვის სიკვდილი...
დედისერთა მყავს, მაგრამ შენთვის მე მას ვშორდები.
ვინ იცის, შვილო, რომელს ველზედ მტრისგან მოჰკვდები?
დამტირებელი დედა ახლოს არ გეყოლება,
მის ცხარე ცრემლი სისხლიანს მკერდს არ გეჰკურება,
დედისა ხელით ვერ შეიხვევ განგმირულს გულსა
და ეგრეთ შენს თავს მტლად დაუდებ შენსა მამულსა!..
შენს სიკვდილშია ჩემი ვაიც და ნეტარებაც,
მისთვის, რომ მე ვარ დედა შენიც და ქართველის დედაც:
ვით დედა შენი, იმ სიკვდილით შენით ვივაებ,
ვით ქართველის დედა ვინეტარებ და ვისახელებ.

(ჩაფიქრდება და მცირეს ხანს შემდეგ)

თავისუფლებავე, შენ ხარ კაცთა ნავთსაყუდარი,
შენ ხარ ჩაგრულის, წვალებულის წმინდა საფარი,

შენ ხარ მშვიდობა და სიმართლე ამა ქვეყნისა,
 შენ ხარ აღმზრდელი ღვთაებამდე კაცთ ბუნებისა.
 მტარვალთა თქმითა ოდითვე ხარ შენ აკრძალული,
 ხე ცნობადისა, ედემს რგული, შენი ხე იყო;
 მაგრამ სამოთხეც, ყოველისფრით აღსავეს, სრული,
 პირველ კაცთათვის უშენოდა არარა იყო.
 რა განიცადეს იმათ შენთა მადლთა უხეება,
 მსწრაფლ აღვიარეს, ჰოი, ღმერთავ, თაყვანებითა,
 მსწრაფლ მოგიპოვეს: ფასად მისცეს თვის უკვდავება
 და სამოთხეც სთმეს სრულის მისის ნეტარებითა.
 ეგრეთ ნაშოვნნი რად წაგვერთვი მესავეთა შენთა?
 რაღად ჰღვრის ღღესაც შენთვის სისხლსა ადამიანი?
 რად შეიღებე კაცის სისხლით საშიშრად ჩვენდა
 და რისთვის დახვალ ამა ქვეყნად პირსისხლიანი?
 თვით ხარ მშვიდობა, უხვად მადლთა ქვეყნად მომფენი,
 მაგრამ სისხლით კი იკვლევს გზასა მძებნელი შენი
 რად არ შენდება უსისხლოდა მისი ტაძარი,
 მისი, რომელიც თვით მშვიდობის ღვთაება არი?..

შვილი

(შემოდის გახარებული)

მოვიდა დიდ ხნის სანატრელი, დედავ, ამბავი:
 ჩვენი ქვეყანა, საქართველო, გაღვიძებულია,
 მთელი კავკასი, მტერზედ რისხვით აღმომქშინავი,
 ერთისა აზრით, ერთის გრძნობით აღელვებულია.
 მომილოცნია!.. გაგვიტენდა ძლივს ბნელი ღამე!..
 მაგრამ შენ სწუხხარ, თითქო ამ თქმით მე ვერ გაამე.

დედა

მე ვწუხვარ მარტო მასზედ, რომე ჩემს სიბერესა
 სანუგეშებლად მხოლოდ ერთი მოეცა შვილი,
 მე ვწუხვარ მასზედ, რომ ჩემს მამულს ამ ნეტარ ღღესა
 მხოლოდლა ერთი შეაკვდება ჩემგან შობილი.
 ვაი, რომ ჩემის სიცოცხლისა მზე მაშინ ჩადის,
 როცა ამოდის ჩემის ქვეყნის მზეი დიადი!..
 ვაი, რომ ბინდი ღღეთა ჩემთა სიკვდილს მიქადის,
 როს ჩემის ხალხის დიდებისა სჩანს განთიადი!
 ამაზედ ვწუხვარ... მაგრამ ამას რაღა ეშველოს?
 ღმერთს მარტო ერთს ვსთხოვ, მკვდარი დედა ძემ ასახელოს.

შვილი

როგორ? მეც მგზავნი საომრად, დედისერთასა,
რომ თავი დავსდო მამულისა ჩვენის სახსნელად?

დედა

სულზედა დიდი ცოდვა უნდა ედვას დედასა,
რომ შვილი ამ დროს არ გაჰგზავნოს ძმათა საშველად...
ღმერთმა გვაშოროს, შვილო ჩემო, იმა სირცხვილზე,
რომ შენ შინ იჯდე, ოდეს სხვანი იხოცებიან,
ვინც მამულისთვის არ იმეტებს თავისა შვილსა,
მას შვილი თვისი, ჩემო კარგო, არ ჰყვარებიან...
ვაჟკაცად იყავ, — ჩემი თხოვნა არის მხოლოდ ეს.

შვილი

არას დროს არა მყვარებიხარ ისე, როგორც დღეს,
შენ, დედა-ჩემო!.. რასაც მნუჟავ, აღვისრულდება...
შენგან შობილი შვილი განა მხდალად მოკვდება?
(ისმის გარედგან ჯარების ხმაურობა, შვილი ფანჯარას მივარდება)

დედა

(თავის-თავად)

არ იცი, შვილო, როგორ მიღირს მე ეს სიტყვები,
და ვერც შეიტყობ მაგას ჩემგან, ისე მოვკვდები...
იმ დრომდე სულსა დანაშთენსა ღონეს მოვუკრებ,
ვიდრე საომრად, შვილო ჩემო, შენ გაგისტუმრებ,
რომე სიკვდილმა ჩემმა უცებ არ დაგაბრკოლოს, —
და ჩერე კი, ვგრძნობ: ბედი ჩემი მომიღებს ბოლოს.
(ისმის ჯარების სიმღერა ორ-პირად)

„ქართველო, ხელი ხმალს იკარ,
გათენდა დღე დიდებისა,
თოფ-იარაღი აისხი,
დრო მოდის გამარჯვებისა.

მამულის დახსნის დღე არის,
ქვეყანა გვნუკავს შველასა,
თავისუფლების შოვნაი
სჯობს საშოვნელსა ყველასა.

მამულის დამხსნელს — ვაჟკაცის
ხმალი და გული სდომია,

ვაჟკაცის გამომჩენელიც
 მტერთან გულდაგულ ომია.
 თავისუფლების მშოვნელი
 ამ ქვეყნად მარტო თოფია,
 შინ უღლით გაქნილს მშვიდობას
 ომში სისხლის ღვრა სჯობია!
 მაშ მამულს თავი შევსწიროთ
 საშველად, გამოსახსნელად,
 • თუ მისთვის დავიხოცებით,
 ჩვენ ის გვეყოფა სახელად.
 ქართველო, ხელი ხმალს იკარ,
 გათენდა დღე დიდებისა,
 თოფ-იარაღი აისხი,
 დრო მოდის გამარჯვებისა!“

(ქუჩილამ ისმის დედაკაცების და სოფლის პატარა ბიჭების ძახილი:
 „ჯარს გაუმარჯოს, ჯარს გაუმარჯოს“, ისმის კიჟინა და ხმაურობა)

დედა

(აღელვებული)

მიმიყვა, შვილო, დამანახვე ქვეყნისა მხსნელნი,
 რომ მით დავიტკბო დღენი ჩემნი უკანასკნელნი.
 (ჩამოიყვანს ლოგინიდან, დედას შეუჯდება მხრებში და მიიყვანს
 ფანჯარასთან)

შვილი

შეხე, დედილო, ამ განწირულ ყმაწვილკაცობას,
 ისე მიდიან სასიკვდილოდ, როგორც დღეობას.
 (დედა, რა დაინახავს ჯარს, ცრემლს ვერ იმაგრებს და სტირის)
 შეხედე, ხალხი რა რიგ ლოცვით ჯარსა აცილებს,
 დიდი, პატარა მხიარულობს, შენ რა გატირებს?

დედა

ლმერთმა კურთხევა დიდ საქმეში წინ წაგიმძღვართ!
 ჩვენ კი, დედებმა, ღვთის წინ უნდა ცრემლები ვღვაროთ,
 რომ ჩვენ შეგვასწროს, მამულისთვის თავდადებულნი
 კიდეც გიხილოთ შინ მოსულნი, გამარჯვებულნი.
 მიმიყვა, შვილო, ლოგინთანვე, მუხლი მეჭრება.

(შვილს დედა უკანვე მიჰყავს)

ვაიმე, შვილო, რამდენს დედა აუტირდება,
 რომ ველარ ნახავს თავის შვილსა უკანვე მოსულს!..

შვილი

რა ვუყვით, თუ კი სხვა გზით შეველა არა აქვს მამულს!
(ამ დროს ერთი ცხენოსანი მოადგება ფანჯარას და გარედან იძახის)

ცხენოსანი

კიაზო, წამო!.. რაღას იცდი, გვიგვიანდება,
დრო საშუაია... ჩვენ ძმებს ჩვენით მშველი აკლდება.

შვილი

აჰა, მოვდივარ! აბა, დედი, მოიეც გული!
ჩემგან — მეომარს, შენგან — შვილსა ითხოვს მამული.

(დედა გადაეხვევა შვილს და გულზედ მიიკრავს)

მშვიდობით, დედი!.. შენ ჩემზედა ნუ დაღონდები,
ცოცხალი მოვალ, თუ არა და ისე მოვკვდები,
რომ ჩემს სიცოცხლეს ამჯობინო ჩემი სიკვდილი...
ნუ სტირი, დედი! გზადა ვდგევარ, დამლოცე შვილი.

დედა

ვაი შენს დედას!.. მოვიდა დრო განშორებისა
და გული მიმდის... უძლურია გული დედისა...
მაგრამ ნუ სწუხხარ... გადამივლის... შვილო, მშორდები?!
ვაი თუ მოვკვდე და ვისგანლა დავიტირები?..

(სტირის და უფრო მაგრად გულზედ მიიკრავს შვილს. მერე უეცრად
ხელს ანებებს და ზარდაცემულსავეთ თვალში თვალს უყრის და მცირეს
ხანს ამ ყოფილ არის)

დედა

დედა არ გიყვარს, დედა შენი მოხუცებული?

შვილი

(გაოცებით)

მერე, რო მიყვარს?

დედა

(ძლივს ბედავს თქმას)

მასთან დარჩი!

შვილი

მერე, მამული?

დედა

(თითქო ეხლა გაახსენდაო)

მართლა, მამულო!.. იგი უფრო საყვარელია,
მაშ წადი, შვილო!.. ღმერთი იყოს შენი მხსნელია.
მაგრამ, ვიშ! მე რომ უშენოდა მარტო მოკვდები,
ვილა დამმარხავს?.. წადი... წადი... ნუ გვიანდები.

შვილი

ეჰა, მამულო! შენის ტრფობის ძალსა ღვთიურსა
რა დაუდგება? კლდის სიმაგრეს აძლევ უძლურსა...
ოდეს შენდამი სიყვარული დაიძვრის გულში,
დედაც კი შვილის სიყვარულს ჰკლავს შენს სიყვარულში;
რა სხივოსანი შენი შუქი აღმოებრწყინდება
კაცისა გულში, ყველა გრძნობა მასშია ჰქრება,
ვითა მზის შუქში უმცირესი მნათობი ცისა,
ვითა ზღვაშია დაცემული წვეთი წვიმისა.
მშვიდობით, დედი! მეძნელება შენი დათმობა,
მაგრამ უფრორე ძნელი არის მამულის გმობა.

(შვილი გადის)

დედა

(ღონემიზილი გადიქცევა ლოგინზედ და სულთმობრძავი ამბობს)

ვაიმე, შვილო!.. შენს წასვლასთან მიქრება ალი
ჩემის სიცოცხლის... უშენოდა ძნელია ყოფნა...
დიდ ხანს ებრძოდა შვილის ტრფობას მამულის ვალი,
ვალმა აჯობა, მაგრამ ძვირად დამიჯდა ჯობნა.
სულიც ამომდის... არ ყოფილა ძნელი სიკვდილი,
როცა შენ შენი აღასრულე... მამულო... შვილი!..

(ცვდება)

14 ივლისი, 1860 წ. პავლოვსკი

(ბოლო რედაქცია 18 მარტი, 1871 წ.)

რამდენიმე სურათი
ანუ
ეპიკური პოეტის ცხოვრება

პოემა

მეც გლახაკთა საჭურჭლე, ათვისუფლე მონები,
მიღწვიან, მომიგონებენ, დამლოცვენ, მოვეგონები.

შოთა რუსთაველი.

სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი
მწუხრის ზეწარი გადაეფარა, —
და მთვარის შუქზედ მთებისა ჩრდილი
ალაზნის ველზედ წამოიხარა.
ლამის გუშაგი, მუდამ მკმუნავი,
მთვარე მეფურად მძლავრად ვიდოდა,
მთებისა ყინვით ნაკვეთი თავი
იმის სხივებთან მუსაიფობდა.
შორნი მნათობნი მოკამყამენი
იმ მწუხარს ღამეს მხიარულობდნენ,

მღუმარს ქვეყანას, ვით საყვარელნი,
 სხივებს ესროდნენ, ზედ დაჰხაროდნენ.
 და იმ მნათობთა სხივის ალერსით
 ველს მშვენიერსა ჩასძინებოდა,
 მხოლოდ ნიაგი მთისა — მოლხენით
 ტყეში ფოთლებთან ლაზღანდარობდა.
 და ალაზანი შეუპოვარი
 ჰჩიოდა, თითქო კაცს ემდურჲდა,
 მის ბუტბუტს მარტო მთაი მღუმარი
 დაფიქრებული ყურს მიუპყრობდა.
 ყველას ეძინა, დღით ჰფეთქავს რაცა,
 თითქო დაღლილა მიწაც და ცაცა!..
 მხოლოდ კი ერთგან ურემი მძიმე
 მიჰქრიალებდა, გზას აღვიძებდა,
 და ნალვლიანად მასზედ მეურმე
 მწუხარს სიმღერას დაჰლულუნებდა.
 ღულუნნი იგი ჩამრჩენია გულს,
 მწუხარე არის, ვით გლოვის ზარი,
 მაგრამ თუ ნალველს მოჰბერს დაჩაგრულს,
 უკუ-ჰყრის კიდეც ვით ღრუბელს ქარი.

მიდის ურემი და უეცრადა
 ვილცამ ტყილამ ასკუპა ცხენი,
 მოვარდა იგი ურემს მედგრადა,
 მკმუნვარე სახის ამაყად მჩენი.

— ვერ მიმასწავლებ კუდი-გორის გზას? —
 ჰკითხა თამამად მან მეურმესა.

— რატომ ვერ, ძამო! აგერ აიმ მთას
 მარჯვნივ აუხვევ და გახეალ ხევსა,
 ერთი საურმე გზა დაგიხვდება;
 იმ გზას დაადეგ, წადი, — და როცა
 ცხვირწამოწვდილი მთა შეგეყრება,
 ის მთა იქნება კუდი-გორაცა.
 იქ რა გინდა შენ? — ჰკითხა მან ბოლოს,
 როს გაათავა გზისა სწავლება: —
 იქ საფრთხე რამე არ დაგემართოს,
 ბლაჭიაშვილი იქ იმყოფება.
 მე, როგორც ვხედავ, შენც კი გაქვს მკლავი,
 ბევრს შენს ტოლს ბიჭს არ დაუვარდები,
 მაგრამ მაინც თუ გებრალვის თავი —
 ბლაჭიაშვილს ნუ დაენახვები,

ნურც დაანახებ შენს ქურანს ცხენსა,
თორემ ის ბიჭი განანებს ბევრსა!
მალთა, როგორც ხირიმის ტყვია,
და ტყვიასავით დაუნდობელი;
თუ სისხლი ჰმართებს, ისა სჯობია,
შეარჩინო და აიღო ხელი.

— შენ ფიქრი ნუ გაქვს!.. მეც იმას ვეძებ,
მეც მისებრ, ძამო, მიღრინავს გული;
როგორც ის ცხოვრობს, ისე ვიცხოვრებ,
ამ დღიდგან თავზედ ხელაღებული! —

და, რა სთქვა ესა, მოხდენით ცხენი
მოსხლიტა უცებ ლაზათიანმა;
გაფრინდა ცხენიც ვით შავარდენი,
და მის ფეხის ხმას ხმა მოსცა მთამა.

თითქო შენატრდა იმას მეურმე,
„ახ, ნეტავი შენ!“ — წაიღუდუნა
და, გაიქნივა რა თავი მერმე
შურით, ხარს შოლტი გაუტყლაშუნა,
და მერმე ისევ უფრო მწუხარედ
თვისი სიმღერა დაიღუდუნა.

კუდი-გორასთან ერთი ტყე არი, —
უწინ ყაჩაღის იყო საფარი, —
საშიში, ბნელი, გულდახურული,
შეუვალი და წამოზურული.
იქა ცხოვრებდა ბლაჭიაშვილი
კაკო, ყაჩაღად გამოვარდნილი.

მთვარე ჩასული იყო დიდ ხნისა,
როცა იმ ტყეში, ერთ ხის ძირასა,
ფრთხილად ეძინა ბლაჭიაშვილსა,
ბედისგან მწარედ განაწირალსა.
მის შორი-ახლო ლამაზი ცხენი
კაზმ-მოუხდელი სძოვდა ბალახსა,
და მას ფოთოლნიც მოშრილენი
ხშირად უფრთხოვდნენ მოსვენებასა.
უეცრად შეჰკრთა, აცქვიტა ყურნი,
თავი აიღო და გაიხედა;
მერე ტრიალით იწყო ფრუტუნნი
და ერთს ალაგსა ზედ დააცქერდა;
დიდ ხანს უცქერდა და, რა მოესმა
თავისის მოძმის ცხენის ფეხის ხმა,

ვერ მოითმინა, დაიხვიხვინა
და პატრონს ძილი დააფრთხოვინა.
წამოხტა კაკო ლომივით ზეზე,
თოფი მოზიდა და შეაყენა
და, რა იხილა მხედარი ველზე,
შეჰკივლა: „მითხარ, ვინა ხარ შენა?
რისთვის მოსულხარ, — მოყვრად, თუ მტრად?“

მხედარი

— მოყვრად, გულფიცხო, იყავ მშვიდადა.

კაკო

— თუ მოყვარე ხარ, მაშ გამარჯობა!
კეთილი იყოს ჩვენი გაცნობა.

მხედარი

— ამინ!.. შენ არ ხარ ბლაჭიაშვილი?

კაკო

— დიად! გახლავარ!.. რა გნებავს შენა?

მხედარი

— შენთან სიცოცხლე, შენთან სიკვდილი,
შენთან ყოფნა და შენთან ღარჩენა.

კაკო

— მომწონს ეგ სიტყვა... შენც მომეწონე
და ამისთვისაც გენდობი შენა.

მხედარი

— გულს გული იცნობს და ღონეს — ღონე,
მენდე, გაგიყო ჭირი და ლხენა.

კაკო

— ზოშ-გელდი, ძამო!.. მე ვარ მდიდარი,
ამ ტყეში მარტო მე მაქვს მეფობა;
გაშლითა არის ჩემი სახლ-კარი,
და ვერას მაკლებს აქამდინ მტრობა.

ყოველ ზის ძირას ჩემი სახლია,
 სად მილამდება, იქ მიტუნდება;
 თუმცა ბევრი რამ მე აქ მაკლია,
 მაგრამ აქ ჭირიც მიადვილდება...
 უსახლკარობა, შიში, შიმშილი,
 მარტოკა გდება მხეცივით ტყეში,
 კურდღელსავითა ფხიზელი ძილი
 და იარაღი დღე-ღამე ზელში, —
 მართალია, ძმავ, კაცს მოსწყინდება
 ძუნწი ცხოვრება ეს დასაღონი,
 მაგრამ იქ ყველა გვიადვილდება,
 სადაც ჩვენვე ვართ ჩვენი ბატონი!..
 მე თანა მყვანან რკინისა ძმები:
 ჩემი სიათა, დამბაჩა, ხმალი...
 არც მიმტყუნებენ, არც ვემტყუნები,
 მინამ მაქვს მკლავი თავისუფალი.
 ეს ცხენიც, ძამო, ჩემთან შეზრდილა,
 მოუღრეკია როგორც რომ უინი;
 ჩემთან საფრთხეში ბევრჯერ ყოფილა,
 გამოუვლია ჭირი და ლხინი.
 ამათ მივანდე ჩემი ცხოვრება!
 არ აიყრიან გულსა ჩემზედა,
 და კაკოც ისე არ გაძუნწდება,
 რომ არ დააკვდეს ერთგულებს ზედა.
 ჩემი სიმდიდრე აი ეს არი!..
 ჩემს სამეფოში არ არის გმობა,
 თუმცა ორგულთან ვარ დაუნდობარი,
 მაგრამ ერთგულთან მეც ვიცი ძმობა.
 ჩამოხედ, ბინას გაჩვენებ, წამო!
 ღარიბულადა მე დავიხვდები,
 და ნუ დამძრახავ ყაჩაღსა, ძამო,
 თუ მასპინძლად ვერ მოგეწონები.
 მხედარი მყისვე გადმოხტა მარდად
 და წამოჰყარა ალვირი ცხენსა;
 ჩამოუჭიმა ყურები მაგრად
 და თვალზედ მზრუნველს უსვამდა ხელსა.
 მოჰხსნა ნაბადი, ჩაკრული უკან,
 ხურჯინიც სავსე გადმოიღო მან,
 მერე გადაჰკრა ხელი გავაზედ

და მყის გაიგდო ცხენი ბალახზედ.
შემდეგ მოვიდა იგი სტუმარი,
კაკოს პირდაპირ დადგა მღუმარი.
მათ ერთმანეთი თვალით გაზომეს,
და მოეწონნენ ორნივე ერთმანეთს.
მივიდნენ წყნარად და ხის ძირს დასხდნენ,
მღუმარედ იყვნენ ორნივე დიდ ხანად,
ერთმანეთს თითქო კიდევე სინჯავდნენ,
ბოლოს კი კაკომ უთხრა თამამად:
— ვიცე მე, ძამო, არ გამიწყურები
და არ დამძრახავ მეტ კითხვისთვინა:
მითხარ, საიღამ გემცნაურები?
ჩემთან მოსვლა რამ გაგაბედვინა?

მხედარი

— შენი გაცნობა არ არის ძნელი,
ამაზედ რაღა ვილაპარაკო,
შორს გავარდნილა შენი სახელი,
ბავშვმაც კი იცის, ვინ არის „კაკო“!
შენზედ მოუბნობს კაცი და ქალი,
ვისაც ენა აქვს, შენ ყველა გაქებს;
შენი ამბავი, ეხლა მართალი,
ზღაპრად მიუვა ჩვენს შვილიშვილებს.
შენზედ ამბობენ, რომ ხარ მამაცი,
გამოჰქცევინხარ უსამართლობას,
ამბობენ, თურმე გიყვარს გლეხკაცი,
ბარაქალა მაგ გულკეთილობას!..
რომ ბედში მყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს —
ეგ ვერაფერი სიყვარულია,
სიტყვა ის არის, კაცს ის უყვარდეს, —
ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია!
მარტო არსენას, თუ გახსოვს შენა,
გლეხკაცი როგორც ძმა ჰყვარებია,
გლეხკაცის ბედი, ჭირი და ლხენა,
შვილსავით კალთით უტარებია!
აბა, კაციცა ისა ყოფილა
და ქუდიც იმას, ძმავ, ჰხურებია!
ნეტავ იმ დედას, ვისგანც გაზრდილა
და ვისაც ძუძუ უწოვებია!..

მისებრი შვილი, ბევრიც ინატროს,
 ეხლანდელ დედამ ველარ გაზარდოს...
 ჯერ არ მენახე, მაგრამ გიცნობდი,
 შენი ცხოვრება მენატრებოდა;
 შენთან წამოსვლას ბევრჯერ ვფიქრობდი,
 მაგრამ სახლ-კარი მენანებოდა,
 ბოლოს კი, ძამო, გამიწყრა ღმერთი,
 დამიტრიალდა უკუღმა ბედი!..
 ყური მომიგდე, გეტყვი ყველაფერს,
 რაც გადამკიდა მწუხარებამა,
 და როგორც, ერთ დროს ბედის მადლიერს,
 გზა დამიხლართა ბედისწერამა!
 მაშინ თორმეტის წლისა ვიყავი,
 როცა ბატონმა სახლს მომაშორა.
 წამსვე ძროხაში მე მიერეს თავი,
 ჩემს სახლ-კარიდან გამაგდეს შორა.
 ჯერ კი დავღონდი, დაჩაგრდა გული,
 ყოფნა უმშობლოდ მეძნელებოდა...
 სხვები ჰლხინობდნენ, და მე კი ლული
 ცრემლისა თვალზედ არა მშრებოდა.
 პატარა ჩემი ამხანაგები
 ჩემ გულჩვილობას იქ დასცინოდნენ,
 დავიწყებოდათ თავის დარდები,
 როცა ისინიც ჩემებრ სტიროდნენ!..
 მეც კი მრცხვენოდა ჩემის ცრემლისა,
 ჩემს ამხანაგებს გავექცევოდი,
 მივუჯდებოდი ერთ ბუჩქის ძირსა
 და იქ მარტოკა დიდხანს ვტიროდი.
 მაგრამ ღრუბელმა გადაიარა,
 თან გადიტანა ჩემი ნალველი;
 პატარა გულმა გამოიღარა
 და შეუბრუნა ნალველსა ხელი.
 ჩემს ყოფას მალე შევეჩვიე მე,
 კიდეც ვლხინობდი, კიდეც ვმღეროდი;
 ჩემს სახლ-კარზედა არც ღლე, არც ღამე
 აღარ ვფიქრობდი, არ ვღონდებოდი.
 ძამო! რა ტკბილად, რა უდარდელად
 ჩემი ღლეები იქ მიდიოდნენ!
 არარა მქონდა იქ საფიქრელად,
 ჩემი მოძმენი არ მაძალებდნენ.

ძროხას ვუვლიდით ჩვენ ერთგულადა,
 გავიზიარეთ ყველამა საქმე,
 და რიგ-რიგითა ყველა ძმურადა
 ვყარაულობდით ძროხასა ღამე.
 რაკი მთას იქით მზე დაწვებოდა
 და გაეკვროდა ვარსკვლავი ცასა,
 გაშლილი ძროხა მოგროვდებოდა
 და დავიწყებდით ყველანი თვლასა.
 და დავაბამდით რაკი ძროხასა,
 ტყის პირს ერთს დიდ ცეცხლს გავაჩაღებდით
 და მოვიტანდით ჩვენ ჩვენს საგზალსა,
 ცეცხლსა გარშემო მოვუსხდებოდით.
 ჩვენი ხუმრობა, მღერა, სიცილი,
 ხეზედა მძინარ ფრინველს აფრთხობდა;
 მოგვერეოდა თუ მერე ძილი,
 ერთი ჩვენგანი ზღაპარს იტყოდა.

რაკი ტრედის-ფრად ცა ინათებდა
 და შორს ცისკარი კამკამს იწყობდა,
 მეძროხე ვინმე დაგვიძახებდა
 და დილის ტკბილსა ძილს დაგვიფრთხობდა.
 ავიშლებოდით, და ჩვენის ხმითა
 მკვდარი მთა, ბარი გაცოცხლდებოდა,
 და თავის ძროხას ყველა ზღაზვნითა
 ასაშვებლად მიესეოდა.
 ზოგი აქ მიდის თექა-მოსხმული
 და მიიფშენეტავს ზარმაცად თვალსა,
 სხვა იქ მიიმლერს დაღონებული
 და ერეკება თავის ძროხასა;
 და ერთს წუთს უკან ძროხა ბლავილით
 გაიშლებოდა ფართო მინდორზედ,
 და ჩვენ კი ხტომით, მღერით, ძახილით
 მოვგროვდებოდით მთის ცივ წყაროზედ:
 პირს დავიბანდით, ძილს დავიფრთხობდით,
 მთის წყაროს წყლითა გავგრილდებოდით,
 ვხტოდით, ვიძახდით, ვლაზლანდარობდით
 და ზეზეურად დავნაყრდებოდით;
 მერე ვმართავდით თამაშობასა,
 ხან ქვას ვისროდით, ხან ბურთსა მაღლა,
 და შუადღისა გოლვისა ჟამსა
 ჩამოვრეკავდით ძროხასა დაბლა;

ალაზანშია ვყრიდით ძროხასა,
თან ჩავყვებოდით უკანაც ჩვენა...
ბევრიც სხვა ახსოვს ჩემ ბიჭობასა,
მაგრამ სად არის ეხლა ის ლხენა?!..
სალამოს ჟამზედ ისევ იმ-რიგად
ცეცხლსა ანთებულს მოვუსხდებოდით
და ისევ ზღაპარს გლეხურს მორიგად
თითოსა მაინც ყველა ვიტყოდით.

ის ზღაპრები მე გულს შიღონებდნენ
და აქამდინა დამრჩნენ ხსოვნაში,
ძველებურს დროსა შემაყვარებდნენ
იმ ჩემ მხიარულ ყმაწვილობაში.
ეჰ, მარტო ერთი იმ ზღაპრებისა
ღვიძლ ღედასავით მე შემეთვისა!
ის მე ბევრს რასმე გულს ჩამძახებდა,
ხან მომალხენდა, ხან მალონებდა...
არსენა ჩვენი, ის მხნე არსენა,
ჩვენამდინ, ძამო, ზღაპრად მოსული,
ის იყო ჩემი ჯავრი და ლხენა,
ის იყო ჩემი გული და სული.

ეგრეთ გონება ხალისიანი
არსენას ამბით მე მეზრდებოდა:
მიყვარდა მე ის კეთილდღიანი
და არსენობა მენატრებოდა.
ეგრეთ მინდოდა, ძამო, ვცვაოდი
ჩემს ბიჭობაში შეუპოვარი,
ჩემს სახლ-კარზედა არა ვდარდობდი,
შინაურობის არ მქონდა ჯავრი!
მე ჯერეთ ვიყავ პაწაწკინტელა
და მადლიერი ჩემ კეთილ დღისა
და მე მეგონა, რომ ჩემებრ ყველა
მადლიერია თავის ბედისა.

მე მამა მყვანდა მხნე კაცი, მარჯვე,
დაუღლელი და ბეჯითი, გამრჯე;
თუმცა ხელმართო ის ცოდვილობდა,
ჩვენ კაცებშია ბევრი არ სჯობდა.
იმ დალოცვილსა ვერვინ ასწრობდა
ვერც ხენას, ვერც თესვას და ვერცა მკასა;
ღმერთიცა მართლა უხვად სწყალობდა
და წყალობითა უვსებდა სახლსა.

ეგრე იქნება მუდამ, მეგონა,
მადლიერად და უნაღვლოდ მამა,
მაგრამ კი ბოლოს ის დააღონა,
მწარედ უმტყუენა ბედისწერამა...
შენც, ძამო, ვიცი, გაგიგონია,
ყმის ბედი რა-რიგ სწრაფად იცვლება!
თუ ყმასა გუშინ ბედი ჰქონია,
არ იჯერებს, რომ დღესაც ექნება.
ჩვენი წადილი, ჩვენი იმედი
ყოველთვის, ძამო, არის საფრთხეში,
გლეხკაცის და ყმის ლიტონი ბედი
ვერა, ვერ გასძლებს ბატონის ხელში...

დრო გადიოდა და თან მოჰქონდა
მამი-ჩემისა უბედურობა,
მამა თანდათან მიბერდებოდა,
ბოლოს წაერთო საწყალს მხნეობა!..
თუმცა კი შერჩა წადილი ძველი,
შრომის სურვილი იმ უბედურსა,
მაგრამ არც ღონე და აღარც წელი
აღარ მოსდევდა დროგარდასრულსა.
საბრალო მამა ჰხედავდა ცხადად,
რომ რამდენადაც ღონე აკლდება,
ოჯახი უკან მიდის იმდენად
და სახლ-კარიცა სულ ეღუპება.
იმ სიბერესთან იმ უბედურსა
ერთი სხვა ჰირიც ზედ გამოება
და შეეყარა საწყალს, უძლურსა
გამუდმებული ციებ-ცხელება.
ეგრეა, ძამო, გლეხკაცის ბედი,
ის უკუღმართი, უღმრთო წამწყმედი,
თუ ერთხელ ღერძი გაუბრუნდდება,
სულ უკუღმართად დატრიალდება!

მაშინ შევიქენ მეც ოცის წლისა...
კვეხნით არ ვიტყვი, ბევრს ჩემ ტოლს ვჯობდი;
კარგად შემეძლო მოვლა სახლისა,
თუ გულსმოდგინედ მივეშველოდი.
მაგრამ მე კიდევ ბატონსა ვყვანდი,
შინ არ მითხოვდა, არ მეშვებოდა,
მე იქ სხვისთვისა ჩემს თავს ვლუპავდი,
შინ კი ოჯახი მელუპებოდა.

ერთხელ გამხდარი, გაყვითლებული,
ილაჯნაწყვეტი სნეულებითა,
საწყალი მამა მოხუცებული
იახლა ბატონს თხოვნით, ხვეწნითა.

მხეცი რამ იყო ბატონი ჩვენი,
ერთი აჯამი, გულქვა, რეგვენი;
იმას კაცებრი გული არ ჰქონდა,
რომ მამა-ჩემი შეჰბრალებოდა.
რა გავაგრძელო, თავადის-შვილი
კარგი რა არის, ავი რა იყოს?!
და მამა-ჩემი გულმოწყვეტილი
იახლა ამ-გვარს უხამსა ბატონს.
— შენი ჭირიმე, — უთხრა, — ბატონო,
სახლს ვერ გავუველ მე მარტოხელი...
დამითმე შვილი... არ დამაღონო,
არ დამიღუპო ოჯახი ძველი.

ბატონი

— რაო, რას ბოდავ?

მამა

— შენს სადღეგრძელოდ
ოღონდ ზაქარა შინ დაითხოვე,
რომ უკან წასულს ოჯახს ვუშველოთ,
და მერე თუნდა ჩიტის რძე გვთხოვე.
კულუხს, კოდის-პურს, გადასახადსა
ერთი-ორადა მოგართმევთ შენა;
თუ დავაყენებთ ფეხზედ ოჯახსა,
არ გავეჭვებით სამსახურს ჩვენა.

ბატონი

— ეგ რომ არ იყოს, გაეჭვოდლი
შენ ჩემს სამსახურს, ჩემს ბრძანებასა?..
ქოფაკო!.. ნუთუ მაგას ჰფიქრობდი,
რომ მიბედავდი ემაგის თქმასა?

მამა

— არა მქონია მაგის ფიქრი მე,
შენი რისხვაცა არ გამიწყრება...

მაგრამ მიბძანე, შენი კირიმე,
 რით გემსახურო, რაც არ მექნება?
 ღმერთი ხომ ჰხედავს, მე დავსწნეულდი.
 ღონე, ილაჯი გამიწყდა სრულებ...
 მარტო ვერას ვიქმ, მთლად დავუძლურდი,
 თორემ ჩემს შვილზედ არ შეგაწუხებ.
 მინამ შემეძლო — სახლს ვინახავდი,
 არც ღონე მშურდა და არცა ძალა,
 დღე-ღა-ღამ ოფლსა მე ვიწურავდი,
 მაგრამ ეხლა დრო გამომეცვალა;
 აწ არაქათი გამიწყდა სრულად,
 უდროდ დავბერდი, ჯანი წამერთო,
 ველარა გუვლი ოჯახს ერთგულად,
 თუმცა კი მინდა, ხომ ჰხედავ, ღმერთო!..
 ოჯახი ეხლა მელუბება მე,
 კაი ოჯახი, კაი სახლ-კარი!..
 ნუ! ნუ დაღუპავ, შენი კვნესამე.
 მინამ პატრონი ცოცხალი არი.
 სიყრმით ჩამიკლავს მამულში თავი,
 მანდ დამიღლია ძარღვი და მკლავი,
 გამომიზრდია ჩემის ოფლითა,
 ვაი-ვაგლახით, წვით და დავვითა.
 მძიმე უღელი მე მიწევია
 ჩემის სახლ-კარის და ოჯახისთვის,
 ამდენი ჯაფა გამიწევია
 ნუთუ, ბატონო, ამ შავის ღღისთვის,
 რომ უდროო-დროდ ადრე და მალე
 მევე დავმარხო ჩემი გაზრდილი?
 ნუ იქ მაგასა, შენ გენაცვალე,
 ნუ მიზამ მაგას, დამითმე შვილი!

ბატონი

— მერე მე ძროხა ვის ჩავაბარო?
 სადღა ვიშოვნო კარგ მეძროხესა?
 ვერა, ვერ მოგცე შენი ზაქარო,
 თუნდ სულ დაგენთქას ოჯახი ღღესა!
 ვერ უყურებთ ამ ქოფაკს, ჩერჩეტას!
 მიჩრევეს, ჩემიო გერჩივნოს შენსას...
 არა, „ერთი მაქვს—სჯობს ათასს მქონდეს“...

მამა

— მე ჩემი მომეც, შენ შენი გქონდეს
და შენს სახელსა მტლად დავედები.

ბატონი

— გამეცა, ვირო, ნუ მეღრიჯები!

მამა

— რომ გაგეცალო, ვისლა მივმართო,
ვინ მომაშველებს ხელს დაღუპვილსა!
მარტომ ოჯახი როგორ მოვმართო,
თუ არ დამითმოზ, ბატონო, შეილსა?
რა ვუყო, რა ვქნა, რა მეშველება,
მიბრძანე, შენი კვნესამე, შენი!

ბატონი

— თუნდ სულიც გაგძვრეს, არ მენადვლება,
თავში ქვა იეც და ისა ჰქენი.

მამა

— შე დალოცვილო, ქვა ვიცე თავში, —
რა პასუხია, როგორ იქნება!..
ჩვენც ვურევივართ კაცებში, ხალხში,
ჰამა-სმა გვინდა, გვინდა ცხოვრება...

ბატონი

— სუ!.. შე ქოფაკო!.. გაიკმინდე ხმა!..
ხმა... კრინტი მეთქი!.. ძაღლო, თორემა
მე არ მივხედავ მაგ შენს სიბერეს
და უკან ჩაგჩრი ჯოხით მაგ სიტყვებს...

მამა

— როგორ თუ ჩამრჩი!.. კაცს შიმშილით მკლავ,
ცოცხალსა მმარხავ, ოჯახს მიღუპავ,
ბებერ-კაცს ლუკმა-პური უწყდება,
შვილსა შიმშილით მამა უკვდება,

შვილს შეუძლიან მამის დარჩენა, —
 და ამის ნებას არ აძლევ შენა!..
 მე ჩემს ღვიძლ შვილსა აღარ მანებებ,
 რომ შემინახოს სიბერის დროსა,
 მართალს სიტყვასაც არ მათქმევინებ,
 ფუ, შენს სამართალს, შენს სამსჯავროსა!..
 ეს იყო, ძამო!.. ამ სიტყვებმა ჰქმნეს
 შვილის და მამის უღმრთოდ წახდენა...
 შენ მეტყვი, რომ არ უნდა ეთქვა ეს,
 მაგრამ რა ექმნა, აბა სთქვი შენა?
 ეხვეწებოდა განა ცოტასა
 იმ სულწაწყმედილს საწყალი მამა!..
 მაგრამ როგორც ცივს რკინას და ქვასა,
 ვერ დაუღბო, ვერ, გული ხვეწნამა.
 ისც კაცი იყო... ვერ მოუთმინა
 იმედგაწყვეტილ, მოკლულმა გულმა,
 და, რაც შიგ ჰქონდა, სულ ათქმევინა,
 უსამართლობამ წრიდამ გასულმა.
 ჩიბუხის ტარით მამა-ჩემს მტრულად
 ეცა ურჯულო ბატონი ჩვენი...
 უნდა კი გითხრა, რომ მამა სრულად
 არ გალახულა თავისი დღენი.
 საწყალი იყო თავის-მომწონე,
 სირცხვილმა გული გადმოუბრუნა...
 თუმც აღარ ჰქონდა მკლავებში ღონე,
 მაინც კი ხელი შემოუბრუნა.
 როგორ თუ ხელი მომიბრუნაო,
 „ბიჭო, როზგები! ბიჭო, როზგები!“
 და მამა-ჩემსა მოხუცსა, ძმაო,
 წამოეჭიდნენ მისივ მოძმები!..
 როზგით მიცემეს მამა სნეული,
 მამა მოხუცი, პატივს ჩვეული...
 იმისი კვნესა და მწუხარება
 გულს მიკლავს ხოლმე, რო მაგონდება..
 არც უღონობამ, არც სიგამხდრემა,
 არც სიბერემა, არც თეთრმა წვერმა,
 არც კაცის და არც ღვთის სამართალმა
 არ მიპატივეს ბებერი მამა!..
 მაშინ იქ ვიდექ მე საცოდავი...“ —
 გულამომჯდარმა წაიდუღუნა,

მერე მდუმარემ მწუხარე თავი
 ამოიკვნესა და ძირს ჩაღუნა.
 წამოხტა კაკო განრისხებული,
 მას აერია სული და გული
 და შეუტია მწყრალად ზაქროსა:
 — შენ იქ იდექი, ამბობ, იმ დროსა
 და იქამდინა მიუშვი მტერი,
 რომ აცემინე მამა ბებერი?!
 მითხარ, დედალო, რას აკეთებდი,
 რას გეუბნოდა გული იმ დროსა?
 იქ რომ მდგარვიყავ, ჩაგაძაღლებდი
 ჯერ შენ და მერე იმ შენს ბატონსა...
 რას უყურებდი? ნუთუ სეირსა, —
 როგორ სწუწვნიდნენ მამა-შენს სისხლსა!..
 ფუ, შენს ნამუსსა, მამა-შვილობას,
 ფუ, შენს სახელსა, შენს ვაჟკაცობას!..
 მამას გიკლავდნენ, არ იღებდი ხმას...
 შენ იქ იდექი, გულით იძუნწე!
 რა ოხრობასა აქნევდი მაგ ხმალს,
 რომ ნაჭერ-ნაჭერ ხმლით არ აჭკუწე
 სულწაწყმედილი შენი ბატონი!
 ემაგ შერცხვენილ ხმლისა პატრონი
 ჩემთან მოსვლასა როგორ ჰბედავდი?
 ნუ მარცხვენ ყაჩაღს, გამეცა, წადი...
 შენ, ძმავ, ყაჩაღად არ ვარგებულხარ,
 შენ დედაკაცად დაბადებულხარ,
 ფუ, მაგ კაცობას!

მხედარი

— კაკო, ნუ სწყრები!
 კარგად არ იცნობ ჯერ ხომ ზაქროსა?
 ჩემს ტოლს ბიჭს არც მე დავუვარდები,
 არც გავექცევი ხმალში კაკოსა.
 ეგრე ადვილად ნუ არცხვენ ჩემს ხმალს
 და იმის პატრონს ნუ ეძახი მხდალს.
 ეგრე ნუ მძრახავ... მომიგდე ყური:
 მაშინ იქ ვიდექ მე უბედური...
 მინამ ბატონი ზელითა სცემდა —
 როგორცა ძალღი ხორცსა ვიგლეჯდი...

„მოჰკალ“ რაღაცა ხმა მძალეზდა,
მაგრამ როგორღაც თავს ვიმაგრებდი.
მომეკლა, ვიცი მამას მოჰკლავდნენ,
მკვდარსა თუ ცოცხალს კბილით შესჭამდნენ,
ამის მიზეზი მე ვიქნებოდი, —
და არ მომეკლა, უღმრთოდ სტანჯავდნენ,
ეგრე ორ ცეცხლში ვიმყოფებოდი.
მაშინ კი, როცა წამომიქციეს
და მოხუცებულს როზგი დამიკრეს, —
თვალი დამიბნელდა, ამენთო გული,
მივეარდი თოფსა გამწარებული,
მხრიდამ გადვიგდე მაშინვე თექა,
და, რო ყვიროდა: „დაჰკარ, დაჰკარი!“
მაშინ ჩემ თოფმაც გამოიჭეკა
და შეუნგრია გულის-ფიცარი —
იმ ჩემს ბატონსა, ჩემს დამლუპველსა,
თავის-თავის და სხვის წამწყმედელსა.

კაკო

— შენი გამჩენის ჭირიმი, შენი!
ბიჭი ყოფილხარ, ხმლისა დამშვენი...
შენ დაგიკვებოს შენმა მშობელმა —
რომ იმის ძუძუ შენ შეგრგებია,
აი დალოცოს ის ქრისტე-ღმერთმა —
ვისაც შენებრი დაჰბადებია!
ძამო, გამჩენის შენის ჭირიმი,
რაც წელან გითხარ, ყველა დამითმე,
ლამის დამადნოს ჩემმა სირცხვილმა
და კაკომ შენ-წინ თავი დაიღოს.

მხედარი

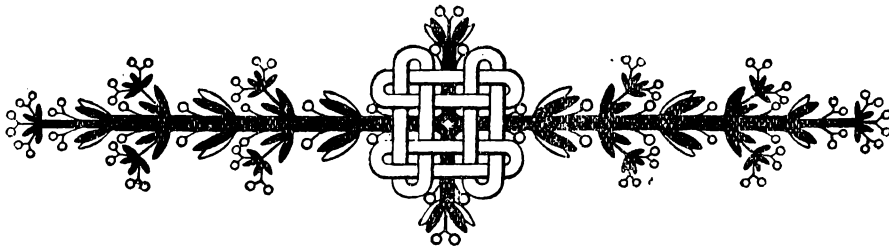
—განა საქები არის, რომ შვილმა
თავისი მამის სისხლი აიღოს?
ამას იქმოდა ყოველი კაცი,
თუნდა მხდალი და თუნდა ვაჟკაცი.
ვით მეტი იყო წელან ძაგება,
ისე მეტია ეხლა ეგ ქება.
მაგრამ, ეჰ, კაკო!.. მე მაგ სიკვდილმა
გულის ჭრილობა არ გამიმრთელა;

მამის გულისთვის გაწირულ შვილმა,
მამას ვერაფრით ველარ უშველა.
მაშინ თავი არ მაგონდებოდა.
და დაჭერისაც არ მეშინოდა...
მივევარდი მამას... უსულოდ ეგდო!
მუხლი მომეპრა, ცეცხლი მომედო!
ის საწყალი სულ დალურჯებული
ეგდო უძრავად გაშეშებული!..
ვაიმე, მამა მე მომკლდომიყო
როზგ-ქვეშა უღმრთოდ, უზიარებლად!..
მაგრამ, ეჰ, ძმაო, რაც იყო, — იყო,
ჯოჯოხეთია მოსაგონებლად“.
და, რა სთქვა ესა, ზაქრო მწუხარედ
პირქვე დაეცა დადუმებული;
დიდ ხანსა ეგდო ეგრე მდუმარედ
გულში ვაების ცეცხლმოდებული.
ამ საწყალს შვილზედ კაცოც შეწუხდა,
ორივ წაიღო ერთმა ნაღველმა...
ამ ორს გულში რა ბალღამიც დუღდა,
წარმოიდგინოს თითონ მკითხველმა.

11 დეკემბერი, 1860 წ.

პეტერბურგი.

მეფე ღიმიტრი თავდადებული

(ფუძღვნი თ. პეტრე ნაკაშიძეს)

უქმე ღლე იყო, ტვირთმძიმი და დამაშვრალი,
საყდრის წინ ჯგუფად ხალხი იდგა და ჰყაყანებდა;
იქავე ახლოს, ცაცხვის ხის ქვეშ ერთი საწყალი
ბრმა მეფანტურე იჯდა ცალკედ და მღუმარებდა.

„ეჰ, რას ჰყაყანებთ, — დაიძახა ყმაწვილმა ბიჭმა, —
შინაც ძლივს ეუძლებთ ღლე-მუდამის ჰირს, ვაგლახობას!
აქ მაინც ცოტად ფრთა გაშალოს გულის წადილმა...
ბრმა მეფანტურე, გვითხარ რამე, მამა-შვილობას!

გვითხარი რამე, ბერო-კაცო, ნასმენ-ნახული,
ეგებ გულს ჟანგი მოაშორო კარგის ამბითა...
კარგს მთქმელს ტყვედ რჩევის ნატკივარი გული ჩაგრული,
გული გაზრდილი ვაებითა, წვით და დაგვითა.“

ბრმა მეფანტურე გაიმართა მაშინვე წელში,
სახე ღრუბლვითი გაუნათლდა რაღაც მადლითა;
მისწვდა, აიღო თვის უბრალო ფანტური ხელში,
დაჰკრა ფანტურსა და დამღერა ნელისა ხმითა:

„მოდიტ, შვილნო, აქ მოგროვდით,
გეტყვით გულის გასათბობსა, —
ვინ ვიყავით, რა ვიყავით
ჩვენ ქართველნი წინა დროსა.

იმ დროს, როცა ქართველის ბედი
ჩვენ ქართველთვე გვეპყრა ხელში,
როცა მამულისშვილობა
სასახელოდ იყო ჩვენში,

შვილნო, თქვენნი წინაპარნი
ეგრე გულქვად როდი იყვნენ...
ძმა ძმასა და მამა შვილსა
მამულს ხოლმე შესწირვიდნენ.

შვილის ყოლა გლესს თუ თავადს
მარტო მისთვის გვიხაროდა,
რომ მამულსა მეომარი
მით ერთი ემატებოდა.

ტკბილსა ძუძუს დედა შვილსა
იმ იმედით აწოვებდა,
რომ სიცოცხლით ან სიკვდილით
ის მამულს ასახელებდა.

უწინ ქართველს უხაროდა
მამულისთვის მტერთან ომი,
ან მოჰკლავდა, ან თავის-თავს
შეაკლავდა როგორც ლომი.

მამულისთვის ვის ახსოვდა
განსაცდელი განსაცდელში!
ტრფობა გვქონდა გულში აბჯრად
და სატევრად — ხმალი ხელში.

ეგრეთ, შვილნო, აქ სცხოვრებდა
უწინდელი ქართველის შვილი,
მის მუდამი ნატვრა იყო
ან სახელი, ან სიკვდილი.

მათს მომდევარს ყოველს თქვენგანს
ჰყვანდა დიდი წინაპარი...
რჯულის დაცვა, მიწა-წყლისა
მის მოწამედ თქვენ წინ არი...

„ეხლა რა ვართ? საწველ ფურად
თავი ჩვენი გადვიქციეთ.
ის სახელი, ის დიდება,
ის ოჯახი დავაქციეთ...

რაც ვყოფილვართ, ის აღარ ვართ,
რაც ვართ, ის ნულარ ვიქნებით...
ღმერთი გვიხსნის, თუ შვილთ მაინც
გზად და ხიდად გავედებით.

წინა კაცი უკანასი
ხილიაო, ნათქომა,
ღღეის ვაგლახს ამით დასძლევს,
ვინცა ხვალისა მდომია.

ტყუილია სულთქმა, უში,
კაცი უნდა კაცად იყვეს,
სანთელსავით თვით დაიწვას
და სხვას კი გზას უნათვიდეს.

ამით იყო საქართველო
უძლეველი და ძლიერი,
ამით ედგა მტერს გულდაგულ
ეს პატარა ქართველის ერი.

III

„ყური მიგდეთ, გეტყვით ამბავს
უტყუარსა და მართალსა:
ერთი მეფე თურმე ჰყვანდათ
უწინ ჩვენ მამა-პაპასა.

დიმიტრი ერქვა სახელად,
მხარ-ბეჰ-პრტყელი, ტანმაღალი,
ჯირითში თუ შვილდ-ისარში
არავინ ჰყვანდა ბაღალი.

კაცი იყო, მეფე-კაცი,
თვალად, ტანად მშვენიერი,
გარეთ რისხვით მტრისა მსრველი,
შინ მოწყალე, ღვთისნიერი.

ლამით თურმე ჩაიცვამდა
უბრალო კაბა-ჯუბასა,

წავა და ინახულებდა
საწყალის ხალხის უბანსა.

მოივლიდა ქვრივს და ოხერს,
დავრდომილსა და ობოლსა,
თავის ხელით ურიგებდა
მოწყალეებას და საზრდოსა.

ვის რაც გულში დარდი ჰქონდა —
წავა — იმას შესჩივლებდა,
გლახის, ობლის, ჩაგრულისას
სარჩლსა არ ითაკილებდა.

ყველგან იმის სამეფოში
თხა და მგელი ერთად სძოვდა,
ერი, ბერი, ობოლ-ქვრივი
სულ იმის დღეს ჰლოცულობდა.

IV

„მის ღროს იყო ყეინობა,
მეფე ყეინს ჰმორჩილებდა,
მაგრამ თავის ქვეყნის საქმეს
თვის ნებაზედ განაგებდა.

ერთხელ ყეინს აეშალა
თათარივე კაცი ერთი,
იმძლავრა და გადიყენა
ნახევარი სათათრეთი.

მეფე ჩვენი ყეინს თურმე
არ გადუდგა სხვასავითა...
ვაჟი-კაცის წესი არის —
კაცს შეჰრჩება ძმასავითა.

შეიბნენ და შეიჭიდნენ
ყეინი და გადგომილი;
ძმას ძმის ძვალი ატეხინეს,
მამის სისხლსა ღვრიდა შვილი.

დამარცხდა ბოლოს ყეინი,
გამდგარმა აკი აჯობა,
ის მოკლა და თვით დაიპყრო
სათათრეთის ბატონობა.

ის ხომ მოკლა, მის ცოლ-შვილიც
ცხენსა კუდით ათრევინა,

საცა კი მის მომხრე იყო,
თავები დააყრევინა.

V

„ჯერი მიდგა ჩვენს მეფეზეც...
— „რატომ მე არ მომიდგაო,
იმას ცოცხალს არ გავუშვებ,
თუ პირში სული მიდგაო.“
გაუგზავნა მოციქული:
— „გამოცხადდი ჩემ-წინ შენო,
თუ არ მოხვალ, შენს ქვეყანას
ნაცარ-ტუტას ავადენო“.
დაგვიღონდა მეფე ქველი,
იმ ურჯულოს მიხვდა წადილს,
ისიც იცის, — იმ ღვთის-რისხვას
ჯართ სიმრავლე შესწევს ქადილს.
რა ჰქმნას? თითონც მამაცი,
მამაციც ჰყავს ჯარი, ერი,
მაგრამ ერთს რომ ასი გცემდეს,
კლდეც რობ იყო, გაგტეხს მტერი.
დიდს ჩავარდა საგონებელს,
შეუდგა ბჭობას, რჩევასა...
— „წავალ — მომკლავს, — და არ წავალ —
ამიოხრებს ქვეყანასა“.
ბოლოს ბრძანა: — „თავს მოვუყრი
მღვდელმთავართ და დიდებულთა,
ოცჯერ ზომვა, ერთხელ ჭრაო —
წესია მეფეთ ქებულთა.
ვნახოთ ერთი, რას მეტყვიან, —
წასვლას, თუ წაუსვლელობას?
ორში ერთს რას აირჩევენ, —
მეფის, თუ ქვეყნის დამხობას?“

VI

„ბრძანა და მსწრაფლ შეიყარნენ
დიდებულნი, მღვდელმთავარნი,
ვეზირნი და ნაზირები,
ბჭე-მდივნები, სპასალარნი.

წადგა მეფე კრების წინა
თამამად და დიდებულად;
ყველამ, დიდმა და პატარამ
თაყვანი სცეს ბატონს ყმურად.

ასე ჰშვენის მეფე იმ დღეს
ტანად, თვალად, იერითა,
მნახველთ თვალი ვერ გაიძღეს
იმის ჰერეტიო, ყურებითა.

უბრძანა თუ: — „დიდებულნო,
საქმე მძიმე მაქვს თქვენთანა...
ის დღეა დღეს, — ან მე ვიყო,
ან ჩვენი ტურთა ქვეყანა.

შეიტყობდით, მომივიდა
ყვინისა მოციქული,
აქ მოდიო, მე მიბარებს
ჩემზედ გაბოროტებული.

თუ არ მოხვალ, მე მოვალო,
აგიოხრებ ქვეყანასა,
საცა კი ფეხს დავადგამო,
ავადენ ნაცარ-ტუტასა.

თუ წავედი, თქვენც ხომ იცით,
მე სიკვდილი არ ამცდება...
თქვენ რას მირჩევთ, მართალი სთქვით,
მართლის თქმაა ერთგულება.“

VII

„დიდებულნი წინ წამოდგნენ
ამ ამბით შეწუხებულნი,
მივიდნენ და თაყვანი-სცეს,
აემღვრიათ მწარედ გულნი.

— „მეფევ! ნეტა რა გვიბძანე,
რა ასმინე ყურსა ჩვენსა!..
თუ შენ მოგკვლენ, შენს სანაცვლოდ
რაღა დარჩეს ერსა შენსა?!

თუ შენ აღარ გვეყოლები,
რად გვინდა სახლი, ქონება...
ჩვენ შენისთანა დიმიტრი
სხვა არვინ დაგვებადება.

მოვიდეს, რომ იმუქრება
ის ურჯულო სისხლის-მსმელი,
მოვიდეს და წინ დახვდების
შენი ერთგული ქართველი.

მტრის მუქარას ერი შენი,
გვითხარ, როდის გაჰქცევია,
გვითხარ, როდის ქვეყნის მტრის წინ
ქართლს უკან დაუწევია!

ბრძანე და იმ მუქარასა
ჩვენს მოსისხლეს შევანანებთ,
ან შევმუსრავთ მამა-პაპებრ,
ან მეფისთვის თავსა დავდებთ.

სირცხვილია ერისათვის,
თავის მეფე მისცეს მტერსა...
მეფევ, სირცხვილს ნუ შეაჰმევ
ერსა შენსა შემნატვრელსა.

ნუ, ნუ გვაჰმევ ემაგ სირცხვილს,
წამყოლს შვილის-შვილამდიე...
აქ მოვიდეს, მის დახვედრა
ამ ჩვენს ქედზედ დააჰდიე.“

VIII

„ეხლა წადგა სპასალარი...
— „მეფევ, რაც სთქვეს, მართალია.
შენ წახვიდე, შენ იქ მოგკლან, —
ჩვენ წელზედ გვერტყას ხმალია?!

თუნდ რომ დავრჩეთ, ვინ რას გვეტყვის,
რით ჩავრეცხოთ ეს სირცხვილი?
არა, მეფევ!.. ძველებს უთქვამთ, —
სახელიო, ან სიკვდილი.

ნუ შეგვიშლი მამათ ანდერძს,
სირცხვილისგან დაგვიხსენი!..
მეფეს ვფიცავ, — მამა-პაპებრ
დღესაც გასჭრის ხმალი ჩვენი“.

ბატონმა თავი ჩაჰკიდა
გვირგვინოსანი, ცხებული,
დიდ ხანს იყო დაღონებით
ეგრე თავჩაკიდებული...

„ბოლოს ბძანა: — „ეს ქვეყანა
 ღვთისაგან მაქვს მონაბარი...
 მე დავრჩე და იგი წახდეს,
 მითხარით, რა მადლი არი!

ათი ერთზე რომ მოვიდეს,
 მუქარას მტერს შეევანანებ:
 რა ვქნა, — ასი ერთზედ მოვა,
 ამას ვწუხვარ და ვვალალებ.

ჩვენი კაცი ერთი — ასსაც,
 ვიცი, არ შეუშინდება,
 მაგრამ ბოლოს სიმრავლე გვძლევს,
 ხალხი ურგოდ გამიწყდება.

მერე უკაცურს ქვეყანას
 დასწვავს, დაჰბუგავს, დაანგრევს,
 საყდრებსა და მონასტრებსა
 დააქცევს, მიანგრ-მოანგრევს.

ხატებს, მამათ სალოცავსა
 წამურტლავს და შეგვიგინებს,
 ამოიღებს მკედრებს საფლავით,
 ძაღლსა და ღორს ათრევიანებს.

ქალწულთ-ქალზედ ძალით მივა,
 წაჰბილწავს, ნამუსს დაუმხოვრებს;
 ორსულ ღედაკაცებს კიდევ
 მუცლებსა ხანჯლით დაუპოვებს.

ღედას თავის ძუძუთა-შვილს
 კბილითა დააგლეჯინებს,
 უსუსურს ბავშვებს ძნად ჩაშლის
 და ზედ კალოს ალეწვინებს.

X

„ამდენი სული უბრალო
 ტანჯვითა ამოწყდებიან,
 საწყალის ხალხის ცოდვითა
 ქვანიც კი ატირდებიან.

ქვეყნის ამოდენი ცოდვა
 ჩემს თავზედ დატრიალდება,

წაწყმდება აქაც და იქაც
დიმიტრი მეფის ხსენება!
ეს სულ რისთვის? მარტო მისთვის,
რომ მე შიშსა გავეჭეცი,
ჩემი თავი გადვირჩინე
და ერი კი წყალს მივეცი.
მე მეფე ვარ და მეფობის
რიგიც ვიცი რაში არი...
ფუ, იმ მწყემსსა, თავს უშველოს,
მგელს დაუგდოს თავის ცხვარი...
სირცხვილს ამბობთ! — რა სირცხვილი?
მე ვეძლევი ნებით მტერსა,
ჩემს სიცოცხლეს, ჩემსა სისხლსა
თითონ ვწირავ მე ჩემს ერსა.
თუ სიკვდილი სახელად გაქვთ
მაგდენს ჩემთვის — ერთისათვის,
მაშ რად მიშლით თავდადებას
მე ერთს — მთელს ერისათვის!..
არა! წავალ, არ დავდგები,
დე ასრულდეს ნება ღვთისა,
ხორცი მოკვდეს, სული ცხონდეს
მეფის თქვენის დიმიტრისა.

XI

„შენ რას ბძანებ, მღვდელმთავარო?
სიტყვა შენი გვიღირს ძვირად:
მართებს თუ არ ერისათვის
მეფეს თავი გასაწირად?“
ატირდა და მოახსენა:
„ჰე, მეფეო, მე თქმა მიჭირს,
მართალს ვიტყვი, თუმცა შენთვის
სული მიწუხს, გული მიტირს.
მეფევ, უნდა თავი დასდო
ერისა და ქვეყნისათვის,
ღმერთს შესცოდავს, ვინც გამკიცხავს
მე ამ მწარე რჩევისათვის.
მეფევ, რაკი ბედმან დაგდო
შენ ეგ მძიმე საზღაური,

სხვას უკეთესს ვერას გირჩევს
 სიყვარული ბატონ-ყმური...
 ვსტირ და გირჩევ თავგანწირვას,
 რაკი რომ ეს დღე გვეწია, —
 მოყვასთათვის თავდადება
 ქრისტე-ღმერთის ანდერძია.
 ვსტირ და გირჩევ ღვთის სახელით
 ხორცი დასთმო სულისათვის,
 უკვდავება არ დაჰკარგო
 წუთის-სოფლის გულისათვის!..“

XII

„მეფეს ძლიერ მოეწონა
 მღვდელმთავრისა სიტყვა ბრძნული,
 წარდგა ისევ კრებულის წინ
 უფრო გათამამებული:
 — „დიდებულნო, ხომ ისმინეთ,
 რაც სთქვა წმინდა მღვდელმთავარმა!..
 მოყვასთათვის თავდადება
 გვიბძანაო მაცხოვარმა.
 ნუ გადმიყვანთ ღვთისა სიტყვას,
 ერს მეფე ვერ ვუღალატებ!..
 წავალ და, თუ ღმერთს სწადიან,
 ერისათვის თავსა დავსდებ.
 მე წავალ და ეს ქვეყანა
 თქვენ უნდა გეზარებოდეს,
 ღარიბს ისე მოუაროთ,
 რომ მდიდარს არ შენატროდეს.
 გლეხს თუ თავადს, დიდს თუ მცირეს
 მაღლი თანასწორ მოჰფინოთ,
 ობოლი, ქვრივი, უძლური
 ძლიერს არ დამიჩაგვრინოთ.
 თუ დავბრუნდი, თქვენს სამსახურს
 გადაგიხდით ორად ერთსა,
 თუ არა და — სული ჩემი
 შეავედრეთ მაღალ ღმერთსა.“
 ატირდა და აატირა
 ყველა კაცი იქა მდგომი:

გულის სილბო სიტურფეა.
თუ კაცია სხვაფრივ ლომი.
მართალს ვაუკაცს ის ამშვენებს,
როცა გულითაც ლბილია;
რკინის კაცის თვალში ცრემლი
დიდსულოვნობის შვილია.

XIII

„ბძანა და მსწრაფლ დაიშალა
დიდებულთა იგი კრება...
უხმო მხლებელთ და უბრძანა
წასასვლელად მომზადება.

სთქვა და ურდოს კიდეც წავა
მეფე იგი უშიშარი,
თქმულა: გმირის კაცისათვის
თქმა და ქმნაო ერთი არი.

გაათავეს სამზადისი
და მოვიდა დღეც წასვლისა;
ვით ჯინჭველა ჰფუსფუსებდნენ
შინა-ყმანი სასახლისა.

ხმა გაეარდა ქალაქშიაც:
მეფე ჩვენთვის სდებს თავსაო,
უშლიდნენ, არ დაიშალა, —
ვერ ვუღალატებ ხალხსაო.

შეიძრა მთელი ქალაქი,
ხალხი ეცა ერთმანეთსა,
მოზღვავედა და იგრიალა
და მიაწყდა სასახლესა.

მივიდნენ, ნახეს მზად არი
რაზმი მეფის ამაღლისა,
სულ სავსეა ცხენოსნებით
მოედანი სასახლისა.

წინათ ბარგით გაეგზავნათ
ჯორი, ცხენი დატვირთული,
აქ ვინც იყო, სალთად იყო,
ტურფად კაზმულ-დარახტული.

„თავადნი და აზნაურნი
სულ ოქროს და ვერცხლში ისხდნენ,
ვერ იტყოდი, ვინ ვის სჯობდა, —
ყველა ასე კარგნი იყვნენ.

წყობით იდგნენ და ისმოდა
აბჯრისა და რახტის ჟღერა.
საამოა გაწყობილის
ვაჟკაცების რაზმის მზერა!

კაცი თვალს ვერ აშორებდა
მხედარსა და იმის ცხენსა,
თვით წუნი წუნს ვერ დასდებდა
მათს სიკეთეს, სიტურფესა.

მარჯაფად ცხენს ბევრს სხვასაცა
რაზმ-გარეთა ატარებდნენ,
მათი მხედნი დიდებულნი
მეფეს სასახლეში ახლდნენ.

იმ ცხენების მორთულობა
კაცს უშურველს შურს მოჰგვრიდა,
მძიმე რახტით დატვირთულნი
თითო — თითო სოფლად ჰღირდა.

მაგრამ მათში ერთი იყო
თეთრი ცხენი არაბული,
უკეთესს ვერ ინატრებდა
კაცის უძლომელი გული.

მეფისა იყო ის ცხენი,
თამამი — თითქო ვეფხვია,
იმის უზანგში მეფის მეტს
ვერვის შეედგა ფეხია.

ამაყი იყო ლომსავეთ
და ნაზი როგორც შველია,
სხვა მას ვერ იმორჩილებდა —
თუ არ ბატონის ხელია.

ცეცხლს აფრქვევდა თვალთაგანა,
ჰქუხდა, სჰეჰდა, მრისხანებდა,
თითქო ლოდინს ჰთაკილობსო,
ჰშფოთავდა და ტოტსა სცემდა.

XV

„გამობრძანდა ბოლოს მეფეც,
თან გამოჰყვენენ დიდებულნი,
ხმალ-კაპარჭით გაწყობილნი,
სამგზავროდ გამზადებულნი.

მეფეს ახლდა მხარმარჯვნივა
გულმწუხარე მღვდელმთავარი
და მხარმარცხნივ შუბლშეკრული
ჯავრით სავსე სპასალარი.

მღვდელმთავარი სწუხს და ჰვაებს
მეფის თავგადადებასა,
სპასალარი კი ჰთაკილობს
უომრად დამარცხებასა.

ხალხიც დაჰხვდა თავის მეფეს
ვიშითა და წუხილითა,
მეფეს გული ამოუჟდა
მათთვის გულის-ტკივილითა.

„უბძანა თუ: — „რასა სწუხხართ?
იქმნას, რაც კი საქმნელია!..
ერისათვის თავდადება
მეფისათვის სახელია.

რაც მომივა, მომივიდეს,
მე იმისთვის არ ვინაღვლო...
თქვენ ჭირს დაგხსნით... დეე ვიქმნე
მე ქვეყნის ჭირის სანაცვლო.“

ხმა ჩაუწყდა, ველარ-რა სთქვა,
მოეგუბა თვალში ცრემლი...
თქმულა: ქვასაცა მაგარსა
გასტეხს ტყვიის რბილი გრდემლი.

მოუმატა ხალხმაც სულთქმა,
ხმა გაისმა ქვეთინისა,
გულსა ჰკლავდა გლოვა, ვიში
ობლისა და ქვრივ-ოხრისა.

XVI

„უცებ მეფემ თვალი მოჰკრა,
ხალხი გაირღვა შუაზედ,
ორს მარჯვე ბიჭს ბერი-კაცი
მოჰყავთ მის წინ მოედანზედ.

მოჰყავთ ცაცხახით, ხანხალით
ჩაჩანაკი და ბებერი,
მკერდზედ სცემდა თოვლივითა
მოხუცებულს თეთრი წვერი.

მოვიდნენ და გააჩერეს
ის მოხუცი მეფის წინა,
ბიჭები კვლავ მხრებში უსხდნენ,
თუმც ყავარჯენს დაებჯინა.

ის ამ ქვეყნის აღარ იყო,
ფეხი ედგა სამარეში,
მაგრამ მაინც კი უცემდა
ადრინდელი გული მკერდში.

XVII

„მოახსენა: — „ჰე მეფეო,
ნუ შემრისხავ ერთგულ ყმასა!
მე ხომ მხელავ, გარდასრულვარ,
სამარიდამ გაძლევ ხმასა.

მეფეო, კისრად აგილია
ტვირთი ჩვენის შავის ბედის,
ბედისწერას მისცემიხარ
უბედურის ჩვენის ქვეყნის.

ვიცი, რომ არ შეშინდება
გული მეფის დიმიტრისა,
როცა ნდომობს თავგაწირვას
დიდი საქმე ქვეყნის ხსნისა.

მაგრამ ჩვენ რა გვეშველება,
ჩვენ, მეფეო, შენთ დამკარგველთ?
მამობასა ვილა უზამს
შენგან დაობლებულ ქართველთ?

ერს ოფლის მღვრელს და ტვირთმძიმეს
ჭირსა ლხინად ვილა გვიქცევს?
წუთისოფლის მძიმე უღელს
შენებრ, მეფეო, ვინ გაგვიწევს?

ამას ვსტირით, რომ მიდიხარ
და აობლებ შენსა ერსა,
ჩვენს ბედსა და მშვიდობასა
ველარ მოუმართავ ხელსა.

ჩემებრ უძლურს, გაპირებულს
მწედ ველარ მიეშველები,
ლარიბს, ობოლს, ქვრივს და ოხერს
პატრონად არ ეყოლები!

XVIII

„ნუ სწუხხართო!.. განა, მეფევ,
ჩვენ ხელთ არის ეხლა გული?
რკინაც იყოს — მაინც დასდნეს
ამებრ ცეცხლში ჩაგდებული.

გულს რად გვიკლავ? რად მიდიხარ?
ნუთუ, მეფევ, ხსნა არ არი!..
ქულზედ კაცი დაუძახე,
მოაგროვე სპა და ჯარი.

ცოტა ვართ, მაგრამ კარგნი ვართ,
ვინც კია, ყველა დევია...
ბევრჯერ უნახავს ქართველის მტერს,
რომ ცოტაც ბევრის მძლევია.

აჰა, მეფევ, ორი ბიჭი,
მხრებში რომ ამომჯდომია,
ორივ ჩემი შვილი არი,
ერთი მეორის მჯობია;

მიირთვი და ინაცვალე,
ჩემს ქვეყანას მტლად დაუდე!
ომში, მეფევ, გაჩვენებენ,
რა ლომებს ჰზრდის ქართველის ბუდე.

შეჰკრიბე დიდი, პატარა,
გაუძელ წინამძღოლადა,
მტერს წინ დახვდი... ვინც უკუ-დგეს,
დედა შეერთოს ცოლადა!

ჩვენს საქართველოს, ჰე, მეფევ,
ბევრი რამ გადაჰხედია,
მაგრამ უომრად მტრისა წინ
არ წაუხრია ქედია.

ნურც დღეს ვიზამთ ამ საქმესა,
უომრად ნუ დავმარცხდებით,
თუ ვერა ვძლევეთ, დავიხოცნეთ
სახელითა და დიდებით!..“

„უბრძანა თუ: — ბერო-კაცო,
მესმის შენი ერთგულება...
შაბაშ ქართველს!.. გული თურმე
სამარემდე გულად ჰრჩება.

მაგრამ გეტყვი: ჯარს არ შეეკრებ,
არ ვინდომებ სისხლის ღვრასა,
მარტო ჩემის გულისათვის
არ შევაკლავ მტერს ათასსა.

ჩვენის ქვეყნის შავი ბედი
როგორც ტაროსი იცვლება,
ღრო მოვა და თქვენი თავი
უფრო მეტად დასჭირდება.

მე ერთი ვარ, თქვენ მრავალი,
გვიჯობს ერთით ბევრის რჩენა;
თუ თქვენ მე არ გემეტებით,
მე რად გაგიმეტოთ თქვენა?..

განა თითონ ქრისტე-ღმერთსა
გადარჩენა არ ძალ ედვა,
არ ინება და ქვეყნისთვის
ღმერთი იყო და ჯვარს ეცვა.

X X

„მაშ რად არის მეფე მეფედ,
თუ არ ქვეყნის ჭირთა მძლეა?
თუნდაც მოჰკვდეს ქვეყნისათვის,
ეს სიკვდილი სიცოცხლეა.

არ არის მკვდარი, ვინც მოჰკვდეს
და ხალხს შესწიროს ღღენია,
მკვდრად იგი თქმულა, ვისაც აქ
სახელი არ დარჩენია.

არ დავიშლი, ვსთქვი და კიდევ
თავი უნდა გავიწირო,
ისე მოვკვდე, რომ ჩემ გამო
დედა შვილზედ არ ვატირო.

წავალ-მეთქი!.. თუ ღმერთს უნდა,
მოხდეს იგი, რაც მიმელის...

მაგრამ ჯავრი თან მიმყვება
საყვარელის ჩემის ქვეყნის.

ეჰ, რაც ჰსურდა, არ დასცალდა
ჩემს წყურვილსა სულისასა!..
აწ იქმნას ის, რაც სწადიან
განგებასა უფლისასა.

თქვენ ხომ მაინც აგცილდებათ
ხოცვა, ჟლეტა, სრვა და რბევა...
მე კი... მეყოს, თუ გამყვება
თქვენი ლოცვა და კურთხევა.“

X X I

„თითქო ზეცით ზარი იყო,
თითქო ღმერთი მოევლინა, —
ხალხი პირქვე მყის დაემხო
საკვირველის მეფის წინა...“

თურმე დიდებას მაღლისას
კაცი მსწრაფლ დაუმონია,
ვით დიდს ბოროტს, ისეც დიდს მაღლს
თავისი ზარი ჰქონია.

X X I I

„მეფეს ერი შეეცოდა,
სთქვა:—მეც ვწუხვარ, რომ გშორდებით.
ღმერთს ვსთხოვ, იყვნეთ ჩემს შემდეგა
მშვიდობით და გამარჯვებით.“

ნურას გიკვირთ, რომ ქვეყნისთვის
მეფე თქვენი თავს არ ჰზოგავს!
ამასა იქმს ყველა, ვინც კი
ჰკუთ სჭრის და გულით ჰზომავს.

მე მივდივარ!.. მეფე თქვენი
დიდს და მცირეს გეთხოვებით,
რაც დაგაკლეთ, ნუ შემრისხავთ
რაც შეგცოდეთ, შემინდევით“.

ბრძანა და ცხენიც მოართვეს,
ზედ მოახტა ვეფხვსავითა;
ცხენზედ იგი დალოცვილი
გამობრწყინდა მზესავითა.

მტერსაც კი რომ დაენახა
თვალი გაუშტერდებოდა;
მისებრი ცხენზედ მოხდენა
ბევრს ვაჟკაცს ენატრებოდა.

გამოეთხოვა ყველაქას,
ვინც კი შინ, სახლში ჰრჩებოდა,
სხვა კი ამხედრდა დიდკაცი
ყველა, ვინც უნდა ჰხლებოდა.

ამხედრდა თვით მღვდელმთავარიც.
შინ დარჩენა არ ინება,
შეევედრა თან წაყვანას
და მეფემაც დართო ნება.

წაბრძანდა და თან იახლა
ის ამაღა და მხედრობა,
უკან მისტირს ერი, ბერი,
გლეხობა თუ დიდკაცობა.

XXIII

„მინამ მეფე მიმავალი
ურდომდინა მივიდოდა,
იმისი მისელის იმედი
ყეინსა გადასწყვეტოდა...

ებძანა თავის სარდლისთვის:
— „შეჰკრიბე ჯარი, ლაშქარი,
წადი, ღიმიტრი მომგვარე
ან ცოცხალი, ანუ მკვდარი;

თუ არა, იმის ქვეყანას
შეესიე და მოსრეო,
სულ ძირს დაეც, რაც წინ შეგხვდეს,
ქალაქი თუ სიმაგრეო.“

წინ შეხვდა მეფეს ეს ჯარი,
მრავალი და უთვალავი,
მაშინვე მიხვდა: აქაო
ამბავია რაღაც ავი.

უხმო მხლებელთ და უბრძანა:
— „ფიცსა გთხოვთ და უნდა მომცეთ:
თუ უკადრისი მაკადრონ,
თქვენ არავინ ხმა არ გასცეთ.

თავს დაიხოცო, ვერას უზამთ,
 ჯარია მოზღვავებული!
 თქვენს სიკვდილსაც არ იკმარებს,
 თქვენგნით გაბოროტებული, —
 წავა და ხალხს ამოგვიჟღერებს,
 აგვიოხრებს ქვეყანასა...
 ნუთუ მთელს ხალხს ანაცვალეზთ
 ვაჟკაცთა თაკილობასა?!
 ღმერთს აცადეთ... დეე იქმნას,
 რაც ჩემს თავზე განგებულა!
 საცა არ სჯობს, გაცლა სჯობსო,
 ბრძენთაგანა ასე თქმულა.
 კვლავ ფიცსა გთხოვთ: სისხლს ნუ დაღვრით,
 ნუღარ დამიმძიმებთ სულსა!..
 განკითხვის ღლეს მეფეს ჰკითხვენ
 ყმის სისხლს, უქმად დანთხეულსა“.

XXIV

„რას იქმოდნენ? მისცეს ფიცი
 გამწყრალთა, გაბრაზებულთა,
 სირცხვილის ჭამა ირჩიეს
 ქვეყნისთვის დავალებულთა.
 ბევრმა იკრა გულში ხელი,
 სთქვა გულმწარედ: „ვაი დედას!
 დრო მოგვივა და ამ თათრებს
 არ შევარჩენთ ჩვენს შერცხვენას!“
 ბატონმა ბრძანა: — „ვინა ხართ?
 წადით, ჰკითხეთ — რა სწადიან?
 თუ მე უნდივართ, აქა ვარ,
 ჰქმნან ის, რასაც მიქადიან...“
 მალე დაბრუნდა უკანვე
 მეფის კაცი მოციქული,
 მოახსენა: — „სარდალს ვუთხარ,
 მეფევე, შენი ბრძანებული;
 მითხრა: — „მეფე შენი გვინდა,
 თუ მოგვეცა თავის ნებით,
 არას ვერჩით თქვენს ქვეყანას,
 აქედამვე დავბრუნდებით...“

იამა, ბრძანა: — „მადლი ღმერთს,
რომ ქვეყანა გადმიჩეხა
და ცოდვილი ჩემი სისხლი .
ამოდ არ დაიღვრება.“

თვით წაბანდა სარდლისაკენ,
მის წინ შეაყენა ცხენი,
უბანა თუ: — „მე ვარ მეფე,
რაც გენებოს, იგი ჰქმენი.“

მისცვივდნენ უკადრისადა,
ვით ძეს ღვთისას ურიანი,
შეჰკრეს, შეჰბაწრეს ტყვესავით
მეფე, ხელმწიფე სვიანი.

XXV

„მიჰგვარეს ყეინს ურჯულოს,
სისხლმსმელს ადამიანისას...
საღერდელი აეშალა,
ვით კრავის წინ მხეცსა ტყისას.

გაწყრა: — „როგორ გაბედო,
არ გადუდეგ ჩემს-მოსისხლეს?
სთქვი პასუხი და იცოდე,
შენი განკითხვის დღეა დღეს.

იცოდე, რომ წინვე მითქვამს:
თავი უნდა მოგეკვეთოს!
ამის შეცვლა თითონ ღმერთმაც
ჩემმაც მე ვერ შემომბედოს.

მინამ მოგკლავ, მსურს აქ ჩემ-წინ
შეინანო ბრალი შენი,
აქ ჩემ ფეხთ-წინ აღიარო
შენვე შენი სიმუხთლენი...“

მეფემ უთხრა: — „შენისთანა
ჩემი რა გამკითხველია!
ნუ მოგაქვს თავი იმით, რომ
ძალა აღმართის მხენელია.

შენ-წინ მოთქმა რას მიქვიან?
რას მიქვიან შენანება?
ჩემი გამკითხველი არი
ნამუსი და ჩემი ნება.

ჰქმენ რაც გინდა!.. მე არ გკითხავ, —
რად გწადს მომკვეთო თავიო...
სვავს ზინ ჰკითხავს, სისხლს რადა ჰსვამ,
სვავო, რადა ხარ სვავიო?..“

გაწყრა ყვინი ამაყი,
ეს როგორ გამიბედაო!
უბრძანა: — „ჰგვემეთ და სცემეთ,
ბნელეთს ჩააგდეთ ეგაო.“

წაიყვანეს მეფე ჩვენი
და საბნელეთში ჩააგდეს;
შემოარტყეს გარს მცველები,
კარს კლიტეები დაადეს.

X X V I

„სასჯელი დაუგვიანა
იმ ღვთის-მგმობელმა თათარმა,
მინამ მოაკვლევინებდა,
სცემა, ჰგვემა და აწამა;

აწამა, ვით სვავმა ტრედი,
მეფე იგი საკვირველი
და ვერ გაძლა მის წვალებით
ის უღვთო და სისხლის-მსმელი.

ერთხელ მეფე, ნაწამები
ძლიერად და უღმობელად,
ბნელში ეგდო ძალმიხდილი,
უპატრონოდ, უზრუნველად.

როცა ღონეზედ მოვიდა,
ადგა, მუხლი მოიყარა,
პირქვე დაემხო ლოცვითა
და ცრემლები გადმოჰყარა.

მოსთქვამდა თუ: — „ღმერთო, ღმერთო!
გთხოვ, მიწყალო, შემიბრალო,
რაც გადამხდა, განკითხვის დღეს
მადლად მე არ ჩამითვალო.

მე არა გთხოვ, — მანდ წამება
აქ წამებით შემიმცირო,

• მე გთხოვ, — სისხლი აქ დაღვრილი
ჩემი სხვისთვის შეიწირო.

ღმერთო, ღმერთო!.. თვალ-წინ მიდგა
დიდ ტანჯული მე ძე შენი...
ვით ძით ყველა, ისეც ჩემით
ერი ჩემი დაიხსენი.“

XXVII

„უეცრად კარი გაიღო,
რკინით, კლიტით დაჭედილი;
ორი ვიღაც შემოვიდა
ფეხაკრეფით, როგორც ჩრდილი.

მოვიდნენ და თაყვანი სცეს
მეფესა გაოცებულსა...
მერე იცნა, მისნი იყვნენ,
და ჩაიკრა ორივე გულსა.

მოახსენეს: — „შევისყიდეთ
და გავტეხეთ ქრთამით კარი...
ყველა მზაა!.. თავს უშველე,
აწ შენი ხსნა შენს ხელთ არი.

ნულარ იცდი... თუ არ ეხლავ,
მერე გვიანლა იქნება:
ხვალ თავს გჰრიან, — ასეაო
ყვინისა თურმე ნება.“

უბძანა თუ: — „ადრეც მითქვამს,
არ გადვირჩენ სხვისით თავსა,
ჩემ-მაგიერ არ დავლუბავ
ჩემს ქვეყანას და ჩემს ხალხსა.

ჩემს გაქცევას ხომ ზედ მოჰყვა
ხალხის სრვა და ქვეყნის რბევა!
არა, არ ვიქ!.. ტყუილია
თათბირი და ყველა რჩევა!“

ბევრს ეგედრნენ და არ გაჰყვა
მეფე თავის ერთგულ ყმათა...
ნეტა რა გულმა გაუძლო
მათ ხვეწნას და მუდარათა!

XXVIII

„გათენდა ღღე ზართ-ამხდელი,
ვაი იმა ღღის დამსწრესა!
ტყვე მეფე გამოიყვანეს
მოედანსა თავთ-საკვეთსა.

ხალხი, თამაშად მოსული,
ვით ჯინჟველა ირეოდა,
თვით ვეზირიც ყეინისა
იქ იყო და რიგს აწყობდა.
ვეზირს გვერდთ ედგა ჯალათი
ერთი რაღაც საზარელი,
ილლიამდინ დაემკლავა
ძარღვიანი ტლანქი ხელი.

ამ ორ შუა ჩააყენეს
ფერმიხდილი წვალეებითა...
დადგა მეფე... ღმერთს შეხედა
ნალვლით სავსე თვალეებითა.

მერე თვალი იმავე ნალვლით
მოედანს შემოატარა...
ის ყოფა და ის ჯალათი
სანახაედ შეეზარა...

შეჰკრთა როგორც ხორციელი,
უმისოდაც ქანც-წყვეტილი,
დასუსტდა და წაბარბაცდა,
როგორც ერთი დაბნედილი.

მაგრამ ისევ თავს უშველა,
არ დაუთმო ხორცსა სული...
ამ დროს ტირილიც მოესმა,
ქვითინი გამწარებული...

გაოცდა და მიიხედა,
ჰნახა თვისნი დიდებულნი!..
სულ მთლად იქ მოგროვილიყვნენ,
ვინც კი იყვნენ თან ხლებულნი.

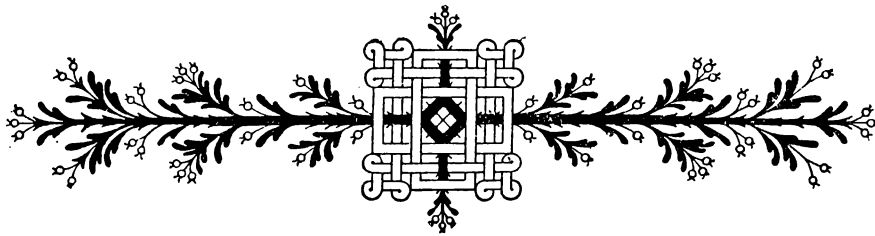
მღვდელმთავარიც მათთან იყო,
თავთ იცემდნენ, პირს იხოცდნენ,
მათის ცოდვით და ვაებით
ქვებიც კი ატირდებოდნენ.

თავისიანთ დანახვაზედ
მოაგონდა ყველაფერი,

საზლი, კარი, თვისი, ტომი,
 ქვეყანა და თავის ერი...
 ეჰა, გატყდა რკინის გული,
 მეფე მაგითი იძლია!
 ამას კი ველარ გაუძლო,
 აქ კი ხორცმა სულსა სძლია!..
 მობრუნდა და ორსავ თვალზედ
 კვნესით ხელი მიიფარა...
 ვეზირს უთხრა: — „დამიხსენი!..
 რაც გადამხდა, ისიც კმარა!..
 სთქვა და თქმული თვით შეჰზარდა...
 სახელი არ წაიხდინა...
 — „ჰა ჯალათო!“ — დაიძახა
 და კისერი გაიწვდინა.
 მანც აიღო ხელთ ნაჯახი,
 ერთს წამს კისერს დაუსწორა,
 დასცა და ერთის დაკვრიტა
 თავი ტანსა მოაშორა“.

[1878 წ.]

განდებელი

ლეგენდა

(ვუძღვნი ოლღა ჭავჭავაძისას)

I

სადაც დიდებულს მთასა მყინვარსა
ორბნი, არწივნი ვერ შეჰხებიან,
სად წვიმა-თოვლნი, ყინულად ქმნილნი,
მზისგან აროდეს არა დნებიან,
სად უდაბურსა მას მყუდროებას
კაცთ ჟრიამული ვერ შესწვდენია,
სად მეუფება ჭექა-ქუხილსა,
ყინულს და ქართა მხოლოდ ჰშთენია, —
უწინდელს დროში ღვთისა მოსაგთა
გამოუქვაბავთ მუნ მონასტერი
და იმ ყინულში შეთხრილს ღვთის ტაძარს
ბეთლემს უწოდებს დღესაცა ერი.

ფრიალოსანებრ ჩამოთლილი აქვს
იმ წმინდანთ სადგურს ყინულის ზღუდე,
და ზედ კარია გამოკვეთილი —
ვით კლდის ნაპრალზედ არწივის ბუდე.
ზღუდის ძირამდე რკინის რამ ჯაჭვი
ზედა ჰკიდია თურმე იმ კარსა, —
და თუ არ ჯაჭვით, სხვაფრივ ვერა გზით
ვერ ძალუძს ასვლა ვერარა კაცსა.

II

აქა ყოფილა უწინ კრებული
ღვთისთვის ქვეყნიდამ განდგილ ძმათა
და მყინვარს ამას უდაბნოს თურმე
ისმოდა ქება წმიდა-წმიდათა.
აქა გამდგარან, განშორებინ
ამ წუთისოფლის სამაცდუროსა,
აქ ჰლირსებინ მართალთა თანა
საგანესა მას საუკუნოსა.
გასულან ამა ქვეყნით მამანი
და ტაძარი ღვთის გაუქმებულა...
იმათის ღვაწლით იმ ტაძრის მადლი
მთიულთა შორის ყველგან განთქმულა.
და ის ადგილი, ის არე-მარე
ესოდენ წმინდად სწამს დღესაც ერსა,
რომ ნასროლს ნადირს, მუნ შეფარებულს,
მონადირეც კი ვერ ახლებს ხელსა.
თუ არ ღვთის ღირსი, სხვა ვერვინ თურმე
ამ წმინდა ადგილთ ვერ შეეხება,
და თუ შეჰბედავს, მსწრაფლ რისხვა ღვთისა
ჰექა-ქუხილთ მოევლინება.

III

ოდესლაც ტაძარს იმ გაუქმებულს
მეუდაბნოე შეჰკედლებია;
საიჭიოსთვის ეს სააქაო
დაუთმია და განშორებია.
განშორებია ვით ცოდვის სადგურს,
ვით სამეუფოს ბოროტისასა,

სადაც მართალი გზას ვერ აუქცევს
 განსაცდელსა მას ეშმაკისასა;
 სად ცოდვა კაცსა სდევნის დღე-და-ღამ,
 ვითა მპარავი და მტაცებელი;
 სად, რასაც ჰხადის მართალი მართლად,
 მას უმართლობად ჰქმნის ცოდვის ხელი;
 სად რყვნა, წაწყმედა და ლალატია,
 სადაც ძმა ჰხარბობს სისხლსა ძმისასა,
 სად ცილი, ზაკვა ძულებადა ჰხდის
 წმინდა სიყვარულს მოყვასისასა.
 განშორებია ამ წუთისოფელს,
 სად ყოვლი ნიჭი მაცდურებაა,
 სად თვით სიტუჟფე და სათნოება
 ეშმაკის მახე და ცდუნებაა.

IV

განდგეილა და ამ ყინულებში
 სულ მარტოდ-მარტო დაყუდებულა
 და გვამი მისი ცოდვილთ ფიქრთაგან
 იმ დღიდგან აღარ შეძრწუნებულა.
 განუდევნია გულიდამ ყველა
 მსოფლიო ზრახვა, ფიქრი, წადილი,
 რათა წარუდგეს უფლისა მსჯავრსა
 სულით განწმენდილ და განბანილი.
 დღე-და-ღამ ლოცვით, გოდებით, გვემით
 ხორცი სულისთვის უწამებია,
 და ვით ჭურჭელი იგი წყმედილი —
 ცრემლით ურეცხავს, უსოვლებია.
 დღე-და-ღამ სულთქმა და ღაღადება
 მოჰფენია კლდეს ყინულისასა,
 და არ შემწყდარა მუნ ლოცვის ცრემლი,
 ვითა ღელესა მას გლოვისასა.
 განყენებული წუთისოფლისგან
 აქ სული მისი ადყვავებულა,
 და ხორციელი გულისთქმა ყველა
 დამარხულა და განსვენებულა.

არ იყო ხნიერ, მაგრამ ვით წმინდანს
 სულის სიმაღლე ზედ დასჩნეოდა,
 ზედ ეტყობოდა, რომ სული მისი
 სულ სხვა მსოფლიოს შეჰხიზნებოდა.
 სახე გამხდარი, კუშტი და მწყალი
 სიწმინდის მაღლით დაჰშვენებოდა,
 და მაღალს შუბლსა, ნაოჭად შეკრულს,
 შარავანდედი გადაჰფენოდა.
 მისთა მცხრალ თვალთა ღრმა მეტყველება
 ესოდენ იყო წყნარი და ტკბილი,
 თითქო მათ-შიგან ჩასახებულია
 თვით სათნოება, კდემით მოსილი;
 თითქო ნელისა სიხარულითა
 სამოთხის ღია კარს შეჰხარიან
 და სულთან ერთად უფლისა მიმართ
 სასოებითა მიისწრაფიან.
 ლოცვით და მარხვით ხორც-უძღურ-ქმნილი
 ჰგევანდა წმინდანსა იგი წამებულს,
 მრავალგზით ტანჯულს და ტანჯვით ზედა
 ძლევით-მოსილსა და განდიდებულს.

VI

წამება მისი ღმერთს შეუწირავს,
 ვედრება მისი ღმერთს უსმენია,
 და სასწაული ნიშნად მაღლისა
 მღალადებელზედ მოუვლენია. .
 ბნელსა სენაკსა, სად იგი მდგარა,
 ჰქონია მზის მხრივ ერთი სარკმელი;
 და მუნით თურმე გადმოდენილა
 შუქი მზისა და მთვარის ნათელი.
 ოდეს უდაბნოს გასწვრივ მთის წვერზედ
 მზე სხივგაფენით ამოვიდოდა,
 იმ სარკმლით სხივი მისი სენაკში
 სვეტად ბრწყინვალედ ჩაეშვებოდა.
 როს ჰლოცულობდა, იმ სხივსა თურმე
 თვის ლოცვანს მწირი ზედ დააყრდენდა,
 და ხორცთუხმელი მზის სხივი იგი
 უფლის ბრძანებით ზედ შეიჩინდა.

ეგრე ვიდოდნენ დღენი და წელნი,
ეგრე უბიწოდ იგი სცხოვრობდა...
და თვის სიწმინდეს ყოველდღე თურმე
ამ სასწაულით შეიმოწმებდა.

VII

ერთხელ, საღამოს, ლოცვით დაღლილი,
გადმომდგარიყო ზღუდის კარებსა
და დაფიქრებით გადმოჰყურებდა
მწვანით დაფენილს მთისა კალთებსა.
მზე გადახრილი ჯერ კიდევ სრულად
მთისა გადაღმა არ დასულიყო
და მთის წვერზედ, ვით ცეცხლის ბორბალი,
ირგვლივ სხივგაშლით ანთებულებოდა.
ცისა ლაქვარდი, ვით ნაკვერჩხალი,
წითლად და ყვითლად მზისგან ჰლუვოდა,
და განმსჭვალული მისით ღრუბელი
შორს ათასფერად სხივებში ჰთრთოდა.
ამა უბიწო დიადის ხილვით
წარტყვევნილ იქმნა განყენებული
და ვით ცხოველს ხატს ღვთის დიდებისას
შესცქერდა მზესა განცვიფრებული.
უეცრად ასტყდა რამ ნიაფ-ქარი,
დაჰბერა კლდეთა, ნაპრაღთ და მღვიმეთ,
და მყინვარიდამ ვითა ვეშაპი
შავი ღრუბელი დაიძრა მძიმეთ.

VIII

დაიძრა მძლავრი, უზარმაზარი,
ცაზედ განერთხო და გაიშალა,
და იქ, თითქო მტერს შეეჯახაო,
ჰეჰა-ქუხილით დაიგრილა.
შეირყა მთელი ცა და ქვეყანა
იმა ჰეჰით და იმა ქუხილით,
ცა აირია, დაბნელდა უცებ
და წამოვიდა სეტყვა შხუილით.
ქუხვა და ჰეჰა, ელვა და სეტყვა,
არევ-დარევით ღრუბლების სრბოლა,

ქართა, აწ გრიგლად რადმე ქცეულთა,
 ზარით და ზათქით კლდეებში ქროლა, —
 ესე ყოველნი, ერთად რეულნი,
 ჰგვანდნენ ცით ვლენილს რისხვას ღვთისასა,
 თითქო ღმერთი სჯის ქვეყანას ცოდვილს
 დღეს მას საშინელს განკითხვისასა.
 ამ დროს ის მწირი სენაკში იყო,
 ცრემლით ალტობდა ღვთის-მშობლის ხატსა
 და ხელაპყრობით ევედრებოდა
 წაწყმედისაგან ქვეყნისა ხსნასა.

IX

უცებ მოესმა რაღაც კაცის ხმა...
 ეოცა ეს ხმა უჩვევეი მწირსა.
 ყური ათხოვა — და თითქო ვილაც
 ჰკივის, იძახის ზღუდისა ძირსა.
 ეცა მსწრაფლ კარებს და გადიხედა...
 ვილაც კარის ჯაჭვს ზედ მოსდგომოდა,
 და ვით ყრმა ვინმე, ლაღადების ხმით,
 შესაფარებელს ბინას ითხოვდა.
 თუ ძეა კაცის, რამ მოიყვანა
 ამ დროს, ამ ღამეს ქვეყნისა რღვნისას?
 მხეციც, ნადირიც თვის ზუღეში ჰძრწის
 მორიდებული ამ რისხვას ღვთისას!
 ჰკითხა, — „ვინა ხარ? კაცი, თუ მავნე,
 აქ მოგზავნილი ეშმაკისაგან?“
 — „კაცი ვარ, კაცი!.. მომეცი ბინა,
 მიხსენ, ღვთის მადლსა, სიკვდილისაგან.
 ვერ ჰხედავ, ლამის ცა ჩამოიქცეს
 და ზედ დაეცეს დედამიწასა?
 რა დროს კითხვაა? შემთბრალე მე
 და ნუ დამიჭერ ჭერსა, ბინასა“.

X

— „მართალი სთქვი შენ... თუ ხარ ძე კაცის,
 ცოდვაა გარეთ დაგტოვო ამ დროს;
 თუ მაცდური ხარ, სჩანს ღმერთს სწადიან
 მწირი ცოდვილი დღეს გამომცადოს.“

ამოვედ, ვინც ხარ!.. იყავნ ნება ღვთის!..
 ხელი ჩაავლე ემაგ რკინის ჯაჭვს,
 ნუ შეშინდები... კიბეა იგი
 და ზედ რგოლები საფეხურად აქვს.“
 და იმ ბნელაში იგი წვალეებით
 ავიდა მაღლა იმა ჯაჭვითა.
 მუნ დახვდა მწირი... რაა? ვინ არის?
 ვერ გაარჩია სიწყვდიადითა.
 — „გამომყევ, ვინც ხარ! ბინას მოგცემ შენ,
 გაგიზიარებ ჩემსა სენაკსა...
 სახლი ღვთისაა... შენც შეგივრდომებს,
 შენებრ მახვეწარს მრავალსაც სხვასა“.
 წაუძღვა წინ და შევიდნენ სენაკს...
 იქ უფრო, ვიდრე გარეთ ბნელოდა,
 მხოლოდ კი ერთგან ღველვად ქცეული
 ცეცხლი ჩამქრალი ფერფლ-ქვეშე ჰჩნდოდა.

XI .

რა ღვთის-ღვთისამ სენაკს შეუშვა
 და არ შერისხა იგი მოსული,
 გულში სთქვა მწირმა: ძეა კაცისა
 და არა მავნე, ბოროტი სული.
 სტუმარი იგი დანაცრულს ცეცხლსა
 ფიცხლავ მივარდა დამზრალი, სველი,
 ღველფი გაქეჟა, ჩაჯდა ცეცხლა-პირს
 და გაიწოდა სათბუნად ხელი.
 — „უჰ, უჰ, რა ცივა!..— სთქვა მან სტუმარმან: —
 ლამის გავშეშდე სიცივისაგან!..“
 მწირს ხმა ეოცა... ქალის ხმას ჰგვანდა...
 შეკრთა, შეშინდა ამა ხმისაგან.
 ნუთუ აწ ბედმა ქალის სახითა
 განსაცდელი რამ მას მოუვლინა?
 და ვითა ელვამ, ამისმა ფიქრმა
 გულში ზარცემით მწირს გაუბზინა.
 მაგრამ იქნება ბედმა ეგე ჰქმნა
 მისდა საცდელად თვით უფლის ნებით!..
 და კისრად იღო, ვით ნება ღვთისა,
 სასოებით და გულდამშვიდებით.

XII

— „შეშა არა გაქვს? — ჰკითხა სტუმარმა: —
მოიტა, ცეცხლი ავანთო ერთი,
ხვალ თუნდა მთელ ზურგს მე ამოგიტან,
ოღონდ დღეს გავთბე, შენ შენი ღმერთი.“
მეუდაზნოემ იქავ კუთხიდან
მოზიდა შეშა, ცეცხლი აანთო.
რა გაძლიერდა, ცეცხლისა შუქმა
ბნელი სენაკი სინათლით მორთო.
ხოლო რა შუქი იმა ცეცხლისა
სტუმარს იქ მჯდომელს ზედ მიეფინა,
გასაოცარი რაღაც შვენება
განდგილს თვალწინ წარმოედგინა:
ყმაწვილი ქალი, სავსე სიცოცხლით,
სავსე შვენების ჯადოთი, გრძნებით,
ნაზად, ამაყად ცეცხლის პირს იჯდა,
ვით მინდვრის შველი ყელმოღერებით.
ეშხითა მფრქვევსა მის შავსა თვალებს
თვით ცეცხლი სითბოს ეცილებოდა,
მის ელფერთაგან თვით ცეცხლის შუქი,
ვითა ძლეული, უკუ-ჰკრთებოდა.

XIII

თვით მადლს ტრფობისას რომ მოესურვოს
ხორცსმულად ვლენა ოდესმე ქვეყნად,
უკეთესს სახეს ვერ ინატრებდა
თავის სიცხოვლის გამომსახველად.
მაშინაც ვინ სთქვას, — ვინ ვის აშვენებს,
მადლი ამ სახეს, თუ სახე მადლსა!..
თვით შური, მტრობა ვერ უპოვიდა
ქალს მშვენიერსა ვერაფერს ნაკლსა.
მის თვალთა ელვით, ღაწვთა შუქფენით,
გულ-მკერდის რხევით ვინ არ ათრთოლდეს!..
დახე მის ტუჩთა!.. თითქო თვით ტრფობას
თვის ნაზი კოცნა ზედ დარჩენოდეს.
ვის არ მოიმხრობს, მოინადირებს
ყოვლად ძლიერი მშვენიერება!..
თქმულა — მხეციც კი გააფთრებული
მის წინ დატყბება და დაწყნარდება.

და დაუწყნარდა ძალს შვენებისას
იგი მწირიცა მწყრალი, გულმშრალი,
და უცოდველის გულის-ტკივილით
ქალს შეაჩერა ტყვექმნილი თვალი.

XIV

ბოლოს ჰკითხა მან: — „ვინა ხარ, შვილო?
ამ უდაბნოში რამ მოგიყვანა?
მერე ამ დროსა, როს ავდრისაგან
ლამის წაირღვნას მთელი ქვეყანა?“
— „მწყემსი ქალი ვარ... აქ მთის კალთებზედ
ცხვარს ვაძოვებდი მამი-ჩემისას,
ბალახმა ცხვარი ამოიტყუა
და მეც ამოვეყვე ფარასა ცხვრისას.
ლამაში იყო ამ დღის სალამო,
რა-რიგ ჰშვენოდა მზე დამავალი!
შევხედე თუ არ იმ მზეს, იმ ცასა,
გავშტერდი, ველარ მოვსხლიტე თვალი.
ღვთის სახესავით გარს შექმოსხმული
მთის წვერზედ დიდი მზე ბრწყინვალედა
და საკვირველი ის სანახავი
თვალთანა ერთად გულსა მტაცებდა.
სულ დამავიწყდა მამის ნათქვამი: —
ნუ ენდობიო, შვილო, ამ მყინვარს,
ნახავ, მზე ადგას, უცებ გაწყრება
და წამოხეთქავს ცილამ ნიაღვარს.

XV

„მაგრამ რას იზამ? მოდი, გულს უთხარ, —
კარგ სანახავზე ნუ ხარ-თქო ხარბი!..
მე იქ გავერთევი... მყინვარმა თურმე
უცებ შეიკრა მრისხანედ წარბი.
ცა მოიღრუბლა, წამს ჩამოხნელდა,
მთილამა ცივი ავარდა ქარი,
მოვინდომე ცხვრის გამობრუნება.
გვიანდა იყო, ვერ მოვასწარი.
უცებ შემემთხვა იქავ ავდარი.

სეტყვა ტყეიასებ წამოუშინა,
 ცხვარი გამიფრთხო, ვერ მივეშველე,
 ბნელაში ფეხიც ვერ წავდგი წინა.
 მართლა, უნდობი ყოფილა ეს მთა!
 უცებ სცოდნია ჩამოზნელება,
 უცებ სამოთხეს ჯოჯოხეთად ჰქმნის,
 უცებ გიტკბობს და უცებ აფთრდება.
 ვიშ!.. რად გავტეხე მამის ნათქვამი!..
 ახია ჩემზე, რაც დამემართა!
 მამის ურჩსაო, გამიგონია,
 გზა თურმე არსად არ წარემართა.

XVI

„დავლუპე ცხვარი მე მამის ურჩმა,
 მე გავცემ პასუხს, ჩემი ბრალია!..
 მაგრამ შინვე სთქვი: განა წაუხვალ,
 რაც ფათერაკად მოსავალია?
 თითონ ცხვარს მაშინ როდი ვჩიოდი,
 მე მამა-ჩემი მეზრალეობდა,
 მამის-ერთა ვარ, მამას ვუყვარვარ,
 ვწუხდი, რომ ჩემთვის შეწუხდებოდა.
 ცხვარი დავლუპე, — ეგ ერთად-ერთი
 მამის სარჩო და საბადებელი,
 მაგრამ წარბსაც კი არ შეიხრიდა,
 ოღონდ ვენახე მე უვნებელი.
 ვიდექ სეტყვის ქვეშ ბნელაში სერზედ...
 ცა ქვეყნის დანთქმას თითქო ჰლამოდა,
 ჰჰექდა და ჰჰუხდა... და ჩემთა ფეხ-ქვეშ
 თითონ მთის ძირიც იძროდა, ძრწოდა.
 რა მექმნა ბეჩავს!.. საბრალო თავი
 სად შემეფარა, გადამერჩინა?
 ვსთქვი, — აქავ დავრჩე და ბედს მივენდო.
 თუ გავბედო და წავიდე შინა?

XVII

„დავრჩენილიყავ, მერე ვინ იცის,
 გავალწევდი-ლა ამ ღამეს ბედშავს?..
 წავსულიყავ და ამ ბნელაშია
 კლდე-ღრეში სადმე ჩავიჩეხდი თავს...

მაინც გავბედე შინისკენ წასვლა,
 ვსთქვი, რაც მომივა, დე მომივიდეს!
 თურმე ნუ იტყვი, გზა ამრევია
 და მოვსდგომივარ მონასტრის ზღუდეს.
 ჯაჭვს ზედ წავაწყდი... და მაშინ მივხვდი,
 რომ აქ მყინვარის მონასტერია,
 ისიც ვიცოდი მამი-ჩემისგან,
 რომ მონასტერში ვილაც ბერსა.
 გახარებული გეძახდი დიდ ხანს,
 შენც კი კარგა ხანს მე ხმა არ გამე...
 ვსთქვი, — ვაიმე თუ ვერ გავაგონო
 და აქ მომიხდეს ვათიო ლამე!..
 მაგრამ მიბრალა ჩემმა გამჩენმა
 და შენამდე ხმა ამოვაწვდინე...
 სხვა ხომ შენც იცი... ღმერთმა გარჩინოს,
 როგორც შენ მე დღეს გადამარჩინე“.

XVIII

— „მე ნუ მიმადლო, შვილო. შენს დახსნას,
 ღმერთია ყველას მშველელი, მხსნელი...
 ღვთით არ-განწირულს ყველგან წინ უძღვის
 მისი მარჯვენა შემწყნარებელი“.

— „შენ კი ეშმაკი, მგონი, გეგონე“.

— „ნუ მიწყენ, შვილო, და ნურცა გიკვირს!..
 შენვე სთქვი, სხვა ვინ მოხედავს ქვეყნით
 ერთს დავიწყებულს და განდევილს მწირს!“

— „განა ქვეყნადა შენ არავინ გყავს,
 ან ძმა, ანუ და, ან ნათესავი?“

— „მეყვანდნენ... და ყველას გამოვეთხოვე, ,
 აქ მოველ და ღმერთს შევწირე თავი“.

— „მას აქეთ ბევრი წელიწადია?“

— „არ ვიცი“. — „როგორ?“ — „არ ვთვლი წელთა-სვლას,
 მოვშორდი შვილო, წუთის-სოფელსა
 და რაღას ვაქნევ იმის ჟამთა-ცვლას!“

— „მოშორდი და აქ სულ მარტოკა ხარ?“

— „ეგეთი არის, სჩანს, ნება ღვთისა“...

— „როგორ თუ ღვთისა? ღმერთს რაში უნდა
 ამ ყინულებში ყოფნა კაცისა?“

„ღმერთო, ნუ მიწყენ, ნურც შენ გამკიცხავ
 მე უმეცარსა მეტის თქმისთვისა...
 როცა აქ ცხვარი მიძოვებია
 და შემიხედავს მყინვარისთვისა,
 მომგონებია მამის ნათქვამი,
 იქ, ყინულებში კაცი სცხოვრობსო,
 სულისთვის ხორცი გაუწირნია,
 უწუთისოფლოდ მარტოდა სძლებსო, —
 გამკვირვებია მე ეს ამბავი!..
 მითქვამს: იქ ყოფნა რას არგებს სულსა?
 განა სწყინს ღმერთს, რომ კაცი შეჭხარის
 ქვეყანას, ღვთიფე დაბადებულსა?
 ვფიქრობდი: ნეტა მაშ რისთვის მორთო
 ესე ლამაზად წუთის-სოფელი?
 განა მისთვის, რომ ადამიანმა
 შეაჩვენოს და აილოს ხელი?
 ყველაფერს უნდა გამოვეთხოვო,
 ჩემს ტოლს და სწორსა, ლხინს და სიხარულს?!.
 ღმერთო, ნუ მიწყენ... ვერ ვიზამ მაგას!
 ადრე და მალე ვერ მოვიკლავ გულს!..

XX

„ან შენ როგორ სძლებ უწუთისოფლოდ!
 მერე იცი კი რა-რიგ ტკბილია!
 აქ სიკვდილია, იქ კი სიცოცხლე,
 აქ ჭირია და იქ კი ლხინია.
 ნუთუ თვისტომი, ტოლი და სწორი
 ყველა გულიდამ ამოგილია?
 ნუთუ ნალველი, დარდი და ჯავრი
 თან არავისი წამოგილია,
 არ გაგონდება არც მამა, დედა,
 ან ძმა, ანუ და, ან სახლი, კარი?
 ნუთუ მის-დღეში არა გყოლია
 ბოკეთე, გულის შემატკივარი?!
 როგორ მოშორდი?..“ — „რა გითხრა, შვილო?
 ყველაზე უფრო სული ტკბილია,
 იგი ტყვე არის წუთის-სოფლისა

და ეგ ყოველი მის ბორკილია“.

— „მაშ ვინც ქვეყნად ვართ, ყველა წავწყდებით, ველარ დავიხსნით ვერაფრით სულსა?“

— „ხსნა ყველგან არის... ხოლო გზა ხსნისა ესეთი მერგო მე... უბედურსა...“

XXI

„უბედურსაო“?!.. და მწირსა უცებ
გულს ელდა ეცა ამ სიტყვის თქმაზედ...
ესეთი სიტყვა ხომ ჩივილია,
და ვით მოადგა იგი ენაზედ?
„უბედურსაო“?!.. ეგ ხომ სიტყვაა
გულის-ტყენის და სამღურავისა!
ეგ ხომ სულთქმაა, აღმოკვნესაა
ბედნიერების დამკარგავისა!..
მან რა დაჰკარგა?!.. ნუთუ არ ჰყოფნის,
რომ მან დასძლია საწუთროება,
განდგა მისგან და აქ მოიპოვა
სულის მშვიდობა და მყუდროება?
ნუთუ დაკარგვად აწ მიიჩნია
დამარხვა ხორცის, გულთქმის, ვნებისა,
და არა ჰკმარის, რომ სულს დაუდგა
წმინდა საყდარი უკვდავებისა?
რა დაემართა? რა მოუვიდა?
ნუთუ უჩივის აწ იგი ბედსა?
ნუთუ აწ ჰნანობს ქვეყნის დათმობას
და მუნათს რასმეს სდებს შემოქმედსა?

XXII

არ შეჰკადრებს ღმერთს იგი სამღურავს!
არ გასწირავს სულს შევედრებულსა!
ვით არ იკმარებს ღვთისა კურთხევას,
მასზედ გულუხვად მომადლებულსა!..
არა და არა!.. მაშ რამან სძლია
და ეს სიტყვა რამ ამოაკვნესა?
მიმოიხედა თვის გარს საბრალომ,
თითქო მტერს ეძებს შემაცდენელსა.
არავინ იყო... ხოლო ცეცხლა-პირს

ქალს დაღალულსა მისძინებოდა,
 და ცეცხლის შუქი მის ტურფა სახეს,
 ვით საყვარელსა, ზედ დაჰხაროდა.
 საოცარ იყო მიძინებული
 იგი სიტურფე, იგი მშვენება!..
 თითქო მის შექმნას ერთად ცდილანო
 თვით სიყვარული და ნეტარება.
 თითქო თვით მადლსა შვენებისასა
 თვისი საუნჯე აქ დაჰბნევია
 და ეშხსა, ვითა იადონს ვარდზედ.
 სული მის ლაწვზედ დაუღეგია. •

XXIII

და რა იხილა კვლავ იგი მწირმა,
 დაუცხრა სული აქოთებული
 და რაღაც ძალით ქალზე კვლავ დარჩა
 თვალი ტყვექმნილი, გაშტერებული.
 რად შეემსკვალა თვალი იმ სახეს?
 ის სახე ატკბობს, თუ ეოცება?
 მორიდება ჰსურს და ნეტა თვალი
 რად ეურჩება და არ ჰნებდება?!
 დიდ-ხანს დასცქერდა... ნეტა რა სხივი
 გულს ჩაეფინა ნელი და თბილი!..
 ჰძრწის, მაგრამ იგი ძრწოლა რად არის
 ესოდენ ამო, ესოდენ ტკბილი!
 აქამდისაც ხომ გული უძგერდა...
 ეხლა სულ სხვაა მის გულის ძგერა!..
 ეხლა მის გული თითქო ებანს სცემს
 და ისმის ჩუმი ებნის სიმთ ჟღერა.
 როგორ იწამოს და რა დაარქვას
 ამ ჯერ არ ცნობილს სიტკბობასა?
 თუ ცოდვა არის, ეგრე რადა ჰგავს
 სულისთვის აღთქმულ უკვდავებასა?

XXIV

ფეხი წინ წადგა... არ იცის კი რად?
 ქალს კვლავ ეძინა ნეტარის ძილით,
 ძილში ჩაყოლილს ფიქრს, თუ ოცნებას
 ბაგე გაეპო ლადის ღიმილით.

იმა ღიმილის გრძნეული ჯადო
 ზედ დასაკდომად კოცნას იწვევდა
 და იმა წვევის მაცდურებასა
 ზე-არსთა ძალიც ვერ გაუძლებდა...
 და ვერ გაუძლო საწყალმა მწირმაც...
 და დაიხარა თავი თუ არა,
 უცებ გაშეშდა... ეჰა, წაწყმედავ,
 ეს რა სურვილი გულს გაიტარა!..
 ნუთუ იძლია? არა და არა!..
 მის სასოება არ დაუძლურდეს
 და რაცა სწყურდა აქამდე მის სულს,
 იგივე უნდა ბოლომდის სწყურდეს!..
 არა და არა!.. არ აიყრის მადლს,
 და სულს, ღვთისაგან უკვე მიჩნეულს,
 არ ახაცვალებს და არ დაუთმობს
 ხორცს, ესდენ ღვაწლით და ტანჯვით ძლეულს!

XXV

მაგრამ ეს რაა?.. „წაწყმდი თუ არა“!
 ეს ვინ ჩასძახის ნიშნ-გებით ყურში!
 „დაგძლიე თუ არ!..“ ეს ვინ გაჰკივის
 გახარებული იმის მკვდარ გულში!
 ეს რა ჰხარხარებს! ეს რა დასცინის!
 ეს რა ხმა ისმის მის გარს ლხენისა!
 მართლა ეგრეა, თუ ყველა ესე
 მხოლოდ ცდომია ყურთა სმენისა!..
 და შიშით, ზარით გარს მოიხედა...
 კვლავ არვინ იყო... ქალს კვლავ ეძინა...
 იდგა და უცებ ძრწოლით, კანკალით
 პირქვე დაემხო ღვთის-მშობლის წინა.
 მით რა ეშველა?.. იგივე ქენჯნა,
 იგივე ძრწოლა, შიში და ზარი!
 რად არ დადგება, რად არა სცხრება
 იგი ნიშნ-გების წყეულთ ხარხარის
 სული გულს იწვევს ღვთისა ვედრებად,
 გული სხვას ამბობს, არა ჰნებდება...
 ნუთუ ღვთის-მშობლის საფარველ-ქვეშეც
 წყეული ხორცი არ დაწყნარდება!..

ზე აიხედა... დედა-ლეთის ხატსა
 მავედრებელი შეჰმართა თვალი...
 და ვაი, წმინდა ლეთის-მშობლის ნაცვლად,
 თვალთ-წინ დაუდგა იგივე ქალი!
 ეს რა ეწვია? ამას რას ხედავს?
 ცხადია იგი, თუ აჩრდილია?
 ნუთუ მის ცოდვით თვით წმინდა ხატი
 ამ ცოდვილ სახედ გარდაქმნილია?
 ნუთუ აწ ღმერთი ღირსად არ ჰხადის,
 რომ დედა-ლეთისა კვლავ ინახულოს
 და მის შეწევნით მისვე წინაშე
 ხორცზედ კვლავ ძლევა ისასწაულოს?..
 პირჯვარი უნდა — ხელი არ ერრის,
 ლოცვის თქმა უნდა — ენა ებმება,
 ხატის ხილვა სწყურს და იგივე... იგივე...
 ქალი წყეული თვალთ ელანდება!
 „აბა სძლიეო!..“ და კვლავ ვიღაცამ
 გაიხარხარა იმის სენაკში...
 აწ იმა ხარხარს ველარ გაუძლო
 და როგორც გიჟი გავარდა კარში.

X XVII

რიყრაყი იყო და თენდებოდა,
 გადაყრილიყო ციღამ ღრუბელი,
 და დაწყნარებულს წუთის-სოფელსა
 დილის ნიავი დაჰქროდა ნელი.
 ეს ვინ ჰრბის, დაძრწის? ეს ვინ ჰტანტალებს
 იმ კლდეებშია თმააბურძენული?
 ნუთუ მწირია?.. იგია, იგი,
 ვითა სიკვდილი გაფითრებული.
 აჰა მოვარდა, ზღუდის პირს დადგა
 და მწყურვალეებით უცქერს მთის წვერსა,
 თითქო იქიდან გამოელისო
 თვის უკანასკნელს ნუგეშს და ბედსა.
 მზის ამოსვლასა ელოდებოდა...
 რად არ ამოდის? რად გვიანდება?
 დღემდე თვით ჟამი არარა იყო,
 და ეხლა წუთიც რად უძნელდება?..

ამოვიდა მზეც... მსწრაფლ უკუ-იქცა,
შევარდა სენაკს გახარებული,
და კვლავ მზის სხივი იმავე სვეტად
ჰნახა სარკმლიდამ გადმოშვებული.

X XVIII

გულზედ მოეშო... კვლავ სასოებით
დედა-ღვთისასა მიაპყრა დვალი,
კვლავ ჰნახა იგივე ცხოველი ხატი
მადლით, ნუგეშით გადმომზირალი.
არ შერისხულა, სჩანს, ჯერეთ ღვთისგან!..
და ღმერთს მადლობა ცრემლით შესწირა...
მივარდა ლოცვანს, დააყრდო სხივზედ
და, ეჰა, სხივმა არ დაიჭირა!..
დაესხა რეტი, თვალთ დაუბნელდა,
გაშრა, გაშეშდა ზარდაცემული,
ერთი საშინლად შეჰბღაველა ღმერთსა
და იქავ სხივ-ქვეშ უტევა სული.

—

და იქ, სად წმინდანთ უდიდებიათ
ღმერთი მსჯავრის და ჭეშმარიტების,
იქ, სად უწირავთ უფლისა მიმართ
მსხვერპლი ქებისა და ღალადების, —
აწ შორის ნანგრევთ და ნატამალთა
მარტო ქარიღა დადის და ქშუის,
და გამომფრთხალი ჭექა-ქუხილით
მუნ შეხვეწილი ნადირი ღმუის...

ნ თებერვალი, 1883 წ.

მთხრობები

მზავრის წერილები

ვლადიკავკასიამ ტფილისამდე

I

დილის ექვსი საათი შესრულდა თუ არა, იმ სასტუმროს წინ, რომელშიაც მე წინა-ლამეს ჩამოვხტი, რუსის პირ-დაუბანელმა და თავ-დაუვარცხნელმა „იამშიკმა“ ფოშტის პოვოსკა მოაყენა. ეს იყო ვლადიკავკასში. საკვირველია! რუსის მხატვრების სურათებზედ რა ლამაზად არის ხოლმე გამოყვანილი ამ სქელ-კისერა „იამშიკის“ ბრიყვი სახე, იმისი ოყრაყული სანახაობა, იმისი მადუნ-მოდუნებული ზღაზვნა, უადამიანო და პირუტყვეული მიხვრა-მოხვრა. რამოდენადაც სურათია კარგი, ორ იმოდენად საძაგელია ნამდვილი. მაგრამ ამბობენ: И дым отечества нам сладок и приятен. კვამლის სიტკბოებაზედ კი უკაცრავოდ, და სიამოვნებაზედ კი ამას მოგახსენებთ, რომ კვამლი ფრიად სასიამოვნოა, — პირველი იმისათვის, რომ კვამლი თვალს ეფარება და მართლჭერეტას უშლის, მეორე იმისათვის, რომ კვამლი ხშირად თვალიდამ ცრემლს გვაყრევინებს ხოლმე. ოჰ, მამულის კვამლო, მართლა-და ტკბილი და სასიამოვნო ხარ: ხანდისხან ისე აგვრბამ თვალებს ხოლმე, რომ ჩვენ ჩვენს საკუთარს უბედურობასაც ვერა ვხედავთ.

როცა ავიბარგე, ესე იგი ჩემი ერთად-ერთი ბოხჩის ოდენა ტყავის ხურჯინი ჩავაგდე პოვოსკაში, მივუბრუნდი ჩემს ახლად გაცნობილს ფრანსიელს გამოსასალმებლად.

— ეგ ეტლი ვისი მოგონილია? — მკითხა მან და მიმიშვირა ხელი ფოშტის პოვოსკაზედ, რომელზედაც ჯერ არ გამოფხიზლებული „იამშჩიკი“ უგემურად სთვლემდა.

— რუსისა, — ვუპასუხე მე.

— მგონი, არა ხალხი მაგაში არ შეეცდილოს. მებრალებით, რომ თქვენ იძულებული ხართ მაგას გაალაყებინოთ ტვინი და გაადღვებინოთ გულ-მუცელი.

— არა უშავს-რა. მთელი რუსეთი მაგით დადის, და მე რა ღმერთი გამიწყობა, რომ დამიშავდეს რამე.

— მაგით დადის?! იმიტომაც შორს არის წასული!.. ღმერთმა მშვიდობის მგზავრობა მოგცეთ. მე კი, სწორედ გითხრათ, თავს ვერ გამოვიმეტებდი, რომ მაგაში ჩავმჯდარიყავ. მშვიდობით! თუ შევხვდეთ ერთმანეთს კიდევ როდისმე, გთხოვთ მიცნობდეთ.

ამ სიტყვებზედ მომაწოდა ხელი გამოსასალმებლად და ისე მჭიდროდ მომიჭირა ხელი ხელს, როგორც მარტო ევროპიელმა იცის ხოლმე.

პოვოსკაში ჩავჯექი.

პოვოსკა ჩემს ჩაჯდომაზედ შეტოკდა. „იამშჩიკმა“ თვალები აახილა და მე ბლევრა დამიწყო. მერე აკრიბა სადავეები, „მწუო, მწუო“, დაუწრუწუნა უკმელობისაგან გადალუულს და ყურებჩამოყრილს ცხენებს და მოუღერა შოლტი. ცხენები მიდგნენ-მოდგნენ, მაგრამ ალაგვიდამ არ დაიძრნენ. Ну, чо-о-рт, трогай што-ли! — დაიყვირა „იამშჩიკმა“, აიქნივა სადავენი და ფეხებითაც ტყაპუნი დაიწყო. შენც არ მომიკვდე, ცხენებმა ყურიც არ გაიბერტყეს. ამ ყოფას ის ჩემი ნაცნობი ფრანსიელი ფანჯრიდამ უყურებდა და სიცილითა სკდებოდა. რა უხაროდა იმ სულებს?

— მაგით დადის!.. ხა, ხა, ხა! — ხითხითებდა იგი, — ვილა დაეწევა!

თუმცა მე სამხიარულო არა მჭირდა-რა, მაგრამ მეც გამეცინა. „იამშჩიკმა“ თავისი ძროხის ხვალები ჩემკენ მწყრალად მოიბრუნა და ისე მრისხანედ შემომიბლევრა, თითქო მემუქროდა: შენც ეგრეთ. მერე ისევ ცხენებს მიუბრუნდა და ყოველს მათგანს თითო შოლტი გადუჭირა. ცხენებმა ამის პასუხად ტყუპ-ტყუპი ტლინკი აყარეს, როგორც იყო ადგილიდამ დასძრეს ჩვენი პოვოსკა და ძუნძულით გასწიეს. დანუღრეულმა ზარმა დაიწყო თავისი უგემური ჟღარა-ჟღერი, პოვოსკამ ქვებზედ ხტომა და მე ლაყლაყი ხან აქეთ და ხან იქითა.

ამ ყოფით განგზორდი ვლადიკავკასს და პირი ჩემის ქვეყნისაკენ ვქენი. თერგის ხიდი ისე გამოვიარე, რომ, არამც თუ წყალი დამელიოს, თვალიც არ ამიხილებია. მეშინოდა, რომ თერგ-დალეულობა არ დამწამონ-მეთქი. თერგ-დალეულები ჩვენს ქართველს კაცს როგორღაც არ ექაშნიკება და არ მოსწონს. ამაზედ ფრიად საფუძვლიანი საბუთი აქვთ: პირველი, იმიტომ არ მოსწონთ, რომ თერგ-დალეულები მართლა-და თერგ-დალეულები არიან, მეორე იმიტომ... იმიტომ, რომ მეორედაც თერგ-დალეულები არიან, მესამე იმიტომ... იმიტომ... იმიტომ, რომ მესამედაც თერგ-დალეულები არიან. მოდი და ამისთანა ჭკვიანური საბუთი სხვა საბუთით დაურღვიე ჩვენს დარღვეულს ქართველობას.

ეგ დასაღუპავი თერგი! რა ორპირი ყოფილა! დახე, როგორ მიმკვდარა. რაკი ზურგი ჩვენკენ უქნია და პირი რუსეთისაკენ, რაკი გაუმინდვრებია და გაუვანია, როგორღაც ის დევ-გმირული ხმა ჩასწყვეტია. ჩვენი დამთხვეული თერგი ვლადიკავკასთან ის თერგი აღარ არის, რომელზედაც ჩვენს პოეტს უთქვამს:

„თერგი რბის, თერგი ღრიალებს,
კლდენი ბანს ეუბნებიან“...

იქ ისე დამდოვრებულა, ისე დაღუმებულა, თითქო ან როზგკვეშ არის გატარებულო, ან დიდი ჩინი მიუღლიაო. მაგრამ იქნება თერგი იქ ეგრე იმიტომ მიჩუმებულა. რომ მობანე კლდენი გვერდით არ ახლავს, ის კლდენი, რომლის:

„კლდოვანთა გულთა ღრუბელნი
შავადა ზედ დასწოლიან
და მრისხანებით ქვეყანას
წარღვნითა ემუქრებიან“.

მაგრამ მაინც-და-მაინც, ვაი შენ, ჩემო თერგო! შენ, ჩემო ძმობილო, ზოგიერთ კაცსავით, საცა მისულხარ, იქაური ქუდიც დაგიხურავს. ცოდვა არ არის, შენი ჭეჭა-ჭეხილი, შენი ზარიანი ხმაურობა, შენი შფოთვა და ფოთვა, შენი გაუთავებელი ბრძოლა ქვა-კლდე-ღრესთან, თითქო შენი განიერი წადილი შენს ვიწრო საწოლში ვერ მოთავსებულაო. ბევრი რამ საგულისყუროა შენში, ჩვენო დაუმონავო თერგო, შენს ძლევაშისილს და შეუპოვარს დენაშია. აქ კი მიმრჩევალხარ დამარცხებულ და ნათრევ ლომსავითა. ცოდვა ხარ და ცოდვას შვრები!..

„ჰე, სოფელო, რაშიგან ხარ, რას გვაბრუნებ, რა ზნე გჭირსა?“

შუა-დღე იყო, რომ ლარსის სტანციაში მოვედი. ლარსამდი ჩემმა გულმა ვერაფერი განსაკუთრებითი სიამოვნება ვერა მიიღო-რა, გარდა იმისა, რომ რამოდენადაც ჩემს სამშობლოს ქვეყანას ვუახლოვდებოდი, იმოდენად გარემო ბუნებას ჩემის ქვეყნის ფერი ემატებოდა და თერგს შფოთვა და ლელვა.

შევვდი სტანციის ცარიელს ოთახში, ჩაის დალევა მინდოდა და ამის გამო სამოვარის დადგმა შევუკვეთე ერთს ფეხმოტეხილს სალდათსა, რომელიც ბოლოს სტანციის გუშაგად გამოდგა. მინამ სამოვარს შემოიტანდნენ, მივწეპე გაფიცულ ტახტზედ და თავი ფიქრებს მივეცი.

ოთხი წელიწადი იყო, რაც მე რუსეთში ვიმყოფებოდი და ჩემი ქვეყანა არ მენახა. ოთხი წელიწადი!.. იცი, მკითხველო, ეს ოთხი წელიწადი რა ოთხი წელიწადია! პირველი, რომ მთელი საუკუნეა მისთვის, ვინც თავის ქვეყანას მოშორებულია. მეორე, ეგ ოთხი წელიწადი ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა, ბეწვის ხილია, სიბნელისა და სინათლის შუა ბედისაგან გადებული. მაგრამ ყველასთვის კი არა, მარტო რმათთვის, ვინც რუსეთში წასულა, რათა ქუთა ავარჯიშოს, ტვინსა და გულს მოძრაობა მისცეს, — ფეხი ადგმევინოს. ეს ის ოთხი წელიწადია, რომელიც ქაბუკის ტვინსა და გულში გამოჰკევანძავს ხოლმე ცხოვრების კვირტსა. ეს კვირტი კიდეც ის კვირტია, რომელიდამაც მშვენიერი და ბრწყინვალე მტევანიც გამოვა და ძაღლ-ყურძენაცა.. ოო, ძვირფასო ოთხო წელიწადო! ნეტავი იმას, ვისაც შენგან გადებული ბეწვის ხიდი ფეხთა-ქვეშ არ ჩასწელობია, ნეტავი იმას, ვინც შენ რიგიანად მოგიხმარა.

III

ჩაკი ვლადიკავკასიიდან გამოვედი და ჩემის ქვეყნის სიომ დამკრა, გულმა სულ სხვა-რიგად დამიწყო ფეთქა. პოვოსკაში ქვებზედ ხათქა-ხუთქი უკეთესთა ფიქრთა დამიბნევედა ხოლმე. ახლა კი, როცა სტანციის ოთახის ტახტზედ მამა-პაპურად გავიშოტე, ღვთის წყალობა შენა გქონდეს, რომ მე ფიქრს მივეცი სრული ჩემი გულისყური და ყურადღება. ჯგუფად მომიგროვდა ყოველიფერი, რაც კი დამეტოვა ჩემს მშვენიერს პატარძალსავით მორთულს ქვეყანაში, რაც კი მენახა, მეცადნა და მეცნო უცხოეთშია. მრავალნაირი ფიქრები ერთად, რეულად, გონების თვალ-წინ წარმომიდგნენ, მაგრამ ელვის უმაღლეს ერთი ფიქრი მეორეზედ მეცვლებოდა, ასე რომ ჩემი გონების თვალი ერთ-და-იგივე საგანზედ ერთს წუთსაც ვერ გავაჩერე — ერთის სიტყვით, ჩემს ტვინში სრული რევოლუცია მოხდა: ძირს მილაგებულნი ფიქრები მაღლა მოექცნენ, მაღლა დალაგებულნი ძირსა და მერე აირივნენ ერთმანეთში. სიტყვამ „რევოლუცია“ არ შეგაშინოს, მკითხველო! რევოლუცია იმისთვის არის გაჩენილი, რომ მშვიდობიანობა მოაქვს. ღვინო ჯერ უნდა აღულდეს, აირიოს-დაირიოს და მერე დაწმნდება ხოლმე. ესეა ყველაფერი ამ ქვეყანაზედ.

ამ ყოფაში ვიყავ. ბოლოს ჩემთა ფიქრთა, ყოველმა თითოეულად, თავისი შესაფერი ადგილი დაიჭირა ჩემს გონებაში. მათ შორის ერთი უფრო ბრწყინვალედ გამომეხატა. იმ ერთს მოჰყვა მეორე, მეორეს მესამე, ასე რომ ბოლოს ერთ განუწყვეტელ გრეხილად შემექმნენ. როგორ შევეყრები მე ჩემს ქვეყანას და როგორ შემეყრება იგი მე, ვიფიქრე. რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე? ვინ იცის: იქნება მე ჩემმა ქვეყანამ ზურგი შემომამქცი-

ოს, როგორც უცხო ნიადაგზედ გადარგულსა და აღზრდილსა? იქნება ზურგიც არ შემომაქციოს, იქნება მიმითვისოს კიდეცა, რადგანაც ჩემში მაინც-და-მაინც ჩემის ქვეყნის ღვრიტაა დადებული. მაგრამ მაშინ რა ვქმნა, რომ ჩემმა ქვეყანამ მამიყოლოს და მიამბოს თავის გულის-ტკივილი, თავისი გლოვის დაფარული მიზეზი, თავისი იმედი და უიმედობა, და მე კი, მის ენას გადაჩვეულმა, ვერ გავიგო მისი ენა, მისი სიტყვა? იქნება მიმილოს კიდეც და, როგორც თავისი შვილი, გულზედაც მიმიკრას და ხარბად დამიგდოს ყური, მაგრამ მე შევიძლებ კი, რომ მას ღვიძლი სიტყვა ვუთხრა და იმ სიტყვით გულისტკივილი მოვეურჩინო, დავრდომილი აღვადგინო, უნუგეშოს ნუგეში მოვფინო, მტირალს ცრემლი მოვწმინდო, მუშაკს შრომა გავუადვილო; იმ სიტყვით ვასმინო: რომ არის მრავალი ქვეყნები, ჩვენზედ უფრო უბედურად გაჩენილნი, მაგრამ უფრო ბედნიერად მცხოვრებნი; და ის თითოეული ნაპერწკალი, რომელიც არ შეიძლება რომ ყოველს კაცში არა ჟოღავდეს, ერთ დიდ ცეცხლად შევაგროვო ჩემის ქვეყნის გაციებულის გულის გასათბობლად. შევიძლებ კი? შევიძლებ გასაგონის ღვიძლის სიტყვის თქმასა? გადავწყვიტე, რომ ჩემი ქვეყანა მიმილებს და მიმითვისებს კიდეც, იმიტომ რომ იმისი სისხლი და ხორცი ვარ; იმის სიტყვასაც და ენასაც გავიგებ, იმიტომ რომ მამულის სიტყვას მამულისშვილი ყურს უგდებს განა მართო ყურითა, გულითაცა, რომლისათვისაც ღუმელიც გასაგონია; ჩემს სიტყვასაც გავაგებინებ, იმიტომ, რომ შვილის სიტყვა მშობელს ყოველთვის ესმის. მაგრამ ამას სულ სიტყვაზედ ვლაპარაკობ, საქმე კი საქმეშია, შენმა ქვეყანამ საქმე რომ მოგთხოვოს, მაშინ რასა იქმ? — ვკითხე მე ჩემს თავს და გავჩერდი კიდეც. ვიგრძენ, რომ ამ კითხვამ შესწყვიტა ის ზემოხსენებული ჩემი ფიქრების ფერადი გრესილი.

— მართლა-და რა უნდა ვქნა? — ვკითხე ჩემს თავს ხმა-მალღივ.

— ჩაი უნდა მიირთოვო, — მიპასუხა სტანციის გუშაგმა, რომელმაც ამ ღროს შემოიტანა სამოვარი და ჩემს სტოლზედ დადგა.

— ჩაიო!..

— სამოვარი იმისთვის არ მიბრძანეთ? — მიპასუხა სულელმა გუშაგმა და გავიდა გარეთ. არ გასულა ამის შემდეგ რამდენიმე წუთი, რომ კარი ისევ გაიღო და ერთმა რუსის აფიცერმა შემოჰყო თავი. იმისი სახის მეტყველება ამჟღავნებდა, რომ ღვინოსა და არაყს ძალიან დაახლოვებით იცნობდა. თვალად ერთი ოცდაათის წლისას ჰგვანდა. ზედ ეტყობოდა, რომ მგზავრი არ იყო.

— ნება მომეცით, — მითხრა მან რუსულად, — გაგაცნოთ ჩემი თავი: მე გახლავართ პოდპორუჩიკი N. აქ ლარსში ვდგევარ, როტა მაბარია.

— ძალიან მოხარული ვარ, — ვუპასუხე მე, წამოვუდგე ფეხზედ და ჩამოვართვი გამოწვდილი ხელი.

— საიღამ მობრძანდებით?

— პეტერბურგიდამ.

— ფრიად სასიამოვნოა. ამ უდაბურსა და ვერანა ადგილას ერთი ეგ სიამოვნება-ლა მაქვს, რომ შევხვდები ხოლმე მგზავრს განათლებულის ქვეყნიდამ.

კაცი, რომელიც გონებითა სცხოვრობს, მოვალეა ღვთისა და ქვეყნის წინაშე შე-
ზღდეს განათლებულს კაცს საბაასოდ გონების გასაფხიზლებლად. დიდად მოხა-
რული ვარ. ბაასი ჭკვის საზრდოა.

მითხრა ესა და კიდევ გამომიწოდა ხელი, მეც ხელმეორედ ხელი ჩამო-
ვართვი.

— თქვენ ვინა ბრძანდებით? — მკითხა მან.

— მე გახლავართ ერთი სომხის სოვდაგრის დახლდარი.

— დახლდარიო!.. — თქვა და ტუჩები აიპრუწა.

— დიად, ბატონო!

ჩემმა ახალმა ნაცნობმა რომ ეს გაიგონა, მყისვე დიდკაცური სანახაობა
მიიღო: მხრები მოიმარჯვა, ის პირველად მორიდებული ლაპარაკი სხვა ჰანგ-
ზედ შესცვალა.

— საიღამ მოდიხა-ა-ართ?! — მკითხა გაკვირვებით და დაცინებითაცა.

— პეტერბურგიდამ.

— ჰმ, — ჩაიცინა აფიცრმა, — პეტერბურგიდამ. კარგია, გღირსებით
პეტერბურგის ნახვა. პეტერბურგი!.. ძალიან კარგი ქალაქია, — თქვა ესა და არ-
ხეინად ჩამოჯდა სკამზედ: — პეტერბურგი!.. ო, ო, დიდი ქალაქია. პეტერბურ-
გი!.. ვრცელი ქალაქია!.. არა ჰგავს თქვენ წითიან ქალაქსა. აბა რა ქალაქია
თქვენი ქალაქი? ერთი თავიღამ რომ გადააფურთხო, ფურთხი ქალაქის ბოლოს
დაეცემა. პეტერბურგი კი... ხომ გინახავთ პეტერბურგი? რუსეთის გულია. მარ-
თალია, აქამდისინ მთელი რუსეთი ჰფიქრობდა, რომ მისი გული მოსკოვია, მაგ-
რამ მთელს რუსეთს მე განვუფანტე ეგ ცრუ და უგუნური აზრი: მე მწერალი
გახლავართ. გთხოვთ, რომ მიცნობდეთ. ეგრე კი ნუ მიყურებთ. მე დავამტკიცე,
რომ პეტერბურგია მთელის რუსეთის გული. იზღერის ბალი ხომ გინახავთ?

დავუგდე კი ყური ამ აფიცერს და გულში კი ვფიქრობდი, ხომ არ გაგიჟე-
ბულა-მეთქი, მაგრამ გარდა ამ გადარეულის ლაპარაკისა არა შევატყე-რა.

— არა, იზღერის ბალი გინახავთ, თუ არა? — მკითხა კიდევ იმან.

— პეტერბურგის გულობა რით დაამტკიცეთ? — ვკითხე მე და არ მივეცი
პასუხი მის უკანასკნელს კითხვაზედ.

— არა, ჯერ მე მითხარით: იზღერის ბალი გინახავთ, თუ არა? თქვენ,
აქაურები, ესე იგი ქართველები თუ სომხები, სამეცნიერო ლაპარაკს ჩვეულნი
არა ხართ, ამიტომაც ერთის საგნიღამ მეორეზედ გადახტებით ხოლმე. თქვენ
ზედმიყოლებითი, რიგიანი სჯა არ იცით. ეგ, რასაკვირველია, გაუნათლებლო-
ბისაგან მოგდით. მგონი, თქვენ არც კი იცით, — რა არის ცივილიზაცია, ასოცი-
აცია, არლუმენტაცია, ინტელიგენცია, კასსაცია და ფილოლოღია. მაგრამ ეგ
არაფერი, წარმავალია. თქვენც გაიწურთნებით. მადლობა ღმერთს, აფიცრობა და
ჩინოვნოება ბევრი მოდის რუსეთიღამ თქვენს გასანათლებლად. არა, ჯერ მი-
თხარით, იზღერის ბალი გინახავთ, თუ არა? თუ ეგ არ გინახავთ, პეტერბურგიც
არ გინახავთ.

— მინახავს.

— გინახავთ? მაშ თქვენ განათლებულებში ფეხი ჩაგიდგამთ. ფრიად მოხარული ვარ, ფრიად მოხარული ვარ. იზლერის ბალი? როგორი ბალია, ჰა? ფერიებით სავსე სამოთხე ის არის, აი! ფერიები, ხომ იცით, რა არის? ეგ სამეცნიერო სიტყვაა, იქნება არ იცოდეთ. ეგ მდებიურად რომ ვთარგმნოთ, იმასა ჰნიშნავს, რომ ის ბალი სავსეა ჟუჟუნა-თვალეზიან ქალებითა. გინდა ერთს ჩაავლე ხელი, გინდა მეორეს. აი, განათლებას რა შეუძლიან. თქვენი ქალები კი კაცს დაინახვენ თუ არა, იმალებიან. არა, პეტერბურგი... დიდი ქალაქია, ფრიად განათლებული, და იზლერის ბალი განათლების გვირგვინია, ასეთი ბალია, რომ „მწუ“.

ამ სიტყვებზედ მეცნიერმა აფიცერმა თითებზედ იკოცა.

— მე იმედი მაქვს, რომ ეს სამოვარი ამ სტოლზედ თქვენთვის სდგას.

— თქვენმა იმედმა არ მოგატყუათ თქვენ.

— მე იმედი მაქვს, რომ თქვენ, როგორც განათლებულის ქვეყნიდამ მოსული კაცი, მეც მითავაზებთ ჩაისა.

— არც მაგ იმედს გაგიმტყუნებთ.

— რომიც, რასაკვირველია, გვექნება.

— მაგაზედ კი უკაცრავოდ.

— ეგ ვერაფერი ნიშანია. თქვენ სომეხი ხართ, თუ ქართველი?

— ქართველი.

— ძალიან მიამა, რომ ქართველი ხართ. თუმცა ჩვენი ლერმონტოვი კი ამბობს, რომ *бежали робкие грузины*, მაგრამ მაინც ქართველები სჯობიან იმ პოიებსა. პაპიროსები კი, რასაკვირველია, გექნებათ.

— გახლავთ.

— იმედი მაქვს, რომ მითავაზებთ.

— დიდის სიამოვნებით. ინებეთ.

— აბა, მაშ თქვენ ჩაი დაასხით და მერე მოგყვით სამეცნიერო ლაპარაკსა. თუმცა თქვენთვის ძნელი იქნება სამეცნიერო ლაპარაკის გაგება, მაგრამ მე შიგა-და-შიგ სამეცნიერო სიტყვებს მდებიურად ვითარგმნით და ამ რიგად სამეცნიერო ლაპარაკის გაგებას გაგიადვილებთ.

მე ჩაი დავასხი და ერთი ჭიქა იმას დავუდგი. ჩაი რომ მოსვა, გამოაბოლა პაპიროსი და მოჰყვა ლაპარაკსა.

— თქვენი ქვეყანა, მეცნიერის ენით რომ ვთქვა, განათლებული არ არის, ესე იგი, მდებიურის ენით რომ ვთქვა, გაუნათლებელია. ხომ გესმით?

— ძალიან კარგად.

— აკი მოგახსენეთ, გაგიადვილებთ-მეთქი სამეცნიერო სიტყვის გაგებასა. ახლა დავიწყოთ იქიდან, რომ თქვენი ქვეყანა განათლებული არ არის, ესე იგი, გაუნათლებელია. ეს ჩაი მოსკოვისა უნდა იყოს?

— არა, სტავროპოლში ვიყიდე.

— სულ ერთია. ახლა დავიწყოთ, როგორც წელანა ვთქვით, იქიდან, რომ

თქვენი ქვეყანა განათლებული არ არის. ეგ იმასა ნიშნავს, რომ თქვენი ქვეყანა ბნელია. ზომ გესმით?

— დილ, კარგად.

— ახლა რაკი იქილამ დავიწყეთ, რომ თქვენი ქვეყანა განათლებული არ არის, ისიც უნდა ვთქვათ, რომ განათლება რა არის. მე ამას მაგალითებით აგიხსნით: წარმოიდგინეთ ბნელი ოთახი. წარმოიდგინეთ, თუ არა?

— წარმოვიდგინე.

— არა, იქნება სადმე ერთი ფანჯარა ღია დაგრჩათ, ისიც დაკეტეთ.

— დავკეტე, — ვუბასუხე კი და სიცილი მომივიდა.

— ძალიან კარგი. რაკი ის ფანჯარაც დაკეტეთ, ფარდაც ჩამოაფარეთ.

— ჩამოვაფარე.

— რაკი ფარდაც ჩამოაფარეთ, ოთახიც დაბნელდება, ველარაფერს დაინახავთ. უეცრად შემოიტანეს სანთელი, განათდა ოთახი. განათლებაც ეგ არის. სწორედ მოგახსენოთ, არც ეს პაპიროსია ურიგო. პეტერბურგილამ იქნება?

— არა, ვლადიკავკასში ვიყიდე.

— სულ ერთია. ახლა ზომ გესმით განათლების მნიშვნელობა?

— ძალიან კარგად.

— ახლა, რადგანაც აგიხსენით განათლების მნიშვნელობა, თქვენ უნდა ერთი რამა გკითხოთ: თქვენში ცივილიზაცია როგორ მიდის?

— მაგისას ვერას მოგახსენებთ: დიდი ხანია ჩემს ქვეყანაში არა ვყოფილვარ.

— ეგ არაფერი, მე ეხლავ შევიტყობ, როგორ მიდის: რამდენი გენერლები გეყოლებათ თქვენ, ქართველებს?

— იქნებ ერთი ოციოდე მოგროვდეს.

— რაო, ოციოდეო!.. ო, ო, ეგ დიდი საქმეა, — წარმოსთქვა დიდის ყოფით ჩვენმა მეცნიერმა აფიცერმა, — ოციოდეო!.. ამ ერთ მუჟა ხალხში და ოცი გენერალი!.. ეგ, ბატონო, დიდი ცივილიზაცია გქონიათ. ვერ უყურებთ, ოციოდე გენერალი! არა მჯერა. იქნება თქვენ, მეცნიერების ენით რომ ვთქვა, დეისტვიტელნი სტაცკის სოვეტნიკებსაც მართალ გენერლებშია სთვლით, ესე იგი, მდაბიურის ენით რომ ვთქვა, იქნება შტაცკის გენერლებსა, ანუ უფრო მდაბიურად რომ ვთქვა, უეპოლეტო გენერლებსა, ანუ ამაზედ უფრო მდაბიურად რომ ვთქვა, უუღვამო გენერლებსაც მართალს გენერლებში სთვლით? უთუოდ ეგრე იქნება.

— არა, თქვენმა მზემ, — დავუფიცე მეც, — არა, თქვენმა მზემ, სულ მართალს გენერლებს მოგახსენებთ.

— ოციოდ მართალი გენერალი! ბარაქალა მართლმადიდებელ რუსეთს! სახელი და დიდება! საცა ფეხს შესდგამს, დაამყარებს ხოლმე ცივილიზაციას. სულ რამდენი წელიწადია, რაც რუსეთი აქ შემოვიდა?

— იქნება სამოც-და-ათი.

— შეიდს წელიწადში ორი გენერალი? დიდი საქმეა, დიდი ცივილიზაცია არის. მერე როგორი გენერალი?! მართალი გენერალი! თუ ღვთის ძალით თქვენ-

ში ცივილიზაციამ ეგრე იარა, სამოც-და-ათ წელიწადს უკან კიდევ ოცი გენერალი მოგემატებათ და სულ ორმოცი შეიქნება. დიდი საქმეა. მე ეგ არ ვიცოდი. ან საიღამ უნდა შემეტყო? სულ არ იქნება სამი წელიწადი, რაც ამ ქვეყანაში ვარ. სწორედ მოგახსენოთ, არც მოცლა მქონდა, რომ თქვენის ქვეყნისათვის მეცნიერი თვალი დამეკვირვებინა. მე ერთს დიდს საოსტატო საგანს გამოვეციდე, მრავალი ვიძიე, ისტორიები წავიკითხე და ჩემი დრო სულ ამ სამეცნიერო საქმეზედ გადავაგე. მაგრამ ცუდად არ წახდა ჩემი ღვაწლი, შთამომავლობა მოვიგონებს ჩემს სახელსაცა.

— რა იმოქმედეთ?

— რა ვიმოქმედე! ადვილი სათქმელია. აი, ბატონო, რუსეთში მემატონეებს ყმები ჩამოართვეს. მემატონეს ბიჭი აღარ შერჩა. მოჯამაგირეს ანაბარას დარჩა. შეწუხდა ქვეყანა, მოჯამაგირეებმა დაუწყეს ყველაფერს სახლში პარვა. მე, როგორც გულმტკიცენი შვილი, ჩავუფიქრდი ამ ჩემის ქვეყნის მწუხარებას, — ვთქვი: ქვეყანას შველა უნდა-მეთქი. მადლობა ღმერთს, ვუშველე კიდევ ასეთი რამ მოვიგონე, რომ მოჯამაგირეს სახლში პარვა აღარ შეუძლიან. ერთმა უბრალო შემთხვევამ კი მაპოვნინა წამალი. ჩემი დენშჩიკი ფრიალ დიდი ქურდი იყო, საშაქრეში შაქარს აღარ უშვებდა. ვიფიქრე, ვიფიქრე, როგორ ვუშველო ამ საქმეს-მეთქი. დავიწყე ყუთის დაკეტა, მაგრამ ხან დაკეტა დამავიწყდებოდა ხოლმე, ხან გასაღები სტოლზედ დამრჩებოდა ხოლმე, და როცა სახლიდამ გავიდოდი, დენშჩიკი შაქარს მომპარავდა. ბოლოს ავიღე, ორი ბუზი დავიჭირე და ჩავსვი საშაქრეში, თავი დავხუტე და არ დავეტე კი. ახლა მკითხავ — რისთვისაო? იმისთვისა, რომ თუ დენშჩიკი კიდევ შაქრის მოპარვას დააპირებდა, ხომ ყუთი უნდა გაეღო. რაკი ყუთს თავს ახდიდა, ბუზები მაშინვე ამოფრინდებოდნენ. მერე, როცა შინ მოვიდოდი, ავხდიდი ყუთს და შიგ რაკი ბუზებს აღარ ვნახავდი, აშკარა იქნებოდა, რომ ყუთის თავი აუხდია ვისმე. ვინ ახდიდა, თუ არ ჩემი დენშჩიკი. რაკი ეს გამოვიგონე, მე დენშჩიკი შაქარს ვეღარ მპარავს. ეხლა, ყოველ დილას ჩაის გავათავებ თუ არა, ოთახში ბუზებს ვიჭერ, დავიჭერ ბუზებს, ჩავსვამ შაქრის ყუთში და მთელი დღე არხეინადა ვარ: ვიცი, რომ არავინ მომპარავს. როგორ მოგწონთ ჩემი აზრი? იაფი და ქურდობის უებარი წამალია. ეგ წამალი ყველაფერში იხმარება, რასაც კი ჩვენს ოჯახობაში ყუთში ვინახავთ ხოლმე. ეს აზრი ჯერ არავისათვის არ გამიმელანებია, მაგრამ თქვენი ქვეყანა ისე მიყვარს, რომ თქვენ ეგ გაცნობეთ და გთხოვთ — თქვენც გაუნათლებელს მემატონეებს აცნობოთ. ერთი ეს არის, რომ არაყის ქურდობას ჯერ ვერა ვუშველე-რა. არაყის ბოთლშიაც კი ვცადე ბუზების ჩასმა, მაგრამ ეგ წყეულები შიგ ირჩობიან — *губа не дура*. მაგრამ მაგის წამალსაც მალე მოვიგონებ. არა, როგორ მოგწონთ ჩემი ოსტატობა? ფრანსიელებმაც იციან ხოლმე მაგისტანა ეშმაკობის მოგონება, მაგრამ იმათის მაშინების ყიდვა ძვირია. ეს ჩემი ოსტატობა კი გროშიც არ დაჯდება. აბა რა არის ორი ბუზის დაჭერა და ყუთში ჩასმა? დიდი არაფერი. აბა ეხლა ჰნახეთ, რა შედეგი ექნება ამ ჩემ მოგონილ საქმეს: ეს ჩემი ოსტატობა რომ გავრცელდება, მაშინ შეიძლება რომ ბუზების სყიდვა დაიწყონ. აი, ქვეყანაში

ახალი აღებ-მიცემობაც გაჩნდება: ჩაივლით ერთს მშვენიერს დილას თქვენს ქალაქში და დაინახავთ ბუზების მაღაზიას. ცუდია თუ? რამდენი მშვიერი კაცი ლუკმას იშოვნის ბუზების მეოხებითა. ეხლა კი ბუზები რანი არიან? არაფერი. რის გამოსადეგნი არიან? არაფრისა. აი, მეცნიერის და ჭკვიანის კაცის ნამოქმედებსა და ნაღვაწს რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნისათვის. მე აქ არ მოვდიოდი, თუმცა კი ბევრს მეხვეწებოდნენ. ჩემს გულში ვამბობდი: ღმერთს თუ ნიჭი მოუცია რამე ჩემთვის, ისევ ჩემებს გამოვადგე-მეთქი, მაგრამ ამ ახლად დაჰყერილ ქვეყნებს უფრო განათლება უნდა-მეთქი; აქ განათლებული კაცები საჭირონი არიან. აბა ცოტა ხანი მოიცადეთ, რა მოხდება. მე ხომ, ზევით რომ ვთქვა, ის მოვიგონე, ეხლა სხვა ჩემისთანა სხვას მოიგონებს, იქნება იმისთანა კაციც გამოვიდეს, რომ თქვენს ქალაქშიაც იზღერის ბალი გამართოს: მეცნიერის კაცი-სათვის ყველაფერი შესაძლოა. ამ ყოფითა მთელის პეტერბურგის განათლება აქ გადმოვა. მაშინ პნახავთ, რომ ერთს მშვენიერს დღეს სეირნობა გაიმართება იზღერის ბაღში, იმ ბაღში თქვენი ქალები თამამად სიარულს დაიწყებენ, გინდა ერთს უთხარ „შენი ჩირიმე“, გინდა მეორეს, ხმასაც არ გაგცემენ. აბა ხალხი მაშინ დაინახავს თავისს სამოთხეს, როგორც მეცნიერნი იტყვიან, ესე იგი, სამოთხე რომ მდებარედ ვთქვათ... მაგრამ რა ვთქვათ, მდებარედაც სამოთხე სამოთხეა. ხომ გესმით?

— ძალიან კარგად.

IV

იმ საღამოს სტეფანწმინდას ამოვედი. მშვენიერი საღამო იყო, ასე რომ იმ ღამეს იქ დავჩი, რათა თვალი გამეძლო მშვენიერის სანახავების ხილვითა. ოხ, საქართველოვ!

„სხვა საქართველო სად არის,
რომელი კუთხე ქვეყნისა?“

ოთახიდან გარეთ გამოვედი და შევხედე სტეფანწმინდის პირდაპირ აყუდებულს მყინვარსა, რომელსაც ყაზიბეგის მთას ეძახიან. დიდებული რამ არის ეგ მყინვარი. აბა მაგას შეუძლიან სთქვას: ცა ქუდადა მაქვს და დედამიწა ქალამნადაო. ცისა ლაყვარდზედ მოჩანდა იგი თეთრად და აუზღვრევალდ. ერთის მუჭის ოდენი ღრუბელიც არა ჰტარავდა მის მაღალს შუბლსა, მის ყინვით შევერცხლილს თავსა. ერთად-ერთი ვარსკვლავი, მეტად ბრწყინვალე, ზედ დაჰნათიდა, ერთს ალაგს გაჩერებული, თითქო მყინვარის დიდებულს სახეს განუცვიფრებიაო. მყინვარი!.. დიდებულია, მყუდრო და მშვიდობიანი, მაგრამ ცივია და თეთრი. დანახვა მისი მაკვირვებს და არ მალეღვებს, მაციებს და არ მათბობს, — ერთის სიტყვით მყინვარია. მყინვარი მთელის თავის დიდებულებით საკვირველია და არა შესაყვარებელი. აბა რად მინდა მისი დიდება? ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის ავ-კარგი მის მაღალს შუბლზედ ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს. ძირი თუმცა დედამიწაზედ უდგა, თავი კი ცას მიუზღენია, განზედ გამდგარა, მიუკარებელია. არ მიყვარს არც მაგისთანა სიმაღ-

ლე, არც მაგისტანა განზედ გადგომა, არც მაგისტანა მიუყარებლობა. დალოცა ღმერთმა ისევ თავზედ ხელაღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი მღვრიე თერგი. შავის კლდის გულიდამ გადმომსკდარი მოდის და მობლავის და აბლავლებს თავის გარეშემოსა. მიყვარს თერგის ზარიანი ხუილი, გაშალეული ბრძოლა, დრტყინვა და ვაი-ვაგლახი. თერგი სახეა ადამიანის გაღვიძებული ცხოვრებისა, ამაღლელებელი და ღირსსაცნობი სახეც არის: იმის მღვრიე წყალში სჩანს მთელის ქვეყნის უბედურობის ნაცარ-ტუტა. მყინვარი კი უკვდავებისა და განცხრომის დიდებული სახეა: ცივია — როგორც უკვდავება და ჩუმი — როგორც განცხრომა. არა, მყინვარი არ მიყვარს, მით უფრო, რომ მიუყარებლად მაღალია. ქვეყნის ბედნიერების ქვაკუთხედი კი ყოველთვის ძირიდან დადებულია, ყოველი შენობა ძირიდან ამაღლებულა, მაღლიდან კი შენობა არსად არ დაწყებულია. ამიტომაც მე, როგორც ქვეყნის შვილს, თერგის სახე უფრო მამწონს და უფრო მიყვარს. არა, მყინვარი არ მიყვარს: მისი სიცივე ჰსუსხავს და სითეთრე აბერებს! მაღალიაო! რად მინდა მისი სიმაღლე, თუ მე იმას ვერ ავწვდები და ის მე ვერ ჩამომწვდება. არა, არ მიყვარს მყინვარი. მყინვარი დიდ გეტეს მაგონებს და თერგი კი მრისხანე და შეუპოვარს ბაირონსა. ნეტავი შენ, თერგო! იმითი ხარ კარგი, რომ მოუსვენარი ხარ. აბა პატარა ხანს დადეგ, თუ მყარალ გუბედ არ გარდაიქმე და ეგ შენი საშიშარი ხმაურობა ბაყაყების ყიყინზედ არ შეგეცვალოს. მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემა...

V

ჩამოლამდა. თერგისა და მყინვარის ყურებაში და ზოგიერთ ფიქრების გართვაში დრო ისე გამეპარა, რომ თითქმის ვერ შევიტყე — მზე როგორ გამოესალმა მისგან გამთბარ ქვეყნიერებასა და როგორ მიეფარა მთებსა. დალამდა, თვალწინ აღარა სჩანს-რა, მისწყდა ხმაურობა ქვეყნისა, ქვეყანა დადუმდა.

დალამდა, მაგრამ არ ვიცი, რას ვიქმოდი, რომ იმედი არა მქონდეს კვლავ გათენებისა. სიცოცხლე სიცოცხლედ-და ელირებოდა?.. მიყვარს, ბუნებავე, შენი დაწყობილობა, რომლის მეოხებითაც ყოველი ღამე თენდება ხოლმე.

დალამდა, მაგრამ მე მაინც სტანციის გარეთა ვარ და დაჟინებით ყურაც-ქვეტილი გონებას ვადევნებ თერგის თავზედ-ხელაღებული დენის ხუილსა. ყველა დადუმდა და შენ არ სდუმობ, თერგო! მერწმუნეთ, მე მესმის ამ ხმაგა-კმენდილს ქვეყანაში თერგის დაუჩუმარი ჩივილი. არიან ადამიანის ცხოვრებაში იმისთანა წუთნი მარტოობისა, როცა ბუნებას შენ თითქო შენსას აგებინებ და იგი თავისას შენ გაგებინებს. ამიტომაც შეგიძლიან სთქვა, რომ მარტოობაშიც არსად მარტო არა ხარ, ჰოი, ორფეზო ცხოველო, რომელსაც ადამიანს გეძახიან. ამ ღამეს ვგრძნობ, რომ ჩემის ფიქრებისა და თერგის ჩივილის შუა არის რაღაც იდუმალი კავშირი, არის რაღაც თანხმობა. გული მიტოკს და მკლავი მითრთის. რისთვის? დროს დავაცალოთ ამის პასუხის მიცემა.

დალამდა. მისწყდა ადამიანის ფეხის ხმა, მისწყდა ადამიანის მორჭმული ხმა-

ურობა, აღარ ისმის მისი დაღლილის ზრუნვისა და წადილის გუგუნი, ქვეყნის ტკივილმა დაიძინა, ადამიანი აღარ სჩანს ჩემს გარეშე. ვაი, რა ცარიელია ეს სავსე ქვეყანა უადამიანოდ!.. არა, წარიღეთ ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღამე თავის ძილითა და სიზმრებითა და მომეცით მე ნათელი და მოუსვენარი ღღე თავის ტანჯვითა, წვალებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაგლახითა! ჰოი, ბნელო ღამე, მეჯავრები შენ მე! შენ რომ არ დაარსებულყავ ქვეყნისათვისა, მე მგონია, რომ ნახევარი უბედურობაც ადამიანისა ქვეყანაზედ არ იქნებოდა. შენთა მოვლენათა დასცეს პირველად თავზარი ადამიანის გონებასა და დააფრთხეს იგი. მას აქეთ შეშინებულსა გზა თავისი ვერ უპოვია, — და აჰა, იბრძვის ადამიანი და ღღევანდლამდე ათასში ერთსა თავისი ერთხელ დამფრთხალი გონება ფრთხილას ვერ გადუჩქევია. აი მიზეზი ქვეყნის უბედურობისა. ჰოი, ბნელო ღამე! მეჯავრები შენ მე. შენის კალთის ქვეშა, ვინ იცის, რამდენი გაბოროტებული მტერი ადამიანისა ეხლა თავს იმალავს? ვინ იცის, ამ ბნელ ფარდის ქვეშ, რომელიც ეხლა ჩემს თვალს ჩამოაფარე, რამდენი მჭედელი და მტარვალი ქვეყნისა სჭედავს ბოროკილთა ადამიანის ბედის შესაჭედად? შენ ხარ ხელის შემწყობი იმ ხელობისა, რომელსაც თვალთმაქცობას ეძახიან და რომელიც ადამიანის დამფრთხალს გონებასა უბედურობას ბედნიერებად აჩვენებს ხოლმე; შენ ხარ ჟამი და დრო კუდიანების სერობისა, საცა ისმის სადღეგრძელო სიბნელისა და უმეტრებისა. ჰოი, ბოროტო, წარვედ ჩემგან, ღღეო ნათელო, მოვედ შენ!..

VI

სტანციაში შევიტყე, რომ მთებში დიდი დაბრკოლებაა ფოშტით მიმავალისათვის, რადგანაც სტანციებში ცხენები ხშირად თურმე აკლდებათ. მირჩიეს ფასანაურამდე ცხენი მექირავნა და ცხენ-და-ცხენ გადავსულიყავ. მე ეს რჩევა ჭკვაში დამიჯდა. იმ ფიქრით მივეცი თავი ძილს, რომ ხვალე საჯდომს ცხენს ვიქირავებ და ისე გადვივლი მთებსა.

გათენდა. რა მშვენიერი რამა ხარ, დილის რიყრაჟო! რა მშვენიერი რამა ხარ, დილის ცვრით პირდაბანილო ქვეყანავ! მე მგონია, რომ ამ დილას ყოველი ტკივილი ქვეყნისა უნდა დაყუჩებულიყოს, მაგრამ თერგი მაინც ჰბლავის და იბრძვის. სჩანს, ქვეყნის ტკივილი დაუყუჩავია.

გათენდა და გაიხმაურა ქვეყანამ ადამიანის ხმითა. ღღემ დაიწყო თავისი დაუღეგარი ფაცა-ფუცი. კარგია გაღვიძებული ადამიანი!.. მაგრამ უფრო უკეთესია ადამიანი, რომელსაც ძილშიაც არა სძინავს, ქვეყნის უბედურობით გულ-აღტყინებულსა. ჩემო ლამაზო ქვეყანავ, არიან ამისთანანი შენში? მე მოვნახავ და, თუ ვიპოვე, ვეთაყვანები.

გავედი სტანციის გარეთ და ერთს მოხევეს შევხვდი. ვიქირავე მისგან ცხენი იმ პირობითა, რომ თითონაც ცხენით გამომყოლოდა. ბოლოს არამც თუ ვინანე, დიდად კმაყოფილიც დავრჩი, რომ ჩემი საქმე ეგრე მოეწყო. ჩემი მოხევე ძალიან კაცი გამოდგა. იგი იყო ჭალარა-მორეული, ხანში შესული კაცი. ბოლოს გამოჩნდა, რომ იგი თვალ-ყურ-მადევარიც ყოფილა იმ პატარა ქვეყნისა, რომე-

ლიც მის გარეშე მოხდა შემოეხაზა და რომელიცა იმის უფერულის ცხოვრების მისაქცევ-მოსაქცევად დაენიშნა.

შევსხედით ცხენებზედ და წამოვედით სტეფანწმინდიდამ. უკანასკნელად შევხედე მყინვარს. იგი როგორღაც დიდკაცურად იბღვირებოდა თავის სიმაღლიდამ. ამან ამირია იმ დილით დამშვიდებული გონება. გულმა კვლავ ტოკვა დამიწყო და მკლავმა ართოლა. სრულის მძულვარებით მოვაშორე თვალი მყინვარის დიდებულებასა და უფრო დიდის პატივით გამოვეთხოვე მის ფეხთა ქვეშე გაგიჟებით მავალს თერგსა.

ჩემი მოხვევე სანახავად ღირსი იყო. იგი, თითონ ზორბად მოსული, იჯდა ერთს პატარა მთის ცხენზედ, რომელიც თითქმის მთელს გზას მგლურის ძუნძულით სასაცილოდ მოძუნძულებდა. ჩემს მოხვევს ჩამოეფხატა ბანჯგელიანი ქუდი თვალებზედ და ისე გარინდებული იდვა განიერ უნაგირზედ გადაბოტებული, ისე არხეინად და გულაუმიღვრევლად აყოლებდა თავის ახოვანს ტანს ცხენის ძუნძულს, ისეთის დამშვიდებით და განცხრომით აბოლებდა თავის ჩიბუხსა, რომ გეგონებოდათ — ამისთანა ქეიფში სხვა კაცი ძნელად თუ იქნება დედამიწის ზურგზედაო.

— რა გქვიან, ძმობილო? — ვკითხე მე.

— ... ლელთ ლუნრას მიხმობენ, — მომიგო მან.

— სადაური ხარ?

— სადგველ? გაიბოტნრდამ, აქაივ მთაჩია, თერგ-კიდურზედ.

— ქართველი ხარ, თუ ოსი?

— ოვსრ რაიდ ვიქნები?! ქართველ ვარნ, მახტვე.

— კაი ადგილია ეს თქვენი ადგილი.

— არაა გონჯაი*: ჩვენს ბეჩარბას შეჰფერობს.

— ამისთანა წყალი, ამისთანა ჰაერი სწორედ ბედნიერებაა.

— ჰმ! — ჩაიციანა მოხვევემ.

— რას იცინი?

— საცრნალს ვიცრნი. ცარბალ სტეამაქი მაგნით ვერ გაძღბის.

— აქ ძალიან მოსავალი უნდა იცოდეს?!

— რაიდ არ ეცოდინების? ადგრლ არაა გონჯაი, პატარ გვაქვენ: თვითვალს კაცს ორ-ორ შაბადის ყანა არ ექმნების. ვიწროდ ვარნ.

— ეს დიდი გზა დიდ ხელს მოგცემთ.

— რაი ბედენაა გზაი? იგ მრსთვის ვარგობს, ვისტც თვის ნაშვრელ-ნამუშევრ გასატან-გასასყიდ აქვენ.

— მაშ ქირაზედ არ დადიხართ?

— რაიდ არ დაედრვართ? დაედრვართ.

— მაშ ქირით ფულს იშოვნით.

— ვშაულაბთ. ჯიბეჩი არ რჩების: მთის კაცი მახტვე სვამეხის კერძია. ჰამადი-სმადი არაა სახლჩი, ნაშრვერ დუქანჩი მიდის.

* გონჯაი — ცუდი.

- მაშ ისევ ბარი სჯობნებია: იქ ხალხი უფრო მაძლარია.
- ეინ უწყის? იქართაც სპირ-ბოროტორა დარჩენა. ადგილ ხაშმოზს. იქაველ კაცს ფერი არა აქვენ, ჯანი არა აქვენ. აქაველ ჯან-მრთელნი არნ. ცარველის გამიჩენმა განაგო: იქაით მაძლრობა, აქაით სიმრთელე.
- რომელი ქვეყანა სჯობია, მაძლარი თუ მრთელი?
- ორრვენ ერთადა. უერთ-ურთოდ ქვეყანაი გონჯაა.
- ორში რომ ერთი ამოგარჩევიინონ?
- ორჩიდა? არჩევანზედ? ამ ღორღიან კლდეთ ვიჯობდი, ჯანმრთელია. ადამის ძეი ბალახითაც, გაჭირდის, გაძღბის, სატკივარს რაი ტყვის?
- ამ დროს ჩემს მოხვევს უეცრად თოკის უზანგი ჩაუწყდა, თავი ვერ დაიმაგრა და ცნენს გვერდზედ მოექცა. მერე ისევ გასწორდა, ჩამოხტა ცხენიდან და დაიწყო უზანგის გამართვა.
- სპირ-ბოროტორა შეუპაშულ ცხენ, — წამოიძახა ღიმიტ მოხვევმ, — დილოც შიშვალ ცხენ: ფეხ გადაწვდრიდი და გადაჯდრიდი.
- მე აღარ მოვუცადე მოხვევს და წინ წავედი.

VII

- ერთი მითხარ, თუ ღმერთი გწამს, — ვუთხარი მოხვევს, როცა მე დამეწია, — აი სტეფანწმინდის პირდაპირ რა მონასტერია?
- თერგ-გაღმით?
- დიაღ.
- გიწყალბნოსთ ცოცხალთა, წეგრდნოსთ მკვდართა, წმინდა სამების სახტარი არნ, უწინდალთ განძთა საფარი, ერთა საბჭო.
- როგორ თუ განძთა საფარი, ერთა საბჭო?
- ქართველთა მეფეთა განძი აქაიდ უფარვან მტრიანობას, მცხეთაიდ საუნჯეი საფარად აქ ზიდულა მრავალჯერ.
- საბჭო რაღა არის?
- საბჭოი? იქაიდ არნ სენაკ, სად სამართალი ბჭეთაგან იბჭოდის. რაიც მძიმე საქმე ხტვი ავარდის, მუნ იბჭობრდნეს.
- ვერ მეტყვი, როგორ იყო ეგ ბჭობა და რაზედ უფრო მოხდებოდა ხოლმე?
- რაიდ ვერ გეტყვი? რაიც ვუწყებ წეგასმენ. როდეს ასტყდის ერობაჩი დიდ-დევა, დიდ-საქმე, დიდ-არჩევანი, ერობას იქაიდ გამართვინ, აირჩივინ ბჭედა ბრძენ-ბერ-კაცნი, პეიტრობით* სახელდებულნი, დასხმინ მათ იმ სენაკი საბჭობად. რაიც მერედ სამების სახელით, ხთისგან მათხაენილ მადლით იგნ ბჭენი ჰსთქმინან, გადაჰსჭრიდრან, არეინ შეშლრან, არეინ გადავლრან.
- შენ მოსწრებიხარ მაგისტანა ბჭობას?
- რაიდ შევესწორდი? ადრინდალ თქმულობას გიზრახავნ.
- ეხლა რატომ აღარ არის ეგა?

* პეიტრობით — მეტის გონებით სახელგანთქმულნი

— აწინა?

ჩაფიქრდა ჩემი მოხევე და პასუხი კი არ მომცა. ცოტა ხანს შემდეგ თითონ მკითხა მე:

— შენ რაი მიღების ხარ?

— ქართველი ვარ, განა ვერ შემატყე?

— რაიდ შეგტყვის? ტალვარ* არა გაქვენ ქართველთა: რუსად მორთულ-ხარ.

— განა კაცს ქართველობა მარტო ტანისამოსზედ შეეტყობა?

— თვალთთვის ტყობად სამასელ არა:

— ენა და საუბარი?

— ქართველთ ჭნად ბევრს საუბრობს: სვამეხიც, რესიც, თათარიც, სხვა მიღებიც.

— ტანისამოსს ქართველისას კი ცოტანი იცმენ?

— ქართველის ტალვრის იერი** სრულად სხვარა. რუსულჩი ქართველ კაც მეუცხოების.

— ქართველი გულით უნდა ქართველობდეს, თორემ ტანისამოსი რა არის?

— მართლ ხარ. მაგრამად გულჩი ვინ ჩაიხედნის? გული შიგნად არნ, უხედველ, ტალვარ გარედ არნ, სახედველ.

— თუმცა მე რუსული მაცვია, დამიჯერე, რომ გულით ქართველი ვარ.

— იქნების.

არ ვიცი, ჩემმა მოხევემ დამიჯერა, თუ არა, ეს კია, რომ ამის შემდეგ ამის-თანა ბასი გავაბით.

— წელანდელ სიტყვაზედ რომ პასუხი არ მომეცა, — დავიწყე კვლავ მე: — მე გკითხე, ეხლა რატომ აღარ ბჭობენ-მეთქი სამების სენაკში.

— აწინა?.. ერბა სადა არნ? რუსობაჩი ვარნ. აწინა ყველაი გაცუდდის, ყველაი გაუქმდის. სამების ძირჩი სოფელ გერგეთ არნ. იქაველ კაცთ მეფეთა შეუთქვეს სხტრის დარაჯობაი. მის საზაგრერ მეფეთა თარხნობა მინარჭის სრულ სოფელს, გუჯარიც მპსცის საზვრლი-შვრლად. ყვაველ ღამ აწინაც გერგეთიდ სამ-სამ კაც დარაჯად იგზავნების. გერგეთელნ აწინაც სხტრის დარაჯობას თავ-დებულბენ, მაგრამად რუსობაჩი თარხნობა გაუცუდდის, მეფეთ გუჯარს რუსობამ ყური არ ათხოვის. გერგეთი აწინა სხვავეთა ბჭობის. გაუქმდის აღრინდალ დაწყობაი, ხთის მათხანელ მაღლრთი ბჭობაი სამებაჩი გადავარდის.

— მაშ უწინდელი დაწყობა და დრო უკეთესი იყო?

— რაიდ არა?

— რით იყო უკეთესი?

— აღრინდა ავად თუ კარგად ჩვენ ჩვენი თავნი ჩვენადვე გვეყუდნეს. მით რყვის უკედ. აღრინდა ერი ერბდის, გული გულბდის, ვაჟი ვაჟბდის, ქა-

* ტალვარი — ტანისამოსი.

** იერი — შეხედულობა.

ლბი ქალბდის. ადრბდა?! ერთ-ურბს დავეყუნდბით, ერთ-ურბს ვბხვეწბდბბით. ადრბდა?! ქერბ-რბოლბ ვბფარბედბით, ზბნ ზბწრბელს*, გარბდ ზავნეს დავუ-
ლბგბნდბით, ბბბსა და ბატრბნბ ბასბულს მბს ყუნდროს არ მბეკბრბდბბით, ბრბ-
ურბს ლალ მბბრბბან ბავეფარბდბბით, დაცბმულ ვბურბვბდბბით, აბბბრბმბლს
ვბბბბნბნდბბით და ბსრბდ ბყვბს ბრალბბა კაცბსა, ერთ-ურბბბა. აწბნა ერბბა
დაბშალბს, მბბავ-მრუწრბბა ბაზბვბრბდბბს, ბარბრბბა, ანგბრბ გვერბნბს, ერთ-
სულრბბა დავბრბდბბს, მბბრბბა-ბბარბვბ ბახშბრბდბბს. აწბნა ქერბ-რბოლ ვბნ
გბნბკბბბს, აბბბრბმბლ ვბნ გაცბნბს, დაცბმულ ვბნ აღადგბნბს? აწბნა არა
ბრნ კბცნბ და ბუ ბრნ — ბბრბდ და გულბდ ჯულურ ბრნ. ბრბ დავბრბდბბლ,
გალახულ ბრნ, ვრბრბმბლ-კრბბრბმბლ. წბრბდა ქბრბვბლბა სახბლბ, ქბრბვბლბა
წესბ-წყობბბ. ადრბდა ბვენრბბა ბყვბს. წბრბდა, მბრბსრბნა ქვეყბბბი, რბრბ აწბნა
ბვენბ დარბნბა? ჭამბდ-სმბდ სასყრბდვალ, ტყბბ სასყრბდვალ, გზბ სასყრბდვალ,
ლრცვა-კურბბბვბი სასყრბდვალ, სამბრბალ სასყრბდვალ, რბბდ დარბბბბს ბეჩბვბ
მბხბვე?..

— ებლა რბმ მშვბდობბბნობა არბს?

— რბბს გბქნევ ცარბალ მშვბდბბს ცარბალ სბევამბქბთ. რბბ არნ მშვბ-
დბბა? უბმარ სბბევარს ბბნგბ დბდვბს, უსრბრლო წყბლბბ ბბყბყნბ, კბბ-ჭუბბ,
ქვემბრბმბ გბმრბვლბს. უდბგარ, უსვბნარ ბერგბრ კბ კალმბბბ ბცბს! რბბ
არნ მშვბდბბა ცოცხბლ კაცბბბვბს? რბბ არნ მბბერობბ, ბუ ბრბ ბრობს?
ცარბალ მშვბდბბა მბწბჩბც გვეყრბბს.

— მბბერბ რბმ დბგეცემობლბთ, აგბკლბბლბთ და ცოლ-შვბლს გბწბბკებლბთ
ბოლმე?

— აწბნა მბვბლევ სვამბბბ უფროს გვბწბრბებს, უფროს სახლს გვბკლბებს.
ადრბდა მბბერს მბბნც ფარ-ბრმბლბთ შევებბმბშბთ, ვბგერბბდბბთ, სვამბბს
რბბ ბყვბს, ვერ მოსბგერბბებლ, ვერ შესბბბაშებლ? ადრბდა მბბრბბან ბრბო-
ლბჩბ, სწორბბბს ჯობბნობბჩბ, სახელ ვშობრბდბბთ, სვამბბბბბნ ვბჟბ რბბ სბ-
ხელ ბამორბნბბს? ადრბდა, მბრბბლ ბარნ, მბბერ ბყვბს, ერბგულბბ ვბჟბბ
ბუბბბბც დბდ-ბყვბს: ბდგბლ-მბმულ ებრბვბს, ბარხნობბბ მბეწყვებრბდბს. აგბრ-
ნა ბერგ-კბდურზებლ ხელბ-უბმბნბ ცბხბბ ჩნდბბს. ბგ ცრბებბ არშბსბ ცბხბლბ
ცნობრბლ არნ.

— როგორ ხელბ-უბმბნბ?

— ბბბთ არნ ცბხბლბ, არ შეუვბლ, არ შეუბლევწ.

— მერე რა უნლბ გებბევბ?

— ბქბბდ ადრბდა კახბ-ლბშქარ მბსევრბდბს. ელბშქრნბთ, ბგ ცრბებლ ხელბ
ბბყრობ. ხბვსბ შემბრწუნებულს ბატრბბბნ შველბბ ეზრბხნბ. მბნ შველბ ვერ
მბსცბს. შაწუბბდბს უშვბლბ ბრბ. კახბბ ვბჟბნბ ხევბსბნბ მრბვბლნბ ზახრცნეს,
მბვრბნენ ცბხბჩბ, აღბმბნ დბსცბს. ბრბბი ყბფრლბ ბერბბარ-ბერ-კბცბ, მბხბვე.
ქალბბ ჭყობლბ უბბრვარ, მზედ-უნახებლ, მბნ, ზახბვემ, გბრსაურბნა** კახბ-ლბშ-

* მბწრბელ — ეშბკბ.

** გბბსაურბნა — გბბსაზრბ, მბბფბქრბ.

ქრის დათრობად. მაზრდნა ღვინრი, შაგზანა ციხეჩი. თვისა ქალსა მზელ-უნა-ხველს მალვინრბა შეუთქვანა, უანდრძნა. კახთა, ღვინრის მწყურვალთა, ლა-მაზ-ქალის მზირალთა, თავი იღრნეს, სრულ ბთვრნენ ღვინრით. ქალაიმ განახენის ციხის კარნი, მახტვეთ ამცნის მოღრრნა კახთ-ლამქრის. მრვეს მო-ხევენი, შავეს უგებრად ციხეჩი. დაჰსცის კიჟრნა, კახნი სრულ მთვრალნი მა-ხრცნის. ხელთ ბგდის მახტვეთ კვლავდა ციხე. არაგვთ ერისთავს იგ ამცნეს. მან მაჰსცა წყალრბად იმ ქალის მაზას იგ ციხე, გუჯარიც მაჰსცა...

— ეგ რა ვაჟკაცობა ყოფილა?

— რაიდ არა? ჭკუიანი ვაჟ-კაცობა იგე არნ: სად ღონეი ვერ ღრნობს, იქაიდ ხერხს ემუდენის.

— მაგ კახელების ამოხოცვის ამბით რა უნდა გეთქვა?

— აწრნა ყაველნი ქართველნ ძმანებრ ვარნ. არ მტრობით ვისაჰბრე კახ-თათვის. იგ უნდა შემესმრნა, რომ ადრრდა სამსახურს თავ-ვიდნევიდით, საჩუქა-რიც, ბოძებაც დიდ-რყვის; სახელით, ვაჟკაცობით სარჩო-საბადნებელთ მაშრ-ვერ ვიყვენით, კაცი უბრალად არ წარხდის. აწრნა ტყუობით, მეძავ-მრუშრ-ბით, ფიცთა გატეხვით, ერთ-ურთ ღალატით სარჩო-საბადნებელ სამრვერ გა-გვრხდნის.

VIII

მართალია თუ არა ჩემი მოხევე, მე მაგის გასინჯვაში არ შევალ. ან რა ჩემი საქმეა ეგა? მე გაკვრით, როგორც მგზავრი, ვიხსენიებ მას, რაც მისგან გამიგო-ნია. ჩემი ცდა მარტო იმაშია, რომ იმის აზრისათვის იმისივე ფერი შემერჩინა და იმის სიტყვისათვის იმისივე კილო. თუ ეს შევასრულე, ჩემი განზრახვაც შემის-რულდება.

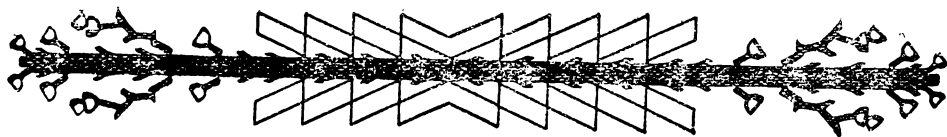
ჩემმა მოხევემ მე კიდევ ბევრი რამ სხვა მითხრა, მაგრამ ყოველი მისი ნაამ-ბობი დასაწერად არ გამოდგება შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა... მე მარტო ამას ვიტყვი, რომ იმან თავისის სიტყვით თავისს გულის-ტკივილს მიმახვედრა.

მიგიხვდი, ჩემო მოხევე, რა ნესტართა ხარ ნაჩხვლეტი. „ჩვენი თავი ჩვე-ნადვე გვეყუდნესო“ — სთქვი შენ და მე გავიგონე. მაგრამ გავიგონე თუ არა, რალაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ, გულში გაითხარა სამარე და დაიმარხა. როდემდის დამრჩეს ეგ ტკივილი გულში, როდემდის? ოხ, როდემდის, როდემდის?.. ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეც ამისი პასუხი!..

1861 წ.

(ბოლო რედაქცია, 1871 წ.)

გლახის ნაამბობი

რა ქნას კარგა მონარდმა,
დროზედ შაში თუ არ მოვა.

I

მე, სწორედ, ნადირობის ტრფიალს რომ იტყვიან, ისა ვარ. საკვირველად მიყვარს დაბურულს, ხმაგაკმენდილ ტყეში ხის ძირას ჯდომა და მიღულის გულის-ცემით ლოდინი ნათვალევის ნადირისა. არის რაღაცა მოუწყინარი სიამოვნება ამ ხალისიან გართვაშია. თუ გნებავთ, ამასაც კი ვიტყვი, რომ ნადირობა ცოდვაა: ყოველი სულიერი ღვთის დანაბადია, ყველას აქვს თანასწორი ნება ამ თვალუწდომელ ქვეყანაში ცხოვრებისა, მაგრამ რა გაეწყობა?.. ტყუილად კი არ გვარწმუნებს ჩვენი საღმრთო წერილი, რომ პირველი სისხლი უბოროტო ქვეყანაზედ კაცმა კაცისა დაანთხიაო. კაცი მოსისხლეა, მეც კაცთაგანი ვარ. ბევრჯერ მინახავს ირემი დამფრთხალი ძაღლისაგან, ბევრჯერ მინახავს და ბევრჯერ გაუტაცნია ჩემი გონება მის თავისუფალს სილამაზესა. გადუწყვია რა ზურგზედ თავისი შტოიანი რქები, მორბის გამალებული, ლამაზი და ამაყი, უკან მოჰყვებს ნაგეში ძაღლი. ძაღლს მიუბრბის საწყალი და ზედ კი შეეხლება ხოლმე კაცსა, რომელიც ამ შემთხვევაში ძაღლზედ უფრო შეუბრალებელია და დაუნდობელი. შორიდანვე ესმის ირმის ფეხის ცემა ყურმახვილ მონადირესა; ესმის და მისი მოსისხლე გული ღელდება და ღელდება მეტის მოუთმენლობისა გამო. აი, მოვიდა თოფის მანძილზედა, ფოთლებ და ბუჩქებ შუა გამოჩნდა მისი დაღონებული,

ნაღვლიანი თავი. ძალი დაუახლოვდა. იშვირა ფეხი ირემმა და ისარივით გადმოეშო ბუჩქნარზედ. გგონია, აგიქცევს გზას და მიეცემა საყვარელის ტყის განსაცდელით სავსე თავისუფლებასა, მაგრამ არა, — დაუშტვენ. მაშინ უნდა ჰნახოთ, რა მწუხარებით შედგება, რა-რიგ საოცარ მშვენიერებით მოიღერებს კისერსა, რა გაფეთებით და იმედ-გადაწყვეტილად დაიწყებს ნაღვლიანის თვალეზის ტრიალს, ყურების ცქვეტას, გაგანიერებულის ნესტოებით სუნის აღებასა!.. ისეთი ლამაზია, ისეთი ნაზია და იმ სინაზესთან ისეთი მიმზიდველი ამაყიცა, რომა, გგონია, რაც ბუნებისაგან მინიჭებული მაღლი აქვსო, სულ ეხლა შემოიკრიბაო, რომ სიკეთით და თავის სილამაზით მაინც შეაბრალოს თავი დამალულს მტერსაო! მაგრამ კაცი მაგისთანა გულჩვილი არ არის, რომ მაგით მოტყუედეს. რაკი იყნოსა, კაცის სუნი აიღო, ირემმა დააპირა გაქცევა, მაგრამ თოფმა იგრილა, და ირემი, აქამდინ ცოცხალი, თავისუფალი და ლალი, გაირთხო იმ ბალახებზედ, რომლის კალთაშიაც პირველად აახილა თვალი, რომ მიესალმოს ქვეყანასა და ბოლოს უკანასკნელად დახუჭოს, რომ სამუდამოდ გამოესალმოს. ისინი იყვნენ ამის აკვნად და ბოლოს საფლავადაც გადაექცნენ. უნდა ჰნახოთ ის ამაყი, თავისუფალი ნადირი, რა-რიგად უღრტვინველად და მშვიდადა კედება, მაგრამ შეყოველთვის მის ცრემლმორეულ თვალებში ეს აღმომიკითხავს: ჩემო მკვლელო! ქვეყანა ღვთისა დიდია და ფართო... რად შეგშურდა, რომ მეც, უბოროტოს და მშვიდსა, ამ ღვთის მიუწოდებელ ქვეყანაში ერთი მტკაველი ალაგი მეჭირა?.. ეს სიტყვები აღონებდნენ გულს, მინამდინ დედამიწა შეიშრობდა სისხლსა დაღვრილსა და როცა შეიშრობდა, მეც კი მომაგონდებოდა, რომ ჩვენ თითონ სულიერთა მეუფენი, ჩვენ თითონ ქმნილებათა გვირგვინნი, ჩვენ თითონ ღვთის სახისანი ერთი-ერთმანეთს არ ვუთმობთ იმ ადგილსა, — რაკი მოვიგონებდი, რომ ყოველ კაცის ნათესურსა ერთი მუჭა კაცისავე სისხლი შეუშვრია, მაშინვე დამიდინჯდებოდა გული და გამართლებული ვიტყოდი: „ისიც კარგია, ჩემო პირუტყვო, რომ იქა ჰკვდები, სადაც დაიბადე. ჩვენ, კაცები, ხანდისხან მაგ ბელნიერებასაც მოკლებულნი ვართ“.

II

ჩვენ სოფელს ქვემოდამ ერთი თხუთმეტოდე ვერსტი რომ გაგველოთ, კაი სანადირო ადგილები იყო. რა იქ!.. ყველგან, ჩვენს დალოცვილ ქვეყანაში, სადაც — გლეხისა არ იყოს — „ქრისტე ღმერთს თავისი უხვი კალთა დაუბღერტია“, ყველგან კაი ადგილებია. რაც გინდა არის: დაიწყეთ მოხდენილ ირმიდამ და გაათავეთ დარბაისელ გარეულ ღორითა, ან გულისხმიერ დათვითა. ფრინველს ხომ თვლა არ უნდა. მაგრამ, ჩვენ სოფელს ქვემოდამ, რომ ვსთქვი, ის ალაგები მეტად მიყვარდა. კარგად ვიცოდი იმათი ვითარება და შენიშნული, ნათვალევიც მყვანდა იქ ნადირი. ორის-სამის დღით წავიდოდი ხოლმე; როცა დამიღამდებოდა, ავბრუნდებოდი ერთ პატარა სოფელში, სადაც მყვანდა ერთი პატიოსანი გლეხკაცი ნათელ-მირონად. ღამეს იქ გავატარებდი და მეორე დილას, ტრედის-

ფრად რომ ინათებდა, დავეშვებოდი თავ-თავქვე სანადიროდ. ორი თვე აღარ ვყოფილვარ იქითკენ, ბოლოს მომინდა წასვლა. ერთ მშვენიერს ზაფხულის დილას ვახსენე ღმერთი, ავიღე ორლულიანი თოფი, დავუძახე ჩემ მეძებარს და წავედი.

იმ ჩემ ნათლიმამის სოფლის სათავეში, ორლობეები რომ იწყებოდა, ზედ საურმე გზის პირას, იდგა ერთი ძველი საბძელი, გომურზედ მოდგმული. გომურის ჩასავალში ჩარდახსავით იყო წინ წამოწეული. ამ საბძლის გარეშემო ადამიანის კვალი არა სჩანდა. ის იყო, მგონია, აყრილის კაცისა, ან ამოწყვეტილისა, თავმინებებული და პატრონსავით დავიწყებული. რასაკვირველია, ხშირად შემხვედრია ამ საბძლისაკენ ავლა და ჩამოვლა, რადგანაც ზედ გზის პირას იდგა, მაგრამ, აი, რამდენჯერ ამივლია და ჩამომივლია, არც ერთხელ არც ერთი სულიერი მე იქ არ დამინახავს. თუ იქნებოდა, ისიც ხანდისხან ზურგწამხდარი, დაჭლებული გლეხკაცის ცხენი, რომელიც უილაჯობით შორს ვერ წასულიყო და საბძლის გარეშემო სჯიჯგნიდა გოლვისაგან გადამხმარ ბალახსა. ეხლა კი რომ ამოვიარე, ჩემდა გასაკვირველად, დავინახე ერთი კაცი, გომურის კარებთან მიწოლილი. ეგ არაფერი. დილაზედ ჩამოვიარე, შევიხედე, ის კაცი ისევ-ისე მწოლარე დავინახე. საღამოზედ, ჯერ ბინდი არ მოჰყოლა სინათლესა, ამოვიარე — ის კაცი ისევ-ისე ვნახე. გამიკვირდა უფრო იმიტომ, რომ იმის მეტი იქ არავინ მოჩანდა. დავაბირე, ამაღამ უთუოდ გამოვკითხავ ჩემ ნათლიმამას ამის ვინაობას-მეთქი. ჩემ კითხვაზედ ნათლიმამამ მომიგო:

— რა მოგახსენოთ, შენი ჭირიმე! მაგის ვინაობა აქ არავინ იცის. ეგ ვილაც გლახა არის, დავრდომილი და უპატრონო; სნეულია, მოსულა და მანდ შეჰკედლებია, აი, ეს თუნდ თვე-ნახევარი იქნება.

— სულ მარტოდ-მარტო არის?

— რა ვიცი, შენი ჭირიმე! მანდ კი გულშემატკივარი არავინა ჰყავს და.

— მაშ ვინ აცხოვრებს?

— ქვეყანა. იმ გზაზედ ხალხის ფეხი არ მისწყდება. ამვლელ-ჩამვლელი არ დაიღვეა: ერთი ღვთის კაცი იქნება ვინმე და მიუგდებს ორიოდ ლუკმა პურსა. ისიც მეტს არაფერსა ჰთხოულობს, ცარიელ პურითაც იოლად მიდის.

— აქაური ხომ არ არის?

— რასა ბძანებთ!.. აქაური რომ იყოს, ისე როგორ გაუწყრებოდა ღმერთი, რომ თავისიანი არ მიეცა. არა, აქაური არ გახლავთ.

— შენ გილაპარაკნია იმ კაცთან?

— რატომ? მილაპარაკნია.

— თავის აფალი არა უთქვამს-რა?

— არა. მაგრამ კაი სიტყვის კაცი კი ყოფილა ის უბედური.

— იქნება შენ თითონ არ გამოგიკითხავს?

— როგორ არ გამოგიკითხავს. „მეო, — ერთხელ მითხრა, — ერთი დავიწყებული კაცი ვარ, რად გინდა ჩემი ვინაობა? შემომხედე, ჩემო ძმობილო, და

მიცანიო“. სხვა არაფერი უთქვამს თავის თავზედ. მეც აღარა გამომიკითხავს-რა მასუკან. მგონი, თავს იმალავს.

მე გამაოცა ამანა. მე ბუნებითაც ცნობისმოყვარე ვიყავ და ეხლა, იფიქრეთ, ამ ნათლიმამის ნაწყვეტმა სიტყვებმა როგორ აღმიძრეს გული იმ კაცის ამბავის შესატყობრად. რა უნდა ჰქონოდა თავის დასამალავი?— ვფიქრობდი გულში: გავიზრახე, რომ თითონ გლახას, რაც უნდა დამემართოს, გამოვათქმევიო თავისი ვინაობა.

ერთხელ ტყუილ-უბრალოდ ნათრევ-ნახეტი, დაღლილი და ხელცარიელი მოვდიოდი ჩემ ნათლიმამისაკენ. ჯერ მზე ისევ მაღლა იყო, კალოს ხარის გამო-შვების დრო იქნებოდა. ის უბედური კაცი, ისევ-ისე მწოლარე, იმავე ადგილას დავინახე. ველარ მომითმინა გულმა, ვსთქვი, რაც უნდა იყოს, მივალ, იქნება ვათქმევიო რამე: მაინც ცოტად დაღლილი ვარ, ნათლიმამის სახლამდინაც კაი მანძილი იყო კიდევ. სხვა არა იყოს-რა, ქარს მაინც ამოვალებინებდი დაღლილ მუხლებსა. მივედი, „გამარჯვება“ ვუთხარი.

— ღმერთმა გადღეგრძელოთ, — მიპასუხა იმან სნეულის ხმითა და წამოიწია პატივსაცემლად, რადგანაც თავადის-შვილი ვეგონე.

მე შევნიშნე, რომ ამ წამოწევამ ძალიან შეაწუხა, თითქო ტკივილები აეშალნენო, ისე მტკივნეულად შეიკრიბა წარბები და დაედმიჭა გაყვითლებული სახე. ის იყო სრულიად დათენთილი სნეულებისაგან. ყვითელი სახე, შიგა-და-შიგ ტყლაპსავით ჩაჩნეული, შეშუპებული ჰქონდა, როგორც წყალმანკის მქონესა, თმა და მოზრდილი ჭაღარა წვერი ჭუჭყისაგან ისე გასქელებოდა, თითქო იმის ხმას თავის დღეში არც წყალი მოჰხვედრიაო და არც სავარცხელი. რუსის ფარაჯის ნაგლეჯებში იყო გახვეული ის უბედური, ქვეშ ეშალა ლეკურ ნაბდის ნაგლეჯი. გვერდთ ედგა ერთი პირმოტეხილი ლიტრა, იქავ ეგდო რუსული სხვილი ტილოს თოფრაკი და ერთი მოზრდილი კომბალი — ეგ ერთგული და უმუხანათო თანამგზავრი ყოველის უბედურისა. ძალიან გაქედილი სჩანდა და უნდობელ ცხოვრებისაგან, მაგრამ იმასში რაღაცა იყო იმისთანა, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ცხოვრების ქარიშხალსა ჯერ კიდევ არ გაუქრია მისის სულის სიცხოვე და სიძლიერე. მისი დაღლილი და არ-უგონო თვალები, პირქუშად და შეწუხებულად მაყურებელნი, სავსენი იყვნენ სიმტკიცითა და ღონითა; ეტყობოდათ ზედ, რომ ამათ პატრონს ბევრი ცეცხლი უნახავს, ბევრი ავდარი შესწრებია და გამოუვლია, მაგრამ არც ცეცხლს და არც ავდარსა ისე არ მოუკლავთ, როგორც შეეძლოთ. საზიზღარი სანახაობა ჰქონდა, მინდა ვსთქვა, საცოდავიცა, მაგრამ ამის თვალების სიამაყეს ვერ ვაკადრებ მაგას. დიდრონი, შიშველი ფეხები საცოდავად ასიებოდნენ, დახეთქილ წყლულიდამ ჩირქი სდიოდა. ღმერთო, შეგცოდე, ეს რომ დავინახე, თვალი მოვარიდე, ისე მეზიზღა.

— გეზიზღები განა, შე კაი კაციო! — მკითხა დაგვემილის ხმით, მაგრამ მე ის ხმა გამკიცხავ ხმად მეჩვენა. მე შევხედე და ერთი მწუხარე, თუ მძულვარე ჩემი შემარცხენელი ღიმილი დამხვდა იმის სახეზედა. მე შემრცხვა და მაშინვე თავი დავიხარე, ვერ გავუძელი იმის თვალების მკაცრს მეტყველებას. ვგრძნობ-

დი, რომ ჩემის სულმოკლეობის სირცხვილმა სახეზედ ცეცხლი მომიკიდა ამ კაცის თამამ კითხვაზედ. მე პასუხი არ მივე, და ან რა უნდა მეტყვა?

— მართალი ბძანდები, — განაგრძელა იმ უბედურმა, თითქო მე შევეცოდეო, ჩემს დასამშვიდებლად, — მართალი ბძანდები! ცოცხალ კაცს მატლი მეხვევა!.. თითონ მე მეზიზღება ჩემი თავი, შენი რა საკვირველია!

ამან ვერ დამიშოშმანა სულმოკლე გული, თუმცა, თითქო უგუნური ქცევა ჩემი თითონვე გამიმართლაო. მაგრამ ვაი იმ გამართლებასა!.. გული უფრო ამემღვრა, მე იმ წამს ჩემი თავი შემძულდა, რას ბძანებთ?.. ჩემ წინ ნახევარ-მკვდარი კაცი იღო, ეგრე უნუგეშოდ დარჩომილი. იმას ისე ეჭირებოდა გულ-მტკივნეული ქცევა და თბილი სიტყვა, მე კი მხეცურად თვალი მოვარიდე და შევიზიზღე, მოდი აქა და თავი გაიმართლე! უნდა წამოვმდგარიყავი და ბოდიშით შემენანა ჩემი მხეცური ქცევა, მაშინ გავმართლდებოდი, მაგრამ სულის ღონე ჩემი ამ პატიოსნურ საქმისათვის უძლური იყო. სუსტი რომ იქნება კაცი, იქნება!..

— მე ეს ოთხი თვეა, რომ ასე ვარ, — დაიწყო კიდეც, — დამიგდო ავად-მყოფობამ და ამ ღღემდინ მომიყვანა. ესე უპატრონოდ ამ დაქცეულ ჩარდახის ქვეშ ამომდის სული. ამოდენა დედამიწის ზურგზედ დამტირებელი არა მყავს. სიკვდილსაც ისე დავავიწყდი, როგორც კაცსა: ველი და არ მოდის. ისიც კაც-სავით კეთილი ყოფილა: როცა გიჭირს, მაშინ გემალება. ნუ მოვა... მე უფალმა იმოდენა ღონე კიდეც შემარჩინა, რომ ჩემს ბედს ბოლომდინ, საფლავის კარე-ბამდინ მივიტან. ეს კია რომ, სადაური სადა ვკვდები!..

„ვა სოფელო, რაშიგან ხარ,
რას გვაბრუნებ, რა ზნე გჭირსა?
ყოვლიმც შენი მონდობილი
ნიადაგმცა ჩემებრ სტირსა!
სადაურსა სად წაიყვან,
სად აღუფხვრი სადით ძირსა,
მაგრამ ღმერთი არ გასწირავს
. კაცსა შენგან განაწირსა!“

— მართალი უთქვამს ამის მთქმელსა, შენი ჭირიმე! თუ ქვეყანამ პირი უკუ-მარიდა და არ შემიკედლა, ღვთის კალთა ხომ ფართოა!..

ეს რომ სთქვა, ღმერთს შეჰხედა. მე აბა, წარმოიდგინეთ, რა-რიგად გამი-კვირდებოდა ძონძებში გახვეულის გლახისაგან ეს „ვეფხვის-ტყაოსნის“ სიტყვები!.. ბარაქალა იმ კაცის მეტყველებას, რომლის სიტყვები ამისთანა უნუგეშო-საც ანუგეშებს საფლავის კარამდინა! მშვიდობა ძლიერსა სულსა შენსა, უკვდაო რუსთაველო!

რა ვქნა? — ვთქვი ჩემს გულში, — ეს კაცი ის არ უნდა ყოფილიყო, რაც ეხლა არის. ცნობისმოყვარეობა ჩემი წრეს გასცილდა, მერე იმანაც სიტყვა თი-თონვე ისე გამიგრძელა, რომ იმედი მომეცა გამომეთქმევიინებინა რამე. მიწოდდა

მეკითხნა, მაგრამ ვერ გავბედე: შევატყე, რომ დიდის ხნის ცნობილმა ქარმა უეცრად მოჰბერა გამოვლილი სევდა. ჯერ ვამჯობინე, სევდის ღრუბელი გადაეყარა, მერე მეკითხნა ვინაობა. ბოლოს ისევ ჩემსკენ მობრუნდა და დიდხანს ღამაცქერა შავი თვალები. მე ისე მეჩვენა, ვითომც სახის მეტყველება შესცვლოდა. ეხლა კი დრო იყო, მგონი, დამეწყო საუბარი, მაგრამ ვიფიქრე, ვიფიქრე, როგორ მოვაყოლო, და ვერა მოვაგვარე-რა. ხომ ესეა ეს ოხერი, როცა გიჭირს, ხერხიც მაშინ გეკარგება და ღონეცა. ბოლოს ვთქვი: დავიწყებ, ჯანი გამვარდეს, თუ უხერხოდ მომივა.

— შენ, ძმობილო, — ვუთხარი მონაწილეობით, — აქაური არ უნდა იყო, თორემ თავისიანი როგორ დაგელოდა?

— მართალი ბძანებაა, — მიპასუხა იმან, — მე აქაური არა ვარ, ჩემი ქვეყანა აქედამ შორს არის, მაგრამ იქაც რომ ვყოფილიყავი, ესე ოხრად ამომივიდოდა სული, იმიტომ, რომ იქაც ისე აღარავინა მყავს, როგორც აქა.

— დიდი ხანია, რაც ამ მხარესა ხარ?

— კარგა ხანია, ბატონო! აი, ხუთი წელიწადი უნდა შესრულდეს ამ შემოდგომაზედ, თუ მინამდინ დამცალდა. დიალ!.. ხუთი წელიწადი იქნება, რაც სამუდამოდ დამაკარგვინეს ჩემი მიწა-წყალი. თუნდა რომ მე ვაპატიო, ღმერთი მაინც მოჰკითხავს, ვინც ეგ სიკეთე მიყო.

— როგორ თუ დაგაკარგვინეს!.. განა ძალადა ხარ გამოგდებული?

— ეგ რომ გითხრათ, მითამ ჩემი ამბავი მიაბნია.

— თუნდ რომ მიაბზო, რა დასაძრახისია?

— არა, განა მაგას მოგახსენებთ, მაგრამ მე არ მინდოდა ჩემი ამბავი ვისთვისმე მეთქო.

ეს ისეთნაირად სთქვა, რომ მე იმედი მომეცა დაწვრილებით თქმევისა, თუ რომ ცოტად მაინც ძალას კიდევ დავატანდი.

— რატომ არ გინდა? რისა გეშინიან?

— ჰმ, — ჩაიციხა გლახამა, — რისა უნდა მეშინოდეს?..

— მაშ რა გაბრკოლებს? სთქვი, თუ ღმერთი გწამს, — დავედრიჯე მე, რომ ვერა გავხდი-რა, — რა წამსაც დაგინახე, ღმერთია მოწამე, გული შენკენ მომიბრუნდა, თუმცა...

— თუმცა რა?

— არაფერი... მე მინდოდა მეთქვა, რომ შეგატყე, წუთის-სოფლისაგან დაჩაგრული ხარ, — გავუსხვაფერე მე სიტყვა, — მიაბზე, ვინა ხარ, გულნაკლულად ნუ გამიშვებ...

— ვინა ვარ?.. — მომიგო მან და შედგა, თითქო თქმა არ უნდაო.

— მე, სწორედ მოგახსენოთ, — დაიწყო ხელახლად გლაზამა, — ჩემს ვინაობას არ გეტყობდი, თუ ჩემი აღსასრული არ მოახლოვებულიყოს. ვიცი — ჩემი დღე დათვლილია. თუმცა ძალიან კი მეძნელება თქმა, მაგრამ რა გაეწყობა? გულში გაიღვიძა კიდევაც ძველებურმა საქმემ და ეხლა რაღა დროს დამალვია? გინდ ეგ არ იყოს, ეხლა აღარაფრისა მეშინიან, თუნდა გამცე კიდევ. მე როდესღაც ვფიქრობდი ჩემის ვინაობის დამალვასა, როცა სიცოცხლე ტკბილი იყო ჩემთვისაც, როცა იმედი მქონდა, რომ ქვეყანაზედ მეც, როგორც იქნებოდა, შრომით თუ ოფლით ვიყიდდი ლუკმა პურსა და ისე დავლევდი წუთის-სოფლის დღესა. ეხლა კი, როცა სიცოცხლე ბალღამსავით გამიმწარდა და ის ერთად-ერთი, ჩემსავით ობოლი იმედი წამართო ჟამთა-ვითარებაში, ეხლა მე ფიქრი აღარაფრისა არა მაქვს. გეტყვი ყოველ ჩემ გარდასავალს და დაე ღმერთმა ეს აღსარებად მიმითვალოს, თუ რამ შეეცოდე და მონანება ვერ მოვასწარ, — შემიძნოს. მე ვარ ნაყაჩაღი. ჩემი თავი ერთ დროს წმინდი-გიორგის ჯვარად იყო დაფასებული, მაგრამ, ხომ მხედავთ, შესყიდულმა ტყვიამ აქამდისინ ვერ მიპოვა. მე, მართალია, ვიყავ ერთ დროს კაი მოსხეპილი, ხელმარჯვე ბიჭი, ძალი და ღონე ყველაფერში შემწვევდა, მაგრამ, ღვთის წინაშე ვალიარებ, მე საყაჩაღო კაცი არ ვიყავი. იქ ასეთი გული უნდა, რომ დედას კალთაში შეილი მოუკლა და ხელი არ აგიკანკალდეს. მე იმისთანა არ ვიყავ: გული მორბილებული მქონდა პატარაობითვე, მე ყმაწვილობითვე სხვა მზემ დამკრა და სხვარიგად გამითბო გული; მაგრამ ჟამმა მიმუხთლა და კაცმა არ მიპატივა, მეც დავკარ ფეხი და გავვარდი ყაჩაღად.

— მე კახელი არ გახლავარ, — მოჰყვა კვლავ მცირე ჩაფიქრების შემდეგ. — ჩემი მიწა-წყალი, როგორც მოგახსენეთ, აქედამ შორს არის, და ვაი რომ ჩემ სიცოცხლეში იმ მიწას ველარ ვინახულებ და იმ წყალს ველარ დავეწაფები!.. შვიდის წლიდგან მოკიდებული ოც წლამდინ ჩემის განთიადის დღენი ბატონის სახლში დამიღამებია. ის ღმერთმა იცის — ცაში და დედამიწაზედ — მე, რაც მე იქ გულმტკივნეულად მიწევნია უღელი; მაგრამ დამნახავი ვინ იყო, მაღალის ღმერთის მეტი? თავდაპირველადვე ამადევნეს ჩემოდენა ბატონის შვილსა, დათიკოს. კაი მოგეცათ, კაი ბავშვი ის იყო პატარაობისას. ჩემი წყენა ბატონის სახლში არავის შეეძლო: დათიკოს რომ ვუყვარდი, ყველას იმისი რიდი ჰქონდა. დათიკო, როგორც მოგეხსენებათ მამის-ერთა ბავშვის ამბავი, მეტი გაზვიადებული რამ იყო, განებიერებული, ერთს ალიაქოსს ასტეხდა ხოლმე, რომ ჩემთვის ეწყენინებინათ რამე. მე, სწორედ მოგახსენოთ, ძალიან შევიჩვიე ჩვენი პატარა ბატონი, იმანაც შემეჩვია, ასე რომ ბოლოს ეს შეჩვევა მე სიყვარულად გადამექცა. ყმაწვილის გული, შენი ჭირიმე, ადრეულა ყვავილსა ჰგავს: მზე დაჰხედავს თუ არა, გაიშლება, ის კი აღარ იცის, რომ ზამთრის სუსხი კიდევ მოასწრობს ნამდვილ გაზაფხულამდე და დააჰკნობს. მე რა ვიცოდი? ჩემი გული პირველად ბატონის სახლში გათბა და ამ სითბომვე ბოლო მომიღო. თუნდ ეგ არ იყოს, ში-

ნისაკენ მე გული არ მიმიწევდა. იქ ასეთი სულთამბუთავი დედინაცვალი მეჯდა, რომ, როცა კი მოვიგონებდი, ჟრჟოლას მომგვრიდა მარიამობისთვის ცივებასავით, ბატონთან კი განებიერებული ვიყავ ბატონის შვილსავით. დათიკოს ვუყვარდი და მეც მიყვარდა. მაშინ რა ვიცოდი სულელმა, რომ უფროს-უმცროსობაში სიყვარული სიზმარია? რა ვიცოდი, რომ ბატონ-ყმობის შუა სიყვარულის ხიდი არ გაიდება? ეგრე ყოფილა ქვეყანაზედა, ცალს თურმე ცალმა უნდა უცალოს!.. ეს რომ მცოდნოდა, ღმერთსა ვფიცავ და ჩემ მამა-პაპის სალოცავსა, გულში ნაღველას ჩავიწურავდი და იმის სიყვარულს კი იქ არ გავიტარებდი. მაშინ რა ვიცოდი?..

თოთხმეტის წლისა შევიქენით ბატონი და ყმა, როცა ქალაქში სასწავლებლად დათიკოს გაგზავნა დიდმა ბატონმა დააპირა. მეც, რასაკვირველია, თან უნდა გაეყოლოდი. მამა-ჩემმა რომ შეიტყო ესა, იახლა ბატონს და ჩემი თავი სთხოვა. ხომ მოგეხსენებათ: გლეხკაცისათვის თოთხმეტის წლის ბიჭი ოჯახობაში განძი არის. თუ ბიჭი პატარა მადლიანია, ამ ხანში კარგად შეიძლება გლეხკაცის ჭირის და ღვინის განახევრებასა. თუნდ ეგ არ იყოს, მამა-ჩემს პირველ ცოლიდამ მარტო მე დავრჩი, და, მგონია, ვეძნელებოდი, არ ვემეტებოდი შორს გასაგზავნად.

დიდი ბატონი — ღმერთმა აცხონოს — მეტი გულთბილი კაცი იყო. ჩემი დათიკოსთან მოშორებაც ეძნელებოდა და მამა-ჩემიც ეცოდებოდა. ის დალოცვილი მე მომიბრუნდა და მიბძანა: გაბრუშკი! თუ არ გინდა დათიკოსთან წასვლა, აქ დარჩი მამა-შენთან, მე ძალას არ დავატან. ვიცი, ამას დათიკო იწყენს, მაგრამ რა ვუყოთ: შვილი მამისა არის. ამისთანა კეთილი იყო ის კურთხეული! ბატონის კაცის შვილი მამისა კი არ არის, ბატონისაა, მაგრამ ის კურთხეულის შვილი სხვა გულის პატრონი იყო...

მე ალმური ამივიდა სახეზედა, ბატონი თითქმის მამა-ჩემს მოუბილდა და, ვაი თუ აქ დამაგდოს-მეთქი. ის კი არ იცოდნენ: მე დათიკოსთან სიკვდილი მერჩივნა ჩემ დედინაცვალთან ასის წლის ცხოვრებასა. გული მეტკინა, მახსოვს თვალებში ცრემლიც მომერია. ესთქვი ჩემ გულში: გამიწყრა ღმერთი, ისევ ჩამაგდეს იმ ქაჯის ხელში! მაგრამ, ღმერთმა უშველოს, დათიკომ დამიხსნა ცეცხლისაგან. ის თავდაპირველადვე ერთი ამაყი, თვით-რჯული ბავშვი იყო, რასაც იტყოდა, მოკვდებოდა და თავის ქეიფზედ კი გაივლიდა. მე რომ დავჩუმდი, დიდ ბატონს ის მიუბრუნდა და თამამად უთხრა: თუ გაბრუშკას არ გამატანთ, მე ქალაქში წამსვლელი არა ვარ. გაჯიუტდა ეს ყმაწვილი, ზედ გადააკვდნენ და ვერ გადაათქმევინეს ნათქვამი. რა ექნა დიდ ბატონსა? მამი-ჩემისაც ეხათრებოდა და თავის შვილის ამბავიც იცოდა. ბოლოს, რომ ვერა გააწყო-რა, ბატონმა ისევ მამი-ჩემის წყენა ირჩია და უთხრა თავისებურად, გულმტკიცნეულად: ხომ ხედავ, ჩემო დათო, დათიკო ისე შეჰჩვევია შენს შვილს, რომ მოშორება ეძნელება. დაე, წავიდნენ! კარგია, რომ პატარაობითვე ბატონი და ყმა ერთმანეთს შეეჩვივნენ: ყმისათვის ბატონთან შეზრდილობა დიდი ზუტგია. ნუ დაუშლი, თუ ღმერთი გწამს, დაე უყვარდეთ ერთმანეთი.

მამა-ჩემსა ვერაფრად ეჭაშნიკა ეს ნაუბარი ბატონისა; უგემურად გაიქნია თავი და ისე გაჯავრებული და გულაყრილი წავიდა, რომ, როცა ქალაქს მივდიოდი, არც-კი მინახულა. ეგ, გითხრათ ჩემი გულქვაობის ამბავი, სულაც არ შევიმჩნიე მაშინ. ბოლოს კი ბევრი ვინანე. ის-ის იყო, მამა-ჩემი თვალით ველარა ვნახე: იმავ წელიწადს ამოიჭამა წუთის-სოფელმა, და მე ისე, მშობლისაგან შეუნდობარი, უთვისტომოდ, ობლად, მარტოდ-მარტო დავრჩი ამ ტრიალ ქვეყანაზედა. ამ თვალმიუწლომელ დედამიწის ზურგზედ ერთი დათიკოლა დამჩრა. მე იმაზედ დავლიე ობოლის გულის სიყვარული!..

ჩავედით ქალაქში. ჩვენ დაგვაყენეს დიდ ბატონის ნათლიდედასთან. ის იყო ერთი ღარიბი, ქერივ-ოხერი, ხნეირი დედაკაცი. ერთი ვაჟიშვილი ჰყოლოდა თურმე და ისიც შეჭურვებოდა იმისთვის ბედსა და წაერთმევა საწყლისათვის. ორ-ოთახიანი სახლი ჰქონდა მტკვრის პირას. მე რომ მივათვალ-მოვათვალიერე იქაურობა, ეთქვი ჩემს გულში: აქ, მგონი, ჩვენ კუქს ვერ გავიძლობთ-მეთქი. მერე დათიკოსაც ვუთხარი ეგა, იმან გამიცინა და მითხრა: თორმეტი თუმანი უნდა გაძლიოთ წელიწადში და წლის სამყოფი პური და ღვინო, როგორ შეუძლიან მშივრები დაგეყაროსო? მართალი უნდა სთქვას კაცმა, ის დალოცვილი ისე გვიანახავდა, როგორც საკუთარ შვილებსა. ღმერთმა მშვიდობა მისცეს იმის სულს!..

დათიკო ყოველ დილით სკოლაში მიდიოდა, სადილად შინ მოვიდოდა, სადილს-უკან წავიდოდა, ზარების დარეკვის დროს ისევ შინ დაბრუნდებოდა. საწყალს რაღაცა რუსული ტანისამოსი ჩააცვეს. ძალიან ითაკილა პირველში, ასე რომ ერთხელ შემომბტირა კიდენაც, მაგრამ, ზომ მოგეხსენებათ კაცის ამბავი, — ყველაფერს მალე შეეჩვევა; ისიც შეეჩვია. მე ბევრი საქმე არა მქონდა. რაკი დათიკოს სკოლაში გავისტუმრებდი და სახლს დავგვიდი, მთელი დღე ისე გულხელ-დაკრებილი ვიჯექი. ხანდისხან იქნება ბაზარში გავეგზავნე დედაბერსა მწვანისას სასყიდლად, სხვას ყველაფერს თითონა ჰყიდულობდა. მეც, რაკი ჩემს საქმეს ბოლოს მოვუღებდი, ავიღებდი თავს და ქუჩის პირას ქვაზედ ჩამოვჯდებოდი, თვალებს ავაყოლებდი ამვლელს და ჩამომვლელს, როგორც მოგეხსენებათ უსაქმო კაცის ამბავი. ჩვენის ქუჩიდან ერთი ვიწრო ქუჩა აუბრუნდებოდა, და იქვე ერთი პატარა საყდარი იდგა: იმის დასწვრივ, ჩვენკენ, ამ ორ ქუჩის კუთხეში ერთი უშველეხელი, დიდი ალაყაფის-კარებიანი სომხის სახლი იყო. იქ ხშირად მინახავს ერთი მოზრდილი იმერლის ბიჭი; უფრო საღამოს ხნობით გამოდიოდა, დაჯდებოდა კარების ღირეზედ და სულ რაღაც ხელნაწერსა კითხულობდა. მე ძალიან გამიკვირდა, ვინ ბიჭი-მეთქი, და ვინ წიგნის კითხვა!.. მე მაშინ ბრიყვსა, წიგნი მარტო სათავადო ხელობა მეგონა. თურმე, ნუ იტყვით, ჩვენისთანა საწყალ კაცის შეფერებაც სცოდნია. ღმერთო მაღალო! სადაც კი შენი მაღლიანი ხელი ურევია, იქ ყველაფერი საყოველთაო ყოფილა!

ერთხელ კვირა-დღე იყო. დათიკო სადღაც წავიდა და საღამომდინ შინ არ შემოუხედნია. იმან როგორღაც ორიოდ თვეს შემდეგ ხშირად დაიწყო გარე-გარე სიარული და ხანდისხან შამლის ყივილამდინაც არ შემოვიდოდა შინ. მგონი, მაშინ იმას სწავლაზედ გული აცრუებულიცა ჰქონდა. კვირა-დღე იყო, როგორც

მოგახსენეთ. მე შინ საქმე არა მქონდა-რა, გამოვედი ქუჩაში. ჯერ ჩვენ საყდარ-ში წირვა არ გამოსულიყო. გავედი თუ არა, ის იმერლის ბიჭი წიგნით ხელში იქავ დამხვდა, საცა უწინ ვხედავდი ხოლმე; მეც აქეთ ქუჩის პირას ქვაზედ ჩამოვჯექ და დავუწყე ცქერა. ის ბიჭი თვალაუღებლივ კითხულობდა; ხან ჩაიცინებდა, ხან ისევ გაუცინებლივ დასცქეროდა მუხლებზედ გადაშლილ ნაწერსა მე გულმა ველარ მომითმინა, მივედი იმასთან და გამარჯვება ვუთხარი. იმანაც, რასაკვირველია, სალამი მამცა.

— შენი სახელი, ძმობილო? — მკითხა იმან.

— გაბრიელ. შენი? — ეხლა მე ვკითხე.

— გლახუკა.

— სადაური ხარ?

— რაჭველი. შენა?

მეც ვუთხარი, სადაურიცა ვარ.

— რაჭველი? მაშ მოჯამაგირედ იდგები? — დავუმატე მე.

— დიად, სომეხთან ვდგევარ. შენა?

— მე? ბატონის შვილს ვახლავარ.

— აი, ყმაწვილი რომ დაიარება, იმას?

— იმას.

— დიდი ხანია ქალაქში ხარ?

— კარგა ხანია. შენა?

— მე, თუნდა ორი წელიწადია, აქა ვარ.

— მეც, ერთი წელიწადი იქნება, აქა ვარ და რატომ აღრევ არ მინახვიხარ?

— აქ არ ვიყავი, ჩემი ალა კარგა ხანი იყო კახეთში და თან ვახლდი. ეხლა-ხან ჩამოვედით, ორი თვე არ იქნება ჯერ კიდენ.

— კიდევ იმიტომ. ეგ რა არის? — ვკითხე და დავანახვე წიგნი.

— ზღაპრების წიგნია, ჩემო ძმაო! საქმე არა მაქვს და გულს ამაში ვართობ.

— აბა თუ ღმერთი გწამს, წაიკითხე, მეც გავიგონო, — ვუთხარი მე ხვეწ-ნითა.

დამიჯერა იმ კაი კაცმა და დაიწყო ისეთნაირად კითხვა, რომ, ღმერთო შეგ-ცოდე, შური მომერივა. ეგ კიდევ არაფერი: ყური ვუგდე და ის, რასაც კითხულობდა, თითქო მეცნო, თითქო სადღაც უწინაც გამეგონოს. გადააბრუნა ახლა სხვა გვერდი, ახლა სხვა წაიკითხა, ის კი სწორედ ჩვენ სოფელში გამეგონა. არ ვიცი რად, მაგრამ გული კი სიხარულით გადამიტრიალდა. „დალახვრა ღმერთ-მა, — წამოვიძახე უცებ, — ჩვენი გლეხური ზღაპარი აქ სად მოსულა?“ დიად, ჩვენი მდაბიო ზღაპარი გახლდათ. იმერლის ბიჭმა ჩაიცინა ჩემ სიტყვაზედა.

— ეგრეა, ჩემო გაბრიელ! — მითხრა გლახუკამ, — წიგნი იმისთანა რამ არის, რომ თქვენის სოფლის ამბავს ქალაქში ჩამოიტანს, ქალაქისას — სოფელში წაიღებს; საიდგან სად კაცს კაცთან გააღაპარავენ.

— მართალი ყოფილა, როგორცა ვხედავ, — ვუთხარი მე, — მაგრამ... ჩვე-

ნი ზღაპარი!.. აი, დალახვრა ღმერთმა, წიგნში ჩაწერილა! აბა ერთი კიდეც წაიკითხე.

კიდევაც წამიკითხა იმ დალოცვილის შვილმა. რა გავაგრძელო, იმ წიგნმა თავი შემაყვარა. ისე ჩემ სიცოცხლეში არა მინატრია-რა, როგორც იმ დღეს წიგნის კითხვა მე ვინატრე: მშურდა, გეტყვით ჩემ გულის სიძუნწეს, რომ ის ისე თამამად კითხულობდა, მე კი ისე უხეიროდ დავეხეტებოდი. ბოლოს, გულის წაღილს რომ ველარ გავუძეღ, მივევარდი ზედ გლახუკას და დავედრიჯე:

— თუ ღმერთი გწამს, მოდი ერთი მაღლიანი საქმე ჰქენ და წიგნი მასწავლე. მე ერთი ობოლი ბიჭი ვარ, თუ მე ვერ გადავიხდი სამაგიეროს, ღმერთი ხომ დიდია!..

რას ბძანებთ?.. მაინც ისე უსაქმოდ ვაღამებდი ჩემს დღეს. მე რომ მაშინ წიგნი მცოდნოდა და ის ზღაპრები მეკითხნა, ჩემს ბედს ძალიც არ დაჰყევდა.

— მართლა გულითა ხარ მოწადინებული? — მკითხა გლახუკამ.

— რას ამბობ? მოწადინებულიო!.. ზედ დავაკვდები, შენ ოღონდ ეგ სამადლო საქმე მიყავ! — ვუპასუხე გიჟსავით.

— მაშ თუ აგრეთა — ადვილია.

— ვაცხონე მამა-შენი!.. — შევეყვირე გახარებულმა, — მაღლიანი ბიჭი ყოფილხარ.

— ნუ გგონია, რომ მე გასწავლი. მე არ დაგზარდებოდი, მაგრამ ხომ იცი, ძმაო, მოცლა არა მაქვს, მე კაი ოსტატს გიშოვნი.

ფერი მეცვალა, ეს რომ მითხრა. როგორც თავმოწონებული ფარშავანგი ჰხარობს მინამ თავის შავ ფეხებს დაინახავს, როცა კი ძირს დაიხედავს და თვალს მოჰკრავს, მაშინვე ფრთებს დაღონებული ჩამოჰყრის, — ისე ამ სიტყვებზედ ჩემმა ჯერ წახალისებულმა გულმა ჩამოჰყარა ფრთები.

— ეჰ, ძმობილო! — ვუთხარი გულნატკენად — შენშიაც მოვსტყუვდი. ოსტატს კაი გაძლოდაც უნდა, მე ცალი ფულიც არა მაქვს თვალზედ მივიკრა. ვხედავ, რომ ტყუილ-უბრალოდ წახალისდა ჩემი წადილი.

იმან გამიცინა და მითხრა:

— აჩქარებული კაცი ჰყოფილხარ, თოფის წამალსავით ჰფეთქავ. განა მე არ ვიცი, შე კაი კაცო, რომ მე და შენისთანა კაცს საოსტატო ფული არ ექნება? მე იმისთანა ოსტატს გიშოვნი, რომ უფულოდ გასწავლოს.

— გულს მირბილებ განა? — ვკითხე უჯერობით.

— დამიჯერე, მართალს გეუბნები.

— მართალს?!

— ჰო, ისეთი კაცი გიშოვნო, ძმასავით მოგეხმაროს.

— ბიჭოს!.. მაშ ღვთის კაცი ყოფილა!..

— შენ არა სტყუი. სწორედ ღვთის მსახური კაცია. მეც იმან მასწავლა, ღმერთმა გადაუხადოს სამაგიერო.

— არა, — დამაცა: როგორ თუ ღვთის მსახურია, სამღვდელოა?

— სწორედ. შენ ხომ ამბობ — ფულიო, ფული კი არა, სანთლით ეძებს

შენისთანა მოწადინესა, რომ წიგნი ასწავლოს. ვისაც არ უნდა, იმდენს ეჩიჩინება, იმდენს ეჩიჩინება, რომ ძალად ანდომინებს. მეც ისე მნახა ერთხელ აქ ქუჩაში. დაილოცა ის დღე, ჩემთვის კაი დღე იყო... დამიწყო დალოცვილმა ლაპარაკი: სადაური ხარო, აქ რას აკეთებო? მეც ყოველისფერი მოვახსენე. რა გავაგრძელო, ისე მოინადირა ჩემი გული ტკბილის სიტყვით, ისე შემიჩვია, რომ, ბოლოს, წიგნის სწავლებაც დამიწყო. რა მე?.. ათიოდ პატარა ბიჭები, ამ ჩვენს უბანში მოგროვილები, იმასთან დადიან და სწავლობენ. როგორც შენ, ისე იმან იმათგან გროში არ იცის. მე ერთხელ, ჯამაგირი რომ ავიღე, მინდოდა მიმერთმევა ორი მანეთი იმ დალოცვილისათვის, მაგრამ, თუმცა არ გამიწყრა, მიწყინა კი.

— მამა გყავს? — მკითხა მე.

— არა, შენი ჭირიმე!

— დედა?

— გახლავთ.

— ვინ ინახავს?

— მე, შენი ჭირიმე! ჩემს მეტი არავინა ჰყავს.

— მაშე ფული დედა-შენს შეუტანხე, — მიბძანა თავისებურად გულთბილად, — შენ რა გაქვს, მე რა უნდა მამცე?

— დედა-ჩემს თავისი წილი გავუგზავნე და ეს გადავანარჩუნე, რომ თქვენ ლოცვაში მომინსენიოთ.

— ლოცვა არც ფულზედ და არც ფულით არ იყიდება.

— საყდრის და ღვთის სადიდებლად მაინც მიიღეთ, შენი ჭირიმე!

— ღმერთი, ჩემო ძმაო, მარტო კარგის საქმით იდიდება და არა ფულითა.

— მიწყრებით, შენი ჭირიმე!

— არა, მე მართალს გეუბნები.

— მაშე რა ვქნა, მიბძანე?

— შენთვის შეინახე: თუ მეტია შენთვის, იმას მიეცე, ვინც მე და შენზედ უფრო ღარიბია, მაგას უფრო მოგიწონებს ღმერთი. აგერ, ამ თქვენის ქუჩის ბოლოს, ერთი ღარიბი სახლობა არის, პურის შოვნის ილაჯი არა აქვთ, მე და შენ კი ყოველ-დღე მაძღრები ვართ...

ეს ისეთნაირად მითხრა, რომ არ დაიჯერებ, მაშინვე გამოვტრიალდი, ვიპოვე ის სახლობა და იმისთვის გადადებული ორი მანეთი იმათ მივართვი. აი, რა მადლიანი კაცია!.. ნეტა თითონ ჰქონდეს რამე მაინცა! ღვთის განაჩენი არა აბადია-რა, დღე-დღეურად ძლივა სცხოვრობს. მაგრამ სულ ტყუილი ყოფილა, კაცს რაკი ღვთის მადლი ჩაესახება გულში, მდიდარია თუ ღარიბი, მაინც მადლის გზაზედ წავა. მაგ კაცის ამბავი რომ გიამბო, არ დაიჯერებ, იმისთანა რამ არის. საცა კი სიკეთეა ამ უბანში, იმისი მადლიანი ხელიც იქ ურევია. დაილოცა ღვთის სამართალი, რომ მე და შენისთანა თავმინებებულ კაცს მაგისთანა პატრონს გაუჩენს ხოლმე!.. მე თუ კაცი ვარ, ეგ იმისი უნარია, ღმერთმა გადაუხადოს! ტყუილად კი არ არის ნათქვამი: ჩვენისთანა კაცის ვალისა ღმერთია

მზღველიო. აგერ თითონაც გამობძანდა, — დაატანა გლახუკამ და მიმახედა საყდრისაკენ.

წირვა გამოსულიყო, თეთრ-ჩადრიანი დედა-კაცები თეთრად მოედნენ ქუჩასა; კაცები კი, როგორც მოგეხსენებათ ჩვენი ადამი, ჯგუფად შეგროვდნენ საყდრის დერეფნის წინ და დაიწყეს თავისებურად ყაყანი. იმათში შეერია ერთი მაღალტანიანი, ახალგაზრდა მღვდელი.

— ის არის? — გკითხე გლახუკას, თვალი კი იმ მღვდლისაკენ დამრჩა.

— აბა, ის არის, ძმაო, წამო, კურთხევა ვსთხოვოთ.

IV

პასუხის თქმა აღარ დამაცალა, წამოდგა და წავიდა საყდრისაკენ. მეც თან ავედევნე. მივედი. ის მღვდელი შუაში იდგა, ხალხი ბუხსავით ირევოდა იმის გარშემო. ზოგს ის ელაპარაკებოდა, ზოგიც დაუზარებლად პასუხს აძლევდა, ზოგი გაეხუმრებოდა, ზოგს თითონაც გაუხუმრებდა, და მაშინ უნდა გენახათ გულიანი ხარხარი ერისა. ზოგი კიდევ სულგანაბული შესცქეროდა, თითქო დაჯერებულიყო, იმის პირიდან ოქრო გადმოვარდება, და შიშობს, ხელიდამ არ წამივიდესო. ბევრი სიკეთე უნდა დაეთესოს კაცსა, რომელსაც ეგრე სიყვარულით გარს არტყია ხალხი! კაციც ის არის, შენი ჭირიმე, და ქუდიც იმასა ჰხურავს. ალბად კაი კაცსაც თაფლი აცხია, რომ დიდი და პატარა ბუხსავით ზედ ეხვევა!.. დედამიწის ზურგს ბევრი არ უტარებია იმისთანა.

სწორედ კაცს რომ წყალი მოსწყურდება, ისე მომწყურდა იმის სიტყვების გაგება. გადავიხარე თავი, რომ დამენახა და გამეგო რამე. წინ ედგა ერთი პატარა ბიჭი თავჩალუნული.

— ყველა, ყველა და, შენ რატომ ჩემთან აღარ დადიხარ? — უბძანა მღვდელმა, — მოგწყინდა განა, შე ცუდლუტო, წიგნის კითხვა?

— მე რა ვიცი? — უთხრა ბიჭმა, — მამა-ჩემი არ მიშვებს. — მღვდელი თითქო შეკრთაო, ისე ეწყინა ეს პასუხი.

— რატომ არ გიშვებს?

— გეყოფა, რაც ისწავლეო, — მეუბნება.

— აქ ხომ არ არის მამა-შენი?

— აი, იქითა ზის.

— აბა, აქ დაუძახე.

პატარა ბიჭი ციბრუტივით მოტრიალდა და გაიქცა მამის დასაძახებლად.

— ვერ უყურებთ პეტრეს!.. — სთქვა თავის-თავად მღვდელმა და ჩაფიქრდა...

— ეგ არის და!.. — დაიძახა ვილაცამ, — ავი ძალღი არც თითონა სჭამს, არც სხვას აკმევსო.

ხალხმა გაიცინა, მღვდელსაც ღიმილი მოერივა, მაგრამ მარად შეიკავა სიცილი.

— მამას არ უსწავლია და პაპას, შვილს რად ასწავლის? — სთქვა მეორემ, — შეჩვეული ჭირი ურჩევნია მაგისტანა თავხედს კაცსა შეუჩვევარ ლხინსა.

— გონიერსა მწვრთნელი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმირდესო, — მაგისტანა კაცზედ არის ნათქვამი, — წამოიძახა მესამემ.

იქნება კიდევ ბევრი ელაზღანდართ, რომ თითონ პეტრე არ მოსწრებოდათ.

— კაცო! — უბძანა მღვდელმა, — მართალია, შენ შვილს შენ უშლი სწავლასა?

— მართალი გახლავთ. რა მაგის საქმეა? არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისი, შენი ჭირიმე! — უპასუხა თამამად პეტრემ.

— როგორ თუ არა იყო გვარი მისი?

— ესე, შენი ჭირიმე! ჩვენ გლეხკაცებს გვეძახიან, დღე-და-ღამ ოფლი უნდა ვიწუროთ და პური ისე ვჭამოთ. ღმერთს ეგრე უბძანებია: „ოფლითა თქვენითა მოიპოვეთ პური თქვენით“. ეს ღვთის ბძანება მარტო ჩვენ დაგვაწვა კისერზედ და ვეწევით კიდევ. წიგნი რა ჩვენი საქმეა? ის ჩვენ დამშეულ კუჭს ვერ გაგვიძღობს. ჩვენი წიგნი დედამიწაა, ვენაცვალე იმის მადლს! როცა დედამიწას მწვანე ხავერდსავით ჯეჯილის ყდა გადაეკრება, მაშინ იმაზედა ვკითხულობთ ჩვენს ბედსაცა. ჩვენი კალამი დაუღალავი გუთანია, მელანი კიდევ გულ-ღვიძლიდამ გამოწურული ჩვენი ოფლია. ამოვწებთ ოფლში გუთანსა, გაღვუხნით ხოლმე დედამიწას მადლიან გულსა, ჩავაყრით შიგ თესლსა, როცა დრო მოვა — მივალთ — და ის დალოცვილი მიწა თავის ღლეში არ დაიღლებს, ისე არ გაძუნწდება, რომ მიბარებული ერთი-ორად მაინც არ დაგვიბრუნოს. ტყუილად კი არ ეძახიან მიწას: „დედაო“, ის გვაწოვებს ჩვენ ძუძუსა, იმას დავხარით ღლე-და-ღამ, ჩვენი ჭირიც და ლხინიც ის არის, შენი კვნესამე! წიგნი კარგია, ვინ არ იცის? ბევრიც სხვა რამეა კარგი ამ ქვეყანაზედ, ჩვენ იქამდინ ხელი არ მიგვიწვდება... გაგიბედავთ, შენი ჭირიმე, და გეტყვით, ჯერ კუჭი უნდა გავიძლოთ, კუჭი!.. ჩვენი თავდაპირველი გულის-ტკივილი ეს არის!..

— მართალს ამბობს, მე და ჩემმა ღმერთმა, — გაიხმაურა ხალხმა, რომელიც წუთის წინად ისე თავხედად დასცინოდა პეტრესა.

— რას ბძანებთ?.. — წამოიძახა ხალხის ხმით გულგაკეთებულმა პეტრემ, — წელში ვერ გავსწორებულვართ, პირუტყვსავით მალა ვერ აგვიხდენია, სულ დედამიწას დავყურებთ, თითქო ჩვენი ბედი იქ დაკარგულა და ვეძებთო, ვინ ჩვენ და ვინ წიგნი!..

— მე მესმის, ჭკვიანო პეტრე, შენი გულის ვითარება, — უბძანა დალონებით მღვდელმა, — მე მოზიარე ვარ შენის გულის-ტკივილისა!.. შენ გუთანი გირჩევნია წიგნსა, იმიტომ რომ შენ გუთანი ღლეს პურს გაჭმევს.

— მართალი ბძანებაა, შენი ჭირიმე, — მიუგო პეტრემ.

— ეხლა შენ ერთი ეს მითხარ: რომ არ გცოდნოდა, რომ ცეცხლში რკინა რბილდება, საიღამ გააკეთებდი ბარ-საკვეთს, ცულსა, ეჩოსა, რომლითაც გუთ-

ნის ხესა სთლი? რომ არ გცოდნოდა, რომ ეგრე უნდა გამოყვანა გუთანსა, რით მოხსნავდი მიწასა? რომ არ გცოდნოდა, რომელ მიწას როგორ უნდა მოხენა, — ღრმად ჩაშვება ბარ-საკვეთისა, თუ თხლად, — რა გეშველებოდა?

— შენი მტერი იქნებოდა, მე ვიქნებოდი.

— საიღამ იცი ეს ყველაფერი?

— როგორ თუ საიღამ?... მამა-პაპით, შენი ჭირიმე! მაღლობა ღმერთსა, თვალი მქონია — მინახავს, ყური მქონია — მსმენია. გულისყური მქონია — მივხვედრილვარ, ხსოვნა მქონია, გონებაში ჩამრჩენია.

— რაც გინახავს, გსმენია, მიხვედრილხარ, გონებაში ჩაგრჩენია, — ამას სულ ერთიანად რას ეძახი?

პეტრე ჯერ ჩაფიქრდა, თითქო არ იცის რა სთქვასო, მერე კი ისე ჭოჭმა-ნობით წამოიძახა:

— რა ვიცი, შენი ჭირიმე, რას ვეძახი.

— მაინც?

— ჩემ გამოცდილებას, ჭირნახულობას, ჩემ ცოდნასა, შენი ჭირიმე!

— კუჭს გიძღობს ეგ შენი ცოდნა?

— მაგას რაღა პასუხი უნდა, შენი კვნესამე? თითონ შენ კარგად იცი, რომ უმაგისოდ წყალში გადასადგები ვიქნებოდი.

— ეხლა ერთი ეს მითხარ კიდევ: რამდენი შენზედ უფრო მცოდნე კაცია ქვეყანაზედ?

— რა ვიცი, შე დალოცვილო? მგონი, თავზედ იმოღენი ბალანიც არა მქონდეს: მჯობს მჯობი არ დაეღევა.

— იმ მცოდნე კაცების ჭირნახულობა, გამოცდილება, ცოდნა რომ შენსას ზედ დაემატოს, — კარგი არ იქნება? უფრო ადვილად არ გაიძღობ კუჭს, უფრო ცოტა ოფლით ბევრს არ მოიმკი?

— ღვთის წყალობა გქონდეთ, რომ კარგი ის იქნება, მაგრამ ხათაბალა ეს არის, რომ თვალი იმათამდინ არ მიმიწვდება და ყური. საიღამ სადაო, წმინდაო საბაო: ამოდენა დედამიწის ზურგზედ სად ვეძებო მე ისინი, რომ გამოვკითხო რამე?

— მე რომ გაჩვენო იმისთანა რამ, რომ მთელის ქვეყნის ოსტატობა, ჭკვიან კაცების ნაცადი, ცოდნა, თუ მოინდომებ, სულ მუდამ ხელთა გქონდეს, ერთი სიტყვით, რომელ ჭკვიან კაცთანაც გინდა, შორიღამვე გაგალაპარაკო, — რას იტყვი?

— იმას ვიტყვი, რასაც მთელი ქვეყანა ამბობს: ეგ ხომ მისნობა იქნება.

— აბა მაგისთანა მისანია წიგნი.

მე რომ ეს გავიგონე, სწორედ მოგახსენოთ, თავიღამ ფეხებამდინ ჟრჟოლამ გამიარა, არ ვიცი კი რად. ეს კი ვიცი, რომ ჩემ-გარდა სხვასაც ეგ დაემართა: ხალხს, თითქო მზემ დაჰკრაო, სახე გაუნათლდა. პეტრე კი ისე სახტად თვალებდაჭყეტილი დარჩა, თითქო თავბრუ დაესხაო. ისე ატაცებულსავით დიდხანს იქნებოდა, რომ მღვდლის სიტყვებს არ გამოეფხიზლებინათ.

— ეხლა რას იტყვი, წიგნი გიშველის რასმეს, თუ არა?

— ნება მომეცი, — უთხრა გულამომჯდარმა პეტრემ, — ეგ მუხლები გადაგიკოცნო. ჩემი ტუჩები ბევრჯერ მიჰკარებია სხვის მუხლსა და შენისთანას კი არც ერთხელ.

მღვდელმა არ მიუშვა მუხლებამდინ. მაშინ პეტრემ პირნათლად შეჰხედა და გონება-გახარებულმა წამოიძახა:

— დაილოცა შენის ენის პირწყლიანობა!.. ღმერთი მაღლიდამ გიყურებს, შე ღვთისაგან კურთხეულ ადამიანო, რომ მე სულის წაწყმენდისაგან დამიხსენ. წელან გელაპარაკებოდი ბრმა; შვილის ცოდვაში ვდგებოდი, ეხლა, შენის მაღლიანის ენით თვალხილული, გეუბნები: ის მამა შვილის დამლუპავი ყოფილა, რომელსაც შენისთანა ღვთის კაცი გამოუჩნდება შვილის გასაწურთვინელად და არ გააწურთვინებს. ნუ შეჯდება მწყერი ხესა, ნუ იქნება გვარი მისი, ჩემმა შვილმა კი წიგნი უნდა იცოდეს, შენი ჰირიმე!.. მომეცი ხელი, შენი კვნესამე!.. ერთი გემთხვიო!..

გულმომბოზილი პეტრე მივარდა ხელზედ საკოცნელად, მღვდელმა აკურთხა და არ ამთხვევინა კი.

— მაშ დამილოცე მაინც მამის-ერთა შვილი! — უთხრა პეტრემ და შვილი წინ წამოაყენა. მღვდელმა აკურთხა ის ბავშვი და თავზედ აკოცა გაღიმებულმა.

— შვილო! ეს დღე დაიხსომე, — უთხრა შვილსა პეტრემ, — ეს დღე მე და შენთვის მზიანი დღეა.

მღვდელი აირია, ვნახე, რომ მოენამა თვალებიცა. უეცრად მოაშორა თვალი გულამომჯდარ პეტრეს და იმის თავჩაღუნულ შვილსა, თითქო თავის გულის მაღლიანობა უნდა დაუმალოს მამასაც და შვილსაცაო. მღვდელი რომ მიტრიალდა, ერთ ვიდაცა დროულ კაცს თვალი შეასწრო და უთხრა:

— ზაქარიაჲ! არა გრცხვენიან, კაცო, რომ ძმასთან ვერ მოთავსებულხარ, ძმასთან!.. ვინც შეიტყობს, რას იტყვის? სირცხვილია, სირცხვილი! თავზედ ერთი ბეწვიც აღარა გაქვს შავი და მაგისთანა საქმეებს კი სჩადი.

— რა ვქნა, შენი ჰირიმე? — უპასუხა იმან ცოტად შერცხვენილმა, — განა რომ გრცხვენიან, მაგრამ ერთი აჯამი რამ არის, მოუსვენარი. ღმერთია მოწამე, მე უბრალო ვარ.

— ნუ ჰცრუობ მაგ-დროული კაცი, ცოდვაა!.. დღეს არ გეუბნებოდით საყდარში, რომ ქრისტე-ღმერთმა მტრის სიყვარულიც ბძანა, და შენ კი, მტერი კი არა, ღვიძლი ძმა ამოგიძულებია. სირცხვილია!.. უშვილო კაცი ხარ, დროული... თუ კაცისა არა გრცხვენიან, ღმერთი ხომ ყველასა ჰხედავს, რა პირით შეხედები?

— აბეზარსა ვარ მოსული, ამ საყდრის მაღლმა და შენი რისხვა არა მაქვს! ძმარს მაწურებს ცხვირში! სხვა არა იყოს-რა, უფროსი ძმა ვარ...

— მე არ ვიცი! თქვენ ორივე მტყუანები ხართ ღმერთთანაც და კაცთანაც, იმიტომ, რომ ძმები ხართ და ჰჩხუბობთ კი. ამ ხალხთან გეუბნებით შენცა და შენს ძმასაცა: თუ ერთი-ერთმანეთის პატივი არ გექნებათ, საყდარში აღარ შემოგიშვებთ.

ეს რომ სთქვა, აკუთხა ყველანი და გამოემართა შინისაკენ. გამობრუნებაში წინ შეეხალა გლახუკა.

— ოჰ, გლახუკას გაუმარჯოს, ჩემს გლახუკას! — შემოსცინა მღვდელმა, — რასა იქ და როგორა ხარ?

— გახლავარ, შენი ჭირიმე, შენის ლოცვით და კურთხევით, — მიუგო გლახუკამ და ქუდმოშვლებილმა კურთხევა ჩამოართვა.

აკუთხა თუ არა, გადასდო მხარზედ ხელი და ისე ხელგადაჭდობილი წამოვიდა. მე ბევრი რამ გამიკვირდა იმ დღეს და ისე კი არა გამკვირვებია-რა. აბა, გლახუკა ვინ იყო? ერთი უბრალო მოსამსახურე — და მაინც კი მღვდელმა არ ითაკილა და ხელი გადასდო. მაშინ მე რა ვიყავ, მაგრამ ამისთანა თავდაბლობამ ჩემი გული მოინადირა. მეც იმათ უკან ავედევნე.

— სადა ხარ, რომ აღარა ჰჩანდი? — ჰკითხავდა მღვდელი.

— ეს თვე-ნახევარია, რაც გიახელი, — უპასუხა გლახუკამ, — თორემ აქამდინ აღას ვახლდი კახეთშია.

— ერთხელ მაინც როგორ არ მინახულე, ბიჭო! ერთ დროს მე და შენ ხომ მეგობრები ვიყავით, პური ერთად გაგვიტეხია, ერთ ჭერ-ქვეშ დაგვიხველებია, სხვა არა იყოს-რა.

— თქვენმა მადლმა, მოცლა არა მაქვს. ამოდენა სახლი და სახლის ავეჯეულობა ეხლა მარტო მეღა მახარია, ჩემ მეტი აღარავინ ჰყავთ, სულ ყველანი დაითხოვეს, თორემ როგორ არ გიახლებოდით: თქვენზედ უკეთესს ვისა ვნახავ?

— ეგა სჯობია ჩემ ნახვასა, ჩემო გლახავ! შენს საქმეზედ იყავ ბეჯითი, გულმოდგინე, ერთგული, რომ ღმერთიც მადლობელი იყოს და კაციც: რასაც ვიკისრებთ, ის უნდა ავასრულოთ კიდევ. ლუკმა მაშინ არის ტკბილი, როცა კაი კაცობით არის ნაშოვნი. ჩემი ნახვა, ძმავ, ისე საჭირო არ არის: არა კაცი იმოდენა სიკეთეს არ მოგცემს, რამოდენადაც შენის ვალის ასრულება.

ამ ლაპარაკში რომ იყვნენ, ქუჩას ჩამოსცილდნენ. არ ვიცი, ჩემის ფეხის ხმაურობა გაიგო, თუ არა, შემომხედა და, რომ დამინახა უკან მივლეე, მკითხა:

— რაო, ძმობილო, ჩემთან საქმე ხომ არა გაქვს?

— არა, შენი ჭირიმე! გლახუკას მოვდეე.

— მე მეგონა, ჩემთან გინდა რამე, — მითხრა ესა და წავიდა ისევ-ისე ხელგადაჭდობილი.

მე დავშორდი. გლახუკამ რაღაც ლაპარაკი დაუწყო. მე არაფერი აღარ მესმოდა, ისე შორს ვიყავ. მინამ გლახუკა გაათავებდა სიტყვას, მღვდელი შედგა და ორიოდჯერ თავის მადლიანის თვალთ შემომხედა. მაშინვე მივხვდი, რომ ჩემზედ ლაპარაკობდნენ და, სწორედ გითხრათ, გული ამიტოკდა, თითქო იმ ლაპარაკით ჩემი ბედისწერა სწყდებოდა. იმ დალოცვილმა ხელი დამიქნივა. მე ვიწვლიპე ქუდი და, როგორც სალდათი უფროსს, ისე ქუდმოხდილი გამოვეჭიმე. იმან თავის ხელით ქუდი თავზედ დამხურა. მაშინ კი თვალი გაუღწოროე. რა გითხრათ, რა კაცი დავინახე ჩემ წინ!.. ხატებს რომ ჰხატვენ, ის იყო! მადლით,

მადლით იყვნენ სავსენი იმის ჩაფიქრებული თვალები! დიდი მადლი უნდა უტ-
რიალებდეს კაცს გულში, რომ ისე გამოსცეს, გამოატანოს თვალბს, როგორც
იმის თვალბსათვის გამოეცა და გამოეტანა. არ ვიცი, ჩაგონებული რომ ვიყავ,
იმისთვის მეჩვენა ის კაცი ხატად, თუ რა, ეს კი ვიცი, რომ აქამდინაც გულში
ისე ჩამრჩა ჩასახული, როგორც პირველად ენახე. წამოსადეგი კაცი იყო, გამ-
ხდარი სახე ცოტა ფერმკრთალი ჰქონდა. ნაღველს ცოტაოდნად ხელი გაეკრა,
როგორც ემჩნევა ხოლმე მუდამ ზრუნვის ნაჩვევსა და სხვის გულის შემატკი-
ვარსა.

შავი წვერი ჯერ არ ჩამოზრდოდა, ისე ახალგაზრდად მეჩვენა. თავიდან
ფეხებამდინ ისეთი სანახაობა ჰქონდა, რომ, როგორც მზე მზეუჭვრიტასა, კაცის
გულს ერთის ნახვითვე თავისაკენ მიიბრუნებდა.

— შენ წიგნის სწავლა გინდა, ძმობილო? — მიბძანა დალოცვილმა, — თუ
ეგ გულში გედო, წედან რომ გკითხე, რატომ არ მითხარ? რად დამიმალე გულის
წადილი? გულდახურული ჰყოფილხარ. ხომ იცოდი გლახუკასაგან, რომ მე წიგნს
ვასწავლი ხოლმე შენისთანა კაი კაცსა.

ეს რომ მითხრა, გამიღიმა, მომავლო თავზედ ხელი და მოცინარემ გამიქნივა
თავი. მე ჩაედუნე მორცხვობით თავი და ვერა ვუთხარი-რა.

— თავი რას ჩაედუნე? მართო პირუტყვი იყურება დაბლა, კაცმა კი უნდა
ცას უყუროს. თითქო ჩემი შეგრცხვაო... აბა შემომხედე, მეც შენისთანა კაცი
ვარ.

მომავლო ნიკაპზედ ხელი, თავი მაღლა ამიწია და ზედ დაატანა:

— ხუმრობა-გაშვებით, თუ მოწადინებული ხარ წიგნისთვის, მე ოსტატი
და შენ შეგიირდი. ჰა, შენ რას იტყვი ამაზედ?

— რა მეტქმის, შენი კირიმე, მაღლობის მეტი? — ძლივ-ძლივ გავუბედე
ოქმა.

— მაღლობა მერე იყოს. შენი სახელი?

— გაბრიელ.

— მაშ იცი, რას გეტყვი, გაბრიელ? როცა შინაურ საქმეს ბოლო მოუღო,
გლახუკას უთხარ და ეგ მოგიყვანს ჩემთან. ასე კი მოახერხე, არც შინ მოსცდე
საქმეს და არც გარეთ, რომ შენმა წიგნის სწავლებამა შინაურ საქმეს არ დაუ-
შალოს.

— შინაურ საქმეს!.. თუნდ რომ მოვცდე, რა ცუდ საქმისთვის მოვცდები?

— მაგას ვინ ამბობს, ჩემო ძმაო? მაგრამ ის კი სჯობს, რომ არც მწვადი
დასწო და არც შამფური; ერთი საქმე გააკეთო და მეორე კი გააფუჭო, ეგ ცუ-
დია. შენ ხომ ბატონის კაცი ხარ?

— ყმა გახლავარ.

მღვდელმა უგემურად გაიქნია თავი, თითქო შეწუხდაო.

— რაც უნდა იყო, მე და შენ კაცები ვართ, ღვთის შვილები, — მითხრა
პატარა ხანს უკან, — იარე ჩემთან, აი აქვე ვდგევარ. შენ ოღონდ იბეჯითე,

ნურც წიგნზედ ინალვლი, ნურც არაფერზედ, ყველაფერი გექნება. შენ ასეთი ბიჭი სჩანხარ, რომ ორ-სამ თვეზედ გლაზუკასაც გამოეჯიბრები წიგნშია.

მე გამეცინა.

— რას იცინი? არა გჯერა თუ? კაცმა რომ მოინდომოს, კლდეს გაარღვევსო, ხომ გაგიგონია?

— კლდის გამრღვევ კაცს სხვა ფერიც აძევს, შენი ჭირიმე!

— იმ ფერისა იქნება შენც გაცხია: ყველას ღვთის სული გვიდგა, ჩემო ძმაო!

— ღმერთმა ქნას, მეც ეგ მინდა, ნეტავი მეცხოს!

— აი, ეს ბურთი და ეს მოედანი, ვცადოთ: ცდა ბედის მონახევრეაო.

— მე უარზედ არა ვდგევარ, ვცდი, თუნდა კლდემ ქვეშ მომიტანოს.

ეს რომ ვუთხარი, თვალი თვალში გამიყარა, თითქო ჩემი სიტყვა გულს მოჰხვდაო, მერე სახე გაუნათლდა და მითხრა:

— ე! თუ ეგრეა, მაგისტანა გულმაგარსა ვერაფერი ვერ მოგიტანს ქვეშ, თუ მოგიტანს, აუღებო ფეხზედ. აკი გითხარ, კაი ბიჭი ხარ-მეთქი. შენისთანა შეგირდი ოსტატის სიხარულია, მაშ მე და შენ დავძმობილდებით, ჩემო გაბრიელ!

რომ გითხრათ, რომ ამ სიტყვებმა მუხლები მომიდრიკეს, მომანდომეს იმის მუხლებზედ მოხვევნა, — არ დაიჯერებო. ეს ასე კი იყო, მაგრამ იმ ღვთის კაცმა მარდად დამცა ხელი მხარშია და ისე ღონივრად ამზიდა ერთ ფეხზედ წამოჩოქილი, რომ როგორც ლურსმანი, ისე დამაყენა ფეხზედ. არ იყო, რომ ცოტა ნათაქილევსავით არ მითხრა:

— ეგ მეორედ აღარა ქნა, ცოდვაა!.. მაგისტანა თაყვანი მარტო ღმერთს შეჰფერის!..

— ჩემი ღმერთი შენა ხარ! — დავუძახე მე აღტაცებულმა.

— აგე, შენი ღმერთი სად არის, — მაჩვენა ცაზედ, — მე იმისი ცოდვილი მსახური ვარ, შე გულფიცხო.

მე სულელმა რა ვიცოდი მაშინ იმისთანა კაცის ყადრი. ბატონი რომ სადღილიდამ ჩამორჩომილ ნესვის ქერქს მომიგდებდა, მაშინვე მუხლზედ საკოცნელად კინწისკვრით წამაბარბაცებდნენ, ამან კი ობოლს, ოხერს ძმობა დამიპირა, ყმასთან არ ითაკილა ძმობა, ყმასთანა, რომელსაც, როცა კი ბატონი მოიწადინებს, ქოფაკს ძაღლზედაც გასცვლის. მოდი და ნუ მოიდრეკდი იმის წინ მუხლსა. მე მახსოვს დიდი ბატონი, ხომ კაი კაცი იყო, მაგრამ მაინც გული მოეფხანებოდა, როცა მე მუხლზედ ვაკოცებდი ხოლმე. მე მეგონა, ამასაც ამით ვაამებ, ის კი არა თუ მიწყინა და ჩემს რეგვენობას აპატივა... მაშინ მიკვირდა ეგრეთი ქცევა მღვდლისა, ეხლა კი მესმის!.. თურმე კაი კაცს თავისი გულივე მაღლს უხდის; მაშინ ეგ რა ვიცოდი? რა კაცი იყო!.. არა, მე ეხლა რომ მაგონდება იმისი საქმეები, მგონია, რომ ცილამ იყო ჩამოსული, რომ კაცს ქვეყანაზედ აჩვენოს კაცობა. ვაი, რომ ბედმა ქვეშ მომიტანა იმისგან წახალისებული თავმომწონე ბიჭი და აი, ველარ წამოვუდექი, თორემ ვინ იცის? იქნება მეც შემძლებოდა კაი კაცობა..

გული თოფის-წამალსავით მიფეთქდა, გონება მიხურდა, რაღაც ღონე მომეცა და ატაცებულსავით შევძახე:

— შენ ღვთის მსახური იყავ და მე კი შენი ვიქნები. ჩემი მადლობა ეგ იქნება, სხვა-რიგად მე გადახდა არ შემიძლიან.

— აგე, მადლობის მთქმელი სად არის, — მანიშნა ცისკენ, — ის ეხლა იქიდან ორივეს დაგვყურებს...

— და შენს სიკეთეს თავის გულის-ფიცარზედა სწერს, — ვუთხარი მე და გავაწყვეტინე სიტყვა. ეს ჩემი სიტყვა თითქო გაუკვირდა, გაოცებით შეხედა გლახუკასა, გლახუკას კიდეც პირი დაეღო და გაშტერებით გვიყურებდა.

— ცეცხლი ყოფილა შენი გული, — მითხრა პატარა ხანს უკან მღვდელმა, — ყური მომიგდე, დღეს შენ დაგჭირდი, ხვალ აუ ზეგ შენ მე დამჭირდები, „სოფელი ასე მქნელია“, დრო მოგვივა, გავსწორდებით, ხომ გაგიგონია: მთა მთას არ მოხვდება, კაცი კი კაცსაო. არა, გლახუკავ?

— მართალი ბძანებაა, — უთხრა გლახუკამ.

— ჰმ, — ჩავიციინე მე, — გულს მირბილებ, ბატონო, მე მიგიხვდი. შენისთანა კაცს იმისთანა რა გაგიჭირდება, რომ ჩემისთანას შველა შეეძლოს?

— მითომ რატომო?... ტაბიკი ხომ რა არის, უბრალო ჩხირია, იმ ქვეება ურემში არც კი სჩანს, უმისოდ კი ურემს ვერ შეაბამ. ეგრეა ყველაფერი, ჩემო ძმაო, დიდი თუ პატარა ერთი-ერთმანეთისთვის საჭირონი ვართ, თუ დღეს არა, ხვალე მაინცა. არა შემიძლიან-რაო?... კაი კაცობა არ შეგიძლიან?... მაშ რა-და კაცი ჰყოფილხარ?... ღვთის სული რად გიდგა?... მე შენ დამიჯერე, წადილი იყოს, თორემ შეძლება ყოველთვის იქნება. აი, ვთქვათ, შენ რომ წიგნს ისწავ-ლი, — დაჯერებული ვარ, რომ მალეც ისწავლი, — შენც მონახე შენისთანა კაი ბიჭი და იმასაც ასწავლე, ვალს მაგით მოიშორებ, ვითომ იმისთვისაც მე მისწავ-ლებია და მე მიქნია სიკეთე. მეტი რა მინდა, რომ ჩემი სახელი ლოცვით მოვახსენებო შენისთანა კაი კაცსა. ბევრჯერ იქნება, ჩემო გაბრიელ, შეგირდი შენ რომ დაგლოცავს, მეც მომიგონებს: „ღმერთმა აცხონოს შენი მასწავლებელი“. ის ლოცვა საიქიოს წინ გამიძღვება, ღმერთამდინ აქედამვე გზას გამინათებს. მე ეგ მეყოფა, შენც შენს ვალს მოიშორებ. მერე რა-რიგად? ისე, ნეტავი, ყველამ მოიშოროს! არა შემიძლიან-რაო? ღმერთს შენთვის გონება, გული მოუცია, ავარ-ჯიშე, მინამ სიცოცხლე შეგწევს. გონება — გზას გაგინათლებს, გული — გაგიბო-ბობს, ღმერთი ძლიერია... ყველას გულში, — ბატონია თუ ყმა, მე ვარ თუ შე-ნა, — ღვთისაგან ანთებული ცეცხლი ანთია; ის ცეცხლი არ უნდა გავაქროთ, თუ რომ გვინდა პირნათლად შევეყაროთ ჩვენ გამჩენსა. ის ცეცხლი მეც, შენც და სხვასაცა ხანდისხან იმისთანა საქმეს გვაქმნევიანებს, რომ ქვეყანას აკვირ-ვებს... რა ვუყოთ, რომ მე და შენ დღეს პატარები ვართ? ვინ იცის, ძმაო, ხვალ ბედი რომ გადატრიალდება, ვინ წინ მოექცევა და ვინ უკან?... რაც შეგვეძლოს, ჩვენ ისა გქნათ, ღმერთიც ჩვენგან იმასა თხოულობს და კაციცა...

დიდი ხანი მელაპარაკა და ბევრი რაღაცები მითხრა, მაგრამ ხსოვნამ მიღ-
ლატა და ეხლა არ მაგონდება. ეს კი ვიცი, რომ იმის სიტყვებმა ძლიერ ჩამაფიქ-
რეს და მას შემდეგ, თუნდა ჩემი სულთამხუთავი ყოფილიყო, თამამად თვალს
გავუსწორებდი. აქამდინ კი კაცისაც მრცხვენოდა.

— რამდენი ხანი ვყოფილვარ მე მაგასთან, — მითხრა გლახუკამ, მღვდე-
ლი რომ წავიდა, — და მაგისტანაები ჩემ დღეში ჩემთან არ უთქვამს.

— ყველაფერი ბედი ყოფილა, ჩემო ძმაო, — ვუთხარი მეცა.

— არა, ძმაო, ეგ ბედის საქმე არ არი.

— მაშ ვისი საქმეა?

— ღმერთისა, რომ შენ ეგრეთი გაუჩენიხარ.

არ ვიცი ეს რისთვის მითხრა. თქმა ამისა და იმისი გაბრუნება ერთი იყო.
მეც ავიღე თავი და ჩაფიქრებული წაველ შინისაკენ.

V

თქმა აღარ უნდა, რომ მეორე დილით, რაკი ჩემი საქმე გავათავე, გულმა
მღვდლისაკენ გამიწია. მე გლახუკას გამოვკითხე მღვდლის სახლი და მარტოკა
წავედი. შევალე დაბალი ქუჩის კარი. დერეფანში ერთი უბრალო ტახტი დამხვდა,
ზედ ისხდნენ შვიდიოდე პატარა ბიჭები. შუაში თავმოხდილი იჯდა ჩვენი მღვდე-
ლი. ზოგს აწერინებდა, ზოგს აკითხებდა. იქით, პატარა მოშორებით, ვიღაც დე-
დაბერი კედლის პატარა ბუხრის წინ ქვაბებს დასტრიალებდა. თვალი შემას-
წრო თუ არა, მღვდელმა გამიღიმა: ოჰ, გაბრიელს გაუმარჯოს, — დამიძახა
მაშინვე.

მე თავი დავუკარი და კურთხევა ჩამოვართვი.

— მალე გცოდნია, ძმობილო, პირობის ასრულება, — მიბძანა ხელახლად.

— შენას წყალობით და ჩაგონებით, შენი ჭირიმე! — მეც ვუპასუხე.

— ვითამ?

— რა ვიცი? მე ის კი აღარა ვარ, რაც შენამდინ ვიყავი და.

— მეფერები თუ?

— მე არ მოგიკვდე, გაბრიელმა მაგითი შენ გული არ აგაყრევინოს!

— თუ ღმერთი გწამს, მითხარ: რამდენი წლისა ხარ?.. — მკითხა და არ
ვიცი რისთვის გადამიგდო ბანზედ სიტყვა!

— მგონია, თოთხმეტ-თხუთმეტისა ვიქნები...

— თოთხმეტ-თხუთმეტისა... — გააგრძელა სიტყვა, თითქო არა სჯერაო და
დაფიქრებით თვალი თვალში გამიყარა.

— რაზედ მკითხე, შენი ჭირიმე?

— ისე გკითხე. მე... სწორედ გითხრა... მეტისა მეგონე... — ეს ისეთ ჭოჭ-
მანობით და შესვენებით მითხრა, თითქო სიტყვა არ დაათავაო და შუაზედ გაწყ-
ვიტაო. — აი, დედავ, — მიუბრუნდა უცბად მღვდელი დედაბერსა, — წუხელ რომ
გითხარ გაბრიელი — ეს არის. თოთხმეტის, თუ თხუთმეტის წლისა ყოფილა...

ბებერმა შემომხედა და სთქვა:

— ღმერთმა გაუზარდოს თავის დედ-მამას სასახელოდ.

მე არ გავაგრძელებ ჩემ წიგნის სწავლასა, ისეცა გრძელდება ჩემი ამბავი და ვფიქრობ — თავი არ მოგაწყინო. მარტო ამას კი ვიტყვი, მამა შვილს ისე როგორ მოექცევა, როგორც ის ჩვენ გვექცეოდა. დალოცა ღმერთმა იმისი გზა და კვალი! ცალი არ ჰყვანდა ქვეყანაზედა. მე მალე მიმახვედრა წიგნსა. სამ-ოთხ თვეზედ არამც თუ წიგნის კითხვა შემეძლო, ლოცვებიც გავიზებირე, დღევანდლამდინ მახსოვან. მარტოობაში ღმერთს დღესაც იმ ლოცვების სიტყვებით ველაპარაკები, ისინი მიკვალავენ ცისაკენ გზასა და დღე-და-ღღე იმათთან ვაყოლებ სულსა. ღმერთო! შენ გაუნათლე იმასაც გზა სააქოსაც და საიქიოსაც! თუ შენი სული ჩაჰსახებია ვისმე ქვეყანაზედ, ის იმათში პირველია.

არ გასულა სამი-ოთხი თვე, რომ სხვა შევირდებს დამაშორა. მიბძანა: „შენ, ჩემო გაბრიელ, შავარდენი ჰყოფილხარ. მე და შენ უნდა ცალკე ვიაროთ: სხვა შევირდები ტაატით მიდიან, შენ კი მიიბი. ამას იქით ისინი დილაობით ივლიან, და შენ კი საღამოობით მოდი ხოლმე. მოდი, მოვუჯდეთ წიგნსა, შენ მე წამახალისე, მე კიდე შენ წაგახალისებ“.

მე ძალიან მოვწონდი იმ დალოცვილსა. მიქებდა ხოლმე გულისყურს და მიხვედრასა: „ვიციო, — ზედ დაატანდა ხოლმე, — შენ მაგითი თავს არ გაიზვიადებ, ჭკვიანი ბიჭი ხარ, იმიტომ პირში გეუბნები“.

გავიდა რამდენიმე დრო, წიგნი კარგად დავიხელთავე, წერაც გავიკეთე. ერთხელ, როცა წიგნის კითხვა გავათავე და ნაწერიც მომიწონა, მომისვა გვერდით და დამიწყო თავისებურად ლაპარაკი. ეგ იმან ხშირად იცოდა ხოლმე, როცა კი დავაჯერებდი, რომ მაგითი შინ საქმეს არ მოვცდებოდი: მეც, როგორც მოგესხენებათ გათამამებულ კაცის ამბავი, ვკითხავდი, ვებაასებოდი, და, — არ ვიცი, ჩემი სიტყვა-პასუხი მოეწონა, თუ რა, — მიბძანა: „შენ, ჩემო გაბრიელ, ერთი კაი წიგნი მინდა გაჩუქო“.

აღგა, გამოალო პატარა თახჩის კარი და გადმოიღო ერთი დაბეჭდილი წიგნი.

— აი, ძმაო, ეს წიგნი არის ქართველების გულის საუნჯე. რაც კი რამ გვაქვს ჩვენს ენაზედ, ამას ჯერ არა სჯობია-რა. თამარ მეფე ხომ გაგიგონია?

— როგორ არა, ღვთისნიერი რამა ყოფილა.

— ღვთისნიერიო!.. რას ამბობ? თუ წელში გამართულა როდისმე ჩვენი ქვეყანა — ეგ იმის მეფობის დროს გაიმართა; მზეს თუ როდისმე საქართველო გაუნათებია და გაუთბია — იმის დროს ყოფილა; სიტყვას თუ ძალა გამოუჩენია, გულსა სიმტკიცე, მკლავსა სიმაგრე — ეგ დალოცვილის მეფის თამარის დედობის დროს მომხდარა! ის დედა იყო, ჩვენ შვილები... დრო ყოფილა, ჩემო ძმაო, ქართველობით თავი მოგვიწონებია. ტყუილად კი არ არის ამ წიგნში ნათქვამი: „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხედი.“ დედაკაცი იყო, კურთხეულ არს სახელი მისი! და დედაბოძად კი შეექმნა ჩვენს ქვეყანასა...

— ეგ წიგნიც იმან დაწერა?

— არა, იმ ღვთისაგან დალოცვილსა ერთი კარისკაცი ჰყოლია, შოთა რუსთაველი, იმას დაუწერია.

— ეს სულა?
 — სულ. თავიდან ბოლომდინ გალექსილია. ძნელი გასაგები კი იქნება მაგრამ ერთი-ერთმანეთს ვუშველით და გავიგებთ. ბევრგან იმის სიტყვები გაჭირებაში გულს მოგფხანენ, ჭირს გაგიადვილებენ, გულს და გონებას გაგიწვრონიან და სიკეთისათვის წაგახალისებენ.
 — საღმრთო რამ არის?
 — ყველაფერი საღმრთოა, ჩემო ძმაო, რაც კაცის გულს გაუთბია, თითონ დამწვარა, ზღაპრისა არ იყოს, სანთელსავით და სხვისთვის კი გაუნათებია. კაცი ის არის, ჩემო ძმაო, რომელიც თავის გონების ნამუშევარს, გულის სიკეთეს, ხიდად გასდებს, რომ, თუ არ თითონ, სხვამ მაინც მშვიდობით გაიაროს. იმ ხიდას ზედ ამჩნევია ყოველთვის ღვთის მადლი, მაშინ ყველაფერი საღმრთოა. მაგრამ რას გეუბნები? აქ ერთგანა სწერია:

„უნდა კაცი კაცისათვის
 სიცოცხლისა არ დამრიდად,
 გული მისცეს გულისათვის,
 სიყვარული გზად და ხიდად“.

მგონია, ეგრე სწერია, თუ ხსოვნამ არ მიღალატა. საღმრთო არ არის, მას არ არის? ქრისტე-ღმერთმაც ეგ არ გვიბძანა?..

გაოცებული ვუყუარებდი მღვდელს. სახე გამოეცვალა, თვალიც გაუნათლდა, გული შეეძრა, აუტოკდა, თითქო მკერდში არ ეტევაო. ვატყობდი, რაღაც უნდა ეთქვა კიდეც ჩემთვის, მაგრამ აღარა მითხრა-რა და სიარულში გააქარწყლა გულის წადილი.

— ვისაც უნდა, რომ ღმერთი ასახელოს და ადიდოს, — სთქვა პატარა ხანს უკან მღვდელმა თავის-თავად, — იმან ორი სახელი უნდა იქონიოს: ერთი აქ დასარჩენი, მეორე თან წასაყოლი.

ისევ ჩაფიქრდა. ეს რომ სთქვა, აქეთ-იქით დაიწყო სიარული, თითქო მე დავავიწყდიო. მაგრამ ბოლოს ისევ მოვაგონდი, მომიბრუნდა და მითხრა:

— აბა წავიკითხოთ.

მომიჯდა გვერდით, გადამიშალა თითონვე რამდენიმე ფურცელი და მომცა. დავხედე იმ ადგილს, სადაც თითი დამიდო, ეწერა: „ამბავი პირველი როსტევან არაბთა მეფისა“. მე ვუთხარი:

— რატომ თავიდან არ მაწყებინებ?

— ნუ აჩქარდები, ყველაფერი თავის დროზედ უნდა. თავი უფრო ძნელია, მგონი, შენთვისაც და ჩემთვისაც; თუნდ ეგ არ იყოს, ამბავი აქედამ იწყება. მერე, როცა მე და შენ კარგად მივხვდებით, მაშინაც მოვესწრობით მაგის გადაკითხვასა.

მეც დავუჯერე. იმ დღიდან დავიწყეთ მე და იმან „ვეფხვის-ტყაოსნის“ კითხვა. მაშინ ვიქნებოდი ჩვილმეტ-თვრამეტის წლისა. ის დღეები ჩემთვის უღ-

რუბლონი იყვნენ!.. წავიდნენ და არ მობრუნდებიან უკან... რა ვუყოთ? გულს ხომ ისევ ეტყობა. იმათი სიტბო, ესეც ნუგეშია.

ის ბევრგან შემაყენებდა ხოლმე და მკითხავდა: „გესმისო“? თუ ვეტყოდი „მესმის“, ხომ რა კარგი, თუ არა და მომიყვებოდა და თითონ იმ წიგნზედ უარესად არ მელაპარაკებოდა. იმ ალაგთან რომ მოვედი, საცა სწერია: „რასაცა გაცემ, შენია, რაც არა — დაკარგულია“, — მახსოვს დიდხანს შემაყენა. ამისთანა სიტყვებზედ უყვარდა იმას შედგომა და ბაასი. მაშინდელი სიტყვები, რა მაშინდელი! რაც რამ უთქვამს ჩემთვის, დღევანდლამდინ სიზმარივით დამახსოვდა.

— გესმის ეგა? — მკითხა, — სახარებაში ქრისტე-ღმერთი ერთს იგავსა ბძანებს, თუ არ მოგწყინდება, გეტყვი. თურმე ყოფილა ერთი ბატონი, რასაკვირველია, მოსამსახურეებიც ჰყოლია. თითონ სხვაგან დაუპირებია წასვლა, დაუბარებია მოსამსახურეები და ფული დაურიგებია; ერთისათვის ბევრი მიუცია, მეორისა და მესამისათვის ერთი-ერთმანეთზედ ნაკლები და უთქვამს: ასარგებლეთ და, როცა მოვალ, სარგებლით დამახვედრეთო. თითონ წასულა. იმ ორ მოსამსახურეს ჰკეცა უხმარიათ, ბატონის ბძანება აუსრულებიათ და, რაცა ჰქონიათ მიბარებული, ერთი იმოდენა კიდევ მოუგიათ. მესამე კი ერთი უჯიშო რამა ყოფილა, უმაღლო, მცონარე; უფიქრია — მოგებას ვინა ჩივის, ესეც არ დავკარგოვო. აულია და მიწაში ჩაუფლავს. ბატონი რომ მობრუნდა, მოიწონა ორივე მსახურის მადლიანი საქციელი, მესამეს კი გაუწყრა, წაართო ის ფული და იმათ მისცა ვისაც მოგებით ეარნათ. მესამე კი ხელცარიელი დარჩა. მიწაში ჩაფლა საწყალმა — არ დამეკარგოსო, მაგრამ ბოლოს მაინც კიდევ დაჰკარგა. რომ გაეცა კი, იმისი იქნებოდა. ბატონი ღმერთია, იმისი მსახურები — ჩვენა ვართ. ღმერთმა ყველას გონება და გული, სიკეთის შეძლება დაგვირიგა, ზოგს, მართალია, ცოტა, ზოგს ბევრი, მაგრამ ბევრს ბევრი მოეკითხება, ცოტას — ცოტა. იმისთვის კი არ დაგვირიგა, რომ იმ ზარმაც მონასავით კიდობანში, ან მიწაში დავემალეთ, — იმისათვის, რომ ბევრი გაჭირებულია ქვეყანაზედ, უნდა გავცეთ, რომ მოვიგოთ რამე, თორემ ხელცარიელები დავრჩებით, როცა ღმერთი მოგვკითხავს. ამიტომაც არიან ეგრე გულმართალნი ეს სიტყვები: „რასაცა გაცემ, შენია, რაც არა — დაკარგულია“. ის ღვთის მადლი, რომელიც ყოველ კაცსა თავდაპირველვე ჩაგვსახებია, ჩვენთვის დაკარგულია, თუ სიკეთე არ მოვაგებინეთ.

ამას რომ მიბძანებდა, ამ დროს, ჩვენ რომ ვისხედით, იმ პატარა ოთახის კარი გაიღო და შემოვიდა მიკონკებულ ჩადრში შეხვეული ერთი ღარიბი დედა-კაცი. მღვდელი მუთაქაზედ წამოყუდებული იყო, მაშინვე გასწორდა.

— მარიამს გაუმარჯოს, მარიამს!.. — დაუძახა მღვდელმა — შენი ქმარი როგორ არის?

— რალა როგორ არის, შენი ჭირიმე, — უპასუხა გულანატირად დედაკაცი, — ავად შენი მტერი იყოს, ავად ის არის. იმ დღეს, დედათქვენმა რომ წამალი უბოძა, იმან ცოტად არგო; მაგრამ დღეს კი დილაზედ ტკივილები ისევ აეშალნენ. არ ვიცი, რა ექნა? გული ხელთ აღარა მაქვს იმის მაყურებელსა. ლა-

მის ღმერთმა ჩემზედ ხელი აიღოს. ის ამ ქვეყნისა აღარ არის, შენი ჭირიმი... რა მეშველება, რომ ღმერთი გამიწყრეს...

დედაკაცს ტირილი მოერივა და სიტყვა ველარ გაათავა. მე მღვდელს შევხედე. ერთმა მწუხარების ფერმა გადაჰკრა სახეზედ, დალონდა, წარბი შეეკრა, თითქო გულში ისარი გაეყარაო. საკვირველია, ღმერთმან იცის! როგორ ეტეოდა ამოდენა ხალხის გულის-ტკივილი იმ ერთ გულშია... დაილოცა ღვთის სიძლიერე, იმისი გზა და კვალი გაუგებარია.

მღვდელი აღგა, დაიწყო წინ და უკან სიარული. არა უთხრა-რა, თითქო აცლის, ჯერ გული მოიბრუნოსო. ბოლოს კი, ჰნახა რომ დედაკაცი ტირილს არ ეშვება, მოუბრუნდა და იმ მადლიან და სანდო ხმითა, რომელიც იმისაგან მერეც ხშირად გამიგონია და მინამ პირში სული მიდგას არ დამავიწყდება, უბძანა დედაკაცსა:

— ნუ სტირი, დედი... სულმოკლეობა ღვთის საწყენია. ღმერთია მოწყალე, იმისი ნუგეში დიდი არის, ღმერთი არის ყველას მფარველი, მოჭირნახულებე ადამიანი იმას უყვარს; რაც უნდა მოხდეს, უნუგეშოდ არ გაგიშვებს. ნუ სტირი, ნუ! ღმერთს მიენდე და კაცის სიკეთესა. ნუ სტირი!

— რა ვქნა, შენი ჭირიმი? ცრემლი, — წაიქვითინა ბებერმა, — მწუხარების შვილია... თავის-თავად მოდის, როცა გული იწურება.

— მართალია, დედი, მწუხარების შვილია, მწუხარებას ალბობს, მაგრამ გონების თვალს არ უნდა მოერიოს ცრემლი. საქმის დანახვა სჯობს ცრემლით თვალების აბმასა. თუნდა ეგ არ იყოს, შენ ქმარს საცრემლო რა სჭირს? დედი-ჩემის წამალმა ხომ არგო, კიდევ წაიღე, შე დალოცვილო!

— დიაღ, შენს მადლს ვენაცვალე, მაგისტვის გიახელ, — უთხრა ისევ გულამომჯდარად დედაკაცმა და მერე ხმა-წყვეტით ზედ დაატანა, — ერთი საქმე კიდევ მაქვს თქვენთან...

— მიბძანე, — მიუგო მარდად მღვდელმა.

— ხომ იცით, თქვენს მეტი პატრონი არა ჰყავს ჩემისთანა უნუგეშოს. მრცხვენია, რომ გლახასავით თქვენ შემოგყურებთ და გაწუხებთ, მაგრამ...

— კარგი, დედი, მესმის, — არ გაათავებინა მღვდელმა. — დედი! — გასძახა მეორე ოთახში თავის დედასა, — მარიამს შენთან საქმე აქვს. წადი, — უთხრა დედაკაცს, — დედა-ჩემმა იცის...

— აი, აგრემც ღმერთი გადღეგრძელებს ქვრივისა და ოხრის ნუგეშად, აგრემც ღმერთი გადაგიხდის ღარიბის გაკითხვის სამაგიეროს, აგრემც...

— კარგი, კარგი... — კიდევ არ დააცალა სიწითლე-მორეულმა მღვდელმა, თითქო შერცხვა და მადლობას თაკილობსო, — ღმერთმა გილხინოს. წადი, დედი, შენს ქმარს მალე მიეშველე. ნუ იტირებ კი. ცრემლი ისე არ არგებს, როგორც შეაწუხებს. უთხარი შენს ქმარს: მეც დილაზედ ვინახულებ, ღმერთია მოწყალე-თქო, ყველანი მშვიდობით ვიქნებით-თქო.

დედაკაცი რომ გავიდა, მღვდელს მაინც გული არ დაუამდა, კიდევ იმის ფიქრში იყო.

— მართლა რომ შესაბრაღისია ეგ საწყალი, — სთქვა მერე, — ქვეყანაზედ მაგ ქმრის მეტი შემნახავი არავინა ჰყავს. შვილი მაგას არ შერჩა და ძმა, დარჩება ისე უპატრონოდ, უბედურად. კაი კაციც იყო მაგის ქმარი. მართალია, გამოწურულ ოფელში ამოვლებულ ლუკმასა სჭამდა, მაგრამ კაი კაცობაც მაგაშია; მაგით რჩებოდა ის და არჩენდა თავის ცოლსა, ეხლა რა ეშველება? დაილოცა, ღმერთო, შენი სამართალი!..

— მართლა რომ დაილოცა ღვთის სამართალი! — მივატანე მეც იმის ქცევისაგან გულგახარებულმა, — დაილოცა ღვთის სამართალი, შენისთანა კაცს არ დაღვეს ქვეყანაზედ ქვრივ-ოხრის და უპატრონოს ნუგეშად. შენმა სიტყვამ ეხლა იმას ცრემლი მოსწმინდა. დაილოცა ღვთის სამართალი! მაღლიან კაცს თან აადევნებს უბედურსა მხარის მისაცემად.

ხმა არ გამცა, ყური მომარია. საკვირველია კეთილი კაცი! სარკეში ჩახედვა ეჯავრება, თავის-თავის დანახვა ეთაკილება, ეზარება. რაც უნდა უყავ, თავის სიკეთეს კი ნუ დანახვებ. მაგრამ რა? ღმერთი ხომ ჰხედავს და ხელის გულზედ სწერს... დედამიწის სარკე ზეცა არის, ის გადიცემს ხოლმე წუთის-სოფლის საქმესა...

VI

თუ გული გაქვთ, თქვენვე იგულებთ ეხლა: რა იქნებოდა იმ დედაკაცისათვის ის მაღლიანი ნუგეში იმ მაღლიან კაცისა! მართალია, მღვდლის ლიტონი სიტყვა უკვდავების წყარო ხომ არ იყო, რომ მკვდარი გაეცოცხლებინა, მაგრამ მაინც კიდევ დიდი საქმეა ისეთი ღვთისნიერი გულშემატკივრობა. „ღვთის ნუგეში დიდიაო“, — სთქვა მღვდელმა. მე რომ ვნახე, არც კაცისა ყოფილა ნაკლები. თქვენ რომ როდისმე გაგჭირებოდათ, მაშინ შეიტყობდით — მწუხარისათვის, იმედგადაწყვეტილისათვის ცარიელი სიტყვა, თუ ნამეტნავად იმ სიტყვაში გულის სითბო და სიმართლეც ურევია, მაშინ შეიტყობდით, — ის ცარიელი სიტყვა რა ტკივილის დამყუჩავი რამ არის!.. ასე გგონია, იმ სიტყვებმა ნახევარი ნაღველი თან წაიღესო, ისეთი ლოდი აგეცლება გულიდან. სიტყვა ხომ არაფერია და კაცს არაფრად უღირს, მაგრამ რამდენი კაცია ქვეყანაზედ — მოძმესათვის ისიც არ ემეტება. ესეც კია, ზოგმა თუნდ გამოიმეტოს კიდევ, გაჭირებულ გულს არ მოხვდება, ვერ მიაღწევს გულამდინა. ამისთანა კაცები გულს ვერ მოჰფხანენ გაჭირებულსა და ვერც ნუგეშსა სცემენ. მზე ზამთრისა ყვავილს ვერ ამოიყვანს.

მღვდელი, ის დალოცვილი მაღლით სავსე მღვდელი, იმისთანა არ იყო. დედაკაცი რომ ატირდა, მაშინ რომ შეგეხედნა, გული იმისი თვალებში გამოიხატა და ზედ ეწერა: „რა ვქნა, დედი? ჩემი სისხლი რომ მოარჩენდეს შენს ქმარსა, ძარღვს გავიხსნი და დავალევიანებო!“ ამისთანა კაცის სიტყვა მწუხარებას შუაზედ გაარღვევს და აბრეშუმის ხელსახოცსავით ღბილად მოსწმენდს თვალიდან ცრემლსა.

როგორც შემეძლო, ხომ გითხარი, მღვდელმა რა უთხრა დედაკაცსა. დიდი არაფერია, მაგრამ დამიჯერე, რომ იმ ნათქვამმა იმ დედაკაცს თავისი გულის ნალველი იმ ოთახში დააგდებინა და ის კი გაისტუმრა ნუგეშითა. მზე რას უზამს იმოდენას დამზრალს ყვავილსა, რაც თბილი სიტყვა დაჩაგრულს გულსა!.. ოო!.. სითბო?.. დიდი რამ ჭრი!.. დედამიწის ზურგი იმითი აყვავდება ხოლმე, წუთის-სოფლის ცხოვრება იმითი მოისხამს ყვავილსა! მაგრამ რა სიტყვა!.. ცარიელ სიტყვას ის მღვდელი არა სჯერდებოდა. მერე შევიტყე, წელიწად-ნახევარი თურმე ინახავდა — თითონ ღარიბი — დაგდებულ ქმარსა და ცოლსა.

შენ ღვთის გამგებლობას უყურე! ის-ის იყო, კაცის გულის სიკეთეზედ მელაპარაკებოდა, ღმერთმა ისე მოიწადინა, თვალით დამანახვა ის, რაც სიტყვიერ მღვდელმა ჩამაგონა. სწორედ სასწაული იყო ღვთისა, რაღა იმ დროს შემოვიდა ის დედაკაცი, რომ, რაცა სთქვა, ის ჩემ თვალწინვე აესრულებინა. გინდა დაიჯერე, გინდა არა, მე კი ვიტყვი მართალსა: ერთი მაშინ მოხდა ეგ სასწაული, მეორედ კიდევ მაშინ, როცა იმ ადგილას მივედი, საცა სწერია:

„ვერ დაიჭირავს სიკვდილსა
გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანი,
მისგან ყოველი გასწორდეს,
სუსტი და ძალგულოვანი,
ბოლოს შეჰყარნეს მიწამან
ერთგან მოყმე და მცოვანი,
სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა
სიკვდილი სახელოვანი“.

სწორედ იმ დროს ქუჩიდან ერთი აყალმაყალის და ალიაქოთის ხმა შემოვიდა. ხომ მოგახსენეთ, მტკვრის პირას ვიდექით-მეთქი და მღვდელიც ხომ იქავე იდგა. მღვდელი გაფითრდა და ისე, როგორც იყო, უცბად ეცა ქუჩის კარებსა. მეც გამოვედი გარეთ. საღამო ხანი იყო. ხალხი — დიდი თუ პატარა, — ერთი დაქანებული საურმე იყო მტკვრისკენა, იქით მივბოდა.

— რა ამბავია, ძმებო, რა ამბავია? — დაუყვირა ხალხს მღვდელმა.

— რაღა რა ამბავია, შენი ჭირიმე! კაცი ირჩობა, — დაუძახა ვიღაცამ.

ამის თქმა და მღვდლის ფეხის მოსხლეტა ერთი იყო. ისე თავშიშველი გაფრინდა გაფოთებული. მეც უკან გამოვუდექი. ჩავედით. ხალხი და დედაკაცობა შეგროვილი იყო მტკვრის გადასახედზედ. იმათი ჟღავი-ჟღუვი, ალიაქოთი კაცს დააყრუებდა. დედაკაცების საცოდაობას კი ნულარ მკითხავთ, სულ „ვიშ! ვიშ!“ გაჰქონდათ. რომ დაინახეს მღვდელი მოდისო, ერთობ სიხარულით დაიგრიანეს: „მღვდელი მოვიდა, მღვდელი! მადლობა ღმერთსა, ქრისტიანი სული აღარ დაირჩობაო!“ სჩანს, შენი ჭირიმე, იმ მღვდლისაგან კვლავაც ბევრი მაგისტანები ენახათ, რომ ეგრეთ იმედი ყველას მოეცა.

მღვდელმა ხმა არავის გასცა, ზედაც არავის შეჰხედა, იმისი თვალები მოუსვენრად დაჰყურებდნენ მტკვრის დენასა, თითქო უკანასკნელი საუნჯე იქ ელუპებო. თვალის დახამხამების უმაღლესი გაიძრო ტანისამოსი და გადმოყარა ჩემკენ. ერთს წამს კი, მინამ იხდიდა, მტკვრისათვის თვალი არ მოუშორებია. მე შევხედე: გაფითრებული იყო და დაღონებული. ერთი ეს კი სთქვა: ირჩობა ჩვენისთანა ადამიანი და არავინა შევლის? შემდეგ სწრაფად გადისახა პირჯვარი, ახსენა სახელი ღვთისა, იშვირა ფეხი და გადავარდა წყალში. მაშინ კი თან გადაჰყვა ტყაბა-ტყუპით შვიდიოდე ბიჭი, თითქო მღვდლის საქციელმა წაახალისაო.

ცოტა ხანს თვალიდამ დავეკარგე მღვდელი. მე იმისი დარჩობის შიში მომეცა. „რა ვქნა, ხომ არ დაირჩო“ — წამოვიძახე ჩემ თავად. „ჰმ, — ჩაიცინა ჩემ გვერდით ერთმა კაცმა, — მაშ შენ ეგ ვერ გიცვნი, — მიპასუხა მე და გაშტერებით თვალი წყალს ააყოლა, — მაგას ღვთის კაცს ეძახიან, არც წყალი ერევა მაგ დალოცვილს, არც ცეცხლი ეკიდება. აგე, თუ არა გჯერა, სად ამოჰყო თავი!“ — გამიშვირა თითი და დამანახვა გახარებულმა მღვდელი.

მივიხედე, თითო ხელის მოქნევაზედ ის დალოცვილის-შვილი ერთ დიდ ალაგს გადაინაცვლებდა, როგორც გემი, ისე არღვევდა წყალს. მღვდლის შორიახლო ის უბედური მუშა, — წყლის მუშა ყოფილიყო, საწყალი, — ქანცგაწყვეტილი ფორთხალებდა. ხან ჩაიძირებოდა, ხან მაღლა ამოვარდებოდა ხოლმე.

— ნუ გეშინიან! — ეძახოდა ხალხი, — არ შეუშინდე წყალსა, ცოტა კიდევ თავი შეიმაგრე, შენი დამხსნელი მოდის.

აი, მიდის და ებრძვის წყალს მღვდელი, ხალხი აქედამ წასახალისებლად ხმას აძლევს: „აი, შენი გამჩენის ჭირიმე, შენი! დაილოცა შენი მკლავების ძარღვები!.. ჰე... ტაი, ტაი, ტა!.. რა-რიგად მიდის, ნავია! აბა, შვილო, დედის ძუძუ მაგას შეჰრგებია, აი... — იძახოდა ერთი.

— დედის ძუძუ ვის არ შეჰრგებია, მაგრამ მადლიანი ძუძუ უნდა, რომ მაგისთანა შვილი გაჰზარდოს, — ამბობდა მეორე.

მაგრამ მღვდელს არ ეჭირებოდა არც ერთის თქმა, არც მეორისა, არც ხალხის წახალისება და გულის გამაგრება. იმისი სიმაგრე და წამახალისებელიც ის ცეცხლი იყო, რომელიც, თითონ რომ სთქვა, ყოველს კაცს გულში უნთიაო. რას ბძანებ? სიკეთე კაცს გულში ვერ ეტევოდა, სხვის წახალისება აქ რა საჭიროა! სიკეთის ქმნა სწორედ, რომ იტყვიან, სწყუროდა: დრო მოეცა და ზედ დაკდომით დაეწაფა.

ისე შენ მორჩი შენს ნაღველსა, როგორც იმ მღვდელმა ის მუშა მოარჩინა. როცა ნაპირზედ გამოიტანეს, როგორც ძმასა ზედ დასტრიალებდა გონებაშიხდილ მუშასა. როგორც იყო, გამოაბრუნეს ის საწყალი. თითონ მღვდელი მუშაზედ ნაკლებ შესაბრალისი არ იყო. შემოდგომა გახლდა, სულ გალურჯებული იყო, სიცივისაგან კბილით კბილსა სცემდა და ჰკანკალებდა.

— გლახავ! — მიუბრუნდა ვილასაც მღვდელი, — თუ ღმერთი გწამს, ამაღამ შენ სახლში ბინა მიეცი ამ საცოდავსა, მადლია!

— ბატონი ბძანდები, — უპასუხა იმანაცა, — მაგას რაღა თქმა უნდა, შენი ჭირიმე! შენ კინალამ მაგის გულისათვის თავი არ დაირჩე და მე ბინას როგორ არ მივეცემ. აბა, ბიჭებო, მიშველეთ!

დაუძახა ხალხსა. ხალხი მოსცივდა, ასწიეს მუშა და ციმციმით წაიღეს, მღვდელიც უკან აედევნა.

— შენ კი შინ წამობძანდი, შენი ჭირიმე! — ვუთხარი მე, — დაღლილი ხარ, ჰკანკალებ.

— მუშას შველა უნდა კიდევ, — მითხრა პასუხად.

— შე დალოცვილო!.. შენ თავსაც უნდა შველა, — მივატანე მე.

— აგერ ჩემი მშველელი სად არის!.. — მითხრა ეს თუ არა, ცა დამანახვა და გამეცალა.

მინამ კარგად არ მოასვენა, მინამ გული არ დაიჯერა, რომ ეს კაცი აღარ მოკვდება, — ის დალოცვილი არ მოჰშორებია.

ის მუშა კი მოარჩინა სიკვდილსა და თითონ კი კინალამ სული არ მიაბარა უფალსა. ისე ავად გახდა, რომ კინალამ თან არ გადაიტანა. ღმერთმანი, შეინანებდა და იტყოდა: „სხვისთვის თავი რად წავიხდინეო. მარტო ვყოფილიყავ, კიდევ ჰო: დედა-ჩემს ვის ანაბარას გავუშვებდი, მე რომ იქ ამტეხოდა რამეო!“

იმისი საცოდავი დედა კი ეუბნებოდა: შვილო! თავს რაზედ იკლავდი? რა ვუყოთ, რომ ირჩობოდა? შენც რომ იქ აგტეხოდა რამე, დედა-შენს რაღას ეტყოდი, საიქიოს რომ შეჰხვდებოდი?

— პირნათლად შევხვდავდი, რომ იმის ძუძუმ კაი საქმე შემადლებინა, — უთხრა მღვდელმა.

— ზოგი მე მკითხე ეხლა. შენ დაგხარი დღე-მუდამ ზედა, შენს მეტი აღარავინ გამაჩნია დედამიწის ზურგზედ და ისე გამომიმეტე, რომ კინალამ თავი არ მოიკალი სხვისთვის, კინალამ...

— აკი ღმერთმა დამიფარა და არა ამიტყდა-რა.

— როგორ არა აგიტყდა-რა? სამი დღე, ვუი შენს დედასა, უსულო მკვდარ-სავით წინ მედღე და დაგტიროდი. რომ ღმერთს არ მოეხედნა, რა მეშველებოდა?

— ქვეყანა დიდია, დედიჯან! ყველა კაი კაცი შენი შვილი იქნებოდა.

— უი, უი! — გადიწერა პირჯვარი მღვდლის დედამა, — ღმერთმა ნუ შამასწროს მაგ დღეს!.. შენის ხელით მინდა, შვილო, მიწა მივიყარო.

ერთხელ, ჯერ კიდევ მორჩენილი არ იყო, რომ მივედი. მეც კი, ღმერთო შეგცოდე, ვუთხარი: მეტის-მეტი თავგამომეტებული ჰყოფილხარ. თუ შენი თავი არ გებრალეზოდა, დედა-შენს მაინც შეიბრალეზდი. უფრო ცოდვა არ იქნებოდა, რომ მოხუცებული დედა უპატრონოდ დაგეგდო ამ ტრიალ ქვეყანაზედ?

— ცოდვა ეგ კი არ არის, ცოდვა ის არის, ჩემო ძმაო, როცა შვილი დედის ჭირნახულს ყვავილებს არ გამოატანინებს, როცა დრო მოუვა, — მითხრა დასუსტებულმა. — აქ ახლო მოჯექი. იმ დღეს დედა-ჩემს ვერა ვუთხარი-რა, მოხუცებულია, უსიყვარულობაში ჩამომართმევდა. დედის გული ზღვა არის სიყვარულისა. რომ უთხრა, შვილი რომ უკვდებოდეს, ორის დღის სიცოცხლე კიდევ

მიემატება შენს შვილსაო, ოღონდ სული საუკუნო ჯოჯოხეთს მიეციო, — დედა მაგას იქს; შვილმა კი ღედისათვის რომ ეგა ქნას, დედა იწყენს. მე რომ ჩემი თავის და ღვთის იმედი არა მქონოდა, სულელი ხომ არ ვიყავ ალელებულ წყალს მივცემოდი. ღმერთმა შეძლება მომცა და ინება ჩემის ცოდვილის ხელით იმ კაცის მორჩენა. თუნდ ეგ არ იყოს და მეც იქ თავი გამეფუტუბინა, რა ცუდს საქმეზედ გავიფუტუბდი თავსა! ხომ უნდა მოვკვდე დღესა თუ ხვალე, ის არა სჯობია ღვთისა და... გეტყვი ეხლა კი, კაცის სამსახურში (აქ მღვდელი გაწითლდა) ამომივიდეს სული!.. აქ სახელი მაინც დაგრჩება და იქ სიკეთე წაგიძღვება. „სჯობს სახელისა მოხვეჭა ყოველსა მოსახვეჭელსა“, ჩემო კარგო! სახელის მოხვეჭა კიდევ, სხვამ რაც უნდა სთქვას, ცხონებაა სულისა. სამოთხესაც აქედამვე ეგ ანათებს და ჯოჯოხეთსაც აქედამვე ეგ აქრობს, როგორც შვილისათვის, ისე ღედისათვის! დედა-ჩემს ეგ არ ესმის და იმიტომ თქმა ამისი ველარ გავუბედე.

— ეგ აგრეთა, მართალსა ბძანებ, მაგრამ...

— მაგრამ რა?

— მაგრამ ისა, შენი ჭირიმე, რომ...

— მესმის, რის თქმაც გინდა, — გამაწყვეტინა სიტყვა, — იქნება გეგონოს — ვინც კაი საქმესა ჰშვრება, სახელისთვის ჰშვრება? არა, სახელი თავისთავად მოდის ხოლმე და კეთილ საქმეს ზედ გამოეხმება. მართალია, არიან იმისთანა კაცები, რომელნიც სიკეთეს იქმოდნენ მარტო იმისთვის, რომ სახელი დაგვრჩებაო. მაშინ ისინი იმ კაი საქმეს სახელზედ ჰყიდიან. ეს ცუდია, მაგრამ მე და შენ რა დავა გვაქვს? დაე, თუნდ გაჰყიდონ, ოღონდ ნივთი კარგი რამ იყოს, დაე, საქმე საქმეობრივ იყოს, — და გულის-წადილის გაჩხრეკა ღვთის ნებაზედ მივაგდოთ. აი, ეხლა, ვინც თავდაპირველად გუთანი მოიგონა, ვინ იცის, სხვისთვის ისე არა ჰფიქრობდა, როგორც თავისთვისა, ისე სიკეთისათვის არა, როგორც სახელისათვის, ჩვენ რა? ღმერთმა ცხონება მისცეს იმას, რომ იქნება თითონ მშვიერი მოკვდა და ამოდენა მიღეთის მცხოვრებლებს კი გაუწყვეტარი ლუკმის სახსარი მისცა. იმისი სახელი გაქრა ქვეყანაზედ, საქმე კი, რომელიც ყველა სახელზედ უკეთესი სახელია, დარჩა საუკუნოდ, საქმე — რომელიც მართოკა დასძლევს მთელ ქვეყნიერების ცოდვებსა! ხომ ეხლა არავინა ჰკითხულობს: — რა წადილი ჰქონდა, როცა საწყალი თვალსა და გონებას იწყალებდა ამ სახელოვან საქმისათვის. ის წავიდა თავის კარგის თუ ცუდის გულის-წადილითა და იმის გულის-წადილის ნაჭირნახულები კი ხელთ დაგვრჩა...

— მე მაგაზედ ფიქრადაც არ მამსვლია მეთქვა რამე, მე მინდოდა მეთქო...

— რა უშავს? — გამაწყვეტინა ისევ სიტყვა, — მეტი ხომ არ იქნება, რომ მე ეგა ვთქვი?

— მეტს ვინ მოგახსენებს? — ჩამოვართვი მეც სიტყვა, — მე მანდამდინ გონება საღ მიმიწვდებოდა, რომ ეგ მომფიქრებოდა. მე მინდოდა მეთქო, რომ სხვის მოსარჩენად დედა-ჩემს არ დავლუბავდი, ვერ დავთმობდი, იმის იმოდენ

საცოცხლობას კისრად ვერ ავიღებდი. შენი სიცოცხლე იმისთვის სხვა რამ არის, სხვა ნუგეშია!..

— სიცოცხლე ჩვენი, ჩემო ძმაო, არც დედისაა, არც მამისა, ქვეყნისა არის. ჯერ ქვეყანა, მერე დედა და მამა. მზე რომ ამოდის, ვარსკვლავები მაშინ არა სჩანან... ის როგორა სწერს, ავთანდილი, როსტევეანსა?

„მე იგი ვარო
ვის სიკვდილი მოყვრისათვის
თამაშად და მიჩანს მღერად“.

კარგი სიტყვა არის, თუ მოყვარედ ქვეყანა მიაჩნია ადამიანსა. ისიც კარგია, ხომ გახსოვს:

„სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა
სიკვდილი სახელოვანი“.

— მახსოვს და მესმის კიდევაც, რაზედაც მითხარი ეგა. მაგრამ მაგისთანა ნაძრახი სიცოცხლე ნეტავი მე მქონდეს, როგორიც შენა გაქვს.

მღვდელი ბავშვსავით წამოწითლდა. ის დალოცვილი ვერ იფერებდა ქებასა.

— შენ მე ნუ გადმომწვდები ხოლმე, — მითხრა ღიმილითაც და მორცხო-ბითაც, — ხომ არ იცი, მე რა კაცი ვარ?

— შე დალოცვილო, — დავატანე ზედ, — თუ მიგნება არა მაქვს, მადლობა ღმერთს, ბრმა ხომ არა ვარ, რომ არ დავინახო. ნაძრახი სიცოცხლეო!..

— მაშინ ნაძრახი იქნებოდა, თუ ჯერ არ არის, ჩემო ძმაო! კაცი ირჩობა, ღვთის კერძო, შენსავით შვილი ერთის მამა-ღმერთისა, შენ კი გულ-ხელ-დაკრებილი დაჰყურებ, როცა იმის მორჩენა შეგიძლიან, სასახელოა? მერე ღმერთს რა პასუხს მისცემთ, ან შენ და ან დედა-შენი, ღმერთს რას ეტყვიან? არ გეტყვიან: რად მოიკალით გული, რომელიც თქვენის მოძმის სიყვარულისათვის მომიცია თქვენთვის? რად დამალეთ და დაიშურეთ ღონე და შეძლება, რომელიც გაჭირებულის მოძმის საშველად მომიმადლებია? როცა, ჩემო ძმაო, ადამიანს პირს არიდებ, მითამ ქრისტე-ღმერთისათვის მოგირიდებია პირი. იესომ ბძანა: განკითხვის დღეს გეტყვიან: მწყურვალე ვიყავ, არ მასვითო; მშიერი ვიყავ, არ მაჭამეთო; შიშველი ვიყავ, არ ჩამაცვითო; სნეული ვიყავ, არ მომიარეთო. როცა მეტყვიანო: უფალო! სადა გნახეთ, რომ არ გიშველეთო? მე ვეტყვიო: ყოველი გაჭირებული კაცი, თქვენგან არ-გაკითხული, — მე ვიყავიო. ესეა, ძმაო!.. სხვა შენთვის და შენ სხვისთვის, აი, გზა ცხოვრებისა, აი, ხიდი ცხოვნებისა, აი, გასაღები სამოთხისა!..

*

გზა გამიკაფა, მაგრამ ჟამმა მიმუხთლა და არ დამაცალა ზედ გამეგლო!.. მომიტანა კლდემ ქვეშა და, ხომ ჰხედავ, ისე ვქრები, როგორც ცეცხლი, როცა გარედამ ჰაერი არა შევლის!..

ტყუილად კი არ მითხრა, როცა ავთანდილის და შერმადინის ამბავი წავი-
კითხე და ატაცებულმა უნებლიეთ წამოვიძახე:

— ვენაცვალე შენს დამწერსა! აი, ბატონ-ყმობა თუ იყოს — ამისთანა.

— მოგწონს? — მკითხა მღვდელმა.

— აბა რა?

— მართალი ხარ! — მიბძანა იმან ნაღვლიანად, — უარესს ეგა სჯობია.

ამის შემდეგ რაღაც ფიქრმა წაიღო მისი გონება და გული; მე თვალი მომა-
რიდა და ჭერს გაუშტერა. კარგა ხანი დაჩუმებული იყო, მერე კი თითქო უნებ-
ლით, თავის-თავად უფრო დაღონებულად სთქვა:

— იმას კი არა შეედრება-რა, როცა ცა ქუდადა გაქვს და დედამიწა ქა-
ლამნადა.

მე მაშინ არ მესმოდა, რას ამბობს. უეცრად ჩემკენ მოატრიალა თვალი. რო-
ცა კარგა ხანი კიდევ მოიფიქრა, მითხრა:

— ერთი ეს მითხარ: ხელში ნაპატივები მიმინო უფრო კარგია, თუ ის მი-
მინო, რომელსაც გაჩენის დღიდან კაცის ხელი არ მოჰხვედრია?

— რასაკვირველია ის, რომელსაც ხელი არ მოჰხვედრია.

— რაღა? ის ხომ უფრო გაპატივებულია?

— ვაი იმ პატივს!.. ხან ფრთას აუკვრენ — არ გაფრინდესო, ხან ბოლოს —
არ გაიქნივოსო, თვალებს კი ყოველთვის აუბმენ ხოლმე — არა დაინახოს-რაო.

— ყველას ეგრე უზმენ ხოლმე?

— მაშა? ამბობენ, თუ არ ეგრე, მიმინო არ გაიგეშება თურმე. კლანჭებზე-
დაც ეყვნებიან თოკს გამოაბამენ, თუ ვინცობაა ნავარდზედ გაიწიოს, — არ
გაუშვან.

— თოკი თოკია, ეყვნები რაღადა აქვს?

— ხალისისათვის თუ უკეთებენ: ატოკდება, თუ გაფრინდება — ეყვნები
ხმას აძლევენ.

— იქნება. მაგრამ, მგონია, ფრთების ფრიალი, როცა კი გაშლის ხოლმე
და გაინავარდებს, იმ ეყვნების ხმას ერჩივნოს და წასახალისებლადაც ის იყოს.

— აბა მაგას რაღა თქმა უნდა? რასაკვირველია, ურჩევნია.

— მეც ეგრე მგონია, ჩემო გაბრიელ... ეხლა, რას აქნევენ მიმინოსა?

— შე დალოცვილო! ისე მკითხავ, თითქო არ იცოდეთ. მწყერს აჭერინებენ
და თითონ კი სეირს უყურებენ.

— მერე?

— მერე რა! მწყერებს აბგაში ჩაიწყობენ და შინ წამოვლენ.

— მიმინოს?

— მიმინოს იმას გამოაწიწკნინებენ, რაც კაცის საკმელად არ ვარგა.

— საწყალი!.. თხის პატრონს არც თხის კუდიო... მერე მიმინო მადლო-
ბელია?

— არა მგონია. კიდევ რა! ბევრი მონადირეა, თავის დღეში მუცელსაც არ
გაუძღობს, — კარგად ვერ მოეტევაბო; ზოგმა კიდევ ეგ ხანდაზმობით იცის.

— მინამ სული არ ამოუვა, სულ ამ ყოფაშია მიმინო?
 — არა. თუ მიმინომ შემოდგომამდინ გაუძლო მონადირესა და არ მოკვდა, თავის ნებაზედ გაუშვებენ ხოლმე.
 — დახე, ყველას დრო სდომება!..
 — მაშ უდროოდ რა იქნება? მინამ მწყერია, ანადირებენ, როცა მოილევა, იმასაც აღდგომის დღე მოუვა ხოლმე.
 — მაშ მინამ მწყერები ბუდობენ, მინამდინ მონადირეს ხელთა ჰყავს მიმინო?
 — დიად, — გამეცინა მე, — მინამ მწყერები ბუდობენ.
 — მგონი, მწყერები მაშინ მოილევიან, როცა სამალავი და საფარი აღარ არის მინდვრებში; სიმინდი რომ მოიჭრება, ყანები, ფეტვები რომ დაიმკებიან; ერთის სიტყვით, როცა ყოველ კაი კაცის ნამუშევარი შემოვა.
 — დიად, შემოდგომაზედ მწყერი ილევა, მაშინ მიმინოსაც თავის ნებაზედ გააფრენს ხოლმე მონადირე.
 — დაილოცა ისევ შემოდგომის მადლიანობა!.. ვისაც კი მადლი ჰქონია და სიკეთე, უმუშავნია, დაუთესნია, — სულ ყველაფერი მაშინ მომწიფდება და მოიკრიფება! სახლი, კარი ღვთის წყალობით აივსება ხოლმე... ქორწილებიც კი მაშინ იციან, ყველა მაშინ დაბინავდება, მიმინოც კი, მიმინოც!.. კაი დრო არის! პური, ღვინო, ლხინი, ყველაფერია ბლომად. ყველა, დიდი თუ პატარა, მაძლარია მაშინ და მხიარული!.. კაი დრო არის!.. ორი-სამი თვეც, — და გაზაფხულიც ზედ მოეგების ხოლმე, ის ლამაზი, მხიარული, თბილი გაზაფხული!.. ღმერთო! მოსავალი მოდის და გულმართლად მოამკევინე ყოველ მუშაკსა!..

VII

მე იმ მღვდელზედ სიტყვა ძალიან გაგიგრძელე, ბატონო, და ყბედობაში ნუ ჩამომართმევთ. ორიოდ ნათელი დღე მე იმასთან გამიტარებია, გონებისა და ადამიანობის თვალს, — ავად თუ კარგად, — იმასთან ამიხილებია. ჩემის ბნელის ცხოვრების გზაზედ იმის მეტი ვარსკვლავი არ ამოსულა, — და ამ უპირო ქვეყანამ სხვა ნურა დამაყვედროს-რა. ამიტომ მიყვარს მე იმ მღვდელზედ ლაპარაკი, როცა კი ვლაპარაკობ ხოლმე. სული ისევ სულობს, როცა იმას ვახსენებ. დამიჯერეთ, რომ მე იმის ხსენებაზედ ამ ქვეყნად კიდევ მადლი ღვთისა მწამს, კიდევ მგონია, რომ ეს ქვეყანა შესაფერია და ამ ქვეყანასთან ძაფი არ გამწყდომია. დალოცა ღმერთმა ის კაცად-კაცი!..

ბევრი რამ მოგახსენე იმ ღვთის კაცზედ, მაგრამ ნაასალიც ვერ გითხარი: იმისი გული და ამბავი ზღვა არის და მე უბედურმა კოვზით ზღვის ამოწურვა მოვიწოდებ. ყბედობაში ნუ ჩამომართმევ, შენი ჰირომე. თუ მოგაწყენე თავი, ნუ გამკიცხავ და მაპატივე.

ხუთი წელიწადი აგვითავდა ჩვენ, რაც ქალაქში ვიყავით. მეექვსე წელიწადი რომ დაიწყო, დიდი ბატონის სიკვდილის ამბავი მოგვივიდა. მაშინ დათიკო იქნებოდა ცხრამეტისა, თუ ოცის წლისა. მამის სიკვდილზედ პირველში ბევრი ინალვლა და, მგონი, იტირა კიდევ. ჩემსავით დაობლდა და ჩემსავით ნალველი

მალე გადაიყარა. დიდხანს აღარ უფიქრნია: ფიცხლავ შინიდან ცხენები დაიბარა და სამუდამოდ შინ წამოსვლა დააპირა. მინამ ცხენები ჩამოგვივიდოდა, დათიკომ რუსული ტანისამოსი გაიძრო და ქართული ტანისამოსი ჩაიცვა. სულ გამოიცვალა ახალს ტანისამოსში. მშვენიერი შესახედავი ყმაწვილი კაცი დადგა.

არ გასულა ხუთი-ექვსი დღე დაბარების შემდეგ, რომ ცხენები ჩამოგვივიდნენ. მეორე დღეს უნდა ქალაქიდან გავსულიყავით. მე მღვდლის სანახავად წავედი.

— გაბრიელს გაუმარჯოს! — შემომძახა მღვდელმა, როცა შევალე კარები და შევედი იმის პატარა ოთახში, — ამბავი-ხაბარი, ჩემო გაბრიელ!

— დიდმა ბატონმა თქვენი ჭირი წაიღო, — მოვახსენე მე, — დათიკომ შინიდან ცხენები დაიბარა და ხვალ შინ წასვლას ვაპირებთ.

— მერე დათიკო სწავლას თავს ანებებს?

— თავს ანებებს.

მღვდელს ეს ამბავი ძლიერ ეწყინა. წამოდგა ტახტიდან და თავის ოთახში წინა და უკან სიარული დაიწყო. პატარა ხანს უკან მითხრა:

— „სწყუროდეს, წყალსა ვინ დაღვრის კაცი უშმაგო, ცნობილი“, ჩემო გაბრიელ! საკვირველია, რომ მე ის ყმაწვილი ვერ მოვიკარე!.. ეხლა შინ იქნება?.

— შინ გახლავს.

გადიცვა მაშინვე ანაფორა და წამოვიდა დათიკოსაკენ. მეც უკან გამოვეყვე. დათიკოსთან მღვდელმა არ შემიყოლია.

დათიკოსთან მღვდელმა კარგა ხანი დაჰყო. როცა გამოვიდა, მე წინ დავხვდი.

— ვერა გავაწყე-რა, — მიბძანა მე მღვდელმა ნაღვლიანად, — თავის სიტყვის კაცი ყოფილა. ღმერთმა სიკეთის შეძლება მისცეს.

დილაზედ ჩავალაგეთ ბარგი, დავამზადეთ ცხენები და, მინამ წავიდოდით, მღვდელთან გავიქეცი კურთხევის ჩამოსართმევად.

— მიდიხარ, მიდიხარ, გაბრიელ?! — მითხრა მღვდელმა დაღონებითა.

— გაიხლებით. მაშ რა ვქნა? — ვკითხე მე იმ-რიგად, რომ, თუ ეთქო ნუ წახვალო, — იქნება, არც კი წავსულიყავ.

— უნდა წახვიდე. სხვას ვერასა იქ: შენი ნება შენს ხელთ არ არის.

მე აღარა ვუთხარი-რა. მივედი, ლოცვა-კურთხევა ვთხოვე. იმან პირჯვარი გადამწერა და მიბძანა:

— მშვიდობით, ჩემო გაბრიელ! მართალი იყავ და სიმართლეს სდიე. გზა ყოველთვის კაცური გექნება. ესეც იცოდე: ვინც კარგსა საქმეს არ მისდევს, იგი თავისა მტერია. მშვიდობით.

მომეხვია მე, როგორც მამა შვილსა; დავკოცნეთ ერთმანეთი და გავიყარენით. ეჰ, ბატონო, ქვეყანა ძნელი შესაფერი ყოფილა!

ორ დღეს უკან ჩვენი სოფლის ბოლოებში მივედი. მზე ჯერ ჩასული არ იყო და მთის წვერზედ ცეცხლივით ენთო. მე ჩვენს სოფელში მისვლა ძალიანაც არ მიმიხაროდა. მე იქ აღარავინა მყვანდა, მაგრამ ჩემის მიწა-წყლის სიომ რომ

დამკრა, გული ამიტოვდა: ის მთა, ის ბარი, ის ტყე, ის მინდორ-ველი რომ დავინახე, ავივსე ლხენითა და სიამითა. ის, რაც გულში მაშინ დამიტრიალდა, არც სიხარულსა ჰგვანდა და არც ნაღველსა, გულში რაღაც „მზიანი ჩრდილი“ იყო, თითქო ნაღველი სიხარულში გაიშალაო და სიხარული — ნაღველში. გული ოდნავ და მეტად ტკბილად მიცემდა. სმენად გარდამექცა გულისყური, ყველაფერი ჩემს გარსა თითქო რაღაცას კარგსა და ღიდი-ხნის დავიწყებულს ამბავს მიაშობდა. იმ დროს რომ კაცს ჩემთვის ხმა გაეცა, მეწყინებოდა.

მე ხომ იმ ქვეყნისათვის ტიალ-ოხერი ვიყავ და იმ ქვეყნისა კეთილი არა მახსოვდა-რა, მაგრამ მაინც კიდევ თავისი მიწა-წყალი ღიდი რამ ყოფილა კაცისათვის. ვინც თავის მიწა-წყალს არ მოჰპოვებია, — ეგ იმას ვერ უტყვია. ჩემ და ქვეყნის შუა ხომ ეხლა ხიდი ჩატეხილია და, ღლესა თუ ზვალე, სულაც გავშორდები, მაგრამ ღვთის მოწყალეზად ჩავთვლიდი, რომ მე ჩემის მიწა-წყლის კალთაში სული დამელია. ვაი, სადაური სადა გვცდები!

შინ რომ მივედი, დათიკომ მეორე ღღესვე დამიბარა და მითხრა:

— ჩემო გაბრიელ, მე შენს ანაბარასა ვარ. აი ეს სახლი, ეს კარი, საქონელი, მამულ-დედული შენთვის ჩამიბარებია. ღვთის მოწყალეზა გვაქვს, მეც მაცხოვრე და შენც იცხოვრე.

ეს რომ მითხრა, ერთი კარგი ხელი ტანისამოსი მაჩუქა. მე რომ ის ჩავიცვი, თავადის-შვილში ვერ გამომარჩევდით.

ჩავიბარე ყოველიფერი, ყოველიფერი ხელში დავიჭირე და ღვთის შეწევნით საქმე ისე მოვიყვანე, რომ სახლიდამ ბეწვის ოდენაც არა იკარგებოდა-რა. მართალია, ჩემის ერთგულობის გამო ბევრს შეეძულდი, ბევრი მოვიმდურე, ყმა თუ მოჯამაგირე, მაგრამ ღმერთთა მოწამე, უსამართლობა არავისათვის გამიწევია. ორ წელიწადში საქმე ისე მოეწყო, რომ დათიკო კაი ოჯახის-შვილად ჩაითვლებოდა იმ ახლო-მახლო თავადის-შვილებში. ღვთის წინაშე უნდა სთქვას კაცი, რომ დათიკოც პირშავად არ იყო ჩემთან, ტოლ-ამხანაგად მინახავდა და ძალიან მაღლობელი იყო ჩემი.

ყველაფერში კაი ყმაწვილი კაცი იყო: მშვენიერის სანახაობისა, გულუხვი, გულმარდი, გიჟმაჟი და ვაჟკაცი. თოფისა და იარაღის ხმარებაში იმ ძირობაზედ იმას ორიც არა სჯობდა. ის რომ ყარაბაღულ ცხენზედ შეჯდებოდა, ყელმოღერებული, ალვის ხესავით, ადამიანს თვალი ზედ დარჩებოდა. ყველაფრით ძალიან ლამაზი და მოხდენილი იყო. მაგრამ ერთი ავი სენი სჭირდა, — და იმ სენმა ისე იმას არ ავნო, როგორც მე: ქალების მუსუსი იყო და ამისთანაებში ნამუსგაქნილიცა. რაკი გულში ვისმე ქალის ფიქრს ჩაიდებდა, თავის გულის წადილისათვის არაფერს დაერიდებოდა, არაფერს არ ითაკილებდა, არაფერს და არავის დაზოგავდა: ყველაფერს და ყველას ხილად გასდებდა დაუნდობლად და თითონ გაივლიდა. მე მგონია, ის უბედური თავის ნათესავსაც არ დაინდობდა მაგისთანაებში — ასეთი თავდაუჭერელი იყო, რაკი პირწყლიან გოგოს დაინახავდა. ბევრს გლეხის გოგოს მოუკლა იმან ნამუსი, ბევრს კაი ოჯახის-შვილს თავზედ ლაფი დაასხა. სხვაფრივ კი, ღმერთმა კაი მოგცეთ, კარგი ის იყო.

მე რომ ის არა მყვარებოდა, ცუდად დავუმიწებდი იმ მოხდენილ მხარბეჭს, რომ ამოდენა სირცხვილი აჭამა ქვეყანასა!.. მაშინ ჩემი ბედიც იქნება სხვა-რიგად დატრიალებულიყო. მაგრამ რა მექნა? ის, სხვა ყველაფერში მადლიანი ბიჭი, მეტად მიყვარდა. არ ვიმეტებდი, თორემ ადრევე იყო ჩემის ხელისაგან გასანიავებელი. ქვეყანა წამურტლა და აქამდისაც მიკვირს, რომ ამ მართლა-და მურტალს ქვეყანაზედ კაცი როგორ არ გამოჩნდა, რომ თოფი ეკრა და მიწასთან გაესწორებინა. შენ რაღას აკეთებდიო, იქნება იფიქროთ ჩემზედ. რას ვაკეთებდი? ეგა მკითხე და გამკიცხე კიდევ. გული მეც მემღვროდა, მაგრამ ჩემი გაუბედავობა, თუ იმისი სიყვარული, ჩემს გულს იმორჩილებდა იმ დრომდინ, მინამ მე და ის ერთს გზაზედ ერთმანეთს არ გადავხარიხენით. ის მე არ ჩამომეცალა და არ ამიქცია გზა. მეც არ შევეპუე.

ჩვენის სოფლის ბოლოს ერთი კაი ოჯახის-შვილი იდგა, ჩვენის ბატონის ყმა. პეპია ერქვა სახელად. კეთილი სადმე კაცი იყო, ხანშესული, დროული, გლეხკაცობაში სახელიანი და პატივცემული.

იმას, შენი ჭირიმე, იქნება მარტო ჩემს საუბედუროდ, ერთი ახირებულად მადლიანი, ჯეირანივით ლამაზი გოგო ჰყავდა. ის იყო პეპიას სული და გული და იმის მეტიც აღარავინ შერჩენოდა ახლად დაქვრივებულს პეპიას. ბევრმა კარგად აშენებულმა გლეხმა სთხოვა ქალი, მაგრამ არავის მიათხოვა, თითქო სხვისათვის არ ემეტებოდა ის ობოლი მარგალიტი. გოგო იყო, შენი ჭირიმე, რომ თვალი ზედ დაგრჩებოდა: თეთრ-წითური, შავ-თვალ-წარბა, ტანწვრილი და მაღალი. ბევრი თავადის-შვილის ქალი ინატრებდა იმის ჯეირანივით მოღვრებულ ყელსა, იმის გიშრის თვალსა, იმის გიშრის თმასა, ლერწამს ტანსა!.. მარილიანი რამ იყო, ჩემ საუბედუროდ.

აკი გამიწყრა ჩემი გამჩენი და პეპიას ქალს თვალი სადღაც მოვკარი. თვალის მოკვრა და გულში სიყვარულის ცეცხლის ჩავარდნა — ჩემთვის ერთი იყო. როგორც თოფის-წამალი ნაპერწკლისაგან, ისე ავფეთქდი სიყვარულისა და ნატვრისაგან.

რაღა გაგიგრძელოთ, თურმე ნუ იტყვით, — იმ გოგოსაც ჩემი ფიქრი მისცემოდა. ეხლა რაღა ვარ, შენი ჭირიმე! მაშინ ოცის, თუ ოც-და-ერთის წლის გათამამებულ ბიჭსა ადამიანობა მეტყობოდა. კვებნით არ ვიტყვი — ჩემს ტოლს ბიჭებში ნაბოლოვარი არ ვიყავ და თვალად-ტანადაც არაფერი მიჭირდა.

ერთხელ კალოზედ კევრზედ იდგა და, მე რომ ამოვუარე, ჩუმ-ჩუმად შემომცინა. როგორც კოკორი მზისაგან, გული ისე გადამეშალა და ამიყვავდა; ამომივიდა მზე, გამინათლდა ქვეყანა. ამიციქანცქალდა ობოლი გული, ამიციქანცქალდა ისე, რომ ამოდენა კაცი მოვიყარე და ისე აღარ ამციქანცქალეზია. ეჰ, პირქუშო წუთის-სოფელო, ისიც ხომ მომიშალე!..

შუაღლე იყო, ვენახიდან მოვდიოდი და, ორლობეში რომ შემოვედი, ჩემს მზეს ორლობის თავში თვალი შევასწარ: თურმე მამისათვის კალოზედ ჯერი მიჰქონდა. გულმა ცემა ერთს წუთს შესწყვიტა, დამეცა ბურანი, თვალთ დამიბნელდა, — და ეს ამოდენა ვაჟი-კაცი წავბარბაცდი და წავაწყდი ღობეს. მალე

მტერი მოგიკვდეს, მალე მე მოვიკრიბე ღონე და გონზედ მოვედი. ეს რაც დამე-
მართა, ერთის წუთის საქმე იყო. იმანაც მე თვალი მომკრა: შეკრთა, როგორც
შველი მონადირესაგან, და უცებ უკან გატრიალდა. მე ბევრი აღარ მიფიქრია:
ვისხლიტე ფეხი და გამოვუდეგ. ისე ფეხაკრეფით ჩქარა მიდიოდა, თითქო უკან
მტერი ეგულუბაო. დავეწივე კაკლებ-ქვეშ გამინდვრებულზედ და მივაძახე:

— ქალო! რა მიგარბევინებს? მგელი ხომ არა ვარ, ბიჭი ვარ, ადამიანი. —
იმან ხმა არ გამცა და არც შემომხედა. თავმომწონე ბიჭი ვიყავ და გული ყელში
მომეზვინა. ვიშვირე ფეხი და ორ გადახტომაზედ წინ მოვექეცე.

— ნუ გარბი, შენი კვნესამე! — ვუთხარი მე და გამოვუწივე ყელი, —
შენ ხელთ მომიცია ჩემი საბელი ყელისა.

იმან წარბი შეიკრა და ისე მრისხანედ და მწყრალად შემომხედა, რომ თვალს
თვალი ვერ გავუსწორე. მე შევკრთი; მე ვაჟი-კაცი შევუშინდი იმ პატარა,
უღონო გოგოსა!.. ძლიერი ყოფილა უძალოდაც ადამიანის შვილი!..

— გზა!.. — მითხრა ამაყად და ბძანებითა, — მამა მყავს და ნამუსი მაქვს.

— ღმერთმან ნურც ერთსა და ნურც მეორეს ნუ მოგაშოროს, — ვუბასუხე
მე გულმართლად, მაგრამ იმედგადაწყვეტილად, — მე სამტროდ არა ვარ მოსუ-
ლი, ღმერთო, ხომ შენ იცი! ჩემი გული და წადილი ისეთი წმინდაა, კელაპტრად
ხატს აენთება. მე მარტო ის მინდოდა, რომ ჩემი ობოლი თავი შენთა ფეხთ-ქვეშ
გზად გამეშალა. არ ინდომე?! ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, ლამაზო ქალო, და მე
თუნდა შენის ჭირის სანაცვლოდ ვიყო. გზაო, მიბძანე შენ, — დამითმია გზა!..
გზა მშვიდობისა!.. ლხინი შენ და ჭირი მე.

ვთქვი ეს თუ არა, ჩამოვეცალე. იმან ფეხი წინ არ წადგა და ერთხელ კიდეც
თვალი გადმომავლო. წყრომა აღარ სჩანდა იმის ტბა-თვალში. სიხარულის სიომ
გადამირბინა გულზედ. ბედმან ჩემკენ მოიხედა. კიდეც გული მომეცა და გა-
ხალისებულმა ვუთხარი:

— ქალო! რად მიკარგავ გზა და კვალსა? რისა გეშინიან, რომ ვერხვევითა
თრთი? ცა რისხვით თავზედ დამექცეს, ფეხ-ქვეშ დედამიწა გამერღვეს, თუ
გაბრიელმა შენზედ ავი ფიქრი გულს გაიტაროს!..

— დამეხსენ!.. — მითხრა იმან იმგვარად, რომ, ვისაც მართლადა დახსნა
უნდა ისე, იმ-რიგად არ იტყოდა.

— არ დაგეხსნები, მინამ ჩემის გულის წადილს არ შეიტყობ. ნუ ფრთხი
უგუნურ ტრედივითა. შენი სიყვარული გულს ჩამივარდა: მე ქმარი და შენ ცო-
ლი, ჩემო მარგალიტო! ოღონდ ჩემი გულის პასუხი კი მითხარ და ჩემი ობოლი
თავი მოკვდეს, თუ რომ გაბრიელმა შენ რამ გაწყენინოს.

იმან პასუხი არ მამცა. მეც აღარ მოვეშვი.

— თავი მამიკვდეს, თამრო, — დავიწყე მე ხელახლად, — თავი მამიკვდეს,
თუ შენის მეტი ცოლი მე მოვინდომო. ხმა ამოიღე, შენი კვნესამე, შენი!.. ერთი
ობოლი ბიჭი ვარ, რასაც მხედავ — ესა ვარ. ნუ დამაწყევლინებ ჩემის გაჩენის
დღესა, ნუ დამლუპავ, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი!.. მე ქმარი და შენ ცოლი...
მითხარი რამე, შენი ჭირიმე, თორემ ლამის ლოდინში სული შენთა ფეხთა-ქვეშ
გამიფრთხეს.

ხმა არ გამცა.

— თამრო! შემომხედე, ამ ერთმა ლოდინის წუთმა რა-რიგად დამადნო. მაგონე შენი სირინოზის ხმა, სულგანაბული, გულ-კედომითა გიგდებ ყურს და ველი პასუხს. მითხარ!.. მითხარ, გინდივარ თუ არა და შენს გამჩენს დაავალე! თუ არ გინდივარ, თქმა ნუ გიჭირს!.. ნუ გებრალები!.. ერთი ობოლი ბიჭი ვარ, მაგრამ შენის პირისაგან თქმულს ღვთის რისხვასაც ავიტან, არამც თუ უბედო ბედის წყრომასა. ნუ დამადნე ლოდინითა, ხმა გამე, ხმა!..

ეს რომ ვუთხარი, ხელი მკლავში ჩავავლე. ხელი რომ იმის ტანს მოხვდა, ერთმა რაღაც ელვამ ტვინიდან გულამდე უცბად გამირბინა, ჟრუოლამ ძარღვებში დამიარა. ის შეტოკდა, მაგრამ არ ინდომა თავის მკლავისა ჩემი ხელიდან გამოცლა. არამც თუ მიწყინა, გამიღიმილა კიდევ. იმისი მარგალიტი კბილები, ლარივით გამწყრივებული ორ ლალ ტუჩებ-შუა, ცის-სარტყელად მეჩვენა. გული სიხარულით ამევსო. ვაი, რა დღე იყო და რა-რიგად დამიღამა წუთის-სოფელმა!..

— გამიშვი, ადამიანო! — მითხრა ღიმილითა, — ცუდად ნუ გადამკიდები-ხარ, ქვეყანა დადის, სირცხვილია.

— სირცხვილი იმას, ვინც საძრახისი ინდომოს. არ გაგიშვებ. რომ გაგიშო, ჩემი სულიც თან უნდა გაგაყოლო. რასაც მე გემუდარები, იმის პასუხი მითხარ და ინაცვალე ჩემი თავი კიდევ!..

— რა გითხრა, ადამიანო?

— ან ჰო და ან არა და მომკალ კიდევ!..

— შენს სიკვდილს კიდევ ჰოს თქმა მირჩევნია, შე უბრალოდ იმედ-გადაწყვეტილო! — წამოიძახა იმან უეცრად და მკვდარი გამაცოცხლა. სთქვა იმან ეს თუ არა, გამისხლტა ხელიდან და როგორც ნიავი თვალიდან წამივიდა. გამიფრინდა ჩემი ნოეს ტრედი, მწვანე შტო კი ხელთ დამიგდო; გამიფრინდა და თვალი ჩემი მიეკერა იმ ორღობეს, რომელსაც ის ბოლოს შეუბრუნდა და მიეფარა.

ღმერთმა უშველოს!.. ადამიანს ხანგრძლივ რომ შეხვდეს ამ წუთის-სოფელში იმისთანა ღრო, ეს წუთის-სოფელი სამოთხე იქნებოდა. მაგრამ წუთის-სოფელი იმიტომა ჰრქმევია, რომ ყველაფერი წუთობითა სცოდნია, უბედურობის მეტი. ის-ის იყო, ჩემს ბედს იმის ოდენი სიხარული ვეღარსად დავსტყუე. წავიდა იგი-ცა, ვითა სიზმარი ღამისა, წავიდა და იმის ნაცვლად, რასაცა მხედავთ, ის მომეცა... იმ სიხარულის ხატი ეხლა შიგ გულში უქმადლა მიკილია. დამაწაფა სოფელმა უკვდავების წყაროსა და ბოლოს შხამად ამომადინა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი:

„მიმნდომნი საწუთროსანი
მისთა ნივთთაგან რჩებიან,
იშვებენ, მაგრამ უმუხთლოდ
ბოლოს არ მოურჩებიან“.

ეჰ, მოგაწყინე თავი ამდენის ჩივილითა, შენი ჭირიმე, მაგრამ რა ვქნა? ჭირთა თქმა — ლხინიაო.

ერთხელ კვირა დღე იყო, დათიკო წირვაზედ წავიდა და იქილამ ვილასაც სადილად მიეწვია. მეც ავიღე თავი, პეპიას ბაღჩას ავუარე. გადავიხედე, კაკლის ჩრდილ-ქვეშ თამრო დავინახე, მწვანე ბალახზედ წამოწოლილი. ვიშვირე ფეხი და გადავხტი ღობეზედ. ის ცოტად შეკრთა და, რომ დამინახა მე ვარ, დაშოშმანდა. მე და ის დიდი ხანია ეგრე ჩუმად ვინახულებდით ხოლმე ერთმანეთსა, მაგრამ, ღმერთია მოწამე, კოცნასაც ვერ ვუბედავდი.

— შენა ხარ? — მკითხა იმან, როცა მიველ და წამოვუწექ წინა.

— მე ვარ, შენი კვნესამე! რადა ხარ ეგრე მოწყენილი, ჩემო სიკეთევ? — ვკითხე მე, რადგანაც ნაღვლიანობა შევატყე.

— დღეს ავი დღე გამითენდა.

— რადა? ავი იმას, ვინც ავი შენთვის მოინდომოს. რადა ნაღვლობ?

— არის მიზეზი.

— მაინც?

— დღეს მამა-ჩემი ავ-გუუნებაზედ მოვიდა საყდრიდგან და იმიტომ.

— შენ დღეს საყდარში იყავ?..

წამოვვარდი ფეხზედ და ისე აჩქარებით ვკითხე, რომ თამრო გაოცდა.

— ვიყავ, — მითხრა იმან, — რაზედ აჰფეთქდი?

— ბატონი იქ იყო?

— იქ იყო. დერეფანში იდგა, როცა მე წინ გამოვუარე.

— შენ წინ გამოუარე?!

გავგარბელე სიტყვა და დავაკრაჭუნე კბილები. როგორც ტყვიანაკრავი, ისე გაფითრებული მკვდარსავით იმის წინ გავშეშდი. დიდხანს, დიდხანს ხმაამოუღებლივ ჩავყურებდი იმის ორმოსავით ჩაღრმავებულ შავ თვალებსა. ისიც გაკვირვებული შემომცქეროდა. ხმა აღარ გამიცია. გამწყრალსავით გულნატკენი ისევ იმ ღობეზედ გადმოვხტი და წამოვედი შინ, რომ შემეტყუო რამე...

მაშინვე მივუხვდი პეპიას ნაღველსა. იმ კვირა-დღეს დათიკოს დაენახა საყდარში თამრო და პეპიასათვის ეკითხნა:

— ეგ გოგო ვისია?

პეპიას ფერი შესცვლია თურმე და თრთოლით უპასუხნია: ჩემი გახლავთო.

— კაი საპროშტავი ყოფილა!.. — ეთქო იმ დაუნდობელს ადამიანის-შვილსა.

მომკვდარიყო საწყალი პეპია, რომ გაიგო, რომ იმისი ქალი ბატონს მოეწონა. კარგად იცოდა, რაც იყო ბატონის მოწონება და რასაც მოასწავებდა. მე რომ ეს შევიტყე, შეეფიქრე ღმერთსა, რომ მე მოვკვდები და იმას კი არავის წავაქეღვინებ-მეთქი.

იქნება არ დამიჯეროთ, მაგრამ ჯოჯოხეთს მიეცეს ჩემი სული, თუ იმ კვირა-ღამეს ჩემი მღვდელი სიზმარში არ მომჩვენებოდა. ის დაღონებული იდგა ჩემ-წინა და რასაც დავეკითხებოდი, პასუხად სულ ამას მეტყოდა ხოლმე:

„ხამს მოყვარე მოყვარისათვის
თავი ჭირსა არ დამრიდად,
გული მისცეს გულისათვის,
სიყვარული — გზად და ხიდად“.

ბოლოს, მე მითამ მუხლებზედ მოვეხვიე, ცრემლით და ტირილით შევჩვილე ჩემი ამბავი და ვუთხარ: მიბძანე, საით რას გავხდე? იმან არა მითხრა-რა და წავიდა. რომ გადიოდა გარეთ, შემომხედა მე და მაშინ კი მითხრა: — რასაცა გასცემ შენია, რაც არა — დაკარგულია.

დამიჯერებთ ამას, თუ არა—თქვენ იცით. მინდა კი, რომ დამიჯეროთ, იმიტომ რომ მართალია. აღსარებასავით ამ ამბავს გიამბობთ და ტყუილს არ ვიტყვი.

მეორე დღე რომ ჩემთვის არ გათენებულყო, ისა სჯობდა. ისეთი გულმოწყვეტილი და აღრინებული ვიყავ, რომ არ ვიცოდი, რა მექნა. მე არავის არ შევატყობინე, რაც ვიცოდი. მე ჩემს ბედს გავუჩუმდი, მაგრამ ორივე თვალი კი გავაფაციცე. თვალ-ყური ვადევნო, — ვთქვი ჩემს გულში ბოლოს, — იქნება ისე არა სწვიმდეს, როგორცა ჰქუხს-მეთქი. ხანდისხან ერთი საშინელი ტკივილი გულისფიცრის ტეხას დამიწყებდა ხოლმე. ვაი თუ თამრომ... მაგრამ არა, მალე გადავიგდებდი ხოლმე გულიდამ ამ ფიქრსა.

ამ ყოფაში ვიყავ და ჯერ არსაიდამ ავი არა ისმოდა-რა. ერთხელ მე ბიჭებში ვიყავ და ბატონის ხმა მოგვესმა, გიტოს ეძახოდა. დამე იყო, ძილის-პირი მოახლოვებული იყო. გიტო გახლდათ დათიკოს უნამუსობის ავან-ჩავანი. გიტო რომ წავიდა, მეც იმის გაუგებრად თან ავედევნე, ჩუმ-ჩუმად შევიპარე ერთს ბნელს ოთახში, რომლის კარიც დათიკოს ოთახში გადიოდა. დათიკოს ოთახში სათელი ენთო. მე კარებთან სულგანაბული ავიტუზე და ყური, როგორც ლურსმითა, კარებზედ მივაკარ. გიტოს ზურგი ჩემკენა ჰქონდა შემოქცეული და ისე იდგა, დათიკო კი წინა და უკან დადიოდა ოთახში. ბოლოს დათიკო გაუსწორდა გიტოს, შედგა და ჰკითხა:

— პეპიას სახლი იცი?
— თუ მიბძანებ, გიახლები, — უბასუხა გიტომ.
— გინახავს იმის გოგო?
— როგორ არა, შენი ჭირიმე! აბა გოგო ის არის, აი! იმისი ბადალი ღუნია-ზედ არ იქნება.

— მაშ თუ აგრეა, შენ იცი და შენმა ბიჭობამ.
— ჩემი კისერი გახლდეთ. მერე გასათხოვარიც არის!..
— თუ კაი ჩოხა გინდა, თუ არა და კატასავით სარზედ ჩამოგარჩობ.
— ბატონი ბძანდები, ადვილია. მარტო ეს არის ძნელი, რომ იმ გოგოს საყვარელი ჰყავს და ცოლ-ქმრობაც ნათქვამი აქვს. მაგრამ, რაც უნდა იყოს, დედა-კაცია: ერთი ჩაქსულა კაბა და იმისი ჯანი.

— ნამუსწართმეული ხომ არ არის ჯერ?
— უცოდველია, როგორც გვრიტი.

— ვინ არის იმის საყვარელი?

— ჩვენი გაბრო.

— გაბრო?!.. — გააგრძელა დათიკომ სიტყვა და ჩაჩუმდა.

მე სმენად გადავიქექე, ვსთქვი, რომ ან აი ეხლა, ან ცოტა ხნის შემდეგ დათიკო იტყვის, თავი დამინებებიაო, გიტო ნულარ გაირჯებო. მაგრამ მიმტყუნა იმედმა და დათიკოს კაი კაცობამ იმოღენა სიკეთე ვერ შესძლო. მოუბრუნდა გიტოს და გულ-დადინჯებულად, თითქო კაი საქმეს შვრებო, უთხრა:

— მეწყინა, ეგ რომ მითხარი, მაგრამ არა უშავს-რა. შენ, რაც გითხარ, ისა ჰქენი, მე და გაბრო მოვრიგდებით.

რა წამსაც ეს გავიგონე, გაბოროტებული გამოვტრიალდი და მოვშორდი იმ ცოდვის-შვილებსა. რა ილაპარაკეს მას უკან, არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ მე და დათიკოს შუა ხიდი მაშინ ჩატყდა და მეც გულში ერთი ძარღვი ჩამწყდა. მოვრიგდებითო!.. ვაი შენს გაბრიელსა, რა ცუდად უცვნიხარ!..

საქმის დავიანება აღარ ევარგებოდა, უნდა მეხერხნა რამე, რომ საწყალი გოგო მახეში არ გაბმულიყო. მაშინვე გავიზრახე, რომ პეპიასთან წავიდე და ყველაფერი შევატყობინო. გლეხის ვახშმობა დიად გადასულიყო, როცა მე პეპიას სახლთან მივედი. კაშკაში მთვარე იდგა და ასეთი მთვარის შუქი იყო მოფენილი ამ ცოდვილს ქვეყანაზედ, რომ თითქოს ეს ქვეყანა სიწმინდით არი განათებულიო. მე პეპიას შევასწარ თვალი სახლის დერეფანში. ის საწყალი დაჩოქილიყო და ჰლოცულობდა. მე ფეხაკრეფით მივეპარე და აქეთ ბოძს ავეტუზე. კარგა ხანს ბუტბუტებდა და გულში ხელს იცემდა ის უბედური მამა, ბოლოს, თითქო თავი დაივიწყაო, გულამომჯდარმა მალლა ხმით შეჰბლავლა უფალსა: — შენთვის მომიბარებია ჩემი უცოდველი თამრო!.. ნუ გაუმრუდებ გზას!.. ღმერთო, მფარველო მართლისაო, ნუ დამანახებ ჩემის შვილის მიწასთან გასწორებას!..

აღმა ის საცოდავი ადამიანის-შვილი, ხელი თვალეზზედ მოისო, თითქო ცრემლს იწმენდსო, ერთი კიდევ ჩაიკრა გულში ხელი და გაემართა სახლში შესასვლელად. მაშინ მივაძახე:

— პეპიას გაუმარჯოს!

— ვინა ხარ? თუ ავი სული არა ხარ, ამ დროს აქ რა ხელი გაქვს? — გამოწყრა პეპია.

— ავსულობას ნუ მწამობ. მე შენთან მოსალაპარაკებელი მაქვს, — ვუთხარი მე პირდაპირ.

— ვინა ხარ? ვინ?

— შენი კეთილის-მყოფი, გაბრიელი ვარ.

პეპიას ელდა ეცა: ალბად ბატონისაგან მოგზავნილი ვეგონე გოგოს თაობაზედა; ამიტომაც მწყრალად და გაჯავრებით მითხრა:

— მე შენთან საქმე არა მაქვს-რა. თუ შენ კაი კაცი იყო, მზეს არ დაემალებოდი. ამ დროს ძაღლსაც კი სძინავს!..

მითხრა ეს და გაიწია შინ შესასვლელად. მე ხელი მოგვიდე და შევაყენე.

— არ გეყურება, შე უბედურის დღისავ, რომ მძიმე საქმე მაქვს-მეთქი!.. — ვუთხარი მე.

— შენის ბატონის პატრონს რა საქმე უნდა გქონდეს, თუ არ სულის წა-საწყმედი. რა გინდათ, შვილო, ჩემგან? როგორ არ გებრალეებით ბებერი, უღონო, უპატრონო კაცი? თქვენში ღმერთი არ არის?...

— ღმერთიც არის და ღვთისაგან ჩაგონებული სიკეთეცა.

— კარგი, კარგი! — გამაწყვეტინა სიტყვა, — კარგი! ვიცი, რა მადლიც ტრიალებს თქვენ გულში, ვიცი!..

— ეს გული დამიწდეს, თუ შენი ღალატი შიგ იდოს, — მოვუჭერ მე სი-ტყვა თამამად და გაბედვით.

— თუ ღმერთი გწამს, მე მამშორდი, ბებერი გველი მინახავს — ჯერ გულ-ში ჩასძვრენოდეს და მერე კი დაეშხამოს. შენის გამჩენის გულისათვის, მამშო-რდი, ნუ შემამთხვევ ცოდვას. აი, ხომ ჰხედავ, უილაჯო ვარ. ჩემი პირდაპირ მორევნა დიად ადვილია, მაგრამ მოტყუება კი ძნელია. დაანებე თავი მაგ გატყ-ბობილის ენით ჩემს ცდუნებასა, ჩემს საცოდაობაში მევე ნუ შემარევიანებ ხელს. მე რაღა ცდუნება მინდა? თქვენ რაღა ოსტატობა გინდათ? მე რა შემიძლიან თქვენთან, ქვეყანა თქვენკენ არის. პირდაპირ მოდით და მოწამლული ისარი მკა-რით გულში. რაღა ეშმაკობა გინდათ? რაც გინდათ ისა ჰქენით. მე ღმერთს მი-ვანდე ჩემი გულის წყურვილი, იმას გაეცით პასუხი!..

საბრალოს გული ამოუჯდა და ტირილი დაიწყო. მეც მეტკინა გული: იმის საცოდაობამ დამწვა.

— იმედ-დაკარგულო, უბედურო კაცი! — ვუთხარი მე გულთბილად და გულნატყენად, — ღმერთი ხომ ჰხედავს, მე მოვსულვარ იმისათვის, რომ შენთვის ჩემი თავი დავდო, რად მწამოზ ავკაცობასა? რად არ მენდობი? მე ხომ შენთვის ცუდი არა მიქნია-რა! ვაი შენ, ჩემო თავო! ცილს ნუ მწამოზ უმიზეზოდ. მამ შენ გაბრიელი ვერ გიცვნი? ადრე და მალე აიგავოს მტვერსავით ეს ობოლი თავი, თუ ადამიანის ღალატი ოდესმე გულში გამტარებოდეს. ვაი შენ, ჩემო თავო! რად მირცხვენ ყმაწვილ-ბიჭობას? სამაგისო რა მიქნია, რა? სულს ნუ წაი-წყმედ ცილისწამებითა, ნუ!.. იმ ღვთის გულისათვის, რომელსაც შენ წელან ევედ-რებოდი, მომენდე მე და მაშინ ჰნახავ, რაც კაცი ვარ. იმ ღვთის წინ გაძლევი ფიცს, რომ მე შენი სიკეთისათვის ვარ აქ მოსული. დამიჯერებ, კარგია, არა და, — მე მაინც ჩემს თავს შენთვის არ დავზოგავ!

ჩემმა სიტყვებმა იმას გული ჩემკენ მოუბრუნეს. მერე რა-რიგად? წამავლო ხელი, მომეხვია და ჩემს მკერდზედ ზედ-დაკლომით ქვითინი დაიწყო.

— შენს ღმერთს აპატივე, შენს ღმერთს!.. — ჰბლავოდა საცოდავად პე-პია, — ღმერთი ხომ მოწამეა, შენგან ავი არა გამიგია რა, მაგრამ რა ვქნა? რა ვქნა მე უბედურის დღისამ? შვილი მეღუპება, შვილი!.. ჩემი სისხლი, ჩემი ხორ-ცი!.. ერთად-ერთი შვილი ცოცხალი მემარხება!.. გესმის ეს, ჩემო გაბრიელ! შვილს ვკარგავ, შვილო, მოდი და უნდო ნუ ვიქნები! შემინდე! შენს ღმერთს აპატივე, თუ გაწყინა რამე ბებერმა, ჰკვადაკარგულმა, უბედურმა მამამა. რა ვქნა?

ჩემი შვილია, ჩემი გულ-ღვიძლია, ჩემო გაბრიელ! ვის მივენდო, ვის, ამ ცოდვით სავსე ადამიანის-შვილებში? ძმას არ ვენდობი, ძმას, მაგ საქმეში, ღმერთო, ხომ შენ იცი. მაგრამ მაცდუნებ, თუ არ მაცდუნებ, შენ კი უნდა მოგენდო. აჰა, ჩემი საბელი ყელისა!.. შენ იცი!.. გინდა გველივით გამსრისე, გინდა დამიხსენ წაწყ-მედისაგან! შენ იცი და შენმა ყმაწვილკაცობის მაღლიანობამა. მე არა შემოი-ლიან-რა, ხომ ჰხედავ! შემობრალე და ნუ დამანახებ ჩემის თამროს უნამუსო-ბას!.. შენის ხელით დაეც დანა და დავგიხსენ მამა-შვილნი ცოდვისაგან. მე ცოც-ხალი დამმარებ, მიწა მომაყარე და მაგას კი ნუ მიზამ, რომ ჩემი თამრო... ვაიმე, შვილო!..

აქ მეტი გულის ამოჯდომისაგან საწყალს ხმა ჩაუწყდა, სიტყვა შეაქრა და ენა დაება. ღმერთო! რამდენი ამისთანა ცრემლი იღვრება ამ შენგან გაჩენილ დედამიწის ზურგზედ, მაგრამ სიამე ადამიანისა აქამდის არ ჩაირეცხა. დიდება შენს მოთმინებასა!

მეც ამიყოლია იმისმა სევდამ და გულის-ტკივილმა. რომ არ შემრცხვენო-და, მეც ვიტირებდი. ისე წელმოწყვეტილი, ისე გამშრალი ვიდეგ იმის წინ, რომ ვერც ნუგეში ვეცი, ვერც იმედი მოვუმატე. ენა მე აღარ მიჯერებდა და გონება. ვიდეგ ისე სულელსავით იმის წინ. მაგრამ ბოლოს კი, რომ ვნახე, რომ გული ველარ დაიმორჩილა და სევდამ დაიბრიყვა, — ვუთხარი:

— გული დაიმშვიდე, კაცი ხარ, რომ სხვა არა იყოს-რა. ნუ გეშინიან, ისე არა სწვიმს, როგორცა ჰქუხს. ღმერთი მოწყალეა, ყველანი კარგად ვიქნებით.

— ჰო, შენი ჭირიმი, გაბრიელ! — მიპასუხა იმან, — ეგრე, გეთაყვანე! შენს ხელში ვარ, შვილო, შენ გეთაყვანოს ჩემი თავი. მართლა-და ღმერთი მოწყალეა. აღრე და მალე რად ვითხელებ ჰკვასა და გონებას! იმისთანა რა მიქნია, რომ ღმერთმა ჩვენზედ ხელი აიღოს. აი, გეთაყვა, ცრემლს მოვიწმენდ და დავდინ-ჯდები, ოღონდ მიშველე რამე, შენი კვნესამე, შენი!

მე კიდევ ველარა მოვახერხე-რა სათქმელად და გავჩუმდი. ბოლოს მაინც კიდევ იმან დაიწყო:

— იცი რა, ჩემო გაბრიელ! მე წავალ, ბატონს ფეხ-ქვეშ ჩავუვარდები, ენით ავულოკავ ფეხის ნატერფალს. გადვუკოცნი მუხლებს, — იქნება ღმერთი შემეწიოს და როგორმე თავი შევაბრალე. ისიც კაცია, ჩემის სიბრალულით და საცოდავობით მოლბება.

— შენ ბატონს კარგად ვერ იცნობ.

— მა რა ვქნა? — შემომბლავლა საცოდავად, თითქო ყველაფერზედ იმედი გადუწყდაო.

— ეგ საქმე მე დამაცალე. შენი დახმარება მარტო იმისთვის მინდა, რომ თვალ-ყური გეჭიროს, ნამეტნავად გიტოს გაუფრთხილდე. ის ძალდი-კაცია. რო-გორც მორიელი, ისე გემოგეპარება და დაგსუნთქავს. დანარჩენი მე ვიცი.

— ეგრე, შენი ჭირიმი, ეგრე! ღმერთი იყოს შენი გადამხდელი.

კიდევ ერთმანეთს გავუჩუმდით. პეპიამ ჩაღუნა თავი და რაღაც ფიქრებს გადაეკიდა. მეც ჩემი დარდი მედო გულში და იმ დარდმა გამიყოლია. კარგა

ხანი ვიყავით ჩაჩუმებულნი, მაგრამ ხან ის შემომხედდავდა მე, ხან მე იმას შევხედავდი და არაფერს კი ერამანეთს არ ვეუბნებოდით. ვატყობდი, რომ რილაციის თქმა უნდოდა და თითქო ვერ ახერხებდა. მეც მინდოდა ერთის რასმის თქმა, მაგრამ ვერა ვბედავდი, ცუდად არ ჩამომართოს-მეთქი. ჩემი და თამროს ცოლ-ქმრობის პირობისა პეპიამ ჯერ არა იცოდა-რა.

— გაბრიელ! — მითხრა ბოლოს პეპიამ, — მე ერთი ქალი-ლა შემარჩინა ბედმა და იმის მეტი მე არავინ არ მივის ამ ტრიალ ქვეყანაზედ. მოდი, ის ცოლი და შენ ქმარი და მეც მამა თქვენი. ჰა, რას იტყვი შენ?

მე ჩემს ყურებს არ დავუჯერე ეს უეცარი ჩემის ნატვრის ასრულება და ჩემის ღარდის მოკვეთა. იმნაირმა სიხარულმა ისე დამიჭირა გული და გონება, რომ გამტერებით ყურება დავუწყე და მე სულელმა ვერა ვუახარი-რა პასუხად.

— რას გამიჩუმდი? — დამასწრო ხელახლად პეპიამ, — თუ არ გინდა, სთქვი: მე მაგით გულს არ მატყენ. ცოლ-ქმრობა ნებითია.

— არ მინდაო?! რას ამბობ, ადამიანო? ჩემი ნატვრა ეგ იყო! ვენაცვალე ჩემს იღბალს! ნატვრა თუ ასრულდეს, მაგეთი! ეჰ, დალახვრა ღმერთმა, ვერ მომიხერხებია!.. პირდაპირ გეტყვი: ცოლ-ქმრობა ერთმანეთისათვის ნათქვამიცა გვაქვს. ეხლა, რაკი შენი ნებაც არის, ჩემს ბედს ძალლიც არ დაჰყევს. გიშველოს ღმერთმა შენც და ამ ქვეყანასაც, რომ ნატვრა ცარიელ ნატვრად არა რჩება ცის ქვეშა.

ჩვენი ცოლ-ქმრობის ნათქვამობა რომ შეიტყო, რალაც ნალევლმა გაღურბინა გაფითრებულ სახეზედა. ხმა არ გამცა. მე შევატყე, რომ კიდეც ავ ფიქრს გადაეკიდა ის უნდო ადამიანი და ამიტომაც ზედ დავატანე:

— ცოლ-ქმრობა კი გვითქვამს, მაგრამ არც შენთან და არც ღმერთთან პირშავად არა ვართ. ღმერთო, ხომ შენა ხარ მოწამე, ჩვენი სიყვარული წმინდა არის, როგორც ანკარა მთის წყარო. თუ მზის შუქი წყაროს აამღვრევს, მამ ჩვენს სიყვარულსაც ჩვენი გული აუღმღვრევია. ცამ რისხვით მკითხოს და დედამიწამ არ მიმიღოს, თუ ცოდვა რამე ჩვენს გულში ჩასახულიყოს. ნუ ჰშიშობ! ღმერთთანაც და შენთანაც ორნივე პირნათლაღა ვართ. ღმერთია ამის თავდები, ღმერთი!

დაიჯერა ჩემი ალალი სიტყვა. ის ალალი ადამიანი, როგორც მალე ავს დაიჯერებდა, ისე მალე კარგსაც მიენდობოდა.

— მამკალ, აქვე ჩამაქვავე, ჩემო გაბრიელ! — მითხრა იმან ნანვითა, — აქავ მიწასთან გამასწორე! ცუდი გული მაქვს — ეს ოხერი. უნდო ვარ, უნდო! მერე საწყალი ჩემი გოგოც ძალიან მიყვარს!.. მამკალ, გამაქერ! ცუდის გულის პატრონი ვარ მე ცოდვილი, ცუდის! შენ შვილი და მე მამა, მე სულელს სხვა რალა მინდა!

ისე თქვენ გაიხარეთ, როგორც გახარებული მე იმ ღამეს შინ წამოველ. რალა მინდოდა? ერთი ნატვრა მქონდა, ისიც ასე უცბად ამისრულდა. შინ რომ მოვდიოდი, მე მეგონა ის კაშკაში მთვარე, ის მბრწყინავი ვარსკვლავები ჩემს ბედს შეჰნატრიან-მეთქი. როგორც ცაზედ, ისე ჩემს გულში ერთი ღრუბელი

აღარ იყო. კეთილი ღამე იყო ის დალოცვილი ღამე! რა უნდოდა ავკაცობას ჩემ-
გან? რაზედ ჩამითრია და დამღუპა სასიკეთოდ გამზადებული? ვინ იცის? იქნება
ეხლა მე ვყოფილიყავ რიგიანი მუშა-კაცი, ცოლ-შვილი გარს შემორტყმული
მყოლოდა! რომ მოვმკვდარიყავ კიდეც, დამტირებელი მეყოლებოდა, მიწას მა-
ინც თავისიანი მომაყრიდა, ცრემლს მაინც ჩემნი დამადენდნენ და ეგრე ძაღლისა
და ნადირის შესაჭმელი არ გავხდებოდი!.. შერჩეს ავკაცს ჩემი დაღუპვა... მე
ხომ ამ ქვეყნისა აღარა ვარ, ერთი ფეხი საფლავში მიდგას, დღესა თუ ხვალე
ჩემი სულთამხუთავი მოვა და სულს გამაფრთხობინებს, მაგრამ გულზედ სის-
ხლი გადამესხმის ხოლმე, როცა ამას ვიგონებ.

ის დალოცვილი მღვდელი ხშირად მარიგებდა ხოლმე, რომ მტერსაც პა-
ტივება უნდაო. მეც ვამბობ, მაგრამ მაგას მარტო ენა ამბობს და გულში კი სხვა
ბაღდაძე ტრიალებს. ღმერთო, შეგცოდე, მაგრამ შენგან გაჩენილს ადამიანსა
მარტო შენი სახე აუ მისცემია, თორემ გული კი არა. სულ ტყუილია! მაინც
ადამიანს მტერი არ შეჰყვარებია...

IX

იმ ბედნიერს ღამეს ჩემს თვალს ძილი არ მიჰკარებია: ლხინსაც ჭირსავით
ძილის გაფრთხობა სცოდნია.

ირიყრაჟა თუ არა, მეც ფეხზედ ვიდევ. წუხანდელი ღამის მადლი ისევ გულ-
ში ტრიალებდა. შევხაროდი იმ რიყრაჟ დილას, იმ ლურჯ ცასა, იმ ნამით პირ-
დაბანილს დედამიწასა და მე მეგონა, რომ ცაც და ქვეყანაც მე შემომხაროდა.
ქვეყანაზედ მე, თამრო და პეპია რომ მაშინ მარტო ვყოფილიყავით, სამოთხე
სანატრელი აღარ იქნებოდა. მაგრამ ჩვენ გარდა კიდეც ბევრნი იყვნენ და იმ
ბევრში ჩვენი ბატონი დათიკოცა, რომელმაც გიტოს უთხრა: მე და გაბრიელ
მოვრიგდებითო. მომაგონდა ეს სიტყვები და სამოთხე ჩემი თვალის დახამხამე-
ბის უმაღლეს ჯოჯოხეთად გადამექცა: ჟრუანტელმა დამირბინა ტანში და ყოველს
სახსარში ტკივილით გამიარა, კბილებმა კრაჭუნი დამიწყეს, მუშტები თავისთა-
ვად დამეკუმშნენ, თითქო ჩემი გზის ამრევი ხელში უნდა გამეწურაო. იმ წამს
დათიკო რომ დამენახა, მგონია, ძმა რომ ყოფილიყო, ძმა, — იმის დანახვა და
იმის სულის გაფრთხობა ერთი იქნებოდა ჩემთვის. ავკაცობაში ნუ ჩამომართმევ:
უცბად გამწარებული გული დაუნდობარია.

ბრანზმორეული გამოვედ ეზოს გარეთ და მეც თითონ არ ვიცი, რა გზით
და როგორ მივაღებ უეცრად პეპიას ბაღჩის ღობეს. რომ დავინახე ჩემი თამროს
ბუდის ღობე, თითქო გამოვფხიზლდი, გამომეღვიძა. გადავიხედე ღობის იქიპო, —
ჩემი თამრო მოსჯდომოდა გეგას და ბაღჩის წყლის პირას სარეცხსა ჰრეცხდა.
ვაი, რა ლამაზი იყო იმ მშვენიერს დილას ის მშვენიერი ქალი! არ ვიცი, დილა
იმას ამშვენებდა, თუ ის დილასა.

იმის შორი-ახლო თოხის ტარზედ დაბჯენილი იდგა პეპია და თამროს ელა-
პარაკებოდა. მე სმენად გადავიქეცე.

— ეი, შენ, ეი! პატარა ეშმაკო! — ეუბნებოდა პეპია თამროს და თითს უქნევდა, — ეგ რეები ჩაგიდენია, პა? მე ვიცი შენი!

— რას ამბობ, ადამიანო, ნეტავი ვიცოდე? — უპასუხა თამრომ და შეაჭყიტა თავის მაყვალი თვალები, — რა ჩამიდენია?

— ჰმ, რა ჩაგიდენია!.. მითამ არ ვიცი, მითამ არც შენ იცი, თავი მოიკატუნე. მე ჩიტმა ამბავი მომიტანა.

— რას ამბობ, ადამიანო, რას?

— აი, შე მასხარავ, შენა! შეგრჩეს, რომ მამასაც უმაღლავდი, შეგრჩეს!

— მამას მზემ და თავი არ მამიკვდეს, მე შენი ლაპარაკი არ მესმოდეს.

— დამაცალე, შე ცუდლუტო, დამაცალე! — ეუბნებოდა პეპია და სახე კი უცინოდა, — ასეთს კაცს მიგათხოვო, რომ სულ შენი ღღენი გაწყევლინო, დამაცა!

— ცხადივ ამბობ, ადამიანო, თუ სიზმრივ? რაებს ამბობ?

— სიზმარს გეუბნები. როცა ერთ რეგვენს ქმარს მიგათხოვებ, მაშინ ეს სიზმარი აგიცხადდება. დამაცა!..

— ახა, ღმერთო ჩემო, რას გადამკიდებია.

ეს რომ სთქვა თამრომ, გაჯავრდა და ისე ღონივრად დაუწყო სარეცხს სრესა, თითქო ჯავრი ამაზედ უნდა ამოიყაროსო.

— მაშინ სხვა-რიგად დაუმტვენ, — უთხრა პეპიამ.

— დავუმტვენ რა, ბულბული ვარ? — ტუჩებ-აბრეცით ბუტბუტებდა ლამაზი გოგო.

— აი, ალილო და ზვალაო, — მაინც არ იშლიდა თავისას პეპია, — მე კი მიყვილია და...

— რა გიყვილია? — სთქვა და დააცქერდა შვილი მამასა.

— რომ რეგვენ ქმარს მიგცემ.

— კიდეც!.. უწინამც დღე გაჰქრობია.

— რაო? არ მოგდის გუნებაში?

— მამი, ღვთის გულისათვის დამეხსენ. რა ცუდ გუნებაზედ ამდგარხარ!

— არ დაგეხსნები, შე ცუდლუტო! შენა!

— გუნებას ნუ მირევ, დამეხსენ-მეთქი.

— მე შენთვის ქმარი მიშოვნია.,

— თუ გავთხოვდე, მაშინ.

— მაშ არა სთხოვდები?

— არა.

— რატომ?

— მიტომ.

— მაინც?!

— იმიტომ.

— არავის შეირთავ, არავის?!

— ორ ხელმწიფის შვილიც რომ იყოს, არ შევირთავ. ეხლა? არ დამეხსნები?

— მაშ შენ, როგორც გატყობ, არც გაბრიელს შეირთავ.

უთხრა ცდიოთ პეპიამ და ღიმილით დააცქერდა შვილსა. მე თამროს შეეხედე. იმას შერცხვა, ალმური აუვიდა ლოყებზედ, თავი ჩაღუნა, ვერაფერი ვერა უთხრა-რა მამას პასუხად. მიუბრუნდა ისევ სარეცხს და უგულოდ სრესა დაუწყო, თითქო გარეცხა კი არ უნდა, სირცხვილის გაქარწყლება უნდაო.

— არ შეირთავ? — დაიწყო ისევ პეპიამ, — ბატონი ხარ, მე ძალას არ დავატან.

თამრომ ერთი შემოჰხედა ქვეშ-ქვეშად მამასა და მერე ღიმიტით ისევ ჩაღუნა ლამაზი თავი.

— მოლოზნობა ხომ არ გინდა, დედო? — გაუხუმრა კიდევ პეპიამ, — ეგეც შენი ნება იყოს, მაგაზედაც ყაბული ვარ. ხმა ამოიღე. რატომ ჩაგივარდა ეგ შენი ტიკტიკა ენა? არ გეყურება, გელაპარაკები?

მისწვდა პეპია და თამრო წამოაყენა. ის არ გაუძალიანდა და წამოღგა.

— პირობა თუ მიგიცია ვისთვისმე!.. იქნება მახეში მოიმწყვდიე ვინმე!.. — უცინოდა პეპია.

— იი, დამეხსენ!.. რას გადამეკიდე, ადამიანო?

— სთქვი, აბა სთქვი, — ვინ გააბი მახეში.

— იჰ, ბეჩავ, რა გინდა ჩემგან? — ფხუკიანობდა თამრო.

— აბა, თუ ქალი ხარ და მეტყვი.

— ახა, ღმერთო ჩემო! არ დამეხსნები? ქა! იჰ...

გამოეცალა ხელიდამ თამრო და გაექცა მამასა.

— აქ მო, შვილო! გვეყოფა ხუმრობა, — უთხრა ეხლა კი ხუმრობა-გაშვებით პეპიამ, — თუ შენ თქმასა ჰთაკილობ, აქ მო, ჩემო იმედო, მე გეტყვი. მამისა იმას უნდა ეთაკილებოდეს, ვინც მამასთან პირშავია. შენ იმისთანა არა ხარ, ჩემო სალხენო! აქ მო, შვილო, აქ!

თამრო შედგა. პეპიამ იმისკენ გასწია. მამა მივიდა შვილთან, მკლავი კისერზედ გადაჰხვია და მეტად გულთბილად უთხრა:

— მე გაბრიელმა ყველაფერი მითხრა, ჩემო კარგო! მე ყველაფერი ვიცი. ღმერთმა ერთმანეთს შაქრის-ყინულსავით ტკბილად შეგაბეროთ. შენს მეტი ვილა მამადია, შვილო, შენი კენესამე, შენი!.. თუ შენ ბედში მეყოლები, მე რაღა მომკლავს. გაბრიელი კაი ალალი ბიჭია, კაი ხელღონიერი, ჯანიანი ბიჭია. გლეხკაცს მეტიც არა უნდა-რა. ისე გაგიფრთხილდება, როგორც თავის ორ თვალსა, ჩემო იმედო ქვეყნისავე! კაი პატრონი მოგცა ღმერთმა, მადლი უფალსა! მე ეხლა აუენდა შენს კალთაში სულიც დავლიო, მაგდონს არას ვინაღვლი. რის დარდილა უნდა მქონდეს? თუ ღმერთი შენს შვილიერებასაც შემასწრებს, ხომ ძალდიც არ დაჰყევს ჩემს ბედსა, — თუ არა და ეგეც ნება ღვთისა იყოს, ვენაცვალე იმის მადლს! გაბრიელი, მართალია, ღარიბი ბიჭია, მაგრამ გლეხკაცი ღარიბობით არ დაიწუნება. ქვეყანა ღონიერია, მარტო ერთი მკლავის გაქნევა უნდა.

თავს ყველა დაირჩენს. თუნდ ეგეც არ იყოს, ღვთის წყალობა ბევრი მაქვს. მე რა ოხრად მინდა? პური, ღვინო, მამული — სულ თქვენია. ღმერთმა, ობლების პატრონმა, ყველაფერი მშვიდობაში მოგახმაროთ, შვილო! მეც, მინამ ცოცხალი ვარ, ვიცოდელივთ თქვენს სადღეგრძელოდ და როცა მოვკვდები, თქვენ იცით, შვილო, და თქვენმა კაი ადამიანობამ, მკვდარს როგორც მომივლით...

მე ამის გამგონმა იქ ვეღარ ვიდგომილე. იმისთანა ტკბილის მამა-შვილობის მაყურებელსა გული ღხენით ამიტირდა, ცრემლი თვალში მომერიო. ვაი, რა კარგია ხოლმე ხანდისხან ეს უხეირო წუთის-სოფელი! ავ-კარგიანი ყოფილა, შენი ჭირიმე, ეს ქვეყანაცა. იმ მამისა და შვილის ლაპარაკმა გულის სიმწარე ჩემი გამინიავა, სიკეთის იმედი კიდევ ჩამესახა გულში და კაი გუნებად შევიქენ. მტრობამ გულში ვეღარ იდგომილა.

ვთქვი ჩემს გულში: — მე იმათ დავუშლი, რომ გამოვუჩნდე-მეთქი, ავდეგ და შინ წამოვედი. რით გათავდა იმათი ლაპარაკი, — არ ვიცი. ეს კი. ვიცი, რომ იმ წამს ისინი ბედნიერნი იყვნენ.

გალიონენ ღღენი და ღამენი. მე თვალგაფაციცებით გულისყურს ვადევნებდი დათიკოსა და გიტოს. მე ვატყობდი, რომ რამოდენიც მეტი ხანი გავიდა, იმოდენად დათიკომ ჩემზედ გული შეიცვალა. ორ მტერსავით ერთმანეთს ველოდით, — აბა წინ ვინ დაიწყებს ომსაო. მაგრამ მინამ საქმე ომამდინ მიღგებოდა, მე მინდოდა დათიკოსთან მომელაპარაკნა პეპიას ქალის თაობაზედა და ვცდილიყავ როგორმე დამეყოლიებინა ისე, რომ ხელი აეღო თამროზედ და ჩვენში ისევ სიყვარული ჩამოვარდნილიყო. იმის ავკარგიანობის იმედი მქონდა, მაგრამ იმედმა მიმტყუნა.

რალა გაგიგრძელო სიტყვა: გიტო ვერაფერს გახდა, სალაპარაკოდაც არ შევახვედრეთ მე და პეპიამ თამრო. ამან უფრო გააფთრა დათიკოს ჟინიანი და მურტალი წადილი. აშკარაა, ამის მიზეზი მე ვეგონებოდი, ამიტომაც მე დათიკომ ხაფანგი დამიგო და ქვეშ მომიმწყვდია. როგორ მეგონებოდა, რომ იმისთანა ვაჟკაცი ეგრე მხდლად მომექცევოდა.

ერთხელ, დილით, დათიკოს დავეძახნე და მე შინ არ ვიყავ. როცა მოვედი, კიდევ დამიძახა და შემეყვანა თავის ო. ახში.

— სად ბძანდებოდი, ჩემო შერმადინ? — მითხრა დაცინვით დათიკომ.

— არსად, ისე დავეხეტებოდი.

— ასე ადრე?

— რაც შენთვის ადრეა, ის ჩვენთვის ადრე არ არის.

— ეგ გადაკვრით ლაპარაკი რად იცი შენ?

— ეგრე გავუჩენივარ ღმერთს...

— ყური დამიგდე: შენ რალაც ნალველი გაქვს და მე მიმაღავ.

— იქნება.

— არა, აუ ღმერთი გწამს.

— მართალს მოგახსენებ.

— მოდი, მითხარ, — რა ნალველი გაქვს.

— თქმა ადვილია, ბატონი ხარ, გეტყოდი, მაგრამ შენთვის რა ზელსაყრელია?

— ეგ მე ვიცი.

— მე რატომ აღარ უნდა ვიცოდე?

— შენც შეიტყობ.

მე ძალიან გამიხარდა, რომ ჩემი საქმე ასე მოეწყო და ამიტომაც პასუხად პირდაპირ ვუთხარა:

— თუ აგრეა, მოგახსენებ: მე პეპიას გოგო მიყვარს და ჯვარი უნდა დავიწერო.

— მერე რა გიშლის?

— პეპია ცოლზედ მგლოვიარედ არის, სულ ექვსი თვე არ არის, რაც ცოლი დამარხა და ჯერ-ხანობით ეს მიშლის.

— სულელი ჰყოფილხარ.

— რადა?

— რომ ჯვარს იწერ.

— მაშ?

— მაშ ისა, რომ ქალი ჟინის საკლავად არის კარგი და არა ზურგზედ ასაკიდად. მაგრამ მე არ გიშლი, დაიწერე ჯვარი. მზითევი და შენი დაბინავება ჩემი კისერი იყოს.

— შენ რა შუაში ხარ, რომ მზითევს მპირდები? — ვკითხე თამამად.

შევატყე, რომ ჩვენი საქმის კვანძი აქ იხსნებოდა.

— ქალი ჩემია, — მითხრა იმან უსირცხვილოდ — და მზითევსაც იმიტომ გპირდები, რომ ჯერ ჩემი იქნება.

— ეგ რა სთქვი? — წავძახე მე კანკალით.

— ისა ვთქვი, რაც შენ გაიგონე, — მითხრა იმან ღინჯად.

— დათიკო! მე გლეხკაცი ვარ და შენ ბატონი, — ვუთხარი მე გულმხურვალედ და ვედრებითა, — გვედრები, გზიდან ჩამომეცალე. გულიდან ნუ ამომარეცხინებ შენს სიყვარულს, შენს ერთგულებას და ინაცვალე ჩემი ობოლი თავი. დათიკო! თუ ღმერთი გიყვარს და შენი გამჩენი გწამს, თავიდან მოიშორე იმ გოგოზედ ფიქრი. ნუ ამაყრევინებ შენზედ გულსა, შენთანა ვარ შეზრდილი. შენი ჭირიმე, დათიკო, ცოდვას დამხსენ!.. მაგისტანა ვაჟკაცი ხარ და შენი გული როგორ ვერ დაგიმორჩილებია! მაღლი ჰქენ და ჟინი მოიკალ: ყველას დაგითმობ და იმ გოგოს ნამუსს კი არა. ის გოგო ჩემია.

— ჯერ ჩემია-მეთქი, — გამაწყვეტინა სიტყვა, — მერე თუნდა შენი იყოს, თუნდა სხვისა.

— დათიკო! შენი ჭირიმე, ზიფათს ნუ შემამთხვევ, ცოდვაში ნუ გამხვევ! დამითმე ის გოგო და შენს ღმერთს დააბადლე.

— როცა მე ჩემსას ავასრულებ, მერე შენთვის დამილოცნია.

— მართალს ამბობ და აღარ ჰხუმრობ? — ვკითხე და გული ყელში მამებჯინა.

— შენი ცალი ვიქნები, რომ შენ გეხუმრო.

— მაშ გაბრიელს თავზედ ქუდი არ ეხუროს, თუ შენ შენი წადილი შეისრულო.

— თუ ღმერთი გწამს, წინ არ გადამიდგე!.. — მითხრა იმან უკადრისად და დაცინვით.

— წინაც გადაგიდგები და მეტსაც გიზამ.

— მემუქრები თუ?

— ძალი შემწევდეს ქაღილსა, ფრიდონისა არ იყოს.

— შენი შერცხვენილი იყოს, ვინც შენისთანას შეუშინდეს.

გულმა ბაგა-ბუგით ცემა დამიწყო, მკერდში გული აღარ მეტევეოდა. დათიკოს მოკვლის სურვილმა ელვასავით გამირბინა ფიქრში, მაგრამ თავი დავიჭირე, დავძლიე ეშმაკის ცდუნება.

— დათიკო! სად მიგყევარ? ნუ გამწირავ, შემობრალე შენი გაბრიელ!..

— წყალსაც წაუღიხარ.

— გოგოს მარტო მე უნდივარ, დათიკო! ღმერთთან ცოლ-ქმრობის პირობა მიგვიცია...

— ღმერთმა შენც შეგარცხვინოს და თქვენი პირობაცა.

— დათიკო! შენ შენს ბედისწერას აუტანიხარ.

— დამეკარგე აქედამ!

— დათიკო!.. არ გეცოდება იმისი დროული მამა? იმის მეტი შვილი არა ჰყავს. ნუ დაასხამ თავზედ ლაფს, ნუ დაეწყევლინები...

— აქედამ გამეცალე-მეთქი, — შემომტყვილა.

— დათიკო! არ გებრალება ის ღვთის სული, უცოდველი გოგო? ნუ წაართმევ ნამუსს! მე მაჩუქე იმისი თავი.

— მერე შენ გაჩუქებ.

— მერე და არა ეხლა?.. ფუ, მაგ ნამუსს და მაგ კაცობასა!.. — შევძახე ესა იმედ-მოშორებულმა და გაბრაზებულმა, გავიძერ ხანჯალი, და გადავდგი ბიჯი თუ არა დათიკოსაკენ, მეორე ოთახიდან გამოცვივდნენ სამი დამალული ბიჭი, მომცვივდნენ უკანიდან და გამაკავეს. ხანჯალი ხელიდან გამვარდა. თურმე ეს წინათვე განეზრახა დათიკოს, წინათვე ყველაფერი გაემზადებინა, რომ მე სამართალში მივცემოდი და ამით მე თავიდან მოვეშორებინე. მე რა ვიცოდი? ერთი კი ძალ-გულიანად შევბღერტე ჩემი დამტყრები, იქნება ხელიდან წავუვიდე-მეთქი, მაგრამ იმ დამლოცვილის-შვილებს რკინის ჭაბრაკისებ მაგრა ვეჭირე.

— ფუ, მაგისთანა ვაუკაცობასა!.. ფუ, მაგისთანა თავადიშვილობასა!.. — შევკივლე უილაჯომა დათიკოს, — მაინც კიდევ გზას გიპოვი და შენს უნამუსობას ქათამსავით ზედ წაგაკლავ!..

დათიკომ პასუხი არ მომცა. ბიჭებს უბძანა და მე დიანბეგთან წამიყვანეს. დიანბეგმა ყველაფერი გამომკითხა, მეც ყველაფერი ისე ვუამბე, როგორც იყო. არა დამიმაღავს-რა. რომ გავათავე ჩემი ამბავი, მკითხა:

— მაშ შენ და პეპიამ შეჰკარით პირობა ერთად, რომ შენი ბატონი ღღეს დილით მოგეკლათ?

მე გამაოცა ამ კითხვამ. ვიფიქრე, იმ საწყალ ადამიანის გარეგან უნდა-მეთქი ამ საქმეში და ეგრეთ იმის ბოლოს მოღებაცა-მეთქი. ფერი მეცვალა, მაგრამ რას ვუშველიდი?

— ცოდვას ნუ აიღებ, ღიანზეგო, კისერზედ, — ვუთხარი მე, — პეპია ამ საქმეში ღმერთსავით ალალია და უცოდველი.

— ნუ მიჰქარავ! — გამიწყრა ღიანზეგი, — მაშ იმ ღამეს რომ პეპიასთან იყავ, რას აკეთებდი?

— აბა რა ღამეს?

— აი, დერეფანში რომ ჰლაპარაკობდით.

— ღმერთი, რჯული, არც მაშინ და არც მერე, ბატონის მოკვლის ფიქრი ჩვენ გულში არ გაგვიტარებია!

— აბა, ძალიან დაგიჯერებ, აი! მაშ რისთვის იყავ, თუ არ მაგისათვის?

მე ვუამბე გულმართლად, რაც მაშინ მე და პეპიამ ვილაპარაკეთ.

— მამი-შენის ცხონებას, არ მამატყუო!.. — დამცინა იმ უსამართლო მოსამართლემ.

ჩემი ნათქვამი სულ ერთიანად დაწერა და მითხრა — ხელი მოაწერეო. მე წავიკითხე, ქართულად ნაწერი იყო. რაც ლაპარაკი გვქონდა მე და ღიანზეგს, სულ სიტყვა-სიტყვით ეწერა. მეც უშიშრად ხელი მოვაწერე. ღიანზეგმა უბ-ძანა: გამიყარეს ბორკილი და სატუსაღოში შემავდეს.

ვეგდე მარტოდ-მარტო იმ საძაგელ სამყოფელოში. რა გითხრათ, რა ჭირი გამოვიარე იმ ერთს ღღეს და იმ ერთს ღამეში!.. გულმა ღრღნა დამიწყო, სის-ხლი ძარღვებში გამიყინდა, ტვინი კი მეწოდა. ძნელია, შენი ჭირიმე! ბრალი-ანი კაცი ყველაფერს აიტანს, რაც უნდა სატანჯველი იყოს. ვაი იმას, ვინც უბ-რალაო!.. მაშინ... უჰ, მაშინ... ღმერთმა დაიფაროს ყოველი ქრისტიანი და ყველა ადამიანის შვილი... როგორც ცოფიანი ძაღლი, თავს შეიჭამს უბრალოდ სატან-ჯველს მიცემული კაცი. ვისაც არ გამოუტყდა ეს ღღე, იმან არ იცის — რა მწვა-ვეა. ღმერთმა ნურავის გამოაცდევინო!..

ჩემი თავის ჯავრი ზომ მკლავდა და მკლავდა, პეპიას და იმის გოგოს ნალ-ველი უფრო ცეცხლს მიკიდებდა. სწორედ გითხრათ, მე ჩემი თავი ძალიანაც არ მენანებოდა: მე ერთი უთავისტომო ბიჭი ვიყავ. რაკი საქმე ასე მოხდა, თუნდა თოფითაც დავეხვრიტეთ, ბევრი არა მენალვლებოდა-რა. რა ღედ-მამა ამიტირ-ლებოდა, რა და-ძმანი ამიგლოვდებოდნენ? ერთი კაცი ვიყავ, წავიდოდი და მტვერი მტვრად ვიქცეოდი. ქარი დამქროლავდა და იმ მტვერსაც აჰგვიდა დე-დამიწის ზურგიდამა. ისინი მებრალებოდნენ, ისინი! მე ვიყავ იმათი გულშე-მატივარი ამ ტრიალს ქვეყანაზედ, მარტო მე!.. ვაი რომ უხეიროდ თავი წა-ვიხდინე!.. ეგრე უხეიროდ რომ არ გავფუჭებულიყავ, მე ვიცოდი, რა კაცობა-საც მე იმათ გავუწევდი, მაგრამ აღარ დამცალდა. იღბალმა აქაც წამიცდუნა და მიღალატა. ვაი, რომ ჩემს მტერს, ჩემის უხეირობით, გზა დავუცალე!..

სამს თუ ოთხს თვეს უკან მოწმეების კითხვა გაათავეს და მე დიდ სატუსალოში გამგზავნეს ჩვენ პატარა ქალაქს, საცა ნაჩაღნიკი და სასამართლო იმყოფებოდა.

ორი წელიწადიც იმ სატუსალოში ვეგდე. ამ ორ წელიწადში სულ მარტო ვიყავ ერთს უწმინდურს პატარა და ბნელს ოთახში. რამდენი ათასი ფიქრი მამივიდა და წამივიდა, ვინ მოსთვლის? მე კარგად ვიცოდი, რომ დანაშაული არა მქონდა-რა, მაგრამ ესეც ვიცოდი, რომ, თუ ღმერთზედ და სამართალზედ ხელს აიღებდნენ, ციმბირს იქით გადამაცილებდნენ.

პირველ ხანებში რომ მამგონებია ჩემი უბრალოება და ის ტანჯვა, რომელსაც მე მიმცეს, დავცემულვარ იატაკზედ და უილაჯობით მიწა მიღრღნია, კბილით ხორცი მიგლეჯნია, თითებიდამ ჩემი სისხლი მიწოვნია. ასეთი დღე დამდგომია. დრო ყოფილა, რომ შხამს გამოვაყენებდი, შხამს, ჩემის დაშხამულის გულიდამ და წვეთ-წვეთად ჩავაწურებდი ჩემს დამღუპველსა, რომ იქ შემხვედროდა. მაგრამ ის სად იყო? ღმერთო, მაღალო, ნურა ქრისტიანს კაცს, ნურა ადამიანს ნუ მიაყენებ იმ დღეს, რაც მე ხანდისხან იმ სატუსალოში დამდგომია!.. შენი ჯოჯოხეთი იმასთან სამოთხეა.

ორის წლის შემდეგ მე განაჩენი წამიკითხეს. მე ხაროს სათხრელად დავენიშნეთ და საწყალი პეპია საციმბიროდ გაეხადნათ. ღმერთო! რაღას იცდი და არ წარღვნი ამ ცოდვით საესე ქვეყანასა!..

X

შვიდმა თუ რვა თვემ კიდევ გაიარა და ბოლოს მითხრეს, რომ შენი გაგზავნის დრო მოვიდაო. აქამდინ მე სულელი კიდევ რაღასაც ველოდი: მეგონა ღვთის სამართალი კიდევ გაიღვიძებს-მეთქი და მართალს გამამართლებენ. ამაშიაც მოვსტყუვდი.

შემხსნეს ძველი ბორკილი, გამიკეთეს ახალი, უფრო მაგარი და სატუსალოს გალავანში გამომიყვანეს. გაზაფხულის პირი იყო.

გალავანში თხუთმეტიოდ სამგზავროდ გამზადებული სალდათი მწკრივად იდგა. გამოიყვანეს სხვა ოთახებიდამ სხვა ტუსალებიცა. მე გარინდებული ვიყავ და ისე უგულოდ ვუყურებდი თითო-თითოდ გამომავალს ტუსალებსა. ბოლოს ორი თათარი გამოიყვანეს და ინათ უკან მოსდევდა ბორკილის ჩხარა-ჩხურით ერთი ტანში მოკაკული, დროული გრძელ-თეარ-წვერა ტუსალი: თავი ჩაელუნა და მზეს არ უყურებდა, თითქო მზეცა და ქვეყანაცა იმისთვის აღარ იყო. დავაკვირვე თვალი და, ვაი იმის მნახავს! — პეპია ვიცანი. მე აქამდის იმის იქ ყოფნა არ ვიცოდი. პეპია იყო, მაგრამ რა პეპია!.. ველარ იცნობდი, ისე მომკვდარიყო და გამოცვლილიყო!..

— პეპიავ, კაცო, შენა ხარ? — გაოცებით შევყვირე საცოდავსა.

იმან თავი მაღლა აიღო და შემომხედა.

— შვილო, გაბრიელ! — დაიბღავლა საცოდავის ხმით, — შენც აქა ხარ?

მოგიკედეს თავი, საცოდავო პეპიავე! ჩემი თამრო აბა ეხლა კი ცოცხალი დამარ-
ხული იქნება!.. ვაიმე, შვილო! ყველა იმედი შენის დახსნისა ეხლა დამელუბა, აი!..

შემოიკრა ორივე ხელი თავში, მუხლი ჩაეკეცა და ხმამაღლა ქვითინი და-
იწყო. მე იმის საცოდავობამ დამწვა.

— შენ რაღად, ჩემო გაბრიელ? შენ რაღად, რაღად? — ქვითინებდა ის ტან-
ჯული კაცი: ვთქვათ მე იმისათვის, რომ უბედურის შვილის უბედური მამა ვარ,
შენ რაღად, შე უბედურის დღისავ!

— მეც იმიტომ, ჩემო პეპიავე, — ვუბასუხე მე გულამომჯდარმა, — რომ შე-
ნი სიკეთე მოვინდომე. მაგრამ ეხლა აღარა გვიშველის-რა. ჩვენ სამნი უილაჯო-
ნი ვართ და იმისაკენ კი მთელი ქვეყანა ყოფილა. ნუ სტირი. ცრემლს ამ ქვეყა-
ნაში გასავალი არა ჰქონია, — ტყუილად ნუ ჰღვრი. ღმერთი გვიპატივებს, თუ
კაცმა ვერ გვიპატივა.

— ეჰ, ჩემო გაბრიელ, არც ღმერთი ყოფილა ჩვენკენ! ვაიმე, შვილო თამ-
რო!.. შენს ნამუსს ღმერთიც ვეღარ დამიბრუნებს. გათავდა ყველაფერი ჩემ-
თვის! ამ ქვეყანაზედ მე აღარა დამრჩენია-რა...

იქნება საწყალს პეპიას კიდეც რაღაცა ეთქვა, მაგრამ სალდათმა წამოუარა,
თოფის კონდახი წამოჰკრა და წამოაყენა. მეც ჩამაჩუმეს.

უფროსმა უბძანა, სალდათები გარს შემოგვერტყნენ და ბორკილის ჩხარა-
ჩხურით ექვსი ტუსალი გამოგვამგზავრეს. საწყალი პეპია და ერთი სნეული ტუ-
სალი ძლივ მობობლავდნენ. გალავანს გარეთ რომ გამოვედით, პეპია და ის სნე-
ული ტუსალი ურემზედ დასვეს. სიავეს შეჩვეულსა, ეს რუსების სიკეთე გამი-
კვირდა.

შვიდს დღეზედ მყინვარის მთას დავუახლოვდით. საღამო ხანი იყო და ის
სოფელი, საცა იმ ღამეს ჩვენ უნდა შეგვესვენა, ჯერ კიდევ შორს იყო. ჩამობინ-
დდა. მეურმემ დაიძახა, ურემი გატყდაო. ყველანი შეგვაყენეს. სალდათები გარს
შემოგვისხდნენ, ზოგმა ჩიბუხის კეთება დაიწყო, ზოგმა პურის ჰამა, ზოგი წა-
მოწვა. ჩვენც ჩავსხედით. ტუსალები ამბობდნენ, რომ ხვალ საქართველოს მიჯ-
ნას გავცილდებითო.

გული მომიკვდა, ეს რომ გავიგონე, და დავღონდი. ჩემისთანა უთვისტომო
ადამიანისათვის ქვეყანა ყველგან ერთი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ქართველისა-
თვის საქართველო დიდი რამა ყოფილა. რაც უნდა იყოს, შენი ჰირიმე, ჩვენი
აკვანი საქართველოა, ჩვენი მამა-პაპის საფლავი საქართველოა, ჩვენის ენის
ქვეყანა ეს არის, ჩვენი სიტყვა-პასუხის გამგონი ეს არის, ჩვენი მზე აქ არის
და ჩვენი მთვარე, და თუ გული გაქვს — გულიც აქ არის, თუ სიყვარული
გაქვს — სიყვარულიც აქ თუ იქნება, თორემ სხვაგან სადა? სადაური სად მივყე-
ვართ, — ვკითხავდი ჩემს თავს ტკივილითა და წუხილითა, — ეს ქვეყანა აღარ
უნდა ვინახულო, აქაურმა მზემ აღარ უნდა გამათბოს, აქაურმა მთვარემ შუქი
აღარ უნდა მომფინოს!.. სიტყვა-პასუხის გამგონი აღარ უნდა მყვანდეს!.. აქაურ-
მა წყალმა წყურვილი აღარ უნდა მომიკლას!.. აქაური სალოცავი აღარ უნდა
ვილოცო!.. თამროც აქ უნდა დამრჩეს უპატრონოდ!

გწუხდი და ამ ფიქრებში ვიყავ. უეცრად ცხენების თქაფა-თქუფი შემომესმა. წამი არ დასცალეზია, რომ ხუთი თუ ექვსი ცხენოსანი ზედ წამოგვაწყდა. დასწყვილეს რუსებს, ჩვენ კი გვითხრეს: ვისაც შეგეძლოთ, თავს უშველეთო. მალე მტერი თქვენ მოგიკვდეთ, მალე ის სალდათები გაფრთხნენ, მაგრამ მერე კიდევ შემოგროვდნენ და სროლა ასტეხეს. ამ ალიაქოთში მე და პეპიამ დრო ვიხელეთ და გზის გადაღმა თავ-თავ-ქვე დავეშვიტ. ის ბერიკაცი ასეთი გამორბოდა, რომ ოცის წლის ბიჭი გეგონებოდა. გამიკვირდა, მაგრამ მაშინ კი დავიჯერე, რომ გაჭირებას ბევრი რამ შესძლებია. ჩვენ უკან აგვედევნა ერთი ცხენოსანი და, რომ დავგეწივა, მე ქლიბი მომაჩეჩა ხელში, გზა მშვიდობისაო, შემოგვძახა.

— თუ ღმერთი გწამს, ვინა ხარ? ბნელაში ვერ გარჩევ, გვითხარი შენი სახელი და დავგალოცინე შენი თავი, — შევეხვეწე მე.

— სახელი რად გინდათ? ვინცა ვარ, ის ვიქნები, — მიპასუხა იმან, — თუ გინდათ დამლოცეთ: სანთელ-საკმეველი თავის გზას არ დაჰკარგავს.

გვითხრა ეს, ჰკრა ცხენს მათრახი და ბნელაში მიგვეძალა.

ცოტა თუ ბევრი უგზო-უკვლოდ ვიარეთ. პეპიამ სიარული ველარ შესძლო. წამოვიკიდე საცოდავი ზურგზედ და, თუნცა ის ამას ჰთაკილობდა, ისე წავიყვანე. დიდხანს არ მომინდა სიარული, იქვე ერთს უდაბურს ხევში ჩავედით და იმ ღამეს იქ ვისადგურეთ. მე მაშინვე დავიწყე ბორკილების გაქლიბვა და რიყრაჟზედ ძლივ გავათავე იმათი გატეხა... დავწექ და დავიძინე. მზე კარგად ამოსული იყო, რომ გამომეღვიძა. მაშინ მომაგონდა, რომ ჩვენ ერთი ნამცეცი პური არ გვქონდა. შენი მტერი გახდეს, როგორც მე მაშინ გავხდი. არ ვიცოდი, რა მექნა, ვისთან წავსულიყავი იმ ტუსალის ფარაჯითა? მაშინვე დამიჭერდნენ. პეპია, მართალია, არას ამბობდა, მაგრამ ეტყობოდა, რომ საწყალს შიმშილი მოერია. როგორც იყო იმ დღეს და იმ ღამესაც შიმშილი მოვიამინეთ, მაგრამ შველა კი არსით იყო.

გათენდა მეორე დილა და იმედმა არსაიდან მოგვიტანა ნუგეში. პეპია საცოდავად გახდა, თვალები ჩაუძვრა, ლოყები ყბებ-შუა ჩაეკეცა და სულ მოიშალა. მეც ძალიან ვიტანჯებოდი ცალკე იმის ყურებით, ცალკე უიმედობით, რომ შველა არსაიდან მეგულებოდა. პეპიამ ეს შემატყო და მითხრა:

— შვილო გაბრიელ! ნუ მიწყენ კი და მე სიარული აღარ შემიძლიან. მე შენთვის მეტი ბარგი ვარ: თავი დამანებე. მე ამ ქვეყნისა აღარა ვარ და არც ამ ქვეყნისათვის გამოვდგები. შენ წადი, შვილო, ტყუილად ჩემის გულისთვის ხელახლად თავს ნუ გაიფუჭებ. ისიც გეყო, რაც ჩემის გულისთვის შენ მოგივიდა.

მე ეს სიტყვა ძალიან მეწყინა.

— რას ამბობ, შე უბედურო? — ვუთხარი მე თითქმის მწყრალად, — რომ წავიდე, ვის ხელთ დაგაგდო? ღმერთს რაღა პასუხი გავცე?

— ღმერთს ჩემზედ დიდი ხანია, შვილო, ხელი აუღია. მე მაინც-და-მაინც მგლისა და ყორნის ლუკმად ვარ გაჩენილი. მე იმათ ანაბარას დავრჩები. შენ კი ღმერთმა გზა დაგილოცოს, წადი და იცხოვრე ქვეყნად...

— მე წავიდე და ქვეყნის სირცხვილი ვჭამო!.. ვაი შენს გაბრიელს! ღმერთმა ნუ ქნას, რომ გაბრიელმა ეგ იკადროს. შენ აქედამ ფეხს ნუ მოიცვლი, მეც მალე მოვალ.

ეს ვუთხარი. ღიღხანს არ ვიფიქრე და გააფთრებული წამოვედი. ერთს მთის წვერს გადავადეგ და აქეთ-იქით ზვერა დავიწყე. მთის ძირში წყალი აქაფებული მოჰხუოდა, წყლის აქეთ პირას გზატკეცილი მიიკლავნებოდა. მე იმ გზაზედ დავინახე ერთი ცხენოსანი.

დავეშვი მთიდან ქვემოლ და უშიშრად მივუხტი იმ ცხენოსანსა. რომ შეგატყე სომეხია, ჩემის თავის იმედი უფრო მომეცა.

— ჩამოხე ცხენიდან! — შევჭყივლე სომეხს. იმას ხუმრობა ეგონა.

— ვა, ჩამოხტე, რა შენი ყურმოჭრილი ყმა ვარ! — მითხრა იმან, — ვერ მყურობ? კაცი თოფ-იარაღში ვზივარ.

ღიღხანს აღარ დავაცალე, წავწვდი, თოფი გოთურგით ჩამოვაწყვიტე და თამამად შევუტივე:

— ჩამოხე-მეთქი, თორემ მტვერსავით გაგანიავებ!

მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე მე იმას ფერი ვაცვლევიანე. რომ ჰნახა, რომ აღარა ვხუმრობ, იკადრა ცხენიდან ჩამოხტომა და შეშინებულმა მითხრა:

— ვა, ცხენისათვის როგორ გაწყენინებ! აჰა, მიირთვი თავის უნაგირით; მარტო უნაგირი ოც-და-ხუთი მანეთია, ჰა! ცხენია რომა, თავის შეკაზმულობით გეყოფა შენ საცხოვრებლად. მშვილობაში, მე კი წავალ, ხმასაც არ გაგცემ.

— მაგით ვერ მომატყუებ, ეგ ხმალიც შემოიხსენ.

— ბატონი ხარ, — აჰა, ეს ხმალიც.

— ქამარ-ხანჯალიცა.

— არც მაგაზედ გაწყენინებ, ჯეელი ბიჭი ხარ, მოგიხდება.

— ეგ დამბაჩაც გაიძრე წელიდამ.

— ესეც შენი ფეშქაში.

— ეგ ტანისამოსიც!..

— ვა! მე რაღა ჩავიცვა?

— ბევრს ნუ ჰლაპარაკობ, — დავუყვირე შეტევით.

— მაშ დამცა, ჯიბეში ანგარიშების წიგნები მაქვს, სულ არაფერია, უბრალო ბარათებია, შენ არ გამოგადგება. ერთი ის ბარათები ამოვიღო.

— ამაილე, მაგრამ ერთი-ორიოდ თუმანი უნდა მამცე.

— ბატონი ხარ, თამასუქიც არ მინდა.

— მაგ ხურჯინში პური და ღვინო ხომ არა გაქვს?

— ბევრი.

— ეგეც უნდა დამითმო.

— ეგეც შენი ფეშქაში. მეტი რა ვქნა? იცი რას გეტყვი: ეხლა მე ჩემთვის წავალ და შენ შენთვის წადი.

— ბატონი ხარ.

ერთი სიტყვით ესენი ყველაფერი მამცა. ჯიბიდან ბევრი ფული ამოვიღო,

მითომ მე ვერ დავინახე და უხაროდა, რომ ის სულ არ წავართვი. მოვახტი ცხენსა და გამოვქუსლე პეპიასაკენ. ის იყო ჩემი პირველი ავკაცობა, მაგრამ ეგეც ვინ იცის? იყო თუ არა ავკაცობა? „მდიდარს ართმევ, ღარიბს აძლევ, ღმერთი როდი წაგახდენსო“, — იტყვის ხოლმე ჩვენი ხალხი.

იმ დღეს იმ ხევში დავრჩით. კარგა ლაზათიანად დავნაყრდით და თითქმის ორი დღის უძმელები ამით მოვსულიერდით. როცა დაბინდდა, პეპია შევსვი ცხენზედ, მე წინ გამოვუძელ და წამოვედით. მესამე დღეს მალლანდორეთს მოვადევით. საწყალი პეპია გზაზედ ძალიან ავად გამიხდა: აღარცა სჭამდა, აღარც სვამდა და აღარც ხმას იღებდა. შევატყე, რომ ეს კაცი ამ ქვეყნისა აღარ არის. ბოლოს იმისი აღსასრულიც მოვიდა.

ერთ მთის წვერზედ ავედით თუ არა, პეპიამ ძლივძლივობით მითხრა:

— შვილო, აქ დამაყენე. მე ცხენზედ ჯდომა აღარ შემიძლიან და არც სიარული, სულთამხუთავი თავს მადგა.

დავაყენე ცხენი, ჩამოვიყვანე ცხენიდან პეპია, გავუშალე ქვეშ ფარაჯა, დავუდე თავით უნაგირის ბალიში და დავაწვინე. საღამო ხანი იყო, მზეც გადახარა. ძლივლა ჰფეთქავდა საწყალი!.. მე თავით დავუჯექი. ვიყავით ის ორნი იმ უშველებელს მთის წვერზედა მარტოდ-მარტონი. მზე წითლად-ყვითლად ელვარე ჰლუოდა, მთის წვერისკენ გადახრილი. ქვეყანა, გაზაფხულისაგან ხელახლად გაცოცხლებული და გაღვიძებული, როგორც აკვნიდამ ბავშვი, ისე გამოიყურებოდა ტბილად. ყველა იყო ბედნიერი ჩვენ გარშემო ჩვენ გარდა. მე და პეპია ვიყავით მარტო უბედურნი. ისა კვდებოდა და მე გაბოროტებული, გულმორწყვეტილი დავყურებდი მომაკვდავსა.

— გაბრიელ! — მითხრა ბოლოს პეპიამ, — ფეხ-მუხლი მიცივდება, შვილო, მე ვკვდები! ვაი, რომ უზიარებელი ვკვდები! შვილო, ჩემი სისხლი ჩემს მკვლელს აპატივე, მეც მიპატიე. მაგრამ... თუ თამრო ნამუსწართმეულიჰნახო, შემომფიცე, რომ იმის დამლუპველს მზეს დაუბნელებ! შემომფიცე, რომ ისე უზიარებლად და შეუწოდებარს მოჰკლავ, როგორც მე ვკვდები! შემომფიცე! თუ ეგ ცოდვა იყოს, ამიღია კისრად.

მე შევფიცე.

— ფიცი მტყიცე უნდა იყოს!.. — დაიწყო კიდეც საცოდავმა, პირისპირ იქ, საიქიოს, შევხვდებით... ვაიმე, შვილო თამრო... გაბრიელ! თუ თამროსათვის ნამუსი შეურჩენიათ, ჩვენი ამ დღეში ჩაგდება შენს გამჩენს აპატივე. მეც მიპატიე. ფიცი მომე!

მე იმის სიტყვისაგან გულგაკეთებულმა მაგის ფიციც მივე.

— ვაი, ნეტავი ეხლა ჩემი თამრო დამანახვა, — მოჰყვა ისევ პეპია, — ნეტავი ერთი კიდევ თვალთ მიჩვენა, რომ სული ტბილად დამელია! ჩემო კარგო შვილო, ჩემო მამის-ერთავ, თამრო! სადა ხარ ეხლა? რატომ შენს საცოდავს მამას თვალებს არ დაუხუჭავ? რატომ ხელებს გულზედ არ დაუკრებ? რატომ არ დაიტირებ, შვილო! შენი დაუთირებელი უნდა მოვკვდე? რა შევცოდე სამაგისო ღმერთს! მაგრამ, ღმერთო, კიდევ შენ გეხვეწები, უცოდველად ამყოფე

ჩემი ობოლი გოგო!.. ღმერთმა გაკურთხოს, ჩემო კარგო თამრო! ღმერთმა თავის კალთა გადაგაფაროს, ჩემო ბოლონდელი სულის სადგურო, ჩემო ბოლონდელი თვალის სინათლე! შენც შეგეწიოს ღმერთი, ჩემო გაბრიელ! ქვეყანაც დამილოცნია, თუ იმის ზურგზედ ჩემი თამრო უცოდველად დადის... თუ არა და წაწყმდეს ეს ადრე და მალე წასაწყმენდი მურტალის ადამიანის მურტალი სამყოფელო! მშვიდობით, ჩემო გაბრიელ! აღსასრული ჩემი მოვიდა, მე სულსა ვლევ!.. შვილისაგან დაუტირებელი კვდები!.. უზიარებელი და მოუწანიებელი მივდივარ სააქაოდამ!.. მაგრამ მაინც კიდევ დუ შენს ბატონს ჩემი გოგოს ნამუსი შეუწახავს, უთხარი, რომ, როცა პეპია კვდებოდა-თქო, შენა გლოცავდა-თქო. ღმერთო! ჩაიბარე ჩემი ცოდვილი სული!.. შვილი ჩემი ჩამიბარებია შენთვის, მაღალო ღმერთო! უჰ!.. შვილო!.. თამრო!..

ამ თამროს ხსენებაზედ დალია იმ ალაღმა ადამიანმა თავისი ალალი სიცოცხლე. ბოლონდელი ამოკვნესა იმისი მაინც თამროს სახელი იყო და მაგ ამოკვნესას ამაყოლა საწყალმა თავისი ტანჯული, ნაქენჯნი, მაგრამ მართალი სული და ისე გაშორდა ამ გულშეუტყვივარს, ცოდვით სავსეს წუთის-სოფელსა. თამროს სახელი, მკვდარ ტუჩებზედ გამოსახული, ტუჩებზედვე შერჩა ზედმეკვდომილი. ეჰ, ნეტავი მეც იმას თან გავყოლოდი!..

ღმერთო, მიეცი იმის სულსა ლხენა და მანდ მაინც ნუ დაუძვირებ შენს მადლსა იმ უსამართლოდ გატანჯულს ადამიანის-შვილსა!

ხმლითა და ხანჯლით, როგორც იყო, საწყალს სამარე გაუფიჩქნე და დილაზედ, როცა მზემ ხელახლად გაიღვიძა, დავმარხე კიდევ და მივაბარე მიწას. მზე იყო იმისი წმინდა სანთელი და კელაპტარი და დილის ნამის ორთქლი საკმევლად შეექმნა.

XI

გაბოროტებული, გულდამწვარი, გულჩათუთქული მოვაჯექ ცხენსა და დავეშვი იმ მთილამ უგზო-უკვლოდ. გზა-და-გზა სულ საწყალი პეპიას უბოროტო სიკვდილი მეღანდებოდა და იმისი მაღლიანი თქმულობა მაგონდებოდა. ნალველი უფრო გამიმწარდა, მაგრამ სიარულმა თავისი ქნა, ნალველი თან-და-თან გამიქარწყლა, გული ამღვრეული დამიწმინდა, გონება დამიღინჯა და მე სრულიად დავწყნარდი და დავმშვიდდი. იქნება ეგრე დაწყნარებულს და ჯავრ-გადაყრილს კიდევ ბევრი გზა გამეგლო, თუ რომ პეპიასათვის მიცემული ფიცი ხელახლად არ მომგონებოდა. კაცის-კვლის ფიცი იყო! ტანში შემაჭრუოლა და ფერი მეცვალა. ბედმა იქამდინაც მიმიყვანა-მეთქი, — ვამბობდი გულში, — რომ კაციც უნდა მომაკვლევინოს. დაილოცა, ღმერთო, შენი სამართალი!.. მე, გაბრიელს, კაცის-კვლის ცოდვა უნდა დამდებოდა?! მე კაცის სისხლში უნდა გამესვარა ხელი?!

მე იმისთანა ხასიათის კაცი ვიყავ, რომ გააფთრებულს, გულაფეთქებულს, ცეცხლმოკიდებულს იქნება უეცრად კაცი შემომკვდომოდა, მაგრამ თუ წინ მოსაფიქრებლად ორს წუთს მაინც ჩემი ჭკვა და გული შემრჩებოდა, ადამიანს სა-

სიკვდილოდ ძნელად თუ გამოვიმეტებდი. ეხლა სწორედ ამისთანა დღე დამადგა: წინ მოსაფიქრებლად დიდი დრო მქონდა, ამიტომაც რამდენადაც ჩემს ფიცზედ ვფიქრობდი, იმდენად ვიტანჯებოდი. ორში ერთი უნდა მექნა: ან ფიცისათვის მელალატნა და ან კაცი მომეკლა. მე აქამდინაც არ ვიცი, ამათში რომელი უფრო მძიმე ცოდვაა.

— ღმერთო, — ვამბობდი ჩემ თავად, — თამრო უცოდველად დამახვედრე, რომ მეც ქვეყანას ვაპატივო პეპიასავით ჩემი მიწასთან გასწორება და თავი ცოდვისაგან დავიხსნა! ღმერთო, მომხედე! ნუ მიმიყვან იქამდინა!

კაცის-კვლა, რაც უნდა იყოს, მაინც ცოდვაა, შენი ჭირიმე! ეს მე ვიცოდი და ეს მიკიდებდა ცეცხლს და გულ-ღვიძლსა მწვავდა. მაგრამ, როცა მომაგონდა, რომ ჩემმა სასიკვდილომ ერთის წუთის ჟინის საკლავად სამი ადამიანის სული არ დავვინდო, მე ცოცხალი გამომასალმა ამ წუთის-სოფელს, შეილს მამა უზიარებლად მოუკლა და თუ ამასთან შეილსაც ნამუსი წაართვა, — განა ამისთანა კაცის მოკვლა დიდი ცოდვა უნდა იყოს-მეთქი! — ვფიქრობდი გულზედ-მოსული და ბრაზმორეული. მაშ ღვთის სამართალმა აღარ უნდა გაიღვიძოს-მეთქი! მაშ რას მეუბნებოდა მღვდელი, სხვა შენთვისაო და შენ სხვისთვისაო, თუ არ ამასა?!

გადავწყვიტე, რომ ჩემგან ფიცის ლალატი და უკან დახვევა შეუძლებელია და სამარცხვინო. რა უნდა მომივიდეს? — ვკითხავდი გონება-ანთებული ჩემ თავს, — სამუდამო ტანჯვა და ჯოჯოხეთი?! მაშ სამოთხე რომ მომელოდეს, რა-ღა თავის გამოღება იქნება?! დეე, რაც მომივა, მომივიდეს. დეე, ეგეც ჩემს აქაურს ჭირსა ზედ დაერთოს სხვის ჭირის სანაცვლოდ. ღმერთი ხომ ჰხედავს-მეთქი, რომ ჩემს სისხლს არ ვიღებ; ღმერთმა ხომ იცის, რომ მე ჩემს სამაგიეროს ჩემს მტერს არ ვუხდი: მე ჩემს მტერს ჩემი ყველა დავუთმე, ყველა ვაპატივე, ყველა დავივიწყე. ჩემი გაბოროტება პეპიას სიკვდილმა და იმის მადლიანმა სიტყვამ თან გაიყოლია. მე ამაზედ ფიციც მივეცი. ღმერთი დაინახავს ამას — ის გულთამხილავია — დაინახავს, შემბრალებს და შემიწყალებს, თუ არა და, ის იქნას, რაც ჩემ ბედისწერას ჩემთვის გაუწესებია.

ხომ ამაზედ დავდეგ, მაგრამ მაინც კიდევ, თითქო უნებლივ, გაღუუშალე ღმერთს ხელები და გულმართლად და ნატვრით შევძახე: ღმერთო, დამიხსენ კაცის-კვლისაგან! თამრო უცოდველი მაჩვენე! ძნელი ყოფილა, შენი ჭირიმე, კაცის-კვლის ფიქრის წინათვე გულში გატარება! მეტად ძნელი ყოფილა!.. მე იმ ერთმა დღემ თითქმის დამაბერა. კაცს, თუ გინდა რომ გულში ჯოჯოხეთი გაუჩინო, კაცის-კვლის ფიქრი ჩაუსახე გულში. ეგ ეყოფა სატანჯველად.

ბარში რომ ჩამოველ და გავივაკე, გულმა მღვდლისაკენ გამიწია, მინდოდა რომ იმისაგან ლოცვა-კურთხევა მიმელო და მერე, რაც მოსასვლელი იყო, მოსულიყო. გულს დავუჯერე და ქალაქისაკენ გამოვწიე.

მეორე დღეს, სალამოზედ, დიღმის ვიწროებში მივედი და იქ ერთს დუქანში ჩამოვხტი, რადგანაც ქალაქში ჩამოხტომა ვერ გავბედე. წავედი, ცხენი დუქნის გომურში დავაბი, მოვუარე და საკმელი მივე. მერე ამოვედი დუქანში პურის

საჭმელად. მედუქნემ დაზგაზედ ვახშამი გამიმართა. მეც დაზგაზედ დავჯექ და პურის ჭამა დავიწყე.

პურის ჭამას რომ ვათავებდი, ერთი დროშა მოადგა ჩვენს დუქნის კარებსა. შიგ ერთი ქალი და ერთი ქალაქის ბიჭი იჯდა.

— მედუქნევ, — დაუძახა გარედამ ბიჭმა, — ცალკე ოთახი არა გაქვს?

— რამდენიც გინდა, — უპასუხა მედუქნემ.

ქალი და ბიჭი გადმოვიდნენ დროშიდან და დუქანში შემოვიდნენ. ქალს თვალი მოვკარ თუ არა, ფიცხლავ ელდა მეცა: რაღაც რამ უცეხი მომეჩვენა, ჩემს თავს არ დავუჯერე. ქალი რომ დაზგას მოახლოვდა და კარგად გაესინჯე, სისხლი ტვინში ამივარდა. გიჟსავით ვისკუპე დაზგიდან და ქალს წინ გადავუდგე.

— თამრო!.. — შევკივლე მე კანკალით და თრთოლით.

— გაბრიელ!.. — მომაძახა მე იმან და ზედ მკერდზედ ფერმიხდილი დამეცა.

— მამა რა მექნა, მამა? — შემომბლავლა საცოდავად.

— მოშორდა ამ წუთის-სოფელს. ერთი მითხარ, რამ მოგიყვანა აქა?

— მაგას ნულარ მკითხავ! ნუ, ნუ მკითხავ!.. — სტიროდა საწყალი, — შენი თამრო დიდი ხანია დამიწებულა. შენი თამრო მოკვდა.

— მაშ შენ ვინა ხარ? — დავიძახე თავზარდაცემულმა.

— ის თამრო აღარა ვარ. მე ეხლა ავლაბრის უნამუსო ვარ, შემებრალე და დამიტირე მე ბედშავი!..

— უნამუსო!..

ვკარ ხელი შეუბრალებლად იმ უბედურსა და მკერდიდან, როგორც გველი, ისე მოვიშორე. გარეტიანებული გიჟსავით გამოვვარდი გარეთ, მოვახტი ცხენსა, დავწყევლე იქაურობა და ჩვენის სოფლისაკენ გამოვწიე. ფიცის ასრულების დღე მოვიდა. ჩემი ტოკვა და ყოყმანობა კაცის-კვლის თაობაზედ იმ დღეს სრულად გათავდა. იმ გაბოროტებულს გულზედ ცა და ქვეყანა რომ ხელში მჭეროდა, ყველსავით გავწურავდი და კბილით გავგლეჯდი.

სამი-ოთხი თვე ვუტრიალე დათიკოს და ვერსად ვერ ჩავიგდე ისეთი ჟამი, რომ ერთმანეთს პირდაპირ შევხვედროდით. ქურდულად ბევრჯერ შემეძლო იმისი მოკვლა, მაგრამ რა კაცობა იქნებოდა? ისიც ძალიან ვაჟკაცი იყო და მინდოდა ერთმანეთს პირდაპირ შევეყროდით, რომ ან მოვეკალ და ან მე მომეკლა.

ამ სამ-ოთხ თვეში ნადირსავით ტყეში ვიმალებოდი და მაინც კი ორი სომეხი გავძარცვე და ხუთი თავადიშვილი. მაგრამ, ღმერთო, ხომ შენ იცი, არც ერთი-სათვის იმაზედ მეტი არ წამირთმევია, რაც მეც თითონ მიჭირდა. ყველას ვეუბნებოდი, ვინცა ვარ, რომ ჩემი სახელი დათიკომდინ მისულიყო, გაფრთხილებულიყო და ყოველთვის მზად ყოფილიყო.

გამივარდა ყაჩაღობის ხმა და დაიწყეს ჩემი დევნა. დაიწყეს ჩემი სახელით ძარცვა და ავაზაკობა იმ არე-მარეში. კაცის-კვლაც სამჯერ მოჰხდა, მაგრამ მე ამა ყველაფერში უბრალო ვარ, თუმცა ყველაფერს მე მაბრალეზდნენ და მართლა ავაზაკნი კი ამით თავს იმაღლავდნენ. ჩემი გზა და კვალიც ამით ერეოდათ ხოლმე; დღეს იტყოდნენ: გაბრომ აქ გაძარცვა კაციო და გზებს შემიკრავდნენ; იმავე

სალამოს მოუფილოდათ ამბავი, რომ გაბრომ სამის დღის სავალს იქით კიდე გაძარცვა კაციო — და დაებნეოდათ გონება. ვერ მიჰხვდნენ, რომ გაბრო თავის-თვის არის და აქაც და იქაც სულ სხვა-და-სხვანი ავაზაკობენ იმის სახელითა. ბოლოს, რომ არა ეშველათ-რა, წმინდა გიორგის ჯვარი დაჰპირდნენ იმას, ვინც მე ან ცოცხალს დამიჭერდა, ან მკვდარს მიმიტანდა.

დათიკოს ნადირობა მეტად უყვარდა და იმის იღბალი ჰნახეთ — ამ სამ-ოთხ თვეში არც ერთხელ არ უნადირნია. მე უფრო იმ ადგილებში ვისაფრებოდი, საცა უწინ დათიკო სანადიროდ დაიარებოდა ხოლმე. ბოლოს, იმის ბედისწერის დღეც მოვიდა და ერთმანეთს შეეხვდით.

მზე ჩაწურვაზედ იყო, რომ მე დათიკო დავინახე ცხენით მინდორ-მინდორ მომავალი. უკან ერთი მეძებარი მოსდევდა. მე ტყეში ხეზედ ვიჯექე. ჩამოვედი ხილამ, მოვახტი ცხენსა და გულის-ცემით ტყეში ლოდინი დავუწყე. გზა იმ ტყის პირას იღო. დათიკო იმ გზაზედ გამოვიდა და ჩემკენ წამოვიდა. რომ მომიახლოვდა, იმისი ლიდინი მომესმა. შევხედე და სრულად იყო იარაღით მოკაზმული. სჩანს ჩემი ფიქრი ჰქონია-მეთქი, — ვიფიქრე გულში, — რომ ეგრე გამართულია.

დამიპირდაპირდა თუ არა, ვასკუპე ცხენი და ზედ მივაგდე.

— თუ ვაჟკაცი ხარ, გამიმარდი! — შევჰყივლე მე. ჯერ ვერ მიცნო.

— ვინა ხარ? მაგრამ, ვინც უნდა იყო, შენ მე ფერს ვერ მაცვლევენებ, — მიპასუხა იმან თამამად და გულმაგრად.

წამი აღარ გაუტარებია: მარდად გადმოიგდო მხარზედ გადაკიდებული ორ-ლულიანი თოფი და თვალის დახამხამების უმაღ ორივე ერთად დამახალა. მე თოფს ხელი ავუკარ და იმის ნასროლმა საფანტმა ზუზუნით თავზედ გადამიარა.

— მე ვარ გაბრო, შენი სულთა-მხდელი!.. — შევძახე მე და, მანამ სხვა იარაღს მაიხმარებდა, შიგ მარცხენა ძუძუში დამბაჩა დავეცი.

საწყალი შეტოკდა ცხენზედ, გადიწია გადასავარდნელად, მაგრამ თავი შეი-მაგრა, კიდეც მოასწრო ხმლის ამოღება და მოქნევა. ხმალიც ამცდა, მოხვდა ჩემს ცხენს თავში და იქავ სული გააქრობინა. ცხენი და მე ერთად დავეციოთ დედამი-წაზედ. მინამ მე წამოვდგებოდი, დათიკო ცხენიდან ძირს დაცემულიყო. მე თავ-ზედ წავადეგ და დავინახე, რომ ის მშვენიერი ყმაწვილი კაცი, ის თავმომწონე თავადიშვილი ძლიელა ჰფეთქავდა თავის ყმის ფეხთა წინაშე!.. მაგრამ, გეტყვით ჩემის გულის ძუნწობას, მე ის მაინც არ შემეცოდა.

— წაგაკალ თუ არა შენს უნამუსობას!.. — წავაყვედრე მე.

— ჰმ, — ჩაიცინა იმან ისე გულდინჯად, თითქო ქვეშსაგებში მშვიდობითა წევსო, — ამით გათავდა შენი შერმადინობა?

— როგორიც ავთანდილი შენ იყავ, მეც იმისთანა შერმადინობა გაგიწიე.

— წადი, შეილო! სახელად ჩემი სიკვდილიც გეყოფა. დღეს ჩემი დღე არ იყო: რასაც ვესროლე, ავადდინე. ვაი, რა ცუდად მოვკვდი?! ფუ ჩემს კაცობას! ნიშანიც ვერ დავასვი.

— რა ღროს ეგ არის? ღმერთი მაინც ახსენე და ისე დალიე სული, შე ცოდ-ვით საესევ!

— დარიგებას თავი დაანებე. ალალი იყოს შენზედ ჩემი სისხლი, კაი ვაჟკაცი ჰყოფილხარ. მეც ბევრი რამ ცუდი მიქნია, არა უშავს რა, — ჩემი ასე ცუდად წახდენა იმაში გამებაროს. აი ღედასა!.. რა ცუდად შეგხვდი!.. მაინც შენის ხელით მოკვდი! გახსოვს, მაშინ რომ გითხარი: სანთელ-საკმეველი თავის გზას არ დაჰკარგავს-მეთქი. აჲ არც დაჰკარგა.

— შენ იყავ მყინვართან რომ დაგვიხსენი? — ვკითხე გაოცებულმა.

— მე ვიყავ თუ არა — შენ რა?

— რისთვის დაგვიხსენი?

— ვერა ჰხედავ? აი, ამ დღისათვისა. პეპია რასა იქს?

— მოკვდა.

— ესე უზიარებლად და მოუნანიებლად, როგორც მე?

— ეგრე.

— ეგეც ბარი-ბარში... მშვიდობით და გამარჯვებით, გამარჯვებულად გაბრეილ!.. ენანობ, რომ ესე უსახელოდ მოგეკვლევი. გამარჯვებით...

კიდევ რაღაცა უნდა ეთქვა, მაგრამ აღარ დასცალდა: ერთი გაიზმორა, ერთი კიდევ წამოიწოვა, დაეცა და სულიც დალია. მოკვდა ის უბედურის-შვილი. ტუჩებზედ ისეთი ღიმი შეჩჩა, თითქო დაიცინებო. ჰმ, სიცილით მოკვდა ტირილით ნაშობი!

დავიჭირე მისი ცხენი, შევჯექი ზედ და წამოვედი. ცხენის მეტი მე იმისი არა გამოვიყოლე-რა.

დათიკოს მოკვლის შემდეგ მე იმ არე-მარეში ყოფნა ძალიან გამიძნელდა. ძალიან გამიზშირეს ღევნა. მეც იქ აღარა მეკეთებოდა-რა და, სწორედაც გითხრათ, ყაჩაღობაც მომწყინდა: ჩემი ხელობა არ იყო. როცა უილაჯობით კაცს ვძარცვავდი, ერთს ვაი-ვაგლახს გამოვივლიდი ხოლმე ჩემ თავად და ჩემს თავს მევე ვძრახავდი. ვერ დაემორჩილა ჩემი გული ავკაცობასა, თუმცა ბევრი ავკაცობა ვქენი. ვერ შევეჩვიე, ვერა. ბოლოს გადავწყვიტე, რომ გადავვარდები შორს საითმე, ჩემის ხელის ამაგიტ ლუკმა-პურს, როგორც იქნება, ვიშოვნი და, მინამ ჩემი აღსასრული მოვა, იმით დავირჩენ თავს-მეთქი. სხვა ამ ქვეყნისა მე აღარა მინდოდა-რა და აღარც მერგებოდა-რა: ამ ქვეყანაში მე წილი არაფერში მედო.

გამოვწიე და კახეთს შემოვეკედლე. ალაზანზედ რომ მოვედი, შიგ შუა-წყალში ცხენიდან გადმოვხტი, დავეც დათიკოს ცხენს დამბაჩა თავში და წყალს გავატანე: ჩემი იარაღიც სულ ჩავყარე წყალში, რომ არც ცხენით და არც იარაღით არავის არ ვეცანი. აჲ, კახეთში, მოჯამაგრობა დავიწყე, მეხუთე წელიწადია, როგორც მოგახსენე, ჩემი აჲ ყოფნა. პირველი წელიწადი მშვიდობით დავყავ, მეორე წელიწადს კი კახეთმა დამცადა და ციებ-ცხელება შემეყარა. ორ-სამ თვეს თავს დამანებებდა და პატარა რომ მოვეჯობინდებოდი, ისევ მომიბრუნდებოდა ხოლმე. მე თავს არ ვუდებდი და, რაც შემეძლო, ვმუშაობდი. სამი წელიწადი ამ ყოფაში ვიყავ. ამ ბოლო წელიწადს წყალმანკი გამიჩნდა და ფეხები დამისივდა. სიარული გამიძნელდა, მუშაობისათვის ვეღარ გამოვდეგ. ქვეშსაგე-

ბად დამიგდო ავადმყოფობამ. ერთმა გლეხკაცმა შემიკედლა. მინამ ერთი ორიოდ გროში მქონდა და ვხარჯავდი, მინამ მინახა, როცა კი გამომელია ფული — იმ დალოცვილმა მკრა ჭიტლაყი და გამომადლო გარეთ. ეს ოთხი თვე იქნება მას აქეთ. იმ სოფელში სირცხვილით ველარ ვიდგომილე, იმიტომ რომ საგლახოდ საქმე მიხდებოდა და ვთაქილობდი. ავდეგ და აქეთ წამოვედი. გზაზე, რაც ტანისამოსი მქონდა, ამ რუსის ფარაჯაზედ გავცვალე და ერთი თუმანიც სართი ავილე. ორ-თვე-ნახევარი ამით ვირჩინე თავი. აქ რომ მოვედი, სიარული ველარ შევიძელ, იმიტომ რომ ფეხები დამიწყლულდა, დამიჩირქდა და დამისკდა. აი, ხომ ჰხედავთ, ბოლოს მატლიც დამეხვია. ამ საბძელამდინ, როგორც იყო, მოვად-წიე და ამ ჩარდახ-ქვეშ შევაფარე თავი. გზის პირია, ხალხის ფეხი აქ არ მოსწყდება და თითო-ოროლა კეთილი კაცი ხან პურს მაწვდის ხოლმე და ხან წყალს. მას დღეს აქეთ ასე ვარ. რაც გადამხდა, იქნება იმის ღირსიც ვიყო. რაც ავკაცობა ვქენ, იქნება იმის სამაგიეროც ეს არის? ვინ იცის? ღვთის განგებას ვინ მიჰხედება? ეხლა ვატყობ, რომ წყალმანკიც მერევა, აი, თითქმის გულიც დამიჭირა. მოვიდა ჩემი აღსასრული, მადლობა ღმერთს! ქვეყანას თუ რამ შევცოდე, შემინდოს, სხვა ღმერთმა იცოდეს!.. მე ამ ქვეყნისათვის ავი არ ვიყავ, მე მართო უბედური ვიყავ. ბევრი წილი ცოდვა, მე მგონია, აქავ გადავიხადე. იქნება ესეც ტყუილი ნუგეში იყოს, — ეგ ღმერთმა იცის და იმისმა შეუტყდომელმა სამართალმა. გულუტკივრად ვეთხოვები მე ამ ქვეყანასა, იმიტომ რომ მე იმისი არა მემადლება-რა. ზიარებაც არ მაღირსა ამ წუთის-სოფელმა!..

XII

ამით გაათავა გლახამ თავისი ნაამბობი. შუალამე გადასული იყო. მე გამოვეთხოვე იმ საცოდავს კაცსა და იმის ამბისაგან გუნება-არეული წამოვედი ჩემი ნათლიმამისაყენ.

მეორე დილას მღვდელი ვიკითხე, რომ ის უპატრონო კაცი მეზიარებინა და იმისი უკანასკნელი ნატვრა ამით ამესრულებინა. მერე იქნება დამეყოლია როგორმე და ჩემს ნათლიმამასთან ამომეყვანა. ჩემმა ნათლიმამამ მითხრა, რომ არა მგონია მღვდელი ეხლა შენ გამოგყვესო: ქალაქიდან ახალი ბლალოჩინი დაუნიშნავთ, წუხელის მღვდელსა სწვევია და მღვდელი ვერ მოიცლისო. სწორედ ჩემდა გასაოცრად ეგრეც მოჰხდა: მღვდელს შემოეთვალა, რომ არა მცალიანო. დიდად მეწყინა და დიდად გამიკვირდა ამისთანა პასუხი. მე თვითონ წავედი მღვდელთან, პირდაპირ ბლალოჩინთან შევედი, ვუამბე ჩემის მოსვლის მიზეზი და მღვდლის პასუხი შევატყობინე. ბლალოჩინი საშინლად გაწყრა და ძლიერ დასტუქსა ის უგულო მღვდელი. მაშინვე მოითხოვა სანაწილე, გამომეყვა მე, მღვდელი და დი-აკვანიც თან გამოიყოლია.

ჯერ კიდევ ადრე იყო, რომ გლახასთან ჩავედით. ის საწყალი იმ ერთს ღამეს სრულიად გამოცვლილიყო. ასეთი ფერი და სისუსტე ეტყობოდა, თითქო იმისი სიცოცხლე ბეწვზედ ჰკიდიაო.

რა წამსაც გლახამ ბლალოჩინი დაინახა, თვალები ცეცხლსავით ისევ სიცოცხლით აენთო; რალაც იოცა და ისეთნაირად დააკვირდა ბლალოჩინსა, თითქო რალასაც იგონებდო, თითქო სჯერა კიდეც და არცა სჯერა ის, რასაც თვალთ ჰხედავდა. ორჯერ თუ სამჯერ თვალები მოიფშვნიტა, თითქო რალაცა უშლის ხილვასა და კარგად ვერა ჰხედავსო, და ისევ იმავ გაცეებით ბლალოჩინს გარინდებულმა მზერა დაუწყო. მერე, თითქო ეშმაკის გაფრთხობა უნდაო, პირჯვრისწერას მოჰყვა და თვალი უფრო და უფრო დააქცერა ბლალოჩინსა. მე გამიკვირდა ეს ამბავი. ვთქვი ჩემს გულში: ამ კაცს ეს რა ემართება-მეთქი.

— კურთხევა უფლისა შენზედა, ჩემო 'მობილო! — უთხრა ბლალოჩინმა. — მე, მღვდელი, მოვსულვარ, რომ წმიდა ზიარება მიგაღებინო ქრისტიანს კაცსა. რა გიკვირს, რომ ეგრე გაშტერებული მიყურებ?

— მაშ შენ მოჩვენება არა ხარ? — შეჰკივლა გლახამ.

— არა.

— მღვდლო!.. — დაიბლავლა საცოდავად გლახამა, — არ გებრალეები შენი გაბრიელ?! —

ბლალოჩინი თავზარდაცემულსავით წაბარბაცდა. მე მივაშველე ხელი და შევიმაგრე.

— მადლი უფალსა, მადლი... — დაიწყო გლახამ, ეხლა კი დაწყნარებით, მაგრამ მხიარულად, — ჩემი სული თურმე შენ გლოდნებია, ეხლა ნუგეშით და იმედით მოვკვდები... მაზიარე, შენი ჭირიმე, შენის მადლიანის ხელით. შენგან ანთებული სანთელი შენ ხელში უნდა გავქრე. ცოტა-ლა მაქვს სიცოცხლე, მაზიარე.

— გაბრიელ!..

— მე ვარ, მე!.. — გააწყვეტინა ბლალოჩინს სიტყვა, — და შენც ისა ხარ, ვისიც მოლოდინი ჩემს სულსა ჰქონია. ვენაცვალე შენს მადლსა!.. მაზიარე, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი, სიკვდილი მერევა.

— რამ მოგიყვანა ამ დღემდინ? — ჰკითხა შეწუხებულად ბლალოჩინმა.

— იმ ცეცხლმა, რომელიც ყოველს ღვთისაგან გულში გვინთია, როგორც შენ ერთხელ მიბძანე. მე ესე მგონია და სხვისა კი არ ვიცი, მაზიარე, შენი ჭირიმე!

ბლალოჩინი საცოდავად გახდა: გაფითრდა, ნაცრისფერი დაედო სახეზედ, ენა ჩაუვარდა, სიტყვა მოეჭრა, თითქო თითონ იყო ამის საცოდაობის მიზეზიო. ხმა ველარ გასცა გლახას, ხმა! არეულმა დაიწყო ზიარებისთვის მზადება.

— აღსარების თქმას სულთამხუთავი აღარ დამაცლის, — უთხრა გლახამ — შემინანია ყოველიფერი, უაღსარებოდ შემინდე და მაპატივე და ისე მაღირსე ზიარება.

— შემინდვიხარ.

— რვა კაცი გამიძარცვავს!..

— შემინდვიხარ.

— კაცი მომიკლავს.

— მაინც აქ მე შემინდვიხარ და იქ ღმერთმა იცოდეს. შენთვის ვილოცებ, უბედურო გაბრიელ.

— რაკი შენ შემინდე, — წამოიძახა სიხარულით გლახამ, — ღმერთიც შემინდობს, იმიტომ რომ შენის ენით ყოველთვის ღმერთი ჰლაპარაკობდა. თუ ღირსი ვარ ეხლა ზიარებისა, მიბოძე.

— შენთვისა და მრავალთათვის არის განტეხილი ხორცი ესე ქრისტესი და დანთხეული მისი წმიდა სისხლი მისატევებლად ცოდვათა. მიიღე და სჭამე!.. — სთქვა დიდებითა და ნუგეშინის-ცემით ბლალოჩინმა.

— ვენაცვალე ჩვენთვის ჯვარცმულ ქრისტესა! — წარმოსთქვა სასოებით გლახამა — მაღირსე ეხლა ზიარება, მღვდლო!

ბლალოჩინმა ლოცვა დაიწყო, ამოიღო სანაწილედამ წმიდა ნაწილი, გლახას წინ დაუჩოქა, კოვზით ზიარება მიაწოდა და წარმოსთქვა ვედრებითა:

— ჰოი, ყოველთათვის ჯვარცმულო ღმერთო! ტანჯულთა და ცოდვილთა მეოხევე! მოიხსენე ესე მოსავი შენი, ოდეს მოხვიდე სუფევითა შენითა.

— მომიხსენე მე, უფალო, და დამიფარე!.. — შეევედრა გლახა და მერე ბლალოჩინს უთხრა, — არა, შენი ჭირიმე! მე ეგრე მწოლარედ ზიარების მიღებას არ ვაქადრებ ჩემსა მხსნელსა და მაცხოვარსა. ვენაცვალე იმის მადლს! მინდა ჯერ პირქვე დავემხო იმის წმიდა ხორცისა და სისხლის წინ და შევავედრო ჩემი თავი.

წამოდგომა მოინდომა. ჩვენ მივცვივდით საშველად და ორივე ფეხზედ, მისვე სურვილისამებრ, წამოვაჩოქეთ. პირჯვარი გადიწერა, ღმერთს მუდარების სახით შეხედა, აღუპყრა ხელნი და გოდებით შეევედრა: „მომიხსენე მე, უფალო, ოდეს მოხვიდე სუფევითა შენითა“. მერე ბლალოჩინის წინ მომტირალი პირქვე დაემხო.

დიდხანს იყო ისე პირქვე დამხობილი, მარტო ყრუ ქვითინი მისი ხანდისხან მოგვესმოდა. ბოლოს ქვითინი შესწყვიტა. ბლალოჩინი დასწვდა წამოსაყენებლად, მაგრამ გლახას, ისე პირქვე დამხობილსა, სული დაეღია კიდევ. საცოდავსა მაინც ზიარების მიღება არ დასცალდა.

1859 წ. პეტერბურგი
(1862 — 1873 წ.*)

* პირვანდელი ვარიანტი მოთხრობისა „გლახის ნაამბობი“ შესრულებულია 1859 წელს; ხოლო ბოლო რედაქცია ე.უთენის: I — VI თავები 1862 წელს, VII — XII თავები 1872 — 1873 წლებს. რ ე დ.

კაცია-აღამიანი?!

„მოყვარეს პირში უძრახე,
მტერს პირს უკანაო“.

გონიერი ანდაზა.

რიტორიკაში სწერია: ყველაფერი შესავალით უნდა დაიწყოს კაცმაო. ჰემ-მარიტია. ჩვენც ისე დავიწყეთ.

ვინც ლუარსაბის სახეში თავის-თავს იცნობს, ვინც ლუარსაბზედ დაწერილს თავის-თავზედ მიიღებს, ის, რასაკვირველია, ლაფის სროლას დამიწყებს და „გიჟიას“ დაუძახებს ამ მოთხრობის უხეირო დამწერსა. ეს კარგად იცოდნენ, რომ ჩვენ პირთან საქმე არა გვაქვს, ჩვენ საზოგადო ჭირზედა ვწერთ.

სხვამ რაც უნდა სთქვას, მე კი ამ სიტყვების სიმართლით გავამხნევებ ჩემს თავსა: „მოყვარეს პირში უძრახე, მტერს პირს უკანაო“. სადა ხარ ეხლა ამ გონიერის სიტყვის მთქმელო? ვიცი, სადაცა ხარ: ხალხში ხარ, უხილავო, და ხალხისა ხარ. ისიც ვიცი, რაცა გქვიათ: შენ ხალხის გენიას გეძახიან. ისიც ვიცი, რა თვისებისა ხარ: შეუტდომელი და ყოველთვის მართალი ხარ. შენ და მხოლოდ შენ უკეთებ გულს იმას, ვისაც „სხვისთვის“ გული სტკივა. მაშინაც კი უკეთებ, როცა თვით ის „სხვანივე“ თავიანთ გულშემატკივარს ცოდვად უთვლიან გუ-

ლის-ტკივილსა. რა ვუყოთ? ზოგი გულის-ტკივილს იმითი იჩენს, რომ მოყვარეს ცუდსაც უქებს, და ზოგი კი იმითი, რომ ცუდს უწუწუნებს. ამ ორგვარ ხალხში რომელს უფრო მეტი და ჭეშმარიტი გულის-ტკივილი და სიყვარული აქვს — ეს თითონ მკითხველმა გამოიცნოს.

I

კარგი რამ იყო თავად თათქარიძის სახლ-კარი. წარმოიდგინეთ შუა კახეთის პატარა სოფელში ერთი ტრიალი, დაცემული ადგილი და იმ ადგილის შუაგულსა — ორსართულიანი სახლი ქვითკირისა. აი, ის სართულები რა ფერისა იყო: ქვეშ იყო მარანი, წალმით დახურული, და იმ მარნის უკანა კედელზედ ამოყვანილი გახლდათ ერთი პატარა ოთახი მოაჯირითურთ. მოაჯირს ეკრა ზედ მერცხლის ბუდეშავით ერთი მცირედი ფიცრული, რომელიც საქვეშაგებოსა პთამაშობდა. კარგა მანძილზედ კიდევ ფიცრულის სათორნეც იდგა, იმას აქედამ ხულა, რომელსაც ზედ ჰქონდა მოდგმული ცალთვალა სასიმიინდე, ერთი უბადრუკი რამ და მგლოვიარე. ბაღიაც იყო, ღობით გავლილი. ჭობესთან, ერთის ფურცლის ხის სიანლოვეს, მოჩანდა ძველი ჩალური, დროთა ბრუნვისაგან ისე გვერდზედ წამოღებული და წამოხრილი, თითქო გრილოში წამოწოლას აპირებსო, მაგრამ ბებერსავით ნეკრესის ქარის ტკივილებს უეცრად ისე წამოხრილი და დაღრეჯილი შეუკავებიათო. ეზო ამ ციხე-დარბაზისა, სიგარძეზედ თუ სიგანეზედ, კარგა ფართოდ იყო გაზიდული. იმას ერტყა გარშემო ძველი ტყრუშული ღობე, რომელიც ზოგიერთგან გადაქცეული იყო და ეხლანდელს პატრონს არც კი მოსვლია ფიქრად, რომ გაეკეთებინა. ეტყობა, რომ ქართველია!..

ღობე ერთგან თავდებოდა უშველებელის ჭიის-კარებიტა, რომლის ერთი ნახევარი, — თუნდ ორი წელიწადია, — ისე საცოდავად დაღრეჯით გადმოჰქიდებოდა ერთს ყუნწსა, ასე გგონია — ბოძს დაუჭერია საცემლადაო და ის კი იწევსო, რომ როგორმე ხელიდამ დაუსხლტესო. ჭიის-კარიდამ იწყება კალო, დიად მოზრდილი. მისი ბუჩო ერთ მხრივ მთელ კალოს სამხრეთის ნაპირზედ გორასავით გაწოლილი იყო, ასე რომ იმისი ბოლო ზედ საბძელთან დააწყებოდა. საბძელი იყო სასაცილო, ისე სულელურად ჩაფიქრებული და გვერდ-აწეული მარტო ფრთა-მოტეხილი ბატი თუ მინახავს.

ჩემს პატარა ბიჭობაში ბევრი კარგი ნახულა ამ ბუჩოზედა: აქ ხშირად უქეიფნიათ გრძნობის აღმტაცის ხრუტუნით ნებიერს ღორებსა; თავის ფაფუკის დინგით ბევრჯერ უთხრიათ ეს სურნელი ბუჩო, ისე გულმოდგინებით, ისეთის სინაზით, ასე გგონია — მართლა და ღორები იყვნენ. მერე იმათი ოხუნჯობა! იმათი ალერსი! ოჰ, ეს კი აუწერელია. რაღაც კმაყოფილებით გატაცებულთა, იმ ღორებს ერთმანეთისათვის ბევრჯერ წაუთავაზებიათ დინგი. რა ყვირილია და ჭყვილი ასტყდებოდა ხოლმე! ეგრე ჩვენი გლეხკაცი საალერსოდ წაუთავაზებს ხოლმე ქისტსა ახალ მოყვანილ პატარძალსა. ვიღაცამა სთქვა: „ქართული სიყვარული ლანძღვაო“, მეც ვიტყვი: ქისტი კიდევ საოხუნჯო ალერსია. აღმი-

ნისტრაციაში მაგას კიდევ სხვა მნიშვნელობა აქვს: იქ ქისტი შემამცნებელი ბა-
ბუთია. ეგ ჩვენი საქმე არ არის.

შიგ თითონ ეზო ისე უწმინდური იყო, როგორც ძველი ჩინოვნიკის გული.
დიდი საქმე იყო, პატრონამდინ ისე მიგედწიათ, რომ ან არ გასვრილიყავით, ან
კიდევ ერთი ამბრის სურნელება თან არ აგეყოლიათ. ეს გარეგანი, — ეხლა,
ბატონებო, შიგ სახლში ვეწვიოთ თავადს თათქარიძესა.

ეს კი უნდა მოგახსენოთ, რომ, თუ ვეწვევით, ფრთხილად უნდა ვიყვნეთ.
იატაკი აგურისა არის. ეგ არაფერი. ეს არის ძნელი, რომ აგურები შიგა-და-შიგ
ამოცვივნულან; იმათი ალაგი ამოთხრილ ორმოებად დარჩენილა. თვალების ძა-
ლიან გაფაციცება უნდა, თორემ, თუ ფეხი შიგ ჩავარდა, ვაი შენს მტერს! ან კი-
სერი მოსტყდება კაცსა, ან თითონვე ფეხი. თუმცა, მართალია, სახლის პატრონი
ბევრს ბოდიშს მოიხდის, მაგრამ ხომ მოგესხენებათ, რომ ბოდიში ძნელად თუ
მოარჩენს მოგრეხილს კისერსა, — და არც მოტეხილ ფეხისათვის არის უებარი
წამალი. ამ ხიფათს შეიძლება კაცი გადურჩეს, თუ რომ ოთახი ნათელი იყოს.
ვაი, რომ არც ეს არის. თუმცა ორი, სათოფეზედ კარგა მოდიდო, ფანჯარა აქვს,
მაგრამ ოთახი მაინც ბნელია, იმიტომ რომ ფიჭვის ჩარჩოებზედ მინის მაგიერად
მეტად გამჭრიახ გონებას გაქონილი ქაღალდი გაუკრავს. აი, ამაზედ არის ნათქვა-
მი: „ხერხი სჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებასა“. მოგონებაში ქართველ კაცს
პირველი ევროპიელი მეჭორეც არა სჯობია.

ბევრჯერ მინახავს სხვაგანაც მაგისტანა ფანჯრის სასაცილო . სამკაული.
ბევრჯერ მინახავს ის გაქონილი ფანჯრის ქაღალდი ნემსით დაჩხვლეტილიცა:
ხან გულია გამოყვანილი, ხან ჯვარია, ხან კიდევ დაწერილია რამე, თუნდ ამის-
თანა რამ: „დათვი ხეზედ როგორ გავა, იავ-ნანინაო“!.. ეს კი ქალის საქმე უნდა
იყოს. თუნდ მართლაც ესე იყოს, რა დასაძრახისია? მოსწყენია დავითნის
კითხვა, გულზედ რალაცა სევდა მოსწოლია, — და გონების გასართავად და უგე-
მურ დღის დასაღევად მიმჯდარა ფანჯარასთან, ამოუძვრია გულის ქინძისთავი
და მიუყვია ხელი ამ მართლა-და გონება-გასართველ საქმისათვის. უსაქმო ყო-
ფილა და საქმე გაუჩენია ამ ანდაზის ძალით: „ცუდად ჯდომას ცუდად შრომა
სჯობიაო“.

იმ თათქარიძის ოთახში იდგა ორი გრძელი ტახტი, ერთმანეთის პირდაპირ.
ასეთი ფაქიზი ქეჩა და ხალიჩა ეშალა ზედა, რომ, როცა კნეინა ადგებოდა, ყოველ
მის ბრწყინვალეების ბრწყინვალე ფეხის ბრწყინვალე გადადგმაზედ ისე ლამაზად
აბოლდებოდა ხოლმე, რომ კაცი ყურებით ვერ გაძლებოდა. ამ ორ ტახტ-შუა
აღმოსავლეთის კედელზედ მოჩანდა, კბილებჩაცვივნულ ბებერ დედაკაცის და-
ღებულ პირსავით, ერთი ამოჭვარტლული გარედამ და შიგნიდამ, ერთი მწუხარე
და დაღრეჯილი ბუხარი. აქა-იქ ოთახის სამკაულად ეყარა სხვადასხვანაირი
ნივთები, მაგალითებრ: ტალახიანი ყარაბაღული თეთრი წაღები, პირმოტეხილი
სპილენძის თუნგი, ქონიანი შანდალი, სპილენძის საჩაიეში მოხარშული მყარალა-
ბალახი, ზურგიელის ნაჭერი და სხვანი და სხვანი.

არ გეგონოთ, მკითხველნო, რომ ეს სახლი ეკუთვნოდეს ერთს ვისმეს და-
რიბსა და მის-გამო იყოს ეგრე გულშეუტყვიერად თავმინებებული, — არა, ამის
პატრონს ჰყავს ოცი კარგად გაკეთებული კომლი კაცი, ასე რომ ათ ურამდინ
საბეგრო ებმებოდა, ცხვარი ბლომად და ასიოდეც ცხენი, რომელიც ყმაზედ ნა-
ლები არ არის განათლებულ მებატონისათვის. ეს სულიერი ქონება. ეხლა უსუ-
ლო ჩამოვთვალოთ: ორი მოზრდილი ვენახი და ას-ორმოც-და-ათი ღლის სახნავ-
სათესი. ეს ქონება, ყმებიდან დაწყებული ცხენამდინა და მიწამდინა, იმის ხელ-
ში, — ვინც გამოყენება იცის, — კაი ლუკმა არის. მაშ რაღად სდგას ეგრე ცუ-
დად? მკითხავს გაკვირებული მკითხველი. იმიტომ, რომ ქართველია, — მოგი-
გებთ სრულიად დარწმუნებული, რომ კაი საბუთი გითხარით.

ღიად, ამ მშვენიერ სახლში ქართველი კაცი იდგა. აქ სცხოვრებდა ტკბილად
და აუღმღრევლად ორმოცის წლის კაცი თავადი ლუარსაბ თათქარიძე, თავის
განუშორებელ მეუღლითურთ, რომელსაც ერქვა კნეინა დარეჯანი.

თავადი ლუარსაბ თათქარიძე გახლდათ კარგად ჩასუქებული ძველი ქართ-
ველი, მრგვალი — უკაცრავოდ არ ვიყო ამ სიტყვაზედ — როგორც კარგი ნასუ-
ქი კურატი. დარბაისელის კაცის შეხედულება ჰქონდა მის ბრწყინვალეობას:
თავი ისეთი მსხვილი, რომ თითქო იმის სიმძიმეს მორგევით სქელი კისერი
მხრებში ჩაუძვრენიაო; წითელი, თურაშაულ ვაშლსავით ხაშხაში ლოყები; სამ-
კეცად ჩამოსული ტრფიალების აღმგზნები ფაფუკი ღაბაბი; დიდრონი თვალები,
ყოველთვის დასისხლებულნი, თითქო ყელში თოკი წაუჭერიათო! გაბერილი,
მეტად გონიერად გადმოგდებული, ღიად პატივსაცემი და პატივცემული ღიბი,
კოტიტა და ქონით გატენილი ბალნიანი ხელები, დამორილი სხვილი ფეხები —
ესე ყოველი ერთად და თვითოეული ცალკე გახლდათ თავად ლუარსაბის „ცით
მონაბერის სულის“ ღირსეული სამკაული. ის „მონაბერი სული“ არსად არა სჩან-
და, თითქო ჩამკვდარაო, ისე გაშლილიყო მის ბრწყინვალეობის ქონშია. ქართველს
კაცს არც ქარის შემოტანილი უნდა და არც გატანილი; ის „მონაბერი სული“ ქა-
რად ხომ არ მიიღო ჩვენმა თავადმა?

სწავლა, ღვთის მადლით, არაფრისა არა ჰქონდა. რომ ჰქონოდა, ეგრე მსუ-
ქანიც აღარ იქნებოდა. ხშირია ხოლმე, რომ, როცა სული ჭლექდება — ხორცის
დღეობა მაშინ არის, როცა სული ჰყვავის — ხორცი დნება. ამიტომაც ჭლექები
ჰკვიანები არიანო, ამბობენ ხოლმე. ჩვენი ლუარსაბი, მგონი, თითონაც ბევრს არ
იცემდა თავში, — რატომ სწავლა არა მაქვსო, — სწორედ ამის გამო.

— ეგ ეხლანდელი ჭირიაო, — იტყოდა ხოლმე გულმტკივნეულად, თითქო
ქვეყანა ამ ჭირისაგან ებრალებო.

მართალიც ბრძანდებოდა მისი ბრწყინვალეობა: მისის აზრით კაცი ძირგავარ-
დნილი ქვევრი იყო, რომელსაც დღე-ყოველ უნდა ჩააყარო ხორაგი და ჩაასხა
სასმელი, მაგრამ კიდევ მაინც ვერ აავსო. მისი ბრწყინვალეობა თავის თავზედ
ჰხედავდა თავის ბრწყინვალე გონიერებით, რომ ამ მნიშვნელობას კაცი უსწავ-

ლეღადაც კარგად ასრულებს, ნამეტნავად ჯოგის და ყმის პატრონი, ყმისა — რომელსაც ჯოგში დიდი განსხვავება არა აქვს.

— დრო გამოიცვალა, — იტყოდა ხოლმე აღმოოხვრით ლუარსაბი, — დრო გამოიცვალა. რაც ეს რაღაც ეშმაკური სკოლები შემოიღეს, ბატონო, ქართველ კაცის ხეირი მაშინ წავიდა. ფერი კი აღარ შერჩათ ჩვენს შვილებსა და!.. ჭამით ისინი ვერა სჭამენ, სმით ისინი ველარა სმენ, რა კაცები არიან?! წიგნი იციან? მე თუ წიგნი არ ვიცი, კაცი აღარ ვარ, ქუდი არა მხურავს, განა! ხორცი მე არ მაქ-ლია და ფერი. წიგნი რა ვაჟკაცის ხელობაა, — ეგ ხომ ქალის საქმეა. ვენაცვალე უწინდელ დროს! ყველაფერი მაშინ თავის დონეზედ იყო მოყვანილი, ყველა თავის ქერქში იყო. ვენაცვალე!.. კაი ცხენი, კაი თოფი, მარჯვე მკლავი და კაცი იყავ პატიოსანი.

ეჰ, ჩემო ლუარსაბ! ვიცი, გულწრფელი კი ხარ, როგორც ყველა ძველი ქარ-თველი, მაგრამ ძველს დროს ტყუილად შეჰნატრი. რომ არც კი იცი, რა იყო სანატრელი ძველს დროში? ცხენი განა ეხლა კი არ არის? თოფი განა ეხლა კი ნიშანში ვერ მივა? მარჯვე მკლავი ცოტაა? ეხლაც არის ეს ყველაფერი, მაგრამ ის გული აღარ არის, ის გულის სიმხურვალე, ის თავგამოდება მამულისათვის, რომელიც კაი ცხენს და კაი თოფს კაი საქმეში ახმარებდა. უწინ კაცი აშვენებდა ცხენსაც და თოფსაც, ეხლა კი ცხენი და თოფი კაცს აშვენებს. კარგი იყო ძველი დრო, მაგრამ არც ეს ბესარიონ გაბაშვილის სიტყვებია ურიგო: „ერთი მაქვს სჯობს ათასს მქონდას“. — ესა ვთქვათ და ენა მოვიკვნიტოთ, თორემ.

თუმცა ლუარსაბი ეგრე სწუხდა ეხლანდელ დროების ჭირისა გამო, მაგრამ სახე მუდამ ერთ განსაკუთრებულ სულელობით უცინოდა ხოლმე. „ხარი ხართან დააბიო, ან ფერს იცვლის ან ზნესაო“, ნათქვამია. ეს ანდაზა არსად ისე გამართ-ლებული არ მინახავს, როგორც თავად ლუარსაბის სახლში. ამისი ძვირფასი მე-უღლე კნეინა დარეჯანი სწორედ თავის ქმრის მეორე გვერდი გახლდათ და იყვნენ „ერთ სულ და ერთ ხორც“, როგორც ბრძანებს საღმრთო წერილი. მერე რა-რიგად: იგივე სიმრგვლე, იგივე სიმსუქნე, იგივე მოცინარე პირი და თითქმის იგივე სისულელე. ეს ორი ტურფა გვრიტი, ერთსულოვანი და ერთ-ხორციანი, საკვირველად ტკბილად სცხოვრობდნენ, ქვეყნის უგემურ ყაყანს მოშორებულნი. მამალი იყივლებდა თუ არა, ბედნიერ ცოლ-ქმარს თვალები დაჭყეტილები ჰქონდათ, დარეჯანი მაშინვე წამოფრინდებოდა, ლუარსაბმა კი, ნებიერმა ლუარ-საბმა, ხანდისხან განაზება იცოდა. ქვეშაგებიდანვე ის გულგადაღელილი ტახტ-ზედ გადაგორდებოდა ერთის ქშენით, ვაი-ვაგლახით და კიდეც რაღაცეებით.... მომხდარა ისე, რომ სადილობამდინაც ამ ნებივრობაში უგემური დრო გაუტა-რებია.

ქართველები იტყვიან: ვისაც ბალანი ბლომად აქვს ტანზედ მოდებულიო, ის ბედნიერიაო. მართალიც არის, პირუტყვები სულ იმისაგან არიან ბედნიერნი! თუ ეს ტყუილია, ბევრი ჩვენგანი პირუტყვობას რაღა ჰცდილობს? იმისთვის, რომ პირუტყვები ბედნიერნი არიან, ბედნიერები კიდეც იმისთვისა, რომ ტანზედ ბალანი აქვთ.

ლუარსაბის ტანისა კი რა მოგახსენოთ და გული კი, რო გენახათ, ღორის ჯაგარსავით მოდებული ჰქონდა, ასე რომ მრავალ საეჭვო სულიერებს შეეძლოთ შიშინაობის დროს აქ თავი შეეფარათ, მაგრამ... მაგრამ რა? განა ლუარსაბი ბედნიერი არ იყო? იმდენი დღეგრძელობა ამის დამწერს ჰქონდეს, რამდენი იმის ტოლი თავადიშვილი იმის ყოფა-ცხოვრებას შეჰნატროდა. მარტო იმის ტანის ბალანი სამყოფი იყო, რომ უბედურ კაცში შური აენთო, რომ სხვა არა იყოს-რა. თორემ რა უჭირდა ლუარსაბსა? ფერი აკლდა, თუ ხორცი? რა, სხვა უხეირო კაცსავით, ფიქრი და ზრუნვა ძილს დაუფრთხოვდა, მადას წაართმევდა? ფერი კარგი ჰქონდა, ხორცი უკეთესი, სმა-ჰამა და ძილი ხომ რაღა. მეტი რა უნდა ქართველ კაცს, რომელიც ბედს და უბედობას ბალნით არჩევს, და რომლისათვისაც ბედს თუ ხვედრს დაუნიშნავს, რომ თავისი დღენი ქუდით უნდა ბუზს ერეკებოდეს.

მკითხველო, ხომ არ მოგეწყინა? რასაკვირველია, მოგეწყინა: აქ არ არის არც სიყვარულის ეშმაკობა, არც კაცის-კვლა, არც უიმედო ქალის ოხვრა, არც წყალში გადავარდნა, ერთის სიტყვით — რაც აშვენებს გასართველად დაწერილს მოთხრობასა — ის აქ არაფერი არ არის. მაშ მოგეწყინება, ამას რაღა თქმა უნდა. მაგრამ ეს უნდა იცოდეთ შენ, მკითხველო, რომ მე ამისა ქვემოთე ხელის მომწერელი მკითხველის გასართველად არ ვწერ ამ უხეირო მოთხრობასა. მე მინდა ამ მოთხრობამ ჩააფიქროს მკითხველი და, თუ მოიწყენს, ამის გამო მოიწყინოს; იმიტომ რომ ფიქრი და მოწყენა გაუყრელნი და-ძმანი არიან. მე მინდა, რომ მკითხველმა იმიტომ კი არ მოიწყინოს, რომ გასართველი არ არი, არამედ იმიტომ, რომ ჩამაფიქრებელია. თუ ამოდენა იხერხა და შესძლო ამ უხეირო წერილმა, მე ამის მეტი არა მინდა-რა და არც მდომებია, ჩემო მოწყენილო მკითხველო! თუ ვერ იხერხა, რა ვუყო? ამით ვინუგეშებ, რომ „ცუდად ჯდომას ცუდად შრომა სჯობია“. ამ დალოცვილს ანდაზას რამდენი უხეირო კაცი ხეირიანად გამოჰყავს და გამოუყვანია. მეც იმათში...

როცა ლუარსაბი იმ ზემოთ აღწერილ განცხრომაში ბრძანდებოდა, სიკვდილი იყო, რომ ვისმეს მოეშალა ამისი ქეიფი და ნებიერობა, ესე იგი ტახტზედ დარბაისლურად და პატიოსნად გადაგორ-გადმოგორება. სტუმარი ეჯავრებაო, ამაზედ ამბობდა უგუნური ხალხი, მაგრამ განა სიძუნწით მოსდიოდა ეს ამბავი? აბა თქვენგან არ მიკვირს! სიძუნწე და ქართველი ორივე ერთად მოთავსდება? ყინული და ცეცხლი ერთი-ერთმანეთს არ დალევენ? თუ ეჯავრებოდა სტუმარი, იმიტომ ეჯავრებოდა, რომ უნდა ამდგარიყო და ტანთ ჩაეცვა. ადგომა კიდევ არაფერი, ეს ესე არ ეზარებოდა ლუარსაბსა: ტანთ ჩაცმა იყო ამის სიკვდილი. მთელს ზაფხულს ისე გაატარებდა, რომ პერანგის და მის ამხანაგის მეტს არას მიიკარებდა ტანზედ, თუ თავის ნებაზედ მიაგდებდით, თუ არა, მეტი რა ჩარა იყო. ზამთარში კიდევ პერანგზედ ქურქს წამოისხამდა, თუ ვინმე დიდი კაცი არ ეწვეოდა, ვსთქვით თუნდა დიანბეგი. მაშინ, რა დროს ამბავსაც მე ვწერ, დიანბეგი დიდი ბობოლა იყო; ეხლაა, რომ, რაც ეს ოხერი სწავლა შემოვიდა, დიანბეგს დიდკაცად არ აგდებენ. თორემ უწინ — უჰ! უჰ! რა დიდი ვინმე ბრძანდებოდა.

ასეთი დიდი, რომ კინალამ აზნაურის სტუმრობაზედ ნათქვამი ანდაზა დიანბეგ-ზედ არ გადაკეთდა: კინალამ „დიანბეგის სტუმრობა, ნუ გგონია ხუმრობად“ არ შეიცვალა. რომ დიანბეგის სტუმრობა ხუმრობა არ არის — ეს ყოველ გლეხკაც-მა ძალიან კარგად იცის დღესაც და ადრევე კი თავადიშვილმაც იცოდა.

დარეჯანი კი არ იყო ეგრე ზანტი, როგორც ლუარსაბი, — ამაში კი ღვთის წინაშე, ისინი ერთმანეთს არა ჰგვანდნენ; გამოვიდა, რომ ფერი ერთი ჰქონდათ და ზნე კი არა. რაკი, ბატონო, კნენა თვალს გააჰყეტდა, შავარდენივით გადმო-ფრინდებოდა ტახტიდამ, გადიკრავდა შუბლსაფენსა, ზედ წაიკრავდა ჩითმერ-დინსა, გადიცვამდა ჩითის კაბასა — ხანდისხან სიჩქარისაგან უკუღმაცა — შიშ-ველა ფეხს შეიმოსავდა ჩუსტითა და — პერი ბიჭო — დაეშვებოდა ჩალურისა-კენ, სადაც მოსამსახურენი სუფევდნენ, ესე იგი ვაინაჩრობით და გულში ჩაე-ტილ გაბოროტებით სულს იბრუნებდნენ. საკვირველიც იყო და სასაცილოც ამ ჩვენის კნენის ტყუილ-უბრალოდ ფაცა-ფუცი. ეს ამოდენა დედაკაცი, ჩაგოდრე-ბული, ჩასორსლებული, ხშირად დილიდამ შუადღემდინ ფეხზედ იდგა და გორ-გალსავით დაგორავდა. უსაქმო არ იყო, როგორც სჩანს: იქ მუჟღუგუნს წაპ-კრავდა საკერავზედ მთვლემარე წირპლიან გოგოსა, აქ თავში ჩაუტყაპუნებდა ძონძებში გახვეულ პატარა მურიან ბიჭსა, რომელიც მთქნარებით და ზარმაცად სწმენდდა სადამოსათვის ჯერ კიდევ წუხანდელ გაქონილს შანდალსა; აქ იმას გაუწყებოდა — რაზედ? თითონ კნენამაც არ იცოდა — რაზედ; აქ ამას გამო-გილანძღავდა — რისთვის? — არც ეს იცოდა კნენამა; დასწყევლიდა, დაჰქო-ლავდა, დასტუქსავდა — ერთის სიტყვით — მთელის ღამის ნაგუბარსა წამოან-თხევდა ქვეშევრდომებზედ, — და მერე დაღლილი და დაქანცული შემობრუნდე-ბოდა; თუ გოგო დაჰხედებოდა, ვერ მართმენდა, რომ ერთი მუჟღუგუნი კიდევ არ ეთავაზებინა, „მეხი კი დაგეცა“-საც ზედ დაატანდა, თუ ქეიფზედ იყო, — და ეგრე ქანცგაწყვეტილი შეგორდებოდა ოთახში, საცა ხანდისხან ხოლმე რუმბსავით გაბერილი თავადი გორავდა და, თუ ზაფხული იყო, ჭერში ბუზებსა სთვლიდა. ერთხელ ფრიად ღირსსაცნობი სჯა და ბაასი გამართეს. ეს იყო შუა ზაფხულის პაპანაქებაში, სადილ-წინ, როცა დარეჯანმა გაათავა ერთი ზემოხსე-ნებულ-გვარი მოგზაურობა და თავში ტყაპუნი და ოფლში გაწოწული შემოვი-და ოთახში. ლუარსაბმა შეხედა, და დაინახა თუ არა, რომ ოფლი წურწურით ჩამოსდის წითელ ლოყებზედ, თავის გულში სთქვა სრულიად კმაყოფილმა: — კაი ოჯახის ბურჯია, კაი მაღლიანი დედაკაცია! გმადლობ, ჩემო გამჩენო, რომ ამისთანა შემახვედრე.

ესა სთქვა და კმაყოფილი თავისი უბრყვილო ბედისა გადატრიალდა ერთის გვირდილამ მეორეზედ ღვთისა და კაცის მაღლიერი თავადი. ეს გადატრიალება იმის ნიშანი იყო, რომ ლუარსაბს იამა რამე.

— სად იყავ, შენი ჭირიმე, — ჰკითხა მერე კნენასა, — რომ ეგრე დაი-ღალე?

— როგორ თუ სადა, შენი ჭირიმე? ოჯახობაა, სახლია, კარია, თვალყურის ჭერა უნდა, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი, — მიუგო კნენამ.

— ეგრე, ჩემო დარეჯან, ეგრე, გეთაყვანე! დედაკაცობაც ეგ არის და.

— მაშ? — მიუგო ქებით თავ-გაზვიადებულმა ცოლმა, — ესე უნდა თვალ-გათაციცებული დასტრიალებდე მოსამსახურესა, თორემ ჭამის მეტს არას გააკეთებს. ბიჭებს მოვლა უნდა.

— მაშ, მაშ!

— ბევრმა არ იცის, როგორ მოეპყრას.

— მაშ, არ იცის, თორემ, რომ იცოდეს, კარგია, მაშ!

— ხანდისხან ტყუილ-უბრალოდაც უნდა დასტუქსო. რომ გამოლანძლო კიდეც, ცუდი არ იქნება. აი, მე გავლანძლავ კიდეც, გავუჯავრდები, დავტუქსავ, დავწყევლი, — სულ რისთვის? იმისთვის, რომ შიში და კრძალვა ჰქონდეს, თორემ შენი მტერი!..

— ოღონდაც, შენი მტერი!.. ოღონდაც!..

— ეს გლეხები არიან: გაქირ ვირსავით თუ ერთხელ შედგა, მერე, თუნდა შვინდის სახრით მისდგე, ფეხს ვერ გადაადგმევინებ, თუ აღრევე დატუქსული არა გყავს.

— ოღონდაც, დატუქსული უნდა გყვანდეს, — მიუგო ხელახლად თავის ცოლის სიბრძნისაგან გაოცებულმა ლუარსაბმა, — ოღონდაც, გაქირ ვირსავით შედგება.

— არა, გეთაყვა, ეს, რაცა ვთქვი, ტყუილია?

— ტყუილი რად იქნება? მართალია. შენოდენა დედაკაცს სიზმარიც დაეჯერება — წამოროხა უთავბოლოდ ლუარსაბმა. თითონაც არ იცოდა „სიზმარი“ რისთვის ჩააყერა ლაპარაკში.

ორივე დაჩუმდნენ. ლუარსაბმა ჭერს მიაბჯინა თვალები; იქ ჯგუფად ისხდნენ ბუზები. დარეჯანმა მატყლის წინდის ქსოვა დაიწყო.

პატარა ხანს უკან ლუარსაბმა წამოიძახა:

— დარეჯან, აბა, თუ ჭკვიანი დედაკაცი ხარ, გამოიცან, ა იმ ფიცარზედ რამდენი ბუზი ზის?

— აბა სადა?

— აი, ჭერის ფიცარზედ.

თურმე, ნუ იტყვით, ამ სასაცილო ლუარსაბსა, დაჩუმებულნი რომ იყვნენ, იმ დროს ის ბუზები უთვლია! დარეჯანმა რა იცოდა.

— რამდენია? — სთქვა დარეჯანმა, — მაიცა, ჯერ დავთვალო.

— ეგრე ზომ მეც გამოვიცნობ. აბა ისე გამოიცან, კაცობა ის იქნება.

— ისე გამოვიცნო? მაშ კარგი, ოცდაათი იქნება.

— ოღოლო შენ, ვერ გამოიცან.

— მაშ რამდენია?

— რამდენია? გითხრა? არა, არ გეტყვი.

— სთქვი, თუ იცი, რაღა.

— თუ კაცი ვარ, ორმოცი უნდა იყოს. ოღოლო შენ, მე გამოვიცან.

— ღიად, გამოიცან... დავითელია, როგორც იმ დღესა ჰქენი, ეგრე ზომ მეც გამოვიცნობ.

— შენც არ მამიკვდე, ის კარგი მამა არ წამიწყდეს, რომ არ დამითვლია.

— მაშ საიღამ იცი, რომ ორმოცია.

— საიღამ? იქიღამ, რომ გონება მაქვს.

— განა მე კი არა მაქვს გონება?

— შენც გაქვს, მაგრამ კაცის გონებასთან დედაკაცის გონება როგორ მოვა? მე ვარაუდით მივხვდი, რომ ორმოცია.

— რომ არ იყოს ორმოცი?

— ჯარიმა გადამახდევინე.

— მაშ დავთვალოთ.

დაიწყეს ცოლმა. და ქმარმა ბუზების თვლა. გამოვიდა, რომ ორმოცდაათ-ზედაც მეტი იყო.

— გამოიცნო?! — სთქვა ნიშნის მოგებით დარეჯანმა, — ღიად, გამოიცნო, გონება აქვს ამ ჩემ ბატონს და იმიტომ გამოიცნო.

ლუარსაბს შერცხვა, ცოტად აირია.

— გაფრენილან, თორემ ორმოცი იყო, — სთქვა სულელმა თავის გასამართლებლად, — სწორედ გაფრენილან.

— უფრო კარგი, თუ გაფრენილან, უფრო ცოტა არ უნდა დარჩენილიყო? მანდ ორმოცდაათზედაც მეტი არის ეხლა.

ლუარსაბი გაიწურა, ეს რა წამოვროხეო, სთქვა გულშია.

რომ ჩააფუჩეჩოს. თავისი მახეში გაბმა, კბილების კრაჭუნით, რომელსაც კნეინა ღიმილს ეძახდა, სთქვა:

— დალახვრა ღმერთმა — ეგ ვეღარ მოვიფიქრე, ბიჭოს!.. თითქო ოთხ-ჯერ დავთვალე.

— აკი არ დამითვლიაო.

— შენგან არ მიკვირს! რომ არ დამეთვალა, სოლომონ ბრძენი ზომ არ ვიყავ, რომ ისე გამომეცნო. როგორ არ დავთვალე, აი დალახვრა ღმერთმა, — შემცდარვარ, თორემ გაჯობებდი, აი, ჩემო სულიკო! მე და ჩემმა ღმერთმა, გაჯობებდი.

სთქვა და გაცრუებული ლუარსაბი შაქარსავით გაუტკბილდა თავის ამ ჟამად გამარჯვებულს მეუღლესა.

— აკი არ დამითვლიაო, შე ეშმაკო, შენა! — მიატანა ღიმილითვე კნეინამა.

— ზომ გაგიტყდი, შენი კუჭისა, სხვა რა გინდა?

— შენი სიცოცხლე და ბედნიერება, ჩემო ტურფავ! რა უნდა მინდოდეს სხვა.

— დარეჯან!.. — უთხრა გულნატკენად და მორცხობით ლუარსაბმა, — დარეჯან!.. თუ გიყვარდე, ტურფას ნუ მეძახი.

— რატომ, შენი ჭირიმე? რატომ?

— ჩემოდენა კაცს არ უხდება, შენ გეთაყვანე: ტურფას პატარა გოშის ეძახიან, ეგ ძაღლის სახელია, აბა რა კაცის საკადრისია ეგ სახელი?

— მაშ შენ ჩემი გოშია არა ხარ? არა ხარ განა? მე შენგან ეგ პირველად მესმის, — მიუგო გულამომჯდარად დარეჯანმა, რადგანაც ეგონა, გოშიაობაზედ რომ ხელი აიღოვო, სჩანს გულიც აუყრია ჩემზედაო.

ლუარსაბი მიხვდა, რომ გულიც ატკინა და ტყუილ-უბრალოდაც ატკინა, — და რომ ის გულაყრილობის ფიქრი გაუფანტოს, უთხრა კბილების კრაჭუნით:

— ჰო, გეთაყვა, ჰო, შენი გოშია ვარ, მაშ რა ვარ?

— პირწყლიანი დედაკაცი არა ყოფილა ეს დალოცვილისშვილი — სიქვა თავის გულში ლუარსაბმა, — მოლექესეცავით რა ლამაზად მოაწყო ჩემი გოში-ობა... რა ენის პატრონია!.. როგორ იხერხა?!

თითონაც უნდოდა ერთი ამისთანა ალერსი მოეწყო რამ, მაგრამ, როცა ეს გაჭირება დაადგებოდა, თვალებში სულ ზურგიელი, თარითის დოში, არტალა ნივრით და სხვა ამისთანა გაეჩხირებოდა ხოლმე. აბა ამ საგნებით რა ალერსს გამოხატავს კაცი? მაგრამ ლუარსაბმა მაინც კიდევ მოახერხა წყლიანი სიტყვა:

— შენ იცი, ჩემი რა ხარ? სულის წიწმატი, გულის ტარხუნა, გონების, აბა რა ვთქვა? — თუნდა მარილი იყოს. კარგად არ ვთქვი, ის კარგი და სახელოვანი მამა ნუ წაგიწყდება? კარგი მოწყობა არ იყო?

წამოროშა ესა და მხიარულობის ნიშნად დააკრაჭუნა კბილები თავის პირ-წყლიანობით აღტაცებულმა ლუარსაბმა. არც დარეჯანი დარჩა უსიამოვნოდ. ხშირად გაუტარებიათ ამ-რიგად დრო ჩვენს ცოლ-ქმარსა. ნეტავი იმათ, მკითხველო!..

III

ლუარსაბმაც კი იცოდა ბიჭების „დაწიოკება“, როგორც თითონ იტყოდა ხოლმე. მართალია, ცოტა ზანტი იყო, მაგრამ იმოდენა მამულ-დედულს მოვლა არ უნდოდა? ეს მამულის მზრუნველობა ძალას დაატანდა ხოლმე და წამოახტუნებდა ტახტიდამა. მაშინ უნდა გენახათ, რა ლამაზი იყო ჩვენი ლუარსაბი: ფეხშიშველა, ლურჯი კალმუხის ქუდით თავზედ, წითელ პერანგის და მის განუშორებელ ამხანაგის ანაბარას, გულგადაღელილი, ფაშვიანი, ჩიბუხით ხელში მიგორდებოდა მოაჯირის გადასაყუდებელთან და გადასძახებდა ძილისაგან გაბოხებულ ხმითა თავის მოურავს დათოსა:

— დათო! ხორცი ხომ ჩამოიტანე ბაზრიდამ? (იმ სოფელში ბაზარიც გახლდათ).

— დიად, შენი ჭირიმე.

— რა ნაჭერია?

— ჩალაღაჯი.

— სამწყადედ?

— სუკი ვიშოვე, შენი ჭირიმე.

— ძვირფასი კაცია, — გაიფიქრებდა ხოლმე მადლიერი მებატონე, მერე დათოს ეტყოდა: — ბარაქალა, ჩემო დათო! თუ კაცმა დაივიწყა, ღმერთი არ დაივიწყებს ბატონის ერთგულობასა. ბარაქალა! შენ ჩემი მარჯვენა მკლავი ხარ, მაგარი მკლავი.

დათო თავს მოიფხანდა ხოლმე და უხეიროდ გაიღიმებდა ამგვარ ქებაზედა.

— მეზვრემ მწვანელი მოიტანა? — ჰკითხავდა კიდეც ბატონი.

— მოიტანა.

— ტარხუნა ხომ არის?

— გახლავს.

— კიტრი?

— კიტრიც გახლავს.

ლუარსაბს იამა. ტახტი რომ ყოფილიყო, ერთი ორჯერ მაინც გადატრიალ-გადმოტრიალდებოდა.

— მაშ სახლი სავსე ყოფილა, — სთქვა ბატონმა სიამოვნებით.

— როდისა გხლებიათ ნაკლული, შენი ჭირიმე, რომ ეხლა იყოს?..

— ეგრე, ჩემო დათო! ბატონის ოჯახის პატივი და სახელი ერთგულმა ყმამ ქვეყანას უნდა მოსდოს. ბარაქალა! თუნდ ნაკლული იყოს, უნდა სთქვა, რომ სავსეაო. შენ გამოცდილი კაცი ხარ, — ეს ყველაფერი იცი.

— ამოდენა კაცი შენს ხელში ვარ და როგორ არ მეცოდინება, შენი ჭირიმე!

— ეხლა ერთი ეს ვიკითხოთ, — სთქვა პატარა ხანს უკან მზრუნველმა მებატონემ, — ურმები გაისტუმრე?

— გავისტუმრე, შენი ჭირიმე! ეხლა თუნდ ორლობეებს იქნებიან გაცილებულნი.

— სად გაისტუმრე?

— ყანაში, შენი ჭირიმე!

— რამდენია?

— ოთხი საბატონო და ათი ბეგრისა.

— რატომ ბეგრისა ხუთმეტი არ არის?

— ხუთმეტი ჩვენ კაცებში თავის გაჩენაში არ შებმულან, შენი ჭირიმე, და დღეს საიღამ იქნებოდა!

— ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო, ვეჟო! რატომ არ არის? მე არ ვიცი, ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო. როგორ იქნება? ბატონს სამსახური უნდა, მაშ მე ბატონი აღარ ვყოფილვარ!.. გაგონილა!.. ფიე! ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო. მე ვუჩვენებ იმათ, რომ მე ბატონი ვარ და ისინი ყმები არიან.

მართლა-და ლუარსაბსა თავის დღეში ათის ურმის მეტი არ შეჰბმია და რაზედ გაწყრა ეგრე უწყალოდ? დათოსაც არ ესმოდა — ეს წყრომა რის ნიშანი იყო. გაუკვირდა და ბატონს ყურება დაუწყო, ხომ არ გაგიჟდაო. დიაღ, ლუარსაბი კი იქნება, რომ გაგიჟდეს!.. და თუ ტყუილ-უბრალოდ გაწყრა, მაგისი სა-

ბუთები სულ გოგრაში ჰქონდა. როგორც ამისი ძვირფასი კნენა, ისე თითონაც ძალიანა ჰჩემობდა მოსამსახურეების და ყმის მოხმარებასა.

— გლეხკაცს ეგრე უნდა მოეპყრას ბატონიო, — იტყოდა ხოლმე ბრძენი თავადი, — ეგრე უნდაო, რომ ყოველ ცისმარა დღეს ეშინოდეს, თორემ, ღორის მკბენარსავით, რომ გლეხკაცი ფეხზედ დაისო, თავზედ აგაცოცდებო. მაშ! შიში შეიქმს სიყვარულსაო.

ოღონდაც, ჩემო ლუარსაბ, ოღონდაც!

ის კი არ იცოდა ამ ბედნიერმა ადამიანმა, რომ უმიზეზო და ამ-გვარ ტყუილ-უბრალო აპილპილებაზედ გლეხებს სულ სხვა მსჯელობა და დასკვნა აქვთ ხოლმე. ჰე, შენ რაც უნდა სთქვა, მკითხველო, და ამ ცოლ-ქმარს კი ეგონა, რომ თუ მუცელი მაძლარი აქვთ, ამ-გვარ ყმების მოხმარების ცოდნისაგან აქვთ ამისთანა სულელობას ჩვენი გულწრფელი თავადი ეძახდა ბიჭების „დაწიოკებასა“. დარწმუნებული იყო, რომ ეს „დაწიოკება“ ისე აუცილებლად საჭიროა ოჯახისათვის, როგორც სმა-ჭამა კაცისათვისა. ამიტომაც, რომ შემოვიდოდა ოთახში, თავის-თავის კმაყოფილებით ეტყოდა ხოლმე ცოლსა:

— ძლივს არ გავისტუმრე ურმები (ტყუილიც უყვარდა ჩვენს ლუარსაბსა), ძლივს! დალახვროს ღმერთმა გლეხკაცი! ვეყო, მინამ თავს არ დაადგები და კარგად არ დასჭყივლებ, ხელს კი არ გასძრავს და. გაგონილა! მე რომ არ ვყოფილიყავ, ყანა მინდორში დაგვიღებოდა.

— ეგრე, შენი ჭირიმე, — გაუკეთებდა გულს და თავს უფრო მოაწონებდა დარეჯანი, — ეგრე უნდა. მას აქვთ, რაკი ევამ ადამი შეაცდინა, მას აქვთ ნაბძანებია ღვთისაგან, რომ ჩვენის ოფლით პური უნდა ვჭამოთ.

— ეგ თავადებზედ ხომ არ არის ნათქვამი, გლეხებზედ არის ნათქვამი, გლეხებზედ, — მიუგო ლუარსაბმა.

— მაშინ თავადები სად იქნებოდნენ?

— როგორ არა, იყვნენ: ჩვენი გვარი მაშინდელია.

— რას ამბობ? ისე ჰლაპარაკობ, ასე გგონია, არა იცოდე-რაო. მაშინ ადამის და ევას მეტი არავინა ყოფილა და ადამი თავის თავზედ თავადი ხომ არ იქნებოდა?

— მართლა, ეგ კი ვეღარ მოვიფიქრე. არა, გეთაყვანე, ის რა ხე იყო, იმათ რომ ხილი მოიპარეს?

— ხე ბოროტისა და კეთილისა.

— ეხლა აღარ არის იმისთანა ხე?

— როგორ არა: ამბობენ, რუსთ ხელმწიფის ბაღში ერთი ოქროს ოთახიაო, იმაში არის, სულ იაგუნდის ფოთლები ასხიაო.

— ზურმუხტისა იქნება, — გაუსწორა ლუარსაბმა.

— ჰო, მართლა, ზურმუხტისაა, ზურმუხტიც ხომ ფოთოლსავით მწვანეა; დიად, ზურმუხტისაა, სულ ალმასები და იაგუნდები ასხია ხილის მაგიერად.

— ნეტავი მაჭამა, აბა გემო იმაში იქნება.

— ძალიან კი მიგიშვებენ: ქვიშაზედ უმრავლესი ჯარი ახვევია თურმე.

— მაშ ხონტქარს როგორ მოუპარვინებია?

— აი როგორ: ერთი ფერია ყოფილა, ფერია არწივად გადაქცეულა, შეპარულა, მოუგლეჯია ერთი დიდი ალმასი, ჩაუყლაპავს და ისე გამოპარულა.

— წაუღია, წაუღია! რა ეშმაკი ყოფილა!

— მაშ, წაუღია. მერე დედოფალი შებძანებულა, უნახავს, რომ ერთი დიდი ალმასი აკლია, მაშინვე რუსთ ხელმწიფისთვის შეუტყობინებია. რუსთ ხელმწიფე მაშინვე მიმხედარა, რომ ეს ხონტქრის საქმეა და ომი დაუწყო. ის ომი ხომ დღესაც არ გადაწყვეტილა.

— მაშ შერჩა, შერჩა?

— ვინ იცის? ჯერ ომი არ გათავებულა.

— ნეტავი მე მამეპარა.

— ხომ დაგარჩობდნენ.

— რომ არ შევატყობინებდი: ჩაყლაპავდი და მუცელს ხომ ვერ გამიჭრიდნენ.

— გაგიჭრიდნენ კი არა, მეტსაც გიზამდნენ.

— რა ეცოდინებოდათ, რომ მე მაქვს?

— შენი ჭირიმე, მკითხავს ვერ იშოვიდნენ, რომ ეკითხნათ.

— მართლა, ეგ აღარ მომაგონდა. დაიცა, რა გითხრა: ადამმა რომ შეჭამა, ის რაღა იქნა?

— კუნძულელ ხელმწიფეს ზღვაში ეპოვნა თურმე და იმასა აქვს.

— აბა, დახე ღვთის სამართალსა! მე მეპოვნა, უფრო მაღლი არ იქნებოდა?

— მერე ვინ შეგარჩენდა? ორასი წელიწადია თურმე მაშრიყ-მალრიბას ხელმწიფე სულ იმისათვის ებრძვის კუნძულელსა.

— აქამდინ ვერ წაართო?

— ვერა.

— პაი, პაი, პაი! ღონიერი არა ყოფილა ისიცა!..

— მე კი არ ვიცი, რომ ღონიერი ყოფილა!.. ხელმწიფე და უღონო გაგონილა!

— ერეკლე მეფე რომ ყოფილიყო ეხლა, ის კი უთუოდ წაართმევდა, დიდ ვაჟკაცს ამბობენ.

— ის, რასაკვირველია, წაართმევდა, მაგრამ სად არის?

— ცოდო არ არის, ის ეხლა მიწაში ღებოდეს და შენი მაზლი დავით კი ცოცხალი იყოს!

— აბა, უყურე წუთის-სოფლის მუხანათობას! ეგ რა კიდეც, თამარ დედოფალი შავ მიწაში უნდა იყოს და შენი რძალი ელისაბედი კი მზეს უყურებდეს!

— აბა, წუთის-სოფლის ანგარიში ეგ არის და, — დაატანდა ლუარსაბი და ამოიოხრებდა, მერე ისე, რომ სანთელი წინა სდგომიყო, გააქრობდა.

დილით ლუარსაბი და მისი მეუღლე კნეინა დარეჯანი, რაკი მოიცლიდნენ იმ საუცხოვო ოჯახის მოვალეობისაგან — რომლის ნიმუშიც ზევით მოვიხსენა, მიუჯდებოდნენ ჩაის და ერთი ლაზათიანად გაიბერებოდნენ თბილის წყლით,

როგორც ამბობს ჩვენი გლეხკაცი. პატარა ხანს უკან, ორიოდ გონიერ ბაასის შემდეგ, თუნდ იმის მსგავსისა — როგორც ზემოხსენებულია, სადილობაც მოვიდოდა, ერთი მაშინ მიძღვებოდნენ „ძველებურადა, ჩვენებურადა“, — და ლუარსაბი რაღაც დაღლილის სიამოვნებით წამოიძახებდა ხოლმე გულწრფელად: „გმადლობ შენ, უფალო, რათა განმძღე მე“. ამას იტყოდა თუ არა და, გამოსიხავდა პირჯვარსა, მსწრაფლ სუფრიდამ იქვე ტახტზედ გადაგორდებოდა და, სრულიად კმაყოფილი თავისის ცხოვრებისა, დაიკრავდა მუცელზედ ხელს და იტყოდა რაღაც ტრაბახობითა: „მე თუ უსწავლელი ვარ, მე ვიცი... რა ჰქვიან... მე ვიცი, შიმშილით კუჭი მიდნება, დიად, მიდნება! ზედაც ემცნევა ჩემ სტომაქსა“. გამოსაცდელად ერთს კიდევ დაიკრავდა მუცელზედ ხელსა, თითქო სინჯავსო, კარგად არის გატენილი თუ არა, და რა ჰნახავდა, რომ კარგად არის, როგორც ცხენი დააკრაჭუნებდა კბილებს მეტის სიამოვნებისაგან: „დიად, — კიდევ იტყოდა, — ლუარსაბი უსწავლელი გახლავთ, იმიტომაც მშიერია“. სადილს შემდეგ ძილი, მერე ისევ გაღვიძება, მერე ისევ ჩაი, მერე ვახშამი, და ბოლოს ისევ ის სატრფიალო ძილი, — და ესრეთ ტკბილად და აუმღვრევლად მიდიოდა ამ ორთა უმანკო სულთა უბოროტო ცხოვრება ამ წუთის-სოფელში, რომელმაც ისე არაფერი არ იცოდა ამათის ვინაობისა, როგორც ამათ არა იცოდნენ-რა, ჭამა-სმის გარდა, ღვთისაგან განაჩენი ამ მუხანათის წუთის-სოფლისა.

IV

ამ ყოფაში და ჭკუის გონიერ ვარჯიშობაში გადიოდა დილა. როცა სადილს უკან ლაზათიანად გამოიძინებდნენ ცოლ-ქმარნი, როცა საღამოზედ ნიაგი ფრთას გაშლიდა და ბაღჩის ღობის გრძლად გამოწოლილი ჩრდილი ეზოს მოადგებოდა, მაშინ კნეინა დარეჯანი ერთ ბალან-გაცვივრულ ხალიჩას ჩრდილში გააშლევინებდა და დაბრძანდებოდა ხოლმე თავმომწონე პატარძალივით თავდახურული, წარბებ-აჭიმული და გამოპრანჭული. ლუარსაბიც, თავის განუშორებელ ჩიბუხით ხელში, ჩამოვიდოდა — და ქოშებით შიშველ ფეხებზედ, ხშირად წითელ პერანგის ანაბარას და უფრო ხშირად ლურჯ კალმუხის დარბაისლურად ჩატეხილ ქუდით, ბოლთასა სცემდა გრილოშია.

საღამო ხანი — როგორც მოგეხსენებათ — ჩვენს სოფლებში და ნამეტნავად კახეთში სადარბაზო ხანია. რაც ეს რაღაც წყეული განათლება შემოვიდა ჩვენს ქვეყანაში, რასაკვირველია, — მეტად თუ ნაკლებ ეს საქებური ჩვენი ძველი ჩვეულებაც დაჩაგრა, ასე რომ ზოგიერთნი განათლებით გაჩარხულნი ეხლა ვი-ზიტობენ, თორემ უწინ კი საღამო ხანი დიდს პატივში იყო. ამიტომაც საღამოობით დარეჯანი ეგრე გამოიპრანჭებოდა ხოლმე და ასე იფიქრეთ—უკაცრავოჲ კი არ ვიყო — საკურტუმესაც კი გაიკეთებდა. მაშინ, როდინდელ ამბავსაც მე ვწერ, ჯერ კრინოლინი არ იყო, — და თუნდ ყოფილიყო კიდენაც, იმ სოფლამდინ ვინ მიადწევინებდა მაგ იუბკების მეუფესა. ყველამ კარგად იცის, რომ განათლება ფეხ-მძიმედ დადის, ნამეტნავად ჩვენში ასკინცილობს, და აბა იმ სოფელში ეგრე ჩქარა როგორ მიიტანდა სახელოვანს „ხაბარდასა“. სწორედ გითხ-

რათ, ზოგიერთ სოფლის ორღობეებშიაც ვერ გაეტეოდა ეგ განათლებული კრინოლინი, თუნდ რომ მისულიყო კიდენაც.

— ქალბატონი ადღეგრძელა ღმერთმა, — უთხრა ერთხელ ერთმა ლამაზად მოყვანილმა გლეხის პატარძალმა, გრძელ კავეების ქნევით და ცოტა ტუჩების პრანჭვითა.

— აი, ღმერთმა გაცოცხლოს, ჩემო ბაბაღე!.. რასა იქ, ხომ კარგადა ხარ? — მოიკითხა თავის რიგზედ დარეჯანმა, მაგრამ ისე კი, რომ პატივი კნეინობისა სრულიად არ დაუმცირებია.

— რაღა რასა ვიქ, შენი კვნესამე! ჩვენებიანთ ვენახში ჩვენი კამეჩი შეპარულა, და მეველეებს დაუჭერიათ, ეხლა ორი ღლეა ბაკში ჰყავთ დაჭერილი. ეხლა, შენი სახელის ჰირიმე, ამას გემუდარები, გვაპატივებინოთ, აგრემც ჩვენი ნათელ-მირონობა დღეგრძელობას მოგიმატებს, შენი კვნესამე!

— რა? მითამ გამოვაშვებინოთ?

— ჰო, შენმა მზემ, ეხლა ჩვენი ვედრება ეგ არის, ქალბატონო.

— როგორ იქნება, ჩემო ბაბაღე? ეხლა, მართალია, შენ ჩემი ნათელ-მირონი ხარ, მაგრამ სოფელი აყაყანდება, ყველა მაგას მოჰყვება.

— აგრემც ღმერთი ბატონის თავს გიდღეგრძელებს, და მაშინ, როგორც გნებაჲთ, დამსაქმეთ. აი ეხლაც, შენი კვნესამე, ერთი გაბმა აბრეშუმი მოგართვი, ღმერთი და თქვენი წყალობა თუ კიდევ შეგვაძლებინებს — კიდევაც თქვენი ყურმოჭრილი ყმანი ვართ.

ბაბაღემ ჯიბიდან ამოიღო ერთი გაბმა აბრეშუმი და მიართო კნეინასა. კნეინამ გამოართო და ამოიღო ქვეშ, ზედაც დაატანა:

— ეგ რომ არა ყოფილიყო, განა ისე კი, რაც შემოძლიან, არ გაგირიგებდი! — ლუარსაბ! ლუარსაბ! — დაუძახა ქმარსა, რომელიც შორი-ახლო ბოლთასა სცემდა და ერთი-ორჯერ მსუნაგსავით მაცდურის თვალით გადმოჰხედა კიდევ მოხდენილ პატარძალსა.

ლუარსაბი მოვიდა.

— ქა! ბაბაღეს კამეჩი მეველეებს დაუმწყვდევიათ და გემუდარება — გამოაშვებინო.

ლუარსაბმა შეხედა პატარძალსა, რომელმაც ჩვეულებისამებრ თავი იქით მიიბრუნა. ლუარსაბმა დააკრატუნა კიდევ თავისებურად კბილები სიამოვნების ნიშნად, მითამ-და სამაცდუროდ გაიღიმა.

— კამეჩიო!..

— ჰო, კამეჩი, — დაატანა დარეჯანმა, — აი, ერთი გაბმა აბრეშუმიც მოგართვა.

— მაშ კარგი!.. დათო! ბიჭო! დათო! — დაიყვირა ლუარსაბმა, — ჩადი და უზბაშს უთხარი, ჩემი ნათლიდედის კამეჩი ეხლავ გამოუშვას, თორემ იქაურობას სულ მტვერს ავადენ.

საუქვა, ერთი კიდევ მაცდურად დააკრატუნა კბილები, და გამარჯვებულსაგვით ამაყად წავიდა ისევ ბოლთის საცემლად.

— აი, აგრემც ღმერთი მაგაზედ უფრო მეტს დიდებას და პატივს მოგცემს, აგრემც გაგაპატიოსნოს ღმერთმა, და ერთი კაი ვაჟიშვილი მოგცეს და მე ძუძუ მაწოებინოს, შენი კენესამე, შენი, ბატონო და ქალბატონო!

— ჰხედავ, — უთხრა დარეჯანმა, როცა ლუარსაბი წავიდა, — ჰხედავ, რა რისხვა შეუთვალა, იქაურობას სულ ააწიოკებს.

— დიდება აქვს, შენ გენაცვალე, და იმიტომ.

— ეგეც ხომ, მაგრამ ხმაც დიდი აქვს სოფელში გავარდნილი. აი, დავით, ჩემი მაზლი: იმას კაცად არავინ აგლებს.

— აბა, შენი კენესამე, იმათ ფეხი სად მოუწვდებათ თქვენამდინ, ელისაბედიც მითამ თავადის-შვილის ცოლია და თქვენცა?

— ახლა იმასა ჰკითხე ზოგი, იმისთანა დიდი-კაცი აქ არავინ არის.

— უი, უწინამც დღე გაუქრება! გუშინ მეზობლიანთას გახლდი, იმათი გოგოც იქ მოვიდა. რაც იმან იმათზედ ილაპარაკა, ადამიანისაგან არ გაგონილა.

— რა, გეთაყვანე, რა! — ჰკითხა აჩქარებით და მოუთმენლად დარეჯანმა.

— რალა რა? ისა, რომ საწყალ გოგოს თავისის თითებით მოგროვილის ფულთ ერთი ჩითმერდინი უყიდნია, იმას უნახავს და წაურთმევია. ეხლა აუურმე თავზედ იკრავს. გოგოს ცოდვით აღარა ვართ, ქალბატონის მზემა, ისე გულანატირად ჰლაპარაკობდა ბედშავი. მე ხომ თქვენის ფენის ნატერფალიც არა ვარ, მაგრამ მაგას მეც ვითაკილებდი, მამა მიცხონდა!

— უი! უი! დახე იმას, იმ წყეულს! ამას იქით როგორღა ამბობს, რომ თავადის-შვილის ცოლი ვარო. წართმევა არაფერი, ეგ, რასაკვირველია, ქალბატონის ნებაა: გოგოც ჩემია და ჩითმერდინიც; მაგრამ გოგოს ჩითმერდინის თავზედ შემოკვრა კი სწორედ თავლაფის დასხმაა. კუმ ფეხი გამოჰყო, მეც ნახირ-ნახირო. აი, მეხი კი დეცა. ისიც, ამას იქით, ჩვენში ერევა, თავადის-შვილის ცოლი ვარო! სხვა არა უთქვამს-რა გოგოსა?

— სხვა არა მოუხსენებია-რა.

— ნუ დამიმაღავ, ჩემო ბაბალე! ხომ იცი მე შენი მწყალობელი ვარ, თუ უთქვამს კიდევ რამე — მითხარი.

— არაფერი არ უთქვამს, მამი-ჩემის ცხონებამ, თორემ, რომ ეთქვა, რად დაგიმაღავთ.

— რა ვიცი? იქნება გეშინოდეს-მეთქი.

— თქვენისთანა მწყალობელი რომ კაცს სადმე ეგულებოდეს, იქ ვილასი უნდა ეშინოდეს.

— მეც ეგ უნდა მეთქვა, ჩემო ბაბალე!

— მართალია, გლეხები გახლავართ, მაგრამ ჩვენც გვესმის ეგენი. ვისი უნდა მეშინოდეს, თქვენ აქა მყევხართ!

— მაშ სხვა არა უთქვამს-რა?

— არა უთქვამს-რა, აგრემც ჩემზედ მიწა ნუ გენახოთ.

— იტყოდა.

— ის ერთი დედის-ერთა შვილი არ დამიმიწდეს, არა უთქვამს-რა.

— მართლა, შენი შვილი რასა იქს? — ჰკითხა მერე დარეჯანმა, რომ ვერა გახდა-რა.

— რალა როგორ არის, შენი კენესამე, ქალბატონო! ავად შენი მტერი გვეყვანდეს, ავად მე ისა მყავს. რა არ ვუყავი: ბალახებში არ ვაბანე, არ შევალ-ცვინე, შანები არ შევები, მაგრამ ვერაფერმა ვერ უშველა, აგრემც არა ეშველოს-რა შენს მტერსა! თქვენთანაც კი მომასწავლეს, ვითამც თქვენ უებარი ლოცვა იცოდეთ, — მიშველეთ რამე, აგრემც მაგიერს ღმერთი გადაგიხდით.

— მე მარტო შაკიკის ლოცვა ვიცი და დასუნთქვილისა. განა შენი შვილის სენი — შაკიკია?

— ჰო, თქვენმა მზემ, შაკიკი გახლავთ. ლამის თავი გაუხეთქოს.

— გოგო, ლამაზისეულო! — დაიყვira კნენამ, — წადი, საწერ-კალამი და ქაღალდი, ქეჩის ქვეშ რომ ნაბარათეია, ჩამომიტანე. მე დაგიწერ ლოცვას, ჩემო ბაბაღევ, დაწერილი ქაღალდი იმ მხარეს დააქარ, რომელიცა სტკივა, ეგრე იყოს ორი-სამი დღე, თუ შაკიკია — გააქარწყლებს მაშინვე.

ვერ უყურებთ, მკითხველო! კნენა დარეჯანი მე უსწავლელი მეგონა და დახეთ, რაები სცოდნია? ეხლა მომაგონდა, რომ იმისი განაყოფი რძალი ელისაბედი, რომელიც ორგანაც მოვიხსენიეთ, თურმე ჩუმაღ ქვეყანაში ჰლაპარაკობდა, რომ ვითომც დარეჯანმა ჯადოობაც იცისო, ვითომც სოლომონ ბრძნის წიგნიც წაეკითხოს და ამიტომაც ღმერთი უწყრება და შვილს არ აძლევსო. ამისთანა ცილისწამებას როგორ დავიჯერებ? მაგრამ ელისაბედი კი ფიცით იჭაჭებოდა, რომ ეგ ეგრეაო. მაინც არ დავიჯერებ: რძალი — როგორც მოგეხსენებათ ჩვენის კურთხეულის ცხოვრების ამბავი — რძლის მტერია. განა ამისთანა ჭორები მოუგონია ელისაბედს დარეჯანზედა?

ამ დროს ძაღლმა, რომელიც შორი-ახლო იწვა და წაეყო ცხვირი მიწაშია, დაიყეფა, მაგრამ, რაკი თვალი გაახილა და დაინახა ორი მომავალი დედაკაცი, ისევ ხმა გაიკმინდა და ღრენით გაჯავრებულსავით ისევ ცხვირი ფეხებით ამოთხრილ მიწაში ჩაჰყო. დარეჯანმაც მოიხედა ამ ხმაურობაზედ და დაინახა კნენა ელისაბედი და იმის ჩითმერდინით დარბეული, გულდაჩაგრული გოგო.

დარეჯანი ფეხზედ წამოდგა.

— მობძანდით, ჩემო რძალო! — მიაგება სიტყვა ელისაბედსა, — ძლივს არ მოგვიგონეთ!

— შენმა სიცოცხლემ, მოცლა არა მაქვს. ეს ისაო, ეს ესაო, სახლია, კარია, ხომ მოგეხსენებათ.

— აქეთ მობძანდით, აქეთ უფრო ნიაჲია, — მოიპატიჟა დარეჯანმა.

— სულ ერთია, — სთქვა ელისაბედმა და წაიძრო ფეხიდან კროული ჩუსტები, გადმოვიდა ხალიჩაზედ და ჩაჯდა დარეჯანის გვერდით.

— სხვა, როგორა ბძანდებით, ჩემო რძალო? ჩემი მაზლი დავითი ხომ კარგად სუფევს, — დაიწყო ისევ დარეჯანმა.

— კარგად გახლავთ, — მიუგო ელისაბედმა.

— შინა ბძანდება?

— აბა ამისთანა დროს კაცი შინ დადგება, მამულის და მოსავლის პატრონი? — ყანაშია, ეს ორი დღეც იქნება, — სთქვა რაღაც ნიშნის მოგებით ელისაბედმა და უნებლიეთ შეჰხედა ლუარსაბსა, რომელიც ბოლთასა სცემდა და რომელსაც ფეხებზედ ეკიდა მოსავალიც და მამულიცა.

დარეჯანს ეწყინა. ამას ეგონა, რომ ელისაბედმა სახრე ლუარსაბისაკენ გადმოიქნია.

— რასაკვირველია, ვისაც კაცი არა ჰყავს და არ აბადია, — რომ ჩააბაროს სახლის პატრონობა, და ვინც ასე გაზრდილა პატარაობითვე — რომ არც მზე დასიცხავს და არც ავნებს, ის შინ არ დადგება, ჩემი ლუარსაბი მაგას ვერა იქს.

— განა მაგაზედ მოგახსენე! — დაასწრო ელისაბედმა.

— მეც განა მაგაზედ მოგახსენე! — დაატანა დარეჯანმა, — მე მარტო ეს უნდა მეთქო, რომ ჩემს ლუარსაბს ჯერ ისე არა გასჭირვებია-რა, რომ გლეხობა ჩაიდინოს.

— გლეხობა ჩაიდინოსო!.. რას ბძანებთ, ჩემო რძალო? არა, თქვენმა მზემ! ვინც მოსავლის დროს შინ არა დგება, განა იმისაგან, რომ გაჭირვებულია, ან გლეხობა ჩაიდინოს და მესვეურსავით მკაში ბეგრის ხალხთან ოფლი იწუროს? თქვენც არ მამიკვდეთ. აი, თუნდ თქვენი მაზლი, — განა გლეხია, ან გლეხობას იდენს, რომ ყანაშია? სულაც არა, თქვენმა მზემ! მუშები იქა მკიან და იმას კი, როგორც შეჭფერის თავადიშვილის პატიოსნებასა, ხელზედ ლამაზი ნაგეში მინო უზის და ნადირობს. გუშინ საღამოზედაც, ჯერისთვის რომ ბიჭი ამოვიდა, ერთი აბგა მწყერი გამოეგზავნა. რა სათაკილოა, თქვენი ჭირიმე, მეფეები ნადირობენ და იმისთვის რა სათაკილოა!..

— არა, თქვენმა მზემ, ჩემო რძალო, მე ჩემს მაზლზედ არ მომიხსენებია. ისიც ლუარსაბის ძმა არ არის, ერთის სისხლისა და ხორცისა? განა არ ვიცი, რომ სხვებსავით ხელებს არ დაიბებრებს ნამგლის ჭერითა და არც ამ პაპანაქებაში დაისიცხება? განა არ ვიცი, ნამდვილის სისხლის თავადიშვილი ამას ვერ აიტანს, — და, სწორედამო მოგახსენო, არც საკადრისია: თავადს — თავადობა უნდა ეტყობოდეს და გლეხს — გლეხობა.

— მართალი ბძანებაა, თქვენმა მზემ!

— არა და, რომ არ იქნება: მთა და ბარი ვის გაუსწორებია?

— არავის, თქვენმა მზემ, ღვთის ბძანებას ვინ წაუვა?

ამ დროს ფეხის ხმაურობაც მოესმა დარეჯანსა, მოიხედა და დაინახა თავისი გოგო, ლამაზისეული, რომელსაც ხელში ეჭირა რაღაც ნაბარათევი და თავმოტეხილი წამლის მინა, რომელიც საწერელობას ჰთამაშობდა.

— რა დაგემართა აქამდინ? ის კიდეც წავიდა, — უბძანა დარეჯანმა.

— ჯერ კიდეც აქ გახლავთ, ჩალურშია თათლუასთან, — მიუგო გოგომა.

— მამ კარგი, — სთქვა დარეჯანმა, დაიღო მუხლებზედ ქაღალდი და დაიწყო შაკიკის ლოცვის წერა. ამ დროს ლუარსაბიც მოვიდა ახალუხ და შალვარჩაცმული, მოიკითხა ზდილობიანად თავისი რძალი და გაგორდა იქავ ხალიჩის

ახლო მწევანე ბალახზედ და, დაასვენა რა ჩიბუხის ტარი თავის ღირსეულს მუცელზედა, — დაუწყო პირადმა ყურება გუმბათიან ცასა.

მშვენიერს სურათს წარმოადგენდა ეს კრება. აღვწერ, თუ კი შევიძელ. ჯერ გოგოდამ დავიწყოთ.

სასაცილო რამ იყო ეს ლამაზისეული: ერთი რაღაც უშნოდ ჩასუქებული, ჯმუხი, ჭუჭყიანი, ტანზედ ეცვა ხამის ჩითის კაბა, ჭუჭყისაგან ვერ გაირჩეოდა — რა ფერისა იყო; კალთები აქა-იქ გამომწვარი ჰქონდა ზამთარში ცეცხლთან ახლო გდებისაგან, ბოლოები სულ მომპალი და შემოფხრეწილი ჰქონდა; დახეულელებდამ გამოჩანდა ერთი რაღაც დამპალის საბნის ნაგლეჯი, კაბის ქვეშა გარშემო ჩმოკიდებული, მითომ და იუბკაა. აი, მეხი კი დაგეცა! ამასაც კი სდომებია იუბკა! თავზედ ეკრა შიგა-და-შიგ ამოფლეთილი ჩითმერდინი, ქალბატონის გამონაცვალი. იმ ამოფლეთილებში მუთაქის მატყლსავით დასორსვლილი შავი — უკაცრავოდ არ ვიყო — წილიანი და დაუფარცხნელი თმა მუჭა-მუჭად ამოშვეროდა. ქუსლებ-დახეთქილი, მუგუზალსავით შავი ფეხები, წენგოსაგან შეღებილი ხელები, ცხვირ-პირი ქვაბების მურით მოთხუპნული — აი, ამ-გვარი იყო ის ცხოველი, რომელსაც დარეჯანი „ლამაზისეულს“ ეძახდა და რომელიც გულხელ-დაკრებილი დაჰყურებდა ბალან-გაცვიფრულ ხალიჩასა. ხალიჩაზედ ორი პათოსანი და დარბაისელი კნეინა იჯდა, როგორც მოგახსენეთ წინათვე, — ორი კნეინა, მაგრამ კი სხვა-და-სხვანაირი: ერთი მსუქანი, წითური, მეორე გამხდარი და უფერო. მსუქანი თავჩაღუნული სწერს, გამხდარი კი თვალ-გაფაციცებით თვალს ადევნებს მწერალის ხელსა, იქნება როგორმე შევატყო, რასა სწერსო: ხანდისხან გოგოსაც თვალს უშვრება და თავს უქნევს იმის ნიშნად, რომ „წელან რომ სთქვა — „წავიდაო“, ვიზედა სთქვაო“. გოგოც იქილამ ანიშნებს და ელისაბედი ვერ მიმხვდარა. მაშინ გოგო პირზედ ხელს იფარებს, თავს იქით იბრუნებს, მითამ ეცინება კიდევ — რომ ელისაბედი ჰცდილობს და ვერ მიმხვდარა კი, და ჰმორცხობს კიდევ — რომ ბატონის რძალთან სიცილსა ჰბედავს. აქეთ ბალახებზედ ხალისიანად ჰქშენს ჩვენი ლუარსაბი, პირადმა წევს, აბოლებს ჩიბუხს და, მინამ თვალში ცრემლი არ მოუვა, თვალს გულმოდგინებით ჩიბუხის ბოლს ადევნებს, — ვნახო, ღრუბლებამდინ ავა, თუ არაო. იქით, ხალიჩის დასწვრივ, ღობის გადმოღმა, ჩვენი ნაცნობი ქოფაკი ძალღი წევს, ისევ-ისე მიწაში ცხვირწაყოფილი და ქანცმიწყვეტილსავით თვალებ-დახუჭვილი; ყოველს ხმაურობაზედ მძიმედ ახილებს თვალსა და გულზედ-მოსულისავით ჰღრინავს, თითქო ჯავრობსო — რომ ძილს უფრთხობენ. პატარა შორი-ახლო ძველი, ჭუჭყიანი სამოვარი სდგას, გვერდით დაჩოქილია გოგოზედ უარესად ჭუჭყიანი, დაგლეჯილი პატარა ბიჭი და, რაც ძალი და ღონე აქვს, უბერავს სამოვარსა. ხანდისხან ისეთის სახით გადააპარებს თვალსა იქითკენ, საცა ძალღი განცხრომითა წევს და მოსვენებაშია, რომ თითქო შეჰნატრისო მის ყოფა-ცხოვრებასა და გულში ამბობსო: ნეტავი შენ, რომ ძალღი ხარ! ნეტავი მეც ძალღი ვყოფილიყავი!

ეს საძაგელი სურათი საძაგელის მიწისა, სასაცილოდ ახამებდა ამ დიდებულ სამხრეთის ცასა, მის ერთნაირად ღრმასა და ციაგსა კამარასა, რომელზედაც

სარტყელსავით მიიგრჩებოდა ერთ გაუწყვეტელ ზოლად მთების ლაყვარლი გრეხილი.

დრო გავიდა. დარეჯანმა გაათავა ლოცვის წერა და ბარათი მისცა გოგოს, ამ სიტყვის ზედ-დატანებით: როგორც გითხარი, ისე მოიქეცი-თქო.

მერე მოუბრუნდა ელისაბედს და შესაქცევრად ჩამოუგდო ლაპარაკი. ლუ-არსაბი ისევ ოცნებაში იყო და აბოლებდა ჩიბუხსა.

— პურის მოსავალი როგორი გაქვთ წელს? — ჰკითხა დარეჯანმა.

— თქვენმა მზემ, შარშანდელზედ ცოტა. თქვენს მაზლს ოც-და-ათის ურმის იმედი აქვს, — დაიტრაბახა ელისაბედმა.

— ეგ, ბატონო, კაი მოსავალია. ოც-და-ათი ურემი ხუმრობა არ არის; ჩვენც მოგვივა მაგდენი, მაგრამ ჩვენ ერთი ორად მეტი ნახნავი გვქონდა თქვენზედა, — იტყუვა თავის რიგზედ დარეჯანმაც.

— რას ბძანებთ, ჩემო რძალო, ჩვენზედ მეტი თქვენ რად გექნებოდათ. ჩვენ დიდი ნახნავები გვქონდა წელსა.

— რად გექნებოდათ? ჩვენ მკაჟათვის ნახევარში გუთანი გატანილი გვქონდა, თქვენ კი ენკენისთვეშიაც არ გაგეტანათ.

— არა, თქვენმა მზემ, ჩვენ თქვენზედ ადრე გავიტანეთ. ჩვენ დიდი ნახ-ნავები გვქონდა.

— აი, ბატონო, თუნდ ლუარსაბსა ვკითხოთ. ეგ კაცია, მაგას უფრო ეცო-დინება. ლუარსაბ! — დაუძახა ქმარს კნენინამა.

— რაო? — ჰკითხა ლუარსაბმა და მოიღრიჯა ცოლისაკენ კისერი.

— შენი რძალი ამბობს, რომ ჩვენ ამათზედ ნაკლები ნახნავები გვქონდაო წელსა.

— ეჰ, რას ამბობ, ჩემო რძალო! წელს ოთხი თქვენოდენა ნახნავები მქონ-და, — მიუგო ლუარსაბმა. ამ-გვარებში ლუარსაბმა საშინელი კვებნა იცოდა. — რას ბძანებთ!.. ჩემოდენა მოსავალი კახეთში ორს არ მოუვა, ქართლშიაც ბევრს არ მოუვა. აი, ჰნახავ, რამოდენა ფრთა-მოქცეულს წამოვაყენებ კალოზედა. ასეთს წამოვაყენებ რომ... რომ... აბა რა გითხრათ? თუნდ თორმეტ ამ სახლის ოდე-ნასა, ვაი არა აქვს ლუარსაბსა! ფიე! ნახნავი იყო, რომ ჩემი იყო. შარშან ვენახისა არ იყოს, ჩემოდენა ღვინო კახეთში ორს არ მოუვა. ქართლში ხომ ნახევრის ნა-ხევარიც არ მოუვათ. მაშ! თუ ეს მართალი არ იყოს, საიღამ ვცხოვრობ ეგრე მე-ფურად? საიღამ? ლევანსავით ურმებს ხომ ქირაზედ არა ვგზავნი, თავადიშვილის სისხლს ხომ არ შევირცხვენ! სოპეხი ხომ არა ვარ, რომ ქირაობით ვიცხოვრო. თავადიშვილი ვარ, კაი ოჯახის და გვარის შვილი.

კიდევ რაღაცა უნდა ეთქვა, მაგრამ ელისაბედმა აღარ დააცალა:

— მართლა, ჩემო მაზლო, ლევანი ქირაზედ ურმებს ატარებს?

— მართლა, მაშ! ის შერცხვენილი, გვარის დამამცირებელი ისა!

— ნიკოლოზიც ატარებს თურმე, — დაუმატა დარეჯანმა.

— მაშ?! — უპასუხა ლუარსაბმა.

— უი, ლაფი დაესხათ თავზედ, კარგი გვარის მასაზელებელი ისინი ყოფი-
ლან, — სთქვა ელისაბედმა.

— ნეტავი თავადიშვილი მაინც არ იყოს! — დაუმატა გულმტკივნეულად
დარეჯანმა.

— ეგ არის და, რომ თავადიშვილია! — სთქვა წყრომით ლუარსაბმა. — თავ-
ვადიშვილი რომ არ იყოს, ჯანი გაეარდეს. ან გლეხი იყოს, ან სომეხი, კიდეც
ჰო, — ეგა მკლავს, რომ თავადიშვილია. ძალიან არ წახდა ხალხი, თქვენი ჰი-
რიმეთ! ამასაც შევესწარი, რომ თავადიშვილი ჰირაზედ ურმებს ატარებს!

— მერე რა დედ-მამის შვილი! — წამოიძახა დარეჯანმა.

— ეგა სთქვი და, — მიუგო ლუარსაბმა.

— კაცმა ეგრე როგორ უნდა დაკარგოს პატივი, — სთქვა თავის რიგზედ
ელისაბედმა.

— ამას იქით გლეხი და თავადი რით უნდა გაირჩიოს. გლეხიცა გზავნის
ურმებს ჰირაზედ და თავადიშვილიცა, ისიც ჰირითა სცხოვრობს და ესეცა. რით
უნდა გაირჩიოს? — იკითხა ლუარსაბმა.

— არაფრით, თქვენმა მზემ, — დაარწმუნა რძალმა.

— ოღონდაც, რომ არაფრით, — კვერი დაჰკრა ცოლმაც.

— მშიერი რომ ვკვდებოდე, მშიერი, და ასი ურემი მეზმებოდეს, მე მაგას
არ ვიკადრებდი, თავი არ მამიკვდება. შენა, ჩემო რძალო?

— უი, უწინამც დღე გამქრობია. ვიკადრებდი კი არა, მე ჩემის ხელით
თავს მოვიკლავდი. ოხრად დამრჩეს ჰირით შემოტანილი ქონება. რა თავადი-
შვილის საქმეა.

— შენა, დარეჯან? — ჰკითხა ეხლა თავის ცოლს ცნობისმოყვარე თავადმა.

— არც მე, — სთქვა დარეჯანმა.

— მაშ არც მე, — სთქვა ლუარსაბმა იმ სახით, თითქო ამ სამის აზრით სამის
ქვეყნის ბედი გადაწყდაო. — არა, დრო ძალიან გამოიცვალა, ჩემო რძალო! —
გააგრძელა სიტყვა ლუარსაბმა, — ხალხი წახდა, სისხლი მოითხარა. აბა ჩვენ
დროს ვინ მოიფიქრებდა, რომ თავადიშვილს თავი შეერცხვინა და ურემი ჰი-
რაზედ ეტარებინა. ქვით არ ჩავაქვავებდით? თავზედ ლაფს არ დავასხამდით?
მაგრამ ეხლა? — დასწყევლოთ ღმერთმა — სირაჯობენ კიდეცა!.. გაგონილა?
თავადიშვილების სირაჯობა! ოჰ, ღმერთო, რატომ წარღვნა არ მოვა? სომხები
განდნენ, სწორედ სომხები: ეხლა ისღა აკლიათ, ადლი ამოიჩარონ იდლიაში,
სოფელ-სოფელ იარონ და „სავაჭრო, სავაჭრო“ იძახონ.

— მაგასაც იქმონენ, თქვენმა მზემ, — სთქვა ელისაბედმა, — მე კი
ღმერთმა ნუ შემასწროს იმ დროსა და!

— იქმონენ, თავი არ მამიკვდება, იქმონენ, — წარმოსთქვა მწუხარებით
ლუარსაბმა, — ბატონო! სისხლი რომ აღარ არის? წახდა სისხლი, მოითხარა.

— მართლა რომ წახდა, — დაატანა დარეჯანმა.

— აი, მაგალითად, გუშინ ზაქარიას ცოლს რა უქნია? — წამოიძახა ენაჭარ-

ტალა ელისაბედმა, — იცით რა უქნია? — ბიჭს გაუჯავრებია... ზაქარიას ცოლი ხომ ანჩხლია?

— მერე რა-რიგი! საშინელი! — დაჰკრა კვერი დარეჯანმა.

— ბიჭს გაუჯავრებია, — დაიწყო ისევ ელისაბედმა, — გამოსდგომია, წაუძვრია ფეხიდან — ჩუსტი ყოფილა თუ ქოში — ქოში იქნებოდა — ამდენი უცემია, რომ დაუოსებია თურმე.

— არა, თუ ღმერთი გწამს? — ჰკითხა გაკვირვებულმა ლუარსაბმა.

— თქვენმა სიცოცხლემ!

— ეს რა მესმის, თქვენი ჰირიმეთ! იქნება პატარა ბიჭსა სცემა?

— კიდევ ეგ არის, რომ არა. პატარა ბიჭს რომ სცემოს, ეგ არაფერი: აი, მეცა ვსცემ ხოლმე, — სთქვა ელისაბედმა.

— მეცა, თქვენმა მზემ, — უპასუხა დარეჯანმა, — პატარა ბიჭი და გოგო სულ ერთია. როგორც ქალბატონმა რომ გოგოსა სცემოს, არ დაიძრახება, ისე პატარა ბიჭს რომ სცემოს, არაფერია.

— რასაკვირველია, — ჩამოართო სიტყვა ელისაბედმა, — პატარა ბიჭის ცემაზედ ვინ დაიძრახება. ის კი ვაჟკაცი კაცი გხლებიათ, აბა ქალი რომ ვაჟკაცს შეებას, — ვერაფერია, თქვენმა მზემ.

— დიდება შენდა, ღმერთო ჩემო, — სთქვა პირჯვრის-წერით ლუარსაბმა, — ეს რა მესმის, თქვენი ჰირიმეთ: დედაკაცმა ისე თავზედ ხელი უნდა აიღოს, რომ ვაჟკაცსა სცემოს? ცემა არაფერია, მაგაში ბატონს ვინ დასძრახავს, — იმისი ბატონი არა ვარ, რომ მინდა ვცემ, მინდა არა, — მაგრამ კაცმა კაცს უნდა სცემოს, დედაკაცისაგან რომ არა თქმულა! რომ არ გაგონილა! აი, გოგო ჰყავს, გოგოს რამდენიც უნდა სცემოს, ეგ საკადრისია, კაცს კი... ღმერთო დამიხსენს ქვეყნის ცოდვისაგან.

— ეგ რა კიდევ... — უნდა დაეწყო კიდევ ელისაბედს ჭორიკანობა, მაგრამ ამ დროს ჩაიცი მოართვეს.

— სიტყვა კი არ დაივიწყოთ, ჩემო რძალო, — უთხრა დარეჯანმა, — ჩაიმიირთვით.

— მიირთვით, სულ ერთია, — უპასუხა ელისაბედმა და წამოავლო ჭიქას ხელი.

ჩაი ჩამორიგდა.

ელისაბედმა მოსვა ცოტა თუ არა, ისევ დაიწყო გაწყვეტილი სიტყვა:

— იმას მოგახსენებდით: იმ წუწკს ნიკოლოზს, იცით, რა უქნია? თავის მოახლისათვის არმეცობა დაუწყია. ერთხელ ბინდი ყოფილა, — აქ რაღაც წასჩურჩულა დარეჯანს ყურში, — ბიჭებს დაუნახავთ, ქალბატონისთვის შეუტყობინებიათ, ის საწყალი ქალიც მისულა და გულს შემოჰყრია. აი, ბატონო!..

— მართლა?

— თქვენზედ მიწა არ მენახოს! — მოაჭორა ელისაბედმა და, მითამ ნიკოლოზის ცოლზედ გულიც შესტკივა, დაუმატა: — მე ის საწყალი ქალი მეცოდებდა, თორემ ნიკოლოზს თუნდა თავშიაც ქვა უხლია.

— საშინელ დროებას არ შევესწარიო, თქვენი ჰირიმეთ! — მართლის გულთ სთქვა ლუარსაბმა, — სწორედ მეორედ მოსვლა მოახლოვდა: ვაჟო, ქალს — ქალობა აღარ ეტყობა, კაცს — კაცობა. ტყუილად კი არ მოგვეჩვენებია ეს კუდიანი ვარსკვლავები, ერთი ღვთის რისხვა რამ უნდა მოვიდეს. რომ არ გაგონილა, ყურით და ენით არა თქმულა ქალისაგან ვაჟკაცის გალახვა და ქმრისაგან ეგრე აშკარად მაგისტანა ამბები! სირცხვილი აღარ არის ეხლანდელ დროში. პირში წყალი გაგვშრობია.

— არა, ისე ჩუმად მოეხდინა მაინც იმ სულის მტერსა, კიდევ არაფერი იქნებოდა, — სთქვა დარეჯანმა.

— ჩუმად რომ მოეხდინა, ვინ რას იტყოდა? — გააწყვეტინა სიტყვა ლუარსაბმა, — განა უწინ კი არ იყო მაგისტანა ამბები, ხორციელები არ იყვნენ თუ? მაგრამ უწინ სულ დაფარული იყო, ისე დაიჭერდნენ საქმეს — რომ ხორციელ აღამიანს არ გააგებინებდნენ, — ბევრი მაგისტანაები მომხდარა უწინაც, მაგრამ აბა ერთი შევიტყვიათ რამე? სულ ისე ჩუმად და გონიერად იცოდნენ უწინ ყველაფერი, ამიტომ რომ პირში წყალი ჰქონდათ. ეხლა, ბატონო, არაფრისა აღარ ჰრცხვენიათ. ნამუსი აღარ არის, არა, წახდა ქვეყანა.

— სწორედ მეორედ-მოსვლის ნიშნებია, — დაუმატა დარეჯანმა.

— სწორედ. აი, ერთი კიდევ რა შევიტყე. გოგო და ბიჭი დაითხოვეთ, მოგახსენებთ, — სთქვა ელისაბედმა.

გოგო და ბიჭი დაითხოვეს. ელისაბედმა შემოავლო თვალი გარეშემოსა და ჰნახა რომ არაფერი არ არის, მიჯდა ახლო. ლუარსაბმა ყურები დააცქიტა და ახლო მოიწია. დარეჯანმაც ყურთან ლეჩაქი გადაკეცა, რომ კარგად გაიგოს.

ელისაბედმა დაბალ ხმით დაიწყო:

— ამ წინაზედ რომ კუდიანი ვარსკვლავი ამოვიდა, ხომ გახსოვთ?

— დიალ, — მიუგეს ერთ-ხმით ცოლ-ქმარმა.

— იმ დღეს თურმე გველეშაპი გამოსდგომოდა მზესა, — ისიც ხომ გაიგეთ?

— დიალ, დიალ, გავიგეთ! — წამოიძახეს ერთად შეშინებულმა ცოლმა და ქმარმა.

— იმ კუდიან ვარსკვლავზედ და გველეშაპზედ სომხების ტერტერებს თავიანთი კარაბადინი გაუშლიათ და უთქვამთ, რომ — აქ უფრო ხმა დაიდებლა — თავადიშვილებს ყმები ჩამოერთმევათო.

— ვაი შენს ლუარსაბსა! — წამოიძახა ფერწასულმა ლუარსაბმა, — ეგ რა სთქვი, რა? აკი მოგახსენეთ, ბატონებო, რომ წარღვნა უნდა მოვიდეს-მეთქი. აი, ღვთის წყრომა! სულ ჩვენივე ცოდვებისაგან მოგვევლინა. მამა-ჩემი ზაალ ნუ წამიწყდება, რომ წავალ, ზაქარიას ცოლსაც, ლევანსაც, ნიკოლოზსაც წიხლ-ქვეშ გავიგდებ, რომ ეს ამბავი სულ იმათი უნარია. კიდევ ატარონ ქირაზედ ურმები!

— რაზედ გაცხარდი, შენ გეთაყვანე! — მიატანა ლუარსაბსა ცოლმა, — სომხების კარაბადინს როგორ უჯერებ! შარშანწინ კი არა სთქვეს, რომ დედამიწა ზარის რქაზედა სდგას, იმ ხარს ერთი რქა მოსტეხია და ქვეყანა უნდა გა-

დაბრუნდესო, მაგრამ ტყუილი კი გამოდგა. გარეჯელ მკითხავს უთქო, რომ არც რქა მოსტეხია და არც არაფერიო.

— მართლა, ეგ კი აღარ მომაგონდა! — სთქვა ეხლა კი დამშვიდებულმა ლუარსაბმა, — ჭორი იქნება. აბა, გეთაყვა, მეფის ერეკლეს ნაბოძებს სომხის კარაბადინის სიტყვით ვინ წამართმევს? თუნდ ეგ არ იყოს, რიდას თავადიშვილი ვიქნებით, თუ ყმაც არ გვეყოლება: კარაბადინი კი არა, სოლომონ ბრძნის წიგნიც რომ იყოს, არ დავიჯერებ. ან რა დასაჯერია?

— რასაკვირველია, დასაჯერი არ არის, მაგრამ გლეხობაში ეგ ხმა გავარდნილა, — ეგ ცუდია, თქვენმა მზემ, — სთქვა ელისაბედმა.

— ხმა გავარდნილა, მე ვიცი, თათქარიძობას წამართმევენ! შარშან კი არ იძახდნენ, რომ საიქიოს ბატონები ყმებად შეიცვლებიანო, ყმები ბატონებადაო, — ვენაცვალე ღვთის მადლს, იქაც ისე არიანო ბატონი ბატონადა, ყმა ყმადაო, როგორც აქა. ინგლისის ხელმწიფეს ბარათი ჩამოუგდიაო ფრანგის ხელმწიფისათვის, რომ „ნუ გეშინიანო, მეცა და ჩემ დიდკაცებსაცაო აქ უფრო დიდი პატივი გვაქვსო, მინამ მანდაო. ნუ დაიჯერებო, რასაც მანდ ყბედობენო“.

— რასაკვირველია, ეგ აგრე იქნება: ბატონ-ყმობა ღმერთს დაუწესებია და თითონვე ღმერთი რად მოშლის? ვენაცვალე ღვთის დიდებასა! — სთქვა დარეჯანმაცა.

— უფლისა უფალსა და კეისრისა კეისარსაო, სახარებაში სწერია: კეისრები ჩვენა ვართ, — დაუმატა ელისაბედმა.

— მართალი ბძანებაა, ჩემო რძალო! სახარების სიტყვას ვინ წაუვა? — მიატანა დარეჯანმა.

— არავინ, თქვენმა სიცოცხლემ! — დაამტკიცა ელისაბედმა და წამოდგა შინ წასასვლელად, — მშვიდობით ბძანდებოდეთ!

— მშვიდობით, ჩემო რძალო! ბიჭებში კი ხმა გააგდეთ, რომ ტყუილია-თქო, — ურჩია ლუარსაბმა.

— თქვენც რომ ეგრე ჰქმნათ, ცუდი არ იქნება: გლეხები არიან, მალე დაიჯერებენ ტყუილსაც და მართალსაც. მშვიდობით, — გამოესალმა და წავიდა ელისაბედი. თან აედევნა დაჩაგრული გოგო.

— ღმერთო, რა მეჭორეა!.. რა ენაჭარტალა!.. — უთხრა ქმარს ელისაბედზე დარეჯანმა.

— ის რა მოიგონა, თქვენი ჭირიმეთ, ყმები უნდა ჩამოგვეერთოსო! — დაჰკრა კვერი ლუარსაბმა.

— შენ ხომ მაშინვე დაიჯერე!

— კარაბადინმა სთქვაო, მოდი და ნუ დაიჯერებ. ის კი, ღვთის წინაშე, არ მომაგონდა, რომ გარეჯელ მკითხავს ბევრჯერ გაუცრუებია სომხური კარაბადინი.

— გონება სადა გქონდა?

— ეჰ, შე დალოცვილო! აქა მქონდა, მაგრამ ვერ მომაგონდა. სულ რომ მაგონდებოდეს, რაც გამიგია, მეტი რაღა მინდა: სოლომონ ბრძენი ვიქნებოდლი.

თუნდ ეგ არ იყოს, ქვეყანაზედ რა ვიცი რაჲდენი ეშმაკის მანქანებაა, ეგეც იქნება ერთი იმათგანი იყოს. ვეჟო, ცოდვილ ქვეყანაზედ რა არ მომხდარა ჩვენის ცოდვებისაგან? ეგეც შეიძლება, რომ მოჰხდეს, მაგრამ სიფრთხილეს თავი არ ასტკივდებაო, ნათქვამია; ხმა გაჟავდოთ, რომ ტყუილია.

— რასაკვირველია, ცუდი არ იქნება, ჩვენ მაგითი რა დავაკლდება?

— არაფერი, შენმა მზემ, — ეხლავ დაუძახებ დათოსა და ვეტყვი. — დათო, დათო! — დაუყვირა ბატონმა.

— ბატონო! — სადღაც შორიდან მოისმა დათოს ხმა: — ეხლავ გიხლებით. ცოტას ხანს შემდეგ დათოც მოვიდა და ჰკითხა ბატონსა:

— რას გვიბძანებთ?

— იმას, რომა, ყმები ჩამოგვერთმევოთ რომ ამბობენ, ტყუილია. გესმის, თუ არა? ყველას უთხარი, რომ ტყუილია. ხელმწიფეს მოუწერია, რომ დავარჩობ, ვინც იტყვის, რომ ეგ მართალიაო, ვინც გუნებაში მაგას გაიტარებსო. გაიგე?

— გავიგე, შენი ჰკირიმე! — უპასუხა დათომ, — განა მაგას ვინა ჰფიქრობს? აი, რაღაც გოგო-ბიჭები მიჰქარავენ, შენი ჰკირიმე, იმათ ვინ დაუჯერებს. წვრილფეხობის სიტყვა რა დასაჯერია? იყბედებენ და დაჩუმდებიან.

— ეგრე სთქვი ხოლმე სხვაგანაც, ჩემო დათო! ან რა კარგი იქნება აქვენთვის, რომ ჩვენ არა გყვანდეთ.

— შენი მტერი ყოფილა, ჩვენ ვიქნებოდით, შენი ჰკირიმე!

— რაც უნდა იყოს, მამასავით გაბატონობთ.

— დიად, შენი ჰკირიმე! სწორედ მამა ბძანდებით და ჩვენ შვილები ვართ. თუ ხანდისხან გაგვიწყრებით, აგვიკლებთ, წაგვართმევთ, — ეგ რა? სულ ჩვენის სიკეთისათვის არის ხოლმე, განა მამა შვილს არ გაუწყრება?

— ოღონდაც, რომ გაუწყრება, მაგრამ შვილი ისევ შვილია, მამა ისევ მამაა ხოლმე.

— მართალი ბძანებაა. სხვას არა აქვს მაგის გაგება, ამბობს, რომ რაც ჩემია — ჩემი უნდა იყოს, ბატონი რად უნდა გვართმევდესო. ის კი არ იციან, რომ თუ ბატონი ართმევს რასმეს, სულ იმათისავე სიკეთისათვის ართმევს. ხომ მოგეხსენებათ, გლეხკაცი რეგვენია.

— ოღონდაც რეგვენია, — ჩაერივა დარეჯანი, — მაშ ბატონი რისა არის, თუ არ დასტუქსავს, არ წაართმევს? თუნდ ეგ არ იყოს: უცხო ხომ არ ართმევს, ისევ თავისივე ბატონია.

— მართალი ბძანებაა. მამაჲ, უცხო რად იქნება? — დაუმატა ეშმაკობით დათომ.

— დიდი და პატარაობა სად არ არის? — სთქვა ლუარსაბმა, — აი, თუნდ თითებზედ დაიხედე: ერთი დიდია, მეორე პატარა. რისთვის? ამისთვის, რომ ღმერთს აგრე გაუჩენია, დიდი და პატარაობა ყველგან უნდა იყოს. აბა, დაიხედე!

— განა არ დამიხედნია, შენი ჰკირიმე! დიდიც არის, პატარაც, მაგრამ, და-

ილოცა ღვთის სამართალი, ისე გაუჩენია, რომ ერთმანეთს არ უშლიან, — სთქვა ცბიერმა დათომ.

— მაშ! ყველგან არის დიდი და პატარაცა, ეხლა როგორ იქნება, რომ ჩვენში არ იყოს. ან რა დასაჯერია? — გააგრძელა ლუარსაბმა და ვერ გაიგო კი დათოს აზრი.

— ვისაც თავში ტვინი აქვს, აკი არ იჯერებს, შენი ჭირიმე, ვინც უტვინოა — ისინი მოგახსენებენ, რომ მართალიაო.

— როგორა მართალია? — დაატანა დარეჯანმა, — ხელმწიფისათვის ან ჩვენ რა დაგვიშავებია, რომ ყმები ჩამოგვეერთოს, ან თქვენ რა შეგვიმატებიათ, რომ გაგააზატონ. ეს როგორ ვერ მოიფიქრეთ?

— მითამ მოგახსენებენ, შენი ჭირიმე, ჭკვიან კაცებს დაუწერიათო, რომ ქვეყნისათვის კარგი იქნებაო. ტყუილი უნდა იყოს.

— ტყუილია, მაშ რა არის? — დაიყვია ლუარსაბმა, — აბა, რომელი ჭკვიანი კაცი იტყოდა მაგას, თუ არ იუდას კერძო?

— აი, მეხი კი დავაყარე იმისთანა ჭკვიანსა! — მიაყარა ქოქოლა დარეჯანმა.

— თუ ეგ მართალია, გარეჯელ მკითხავს იცი რა უთქვამს? — ჰკითხა ლუარსაბმა.

— არა, შენი ჭირიმე! რა მოგახსენათ?

— ისა, რომ ტყუილიაო.

— აბა, იმისთანა გულთმისანს მოდი და ნუ დაუჯერებ, — დაუმატა დარეჯანმა.

— მე ეგ აღრევე ვიცოდი, შენი ჭირიმე, რომ ტყუილია, აბა უბატონოდ რა ხეირი დავეყრება? უპატრონო საყდარსაო ეშმაკები დაეპატრონებიანო, გლეხები იტყვიან ხოლმე. ჩვენც ეგრე მოგვივა. ეხლა ამითი გვატყუებენ თავადებსაც და გლეხსაც, რომ ქვეყნისათვის კარგი იქნებაო, თორემ რა დასაჯერია?

— თუ მე არ ვიქნები, ქვეყანა თუნდ ძირიანად ამოვარდნილა, თუნდ ბოდბელისა არ იყოს — „ქვა ქვაზედაც ნუ იქნება“, — სთქვა ლუარსაბმა, — ქვეყნისათვის კარგი იქნებაო! თუ მე და შენ არ ვიქნებით, ქვეყანა რად გვინდა? ჯანიც გავარდნია. არა, დათო?

— დიად, შენი ჭირიმე! სულ ტყუილია. მე ბევრისათვის მითქმის, რომ ტყუილია, და როდი მიჯერებენ.

— შენ უთხარი, რომ თითონ ბატონმა თავის პირით მიბძანა-თქო, მაშინაც არ დაიჯერებენ? — უბძანა ლუარსაბმა.

— მაშინ კი რალა ეთქმით, შენი ჭირიმე!

— ეგრე, ჩემო დათო! ყველას უთხარი.

— ბატონი ხარ, მაშ გიახლოთ?

— წადი.

დათო წავიდა. ვინ იცის გულში როგორ ეცინებოდა ამ პირმოთნე ყმასა.
— არა, გული დააჯერა, რომ ტყუილია, — უთხრა დარეჯანმა, როცა და-
თო წავიდა.

— ჭკვიანი კაცი, დააჯერებდა, — უპასუხა ლუარსაბმა.

VI

— ყველა-ყველა და ამაღამ ვახშმად რა გვაქვს? — ერთს საღამოს ლუ-
არსაბმა თავის მეუღლეს ჰკითხა, როცა ქათმების შესხდომის დრომ მოაღწია.—
დარეჯან! არ გეყურება, დედაკაცო? ამაღამ რა უნდა ვჭამოთ?

— რატომ რა უნდა ვჭამოთ, გენაცვალოს დარეჯანი! ღვთის წყალობა
ბევრი გვაქვს, — ანუგეშა დარეჯანმა.

— მაინც?

— სადილიდამ დარჩომილი კაი ცივად ძროხა გვაქვს, კარგი ღორის სუკე-
ბია, კარგი...

კიდევ უნდა რაღაც ეთქვა, მაგრამ ღორის სუკების ხსენებაზედ აღტაცე-
ბულმა ლუარსაბმა სიტყვა გააწყვეტინა:

— უჰ, უჰ, უჰ! ეგ ღორის სუკები, შენმა მზემ, რაღაც უნდა ჰღირს. სხვა?
მე ამაღამ როგორღაც მაღაზნედა ვარ.

— ზურგიელიცა გვაქვს, ღვინოები რომ იყიდა, იმისი ფეშქაშია. ასეთია,
რომ ქონი გასდის.

— უჰ! ეგეც კარგია. სხვა?

— ყველი, პური და კაი გული.

— არც ეგ არის ურიგო, შენმა მზემ: ჩვენისთანა ვახშამი ხელმწიფესაც
არ ექნება.

გაიკეთა ჩიბუხი მაღა-წახალისებულმა მებატონემ და, მინამ სანატრელს
ვახშამს მოიტანდნენ, მოუთმენლად წინა და უკან პატარა ოთახში ბოლთასა
სცემდა. ხანდისხან რაღაც ფიქრში გართული შეეცრად წამოიძახებდა: „ღორის
სუკები? შენმა მზემ, რომ კარგია!“

ვახშამსაც, როგორც ყველაფერსა ამ წუთის-სოფელში, ბოლო მოეღებოდა.
გამაძლარი და ტახტზედ გადაგორებული ლუარსაბი ეხლა ხვალისთვის დაიწყებ-
და ზრუნვასა. მაშ! ოჯახის კაცი იყო.

— ესეც ვახშამი, ღვთის მადლით, გადავაგორეთ, ეხლა ხვალინდელ დღი-
საუვისაც ვიფიქროთ. ხვალაც ჰამა გვინდა, დალოცვილს ღმერთს ეგრე გაუჩე-
ნია კაცი. ხვალ რაღა ვჭამოთ?

— ხვალ?.. — ჩაფიქრდა დარეჯანი, ვითომც და ძნელი გამოსარკვევი საქ-
მე მიანდვეს: — ხვალ? დაიცა ერთი მოვიგონო... ხვალ? არტალაზედ როგორა
ხარ?

— უჰ, უჰ! შენმა მზემ, კარგი რამ მოიგონე. არტალაზედ? ვაცივითა ვარ,
ვაცივით, — უპასუხა მსუნაგსავით სულწასულმა თავადმა, — ბარაქალა, დარე-

ჯან! ერთი კარგი მსუქანი არტალა, ჩვენი თედოს მოხარშული, ნივრით, — ერთ სახელმწიფოდა ჰლირს, მე და ჩემმა ღმერთმა. ეგ ძალიან კარგი. სხვა? მარტო ეგ რას გვეყოფა?

— ერთი კარგი ჩიხირთმა? — ჰკითხა მაცდურის ღიმილით კნენინამა.

— ჩიხირთმა?.. ჰა, ჩიხირთმა?.. არა, გეთაყვა, ბოზბაში სჯობია, — მიუგო .მცირე დაფიქრების შემდეგ ლუარსაბმა.

— ეხლა მაგას დაიყინებ. რითა სჯობია?

— ვა!.. ტყემლის მუავით გაკეთებული ბოზბაში?.. — ისეთის ხმით წამოიძახა ლუარსაბმა, თითქო უკვირსო: ეს ამისთანა უბრალო ჭეშმარიტება როგორ არ ესმის ამისთანა ჰკვიან დედაკაცსაო.

— შენც არ მომიკვდე, ლუარსაბ, კარგად გაკეთებულ ჩიხირთმას ბოზბაში არა სჯობდეს.

— ვა!.. — უფრო გაკვირვებით შეჰყვირა ლუარსაბმა, — ტყემლით გაკეთებულს ბოზბაშს ჩიხირთმა უნდა ამჯობინო?.. შენს ჰკვაზედ არა ხარ, დედაკაცო! ჯერ ისე ბოზბაში რა არის, რომ ტყემლით რა იყოს!.. რას ამბობ, რასა? ერთი მსუქან ბოზბაშში ამოვლებული პურის ლუკმა მთელ ჭვავ ჩიხირთმას მირჩვენია. ამის შემდეგ შენ უნდა დამაჯერო, რომ ჩიხირთმა სჯობია? მაშ კაცი აღარ ვყოფილვარ, ქუდი არა მხურებია.

— შენ ერთი ახირებული კაცი ხარ: რასაც იტყვი, ზომ კაცი ველარ გადაგათქმევინებს? — არ იყო რომ ცოტა წყენით არ უთხრა დარეჯანმა დაჟინებული სიტყვებით.

— მაშ? კაციც მაგისთანა უნდა. ის ზომ კარგია, დღეს ერთი სთქვას, ზვალ სხვა? — სთქვა ლუარსაბმა, შემოიყარა დონიჯი და გამარჯვებულსავეთ ამაყი შეხედულობა მიიღო.

დარეჯანმა იგრძნო, რომ ლუარსაბმა საბუთიანად დაიჭირა და შერცხვენილმა ბანზედ სიტყვა გადაადგო:

— მაშ შენ ბოზბაშს ამჯობინებ?

— ვამჯობინებ.

— მაშ შენ პირში გემო არა გქონია, — ეხლა კი გულზედ მოსულსავეთ სთქვა დარეჯანმა.

ლუარსაბი აიტყცა, მაგრამ თავი შეიკავა და არ იყო რომ მაინც ცოტა წყენით არ უპასუხა:

— შენ არა გქონია, რომ ჩიხირთმას ამჯობინებ, თორემ მე ზომ ბოზბაში მირჩვენია.

— აბა რას მიედ-მოედები? — ეხლა კი გაანჩხლდა დარეჯანი, — ბოზბაში როგორა სჯობია ჩიხირთმასა, რომ როცა ჩიხირთმა მაგონდება — პირში წყალი მომდის, თუ მშიერიც ვარ — მაშინ უფრო, ბოზბაშზედ კი არა. მაშ ჩიხირთმა სჯობნებია. ეხლაც დაიყინებ? —

ისეთ გულდაჯერებით და ზაფრიანად წარმოსთქვა ეს კნენინამა, რომ, ასე

გგონია, უნდა ეთქვაო: „შე სულელო, ამისთანა საბუთი მაქვს და შენ კი მაინც შენსას ამბობო?“

მაგრამ არც ამის მოპირდაპირე იყო სუსტის ჭკუისა, რომ ის საბუთი უფრო ძლიერის საბუთით არ დაერღვია. მართალია, პირველშივე ძალიან ჩაფიქრდა, მაშინვე ვერ მოახერხა, — რა ეთქვა, მერე კი — ღვთის წყალობა გქონდეთ — ყოჩაღად ლუარსაბმა იმას მიუგო.

— მაგ სიტყვებზედ სდგებარ? — ჰკითხა ჯერ ლუარსაბმა და ფეხზედ წამოდგა.

— ვდგევარ.

— მაშ კარგი: შენ ხომ ჩიხირთმა მშვიერს მოგვერის პირში ნერწყვსა, მე კი ბოზბაში — მაძღარსაცა. აი, თუნდა ეხლა: მე ხომ ამაღამ შენზედ მეტი მიჭამია, მაგრამ რომ მაგონდება პირამდინ პურ-ჩაყრილი, ჩაყუყუნებული ბოზბაშით სავსე მათლბა, თუ ზემოდამაც ერთი კარგი კანჭი აძევს!.. რას ამბობ, დედაკაციო? მე მოგიკვდე, თუ შენ გესმოდეს რამე: ბოზბაში — წვნიანების მეფეა, როგორც თართი — თევზებისა. შენ რა იცი, დედაკაცი ხარ.

— აბა შენ კაცმა როგორ უნდა დაგიჯეროს, რომ ეგეც არ იცი: ორაგული თქმულა თევზების მეფედ და არა თართი... აბა, სულ ეგრე სტყუი ხოლმე, — უკიჟინა ნიშნის მოგებით გახარებულმა კნეინამ, რომ ტყუილში დაიჭირა.

შერცხვა ცოტა ლუარსაბსა, მაგრამ არ შეიმცნივა და გაიზრახა, რომ პატივისათვის — რაც უნდა დაემართოს — უნდა დაამტკიცოს, რომ თართი არის მეფე.

— ეხლა მაგას დაიჟინებ. თართია-მეთქი.

— ორაგულია.

— ეჰ, თართია, თავი არ მამიკვდება, არც ეხლა დაიჯერებ?

— ორაგულია, ორაგული! — დასძახა კნეინამ.

— აბა საიღამ იცი, რომ ორაგულია?

— შენ საიღამლა იცი, რომ თართია?!

ამ კითხვამ გააბა ლუარსაბი მახეში. მერე რა-რიგად! ხსნა არ იყო! ძალიან კი უნდოდა მოეგონა რამ, უნდოდა ეთქვა კიდევ, რომ „კარაბადინში“ სწერიაო, მაგრამ მოაგონდა, რომ დარეჯანი უფრო ნაკითხია და ველარ გაბედა.

დარეჯანი ჭკვიანი დედაკაცი იყო — როგორც იცის ზითონ მკითხველმა, — ჰნახა რომ ლუარსაბმა პასუხი ვერ მოუხერხა, უფრო-და-უფრო დააყარა თავმოწონებით:

— მითხარ, საიღამ იცი? მაშა! რაც არ იცი, ნუ იტყვი. აბა ეხლა სთქვი: ჩიხირთმა არა სჯობია?

დარეჯანმა იფიქრა, რომ ეგრე დაჭერილი ლუარსაბი თუ გატყდება, ეხლა უნდა გატყდეს. ამისთანა გაკირებაში თუ დაიყოლიებს ჩიხირთმის უკეთესობაზედ, თორემ სხვა დროს ველარა. ამიტომაც ეგრე უეცრად გადავიდა ისევ ჩიხირთმაზედ.

ლუარსაბი დავგიღონდა, მკითხველო! ისე თავჩალუნული იდგა, როგორც

პატარა ბავშვი, როცა შაქრის ქურდობაში დაიჭერენ. არ იცოდა რა ექნა. ჰგონობდა, რომ ცოლმა დაიჭირა, აჯობა, მაგრამ ამის კისრად ალება ეთაკილებოდა. სხვა დროს იქნება დაეთმო, მაგრამ ეხლა, რაკი საქმე სახუმარი აღარ იყო, რაკი ჯიბრზედ შედგა, ეხლა დათმობა სათაკილო ეგონა. მართალია, იყო წუთი, როცა ისე დამარცხებული ჰნახა თავისი თავი, რომ თითქმის დააპირა კიდეც ჩიხირთმის უკეთესობის აღიარება, მაგრამ ამ დროს თვალ-წინ წამოუდგა მაორთქლავი მათლაბა ლავაშ-ჩაყრილის ბოზბაშისა, მოაგონდა ზემოდამაც გადახირული ბატკნის კანჭი, ამან გაიტაცა ისევ ლუარსაბი: ამის სულს ღონე მოემატა, გული გაუმაგრდა, დაავიწყა სირცხვილიც, დამარცხებაც, გამარჯვებაც და ათქმევინა ეს ღონიერი სიტყვები:

— მე არ ვიცი, თუნდ რომ მართლა ორაგული იყოს თქმული თევზების მეფედ, მაინც კიდეც ბოზბაში სჯობია ჩიხირთმასა.

— ჩიხირთმა, ადამიანო!

— ბოზბაში, დედაკაცო!

— ეჰ, წელანდელი, არ იყოს, მტყუანი ხარ და არა სტყდები, — უთხრა ყვედრებით დარეჯანმა.

— შენა ხარ მტყუანი.

— დახე! შენ არა თქვი — თართიო?

— მე ეგ არ მითქვამს — ეგ შენა თქვი, — იცრუა ლუარსაბმა და თავის სიტყვა თავის ცოლს გადააბრალა, — მე ორაგული ვთქვი.

— დახე, დახე, თქვენი ჭირიმეთ!.. ეს რა მოიგონა! — წამოიძახა ეხლა კი სწორედ გულზედ-მოსულმა დარეჯანმა.

— ამდენი იყვირე, რამდენიც გინდოდეს! — დაბალ ხმით უთხრა ლუარსაბმა და წავიდა, რომ გარეთ გავიდეს. კარებში რომ მივიდა, ერთი კიდეცა სთქვა:

— მე ორაგული ვთქვი. — ჟჰმა ამისა და იმისი გარეთ გასვლა ერთი იყო.

— მტყუანს?.. — მისძახა გაკაპასებულმა, ამ უსირცხვილობისაგან მოთმინებიდამ გამოსულმა ცოლმა, — გაუწყრეს წმინდი-გიორგის მადლი და ნეკრესის ღვთისმშობლისა!

ლუარსაბმა ყური არ ათხოვა, თუ ვერ გაიგონა — არ ვიცი, ეს კი ვიცი, რომ ამ წყევლამ დარეჯანს მშვიდობიანად ჩაუარა.

ხშირად შუალამემდინ ცოლ-ქმარნი გაცხარებულნი და გაჭარხლებულნი ამისთანა ღრმა აზრებს ამტკიცებდნენ: „დღეს რა ვჭამოთ“, — იტყოდნენ დილით. „ხვალ რა ვჭამოთ“, — იტყოდნენ საღამოზედ. ეს იყო იმათი სულის საზრდო, ეს იყო იმათი გონების ვარჯიში, ეს იყო იმათი აზრის აღებ-მიცემა.

რა იცოდნენ ამათ, რომ თავისის ქცევით, თავისის ცხოვრებით არისხებდნენ ღმერთსა, რომელსაც თავისი სული ამათთვის შთაუბერია.

— ვაჟო! მე ვარისხებ ღმერთსაო? — გეტყოდათ გაოცებით ლუარსაბი: — წირვა-ლოცვას მე არ ვაკლდები, კაცი მე არ მამიკლავს და კაცისათვის მე არ მამიპარავს, — რაზედ ვარისხებ ღმერთსა?

მართალი ხარ, ჩემო ლუარსაბ, შენ კაცი არ მოგიკლავს, კაცისთვის არ მო-

გიპარავს, ერთის სიტყვით — რაც არ უნდა გექნა, არ გიქნია — ესეც კარგია: უარარაობას ეგა სჯობია. მაგრამ ეხლა ეს უნდა გკითხო: რაც უნდა გექნა, ის კი გიქნია?

— დიად, — მეტყვი შენ, — მისვამს და მიჭამია, არც ერთი დღე მშიერი არა ვყოფილვარ.

მითამ პასუხი ეგ არის? წირვა-ლოცვას არ ვაკლდებო. რა გამოვიდა? იქ ყოველთვის გსმენია ჩვენთვის ჯვარცმულის ქრისტეს სიტყვა: „ვითა მამა ზეცისა იყავ შენ სრულიო“. აბა, ან ერთს წამს შენს სიცოცხლეში მაგისტვის სცდილხარ? არა, შენ მაგისტვის არა სცხოვრობ: შენ სცხოვრობ — რომ სვა და სჭაპო, და არა იმისთვის სჭამ და სვამ — რომ იცხოვრო, ესე იგი ეცადო — რომ ვითა მამა ზეცის იყო შენც სრული.

VI

ოცი წელიწადია თურმე, რაც ლუარსაბი და დარეჯანი ერთს უღელში შებმულან და ერთს ბედის კალთას ქვეშ ამოფარებულან. საოცარი ამბავია ამათი ჯვარისწერა. ჯერ ლუარსაბი თავის ძმასთან — დავითთან — გაუყრელი იყო, როცა ოცი წლისა შესრულდა და მოინდომა ცოლის შერთვა. ძალიან მოინდომა, მაგრამ არ იცოდა ვისი ქალი შეერთო; მდიდარიც უნდოდა, კაი გვარის-შვილიც და მზეთუნახავიცა. ამაების მექონი ქალი ჩვენში ძვირია. ლუარსაბს ჯერ კი თვალი ეჭირა — იქნება შემხვდესო, და, რომ ვერსად ვერა ჰპოვა, გაიზარა გულში — შეიკეროს პტყელის ბუზმენტებით ჩოხა, ბუზმენტებითვე მორთული განიერი მაუდის შალვარი, ერთი ოციოდ თუმანს თავი მოუყაროს და ჩავიდეს ქალაქში იმ ფიქრით, რომ ერთი-ორიოდჯერ ქუჩა-ქუჩა გავაჭენებ დროშკასაო, იქნება ერთი მდიდარი, კაი გვარის და ოჯახის შვილი ქალი ბადეს მოხედესო, თუ არა და სომხის ქალები ხომ იქ არიან, ათასს თუმანს წამოვიღებო. ბოლოს შეიტყო, რომ შორს წასვლა საჭირო არ არის: თავად გძელაძეს, დიად პატიოსანის გვარის და კაი ოჯახის შვილს, ერთი მზეთუნახავი ქალი უზის გასათხოვარი და ზედ ზურგზედ ორასი თუმანი თეთრი ნაღდად აკერია. აუფორთხალდა ლუარსაბს გული, გაუჯდა გვერდებში და დღე-მუდამ საამურად უღიტინებდა, მაგრამ არ იცოდა — როგორ მოეხდინა საქმე. უშველა ღმერთმა და ერთს დღეს მაჭანკალიც გაუტყვრა.

მაჭანკალი, გძელაძისაგან მოგზავნილი, გახლდათ ერთი მოხუცებული, დარბაისელი, ღარიბი და ქვრივი დედაკაცი, რომელიც მას აქეთ, რაც ქმარი მოჰკდომოდა, ამ პატიოსანის ხელობით თავს ირჩენდა. ამას „სუტ-კნენინას“ ეძახოდნენ, იმიტომ რომ ამისი უბედური ქმარი მთელ სიცოცხლეში კნიაზობას ეძებდა და ვერ დაიმტკიცა. ჩვენც ეგრე დავუძახოთ.

დიდი ენამეტყველობის სახელი ჰქონდა გავარდნილი თავადიშვილებში ამ სუტ-კნენინასა. ამისთანა გამოცდილი შუამავალი თურმე ორიც არ დადიოდა დედამიწის ზურგზედა. ამიტომაც ბლომად იღებდა ფეხის-ქირასა, მაგრამ ეს იყო კარგი, რომ რაკი იკისრებდა საქმეს, ბოლოსაც მოუღებდა. აი, გძელაძესაც ეს

ამოერჩევა, ზუთი თუმანი ბე მიეცა და თხუთმეტსაც დაჰპირებოდნენ, როცა საქმეს გაარიგებდნენ. თუმცა გძელაქემ გამოგზავნა ლუარსაბთანა, მაგრამ გამოცდილმა სუტ-კნენინამ ისე აჩვენა თავი, რომ მითამ ჩემ თავად მოვედიო, რომ ლუარსაბსაც დაავალოს და დასცინელოს რამე.

ეს მოჰხდა ერთის აზნაურიშვილის სახლში, რომელმაც ჯვარი დაიწერა და ქორწილში სხვათა შორის ლუარსაბიც დაჰპატიჟა. ის სუტ-კნენინა ამ აზნაურიშვილის მამიდა იყო. ქორწილის მეორე დღეს, სადილის შემდეგ, ჩვენი ლუარსაბი შექეიფიანებული წავიდა და ფანჯატურში დაწვა. მზე დაწურვამდე იყო, როცა ვიღაცამ ხელი ჰკრა და გააღვიძა. ლუარსაბმა გააჩყიბა თვალები და დაინახა ერთი პატიოსანი ხნიერი დედაკაცი. წამოხტა მაშინვე ფეხზედ.

— დაბძანდით, შენი ჭირიმე, მოსვენეთ, — უთხრა სუტ-კნენინამ, — უკაცრავოდა ვარ, მოსვენება დაგიფრთხეთ, მაგრამ დედი-თქვენის მეგობრობა და ხათრიჯამი რომ მაგონდება, ის პატივი და სიყვარული, თქვენზედაც გული შემტკივა... აი, ამოდენა (დაბლა ხელით აჩვენა) ხელში მჭერიხართ, მითამაშებიხართ. დედა-თქვენი და მე დიდი მეგობრები ვიყავით, უერთი-ერთმანეთოდ ვერ გაგვეძლო, დიდი სიყვარული გვქონდა ერთმანეთისა: დები რად იქნებიან ისე, როგორც ჩვენ ვიყავით. დედა-თქვენი ხომ არ გახსოვთ?

— არა, მე მაშინ ორის წლისა ძლივა ვყოფილვარ, — მიუგო ლუარსაბმა, რომელმაც არ იცოდა ჯერ, რა ამბავია და ან რა უნდა ამ კნენინასა.

— რასაკვირველია, არ გეხსომებათ. ის უბედური ღმერთს რომ თავის უმანკო სულს აბარებდა, — იმის დამკარგავი მე ცოცხალი რაღადა ვარ, ეჰ, მაღლობა ღმერთს, იმის ნებას ვინ წაუვა, — რომ უმანკო სულს აბარებდა, მე მაშინ ფეხით ვეჯექი. ყველანი დაითხოვა ჩემ-გარდა. მამა თქვენი, მგონია მაშინ მიცვალბებული იყო.

— არა, ჯერ მასუკან ჟუნდ ექვსი წელიწადი იცოცხლა, — მიუგო ისევ ლუარსაბმა.

— მართლა, მართლა, რამ დამავიწყა? — სთქვა სუტ-კნენინამ, მითამ-და მართლა დაავიწყდა, — აი, სიბერე რა არის, ხსოვნამ მიღალატა, დიად, ცოცხალი ბძანდებოდა. დახე ჩემს გონებას! თავის პირით არ მიბძანა: „ღაო ხორეშან! ვიცი, რა სიყვარული გაქვთ შენ და ჩემ ცოლსა, წადი, ფეხით დაუჯექ, იამება, შენ რომ გნახავს ისე ჩემი ნახვაც არ იამება“. მამა-თქვენი დარბაისელი კაცი იყო, დიდი პატიოსანი, სახელოვანი და ყველასაგან პატივცემული. დიდი შიში-კრძალვა ჰქონდათ იმისი, განა მარტო საქრისტიანოში, სალექოშიაც; დღისტანამდინ იმისი სახელი გავარდნილი იყო, რუსებისაგანაც დიდი პატივი ჰქონდა. აბა თქვენ რა გეხსომებათ, პატარა იყავით. ჰო, რას მოგახსენებდით?.. — ჰკითხა ლუარსაბსა.

— რომ მამი-ჩემის სახელი დღისტანამდინ გავარდნილი იყო, რომ რუსებისაგანაც დიდი პატივი ჰქონია, — უპასუხა ლუარსაბმა.

— არა, ეგ ხომ ვიცი. რაზედ დავიწყე, ის დამავიწყდა, ველარ მომიგონებია. აი, ბატონო, სიბერე ეს გახლავთ: წუთის წინად რას ვლაპარაკობდი, არ მახ-

სოფს, მამა-თქვენის სიკვდილი — ოცის წლის ამბავი — რომ არ მახსოვდეს, რა საკვირველია.

— თორმეტის წლის ამბავი გახლავთ, — გაუსწორა ლუარსაბმა.

— თუნდ თორმეტისა, მაინც საკვირველი არ არის. რაზედ დავიწყე ლაპარაკი?.. — ჩაფიქრდა სუტ-კნენინა, მითამ-და არ იცოდა, რაზედ დაიწყო. იცოდა, ძალიან კარგად იცოდა, მაგრამ ჰფიქრობდა, ისე როგორ მოახერხოს, რომ ლუარსაბმა ტყუილში ველარ დაიჭიროს, როგორც მამის სიკვდილში დაიჭირა. ლუარსაბი გაშტერებული იდგა და სულ არ ესმოდა, რა განზრახვით მოსულა ამასთან კნენინა და რა განზრახვით ჰლაპარაკობს.

— ჰო, მართლა! — წამოიძახა სუტ-კნენინამ, ფიქრის შემდეგ, — იმას მოგახსენებდით: ცხონებული დედა-თქვენი რომ უმანკო სულს უფალს აბარებდა, ყველანი დაითხოვა, ჩემ-გარდა, და, როცა მარტოკანი დაერჩით, მიბძანა თავის სირინოზის ხმითა: „მე, ჩემო გულითადო მეგობარო ხორეშან, დიდის ხნის სიცოცხლე აღარა მაქვს. ვიცი, რომ ჩემი სიყვარული დიდი გაქვს. აი, ეს შენ და ეს ჩემი ობლები, შენ იყავ ამათი დედა“. ეს რომ ბძანა, — ვუი უბედურების მნახველს! — გული ამოუჯდა. მეც ლაპა-ლუპით წამომივიდა ცრემლები, ბევრი ვიტირეთ. მერე ხომ განუტევა კიდევ ის ანგელოზის სული. მე, როგორც თავზარდაცემული, ისე გიჟსავით დავრბოდი, თურმე ეგონათ — ვერ ავიტან მწუხარებას და ჰკვიდამ შევცდები. დიდი სიყვარული გვქონდა, ესე ვიყავით, თითქო ერთი ხორცი გვაქვსო და ერთი სული. დედა-თქვენიც ასეთი დედაკაცი ბძანდებოდა, — დაუმკვიდროს ღმერთმა სასუფეველი, — ასეთი დედაკაცი ბძანდებოდა, რომ ყველას ხატსავით უნდა ელოცნა. ასეთი რამ იყო! სადღა არიან ეხლა იმისთანები! ჩვენც ვიტყვით, დედაკაცები ვართო... მესამეს დღეს ქრისტიანულის წესით მივაბარეთ მიწასა იმისი ნათელი გვამი. დიდი სამღვდელო იყო მოპატიჟებული. მოგახსენებენ, მამა-თქვენს გვამის გასაპატიოსნებლად არქიელიც უნდა მოეწვია, მაგრამ დროშკის ცხენები ვერ ეშოვნათ, რომ გაეგზავნათ. თქვენ ერთი ბეწო ობლები დარჩით, თქვენ და დავით პატარები იყავით, თქვენ მაშინვე შემეყვარდით, თქვენცენ მაშინვე გული უფრო მამიწევდა. არ ვიცი რად, — დათიკოც ხომ იმისი ნაშობი იყო, მაგრამ თქვენ ჩემთვის სხვა იყავით. მე თქვენ ხომ არ გეხსომებით?

— არა, არ მახსოვხართ.

— აბა, რასაკვირველია, არ გეხსომებით, შენ სამის წლისა იქნებოდი, როცა მე ქმარი მომიკვდა, — ვაი იმის დამკარგავს! — მას აქეთ შინიდანა ფეხი არ გამომიდგამს, — ვარ ესე უნუგეშო, უპატრონო, ქვრივ-ოხერი. სიხარული ჩემთვის სიხარული აღარ არის, ქვეყანა ჩემთვის სულ შავებშია ჩაცმული. მაპატივეთ კადნიერება, იქნება თავი მოგაწყინეთ. რა ვქნა? ბედისაგან დამწვარდადაგული ვარ, დარდები მეშლება ხოლმე. რაღა გავაგრძელო, მოკლე სიტყვა სჯობია. თქვენ სამის წლისა იქნებოდით, რომ ქმარი დავკარგე. მოგშორდით და მას აქეთ აღარ მინახვიხართ, მაგრამ გულით ისევ თქვენთან ვიყავი; ვისაც კი თქვენებურს შევხვდებოდი, თქვენს ამბავს ვკითხავდი. ერთ ღამეს — აი, ეს

სამი თვეც არ იქნება — დამეძინა. ვნახოთ, ღრმა ძილში რომ ვარ — ერთი ჰშვენიერი ანგელოზი, შუქ-მოფენილი განწმენდილი და გასპეტაკებული თვალ-წინ გამომეცხადა. სიზმარს მოგახსენებთ, მაგრამ ასეთი სიზმარი იყო, რომ აქამდინ ცხადი მგონია. — „ხოვრესან! — მიბძანა სულმა ცხოველმა, — მე შენის გულითადის მეგობრის სული ვარ, განწმენდილი და გასპეტაკებული“. მაშინვე მუხლებზედ მოვეხვით დედი-თქვენის სულსა, დედა-თქვენი ბძანდებოდა. — „მუხლებზედ ნუ მეხვევი, — მიბძანა ხელახლად, — მე შენგან გული მტკივა: რად დაანებე თავი ჩემს დავითს და ლუარსაბსა? დავითი კიდევ არაფერი, იმან ცოლი იშოვა და დაბინავდა, ლუარსაბს რატომ არ ჰპატრონობ?“ სამი ღამე ერთი-ერთმანეთზედ მომეველინებოდა და სულ იმას მეტყოდა ხოლმე. ეგრე გახლდით, თქვენი დაუტირებელი არ მოკვდეს! თუნდ ეგ არ ყოფილიყო, მე — როგორც მოგახსენებთ — უფლისა წინაშე აღთქმა მივეც, რომ დედობა გაგიწიო, და, აი, დღეს მოვიდა ის დღე. თქვენ ყმაწვილი კაცი ბძანდებით. მე, რა წამსაც დაგინახით, მაშინვე მივხვდი, რასაც გაუგოებია ის საწყალი ქალი. ღმერთმა შეარცხვინოს შენს მხარ-ბეჭთან ყარამანის მხარ-ბეჭი და სიტუტფე ტარიელისა, გონიერება გარდანქეშანისა. თვალი მოგკარიოთ თუ არა, მაშინვე მივხვდი, რასაც აუნთია ცეცხლი იმ უბედურის ქალის გულშია. უბედურს ვამბობ იმიტომ, რომ იქნება თქვენ იმაზედ არც კი ჰფიქრობთ, ის კი იქა ჰდნება.

ლუარსაბს იამა, ისე უნებლიეთ ქული უფრო ჩაიტეხა, კისერი მოიღერა, წვრილ, ახალ აშლილ უღვაშებს ხელი გადუსო, წელში გასწორდა და მხარ-ბეჭი მოიმარჯვა. ისე იამა, რომ პირველ ხანში ვერ მოახერხა სიტყვის თქმაცა. ჯერ არ იცოდა, რასაკვირველია, ის ქალი ვინ იყო, მაგრამ მაინც იამა.

— არც ქალია ურიგო, — დაიწყო ისევ სუტ-კნეინამა, — როგორი ყარა მანიც შენ ხარ, იმისთანა სალბიხურამან ის არის. სწორედ ტარიელ და ნესტანდარეჯანი იქნებით, ორივე ერთად რომ შეგყაროთ. არც გვარი და შთამომავლობა აქვს ცუდი. მუხრან-ბატონთან ერთ ფურცელზედ არის იმათი გვარიც ჩაწერილი. კაი ქალი, კაი გვარიშვილი, კაი ოჯახი, სახელგანთქმული ნათესაობა, — ბიძა ერთი მაიორი ჰყავს, მეორე დიანბეგია თათრებში, ფულიც აქვს ნაღდად, მეტი რა გინდა? მერე დედი-შენის სურვილიც არის. ის ანგელოზი წუხელაც მომეველინა და მითხრა: „ეგ უთუოდ მოახდინეო!“

— ფული რაერთი აქვს? — ჰკითხა ლუარსაბმა.

— ორასი თუმანი ექნება.

— ნაღდად?

— სულ ბაჯადლო ოქრო; შინა აქვს, პარკში შეკრული.

— გძელადიანთ ქალი ხომ არ არის?

— თქვენ ვინ გითხრათ?

— მე ვიცი.

— მაინც?

— ვიცი, ის არის. განა მე კი გულში არა მქონდა იმ ქალის სახე, — მორცხობით ჩაიღიმლა ამ სიტყვაზედ ლუარსაბმა.

— საიღამ? გინახავს თუ?

— თვალითაც არ მინახავს, მაგრამ ისე ვიცი.

— მაშ ნებას დამრთავთ თქვენ მაგიერ ვილაპარაკო? რა-რიგად გაუხარდება ქალსა!

— თორემ მამას კი არა, — სთქვა სუტ-კნეინის ქებით გაზვიადებულმა ლუ-არსაბმა.

— არ გაუხარდება, თქვენმა მზემ! — გაუძნელა ძალად საქმე სუტ-კნეინამ.

— მაშ იმისგან არა ხართ მოგზავნილი?

— რას ბძანებთ? იმისაგან რომ ვიყო, საქმე გათავდებოდა, რაკი თქვენი ნებაც არის. ის არის, რომ თითონ მამა დიდს უარზედ სდგას.

— უარზე სდგასო!.. — წამოიძახა გულნატკენმა ლუარსაბმა, — რაში მი-წუნებს მითამ? გვარი იმაზედ ცუდი არა მაქვს და ოჯახი. მითამ რაო?

— ეხლა, ხომ მოგეხსენებათ, რიხიანი კაცია.

— მაშ არა იქს, რალა?

— როგორ არა იქს, მაგრამ დიდი ცდა და ხერხიანობა კი უნდა.

— მაშ შეიძლება დავიყოლიოთ?

— ვინ იცის? ეგ ხერხზედ ჰკილია, მაგრამ მაინც კიდეც ღმერთმა იცის, ჯი-უტი კაცია.

— ხერხი კიდეც თქვენი საქმეა.

— მართალია, მაგრამ მარტო ჩემი ხერხი რასა იქს?

— სხვა რა უნდა? რაც შემეძლება, ჩემ კისერზედ იყოს. მადლის გადაზდა ჩვენც ვიცით.

— უი, შენ გეთაყვანე, შენა! მაგას ვინ მოგახსენებს? გულუბვობაში თქვე-ნი გვარი დიდი ხანია განთქმულია, განა არ ვიცი: თუნდ ეგ არ იყოს, დედიშენის შვილს მე უნდა გამოგართო რამე, მაშინ შემერგება ლუკმა? არა, გეთაყვა, მე მაგას არ ვიქ, — ეგ შენ იცი. მაგრამ... მაგარი ეს არის, რომ „ქრთამი ჯოჯო-ხეთს ანათებსო“, ერთი ოციოდ თუმანი მოგინდება, რომ იმისი მახლობლები შემოვისყიდოთ. ერთი კაცია იქ, იმისი სიტყვა გძელადიანთ მოსესათვის ბეჭე-დია, ფირმანია სწორედ. იმას უნდა ხახა დავულობოთ.

— ეხლა სად ვიშოვო მე ოცი თუმანი? — უთხრა ცხვირ-პირჩამოშვებულ-მა და დაღონებულმა ლუარსაბმა.

— მაგაზედ ნუ შესწუხდები: შენ თამასუქი მამეც და ფულს მე გიშოვი.

— ბატონი ხარ. აი, თუნდ ეხლავ, — წაატანა სიტყვა გახარებულმა ლუარ-საბმა.

სუტ-კნეინამ, რომ ჰნახა ესე ადვილად ლუარსაბის დაყოლება, იფიქრა: სულელი ყოფილა, რატომ ბლომად არ ვუთხარიო და, რომ გაასწოროს შეც-დომა, ეს მოიგონა:

— ეს კი უნდა იცოდე, ჩემო შვილო, რომ დიდს სარგებელს გამოგარ-თმევენ.

- დიდსა? მაინც რამდენს?
- თუმანზედ შვიდ შაურს.
- რა ვუყოთ, მივცემ. „როგორც გიჭირდეს, ისე გიღირდესო“, — ნათქვამია...
- მაშ ყური დამიგდე: შენ ჯერ უარზედ დადეგ, ვინც რა უნდა გითხრას, ფეხი მაგრა დააჭირე, იქნება იმ ქოფაკს, როცა დაყაბულდება, ჭახრაკი მოვუჭიროთ, მეტი დავსტყუოთ, გესმის? მე სულ შენთვის ვამბობ, თორემ მე რა მერგება. ხომ გესმის?
- მესმის, როგორ არ მესმის! ფეხი უნდა დავაჭირო.
- მაშ ეხლა მე ვიცი, ხვალ დილაზედ თამასუქს მოვამზადებინებ, შენც ხელი მოაწერე და მერე მე ვიცი.
- თამასუქი წინ მოგცე?
- მაშ, ქა!.. ფულს ისე ვინ განდობს? მე რომ მქონდეს, არ დაგიჭერ, ხომ იცი. დედი-შენის შვილს როგორ დავუჭერ, მაგრამ მე, ქვრივ-ოხერს, ვინ მომბადა, სომეხს უნდა გამოვართო. აბა სომეხი, ხომ იცი, რა ურიაა.
- ვიცი, ვიცი.
- მერე, როცა გავარიგებ, მეც ერთი ქვრივ-ოხერი ვარ... ერთი-ორჯერ პურს მაინც მაჭმევ, — შეაბრალა თავი სუტ-კნეინაშა, — შენი გვარი დარდიმანლობაში და პურ-მარილობაში განთქმულია.
- ლუარსაბს იამებოდა ხოლმე, როცა ეგრე იხსენიებდნენ იმის გვარს, ოღონდ ეს გეთქვა და ჩოხას გაიხდიდა და შენ ჩაგაცმევდა.
- ერთი ეს მითხარ, ქალი როგორია? ყველა-ყველა და ეს კი დავგავიწყდა, — მოიგონა ბოლოს ლუარსაბმა.
- წიგნში და ხელსაქმეში კარგად გაწურავენელია, მეტი რა გინდა, — უპასუხა იმანაც.
- წიგნი რად მინდა? რა, ბრძნად ხომ არ დავსომ!.. შენ ერთი ეს მითხარ, მაღლიანი სახე აქვს? ფერზედ როგორ არის?
- მაგას ნულარ მკითხავ, კალმით ნახატია.
- მაშ რაღა, ფეხი დავაჭირო? — ჰკითხა ლუარსაბმა, რომელსაც სუტ-კნეინის უკანასკნელ სიტყვებზედ სიხარულმა და წადილმა ტანში მეტად საამურად გაურბინა.
- დიად, ფეხი დააჭირე. ამას შენთვის ვამბობ, რადგანაც ჩემს დაზედ უკეთესის შვილი ხარ, თორემ — თითონ შენ იცი — მე გამორჩენა არა მაქვს-რა. ჩემის სულის საცხონებლად მინდა მოვახდინო ეს საქმე, თორემ მოსე გძელაძე მე არას მამცემს. ნეტავი დავიყოლიო და დედი-შენის შვილის ბედნიერება მოვახდინო და გამორჩენას ვინ იკითხავს!
- ჩემ კისერზედ იყოს ეგა. ლამაზია? — ჰკითხა ღიმილით კიდევ ლუარსაბმა.
- გითხარ — კალმით ნახატია-მეთქი.
- ორასი თუმანიცა აქვს?

— იქნება მეტიც. — ეგ მე და შენზედ ჰკიდია.

— იქნება მეტიცო!.. ჰა, თქვენ რას იტყვით, ცუდი არ იქნება, — ისე სთქვა ლუარსაბმა, თითქო რჩევას ეხლა აპირებდა.

— შენ როგორღაც გულში ჯერ არ გადაგიწყვეტნია, როგორც ვხედავ, — დაატანა ცბიერმა სუტ-კნეინამ, რომ გამოათქმევინოს, გულში კარგად გაუჯდა თუ არა; თუ გაუჯდა, კიდევ დასტყუოს რამე.

— ეჰ, რას ბძანებ?

— როგორ რას ვბძანებ? თუ გულში არა გაქვს, ნუ შემარცხვენ, ეხლავ თავი დამანებებინე.

— თავი როგორ დავანებებინო, რომ იმ ქალის სიყვარული გულში ნალევრ-დალსავით ჩამიგდე. აბა, როგორ დავანებო თავი? მითამ რაში დავიწუნებ?

— მაშ გავათავეთ?

— გავათავეთ.

— უი, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი! ძლივს დედი-შენის მოვალეობას და უფლისა წინაშე აღთქმას არ შევასრულებ, თუ მოსე გძელაძე ძალიან არ გაგვიჯიუტდა!

— ის კაცი რომ სთქვი, მოიყიდე, მეც აქ ფეხს დავაჭერ.

— ნეტავი იმის მეტი ქრთამი არ დაგვეხარჯოს! იქნება სხვასაც მოუნდეს.

— შუაზედ გაუყავ ოცი თუმანი.

— უი ჩემ თვალებს! ჰა, როგორ იქნება? უბრალო კაცის შვილები ხომ არ არიან, ათ-ათ თუმანში ხელი გაისვარონ, თავადიშვილები არიან, სახელგანთქმულები, იმათი მოსყიდვა ადვილი არ არის. აი, როგორ გეტყობა, რომ ჯერ ყმაწვილი ხარ.

— ოცის წლისა ჯერ სრული არა ვარ, — იტყუა ლუარსაბმა, სრული იყო.

— ისიც ჩვიდმეტის წლისა იქნება. სწორედ გვრიტები იქნებით. უი, ნეტავი კი იმ ბედნიერ დღეს შევესწრა, რომ თქვენ ერთად მხარი-მხარ მსხდომნი გნახოთ და! ბევრი არ შემოგნატრებენ!

— მაშ ერთი აუჩქარე, თუ მართლა ეგრეა, თუ ღმერთი გწამს, — შეეხვეწა მოუთმენელი ლუარსაბი.

— ნეტავი ჩემს აჩქარებაზედ იყოს დამოკიდებული და მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე მე მაგას ბოლო მოვუღო, მაგრამ ის წყეული მამაა საქმე. ღმერთი მოწყალეა, ნუ გეშინიან.

ეგრე გათავდა პირველი მოციქულობა სახელოვანის მოციქულისა. ლუარსაბს ამ დღის აქეთ, ცხადივ თუ სიზმრად, სულ ის კალმით ნახატი ქალი აგონდებოდა და ორას-თუმანიანი პარკი. საღერღელი მეტად აეშალა, სურვილმა მეტად აადულა, ასე რომ, როცა მოიგონებდა, ერთს ლაზათიანად გაიზმორებდა და ამას იტყოდა მსუნაგსავით ტუჩის ლოკვითა: „კალმით ნახატი ქალი, ორასი თუმანი ბაჯალლო ოქრო და იქნება მეტიცო... ჰა! რას იტყვი ლუარსაბ, ურიგო არ იქნება, განა? ამაზედ არის ნათქვამი: „ბედი მომეცი და სანახევზედ გადამაგდეო!“

თუმცა სუტ-კნენინამ თავის ანგარიშების გამო საქმე ცოტად გააგრძელა, მაგრამ მალე უნდა გათავებულყო, რადგანაც ორივეს მხრივ ნების დართვა იყო. სუტ-კნენინის ანგარიშების გარდა, ერთი სხვა ხიფათიც მოსდევდა ამ საქმეს: ქალი — პირველი, რომ ოცის წლისა იყო და ამბობდნენ ოც-და-ერთისა-ცააო — ეგ არაფერი, ამაში შეიძლებოდა კიდევ ხერხიანად მოეტყუებინათ, ცხენი ხომ არ იყო — კბილებზედ შეეტყუოთ, მაგრამ ჭირი ის იყო, რომ მეტად მახინჯი გახლდათ. აბა, აქ როგორ მოატყუებ? თვალებს ხომ არ აუბამ? მართალია, შეიძლებოდა პირველში სხვა ეჩვენებინათ, მერე, რაკი ჯვარის დასაწერად მოვიდოდა, ძალად გადასწერდნენ ჯვარსა, მაგრამ სუტ-კნენინას ეშინოდა: მერე ხომ თმით მათრევენო. თმით თრევა კიდევ არაფერი, რომ კარგად გამოჩენა შეიძლებოდეს, ოცი თუმანი აბა რა ფულია! მართალია, ლუარსაბსაც ჩამოართო ბარათი, მაგრამ, რაკი ამისთანა მახეში გააბამდა საწყალსა, მერე როგორღა მივიდოდა ფულის გამოსართმევად? ხომ უზიარებლად დაარჩობდა. ეჩივლა და ბარათი დიანზეგთან წარედგინა, რა გამოვიდოდა? ლუარსაბი გააბათილებინებდა, თუ არა და ნახევარს დიანზეგი წაიღებდა. მაგ ნახევარს ჯანი გავარდეს, ოღონდ საქმე არ გამოაშკარავდეს, — მაშინ რა ეშველებოდა სუტ-კნენინასა? ხომ ციხეში დაიჭერდნენ. „არა, — იფიქრა კნენინამ, — ეს ბარათი კიდევ აქა მქონდეს: როცა დრო მოვა, შევუთვლი, თუ მომცა, ხომ რა კარგი, თუ არა და ჯანი იმასაც გავარდეს, — ერთის სიტყვით ეს ბარათი ან ჰო არის, ან არა. საჰო-არაოდ საქმე რად გავიხადო. სიფრთხილეს თავი არ ასტკივა: ისევ ისა სჯობია, მოსე გძელაძეს ათიოდ თუმანი ნაღდი — აი ეგ მიყვარს! — მოვამატებინო და გავბედო ლუარსაბის მოტყუება, თორემ იქ ჩივილი, ერთი დავიდარბა ასტყდება, იქნება საქმეც გამოაშკარავდეს, ამას იქნება კიდევ სხვა საქმეებიც ზედ შემიკეცონ, — ერთი ხათაბალა რამ გამოვა... რადა? არა, ეგ ჩემი საქმე არ არის: მე მიყვარს „ჩისტად“ საქმის დაჭერა.

ეგრე მომართული იყო სუტ-კნენინა, როცა გძელაძიანთ სოფელში შევიდა ამისი ურემი, მითამ-და ერთ რაღაც ძველ საყდარში ლამის სათევად მოვიდა. მეორე დილას თითონ მოსე გძელაძე მოიჭრა და სუტ-კნენინა თავის სახლში შეიპატიჟა. დაიწყეს ლაპარაკი.

— აბა, ჩემო ღვიძლ დაზედ უფრო უკეთესო დაო! ქალია თუ ვაჟი? — ჰკითხა მოსე გძელაძემ.

— ვაი, რომ ქალია, — უპასუხა შეწუხებულსავით სუტ-კნენინამ.

— როგორ? არ ირთავს?

— არა.

— მაინც რას ამბობს?

— ქალი არ მოსწონს — ნუ გეწყინებათ კი — მახინჯი არისო.

— ვაი შენს მოსეს! განა უნახავს სადმე?

— არა, არსად არ უნახავს, მაგრამ შეუტყვია.

— თუ არ უნახავს, მაშ კიდევ შეიძლება საქმე დავატრიალოთ.

— აბა როგორ?

— თუ შენ შემეწევი, ჩემო დაო, და ჩემს პურ-მარილს არ დაივიწყებ, საქმეს დამში მოვიყვანო.

— აბა, გეთაყვა, მე რაღა თხოვნა მინდა, ხომ იცი ჩემს თავს შენის სამსახურისათვის არ დავზოგავ.

— მაშ თუ ეგრეა, დამაცა.

აღდა მოსე, გავიდა გარეთ და პატარა ხანს შემდეგ შემოიყვანა ერთი მშვენიერი, მოხდენილი ახალგაზრდა გოგო. დააყენა სუტ-კნეინის წინ, ხან აქეთ შემოატრიალა, ხან იქით, მერე უბძანა, რომ გარეთ გავიდეს.

გამოცდილი სუტ-კნეინა მიხვდა, რასაც მოასწავებდა ეს ამბავი, მაგრამ თავი მოიკატუნა, მითამ და არაფერი იცის. მოსე გძელაძე მოვიდა და მოუჯდა ისევ გვერდით.

— როგორ მოგეწონა? — დაიწყო გძელაძემ.

— ერთი ტურფა რამ არის, — უმანკოებით მიუგო მანკიერმა სუტ-კნეინამ.

— უფრო კარგი იქნება, რომ ჩემის ქალის ტანისამოსით მოვროთ?

— რასაკვირველია: ერთი-ორად მოემატება სიკეკლუცე.

— ეხლა შენ რას იტყვი, რომ ნიშანის მომტანს ეს გოგო, ლამაზად მორთული, ჩემის ქალის მაგიერად ვაჩვენოთ? — ჰკითხა მოსემ და თვალი თვალში გაუყარა, რომ პასუხი იქ ამოეკითხა.

— მერე სასიძო ხომ მოვა ნიშნის მერეთ, იმას რაღას უზამ?

— იქამდინ ვინ დააცლის? მესამე დღესვე ჯვარისწერა დავუნიშნოთ. სადღა მოიცლის, რომ ქალის სანახავადაც მოვიდეს?

— მერე ხომ მაინც ჯვარის-საწერად მოვა?

— მერე მე ვიცი. შენ ოლონდ მანამდინ დამეხმარე, მერე ჩემს კისერზედ იყოს. ძალად ჯვარს გადავწერ.

— არა, გეთაყვა, მე მაგ საქმეში ხელი დამიბანია, მე მაგას არა ვიქ, ეხლავ გეუბნები.

— რატომ?

— აბა, იმას გაუგია, რომ მახინჯიაო...

— მაგის ფიქრი ნუ გაქვს, — გააწყვეტინა სიტყვა მოსემა, — ნიშანის მომტანი რომ ამ გოგოსა ჰნახავს, მივა და ეტყვის: რას მიჰქარავ, იმისთანა ქალი ჩემს თვალებს ჯერ არ უნახავსო. თუნდ ეგ არ იყოს, ერთი ხუთიოდე თუმანი და იმისი ჯანი. ასეთს ავალაპარაკებ, რომ...

— ძმას გამოგზავნის.

— უფრო კარგი. რასაც თავის თვალთ ჰნახავს, თუნდ ქრთამი არ იყოს, ის არ უნდა უთხრას? თორემ ფულიც ხომ არა მშურს.

— არა, გეთაყვანე, მე მაგ ცოდვაში არ ჩავდგები. აი, შენი ბეედ მოცემული ხუთი თუმანი, მე კი ხელი დამიბანია.

ამოიღო ორი ოც-და-ხუთ მანეთიანი ასიგნაცია და მისცა მოსეს გამოქნილ-მა მოციქულმა.

— მაშ მდლალატობ?... — უთხრა გულის სატკენად მოსემა, — მაშ ჩემი ოჯახის დაღუპვა გინდა? მაშ ჩემი საწყალი ქალი არ გებრალეზა? ეჰ! მუხანათო წუთის-სოფელი!.. სულ ტყუილი ყოფილა: პურ-მარილიც, პატივისცემაც, სიყვარულიც, მეგობრობაც!.. ეჰ, შენი ნებაა!.. ეს კი იცოდე, რომ გულში შეხამწასმული ისარი გამიყარე, სპილენძის ტყვია მომარტყი, ურჯულო ლეკსავით ქრისტიანი სული წამწყმინდე.

მოსეს ეგონა, რომ ამ სიტყვებით მოვულობ გულსაო, ის კი არ იცოდა, სუტ-კნეინა რა კნეინა იყო! სუტ-კნეინა კი იქნებოდა, რომ სიტყვით მოტყუებულ იყო!.. სუტ-კნეინას თუმცა გულში ეცინებოდა, მაგრამ სახე შეიკმუხნა, მითამ სწუხს კიდეც და ვერა უშველია-რაო.

— შენ ნუ მაშიკვდები, მოსე, — უთხრა მწუხარეს ხმით კნეინამ, — და იმ შენის სახის ჩემს უბედურს ქმარს პირშავად არ შევეყრები საიქიოს, რომ შენის ოჯახის სამსახურისათვის მე თავს არ დავიზოგავდი, მაგრამ სამსახურიც არის და სამსახურიც.

— რა ვუყოთ, რომ არის? — მიუგო ეხლა კი ცოტად იმედმოცემულმა მოსემ, რადგანაც შეატყო, რომ სუტ-კნეინა დაყოლებას აპირებს, — რა ვუყოთ რომ არის? განა ჩვენ კი არ ვიცით სამსახურის გადახდა? რა უმადური მე მიპოვე? ოცი თუმანი არ დაგპირდი? ოცდახუთი იყოს, შე დალოცვილო!

— არა, გეთაყვა, ფულზედ ზომ არ არის საქმე: თმით მათრევენ სიბერის ღროს, სულს წავიწყმენდ.

— ოც-და-შვიდი იყოს.

— არა, გეთაყვა, ფული რა სახსენებელია: საქმე დიდი გასაბედავია.

— ზომ მოხერხება შეიძლება? ოც-და-რვა იყოს.

— არა, შეძლებით კი შეიძლება, მაგრამ თავს ვინ გამოიმეტებს?

— ოც-და-ცხრა იყოს, — უმატებს ნელ-ნელად მოსე და ყოველ მომატებაზედ ჰხედავს, რომ სუტ-კნეინა რბილდება.

— ძალიან თავის გამოიმეტება კი უნდა, თორემ შეძლებით რა არ შეიძლება.

სუტ-კნეინამ, ხელოვანმა სუტ-კნეინამ, ძალიან ცბიერობითა სთქვა ეს უკანასკნელი სიტყვა, თითქო მოსე რომ ფულს უმატებს, იმას ყურსაც არ ათხოვებსო, და მარტო იმასა ჰფიქრობს: შეიძლება, თუ არაო. დიდი ხანია იცის სუტ-კნეინამა, რომ შეიძლება, მაგრამ კარგა მსუქანის ლუკმის ამოვლება უყვარდა, რაკი ქებაში ხელს ჩაჰყოფდა ზოლმე. მოსეს რომ არ დაესწრო, თითონ სუტ-კნეინა ეტყოდა მაგას, ესე მოვიქცეთო. კალმით ნახატიო — უთხრა და ამისთანა მახინჯს ზომ არ დაანახებდა? სწორედ მაგისტვისაც მოვიდა, რომ მოსესთან არჩიოს, ისე კი, რომ ფულიც მეტი გამორჩეს. რაკი მოსემ დაასწრო, გამორჩენის საქმე ნახევრად გარიგდა. სუტ-კნეინას კიდეც გაუხარდა, — ეხლა მე უარზედ უნდა დავდგეო, სთქვა გულში, და თუ გამორჩენაა, აქ გამოვრჩებიო.

— ოც-და-ათი იყოს, — დაუმატა კიდეც სწორე გზაზედ დამდგარმა მოსემ. — მეტი კი აღარ შემიძლიან.

— რატომ? — დაიწყო ისევ თავისებურად კნეინამ, რაკი ოც-და-ათამდინ აიყვანა, — რატომ? შეძლებით კი შეიძლება, მაგრამ ნიშნობაში მეც უნდა ვიყო, რომ, თუ მოხერხდეს, კარგად მოხერხდეს. ეს არის ქარი, რომ ამ კაბით ხომ ვერ მოვალ?

— კაბაც შენი ჭირის სანაცვლო იყოს, — დაასწრო გახარებულმა მოსემ. რაკი ჰნახა, რომ სრულიად დაიყოლია, — კაბა ჩემ კისერზედ იყოს.

— მაშ ყური მათხოვე, რას გეტყვი: მე იმას ნიშანის მოსატანად ძმას გამოვგზავნივ. შენ გოგო ლამაზად მორთე — ეცადე არავინ გაგცეს — სამ ღღეს უკან კი უთუოდ ქორწილი უნდა მოახდინო. მოიგონე რამე, რომ ყმაწვილმა ქალის ნახვა არ მოასწროს. მერე ხომ შენ იცი, ჩემი საქმე მაშინ გათავებული იქნება.

— ნიშნობის ღამეს ფულს სრულად ჩაგაბარებ, ეხლა თუ გინდა, ეს ხუთი თუმანი ბე ისევ წაიღე.

— არა, ათი თუმანი მიბოძე, რა ვიცი, იქნება როგორ დამჭირდეს, აქ ხომ ვერ გამოვიქცევი.

— შეიღ-თუმან-ნახევარი იყოს ჯერ.

— ათი მიბოძე. ისევ შენის საქმისათვის მინდა, შენს საქმეს მოვახმარებ, თუ გამიჭირდა. ჩემთვის ხომ არა გთხოვ.

— რა? ეს ათი თუმანი იმ ოც-და-ათ თუმნის ანგარიშში არ გინდა წაიღო თუ?

სუტ-კნეინამ გაიცინა.

— მაშ, ქა?

— ჰო, ეგრე სთქვი, მე მეგონა, მართლა, ეს ცალკე გინდა, რომ ჩემს საქმეს მოახმარო.

— არა, გეთაყვანე, იმის ანგარიშში მიმაქვს. საკაბე კი მალე მიბოძე, რომ შეეკერვა მოვასწრო.

— აი, ათს თუმანს მოგარამევე, იქიდან შეიკერე და მერე გავსწორდებით.

სუტ-კნეინა დაჰყაბულდა, მაგრამ მოსტყუვდა კი.

რალა გავაგრძელო, მოსემა და კნეინამ ესე დააწყეს საქმე და სწორედ ეგრეთაც ბოლო მოუღეს. კაი ბადე დაუგეს ლუარსაბსა და კარგადაც გააბეს.

ორი კვირა რომ გავიდა, აღტაცებულმა ლუარსაბმა, აქაო და საქმე გარიგდაო, კარგის ნიშანით თავისი უფროსი ძმა დავითი გამოისტუმრა. დიდის ყოფით მიიღეს დავითი. ხალხი მოსემ არ მოიწვია, სრულიად არავინ, რომ ეშმაკობა არ შეუტყონ, ლუარსაბსაც მისწერა — ნურავის შეატყობინებო. აი, ის წიგნი ნამდვილი თავის ღირსებით და შეცდომებით:

„ჩემო აღმატებულო ბედნიერო გვაროვანო სიძეო:.

„თუმცა დიდათ ბედნიერი ვარ რომელიცა რომა შენგანა ვარ ღღეს მოხუცებული ბედნიერი და გული ჩემი სიხარულით აღავსე ნეტარითა სიძოობითა თქვენითა და თვალი ჩემი აახილე რომელიცა რომა დაინახა ისევ გაზაფხული

მუხთალისა სოფლისა ამისა ფრიად სიხარულში ვარ რომელიცა ეხლა ვარ ჩემო აღმატებულო გვაროვანო სიძეო რომელიცა გთხოვ გამოგზავნო ნიშანი რომ: საქმემ არ დაიგვიანოს დიდი ხალხი არ გამოგზავნო რომელიცა რომა მე მოხუცებული კაცი ავადა ვარ სნეული და პატივი და მასლაათი და ქეიფი რომელიცა აწ მე აღარ ძალმიძს რომელიცა ფრიად შეაწუხებენ ქორწილში რომელიცა თქვენ იქნებით ჩემს სახლში მასპინძელი დიად დიდი ხალხი მოვიწვიოთ თქვენცა დიდი და პატიოსანი ნათესაობა გყავს რომელიცა არც მე ვარ უნათესაო და ბლომად შევეყაროთ ისე როგორათაც შეჭფერის დიდებულს გვაროვნობასა თქვენსა და ჩემსა ოჯახს სახლკარიანობასა ჩემსა...

„სხვებრ ბძანდებოდეთ ბედნიერებით იესო ძე ღვთის მიერ ვითხოვ თქვენს ბედნიერებას რომელიცა რომა მსურს ნახვა თქვენი თქვენი სიმაჰრი ბრწყინვალე თავადი მოსე ნოშრევანისძე გძელაძე:“

რასაკვირველია, თავაზიანი ლუარსაბი ამ წიგნის შემდეგ აღარ გაგზავნიდა ბევრს ხალხსა. მარტო ერთი დავითი და ერთი კიდევ ვილაცა გამოისტუმრა, რომ ახალი სიმაჰრი, რადგანაც ავად არის, არ შეაწუხონ, დავითს კი დააბარა, რომ ფულზედ კარგად მოილაპარაკოს, როდის ჩააბარებენ, და მერე ქალი კარგად გასინჯოს.

დიდის პატივით მიიღო მოსემ დავითი. ქალის მაგიერად ის მშვენიერი გოგო მორთეს და დავითს ისე აჩვენეს. დავითი გაგიჟდა — რომ დაინახა და გულში არ იყო რომ შურმაც არ გაუარა, ნამეტნავად თავისი მკლე ცოლი რომ მოაგონდა ამასთან. ვახშამზედ რომ ისხდნენ, მარტო ოთხნი იყვნენ — დავითი და ამასთან მოყოლილი ის ვილაცა, თითონ მოსე და ამისი მოზრდილი შვილი. კენინაც თუმცა მოსესთან იყო, მაგრამ ქალთან ივახშმა. მოსემ ბოდიში მოიხადა, რომ ხალხი არ დაუპატიჟა ამისთანა ბრწყინვალე გვარიშვილებსა.

— რა ვქნა, შენი ჭირიმე, — უთხრა დავითს მოსემა, — ჩემო ახლო მოყვარევ! ავადა ვარ, თასლიბს ვერ გავუწევდი. სიძუნწეში არ ჩამომართო, შენი ჭირიმე! აბა, ჯერ ისე ავადმყოფი რა არის, მერე მასპინძელი რა უნდა იყოს. თორემ იმდენი სიკეთე ღმერთმა შენ მოგცეს, რამდენი ნათესაობა და მახლობლობა მე მყვანდეს. მაგრამ ჩემი მაყურებლები რა ქეიფს გასწევდნენ. ისევ ის ვამჯობინე — ნუ დაეპატიჟებ-მეთქი. ამ ნიშნობამ ისე შინაურულად ჩაიაროს, ქორწილი კი ჩემ კისერზედ იყოს. ქორწილისა რა ბძანა ჩემმა სიძემ?

— რაც ჩქარა იქნება, ისა სჯობიაო, — უპასუხა დავითმა, — პირფერობაში კი ნუ ჩამომართმევთ და ეს ქალი რომ ჰნახოს იმან, იმ წამშივე ჯვარს დაიწერს, თავი არ მომიკედება!

— მზეთუნახავი ყოფილა, — დაუმატა სტუმარმაც.

— რა ვქნა? მადლობა ღმერთსა, ღმერთმა ეგ მომცა და ყველაფერი ღვთის ნებაზედ ჰკიდია, — სთქვა მოსემა. — მიხარია, თქვენმა მზემ, რომ ქალი მოგეწონათ.

— ღმერთმა აცოცხლოს პატარძალი! — წამოავლო ჯამს ხელი დავითმა, — ღმერთმა ტკბილად შეაბეროსთ ერთმანეთს!

— მადლობელი ვარ, თქვენი ჭირიმეთ! — დაუკრა ყველას თავი მოსემა. — მაშ რაც მალე იქნება, ისა სჯობია.

— იმან ისე მოგახსენათ, — უპასუხა დავითმა, — მეც, სწორედ მოგახსენოთ, მაგას ვურჩევ ჩემს ძმასა. რაღა გავაგრძელოთ საქმე.

— ჩემის ფიქრითაც ეგრე სჯობია, — სთქვა მოსემა, — ქალი აქა ჰდნება — მამისაგან კი არ უნდა ითქვას ესა, მაგრამ შორეული ხომ არა ხართ, თქვენთან რა დავმალო, — ქალი აქა ჰდნება...

— ის კიდევ იქ, თქვენმა სიცოცხლემ! — წაართო სიტყვა დავითმა.

— მაშ, როცა მიბძანებთ, მაშინ იყოს ქორწილი, — სთხოვა მოსემა.

ერთის სიტყვით, გადასწყვიტეს, რომ სამშაბათს საღამოზედ სიძე უნდა მოვიდეს და იმ ღამესვე ჯვარი უნდა დაიწეროს. მეორე ღღეს დავითმა ფულზედ ჩამოუგდო ლაპარაკი. მოსემ დააჯერა, რომ ქორწილის მეორე ღღეს ორასს თუმანს სულ ბაჯადლო ოქროებს თავის ხელით მიართმევს. ხელი-ხელს დაჰკრეს, დავითი — მეორე ღღეს პატარძალი აღჰაჩვენეს — შინ წამოვიდა და მოსე თავის სახლში დარჩა. როცა მოსემ ცხენზედ შესო და გამოსტუმრა დავითი, როცა მარტო დარჩა, ხელები დაიფშენიდა მეტის სიხარულისაგან და სთქვა ღიმილით: ყოჩაღად წავიყვანე საქმე. ეხლა ჩემი წუხილი მარტო ის არის, რომ სუტ-კნეინას ხრიკი მოვუგდო, ერთი მიზეზი რამ მოვუგონო, რომ ფული აღარ მივცე იმაზე მეტი, რაც მიმიცია, თორემ, იმისაგან რომ მოვტყუედე, სირცხვილია.

ამ ფიქრში იყო, რომ სუტ-კნეინა — მოსეს ცოლი არა ჰყვანდა და ჯალაბობას კნეინა ჰთამაშობდა — რომ სუტ-კნეინა წინ მოეგება გახარებული.

— ჰა, რა-რიგად მოვიდა საქმე! — უთხრა სუტ-კნეინამა, — მომილოცავს შვილის ბედნიერება. დიდი ჯაფა კი გავწიე. სულ ვიწურებოდი — შენზედ მიწა არ მენახოს — სულ ვიწურებოდი, რომ ან აი ეხლა შეიტყობენ-მეთქი, ან აი ეხლა — და დავიღუპები, მაგრამ მიშველა ღმერთმა და ვერ შეიტყეს.

— ეჰ, შე დალოცვილო! — უპასუხა მოსემ, — იწურებოდი, ასე გგონია, პირველად ჩაგედინოს ამისთანა საქმე. იწურებოდა!.. თქვენი ხელობა მეტი რა არის? იწურებოდა!..

სუტ-კნეინა შეკრთა.

— არა, ჰხუმრობ, თუ მართლა მეუბნები? — ჰკითხა შემკრთალმა სუტ-კნეინამა.

— მაშ არა და გეხუმრები!

— ეხლა განა?

— ეხლაცა და მაშინაც.

— ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, თუ ეგრეა, მე კი გამისტუმრე და მერე შენ იცი.

— სადაც გინდა წაბძანდი, ხელს ვინ გიჭერს.

— რასაკვირველია, ხელს არავინ დამიჭერს, მაგრამ დაპირებული მიბოძე და ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, რაც გინდა ილაპარაკე ჩემზედ: გული არ მეტკინება.

— დაპირებულიო!.. რაც ჰოგეცი იმასაც ვნანობ და გგონია — კიდეც ჰოგეცი რამა!

— ეხლა ეგ ნამუსია? მოხუცებული დედაკაცი ფოშტის ცხენსავით მათრე, ქვეყანაში თავი შევირცხვინე, საქმე საქმეზედ მოვიყვანე და ეხლა მაგას მეუბნები?! ნამუსია?

— დაჩუმდი, თორემ...

— არა, ნამუსია?.. შენა გკითხავ, ნამუსია?

— ის კი ნამუსია, რომ აგილია ფეხი, სოფლიდან სოფლად დადიხარ და მაჭანკლობ, ნამუსია? შარშან რომ ათ თუმნად შენი დისწული, გასათხოვარი ქალი, დიანბეგს მიჰგვარე, ნამუსია? როცა დაორსულდა, შენ რომ წამალი მიეცი და მუცელი წაუხდინე, ნამუსია?..

სუტ-კნეინას გული ყელში მოეზგინა, თავისი სიფრთხილე, გამოცდილობა ამგვარებში და გულის სიგრილე დაჰკარგა.

— მაშ თუ აგრეა, — დაიყვირა გაკაპასებულმა სუტ-კნეინამ, — შენი ფეხი დამკარ თავში, შენი ფეხი, თუ ეგ საქმე არ დაგიხლართო!

— შენი ლეჩაქი დამხუტე თავზედ, — ამ მუქარაზედ მშვიდობიანად უპასუხა მოსემ, — შენი ლეჩაქი, თუ ეხლავ გომურში არ დაგამწყვდიო, მინამ ქორწილი არ გათავდება. რას მიზამ! მიჩივლებ თუ? არა მგონია, შენი თავი სადიანბეგოდ გახადო: ცოდვა ბევრი გაწევს კისერზედ, სულ ერთი-ერთმანეთს ზედ მიეკეცება, და მაშინ ციმბირშიაც ალაგი არ გექნება, შე ტყუილო-კნეინავ, შენა! ეს ის დიანბეგი კი არ არის, რომელსაც გოგოს გაუთრიგებდი ხოლმე და ბურთსავით ხელში ათამაშებდი! ის დრო წავიდა.

ვერც ამ სიტყვებმა მოიყვანეს თავის გონზედ გამწარებული სუტ-კნეინა. ის ისევ-ისე სიმწარისაგან გონებაშიხდილი იყო, თორემ გაჯავრების და მუქარის მაგიერ ისეთნაირად მოიკატუნებდა თავს, ისეთნაირად მოუკვდებოდა ხელში, რომ ყველაფერს გააქარწყლებდა. ეხლა კი ჯავრისაგან, როგორცა ვთქვი, გონება დაბნეული ჰქონდა, იმიტომაც მაინც კიდეც შეჰყვირა:

— დამამწყვდევ!.. უი, მეხი კი დაგეცა მაგ უხეირო თავზედ! დამამწყვდევ რა, შენი მოახლე გოგო ვარ, ან შენი გომბიო ქალი!..

— რაო? აი, აუ გოგოზედაც უარესი არა ხარ. მე ეხლავ გაჩვენებ, როგორც გაგისტუმრებ გომურში, — უთხრა ხუმრობაგაშვებით მოსემა, — შენ რომ ჩამოგარჩო კიდეც, ხმას არავინ გამცემს. მაგრამ სიფრთხილეს თავი არ ასტკივავო, მერე რომ არა დამაბრალო-რა, ეხლავ მიჩვენე ჯიბეში რა გაქვს.

მივარდა სუტ-კნეინას ჩვენი მართალი კნიაზი. სუტ-კნეინა ჯერ გაუძალიანდა, ბოლოს კი — ღვთის წყალობა გქონდეთ — იკადრა ერთის ლურჯის ხელსახოცის ამოღება, რომელშიაც რაღაცები ეხვია. სუტ-კნეინა გაფითრდა და პირი გაუშრა. ველარა უთხრა-რა. მოსემ გაშალა ხელსახოცი და თავისი ათი თუმანი იქ გამოკრული ისევ ხელუხლებლად ჰნახა, მაშინვე ჯიბეში იკრა. ერთი რაღაც ქალაღიცი მოჰხვდა ხელში. გაშალა, თამასუქი იყო, ის თამასუქი, რომელიც სუტ-კნეინამ ლუარსაბს დასტყუვა. მინამ მოსე ამ საქმეში იყო გართუ-

ლი, სუტ-კნენინას თავისი ხერხი, ეშმაკობა, გამოცდილება დაუბრუნდა. იფიქრა. სუტ-კნენინამ: „ამ ყვირილს და მუქარას თავი უნდა დავანებო, თორემ დამწყვდევის გამიმართლებსო. თუნდ დამამწყვდივოს, არაფერი, ხუთი-ექვსი დღე სიზმარსავით გაირბენს: შინ მივწერ, რომ მზითევს ვუმზადებ-მეთქი და ქორწილამდინ ველარ გადმოვალ. ვინ რას შეიტყობს, ოღონდ ეგ ათი თუმანი მაინც დავიბრუნო! ეგ მაინც არ დამეკარგოს!..“ ამ ფიქრებმა თვალის დახამხამების უმალ გაუბრინეს გონებაში სუტს, მაგრამ კი მოხერხებულს კნენინასა.

— ეს ვინ მოგცა შენ? — ჰკითხა მოსემ და აჩვენა თამასუქი. სუტ-კნენინას მზად ჰქონდა პასუხი.

— ეხლა, შენ არ დაიჯერებ, რასაკვირველია, რომ ეგ თამასუქი თუ ჩამოვართვი, ისევე შენის საქმისათვის ჩამოვართვი. თუ ვინიცოცხაა, რომ მოვატყუეთ, ქალი ის არ ვაჩვენეთ — ეს შეეტყო და უარზედ დამდგარიყო, ამ თამასუქს ვაჩვენებდით და ვეტყოდით: დაიწერე, თორემ დიანბეგს წარვუდგენთ და სულ ნაღდს დაგათვლევენებო. აი, რისთვის გამოვართვი, შენ ხომ არ დაიჯერებ, გაჯავრებული ხარ, მაგრამ მე კი გული ძალიან შემტკივა შენთვისა.

— თუ ეგრეა, რატომ აქამდინ არ მაჩვენე?

— რომ ვაჩვენო-მეთქი, ვიფიქრე, ვაი თუ ამის იმედით საქმეზედ მუყაითობა იმისთანა აღარ გასწიოს-მეთქი. რა ვიცი? ხორციელები ვართ.

— ეხლა მაგითი გინდა მამატყუვო განა?

— აკი გითხარ: არ დაიჯერებ-მეთქი. კაცს რაკი ერთხელ და ერთხელ ესტიბარი წაუხდებო, აღარ დაუჯერებენ. მეც ისე მომდის. შენა გგონია, გატყუებ? თუნდ ეგ ბარათი შენ მიირთვი, ორასს თუმანში გაუბარე და მე ეგ ათი თუმანიც მეყოფა, ჩემო კარგო!

— შენ მაგითი მე ვერ მომატყუებ. ეს ბარათიც მე დამრჩება, ეს ათი თუმანიცა, და შენ კი გომურის მაგიერად ხულაში დაგამწყვდევ, რომ ჯვარის-წერამდინ არ გამცე. მერე რაც გინდა ჰქენი. — ბიჭო! — დაიყვირა მოსემ.

ბიჭი მოვიდა.

— ეს ტყუილი-კნენინა წააბძანე ხულაში, ხალიჩაც მიართვი, მუთაქაც, ქვეშსაგებიც. პური და ღვინო არ მოაკლოთ. ეს კი უნდა ჰქნა, რომ გარედამ კლიტით უნდა გადაკეტო და გასაღები აქ მომართო. თუ ეს ამბავი შეუტყვია ვისმე, ვაი თქვენი ბრალი!

ბიჭი არ გაინძრა, ჯერ ტყუილი ეგონა.

— არ გეყურება შე ...შვილო! — დაუწყვილა მოსემა.

ეხლა კი იკადრა ბრძანების დაჯერება, მივიდა, წაავლო ხელი და გამოსწია საწყალ სუტ-კნენინასა, რომელიც ეხლა კი ისე მაიკუნტა, ისე მაიკუნტა, რომ მუშტის ოდენა გახდა, მაგრამ მაინც კი იმედი არ დაჰკარგა, რომ გააქარწყლებს ამ ამბავსა და მშვიდობით გადარჩება. კიდევ სიტყვა მოახერხა ეშმაკურად და უთხრა მოსესა ისე, ვითამ აქ არაფერი ამბავია:

— უი, შენ კი გენაცვალოს ჩემი თავი! ტყუილი გაჯავრება რა-რიგად გიხ-

დება! ამ სულელ ბიჭმაც დაიჯერა, ასე ჰგონია — ძართლა უბძანე. გლებ-კაცი, ვერ მიხვდა, ნუ გაუწყრები, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი!

ამისთანა ოსტატობამ კინაღამ მოსე არ გააცინა. ბიჭიც გაშტერებული შედგა. ბევრი კიდევ სხვა იოსტატა სუტ-კნეინამა, მაგრამ ვერაფერმა ველარ უშველა: ხულაში დაამწყვდიეს, შინ კი წიგნი მისწერა — ჯერ კი მოსემ გადიკითხა — რომ აქ მზითევს და საკერავებს ვუმზადებო და ოთხშაბათამდინ ნუ მომელოდებითო. ეს მისწერა, შევიდა ხულაში, დაჯდა ხალიჩაზედ და დაიწყო ტარის რთვა, რომელსაც, საცა წავიდოდა, თან წაიღებდა ხოლმე. ესე იყო, მიტამდა აქ არაფერია.

VIII

როცა დავითი შინ მივიდა, საღამო ხანი იყო. ამისი ცოლი, ელისაბედი და ლუარსაბი ეზოში ღობის ჩრდილში ისხდნენ. თვალი შეასწრო თუ არა, ლუარსაბი წამოხტა, მიეგება ძმას, ვერაფერი კი ვერა ჰკითხა, იმიტომ რომ რცხვენოდა. დავითი ცხენიდან გადმოხტა, გაისწორა მოშვებული ჩაღსაკრავი, მოვიდა, ცოლს არც კი მიემშვიდობა და წამოწვა ხალიჩაზედ.

— როგორ მოგეწონა სასძლო? — ჰკითხა ცოლმა. ლუარსაბმა ყურები აიციქვია.

— მზეთუნახავს რომ იტყვიან, ის არის, — მიუგო დავითმა, — მე იმისთანა ღამაში ქალი არ მინახავს.

ლუარსაბს გაუხარდა, ელისაბედს ეწყინა: ჩემზედ უკეთესი იქნებაო.

— მართლა, გეთაყვანე? — ჰკითხა ლუარსაბმა.

— შენ ნუ მომიკვდები, იმისთანა ქალის მნახველი არა ვარ. — ამის მერე ცოლს შეჰხედა და შურით დაუმატა: — მე რომ პატარა კიდევ მომეცადნა, სხვა რიგად წავიდოდა ჩემი საქმე.

— რა? შენ შეირთავდი თუ? — წააყვედრა გულღვარძლიანმა ცოლმა, — უი შენ თვალებს! შენთვის მეც არ ვემეტებოდი ჩემს ბედსა. მამა-ჩემი განა რომ უარზედ იდგა, შენისთანები მთხოულობდნენ!

— უარზედ იდგა, მე ვიცი, რუსთ ხელმწიფის შვილს მიგცემდა. იმისიც მაღლობელი იყავ, რომ მე გავბრიყვდი.

ესე სიტყვა-სიტყვაზედ შეჰყვნენ და ერთი კაი ლაზათიანი ჩხუბი მოუვიდათ, ასე რომ მოგეწონებოდათ. ელისაბედს იმ დღითვე შურით აევსო გული და შეიძულა ჯერ თვალით არ-ნახული რძალი.

„მალე ჩემი მტერი დაჰკნეს, მალე მე ის დავაჰკნო, — ამბობდა გულში ელისაბედი, — ამ სახლში ჩემზედ უკეთესი და ჩემზედ უფროსი არავინ არ უნდა იყოს. ჩემი ქმარი უნდა მაყვედრიდეს იმის სილამაზეს?! უი, უწინამც დღე გაჰქრობია. ასეთ ეკალს გავუყრი თვალში, რომ დღენი ვაწყევლინო!“

ელისაბედი ქორწილში არ წავიდა.

ქორწილის ღამეს დიდი ამბები მოხდა. მოვიდა სიძე დიდის მაყრიონით,

ძმაც თანა ჰყვანდა, სწორედ სამშაბათს დღეს. იმ დღეს საცოლო არ აჩვენეს, რასაკვირველია. მოსესაც შეეყარა დიდი ხალხი. უგანზრახვოდ არ იყო ეს ხალხის შეყრა მოსეს მხრით. ეხლა კი მართალი ქალი გაისტუმრეს საყდარში. როცა ყველაფერი მოამზადეს, მერე მიიპატიეს საქმროცა. როცა შევიდა ლუარსაბი საყდარში და თვალი მოჰკრა თავის საცოლოსა, ელდა ეცა. მოუბრუნდა თავის ძმას დავითს, თავაზასაც და ზრდილობასაც თავი დაანება და უთხრა:

— დავით, აკი მზეთუნახავიაო?

ხალხს სიცილი წასკდა, საწყალი პატარძალი სირცხვილით აინთო და ტირილი დაიწყო. დავითი წინ წადგა; რომ დაინახა ერთი უმსგავსო პატარძალი, მღვდელს მიუბრუნდა:

— მამაო! ჯერ სხვა იწერს ჯვარს, თუ ეს რა ამბავია?

— კნიაზი ლუარსაბ თათქარიძე და დარეჯან მოსე გძელაძის ასული იწერს ჯვარს, — მიუგო მღვდელმა.

— პატარძალი სად არის?

— აი, ესა ბძანდება.

— ლუარსაბ! — დაუძახა ძმამ დავითმა, — მოგვატყუვეს, ეგ ის არ არის, ჯვარი არ დაიწერო.

მთელი ხალხი გაოცდა. ლუარსაბი დაღონებული და უფრო გაფითრებული გამოვიდა საყდრიდან, მთელი მაყრიონი გამოჰყვა. ცხენები მოიკითხეს, უნდა წამოსულიყვნენ. ცხენები დაემალათ. შეატყობინეს მოსეს, რომ საქმრო ჯვარს არ იწერს. მოვიდა მოსე და თან მოიყვანა მრავალი ხალხი.

— კნიაზო დავით! ეს რა ამბავია? — უთხრა გაჯავრებულსავეთ მოსემ, — ქალი საყდარშია და საქმრო ეხლა დადგა უარზედ? აქამდინ სად იყავით, თუ არ გინდოდათ ჩემი ქალი? ვინ გეხვეწებოდათ? თქვენისთანა ოჯახის-შვილები მეხვეწებოდნენ, რომ არ მივეცი!

— აი, ბატონო, ქალი მანდ არის და, ვისაც გნებავდეთ, იმას მიეცით. ჩემი ძმა კი მაგის შემრთველი არ არის, — მიუგო თავგამოდებით დავითმა.

— ეხლა განა? როცა მთელმა ქვეყანამ შეიტყო, რომ ჩემს ქალს ირთავს შენი ძმა, როცა შენმა ძმამ საყდარშიაც შეიყვანა ჩემი ქალი? არა, თავზედ ლაფს არავის არ დავასხმევინებ! ან უნდა ჯვარი დაიწეროს, ან არა და აქედამ ცოცხლები ველარ წახვალთ! გაგონილა? სიძე სახლში ჩამიდგეს, ქალი საყდარში შეიყვანოს და ჯვარი აღარ დაიწეროს!..

— ის კი გაგონილა, რომ პატარძალი შეცვალონ! ეს შენი ქალი არ არის.

— ხალხო და ჯამაათო! დახე, რომ ველარა მოუგონიათ რა, იმას ამბობენ, შენი ქალი არ არისო, — დაუძახა ხალხს მოსემ.

— მაშ ვისია, თუ მაგისი არ არის! — გაიხმაურა მოსეს ხალხმა, — ჩვენ ფიცს მოგცემთ.

— არა, ბატონებო, ჩემი ძმა ჯვარს არ იწერს. თუ ძალაზედ დადგებით, არც ჩვენი ვართ ლაჩრები, — წამოსთქვა დავითმა და ხანჯალი მოიმართა.

ქალები, ვინც კი იყვნენ საყდარში, სულ აქეთ-იქით მიიფანტნენ, ჰნახეს

რომ ამათი ალაგი არ არის. პატარძალი კი და ორი ვილაც ბებერი მოსემ საყდრიდამ არ გამოაყვანინა, იმედი ჰქონდა, რომ როგორმე მოახდენდა ჯვარისწერას.

— მაშ მოსე თავადიშვილი აღარ ყოფილა, — წამოიძახა მოსემ, — თუ თქვენ ჩემი ოჯახი შეგარცხენინოთ; ჩემის ცოცხალის თავით არ ვაკადრებ ჩემს გვარს, რომ თათქარიძეებმა საყდარში ქალი გამიუპატიურონ, ჯვარი უნდა დაიწეროს.

— არ დაიწერს.

— უკანასკნელი სიტყვაა?

— უკანასკნელია.

— დავით! — უეცრად გადასხვაფერა სიტყვა მოსემ და ხმაც მოურბილა, — აქეთ მობძანდი.

დავითი გაჰყვა. იქით ორნივ გაშორებით გადგნენ. მოსემ ამოიღო ხუთი თუმანი და უთხრა ხმადაბლა დავითს:

— ეს ხუთი თუმანი, დაჩუმდი, შენ რა გინდა? შენ ხომ არ ირთავ?

დავითი დარბილდა.

— ხუთ თუმანზე ძმა როგორ გავყიდო? — უპასუხა.

— შეიდი იყოს.

— ან შეიდად.

— რვა იყოს!

— ვერც რვა თუმნად.

— მაშ რამდენი გინდა?

— ათი მაინც იყოს.

— ცხრაზედ რას იტყვი?

— არა, ათი.

— ეჰ, ჯანი გავარდეს: ათი იყოს.

ამოიღო ათი თუმანი და მისცა. დავითმა ჯიბეში ჩაიღო.

— მე კი დავჩუმდები და ჩემი ძმისა შენ იცი, — უთხრა ღიმილით დავითმა.

— ოღონდ შენ დაჩუმდი და ერთი ორიოდე კაცი თქვენი მაყრიონიდა-მაც დაიყოლიე და ლუარსაბს მე მოვუხერხებ.

— ბატონი ხარ. მაგის პირობას გაძლევ.

— მაშ ხელი დაჰკარ.

დაჰკრეს ხელი ხელს და საწყალ ლუარსაბს ძალად გადასწერეს ჯვარი იმ ღამესა. მოსემ არც დაპირებული ორასი თუმანი მისცა, იმის მაგიერ ის თამასუქი დაუბრუნა, სუტ-კნეინას რომ წაართო. ლუარსაბს არ მიჰყვანდა ცოლი, მინამ არ გამისწორდებოდა, ბოლოს ესეც რომ ვერა გახდა-რა — გარემოებას დაემორჩილა და წამოიყვანა შინ თავისი დარეჯანი.

ელისაბედი სიხარულით აღარ იყო, რომ ლუარსაბმა მზეთუნახავის მაგიერ გონჯი ცოლი მოიყვანა. „ჰი, ვენაცვალე ღმერთსა! — ეტყოდა ხოლმე ქმარს ელისაბედი, — ჰი, ვენაცვალე! — ჯერ ჩემზედ უკეთესი უნდა შეერთო და მერე

ჩემთვის ნიშნი მოეგო! ჰი, ვენაცვალე ღმერთსა!“ ბოლოს ხომ — როგორც მოგეხსენებათ — ცოლების მოწყალებით ძმებს ჩხუბი მოუვიდათ და გაიყარნენ.

IX

ჩვენმა ლუარსაბმა ესე დაიწერა ჯვარი. თუმცა ძალადობით მოხდა ესა, თუმცა მზითევშიაც მოატყუეს და მზეთუნახავის მაგიერ მახინჯი დარეჯანი შერთეს, მაგრამ — შუბლზედ ეგ მეწერაო — იფიქრა და დაემორჩილა ბედისწერასა. ბოლოს ხომ, — შენც იცი, მკითხველო, — რომ ამათ ერთმანეთი შეუყვარდათ. ამათ კი ისე ეგონათ, რომ უყვართ ერთმანეთი და სხვისა კი არ ვიცი. „ფერი ფერსაო, მაღლი ღმერთსაო“. — ნათქვამია, ფერი ფერს შეხვდა და ერთმანეთი შეიფერეს. ეს შეფერება ჩვენში ცოტასა აქვს მიღებული სიყვარულად? კარგი რამ არის ქართველი კაცი: ბედსაც და უბედობასაც თანასწორად ემორჩილება ხოლმე. არც ერთისთვის გაიხეთქს თავს და არც მეორისთვის დაიწყებს ბრძოლასა, — და არის ისე ყველგან ერთნაირად გულგრილი და შეუპოვარი. ამ გულგრილობას და შეუპოვრობას კმაყოფილებად აღიღებენ; კმაყოფილება კიდეც — ვილაცამა სთქვა — ბედნიერება არისო. ბევრჯერ უთქვამთ დარბაისელთ მოხუცებულთ ჩემთვის, რომ ახალ თაობას იმითი მაინც ვჯობივართო. რომ ჩვენ ცოტას კმაყოფილებიცა ვართო. მე კი დავჩუმებულვარ და გამიფიქრია: „კმაყოფილება კაცის მომაკვდინებელი სენია. ბედნიერია ახალი თაობა, თუ მართლა ის კმაყოფილება არა აქვს. იმედი თუა სადმე, ამაში უნდა იყოს: უმაღლონი სჯერდებიან მას, რაც არის, იმიტომაც იმათში უფრო ბევრია ბედნიერი, მაღლიანნი კი ძნელად: ამათ ყოველთვის უკეთესი უნდათ იმიტომ, რომ კარგს უფრო კარგი მოსდევს თანა, „მჯობს მჯობი არ დაეღევაო“, — ნათქვამია.

ჩვენი ცოლ-ქმარნი კი ამისთანანი არ იყვნენ: ამათ თავიანთ ცხოვრებაზედ „მჯობი“ ცხოვრება არ ეგონათ ქვეყანაზედა. ესენი კმაყოფილნი იყვნენ: ვალი ამათ არ ემართათ და გახში, დავა არავისთანა ჰქონდათ და დარაბა, მხოლოდ ერთი ჯავრი ედოთ გულშია: შვილი არა ჰყვანდათ. აი, ლუარსაბი ორმოცის წლისა და დარეჯანი ორმოცდაერთისა შესრულდა, რომ ღმერთმა მემკვიდრე არ უბოძათ. ბევრჯერ გადაფურცლა კნეინამ კარაბადინი, ბევრი რაღაც ბალახ-ბუღახი მიიერთო და ლუარსაბსაც დააღევიანა. მაგრამ ვერა ეშველათ-რა. „ტყუილად თავს რად იხეთქენ, — ამბობდა ხოლმე ამათზედ ღვარძლიანი ელისაბედი, — ტყუილად რად იხეთქენ? სოლომონ ბრძნის წიგნს რომ ჩააბუღებულვებდა ხოლმე და კუდიანობდა — ეგ იმან ჩასცხო თავშია. ღმერთმა მაგათზედ გული აიყარა, ეხლა აღარა ეშველებათ-რა“.

ჩვენი ცოლ-ქმარნი კი იმედს არა ჰკარგავდნენ. შეიტყეს, რომ ქალაქში ერთი მკითხავია, ის შეიტყობს უშვილობის მიზეზსაო. თუმცა შვილოსნობის დრო გადასვლოდათ, მაგრამ მაინც კიდეც ქალაქისაკენ კაცი აფრინეს, თან გაატანეს ერთი კარგი ბაღდადი, რომელზედაც — როგორც მოგეხსენებათ — უკითხავს მკითხავი იმას, ვინც თითონ ვერ მივა, და რომელიც, რასაკვირველია, მკითხავს დარჩება ხოლმე. სამს დღეს უკან ბიჭმა პასუხი მოუტანათ, რომა „თქვენ-

ზედ ხატია გამწყრალიო. მერე რომელი ხატი? თელეთისაო, ასე სთქვა მკითხვე-
მაო“. ეს რომ გაიგეს ცოლ-ქმართ, ერთ დროს და ერთხმად პირჯვრისწერით
წამოიძახეს:

— საიღამ სად მოგვიკითხა! დიდება სახელსა უფლისასა, — სთქვეს და ისევ
პირჯვარი გადიწერეს.

— დალახვრა ღმერთმა! საიღამ სად მოგვიკითხა! — ისევ გაიმეორა ლუარ-
საბმა.

— ხატზედ „დალახვრას“ როგორ ამბობ?

— ღმერთო, ნუ მიწყენ, ღმერთო, ნუ მიწყენ! — რამდენჯერმე პირჯვარი
გადიწერა სხაპა-სხუპით, — აი, დალახვრა ღმერთმა, დაჩვეული რომ ვარ, ისე
თავის-თავად ითქმის ხოლმე, ღმერთო, ნუ მიწყენ!

— ახლა რას იტყვი, ლუარსაბ, წავიდეთ?

— შორს რომ არის?

— რა ვუყოთ? ალბად ნება ღვთისა ეგ არის.

— მოდი, აქვე ნეკრესის ღვთისმშობელი ვილოცოთ.

— თელეთის ხატს ეწყინება: მე დავიბარეო, აქ კი არ მოვიდნენო და იქ
კი წავიდნენო, იტყვის.

— მართალია, ეწყინება. გული მოუვა. აი, მე ხომ კაცი ვარ, მეც გული
მამივიდოდა და ის ხომ ხატი ბძანდება — ვენაცვალე იმის მადლს! — უფრო გუ-
ლი არ უნდა მოუვიდეს?

— ეგ არის და.

— მაშ რა ვქნათ?

— უნდა წავიდეთ.

— შორს კი არის, თუ შენც იტყვი.

— ეხლა, თუ მივდივართ, ნულარ ამადლებ — გვიწყენს.

— მართლა, მართლა! ნუ მიწყენ, აგრემც დიდება შენსა სახელსა, ხატო
თელეთისაო! გიახლები, გიახლები და თავყანსა ვცემ სახელსა შენსა.

დაიჯერეს მკითხვეის სიტყვა: თედოს შეაბმევინეს ურემი, გადააფარეს
ფარდაგი, ერთი კარგი ცხვარი დააკრეს ურმის ბოლოს, ახსენეს ღმერთი და
ერთ მშვენიერ ზაფხულის დილას შეუდგნენ ქალაქის შარა-გზასა. ურემში ის-
ხდნენ კნეინა დარეჯანი და მისი მოახლე ლამაზისეული. ერთი ბიჭი და ლუარ-
საბი თავის წითელს ულაც ცხენზედ მჯდომი ნელ-ნელა აედევნენ უკან ფეხმძიმე
ურემსა. მეომარის თვალადობა ჰქონდა ამ-ჟამად ჩვენს უამისოდაც საყვარელს
ლუარსაბსა, თუმცა კი, როგორც ბაბბის ტომარა, ისე იდო ცხენზედა. წელზედ
ერთყა ქართული ხმალი და გრძელი ლეკური ხანჯალი, უკან წელში გაყრილი
ჰქონდა სევადიანი დამბაჩა. შავი შალის ჩოხა ეცვა, იმისი კალთები ვაჟკაცუ-
რად ამოტარებული ჰქონდა ჩოხის ჯიბეებშია. შარვალში იჯდა, შარვლის ტო-
ტები ჩაეკეცნა მაღალყელიან ყარაბაღულ თეთრ ჩექმებში, წვივებზედ პტყელი
ჩაღსაკრავი, გრძელფოჩებიანი, სირაჯსავით შემოეკრა. თავზედ ეხურა ლურჯი

ყალბუხის ქუდი — კახურად ჩატეხილი და შუბლთან შიგ შეკეცილი — რადგანაც ცხელოდა, — ერთის სიტყვით, ხმლის პირი, ზედწამოცმულ ვაშლით, რომ ამოღებული სჭეროდა, თავიდან ფეხამდინ ორშაბათის ყვინი იქნებოდა.

ამ ყოფით ავიდნენ თელეთში მესხეთე დღეს, ილოცეს და მეორე დღესვე დაბრუნდნენ. ქალაქს რომ ჩამოუარეს და შეუდგნენ კახეთის გზასა, კნეინა დარეჯანმა შეაქცია ზურგი კოფასა, წამოიჩოქა და გამოჰხედა ქალაქსა. ლუარსაბს ურემში ეძინა. ისიც გააღვიძა.

— ლუარსაბ, ერთი შეხედე, რა ამბავია. ამოდენა ქვეყანა გაგონილა, რომ აქ არის! დიდება შენდა, ღმერთო! სულ ქვითკირის შენობა უნდა იყოს.

კნეინას ქალაქი ჯერ არ ენახა.

— მაშ არა და წნული იქნება.

— ერთი შეხედე და, რამდენი საყდრებია!..

— ვიცი. განა არა ეყოფილვარ?

— პირველად რომ ჩაგიყვანეს, კენჭები არ ჩაგაყლაპეს? *

— როგორ არა? სამი ასეთი კენჭი ჩავეყლაპე, რომ ძლივს მოვიწვლე.

— აღარ დაგცადა ქალაქმა?

— არა, რალას დამცდიდა, რომ კენჭებ-ჩაყლაპული ვიყავ? რომ არ ჩამეყლაპა, მაშინ სხვა იქნებოდა.

— ეგ ხომ აგრეა. კაი სანახავი კი უნდა იყოს!

— კარგი როგორ არ არის, მთელი მილეთის ხალხი სულ მანდ დაწანწალებს: თათარი, ყიზილბაში, ურია, ოსი, სომეხი, რუსები ხომ რალა, ბუზსავით ირევიან.

— მართალია, რომ აქ კაცს თავს მოსჭრიანო და მერე ისევ გააცოცხლებენო?

— მართალია, მაშ? ეგ კიდევ რა! რალაც მოუგონიათო, ფიცრებს თავისთავად ხერხავსო.

— ეხლა ეგა სთქვი.

— თავი არ მამიკვდება.

— როგორ? ისე თავის-თავად?

— თავის-თავად.

— არც კაცია, არც ადამიანი?

— არა.

— მაშ ხერხი ვის უჭირავს?

— ეშმაკს და ქაჯს, ღმერთმა ნუ იცის რუსების თავი!

— რუსების მოგონილია განა ეგა?

— მაშ არა და შენის მაზლის დავითისაა!

— დიდება შენდა, ღმერთო! თვალთმაქცობას რომ პთამაშობენ, ისიც გინახავს?

* ჩვენში ბევრსა სწამს, რომ თუ ვინც პირველად ქალაქში ჩადის და კენჭს არ ჩაყლაპავს, ქალაქი დასცდისო. მეც, ამის დამწერს, გადამაყლაპეს ერთს ღროს.

— აბა რომელი?
 — აი, გაჰენებულ ცხენზედ რომ კაცი დადგება, იმ კაცზედ კიდევ კაცი, იმაზედ კიდევ კაცი და კიდევ და კიდევ.
 — ეგ რა არის? მე კი არ დავდგებოდი ხოლმე გაჰენებულ ცხენზედ ჩემ პატარა ბიჭობაში!.. — დაიკვება ლუარსაბმა.
 — აი, შენმა მზემ! შენ კი იქნებოდი, რომ დამდგარიყავ.
 — ღმერთმა იცის! ეხლა ჯანი აღარ მამდევს და სიმარდე, თორემ ეხლა გიჩვენებდი.
 — ნუ იკვებ. ხომ ვიცი, ჩემო კარგო, რაცა ხარ.
 — განა კვეხნისთვის ვამბობ? მე იმისთვის ვთქვი, რომ ეგ რა თვალთმაქცობაა-მეთქი. მაგაზედ უფრო ბევრი ასეთია, რომ...
 — მაინც?
 — რა ვიცი, რამდენი რამ არის.
 — სთქვი რაღა, მეც ვიცოდე.
 — ბევრია.
 — მაინც?
 — რა ვიცი, რამდენი რაღაცაებია...
 — მაინც?
 — ეჰ, ვინ მოსთვლის? ბევრია, ნეტავი შენ! რა-რიგად ჩამოცხა! უჰ!
 რომ არ იცოდა რა ეთქვა ჩვენ უბოროტო ლუარსაბსა, სიტყვა გადაასხვაფერა. მოიხადა ყალმუხის ქუდი, შებლიდან და სახიდან იმითი ჩამოიწმინდა ოფლი. მერე გააკეთებინა ჩიბუხი და ჩიბუხის წვევაში ისევ ხვრინვა ამოუშვა, მერე ასეთი, რომ რამდენიმე დღის უძილო ეგონებოდა კაცსა.

X

მეხუთე დღეს შინ მშვიდობით მოვიდნენ ჩვენი ბედნიერი ცოლ-ქმარნი, თან მოჰყვან, რასაკვირველია, იმედი, რომ შვილი გაუჩნდებათ. მაგრამ გავიდა სამი თვე — ყმაწვილმა მუცელში არ გაიჩუჩუნა, გავიდა ექვსი თვე — კაბა არ დაუვიწროვდა დარეჯანსა. გავიდა ცხრა თვეც და დარეჯანს მუცელი არ ასტკივდა. დარეჯანი მაინც იმედს არა ჰკარგავდა: ამდენი სხვა-და-სხვა ფერის და სხვა-და-სხვა ნაირად შელოცვილი ქვები შეიბა და კაბის უბეზედ დაიკერა, რომ მაროლა იმედი უნდა ჰქონოდა, და ჰქონდა კიდევ. თუ აქამდინ არ ეყოლა, ის იმიტომ, რომ ლუარსაბმა ხატს დაამუნათა და წააყვედრა — „შორს არისო“. თორემ ეს დამუნათება და წაყვედრება არა ყოფილიყო, ეხლა შვილი ეჯდებოდა დარეჯანს კალთაში. ლუარსაბი ავ გუნებაზედ იყო. ეგ არაფერია, რომ შვილი არ უჩნდებოდა და ხატმა მოატყუვა: დაიბარა და არ მისცა კი შვილი; ამის ჯავრი ის იყო, რომ დავითს, ამის ძმასა, უთქვამს: „ის ოხერი, როდის იქნება ჩაძალდეს, რომ იმის მამულებზედ ვინავარდო“. ესა ჰკლავდა ლუარსაბსა, თორემ შვილის უყოლობა ამისთვის კიდევ დიდი უბედურება არ იყო.

ერთხელ ესე დადონებული აქეთ ტახტზედ გულდადმა იწვა ლუარსაბი, იქით ტახტზედ კიდევ კნეინა დარეჯანი წინდასა ჰქსოვდა. ძალიან ცუდს გუნებაზედ იყო. ხმაგაკმენდილი ჰერს გაუშტერა თვალი და ჰფიქრობდა, იმაზედ ჰფიქრობდა, როგორ მოახერხოს, რომ შვილი გაუჩნდეს. — „განა შვილი იმისათვის მინდა, რომ მართლა შვილი მყვანდეს? — ამბობდა თავის-თავად, — შენც არ მამიკვდე! დავითის გამოჯავრებით მინდა, ის არ მინდა ჩემს მამულებზედ გავახარო. იმისი ჯავრი არ მინდა შევირჩინო, თორემ ეს ჯაბრი რომ არ იყოს, ძალიანაც არ ვინაღვლიდი, რომ შვილი არა მყავს. ცოტანი არიან უშვილონი განა? მეც იმათში ვიქნებოდი. დავითი არ მინდა გავახარო, დავითი!“

ეს რომა სთქვა თავის-თავად, გადმობრუნდა დარეჯანისაკენ დაღონებული და მწუხარე ხმით უთხრა:

— ეხლა დავითს უნდა შერჩეს ის სიტყვები!.. უნდა ჩვენს მამულ-დედულზედ გავახაროთ!.. დარეჯან! შენი ჭირიმე, თუ გიყვარდე, თუ გიყვარდე, აი! ერთი ვაჟიშვილი ჰშობე, დავითის გამოჯავრებით მაინცა ჰშობე, რომ სხვა არა იყოს-რა. ოღონდ იმისი ჯავრი კი ამომაყრევინე და მერე თუნდა მამკალ. შენი ჭირიმე, შენი დედაკაცობის ჭირიმე! თუ გიყვარდე, აი!

— ვშობამ, შენ ნუ მოუყვდები ჩემს თავს, ვშობამ, თუ აგრეა! — უპასუხა კნეინამ ისე, ასე გგონია მართლა ამის ხელში იყოს შვილის შობა. — წუხელის სიზმარში ერთმა მოხუცებულმა კაცმა — ფეხებამდინ უმტვერო ქალღვრივით წვერი ჰქონდა — ერთი წამალი დამალევინა და მითხრა: გამრავლდი, ვითარცა იაკობო! მე მაშინვე მუხლზედ ვემთხვივე, შენ მაგიერადაც ვემთხვივე.

— მართლა? — წამოიძახა იმედმოცემულმა ლუარსაბმა, — ისე თვალითა ნახე?

— აი, როგორც შენა გხედავ.

— შენი ჭირიმე!.. მაშ იმეღია, დარეჯან-ჯან!

— მაშ ქა!

— ჰო, შენ გეთაყვანე, შენა! — დაიჯერა და გაიღიმა ლუარსაბმა, — როგორ გითხრა?

— გამრავლდიო, ვითარცა იაკობ.

— იაკობი ვინ იყო?

დარეჯანმა არ იცოდა, ვინ იყო. ისე კი გაეგო, მგონი — წირვა-ლოცვაზედ, იაკობის სახელი, და ვინ იყო, რა იყო, როდის იყო — ამაების არა იცოდა-რა. მაგრამ არ-ცოდნა ითაკილა, ისევ რაღაცა მოჭორება ირჩივა „არ ვიცის“ თქმასა, როგორც ამ-გვარ შემთხვევაში ყველა ქართველმა იცის ხოლმე.

— ვინ იყო? — იკითხა დარეჯანმა, — წირვა-ლოცვაზედ მაინც არ გაგიგია?.. აბრაამის მძახლის განაყოფის შვილი იყო.

— ეხლა, გამრავლდიო, ვითარცა იაკობ, მითამ რაო?

— მითამ ისაო, რომ გამრავლდიო, — აუხსნა დარეჯანმა.

— აი, ვენაცვალე იმის ენას! მაშ იმეღია?

— კიდევ! ნუ იცი შენ ეგ, ნუ! ნუ ხარ უჯერო, ცოდვაა.

— აღარ ვიქნები, აღარ, ოღონდ შენ შვილი ჰშობე, თუნდა ენასაც მოვიკ-
ვნეტ, ოღონდ კი დავითს ნუ გაახარებ.

— ღმერთია მოწყალე! გეუბნები, არ გავახარებ-მეთქი.

— ახ, ნეტავი კი მართლა ჰშობო და.

— კიდეც! ნუ ხარ უჯათი, წმინდა კაცის სიტყვაზედ როგორ ხარ უჯე-
რო, რა დაგემართა?!

— აი, დალაზვრა ღმერთმა! ჩემ-თავად გულში უნდა მეთქვა — ღმერთმან
იცის — და აკი კიდეც წამომცდა. ახ, ნეტ...

— კიდეც!

— ფუი, დალაზვრა ღმერთმა! კინალამ კიდეც არ წამცდა!.. ეხლა, მეტად
რომ მინდა, იმიტომ, თორემ... ეჰ, გადავბრუნდები, დავიძინებ, თორემ, მე რომ
ვიცი ჩემის ენის ამბავი, ერთს კიდეც წამომაროშვინებს რასმეს და ღმერთი
მიწყენს.

— თელეთისა არ იყოს! იმდენი ამუნათე, იმდენი იძახე — შორს არისო,
რომ გაგვიწყრა და, აი, დღესაც შვილი არა გვყავს.

— მერე აკი მაშინვე შევეხვეწე, ნუ გაჯავრდები-მეთქი. რატომ არ მაპა-
ტივა! რა ვუყოთ, რომ „შორს არის“-მეთქი ერთხელ წამომცდა? ერთი ალილო
მღვდელსაც შესცდებო.

— კარგი, კარგი! რაც იყო, იყო; ეხლა მაინც არ აწყენინო.

— მაშ დავიძინებ.

— შენი ნებაა.

ლუარსაბი გადატრიალდა და პატარა ხანს უკან ერთი მადლიანი თავისებუ-
რი ხვრინვა ამოუშვა.

ნეტავი არ დაეძინა. ძილში საშინელი სიზმარი ჰნახა. ჰნახა, რომ დავითი
სიხარულით აღარ არის, რომ ამას შვილი არ უჩნდება; დადის ყველგან და სულ
იმას იძახის: ის ოხერი როდის იქნება ჩაძლდეს, რომ იმის მამულებზედ
ვინავარდოო. სტკივა გული ლუარსაბსა, ჯავრი მოსდის, გული ყელში მოებ-
ჯინა. რა ჰქნას? — „ღმერთო! — ამბობს სიზმარში გულნატკენად ლუარსაბი,—
რა დაგიშავე, შე დალოცვილო, რომ შვილს არ მაძლევ? მიბძანე და აკი გაიხელ
თელეთს სალოცავად, თორმეტ-აბაზიანი ცხვარი დაგიკალ, ორი აბაზის წმინდა
სანთელი აგინეთ. სხვა რა ვქნა? წირვა-ლოცვას უამისოდაც არ ვაკლდებოდი,
მარხვა მე არ გამიტეხია, ყოველ წელიწადს წმინდა ზიარება მიმიღია და აღსა-
რება მითქვამს. აბა ჩვენ მღვდელსა ჰკითხე, თუ მე ცოდვა მიქნია რამე. დავი-
თის ლუკმად უნდა გამხადო?! რაც იმას ქვეყანაზედ ცოდვა ჩაუდენია, ვინ მოს-
თვლის? შარშან ივანე ნათლისმცემლის თავის მოკვეთის დღეს ხორცი უჭამია.
პურის ნატეხს რომ მიწაზედ ჰხედავს, არ აიღებს და არ ემთხვევა, იქნება ფე-
ხიც დაადგას და გასრისოს კიდეცა. უკურობველ ყურძენსა სჭამს, ფერისცვა-
ლობამდის არ მოიცდის ხოლმე, აღდგომა-დღეს მღვდელს არ მოუცდის — რომ
სუფრა უკურობოს, ისე მივარდება ხორციელს — როგორც დათვი, ამისთანა
მსუნავია. ზიარებით კი ეზიარება ხოლმე, მაგრამ რა გამოვიდა? სამი დღე ემზა-

დება, მარტო სამი დღე. აბა, ეს რა ზიარებაა! ეს ყველა იცი — შე დალოცვილო ღმერთო — და მაინც კიდევ იმისაკენა ხარ! დაილოცა შენი სამართალი! ჰო, მართლა, ერთი კიდევ დამავიწყდა: ერთი მწევარი ჰყავს, თავის თევზში აჭმევს ხოლმე. ქრისტიანი კაცი კია! მე ხომ ამისთანას არაფერსა ვცოდავ, რად მიწყრები? მერცხალი გინდა, იმას დასძლევს ხოლმე, * ოფოფი გინდა, იმას დასძლევს, გუგული, კვიცი — რაც გინდა, ყველაფერი ბოროტი იმაშია. მე კი — ღმერთო, ხომ შენ იცი — არაფერს არ დავუძლევია, რად მიწყრები? იმისთვის, რომ თელეთში წასვლაზედ ჰოჭმანობა დავიწყე? აკი მაშინვე მოვინანიე!..“

ეგრე უჩიოდა ღმერთს ლუარსაბი. მერე ჰნახა, რომ მითამ ღმერთმა მიიღო ეს ჩივილი საბუთად და გული მოიბრუნა ლუარსაბისაკენ, აი, მითამ რვა თვეც არის, რაც დარეჯანი ორსულია. ერთი თვეც, ერთად-ერთი, და ლუარსაბს შვილი ეყოლება და დავითს თვალი დაუდგება. უხარიან სიზმარში ლუარსაბსა, რომ ამის ჩივილმა გასჭრა, სიხარულით ფეხზედ ველარა დგება. დავით და იმისი ცოლი ჯავრით აღარ არიან. ლუარსაბს ისე შვილი არ უხარიან, როგორც ისა, რომ დავითი და ელისაბედი ჯავრით აღარ არიან. ორი კვირაც მითამ გავიდა, აი, ორი კვირა კიდევ და დარეჯანი დაწვება. უხარიან, უხარიან ლუარსაბს, მაგრამ! — აი, უბედურობა — ლუარსაბი უეცრად ავადა ჰნდება და ძალიანაც ჰნდება, ასე რომ მითამ მოკვდა კიდეცა. მაგრამ ისე კი მოკვდა, რომ ყველაფერსა ჰგრძნობს. ესმის, რომ დარეჯანი საშინელის ხმითა სტირის და სოფლის მოტირალე დედა-კაცები მწუხარე ბანს აძლევენ. ესმის, რომ იქით, სადღაც კუთხეში, დავითი და ელისაბედი იცინიან, ჰბტიან და ლუარსაბის ავეჯეულობა თავის სახლში გადააქეთ. ლუარსაბს სისხლი ყელში მოსდის, უნდა წამოდგეს, მაგრამ იცის რომ მკვდარია და იმიტომ არა დგება. — „ხვალ მამულებს ჩავიბარებო,“ — იძახის ხმა-მაღლა დავითი. ლუარსაბი იწურება ამ სიტყვებზედა, იტანჯება, უნდა სთქვას — რომ „ნუ მისცემთო, დარეჯანი ორსულად არის, შვილი ეყოლებაო“, მაგრამ იცის, რომ მკვდარია და არას ამბობს. საშინელ მდგომარეობაშია საწყალი, ცოცხალ-მკვდარი ლუარსაბი. რა ჰქნას აბა მკვდარმა? — „ვაი, რა დროს მოვკვდი!.. როცა ღმერთმა შვილის მოცემა ინება, მაშინ! — ამბობს სიზმარში თავის-თავად ლუარსაბი, — ახ, ნეტავი ეხლა კი გავცოცხლდე და!..“

მაგრამ სად არის გაცოცხლება? აი, კუბოც მოიტანეს, აი, ჩაასვენეს კიდეცა და კუბოში ჩადებული და მორთული დაასვენეს ტახტზედა. მესამე დღეს მღვდლებიც მოვიდნენ, ასწიეს კუბო და წაიღეს გალობითა და ტირილითა. ამ გალობაში და ტირილში დავითისა და იმის ცოლის მხიარული სიმღერა ესმის ლუარსაბსა. ესმის ეს ყველაფერი, ჰგრძნობს რომ ანდერძიც აუგეს და სასაფლაოზედაც წაიღეს, უნდა სთქვას: „ნუ დამმარხავთო“, მაგრამ იცის მკვდა-

* არის ამისთანა ამოთმორწმუნება ჩვენში, რომ თუ ღვინო დალეული არ შეხვდა პირველად მერცხალს, მერცხალი დაგძლევს. კვიცი რომ დაინახო, მაშინვე ქვაზედ უნდა შედგე, თორემ დაძლეული იქნები, ოფოფს თავდავარცხნილი უნდა დახვდე და სხვა. ლუარსაბს, როგორც ათასს სხვას, ეს დაძლევა ცოლვა ჰგონია, ამიტომაც ეგრე გულმოდგინედ დავითს ღმერთთან აბეზღებს.

რია და არას ამბობს. აი, მიწაში ჩაუშვეს საწყალი ლუარსაბი, ესმის, რომ საფლავის პირზედ დავითი სდგას და ეუბნება დიანბეგს: ხვალ მამულები უნდა ჩამაბაროვო. ელისაბედი კი უჯავრდება: რას ჰბოდავ? სახვალიოდ რად იხდი საქმესა, განა დღეს კი ვერ ჩაიბარებ? ლუარსაბს ეს ყველაფერი ესმის, ჰხენეშის, ჰწვალობს, იტანჯება, ცივ ოფლს ასხამს, ჰკანკალებს, თრთის ცალკე შიშისაგან, ცალკე ჯავრისაგან, რომ დავითსა რჩება ბურთი და მოედანი. — „ახ! ნეტავი კი ეხლა გავცოცხლდე და!“ — იძახის გულში ლუარსაბი.

მაგრამ სად არის გაცოცხლება? აი, მიწაც მოაყარეს, ჯერ მუჭა-მუჭად მიწა ცვივა და კუბოს ფიცრებზედ რახა-რუხი გააქვს, მერე შეატყო, რომ ნიჩბებითაც დაუწყეს მიწის ყრა. ლუარსაბს უღონდება გული, სული ეხუთება, ჰაერი დაეხშო და, აი, ერთი წუთიც და გათავდება კიდეცა. მაგრამ ვინ არის მეშველი? ესმის, რომ ხალხის ხმაურობა თან-და-თან მისწყდა, ყველანი წავიდნენ და მარტო ლუარსაბი საფლავში დააგდეს დაფლული. გულმა ტეხა დაუწყო, რომ დარეჯანმაც კი — ამის საყვარელმა დარეჯანმაც კი — სხვებსაგვით თავი დაანება და ამასთან არ დაიმარხა. ლუარსაბს გული ამოუჟდა, დაიწყო ტირილი: „ეგ იმედი მქონდა იმისაგან!“ ამბობს თავის გულში: „დამაცა, შენც საიქიოს არ მოხვალ, იქ მოგაგონებ“. ამ ლაპარაკში რომ არის, საფლავზედ ფერხულის ხმა შემოესმა, ხმა გაიკმინდა, ყური დაუვდო. მოესმა, რომ დავითი და ელისაბედი ფერხულში ჩაბმულან და ჯერ კიდევ სველ საფლავზედ ფერხულსაც უვლიან. „ჩაძაღლდი, განა?“ — უყვირიან ზემოდამ. ეხლა კი გული აენთო; ერთი საშინლად გაინძრა, უნდოდა ისე წამოწეულიყო, რომ კუბოს თავი და მიწა აეგლიჯნა, საფლავიდან ამოსულიყო, ამათთვის ერთი ყოფა დაეწია და თავზედ ლაფი დაესხა. ამ ტრიალში და ვაი-ვაგლახში რომ არის, ერთი იხტუნა, მითამ საფლავიდან ამოხტომა უნდა, და ტახტიდან ძირს აგურებზედ კი ბრავგანი მოიღო. მაშინ კი თვალები დააჭყიტა, ჯერ კიდევ სიზმრის შიშის-ზარი ისევ უბზუოდა თავში, ასე რომ სულელსაგვით გაშტერებული და ფილაქანზედ გაშოტილი პირლია დარჩა. სასაცილო რამ იყო. ისე დაიკარგა, ისე გაფითრებული და ცივ ოფლში იყო, რომ დიდხანს გონზედ ვეღარ მოვიდა და არამც თუ წამოდგომა მოაგონდა, არც კი გაინძრა. ისეთი შეშინებული იყო, რომ სიკვდილის ფერი ედო ოფლიან სახეზედა. ამის დაცემაზედ ოთახი, რასაკვირველია, შეინძრა. დარეჯანს თურმე — იქით, მეორე ტახტზედ — ჩასძინებოდა და ოთახის ზანზარზედ ამასაც გამოეღვიძა. ამან, — რადგანაც ჯერ არ იცოდა ლუარსაბი რა ყოფაშია, — ჯერ წამოიძახა, — ლუარსაბ! გაიგე? მიწისძვრა იყო.

ლუარსაბი ჯერ კიდევ სიზმრის ამბავში იყო და ხმა არ გასცა, დარეჯანი წამოჯდა და მხოლოდ მაშინ დაინახა, რომ ლუარსაბი გაფითრებული აგურებზედ უძრავად ჰგდია და სულელსაგვით დაუჭყეტია უგუნური თვალები. დარეჯანს ფერი ეცვალა.

— უი შენს დარეჯანსა! ეს რა დაგმართვია, შენ გეთაყვანოს ჩემი ცოცხალი თავი!

ლუარსაბმა ვერც ეს დარეჯანის ნათქვამი გაიგო. სიზმარმა ისეთი თავ-

ბრუ დაასხა, რომ შიში ჯერ გამონელებული არა ჰქონდა და ეს ამბავი სიზმრის გაგრძელება ეგონა, იმიტომ ჯერ არც-არა ესმოდა-რა და ვერცა-რასა ჰხედავდა, თუმცა თვალები კი ეჭყიტა. დიად, ჯერ ისევ სიზმარი ეგონა, მხოლოდ ის აოცებდა, რომ „აკი დამმარხესო და მგონი მე ჩემს ოთახში ვარ ეხლაო. ეს როგორ მოჰხდაო?“

ამის ფიქრში დაიფანტა ამისი გონება. ამიტომაც პასუხის მაგიერად თავისი შიშნაჭამი თვალები გიჟსავით შეაჭყიტა დარეჯანსა, თითქო ჰხედავს კიდევცაო და არც იჯერებსო, რომ იმის წინ დარეჯანია. დარეჯანს ელდა ეცა, ხომ არ გაგიჟდაო. მაშინვე ტახტიდამ ჩამოფრინდა და მივარდა გაშოტვილს ლუარსაბს.

— რა დაგეშართა, შენი ჭირიმე, შენი! ხმა ამოიღე, გეთაყვანე, თორემ ლამის მე ჩემი დამემართოს.

— დამაცა!.. — გაუქნივა თანაც ხელი ლუარსაბმა, მითამ მამშორდო, — მინდა მოვიგონო.

ესა სთქვა, ხმა გაიკმინდა, მაინც არ წამოდგა და თვალეზღაპრულმა და პირდაღებულმა დაიწყო ფიქრი, რომ მოიგონოს ის, რაც დაემართა. ისე უეცრად და ამ ყოფით გამოღვიძებულს სიზმრის ამბავი ცოტადა დაახსოვდა და ის უნდა მოეგონა.

— შენ გენაცვალე! — მიემუღარა დარეჯანი, — ჩქარა მიიხარ, თორემ შიშისაგან ლამის გავთავდე.

ლუარსაბმა ყური არ ათხოვა და სიზმრის ფიქრში წასულმა თავის-თავად ხმამალა ლაპარაკი დაიწყო:

— მე მოგვკდი. დარეჯანი ჯერ კი ტიროდა და მერე, როცა დამმარხეს და ყველამ თავი დამანება, დარეჯანმაც მიღალატა. ეგ იმედი მქონდა იმისაგან? თავი დამანება და ჩემთან არ დაიმარხა!.. აკი უყვარდი! დამაცალოს!.. ის სულ-ძალდი დავითი!.. ის ქოფაკი ჩემი რძალი!.. ფერხული დააბეს განა, დამაცადონ!.. აი, მკვდარი არა ვყოფილიყავ, მე ვუჩვენებდი იმათ!.. მაგრამ რა მექნა, რომ მკვდარი ვიყავი!..

ბევრს რალაცეების ბოდვას მოჰყვა ჩვენი ლუარსაბი. დარეჯანი კი გაფითრებული ყურს უგდებდა, არ ესმოდა რას ჰლაპარაკობს.

— შენი ჭირიმე, ლუარსაბ! — უთხრა კანკალით დარეჯანმა, — სიზმარში ხარ, თუ ცხადივ? მიიხარ, თორემ შენს მაყურებელს სული დამელია.

— ეხლა განა? მაშინ რატომ არ დაგელია, როცა მიწა მომყარე და შარტოკა ჩამფალი შავ მიწაშია?

— რას ამბობ, შენი ჭირიმე, რასა? ერთი შემეტყობინე.

— რა უნდა შეგატყობინო? ცარიელი ტირილით რა გამოვიდა, უნდა თან ჩამამყოლოდი. არა გრცხვენიან, პირში როგორღა მიყურებ?

— უი, თვალები ეხლა დამდგომია, თვალები! — შეჰჭყივლა დარეჯანმა და მაშინვე გამოვიდა მოაჯირზედ, რომ ბიჭებს დაუძახოს, რადგანაც გული დააჯერა, რომ ლუარსაბისათვის ეშმაკს ძილში თავში ჩაუკრამს და ჰკვიდამ შეუშლია. ის კი არა თუ, ლუარსაბი ჯერ კიდევ სიზმრის ამბავშია.

— მიშველეთ, მიშველეთ!

ჰყვიროდა დარეჯანი მოაჯირიდან თავში ცემით თავმოხდილი და გაწეწილი.

— მიშველეთ! უი ამ დღის მნახველსა, შე ქოფაკო დარეჯანო!

ჰყვიროდა კნეინა და იცემდა თავში, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა. ლუარსაბი ამ ყვირილზედ სრულიად გამოფხიზლდა. წამოხტა აგურებიდან და ისე გაღელვებული გავარდა, რომ შეიტყოს, რა დამართვია დარეჯანსა. დარეჯანმა დაინახა თუ არა ლუარსაბი, ეგონა — მე გამომიღგაო, იშვირა ფეხი და ეცა კიბეს. კიბეზედ ფეხი გაუსხლტა და ისე რახა-რუხით ჩავგორდა ძირამდინა. ამ კივინაზედ და ვაი-ვაგლახზედ ბიჭები მოგროვდნენ.

— დაიჭირეთ, დააბით! — წივოდა გვერდებდალევწილი დარეჯანი, — დაიჭირეთ, თორემ დაგვჭამს, ვაი, შე ქოფაკო თავო! ამ დღესაც შეესწარ, რომ ქმარი გაგიგიჟდა!

ჰწიოდა საწყალი კნეინა და იცემდა ძალზედ თავში, თითქო იმისი ბრალი იყოს ლუარსაბის გაგიჟება. ლუარსაბი გაოცდა, ეს ამბავი რომ ჰნახა, სრულიად გაშრა. ეხლა ამას ეგონა, რომ ცოლი გაუგიჟდა და დაიწყო საწყალმა ტირილი: გულჩვილი იყო.

— რა გაყვირებს, ადამიანო, — გადასძახა ხმამოგდომით და ნალვლიანად დარეჯანსა, სრულიად გონებაზედ მოსულმა და დამშვიდებულმა, — ვინ გაგიჟდა, შენი სულისა, შენი! მე ჩემ გონებაზედა ვარ.

დარეჯანმა შემოჰხედა, დაინახა, რომ ლუარსაბი ისევ ის ლუარსაბია, არც გიჟი, არც ჰკვიანი, არც ფლავი, არც ჩლავი; მაგრამ მაინც კიდევ ჯერ ეჭვში იყო. გიჟმა იცის ხანდისხან დაჰკვიანებაო, გაიფიქრა გულში.

— აბა სწორედ შემომხედე, — დაუძახა ქვევიდან დარეჯანმა და თავლები შემოაჭყიტა.

— აჰა, შენი სულისა! — სთქვა და შეჰხედა ლუარსაბმა.

— წელან რას ჰლაპარაკობდი?

— აბა როდის, შენი ჭირიმე!

— აი, აგურებზედ რომ იწეკი.

— სიზმარი ვნახე და იმას ვიგონებდი.

— მაშ აგურებზედ რად იყავი გამოტყუილი?

— ცუდი სიზმარი ვნახე: მმარხავდნენ მითამ და საფლავიდან ამოხტომა მინდოდა და ძირს კი დავეცი.

— მართლა, შენ გენაცვალე! — შემოჰხარა დარეჯანმა, — ვუი, შერცხვენილო თავო! მე კი ქვეყანა შეეყარე, ქმარი გამიგიჟდა-მეთქი.

დარეჯანი ამოვიდა მაღლა ლუარსაბთან და მაშინვე შემოსცინა. ლუარსაბმაც კბილები დაუკრიჭა.

— მართლა გიჟი გეგონე, შენი სულისა? — ჰკითხა ლუარსაბმა.

— მართლა მეგონე, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი.

— არ, დალახვრა ღმერთმა, მე კიდევ შენ მეგონე გიჟი. მადლობა ღმერთსა, ორივე კარგადა ვართ. კიბეზედ რომ ჩავგორდი?

— რა მიშავს? მე, რაკი შენ შენს გონებაზედ გხედავ, ყველაფერი დამავიწყდა.

— მეც ისე ვარ.

— უი, შენი ჭირიმე, შენი! რომ მართლა გაგიჟებულიყავ, რა მამივიდოდა? — უთხრა ესა დარეჯანმა და სიხარულით ატაცებულმა, რომ ლუარსაბი თავის ჭკვაზედ არის, ლოყაზედ უჩქმიტა:

ლუარსაბს იამა და, რომ უკან არ ჩამოიჩქეს ალერსშია, თითონაც უჩქმიტა და ზედ ტკბილის ხმით და ღიმილით „ჰი!“ დაატანა. ესე მოხდა ეს ამბავი.

XI

ლუარსაბმა ეს სიზმარი თავიდან ბოლომდინ, როგორც იყო, ისე უამბო. დარეჯანმა ისე ახსნა ეს სიზმარი, რომ სწორედ ცხრა თვეს უკან შვილი უნდა ეყოლოს.

— აბა, როგორ? — ჰკითხა ლუარსაბმა.

— ხომ სტიროდი სიზმარშია? — ეხლა დარეჯანმა ჰკითხა.

— ვტიროდი.

— მეც ხომ ვტიროდი?

— შენცა სტიროდი.

— ტირილი კიდევ სიხარულის ნიშანია. მე და შენ სიხარული სხვა რა გვექნება, თუ არ შვილის ყოლა? მაშ შვილი გვეყოლება და ჩვენი სიხარულიც ისე აგვიხდება.

— მართლა, ტირილი ხომ სიხარულის ნიშანია. უთუოდ ეგრე აგვიხდება. აი, ვენაცვალე სულში იმ სიზმარსა! თვალი არ დაუდგება დავითსა! აბა, ფერხულს მაშინ ჩამოუვლის, აი! ღმერთო, შენ იცი ეხლა.

ამ დროს ლამაზისეულმა კარი შემოაღო და გახარებული შემოვარდა ოთახში.

— ქალბატონო, ქალბატონო! — წამოიძახა გოგომა, — ჩამჩიაშვილს რომ ძალმა შვილი დაუცოფა, იმისთვის ერთი აქიმი დედაკაცი მოუყვანიათ, იმ დედაკაცმა თურმე მკითხაობაც იცისო. ხომ არა გნებავთ აკითხვინოთ? რაც კაცს გულში აქვს და შუბლზედ აწერია, ყველაფერს თურმე მაშინვე შეიტყობს.

— შენს პირს შაქარი, ჩემო ლამაზისეულო, შენს პირს შაქარი, — წამოიძახა გახარებულმა დარეჯანმა, — წადი და ეხლავ აქ მოიყვანე, ფულს გაჩუქებენ-თქო.

გოგო გამოტრიალდა და გაიქცა.

— დარეჯან, შენი ჭირიმე, დარეჯან! სიზმარი ცხადდება! — შეჰყვირა ღრეჯით გახარებულმა ლუარსაბმა, — ვა! მეტი რალა გინდა! ღმერთმა თავისთავად მკითხავი კარზედ მოგაყენა. ეს რის ნიშანია?

— მაშ, ქა, რომ გეუბნებოდი და არ მიჯერებდი, მაშ რის იმედით გეუბნებოდი, რომ შვილი მეყოლება-მეთქი? მე რათა ხანია გული მითხრობდა.

— შეც დიდი ხანია გული მითხრობდა, თურმე ეს ამბავი იყო. აბა, ეხლა დაუდგება თვალი დავითსა, აი!

• •

— რა ნაღველი აქვთ იმისთანა, რომ ავადმყოფს თავი დამანებებინეს და აგრე საჩქაროდ მიბარებენ? — ჰკითხავდა ლამაზისეულს გზა-და-გზა ერთი ტანში მოხრილი, პატარა, მოკუნტული, დაღმეჭილი ბებერი დედაკაცი.

— რა ვიცი? ხომ იცი, რომ უშვილონი არიან...

— ეგ ხომ მე უშენოდაც ვიცი, რომ შვილი არა ჰყავთ, — გააწყვეტინა სიტყვა ოსტატურად გამოქნილმა და ცბიერმა მკითხველმა.

სულელს ლამაზისეულს გაუკვირდა: საიღამ იცისო!

— მაშ ქალაქში რომ მკითხავს აკითხვინეს და ეთქო, თელეთი ილოცვთო, ისიც გეცოდინება? — უთხრა გოგომა და დააცქერდა გაოცებული, ვნახოთ, რას იტყვისო.

— მაშ, ჩემო კარგო, ჩვენი ხელობა რა არის? პურს მაგითი ვჭამ და ეგ როგორ არ მეცოდინება? — მიუგო ოსტატმა დედაბერმა ისე არხეინად, ასე გგონია — მართლა იცოდაო.

— თელეთში რომ ვიყავით, ისიც იცი?

— გეუბნები, შვილო, ჩვენი ხელობა ეგ არის-მეთქი. მაგითი ვცხოვრობთ, მაშ არ გეცოდინება?

ძალიან უხაროდა გულში მკითხველსა, რომ ამისთანა სულელი გოგო შეჰხედა, რომ ზოგიერთი საჭირო ამბავი გზა-და-გზა გამოათქმევინა. გოგოს კი საშინლად უკვირდა ამისთანა გულთამხილობა ამ დედაკაცისა, სულელს ფიქრადაც არ მოუვიდა, რომ თითონ გააგებინა ყველაფერი, — უმაგისოდ არა ეცოდინებოდა-რა.

გოგომ თავლაზედ ამოატარა მკითხავი. მკითხვემა თავლის გარეშემო თვალი გადაავლო და ერთი ამოღრანტული რაღაცა შენიშნა. „ეს კარგია“, სთქვა გულში.

ცოლ-ქმარი მოუთმენლად ელოდნენ მკითხველსა, ბოლოს მკითხავიც მოვიდა. რა წამსაც ფეხი ოთახში შემოდგა და თავი დაუკრა, მაშინათვე ოსტატურად მოფიქრებული სიტყვები მიაყარა:

— ძერას ჰკითხეს: შვილები გირჩევენია, თუ ორი თვის წყალუსმელობაო? — წყლის უსმელობაო. ჯორსა ჰკითხეს: — შენ რაღაო? — უშვილობაო. თქვენთვის არავის უკითხავს და რატომ შვილი არა გყავთ? ვინ დაგწყევლათ ეგრე?

ცოლ-ქმარმა გაოცებით ერთმანეთს შეჰხედეს: საიღამ გაიგო ეგრე მალეო! ლუარსაზმა პირი დააღო ჯერა, მინამ სიტყვების აზრს მიჰხედებოდა; როცა

მიპხვდა — თითქო შეშინდაო, პირჯვარი გადიწერა და სთქვა იმ სახით, როგორც ჭექა-ქუხილის დროს ვიციტ ხოლმე:

— კურთხეულ არს სახელი უფლისა. ეს რა მესმის, თქვენი ჭირიმეთ!.. დედაკაცი! ჩვენ გულში იჯექ?..

მკითხვემა ხმა არ გასცა, თითქო ამისთანა ქებას ყურსაც არ ათხოვებსო. მიუბრუნდა რაღაც მზრუნველობით გოგოს და უთხრა:

— ჯამით წმინდა წყალი მომიტანე, ერთი შავტარა დანა, ნახშირი და ახალი ხორბალი.

მინამ გოგო ამას მოუტანდა, ლუარსაბი და დარეჯანი ენა-ჩავარდნილებსავით იყვენენ. ეგონათ, რომ თუ არ ეშმაკის მანქანებით, ამისთანა გულთმისნობა არ იქნება. მოდი და ეშმაკის ხსენებაზედ შიშისაგან ენა ნუ ჩაუვარდებოდათ!

გოგომ მოიტანა ყველაფერი. ბებერი ძირს ჩაჯდა. ჩააგდო ჯერ ერთი ხორბალის მარცვალი, აიღო ხელში დანა და ნახშირი და დაიწყო ტუჩების ცმაცუნი, მითამ-და ულოცავს. მერე გაუშტერა თვალი წყალსა. ჩვენი ცოლქმარნი შიშით და კრძალვით ელოდებოდნენ, ჩვენი ბედისწერა რას იტყვისო.

— ქალაქში მკითხავთან გიკითხვინებიათ, — დაიწყო კუდიანმა, — მკითხავიც კარგი შეგხვედრიათ. სწორედ უთქვამს, რომ თელეთი ილოცეთო.

ეხლა კი მართლა შეშინდნენ ცოლიცა და ქმარიცა. ერთმანეთს ყურება დაუწყეს. ამისთანა გულთამხილაობა რომ არ გაეგონათ თავის დღეში!

დედაბერი ვითომ არაფერს არ ამცნევს, რაც ძალი და ღონე აქვს აცმაცურებს ტუჩებსა და თითო ხორბლის მარცვალსა ჰყრის წყალში.

— კარგი გიქნიათ, — დაიწყო ისევ მკითხვემა, — კარგი გიქნიათ, რომ მკითხავისთვის დაგიჯერებიათ და თელეთის სალოცავად წასულხართ. შეგეწოთ თელეთის მადლი; მაგრამ...

აქ სიტყვა გასწყვიტა ბებერმა: თითქო წყალში უნდა ამოიკითხოსო, თვალი უფრო დააკვირვა.

— მაგრამ რა? — წასძახეს ერთხმად ცოლმა და ქმარმა.

— მაგრამ ისა, რომ იმ მკითხავს გულთმისნობა სავსე არა ჰქონია, — ცოტა ჰკლებია, თორემ თელეთი როგორ არ გიშველიდათ, რომ გამოეცნო.

— აქი შენი ბრალიაო, დარეჯან! ადრევე რომ მითხარი. გამოდის ჩემი ბრალი არა ყოფილა, — უთხრა ლუარსაბმა თავის ცოლსა, მაგრამ ისე კი, რომ გაშტერებული თვალი მკითხავისათვის არ მოუშორებია.

— დამაცა, რა დროს ეგ არის. მე აქ შიშისაგან სული მძვრება. რა ყოფილა, შენ გენაცვალე, ეს დედაკაცი!.. — ამბობდა მართლა შეშინებული დარეჯანი.

— დიად, მკითხავის ბრალია, — მოჰყვა ისევ კუდიანი, — იმის ბრალია. იმას რომ მიგნება ჰქონოდა, ეხლა შეილი კალთაში გეჯდებოდათ. დიად გეჯდებოდათ, რომ...

აქ ისევ სიტყვა გასწყვიტა ზერხიანმა დედაკაცმა და უფრო გაუშტერა თვალი წყალსა. ლუარსაბი და დარეჯანი სმენად გადაიქცნენ.

— დიად, თელეთი გიშველიდათ — კიდეც შეგეწიოთ იმისი მადლი — თელეთი გიშველიდათ, — გააგრძელა სიტყვა მკითხვემა ისევ თვალაულებლად, — რომ თქვენ სახლში ჯადო არა ყოფილიყო.

ლუარსაბმა და დარეჯანმა, შიშისაგან სულწასულთა, ერთს დროს და ერთხმად კანკალით წამოიძახეს:

— ვაი, ადრე და მალე დაღუპულო ოჯახო!..

— ნუ გეშინიანთ: ეხლა ის ჯადო საშიში აღარ არის, მე ხელში მყავს.

— აბა, მაჩვენე, თუ ხელში მყავს, — უთხრა ლუარსაბმა, მაგრამ, რადგანაც თითონ ეშინოდა იმისი ნახვა, დარეჯანს უთხრა: — მე კი ვერ შევხედავ, მე თვალებს დავხუჭავ და შენ გასინჯე.

— უი, არა გეთაყვანე, შენ თითონა ჰნახე, მე დავხუჭავ თვალებსა, — მიუგო შიშისაგან ფერმიხდილმა ცოლმა.

— ნუ გეშინიანთ, — დააშოშმანა მკითხვემა, — განა მართლა ხელში მყავს, ჯადო თქვენს ეზოშია.

— სადა, გეთაყვანე, სადა? არიქა, ბიჭებო, მიშველეთ! — დაიყვირა ბატონმა.

— თავლას უკან რომ ორმოა, ჯადო იქა დევს... — მშვიდად დაუმატა მკითხვემა.

— ბიჭებო, არიქა, ბიჭებო! აბა, თქვენი ჭირიმე, ბიჭებო! თუ ბატონის წყალობა გინდათ, ბიჭებო! თუ ჩოხები გინდათ, თვალის უკან ორმოაო! არიქა, ბიჭებო! თქვენი ჭირიმე, ბიჭებო!

ჰყვიროდა ოთახში ზარდაცემული ლუარსაბი. აქეთ კიდეც დარეჯანი კანკალმა აიტანა და ტუჩები გაულურჯდა, მაგრამ მაინც კიდეც ქმარს უთხრა:

— აქ რომ ჰყვირი, ვინ რას გაიგებს? გარეთ გადი და გაგზავნე ბიჭები.

— არა, გეთაყვანე, ეხლა კი შენ გადი და მერე თუნდა ორმოცჯერ მე გავაღ.

— გადი, რისა გეშინიან, ჯადო ხომ არ დაგარჩობს, — ეუბნებოდა კნენინა და თითონაც კი ეშინოდა.

— არა, გეთაყვა, შენ გადი. რა არის? ეხლა, თუ ღმერთი გწამს, შენ გადი, თუ გიყვარვარ, შენ გადი.

— არა გრცხვენიან, ნე დედაკაცსა მგზავნი და შენ კი ქული გეხუროს და კაცი გერქვას?

— რა დროს კაცობაა, რას ამბობ? სახლში ჯადო არისო.

— მე დაეუძახებ ბიჭებს, — უთხრა მკითხვემა, — მაგაზედ როგორ დაღონდით!

— ჰო, გეთაყვა, შენ დაუძახე, ჩვენ — ხომ ხედავ — დავღონდით, — შეეხვეწა ლუარსაბი, — ეხლა, ოთახში რომ ჩვენ მარტონი დავრჩებით, ხომ არაფერი?

— არაფერი.

მკითხვემი გავიდა, ბიჭები გაისტუმრა ჯადოს ამოსაღებად. ბიჭებმა ბევრი

უტრიალეს თავლასა და ორმო ვერა ჰნახეს. მოვიდნენ და ბატონს უთხრეს: იქ ორმოს რა უნდაო.

— ვაი, შენ ჩემო თავო! — დაიძახა ლუარსაბმა, — დახე, ჯადოს ამათ-თვისაც თვალი აუბამს, რა გვეშველება?

მკითხვემა ჩაიციანა.

— მე წავალ თითონ. მე ჯადო თვალებს ვერ ამიბამს, — სთქვა მკითხვე-მა, — თქვენც წამოდი, რომ თქვენის თვალითა ჰნახოთ.

— არა, გეთაყვანე, ჩვენ ისეც დაგიჯერებთ, — უთხრა ლუარსაბმა, რომ ეშინოდა იქ წასვლა. — უჩვენოდ წადი, შენა ჰნახე, მითამ ჩვენ გვინახავს.

ღედაბერი წავიდა, თან ბიჭები წაასხა და პატარა ხანს უკან რალაცა ძონ-ძები ამოიტანა.

— აქ ნუ შემოიტან, — ჰყვიროდა ლუარსაბი და თან კუთხეში იმალე-ბოდა, — აქ ნუ შემოიტან, მანდვე დააწვევინე, მანდვე!

ჯადო დასწვეს.

XII

მეორე დღეს გუშინდელი ბიჭები დაიბარა ლუარსაბმა და ამისთანა საუ-ბარი დაუწყო:

— მართლა ორმო იყო?

— თქვენი რისხვა არა გვაქვს, მართლა ვნახეთ, — მიუგეს ბიჭებმა. იმათ ხომ მალე იციან ამისთანაების გატანა.

— არა, თქვენის ორი თვალითა ჰნახეთ?

— ორის თვალითა, აი ისე, როგორც შენ გხედავთ, ბატონო!

— დიდება შენდა, ღმერთო! ამოდენა კაცი აქ დავბერდი და მე იქ ორმო არსად არ მინახავს!.. გაგონილა? როგორ შეიტყო? დიდი მისნობა არ უნდა ჰქონდეს?..

— მაგის ხელობა ეგ არის, შენი ჭირიმე, და იქილამ შეიტყო, — მიუგეს ბიჭებმა.

— ალბად ეგრეა, თორემ... აი, დალახვრა ღმერთმა! აბა, თქვენ გინახავთ ვისმე იქ ორმო, ან გაგიგონიათ?

— რაც არ არის, რასა ჰნახავდნენ, — წაიბუტბუტა ერთმა თავმოწონე-ბულმა ყმაწვილმა ბიჭმა, რომელიც შორი-ახლო იდგა და მკლავი ხანჯალზედ ებჯინა, — ერთი რალაც ვოგო-ბიჭების ნაჩიჩქნია და იმ კუდიანმა ორმოდ გახადა. რა უკვირთ?

ეს ისე სთქვა, რასაკვირველია, რომ ლუარსაბს არ გააგებინა.

— შენ რა გენალვლება, ძმაო, — წასჩურჩულა ერთმა ხნიერმა გამოც-დილმა გლეხკაცმა, — ხომ ჰხედავ — ბატონს უხარიან, რომ იქ ორმოა. დაე ეგონოს, რომ ორმოა, შენ რა?

— შენი რისხვა არა მქონდეს, — მიუბრუნდა მერე ბატონს ცბიერი მონა, — მე იქ ორმო არც მენახოს და არც გამეგონოს ღლევიანდლამდინა. აი,

ჭიპი აქ მომიჭრია და ამოდენა კაცს ლამის სულიც აქ დამელიოს, მაგრამ ხომ მოგეხსენებათ, შენი ჭირიმე, კუდიანის საქმე ეგ არის.

— განა ის კუდიანი იყო?

— მაშ? კუდიანობის ღამეს, ჭიაკოკონობას, შენი ჭირიმე, გადააჯდებიან ხოლმე — აი, დასწყევლოთ ღმერთმა — ცოცხზედა და თავის ბატონთან გაფრინდებიან ხოლმე. მოგახსენებენ, ჩიტურაშვილის დედა თურმე ბუხარში აძვრება ხოლმე, ცოცხზედ — როგორც ცხენზედ — შეჯდება და, პერი ბიჭო, გაუტეეს ხოლმე.

— ეგ მეც გამიგია. რამდენი სასწაულია ქვეყანაზედ! დიდება შენდა, ღმერთო!.. — გადიწერა პირჯვარი ლუარსაბმა, — მაშ ჩიტურაშვილის დედასაც ეცოდინება მკითხაობა?

— განა ყველამ იცის, შენი ჭირიმე! ის უფროსი რომ ჰყავთ და კუდიანობის ღამეს ძღვენით რომ მიდიან ხოლმე, ის უფროსი თურმე ეტყვის: შენ, მავანო, მკითხაობა მიჩუქებია შენთვის, მეორეს კიდევ ეტყვის: შენთვის — აქიმობაო, ესე გახლავთ.

— ეგრე იქნება, თორემ აბა საიღამ გამოიცნობდა, რომ იქ ორმო არის? ჭკვიანი არ უნდა იყოს ის უფროსი?

— მოგახსენებენ, სოლომონ ბრძენზედ უფრო ჭკვიანიაო.

— არ ეტყობა, თუ! დიდება შენდა, ღმერთო ჩემო! — გადიწერა ისევ პირჯვარი და შევიდა ოთახში დარეჯანთან.

— გაიგე, დედაკაცო, რა ამბები მოახდინა იმ უხეირო, უკბილო ბებერმა? — უთხრა ცოლსა, — ის უფროსი რომ ჰყავთ, იმისი პირველი კარის-კაცი ეგ უნდა იყოს. აი, დალაზვროს ღმერთმა! ეს რა ვნახე, თქვენი ჭირიმეთ!

— კარგი, ნულარ მომაგონე, თუ ღმერთი გწამს! აქამდინ ტანში შიშისაგან ჟრუანტელი მივლის.

— აი, გულთმისნობა რა არის! ამდენს ხალხს ჩემს სახლში ჭიპი მოუჭრიათ და ერთმა არ იცოდა დღევანდლამდინ, რომ იქ ორმოა. რა ქნა, თქვენი ჭირიმეთ!

— ღმერთო, შეგცოდნე და, იმას თუ ეშმაკი არ ეჯდა ტანში, რა ვიცი?

ცოლ-ქმარმა ეშმაკის ხსენებაზედ პირჯვარი გადიწერეს და სამჯერ შეაფურთხეს ეშმაკსა.

— ეხლა კი... რა ვიცი? ეხლაც რომ შვილი არ გვეყოლოს, ერთი მეტის-მეტი ღვთის წყრომა იქნება, — სთქვა ლუარსაბმა.

— ეჰ, შენც ერთი!.. მაგას რაღა თქმა უნდა. ისე დაჯერებული ვარ, რომ მითამ შვილი კალთაში მჯდომია. რაები არ გამოიცნო!.. მოდი და ნუ დაიჯერებ.

— მაშ! მეც იმიტომ ვამბობ და!.. მკითხაობა რომ არ გაეჩინა ღმერთსა — ვენაცვალე იმის სიბრძნეს — რა გვეშველებოდა? ჯადოს ვილა იბოვიდა?

ორივენი ჩაჩუმდნენ და ორივენი მაინც კიდევ გაოცებულნი იმეორებდნენ გონებაში გუშინდელს საოცარს ამბავსა. ბოლოს ლუარსაბმა ისევ დაიწყო:

— დარეჯან! წყალში ხომ არა ჰხედავდა? ჰა? შენ რას იტყვი?
— იქნება მართლა! შენ ნუ მოუკვდები ჩემს თავს, სწორედ წყალში
ჰხედავდა.

— რა ვქნა, მე კი აგრე მგონია და!
— ღმერთმან იცის, იქნება სწორედ ეგრე იყოს.
— რა ვიცი! მე კი რაღაც ეჭვი მაქვს და!
— შენმა მზემ, ეგრე უნდა იყოს.
— რა ვიცი, ჩემმა გონებამ კი ეგრე გასჭრა და!
— ჩემი გულიც ეგრე მითხრობს, ლუარსაბის სიცოცხლემ!
— იმ ხორბლის მარცვალს რომ ჩააგდებდა ხოლმე წყალში და რაღაცა
რგოლები კეთდებოდა, ის ხომ არ იყო?

— იქნება მართლა! სწორედ ის იქნებოდა.

— რა „ის“?

— შენ რომ სთქვი „ისა“.

— აკი გითხარ! — მიუგო ლუარსაბმა თავმოწონებით, რომ მე გამოვი-
ცანიო, — სწორედ ეგრე უნდა იყოს, თორემ ის დედაკაცი ეშმაკი ხომ არ
იყო, რომ იმისთანა სასწაული მოეხდინა.

— ეგრე უნდა იყოს, მე კი — ღმერთო, შეგცოდე, — ეშმაკობა შეევწამე.

— შენგან არ მიკვირს! ეშმაკი როგორ იქნებოდა, რქები არა ჰქონდა.
ეშმაკს რქები უნდა ჰქონდეს.

— ეჰ, განა ეგ მე კი არ ვიცი, ისე გავიფიქრე.

— ჰო, ეგ სხვა არის.

ორივენი დაჩუმდნენ, ორივენი დარწმუნდნენ, რომ რაც გუშინ არ ესმო-
დათ, მკითხავს რომ უყურებდნენ, ის დღეს გამოიცნეს და გაიგეს.

— მე კი გამოვიცან, აი! — დაიკვება ლუარსაბმა. დარეჯანს, თუმცა ლუ-
არსაბი უყვარდა, მაგრამ მაინც კიდეც თითონ უნდოდა, რომ გამოცნობის
სახელი ამისი იყოს და არა ლუარსაბისა: კაცი სულელი, თუ ბრძენი, ყოველ-
თვის თავმოყვარეა.

— განა, რომ მდომებოდა, მე კი ვერ გამოვიცნობდი, — მიუგო დარე-
ჯანმა, — არ მინდოდა, თორემ გუშინვე გამოცნობილი მქონდა.

— ეხლა მაგას დაიჟინებ.

— ღმერთმანი, რომ ასეა.

— ეჰ, შენ ხომ კაცი ვერას დაგანახვებს და თუნდ სოლომონ ბრძენი
მოვიდეს, მაშინვე ეტყვი: მე შენზედ ჰკვიანი ვარო. ეხლა რა არის, ერთხელ
მე დამითმო. უცხო ხომ არა ვარ, შენი ქმარი ვარ.

არ ვიცი, დარეჯანმა დაუთმო, თუ არა, ეს კი ვიცი, რომ ლუარსაბს ძა-
ლიან ეწყინა, დარეჯანი რომ შეეცილა.

მკითხვემა მეტად მტკიცედ დააჯერა ცოლ-ქმარი, რომ შვილი ეყოლებათ. ამ იმედს მცირედი ეჭვიც არ შეურყევდათ. ამ დაჯერებამ იქამდინ მიაღწია, რომ ერთს მშვენიერს დღეს დარეჯანს ეჩვენა, ვითომც მუცელში ყმაწვილმა გაუჩუჩუნა. რასაკვირველია, გახარებულმა კნენიამ მაშინვე ლუარსაბს ახარა.

— მართლა გაიჩუჩუნა? — წამოიძახა სიხარულისაგან გონებამიხდილმა ლუარსაბმა.

— რას ამბობ, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი!.. დარბაისელი დედაკაცი სიხარულისაგან კინაღამ არ შეეხტი, მაგრამ მომაგონდა, რომ მუცელი წამიხდებამეთქი, და შენ მაინც კიდევ არა გჯერა.

— უი, შენ კი ჩაგეკონე მაგ გემრიელ სულშია! ბარაქალა, რომ არ შეხტი, თორემ მუცელი წაგიხდებოდა. იმ სიხარულში ეგ როგორღა მოგაგონდა! მე კი — მე და ჩემმა ღმერთმა — შევხტებოდი, მერე ისე შევხტებოდი, რომ დავცემულიყავი, კიტრსავით გავსკდებოდი. დაუდგეს თვალი დავითსა! ფერხული, აბა, ეხლა დაუაროს, აი! მაშ დღეს მე და შენ ერთი კაი ქეიფი გავწიოთ, ერთი კაი წითელი ღვინო ავახდევინოთ, რომ შვილის სადღეგრძელო დავლიოთ. ურას! — დაიყვირა ლუარსაბმა და, რადგანაც გულდაღმა იწვა, თავისებურად, ტახტზედ, ერთი ფეხიც აიშვირა მაღლა და მანამ „ურა“ არ გაათავა, ფეხი არ ჩამოუღია.

ეს ამბავი სადილობის დროს მოხდა. აახდევინეს წითელი ღვინო. ცოლ-ქმარი, დაჯერებულნი, რომ მემკვიდრე ეყოლებათ და დავითიანთ თვალები დაუდგებათ, სადილზედ გამხიარულდნენ. ნამეტნავად ლუარსაბი შექეიფიანდა და კარგად გამოიბრუჟა. ელისაბედი ამბობდა, რომ ვითომც დარეჯანსაც უყვარსო ღვინის სმა. ეს კი ვიცი, რომ იმ სადილზედ ამანაც გადუსო ორიოდ ჭიქა. ლუარსაბმა სამი ჭიქა ერთად ჯერ არ-დაბადებულის შვილის სადღეგრძელო გადაჰყლაპა და ალავერდი დარეჯანთანაც მივიდა. დარეჯანმა, თუმცა ესეც ჩაღლეული იყო, მაგრამ დედაკაცობის პატივი შეინახა და ჭიქა თუმცა ჩამოართო, სულ არ დალია.

— დალიე, შენ გეთაყვანე! — ეუბნებოდა მთვრალი ლუარსაბი, — ეხლა ქეიფს ნუ წამიხდენ. ჩვენის შვილის სადღეგრძელოს როგორ არა სომ? თუ მე და შენ არ დავლევთ, მაშ ვინ უნდა დალიოს? ღმერთი გვიწყენს, იტყვის: მე შვილი მივეცი და ისინი სადღეგრძელოსაც არა სმენო. ნუ აწყენინებ მოწყალე ღმერთსა, ძლივს კაი თვალით არის ჩვენზედა. მეც ქეიფს ნუ წამიხდენ. დალიე, გეთაყვანე!

უთხრა და მიაწოდა ისევ ჭიქა.

დარეჯანმა ჩამოართო ჭიქა, მაგრამ ისეთის მორცხობით, ისეთის თვალების ხამხამით და გემრიელ ღიმილით, რომ მე მაშინვე მიეხვდი, რომ კნენიან უამისოდაც გადაკრულია. ჩამოართო და გადაჰკრა. სასაცილო რამ იყო კნენიან ღვინო თან-და-თან ეკიდებოდა, ლოყები აუხამხამდა კიდევ, ტუჩებს ღიმილი მიეკრა ზედა და აღარა ჰშორდებოდა. ქვევითი ტუჩი ძირს ჩამოეშვა და დორბლმა

დენა დაუწყო, თვალები აემღვრა და თავის-თავად ეხუჭებოდა, — ერთის სიტყვით — დარეჯანი ქეიფზედ იყო. ლუარსაბიც დაითვრა. მიუშვა აღვირი ღვინოსაგან მოდუნებულს ენასა და მოჰყვა უგზო-უკვლო ტიტინს. დარეჯანი სულ თავს აცანცარებდა და შესცინოდა.

— ვენაცვალე კახეთსა! — ამბობდა მთვრალი ლუარსაბი ენადაბმით, — ვენაცვალე! ეგ რომ არა ყოფილიყო, არც კახური იქნებოდა. მაშინ მე რაღა კაცი ვიქნებოდი? ჩემს გათქმულ სახელსა მაშინ ვინღა მოიგონებდა? დღეს თუ ლუარსაბის სახელი იხსენება სადმე, ღვინის მადლობელი უნდა ვიყო. თუ კაცი ვარ მე დღეს, აი, ამ შავის ყურძნის წვენითა ვარ კაცი! ჩემოდენას საქართველოში ორიც არ დაღვეს, დიდი მსმელი ვარ. მე რომ სიმღერა ვიცოდე, მთელის კახეთის ღვინო არ მომერევა. ეს არის რომ არ ვიცი და! სიმღერა ღვინოს ანელებინებს და! თორემ სხვაფრივ რა მიჭირს: ფაშვი კაი მსმელისა მაქვს, აქ თუნდა ოთხი ჩაფი ღვინო ჩაეტევა. ხომ გახსოვს ის იმერელი? აი, რომ მოვიდა, დადიანის „პოვერნია“ ვარო? „პოვერნია“ კი არა, — შენც არ მამიკვდე — ის ძალად გამოგზავნეს იმერლებმა: აბა წადიო, კახეთში ერთი დევი კაცი არისო, ლუარსაბ თათქარიძე, ოღონდ ის კი დაგვიტვრეო და ნახევარ იმერეთს შენ მოგცემთო. ეხლა იმან მე რომ დამინახა, მაშინვე მიხვდა, რა კაციცა ვარ, იმიტომ „პოვერნიობა“ დაირქვა, სახელი არ წამიხდესო. კვეხნაში კი ნუ ჩამომართმევ და ჩემი სახელი სათათრემდინ არის გავარდნილი, იშვრეთშიაც მისულა ჩემი ჭება. მაგრამ აი, ამ შენმა უხეირო ლუარსაბმა ასე გაგიზადე ის ფხიკიანი იმერელი, რომ, რომ... სულ ჩემი მზე ვაფიცებინე. თითონვე თავის პირით მითხრა: ბაყბაყ-დევი ხარო. თითიც მომიკაკვა და ყურში ჩუმად ჩამჩურჩულა: სანაძლეო მოიგეო, ნახევარი იმერეთი შენი უნდა იყოსო. რომ მეჩივლა, რასაკვირველია, იმ ნახევარს გამოვიტანდი, მაგრამ ჩვენი მამა-პაპის მამულებიც მაშინ ისე ოხრავდა გვრჩებოდა და იმერეთი რაღად მინდოდა? ეხლა ოხრად აღარ დაგვრჩება: ვენაცვალე შენს სტომაქსა! ეხლა შიგ პატარა თათქარიძე ზის და. მგონია, წითელ ღვინოში ჰყუპალაობს. უჰ. შენი კი ჭირიმე! მოდი ერთი ეგ ნაზი ტუჩები ამოგწოწნო! ეხლა ეგეც ხომ შვილი გვეყოლა, აბა ეხლა მაგის ქორწილზედ ვიფიქროთ. იცი, რა, დარეჯან? შენ ხომ ბრძენი დედაკაცი ხარ და არც მე ვარ — ღვთის მადლით — სულელი, თოთხმეტის წლისა შესრულდებოდა თუ არა — აბა, იანგარიშე, როდის შესრულდება, მგონი ბევრი ხანი არ გასწევს, მალე შესრულდება, — შესრულდება თუ არა. ჯვარიც დავწეროთ, რაღას უნდა მოვუცადოთ? ეხლა მაგის ქორწილში ლეკურს არ ჩამოუვლი? მე კი — ღვთის წყალობა შენა გაქვს — ასეთს ბუჭნას დავუვლი, რომ იქაურობას სულ მტვერი ავადინო... ეხლა იმ იმერელს რომ ვაჯობე, იცი, რა ვუთხარი? წადი-მეთქი, სადაც შენი სთქვა, იქ ჩვენიცა სთქვი-მეთქი, და იმერლებსაც უთხარი, რომ, რაც თქვენ კრიკინას წიენი გამოოვა. ერთ „ყლაპად“ არ მეყოფა-თქო, და „ყლუპი“ კი კიდევ თქვენზედ დარჩება-თქო. აი, ამისთანა კაცები ვართ კახეთში-მეთქი. მაშ!.. თუ ღმერთი გწამს — კარგად არ მითქვამს?

— კარგად და პატიოსნად.

— მაშ, მოდი ერთი კიდევ ამოვწუწუნო ეგ შენი მარწყვი ლოყები. ეხლა, დარეჯან, შვილის ქორწილში ლეკურს არ ითამაშებ?

— რატომ.

— ჰო, გეთაყვანე! მოდი, იცი, რა ვქნათ? მითამ ეხლა ქორწილია: აბა ერთი... ერთი შენებური დიდოური... მე „განდიდურს“ დაგძახებ. თუ გიყვარდე, აი! მითამ ქორწილია. თუნდა ლეკური იყოს, ჰა! მე „პაწპაწინა ნიგვზის ტოტს“ დაგძახებ. ჰა და პაწპაწინა ნიგვზის ტოტი! პაწპაწინა ნიგვზის ტოტი! ჩუპრი-ჩუპარ, ჩუპრი-ჩუპარ, ჩუპრი დარეჯანასა!.. ურასა!.. აი, გიდი!.. ქუდი ჰერში!.. კახური კა... ცის... ჭი... რი... იი... მეე... ჩა... აა... რაკ... რაა... კებს... კუ... უუ... ლა... საა... იმ იმერელსაც... კაი... საქმე... დავმარ... დავითსაც... თვალმც... გამოს... ძრო... მია... ურასა!..

ყროყინებდა სიმღერის ხმაზედ გაბრუებული ლუარსაბი, ჰბოდავდა რაღაცეებსა და ამ ბოღვაში ჩაეძინა კიდევცა.

XIV

აღარ გაათავებ? — მკითხავს მოწყენილი, და იქნება გაჯავრებულიც, მკითხველი. — როგორ არა? გავათავებ, მაგრამ იცით რითა? იმითი, რომ ლუარსაბის ბედნიერება დაირღვევა. თუ მაგისტანა მტკიცე ბედნიერებაც დაირღვევა, მაშ რაღა ყოფილა დაურღვეველი ქვეყანაზედ? — დაიძახებს ჩემთან ერთხმად დაღონებული მკითხველი.

მარტო ქვეყანა, მკითხველო, დაურღვეველი, და ერთი ლამაზი, გონიერი ქართველის ანდაზა: „ის ურჩევნია მამულსა, რომ შვილი სჯობდეს მამასა“, თორემ „ნუ დააგდებ ძველსა გზასაო“ — ეს ჩინეთიდან შემოგვეპარა და რასაც ჩინეთის ფერი ადევს, ის, რასაკვირველია, დაირღვევა ღვთისა და თქვენის წყალობითა, ჩემო ძველის გზის მოყვარევ, მაგრამ მაინც კიდევ საყვარელო ქართველო!..

გაიარა რაოდენმამე ჟამმა და წუთის-სოფლის დაუდგრომელმა ბრუნვამ ბევრი რამ გამოსცვალა დედამიწის ზურგზედ. ამათ შვილი არ მიეცათ. დარეჯანმა ერთი აჭიმი დედაკაცი იშოვა და წამლობა დაიწყო, აჭიმმა დედაკაცმა ერთი რაღაც წამალი მისცა. მთელი ორი კვირა ასმევდა და მესამე კვირას კი დარეჯანს ფეხები გააჭიმინა. დარჩა ქვრივად საწყალი ლუარსაბი. წვერი დაიყენა, შავები ჩაიცვა. თავისი ბედნიერება სულ დარეჯანთან დამარხა. ორი სიამოვნებაღა დარჩა ამ ტრიალ ქვეყანაზედ: ერთი — მადა; მეორე ისა, რომ ლამაზისეული ფეხთ ჟღდა ხოლმე, როცა ძილს დააპირებდა ბატონი. ფეხის გულზეზიდ და კანჭიზეზიდ ხელს ჟსვამდა და ისე აძინებდა. ესოა იყო ამისათვის ნუგეშად, თორემ ის პატროსანი ფაშვი ჩამოეობოერტა. ის ხამხაში ლოყები ჩაუყვითლდა, ის დიდრონი ძროხის ოდენა თვალეები უგემურად მიელივდა. ის სამკეცი ფაფუკი ღაბაბი გოდა ლოღვსაგით გაუხდა, ამასთანაც ის თავისიბური განსხვავებითი მუდამი ღიმილი სახილამ დაეკარგა, — ერთის სიტყვით, წახდა კაკალი კაცი. მწუხარებამ ესე იცის. ბოლოს, ფერისცვალობის დღეს, რაღაც

ეშმაკად, ნათლიმამამ ნახევარი ლიტრა კალმახი მოართვა. ჯავრისაგან იმ კალმახს ლაზათიანად მიაძღა, მოუვიდა კუჭის ანთება და ჩაჰბარდა პატრონსა.

მოკვდა ლუარსაბიცა ისე, როგორც იხოცებიან ბევრნი ჩვენგანნი, რომელნიც არც თავის სიცოცხლით უმატებენ რასმეს ქვეყანასა და არც თავის სიკვდილით აკლებენ.

წაიშალა ამ ორთა გვამთა ცხოვრების კვალი დედამიწის ზურგზედა. რისთვის მოვიდნენ და რისთვის წავიდნენ? ნუთუ ნახევარი საუკუნე იმისთვის იცხოვრეს, რომ ოთხი ფიჭვის ფიცარი ეშოვნათ და სამ-სამი ადლი მიწა? ან კიდევ ქვაზედ წაიწერონ, რომ „ჩუ... წლამდინ თავადი ლუარსაბი თათქარიძე და მისი კნეინა დარეჯანი ცოცხალნი ყოფილან და მერე დახოცილან“? სხვა ხომ არაფერი გვეტყვის, რომ ესენი ამ ქვეყანაში ყოფილან და უცხოვრიათ. „წამკითხველო, შენდობა გვიბძანეთო“, ამბობს იმათი ქვის ზედწარწერილი. ნახევარი საუკუნე ამისთვის იცხოვრეს ამ ქვეყანაზედ, რომ ბოლოს მაინც კიდევ „შენდობა“ ითხოვონ და საბოლოოდ გაიხადონ საქმე? უფროსთაგანს ქართველის საფლავის ქვას რომ აწერია „შენდობა გვიბძანეთო“, ეხლა მესმის, რისთვისაც აწერია. მაგ შესანდობარს და შესაბრაალის ჩვეულებას თავისი აზრი და საფუძველი ჰქონია, მაგრამ არ გითარგმნი კი, მკითხველო! თუ კაი გული გაქვს და გამჭრე გონება შენც თითონ ჩემზედ უკეთესად მიხვდები, თუ არა და, თქმა საჭირო არ არის. ტყუილად გულს გატყენ, გაგარისნებ და ის რისხვა ისე აგიბამს თვალსა, რომ სხვას შენზედ მეტადაც რომ გული სტკიოდეს, ამას ვეღარ დაინახავ და იმის გულის სატყენ სიტყვას მუხანათობაში ჩამოართმევ.

მე გავათავე და შენ, რაც გინდა, ჰქმენ, მკითხველო! გინდა იცინე, გინდა იტირე, როცა ამ ამბავს წაიკითხავ. ორივეს საბუთი ისევ ამავე მოთხრობაში გაქვს. თუ ოდესმე თვალი აგიხილებია და შენს გარშემო რაც გინახავს, იმაზედ გონება გივარჯიშებია, — ნახავდი, რომ ხშირად ერთი და იგივე საგანი ზოგს აცინებს, ზოგს ატირებს. მე მინახავს ერთი მოხუცებული, ღარიბი, შიშველ-ტიტველი, ფეხებდახეთქილი დედაკაცი. ვინ იცის, რა-გვარ უბედურობისაგან ლოთად ჩავარდნილიყო და ლოთობაში სამუდამოდ დაეკარგა თავისი დედა-კაცობა და ადამიანობა. მე მინახავს ის საცოდავი დედაკაცი, ქალაქის ბიჭებს დაეჭირათ და ხუთ გროშად მთელი საათი ახტუნებდნენ პამპულასავით. მე მინახავს, რომ იმათში ბევრი იცინოდა და ზოგიერთს კი ამ საცოდავის დედაკაცის მაგ ყოფაზედ გული უტიროდათ. ვინ იყო ამათში მართალი? მოცინარენი, თუ მოტირალენი? ორივენი, იმიტომ რომ ერთნი თვალითა ჰხედავდნენ მარტო და თვალისათვის მართლა სასაცილო იყო, მეორენი კი თვალითაცა და გონებითაცა. გონებას-კი — ძნელად თუ გაეცინება. სჩანს, შეიძლება, რომ ერთი და იგივე ამბავი სატირალიც იყოს და საცინარიცა, — ეგ იმაზედ არის დამოკიდებული, როგორი აგებულებისა ხარ: თუ იმისთანა გონების ძალა გაქვს, რომ, რაც უნდა მწუხარე ჰეშმარიტება იყოს, გულდაგულ შეხვდები, და თუ იმისთანა გულიცა გაქვს, რომ უბედურს და გზა-კვალ-არეულს შეიბრალებ, ამისთანა სასაცილო ამბავი უფრო ხშირად უნდა გატირებდეს შენა, თუ არა და იცინე, რამდენიც გენებოს. იცინე და თანაც გაჯავრდი ამ მოთხრობის დამ-

წერზედ და მამიგონე ჰორი — შენ ზომ ჰორების მოგონება გიყვარს — რომ მე ვითომც ქართველობას ვღალატობ, რადგანაც იმის სასაცილო ამბავს გიამბობ და არა ვმალავ ზოგიერთ გულ-მოკლე პატრიოტივით. ვიცი, რომ, ჩვენდა საუბედუროდ, თქვენში, მკითხველო, ძნელად იპოვება იმისთანა კაცი, რომ მართალს სიტყვას გონება გაუსწოროს. ვიცი ეს და მაინც კიდევ პირში — როგორც მოყვარე — გეტყვი, რომ ლუარსაბი და დარეჯანი შენს კალთაში დაბადებულან და შენის ძუძუთი გაზრდილან. გინდა მიწყინე, გინდა არა. თუ იმათ დასცინებ, მითამ შენის თავისთვის დაგიცინია, თუ დასტირებ — ეგ კაი ნიშანია: სჩანს, სწუხხარ, რომ ამისთანანი ვართ, სჩანს შენის თავის გასწორების განზრახვამ ფრთა აიბა. ღმერთმა ქნას, რომ ეგ აგრე იყოს.

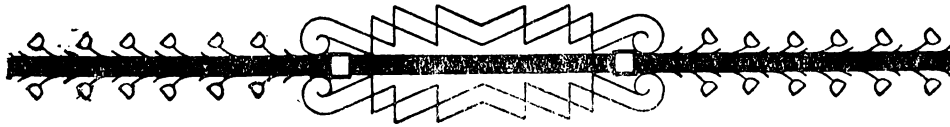
მე თუ შენ მიყვარხარ, მკითხველო, იმისთვის მიყვარხარ, რომ იმედი მაქვს ეგ გასწორების განზრახვა, დღესა თუ ხვალე, შენში გაიღვიძებს. ამ იმედს ნუ წაგვართმევ. ნუ იფიქრებ, რომ ამ მოთხრობას შენი გაჯავრება უნდა. ამას მარტო ის უნდა, რომ შენ დაგანახვოს — რამოდენადაც შეძლება აქვს — შენი ცუდი, შენი ავი, რომ იცოდე, რა გაისწორო. მინამ სარკეში არ ჩაიხედავ, ან სხვა არ გეტყვის, ზომ ვერ გაიგებ, რომ პირზედ ურიგობა რამ გატყვია? ეს მოთხრობა სარკე იყოს და მე — თუ გინდა — მთქმელი ვიქნები. დააკვირდი, იქნება გენიშნოს რამე. ესეც იცოდე: მარტო შენი მტერი დაგიმაღავს, შენს სახეზედ რომ ურიგობა ჰნახოს რამე, მოყვარე კი მაშინვე სარკეს მოგიტანს, რომ გაისწორო და ხალხში არ შერცხვე. მეც მოყვარესავით გექცევი, — სარკე მოგიტანე, ამაზედ როგორ უნდა გამიწყრე?! რა ვუყოთ, თუ ეს სარკე გაბზარული გამოდგება და შიგა-და-შიგ ლაქებიანიცა? რაცა მქონდა ის მოგართვი, როგორც შემეძლო, ისე დაგეხმარე. თუ მაინც-და-მაინც წყრომას არ დაიშლი, შენი ნებაა. მე შენის წყრომისა არ მეშინიან. მაშინ მხოლოდ დავღონდები, რომ შენშიაც მოვტყუვდი; რომ შენ ის არა ჰყოფილხარ, რაც მეგონე. მაშინ გულ-ხელ-დაკრებილს ესლა დამრჩება სათქმელად: მე მიყვილია და გათენდება თუ არა — ეგ ღმერთმა იცის! წყრომა კი რომ არა ყოფილიყო, ეგ გათენება, ჩვენც კარგად გვეცოდინებოდა, როდისაც იქნებოდა!..

სხვაფრივ მშვიდობით ბრძანდებოდეთ და შენდობით იხსენიებდეთ მონასა თქვენსა...

1858 — 1863 წ. *

* პირვანდელი ესკიზი მოთხრობისა (— ნაწყვეტში „კ ა კ ა“) — ეკუთვნის 1858 — 1859 წ., ზოლო ბოლო რედაქცია შესრულებულია 1863 წელს. რ ე დ.

ს ა რ ჩ ო ბ ე ლ ა ზ ე დ

პატარა ამბავი

I

შუა ზაფხული იყო. მინდვრები და ქედები გოლვას სულ მთლად გადაეჭკნო და ფერი ეცვლევიანებინა. იმ დღეს, რა დღიდანაც ვიწყებთ ჩვენს ამბავს, ასეთი ცხარე მზე სწვავდა ქვეყანასა, ასეთი პაპანაქება იდგა, რომ დედამიწას ბული ასდიოდა, თითქო გახურებული თონეაო. კაცი სიცხისაგან დაოსებული ძლივს სულს იქცევდა. ამისთანა დღეს საქონელ-გამოშვებულნი ღვინის ურმები იდგნენ მწკრივად ლოჭინის ხევის პირას. ხევში წყალი გოლვისაგან ისე მილეულიყო, რომ ძლივსლა მოიპარებოდა ქვებთა შორის რიყეზედ. საცოდავი მეურმეები, ქანცაწყვეტილნი სიცხისაგან, გულდაღმა გამოტილიყვნენ კონკილაზედ აყენებულ ურმებ-ქვეშ. ყველას ეძინა, — მარტო ორიოდ ბიჭი, კალთებ-აწეულნი, იდგნენ გუბის პირას და ხის ჯამეებით ასხამდნენ წყალს პირდაღებულს, დასიცხულს კამეჩებსა, რომელნიც გუბეში ეყარნენ. აქეთ, პატარა მოშორებით, თავი მოეყარნათ ხარებსა, ჩამდგარიყვნენ გუბის პირას, თვალეზ-დახუჭვილნი იცოხნებოდნენ და კუდით იგერიებდნენ მოუსვენარ ბუზებსა.

მზე გადიხარა; თბილმა შეგუბებულმა ჰაერმა მოძრაობა დაიწყო. იმ ენაჩავარდნილმა ადგილმა გაიხმაურა. აიშალნენ მეურმეები თვალების ფშვნეტითა; პირზედ წყალი შეისხეს და შესაბმელად მორეკეს საქონელი, რომელიც სიცხის

გატეხაზედ მინდვრად გასულიყო და სცოხნიდა გოლვისაგან გამხმარს ბალახსა. „ჰოო, ხიო, პატრონ-ძაღლო.....“ და სხვა ამისთანა და ამაზედ უარესიც ისმოდა მეურმეების ხმაურობაში. როცა შეაბეს და წინა-მეურმემ შოლტი გამართა, რომ ხარებს გაუტყლაშუნოს და დასძრას ურემი, მაშინ უეცრად ხევის ყურე-დამ ორი ყმაწვილი გამოვიდა გზაზედ. ორივეს ტანზედ სალდათის მაუდის „კურტკები“ ეცვათ. ერთს მათგანს თავზედ ეხურა უშველებელი ჩერქეზული ქუდი. ქუდი ისე ჩამოფხატოდა თავზედ, რომ ცხადი იყო, ქუდის პატრონი სხვა ყოფილა და მხმარებელი სხვაა. მეორეს ეხურა სალდათური უწინდებული უკაზიროკო ქუდი.

ჩერქეზულ-ქუდიანი თექვსმეტ-ჩვიდმეტი წლისა იქნებოდა, მეორე ან თოთხმეტისა, ან ხუთმეტისა. უფროსის სახე არ იყო ძალიან მარილიანი: იმისი სხარტე და ფირფიტა ნიკაბი, იმისი წვრილი, სწრაფი და მოუსვენარი თვალი, ჩქარ-ჩქარი თვალითა ხამხამი ცხადად ამბობდა, რომ ამ კაცის კანში რაღაც უფხო გულია დამალული. მეორე, უმცროსი, — უფროსსა ჰგვანდა კიდევ და არცა ჰგვანდა: ჰგვანდა ზოგიერთ სახის ასოს მოყვანილობაში, მაგრამ უფრო მარილიანი იყო. ამისი შავი და ღრმა თვალები მკვახედ გამოიყურებოდნენ. წარბშეკრული და გულდახურული, თითქო რაღაცას ითმენსო და თავის-თავს ძალას ატანსო, შინაგანი ამღვრეულობა არავის ამცნოსო. პირველი იმის-თანა იერის ყმაწვილი იყო, რომ კაი კაცის კვალზედ წავიდოდა, — შესამჩნევი არა იქნებოდა-რა, ავის კაცის კვალზედ დადგებოდა, — ქურდ-ბაცაცობის მეტს ვერაფერს ვერ შესძლებდა. მეორეს კი სხვა ნიშან-წყალი ჰქონდა.

— გამარჯვება თქვენი, — უთხრა მეურმეებს უფროსმა.

— აი, გაგიმარჯოთ, — მისცეს პასუხი.

— თქვენ უთუოდ ქალაქს მიდიხართ.

— გამოცანა გერგება, — დაუძახა დაცინებით ერთმა მეურმემ.

უფროსმა ღიმილით ჩამოართვა ეს დაცინება და ლაქუციითაც. უმცროსმა უფრო წარბი შეიკრა და რისხვამ ელვასავით გაურბინა სახეზედ, მაგრამ თავი მალე შეიკავა. ეტყობოდა, რომ გულის მოძრაობას მოერიდა.

— აი, დალახვრა ღმერთმა ავი კაცი! — წამოიძახა უფროსმა: — ჩვენ თუ-ქურმიშის შკოლაში ვიყავით, ჩვენ ორნივ ძმები ვართ, თავადიშვილები...

— ბეჟან! — დატუქსვის ხმით დაუძახა უმცროსმა თავის ძმას და ისეთის თვალთ შეხედა, რომ სიტყვა გააწყვეტინა. ეტყობოდა, რომ უმცროსს რაღაც სიტყვა თავისის ძმისა არ მოეწონა და გაწყრა. ბეჟანმა, თუმცა პირველში სიტყვა გაწყვიტა, მაგრამ მალე მოუტრიალდა გაწყვეტილ ამბავს და ძმას ყური აღარ ათხოვა.

— ჩვენ ორნივ ძმები ვართ, თავადიშვილები, — განაგრძო ბეჟანმა, — მამა-ჩვენმა ქალაქიდან ერთი თუმანი გამოგვიგზავნა, — როცა დაგიბოვონო, ერთი რუხის პოვოსკა დაიჭირეთ და წამოდიეთ. ჩვენც, — აი, ამოაგლო ღმერთმა ავი-კაცის ქოქი, — ერთს რუხს გავუთრიგდით, რვა მანეთი მივეცი, რომ ქალაქ-ში ჩავეყვანეთ. წამოგვიყვანა, გზაზედ ღუქანში დაგვეთრო, გადმოგვყარა პოვოს-

კიღამ, თითონ შინ დაბრუნდა და ჩვენ ასე გამოგვისტუმრა. ჩვენი ბარგი და რვა მანეთი ფული თან გაიყოლა იმ სულძაღლმა.

უმცროსი მთლად აირია. მიტრიალდა, ზურგი მეურმეებს და თავის ძმას შეაქცია, დაიწყო უაზროდ ყურება და მერე დაჟინებით დააცქერდა ჩამავალს მზესა.

— ერთი ასეთი ბუზმენტიანი ჩოხა გაიყოლია თან ჩემი, რომ ხუთ თუმნა-და ღირდა, — დაიწყო ისევ უფროსმა, — ჩოხას ჯანი გავარდეს, ის ძველი და სხვა ახალი: მამა-ჩვენი შემძლებელი კაცია...

უმცროსი მოუტრიალდა ძმას უფრო გულამღვრეული და გაჯავრებული, ვიდრე წინად.

— ბეჟან, გეყოფა, კარგი!.. — უთხრა უმცროსმა, თითქო წყრომითაც და ვედრებითაც.

ბეჟანმა მაინც კიდევ ყური არ ათხოვა და მოჰყვა ისევ თავისებურად:

— ორი დღის უძმელები ვართ. ცუდი საქმე დაგვმართა იმ ოჯახდაქცეულ-მა. აბა ეხლა რა უნდა გქნათ ამ უცხო ქვეყანაში?

— ვაი ჩემს გამჩენს! — უპასუხა ერთმა დროულმა მეურმემ. — უცხო ქვეყანაში რად იქნებით!.. ასე გონია, სათათრეთში იყვნეთ!.. ეს ქვეყანა საქრისტიანო საქართველოა. პურსაც გაჭმევთ, ღვინოსაც დაგაღვინებთ და კაი ქეიფსაც გააწევენ. ვაი ავ-კაცს, რომ თქვენი ცოდვა აუღია, თორემ თქვენ რა გიჭირთ? ასე ჩაიფივანთ ქალაქშია, რომ ქარიც არ მოგადინოთ.

უმცროსს წარბი გაეხსნა, მოღრუბლულს სახეზედ რაღაც სიამოვნების ფერმა გადაჰკრა. ერთობ მისის სახის მეტყველებამ განცვიფრებული სიხარული გამოსთქვა, თითქო ადამიანის გულკეთილობას პირველად შეხედაო და უკვირსო.

იმ დროულმა კაცმა გახსნა ხურჯინი, ერთი შოთი ერთს მისცა, მეორე — მეორესა და ერთი ჩარეჟა ღვინოც ჩამოუსხა პატარა ტიკჭორიდან.

— ვაი შენს პეტრეს! — დაიწყო იმავე დროულმა. — ჩვენ დალოცვილს ქვეყანაში შიმშილით ლეკიც არ მომკვდარა, თქვენ რად შეგშინებიათ? შეექცით, შვილო! ეხლა კი ამ მშრალს პურს პურად-ძვირობაში ნუ ჩამოგვართმევთ, ამაღამ კი ასეთს ცხვრის მწვადებს გაჭმევთ, რომ ხონტქარმაც კი ტუჩები ილოკოს.

პეტრემ დაისო ორნივე თავის ურემზედ; წასვლა უთხრეს წინამეურმესა. დაიძრა ქარავანი ურმებისა. ამტვერდა მშრალი გზა.

იმავე დღეს, გლეხის ვახშმობის დროს, ამ მეურმეებმა ქალაქის პირში გამოუშვეს ურმები, რადგანაც ღამე იყო, და ქალაქში ღამის ხარჯს საქონელისას მოერიდნენ. შეურმეებმა თითო-თითო ღერი შეშისა, შორიდან წამოღებული, გადმოიღეს ურმებიდან და ცეცხლი დაანთეს. პეტრემ შესწო მწვადი თავის პატარა სტუმრებისათვის და როგორც შეეძლო გაუმასპინძლდა. ვახშამი სჭამეს. დაღალულნი მეურმეები დაეჯარნენ და ძილს მიეცნენ. საქონელი მინდორზედ

საძოვნელად გაიშალა; ღამის მეხრეები გვერდით ედგნენ ყარაულად. პეტრემ ყმაწვილებს ქვეშ გაუშალა თავისი ნაბადი და უთხრა:

— თავადიშვილები ხართ, ჩვენსავით ცარიელ მიწაზედ გდებას ვერ აიტანთ. ყმაწვილები დაწვნენ, პეტრეც შორი-ახლო მიეგდო და მკვდარსავით დაეძინა.

გათენდა მტრედისფრად. მეურმეები აიშალნენ, მაგრამ ჩვენმა პეტრემ თავისი სტუმრები თავის ადგილას ველარა ნახა. მიიხედ-მოიხედა და თვალი ველარსად ვერ მოჰკრა.

— ვაი შენ ჩემო თავო! — დაიძახა ბებერმა პეტრემ, რაკი გული დააჯერა, რომ ყმაწვილები გაპარულან, — აკი არ მომატყუეს ეს დროული კაცი! გაპარულან!.. წაიღებდნენ რასმეს!..

იკრა პეტრემ ჯიბეს ხელი და ორივე მოჭრილი ჰქონდა. კეთილმა ბერი-კაცმა გულნაკლულად ჩაიციხა:

— აკი იმ ძუძუმწოვრებმა არ გამქურდეს ეს დროული კაცი! — სთქვა ღამილით და თავილითაც პეტრემ. — ჩემზედ ახია: ისე როგორ დავიძინე, რომ ვერც კი გავიგე. აი, დალახვრა ღმერთმა სიბერე! არა, შვილო, ეხლა ჩემი შვილდი უნდა ძირს დავდო. ტყუილად კი არ მეუბნებოდა ჩემი უფროსი შვილი: მამი, — დაჰბერდი, შორს გზაზედ მეურმეობაში ველარ გამოდგებიო. აკი ველარ გამოვდეგ, მე კი მეგონა აღზევანსაც წავალ-მეთქი კიდეც მარილზედ. ჰაი ტა, ტა, ტა... დავბერდი, დავჩაჩანაკდი... სირცხვილით შინ როგორღა მივიდე. მეურმე კაცი, ქალაქს მიმავალი ღვინის ურმით, გამქურდეს! მერე ვინა? ძუძუთა ბავშვებმა!.. ჯიბე მომჭრეს, ჯიბე. ვაი შენ, ჩემო თავო!

— ბევრი წაიღეს? — ჰკითხა ვილაძამ.

— სამი და ათი შაური, — მიუგო პეტრემ. — აქ შვილო, სავალალო ეგ კი არ არი, მაგას ვინა სჩივის. ეს სირცხვილი როგორა ვჭამო, როგორ! უსუსურმა ბავშვმა გამქურდა. ვისაც ვეტყვი, დამცინებს, ჯალაბსაც კი სიცილად არ გეყოფი, მეზობლები ჯავრით გამხეთქენ, ბიჭო, მძინარეს ჯიბეები დამაჭრეს!.. არა, შვილო. რაკი ქართველმა რუსული შლაპკა დაიხურა, იმის საქმე წასულია. ფუ, ეშმაკს! მერე ვინა? ჯერ ტუჩებზედ დედის რძე არა ჰქონდათ შემშრალი... ეს დროული კაცი... აი ტაი, ტაი, ტაი! ღმერთმა იმათ კი შეარგოთ და მე კი ეს სირცხვილადაც მეყოფა და სიცილადაც.

გაიქნია თავი ისეთის ღიმილით, თითქო ხუმრობაში ატარებსო ამ საქმეს, მაგრამ გულში კი მართლა სცხვენოდა.

II

გავიდა ოთხი წელიწადი. გაზაფხულის პირი იყო. პეტრე, უწინდელზედ უფრო მიბერებული, ქალაქს მოდიოდა, წისქვილის ქვეები უნდა ეყიდნა. მაგრამ როგორ მოდიოდა? იმავე თავმოწონებით, როგორც უწინ, ხოლო ეხლა სხვა მიზეზი ჰქონდა თავმოწონებისა. მას აქეთ, რაც ის ზიფათი შეემთხვა, ხელი აიღო

მეურმეობაზედ — ვხედავ, აღარ ვარგევარო, ეუბნებოდა ხოლმე თავის შვილს გულის ტკენითა. ეხლა ამის ღვინის ურემზედ მისი უფროსი შვილი უჯდა და ხარ-კამეჩის ისა ჰხმარობდა. თითონ კი გადაებოტნა უშველებელ სავსე რუმბზედ და ყვინსავით გამოჭიმული იჯდა. გზის მამალი * ამის შვილის ურემზედ დაესვათ, პირველობაც ურმის ქარავანში ამის შვილისათვის მიეცათ. პეტრეს ეს ამისთანა პატივი შვილისა და ტოლებში თავგამოსაჩენი ამბავი ძალიან უხაროდა და თავი მოსწონდა. უხაროდა და ჭფიქრობდა: შინ რომ მივალ, ჩემს ბებრუტუნა ჯალბსაც ვახარებო ჩვენის შვილის გაპატიოსნებასაო.

პეტრეს ქალაქში ერთი ორიოდ დღე მოუგვიანდა. ქარავანიც დაბრკოლდა რაღაც საქმეზედ და ჯერ არ აპირობდა ქალაქიდან დაძვრას. ბოლოს სთქვეს: დღეს საღამოზედ, მზე რომ გადიხრება, უნდა ქარავანი დაიძვრასო. პეტრემ ნაყიდი წისქვილის ქვები დაუღო ურემზედ და ბაქში მიიტანა, საცა ქარავანი იყო გამოშვებული. შუადღეც მოტანებული იყო და იმ საღამოს გასვლას აპირობდნენ. პეტრემ სთქვა: მაინც საქმე არა მაქვს-რაო, მოდი, ერთი ავლაბრის მოედანზედ გავალ, ქვეყანაა, შევიტყობ რასმესო. მოედანზედ ხალხი ირეოდა, როგორც ყოველთვის. ბევრგან ჯგუფ-ჯგუფად იდგნენ და ჟრიაჟული და ყაყანი გაჰქონდათ. პეტრეც ერთს ამ ჯგუფში გაერია, ერთი შევიტყო, რას ყაყანებენო. აქ გაიგო, რომ ზარბაზანი გავარდება თუ არა, მახათაზედ ერთს კაცს ჩამოაჩობენო. პეტრეს თავის დღეში არ ენახა ეს ამბავი. გულმა ძალიან გაუწივა იქით.

„ბევრი ვაი-ვაგლაზი მინახავს ჩემს სიცოცხლეშიო, — სთქვა გულში, — მოდი, ერთი ესეცა ვნახოო“.

სთქვა და გაჰყვა ხალხს, მახათაზედ მიმავალს. მახათაზედ ბუზსავით ხალხი ირეოდა. იქ თავში, ერთს განაპირებულს ადგილს, სარჩობელა გაემართათ და გარშემო ჯარი ედგა. წინ ფართო მოედანი ხალვათად იყო, არავის არ უშვებდნენ ახლო. პეტრემ მიიხედ-მოიხედა, ნახა ამოდენა ხალხი, კაცი თუ დედაკაცი, და გაუკვირდა.

„ეშტვათ, კაცები ჩემსავით თამაშად მოსულანო, ამ დედაკაცებს რაღა ღმერთი გასწყრომიათო, ეგრე თავი მოუყრიათ! რა მაგათი საქმეაო“.

ბოლოს ამაზედ დადგა, რომ სწორედ ტყუილი რამ თვალთმაქცობა იქნება ჯამბაზისაო.

„არც ეგ არის ურიგოო, — სთქვა გულში პეტრემ, — ეგ უფრო კარგიც იქნება, თორემ მართლა კაცის ჩამორჩობა აბა რა სანახავიაო? კატა ხომ არ არის, აიღო და ჩამოჰკიდო; რაც უნდა იყოს, ღვთის სული ადამიანია. კიდეც იმიტომ ამოდენა მანდილოსანს თავი აქ მოუყრია. დედაკაცის თვალი მსუნაგია თვალთ-

* ურმის ქარავანი რომ წავა შორს მანძილზედ, ერთ-ერთს ურემზედ მამალს დასმენ ხოლმე, რომ მამლის ყივილმა გათენება შეატყობინოს ქარავანსა. მეურმეების საათი გზაზედ — მამალია. უფრო ხშირად ვისაც პირველობა აქვს ქარავანში, მამალიც იმას უზის ხოლმე. ურმის ქარავანში პირველობა, ესე იგი წინა ურმის მეურმეობა, გლეხობაში სასახელოა, რადგანაც მარტო კარგს, გზის მცოდნეს, ფხიზელს, სანდო მეხრეს და კაი ხარ-კამეჩის პატრონს ანდობენ ხოლმე მაგ პირველობას.

მაქცობაზედ... ახლა იმ სომეხმა რომ მომატყუა, კაცს არჩობენო, რა გაიტანა? აქაო და სოფლელია, მალე მოტყუვდებაო. ვთქვათ, რომ მოვტყუვდი, მითამ რაო? თამაშას ხომ ვნახავ... ღვთის წინაშე კი, იქავ რომ მცოდნოდა თვალთმაქცობას ითამაშებდნენ, იქნება არც წამოვსულიყავ, აი! ჰაი, ჰაი, კაცის გული მაღლია, მალი ცოდვის საქმეზედ. კაცის დარჩობის სანახავად გამოუქნელ მოზვერსავით კი გამომიწია და!.. ამ პატარა გულში რამოდენა ცოდვა და მადლი ტრიალებს“.

ბევრს რაღაცებს მოსთქვამდა გულში ჩვენი უსაქმო პეტრე, სრულად დარწმუნებული, რომ აქ თვალთმაქცობა რამ იქნება, თორემ დედაკაცებს აქ ან რა ხელი აქვთო, ან ვინ მოუშვებდაო.

ბოლოს ვიღაცამ გაიხმაურა: „მოჰყავთ, მოჰყავთ“. მიიხედა პეტრემ, ნახა, რომ სალდათებს ერთი ვიღაცა რუსულ ფარაჯაში გახვეული კაცი მოჰყავთ.

— ჰა, პეტრე!.. — არიგებდა პეტრე თავისთავს, — არ გაბრიყვდე, ეშმაკმა არ გაცდინოს, მართალი არ გეგონოს!.. ეგ სულ მაცდურობაა, დაგცინებენ, იტყვიან, სოფლელია და მოტყუვდაო.

მაინც კი გაიწია, რომ ახლო ნახოს. იმდენი მიძვრა-მოძვრა ხალხში, რომ გაინაპირა თავი. სალდათებმა ზედ გვერდზედ ჩამოუარეს და ჩამოუტარეს ფარაჯაში გახვეული კაცი.

— აი, დალაზვრათ ღმერთმა! — სთქვა თავისთავად პეტრემ. — მართლა სალდათებს არა ჰგვანან, ე! რა-რიგ ჩაუცმევიათ! ი თოფების ჭერაც რომ უსწავლიათ!.. რას არ მოიგონებენ ე ქალაქის ბიჭები! დახე, სულ რუსის ბიჭებსაც რომ ჰგვანან.

ამ ლაპარაკში რომ იყო, თვალი მოჰკრა ფარაჯაში გახვეულს. ის იყო ოცისა თუ ოც-და-ერთის წლის ყმაწვილი ბიჭი. წვერ-ულვაში ახლად გამოშვებული ჰქონდა და ლეკურად დაყენებული. სახეზედ ზაფრანის ფერი ედო. პეტრეს რაღაც ფიქრმა გაუბრინა გულში.

— რა გქნა! ეს ბიჭი მეცნობა. ღმერთო, მომაგონე: სად უნდა მენახოს? — ჰკითხა ამაოდ თავისთავსა, ამაოდ იმიტომ, რომ ვერ მოეგონა, სად ენახა.

— ეჰ, ქალაქის ბიჭი იქნება ვინმეო, — სთქვა ბოლოს. — ბაყებში დღეში ათასი კაცი შემოდის და გადის, იქნება იქ მენახოს და გულში ჩამრჩენოდეს, ვინ იცის? არა, რა-რიგად გაფითრებულა, მითამ და მართლა არჩობენ. ჯამბაზი თითონ ეს იქნება სწორედ. არა, შვილოს, ვერ მომატყუებთ!..

— ვუი, ვუი შენს დედას!.. — იძახოდნენ მანდილოსნები. — რა ახალგაზრდა ბიჭი ყოფილა!..

პეტრეს გაუკვირდა ეს ძახილი.

— აი, დედაკაციები არ არიან, თმაგრძელი და ჭკუამოკლე! — სთქვა თავისთავად პეტრემ, — რა მალე მოტყუვდნენ. ხომ თითონაც სუყველანი თვალთმაქცები და კუდიანები არიან, მაგრამ აჰა... ეგენიც კი ტყუვდებიან. მაგრამ იქნება ამათ ჩემი გაბრიყვება უნდათ, სოფლელიაო. ჰა, პეტრე!.. თავს გაუფრთხილდი, არ გაბრიყვდე!.. არ შერცხვე ეს დროული კაცი; ამოდენა ჯარ-ჯამათის სასა-

ცილოდ არ გაიხადო თავი. დასწყევლოს ღმერთმა ეს ქალაქელები, კაცი თუ ქალი, რა მალე შეგვატყობენ ხოლმე სოფელ კაცს, თითქო შუბლზედ გვეწეროს.

— რა გენაღვლებოდა, შე უბედურის დღისავ! — ამბობდა ერთი დედაკაცი ჩადრში გახვეული, — შენთვის ყოფილიყავ და ამ დღეში არ ჩავარდნილიყავ. ვაი შენს დედასა, შე საცოდავის შვილო!

— დიაღ, მოჰყევ ენაქართლობას, — ამბობდა გულში პეტრე. — სწორედ დაგიჯერე, აი. არა, აქაო და სოფლელი ვარ, არ გამაბრეყვო კი, თუ ღმერთი გწამს...

— ეგა სთქვი, ეგა და! მაგრამ კაცის წერა რაც იქნება, ის არის, — უპასუხა მეორე დედაკაცმა, — საცოდავი წერას აუტანია. მაგრამ ეგ ხომ მოკვდება და წავა, ვაი მაგის მშობლების ბრალი, რა ცეცხლში ჩაცვივიან! ღმერთო, დაიხსენ ყველა ქრისტიანი.

— ბიჭოს! — სთქვა გულში პეტრემ, — პირობა შეუკრავთ, თუ რა ღმერთი გასწყრომიათ. აქედამ მოვშორდე, თორემ ერთს სირცხვილს მაჭმევენ ეგ კუდიანები, მე და ჩემმა ღმერთმა.

სთქვა და ადგილი გადინაცვლა.

მივიდა და ჩადგა ახლა სულ სხვა ჯგუფა ხალხში. აქაც დედაკაციები ბლომად იყვნენ. ერთი გული ეუბნებოდა, მოდი ვკითხავ, რა ამბავია, მეორე კი ეუბნებოდა, სირცხვილია, დამცინებენო.

— რა ახალგაზრდაა ეგ უბედურის შვილი! — სთქვა ერთმა დედაკაცმა, — ჯერ დღე სწორედაც არ გასთენებია და ეგრე აღრე და მალე კი უნდა მზე დაუბნელდეს.

— რა თონეში უნდა იწოდეს ახლა ამისი დედის გული, ღმერთო, მაგისტანა დღეს ნუ შემასწრობ! — დაუმატა მეორემ და ჩაიკრა გულში ხელი.

— აბაიმი, აბაიმი!.. — სთქვა გულში პეტრემ, ეხლა კი ცოტა წყენითა. — ჩემზედ მოიცალა ამოდენა ხალხმა, თუ რა ამბავია ჩემს თავს. ესე მალე როგორ შეკრა ყველამ პირობა!.. ახა ღმერთო ჩემო! კარგია, არა ვკითხე. აბა კიჟინას დამცემდნენ, აი! პა. პეტრე, გაფრთხილდი, არ გაგაბრეყვონ, სასაცილოდ არ გაიხადო თავი. აი უსაქმურ ხალხს რომ იტყვიან, ეს ქალაქელები არიან: დასწყევლოთ ღმერთმა, ყველამ ჩემზედ არ მოიცალა!

ამბობდა ამას თავის გულში პეტრე და ეგონა, რომ მართლა-და ეს ხალხი ამისათვის არის მოცლილი, სოფლელია და გავაბრეყვოთო. ამათაც გაექცა და ხელახლად გადინაცვლა ადგილი. ძნელი რამ არის, როცა გუნება თავში გამწევ ცხენსავით დალოჯავს ჭკუის ლაგამს და ცალმხრივ გაიწევს.

III

ამასობაში ის ფარაჯაში გახვეული ბიჭი მიიყვანეს და სარჩობელას ქვეშ დააყენეს. ცალმხრივ მღვდელი მოუდგა, მეორე მხრივ ვილაცა ჩინოვნიკი. წითელპერანგა ჯალათი უკან ედგა.

— ე მღვდელი რაღას გაუგეჟებია, — ეუბნებოდა თავისთავს პეტრე, —

ტერტერა იქნება, თორემ მართალი მღვდელი ამას რად იკადრებდა. ის წითელპერანგა ვინ უნდა იყოს? იქნება თავი-და-თავი ჯამბაში ეს იყოს.

ჩინოვნიკმა ქალაღი ამოიღო და წაიკითხა.

— ეს თილისმის ლოცვა იქნება, — სთქვა პეტრემ თავისთავად, უთუოდ ჯადოს იქმონენ, თორემ აი ვნახოთ. მაშ კაი ამბავი იქნება.

მერე მღვდელი რაღასაც ეუბნა ფარაჯაში გახვეულს. პეტრემ თუმცა ყურები აცქვიტა, ფეხის თითებზედაც შედგა, მაგრამ შორს იყო და ვერა გაიგო-რა.

ფარაჯაში გახვეულს გახადეს ფარაჯა, გადააცვეს თეთრი პერანგი თავიდან ფეხებამდე, ასე რომ პირის-სახე აღარ უჩანდა. წითელპერანგა ჯალათმა გაასწორა სარჩობელაზედ ყულფი, მერე კიბე მიადგა სარჩობელის ბოძს. მოუბრუნდა უბედურს, ხელის კვრით წინ წაიგდო, აიყვანა კიბეზედ, მოსწია ყულფი, რომ თავი გააყოფინოს. ხალხს ხმა ჩაუწყდა, თითქო სული შეეხუთათ, თითქო ამოდენა ხალხის გულის ძვერა შედგათ.

ჯალათმა თავი გააყოფინა ყულფში, გამოაცალა კიბე და ჰკრა ხელი. ხალხმა ერთი ღრმად და ყრუდ ამოიქშინა, ისე, როგორც ამოიქშენს ხოლმე უეცრად ცხელ-წყალ თავგადასხმული.

უბედური სარჩობელაზედ ჩამოეკიდა, ქანაობა დაიწყო და ფორთხალი. დიდხანს იქნია საწყალმა ფეხები.

— დილამდი რომ სულ ეგრე იქნივო ფეხები, მაინც არ დაგიჯერებ, — ამბობდა თავისთავად პეტრე.

ხალხი, წუთის წინად სულგანებული, ეხლა მხიარულად ჰყაყანებდა და ლაზლანდარობდა კიდეც. დაირღვა ხალხის გროვა, დაიშალა და გაიშალა მინდორზედ. ყველამ თავის სახლისაკენ გასწია სრულიად კმაყოფილმა, რომ ეს სამარცხვინო და გულის ამაზრზენი თამაშა ნახა. პეტრემ მიიხედ-მოიხედა და ნახა, რომ აღარავინ რჩება აქ. ჯარიც წამოვიდა, მარტო ორი ყარაული-და დარჩა სარჩობელასთან. იმ წითელპერანგა კაცმაც გადიცვა რაღაც სხვა ტანისამოსი და გამოსწია. სარჩობელაზედ დარჩა უძრავად დაკიდებული ის უბედურის შვილი. პეტრე გაოცდა.

— ბიჭოს, ეს იყო! — სთქვა თავისთავად — ვერაფერი თამაშა იყო. იქნება თვალთმაქცობა იმაში იყო, რომ შეცვალეს, კაცის მაგიერ ტომარა ჩამოჰკიდეს, ფეხებს რომ იქნევდა?.. მართულებს ვერ გაუკეთებდნენ თუ!.. მართულებით თუნდ ლეკურსაც ათამაშებენ. მაინც ვერაფერი ამბავია, ტყუილად მოვცდი. აი, აქ კი მოვტყუედი. აბა ვგდებულებიყავ ჩემთვის ბაკში, ერთი ლაზათიანად გამომეძინა, ის არა სჯობდა? მე ვთქვით ჰო, ეს ამოდენა ხალხი რაზედ გაბრიყვდა? ბიჭო და, იქნება მართლა ჩამოარჩეს!.. ნეტავი მეკითხნა. ეჰ, დამცინებდნენ... ჰა, ვინ იცის? ე ხალხი რომ ასე ქეიფის გუნებაზეა, მიდის და მიყაყანებს მხიარულად! ეს რომ მართლა დარჩობა ყოფილიყო, ქვები ხომ არ არიან, ოჯახდაქცეულები ერთ ცვარ ცრემლს მაინც ჩამოაგდებდნენ. რაც უნდა იყოს ღვთის-კერძო ადამიანია, კატა ხომ არ არი. მაგრამ ე დედაკაცობას რომ სულ ერთიანად თავი აქ მოეყარა!..

გულში დიდი ეჭვი ჩაუვარდა. ეხლა მარტო იმის დარდი ჰქონდა, შეეტყო — რაში ტყუედება: იმაში, რომ ეს მართალი თვალთმაქცობაა და ტყუილი ჩამორჩობა, თუ მართალი ჩამორჩობაა. სწორედ გითხრათ, პირველში მოტყუებას, უფრო ჰთაკილობდა მისი გული: აბა თვალთმაქცობამ ტყუილი მართლად როგორ უნდა მაჩვენოს ამ დროულ კაცსაო. და მართალი-კი რომ ტყუილი გამომდგარიყო, ეგ არაფერი; მაგას როგორღაც უფრო ადვილად ჰყაბულდებოდა ჩვენი პეტრე. მაინც კი ძალიან უნდოდა შეეტყო მართალი.

ბევრჯელ გაუწია გულმა, მოდი დავეწევი ვისმე და ვკითხავო; ბევრჯელ მივიდა კიდეც და უნდოდა ეკითხნა თუ არა, შეფერხებულა: — არა, შვილოსა, დამცინებენო, ისევ ჩემს ჭკუას აყყვე, ისა სჯობიაო.

ამ ფიქრებში გართული მიბარბაცებდა ჩვენი პეტრე ავლაბრის ბაქებისაკენ. გზაზედ ღუქანი დაინახა. ღუქნიდამ ხალხის ყრამული გამოდიოდა. — მოდი, შევალ, ერთი ვნახოთ, რას იტყვიან დღევანდელ ამბავისასო. იფიქრა: თანაც ცოტად დავნაყრდები, დილას აქეთ არა მიჰამია-რაო. შევიდა, მოითხოვა ნახევარ ჩარქი ღვინო, მოათლევინა გამხმარი ზურგიელი, მიჯდა კუთხეში და ქეიფს მიეცა. დაჯდა თუ არა, თითქო ფეხ-და-ფეხ მოჰყვავო, შემოვიდა ერთი ნაბადში გახვეული ყმაწვილი კაცი. ამ ახლად მოსულმა მოითხოვა საწერ-კალამი, ქალაღი; დაეყრდნო დაზგას და წერა დაიწყო. ჩვენი პეტრე ხელახლად დააცქერდა ახალს სტუმარს. რა ექნა, სად მინახავს ეს ბიჭიო, იძახდა გულში. თითონ ბიჭი თავაუდებლად სწერდა წიგნსა. ამ ყოფაში კარგა ხანმა გაიარა, პეტრეს დავგვიანება აინუნშიაც არ მოსდიოდა და იმ ბიჭის ცქერაში ისე ნელა ილოღნებოდა, რომ საღამომდისაც თავის საუზმეს ვერ გაათავებდა. მისი ფიქრი სულ ის ბიჭი იყო: რა ექნა, მეცნობა და რატომ არ მაგონდებო, წამ-და-უწუმ ეკითხებოდა თავისთავს და თვალს არ აშორებდა. მზემ კარგა გადიხარა ჩასავალისაკენ და პეტრე კი იმ ბიჭის ვინაობით გაკვირვებული არ იძროდა ადგილიდამ. ბოლოს, რომ მეტი გზა აღარ იყო, პეტრე წამოდგა და, იმ ბიჭის უამბობით წყურვილ-მოუკვლელი მივიდა, მეღუქნეს გაუსწორდა, ერთი კიდეც გადაავლო თვალი იმ ბიჭს და ფუსფუსით გაექანა ავლაბრისაკენ. ჯერ ბაქებამდე კიდეც კარგა მანძილი იყო, რომ უეცრად უკანიდამ ვილაცამ მხარზედ ხელი დაჰკრა. პეტრე მობრუნდა. დაინახა ისევ ის ნაბადში გახვეული ტანად მალალი ყმაწვილი ბიჭი, თვალეზზედ ქუდჩამოფხატული.

— აჰა, ჩამომართვი ეს წიგნი, — უთხრა ყმაწვილმა ბიჭმა და მიაჩეჩა ხელში ქალაღი, — თუ შენ კითხვა არ იცი, წააკითხე ვისმე და ყური კარგად დაუგდე. დღევანდელს ამბავს ამ წიგნიდამ შეიტყობ.

სთქვა ესა თუ არა, მაშინვე გამობრუნდა ყმაწვილი ბიჭი, და თუმცა ნაბიჯით წამოვიდა, მაგრამ ისე ჩქარა კი, რომ ჩვენი პეტრე სირბილითაც კი ვერ დაეწეოდა. პეტრემ გაოცებულმა მარტო ესლა მოასწრო ეკითხნა წარმავალი სათვის:

— ბიჭო, ვინა ხარ? სახელს მაინც შეტყობი.

— წიგნი გეტყვის, წიგნი, — დაუძახა ნაბდიანმა და გასწია ისე, რომ უკან აღარ მოუხედნია.

ეხლა მოაგონდა პეტრეს, რომ წელან სარჩობელაზედ ერთი ნაბდიანი ბიჭი სულ გვერდით აეტუზებოდა ხოლმე, საითაც კი წავიდოდა.

— განა არა, — სთქვა თავისთავად, — მაშინვე მივხვდი, რაღაც ამბავია, როგორც კრუხი წიწილას, ისე გარს დამტრიალებდა. ნაბდიანი იყო, მაგასავით თვალეზე ქუდი ჩამოეფხატა. სწორედ ისევ ის ბიჭია, თუნდა დაგენაძლიო.

ვის ენაძლევებოდა, ეგ არ ვიცი, ხოლო ეგ კი იყო, რომ წიგნი აიღო-დარღო, გადაატრიალ-გადმოატრიალა, ჩაიღო ჯიბეში და სთქვა ნატვრითა:

— ახ, ნეტავი წიგნი კი ვიცოდე და! დღევანდელს ამბავს ამ წიგნიდამ შეიტყობო. იქნება მატყუებს კიდევ, მაგრამ რაო? თავისთავს მოატყუებს, მე რა? თითონ წავიდა, ხომ ვერ დამცინებს.

IV

უფრო გამალებული წავიდა პეტრე ავლაბრის ბაქებისაკენ. გული არ უთმენდა, უნდოდა მალე გაეგო რა ეწერა წიგნში. ამის შვილმა წიგნი კარგად იცოდა. მღვდელთან იყო ნასწავლი. პეტრე მიდიოდა, მაგრამ გული ფეხს უსწრობდა.

— რა-რიგ გაგრძელდა ეს ოხერი გზაო, — ამბობდა გულში, — მივდივარ და ვეღარ მივსულვარო.

ბოლოს, როგორც იყო მივიდა. ოფლი წურწურით ჩამოსდიოდა და სულს ძლივს იბრუნებდა დაღალულობისაგან. მიათვალ-მოათვალიერა იქაურობა, ნახა, რომ არავინ არის. მეურმეები დაქსაქსულიყვნენ, ბაზარში გასულიყვნენ, ზოგს რა უნდა ეყიდნა საშინაოდ, ზოგს რა. პეტრეს იამა, რომ არავინ იყო ბაკში, იამა უფრო იმიტომ, რომ ამისი შვილი მარტოკა აქ სადმე უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ქალაქში იმას არაფერი საქმე ჰქონდა. მართლადაც, იქავ დერეფნის გრილოში იპოვნა შვილი; მიწოლილიყო გრილოში და ეძინა. გააღვიძა.

— ერთი ადევ, ეს წიგნი წამიკითხე, — უთხრა პეტრემ და მიაწოდა წიგნი.

შვილმა თვალეები მოიფშვნიტა, გაიზმორა და წიგნი ჩამოართვა.

— სად გიპოვნია, მამი? — ჰკითხა შვილმა.

— მიპოვნია კი არა! მოვდიოდი და ზელში მომაჩეჩეს, — უპასუხა პეტრემ. სხვა რამის დამატება მეტი ეგონა.

შვილმა წიგნი გახსნა, გადაშალა და ასიგნაციები გადმოცვივდა. გაოცდნენ შვილი და მამა, ეს რა ამბავიაო. შვილს ფულის დათვლა უნდოდა, მამა გაუწყრა და ტუქსვით უთხრა მოთმინება-დაკარგულმა:

— რა დროს ეგ არის! ერთი წაიკითხე-მეთქი, რა სწერია. ლამის გული ბუდიდამ ამომვარდეს, ვეღარ მომიტმენია.

შვილმა დაიწყო კითხვა:

„დღეს რომ ყმაწვილი ბიჭი დაარჩევს, ჩემი ძმა იყო“...

— რაო? — გააწყვეტინა კითხვა ზარდაცემულმა პეტრემ და ელდისაგან გაფითრდა. — ჩამოარჩესო!.. მაშ მართალი იყო ის ამბავი!.. მაშ ხალხი რაღას ჰხარხარებდა მერე!.. წაიკითხე, წაიკითხე. ნეტა არ მენახა.

— მამი, რას ამბობ? — ჰკითხა გაოცებულმა შვილმა, — რატომ ეგრე დამთხვევით და გადარეულად ლაპარაკობ!

— წაიკითხე-მეთქი, მე ვიცი რასაც ვლაპარაკობ, — უთხრა პეტრემ წყრომით და გულის აღელვებით. საწყალი ბერიკაცი სულ თრთოდა, თითქო ციება აცახცახებდა.

შვილმა გაიქნივ-გამოიქნივა თავი, — მამა-ჩემს ეს რა დამართვიაო, და დაიწყო ისევ კითხვა:

„მამა-ჩვენი ერთი ღარიბი აზნაურშვილი იყო. როცა მოკვდა, ჩვენ ორი ძმანი პატარები დავრჩით. დედა მალე გაგვითხოვდა, შეირთო ერთი ვიღაც აზნაურშვილი, ქალაქში მსახურობდა. რაც მამისაგან დედულ-მამული გვექონდა, — ცოტა, მაგრამ იმოდენა, რომ ტკბილის ლუკმის ილაჯი გვექნებოდა — სულ მამინაცვალმა წაგვართვა, დაგვიყიდა, მიცვალ-მოცვალა და ჩვენ ცარიელზედ დაგვსვა. მინამ პატარები ვიყავით, ჩვენ სოფლად ვეყარენით უპატრონოდ და ისინი კი ქალაქში იყვნენ. როცა მოვიდოდნენ, ჩვენ საწყლებს სულ ტყავს გვაძრობდნენ ცემითა. შიშველ-ტიტველნი, მშიერ-მწყურვალნი ვეხეტებოდით სოფლის ორღობეებში უპატრონოდ. ბიჭი იყო შინა-მოსამსახურე, ჩვენა გვცემდა, მამინაცვალი იყო, ჩვენა გვცემდა, ყველანი შინაურები, ვისაც კი შეეძლო, გვტყაპუნებდნენ თავში. ბევრს უცხოს, მართალია, ვეცოდებოდით, საწყალი ობლები, მაგრამ შველა კი არსად იყო. ბოლოს, რომ ცოტა წამოვიზარდენით, მამინაცვალმა მოგვიშორა თავიდან, მიგვაბარა სალდათის შკოლაში თუქურმი-შაზედ, ვაიდან ვუიში ჩაგვაგდო. აგვიყროლეს სული რუსულის ლანძღვითა და თრევითა, ამოგვართვეს სული ცემა-ტყეპითა. ვითმინეთ და ველარ ავიტანეთ. დავკარით ფეხი და გამოვიქცეთ. შევიარეთ ჩვენს სოფელში, ჩვენის ძველის სახლიდან ბიჭებმა გამოგვყარეს, ერთის ღამის ბინაც არ მოგვცეს. გამოვედით ორნი ობოლნი ამ ტრიალ დედამიწაზედ უპუროდ, უფულოდ, უბინაოდ, უნუგეშოდ, უთვისტომოდ. ვის შესტკივდებოდა ჩვენთვის გული? ჩვენ ყველასათვის უცხონი ვიყავით, ყველანი ჩვენთვის. გამოვწიეთ ქალაქისაკენ, გაბოროტებულნი, მთელს ქვეყანაზედ გულამღვრეულნი. გადავემტერეთ უსამართლო ქვეყანას, გადავემტერეთ ყველას, მამინაცვალს, დედას, ავსა, კარგსა, შენა და სხვასა. პატარები ვიყავით, ყველა ხედავდა — რომ თვალნათლივ გვძარცვდნენ, არავინ არ გამოგვესარჩლა, არავინ მოგვეშველა, არავინ ხმა არ ამოიღო. ჩვენი ცოდვა ყველამ დაიღო კისრად. მამინაცვალმა კი არა, თქვენ ყველამ გავგძარცვეთ ჩვენ, თქვენ ყველამ მოგვიღეთ ბოლო. მინამ ცოცხალი ვარ, ყველას გადვუხდი და როცა აღარ ვიქნები, იქ, ღმერთს გავცეთ ყველამ პასუხი. სულ ყველანი იქ მივალთ და იქ დავუდგებით ერთმანეთს პირისპირ. ვნახოთ, ვინ გამოვა მართალი, ვინ მტყუანი. ღმერთი გულს უფრო სინჯავს, მინამ საქმეს; იქ სამართალი არ გაბრუნდებდა.

...გახსოვს, ამ ოთხი წლის წინად ლოჭინის ხევის პირს რომ ურმები გამოშვებული გქონდათ? გახსოვს, ორი ყმაწვილი რომ მოგადგათ? ისინი ჩვენ ვიყავით, ორის დღის უჭმელები. საწყალმა ჩემმა ძმამ, პეყანს რომ ვეძახოდი, ბევრი ტყუილი ილაპარაკა მაშინ... მე მწყინდა ეგ, მე მაგას ვთავილობდი, მაგრამ ვერა გავაწყე-რა. ჩემი საცოდავი ძმა უჯათი იყო, თვითრჯული, და ვაი რომ ამასთანავე გულნამცეცაც იყო. ღმერთმა მიპატოს ის ერთად-ერთი სული, ის ერთად-ერთი ჩემი სისხლი და ხორცი, -ის ერთად-ერთი ძმა-კაცი, ის ერთად-ერთი ადამიანი ჩემი კეთილის-მყოფელი, ჩემთვის თავდადებული, ჩემი მოსიყვარულე და ერთგული. დღეს ჩემის თვალთ ვნახე, რომ კატასავით დამირჩეს!.. განა ამას შევარჩენ ქვეყანასა, მინამ კაცი მქვია, მინამ თავზედ ქული მხურავს, მინამ პირში სული მიდგა!

„შენ მაშინ გულის-ტკივილით დაგვიურვე. შენმა გულკეთილობამ კინაღამ მადლის შუქი არ ჩააწვდინა ჩემს ბნელს გულამდე, კინაღამ შენმა გულკეთილობამ არ მომინადირა. მთელი ღამე არა მიძინებია, გამიკრთა მაშინ ძილი, თუმცა ძალიან დაღალული ვიყავ. როცა ჩემი ძმა წამოდგა და შენ ჯიბეების ჭრა დაგიწყო, გული დამეთანაღრა, ავიმრიზე, თმა ყალბზედ შემიდგა. მაგრამ ხმა არ გავე, არ დაუშალე. გაწყდეს, საცა წვრილია-მეთქი!.. ეგეც ჩემი მძარცვე-ლია, ეგ რომ კაცი ყოფილიყო, მე არ გამაძარცვინებდა-მეთქი.

„გაგქურდეთ და ჩამოვედით ქალაქს. აქ ცოდვაც და მადლიც უფრო ხალ-ვათად დადის. ორივეს დიდი შარა-გზა აქვს. მას აქეთ დღე არ გამოსულა, რომ არავინ არ გაგვეძარცვოს. ჩვენი დანაკარგი, ვინც შეგვხვდა, ვაზლვევინეთ. ამით ვირჩენდით თავსა, ამითვე ვიფხანდით ისარნაკრავს, გამწარებულს და გაბორო-ტებულს გულსა. გული მაინც არ დაგვიცხრა, რალაცას ლამობდა, საითღაც იწევდა. ვერ დავაამეთ და ვერა...

„ამ ორის წლის წინად ისე მოხდა, თითქო თითონ ბედმა მიგვიყვანა მამი-ნაცვლის სახლშიო. დედა-ჩვენი მაშინ შინ არ იყო, სოფელში გაესტუმრებინა ქმარს. შევეტყვივდით ღამე ორნივე ძმანი, მამინაცვალი შემოგვაკვდა, გვინდოდა აგვეკლო იქაურობა და ველარ მოვასწარიო. შეგვიტყვეს, პოლიცია თავს დაგ-ვესხა, მე კი გამოვასწარ და ჩემი საწყალი ძმა მოემწყვდიათ და დაეჭირათ. ბოლო ზომ იცი: დღეს ჩემის თვალთ ვნახე, რომ ჩემი ერთად-ერთი ძმა, ერთად-ერთი კეთილის-მყოფელი კატის კნუტსავით ჩამომირჩეს. თქვენ იდექით და სეირს უყურებდით, მე კი ვუყურებდი და ვიწოდი... არ შეგარჩენთ, არა, ამ ამბავს!.. ყველამ უნდა მიზლას ჩემი დანაკარგი. ძმის სისხლს, მინამ ცოც-ხალი ვარ, ავიღებ. მძულს ქვეყანა და ადამიანი უფრო. ჩვენ-შუა საბოლოოდ ჩავტეხე ხილი: მე ერთი აქეთ პირას დავრჩი, თქვენ მრავალნი იქით. გან-კითხვის დღემ გამოაჩინოს, საით არიან მართალნი და საით მტყუანნი. ღმერთი გულთამხილავია: მინამ საქმეს სასწორზედ დასდებდეს, ჯერ გულში ჩახე-დავს ადამიანს. მე ჩემი გზა მართლის გზა მგონია. მართალი ვარ, თუ მტყუა-ნი, — არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ ერთი პატარა ძარღვი კიდევ მქონდა გულში

და ისიც დღეს სარჩობელაზედ ჩამწყდა. ამით სამუდამოდ მოვწყდი ქვეყანასა, როგორც წინადვე მოტეხილი ტოტი უკანასკნელ ძაფზე-და დაკიდებული. მშვიდობით!.. თუ როდისმე ჩემი ნახვა მოიწადინო, მოდი და მეც ჩემ ძმასავით სარჩობელაზედ მნახე. ჩემი ბოლო ეგ არის.

„არ ვიცი რად და ჩემი გული კი იწევდა, რომ შენ წინ გადაშლილიყო. — აჰა, გადაგიშალე და ლოდი ამეცალა.

„შენ სამს და ათ შაურს ერთი ათად გიბრუნებ. შენმა გულკეთილობამ რომ ტკბილი ნაღველი ჩამისახა გულში და კინაღამ არ დამიმორჩილა, აქამდის კიდევ გულში მიღვივის, როგორც ნაცრის ქვეშ შენახული ნაღვერდალი. ისიც გაქრება, ვიცი. განა შენ კი ამხანაგი არა ხარ ჩემის მამინაცვლისა! განა შენ კი არ დამირჩე ერთად-ერთი ძმა! განა შენ კი არ მიიყვანე ის სარჩობელამდე!“

შვილი გაოცდა, მამას ცივმა ოფლმა დაასხა.

— მე რა შუაში ვარო! — დაიძახა კენესით და თრთოლვით შეშინებულმა პეტრემ. პეტრე მთლად ცახცახებდა.

მართლა-და ჩვენი ბებერი პეტრე რა შუაში უნდა იყოს...

1879 წ.

ოთარაანთ ძვრივი

I

რას მიქვიან ტკბილი სიტყვა?

იმ ვეებერთელა სოფელში, რომელსაც თუნდა „წაბლიანს“ დავარქმევ, ყველამ იცოდა, ვინ არის ოთარაანთ ქვრივი. სოფლის გზირისათვის რომ გეკითხათ, ოთარაანთ ქვრივის კარ-მიდამოში მზისა და წვიმის მეტს არავის შეეძლო გავლა ქვრივის უნებურად.

ნაცვალი თუ იასაული, — რაც გინდ დიდი საქმე ჰქონოდათ, — ოთარაანთ ქვრივის ეზოში ვერ გაიწაწანებდნენ, და თუ როგორმე გაჰბედავდნენ, ისეთს ალიაქოთს ასტეხდა, რომ ბედსა და თავს დააწყევლინებდა. ნამეტნავად გზირს კარგად ახსოვდა ერთი ამბავი, და მერე ხომ მთელმა სოფელმაც შეიტყო. გზირს ერთხელ ერთი ქათამი წაერთმია, — დიამბეგი მობრძანდა, სოფლად ქათმებს ვაგროვებთო, და ასეთი ვაი-ვაგლახი დააწია, რომ, ამბობენ, გუბერნატორამდე თავის ფეხით იარაო და ერთი ქათამი შევიდესულად დაუსვა მოურიდებელს გზირსაო. თუმცა თითონ ქვრივსაც ერთი ათიოდ მანეთი შემოჰხარჯოდა მისცლა-მოსცლაში, მაგრამ ამას ამბობდა თურმე:

— ფული რა არის?! ხელის ჭუჭყია... ერთი თუმანი რა სათქმელია!..

ჯავრი რომ არ შევარჩინე, — ეს რაღა ჰლირს! ტყუილ-უბრალოდ რომ არ დავეჩავგრინე ცოტაა?! დეე ამას იქით იცოდნენ, რომ მე ოთარაანთ ქვრივს მეძახიანო.

სწორედ იცოდნენ კიდეც. ჯგუფად რომ გლუხკაცობა სადმე მდგარიყო, ნამეტნავად თუ შიგ ერია სოფლის მოხელე ვინმე, — ნაცვალს თუ მამასახლისს, — და, ოთარაანთ ქვრივი მიმავალი დაენახათ, ისე გაიფანტებოდნენ აქეთ-იქით, თითქო ალაღმა დაჰქროლა წიწილებსაო.

კაცი ვერ იტყვის, სძულდათ, თუ უყვარდათ ოთარაანთ ქვრივი სოფელში. შიშით კი ყველას ეშინოდა. ასე იფიქრეთ, ტირილით გაჭირვებულებულს და გაკაპასებულს ბალებსაც კი ოთარაანთ ქვრივის სახელით აშინებდნენ გულზედ მოსული დედები.

— დაჩუმდი, შე არ-გასაწყვეტო, თორემ აგერ ოთარაანთ ქვრივი მოდისო.

ოთარაანთ ქვრივმა ეს კარგად იცოდა და ბევრს არას ჰნაღვლობდა, რომ ასე ეკრძალებიან, ერიდებიან და უფრთხიან ყველანი.

— ქალაჩუნები რომ არიან, იმიტომაო, — იტყოდა ხოლმე თავის თავად. — ჩემი რად უნდა ეშინოდეთ? რა ბაყბაყ-დევი მე მნახესო! მე მარტო ისა ვარ, რომ ჩემს ჯავრს არავის შევარჩინე, ტყუილ-უბრალოდ არავის დავეჩავგრინე. თუ გაჭირდა, რკინის ქალამნებს ჩავიცვამ, რკინის ჯოხს ავიღებ ხელში და ხელმწიფემდინ ვივლიო.

სოფელმა კარგად იცოდა, რომ ოთარაანთ ქვრივს ტყუილ-უბრალოდ ბაქიობა და მუქარა არ უყვარდა. იმისი თქმა და ქმნა ერთი იყო.

— მე და ჩემმა ღმერთმა, ბარაქალა დედაკაციაო, — იტყოდა ხოლმე დათია ბაღიაშვილი ოთარაანთ ქვრივზედ, — არც სხვისას შეირჩენს, არც თავისას შეარჩენს სხვასა. ახლა შინა ნახე, — რა ამბავი აქვს: მთელი დღე ციბრუტივით ტრიალებს ოჯახში. იმისი ხელი და ფეხი დილიდამ საღამომდე არ დადგებაო.

• სოფლის დედაკაცობას ხომ უფრო ეშინოდა ოთარაანთ ქვრივისა. ვაი იმას, ვისაც უსაქმოდ მოასწრობდა ხოლმე: ძირიანად ამოიღებდა, ძირიანად მოსთხრიდა.

— რაო, მუქთამჟამელოო? — ეტყოდა ხოლმე. — შენს ქმარს თავისთავის გამოკვება კი ეადვილება, რომ შენც მუქთად გკვებოსო. რას დაგიკრებია გულზე ეგ დასამიწი ხელები, — აი, მოგიკვდეს ეგ უგულო გული! მამა-შენსა აქვს ცხონება, შენც თუ ხელი გასძარი, შენს ქმარს მეტი ლუკმა გულზე დაადგება, აი!.. მეტი მოუვა განა!.. აი დამიწდი, დამიწდი, კარგი რამ შენა ხარ!..

ისე არავის გაუვლიდა გვერდით, რომ არ გაეკინწლა, თუ რამ თვალში არ მოუვიდოდა. ძნელად იქნებოდა, რომ ტკბილი სიტყვა ეთქვა ვისთვისმე.

— ტკბილი სიტყვა რა არისო! — იტყოდა ხოლმე, — ამ გამწარებულს წუთის-სოფელში ტკბილი სხვა რა არის, რომ სიტყვა იყოს. რას მიქვიან ტკბილი სიტყვა! თვალთმაქცობაა, სხვა არაფერი. ტკბილი სიტყვა ნუგეშია. კაცს გულს მოჰფხანს. გულის-ფხანა რაღა დარღუბალა! ფხანა ქექმა იცის. ნუ გაიქეცია-

ნებ გულს და ფხანაც საჭირო არ იქნება. სიტყვა სამურველი ხომ არ არის, — მოსაკიდებელი ჩანგალია, რომ გული ან აქეთ მისწიოს, ან იქით, თორემ ობი მოეკიდება, როგორც კიდობანში დავიწყებულს პურს. გული ადგილიდამ უნდა მისძრას-მოსძრას კაცმა, თუ კაცს კაცის სიკეთე უნდა. ფხანა გულისა რის მაქნისია! უქმის კაცის საქმეა. თავადიშვილები ფეხის გულზე ხელს ასმე-ვინებენ, რომ ძილი მოიგვარონ, გულის ფხანაც ის არის: ძილს მოჰკერის. ის კი არ იციან, რომ თუ წუთის-სოფელს ერთს ბეწო ხანს თვალი მოუხუტე, ისე გაგთელავს, როგორც დიდოელი ლეკი ნაბადსა.

— ოთარაანთ ქვრივს გულის მაგიერ ქვა უდევსო, — ამბობდნენ სოფელში.

II

პიღბილ-მოყრილი მადლი.

მართლა ასე იყო თუ არა, — ეს უნდა ეკითხოს ერთს სხვა ქვრივს დედა-კაცსა, რომელიც სოფლის მეორე ნაპირას იდგა და მეტად წვრილ-შვილიანი იყო. ეს დედაკაცი ცოტა უხეირო, უნდილი რამ იყო, გარჯა ეზარებოდა და წვრილ-შვილი ნახევარზედ მშიერ-მწყურვალს ჰყვანდა. ოთარაანთ ქვრივი ყოველ კვირა დღეს ერთ ათიოდ შოთს და ერთ ბადია კორკოტს თავის ფეხით გადუტანდა ხოლმე.

— აჰა, ხეტქეო, — ეტყოდა ხოლმე დედაკაცსა, — დაგიღია ეგ შავის მიწით ამოსავსები პირი, შე პირშაო, შენა, და შენი დღენი ძაღლსავით სხვას შეჰყურებ, აგერ გამოხრულს ძვალს გადმომიგდებენო. შე არ-დასაცალბებლო, რისთვის მოუტია ღმერთს ეგ ბარძაყის ოდენა მკლავები!.. დახე, დახე, ამ წუწ-კსა, წუწკის შვილსა, სამგლე გოჭსავით გათხვირულა, ლუკმა-პურის შოვნის უნარი კი არა აქვს. რა კარგი დაეყრებათ ამ შენს ცოდვის შვილებსა! შენი მაყურებლები შენგან აბა რა კარგს ისწავლიან! ესენი მაინც არ გეცოდება, შე უბედურის დღისავ!..

დედაკაცი, ამისთანების ჩვეული, მაინც მადლობას ეტყოდა ხოლმე.

— მადლობა!.. შენთვის მაგრად შეინახე, ძონძებში გამოიკარ, არ დაგე-კარგოს... დიდი განძია ეგ შენი მჭლე მადლობა ოთარაანთ ქვრივისათვის, ო შენმა მზემ! ეგრე ხელგაშლით რად იხარჯები. აი, მეხი კი დაგაყარე! მადლობა!.. კარგია — მუქთაა, თორემ მაგასაც ხომ ვერ იშოვიდი, რომ გარჯით საშოვარი იყოს. მადლობა!.. ეგ შენი მადლობა გინდა გახიე, გინდა გაფხრიწე...

გლახა-მათხოვარი ისე არ მიადგებოდა კარს, რომ ოთარაანთ ქვრივს რითიმე არ გაეკითხა, მაგრამ თავისებურად კი წამოულაგებდა.

— ი... ი... ი... შენ კი მოგიკვდა ეგ უხეირო თავი, — მიაყოლებდა ხოლმე, როცა გასაკითხს აწვდიდა, — დაგიბრიყვებია ჩემისთანა სულელი დედაკაცები და ლუკმა-პურს პირიდან აცლი. აი, მეხი კი დაგაყარე მაგ ქეცთან თავზედ. შე ოხერო, რომ აგიღია თავი და დაეხეტები სათხოვრად, ნამუსი აღარა გაქვს? ამ წუთის-სოფელში ვისა აქვს მეტი ლუკმა, რომ შენც გაძლიოს. ვერა ჰხედავ,

შე გულმკვდარო, რომ ვინც კია, წლებზედ ფეხს იდგამს და ღღის სარჩოს ძლივსა ჰშოულობს და შენ როგორღა გარჩინოს. ქვეყნისა არა გრცხვენინან! არა, შე ოყრაყო, ოთარაანთ ქვრივი დედაა შენი, მამაა, თუ შენი მოვალეა, რომ შეგინახოს! აი გაგიხმეს ეგ ხელ-ფეხი! რისთვის გასხია ეგენი მაგ მუტრუკს ტანზედ, თუ ვერ მოგიხმარებია? ქვეყანას თავისი თავი კი შეუუნახავს, რომ ეგ შენი ბრიყვი თავიც ინახოს? ფუ, შენს ნამუსსა!..

თუ მეტად შესაბრალისი და ღონემიხდილი გლახა შეხვდებოდა, ამეებს ზომ ეტყოდა და ეტყოდა და ბოლოს დაუმატებდა:

— წამოეთრიე ერთი მარანში, ღვინოს ჩაგაცეცხლებ. ნუ გეგონოს კი, რომ მაღლს გიშვრებოდე რასმე. აი, გაქრეს, — ოთარაანთ ქვრივმა შენთვის არა გამოიმეტოს-რა. აი, ქვევრში რალაც წუმპე ნაძირალა დამჩა, მაინც გადასაღვრელია და ბარემ შენ ჩასცეცხლო.

წაიყვანდა, ერთ ორიოდ ჩარექას კაი ღვინოს გადაახუხებდა და გემოისტუმრებდა თავისებურად ქება-დიდებით.

ერთხელ ერთი მთხოვარა მიადგა კარს. ოთარაანთ ქვრივმა გამოუტანა გასაკითხად ერთი უშველებელი შოთი, რასაკვირველია — თავისებური პილ-პილიც მოაყარა ზედ: კარგად, ლაზათიანად გამოგილანძლათ. როცა მთხოვარა გაბრუნდა, მაშინ შეასწრო თვალი, რომ ფეხები დაჰხეტქოდა ფეხუცმელობით.

— დამაცა, შე არ-დასაცალეებლო, — დაუძახა მთხოვარას.

მთხოვარა გაჩერდა. ოთარაანთ ქვრივი შევარდა სახლში, ილლიას ქვეშ ამოიჩარა ექვსი შოთი, მოვიდა მთხოვარასთან და დაუყვირა:

— მე გამომეყე, შე ადრე და მალე დასამარხავო!

გაოცებული მთხოვარა გაჰყვა, ოთარაანთ ქვრივი გავიდა სოფლის ბაზარში, ერთი შოლტი საქალამნე ღორის ტყავი გადმოაღებინა მედუქნეს, ექვსი პური მისცა, ტყავი გამოართვა და ისე მიახალა თავში მთხოვარას, რომ საწყალმა თვალეზედ ხელი მიიფარა, ცხვირ-პირში არ მომხვდესო.

— აჰა, შე არ-დასარჩენო, ამოისხი და ჩაიცვი. იქნება ამოსხმაც არ იცოდე, შე დასალუპავო.

— რაო, ოთარაანთ ქვრივო, გემართა მაგისი, თუ რა არის? — ჰკითხა ქოსმანსავით გათხვირულმა მედუქნემ.

— მაშ არა-და, მაგის თავის მზემ, ჩემს თავს პურს დავაკლებდი და მაგის ქალამანში მივცემდი, — იტყუა ოთარაანთ ქვრივმა.

III

ხუთი ქისა.

ოთარაანთ ქვრივს სოფლის ნაპირას ერთი კაი მოზრდილი ფიცრული ედგა. მისი ეზო, საკმაოდ ფართო გლეხკაცისათვის, გარს შემორტყმულია ტყრუშულის ღობითა. ეზო წმინდაა, ფაქიზად შენახული და დერეფნიდამ მოყოლებული ჭიის კარამდე სიგრძე-სიგანეზედ მწვანით აბიბინებული. დერეფ-

ნის წინ, ერთ ოციოდ ნაბიჯზედ, უშველებელი კაკალი სდგას, შტოებ-ძირდა-შვებული, შემორგვალეული, თითქო განგებ შეშოკვეცილიაო.

კაცის თვალს ეამეზოდა, რომ ეს ეზო ენახა. სახლი, როგორცა ვთქვით, ფიცრულია. მარტო ჩრდილის მხრივ კედელი მთლიანია, სხვა მხრივ კი ყოველგან თითო კარი აქვს დატანებული. კედლები ყველგან დაჩითულია სათოფეებითა. სიხანს შიშიანობის დროს ყოფილა აშენებული.

ამ სახლს მარჯვნივ წალმით დახურული მარანი ედგა, ოთხკუთხივ ღია და ფარდალალა. სახლის უკან კალო-საბძელია და საბძელ-ქვეშ გომური. სახლის მარცხნივ პატარა ადგილია შემოღობილი და შიგ ბოსტანია.

აქ მოჰყავს ხოლმე ოთარაანთ ქვრივს ყოველივე ბოსტნეულობა, რაც კი დასჭირდება საზაფხულოდ, თუ საზამთროდ. თავისი ხელით ჰზარავს, სთოხნის, ჰმარგლის, სთესს და ჰკრეფს ხოლმე. თუმცა სოფელში ბევრს იძახდნენ: ვის გაუგონია ღედაკაცის ბარი და თოხიო, მაგრამ ოთარაანთ ქვრივი არას დაგიდევდათ.

— თუ არ გაუგონიათ, ეხლა გაიგონონო, — ამბობდა ხოლმე. — მითამ მე რითა ვარ ნაკლები აიმ დამპალ გოგიაზედ! თუ იმასა ჰშვენის ბარი და თოხი, მე რაღა ღვთისაგან შერისხული ვარ. რა ვუყოთ, რომ ის მამაკაცია და მე ღედაკაცი. მითამ ჩემზედ წინ რით არის? იმასაც ორი ხელი და ფეხი აქვს და მეცაო. თუ ის ხელ-ფეხს ასაქმებს, მე რაღა დარდუბალა გადამკიდებია!.. რა საპყარი და დავარდნილი მე მნახესო!..

ბოსტანში მუშაობა ისე უყვარდა, რომ სხვის ხელს არ მიაკარებდა. ბოსტანში პატარა რუი იყო გაჭრილი და მუდმივ და გაუწყვეტლად წყალი ჩამოიხუხჩუხებდა, დიდის სასოფლო რუიდან წამოყვანილი. იმ სოფელში წყალი ბევრი იყო, სოფელს ზედ შუაზედ სამის წისქვილის წყალი ჩამოუდიოდა. როცა ძალიან გოლვა იყო, მაშინ კი წყალს სოფელში ერთმანეთსა ჰპარავდნენ, სტაცებდნენ ბოსტნებისა და ნამეტნავად ვენახების სარწყავად. ოთარაანთ ქვრივს კი ვერ უბედავდნენ წყლის მოკლებასა. თუ ვინმე გაჰბედავდა, ვაი იმას!.. ოთარაანთ ქვრივი მეწისქვილესავით გაიდებდა ხოლმე მხარზე თოხსა და აჰყვებოდა რუს თავამდინა. გლეხები რომ ამ ყოფით დაინახავდნენ ოთარაანთ ქვრივსა, იტყოდნენ:

— წამოვიდა მეხი, და ვაი იმას, ვისაც დაეცემაო.

სახლში რომ შესულიყავით, ყველაზედ უწინარეს თვალში გეცემოდათ სიფაქიზე და დაგვილ-დაწმენდილობა იჭაურობისა. თარო ჩრდილოს მთლიან კედელზედ თავიდან ბოლომდე გახიდულია და ზედ ჩამომწკრივებულია სუფთა ჭურჭელი ქაშანურისა. ორიოდ ქვაბი, ტაფა, ჩამჩა, ქაფქირი, ძალზედ დაწმენდილ-დარეცხილი, მხიარულად გადმოიციქრებიან მაღლიდამ, თითქო თავს იწონებენ, რომ კარგი მომელელი და პატრონი ასჩენიათ.

კერას აქეთ-იქით თითო ტახტია დაფენილი ჭრელის ფარდაგებითა. კარგა ხნის ფარდაგებია, მაგრამ კარგად შენახული და ნაპატრონები. ტახტების თავზედ თითო ბაცანკალი, ანუ როგორც ზოგან ეძახიან, სართუმალი სდგას ხარა-

ტით ნაკეთები. კუთხეში ერთი დიდი კიღობანია. ეტყობა ძველი ნაკეთობაა, იმიტომ, რომ წინა-პირზედ გამოხარატებულია სხვადასხვა სახე და ძველებური გრეხილ-ხვეულები სილამაზისათვის. ერთი დიდი სკივრიცა სდგას მეორე კუთხეში. ეტყობა ერთს დროს ლურჯად ყოფილა შეღებილი და ეხლა კი საღებავი გადასვლია. ამ სკივრზედ აკოკოლებულია ქვეშაგები, ლურჯის სუზანით თავიდან ბოლომდე ჩამოფარებული.

ამ სახლის, ანუ როგორც თითონ ოთარაანთ ქვრივი ეძახდა, დარბაზის მოწყობილობისათვის რომ თვალი კარგად დაგეკვირვებინათ, იტყოდით — ამის პატრონი შეძლებული კაცი უნდა იყოსო. არც მოსტყუვდებოდით. გლეხკაცობის კვალობაზედ ოთარაანთ ქვრივს ბევრი შეჰნატრებდა. ამას ქმრისაგან დარჩა ნახევარ-გუთნეული საქონელი, ორი ფურ-კამეჩი, სამი ძროხა, ამას გარდა ორის დღის კარგად გაკეთებული და გავსებული ვენახი და ოციოდ დღის სახნავ-სათესი მიწა.

ვენახს ქვრივი ძალიან კარგად უვლიდა, ძალიან აპატიებდა და ვენახიც კარგს მოსავალს იძლეოდა. ამბობდნენ, რომ ოთარაანთ ქვრივი, — რაც უნდა მდარე მოსავალი ყოფილიყო, — სამს საპალნეს ღვინოს მაინც გაჰყიდდაო ყოველ-წლივ. მისი ღვინო საპალნე შვიდ-რვა და ათ თუმნადაც ბევრჯელ გაყიდულა თურმე. შინაც სახარჯოდ ღვინოს სამყოფზედ მეტს ინახავდა. ათის დღის მიწას ყოველ-წლივ ჰხნავდა. სყიდვით იქნებოდა, ალოთი, თუ თავისის გუთნით, ათის დღისას უსათუოდ მოჰხნავდა და მოსთესავდა.

გაჰყიდდა ღვინოსა და მომეტებულს პურს თუ არა, ფულს ხუთ ნაწილად ჰყოფდა და ხუთ რიგად ინახავდა. ამისათვის ნაჭრებისაგან ჭრელი ქისები ჰქონდა, ჩანთასავით შეკერილები. ერთს ამისთანა ქისას „საჭირნახულოს“ ეძახდა და შიგ ინახავდა სახარჯოს პურისა და ქერების სამკალად, მოსაზიდად და საღეწად. მეორე ქისას „ბარაქალა ქისას“ ეძახდა. ამაში ინახავდა სახარჯოს ვენახის სამუშაოსათვის. მესამე ქისას „საჯანაბო“ ერქვა. ამაში ინახავდა ფოსტის ფულსა და საბეგროსას, თუ ვინიცობაა სოფელი ოდესმე შეაწერდა. მეოთხე ქისაში ინახავდა მოჯამაგირის საჯამაგრო ფულსა. ამ ქისას ეძახდა: „მიეცი და მოგეცესო“. მეხუთე ქისაში ჰქონდა საშინაოდ სახარჯო და ღარიბთა გასაკითხი ფული. ამ მეხუთე ქისას ოთარაანთ ქვრივი ხან „ფარსილას ქარვასლას“ ეძახდა, ხან „შიოს მარანსა“.

თვლა თუმცა მაგრე-რიგად არ იცოდა და ხშირად კენჭებს მოიშველიებდა ხოლმე, როცა უამისოდ დათვლა უჭირდებოდა, მაგრამ ანგარიში ძნელად შეეშლებოდა. პირველს ოთხს ქისაში იმდენს ჩააწყობდა, რამდენიც საჭირო იყო და ძალიან იშვიათად მომხდარა — ანგარიში არევიდეს. რაც პირველს ოთხს ქისას გადარჩებოდა, ყველას მეხუთე ქისაში დაუთვლელად ჩაჰყრიდა და, მინამ გამოილეოდა, დაუთვლელადვე ჰხარჯავდა.

განძი და ანდერძი.

ყველაზედ უძვირფასესი განძი სხვა დარჩა ოთარაანთ ქვრივს თავის ქმრისაგან. ქვრივს კი მართლა უძვირფასესად მიაჩნდა და სხვისა კი არ ვიცით. ეს განძი თოფ-იარაღი იყო. მისი ქმარი, დიდი გამრჯელი, მოამაგე, დიდი მუშაკაცი, განთქმული მონადირეც ყოფილა. სახლში რომ შესულიყავით და კერიდამ მარჯვენა ტახტის ზემოდ კედლისათვის შეგეხედნათ, ჰნახავდით ბუდით ჩამოკიდებულს კარგად მოზრდილ თოფს, ხმაღს თავისის ყაწიმებითა, ხანჯალს, დამბაჩას, სასწრაფოს და საპირისწამლეს.

კვირა არ გავიდოდა, რომ ოთარაანთ ქვრივს არ ჩამოედო ეს იარაღი და გულდადებით არ გაეწმინდა. როცა ამას შეუდგებოდა, გეგონებოდათ ჰლოცულობსო, ისე გულდასმით, კრძალვით და სასოებით დაუწყებდა ხოლმე წმენდასა. რაც ქმარი მოჰკვდომოდა, მას აქეთ სულ ასე ექცეოდა ამ იარაღსა. სულთმობრძავი რომ ყოფილიყო, მაინც ერთს კვირას ისე არ გაატარებდა, რომ არ დაეწმინდა, არ დაეკრიალებინა, ცხვრის ღუმით არ გაეპოხა და ისე არ დაეკიდნა თავის ადგილას. ხოლო ერთხელაც ისე არ გაუწმენდია, რომ თვალში ცრემლი არ მოჰრევოდეს, გული არ ამოსჯდომოდეს და არ ატირებულყოფს.

— ვაი, ვაი მე უბედურსა!.. — ჩაიკრავდა ხოლმე გულში ხელს. — სადებადე-როდღა გახდა ეს ვაჟკაცის იარაღი. მოგიკვდათ, თქვე საწყლებო, კაი პატრონი!.. უიმე!.. განა მარტო თქვენ მოგიკვდათ!.. ხომ მეც მომიკვდა, მეც!.. წაიღო შავმა მიწამ ჩემი თევდორე... წამოგეჭცა, ოჯახო, დედაბოძი, დაგიმიწდათ თოფო და ხმალო, თქვენი ფანდი ვაჟკაცი... გატყდა შუაზედ ჩვენის წუთის-სოფლის უღელიცა, მოგიკვდა, ოთარაანთ ქვრივო, ტოლდასადები მეუღლე, დარჩი ცალად... ვაიმე უშენოსა!.. ყვირილობის თვეში რომ ირემს მომაყენებდა ურმით!.. იმისი ზარიანი ხმა რომ ყურს მომხვდებოდა, გული გადამიტრიალდებოდა სიხარულით. ჭირიცა და ლხინიც სულ მღერითა და გალობით იცოდა. კაცი იყო, კაცი!.. ვენაცვალე იმის ჩრდილს!.. იმისი მუშაობა რომ ენახა კაცს, — თუნდა მარტოც ყოფილიყო — ქორწილი ეგონებოდა. ქვასაც კი გააღვიძებდა და ხელს გაანძრევინებდა. ვენაცვალე იმის სახელს!.. რო კვდებოდა, მაშინაც კი არ შეუკრავს წარბი, დამიძახა და მითხრა:

— რა გატირებს, ადამიანო! განა შენ კი შერჩები ამ წუთის-სოფელსაო. ყველას ბოლო ეს არის, ტირილით ნაშობი სიცილით უნდა კვდებოდესო. სააქაოს სტუმარი ვიყავ და ეხლა შინ მივდივარო. რა გატირებსო.

— რა ვქნა მე უშენომა? — შეეჩივლე მე.

— როგორ თუ რა ვქნა!.. გაისარჯე და ირჩინე თავიო. მე კი თითებიდამ ზეთი და ერბო მწვეთლა თუ! ვირჯებოდი და უტკივარს ლუკმას ვჭამდიო. ქვეყანა ღონიერია, ნუ გეშისო. ოღონდ ჭირს ნუ დაუტყდები, ნუ გაელახვინებო... ე ჩემ პატარა გიორგის უპატრონეო, არ გამიღარიბო, არავის დამიჩავვრინო, არავის არ შემინატვრინო! გაიზარდოს და მერმე თითონ იცის. თუ იქნება თა-

ვისით იყოს, თავის მარჯვენით კაცობდესო. მამისეული თოფ-იარაღი შეუნახე, გამოადგება... თოფი ხაზინიანია — გაუფრთხილდეს, მხარში ცემა იცის. შორს მანძილზედ კარგად მიდის, ნიშანი კი ცოტა მაღლა დაუჭიროს... ეი... მაგის ტყვიის ზუზუნი ერთ რათმედა ჰღირს!.. ეჰ, რა ვუთხრა ამ წუთის-სოფელს!.. არ დამცალდაო... შენც მენანები, მაგრამ ეგ უფრო მენანება, ბაღლია უსუსური, უმწეო. ეჰ, ნეტავი კი ეგ დავაჟკაცებული მენახა და!.. მერმე თუნდა ურმის თვალზედ გავცმოდიო... ეჰ, რაც არის, არის... ეშმაკის კერძად არ გამხადო, მკვდარს დამიურვე, მიპატრონეო.

ამის მერმედ ბევრი აღარა დასცალდა-რა. სთქვა ეს თუ არა, გადბრუნდა კედლისაკენ, ერთი ამოიკენესა, ჯიგარი თან ამოაყოლა, „მივდივარო“ მითხრა და მიაბარა ღმერთს ალალი სული. ვაი შენს დამკარგავს, ჩემო კარგო თევდორე.

ყოველს ამას მოიგონებდა ხოლმე ოთარაანთ ქვრივი, კალთით მოიწურავდა თვალეზიდამ ცრემლს, და მინამ თოფ-იარაღს კრიალს არ დააწყებინებდა, არ მოეშვებოდა არც წმენდას და არც ტირილსა. რა თქმა უნდა, რომ ამ ცრემლს არავის დაანახებდა, შვილსაც კი, შვილსაც არ შეამცნევინებდა ხოლმე.

ქმრის ანდერძს არ უღალატა. ოჯახიც შეინახა, სარჩო-საბადებელსაც თუ არ მოუმატა, არა დააკლო-რა, იარაღსაც კარგად უვლიდა და მკვდარსაც უურვებდა იმით, რომ ყოველ კვირას კორკოტსა და წანდილს ჰხარშავდა იმის სულის საცხონებლად და ყოველ-წლივ აწირვინებდა.

შვილის მოვლას ხომ ზედ შეაღია თავისი ყმაწვილ-ქალობა. ოც-და-ოთხის წლისა ძლივ იქნებოდა, როცა დაქვრივდა და ერთის წლის შვილი დარჩა. ის დღეა და ეს დღე, ჩაიცვა ლურჯი შილის პერანგი, შავი კაბა, თავზედ შავი მანდილი მოიხვია და აი ეს ოცი წელიწადია მხიარული ფერი არ მიუკარებია ტანზედ. თუმცა ბევრი მთხოვნელი ჰყვანდა, ბევრი ეხარბებოდა ოთარაანთ ქვრივის ოჯახში შესვლას, მაგრამ — თქვენც არ მომიკვდეთ — არ გათხოვდა და არა.

— მერე რა პირით-ლა შევეყარო საიქიოს ჩემს ქმარსაო, — ამბობდა ხოლმე. — აი, უწინამც დღე დაუბნელდეს ოთარაანთ ქვრივს, მინამ მამინაცვალს სახლში დაუსვამდეს თავის პატარა გიორგისა. ვენაცვალე იმის სიყრმეს!.. მამა-შენს ვუღალატო!.. შენ გაგცე!.. აი, უწინამც დედამიწა გაირღვევა და შიგ ჩამიტანს. გაიზარდე, ჩემო თვალის სინათლე, და გაახარე აქ დედა-შენი და იქ მამა-შენი. აი, შენ დაგედოს მტლად შენი უბედური დედა!

იტყოდა ამას და შიგ გულში ჩაიკრავდა ხოლმე თავის პატარა ბუთხუზა ბიჭსა.

V

დედა-შვილობა.

იმ დროს, როცა ჩვენს მოთხრობას ვიწყებთ, ოთარაანთ ქვრივის შვილი გიორგი ოც-და-ერთის წლის ბიჭი იყო. ერთი ჯმუხი და ძარღვიანი ყმაწვილი კაცი დადგა. კუპრსავით შავი და კარგად დაკოკრებული წვერ-უღვაში ლამაზად უხდებოდა მის შავგვრემანს და მოხდენილად მოყვანილს სახესა. თვალადობით მე-

ტად სანდომიანი და მარილიანი იყო, და უფრო უკეთესი იქნებოდა, რომ მისი დიდრონი ქორული თვალები ცოტა მრისხანედ არ გამომეტყველებოდნენ. თვალთა მეტყველების ჭეჭას აძლიერებდა გადაბმული წარბები. ეს მარილიანობას სახისას ბევრს უშლიდა. ამის გამო კაცი უნებურად თვალს მოარიდებდა პირველ თვალის მოსწრებაზედ. ხოლო რამდენსაც უფრო დააკვირდებოდა მის პირისახეს და თვალებსა, უფრო და უფრო მოგეწონებოდათ გიორგი. იშვიათად იცოდა ღიმილი, მაგრამ როცა კი გაიღიმებდა, ფვალი ზედ დაგრჩებოდათ, ისე უხდებოდა ღიმილი. ტანადაც ერთი ბრგე კაცი იყო, მარჯვედ მოყვანილი და კარგად ჩასხმული.

კოხტად და ფაქიზად ჩაცმა-დახურვა უყვარდა. იმისი ყაითნებით მორთული საცვეთები, ჭრელი წინდები და ლამაზად გაწყობილი ფეხზედ ქალამანი რომ გენახათ, მაშინ დაიჯერებდით, რომ ჩვენებურ გლეხის ფეხსაცმელსაც თავისი სიტუარფე და სილამაზე აქვს.

ბაზარში რომ გაივლიდა, იტყოდნენ ხოლმე: ერთი ღოინჯის შემოყრა-და აკლია, თორემ თავადიშვილია და თავადიშვილიო.

ბევრს სოფლის საპატარძლო ქალებს თვალი დარჩენია გიორგიზედ, ბევრს შევარდნია გული, ბევრს ჩასახვია გულში იმისი სურვილი. გიორგის კი აინუნშიაც არავინ მოსდიოდა... ტოლ-ამხანაგობას აგრე-რიგად არ ეწყობოდა. და თუ როგორმე ჩაერევოდა, პირველობას ყველგან ამას უთმობდნენ.

მუშაობაში ხომ მთელს სოფელში ამას სწორი არა ჰყვანდა თითქმის.

— ერთი გიორგის ხელეური მთელ ძნად შეიკვრისო, — ამბობდნენ გლეხკაცები: — ბარს დაჰკრავს, ბარს, ასე გგონია დედამიწა უნდა შუაგულამდე ჩაანგრისო. მარტოხელი ძნის ურემს დაუდებს და შინ მოიტანსო. რაკი საქმეს დაადგება, ზედ შეელევა, მინამ თითონ საქმეს არ შეჰლევისო. საქმის გულით ამყოლია და ბოლომდე გამტანო.

ბევრს ამისთანებს ლაპარაკობდნენ გიორგიზედ სოფელში და მუშაკაცობის სახელი გავარდნილი ჰქონდა.

— ძალიან ხელგამომავალი ბიჭიაო, — ამბობდა ხოლმე ამისი დედა, — დიდი გამრჯელი, მაგრამ ცხონებულსავით გულლია და გულმზიარული არ არისო. ის ცხონებული ისე შეეჭიდებოდა საქმეს, თითქო ღრეობასა და ლხინშიაო. ესეც იმისავით გულმოდგინეა, დაუზარებელი, ხელმართალი, მაგრამ ძნელად თუ სადმე წარბს გაიხსნის და საქმეს შესცინებსო, — სულ პირდაღვრემილია და წარბშეკრულიო.

თუმცა ასეთი იყო გიორგი, მაგრამ თავისის დედის ყურმოჭრილი ყმა იყო თითქმის. მის უნებურს თავის დღეში არ ინდომებდა. თუმცა კარგა მოზრდილი იყო, მაგრამ გიორგი სახლსა და ოჯახში ბატონობას არ შეეცილა დედასა. გვგონია, პირველობას და უფროსობას არც კი დედა დაუთმობდა, თუმცა შვილი გაგიჟებით უყვარდა. ან რა საჭირო იყო? ვაჟკაცს არ შეეძლო ოჯახის მოვლა ისე, როგორც ოთარაანთ ქვრივსა.

ამათს დედა-შვილობას ბევრი შეჰნატროდა. დედაც შეჰნატროდა თავმოწონებით შვილსა. დედამიწის ზურგზედ იმის მეტი სიხარული და ლხენა არა ჰქო-

ნდა-რა, რომ შვილისათვის ეცქირნა, შვილისათვის ეცოცხლნა. „შენი ვარ, შენ-თვის მოვკვდები, შენთვის დავიცემ დანასაო“, იტყოდა ხოლმე თავის გულში დედა, როცა შვილს სამუშაოდამ მომავალს დაინახავდა.

ხომ ესე იყო, მაგრამ თავის დღეში არავისთვის შეუტყობინებია, რომ შვილი ასე გაგიჟებით უყვარს. შვილსაც კი უმაღლავდა თავის გულის-ნადებსა. მარტო ეს კი იყო, რომ შვილთან ტკბილი ლაპარაკი იცოდა. თავის დღეში არ გაუჯავრდებოდა, თავის დღეში ავის სიტყვით არ მოიხსენიებდა, თუმცა ხშირად კი სტუქსავდა. შვილი, რომელიც სხვისაგან თავზედ ფრინველსაც არ გადი-ფრენდა და ფეხ-ქვეშ ჯიანჭველასაც არ გაიტარებდა, დედას თავის დღეში სიტყვას არ შეუბრუნებდა, რაც უნდა ძლიერ ეტუქსნა.

— მართალია და იმიტომაც, — იტყოდა ხოლმე თავისთავად გიორგი, — ბრალი ჩემია და ტუქსვაც ჩემზედ ახიაო.

არც ერთხელ არ ახსოვს გიორგის, რომ დედას უმიზეზოდ, ტყუილ-უბრალოდ დაეტუქსოს. რაკი ჩაუფიქრდებოდა ტუქსვას, მაშინვე გულს დაა-ჯერებდა, რომ დედა მართალია. მართალს შეჩვეულს თითონაც მართალი უყვარდა. ლალატი და არმობა ისე გააწიწმატებდა ხოლმე, რომ თუ საჭირო იყო, ხელსაც გამოიღებდა, ჩხუბს ასტეხდა, თავს გამოიღებდა. ჯერ კიდევ ბაღლობაში მოუხდა ამისთანა საქმე და აქამდე ახსოვდა. ახსოვდა იმიტომ, რომ დედისაგან ტუქსვას, შერისხვას მოელოდა, და ამის მაგიერ დედამ კი მოუწონა.

ერთხელ — ჯერ გიორგი ათი-თორმეტი წლისა ძლივ იქნებოდა — ერთს მოზრდილს ბიჭს თავისზედ პატარა ბიჭისათვის ქამრის ღილები დაეტყუვნა. მოტყუებული ბაღლი ტირილით იჭაჭებოდა და ის კი ღილებს არ უბრუნებდა, გიორგიც მაშინ იქ ყოფილიყო და ბაღლებთან ჰთამაშობდა თურმე. ყური მოჰკრა ბაღლის გულამომჯდარ ტირილსა. შეიტყო მიზეზიცა და აემღვრა პაწაწა გული. დაანება თავი თამაშობას და მივარდა ღილების დამჩემებელს: მიეცი, რას ემართლებიო. იმას ხელი ეკრა მეტიჩარასათვის და გადაექცია. გიორგი წამომხტარიყო და ქვა დაეშინა. მივარდნოდა ურჩი ბიჭი, ხელახლად წაექცია გიორგი და ცემა დაეწყო. მოშველებოდნენ გიორგის სხვა ამხანაგები, ამოედოთ ქვეშ გიორგის მცემელი, წაერთმიათ ღილები და კარგადაც დაე-ზილათ. თუმცა პატარა ბაღლს დაუბრუნეს წართმეული ღილები, მაგრამ გიორგი კი კარგად იყო დაბეგვილი. ცხვირი გაეტეხნათ და სისხლი სდიოდა. წითელი გულისპირი სულ ჩამოეფხრიწნათ.

ცხვირ-პირ-დასისხლიანებული გიორგი, გულისპირ-ჩამოგლეჯილი, რომ შინ მიუვიდა დედას, ელდა ეცა.

— ეგ რა არის, შვილო, მაჩვენე ერთი რა გაქვს გატეხილი?

— კუპრანთ თედომა მცემა.

— რადა?

— თედოს მანასანთ გოლასათვის ქამრის ღილები წაერთმია. ჩვენ

უკანვე გვინდოდა გამოგვერთვია და ჩხუბი მოგვივიდა. მომერია, ის დილია, მე პატარა.

— მერე წაართვით?

— წავართვით.

— რა უყავით?

— ისევ გოლას მივეცით.

დელას იამა და შუბლზედ წარბი გაეხსნა.

— ნუ გეშინიან, ცხვირი გაგიკაწრავს ცოტად, გაიზრდები, დაგავიწყდება, — უთხრა შვილს.

— არ დამავიწყდება. დაიცა ერთი გავიზარდო!.. მე ვუჩვენებ, — ცემა როგორც უნდა.

დელამ შვილი გულს ჩაიკრა.

— სულ ცხონებული მამაა, ცხონებული მამა, — გაიხარა დელამ, — უი, შენ კი გენაცვალოს დელა-შენი, ჩემო ქებავ და დიდება!

ეს გულში სთქვა და გულშივე დაიმარხა, შვილს ცხადლივ არა უთხრა-რა. ხოლო ცხვირ-პირი რომ დაჰბანა და მოალამაზა, ეს დაატანა:

— აი, ჩემო კარგო, ეხლა უფრო ლამაზიცა ხარ და!.. წადი, შვილო, ითამაშე, ეხლა უფროც მოგიხდება. ჰტიროდა განა გოლა?

— მაშ?

— გაუხარდა ღილები?

— მაშინვე დაჩუმდა, აღარა ჰტიროდა.

პატარა გიორგი გამოჰყვრინდა თავის ტოლ-ამხანაგებისაკენ სათამაშოდ.

დელამ უყურა, უყურა გამალეხულს შვილსა და როცა თვალთაგან მიეფარა, სთქვა:

— უი, შენ კი გენაცვალე! მამაც კარგი გყვანდა და არც შვილი იქნები უარესიო.

VI

გიჟია, თუ რა?

ეს ხასიათი დასჩემდა გიორგისა. დედისავით, — თავისი იყო, თუ სხვისა, — თუ ცუდი რამ იყო, გამოეკიდებოდა. ბევრს ამისათვის არ მოსწონდა გიორგი. კაცო, რა უნდა, სხვის საქმეში რად ერევო? არა ერთი და ორი იძახდა ამას სოფელში. ამ ხასიათმა ბევრი ხიფათი შეამთხვია, მაგრამ არც თითონ იშლიდა, არც დედა უშლიდა. ამას წინად — სულ ორი კვირა არ იქნება — კინაღამ სოფლის სასამართლომ გომურში არ ჩაამწყვდია. ერთი უცნაური და დაუჯერებელი ამბავი ჩაედინა.

გიორგი ტყეში ყოფილიყო ჭიგოს საჭრელად. ომარაანთ მოჯამაგირე ენახა ტყეში. თურმე ურემი გამოუტანებიათ შეშისათვის და ის კი ჩრდილში წამოწოლილიყო და ლაზათიანად ჰხვრინავდა. ეს კიდევ არაფერი. კამეჩები წნე-

ლით გამოება ურემზე. საცოდავი პირუტყვები იქვე ურმის თვალთან ეყარნენ და ზარმაცად იცოხნებოდნენ უილაჯობით.

გიორგი თურმე ზედ მიადგა მოჯამაგირეს, ტყილამ მოდენილი. ფეხი წაჰკრა გასადვიებლად.

— ადე, ძმობილო, აუშვი ე კამეჩები, ცოდონი არიან.

— შენ რა ჩემი ფეხები გინდა, — დაუყვირა მოჯამაგირემ, როცა თვალები წამოაჭყიტა.

— თითონ რომ არ ვარგისარ, შენი ფეხები ვისთვის რის მაქნისია. კამეჩები ცოდონი არიან-მეთქი.

— მერე შენ რა გეპრიანება?

— ის მეპრიანება, რომ არამია შენთვის ჯამაგირი. ვთქვათ პატრონს ატყუებ და ატყუებ, ე პირუტყვი მაინც არ გენანება, ქრისტიანი არა ხარ, მაგათი ცოდო მაინც არ გწვავს!.. მიგიღძვია საცოდავები წნელით ურემზედ, შიმშილით ფერდები ჩასცივნიათ.

— მაშ არა და თავზედ დავისვამდი.

— დაისვამდი, მე ვიცი, მაგ ქეციან თავზედ ბევრს კი მოსძოვდნენ, აი!.. ვერა ჰხედავ, ტყეში ბალახი მუხლამდე! ფასი ხომ არ გაგივა, გაგეშო, პირი მოეტყუებინათ.

— გამეშო-რა, მუქთი ფეხები მაქვს მაგათ ძებნაში მერე სული ამომრთმევოდა.

— აი, შე უნამუსო! აქო და არავინა მხედავსო, ნამუსის ქული ავიხდია და ლაფში გადავიგდია. შენს ღმერთს რაღას ეუბნები! აქო და კამეჩი პირუტყვია, შებრალება არ უნდა, თუნდაც სხვის ამანათი, სხვის მონაბარი არ იყოს!

— მერე შენ რა? ვისი ტიკი-ტომარა ხარ. შენი მოჯამაგირე ხომ არა ვარ?

— აი გაქრეს, გიორგიმ შენისთანა კაცი ახლოც არ მიიკაროს!.. ჩემი რომ იყო, ცარიელ პურის ჭამის ფასადაც არ შეგინახავდი. ადე-მეთქი!..

— დამეხსენ... შენ შენს წერას ხომ არ აუტანიხარ, რატომ ეგრე არახუნებ. თუ ზურგი არა გქავა, შენ შენს გზაზედ წადი-მეთქი, თორემ...

— თორემ... მე ვიცი, ყურებზედ ხახვი არ დამაჭრა. ადე-მეთქი, ამ პირუტყვების ცოდვაში ნუ სდგები, თორემ ამ ჭიგოს ხომ ჰხედავ?..

გიორგიმ ამის თქმაზედ ფეხი კიდე წაჰკრა. მოჯამაგირე გულზე მოვიდა. წამოუხტა ზეზე. გიორგის წინ აეტუზა, გულ-მკერდი გადმოუგდო და მიუშვირა, თითქო ეუბნებო: აბა, ეს მე და ეს შენ, დამკარ თუ კაცი ხარ და ქული გხურავსო.

გიორგის მოეწონა ამისთანა სითამამე მოჯამაგირისა, მაგრამ უკვირდა, — რის იმედითაო.

— რა ვქნაო, — სთქვა გულში გიორგიმ, — თუ ეს მართლა ვაჟკაცია, საქმეს არ უღალატებდა, პირუტყვს შეიბრალებდა, და თუ ვაჟკაცი არ არის, რატომ ესე გაბედულად მომიშვირა გულ-მკერდი და თავმოწონებით ალვის ხესავით წინ გამემართაო.

—თუ კაცი ხარ და თითს დამაწებ!.. მაშინ ნახავ შენს სეირს, — უთხრა გულ-მკერდ მოღერებულმა მოჯამაგირემ.

მუქარა იწყინა გიორგიმ. აღარც აცია, აღარც აცხელა, ეცა, წამოჰკრა სარმა და თუმცა ვერ დასცა, წაბარბაცა კი და ცალი ხელი დააბჯენინა დედამიწაზედ. წამოუხტა ფიცხლავ მოჯამაგირე, დაეტაკა გიორგის და ჰკრა გულისპირში ხელი. გიორგი შეტოკდა და გადაიზნინა უკან.

— ბიჭოს!.. შენ აღარა ხუმრობ, — დაუძახა გიორგიმ, ჭიგო ხელიდამ გააგდო და შეძიძგილავდნენ.

გიორგიმ ბევრი აღარ აცალა: ჰკრა მოგვერდი და გააკრა დედამიწას, როგორც შოთი თონესა. წაქცეულს ხელიც არ დააკარა. მოჯამაგირემ დამარცხება ძალიან ითაკილა, — ისიც თავმოწონებული ბიჭი იყო — წამოუხტა და ერთი ლაზათიანი სილა გაუშალა გიორგის უეცრად. როგორ თუ სილაო, მივარდა გიორგი, ამოიღო ქვეშ და იმდენი სცემა, რომ მოჯამაგირემ ხვეწნა დაუწყო.

— წადი, საცა შენი სთქვა, იქ ჩემიც ნუ დაგავიწყდებაო, — უთხრა გიორგიმ, — და ღმერთს კი არსად წაუხვალ ამ პირუტყვების ცოდვითაო.

თქმა არ უნდა, რომ გიორგისაგან გაბოროტებულმა მოჯამაგირემ თავისი ცემა შესჩივლა ომარაშვილსა.

— რაღა გცემაო? — ჰკითხა ომარაშვილმა.

— მაგდენს რად უდებ ურემსაო? ან საქონელი არ გეცოდება, ან შენი თავიო!.. ეგეც რომ არ იყოს, სხვასაც ხომ მაგდენს მოსთხოვენო: ვთქვათ, შენ შეგიძლიან, სხვა მაინც არ გეცოდებაო. მომდგა ამაზედ და ჭიგო ზედ დამალეწა. შენც დედა და მამა საფლავში არ დაგიყენა. აქაო-და ჯამაგირს იძლევა, სულს ხომ არ ამოგართმევს ადამიანსაო.

— ბიჭო-და, მაგდენი არა გედო-რა ურემზე!

— ეგა სთქვი-და!.. მეც ეგ არ მიკვირს, რა მოეჩვენა იმ ოჯახდაქცეულსა! მე კი ასე შემაქცია-და!..

ომარაშვილი გავლენიანი კაცი იყო სოფელში, ითაკილა, მოჯამაგირე როგორ გამილაზა იმ გუშინდელმა ჰყლინტმაო. წაიყვანა მოჯამაგირე და სოფლის სასამართლოში აჩივლა. თითონაც, რასაკვირველია, წაექომაგა.

— მოწამე გყავსო? — ჰკითხეს მოჯამაგირეს.

— ოთარაანთ გიორგის რა მოწამე უნდა? ღმერთმანი, იტყუებს-და!.. — სთქვა ვილაცამა.

— მაგას კი მართალს ამბობს, — სთქვა ერთმა მოსამართლემ, — ის ტყუილს არ იტყვის, პირიანი ბიჭია.

კვირა დღეს დაიბარეს გიორგი.

— მართლა სცემე? — ჰკითხეს.

— მართლა ვცემე.

— რადაო?

გიორგიმ ყველაფერი უამბო.

— ბიჭო-და, შენ რა დავა გქონდა?

— ის დავა მქონდა, რომ მაგისტანა ნამუსაზდილ კაცისაგან ქვეყანაა და-
ლუბული. კაცი კაცს ველარა ჰნდობია. მაგის გამოისობით კარგ მოჯამაგირე-
საც ნამუსი აქვს გატეხილი. თითონ ხომ ეძინა და ეძინა, კამეჩებიც მიეღრძო
ურემზედ. იმათ საცოდაობამ დამწვა, სხვა არა იყოს-რა.

თქვენი მტერი იყოს, მოსამართლეებს დღე დაადგათ. ომარაშვილის გუ-
ლის მოგებაც უნდოდათ, ერთს სადილს მაინც გვაჭმევსო; ოთარაანთ ქვრივი-
საც ეშინოდათ, გუბერნატორამდის ივლისო. თუნდ ეგეც არ ყოფილიყო,
გული გიორგისაყენ უწევდათ, თუმცა ცემა `კი ცემაღ ედგათ თვალ-წინ. არ
იცოდნენ, გულს აჰყოლოდნენ, ოთარაანთ ქვრივის შიშსა, თუ ომარაშვილის
ხათრსა.

ომარაშვილმა დაიხსნა გაჭირვებისაგან სამართალი.

— მე ჩემდა თავად მიპატიებია გიორგისათვის, — სთქვა ამან, — და სხვამ
თავისი იცის. ყოჩაღ, ბიჭო, მე და ჩემმა ღმერთმა, ყოჩაღ!..

— უპატიებია!.. — წამოიძახა გაჯავრებულმა მოჯამაგირემ, — აი, გამიჯ-
და გვერდებში!.. ზოგი ამ ჩემს დალურჯებულს გვერდებსა ჰკითხე.

— რა ვკითხო, შე ოხერ-ტიალო! მე თუ მკითხავ, ეგ ცოტაც არის შენ-
თვის-ღა!.. — უპასუხა ომარაშვილმა.

— მე და ჩემმა ღმერთმა, მართალს ამბობს, — სთქვეს მოსამართლეებმა
და დაითხოვეს შინ გამართლებული გიორგი.

— ბიჭო-და, ეს კაცი ან გიჟია, ან ღვთისაგან მოგზავნილი, — ეუბნებოდა
გიორგიზედ ერთი იქ დამსწრეთაგანი მეორეს, როცა სასამართლოდამ ხალხი
დაიშალა და შინისაკენ წავიდ-წამოვიდა. — რომ არ გაგონილა!..

— მე და ჩემმა ღმერთმა, მაგის გულში ან ღვთის მაღლი ჰტრიალებს, ან
ერთი რაღაც უბედურებაა მაგის თავს, — დაჰკრა კვერი მეორემ.

— იმდღევანდელი არ იყოს: ბეჟანიშვილის მოჯამაგირეს ურმით საფქ-
ვავი მოჰქონებოდა შინ. იმ ოჯახდაქცეულს თავსუბუქად დაედო. კამეჩები
თურმე ყელში ჰხრიალებდნენ, ისე წასჭეროდათ აპეურები. ოთარაანთ გიორგი
გზად მოდენილა თურმე. დაუნახავს ეს ამბავი. ამხტარა ურემზედ, საცალო-
ები წაუწევ-წამოუწევია, გაუმართავს რიგზედ ურემი, ერთი ლაზათიანი, შენი
მოწონებული ჩაუთხლეშია თავში და უთქვამს:

— შე ადრე და მალე დასაბრმავებელო, ვერა ჰხედავდი, კამეჩები ირჩო-
ბოდნენ, რა პირით მიდიოდი პატრონთანაო.

— ეხლა ჩვენში რომ ვიკითხოთ: რა დავა ჰქონდა?

— ეგა სთქვი და გაათავე. მეც ეგ არ მიკვირს! აკი ვამბობ, ეგ კაცი ან
გიჟია, ან ერთი რამ ღვთის ნიშანია მაგის თავზედ-მეთქი.

— დედაც ხომ მაგისტანა გადარეული და დამთხვეული ჰყავს. მამაც-კი —
ღვთის წინაშე — ცოტა არ იყოს, მოუსვენარი კაცი იყო. ეგეები იმანაც იცოდა

— აი, ამაზედ არის ნათქვამი: დედა ნახე, მამა ნახე, შვილი ისე გამონა-

ხეო. მაგათში ან დიდი ცოლო ჰტრიალებს, ან დიდი მადლი. აქ სხვა ნიშან-წყალია.

გიორგი რომ შინ მივიდა, ყველაფერი უამბო დედას. ოთარაანთ ქვრივს გაუყვირდა:

— დახე, მაგ ვირთაგვებსაც ზოგჯერ სწორე სამართალი სცოდნიათო!..

VII

ჯავრი ღელისა.

გიორგი ოც-და-ერთის წლის ვაჟიკაცი იყო და ცოლის შერთვა ფიქრადაც არ მოსდიოდა. ოთარაანთ ქვრივი ამაზედ ძალიან ჰნაღვლობდა და სწუხდა.

— რა ვუყო?.. — ჰფიქრობდა ხოლმე, — ცოლ-ქმრობის საქმე ცაში ჰრიგდებაო. სჩანს ღმერთს ჯერ არ მოუწადინებია. დრო კი უწერს: მაგ ხნის ბიჭებს შვილებიცა ჰყავთ. ოი, ერთი მაგის შვილი კი გამიგორა კალთაში და თუნდა მაშინვე გულ-ხელი დამიკრიბონ და ცოცხალი დამმარხონ.

ეს ხომ აწუხებდა და აწუხებდა, ამ მწუხარებას ერთი სხვა ნაღველიც ზედ დაემატა. ოთარაანთ ქვრივი ამ ბოლოს ხანებში ჰხედავდა, რომ შვილს გუნება ეცვალა, უფრო დაიღვრიმა, უფრო გული დაიხურა, უფრო ჩაიკეტა, უფრო დანაღვლიანდა. ხომ არც წინად იყო მხიარულის გუნებისა, მაგრამ ეხლა მეტის-მეტია, თითქო რაღაც წაჰკიდებია და თქმა ეკრძალებო.

მოვიდოდა შინ მუშაობიდან კარგა ბინდისას და, თუ მთვარიანი ღამე იყო, წამოწვებოდა ეზოში მწვანეზედ, თავ-ქვეშ ორსავე ხელებს ამოიდებდა და გარინდებული იდო ხოლმე მთელის საათობით გულადმა. შეჰყურებდა ცას და ღრუბლებს, თითქო ვარსკვლავებსა სთვლისო, ან ღრუბლებს თვალს ადევნებს თავის გასართობლად. რა მოერიო, რამ სძლია, რამ დაუღონა შვილი — დედას ვერ გაეგო.

— შვილო, შინ შემოდი, ნამუშავარი ხარ, დედამიწამ არ დაგცადოს, — უთხრა ერთხელ დედამა.

— არა მიშავს-რა, დედი! ცოტა ხანს კიდევ მამყოფე ასე, დედა-შვილობას.

— ძილის დროა, შვილო! ლამის ალიონი ამოვიდეს...

— ეჰ, დედი!.. ზოგჯერ ძილიც ძილი არ არის...

— რატომ, შვილო? — იკითხა დედამ და გასწია შვილისაკენ. თავს რომ წაადგა, უთხრა:

— გიორგი!.. შვილო!.. არ მეტყვი, ბიჭო, რა წაგეკიდა? დედა ვარ შენი, დედა... ნაღველი გაქვს რაღაცა და არ მეუბნები.

გიორგი წამოჯდა.

— არა, დედიჯან! ასე მიყვარს მთვარიან ღამეში გდება.

— ეს ორი წელიწადია, რაც ეგრე დაიჩემე. რატომ ადრე არ იცოდი?

— განა კაცი სულ ერთს გუნებაზეა! მაშინ ისე ვიყავ, ეხლა ასე ვარ.

დრო იყო ძუძუსა ვწოვდი, დრო მოვიდა — გამოშტვარ პურსა ვჭამ. ამით მითამ რაო?

— ისაო, შვილო, რომ ზოგი ჩემს გულშიაც ჩამოიხედე.

— ჩამიხედნია, დედი, ჩამიხედნია და ვიცი, რომ შიგ მარტო მე გიზივარ...

— მაგას არ გეუბნები... იმდღევანდელი არ იყოს!..

— რა იმდღევანდელი?

— აი, საბარავად რომ იყავი ვენახში. მე ჯერი ჩამოგიტანე. შენ ვაზებში გიპოვე: მხარი დაგებჯინა ბარის ტარზედ, ბარის ტარს დაჰყუდებოდი და გაშტერებული დასცქეროდი დედამიწას ელდანაცემსავით. რა ამბავი იყო? მაშინ არა გკითხე-რა, აქ კი დავიჭდე, აქ.

ოთარაანთ ქვრივმა გულის-ფიცარზედ დაიღო ხელი.

— წაშალე ნაჭდევი, ტყუილად გარჯილხარ. რა ამბავი იქნებოდა?! დავიღალე და ხელ-ფეხს ქარი ამოვალებინე, — უთხრა შვილმა.

— შენი ფიქრი სადა ჰქროდა, რომ ვერც კი გამიგე, როგორ მოგივედი, ისე სმენა-დახშული და გონება-გაქცეული იდექი. განა ერთხელ და ორჯელ მინახვიხარ: ჰმუშაობ, ჰმუშაობ და უცებ გაირინდები ხოლმე. განა ერთხელ და ორჯელ მინახვიხარ: სადილ-ვახშამზე ლუკმა პირში ჩაგიდვია, ყბაც არ მოგიქნევია, განაბულხარ, თითქო სადილიდამ წაგიღო რამემ, კლდის პირას დაგაყენა და ხელის კვრას გიპირობსო.

— ეგეც დრომ იცის, დედი!

— სხვამ არაფერმა?

— იქნება სხვამაც...

— ჯადომაც იცის, შვილო ჯადომაც...

გიორგის გულში მოხდა ეს უკანასკნელი სიტყვა. აიტკიცა, ეჯავრა. კარდაც ვერ მიეგნო, — რად უხსენა დედამ ჯადო. გუმანმა კი წაიღო, გუმანმა აიყოლია მისი გონება.

— ჯადო რა მოსატანი იყო? — ჰფიქრობდა გიორგი თავისთავად, — ვაი, თუ...

ვერ დაასრულა სათქმელი. სიტყვა შეეკრა, თითქო ელდა ეცაო, რომ გულიდამ კლიტე აჰგლიჯეს, კარი გაუღეს და შიგ ჩაჰხედეს.

გაიქნია უმადურად თავი, წამოდგა ფეხზედ, დედას ტბილად მოჰკიდა მკლავზედ ხელი და უთხრა:

— წავიდეთ, ეხლა კი ძილის დროა. „შიში ვერ იხსნის სიკვდილსა, ცუდია დადრეჯილობაო“, შენგან გამიგონია, დედი!

— „საცა არა სჯობს, გაცლა სჯობს კარგისა მამაცისაგანაო“, მაშ ესეც გაიგონე, ჩემო კარგო! — უთხრა დედამ.

— რა ვქნა, — ჰფიქრობდა გულში გიორგი, — რატომ ეგრე ახლო მიმივიდა? ცოდნით მოსდის, თუ ალაღბელობით? თითონ ჰტრიალებს ახლოზედ, თუ ჩემს გუმანს მოაქვს იმისი სიტყვა შორიდამ ახლოს. გაცლაო!.. თქმა ადვილია!..

იმ ღამეს ოთარაანთ ქვრივს დილამდე ძილი არ მიჰკარებია. იმ დღის ნალაპარაკებმა ათასნაირს ფიქრის მორევში ატრიალა ნაფოტსავით იმისი ჰკუა და გონება.

— პაჭიჭს კი, მგონი, წვერი შემოერღვა, — სთქვა თავისთავად ბოლოს, — მგონი, მივკვლიე: დროც ერჩის და ხანიც უწერს. რატომღა არ მეუბნება, ვინ არის?

ეხლა ამას სწუხდა, ამას მტკივნეულობდა ღედა.

— არ უჭირს და იმიტომ, — ინუგეშა თავი ოთარაანთ ქვრივმა, — როცა გაუჭირდება, მეტყვის.

მოხუჭა თვალი ქვრივმა. არ დაეძინა. გადაბრუნდა ხან იქით, ხან აქეთ, ძილი არ მიეკარა.

ღამე კი არ უცდიდა, თავის გზას ეშუერებოდა.

— მართლა კი მივუხვდი?... მართლა კი მივკვლიე?... — ეჭვობდა გიორგის ღედა, — იქნება გუმანმა დამიბრიყვა და მატყუებს. რა ვიცი?... ადამიანის გული თვალთუწდენი ორმოა. ვინ იცის?... იქნება მე ერთი მგონია, იქ კი სულ სხვა ამბავია... სხვა რა უნდა იყოს, რა?... — ჰკითხავდა თავისთავს და გული უკვნესოდა, რომ პასუხი ვერ ეპოვნა.

ღამე კი მიდიოდა და მიდიოდა. დიდ-ვახშმობას გადასცილდა. ზმაურობა მისწყდა, მარტო კუთხეში, პურის კიღობანთან, თავი აფხაკუნებდა.

— სხვა რა უნდა იყოს, რა!.. — იძახდა ძილდამფრთხალი ოთარაანთ ქვრივი, — თუ გამტეხავს, ამის ნაღველი გამტეხავს... არ გამენდო... არ მეუბნება ჩემი გიორგი და არა... თუ გული შევარდნია ვისზედმე, რად უნდა მიმაღავდე! რა დასამაღავია ჩემთან!.. და თუ სხვა რამ ასტეხია... ღმერთო, ნუ მაფიქრებინებ...

გადიწერა სამჯერ პირჯვარი, თითქო ლანდი რამ მოელანდა და იმას იგერებოდა.

გვიანი მთვარე კი მთის წვერზედ შედგა და პირიქით გადაქანებას აპირებს. აგერ გადაექანა კიდეც და ჩავიდა. ღამე მიიწურა. უფრო დაბნელდა, ქვეყანა უფრო გაჩუმდა, უფრო გამუხჯდა, ხოლო თავი ისევ ცოდვილობდა კიღობანთან.

— ამ ორის წლის წინად თოფ-იარაღი აისხა ზედ, — ვენაცვალე იმის სიყმეს! უხდებოდა მამისეული, — წავიდა და სამი დღე შინ აღარ დაბრუნებულა. მე, სულელს, მაშინ ეს გუნებაშიც არ გამიტარებია. ეხლა კი მალონებს და გულთა მკბენს... სანადიროდ ვიყავიო, მითხრა. თუ სანადიროდ იყო, ხელცარიელი რად მოვიდა? მერე ყვირილობაც იყო... თავის დღეში ხელცარიელი არ მინახავს ნადირობიდან დაბრუნებული. იმ ცხონებულს არ ჩამოუვარდება. თუ მეტი არა, მამაზედ ნაკლები არც ეს არის... მას აქეთ დაიგდო ნაღველმა. მე კი ესე დამახსოვდა-და!.. მას აქეთ დააწვა რაღაც ლოდი გულზედ და ველარ აუხსნია... ხომ კაცი... ღმერთო, ნუ მაფიქრებინებ, ღმერთო, ცა-მრგვლის გამ-

ჩენო! რა ვიცი?.. ამ ტიალ წუთის-სოფელში ფათერაკი-ბევრია... ღმერთო, მაშორე, ფუ, ეშმაკსა და იმის თავსა და ტანსა!..

შეაფურთხა ეშმაკს და გადიწერა კიდეც სამჯერ პირჯვარი შეშინებულმა დედამ. ფიქრი კი მაინც ერჩოდა, ეჭიდებოდა.

ამოვიდა ალიონიც. ღამემ დღეს კარი დაუთრაკუნა.

რაკი ამისთანა ფიქრმა ერთხელ გული ამოუფრთხო ბუდიდამ, უძილობი-საგან გალახულმა, ფიქრის ჭიდილში მოქანცულმა ოთარაანთ ქვრივმა თავი ვეღარ დაუჭირა გულს, ვეღარ დაიწყნარა, ვეღარ დაიმორჩილა.

— ღმერთო, მიხსენ! — იძახდა ღონემიხდილსავით და ერთს ავს ფიქრს რომ აიცილებდა, ახლა უფრო უარესს წააწყდებოდა. ფიქრი ლაჩოაო გადა-ექცა.

ღამე გამოეთხოვა ქვეყანას. ერთი კალთა ცისა აიხადა. გარიჟრაჟდა. მტრედისფერმა გადაჰკრა ცის გუმბათსა. დილამ კარი გაუღო დღეს და გამო-ახედა.

ოთარაანთ ქვრივიც მოჰღალა ფიქრმა... თვლელმა მოერია, ღვიძილი ძილად ექცა და ცხადი — სიზმრად. სჩანს ამ ფიქრების ზარი ძილშიაც ჩაჰყვა, რომ მძი-ნარემ რამდენჯერმე წამოიძახა:

— ღმერთო, მიხსენ! ღმერთო, მიხსენ!

VIII

გასტეხს ქვასაცა მაგარსა...

მზემ ადგომა მაინც ვერ დაასწრო. ოთარაანთ ქვრივი პირდაბანილი და ტანთ-ჩაცმული იყო, რომ მზემ მაშინ ძლივს ამოჰყო თავი მთის წვერიდამ და გადმოხედა ქვეყანას თავის ერთად-ერთის ოქროსავით ბრჭყვიალა თვალითა. მთების ნამს მოახვედრა მზემ თავისი სხივი თუ არა, მთამ ორთქლი აუშვა, თითქო საკმელს უკმევს ამ უზარმაზარს ცეცხლის ბურთსაო.

— რა დამემართა წუხელის? — ჰკვირობდა ოთარაანთ ქვრივი, — რამ წამიღო? რამ დამძლია და ამითრია? ჭირს ნუ გაუტყდებიო, მითხრა ცხონე-ბულმა. მოდი და ნუ გაუტყდები!.. დამალული ჭირი ძნელია. პირდაპირ მო-სულს კიდეც როგორც იქნება შეეჭიდება კაცი... ვის ვეჭიდო და რას, რაც არ ვიცი. გული ამან შემეშინა... ბნელმა თავის ნაბადში გაახვია ჩემის გიორგის ამბავი. თუ სიყვარულია... ღმერთმა ბედი მისცეს და თუ სხვა რამ არის!... ცოდო... სისხლი... ჩაიქოლე თავი, ოთარაანთ ქვრივო, ჩაიქოლე... გულზედ ლოდსავით დააწვება და თავის დღეში აღარ აეხსნება. აღარ აეხსნება... აღარ, აღარ!..

კიდეც აჰყვა წუხანდელს ფიქრსა. სულ ის სამის დღით წასვლა შვილისა აგონდებოდა და აფრთხოვდა.

ფიქრი, რაკი ერთხელ ასე თუ ისე გამოიკვანძა, თოვლის გუნდასა ჰგავს, მთის წვერიდამ დაქანებულს: რაც დიდ მანძილზედ მიჰგორავს, უფრო ძლიერ-

დება, უფრო ჰმატულობს, უფრო ჰდიდდება. თუ კაცმა არ დააყენა, ზევად იქცევა და სხვას ყველაფერს თან გაიტანს. ოთარაანთ ქვრივსაც ასე მოუვიდა. დაუგუნდავდა ფიქრი, შვილის სიყვარულმა ხელი ჰკრა და დააგორა იმ მაღალ მთიდან, საცა მარტო ჰეშმარიტი დედა-შვილური სიყვარული ჰსადგურობს. რა გაუძლებდა!..

ყოველგვარი სიყვარული, — დედა-შვილურია, თუ სხვა, — მაინც ფრთხილია და მშობარა: ჰირი უფრო ელანდება, ვიდრე ლხინი, როცა საყვარელის ტკივილი გამოცანაა, დამალულია, მიუგნებელია.

დედას შვილი ისევ ლოგინში მწოლარე ეგონა, როცა — აქაოდა შვილი არ გამოვლიძო — ბნელ სახლიდან ფეხ-აკრეფით გარეთ გამოვიდა ცოცხით ხელში დერეფნის დასაგველ-დასაწმენდად. გაუკვირდა, რომ თვალი შეასწრო გიორგის, კაკლის ქვეშ ჩრდილში მწოლარეს. გიორგის თავისებურად ამოედო თავ-ქვეშ ორივე ხელები, პირადმა იწვა ფეხებ-გამოტვილი და კაკლის მაღალ შტოებს შესცქეროდა. ყუისავით თეთრი და ფაფუკი ღრუბელი ნაჭერ-ნაჭერ აქა-იქ მიდიოდ-მოდიოდა წყნარად და ჟუჰქარებლად გადაწმენდილ ცაზედ, თითქო ტოლ-ამხანაგებს ეძებნო ხელი-ხელს გადასაბმელად. ციან-მკრთალს ლაქვარდს დილის ცისას საუცხოვოდ გადაეშალა თავისი კალთები ამ სუბუქად მცურავ პაწია სტუმრებისათვის, თითქო დედა იწვევს ახლად გაღვიძებულს ბალებს კალთაში გასაგორებლად. სხვა ღროს ამისთანა ცა, ამისთანა დილა ოთარაანთ ქვრივსაც კი გაუხსნიდა მჭახე შუბლსა. ეხლა კი ღარდი და ნღველი არ აცლიდა.

— შვილო, ამდგარხარ კიდეც!.. მე კი ისევ ქვეშაგებში მეგულებოდი, ვერც კი დავხედე შენს ქვეშაგებს, არ გავალიძო-მეთქი.

— ძილი გამიკრთა, დედი! მე ჩემი ვქენ, ძილმა თავისი, არ იქნა, არ დამეძინა. გამიხარდა, რომ გათენდა და გარეთ გამოვედი.

დედა მივიდა, თავთ დაუჯდა შვილს და შუბლზე ხელი გადაუსვა.

— გიორგი, შენ შენსას მაინც არ იშლი...

— რას მიჩივი, დედი?

— რაღაც ნღველი-გაქვს, შვილო, რაღაც ნღველი... წუხელის შენმა ჯავრმა არ დამაძინა.

— მართლა-და, ძილში ჰლაპარაკობდი, — შორს გადუგდო სიტყვა გიორგიმ. — სულ ამას იძახოდი: ღმერთო, მიხსენ, ღმერთო, მიხსენო!

— მე, შვილო?

— ჰო-და შენ.

— მე ძილში ლაპარაკი არ ვიცი.

— ეგრე კი იყო-და!

— მე ცხადლივაც მეჯავრება ტყუილ-უბრალო ღიჭინი.

— ღვთის ხვეწნა ტყუილ-უბრალოა?

— მა რა არის, როცა უდრო-უდროა. განა ჩემის მეტი ღარდი არა აქვს ღმერთსა?! ვენაცვალე იმის მადლს...

— დედი, რას ამბობ?

— იმას, ჩემო კარგო, რომ ღმერთმა ადამიანი გააჩინა, უბძანა: წადი, შენს თავს შენვე მოუარეო; შენ იცი და შენმა წუთისოფელმაო; რაც წაგეკიდოს, შენი ბრალი იქნება, მე ნურას დამაბრალეო; მე ხელი დამიბანიაო; აქ ჩემთან რომ ამოხვალ, მაშინ სხვა არისო. აღუღებულ კუპრის ზღვაზედ ბეწვის ხილს გაგიდებ, თუ კარგი ხარ, — გაივლიო; მადლი მხრებში შეგიჯდება და გაგატარებსო; კაი კაცს არ ჩაუწყდებაო.

— მადლი სუბუქია და ცოდო მძიმე განა, დედი?..

გიორგის უხაროდა, რომ დედა ფიქრით შორს წაუვიდა და ჰცდილობდა უკან აღარ დაბრუნებულიყო, კიდევ მე არ ჩამაცივდესო. ის კი არ იცოდა, რომ ცოდოს ხსენებაზედ დედას ელდა ეცა. ოთარაანთ ქვრივმა ყურები აცქვიტა, ცოდო რად ახსენაო. ჩვეულმა და ჭირვეულმა ფიქრმა ხელახლად დაჰქროლა და მოუშუშა გული.

— მა რა არის, შვილო!.. — უპასუხა გულშეხუთულმა დედამ, — ეს წუთის-სოფელი ცოდო და მადლის ჭიდილია, სხვა არაფერი. ზოგი ცოდოს იკიდებს ზურგზედ და ტყვიასავით მძიმეა, ზოგი მადლს და ბუმბულსავით სუბუქია. შენთან ცოდოს რა ხელი აქვს!.. — უთხრა დედამ და ჩაუკვირდა შვილს, აცა რას იტყვისო. დამნაშავე სამაკვდინო განაჩენს ისე გულის ფანცქალით არ მოელოდინება, როგორც ამ ჟამად დედა შვილისაგან პასუხს ელოდა.

— უცოდველი ვინ არის? ისეთისაგან კი ღმერთმა მიხსნა, — უპასუხა შვილმა.

დედას გულზედ მოეშვა.

— მა რას ჩაკეტილხარ და დახურულხარ შენს გულში? შვილო, დედა ვარ და არა უცხო. შენი ჯაგრი გულში ჩამიჯდა ჭიასავით და ჭიასავით მფქვავს და მჭამს. შემიბრალე და მაცოცხლე!..

გიორგი მაშინვე წამოჯდა, თითქო ცეცხლი შეუკეთესო. პირველი მაგალითი იყო, რომ მისმა გულგაუტეხელმა დედამ თავი შეაბრალა. ამას ოთარაანთ ქვრივი ყოველთვის ჰთაკილობდა. ეხლა კი გულმა სძლია ხასიათის გაუტეხლობას. დედა-შვილური სიყვარული მძლეთა-მძლეა.

შვილმა შეჰხედა დედას. ოთარაანთ ქვრივს ცრემლი მოსდგომოდა თვალებში... ოთარაანთ ქვრივი ჰტიროდა!.. ამის მეტად დედის თვალზედ შვილს ცრემლი არ ენახა — ან იქნება ენახა და არ ახსოვდა; გიორგის ეოცა, გაუკვირდა. რკინის გაღნობას ხელში ჭერისაგან დაიჯერებდა და დედის თვალში კი ცრემლს არა, სხვას რომ ეთქვა.

შეწუხდა გიორგი. ჩაუფიქრდა თავის-თავს — დროა თქმისა, თუ არაო.

— დედი, — წამოიძახა ბოლოს შვილმა, — გეტყვი და ნუ შემრისხავ: შენი უნებური საქმე მწადიან. რიდი მქონდა შენი და ვერ გეუბნებოდი, წადილი კი ვერ მოვიკალ, აი, რამდენი ხანია ვეჭიდები...

— რა არის, შვილო, მაგისთანა? — უპასუხა დედამა და მსწრაფლ უკუექცა

თვალთაგან ცრემლი. ოთარაანთ ქვრივი მაშინვე გამოიცვალა და ისევ საქმიან დედაკაცად იქცა, რაკი სიტყვა საქმეზედ მიდგა.

— მოჯამაგირედ მინდა დავდგე. გული შინ აღარ მიდგება.

— ეგ რა სთქვი, შვილო? მამის შენის შვილი და ბოგანა-მოჯამაგირობა? საიღამ საღაო? ხომ საფლავში გადატრიალდა მამა-შენი სირცხვილი-საგან...

— ამას ვშიშობდი, დედიჯან, რომ გაწყენდი... მეც შემიბრაღე, ადამიანი ვარ.

— მერე რა წაგეკიდა სამაგისო?

შვილმა თავი ჩალუნა და პასუხი არ გასცა. დედას ელვასავით გაურბინა რალაცა ფიქრმა.

— მერე ვისთან აპირობ დგომას? — ჰკითხა ხელახლად დედამ.

— ერთად-ერთი სახლია. ან იქ, ან არსად არ.

— ვისი სახლია ისეთი? გლეხისა, თუ თავადისა?

— თავადისა.

— აქ, ჩვენში?

— ჩვენში, არჩილს უნდა დავუდგე.

ოთარაანთ ქვრივმა ეხლა კი თითზედ იკბინა. თითქო რალაც ენიშნაო, რალასაც მიაგნოვო. შვილს გადაწყვეტილი არა უთხრა-რა. აღარც შვილი გამოეკიდა, თითქო დიდმა საგონებელმა ამისათვის აღარ მოაცალაო.

I X

უცნაური ნასკვი.

არჩილი ახლად გადმოსული იყო რუსეთიდან. სწავლა იქ შეესრულებინა. ველარც დედას მოუსწრო, ველარც მამას, ორივენი დაჰხოცოდნენ. მარტო ერთი გასათხოვარი და-ლა ჰყვანდა და და-ძმანი ერთად სცხოვრობდნენ. გვარიანი სახლ-კარი და მამულები დარჩათ მამისაგან და იმავ სოფელში ჰქონდათ ბინა, საცა ოთარაანთ ქვრივი იყო.

სოფელი ძალიან ემაღლიერებოდა ამ და-ძმასა. კაი ხალხიაო, ყველა ამას იძახდა, ვისაც კი დაეკითხებოდით. ოთარაანთ ქვრივსაც ზოგიერთი კარგი ახსოვდა ამ და-ძმისაგან. თითონ არჩილს და იმის დასაც ბევრი რამ ჰქონდათ შეტყობილი ოთარაანთ ქვრივზედ და ბევრს იცინებდნენ ხოლმე მოწონების სიცილითა, როცა კი უცნაურის ქცევის და სიტყვა-პასუხის ამბავს ამ დედა-კაცისას გაიგონებდნენ.

— პატივსაცემი დედაკაციაო ეს ოთარაანთ ქვრივი, — ხშირად უთქვამთ დასაცა და ძმასაცა და ერთი შემთხვევაც არა ჰქონიათ, რომ სიყვარულით და თავაზით არ მოეკითხნათ, როცა კი ოთარაანთ ქვრივს შეჰხვედრიან.

არ ვიცით, ოთარაანთ ქვრივს საამურად ჰქონდა ეს თავაზიანი მოკითხვა, თუ არა. ეს კი ვიცით, რომ, როცა ამათზედ კარგს ვინმე იტყოდა, ოთარაანთ ქვრივი დაატანდა:

— ჰკუთა აქვთ და იმიტომამო.

გიორგის ამბებიც არა-ერთხელ მისვლიათ და-ძმასა და არა-ერთხელ გაპკვირვებიათ მისი ზნე და ხასიათი. ვერ გამოეცნოთ, — გლეხკაცობაში საიღამ და როგორ უნდა დაწნულიყო ამისთანა ზნე, ამისთანა ხასიათი.

— „ბევრი რამ არის, ჩემო პორაციო, ამ ქვეყნიერობაში იმისთანა საიდუმლო, რომელიც სიზმრადაც არ მოსჩვენებიათ ჩვენს ფილოსოფოსებსაო“, — ეტყოდა ხოლმე არჩილი თავის დას ჰამლეტის სიტყვებს, როცა გიორგიზედ ჩამოუვარდებოდათ ლაპარაკი.

გამოუცვლელს გამოცანას ამით მოუღებდნენ ხოლმე ბოლოს.

— გიორგი გიახლათ, — მოახსენა ერთ საღამოს მოსამსახურემ არჩილსა. არჩილი მაშინ ტახტზედ წამოწოლილი იყო და ყურს უგდებდა დას, რომელიც რაღაც წიგნს ხმამალა უკითხავდა.

— ვინ გიორგი? — ჰკითხა არჩილმა.

— ოთარაანთ ქვრივის შვილი.

— მობრძანდეს.

შემოვიდა გიორგი და, ქუდმოხდილი გაჩერდა რა კარებთან, სთქვა:

— საღამო მშვიდობისა.

— აი, გაგიმარჯოს, ჩემო გიორგი! — უთხრა მხიარულად არჩილმა. — რასა იქ? როგორა ხარ? როგორ არის შენი პატიოსანი დედა?

— რა გვიჭირს? ღვთის მადლით კარგადა ვართ.

— ამბავი, ხაბარი... რისთვის გარჯილხარ?

— ნუ მოიცებთ კი და თქვენთან ყოფნა მწადიან.

— მოდი-დან ნუ იოცებ. რისთვის? როგორ?

— როგორც გნებავდეთ: გინდათ მოჯამაგირედ გიახლებით, გნებავთ მუქთად გემსახურებით. ჩემთვის არაფერი ბედენაა.

— რას ამბობ, კაცო! — ჰკითხა მართლა გაოცებულმა არჩილმა. — შენის ოჯახის პატრონი და მოჯამაგირედ დგომა, — ვის გაუგონია. ან შენ ვერ გაგიგია, რა გინდა, ან მე არ მესმის, რას ამბობ.

— მე კარგად ვიცი, რასაც ვამბობ, თქვენ ოღონდ ეგ წყალობა მიყავით. გული აღარ მიდგება შინ, ლამის მარტოობამ დამლიოს.

— მერე დედა-შენი? — იკითხა არჩილის დამა და თავისი მარილიანი თვალები მიაშუქა გიორგისა.

— დედა-ჩემი... დედა-ჩემსა სწყინს, ქალბატონო, მაგრამ ველარ გაუტეხივარ.

— აბა, ჩემო გიორგი, ჩვენ დედა-შენს ვერ ვაწყენინებთ. იმისი დიდი თავაზა და ხატრი გვაქვს, — უთხრა არჩილმა.

— თქვენ ეს მიბძანეთ, მამყოფებთ თქვენთან, თუ არა და დედი-ჩემისა მე ვიცი, არ ამიხირდება... დედის-ერთა ვარ...

— მამყოფებთო!.. ორისავე ხელით, სიხარულით. შენისთანას სად ვიშოვი. განა არ გიცნობ... ეს დედა-შენი მალონებს.

— მაღლობელი ვარ. მაშ მშვიდობით ბძანდებოდეთ. ამ ღლეებში გიახ-
ლებით.

— ჯამაგირი?

— გინდა იყოს, გინდა არა, მოგახსენეთ, დიდი ბედენა არ არის.

— ეგ არ იქნება. მაგისი ყაბული არა ვარ. სთქვი, — რა მოგცე?

— რაც შენი ნებაა.

— ეგ არ იქნება-მეთქი, სთქვი.

— რაცა ვლირდე, ის მომეცი.

— ჩემს ნამუსზედ აგდებ, რალა?

— რა ცუდი თამასუქი ეგ არის!

— ჩემი ნამუსი რომ შენს კაი-კაცობას არ გასწედეს?!

— არა უშავს-რა!.. რაც დამაკლოთ, ალალი იყოს თქვენზედ, გულს არ
დამაკლდება. მშვიდობით ბძანდებოდეთ.

ორივეს დაუკრა გიორგიმ თავი და მაშინვე გავიდა.
დამა და ძმამ ერთმანეთს შეჰხედეს.

— ეს რა ამბავია? — ჰკითხა დას არჩილმა.

— არ ვიცი, შენ ნუ მოუკვდე ჩემს თავს! მიკვირს და მეოცება.

— უთუოდ ფული რამ დასჭირებიათ.

— რომ არა ჰთხოულობს!..

— ეგეც კი. ჩვენ კი ბედი გვეწია, რომ მაგისტანა კაცი ვიზოვეთ, და
ოთარაანთ ქვრივს როგორღა გადგურჩებით, არ ვიცი.

— იმის უნებურად ნუ ვიქთ მაგასა: პატვისაცემი ღელაკაცია, ნუ ვაწყე-
ნინებთ.

— შენც არ მომიკვდე, ღელის უნებურად მე გიორგი სახლშიაც არ
შემოვუშვა, თუმცა კი ძვირფასი კაცია ჩვენთვის.

დამა და ძმამ ცალ-ცალკეც ბევრი იფიქრეს, მაგრამ ამ უცნაურს ნასკვს
წვერიც ვერ უპოვეს გამოსახსნელად.

X

მხილება, თუ კადნიერება?

არ გასულა ამის მერმედ ორი ღლეც, რომ ოთარაანთ ქვრივი არჩილიან-
თას მივიდა.

— ო, ნათლიდელ, ნათლიდელ! მობრძანდი, — დაუძახა შორიღამვე არ-
ჩილმა, როცა ოთარაანთ ქვრივს თვალი შეასწრო. და-ძმანი ძირს ეზოში ისხ-
დნენ დიდ ფურცელ-ქვეშ და დილის ჩაის შეექცეოდნენ.

— დილა კარგა-ყოფნისა, — მიესალმა ოთარაანთ ქვრივი, როცა ახლოს
მივიდა.

არჩილი წამოხტა, ოთარაანთ ქვრივს მიაართვა თავისი სკამი და მიიწვია
დასაჯდომად.

— დაბძანდი, დაბძანდი. კესო, ნათლიდედას ჩაი მოართვი, — უთხრა არჩილმა თავის დასა.

— ჩაი რა ჩემი საქმეა, თქვენ შეეჩეცით, მე უმაგისოდაც გავძლებ. ქალო, როგორ გიკითხო? ხომ მშვიდობით ბძანდებით? — მოიკითხა ქალი ოთარაანთ ქვრივმა და ჩამოსკუბდა სკამზედ.

— ვართ შენის ლოცვითა და კურთ...

— მე ჩემთვისაც არა ვლოცულობ, ღმერთი არ შევაწუხო-მეთქი, და თქვენთვის სად ვილოცებდი, — უთხრა მკვახედ ოთარაანთ ქვრივმა და სიტყვა მოუჭრა.

— ჰა, აფრა არ აუშვა შენებურად, — უთხრა ღიმილით ქალმა და, თითქო მახლობელი მოყვარეაო, თავაზიანად ხელი დაჰკრა კალთაზედ, თავის სკამიდან ლამაზად გადაწვდილმა.

ოთარაანთ ქვრივი შეიკმუჭნა. როგორღაც ეხამუშა, ეუცხოვა ამისთანა ტოლ-ამხანაგური ქცევა ახალგაზრდა ქალისაგან: მე ვინა და ეს გუშინდელი ძუძუთა ვინაო, იფიქრა. მიუხვდა კი, რომ კესო აფრთხილებს და ისე კი, რომ საწყენად არ დაურჩეს.

— ენამ გულისა უნდა სთქვას, ფერ-უმარილი რა საჭიროა, — უთხრა ქალს ოთარაანთ ქვრივმა ცოტა არ იყოს მწყურალად.

— ეგ რაზედა სთქვი?

— იმაზედ, რომ შენ ჩემს სიტყვა-პასუხს შეუშინდი და გაფრთხილება გინდა ჩემი. მიხვევ-მოხვეუღს სწორე სჯობია.

— მკვახედ იცი ლაპარაკი და კაი დედაკაცი კი ხარ.

— შენც რომ ჩემი ღღენი გამოგველო, ჩემს ტაფაში დამწვარიყავ, შენც ეგრე ილაპარაკებდი. ან სხვაფრივ ლაპარაკი რა საჭიროა? ადამიანს ვარამი და ჭირი ალაპარაკებს. ქვეყანაზედ რომ ჭირი არ იყოს, ადამიანი ენასაც არ ამოიდგამდა: მეტი ბარგია. ლხინს რა ლაპარაკი უნდა? ძაღლს რომ უხარიან, კულის ქნევიტაც იტყვის ხოლმე.

— ე... ე... ე! თქვენ მე ვიცი, პატარა ხანს უკან ქვასაც ჩამოურევთ, — ჩაერიო არჩილი, — ნათლიდედა საქმის დედაკაცია, რა ემასლაათება? არა, ნათლიდედა?

— რატომ? ზოგან თქმაც კარგია.

— შენ ხომ მაგისათვის არ მოხვიდოდი ჩვენთან; საქმე რამ გექნება, — უთხრა ხელახლად არჩილმა.

— მართალია, უსაქმოდ არ მოვსულვარ.

— ბრძანე: შენი ხმალი და ჩემი კისერი.

— ჩემს გიორგის თქვენთან დგომა უნდა.

— ვიცით და შენ მოგერიდენით. შენი დიდი ხათრი გვაქვს და ხათრს ვერ გაგიტეხთ. შენს უნებურად ეგ საქმე არ მოხდება.

— ჩემი ნებაც არის. ჩემი შვილი ჯერ მე დამეკითხა. მეწყინა, მაგრამ დაშლა აღარ ეგებოდა. მცხვენიან, კაი ოჯახის შვილია, კაი მამის ჩამომავალია.

ვთაკილობ და გვიანდაა წუწუნი: ვერ გავტეხე, ვერ ავეუხირდი. დეე, რაც საქნელია, იქმნას.

— თუ ეგრეა, უარს მე ვეტყვი, — უთხრა არჩილმა, — შვილი შენისთანა დედას როგორ არ უნდა ჰნებდებოდეს!..

— ნუ, ნუ!.. ნუ ეტყვი უარს. მე დედა ვარ და წამავალი. ის შვილია და მომავალი; მე მივდივარ, ის მოდის. იმისი დღენი გასაველელი მინდოვია, მე კი ჩემი მანძილი გამივლია. მე ბოლოში ვარ, ის თავში. წინ ვერ ავეფარები.

— მითომ რა გაჭირებაა, თუ შენი საამური არ არის? — იკითხა კესომ.

— გაჭირება რას მიქვიან? სურვილია, იღბალია... ჯერ დაუდუღარი მაჭარია და ბუყბუყებს. დაუდუღარს მაჭარს სარქველი არ დაეხურება, ჭურჭელს გაჰხეთქს. დეე, თავის ნებაზედ იყოს. მე არ ვუშლი, რაკი თითონ არ იშლის.

— რაკი ასეა, ისე შეგინახავ შვილს, მტერიც კი შენატროდეს, — უთხრა არჩილმა.

— მაგას არ წავეხარბინები. ის თითონაც კარგად შეინახავს თავის თავს, ისეთის მამის შვილია, — უპასუხა ოთარაანთ ქვრივმა, — ეჰ, კარგი იქნებოდა სასხვისოდ არ გაეხადნა თავი, მაგრამ რაც არის, არის!..

— ახლა შენ რომ მარტო დარჩები? — იკითხა კესომ.

— მარტო რად დავრჩები? ზოგი ჩემს გულშიაც ჩაიხედე, რამდენი ბლარტები მიზის. ჭირადაც მეყოფიან და ლხინადაც.

— აკი ნათლიდემ მიხვევ-მოხვევა არ იცისო? აკი პირდაპირ თქმა უყვარსო? მე აქ არა მესმის-რა, — სთქვა არჩილმა და შეხედა დას, თითქო იმას ეკითხებო.

— მიხვეულ-მოხვეული რა ვთქვი? ადამიანს მინამ ხელ-ფეხი ერჩის, მარტო არ იქნება, საქმეა ტოლ-ამხანაგი მარტოხელისა. წუთის-სოფელი ვის აცლის მარტოობისათვის? მარტო თქვენისთანას... მარტონი თქვენა ხართ.

— მართალი გინდოდა და ეგეც მართალი, — უთხრა კესომ ძმას უწყინარობის ღიმილითა.

— ნათლიდედა სიტყვას მარტო ეკლავა ჰხმარობს, — მითამ და გაიხუმრა არჩილმა, მაგრამ ვაი ხუმრობას!..

არჩილი წამოდგა ფეხზედ, ტანში გაიმართა, თითქო რაღაცამ დაუჭიმა ძარღვებიო, — ჩაიწყო ჯიბეში ხელები და მოჰყვა წინა და უკან სიარულს, მერე მივიდა, წინ დაუდგა კესოს და ჰკითხა რუსულად:

— როგორ გგონია? წინდახედული მხილებაა, თუ წინდაუხედავი კადნიერება?

— შენ მართალი ხარ, — უპასუხა დამ რუსულადვე, — ერთი ჰკუამ იცის და შესაწყნარებელია, მეორე ურცხვობამ და საწყენია. მე პირველი მგონია.

არ ვიცით ძმამ დაიჯერა თუ არა დის სიტყვა, ამას კი ვიტყვით, რომ არჩილი ამის შემდეგ მივიდა ოთარაანთ ქვრივთან მხიარულის სახითა და მართლის გულით უთხრა:

— ბრძენი დედაკაცი ხარ, ნათლიდედ, ბრძენი!..

სხვა დროს იქნება ერთი თავისებური მკვახე სიტყვა ეტყვიცა ოთარაანთ ქვრივს ამ ქებისათვის, მაგრამ ეხლა კი გაუჩუმდა. მერე თითონაც უკვირდა, ნეტა ენა რამ დამიბაო.

XI

ორი თვალი.

იმ დღეს, როცა გიორგიმ დააპირა არჩილიანთას წასვლა მოჯამაგირედ და-სადგომად, ისეთი მხიარული სახე ჰქონდა, რომ ოთარაანთ ქვრივმა სიამოვნებითა სთქვა:

— ძლივს შუბლგახსნილი არა ვნახე!

სიამოვნებით კი სთქვა?..

ამაზედ ჰოც ითქმის და არაცა. ეს რაღაც „მზიან-ჩრდილიანი“ სიამოვნება იყო. მზიანი იმიტომ — რომ უხაროდა შვილის სიხარული, ჩრდილიანი იმიტომ — რომ ეწუხებოდა დედური წუხილი, სტიოდა დედური გული, — რად უხარიან ჩემგან წასვლა და სხვასთან ყოფნაო!.. მზე და ჩრდილი, ნათელი და ზნელი, ტკივილი და ამება ერთმანეთში გაება და ჩაეწნა.

დედამ შვილს ჩაულაგა ერთი ხელი უკეთესი ქვეშაგები, საცვალი ტანი-სამოსი, კაი ლეკურის შალის ჩოხა-შალვარი, ყანაოზის ახალუხი, ორი წყვილი თავისის ხელით მოქსოვილი ჭრელი წინდა, ახლად ნასყიდი ყაითნებით მორთული საცვეთები, ბაზარში განგებ შეკერილი და ყაითნებითვე დახლართული ქვემოური ქალამნები. ყველაფერი ეს გამოუტკრა ჯერ სუზანში, მერე ფარდაში და შეჰკრა მაფრაშასავით თოკებით.

— დედი, დედი! ეს რა ამბავია? — ჰკითხა გაცინებით შვილმა, როცა ეს სამზადისი დაინახა, — ცხრა მთას იქით ხომ არ მისტუმრებ, რომ მაგოდენა ბარგ-ბარხანას თან მატან.

— არა, შვილო!.. უამისობა არ იქნება. დეე იცოდნენ, რომ ოჯახის შვილი ხარ და არა ეული ვინმე, ბოგანა. დეე იცოდნენ, რომ ოჯახიდან გასდიხარ და არა უოჯახობიდან.

— განა არ იციან?

— გაგონილს თვალთ ნახული სჯობია. დეე, რაც ყურით გაუგონიათ, თვალთაც ნახონ.

— სასაცილოდ ამიგდებს მთელი სოფელი, ეგრე ბარგ-აკიდებული რომ მნახონ.

— თავ-საცილს კაცი არ მოუკლავს. კაცი რომ სულელების კბილთა ღრეჭას აჰყვეს, სად წავა?

— მეტის-მეტია, დედი, ამოდენა ბარგი!.. თითქო ქალი ვიყო და მათხოვებდე.

— ქალი რომ იყო, ეგრე ადვილად ვერ გამიფრინდებოდი ხელიდან.

— ქალი ხომ უფრო საბოლოოვ არ არის დედ-მამისათვის. ქალი მოდის იმისათვის, რომ წავიდეს და სხვაგან გაიკეთოს ბუდე.

— მართალია, მაგრამ ქალი, — მინამ გათხოვდება, — დასაფრენი ბლარტია და ფრთას ქვეშ უზის დედასა.

— როგორ? წნილად შემინახავდი თუ?

— მაგას არ გეუბნები. ქალი ბედს შინ მოელოდინება, კაცი კი გარეთ ეძებს...

გიორგი აიმრიზა, ხმა აღარ გასცა. მიპტრიალდა და კუთხეში რაღაც ფაცური დაიწყო, ვითომ-და ეძებს რასმე.

ოთარაანთ ქვრივმა ეს უცებ გაწყვეტა ლაპარაკისა შენიშნა და არ შეიმცნია კი.

— უფროსის ახლოს მისვლასაო, — იფიქრა დედამ.

გიორგი პატარა ხანს შემდეგ ხელახლად მოუტრიალდა დედას, ხელი ჩაჰკიდა შეკრულს ბარგსა და ეგრე, ხელჩაკიდებისაგან ერთ მხრივ გადახრილმა უთხრა:

— ნება შენი იყოს, დედი!.. ამ ბარგი-ბარხანით მიუვალ...

სიტყვა ესა, მხიარულად შეიგდო მხარზედ ბარგი და გასწია.

ოთარაანთ ქვრივმა დიდხანს ადევნა თვალი დერეფნიდამ... დიდხანს ადევნა, დიდხანს, მინამ თვალთაგან მიეფარებოდა შვილი, თითქო ხმაამოუღებლად იხვეწ-იმუდარებოდა, — ერთი მაინც შემოიხედოსო. მაგრამ გიორგიმ უკან აღარ მოიხედა...

დედას გულმა ტეხა დაუწყო.

— უკან აღარ მოიხედა!.. — დაიკვნესა დედამ, — ჩემგან მიდის, თითქო ძაფიც არ იჭერს; სხვაგან მიდის, თითქო თოკით ეწევიანო.

ფეხთმდგომელას ოთარაანთ ქვრივს თავი ძირს ჩამოუვარდა ღამბლასავით, თითქო კისრის ძარღვი გაუწყდა, ვეღარ შეიმავრა და ნიკაპით გულზედ დასაბჯენად-ლა დაეკიდაო.

— ჩემგან მიდის და პატარა ნაღველიც უკან არ ახედებს... განა აქ არა დაჰჩა-რა!.. სხვაგან მიდის და სიხარული მარტო წინ აყურებინებს... განა ყველაფერი იქ არის, სულ ყველაფერი!.. — დაიკვნესა ხელახლად დედის გულმა.

ამის თქმაზედ ოთარაანთ ქვრივმა კაბის სახელო წამოიწია და მთელი მკლავი დაჭიმულ სახელოთი მოისო თვალებზედ.

თითონაც არ იცოდა, — რაღა ჰქმნა ესე. ეს უნებურად, უცოდნელად მოუვიდა. ხელმა თავისთავად დაასწრო, მინამ გული ცრემლს წამოჰღვრიდა. თითქო ხელი არ დაეკითხა გულს, — არ დამაგვიანოს, არ დამიშალოსო.

ოთარაანთ ქვრივს თვალში ცრემლი არ უჩანდა!.. განა აქვს კი ცრემლი ცეცხლმოკიდებულ გულსა?!..

ჩამოჯდა ოთარაანთ ქვრივი დერეფნის ღირეზედ. ჩაჰკიდა კვლავაც თავი და ორისავე იდაყვით მუხლების თავზედ დაებჯინა.

ოთარაანთ ქვრივი ფიქრმა წაიღო...

— დედა-შვილობაში შენ-ჩემობა რად არის? — ჰკითხა ოთარაანთ ქვრივმა თავისთავსა. — დედა-შვილობაში ორი თვალი რად უნდა იყოს? ნეტა დედას სხვასავით მაინც ორი თვალი არა ჰქონოდა... თუ აქვს, რად უჭრის ერთი თავისად, მეორე შვილისად? გული რად იხედება გარეთ ორის თვალითა, რად? — რატომ ერთი თვალი არ ებრმავის, როცა მეორე იყურება?... ვინ ვისთვისაო, — რა საკითხავია დედა-შვილობაში?... ვაი რომ საკითხავი ყოფილა! ამის კიდილია თურმე დედა-შვილობაცა!..

დიდხანს იტრიალა ამ ფიქრების მორევში გულმა და გონებამ ოთარაანთ ქვრივისამ. მერე თითქო რაღაც ხიდი გაიდოვო მორევიდამ გამოსასვლელად, წამოდგა ფეხზედ და ხმამალა სთქვა:

— არა, შვილო!.. შენ გაიხარე, შენ!.. მე კი... მე კი... მე ჩემისად მაყურებელს თვალს დავებრმავებ და შენისად მაყურებელით-ღა ვივლი და ვიცოცხლებ...

XII

უეცარი ნკიპურტი.

გიორგი მოჯამაგირედ დადგა. პირველს დღესვე არჩილმა ვენახში წააყვანა გიორგი. არჩილი ახალს ვენახს აშენებდა და უნდოდა მიწა ჭანდრაკის ფიცარსავით უჯრა-უჯრად დაეყო და ისე მოერიგებინა ვაზი მწკრივად და ლარზედ. ორი ჭრა კიდევ გაეკეთებინა ასე და ვაზის რქა ჩაეყარა. ძალიან მოსწონდა არჩილს ესე უჯრა-უჯრა ჩარიგებული ვაზი. გიორგის რომ დაანახვა ეს თავისი ახალშენი, თავმოწონებით უთხრა:

— როგორ მოგწონს? ერთი შეჰხედე გინდა აქედამ, გინდა იქილამ, სულ ლარსა და მწკრივზეა ჩარიგებული.

— ეგრე ჩარიგება ვაზისა კარგია: მზე და ნიავი თანაბრად დაუვლის ყველგან. ამას წინად, — სამი-ოთხი წელიწადი იქნება, — გავიგე, რომ კახეთში ეგრე უკეთებია ვენახი ერთს თავადიშვილს. გული არ დამიდგა, მინამ არ წავედი და არა ვნახე. ვნახე და მომიწონა. საკეთებლადაც უფრო სამხროა. კარგია ეგრე.

— ძლივს ერთი კაცი არა ვნახე ამ სოფელში, რომ მომიწონა ნაკეთები.

— ნაკეთებს კი ვერც მე მოგიწონებ.

არჩილი შეჰფიცხდა და აიტკიცა.

— რატომ, ბიჭო?

— იმიტომ, რომ აქ ფერდობია...

— ვაი შენ, ჩემო თავო! — გააწყვეტინა სიტყვა არჩილმა, — შენც ბევრი არა გცოდნია-რა, ჩემო გიორგი. ბიჭო-და, საქმე ის არის, რომ ფერდობია და მზის-გული ფერდობიცა.

— განა მაგას ვიწუნებ? მზის-გულ ფერდობს რა სჯობია ვენახისათვის...

— მაშ რას ამბობ?

— აქ ჩვენში ხომ ნამი არ იცის, როგორც კახეთში, და მშრალი მიწაც არის. ჩვენში ვაზს რწყვა უნდა: რაც გინდ მაგრად იდგეს კაცი, წელიწადში ერთხელ მაინც უნდა მოახვედროს ვენახს წყალი, თორემ ვაზი ვერ მოიხდენს. პირველში ხომ კარგა წყალს მოინდომებს და მოინდომებს, მინამ რქა იხეირებს.

— მერე რა გინდა სთქვა?

— მერე ისა, რომ ეგრე სისწვრივ ვაზი რომ ჩაგიყრია ამ ფერდობის გარ-დი-გარდმოდ, როგორ-ღა მოატარებ ვაზებში წყალსა. წყალი აღმა ხომ ვერ ივლის?

— მაშ, შენის ფიქრით, ლარი აღმა-დაღმით უნდა დაგვეჭირა თავ-თავქვე-საკენ, რომ ზემოდან ქვევით ედინა წყალს!

— წყალი მაშინ, რა თქმა უნდა, კარგად ივლიდა, მაგრამ არც ეგ ივარგებ-და. წყალი რუისა, თუ ნიაღვრისა, მაღლიდამ დაქანებული, ზემოდამ სულ ქვე-ვით ჩაიტანდა მიწას, ჩაჰრეცხდა ვენახსა, ზემო-პირის ვაზს სულ ძირს გამო-უხრამავედა.

— მაშ როგორ უნდა ყოფილიყო?

— ეგრევე, მაგრამ ლარი სწორეზე კი არ უნდა წაგეღო, ცოტა გეზად უნდა დაგვეჭირა, რომ წყალს საკმარისი თავ-თავ-ქვე ჰქონოდა და მიწაც ზევიდამ ქვევით არ ეზიდნა. აგერ რუიც ხომ მარტო გარდი-გარდმოდ ემხრობა ამ ახალ-შენსა! აქედამ ცოტა გეზ-გეზად თუ არ წავიდა თავ-თავ-ქვესაკენ, სხვა გზით წყალს ვენახი არ მოიხდენს. ეხლა კი წყალს ავალა პირაღმა აქვს. როგორ უნდა იდინოს? აბა გაიხედე!..

არჩილმა გაჰხედ-გამოჰხედა, ხან აქედამ გაუსისწვრივა თვალი, ხან იქიდან, ხან აქედამ მოუდგა, ხან იქიდან და იმისთანა ვერა იპოვა-რა, რომ ხელი ჩაეკიდნა და გიორგი გაემტყუნებინა.

— ბატონო-და, მაგას რა დიდი ამბავი უნდა, — უთხრა გიორგიმ, რაკი შეამცნია, რომ არჩილი ჰო-არაობაშია. — აი, თუნდა ეხლავ მოვუგდებ წყალს და მაშინაც არ გამოჩნდება!

— საჭირო არ არის. შენ მართალი ხარ, ჩემო გიორგი! კიდევე კარგია, — ეხლა ღროზედ შემომესწარ, ჯერ მინამ მარტო ორი ჰრა ჩამიყრია და გას-წორება აღვილია, თორემ, შენი მტერი!.. აქაურს გლეხკაცობას სიცილად არ ვეყოფოდი, თუნდ ხარჯსაც აღარ შევშინებოდი.

არჩილი შინ ამოვიდა და ყველაფერი თავის დას უამბო. ბევრი იცინა დამ, რომ არჩილს ესეთი უეცარი წკიპურტი მოჰხვედრია.

— ეგ რა მოგსვლია?! — ჰკითხა კესომ და გულიანად ჩაიხარხარა. ჩაი-ხარხარა, მაგრამ წყენა დაცინებისა მოატკბო და-ძმურის სიყვარულის კილო-მა: — ეგ რა მოგსვლია?

— ის, ჩემო კარგო, რაც თავმოწონებულს არ-ცოდნას მოსდის ხოლმე ყოველთვის. ამოვიკითხავთ წიგნებიდან რაღაცას და გვგონია, — ეს-ეს არის

ქვეყნის ღერძს ხელი ჩვენ ჩავკიდეთო. ქვეყანაზედ ბევრი რამ არის უწიგნო-
დაც ნასწავლი, ამაებსაც ცოდნა უნდა. ჩვენ კი აღარც იქით ვიხედებით, აღარც
აქეთ. რაკი წიგნი ხელთ გვიპყრია, თითქო ჭკუა, თუ არ წიგნში, სხვაგან
აღარსად იყოს.

— შენა და წიგნების ეგრე აბუჩად აგდება?

— მე აბუჩად წიგნებს კი არა, ჩემს თავს ვიგდებ: არც უწიგნობა ვარგა
და არც მარტო წიგნებიდამ გამოხედვა. უწიგნოდ თვალთახედვის ისარი მოკ-
ლეა და მარტო წიგნითაც საკმაოდ გრძელი არ არის. უკადრისობად მიგვაჩნია
ჭკუა უწიგნო ტყაბუჭ-ქვეშაც ვიგულებოთ. ჩვენ ვთაკილობთ და არა გვჯერა,
რომ ყველა გონიერი კაცი იგივე წიგნია. ყველა გონიერი კაცი, თუნდა უწიგ-
ნოც, ზოგჯერ მწიგნობარისათვისაც კი ოსტატია. ეს ტყუილი თაკილი...

— ტყუილმა ბრძნობამ იცის, — დაატანა კესომ და ჩამოართვა სიტყვა
ლიმილით.

— და უვიცობის ცუდმედიდობამ!.. — დაუმატა არჩილმა.

XIII

ახალი ცოცხი კარგად ჰგვის!..

ამისი თქმა ძლივ გაათავა არჩილმა, რომ ოთახში ერთი ყვირილი და
ხმაურობა შემოესმათ. არჩილი მაშინვე გარეთ გავარდა და მუაჯრიდამ გადას-
ძახა ჩალურიდამ გამოცვივწულ მოსამსახურეებს:

— ეს რა ყვირილ-ღრიალია?

— რა მოგახსენოთ? თავლიდამ მოდის, — უბასუხა ვილაცამ.

— ერთი შემიტყვეთ, რა ამბავია?

მინამ ერთ-ერთი ვინმე წავილოდა, თავლიდამ გამოჰრბოდა კიდეც მეჯი-
ნიზე, ვილასაც მხარ-უკუღმა მუშტს უღერებდა, იმუქრებოდა, მოილანძღებოდა.

— ბატონო, ეს რა ღვთის წყრომაა? — შემოსძახა ქვევიდამ მეჯინიბემ,
მუაჯარზედ გადმომდგარს არჩილსა. — ეს ვილაც ოხერ-ტიალი მოთრეულა,
თავ-პირი აღარ შემარჩინა ცემითა.

— ვინ ოხერ-ტიალი?

— აი, ეს ახალი მოჯამაგირე.

— გიორგი?

— ეშმაკმა იცის იმისი თავი და ტანი, გიორგია თუ ვილაცა.

— მერე რა იყო?

— რაღა რა იყო?! თქვენ რომ ვენახიდამ მობძანდით, თქვენს ცხენს მოვ-
ხადე და დავაბი. ისიც ხომ თქვენ ფეხ-და-ფეხ მოგყვათ. შემოვიდა თავლაში,
ჩხუბი დამიწყო, გამლანძღა, გავლანძღე და მერე ამომიღო ქვეშ და ისე გამხადა,
რომ ნეკნები ჩემი აღარ არის.

— აბა ერთი გიორგის დამიძახეთ, — უბრძანა არჩილმა.

ერთი მოსამსახურე გაიქცა დასაძახებლად. ამ ღროს კესოც გამოვიდა

მუაჯარზედ, გვერდით მოუდგა ძმის და ჰკითხა:

— რა ამბავია?

— რაღაც ჩხუბი მოსვლიათ.

— ვისა და ვის?

— გიორგისა და მეჯინიბეს.

— რაზედ?

— სწორედ არც მე ვიცი. აი, გიორგი მოვა და შევიტყობთ.

მოვიდა გიორგიცა. ილღიაში ახალუხი ჩამოჰხეოდა და სცდილობდა დაე-
მალა. გოგო-ბიჭებმა, ვინც კი ამ დროს სახლში მოიხელებდა, ყველამ მუა-
ჯართან ეზოში მოიყარა თავი.

— ჩხუბი მოგივიდა? — ჰკითხა არჩილმა გიორგის.

— არა. ამასთან საჩხუბარი რა მქონდა?

— მაშ რას გიჩივის, მცემო.

— ცემით კი ვცემე.

— ეგ ხომ ჩხუბზედ უარესია. რაღა სცემე?

— შენი ცხენი ისე ოფლიანი დაება. თავლაში რომ შევედი, თითონ პირ-
აღმა გამოტილიყო ტახტზედ და ყალიონს ეწეოდა. მე ვუთხარი: — ცოდო არ
არის, ოფლიანი ცხენი დაგიბანს, ცოტა ხანს მაინც ატარებდი, ზურგზედ წყალს
მაინც გადაავლებდი-მეთქი. ხომ წახდა ცხენი: ან ზურგმა ჰავე აართვა, ან
ფეხში დაიხუთა-მეთქი. არამკითხე მოამბეო, მიტყიპე და მიაგდეო, მითხრა
არხეინად და ყალიონი ძალზედ გამოაბოლა. — ვერც მიმტყიპავ და ვერც
მიმაგლებ-მეთქი. წავედი ცხენის ასაშვებლად, მე მინდოდა პატარა მეტარებინა
და წყალი გადმევლო ოფლიან ზურგზედ. — წადიო, ვილაცა მოთრეულხა-
რო, — დამიძახა და დედა შემაგინა. ამაზედ გული მომივიდა და ვცემე. მამა-
ჩემსაც არ შევარჩენდი დედი-ჩემის ავად ხსენებას.

— ეგრე კი იყო? — ჰკითხა კესომ გიორგის და გადმოჰხედა.

— ტყუილი რა საკადრისია!..

— ეგრე იყო, ეგრე! — დაიძახა პატარა ბიჭმა მეხბორემ, რომელიც მაშინ
თავლაში შესწრობოდა, — სწორედ ეგრე იყო, მე იქ ვიყავი.

— კესო, ერთი დავთარში ნახე, რა ერგება, და გამოუტანე.

კესო გამოუკითხავადაც მიხვდა ვისზედ უთხრა ძმამ. შებრუნდა ოთახში,
პატარა ხანს შემდეგ გამოვიდა და უთხრა:

— ოც-და-ხუთი მანეთი-ლა ერგება. აი ფულიც.

არჩილმა ჩამოართვა ფული, მუაჯარიდამ გადუგდო მეჯინიბეს და ჩას-
ძახა:

— აი, ძმობილო, ეს-ლა გერგება. ალალი იყოს შენზედ და მე ჩემს სახლ-
ში კი ველარ დაგაყენებ...

— მე მცემეს და მევე მიწყრებით?!

— ამას იქით ჰკუთ იცოდე: შენ რომ ცუდკაცობდე, კაი-კაცობაზედ სხვას
მაინც ნუ გალანძღავ.

არჩილი და კესო შებრუნდნენ ოთახში. გოგო-ბიჭები წავიდ-წამოვიდნენ.
— მითამ ახალი ცოცხია და კარგად ჰგვისო! — ამბობდნენ დაცინვით ზოგიერთნი ახალს მოჯამაგირეზედ.

— დაძველდები და შენც მოატან ქვიშასაო, — იძახოდნენ მეორენი.

— ეგ სხვა დედის შვილია!.. მაგას ოთარაანთ ქვრივის შვილს ეძახიანო! — ამბობდა ამათში მარტო ერთად-ერთი კაცი, ისიც ხმაამოუღებლივ, თავის გულში ამბობდა.

ეს იყო მეწისქვილე არჩილის კარის წისქვილისა, — კაცი ძველი, გულ-ჩახვეული, გულჩაკეტილი, ჩუმი და ამიტომ ყველასაგან დაბრეცვებული. ვინ იცის, საიღამ სად იყო გადმოგდებული, და აქ წისქვილში როდის შემოხიზნული? აქ მეწისქვილედ დაბერებულიყო უცოლოდ, უშვილოდ, უთვისტომოდ. არავინ იცოდა, ვინ არის და საიღამ არის... ამისი ვარსკვლავი მარტო ამოსულიყო საღდაც და როდესღაც და ეხლა მარტოვე ჩადიოდა ღინჯად და მშვიდობიანად, ტკბილად და უწყინარად.

XIV

განა თითონ კი იცოდა?

— როგორ მოგეწონა ეს ამბავი? — ჰკითხა არჩილმა დას, როცა ოთახში შევიდნენ.

— ახირებული გული ჰქონია, — უპასუხა დამ, თითქო პირველ ხანს სხვა უკეთესი ვერა მოეგონა-რაო.

— ეგ ცოტაა. ნამუსი ჰქონია, ნამუსი!.. ის დიდი ნამუსი, რომელიც სხვისასაც ისე ერჩის, როგორც თავისას.

— ნურც აგრე გაადიდებ მაგ უბრალო საქმესა.

— მაგას ნუ იტყვი. რაც კარგია, იქ დიდ-პატარაობა მოსატანი, სახსენებელი არ არის. რაც კარგია — თავისთავად დიდია. ჰხედავ, უსწავლელი კაცია. მაგისი ნამუსი ჰკუთნო კი არ არის ახილებული, გულით გამოკვებილია, მარტო გულით. ეს დიდი საქმეა ჩემის ფიქრით, იმიტომ, რომ მაგისტანა ნამუსი მთელის გვამის, მთელის აგებულების წყურვილია, როგორც სითბო სიცივეში, როგორც სიგრილე სიცხე-პაპანაქებაში, როგორც პური შიმშილში. მინამ ჰკუთნო იტყვას, ჰკუთნო ურჩევს, გულმა იცის, რა ჰქმნას. ეს დიდი საქმეა-მეთქი, დიდი.

— რაო? დედის ავად ხსენება იწყინა, სხვა ხომ არაფერი?

— ეგ ბოლოა. შენ სათავე მოუჩხრიკე ამ საქმესა. გულმა არ მოუსვენა, ცხენი რომ მოუვლელი ნახა და მეჯინიბე არხეინად მწოლარე. საქმე და მოსაქმე ერთმანეთს გაჰყოლა და ეს მართალმა გულმა იუცხოვა, არ შეიფერა. ხომ არც ცხენი იყო იმისი, არც მეჯინიბე იმისაგან დავალებული. რა ეწოდა, რა უნდოდა, ჩვენად რომ ვიკითხოთ? ჩვენი ამება? ჩხუბი რომ არ მოსვლოდათ ეს ამბავი ჩვენამდე ხომ არც კი მოაწევდა. მეჯინიბის ჯავრი სჭირდა და მიზეზი მოუდო? რა ჯავრი უნდა სჭირებოდა, კაცს პირველად ჰხედავს. არც ერთი და არც მეორე. საწანაზედოდ გამხდარი საქმე ნახა, იქავ ხელთუძრავი

მოსაქმე და გულმა არ მოუთმინა. რაც გინდა სთქვი და, ეს დიდი ნიშანწყალია კაცობისა... სწორედ დიდი ნიშანწყალია. ეხლა მესმის, რაც იყო, იმ დღეს რომ მეწისქვილემ გვიამბო. აი, ბურკიაშვილის კამეჩი რომ დაეჭირა მინდვრიდამ ჰომავალს და კახუაშვილისათვის მიეყენებინა კარზედ, შენს ჯეჯილს აფუჭებდაო. მე თუმცა ზოგიერთი ამბები ვიცოდი გიორგისა, მაგრამ, — ღმერთო შეგცოდე, — აქ კი გავიფიქრე, უთუოდ ბურკიაშვილის ჯავრი სჭირებია-მეთქი გიორგისა. ეხლა ვნანობ, რომ ეს გავიფიქრე და ამ ფიქრით შევეუფინე ნამუსი მაგ პატიოსანს კაცსა.

— ბოდიში მოიხადე, — უთხრა დამ გულითადად და ჭკვადასმით, რაკი ხუშრობა-გაშვებით ჩაუკვირდა თავის ძმის ნათქვამსა.

— ბოდიშს იმით მოვიხდი, რომ მე მაგას შეგირდად მივებარები, დიად, შეგირდად. ჩვენ რანი ვართ მაგასთან!.. დეე, გვასწავლოს და გვწურონოს...

არჩილმა წინა და უკან სიარული დაიწყო ოთახში და ფიქრს მიეცა. კესოც ჩაფიქრდა. გიორგი, როგორც ჩემთვის, მკითხველო, ისეც იმათთვის გამოცანა იყო.

— კესო! — შესდგა ბოლოს კესოს წინ არჩილი და უთხრა, — იცი რას გეტყვი? აი, სახლის წინ რომ ყვავილების ბაღს იკეთებ, მოდი გიორგისაც დაეკითხე ხოლმე. მე მგონია, ეს ლოთი გარმიანელი მეზალე სულაც დავითხოვოთ და გიორგის ჩავაბაროთ, ურიგო არ იქნება. ჭკვა-გონებიანი ბიჭია, შენ ოღონდ ანიშნე და, იმედი მაქვს, მიგიხვდება, სად რა და როგორ გააკეთოს. სხვას ხომ დღიური მუშებიც გაუძღვებიან, რაკი გიორგი თავ-მდგომელი იქნება. ცოლთა მაგისტანა ბიჭის ამაზედ მოცდენა, მაგრამ ჯერ ეს იყოს და მერე სხვას რასმე ავუჩენთ.

— ძალიან კარგი, — მოუწონა დამ, — ოღონდ ეს არის, რომ ჯერ ყველაფერი მარტო ქალაღზეა გამოხაზული და ვაი თუ ვერა გავაგებინო-რა. აბა, ჯერ ერთი ვაჩვენებ, გაიგებს რასმე თუ არა.

მეორე დღეს არჩილი დილა-ადრინად თავის ახალშენს ვენახში წავიდა. ცხენს რომ ქუსლი ჰკრა და პირი უბრუნა, პირუკულმა მოსძახა გიორგის:

— სამუშაოზედ არსად წახვიდე, კესოს შენთან საქმე აქვს.

„კესოს“?!

გიორგის გული გადაუტრიალდა...

კესოც ადრე ამდგარიყო, მაგრამ მინამ მილაგ-მოლაგდებოდა, ჩაიცვამდა-დაიხურავდა, კარგა ხანი გავიდა.

ბოლოს კესომ იხმო გიორგი.

გიორგიმ რომ მარტო ნახა თავისი თავი კესოსთან, თითქო შიშმა აიტანა. ალბად იმორცხვა და საკვირველიც არ არის: თავის დღეში უცხო ქალთან მარტოდ არ ყოფილა.

კესოს ტახტზედ გადაეშალა დახაზული ქალაღი, სხვადასხვაფერად აჭრელებული. ეს ბაღის მოხაზულობა იყო და რომელიღაც წიგნიდამ გადმოეღო თითონ კესოს და ძმასთან ერთად შეესწორებინა თავის სურვილისამებრ.

— აბა აქეთ მო, გიორგი. ერთი ეს ნახაზი უნდა გაჩვენო, — უთხრა კესომ გიორგის, კარებში გაშეშებულსავით ატუხებულს.

გიორგიმ ფეხი წინ ვერ წასდგა.

— ეს ოხერი, რამ დამიდუნა მუხლებიო, — იფიქრა.

— რას იბუზები ახლად მოყვანილ პატარძალსავით. ფეხი გადმოდგი, ნუ გეშინიან, არ შეგჭამ.

გიორგიმ ორი ბიჯი წინ წასდგა და მაინც შორი-ახლო დაუდგა კესოსაც და ქაღალდსაც.

— ე რა ფანტქალმა ამიტანაო!.. — გაიკვირვა გულში.

— რა დაგემართა, ადამიანო! აი, აქ მო, ჩემთან ახლო, — უთხრა ეხლა კი ცოტად გაჯავრებულმა კესომ.

„ახლო“!.. — ზოგჯერ მოკლე სიტყვაც გრძელია.

გიორგიმ ფეხი არ გაანძრია. მარტო კისერი გადაიწვდინა და ისე შორი-ახლოდამ ჩაჰხედა ქაღალდსა, როგორღაც უხერხულად და გვერდელად.

— კაცო, არ გეყურება? მე ახლო ვარ და ძლივს ვხედავ და შენ მაინდამ რას დაინახავ, მამლაყინწასავით კისერი წამოგიშვერია. ახლო მოდი-მეთქი!

გიორგი მაინც ადგილიდამ არ დაიძრა.

— ე რა ფრთხოლამ ამიჩემაო! ჯადო მეწევა უკან, თუ ხატი არ მიშვებს წინ? — ჰკითხავდა თავისთავს გაოცებული გიორგი.

კესომ აღარ აცალა, წაავლო ხელი სახელოზედ და გამოსწია.

გიორგი წაბარბაცდა. თითქო მეხმა ახლო გაუარაო. ალბად ფეხი წამოჰკრა რასმე...

— რა იყო? — იკითხა კესომ.

— არაფერი. ფეხი ფეხს თუ წამოვკარ, — მიუგო გიორგიმ და გულში გაიფიქრა: ფეხის ძარღვები დამაჭრეს, თუ რა მომდის ეს ოხერ-ტიალი!..

— აი, — უთხრა კესომ, როცა. გვერდით დაიყენა გიორგი და ჩაახედა ქაღალდში, — დაბალ მესერიტ შემორტყმული ადგილი ხომ გინახავს ჩვენის სახლის წინ, — ეს ის არის. ეხლა, ჩემო გიორგი, ამ ადგილს ამისთანა მიხვეულ-მოხვეული გზები უნდა დაუკეთდეს. ამ გზებს აგურის ფხვნილით წითლად მოვფენო. გზებსა და გზებს შუა აი ასეთი კვლები უნდა დაიკვალოს, როგორც აქ არის გამოხატული. ამ კვლებში სხვადასხვა ფერადი ყვავილები დაითესება.

— აი, შუაგულს ხომ ჰხედავ? აქედამ...

— მე ვერასა ვხედავ, ვერა!.. შენი ჭირიმე, ეხლა თავი დამანებე, სხვა დროს მიბძანე, — უთხრა გულამოსკენილის ხვეწნით გიორგიმ და განზედ გაუდგა კესოს. — რაღაცა ხათაბალა გადამეკიდა, თვალები ამება, რეტი დამესხა. ვერც ვერას ვხედავ, ვერც ვერა მესმის-რა. ეხლა დამითხოვე, შენის ღმერთის გულისათვის...

კესომ ნახა, რომ გიორგი მართლა არც თავის ფერზედაა, არც თავის გუნებაზედ. დაითხოვა და სთქვა თავისთავად:

— გულის ჭიდილი მოუვიდა, თუ რა ამბავია!

განა თითონ გიორგიმ კი იცოდა, რა ამბავია!

კაცია და გუნებაო.

ეს მოხდა მარტის დამდეგსა. გავიდა მარტი, გავიდა ლამაზი აპრილი და უფრო ლამაზი მაისი. დადგა თიბათვეცა. კესოს ყვავილების ბალი, გეგმაზედ გაკეთებული, მოირთო, მოიკაშმა. ისე გაპლამაზდა წითლად მიხვეულ-მოხვეული გზებითა, შიგა-და-შიგ დაყოფილ მწვანე მდელოებითა, ყვავილების ფერადითა, რომ კაცის თვალი ვერ გაძლებოდა. ღონიერი ბუნება და ადამიანის გამრჯელი ხელი თითქო ერთმანეთს შესჯიბრებოდნენ, — აცა ვინ ვის აჯობებს ამ ბალის გალამაზებასა და შემკობაშიო. ერთსაც და მეორესაც თითქო თავი არ დაეზოგათ, და რაც მადლი ჰქონოდათ, სულ აქ დაეპნიათ, სულ აქ დაებლერტყნათ.

კესოს მეტის-მეტად უხაროდა, რომ ასე კარგად, ასე ლამაზად აუხრულდა თავისი დიდი-ხნის სურვილი. მინამ მთის იქილამ მზე ამოალაპლაპებდა თავის სხივსა და თეთრს თოვლად მთის წვერს ოქროს წყალს, ოქროს ჯავარს გადაასხამდა, კესო ჩაცმულ-დახურული ბაღში იყო ხოლმე ყოველ დღე და თითქმის საღამომდე, დიდ-ბინდამდე არ აგონდებოდა, რომ სახლშიაც შესვლა საჭიროა. მთელი დღე დაჰგოგავდა ფერად ყვავილებს და მწვანე მდელოებს შორის და ყოველს ყვავილს, ყოველს ახლად ამოხეთქილს ნერგს, ყოველს ახლად გამოკვანძილს კოკორს შეჰხაროდა, როგორც საყვარელი საყვარელსა. თუ არავინ იყო, „ნამეტნავობისაგან გულისა“ დაუწყებდა ხოლმე გასაშლელად გაღიმებულს ყვავილს ალერსიანს საუბარსა, თითქო მერცხალი თავის ბლარტებს ეპიკვიებო.

ძვირად, ძალიან ძვირად კი შემემთხვევოდა, რომ იმის ბაღში სხვა არავინ ყოფილიყო: გიორგი იქ იყო და იქ! რაც უნდა ადრე გამოსულიყო ბაღში, გიორგი ან თოხით ხელში, ან ბარით, ან სასხლავით იქ დაჰხედებოდა ხოლმე.

გიორგიმ არჩილისა და კესოს სწავლებითა და ჩვენებით გააქეთა და დაჰკვალა ის ბალი და გიორგისვე ებარა. არა მგონია თავის ორს თვალს ისე გაჰფრთხილებოდა, როგორც ამ ბაღს უვლიდა და უფრთხილდებოდა. მტვერი რა არის, — მტვერს არ დაადენდა, არ შეარჩენდა ბალახსა და ფოთოლსა.

არჩილი და კესო ძლიერ ემადლიერებოდნენ გიორგის და არა ერთხელ უთქვამთ ერთმანეთისათვის, რომ ორი-სამის კაცის ოდენას აკეთებს ეგ ერთი კაციო.

არც გიორგი ემდუროდა თავის ბედსა. პირიქით, უხაროდა კიდევ თავისი ბედი.

— მე მეტი არა მინდა-რაო, — ამბობდა ხოლმე თავის გულში, როცა ამისთანებს ჩაუფიქრდებოდა, — გადამკიდებიან, ჯამაგირისა სთქვი რამეო. რა ჯამაგირი მინდა!.. მე ისიც მყოფნის, რომ ყოველ ცის-ამარა დღეს მზეს ვუყურებო.

რა უნდოდა ამით ეთქვა გიორგის, გამოცნობა ძნელია. ეს კი სათქმელია, რომ როცა ბაღში ჰმუშაობდა და ქეიფზე მოვიდოდა, სულ ერთსა და იმავე

სიმღერას ჰლიდინებდა ხოლმე ხმადაბლა: „ეს სოფელი მიტომ მინდა, შენ გიყურო, ჩემო მზეო“, თითქო სხვა აღარა იცოდა-რა, თითქო სხვა არაფერი ენატრებოდა, არაფერი ეხარბებოდა ამ დედამიწის ზურგზე.

მართლად თქმულა: კაცია და გუნებაო!..

XVI

აღბაღ!..

გავიდნენ კიდეც დღენი და თვენი. დადგა მაძლარი შემოდგომა. სოფელში გაიმართა ქვევრების რეცხვა, საწნახელების ხიზვა და წმენდა. ქარვასავით ჩაფერიანებული მსუქანი მტენენები თეთრის ყურძნისა, მაყვალსავით შავად შეკუნწლული საფერავის ვაზები იწვევდნენ პატრონებს დასაკრეფად, — მაღო, თორემ ვდუღვართ და გადმოვდივართო. დაიკრიფა ვენახებიც, დაიწურა ყურძენი, დაჰდღღა მაჭრები. მისწყდა სოფელში ხმამალაი სიმღერა საწნახელში ჩამდგარ და ხელი-ხელ გადაბმულ მუშებისა. მხიარულმა მაჭრობამ თავისი დრო მოიჭამა და მიჩუმდა, თითქო მოილაღა და მოიქანცაო.

მოვიდა შუაგული შემოდგომისა. სოფლის ორღობეებში დაიწყეს ჭრიჭინი მძიმედ დადებულ თივის ურმებმა. სოფელი ეწურებოდა ვენახებიდამ შინ თივის ზიდვას საქონლის გამოსაკვებად ზამთარში: ეშინოდათ თოვლს არ მოესწრო.

არჩილსაც ოთხი საძნე ურემი შეება, თივას აზიდვინებდა და შინ ეზოში, გომურის შორი-ახლო ბოძებზედ შემდგარს მაღალ სათივეზედ ადგმევინებდა, რომ საქონლის პირი არ მისწვდეს და არ გააფუქოს.

მზე ჯერ მთას არ გადასცილებოდა ჩასასვლელად, იქ წვერზედ შემდგარიყო, თითქო ჰნანობს, — რას ვეშურები და ამ ლამაზ ქვეყანას ეგრე მალე რად ვეთხოვებო. მშვიდობიანი, გრილ-სითბოიანი, მშრალი, უნესტო, უღრუბლო სალამო შემოდგომისა კუტსაც კი ფეხს ადგმევინებდა და გარეთ გამოახედებდა.

არჩილი და კესოც გამოსულიყვნენ სახლიდამ, ჩასულიყვნენ სათივესთან, იქ ერთს უშველებელ კუნძზედ ჩამომსხდარიყვნენ და უცქეროდნენ მუშებს, რომელნიც თივასა სდგამდნენ.

არჩილს უამისოდაც ძალიან უყვარდა მუშებში ყოფნა და იმათთან ლაპარაკი, ზოგჯერ ლაზღანდარობაც. კესოსათვის არა-ერთხელ უთქვამს, რომ მე იმათგან ზოგჯერ ჰკუასა და ხშირად ენასა ვსწავლობო.

ოთხი ურემი ოჯახ-კუთხივ მოსდგომოდა სათივეს. სამი დაცლილი იყო და ერთიდამ-ლა აწვდიდნენ თივასა. შუა-სარი სათივისა ორ ადღზე-ლა ჰჩანდა და სათივე ვიწროზე ადიოდა თავის მოსაბმელად.

ამ დროს გიორგის თოხი მხარზე გაედო და მოდიოდა.

— პეტრე, აი პეტრე! — დაუძახა შორიდამ თივის მდგმელს. — ბალისაკენ გადახრილია ე თავი სათივისა; გვერდელად აგყავს, არ ივარგებს, გაასწორე.

— გიორგია. საიღამ იძახის? — იკითხა არჩილმა, რადგანაც იმ მხრივ, საიღამაც გიორგი მოდიოდა, არჩილს წინ ურემი ეფარა. ურმის გამო ვერც გიორგი დაინახავდა არჩილსა და კესოს, ვერც ესენი გიორგისა.

— საიღამ მოსდინარ თოხით მხარზე? — ჰკითხა არჩილმა, როცა გიორგი ახლო მოვიდა და საღამო-მშვიდობისა უთხრა და-ძმასა.

— წყალი გადმოვარდნილიყო ამ ჩვენ პატარა ბაღში წისქვილის რუიღამ და იმის გადასაგდებად ვიყავი.

— რას იძახოდი?

— არაფერს. ცოტა თანაბრად ვერ ადის ვიწროდამ თივა, ავდრის წყალს დაიგუბებს და გაფუჭდება. ის დავუძახე პეტრეს, გაასწორე-მეთქი.

— აბა მაჩვენე.

არჩილი წამოდგა. გიორგი გაუძღვა და მეორე მხრიდამ შეახედა.

— მართალი ხარ, — უთხრა გიორგის არჩილმა, — პეტრე! გიორგი მართლს ამბობს, თავი ვერ ედგმის კარგად.

პეტრემ შუა-სარზედ ჩამობმულს წნელს მოჰკიდა ხელი და ეგრე ხელ-მომავრებულმა გარშემო შემოუარა და ჩახედ-ჩამოხედა სიმრგვლივ სათივეს.

— აკი ღმერთი არ გამწყრომია! — დაიძახა პეტრემ. — გასწორება უნდა, მოდი, თუ ღმერთი გწამს, გიორგი. ერთი ამომეშველე, გავასწოროთ, თორემ მე მარტოა დღეს მაგას ვეღარ მოვასწორო და საქმის სახვალიოდ დაგდება კი მეზარება.

— კაცო-და ფეხი სად მოვიკიდოთ ორმა კაცმა მაგ ვიწროზედ? — ასძახა გიორგიმ.

— მაშ ნუ დამზარდება, შენის ღმერთის გულისათვის: მე ჩამოვალ და შენ ამოდი. მე მკლავებიდამ მოვწყდი, შენ შესვენებული ხარ, მალე გაასწორებ. აბა თუ ბიჭი ხარ, მადლს იზამ და მარილს მოაყრი.

— იცი კი დადგმა თივისა? — ჰკითხა კესომ ამჟამად აქ მოსულმა, — ამბობენ, მაგას ცოდნა უნდაო.

— ხელობა რა არის, ქალბატონო, — შეჰლიმა გიორგიმ. — განა სად გავიზარდე!..

— მაშ აბა! — უთხრა არჩილმა, — ეს ბურთი და ეს მოედანი.

პეტრემ წაავლო სარზედ გამობმულ წნელს ხელი, ჩამოცურდა და ფეხი ძლივს მოაწვდინა საძნე ურმის ჭაღებამდე ფეხის მოსაკიდებლად. როგორც იყო ჩამოვიდა, მივიდა, გიორგის მხარზედ ხელი დაჰკრა და ტკბილის გულით უთხრა:

— ჩემს კისერზედ იყოს, ჩემო გიორგი! არ დაგეკარგება. სხვა არა იყოს რა, მამი-შენის ხნის კაცი ვარ. ეჰ, შვილო და ძმაო, კაცი რომ დაჰბერდება, შვილდი უნდა ძირს დასდოს.

— რადო? — ჰკითხა გიორგიმ.

— მაღაო, ჩემო კარგო, რომ ბერ-კაცს თვალიც ატყუებს და ხელიც ჰლა-

ლატობს, ის ქარი აღარა აქვს, რაც ახალგაზრდას. შენს ხანში ხელს არ მოვიტეხდი, რომ ეს ამბავი მომსვლოდა?

— ახალსა ნამუდრაგალსა ბერის სჯობია ჩანჩალიო, გულს ნუ გაიტეხ.

— გაცოცხლა ღმერთმა, თქმაც იცი და კეთებაც.

გიორგიმ ეს უკანასკნელი სიტყვები ველარ გაიგონა, მაშინვე ავარდა ურემზედ, ორ-თითით მოიწვდინა თივაზე სარტყელსავით ჩამოკიდებული წნელი და თვალის დახამხამების უმაღ სათივეს ზედ თავზედ მოექცა. მიშალ-მოშალა, ჩამოჰყარა ძირს თივა, დაადაბლა სათივე და რაკი ნახა, — აქედამ ეხლა სწორედ ავაო, დაიწყო დგმა. მინამ დიდი ბინდი მოეფინებოდა ქვეყანას, გიორგიმ თავისი საქმე გაათავა.

— ცეცხლია, სწორედ ცეცხლი, ე დალოცვილისშვილი! — ეუბნებოდა არჩილს გულმართალი პეტრე, როცა ქვევიდამ შესცქეროდა გამალებულს მუშაობას გიორგისას.

— მართლა კარგი რამ არის, — კვერი დაუკრა არჩილმა.

— კარგიო!.. ბადალი არა ჰყავს, ბადალი ამ სოფელში!..

გიორგიმ რომ გაათავა, გადმოსძახა პეტრეს:

— აბა, პეტრე, ერთი შენებურად დაუარე სიმრგვლივ, კარგად შემოკვერცხილია, თუ არა?

პეტრემ აუარ-ჩაუარა სათივეს და ასძახა:

— კარგია, კარგი. ჩამოდი, მაგას სხვა აღარა უნდა-რა.

გიორგიმ წაავლო ხელი წნელს, ფეხები თივას მიაბჯინა, დასჭიმა წნელი და დაიწყო ჩამოცოცვა სათივიდამ. შუამდე მოვიდა თუ არა, უეცრად გაუწყდა წნელი... გიორგი პირადმა გადმოქცეული, წამოვიდა მაღლიდამ და ურმის ჰალს ზედ დაეგო ზურგითა. ჰალმა ვერ გაუძლო, გადატყდა, მაგრამ ზურგის ძვალი კი შეუნგრია...

არჩილი, კესო, ხალხი მისცვიდნენ და გიორგი ცოცხალ-მკვდარი ნახეს დედამიწაზედ პირქვე დამხობილი, სისხლი შადრევანსავით სცემდა...

არჩილი მაშინვე მუხლის კვერებზედ დაეცა გიორგის წინ და სცდილობდა წყლული შეეხვია. ზოგი არჩილმა, ზოგი სხვებმა, როგორც იყო, წყლული შეუხვიეს და, ცოტა არ იყოს, სისხლის დენამ უკლო.

ცოცხალ-მკვდარი გიორგი და გულშემოყრილი კესო ცალ-ცალკე შეიტანეს ხელით სახლში.

— აი, ღვთის წყრომა!.. რა შეგცოდე, ღმერთო, რომ მე გამხადე საბაბი!.. — უნებურად წამოიძახა პეტრემ და ატირდა.

— ზიფათი რომ იქნება, — იქნება, — ანუგეშა ვილაცამ პეტრე. — ალბად ეგ წერებულა მაგის შუბლზედ!.. შენი რა ბრაღია?!.

არჩილმა თავის ოთახში აატანინა გიორგი და თავის ლოგინზედ დააწვენინა. მაშინვე კაცი აფრინა მკურნალის მოსაყვანად მახლობელ ქალაქიდან. ორი-სამი კაცი კიდევ სხვა გაჰგზავნა სხვადასხვა სოფლებში, რომ შინაური ჯარა-ეჭიმებიც მოეწვიათ, ვინც კი გამოჩენილი იყო და შინაკაცებმა დაუსახელეს.

თითონ იმავე სოფელშიაც იყო ერთი სახელგანთქმული ჯარა-ეჭიმი — ოფოფაანთ დემეტრე. ისიც დაიბარეს და ნახევარ საათსაც არ გაუვლია, დემეტრე ჩამოვიდა.

გასინჯა დემეტრემ გიორგი. კარგა ხანსა სინჯა, კარგა ხანს იქნია თავი და ბოლოს უთხრა არჩილს:

— არა, ბატონო!.. მე მაგას ხელს ვერ მოვკიდებ. ეგ ამ ქვეყნისა აღარ არის. მაგისი წერა ეგა ყოფილა...

— ერთი სცადე... თუ ღმერთი გწამს, ხელი დაადე... რაც გინდა მთხოვე და მაგის ცოდოს კი ნუ დაატრიალებ ჩემს სახლში, ჩემს თავზედ!..

ეხვეწებოდა, ევედრებოდა არჩილი, რომელიც იმ უბედურის წამიდან აღარ მოშორებია გიორგის: გიორგის ლოგინთან დაჩოქილიყო, მომაკვდავის ცივი ხელი თავის ხელის-გულზედ დაედო და თითონაც არ იცოდა, რისთვის უზელავდა ხელით ხელსა.

— ტყუილი წვალება-ღა იქნება უბედურისა. სჯობია უწვალებლად მიაბაროს სული, — მიუგო დემეტრემ. — ამაღამ, — დიდი საქმეა, — თუ გაატანა: შიგანური სულ შენგრეული აქვს.

— მერე ცოდო არ არის ამისთანა ბიჭი მოკვდეს!.. — წამოიძახა გულამოჯდომით არჩილმა და თავი ჩაჰკიდა დიდის მწუხარებით.

— ჰაი, ჰაი რომ ცოდოა!.. — დაიღმუილა ვიღაცამ ტირილის ხმით.

ეველამ იქით მიიხედა, საიდანაც ეს ხმა მოვიდა და ბნელს კუთხეში არჩილის მეწისქვილე კი დაინახეს. ამ ბერი-კაცს შეეტყო ეს ამბავი, მოვარდნილიყო, შეპარულიყო ოთახში, საცა გიორგი ესვენა და ბნელ კუთხეში წობუზული ქვითქვითებდა ჩუმად, თითქო ეშინოდა, არავინ გამიგოსო...

— არ გებრალეები, ჩემო სოსიავე, რომ ასეთი ცოდვა დატრიალდა ჩვენს ოჯახში!.. — შესჩივლა არჩილმა მეწისქვილეს, რაკი ნალგელის მოზიარე იგულვა, თითქო ამით ნალგლის განქარვებას ჰლამისო.

— ოღონდაც, ბატონო, ოღონდაც!.. — წაიქვითინა ეხლა კი ხმამალა მეწისქვილემ, რაკი გული ვეღარ შეიმაგრა... — ვაი მაგის დედის ბრალი, ვაი!..

მარტო ეხლა მეწისქვილის ხსენებამ მოაგონა არჩილს ოთარაანთ ქვრივი. ამ ვაი-ვაგლახში აღარავის მოჰგონებია, შვილის ამბავი დედისათვისაც შეეტყობინებინათ.

ოთარაანთ ქვრივმა ჯერ არა იცოდა-რა.

არჩილი მეტად შესწუხდა, არ იცოდა, რა გზით და როგორ გაემქლავნებინა დედისათვის. ამის ფიქრსა და წუხილში იყო, რომ გიჟსავით გაფეთებული შემოვარდა კესო, უკვე მოსულიერებული. კესოს ცოცხალის ფერი არ ედო.

— როგორ არის, არჩილ, როგორ? — ჰკითხა აჩქარებით ძმასა და მაშინვე გიორგის ლოგინთან მიიჭრა.

— შენი მტერიმც ნუ ყოფილა ასე!.. — ძლივ-ძლივ წაიდუღუნა ძმამ.

კესომ დაჰხედა გიორგის. გიორგი გვერდზედ დაეწვინათ, ასე რომ პირისაზე კესოსაკენა ჰქონდა. კესომ ნახა, რომ ეს ბრგე ყმაწვილი კაცი ძლივს-ღა ჰფეთქავს... კესოს მტკივნეულად შეეკეცა შუბლი... მიიფარა ორივე ხელი ორსავე თვალზედ და, თითქო მოგუბებული ცრემლი უკუე უნდა აქციოსო, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა ჰმუჭვნა და სრესა დაუწყო თვალეზსა ხელეზ-ჩამოუღებლივ.

— კესო, ნუ შევატყობინებთ დედასა? — ჰკითხა ძმამა.

— როგორ თუ ნუ? შვილი მოვუკალით და არც კი ვატყობინებთ, — რომ სულთმოზრძავს მაინც მოუსწროს, სული დედის კალთაში მაინც დაჰლიოს... — მოსთქვამდა ქვითინით კესო.

— მე აღარა. მესმის-რა, — უთხრა ძმამა, — ამ საცოდავობამ გამაშტერა. აღარც ჭკუა მერჩის, აღარც ხელ-ფეხი!.. დაბნეული ვარ.

გაჰგზავნეს დედასთან ბიჭი. მალე მოვიდა ოთარაანთ ქვრივი. თუმცა ფეხაჩქარებით, მაგრამ ისე გულ-დინჯად შევიდა გიორგის ოთახში, თითქო შენათვალი არაფრად შეუმჩნევია და აინუნშიაც არა მოსდის-რაო. მარტო სახე თითქო უფრო ჩამოსკნოდა, წარბებ-შუა შუბლი ორ-სამ კეცად ჩაჰნოჭებოდა და ზაფრანის ფერი ედო.

იმასთან გაგზავნილი ბიჭი კი გოგო-ბიჭებში ლაპარაკობდა, რომ შენათვალი ვუთხარი თუ არა, ეს ვეება დედაკაცი კინალამ თავზე არ წამომეჭკაო.

— რა გატირებს, ჩემო კარგო!.. — უთხრა გზა-და-გზა გიორგისაკენ მიმავალმა დედამ მტირალს კესოს. — განა სატირლადაც გაჰხდა საქმე!..

ხმა არავინ გასცა რიდისა და კრძალვისაგან. ზარი დიდი იყო!..

ოთარაანთ ქვრივი მივიდა შვილის ლოგინთან და რა დაჰხედა ცოცხალ-მკვდარს შვილს, ერთი საშინელი შემოიკრა თავში ხელი და იქვე მუხლი მოეჭრა და ჩაიჩოქა.

ხმაგაკმენდილს ოთახში ენა ველარავინ დასძრა, ასოც ველარავინ შეატოკა.

მარტო ერთად-ერთის სანთლის ალი ჰთრთოდა ლოგინის თავში, სხვა ყველა სულიერი თითქო გაქვავდნენ, თითქო მარილის სვეტებად გადიქცნენო.

დადუმდა, შეჰდგა ყველა და მარტო დედა-შვილობის საცოდავობა-ღა თავის დიდებულის ზარით ჰლაღადებდა უთქმელად, უტყუად, ხმა-ამოუღებლად.

ამას მარტო თვალი გულისა-ღა თუ ჰხედავდა და ყური გულისა-ღა თუ ისმენდა!.. ხორციელი სმენა, ხორციელი ხედვა ამისათვის უღონოა.

უკანასკნელი განცხადება.

— მღვდელი, ღვთის გულისათვის, მღვდელი!.. — დაიკვნესა პატარა ხანს უკან დედამ, რა ცოტა გულს მოეშვა და დაბნეული გონება მოიკრიბა.

მოიყვანეს მღვდელი და შვილი უზიარეს!..

მანამ ეს მოხდებოდა, ოთარაანთ ქვრივი თითქო ღონეზედ მოვიდა. ჯერ ხომ გულმა გასტეხა, მერე თითონ მოერია გულსა, თითონ გაიტეხინა გული. როგორც ტყვიანაკრავი ვაჟკაცი, ისე გაუძალიანდა, გაუქერპდა, გაუჯიქდა ტკივილსა და წვა-დაგვას.

ოთარაანთ ქვრივმა ერთს მუხლზედ წამოიჩოქა, გადააწვდინა ხელი, გადაპხადა საბანი და გულზე ხელი მოუსვა ხმაჩაკმენდილს და თვალე-დახუჭვილს შვილსა.

დედის გულთამხილავმა გულმა პირველშივე შეიტყო, რომ აქ საშველი აღარა არის—რა და შვილს სიკვდილი ხელიდამ აცლის. აღარაფერი იკითხა, აღარაფერი იძია... იმედ-გადაწყვეტილი მარტო იმას-და ემუხრებოდა, ისე არ მომიკვდეს, რომ ხმა არ გამცეს, არა მითხრას-რაო.

— შვილო, გიორგი! აბა ერთი მომხედე შენს დედას!.. რა დაგემართა!.. ვაჟკაცი რამ გძლია ისე, რომ დედისათვისაც თვალს არ ახელ!..

შვილმა იგრძნო დედის ხელი თავის გულზედ, თუ ხმამ დედისამ გამოაბრუნა, — ეს კი იყო, რომ თვალი გაახილა და უღონოდ მოატარა გარშემო. მაღე ისევ მიეღულა თვალი, ისევ დაეხუჭა და ტუჩებს-და დაუწყო ტოკვა.

— თქმა უნდა და ილაჯი აღარა აქვს... — დაიკვნესა დედამ.

ამის თქმაზედ ორი სხვილი ცრემლი ჩამოუგორდა თვალთაგან და გაფითრებულ ლოყებზედ ნავალი დააჩნია, თითქო მდულარე ტყვია იყო და საცა გაიარა, ამოსწვაო.

სახე კი... არ უტიროდა, არა!..

გაკერპებულმა დედამ სახეს არ ამოაბეჭდვინა მწვავე ტკივილი გულისა. ძალის-ძალად გაყინული ცრემლი კი დაადნო ცეცხლ-მოკიდებულმა გულმა და ძალის-ძალადვე შეუპოვრად შეკრულს სახეს ერთი ძარღვიც ვერ შეუშალა. იმედ-გადაწყვეტილობის სუსხმა ისევ გაპყინა ეს დამდნარი დედაკაცი.

— წყა... — წამოიხრიალა გიორგიმ და ვერ დაათავა სიტყვა.

— წყალი, წყალი! — დაიძახა რამდენმამე ხმამ ერთად.

დემეტრემ ურჩია, ღვინო მიაწოდეთ, ცოტად მოაღონიერებსო.

— შვილო, დედის-ერთავ, მამის ობოლო! ერთი ხმა გამე, ერთი კიდეც მომხედე!.. — შეჰკვნესა დედამ და ტუჩებთან მიუტანა პატარა თასით ღვინო.

გიორგიმ ორიოდვე წვეთი ჩაჰყლაპა და თითქო მოსულიერდა, თვალი ხელახლად აახილა, წყნარად მიატარ-მოატარა და უეცრად გაუშტერდა.

დედამ შვილის თვალის სისწვრივად გაჰხედა და დაინახა მტირალი კესო...

— დედი! ჰხედავ... ამ... ანგელოზს!.. — ძლივ-ძლივობით გამოსტყვა გიორგიმ, ისევ კესოზედ თვალ-გაჩერებულმა.

— ვხედავ, შვილო!..

— დედი!.. ღვინო...

დედამ კიდევ დააღვინა ღვინო.

— ეგ იყო ჩემი ბედისწერა... არა ვნანობ, არა!—კვლავ მიუბრუნდა გიორგი გაწყვეტილს სიტყვას.

არჩილმა გაოცებით შეჰხედა კესოს. კესოსაც ელდა ეცა, გაფითრდა, გაშრა, გაშტერდა. დედას კი თითქო არ ეუცხოვა ეს ამბავი.

არც არჩილმა, არც კესომ, არავინ, არავინ არ გაჰხედა ამისთანა ზარიანს ღროს ხმა ამოეღო. ყველა სმენად გადიქცა.

— აი, ნეტავი ერთი შენს კალთას მაინც მამთხვევინა და ისე მომკლა!.. — ინატრა გიორგიმ და იმისმა თვალმა, კესოზედ მიქცეულმა, უფრო სთქვა ხვეწნა და ვედრება, ვიდრე ენამ და ხმამ.

კესო ტირილით მივარდა და თვალ-ცრემლიანმა შუბლზედ აკოცა გიორგის... თავი რომ აიღო, ცრემლი მოსწყდა და მომაკვდავს გულზედ დაეცა. ამ პატარა უეცარმა ცრემლმა ერთხანად შესძრა გიორგი და შეაჟრჟოლა. ეს ცრემლი თითქო უკვდავების წყაროდ ებკურა, იამა, გაუხარდა, მოსულიერდა, თითქო მიმავალი სიცოცხლე უკანვე დაუბრუნდაო.

ამისთანა ღროს სიხარული, ბედნიერება, იგივე სიცოცხლეა, მხოლოდ ხანმოკლე და შეურჩენელი.

— ჰხედავ, დედი!.. ცოცხალი მაგის ღიმს ვერ ვეღირსე, ვკვდები და მაგისი ცრემლი ზედ დამდის. ესეც მეყოფა თან წასატან ღზენად... არა ვნანობ, არა!.. მივდივარ და თან მიმაქვს ამის ცრემლით განედლებული სიხარული. იქ ვახეირებ, იქ... ნუ იწუხებ, დედი!.. შენგან გამიგონია, რასაც არა ეშველება-რა, კაცი არ უნდა აეთრევინოსო!.. არჩილ, ნუ მიწყენ, ნუ!.. ნურც შენ, ნურც შენი!.. განა არ ვიცოდი, — მე ვინ და შენ ვინ!.. სად მოგვდებოდი ცაში ვარსკვლავს... გული გვდებოდა, გული, ზელი კი ველარ... ხატსავით გლოცულობდი, მზესავით დამნათობდი... არც კი იცოდი, — ვის ათბობ, ვის ალხენ, ვის აცოცხლებ!.. მინამ ცოცხალი ვიყავ, ვერ გაგიტყდი, მცხვენოდა... მერიდებოდა... მეშინოდა... ვკვდები და გეუბნები... მკვდარს რაღა მომეკითხება? მკვდარი ყველა თანაბარია!..

თავი უღონოდ მოსწყდა ბალიშზედ, თვალი ისევ მიეღულა, სულმა ბრძოლა დაუწყო და მარტო ხელს-ღა აფათურებდა უძლურად, თითქო ვილასაც ეძებს და იმისი პოვნა უნდაო.

პატარა ხანი კიდევ და გიორგი აღარ იყო.

— გაჰთავდა!.. — დაიკივლა დედამ და ზედ გადაეშვა მკვდარს შვილსა. პირქვე დაემხო შვილის გულზედ. აღარც ხმა, აღარც კრინტი!.. კაცს ეგონებოდა, დედამ შვილის გულზედ სული დაჰლიაო.

ცოტა ხანს მოუცადეს, ვითომ გულზედ მოეშოსო, მაგრამ რაკი ნახეს, რომ ეს დედაკაცი არც ხმას იღებს, არც იძვრის, ფიქრი მიეცათ, — ხომ არა აუტყდა-რაო.

ქესო შივიდა და ჰლამოდა აყენებას, ოთარაანთ ქვრივმა მაშინ-ლა მოსცა ხმა.

— თქვენი ჭირიშე, მარტო მამყოფეთ ჩემ მკვდარ შვილთან. მე არა მიშავს-რა. იმისთანა ვარსკვლავზედა ვარ გაჩენილი... მე ბედშავი!.. ვაი, რომ არა მიშავს-რა!..

არჩილმა ყველას აქ მოგროვილს მოახლე-მოსამსახურეებს ჩუმად ხელით ანიშნა ოთახიდან გასვლა. ყველანი გაიკრიბნენ. არჩილი და კესოც ფეხაკრებით გავიდნენ, მხოლოდ მოახლეს უბრძანეს მეორე ოთახიდან ყური ეგდო ოთარაანთ ქვრივისათვის.

დაცარიელდა ოთახი.

ეხლა კი წაიშინა თავში ხელი ოთარაანთ ქვრივმა, რაკი მარტო იგულა თავი.

— ჩემი გიორგი აღარ არის, არა!.. — ჰლმუოდა ხმადაბლა დედა. — მე დავრჩი, მე, და გიორგი კი აღარ არის!.. შვილო, წამიხველ? მომიკვდი? წამიხველ, წამიხველ და აღარ მომიხვალ!.. შვილო, შენი დასამარხავი ვიყავ და მე გმარხავ შენა, მე!.. შენი დასატირებელი ვიყავ და მე დაგტირი!.. ამ ხელებმა გაგზარდა და ამ ხელებმავე უნდა მიწა მოგაყაროს!? მაგ ხელებს უნდა დაეკრიბნა ჩემთვის გულზე ხელი და ეხლა მე უნდა დაგიკრიბო, მე!.. ვაი დედას, ამის დამსწრეს!..

პირქვე დაეცა ხელახლად შვილის გაცივებულს გულს და ტირილი კი არა, მარტო ქვითქვითით გოდება-ლა ისმოდა.

— ვუი, ვუი, ვუი!.. — გაისმა ოთახში ბლავილსავით ვილასიც ტირილის ხმა. ოთარაანთ ქვრივმა იუცხოვა და თვალი წყრომით მოატარა ოთახში.

ერთად-ერთი სანთელი ბევრს არას ანათებდა ფართო ოთახში და ნამეტნავად ერთს კუთხეში ჰბნელოდა. აქ მობუზული კაცი დაინახა ოთარაანთ ქვრივმა.

თავის უნებური კაცი ნახა თუ არა, გულჩვილი დედა უცბად ისევ მჭახე ოთარაანთ ქვრივად გადაიქცა.

— შენ ვილას მეტიჩარა ხარ? — შეჰყვირა ოთარაანთ ქვრივმა გაჯავრებით.

— შენს საცოდავობას ვეღარ გავუძელო, ტირილი ყელთ მომეზვინა და არც მე მიწოდდა, ტირილი წამსკდა და ძროხასავით ბლავილს მოეყევ ეს ოხერ-ტიალი...

— მერე აქ რას უგდიხარ?

— მარტოდ შემეცოდე. ვთქვი — უცხო სახლია, ესეც ადამიანია, წყალს მაინც მივაწვდი-მეთქი.

— ვინა ხარ?

— სოსია.

— ვინ სოსია?

— თუ გაგონდები, კარგია, თუ არა-და, მაინც ღმერთმა გილხინოს, თუ შვილის მერმედ კიდევ რამ სალხენი დაგრჩენია ამ წუთის-სოფელში.

— რატომ არ დამრჩენია? სიკვდილის მოლოდინი ღებნა თუ არა გგონია!..
ბებერი მეწისქვილე, როცა ყველანი გავიდნენ, სხვებს არ გაჰყოლოდა და
აქ ბნელს კუთხეში ქურდულად მიმალულიყო, წინანდებურად მობუზული.
— წადი, აქ შენ აღვილი არა გაქვს, — უთხრა ოთარაანთ ქვრივმა: —
მარტო მინდა ვიყო...
— შენი ნებაა, წავალ და კარებს უკან ძაღლსავით მივეგდები. თუ რამ
დაგჭირდეს, დამიძახე.
— ჭარგი, მომშორდი!

XIX

ჩატეხილი ხიდი.

დიდის ყოფითა და ამბით დაამარხვინა არჩილმა გიორგი. მთელი ახლო-
მახლო სამღვდელეობა, ახლო-მახლო სოფლები მოიწვია მიცვალებულის „გასა-
პატიოსნებლად“ და ამისთვის არა ხარჯი არ დაჰზოგა. ისე დაჰმარხა, თითქო
იმისი სახლის-კაცი, იმისი ოჯახის-შვილი ჰყოფილიყო.

სახლიდამ ეკლესიამდე და მერე ეკლესიიდან სასაფლაომდე კუბო ეჭირა
არჩილს და გლეხკაცებთან ერთად ეწევოდა, ასე რომ არავის გამეეცვლეინა.

კესო მძიმე შავებში ჭირისუფალსავით გულხელ-დაკრებილი და მგლოვი-
არედ თავ-ჩაყიდებული ხმა-ამოუღებლივ მიჰყვა მიცვალებულს სასაფლაომდე.
როცა კუბო სამარეში ჩაუშვეს, მუხლი მოიყარა, პირჯვარი გადიწერა და ხმა-
გაკმენდილი ჰლოცულობდა. ბოლოს, ერთი პეშვი მიწა მიაყარა და უცბად
წამოდგა, გამოტრიალდა, თითქო შეაშინა რაღაცამაო.

— დახე, სტირის!.. — სთქვა ერთმა იქ მდგომელმა დედაკაცმა.

— სიყვარული ძნელია! — უპასუხა მეორემ. — გაიგებდი, ერთმანეთი
ჰყვარებიათ.

— საწყალი ცრემლსა ჰმაღავს, თითქო სცხვენიანო.

— რა სირცხვილია, — გაიბა დედაკაცობაში ლაპარაკი, — ის კი ადამიანი
არ იყო?! ლამაზი გოგო და ლამაზი ბიჭი — სხვა რა უნდა სიყვარულს?

გლეხკაცობამ ზოგმა მოუწონა და-ძმას ამისთანა თავმდაბლობა და „გაჰა-
ტიოსნება“ მიცვალებულისა. ზოგი კი იძახოდა:

— კაცი მოიდნეს და ქვეყანას ამით უბმენ თვალსაო.

იქნება ეგრეც იყო. ეს კია: სხვის გულში — მართალი ადვილი საპოვნელი
არ არის.

განა არა, — არჩილს ამ სიტყვებისათვის სადღაც და როგორღაც ყური
მოეკრა და როცა კესომაც შეიტყო და აპილბილდა, — ეს რა დაგვწამესო,
არჩილმა უთხრა:

— ნუ გიკვირს.

— რატომ არ უნდა მიკვირდეს! ჩვენ წმინდა გულით ჩვენი ვალი გადავი-
ხადეთ და იმათ ჩირქი მოგვცხეს.

— საკვირველი ის იქნებოდა, რომ ეგ არ ეთქვათ. ისინი თავის მხრით მართალნი არიან. ჩვენ-შუა ხილია ჩატეხილი: ისინი იქით ნაპირას დაპრჩნენ, ჩვენ აქეთ. შორი-შორსა ვართ და თვალი ერთმანეთისათვის ველარ მიგვიწვდენია. თვალი მართალი და უტყუარი. რად უნდა გვიკვირდეს, რომ იმ სიშორეზედ კაცს კაცი მარგილად ჰგონია და ღვთის მსგავსებით შექმნილი სახე ადამიანისა ელანდება როგორც ერთი ტყლაპი რამ. ამ დიდ მანძილზედ განა ცოტა რამ არის, რომ უღონო თვალს თეთრი შავად აჩვენოს? ჩვენ კიდევ ხედვა გაძლიერებული გვაქვს, ღურბინდით შეგვიძლიან ყურება და ეგ ღურბინდი სწავლაა და ცოდნა, ისინი მაგასაც მოკლებულნი არიან.

— მაშ მადლა მადლად, კეთილი კეთილად აღარ უნდა გადიოდეს იმათში?!

— ჩვენი მადლი, ჩვენი კეთილი არა სწამთ, არა სჯერათ. ერთიც და მეორეც ჩვენგან უკვირთ, ეუცხოვებათ. რადა და რისთვისაო? იკითხავენ ხოლმე. კეთილისათვის? რად მიზამს კეთილსაო, ჩემო რაოვო? და აი, სწორედ აქ არიან მართალნი. მართლა-და ჩემო რაოვო? ჩვენ ვინ და ისინი ვინ! ორი სხვადასხვა ქვეყანაა. შორი-შორსა ვართ-მეთქი... იმათს ჰირსა და ლხინს ცალკე ღობე ავლია, ჩვენსას ცალკე. გული გულს ველარ მიგვიკარებია, ველარ მოგვიხვედრებია. და რად უნდა გვიკვირდეს, რომ ერთმანეთისა აღარა გვესმის-რა. აბა ერთი მითხარ: რა დადის ეხლა ჩვენ-შუა? მარტო ერთი პტყელი ენა მწიგნობარისა, — მე ჩვენისთანა კაცს მწიგნობარს ვეძახი, — მარტო პტყელი ენა-მეთქი მწიგნობარისა და ხარბი ხელი გაუმაძღარისა. ამისთანა მოციქულები აბა კარგს რას დაგვაყრიდნენ.

— მაშ გული ქვეყანაზედ აღარ არის!.. მოჰკვდა, გამოეცალა ადამიანს...

— გული... გული, ესე იგი, ის მადლი, რაც ენას და ხელს უნდა ასაქმებდეს, მართლა რომ აღარ არის. ან არის და დამუწვებულია, დაყრუებულია, თითქო იმათაც და ჩვენც მოგვკვდომოდეს, თუ მთლად არა, ერთი ნახევარი მაინც. ამ ცალთვალა და ცალყურა ნახევრით-ლა ვცხოვრობთ და ვკითხულობთ ერთმანეთს. აქ ცდომა უეჭველია, იმიტომ რომ სწორედ ის თვალია დახუჭვილი, ის ყურია დახშული, რომელიც სჭრის სხვის ხედვად, სხვის სმენად. გული რა არის? მარტო ერთად-ერთი კაცი რომ ყოფილიყო ქვეყანაზედ, გულიც არ იქნებოდა. გული მადლია, და მადლი მარტო ორს შუა ჰსაქმობს. ორნი მაინც უნდა იყვნენ, რომ მადლი მოჰხდეს, იმიტომ, რომ მადლი ერთისაგან გაწირვაა და მეორისაგან შეწირვა ერთსა და იმავე ღვთის. თუ ან გამწირველი არ არის, ან შემწირველი, მადლიც არ არის, მამასადამე, გულიცა. თუ ორნი არ არიან, გულმა რისთვის ამოციქულოს ან ენა, ან თვალი, ან ყური. თავის თავთან მოციქული საჭირო არ არის, მოციქული სხვასთან უნდა. უსხვისოდ ერთის გული მარტო პარკია, სისხლის აღებ-მიმცემი აგებულებისათვის. სად არის ის სხვა? წყალგალმაა, შორს... შორს... მაშ რაღად გვიკვირს, რომ იქილამ ველარა გვხვედვენ, ჩვენი აღარა სჯერათ-რა... კეთილიც კი. მაგ ჯერვამ თვალი რას მოაბას, ფეხი სად მოიკიდოს? მკვდარს გულში? შეუძლებელია.

— ეგ, ჩემო საყვარელო, ძველი მოთხრობაა ახლად ნაამბობი: აქაო-და გლეხია, ყოველთვის მართალი უნდა იყოს.

— მაგ სულელობას რაღა მწამებ, ჩემო კარგო? მე გლეხკაცს გუშინდელ ბაღსავეთ კი არ შევხარი, — ანგელოზია-მეთქი, მე ვსინჯავ, მე ვჩხრეკავ და, როგორც ჭკვა-დამჯდარი მგლოვიაჩე, დავტირი ჩემს დაკარგულს ნახევარსა. ის ჩემგან მოკვეთილი ნახევარია, მე იმისგან. მე დაკარგული მენანება, მებრალება და არ მემართლება კი. გლეხი უწმინდურია თავისი ტყაპუჭით კი არა, ზოგჯერ თავის გულითაც. ესეც ვიცი, მაგრამ ჩვენ კი უკეთესნი ვართ? ამ წმინდა და უმტვერო თოვლსავეთ სპეტაკს პერანგ-ქვეშ განა ჩვენ იმაზედ მეტნი ვართ? ისინი მენანებიან, მებრალებიან-მეთქი, მე კი ჩემი თავი მძაგს და მეზიზღება. არა, ნახევარ კაცად, ნახევარ გულით ცხოვრება სიკვდილია, კდომაა...

— კდომა ხრწნაა და ხრწნას მარტო ჩირქი სდის. ეს თუ უნდა გეთქვა.

— შენ დამასწარ. მაგრამ ორ ტოტად კი. ერთი ტოტი — ჩვენი მკვდარის ნახევრისაა და ნუ გიკვირს, რომ ერთმანეთს უჩირქოდ ვერ გადვურჩებით, როცა ერთმანეთს მოვხვდებით ზოლმე. კარგს ვიზამთ რასმე და ერთმანეთს მკვდარის ნახევრით გულს ვუჩხრეკთ. ამიტომაც კარგის მქნელი, — იმათია თუ ჩვენი, — ან სულელი გვგონია, ან მატყუარა. მკვდარი ცოცხალს ვერ დაინახავს, ვერ გაიკითხავს ცოცხლურად...

— მაშ წასულია ჩვენი საქმე, თუ მართლა ეგრეა!

— ვინ გითხრა? ჩვენი თანისა — იქნება ჰო, მაგრამ იმათი კი არა.

— არ მესმის. აკი ორივენი, — ჩვენცა და ისინიც, — ერთნაირად მკვდარნი ვართ, შენის სიტყვით.

— ეგრეა, მაგრამ შენ ის ცოცხალი ნახევარი გავიწყდება, რომელიც შერჩენილი გვაქვს. განსხვავება აქ არის. ჩვენ რაცა ვართ, გაკეთებულნი ვართ, ისინი კი — შექმნილნი. ჩვენ დაბლანდულნი ვართ, ისინი კი გვირისტიტ შეეკრილნი, იმ გვირისტიტ, რომელიც მარტო ბუნებამ იცის და ბუნება — ზომ იცი, რა ოსტატია. ისინი ჩაკირულნი არიან, ჩვენ — დონდლონი, დუნენი. აბა იმათს სიმღერას უყურო: ერთი გრძელი კვნესაა და მაინც სიმღერას ეძახიან. ჩვენი სიმღერა კვნესა არ არის და მაინც ლხენა ვერ დაგვირქმევია. გახსოვს, რა გითხრა პაატამ, როცა ჩვენთან ქალაქში ჩამოვიდა იმ საშინელს თოვლ-ჭყაპში სამის მანეთის სათხოვნელად და მე გავეხუმრე:

— ბიჭო, სამის მანეთისათვის ამ სიშორედ როგორ წამოხვედი-მეთქი ამ ვაი-ვაგლახში! — „აი, ბატონოო, თქვენ რა იცით, ხურმა რა ხილიაო, — მითხრა უზრდელობით და არა წყენისათვის: — აქედამ რომ მივალ, ნაჯაფევი, გზისაგან გალახული, თოვლ-ჭყაპისაგან გაწუწულ-გალაფული და ჩემს დაძინებულ საბანში ცახცახით გავეხვევი და მივეგდები — რა ტკბილად დამეძინებო, თქვენ ისე თავის ღღეში ვერ დაძინებთო“. იმათთვის ძილი მაშთალი მოსვენებაა, მართალი აღდგენაა დახარჯულის ღონისა, ჩვენთვის კი ნებიერობაა, ღონის გასიებაა, დამძინებაა, წყალმანკია, იმიტომ, რომ ჩვენი ღვიძილიც ძილია. იმათი ცოცხალი ნახევარი, ავად თუ კარვად, მაინც ჰსაქმობს, და ჩვენი კი უქმია. საქმეა სიცოცხლე. ეს არის იმათი კარგი და ამითი გვეჯობნიან...

— ნადირი კი არ დაძრწის დილიდამ საღამომდე საჭმლის საშოვნელად. ჰშიან და, რომ ამისათვის ხელ-ფეხსა. სძრავს, საქებ-სადიდებელია?! ადამიანს ადამიანობა უნდა ემჩნევოდეს. აქ არის თავი და ბოლო ქება-დიდება.

— მაგით რა უნდა სთქვა?

— ის, რომ ადამიანობით ისინი ჩვენზედ უარესნი არიან. გლეხკაცისთანა ხარბს, გლეხკაცისთანა გაუტანელს, გლეხკაცისთანა შეუბრალებელს და უმადურს ძნელად თუ ნახავ სადმე, მაშინაც კი, როცა თავის მოძმე გლეხს ვიწროში მოატანს: დაარჩობს, მიწასთან გაასწორებს. სხვას ვილა სჩივის...

— მჯერა, თითო-ოროლა ეგეები მეც ჩემის ჯვალთ მინახავს, ჩემის ყურით გამოგონია. მაგრამ ცხოვრება მაინც იმათშია: იქა ჰდულს ძარღვებში მოარული სისხლი, იქა სცემს თითონ სიცოცხლის ძარღვიცა. რაც სთქვი, ეგ ჭუჭყია, ქაფია მდულარე ცხოვრებისა, თავზედ მოგდებული. ძირში კი წმინდაა. მაშ რა სწნავს იმისთანა კაცურ-კაცს, როგორც გიორგი იყო, ან იმისთანა დედაკაცს, როგორც ოთარაანთ ქვრივია? მაგისთანა პური მარტო იმათს თონეში-ლა ჰცხვება, ჩვენი თონე კი მარტო ჩვენისთანა კუტ-პურს აცხობს. დღესაც ვერ გამოძირკვევია — რა მოგვეჩვენა გიორგის სახით?.. ჩვენ ხედვად და სმენადაც უღონონი ვართ და იქ კი... იქ კი რამოდენა ღონე ყოფილა შექმნილი... გიორგი...

— ნულარ მომაგონებ! მე ჩემი მემართება, როცა ის უბედური მაგონდება.

XX

დასაწყისი განთიადისა.

არჩილმა გასწყვიტა ლაპარაკი და წინა და უკან მოჰყვა სიარულს ოთახში. ვინ იცის, — კესო შეეცოდა, თუ დაიღალა, და სიარულით ქარის ამოღება მოინდომა. ხოლო პატარა ხანს შემდეგ შუა-გზიდან უეცრად მოუტრიალდა კესოს და უთხრა:

— არა, ჩემო საყვარელო დაო! ნუ მიწყენ კი და ეგრე ადვილად გზაასაქცევი, თავიდან მოსაშორებელი არ არის გიორგის ამბავი. გახსოვს გრიგოლ ორბელიანი? რა-რიგად აგვიტაცა იმისმა სიტყვამ, როცა ვკითხულობდით:

„მიეცით ნიჭსა გზა ფართო,
თაყვანისცემა ღირსებას,
ნიჭს აძლევს ზენა მხოლოდ კაცს
და არა გვარიშვილობას“.

— ეგ აქ რა მოსატანია? — ჰკითხა კესომ.

არჩილი ჩაფიქრდა: გაუკვირდა მიუხვედრელობა კესოსი.

— შენი კითხვა მაკვირვებს, კესო!

— საკვირველი აქ არა არის-რა, — მიუგო კესომ და თავი ჩაჰდუნა, თითქო ეს დუნე პასუხი თითონვე ეთაკილაო.

— მაშ გიორგის შეირთავდი? — ჰკითხა უეცრად არჩილმა.

კესომ ეს უეცარი კითხვა იწყინა, თუ რა, დიდხანს პასუხი არ გასცა. არჩილმა აცადა. გული კი აუფანტვალდა. ვინ იცის — რა უფრო ენატრებოდა: ჰო, თუ არა. არჩილმა ხელმეორედ ჰკითხა:

— შეირთავდი?..

— არა.

— მეც ეგრე მოვიქცეოდი. გამოდის, რომ თუ არ გვარიშვილობას...

— ნუ იტყვი მაგას!.. — შეჰკივლა კესომ წყრომითა და თვალები დაუბრაილა.

— ნუ სჯავრობ, კესო! მართალს თვალი, თვალში უნდა გაუყარო უშიშრად. მადლი მაგასა აქვს...

— არ მიყვარდა და იმიტომ.

— ჩვენი ვაიც მაგაშია. სჩანს ჩვენთვის წიგნი სხვა ყოფილა და საქმე სხვა. არ გიყვარდა იმავ მიზეზით, რა მიზეზითაც არ შეირთავდი: გლეხკაცი იყო. სად არის აქ „თაყვანისცემა ღირსებისა“, რომელიც ჩვენ ასე მოგვწონდა? წიგნშია და არა საქმეში, ენაზე და არა გულში. აბა გიორგის ამბავი წიგნში ამოგვეკითხნა, რა პტყელ-პტყელ ლაპარაკს მოგვყვებოდით მე და შენ და ჯვართ ვაცვამდით, ვისაც კაცის საწყაოდ გვარიშვილობა მოუხმარია. „ღირსების თაყვანისცემას“ ვილა სჩივის, შენ ვერც კი მიუხვდი სიყვარულს, კაცი თურმე თავს გველებოდა. აი, რა დიდი კედელია ჩვენსა და იმათ შუა! ჩვენის სისხლბორცის ქვითკირია, ქვითკირი... ჩვენ რომ გვკითხონ, ვითომ დიდი ხანია გადაგვიქცევია ეს მაგარი კედელი. მაგრამ რით? მარტო წიგნისაგან გააღმასებულ ენითა. ენით ვაქცევთ და გული კი ისევ ებლაუჭება, ისევ აშენებს, აგებს... ნახევარ-კაცი ვართ და ვაი, რომ უკეთესი ნახევარი მოგვთლია...

— არჩილ, მეტის-მეტია.

— მკვახედ, უფერ-უმარილოდ ლაპარაკს გოლქვაობაში ნუ ჩამომართმევ, ჩემო კესო. სიცოცხლეში ხშირად არ მოგვევლინება იმისთანა რამ, რომ ჰკვა გვასწავლოს, თვალი აგვიხილოს. ხომ მიწასთან გასასწორებელნი ვიქნებოდით, თუ ჩვენისთანებს იმოდენა ღონეც არა აქვს, რომ თვალის ახილების ტკივილს გაუძლოს. ეს-ლა გვაკლია.

— მაშ სთქვი!.. თუმცა ტკივილითა სჭრი, მაგრამ ამეხით ჰკერავ კიდევ. სთქვი!..

— იცი, რა იყო გიორგი!.. გიორგი მთელი წიგნი იყო, ხიდ-გალმა დაწერილი. გიორგი წიგნია-მეთქი, მთელი წიგნი ცხოვრებისა, სულ სხვა ასოებით დაბეჭდილი. წინ გადაგვეშალა ეს წიგნი და ვერ წავიკითხეთ. რას არა ვკითხულობთ მე და შენ და ათასი ჩვენისთანა. მწიგნობრობით დღეს ვის არ მოაქვს თავი და მაგის ანბანი კი თურმე არა გვცოდნია. გიორგი ცოცხალი ხატია ღირსებისა. „თვით უკვდავება მშვენიერსა სულში მდგომარეობს“, ნათქვამია, და რამდენჯერ გვითქვამს მე და შენ, — რა კარგად და მართლად არის ნათქვამიო. წიგნში ეს დანახული გვაქვს, ენაზედაც ხომ გვაკერია და გვაკერია. ცხოვრებამ კი რომ ამისი ცოცხალი ხატი წინ დაგვიყენა, ვერ ვიცანით: თვალით ნახული ვერ დავინახეთ. არ შეირთავდი!.. ვის? „მშვენიერს სულსა“. არ გიყვარდა, ვინ?

„თაყვანსაცემელი ღირსება“. არ გიყვარდა ის, ვისაც „ცის სხივით აცისკროვნებს მშვენიერება“ სულისა.

— სიყვარული ბრძანებით არ მოდის.

— განა მზე კი უბრძანებს ხოლმე ვარდს, გაიშალო!.. აქ თავისთავად უნდა მოსულიყო, რომ, უკაცრაოდ, ბრმა გული არ დახვედროდა, გვარიშვილობის ცხრა კლიტით დაკეტილი. აბა შენი ტოლი კაცი ყოფილიყო და ვინ იცის, იქნება ბრძანებასაც გაეჭრა, სიყვარულს ხომ მაინც მიუხვდებოდი და მაინც, სხვა არა იყოს-რა, თუნდა ნაასალი მაღლიც გიორგისა არ სცხებოდა. აქ კი გვარიშვილობამ კარი გულისა არ გაუღო. წმინდა შუქი მშვენიერის სულისა ამოდ და უქმად-ღა ჯავარსავით ეფინებოდა ცივს კედელს. შენ ვერც კი მიუხვდი, ვერც!.. იმან კი იცოდა და არა სჩიოდა. „არა ვნანობო, არაო!..“ მოკვდა და ეს უწყინარი სიტყვები ჩვენ დაგვიგდო ჩვენის თავის გასაკითხად.

— ნურც ეგრე გამასწორებ მიწასთან!.. მეყოფა!.. — უთხრა კესომ და ტირილი დაიწყო.

არჩილს შეეცოდა, მივიდა და შუბლზედ აკოცა.

— წმინდაა ეგ ცრემლი და არ მოგწმენდ. თქვენ, ქალები, ამით გვჯობ-ნიხართ მამაკაცებს...

— რომ ცრემლს — გვინდა თუ არა — წყალსავითა ვღვრით ხოლმე. კმარა სიცილი!.. დავიტანჯე!..

— ო, ჩემო კარგო, ზოგჯერ ცრემლი „მდუმარე წვიმისამებრ ნაყოფის გამომცემელია“. ცრემლი ყოველთვის არ არის უბრალო წყალი, ცრემლი ზოგჯერ ფარია, და დროზედ ხმარებული ფარი იგივე ხმალიაო, ვილაცას უთქვამს.

— მაგით რა გინდა სთქვა?

— შენი ტირილი მიხარიან... მეც ვიტყვებდი, რომ მარტო უკან-ღა ვიხედებოდე, როგორც ეხლა შენ. იქ, უკან ბნელა... ღამეა...

— და ხიდია ჩატეხილი, ხიდი!.. — წამოიძახა ტკივილით კესომ.

— ეგ მინდა, რომ ყველამ დავინახოთ, ეგ მინდა, რომ ყველამ ვიცოდეთ. შენ ეხლა ჰხედავ, შენ ეხლა იცი.

— ვიცი და ვტირი...

— ამიტომაც მიხარიან შენი ტირილი...

— არჩილ, წინ რაღაა, წინ! — შეჰბლავლა უეცრად კესომ და ორისავე ხელის თითები ერთმანეთში ჩაიწნა და ფშვინებდა და მტვრევდა დაუწყაო.

— ეგ ცრემლიანი ცოდნა უკანა სწავს და ჰბუგავს, წინა ჰნამავს და ამწვანებს. ეგ ნამი რომ გაბეზრდება, მდინარე წყლად იქცევა და მთელს ტივს მიიტანს, რომ ჩვენ შორის ჩატეხილი ხიდი გაამართლოს და ეგრე ორსავე ნაპირს გააერთებს. ეგ ცრემლიანი ცოდნა, თუ ცოდნიანი ცრემლი უკანისა, — შუქია წინასი და შუქი ხომ...

— დასაწყისია განთიადისა, განა, ჩემო კარგო?!

— სწორედ.

და-ძმანი სიხარულით ერთმანეთს გადაეხვივნენ.

ეძახის.

შუა-ხანში შესულმა შემოდგომამ ზამთრისაკენ პირი ჰქმნა და ნახევრად-შექცეული ზურგი მთლად შეაქცია ზაფხულსა. ის თბილ-გრილი, ის მშრალ-სველი, ის ციან-ლურჯი შემოდგომა, რომელიც ჩვენმა დალოცვილმა ქვეყანამ ასე ტკბილად, ასე ლბილად იცის, მიჰბერდა და ჭაღარა მოერია. მისი ჭაღარა ჭირხლია.

მთა-ბარს, ტყე-მინდორს დილ-დილაობით ჭირხლი ედებოდა და მხოლოდ შუადღის გულზედ მზე პირდაპირ დაჰხედავდა თუ არა, ჭირხლს, ზოგს წყლად ქცეულს, მწყურვალს მიწა სვამდა და ზოგი ორთქლად ცას აჰქონდა და ბამბის ქულასავით თეთრ, ფუნჩულა ღრუბლად აქა-იქ ატარებდა თავის თვალ-გადუწვდენელს სიგრძე-სიგანეზე, სიღრმე-სიმაღლეზე.

მოვიდა ზამთარი და მოიტანა თოვლი. სწორედ შობის დამეს ხელახლად მოვიდა დიდი თოვლი და სოფლის გზებსა და ორლობეებში თეთრ უმტკერო სუფრასავით დაეგო და დაეფინა. გლეხკაცობის სახლებს, ჩალით და ზოგან კრამიტით დახურულებს, მძიმედ დაედო თოვლი და ჭუჭყიანი თავსახურავები მოპრთო თეთრად, თითქო ძალზე გარეცხილი ჩადრები გადააფარაო. კაკლის ხეები ეზოებში და ხილისანი ბაღებისა და ბაღებში შეიკუნწლა ახალის თოვლის ქულითა და შავად გამიშვლებული ტოტები თეთრად გამოლამაზდა. ორლობის ღობეები, ზოგან ჯარჯით, ზოგან წალმით დახურული, სქლად დადებულ თოვლ-ქვეშ ისე სჩანდა, თითქო თეთრი საფარავი აქვთ გადაჰედილი ზემოდამაო.

თოვლი რომ გადიო, ბევრს ხანს არ გაუვლია, ყინვამ მოუჭირა: აცივდა. აყინდა. ძველს თოვლში შეპარებული სითბო დღისა თოვლიდამ ჯერ კიდევ წყალს აწვეთებდა, მაგრამ ყინვა არ უშვებდა და ყინულად ქცეული ნაწური ჩურჩხელებსავით ეკიდა ხის ტოტებს, ღობეების ნაპირებს, ჩარდახების და ბანების გარეშემო.

— ღამე არ იყო ბნელი. ცაზე ღროგამოშვებით კაშკაშა მთვარე ხან გამოჰყოფდა ხოლმე ღრუბლებიდან თავს, ხან ისევ ღრუბლებში გაეხვევოდა, თითქო ღრუბლის ბნელი და მთვარის შუქი ერთმანეთს ეჭიდებიან და ხან ერთია ქვეშ, ხან მეორეო.

სოფელს დიდი ხანია ეძინა იმ გულიანის ძილითა, რომელიც მართლა სასვენია და არა სანებიერებელი. მისწყდა სოფლის ხმაურობა, დღის ჟღერ-კივილი, მისწყდა ადამიანის ფეხის ხმაც. ახალ მოსულს თოვლს, ყინვა-დაკრულს, არსად არ აჩნდა ნაფეხური ადამიანისა... სოფელს ხმა გაეკმინდა და თითო-ორი-ლა ადგილას მეტის-მეტად ფრთხილის ძალის ყეფა-ლა ისმოდა, ხანდისხან.

ყველას ეძინა ყველას... ერთის მეტს.

იყო სახლი, საცა იმ ერთს არ ეძინა. ამ სახლში ჰბნელოდა. სანთელი არ ენთო და მარტო კერაში თავხეს სისქე კუნძს ცალ გვერდზედ ცეცხლი ეკიდა და უგემურად ჰბოლავდა. როცა ნადვერდალ-მოსხმული გამომწვარი გვერდი

ხისა დროგამოშვებით პატარა ენასავით ალს წამოაგდებდა, ერთი მხარე სახლისა პატარა მანძილზედ ცოტა-ხნობით მოჰშუქდებოდა.

კერასთან ცეცხლის შორი-ახლო ძალი იწვა. რგვლად გადმოეჭექნა თბილი ნაცარი, თითონაც გორგალსავით დახეულ-ჩახვეულიყო, უკანა ფეხები წინ წამოეყარა, წინანი — უკან, თავზედ ბანჯგვლიანი კუდი გადმოეფარა, ცხვირი კუდის ბოლოში წაეყო და ეძინა. ძაღლის გვერდით, ცოტა მოშორებით, ვიღაცა მოხუცებული დედაკაცი კერასთან ცეცხლა-პირასვე იწვა დედამიწაზედ გაშლილ ქვეშაგებში და გულიანად ეძინა. დედაბერის ქვეშაგების გვერდით ტახტი იდგა და ზედ იწვა სნეული, ქვეშაგებად ჩაფარდნილი, დამდნარი, მიღუული და თითქმის სასიკვდილოდ მიხრწნილი.

ეს იყო ის, რომელსაც მთელს სოფელში არ ეძინა...

— ვინ მეძახის, ვინ!.. — იძახოდა ძილდაკარგული სნეული თავის გულში, თუმცა არსაიღამ კი ხმა და ჩამი-ჩუმი არ იყო. — წადი, წადიო!.. რად იძახის გული? რად მეწევა, რად?

იტრიალა ღონემიხდილმა სნეულმა, იშფოთა...

— მივალწევ კი!.. — ჰკითხა თავისთავს: — ფეხას გადადგმის ილაჯი აღარა მაქვს... გზაზედ დავეცე სადმე და სული დავლიო, ზომ საძაღლედ გაჰხნა ჩემი ლეში... რად მეძახი, რად!..

შეჰკივლა ეხლა კი ხმამაღლა ვიღაცას კვნესითა და ვაებითა და მაშინვე გადაჰხნა ცეცხლა-პირას მწოლარე ბებერ დედაკაცს, ზომ არ გამოეღვიძა და არ შემიტყოფო.

მარტო ძაღლმა წამოიხედა; პირველში ერთი ყრუდ ყელში წამოიყუფა და რაკი დაინახა პატრონია და სხვა არავინ, წინანდებურად წაჰყო კუდის ბოლოში ცხვირი და არხეინად ისევ ძილს მიეცა.

ბებერს კი ისევ-ისევ გულიანად ეძინა.

— სძინავს!.. — სთქვა ისევ ჩუმად სნეულმა. — მეც მალე დავიძინებ... სულთამხუთავი კარს მირაქუნებს. დავიძინებ და, მაღლობა ღმერთსა, აღარ გავიღვიძებ... მეყოფა...

ამის თქმაზედ სნეული გაყუჩდა, თითქო რაც სტკიოდა, დაუამდაო.

— კიდევ!.. კიდევ მეძახის!.. დღევანდელ დღეს დაიბადა, დღევანდელ დღეს!.. მოვდივარ, მოვდივარ!..

სთქვა და ქვეშაგებში უღონოდ წამოჯდა. ტანისამოსი იქავ თავით ელაგა. ჩაიცვა თბილი წინდები, თბილი ახალუხი, ზედ გადაიცვა კაბა, მოიხვია თავს შავი შალი, გადმოცოცდა ქვეშაგებიდამ, წაჰყო ქოშებში ფეხი და უღონობამ სძლია: ფეხი წინ ველარ წასდგა, დაჰბარბაცდა და ცალის ხელით ქვეშაგებს უკანვე გადაეხვინა, — არ წავიქცეო.

ცოტა ხანს ეგრე ხელდაბჯენილი იდგა გარინდებული. როცა პატარა მოსულიერდა, მისწვდა ჯოხს, ქვეშაგებზედ მიყუდებულს, და ფეხაკრებით გავიდა სახლიდამ. უღონოს სიარულით ეზო გაიარა, ორისავ ხელით წინ წაძღოლილ

ჯოხზედ დანდობილმა. ეზოს კარიდამ რომ ავადმყოფმა ფეხი ორლობეში გად-
მოდგა და დაინახა ახლად მოსული, ფეხუხლებელი თოვლი, სთქვა:

— ჯერ უწმინდური და მურტალი ფეხი ადამიანისა არ მოჰხვედრია და არ
გაუცოდვიაწებია ეს უცოდველი თოვლი... კიდევ!... მოვდივარ, მო!..

ფრთხილს ძალს პატრონის გარეთ გასვლა არ გამოეპარა. ადგა, ნაცრიანი
ბალანი ერთი ორჯელ შეიბლერტა, გაიბობლა, ტანი დაიგრძელა, ჯერ წინა ფე-
ხები დაიჭიმა, მერე — უკანა, გაიზმორა, დაამტქნარა და ზღაზნით გაეკიდა პატ-
რონსა. დერეფანში რომ გავიდა, პატრონი აღარსად სჩანდა. ჩახტა დერეფნიდამ
ეზოში, თოვლზედ ახალი ნაფეხური პატრონისა დაჰსუნა და აუჩქარებელის
ძუნძულით აედევნა კვალსა.

ბებერმა დედაკაცმა კი ვერ შეუტყო ავადმყოფს გაპარვა. იმას ისევ-ისე
გულიანად ეძინა.

რაში ჰგვანდნენ ერთმანეთს მძინარე და წამავალი!

მართალი უთქვამთ: წუთის-სოფელი ზოგისათვის მამაა, ზოგისათვის — მა-
მინაცვალიო.

XXII

წყევალ-კრუდვიანი საკითხავი.

გათენდა შობა დღე. ჯერ თითქმის კარგადაც არ გათენებულიყო, რომ
მინდვრის ფარეხებიდამ ორს მეცხვარე თუშს ოთხიოდე ჰედოდა და ხუთიოდე
თოხლი წინ გამოეგდოთ და სოფელში მიერეკებოდნენ, — ბედნიერი დღეა და
გაჰხსნილდა, იქნება გავყიდოთო. ძალიანა ციოდა. ცხვრები მოგოგავდნენ თოვ-
ლიან გზაზედ და მოაქანებდნენ თავისებურად ღუმებსა. მეცხვარეებს ისე სცი-
ოდათ, რომ შეცივებული ხელები გულზედ გადაეჯვარედინებინათ და უბეში
ეწყოთ, კომბლები კი ილღიაში ეჩარათ, წინ გამოშვერილები.

გზა სოფლის სასაფლაოს ბოლოზე მოდიოდა და აქედამ უხვევდა სოფლის
ორლობისაკენ. მოვიდნენ ამ გზაზედ თუ არა, სასაფლაოდამ ერთი ღმუილი
შემოესმათ.

— ეს რა ჰღმუის? — იკითხა ერთმა.

— კაცო, აფთარი არ იყოს და არა სთხრიდეს ვისიმე საფლავს. გავაფრთხოთ,
მადლია, — სთქვა მეორემ და წელიდამ დამბაჩა გაიძრო და დაჰცალა.

ღმუილი პატარა ხანს შესწყდა დამბაჩის ხმაზედ, მაგრამ ისევ მალე მოისმა.
ეხლა კი ღმუილს წკავწკავიც მოემატა.

— აბა ერთი ვნახო.. — სთქვა ერთმა მათგანმა და გასწია სასაფლაოსაკენ.

შორი-ახლო მიუვიდა ხმას და დაინახა, რომ ძალღი წამოსკუპული იჯდა
ვიღაცის საფლავზედ, უკანა ფეხებზედ ჩამჯდარიყო და წინა ფეხებზედ დაბჯე-
ნალი და სოფლისაკენ პირმიქცეული საცოდავად ჰღმუოდა.

გაუკვირდა მეცხვარეს. მივიდა ახლო და ელდა ეცა. ძაღლის ზურგზე უკან მკვდარი დაინახა: საფლავზედ გარდი-გარდმო გადაქცეულიყო, ფეხები აქეთ პირას მიწაზედ ებჯინა თითის წვერებითა და ორივე ხელი იქით პირას გადაეყინა, თითქო სდომებია მთელი საფლავი ქვითა და მკვდრით ერთის ხვევნით გულში ჩაეკრაო.

ელდაცემულმა თუშმა დაუძახა ამხანაგს. ამხანაგმა ხმა არ მოსცა. ორღობეში შეესწრო და ძახილი ვერ მისწვდა.

გამობრუნდა თუში, ნახულით გაოცებული.

— აქ რამ მოიყვანა ამ ყინვაში და რამ მოჰკლავს? — ჰფიქრობდა გზა-და-გზა.

თავის ამხანაგს რომ დაეწია, უამბო ნახული.

— დახე, ძაღლი პატრონს არ მოჰშორებია! — წამოიძახა ამხანაგმა. — დღე-ღამე პირუტყვია. ბარაქალა, ძაღლო, ბარაქალა!..

მეცხვარემ და ნამეტნავად თუშმა იცის ყადრი ამ ერთგულის და მართლა საქებარის ოთხფეხისა...

შეატყობინეს სოფელს. თუშმა შობის დღე იყო, მაინც დიდი და პატარა, კაცი და ქალი გაიკრიბა და სასაფლაოს ზედადღე.

ის მკვდარი ოთარაანთ ქვრივი გამოდგა, ის საფლავი — განა თქმა-ღა-უნდა — გიორგის საფლავი იყო... ის ძაღლი... მაგრამ ძაღლს ვილა იკითხავს?

შეიქმნა ჟღივილ-ყაყანი. ზოგი რას ამბობდა, ზოგი რას. მითამ არ იყო სალაპარაკო თუ? გაიბა ლაპარაკი... მითქმა-მოთქმაში დაავიწყდათ, რომ მკვდარს პატრონობა რამ უნდა. ყველას ის ეხარებოდა, — ერთი გავიგო, ვინ რას ამბობს, და საცა ჯგუფს დაინახავდა, ან ლაპარაკის ხათხათს ყურს მოჰკრავდა, იქ გარბოდა და მიეშურებოდა.

— გატყდა ეს რკინის დედაკაციცაო, — ამბობდნენ ზოგიერთნი, — ეს ფესვმაგარი ხეც წამოიქცაო.

— დედის-ერთა შვილის დაკარგვა ძნელია, მერე რა შვილისა! — იძახოდნენ დედაკაციები, — აკი ეს გაუტეხელი დედაკაციც გასტეხა და გაანადგურაო.

ბევრს ეცოდებოდა ეგრეთ გათავებული ოთარაანთ ქვრივი. დამტირებელი კი არავინ იყო. ძნელია ეგრეთ წასვლა სააქაოდამ. მაგრამ რა? ვინც მოჰკვდა, თავსა მოუკვდაო, იტყვიან ხოლმე გლეხები. განა მართალი არ არის!

არა, — ზოგჯერ მართალი არ არის. აქ იყო ერთი კაცი, რომელსაც მოუკვდა ოთარაანთ ქვრივი!.. ეს იყო სოსია მეწისქვილე. თითქმის ოც-და-ათი წელიწადია მაგ დედაკაცზედ გული შეეარდნელი ჰქონია. ჯერ გასათხოვარი ყოფილა, უთხოვნია და დაუწუნიათ. ის დღეა და ეს დღე, სხვა აღარავინ უნდომნია, გული აღარავისზედ მისვლია. როცა ოთარაანთ ქვრივი დაქვრივდა, მაშინ ერთხელ კიდევ გაუარა თურმე გუნებაში იმისმა შერთვამ, მაგრამ თავის გულში სთქვა:

— მაგას ასეთი ქმარი მოუკვდა, რომ მე ფეხის ჩლიქადაც არ ვეკადრებოდი... ველარ შეგებდავ, ველარა!..

სთქვა და ახლოც თურმე აღარ გაუარა, ოთარაანთ ქვრივისა რიღისა და კრძალვისაგან.

სოსია მეწისქვილეს ეხლა ორივე მუხლი მოეყარა უსულო ოთარაანთ ქვრის წინ, იმისი მკვდარი ხელი ხელთ ეჭირა და ქვითქვითებდა ჩუმად.

— ადე, რას ჰდმუი უპატრონო ძალსავეთ! — დასცინა მოხუცს ახალგაზრდა გლეხმა ბიჭმა ამხანაგების სამასხაროდ. — შენც მითამ მარაქაში ერევი... შენი რაო?

— ნუ ამბობ მაგას, ჩემო მამავ და შვილო! — უპასუხა თავისებურად ტკბილად მოხუცმა ტირილის ხმით, — სხვა სხვის ომში ბრძენიაო...

იქნება კიდევ ეთქვა რამე სოსიას, მაგრამ ამ დროს ხელდახელ გაკეთებული საკაცეც მოიტანეს და რომ მივიდნენ მკვდრის ასაწევად და საკაცეზედ დასადებად, ვიღაცამ წაიბორძიკა მეწისქვილის ფეხზედ და ითაკილა.

— ეს ვილა ოხერია, ფეხებში გვედებო! — სთქვა წაბორძიკებულმა და, ღონივრად წაჰკრა რა ფეხი ბერიკაცსა, დაატანა: — წადი, იქით გაეთრიეო.

დაბრიყვებული ბერიკაცი გადაიქცა თოვლზედ. როგორც იყო წამოდგა და როცა ტყავის კალთებს თოვლისაგან იბერტყავდა, უთხრა ხელის მკვრელს:

— ცოცხალზე არ გამახარა წუთის-სოფელმა და მკვდარზედაც აღარ მატირებთო!.. ცოდო ვარ, შვილო, ცოდო!

მართლა, რომ ცოდოა!..

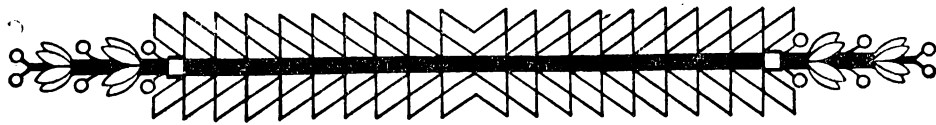
მაგრამ სხვა ვინ არ არის ცოდო?

ერთიც ეს არის საჭირბოროტო და წყევა-კრულვიანი საკითხავი ამ უთავბოლო და უსწორმასწორო წუთის-სოფელში.

6 ქრისტიშობისთვის

1887 წ.

გლეხთა განთავისუფლების პირველ-დროების სცენები

I

(ოთახი მიროვოს პოსრედნიკისა; სტოლი დგას, ზის მიროვოს პოსრედნიკი, რამდენიმე გლეხკაცი დგას, ორი მებატონე სკამებზედ სხედან).

პოსრედნიკი. აბა, გლახა ჭრიაშვილო! რადგანაც შენ ყველაზედ წინ მოხვედი, შენ უნდა სთქვა, რა საქმე გაქვს ჩემთან.

გლახა ჭრიაშვილი. მენა, შენი ჭირიმე, გლახა ჭრიაშვილი გახლავარ, როგორც მოგეხსენებათ. პაპა-ჩემი აზნაური გხლებიათ ნუგზარ ერისთვის დროსაო, სისხლის წვიმების დროსაო. ასე ამბობენ, თორემ მენა ეგ ამბავი საიდან მეცოდინება. დიდი ხნის კაცი ვიყო, კიდევ ჰო, მაგრამ მაგარი ესაა, რომ არა ვარ დიდი ხნისა. ბატონი ჩემი — აი, დამლახვრა ღმერთმა, — სულ არ მაგიწყდება, რომ ეხლა ბატონი აღარ არის, მაგრამ ჩვეულება რჯულთ უმტკიცესიაო, კიღონ ბატონი წამცდება ხვალმე, ნუ შემრისხამთ, შენი ჭირიმე.

პოსრედნიკი. მაგისათვის შენ არავინ არ შეგრისხავს.

გლახა ჭრიაშვილი. ნუ შემაცდენ, შენი ჭირიმე, ჩვენ გლეხკაცი ვართ, ყველაფერს მალე დავიჯერებთ ხვალმე. როგორ არავინ შემრისხავს, რომ ბძანებაა — ოც-და-ხუთი მანეთი წაერთოს და ორმოც-და-ათი როზგი დაეკრას იმასო, ვინც თავის ნაბატონარს დღეის იქით ბატონს დაუძახებსო.

პოსრედნიკი. ეგ ვინ გითხრა შენ?

გლახა ჭრიაშვილი. განა გლეხკაცი რომა ვართ, ზაკონის კანონი ჩვენ კი არ ვიცით, შენი ჭირიმე?

პოსრედნიკი. დღეის ამას იქით, იცოდეთ: ვინც მაგისტანა სულელურს ხმებს ჰყრის ხალხშია, თუ ჩავიგდე, ძალიან დავასჯევენებ. შენც გირჩევ მეორედ მაგისტანა სულელობა. არავისთან აღარ გაბედო. ეგ სულ ტყუილია და ამასთანაც სამარცხვინოა, რომ თქვენისთანა ჭკვიანი კაცები მაგისტანა სულელურს სიტყვებს იჯერებენ. მერე? თქვი, რა გინდა.

გლახა ჭრიაშვილი. მენა? შენი მშვილობა და დღეგრძელობა, შენი ჭირიმე.

პოსრედნიკი. მაგის გარდა?

გლახა ჭრიაშვილი. ღმთისა და ხელმწიფის წყალობა.

პოსრედნიკი. შენ, ჩემო საყვარელო, თუ მარტო მაგისტანის მოსულხარ, მაღლობელი ვარ, შეგიძლიან შინაც წახვიდე, ჰხედავ, ხალხი მელის, მაგათი საჩივარიც უნდა მოვისმინო.

გლახა ჭრიაშვილი. არა, შენი ჭირიმე, მენაც მოსახსენებელი მაქვს. აგრემც ღმერთი დიდ დღეს მოგცემს, პატარა მომისმინე. ამათთვის დიდი ბედენა არ არის, რომ ცოტა კიდონ მოიცადონ. მოგახსენო, შენი ჭირიმე?

პოსრედნიკი. გეუბნები, სთქვი-მეთქი და შენ კი ხევის-ბერისავით ლოცვა-კურთხევას მეუბნები, თითქო დასამწყალობელად მოსულხარო. აბა რა გინდა, სთქვი.

გლახა ჭრიაშვილი. მენა? ეს მინდა, შენი ჭირიმე, რომ პაპა-ჩემი აზნაური გხლებით ნუგზარ ერისთვის დროსაო, თუ გაგიგონიათ, სისხლის წვიმების დროსაო. ასე ამბობენ, თორემ მენა რა ვიცი? დიდი ხნის კაცი არა ვარ, რომ ნუგზარ ერისთავი მხსომებიყო. ეს კი ვიცი, რომ სისხლის წვიმების დრო ყოფილა. (პოსრედნიკი, თითქო მობეზრდაო, მხრებს იწევს) არა, ნუ გამიწყრები, შენი ჭირიმე, ერთი დალაგებით მომახსენებინე ჩემი გულის დარდი, როგორც ზაკონის კანონია.

პოსრედნიკი. ვინ გიშლის? ოღონდ ამასა გთხოვ: ძალიან ნუ გააგრძელებ, მოკლედ მითხარი.

გლახა ჭრიაშვილი. ოო, გადღეგრძელა ღმერთმა! მაშ ისევ თავიდან დავიწყებ და ბოლომდინ გავალ, თუ მიბძანებ.

პოსრედნიკი. თუნდა თავიდან დაიწყე, თუნდა ბოლოდან, ოღონდ კი მალე შემატყობინე, ჩემთან რა საქმე გაქვს.

გლახა ჭრიაშვილი. აი, შენ ღმერთს კი ვენაცვალე! მაშ თავიდან მოგახსენებ.

პოსრედნიკი. ბძანე.

გლახა ჭრიაშვილი. ისე დალაგებით მოგახსენებ, შენი ჭირიმე. სიჩქარით, შენი ჭირიმე, თქვენც კარგად მოგეხსენება, სოფელი არავის მოუჰამია. მოსამართლე ხელმწიფის ყურია, უნდა ყველაფერი თავიდან ბოლომდინ გაგაგებინო. თუ წყალი სათავეშივე აიმღვრა, ბოლომდინ მღვრიედ ივლის, ამიტომაც მინდა ისევ თავიდან დალაგებით მოგახსენო, იმიტომ რომ კარგად დალაგებით დაწყობი-

ლი თავიდანვე საქმე ბოლომდინ ანკარა წყაროსავით გავა. ეს თქვენ უფრო კარგად მოგეხსენებათ, თორემ მენა ამაყებისა რა მეცოდინება? ერთი რეგვენი გლეხ-კაცი ვარ, ჩემს დღეში სამართლის კარი არც-კი დამინახავს, რა ფერია: წითელია, თუ შავი? იქნება თეთრიც იყოს, ვინ იცის? მენა ის თვალითაც არ მინახავს. მაღალი ღმერთის ღმთის-რისხვა და თქვენი ღმთის-რისხვა არა მაქვს, მართალს მოგახსენებ. აი, ამიტომაც მინდა თავიდან დავიწყო. ისე სჯობია, თავიდანვე დალაგებით მოგახსენო: პაპა-ჩემი აზნაური გხლებიათ — ეს დიდხნის ამბავი გახლავს — ნუგზარ ერისთვის დროსაო, თუ გაგიგონიათ, სისხლის წვიმების დროსაო. ასე ამბობენ, თქვენი ღმთის-რისხვა არა მაქვს, თორემ მენა იმ დროებისა რა მეცოდინება? დიდი ხნის კაცი როდი ვარ. მართალია, წვერ-ულვაშში ჭალა-რა გამომრევია, მაგრამ მაგარი ესაა, რომ დიდი ხნისა არა ვარ. ასე კი ნუ მხედავთ, რომ გავთეთრებულვარ. ჯაფამ გამტეხა, შენი ჭირიმე, ჯაფამ. რაც მენა ბატონის ბეგარაში ოფლი მიღვრია, სულ რომ ერთად მოგვკრიბო, ზღვა იქნება, თქვენი ღმთის-რისხვა არა მაქვს, თორემ რა გამტეხდა აგრე მალე. მენა ბევრი ვიყო, ბევრი ვიყო, სულ ბევრი ვიყო, (ჩაფიქრება) რაღა სიტყვა გაგიგრძელო, გაგიგრძელდეს სიცოცხლე, იმ დღეს ჩვენ სოფელში რომ ბძანდებოდი, აი, პატარა საყდარი არ გახლავთ, აი, ჭალხი რომ მოაგროვე და ხელმწიფის სიტყვა რომ გამოგვიცხადე, აი, იქავ, ჩვენებიანთ წინა — ის საყდარი სულ არ იქნება ხუთი წლით ჩემზედ წინ აშენებული. აბა, მას აქეთ რა ხანი უნდა იყოს გასული. ჩოტკის კაცი, მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე მაგას გამოიცინობდა და იტყოდა: მაგდონი არაფერი ხანიაო გასული, მაგრამ მაგარი ესაა, რომ კაცმა შემომხედოს ასის წლისა ვეგონები. ჯაფამ და ბატონის სამსახურმა აგრე იცის, თორემ არც ისე ხნირი ვარ. სულ, აკი მოგახსენე, ის საყდარი ხუთის წლით ჩემზედ წინ არის აშენებული-მეთქი. მენა ეხლა ასე, რომ მოგახსენებთ საყდარი-მეთქი, საყდარი ზომ საყდარია, თქვენ ეს უფრო კარგად მოგეხსენებათ, მაგრამ მაგარი ესაა, რომ ხორციელი ადამიანი სულ სხვა არის. ასე, რომა... ეჰ, რაღა სიტყვა გაგიგრძელო, გაგიგრძელდეს სიცოცხლე, მაინც-და-მაინც ადამიანი სულ სხვა არის. თუნდ ეგეც არ იყოს, მაინც ზომ საყდარი ქვა და კირია, ადამიანი კი სულ სხვა არის, ასე რომა...

ერთი მებატონეთაგანი. (თითქო მოთმინებიდან გამოვიდაო) ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, კაი დალაგება გცოდნია.

გლახა ჭრიაშვილი. (დაცინებას ვერ-მიხვედრილ) რა ვქნა, შენი ჭირიმე, ზოგჯერ თქმა სჯობს არა-თქმასაო.

იგივე მებატონე. ზოგჯერ, ძმობილო, თქმითაც დაშავდების.

მეორე მებატონე. დაეხსენ, სიტყვას ნუ აწყვეტინებ, თორემ, მე რომ მაგისი ამბავი ვიცი, ეგ ისევ თავიდან მოგვიყვება და შენი მტერი, ჩვენი საქმე იქნება.

ერთი გლეხთაგანი. რა დაგემართა, ადამიანო, ფეიქრის ქსელსავით გააბი და აღარ ათავებ.

გლახა ჭრიაშვილი. (გლეხს) კუმ ფეხი გამოჰყო, მეც ნახირ-ნახირაო. შენა, შვილო, რა გიჭირს? სხვა სხვის ომში ბრძენიაო, მე კი არა მკითხავ, რა ნალველი მაწევს.

პოსრედნიკი. კითხვით კი გკითხავთ და რომ არ იქნა, ვერ შეგვატყობინე!
გლახა ჭრიაშვილი. ლამაზად კი დავიწყე და რომ არ მათავებინებენ! ჰო, იმას მოგახსენებდი: ის საყდარი სულ არ იქნება ხუთის წლით ჩემზედ წინ აშენებული, დიდი ხნისა რად ვიქნები? მაგრამ მაგარი ესაა, რომ მაინც-და-მაინც ჩემ წილს წყალს კიდონაც ჩაუვლია. მენა ბევრი, ბევრი, ძალიან ბევრი რომ ვთქვა — ერთი ხუთიოდ წელიწადი იქნება კიდონ ვიცოცხლო, ეხლა ხუთი არ იყოს, შვიდი იყოს, შვიდი არ იყოს, ათი იყოს, სიტყვაა. ჯაფამ ძალიან გამტეხა, აი, შენი ჭირიმე. თოვლივით კი გამათეთრა და — ღმერთმა ასე თქვენც გაგათეთროთ.

პოსრედნიკი. მაღლობელი ვარ დალოცვისათვის. სხვა?

გლახა ჭრიაშვილი. სხვა ისა, შენი ჭირიმე, რომ პაპა-ჩემი აზნაური გხლებიათ, დიდხნის ამბავს მოგახსენებ — ნუგზარ ერისთვის დროსაო, სისხლის წვიმების დროსაო, ასე ამბობენ, თორ...

პოსრედნიკი. მე შენ, როგორც გატყობ, დღეს შენის საქმის გათავებას არ აპირებ. მოდი, ერთ რასმე გირჩევ: პატარა ხანს იქით მიდევ; მე ჯერ ამათ გამოვკითხავ თავიანთ საქმეს და მერე მომიყვებ შენი ამბავი. შენთვისაც კარგია, უფრო კარგად მოიფიქრებ.

გლახა ჭრიაშვილი. უჰ, დღეგრძელობა მოგცეს ღმერთმა, ეგ ძლიერ კარგად ბძანე. დიად, კარგი გახლდებათ. გულისყურს მოვიკრებ და უფრო დალაგებით მოგახსენებ. ეხლა ხომ მოგეხსენება, გლეხკაცი ვარ. მართალია, ჩვენს სოფელში სიტყვა-პასუხიანს კაცს მეძახიან, მაგრამ მაგარი ესაა, რომ მაინც კიდევ თქვენი საკადრისი სიტყვა-პასუხი სად მეცოდინება, — ერთი ბეჩავი გლეხი ვარ. ასე რომ ჩვენობაში სიტყვა-პასუხს კარგად გამოვიყენებ, თქვენთან კი მოფიქრება სჯობია. ეგ კაი სიტყვა ბძანე; ჩემთვის ლამაზად გულისყურს მოვიკრებ, ეხლა, გლეხკაცი ვარ, ბევრი რამ მაგიწყდება, ასე რომ ნახევარის ნახევარიც ვერ მოგახსენე. რომ მოვიფიქრებ და მოვისაზრებ კი, ყველაფერს ზღაპრისაგონად მოგახსენებ, ასე რომა თქვენ...

პოსრედნიკი. კარგი, კარგი. (მეორე გლეხს) აბა, ეხლა შენი რიგია. რას იტყვი? (ამ დროს შემოვა მოხუცებული აზნაურშვილის ქვრივი).

ქვრივი. (სხაპა-სხუპით) თქვენმა მზემ, ეს მეორედ მოსვლის ნიშნებია, ღმერთო, დაგვიფარე (იწერს პირჯვარს). რა ამბავი მოხდა, თქვენი ჭირიმე! სისხლით ნაშოვნნი ყმები, მეფე ერეკლის თორმეტის ბეჭდით დამტკიცებული ოქმები თავზედ დავახიეს კი და! (გლეხებს) გიხარიათ განა, თქვე უბედურის-შვილებო! ჰი!.. (ქოქოლას აყრის) მეხი კი დავაყარე თქვენ ტილიან თავებს!.. როგორ კისერმოღერებულები დგანან გუშინდელი მატლები!.. უუ, უწინამც დღე გაგქრობიათ!..

პოსრედნიკი. მე გთხოვთ მაგათ თავი დაანებოთ და თქვენს გაუფრთხილებელ სიტყვებსა ცოტაოდენი პატივი დასდვათ, აქ მოედანი არ არის. თუ რამ საჩივარი გაქვთ, მერე მიბძანეთ. ჯერ ამათ უნდა მოვუსმინო, რადგანაც ესენი თქვენზედ წინ არიან მოსულნი.

ქვრივი. (ისევ სხაპა-სხუპით) სულაც არა, თქვენმა მზემ! ვინ მოგახსენათ? მაგათ ჩემზედ წინ უნდა ილაპარაკონ, მაგათ? მაშ მე კეთილშობილის ქვრივი აღარა ვყოფილვარ, მაშ მე...

პოსრედნიკი. დამშვიდდით. წესისა და რიგის აღსრულებით თქვენ თქვენი კეთილშობილება არ ჩამოგერთმევათ. სამართალი ამას ითხოვს, რომ ვინც წინ მოვა, ყველაზედ უწინარეს საქმე იმას უნდა გაუთავდეს.

ქვრივი. სულაც არა, თქვენმა მზემ! აზნაურიშვილს, წინ მოვა, თუ მერე მოვა, გლეხთან ყოველთვის პირველი ადგილი აქვს, თავადს კიდევ აზნაურთანაც. ჩვენც ვიცით კანონები, აქაო და თორმეტი შკოლა არ გამოგვივლია, ასე გგონია, არა ვიცოდეთ-რა. მეფე ვახტანგის კანონი ჩვენც წაგვიკითხავს. თუ ეს კანონებიც შეუცვლიათ, გამოგვიცხადეთ მაინცა. (გლუხებს) აი, თქვე გველის წიწილებო, გიხარიანთ განა!..

პოსრედნიკი. უმორჩილესად გთხოვთ მაგათ თავი დაანებოთ და იმ ადგილს, საცა ბძანდებით, პატივი დასდვათ და სიტყვა ფრთხილად იხმაროთ.

ქვრივი. (გულამოძვლარად) აბა, ეხლა აგვიშენდა ჩვენ, კეთილშობილებს, ოჯახები, აი! თქვენც, ჩვენი მიწა-წყლის შვილს, კეთილშობილის სისხლსა და ხორცს, ამათი მხარე გჭერიათ. აბა, თქვენგან რალს უნდა მოველოდეთ? (გლუხებს) დახე, დახე ამ ცოდვიშვილებს რა ღიმილი მოსდით! (მიუბრუნდება მეზატონეებს) რას გაჩუმებულხართ, კაცები არა ხართ, ხმას ვერ ამოიღებთ? ცა თავზედ გვექცევა. (პოსრედნიკს) აბა, მე რალა მეტქმის!.. რალა სამართალი უნდა მომეცეს თქვენგან, თქვენც ამათი მხარე გჭერიათ. კეთილშობილის ქვრივს მეუბნებით, სიტყვა ფრთხილად იხმარე, გლეხკაცთანაო. ისლა დაგვრჩენია: გულზედ ხელები დავიკრიბოთ და წყალში ჩავცვივდეთ, სხვა რა გზა გვაქვს! თქვენი ჭირიმე, ეს რა მესმის: გლეხთან ენა მოიკენიტო!.. მაშ ჩვენ რალა ვყოფილვართ! (გლუხებს) გიხარიანთ განა! დაიცადეთ, შხამად ამოგივათ ეგ სიხარული. (პოსრედნიკს) ამ დალოცვილმა ხელმწიფემ, ვსთქვათ, ყმები ჩამოგვართვა, კეთილშობილება ხომ არ ჩამოურთმევია, რას გვემართლებით?

პოსრედნიკი. მესამედა გთხოვთ, ღონისძიება მამცეთ ამ გლეხებს საჩივარი მოგუსმინო. დაბძანდით, თქვენი რიგიც მოვა.

ქვრივი. რაო? მე განა მაგათი ამხანაგი ვარ, რომ მაგათ რიგში ჩავდგე, მაგ კახურ ღორებშია. უწინამც დღე გამქრობია!..

პოსრედნიკი. (მოთმინებილად გამოსული) მე ძალიანა ვწუხვარ, რომ თქვენ თქვენის ურიგო ლაპარაკით იძულებულ გამხდით გთხოვთ აქედამ გაბძანდეთ.

ქვრივი. (პატარად ფიქრ-მიცემული) რალა, თქვენი ჭირიმე, რისთვის? კახური ღორები რომ ვსთქვი, სხვა ხომ არაფერი! მაშ განა ტყუილია? ბატონო, ეგენი არ არიან, რომ ოც-და-ხუთ-ხუთ მანეთად დააფასეს! კახური ღორი, თქვენმა მზემ, ზოგჯერ მეტადაც იყიდება. მაგ სულელებს ფიქრადაც არ მოუვიდათ, რომ ერთი ოც-და-ხუთ ხუთიოდ მანეთი თითონ ზედ დაეყარათ, რომ კაცი კაცის ფასად გასულიყო. აი, გლეხები მაგისტანა უსინდისონი არიან, აი, რომ თავის თავის ფასიც არ იციან. თქვენ კი შიბძანეთ, გლეხთან სიტყვა ფრთხილად იხმა-

რეო! აბა, როგორ ვიხმარო, მაგის ღირსნი არიან განა ეგენი?.. მშვიდობით ბძანდებოდეთ, ღმერთმა თქვენ მშვიდობა მოგცეთ და ჩვენ კი ჩვენს სისხლს არ დავკარგავთ. მშვიდობით, მე თქვენთან ღმერთმა დამიფაროს, რომ კიდეც მოვიღე. თქვენ გლეხების მხარე გჭერიათ, მშვიდობით!..

პოსრედნიკი. მშვიდობით ბძანდებოდეთ.

ქვრივი. მაშ მითხოვთ რალა? კეთილშობილის საჩივარის მოსმენა არ გინდათ?

პოსრედნიკი. მე არ გითხოვთ, თუ თქვენს რიგს მოუცდით და რიგიანად ილაპარაკებთ.

ქვრივი. მაგას თავის-დღეში ჩემს თავს არ ვაკადრებ. ღმერთმა დამიფაროს, თქვენთან ვიჩივლო როდისმე. აზნაურსა და კეთილშობილს თქვენთან სამართალი არა ჰქონია. (ქვრივი გავა და მეორე ოთახში შეხვდება სხვა მებატონეს. ამათი ლაპარაკის ხმა ისმის პოსრედნიკის ოთახში).

მებატონე. ჩემო რძალო, სად მიბძანდები?

ქვრივი. ჯანაბას, ჩემო მაზლო, ჯანაბას! ეხლა დაგვიდგა ჩვენ თვალი, რომ მაგისთანა მოსამართლე დაგვინიშნეს!

მებატონე. როგორ?

ქვრივი. ასე რომ შენაო, რადგანაც მებატონე ხარო და კეთილშობილიო, გლეხთან წინ არ უნდა წამოდგეო; გლეხთან პირში ბურთი უნდა გედოსო; თუ ხმას ამოიღებო, კრძალვითა და შიშით უნდა ამოიღოვო, არ უნდა უჩივლო გლეხსაო. თქვენთვის ეხლა სამართლის კარი დანშულიაო; რაც არიან ეხლა, გლეხები არიანო; მე თქვენს საჩივარს ყურსაც არ ვათხოვებო; ბატონ-ყმობა გადავარდაო და თქვენ ვილა ყრიხართო, სწორედ ამ სიტყვით, ვილა ყრიხართო!

მებატონე. (შეკრთომით) არა, თუ ღმერთი გწამს?

ქვრივი. თქვენზედ მიწა არ მენახოს.

მებატონე. არა, ისე სთქვა, თქვენ ვინა ყრიხართო?

ქვრივი. სწორედ მაგ ლექსით. მერე კიდეც რაო? (ჩაფიქრდება და იგონებს) ასეო, ისეო, თქვენ ვინა ყრიხართო. მერე ვისთან მითხრა? ოთახი სავსეა იმ ძაღლის გავარდნილებითა.

მებატონე. არა მჯერა.

ქვრივი. შედი და დაიჯერებ. მე კი ღმერთმა დამიფაროს, მაგასთან ვიჩივლო, ვილაცა გდებულა ეგ თქვენი მირუა, თუ ვილაცა.

მებატონე. (შედის პოსრედნიკის ოთახში; ქვრივი ჯუჯრუტანიდან იყურება ყურებ-აც-ქვეტილი.) პოსლადნიკს ვახლავარ, მე გახლავარ...

პოსრედნიკი. კარგად გიცნობთ. დაბძანდით, თქვენი ჭირიმე. (სკამს მოუდგამს. მებატონე ჯდება).

მებატონე. (თავის-თავად) ფიცი მწამს და ბოლო მაკვირვებს! ეს კაი თვალითა ენახე. (ამ დროს გაიღება კარები და შემოვარდება ისევ ის ქვრივი).

ქვრივი. თუმცა თქვენ არ გინდათ ჩემი საჩივარი მოისმინოთ, მაგრამ მე მაინც ჩემსას არ დავიშლი, ჩემს საჩივარს ვიტყვი. თუ სამართალს არ მამცემთ,

დაილოცა ხელმწიფე, თქვენზედ დიდი მოსამართლეებიცა ჰყავს; მარტო თქვენს ანაბარად არა ვართ გაშვებული.

პოსრედნიკი. აი, სკამი ინებეთ. ჯერ ამ გლესს უნდა გამოვკითხო თავისი საჩივარი. (გლესს) აბა, რასა სჩივი შენ?

მეორე გლეხი. მენა იმასა ვჩივი, შენი ჭირიმე, რომ ბატონმა ვენახი ჩამო-
მართო, მამა-პაპის აშენებული.

პოსრედნიკი. რამდენი ხანია მას აქეთ?

მეორე გლეხი. იქნება ერთი ათი-თორმეტი წელიწადი. მე მაშინ ღამის-
მეხრეობა შემძლებია, როცა ეგ მომხდარა.

ქვრივი. (აწყვეტინებს გლესს სიტყვას) მე მაგას ვერ მოვითმენ, რომ მაგან ჩემ-
ზედ ადრე საჩივარი მოგახსენოს. მე კეთილშობილის ცოლი ვარ, კეთილშობი-
ლის სისხლი მიღვა. მე ჩემს საჩივარს მოგახსენებ: ჩემმა გლეხმა...

პოსრედნიკი. (წყრომით) ბატონო, გთხოვთ ღონისძიება მომცეთ ჯერ ამას.
მოვუსმინო. (გლესს) რაო, რა სთქვი, როდის ჩამოგართო ვენახი?

მეორე გლეხი. ერთი ათი-თორმეტი წელიწადი იქნება, შენი ჭირიმე!

ქვრივი. ჩემმა კაცმა...

ახალ მოსული მებატონე. ჩემო რძალო! დააცალე, რას გეეხირები ხოლ-
მე ლაპარაკში.

ქვრივი. ვის დაეცალო, ვისა?.. ამ ტყლაპსა?.. ოჰ, დიდი რამ მომხდარა, თუ
მებატონეს მაგისათვის ვენახი წაუერთმევია. კარგია, რომ ეგ თითონ ძალზედ
არ გაუცვლია. ვერ უყურებთ, რა დრო მოვიდა? რაზედ ჩივიან? აი, გვცოდნოდა,
მე ვიცოდი, როგორც ძალის ლეკვებზედ გაგცვლიდით. დააცალე! უკაცრაოდ.
მე ის არ გახლავარ, მითხრან: დაჯექ, დავჯდე; მითხრან: ადგე, ავდგე. კეთილ-
შობილის ცოლს მეძახიან, მე ჩემის თავის პატივი ყველგან ვიცი. (პოსრედნიკს)
არა, თქვენგანაც მიკვირს, მაგისთანა ზღაპრებს ყურს როგორ ათხოვებთ? ვე-
ნახი ჰქონია და ბატონს წაუერთმევია. დიდი რამ მომხდარა, თქვენმა მზემ! რო-
გორ გაუბედნია მებატონეს!.. (გლესს) მეხი კი დავაყარე თქვენს თავს!.. კიდეც
რომ... სჩივიან. ვერ უყურებთ, ბატონზედ სჩივიან. აი, სად არის ის დრო, რომ
ეხლა შენი ბატონი მაგისათვის არ გაგაწვენინებს და ფეხებიდამ თავამდე ტყავს
არ აგაძრობს. კიდეც რომ სჩივის? უი, უწინამც დღე გაგქრობიათ! (პოსრედნიკს)
განა მაგათ საჩივარიც შეუძლიანთ მებატონეებზედ? მაგრამ რა! თქვენ მაგათი
მხარე გჭერიათ და ყველაფერს ნებას მისცემთ, ვინ არის პატრონი!

პოსრედნიკი. (მოთმინებულად გამოსული) მე იმოდენა მოთმინება ვიქონიე, რომ
თქვენს უსაქმო ლაპარაკს აქამდინ ყური ვუგდე. რადგანაც ეხლა ვხედავ, რომ
მაგ უთავბოლო ლაპარაკს ბოლო არა აქვს, გთხოვთ ან თავი დაგვანებოთ და შინ
წაბძანდეთ, ან დაბძანდეთ და ხმა აღარ ამოიღოთ, მინამ თქვენი რიგი არ
მოვა.

ქვრივი. (სხაპა-სხუპით) ჩემმა გლეხმა ამ ორის კვირის წინად ქალი გაათხოვა,
მღვდელმა უჩემოდ ჯვარიც დასწერა და საჩექმეს არ მაძლევს. მე გთხოვთ სა-
ჩექმეც წამირთოთ, როგორც რიგია და კანონია, და მღვდელიც გააკრეჭინოთ.

(გლებს) ოლოლო თქვენ!.. დაგასწარიტ თუ არა! ჰი! ეხლა თუნდ სადამომდინ ვიჯდები. მე ჩემი კი შევასრულე და!.. ხმასაც არ ამოვიღებ, ო, თქვენმა მზემ, ეხლა ხმასაც არ ამოვიღებ. (ჯდება სკამზე და გამარჯვებულივით აქეთ-იქით იყურება).

პოსრედნიკი. (გლებს) შენ, ჩემო ძმაო, ის ვენახი ველარ დაგიბრუნდება, რადგანაც შენ თითონ ამბობ, ათი-თორმეტის წლის წინად ჩამომართოვო.

მეორე გლები. დიად, წინად იყო ეგ ამბავი, — კაცმა მართალი უნდა სთქვას!

ქვრივი. (თავის მაზლს მებატონეს) გაიგე, ჩემო მაზლო, ჩემო ძმაო! აი, მეხი კი დავაყარე მაგის კეთილშობილებას, ჩვენ სახლიდამაც გვაგდებს და მაგ ტილიან გლებს კი „ძმავს“ ეუბნება.

მეორე გლები. მაშ მენა აღარა მეშველება-რა, შენი ჭირიმე!

• **პოსრედნიკი.** თუ კანონზედ მივარდა საქმე, ვერაფერი, მაგრამ მე შენ მებატონესთან მოვილაპარაკებ, იქნება შეგაბრალო და თითონ თავის ნებით დაგიბრუნოს.

მეორე გლები. მადლობელი, შენი ჭირიმე, შენი. (გავ).

ქვრივი. (თავის მაზლს ჩუმად) ვისი კაცია? (მაზლი ჩუმად ეუბნება, ვისიც არის) კიდეც იმიტომ!.. ის დიდკაცია, მაგის ბატონი, და იმიტომაც მაგ ტურტლიანს ვერა უშველა-რა. მეც არ გამიკვირდა, გლები როგორ გაამტყუნა-მეთქი, — თურმე ნუ იტყვი, იმისი ჰშინებია.

პოსრედნიკი. (პირველს მებატონეს) აი, თქვენი გლებიც ჩემს დაბარებაზედ გი- ახლათ, რას უჩივით?

პირველი მებატონე. ვხედავ. მაგაზედ ჩემი ხუთი თუმანი ყალბია და აი, რამდენჯერ მითქვამს და არ მაძლევს.

პოსრედნიკი. (ამ მებატონის გლებს) მართალია, რასაც შენი მებატონე გიჩივის?

გლები. ჰაი, ჰაი, მართალია. (მებატონეს) მაგრამ, ბატონო, მაგისათვის რად შეიწუხეთ თავი. აკი მოგახსენეთ, კავკავს ურმები გავისტუმრე და, რა წამსაც ჩამომივლენ, მაშინვე მოგართმევ-მეთქი.

პოსრედნიკი. მაშ, შენ თანახმა ხარ მიაართვა ეგ ფული?

გლები. ჰაი, ჰაი! მაშ არა? მაგისათვის ჩემს სულს როგორ დავუძმძიმებ. რაც თავი შემისწავლია, შენი ჭირიმე, მე ვინახავ მაგათა, მაგათის მადლით ღმერთი მეც ბლომად მაძლევს. მე ჩემს მებატონეს როგორ ვუღალატებ, ღმერთი მაგათ მაგიერ მიხდის. (მებატონეს) ბატონო, შენი ჭირიმე, რაკი ეგრეა და ძალიან გიჭირს, დღესვე ავიღებ ვალადა და თქვენ კი არ შეგაწუხებთ. მეტყოდი, შე დალოცვილო, თუ ძალიან გიჭირდა და ღვთის მოღალატე ვიქნებოდი, თუ თავი ქვას არ მეხალა და არ მეშოვნა. მაგისთვის როგორ გაჩივლებდი? ვაი შენ, ჩემო თავო!.. საჩივრად საქმეს როგორ გაგიხდელი!

პოსრედნიკი. ბარაქალა, რომ აგრე მუყაითი ყოფილხარ შენის მოვალეობის აღსრულებისათვის; წადი, უშოვნე და ჩააბარე.

გლები. ჰაი, ჰაი, ჩავაბარებ დღესვე; (მებატონეს) წამოხდნდები, ბატონო? (მებატონე აღგება და გაჰყვება გლებს).

ერთი მოხუცებული მებატონე. (თავის-თავად, ხმამაღლა) ვინა სთქვა, — გლეხმა ჩვენზედ გული აიყარაო. მიუქარავს, ვინც ამას იტყვის დღეის შემდეგ. კაი კაცი ყოველთვის კარგი იქნება.

პოსრედნიკი. დიად, პატიოსანი გლენი ყოფილა. (მოხუცებულს მებატონეს) ეხლა თქვენი საქმე უნდა გავარჩიოთ. ეს თქვენი ნაყმევი იაკო შაიაშვილი იძიებს თქვენგან ერთ რაღაც მიწას საკუთრებად; აი, ნასყიდობის ქაღალდიცა აქვს (მიაწოდებს ქაღალდს).

მოხუცებული მებატონე. (ღიმილით) მე, შენი ჭირიმე, უწინდელი კაცი ვარ, კითხვა არ ვიცი. (გლეს) იაკო! ეგ რა მიწაა?

იაკო შაიაშვილი. აი, შენი ჭირიმე, დღეის მიწას რომ ეძახიან, ჩვენებიანთ მიწის გვერდზედ, აღმა-დაღმა მიწა.

მოხუცებული მებატონე. ის განა ნასყიდი? როდინდელი?

იაკო შაიაშვილი. პაპი-თქვენისაგან უყიდნია პაპა-ჩემსა.

მოხუცებული მებატონე. პირველად მესმის. მაშ პაპი-ჩემის ხელი უნდა ეწეროს მაგ ქაღალდზედ. ცხონებულმა წერა კარგად იცოდა. ბიჭო და, თუ ნასყიდი იყო, ღალას რაღად მაძლევდი?

იაკო შაიაშვილი. ბატონი იყავ და გაძლევდი, მე რა წინააღმდეგობა შემეძლო. მენა და შენა იმისთანა ბატონ-ყმობა არა გვექონია, რომ ამეღო თავი და სხვასავით მეჩივლა. ღალას რად გაძლევდი? იმიტომ გაძლევდი, რომ შენზედ მენა ჩემი დღენი არა დამკარგვია-რა. ჩვენი ბატონ-ყმობა ბატონ-ყმობა არ იყო, სესხი და ვალი იყო: მენა შენ მინახავდი და მენა შენ გინახავდი. ჩვენთვის ბატონ-ყმობა არ გადავარდნილა, ისევ-ისე შენ ერთგულ იაკოდ მიგუღე.

მოხუცებული მებატონე. მაშ თუ აგრეა, ჩემო იაკო, ეგ ქაღალდი ჯერ ჩემთვის უნდა გეჩვენებინა. მე და შენში სხვა კაცი რა საჭირო იყო? ისეც მოვშველდებოდი. ეგეც რომ არ იყოს, ერთი-ორიოდ დღის შავ მიწას როგორ დავიშუარებდი შენთვის: შენი დღენი ჩემს ერთგულებაში დაგიღამებია.

იაკო შაიაშვილი. ნუ მიწყენ, შენი კვნესამე. რა ვიცი! საშვილიშვილო საქმეა. მენა და შენ რომ ცას შევბერებულებით, მაშინ არა მენადვლებოდა-რა, შენთან არა გამიჭირდებოდა-რა. ვინ იცის, ჩვენ რომ აღარ ვიქნებით, რა მოხდეს? ქაღალდს დამტკიცება უნდა. იქნება ტყუილიც არის, ვინ იცის? ნუ მიწყენ, შენი ჭირიმე! საშვილიშვილო საქმეა, ბატონო, და თუ მართლა წყენულობ, მაღე მტერი შენ მოგიკვდეს, მაღე იაკომ ეს ქაღალდი შენის ჭირის სანაცვლოდ გახადოს. ორი დღის მიწისთვის შენ დაგკარგავ?! ამ ფარატინას ჩვენს სიყვარულს როგორ დავარღვევინებ!

ქვრივი. (თავის-თავად ბუბუბუბებს) ოო, შე კრელო გველო, ფარისეველო! რა-რიგად უძვრება გულში!.. უი, ნეტავი ერთი შენი ბატონი მე ვიყო!..

მოხუცებული მებატონე. მართალი ხარ, იაკო, საშვილიშვილო საქმეა. (ცოტა აღელვებით) მე აღარა მეტქმის-რა. (პოსრედნიკს) აბა, ერთი წაიკითხეთ, რა სწერია. აი, ბატონო პოსრედნიკო, პურ-მარილობა ბატონ-ყმობაშიაც ყოფილა თურმე! (პოსრედნიკი ჰკითხულობს ქაღალდს).

პოსრედნიკი. (ბოლოს) „ხელს ვაწერ უთრუთი ...შვილი“.

მოხუცებული მებატონე. უთრუთი პაპა-ჩემი გახლდათ. (გლუხს) მაშ რაკი აგრეა, თუნდ შენი ერთგულობა და პურ-მარილიც არ მახსოვდეს, მაინც-და-მაინც პაპი-ჩემის ნაფურთხსაც არ ვუღალატებდი. მე, მართალია, ერთი ღარიბი აზნაურიშვილი ვარ. ერთი-ორიოდ დღის მიწა ჩემის სახლობისთვის დიდი რამ არი, მაგრამ, რაც უნდა იყოს, პაპი-ჩემის სახელს მე მჩვრად არ გავხდი. მომიცია შენთვის, ჩემო იაკო, ღმერთმა კაი კაცობაში გამოგიყენოს!

ქვრივი. (წაიბუტბუტებს) მიუცია!.. მუხრან-ბატონი მობძანდა და უწყალობა!.. დიად, სწორედ დაგიმადლებს კი!..

მოხუცებული მებატონე. (თითქო ეწყინაო) ყველას, ჩემო დაო, თავისი თავი აბარა. მე მუხრან-ბატონი არა ვარ, მე ერთი ღარიბი აზნაურთაგანი ვარ, რომელსაც ერთი ლუკმა ღარიბული პური აქვს და ჰცდილობს, რომ ის ლუკმა შეერგოს. დამიმადლებს, თუ არა, — ეგ თითონ იცის. მე კი, როგორც მივლია, საფლავის კარებამდინ ისევ-ისე ვივლი. (გლუხს) იაკო! მე და შენ, მგონი, ერთმანეთზედ გულს არ ავიყრით!

იაკო შაიაშვილი. უწინ ჩემზედ მიწა გენახოს, შენი ჭირი მენა ვარ, ჩემი ღზინი შენა ხარ, გულს როგორ ავიყრი!

მოხუცებული მებატონე. (ღმობიერად) დაილოცა, ღმერთო, შენი სამართალი: გაუყრელს ვერაგინ ვერ გაჰყრის! (პოსრედნიკს) აბა, შენი ჭირიმე, ერთი ქაღალდი დაგვიწერეთ, ხელი მოვუწერო, თორემ (სარტყელს ორივე ხელით იბღერტს და ღიმილით) ლამის უქმელობით გავწყდე.

პოსრედნიკი. ეხლავე, ჩემო ბატონო! (პოსრედნიკი სწერს მორიგების ქაღალდს და დაწერის შემდეგ ხმამაღლა ჰკითხულობს).

მოხუცებული მებატონე. ძალიან კარგი. (ქვრივის მაზლს) მე წერა არ ვიცი, აი, ჩემი ხელი, ჩემ მაგიერ ხელი მოაწერე. (მებატონე ხელს აწერს). ეხლა ხომ შეგვიძლიან შინ წავიდეთ?

პოსრედნიკი. შეგიძლიან წაბძანდეთ. მადლობას მოგახსენებთ მშვიდობიანად მორიგებისათვის. გასაგონადაც სასიამოვნოა მაგისტანა სიტკბოებითი მეზობლობა, როგორიც თქვენა გქონიათ.

მოხუცებული მებატონე. მაგას ნუ ბძანებთ, — სასარგებლოა, სასარგებლო, თორემ ჩემს სიტყვას მოიგონებთ. (გლუხს, მხიარულად) წამო, იაკო, ერთი ჩვენ კაკალ ქვეშ ჩავსხდეთ და ერთი კიდევ ხელახლად დავიძახოთ მე და შენ: „ბატონისა ვარ ლალი ყმა, მტერო, არ შეგეპოვები“-თქო და სხვამ რაც უნდა სთქვას მშვიდობით! (გლუხიცა და მოხუცებული მებატონეც გადიან).

პოსრედნიკი. (მესამე გლუხს) შენ ამათი (უჩვენებს ქვრივის მაზლზედ) ნაყმევი არა ხარ?

მესამე გლუხი. ჰაი, ჰაი, რომ მაგათი ვარ.

ქვრივი. (თითქო თავის-თავს ელაპარაკებაო მწუხარებით) უი, ამ დღის მნახველს! ნაყმევო და არა ყმაო!.. ღმერთო! რას შეგვასწარ!..

პოსრედნიკი. ეს თქვენი ნაყმევი მოგახსენებთ, რომ ამ წლის თებერვალში სამის დღის მიწა ჩამოგიერთმევიათ.

ქვრივის მაჴლი. მართალია. ჩემია და ჩამოვართვი ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის ბძანებითა.

პოსრედნიკი. სწორედ ვერ შეგიტყვიათ: გამოცხადების დღის აქეთ მებატონეს მთავრობამ ნება არ მისცა, რომ გლეს ჩამოართოს რამე; ვიდრე დებულების ოქმი დაიწერება, იმ დრომდე გლეს ის უნდა ეჭიროს, რაცა სჭერია.

ქვრივის მაჴლი. ოქმი დიდი ხანია, თქვენმა მზემ, დაწერილი მაქვს და ყუთშიაც მიღვეს. მეფე ერეკლეს ოქმია. რომ გაშალოთ, ამ ოთახს თავიდან ბოლომდინ გასწვდება, თორმეტი მეფეთ-მეფის ბეჭედი აზის, ხონთქარსაც ხელი უწერია. აი, თორემ ჩემმა რძალმა კარგად იცის.

ქვრივი. როგორ არ ვიცი! იმითი გვიდგა სული, თორემ ჩვენ რა ვიქნებოდით ის რო არა გვექონდეს, ხომ სულ ყველაფერს ჩამოგვაცლიდით და ამ დასამიწებს მისცემდით.

პოსრედნიკი. მე მაგ ოქმს არ მოგახსენებთ.

ქვრივის მაჴლი. სხვა ოქმი კი, სწორედ მოგახსენო, ჩვენ არა გვაქვს. არა, ჩემო რძალო, მგონია, არა გვაქვს?

პოსრედნიკი. რასაკვირველია ის ოქმი, რომელსაც მე მოგახსენებთ, თქვენ არ გექნებათ. ეხლა უნდა დაიწეროს. იმას დებულების ოქმს ეძახიან, რომელშიაც გამოცხადებული უნდა იყოს თქვენგან რა ერგება გლეს და გლესისაგან რა გარდასახადი გერგებათ თქვენ.

ქვრივის მაჴლი. თქვენც არ მამიკვდეთ, ჩემგან გლეს არა ერგოს-რა და თუ იმისგან მარგუნებთ რასმე, ეგ თქვენ იცით. ქაღალდის დაწერით რომ არ შეგაწუხოთ. განა უქაღალდოდ კი არ დაგჯერდებით. ერგოს რამე!.. რა უნდა ერგოს ჩემს ყმასა ჩემგანა? რა ჩემი ძმა არის? შენც არ მამიკვდე, მე ახალი ოქმი არ ვინდომო. აბა რა? მეფე ერეკლეს ოქმი იქით მიაგდეო და ახალი დაწერეო. ყოვლად მოწყალე ხელმწიფემ ინება, ყმა გაანთავისუფლა, მიწაო, ბძანა, ბატონისა არისო. მე ჩემი ჩამაბარეთ, მაგას თავისი თავისუფლება მიეცით. აღარც ოქმი და აღარც დავიდარაბა. მშვიდობით და გამარჯვებით! არა, ჩემო რძალო?

ქვრივი. დიალ, თქვენმა მზემ! თუ მართალი გნებავთ, მართალიც ეგ არის.

პოსრედნიკი. მცირე მამულიანი მებატონე ხომ არა ბძანდებით? სულ რამდენი დღის მიწა გექნებათ?

ქვრივის მაჴლი. (ასე გგონია, ეწყინაო) მცირე მამულიანი რად ვიქნები? (ტრაბახობით) მე, სულ ცოტა რომ ვსთქვა, ერთი ოთხას-ხუთასიოდ დღისა მეტი მაინც მექნება.

ქვრივი. (პოსრედნიკს) წიგნში ჩაწერეთ, შენი ჭირიმე, ჩემის ობლების ნუგეშო, რომ ნახევარი ჩემის ობლებისა არის.

ქვრივის მაჴლი. ეხლა, ჩემო რძალო, რა არი, მაშინვე პირში მივარდები ხოლმე კაცსა. (ჩუმად) ვატყუებ.

ქვრივი. (ჩუმად) მეტყოდი, შე დალოცვილო, ხმას ამოვიღებდი? (ხმა-მალა) დიალ, მარტო მაგის წილად ხუთასისა რომ არ იყოს, არც კი ბევრით ნაკლები იქნება. მაგრამ მაინც-და-მაინც კი ერთი მაგრდენა ჩემს ობლებს უნდა ერგოს. წიგნში ჩაწერე, შენი ჭირიმე, რომ მთავრობამ იცოდეს.

პოსრედნიკი. მე იმისთვისა გკითხეთ, რომ თუ ვინიცობაა სამრცს დღეზედ მეტი არ გექნებოდეთ, მაშინ ნება გქონდათ ამ ორის წლის შემდეგ თქვენის ნაყმევებისათვის ჩამოგერთოთ მიწები სრულიად, და ეხლა კი ჩამორთმევა მაინც-და-მაინც არ შეიძლება.

ქვრივის მამული. (წყრომით) რა არის, ჩემო რძალო, პირშ მომვარდები ხოლმე და ადამიანს სიტყვას არ მოაფიქრებინებ. აბა, სადა გვაქვს ოთხას-ხუთასი დღისა, რომ მოჰყვები ხოლმე.

ქვრივი. მერე ვინ ამბობს, რომ გვაქვსო? არც ხუთასისა იქნება და არც ოც-და-ათისა, ორივეს წილს მოგახსენებ. ხუ...თა...სი.. კი არა! ნეტავი იყოს და, დაე ამ დასამიწებსაც ჰრგებოდეთ.

პოსრედნიკი. მაგას მერეც გამოვიძიებთ. ეხლა კი თქვენ ის სამის დღის მიწა თქვენს ნაყმევს ისევ უნდა დაუბრუნოთ.

ქვრივის მამული. რატომ? მიწა ხომ ჩემია. ასე არ ინება ყოვლად მოწყალე ხელმწიფემ?

პოსრედნიკი. დიად, თქვენია.

ქვრივის მამული. თუ ჩემია, მევე მამეცით; მინდა, რომ ჩემი იყოს. მე მინდა ჩემი მიწა მევე მოვიხმარო. ხათაბალაა, შენია და შენი კი ნუ იქნებაო, გავიგონილა!

პოსრედნიკი. თქვენია, მაგრამ მთავრობამ გლეხის ნაჭერი მიწები ისევ გლეხებს მისცა სახმარებლად, რომ თავის ცოლ-შვილი გამოკვებოს, ხელმწიფისა და მებატონის ხარჯს გაუძღვეს და თქვენ კი, იმის ნიშნად, რომ მიწები თქვენია, დაწესებული გარდასახადი უნდა მოგართოს.

ქვრივის მამული. არ მესმის. ერთი ეს მიბძანე: მიწა ვისია?

პოსრედნიკი. მოგახსენებთ, მებატონისა-მეთქი.

ქვრივის მამული. თუ მებატონისაა, გლეხს რაღად აძლევთ? მაშ სახელი ჩემი ყოფილა და სახრავი კი იმისი. პო, ეხლა კი მივხვდი, რაღას მაწვალებ, შე დალოცვილო, აგრე მეტყოდი, რომ შენი არ არის-თქო.

პოსრედნიკი. (მოთმინებით გამოსულსავით) ერთის სიტყვით, ის სამის დღის მიწა, რომელიც თქვენ, თქვენისავე სიტყვით, ამ თებერვალში ჩამოგიერთმევიათ, გლეხს უნდა დაუბრუნოთ.

ქვრივის მამული. მაშ ის მიწა სწორედ უნდა დაუბრუნდეს?

პოსრედნიკი. ყოვლის უარის უთქმელადა. და თუ ჩამოსართმევია, თითონ კანონი ჩამოსართმევს თავის დროზედ.

ქვრივი. (თავის მალს) აკი გითხარ, დაბალი ღობე გნახა-მეთქი. რატომ იმ გლეხკაცს არ დაუბრუნა ვენახი, თუ აგრეა?

ქვრივის მამული. მე მგონია, კანონი დიდისა და პატარისათვის ერთი უნდა იყოს. წელან იმ გლეხს უბძანე: რაკი ბატონს ვენახი ჩამოუერთმევია, არა გეშველება-რაო, — და ეხლა მე მიბძანებ: რაკი ჩამოგიერთმევია, უნდა დაუბრუნოვო. ეს სადაური სამართალია?

პოსრედნიკი. იქ სხვა გარემოება იყო და აქ სხვა არის.

ქვრივის მამული. სულაც არა. იქაც ჩამორთმევია და აქაც. იქ უფრო ძნე-

ლიც არის, რომ კაცს გაშენებული ვენახი ჩამოართოს კაცმა და ჩემს კაცს კი, ჩემს საკუთარს ცარიელს სახნავ მიწაზედ, რა ოფლი დახარჯვია. არა, ჩემო რძალო?

ქვრივი. დიად, თქვენმა მზემ, თუ მართალი გინდათ, მართალიც ეგ არის.

პოსრედნიკი. ეგ ხომ აგრეა, მაგრამ ის კი დაგავიწყდათ, რომ იქ უწინვე ყოფილა ჩამორთმეული, აქ კი გამოცხადების შემდეგ.

ქვრივის მაჴლი. (თითქო გაუხარდა) დიად, კარგი და პატიოსანი! ეგ კარგად ბძანე. მანდ დავდგეთ. მე ჯვარზე და სახარებაზედ დავიფიცავ, რომ როცა მე ის მიწა ჩამოვართვი, გამოცხადებული არ იყო ბატონ-ყმობის გადავარდნა. ჩვენ-კენ მაგის ჩამი-ჩუმიც არა ყოფილა.

პოსრედნიკი. გამოცხადება იყო 1864 წ. გიორგობის რვასა.

ქვრივის მაჴლი. აი, ქალაქში რომ გამოაცხადეს?

პოსრედნიკი. დიად.

ქვრივის მაჴლი. მეც მაგას მოგახსენებ, რომ მაშინ მე იქ არა ვყოფილვარ. ის ერთი შვილი მყავს — უკაცრაოდ, რომ თქვენთან ვიფიცავ — ის ერთად-ერთი შვილი არ მამიკვდება, მაშინ მე იქ არა გხლებივარ. აი, თუნდა, კარგია მოწამეც აქა მყავს, ჩემს რძალს ჰკითხეთ. არა, ჩემო რძალო?

ქვრივი. დიად, სწორე ბძანებაა. განა არა, მე კიდეც ვუთხარი: ჩემო მაჴლო, წავიდეთ-მეთქი, წავიდეთ-მეთქი, ჩემო მაჴლო! ჩვენც ყმები გვყავს, ერთი შევიტყოთ, რა ამბავია-მეთქი. ეხლა ხომ მოგეხსენებათ ჩვენი ქართველების ამბავი: დაზარდა, არ წამოვიდა, ბოლოს კი, დახე, დედაკაცის ჰკვას რომ არ აჰყვა, რა კარგად გამოვიდა! რაკი რომ გამოუტყდადებდნენ, მიწას გლეხს ხომ ვეღარ წაართმევდა!

ქვრივის მაჴლი. (თავმოწონედ) მე კი არ ვიცოდი! კაცს შორმხედველობა უნდა ჰქონდეს!.. განა არა, ზედ გადამაკვდა ჩემი რძალი და მაინც არ წავედი.

პოსრედნიკი. შესაძლოა, რომ იქ არ ჰყოფილიყავით. მერე მაგით რაო?

ქვრივის მაჴლი. ისა, რომ მე არ გამომცხადებია, მგონი ცხადია.

პოსრედნიკი. თქვენ გამოგცხადებიათ, თუ არ გამოგცხადებიათ, ეგ კანონისათვის სულ ერთია. მხოლოდ ამას მოგახსენებთ, რომ გიორგობის რვას 1864 წ. აქეთ არა მებატონეს ნება არა აქვს გლეხს ჩამოართოს რამე.

ქვრივის მაჴლი. ეჰ, თქვე დალოცვილო, კანონი თქვენს ხელშია, და როგორც გინდათ, ისე ატრიალებთ.

ქვრივი. ოღონდაც, ოღონდაც!..

პოსრედნიკი. მე განაჩენს დავწერ და, თუ უკანონობას რასმეს ჰხედავთ, ზეჲ დააწერეთ, რომ კმაყოფილი არა ხართ და მერე იჩივლეთ.

ქვრივი. ბევრს რასმე ვხედავთ, მაგრამ გამგონი ვინ არის?

ქვრივის მაჴლი. ეჰ, შე დალოცვილო, სად ვიჩივლო? ასე გგონია შვიდი შვილა გამეთავებინოს, ჩემს გვარს ძლივ დავწერ ხოლმე. აძლევეთ, მიეცით, ღმერთმა მშვიდობა მოგცეთ. (ქვრივს) შენ კი მიყავ ეს საქმე, ბებრუხანავ! მაშინვე კი მიმოწმა — ხუთასი ღლისაო. სადა გვაქვს ხუთასი ღლისა? აბა სადა გვაქვს?

ქვრივი. რაო, ბებრუხანაო! უი შენ თვალეbs!.. აი, კარგია, რომ მოწამე მყვანდა. (პოსრედნიკს) ჯერ ამან არა სთქვა, თქვენი ჭირიმე, ხუთასი დღისაო? (პოსრედნიკს სიცილი მოსდის). არა ნუ კი იცინით, სწორედ ბძანეთ: ამან არა სთქვა? ამ ნიშნით, მე სიტყვა მოვუტყერი კიდეც: ნახევარი ჩემის ობლებისაა-მეთქი. მერე, როცა მაგანა სთქვა — სადა გვაქვს მაგდენიო, აკი მეცა ვთქვი — სადა გვაქვს-მეთქი. ესე არ იყო?

ქვრივის მაზლი. ესე იყო, თუ არ იყო, მე ვიცი შენი!.. (გაჯაგრებული გადის)

ქვრივი. (წამოხტება და კარებიდან მისძახის) შენ იცი, მე ვიცი ყურებზედ ხახვს დამაჭრი, ბაიყუშის ბაიყუშო! (შემობრუნდება და პოსრედნიკს) საშინელი ცრუ რამ არის ეგ წყეულ-შეჩვენებული. არ გამომცხადებიაო! სტყუის, თქვენმა მზემ, გამოსცხადებია კიდეც და ყველაფერი. მაგისაგან გლახკაცებს მოსვენება არა აქვთ. მე რომ თქვენი ვიყო, ციხეში ჩავსამევიწებდი, ერთი ბუნტი კაცია, ავის პირის პატრონი. არ გამომცხადებიაო!.. თქვენც ლამაზად მიუხვდით. მგონი, მე რომ განიშნეთ, ტყუის-მეთქი, მაშინ მიუხვდით. ვის ატყუებს? თქვენ გატყუებთ? აი, ეგ მურტალი, ეგა!.. კარგად უყავით, რომ გაამტყუნეთ. მაგისთანა კაცს ეგრე უნდა. (დაბლა ხმით) ეგ, სწორედ მოგახსენო, ქურდიც არის, საციმბიროა.

პოსრედნიკი. მაგას თავი დაანებეთ, თქვენ თქვენი საჩივარი ბძანეთ.

ქვრივი. (წამოდგება ფეხზედ სკამიდან და მოწიწებით) ეხლა მე მოგახსენო, ჩემო დიდებულო ხელმწიფეც, ბრძენო და ბრძენთა-ბრძენო, ქვრივ-ოხრის გამკითხავო, ობოლთა მწყალობელო, მაღალო და სვიანო, უხვო და მდაბალო! ამ ორი კვირის წინათ ჩემმა ნაყმევმა თავისი გომბიო გოგო გაათხოვა, ერთ ვილაც ოხერს მისცა, ერთ თავისთანა მუტრუკს. მივუგზავნე ჩემი გოგო და შევეუთვალე: ეხლა, ქალს რომ ათხოვებ, საჩექმეს არა ნაღვლობ-მეთქი? ყურიც არ შეებღერტა. ეხლა მე თითონ მივუვარდი და ვუთხარი: საჩექმეზედ რას ამბობ? წადიო, საი-დამაც მოთრეულხარ, იქავაო, სწორედ ამ სიტყვით მიპასუხა, თქვენზედ მიწა არ მენახოს. აბა, ჩემი მაზლი ხომ არა ვარ, ან იმისი გომბიო ცოლის ამხანაგი, რომ ტყუილი მოგახსენო: სწორედ ეგრე მითხრა. ეგ კიდეც არაფერი. შემოიყარა, ბატონო, ჩემ-წინ დოინჯი მუხრან-ბატონივით, ამიწია ჩემ თვალ-წინ და დამიწია მხრები, ჩემ-წინ, ჩემ-წინ, თქვენმა მზემ. აბა, თქვენი ჭირიმე, ეხლა რომ მაგაებს მეუბნება და მაგაებს სჩადის, მეფე ვახტანგის კანონებს და რჯულს არღვევს, მერე რაღასა იქს, როცა თავისუფლება, ღმერთმა კი ნუ დაასწროს, როცა თავისუფლება უფრო ძვლებში გაუჯდება. არა, თქვენვე თქვენის მაღალ-გონიერებითა ბძანეთ: მერე რაღასა იქს? მე რომ თქვენი ვიყო, აბა ჩემგან ჭკუა რად გესწავლებათ, მაგრამ მე რომ თქვენი ვიყო, იმას ერთი ლამაზად მივტყუებდი რუსულის წიკვლითა, იმ საჩექმეს ერთი-ორად წავართმევდი და მომიგდებდი მე საცოდავსა, ერთს ქვრივ-ოხერს, ობლების პატრონს. მაღლიც მაღლად ჩაგეთვლებოდათ და მეც, ქვრივ-ოხერს, მეფე ვახტანგისაგან დაწესებულს, დაბეჭდილს და დამტკიცებულს კუთვნილს მიბოძებდით და თქვენის გაჩენის დღეს მალოცვინებდით. იმას კი ერთ ლაზათიანად მივჯოხავდი, რომ მეორედ აღარ გაეზებდნა, თორემ ერთი ბუნტი კაცია. ეგენი, ჩემო დიდებულო ხელმწიფეც, ლო-

რის ტილივით არიან, ფეხზედ რომ დაისვათ, თავზედ აგაცოცდებიან. თქვენ მაგათ კარგად არ იცნობთ, ო, თქვენმა მზემ. (ამ დროს შემოვა ამ ქვრივის ნაყმევი. ქვრივი დაინახავს თუ არა, სიტყვას გაწყვეტს და გაკაპასებული შეუტევს გლეხსა) რაო, რისთვის მოეთრივე, შე ძაღლის ნათრევო! აიდგით განა ენა! დამაცადე, თუ შენი ცოლი, ის გველის წიწილა, ძაღლებს არ ვათრევინო.

გლეხი. აი, შენი კირიმე, ამისათვის გიახელ. აღარა გვაქვს, ბატონო, ამისაგან მოსვენება. აქაო და ხელმწიფემ რად გაგანთავისუფლათო, ლამის ლანძღვითა და თრევით მთელი სოფელი აჰყაროს. ხელმწიფემ გაგანთავისუფლა, ჩვენი რა ბრალია!..

ქვრივი. მაშ ვისი ბრალია, მაშ ვისი ბრალია! (პოსრედნიკს) სწორედ ამათი ბრალია, თქვენზედ მიწა არ მენახოს! (გლეხს) არზა არზაზედ რომ გააჭრელეთ და ჩუმ-ჩუმად სამართალში დაძვრებოდით — ბატონები აღარ გვინდაო, მითამ არ ვიცით, განა!.. აი, შე წუწკის შვილო! რაო? მითამ ჩვენ წავედით და ვითხოვეთ: ყმები ჩამოგვართვითო! (პოსრედნიკს) მე რომ თქვენი ვიყო, ამ სიცრუვისათვის ციმბირში დავაკარგვინებდი. დახე, ჩვენ გვაბრალებს, ქვეყნის ცოდვა ჩვენ უნდა დაგვადვას კისერზედ! ბუნტია, მა რა არის? ო, თქვენმა მზემ, ბუნტია!..

გლეხი. (ხვეწით პოსრედნიკს) ერთი წამალი რამ დამდევი, აგრემც ღმერთი გადლეგრძელებდეს. ერთი ამას კი მომაშორეთ და, რაც გნებავდეთ, ის მიყავი. ამის წყევლისა და ქოქვისაგან სოფელს კი ველარ უხეირნია და წამოხტება დილით, გამოვა დერეფანში, ამვლელს და ჩამომვლელს სწყევლის და თან მისძახის ხოლმე: გიხარიანთ განაო, გიხარიანთ განაო! აი, თქვე ასეთებოო, აი, თქვე ისეთებოო. მენა ხომ რაღა? დღე არ გავა ცოლ-შვილი არ დამიწიოკოს. ერთი, ღმერთი გადლეგრძელებდეს, გადამასახლეთ საითმე და ამ ჯოჯოხეთს კი მამარჩინეთ.

ქვრივი. (შეტევით) რაო? გადაგასახლონ? ვინა? ვის შეუძლიან შენ გადაგასახლოს? მაშ მეფე ერეკლეს ხსენება ქვეყანაზედ აღარა ყოფილა; მაშ იმისაგან ბოძებულს თორმეტ მეფეთ-მეფის ბეჭდიანს ოქმსა ძალა აღარა ჰქონია. აბა იქა სწერიხარ, რომ შენ შენის შესავლითა და გასავლითა ჩემი ყურმოჭრილი ყმა ხარ. თუნდა რომ აქავ შუაზედ გასკდე, ეგრეა.

გლეხი. აღარა ვართ, ქალბატონო, თქვენი ყმები, არა და არა.

ქვრივი. უი, შე ძაღლის ნაშენო, იქ ჩემ სანეხვეში ჩაგარჩობ მურა ძაღლსავითა! (პოსრედნიკს) არა, მოწყალო ხელმწიფე, თუ ეხლა ეგენი არიან ჩვენი ბატონები, ერთი გვიბძანეთ, თუ არა და, რაზედ მალანძღვინებთ, თქვე დალოცვილიშვილო. ამ დროულს დედაკაცს, პატიოსანის აზნაურიშვილის მეუღლესა. ამ ძაღლის ნაშენისაგან როგორ უნდა მეკადრებოდეს, რომ ეგ მეუბნებოდეს — თქვენი ყმა აღარა ვართ.

პოსრედნიკი. (ფულზედ-მოსული) მე მაგ უშვერისა და ურიგო ლაპარაკისათვის თქვენ, თქვენო კეთილშობილებავ, ჯარიმად სამს მანეთს გახდევინებთ და თუ კიდევ არ მოიწილეთ, სამართალში მიგცემთ. მოთმინებილამ გამოგყევართ.

ქვრივი. (მართლა შემკრთალი) რაღა, ჩემო დიდებული ხელმწიფე, მე თქვენთვის ცუდი სიტყვა არ მომიხსენებია. მე ამ პირუტყვს ვეუბნები, ნუ იწებთ გაჯავრება, ჩემო მაღალო ხელმწიფე! სამი მანეთი არა ბძანეთ, აი, იმ ჩემს გლეხს ერთი სამად საჩექმე წავართვათ, როგორც დალოცვილი მეფე ვახტანგის კანონი ბძანებს, — სამი მანეთი კი არა, ექვსი თქვენ იწებთ, დანარჩენი მე მიბოძეთ. ღმერთმანი, კანონისა მორჩილი არა ვარ, და? ეს გლეხი კი საშინელი მურტალი რამ არის. დახე, მე უნდა მეჩვილა და ამაღ არ დამასწრო!.. საკვირველია, სად შეიტყობენ ხოლმე. ეს რაც ბატონ-ყმობის გადავარდნის ხმა ჩამოვარდა ქვეყანაზედ მესად, ეს წუწყის-შვილები სწორედ გულთმისნები შეიქნენ... იმ დღეს, აი დიდი წვიმები რომ გახლდა, — მიწურმა ბანმა ველარ დაიჭირა. გამოვედი გარეთ, — ეს ძაღლ... კინალამ არ წამცდა — ეს გველ-ხოკერა იქაც ჩემთან ახლო დგას, დავუძახე და ისე ტკბილად დედა-შვილურად ვუთხარი: შვილო გიორგი-მეთქი, (გლეხს) გაგიწყრეს წმინდა გიორგი, (პოსრედნიკს) შვილო გიორგი-მეთქი, თქვენზედ მიწა არ მენახოს, სწორედ ამ სიტყვით: შვილო გიორგი-მეთქი, ჩემო კარგო და პატიოსანო-მეთქი, თქვენმა მზემ, სწორედ ამ სიტყვით, ერთი მოდი და შენის ლამაზ-ლამაზ, მადლიან თათებითა ნიჩაბი აიღე და ბანი დამიტკეპნე, შენებურად, მითამ მე დედა ვარ-მეთქი და შენ ჩემი შვილი-მეთქი, აგრემც ღმერთი ჩემ-დროულად მოგყრის-მეთქი, — სწორედ ამ სიტყვით, თქვენმა მზემ. ეხლა, რა არის-მეთქი! (ჩაფიქრდება და ალერსის სიტყვებს იგონებს და ვერ მოუგონია) ეხლა, ბევრი რამ ისე ლამაზ-ლამაზი მარგალიტებით სიტყვები ვუთხარი, ისე დედა-შვილურად, როგორც მოგეხსენებათ ჩემი ამბავი, დაყვავებით და ლოლიობითა. მაგრამ რა? მეგლს სახარება თუნდა წაუკითხე, თუნდა არა. მომყო, ბატონო, პირი — აი ამოვესოს მაგას შავი მიწით პირი — მომყო, ბატონო, პირი, ასე გამხადა, ასე გამხადა, რომ რაღა მოგახსენოთ. რა ვიცი რაეზი არ მაქადრა, თქვენზედ მიწა არ მენახოს. აბა ეგ მოსათმენია? მაგრამ რაკი სახარებაში (გლეხს) — გაგიწყრეს იმისი მადლი — (პოსრედნიკს) რაკი სახარებაში სწერია, — მოთმინებითა თქვენითა მოიპოვეთ სული თქვენით, მეც მოვითმინე, ავიკარ პირი. აბა, ხომ მოგეხსენებათ დარბაისელი კეთილშობილის დედაკაცის ამბავი, ჩემს თავს რად ვაკადრებდი, რომ მაგ ძაღლ... კიდევ კინალამ არ წამომცდა — მაგ ორფეხა მუტრუკს სიტყვით შევბმოდი. ავიკარი პირი, ეს კი ვუთხარი: კარგი, შვილო-მეთქი, ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს-მეთქი — სწორედ ამ სიტყვით — თქვენმა მზემ, ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს-მეთქი, გაუწყრეს მაგას ღმერთი. როგორც მოგეხსენებათ ჩემი ამბავი, ისე დედა-შვილურად ვუთხარი, მშვიდობიანად, მაგრამ რა? განა მაგათზედ ტკბილი და გულმტკიცეული სიტყვა გასჭრის?! ესე გახლდათ, ჩემო მოწყალე ხელმწიფე! ეხლა მე ვიცი, თქვენ ამ უბედურის-შვილს დააჭერინებთ, ციხეშიაც ჩასომთ, მაგრამ ამას კი გეხვეწებით — ბევრს ნუ აცემინებთ: აზიზადა მყავს გაზრდილი, მაგას — ერთი ორმოც-სამოციოდე რუსის წკებლა ჭირადაც და ლხინადაც თავსაყრელად ეყოფა. რა ვქნა? ჩემი გაზრდილია, მაინც მებრალუბა. გთხოვთ უმორჩილესად, მაგაზედ მეტს კი ნუ დააკვრევენებთ. რაც უნდა იყოს მე ეგენი, ეგ გველის წიწილები,

მაინც ჩემად მეგულეზიან, შვილებსავით დაგვიზრდია, დიდი სიბრალოლი მაქვს. ეგრე, გეთაყვანე, ბევრს ნუ აცემინებთ. თუ სამოცი გეცოტავოთ, ერთი ოციოდე კიდევ მოუმატეთ, არა უშავს-რა. მაგაზედ მეტს კი... აი, მუხლმოდრეკითა გთხოვთ — ნუ გადააჭარბებთ. ეს კია, რომ რუსს უნდა დააკვრევინოთ როზგები, თორემ ქართველი, ხომ მოგეხსენებათ, მაგისტანებში ქალაჩუნა არის, ისე ვერ დაკრავს, როგორც ზაკონი და კანონია. ამასაც, თქვენმა მზემ, მაგისტვის ვამბობ, თორემ ცემა ცემად ჩაეთვლება და ეგ კი ისევ-ისე ვირად დარჩება. კიდევ მეორედაც გაბედავს და იტყვის: დაე მცემონო, ხომ არ მეტკინებაო. და ეგრე გული წაუხდება და მაგის წახდენა მე არ მინდა, შვილივით გამიზრდია; ჩემი ამაგი ფუჭად ჩაივლის. ეხლა, არ იქნება, რომ კიდევ ჩვენ, მებატონეებმა, არ ვიფიქროთ მაგათთვისა. მაგათ ხომ. ღმერთმა თავისი ჭკვა არ მისცათ. (გლუხს) აი, დაგიდგა ეგ თვალი, ხომ ყელს გვაჭრევინებთ ჩვენა, მაგრამ ჩვენ კიდევაც იმოდენა გულის-ტკივილი გვაქვს თქვენი, რომ ჩვენს ზრუნვასა და ცდას მაინც-დამაინც არ გაკლებთ. (პოსრედნიკს) ეგრე, თქვენს თავს ვენაცვალე, ოთხმოცი იყოს, მეტი კი არა.

1865 წ.

წ ე ზ ი ლ ე ბ ი

ყოველი კაცი, რომელსაც კი თვალზედ ჩამოფარებული არა აქვს რა, ხედავს, რომ ცხოვრება რაც გუშინ იყო, ის დღეს აღარ არის, რომ იგი იცვლება, მიდის წინ და მოაქვს განახლება ყოველისფერისა. წესი, ჩვეულება, აზრი, გრძნობა, ენა, რომელიც მაგათი გამომეტყველია, ყოველიფერი იცვლება მის ძლიერ გავლენისაგან. რაც გუშინ კაცს ჰგონებია დაურღვეველ ჭეშმარიტებად, რისთვისაც უცია პატივი, როგორც მიუცილებელ საჭიროებისათვის, ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ის დღეს გაუთლელ შეცდომად მიგვაჩნია, ასე რომ კიდევ გვიკვირს, აღრინდელს კაცს როგორღა სწამდა ამისთანა ცხადი სისულელე დაურღვეველ ჭეშმარიტებად, როგორ არა ჰქონია იმოდენა გონიერება და მხედველობა, რომ გაერჩივა თეთრი და შავი, შავისათვის შავი დაერქმია, თეთრისათვის — თეთრი. ეს ასე მოხდება ხოლმე განა იმისაგან, რომ ჩვენ აღრინდელზედ ჰკვიანები ვართ, „სხვა სხვის ომში ბრძენიაო“, ამბობს რუსთაველი. ჩვენ რომ ამ თავმოწონებულის გონიერებითაც ვყოფილვიყავით და იმ აღრინდელის კაცის ვითარება და გარემოება გარს შემოგვრტყმოდა, არა მგონია, ავსცდენოდით საზოგადო ცდომილებას, რომელსაც დღეს ეგრე თავმოწონებით დავსცინით. დიდი გენიოსი უნდოდა და იმისი მახვილის ჰკვის თამამი გამჭვრეტელობა, რომ მსჯელობით დროებაზედ მაღლა ავმართულვიყავით, საზოგადო ცხოვრების წრის გარეთ გამდგარიყავით და გარემოების თვალთ-დამაბნელებელ ხაოსშია შეუშედარად, წმინდა აზრით დაგვენახა საგანი ისე, როგორც არის და უნდა იყოს. რუსთაველმა ძალიან ადრე სთქვა, რომ მარტო ბრძენი საწუთროს ეურჩებაო, სხვანი კი იმის მონები არიან. იმ დროების გარემოების მოწყობილობა, აზრი, გამსჯელობა, — ერთობ ცხოვრების მდინარეობა ჩვენისთანა ჩვეულებრივ კაცსა ჩააყენებდა საზოგადო რუსხმულში და წაიღებდა თან, რაც უნდა ძლიერ ცდილიყო თავის შემაგრებასა. ცხოვრების ტალღა მეტად ძლიერია და ჩვეულებრივი კაცი მეტად სუსტი, რომ თან არ წაიყოლიოს იმ ტალღამ. მარტო გენიოსის მკერდი თუ გააპობს და შემუსრავს მას, თორემ სხვისთვის ძნელია. შორ-

მხედველობა, დროებაზედ უფლობა მარტო გენიოსის საქმეა. ის თავის თამამს სვლაში შემოიბღერტავს ხოლმე დროების მტვერსა, რომელიც ჩვენისთანა კაცსა უფარავს საგნის მნიშვნელობასა, გულ-უშიშრად მიდის წინ, როგორც ბელადი წინ მიუძღვის ხალხსა და უნათებს თავის ჭკუის სხივებით გზასა. ნურავინ ნუ იფიქრებს, რომ ჩვენ ამითი ვამბობდეთ, ვითომც გენიოსი ციდამ იყოს ჩამოსული. ისიც ისეთივე ნაყოფია თავის დროებისა, როგორც სხვანი, მხოლოდ ეგ ნაყოფი სრულია, დამწიფებულია. ის თავის ძლიერ მხრებით ამოიტანს, ამოზიდავს ხოლმე მას, რაც თითონ ცხოვრებაშია, ე. ი. ცხოვრების შიგ-მდებარებასა; მასში არის მთელი აწმყო თავის დროებისა და თესლიც მომავალისა. არც ერთი გენიოსი ჩვენ ახალს არას გვეტყვის, ის მხოლოდ გვიხსნის მას, რაც თითონ ცხოვრებას ამოუერიყავს თავის მდინარეობაში, რაც თავის დაუდგრომელ დუღილშია მოუგდია ზედაპირზედა, — ამიტომაც ხანდისხან ამას უფრო იქნება დაეტყოს თავისი დროების ნიშანი ყველაფრისა: ცუდისა, თუ კარგისა, ვიდრე მას, ვინც დაიბადება ხოლმე მარტო იმისათვის, რომ უხეიროდ მოკვდეს.

ცხოვრება, როგორც ყოველი მოზარდი, იზრდება, ჰყვავის, მოაქვს ნაყოფი. და მერე ჭკნება. — იმისათვის კი არა, რომ მოკვდეს და საუკუნოდ დაიმარხოს, არამედ იმისათვის, რომ თავისაგან მოყვანილის ნაყოფისავე თესლზედ ამოიყვანოს სხვა ახალი, ნედლი ცხოვრება, რომელიც ისევ ისე უნდა წავიდეს ცხოვრების გზაზედ, როგორც პირველი, თუ უკვდავება უნდა. ცხოვრებასაცა აქვს თავისი შემოდგომა და გაზაფხული, როგორათაც ბუნებასა. მაცხოვრებელია პირველი ქროლა გაზაფხულის პირველის დილისა, მაშინ ცა და ქვეყანა ერთიერთმანეთს შეჰხარიან; უფრო მაცხოვრებელია პირველი ქროლა ახალის ცხოვრებისა — ეგ ახლად დაბადებულის ყრმისა, რომელსაც ძველი ცხოვრება ისე უნდა შეჰხაროდეს, როგორც ძუძუმძლეველი დედა შეჰხარის ახალ-გაღვიძებულს ბავშვსა. გული სხვა-რიგად სცემს, როცა დედამიწაზედ ზამთრის შემდეგ მზე ამოხეთქავს მწვანე ბალახსა და უფრო სხვა-რიგადა სცემს მაშინ, როცა ცხოვრებაზედ ამოვა, თავს ამოჰყოფს ბრწყინვალე ყვავილი ახალის აზრისა... მით უფრო მშვენიერია ეგ ყვავილი, რომ ჭკნება, თუ ცხოვრობს, მაინც ისე არ გაძუნწდება, რომ სხვა არ აღმოშობოს, იმ სხვამ კიდევ სხვა და ეგრეთ არ შეადგინოს ისტორიული ყვავილთა გრეხილი, რომელშიაც მომდევარი წინამსვლელებზედ ყოველთვის უფრო სრულია, უკეთესი და მშვენიერი, თუ რომ ცხოვრების ვითარების და გარემოების გავლენა ადრე და მალე არ დაუხლართავს გზასა და ზრდას არ დაუშლის. მაგრამ ესეც კია სანუგეშო, რომ როგორი დარიც უნდა დაუდგეს მაგ ყვავილსა, თუკი ძირი ღონიერი აქვს, რაც უნდა ფეხი დააჭირო და სრესო, მაინც გაარღვევს დღესა თუ ხვალ დედამიწასა, ამოხეთქავს და გამოვა სინათლეზედ უფრო დაშვენებული და ძლიერი. ყველაფრის სიკვდილი შეიძლება, — აზრისა კი თავის-დღეში არა; მის აღმოშობის დრო შეიძლება შეაყენონ, მაგრამ სრულიად განადგურება კი ძნელად. ამ აზრის უკვდავებაში არის მთელი იმედი კაცობრიობის უკვდავებისა, იმიტომ, რომ გრეხილი აზრისა გაუწყვეტელია: ერთს ზედ მოსდევს მეორე, უფრო ახალი,

ჯანმრთელი და ღონიერი, — ამასთანაც დაუქცეველი, მარად მყოფი სალაროცა აქვს — მეცნიერება და ხელოვნება, სადაც ისინი ინახებიან. მაგ ცხოველს იმედს, რომელიც განგებას მოუვლინებია კაცობრიობისათვის, რომ ზედ დაერთოს ადამიანის გაუთავებელი ნდომა უკეთესობისა — შედგება ის ძალა, ის იღუმალი ხმა, რომელიც ყოველთვის ეძახის ადამიანს: წინ წადე! წინ წადე!.. ნეტავი იმ ხალხს, რომელსაც არ დაუკარგავს ეგ იმედი განახლებისა და არ გაჰქრობია უკეთესობის ნდომა!.. ის ხალხი, ის ცხოვრება, რომელიც არ იზრდება, რომელსაც არა აქვს თავისი გაზაფხული და ნაყოფიერი შემოდგომა; რომელიც ბერდება კი, მაგრამ იმ სიბერის ნაყოფზედ ისევ არ ამოვა განახლებული, განათლებული სიახლის მშვენიერ გვირგვინითა — ის ხალხი, ის ცხოვრება მიჩანჩალებს სამარისაკენ, ბოლოს მივა და აღიგვება, როგორც მტვერი ღედამიწის ზურგიდამ.

რა ახლებს, რა სცვლის და — თუ ცხოვრება ჯანმრთელია — რას მიჰყავს წინ? ცოდნასა, მეცნიერებასა, რომელნიც თვითვე ცხოვრების ნაყოფნი არიან. „ხე ცხოვრებისა — ამბობს ერთი ჩვენის დროების ფილოსოფოსი — და ხე ცნობადისა ერთს ძირზედ ამოდიან; მხოლოდ იმათი აღყვავება სხვა-და-სხვა დროს მოდის. როცა ცხოვრების ხეზედ ყვავილი ჰქნება, მაშინ ცნობადის ხეზედ მწიფდება ნაყოფი, და ამ ნაყოფის თესლი აღმოშობავს ხოლმე ცხოვრების ხეზედ ახალ ყვავილებსა“.

ამ მოსწრობილს და, ჩვენის ფიქრით, ძლიერ მართალ შედარებაში მშვენივრად არის გამოთქმული დამოკიდებულება ცხოვრებისა ცნობიერებაზედ და მეცნიერებაზედ. ჩვენ ვეცდებით უფრო გავაადვილოთ ამ დამოკიდებულების გაგება.

თუ ცხოვრება, როგორცა ვსთქვით, ჯანმრთელია, თუ მასში არის უკეთესობის ნდომა და განახლების ცხოველი იმედი, ეგ თვით დავრდომილის აღმადგინებელი იმედი — მისნი ძალანი, მისნი ძარღვნი მარად დაუძინარნი არიან. იგინი დაუღალავად, დაუყოვნებლივ მოქმედობენ, მოძრაობენ, წარმოებენ, როგორც ყოველიფერი, რასაც კი სიცოცხლე აქვს მინიჭებული. თუ გარედამ აბრკოლებენ, უშლიან იმათ მოძრაობასა, მაშინ ისინი მაინც კიდევ თავისას არ მოიშლიან, მიწაში დაიფლებიან და იმ მიწის სიბნელეშიაც მოქმედობენ იმ დრომდე, ვიდრე დარი არ დაუდგებათ, რომ გარეთ მზის სინათლეზედ გამოვიდნენ და უფრო ფართოდ გაიშალონ მოძრაობის ჟრთები. ყოველს მათს მოძრაობას, ყოველს მათს მოქმედებას თავისი ნაყოფი ამოჰყავს ცხოვრების ხეზედა და ყოველს ამ ნაყოფს აქვს თავისი აზრი და მნიშვნელობა, იმიტომ, რომ იმათი ძირი ცხოვრებაშია გამოკვანძილი, — ცხოვრება კი ძნელად თუ რასმეს ჰქმნის უაზროდ. დღე-და-ღღე ეგ ნაყოფი ემატება, დღე-და-ღღე სხვა-და-სხვა ყვავილებით იმოსება ხე ცხოვრებისა. ეგ ნაყოფი, ეგ ყვავილები ერთად შეკრეფილი შეადგენს ცხოვრების ვითარებასა, მოსაეაღსა. ხალხი, უფრო მეტი მაინც, ვერ გამოიკვლევს მაგ ვითარების აზრსა, მნიშვნელობასა, ხშირად კი ბუნდად მიხვდება. ჰგრძნობს, მაგრამ ხშირადაც მოხდება ხოლმე, რომ ხალხი რასაცა ჰგრძნობს, იმას ვერა სცნობს და ვერ არჩევს სხვათა შორის.

მეცნიერება და ხელოვნება, რომელნიც დღე-მუდამ ზედ დასტრიალებენ ცხოვრებასა, რომ ყოველი ცვლილება მისი ცნობიერად გადმოიღონ, რომ ყოველი ყვავილი მისი მოჰკრიფონ, შეიტყონ, რისთვის არიან იგინი და რანი არიან, — მეცნიერება და ხელოვნება სხვა-და-სხვა გზით იკისრებენ ახალის ვითარების ახსნასა, ცნობაში მოყვანასა. ამათი უკეთესი მიმდევარი, ხალხის დაწინაურებული თავობა, მაშინვე მიხვდება, — რომ დრო იცვლება, ჰგრძნობს, რომ ეცა სული ახალის გაზაფხულისა, განახლებისა, ჰგრძნობს, რომ ძველი ცხოვრება აივსო, დამწიფდა, რაც დათესილი იყო, იმის ნაყოფი მოიტანა და ეხლა ამ ნაყოფიდან უნდა გამოიკრიფოს ახალი თესლი ახალის ცხოვრების გამოსაკვანძავად, რათა მადლობით გაისტუმროს ძველი და სიხარულით მიეგვბოს და გზა გაუხსნას ახალსა. მართალია, ეს დაწინაურებული თავობა ხშირად თავგადებით ცდილობს აღასრულოს დროების მოთხოვნილება, შეაგროვოს მოსავალი, მეცნიერების და ხელოვნების შემწეობით მოიყვანოს ცნობაში თვითეული მარცვალი, ყოველს მათგანს დაუნიშნოს შესაფერი ადგილი, რათა თავის დროზედ, შვილებისათვის მაინც ყოველმა მარცვალმა მოიტანოს ნაყოფი და იმ ნაყოფმა ახალი თესლი ახალის ცხოვრებისათვის, — მართალია, ხშირად თავგაწირულად ჯაფასა სწევენ, ებრძვიან ძველსა ახალის სიყვარულისაგან და შეჰხარიან ფაქტსა, რომელსაც აზრი უნდა გამაატანინონ, მაგრამ უფრო ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ვერ სძლევენ მოსავლის სიმრავლესა; ხშირად თვით მეცნიერებაც და ხელოვნებაც უღონონი არიან ერთობ ცხოვრების მოსავლის ცნობაში მოყვანისათვის. თუმცა ზოგიერთს ახსნიან, ზოგიერთს გაგვაგებინებენ, მაგრამ უფრო ბევრს ვერ დასდებენ ღირებულს ფასსა, ვერ დაუნიშნენ შესახვედრს და შესაფერს ადგილსა. მაშინ ეგ თავგამოდებულნი მოჭირნახულენი რჩებიან, როგორც მუშაკნი, რომელთაც ზოგიერთი მასალა მოუშადადებიათ ახალის შენობისათვის, მაგრამ გამგებელი არა ჰყავთ; არ არის ძლიერი ხელი, რომ დასძრას პირველი ქვა ძველის შენობისა, და გაამაგროს პირველივე ქვა ახალის საძირკველშია. საძირკველის ამოყვანა ძნელი, თორემ სხვას ისინიც გააკეთებენ. საძირკველის ამომყვანელიც არ დაიგვიანებს ხოლმე მოსვლას. მაშინ გამოჩნდება გენიოსი.

ჩვენ არ გვინდა ამითი ვსთქვათ, ვითომც სწორედ იმ წამს იბადებოდეს გენიოსი. ის იქნება აქამდინაც იყო, და უთუოდაც უნდა ყოფილიყო, რომ ცხოვრებას თავის ძუძუთი გამოეზარდა, თავისთან გამოეცადა, მოემზადებინა თავის ვითარებისვე აღსახსნელად. თუ აქამდინ არ გამოჩნდა იგი, იმიტომ, რომ იმისი ძლიერი სულის შესაფერი საქმე არსად იყო; გამოჩნდა თუ არა საქმე, იმანაც გაშალა თავისი ძლიერი ფრთა და როგორც მზე გამობრწყინდა ცხოვრების გასანათებლად. ეს გოლიათი გონიერებისა თავის ძლიერის მკლავით გადასწვდება მთელს ცხოვრების ნამუშევარსა; შემოაგროვებს ერთად, რაც ცხოვრებას გამოუჩენია; თავის გამჭრიახ თვალით თავიდან ბოლომდინ განსჭვრიტავს, გაანათლებს იმ შემოგროვილსა, და ყოველს ცხოვრების კითხვას მისცემს შესაფერს პასუხს, ყოველს ფაქტსა — ჭეშმარიტ მნიშვნელობას,

ყოველს მიმართულებას — კუთვნილს გზასა და ღონისძიებასა, — ერთი სიტყვით, ახსნის, ცნობაში მოიყვანს მას, რაც ჩვენ შორისვე იყო და არ გვესმოდა. მაშინ იგი გამოანგრევს ძველის საძირკველსა და, ახალის საძირკველში რაკი ქვას დაამკვიდრებს, მიანებებს საქმეს უმცროსთა მუშაკთა.

მეცნიერება და ხელოვნება — ეგ საკვირველნი სალარონი კაცის გონიერებისა — არიან კანონიერნი მემკვიდრენი გენიოსისა. იგინი თავის უკეთეს წარმომადგენლების ხელით გენიოსისგან ნაჩვენებ საძირკველზედ განაგრძელებენ ხოლმე მუშაობასა, გენიოსის ახალს აზრზედა, ახსნაზედა დაამყარებენ ხოლმე შემდგომსა გამოკვლევასა და ცნობიერების წინ წაწევასა. მაგ წარმომადგენელთაგან ცხოვრებისაგან დაბადებულნი ფაქტები, გენიოსის ჭკვისგან ახსნილნი და ცნობაში მოყვანილნი, მეცნიერებისაგან მიღებულნი, როგორც კანონნი და ხელთმძღვანებელი მომავლისათვის, გადდიან დანარჩენ ხალხშიაცა. რამოდენადაც ეგ ახალი ცნობები, აზრები ადვილად გასაგებნი არიან ხალხისათვის, იმოდენად ადვილად განსდევნიან უწინდელებსა, რომ ცხოვრებაში იმათი ადგილი თითონ დაიჭირონ და იწარმოვონ შემდგომში. ეგრე, ცხოვრებისავე მოღებულსა, ცხოვრებავე მიიღებს ხოლმე; ეგრე, ცხოვრებისაგან აღმოსულნი, მეცნიერების სიცხოვლით ნაყოფად მოწეულნი, ისევ ცხოვრებასვე დაუბრუნდება ხოლმე წარმატებისათვის. რასაკვირველია, მინამ ეს ასე მოხდება და ხალხი, თუ არ სრულიად, უფრო მომეტებული მაინც მიიღებს განახლებასა, დიდი დრო გადის. ცხოვრება ამ ახალ აზრებით განახლებული, ისევ იზრდება, ჰყვავის, მოამწიფებს სხვა ახალ სათესლე ნაყოფსა და მერე ისევ ჭკნება, როგორც ზემოთა ვსთქვით. ის არ მოუცდის ხოლმე ხალხსა — „აცა ჯერ რაც მოვამზადეო ამას წინად და რაც მეცნიერებამ და ხელოვნებამ გენიოსის შემწეობით ცნობაში მოიყვანა და კანონად დასდვა, ჯერ ისინი ხალხმა მიიღოსო და დაისაკუთროსო“. არა, ცხოვრება ამას არ მოუცდის ხოლმე, ეგ დაუყოვნებლივ გასწევს თავის წარმატების და განვითარების გზაზედ, ასე, რომ მინამ ხალხი მიიღებს დიდიდამ პატარამდე მის უწინდელ ჭირნახულსა, იგი ხელ-ახლად მოასწრობს ხოლმე ახალ მოსაველის მოყვანასა, სხვა ახალ ფაქტების და საჭიროების შემუშავებას და შემოჯგუფებას. კიდევ მოვა დრო განახლებისა, კიდევ ამ-რიგად მეცნიერება და ხელოვნება ახსნის ცხოვრების მოთხოვნილებასა, ცნობაში მოიყვანს „ახალსა“ და ამათ შემწეობით გადადის ეს „ახალი“ ისევ ცხოვრებაში და სცვლის ცხოვრებასა. აი, როგორც შევიძელით, ვაჩვენეთ, რომ ცხოვრება ძირია, ხელოვნება და მეცნიერება მასზედ ამოსული შტოები არიან. როგორც მიწიდან ამოხეთქილი შტოები ისხამენ ნაყოფსა და როცა სათესლედ მოჰსწევენ, ისევ მიწას გადმოსცემენ, რომ ახალი ძირი გაიკეთონ და ამ ძირმა სხვა ახალი შტოები ამოხეთქოს, აგრეთვე ცხოვრებაზედ ამოსულნი შტოები — მეცნიერება და ხელოვნება — ისხმენ ზედ ცხოვრების ნაყოფსა და როცა მოჰსწევენ სათესლოდ, ისევ

ცხოვრებასვე გადმოსცემენ ახალის ცხოვრების გამოსაკვანძავად. ამისთანა დამოკიდებულება აქვს ცნობიერებას ცხოვრებაზე და ცხოვრებასა თავის რიგზე — ცნობიერებაზე. მართალიც არის: რაც ცნობაში მოყვანილი, რაც დამტკიცებულია, მხოლოდ ის გადადის ხალხში, მხოლოდ ის მიიღება ხალხისაგან. და რაც მიიღება, მხოლოდ იგი სცვლის ხალხის მდგომარეობას, ცხოვრებას. ცნობაში მოყვანილი და დამტკიცებული, როგორცა ვსთქვი, მეცნიერება და ხელოვნება — ეს ორივე ერთ და იგივეს მსახურებენ: აზრის მოძრაობას; ერთ და იგივეს გამოსთქვამენ: ხალხის აზრსა, და თუ რაშიმე განირჩევიან, მხოლოდ იმაში, რომ სხვადასხვა გზით და სხვადასხვა-ნაირად მოქმედობენ და გამოსთქვამენ. მაგრამ ყველამ კარგად იცის, რომ მეცნიერება და ხელოვნება, ეგ უდიდესნი საღარონი, სადაც კაცობრიობის გენია აწყობს ხოლმე გონიერების საუნჯესა — არ არიან ყველასათვის მისაწვდომნი. მაგ საღაროში შედიან ხოლმე მხოლოდ აღმორჩეულნი პირნი, რომელნიც ყველგან ცოტანი არიან, მხოლოდ მაგათა აქვსთ იმათი კარის გასაღები, მხოლოდ იგინი სარგებლობენ, დაისაკუთრებენ იმათ საუნჯესა მაშინ, როდესაც იმათი განმანათლებელი სხივები ყველასათვის საჭირონი არიან, როგორც არსებითი პური. რომელ ხალხშიაც ეგ არის, იქ მომეტებული ნაწილი სიბნელეში დადის: უნდა, საჭიროა, რომ იხელთოს მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფნი, მაგრამ ვერ მისწვდომია, განა იმის გამო, რომ უდიდესნი და უღონონი არიან, არამედ ათასი სხვა-და-სხვა ნაირ მიზეზებისა გამო, რომელთაც აქ ჩვენ არ მოვიხსენიებთ.

მართალია, ყოველ ცოტაოდენ განათლებულ ხალხში არის ღონისძიება, საშუალობა, რომ მეცნიერების ნაყოფი გადიტანოს ხალხშია; მართალია, არიან სკოლები, სხვა-და-სხვა სასწავლებლები, რომელნიცა ავრცელებენ ხალხში, მის გამო ცხოვრებაშიაც, სასარგებლო და გამოსაყენ სწავლასა და ცოდნასა, და მით შევიდნენ ხალხსა. მაგრამ იმათამდინ ისე ცოტას მიუწვდება ფეხი, რომ დანარჩენ ხალხის რიცხვთან რომ შევადაროთ ის ცოტა — წვეთი იქნება ზღვაში. ბევრნი რჩებიან სასწავლებლების გარეთ, ბევრს მათგანს უნდა, სურვილი აქვს გაიგონ რამე, შეივსონ სწავლა, გაიხსნან გონება, მაგრამ ზოგი შეუძლებლობისა გამო, ზოგი სიშორისა გამო, ზოგი მოუცლევლობისა გამო, ზოგი კიდევ სხვა-და-სხვა დაბრკოლებისაგან მაგ მიუცილებელ ღონისძიებასაც მოკლებულნი არიან. საჭიროა სკოლების გარდა ისეთი ღონისძიებაც, ისეთი საშუალობაც, რომელმაც იმისთანა თვისება უნდა იქონიოს, რომ ყველგან მისწვდეს, გამოფინოს საქვეყნოდ კაცის ჭკვის ძვირფასნი მარგალიტები საყოველთაო მოსახმარებლად, რომ მრავალთათვის მისაწვდომი გახდოს ის, რაც დასაკუთრებული აქვს ცოტასა. ის საშუალობა, ის ღონისძიება უნდა ცდილობდეს, თუ არ სრულიად ხალხთან, მომეტებულ ნაწილთან მაინც დაიჭიროს საქმე, შეიქმნას შუამავლად მეცნიერებისა ერთის მხრით და ხალხისა და ცხოვრებისა მეორის მხრით. მაგ ძნელ საქმეს ასრულებს ყველგან ლიტერატურა.

ბოლოს დროს, თითქმის ჩვენ საუკუნის პირველ ნახევრის დასასრულში, შეატყეს, რომ თვით ეს ლიტერატურაც ისე სწრაფად არ ავრცელებს მეცნიერებასა ხალხშია, შეამცნივეს, რომ ლიტერატურა თუმცა დღე-და-ღღე მდიდრ-

დება, ივსება ახალის ნაყოფითა, ახალის იდეალებითა და აზრებითა, მაგრამ ცხოვრებაში ისე ადვილად არ გადადიან იგინი, როგორც საჭიროა. უმთავრესი მიზეზი ის იყო, რომ თვით ლიტერატურის ენა დაუშორდა ხალხის ენასა, ხალხს ისე ადვილად არ შეეძლო გაგება მისი, რასაც კითხულობდა — და ჩვენ ზემოთა ვსთქვით, რომ თუ ხალხი ვერ გაიგებს, არც ცხოვრებაში შეიტანს. რა წამსაც მიხვდნენ, რომ ლიტერატურა თუმცა უფრო ვრცლად მოქმედობს ბეჭდის შემწეობითა, მაგრამ მაინც კიდევ ხალხს იმისი გაგება ეძნელება, მაშინვე გამოჩნდა საჭიროება იმ-გვარ ლიტერატურისა, რომელიც, როგორც ენით, ისე აზრის გამოთქმით, უფრო ადვილად უნდა ასრულებდეს ზემოთქმულს შუამავლობასა მეცნიერების და ცხოვრების შორის. მაგ-გვარ ლიტერატურას ჰქვია: „პოპულარული ლიტერატურა“, ხან კიდევ ადვილი ლიტერატურა, იმიტომ რომ იგი დანიშნულია მხოლოდ იმისათვის, რომ უფრო, რამოდენადაც შეიძლება, გააადვილოს მეცნიერების და ხელოვნების ნაყოფის მოკრეფა ყველასათვის; მათგან დამუშავებულნი ძნელი მისაწვდომი ცნობები საყოველთაოვ გასაგებად გაამარტივოს, გააადვილოს და ამით განავრცელოს საჭირო სწავლა და ცნობები ხალხშია. ამ-გვარ ლიტერატურას ეკუთვნის: ჟურნალიცა, ნამეტნავად ის ჟურნალი, რომელსაც ეძახიან: „საზოგადო ჟურნალი“. აი, რა-რიგ სამსახურისათვის ვნიშნავთ ჩვენს „საქართველოს მოამბესაცა“.

რომ ჟურნალი საჭიროა, ამას თქმა აღარ უნდა. ჟურნალი, როგორც სხვა, ისე ჩვენიცა, არ არის ერთი კაცის სურვილის ნაყოფი: მიუვიდა ჟინი წერისა და გამოსცა. არა, მაგისტანა ჟურნალი თავს დიდხანს არ დაიჭერს. ჩვენა ვსთქვით, რომ ყოველი საჭიროება ცხოვრებიდან წარმოდგება. თუ ცხოვრებას არ უნდა, ვერაფერს ვერ მიამყნობთ ისე, რომ იმ ნამყნობმა იხეიროს და ნაყოფი მოიტანოს. მარტო ის საქმეა მკვიდრი და მტკიცე, რომლის ფესვიც შიგ ცხოვრებაშია გამოკვანძილი; უამისოდ ვერა საქმე ვერ გასძლებს, ვერ მოიტანს ნაყოფსა, როგორც თესლი უღეღამიწოდ. როცა ცხოვრებას უმოქმედნია და იმ მოქმედებით მოუყვანია როგორიმე მოსავალი, რომლის გაგება და გარჩევა უძნელდება ხალხს და რჩება ის მოსავალი მოუხმარებლად; როცა ხალხში ისმის სურვილი, ძლიერი ნდრმა იმ ნაჭირნახულების გაგებისა, ცნობაში მოყვანისა; როცა ხალხს უნდა და ვერ მისწვდომია მეცნიერების ნაყოფსა, მაშინ ხალხის საშველად სხვათა შორის გამოვა ჟურნალიცა. რასაკვირველია, რამოდენადაც ცხოვრება — ეგ დედა ყოველი საქმისა — ძლიერია და ღონიერი, იმოდენად მოსავალი და ნაჭირნახულები დიდია და უხვი.

რამოდენადაც მოსავალი მრავალია, ასე რომ ერთი ჟურნალის თვალი ვერ გადასწვდება, ერთი ჟურნალის ღონე ვერ შესძლებს იმის ზიდვასა, იმოდენადაც მომეტებული ჟურნალები გამოდიან ხალხში. ეს ჟურნალები სხვადასხვა მხრით მოექცევიან იმ ცხოვრების მოსავალსა, სხვადასხვა მხრით სინჯავენ, სხვადასხვა მხრით ცნობაში მოჰყავთ, — და ამ სხვადასხვაობითაც ურთიერთ შორის განირჩევიან. ამის გამო ჟურნალების სიმრავლე არამც თუ უნდა იყოს საწყენი, არამედ სასიხარულო იმისათვის, ვისაც უნაგაროდ უყვარს თავისი ხალხი და

იზის ბედნიერება. ჟურნალების სიმრავლე ცხადად აჩვენებს, რომ ხალხს არ სძინავს, ფიქრობს, სჯის; რომ ხალხში ტრიალებს, მოძრაობის სხვადასხვა-ნაირი აზრი, რომლის გამომეტყველადაც არიან სხვადასხვა-ნაირი ჟურნალები.

ჯერ ჩვენი საწყალი „მოამბე“ არც კი დაბადებულიყო, რომ ზოგიერთ პირმა მტრობაც შესწამა. ჩვენ რა გვეთქმის ამაზედ ამის მეტი, რომ ვინც ლაფში თავიდან ფეხამდე ამოსვრილია, არ შეიძლება ისე შეეხოს სხვას, რომ თავისი ლაფი იმასაც არ მოაცხოს. „მოამბის“ უფროსი ძმა „ცისკარიც“, რომელსაც ყველაზედ უფრო უნდა გახარებოდა, რომ მოძმე ებადება, მშველელი უჩნდება, „ცისკარიც“ კი წინაღვე აშინებდა ჩვენ „მოამბეს“, რომ მკითხველებს ვერ იშოვისო. ჩვენ, რასაკვირველია, ამ წინაუხედავ და უგემურ წინასწარმეტყველობას ყურსაც არ ვათხოვებდით, რომ მხდალ „ცისკარსა“ რამდენჯერმე არ გამოეთქვა საქვეყნოდ თავისი დაფარული შიში და სამარცხვინო აზრი.

დაე რაც უნდა თქვას შიშისაგან ზარდაცემულ და გონება-გამოცლილ „ცისკარმა“, ჩვენ კი ამას ვეტყვი, რომ ამ შემთხვევაში იგი ჰგავს იმ ანგარების მოყვარე ძმასა, რომელსაც ძმის დაბადება იმიტომ სწყინს და გულს უხეთქს, რომ შიშობს, ვაი თუ საცხოვრებელი შუაზედ გამიყოსო. ტყუილად შიშობს „ცისკარი“. ჩვენ ფიქრადაც არა გვაქვს არავის საცხოვრებლის შუა-გაყოფა და არც არავის მტრობა. ჩვენი საქმე საქართველოს ხალხის ცხოვრებაა; მისი გამოჯობინება ჩვენი პირველი და უკანასკნელი სურვილია. ღმერთმა გვიხსნას იმ სულელურ თამაშობისაგან, რომელიცა ფიქრობს გადასხვაფეროს ცხოვრება თავისებურად. ჩვენ ისე არ გავბრიყვდებით, რომ ჩვენ საკუთარ წესზედ მოვინდომოთ ცხოვრების გატარება. თითონ ცხოვრება აღმოშობავს ხოლმე თავისათვის წესსა, განსაზღვრავს ხოლმე თავის რჯულსა და კანონსა, — მხოლოდ ამ კანონსა გაგება უნდა, გამოფენა საქვეყნოდ და შეძლებისამებრ გზის გახსნა, რომ მისი წარმოება არაფერმა არ შეაყენოს. ამიტომაც ჩვენის „მოამბის“ უმთავრესი საგანი აწინდელი ცხოვრება იქნება თავის სრულის წარმოებითა, სრულის ვითარებითა. რამოდენად შეიძლება ჩვენი ჟურნალი ამის აღსრულებას — მაგას დრო და ჩვენი შეძლება გამოაჩენს: საქმეა ყოველისფრის გამომცდელი. ჩვენ წინაღვე ვერას ვეტყვი ამის მეტსა, რომ აწინდელის ცხოვრების წრეში ჩადგომა გვინდა, მისგან ყრუდ ჩაძახილის ამოძახნა, მისის ვითარების ცნობაში მოყვანა, მოძრაობისათვის გზის გახსნა. ამით იმის თქმა არ გვინდა, რომ ჟურნალი უნდა იყოს უთუოდ დღევანდელ ცხოვრების წრეში მოჯადოებულსავით გაჩერებული, — არა, ყოველ გონიერ ჟურნალის თვალი ხშირად არის მიმართული მომავლისაკენა. „აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავლისა“, ამბობს ერთი ფილოსოფოსი. აი, აწინდელ ცხოვრებას რა მნიშვნელობა ექნება ჩვენის ჟურნალისათვის. აწინდელ ცხოვრების ვითარება არა მარტო სადღეისო მოსავალია, რომელიც დღესვე უნდა დაიხარჯოს, არამედ მასში მომავლისათვისაც თესლი ურევია, როგორც წარსულში ერივა აწმყოსათვის. თუ ჩვენი ჟურნალი დაჰყურებს დღევანდელ ცხოვრების მოქმედებას, უფ-

რო მაგ თესლისათვის დაჰყურებს, რომ ეგ გამოჰკრიფოს ხეალისათვისა. რაც შორსა სცემს ჟურნალის თვალი, მით უფრო კარგია, ჩვენის ფიქრით, ჟურნალი და დღეგრძელი.

ამ სახით, თუ ჟურნალს უნდა კეთილ-სინიდიანიად აღასრულოს თავისი ძნელი საქმე, უნდა თვალგაფაციცებით თან აჰყევს აწინდელ ცხოვრებასა, რათა ყოველ აღმოშობილ ფაქტსა თვალი და გონება აღეგნოს; ყოველ აზრის საკეთილო მოძრაობას გზა მისცეს, ყოველიფერი შენიშნოს და ყოველიფერს პასუხი გასცეს, ერთი სიტყვით, უშველოს ცხოვრების წინ ფეხის გადადგმასა გასამჯობინებლად, გასაკეთებლად. ამ ძნელ საქმეში ჟურნალმა უნდა წაიმძღვაროს წინ მეცნიერების სინათლე და ხელოვნების კალამი. ჩვენ ზემოთა ვსთქვით, რომ ამ ორ ძლიერ მომქმედთა ღონისძიებათა მოჰყავთ ყოველიფერი ცნობაში და რაც ცნობაშია მოყვანილი, მხოლოდ ისა სცვლის ცხოვრებასა და აკეთებს. მეცნიერებას და ხელოვნებას ჩვენ ვუყურებთ, როგორც ცხოვრების გასამჯობინებელ ღონისძიებათა. დაე ზოგიერთმა მწიგნობარმა მეცნიერების სახელითა გაიწყალოს თვალი და გონება იმის გამოძიებაში, რომ ამა და ამ ეგვიპტის პირამიდზედ ეს იეროგლიფი ისე არ უნდა იყოსო, ან წარტოლვილ ქეშმარიტების ძეხნაში ავარჯიშოს თავისი გონიერება; ან ზოგიერთმა უნაყოფო პოეტმა ხელოვნების სახელითა უკუარიდოს პირი თავის ხალხის ცხოვრებასა, მეშვიდე ცას შეაჩეროს გაბეცებული თვალეზი და ბუღბუღსავით უაზრო შტეენა დაიწყოს და აღარ გაათავოს. ჩვენ იმათთან საერთო გზა არა გვაქვს. ისინი მარცხნივ მიდიან გატკეპნილ გზაზედ და ჩვენ კი მარჯვნივ გავწევთ. ჩვენ მეცნიერებას და ხელოვნებას მოვსთხოვთ და არსებითსა პურსა ცხოვრებაში გამომცხვარსა და მშვიდრათვის მოსახმარესა და გამოსადეგსა. მეცნიერებამ უნდა გვიშველოს თავის გამოცნობილ ქეშმარიტებაებით ცხოვრების ახსნა და გაგება; მან უნდა მოგვცეს პირდაპირი პასუხი ყოველ საჭირო კითხვაზედა. რაც კი პირდაპირ მოედგმება ცხოვრების ვითარებასა, რაც კი გადმოიღება ცხოვრებისათვის — ის იქნება უფრო საჭირო ჩვენის ჟურნალისათვის. სხვა რაღაც წარტოლვილ ცნობაებში გაბმა და ტრიალი ჩვენთვის სრულიად უფასო იქნება და გამოუსადეგი. ეგ იმან ინდომოს, ვინც სიტყბობას ხედავს უქმის ჭკვის ვარჯიშობაში და ფრენაში. ხელოვნებასაც იმას მოვსთხოვთ, რომ სარკესავით ცხოვრება გარდმოიცეს, რათა ჩვენი თავი მის მომხიბლავის კალმით ცხოვლად იყოს წარმომდგარი ჩვენ წინა, რათა სიცუდეც და სიკეთეც ჩვენი დავინახოთ. დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს „ღრუბლების ცურვასა“, „გაფალარათებულ ვარსკვლავების ცაში ბოლთის ცემასა“, მთვარის ხვეწნასა, რომ ჩემ საყვარელს უთხარიო: ცხრა მთას იქით ერთი უბედური პოეტია, რომელსაც შენგამო „ოხვრის კვამლი“ თვალეზსა სწვავს და ცრემლს ადენსო; დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს უგემურ ღმეჭასა და თვალეზის სრესასა, ეგება ცრემლი მამივიდესო; დროა ჩავიდეს ცხოვრების მდინარის ძირშია, იქ მონახოს შიგ-მდებარე აზრი თავის ცხოველ სურათებისათვის. იქ, ცხოვრების ძირში, ის იპოვის ბევრ მარგალიტსა და უფრო ბევრ ლექსა და ლაფსა; არც ერთის გამოხატვა არ უნდა აშინებდეს ხელოვნებასა და არც მეორისა, არც ერთის გამოთქმა და არც მეორისა არ

უნდა აშინებდეს ჟურნალსა. როდი უნდა იწყინოს ქართველმა, როცა ჩვენი „მოამბე“ სხვათა შორის ხელოვნების შემწეობით დაუნდობელად გამოჰფენს ჩვენის ცხოვრების ჭუჭყსაცა. ქართველის უსიყვარულობაში ნუ ჩამოგვართმევენ, როცა ჩვენი ჟურნალი მკაფიოდ საქვეყნოდ გამოსთქვამს მას, რაც ქართველში ცუდია და საზიზღარი. საქართველოში თუ სადმე ორსა და სამს უყვარს ქართველი, ჩვენ იმათში უკანასკნელი არა ვართ. ეს კი უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენ ქართველში გვიყვარს მხოლოდ მისი სიკეთე, სიცუდე კი ყველგან საზიზღარია, ქართველი იქნება მისი მექონი, თუ ანგლიელი, სულ ერთია ჩვენთვის, ორივე წყალში გადასაყარნი იქნებიან. ბევრნი არიან ჩვენში იმისთანანი, რომელნიც ცდილობენ ჩვენის ცხოვრების სიბოროტის დამალვასა, ეგ იმათ მოსდით ქართველების უმეცარ სიყვარულისა გამო, ის კი არ იციან, რომ დიდი ხანია არის ჩვენში გლეხური ანდაზა: მოყვარეს პირში უძრახე, მტერს პირს უკანაო. ისინი, უმეცარნი მოყვარენი ჩვენნი, ზედ დაასმენ ხოლმე შეჩვენების და განგდების ბეჭედსა მას, ვინც კი ველარ მოითმენს ცხოვრების საძაგელ გუბეში დგომასა, ამოჰყოფს თავს, რომ სხვას მაინც უთხრას, ამ გუბეში არ ჩაიგდო თავიო, თორემ დალპებით მის წარმწყმენდელ ოხშივარის ზედ-მოქმედებისაგან. ჩვენ საბედნიეროდ არიან ჩვენში იმისთანა პირნიც, რომელთაც ჩვენზედ უკეთ იციან, რომ ვინც შენიშნავს მართლად სხვის ნაკლულოვანებას, შეიძლება მასვე უნდოდეს გასწორება და სიკეთე მისი. რაც უფრო მკაფიოდ და დაუნდობელად არის გამოთქმული ბოროტება და ნაკლულოვანება ცხოვრებისა, ზოგჯერ მით უფრო სჩანს გამომთქმელის გულის სიმზურვალე, მოუთმენელი, ცხარი წადილი გასწორებისა. ვისაც ძალიან სძულს ბოროტება, მას ძალიან ეყვარება კეთილი — ეგ აშკარაა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი ეს ლექსი:

ჩემზედ ამბობენ: „ის ქართლისას სიტუდეს ამბობს,
ჩვენ ჭუჭყს არ მალავს — ეგ ხომ ცხადი სიძულილია!“
ბრიყვი ამბობენ: კარგი გული კი მაშინვე ჰგრძნობს,
ამ სიძულილში რაოდენიც სიყვარულია.

ოღონდ ხელოვნება არ გადასცდეს თავის საკუთარ კანონებსა და მეცნიერება — ჭეშმარიტებასა, და დაე, არც ერთი და არც მეორე ნუ მოერიდება იმის გამოაშკარავებას, განკიცხვას, რაც ჩვენში საკიცხავია და ცუდი. დაე ორივემ იარონ ცხოვრების მდინარეში, მონახონ მარგალიტები და თუ იმათ ამოკრეფაში ლაფი და ლექი თან ამოჰყვება, რა უყოთ? ლაფი ჩამოვირეცხოთ, ჭუჭყი მოვიშორეთ, რომ მხოლოდ მარგალიტები დაგვრჩეს ჩვენის ცხოვრების სასახელოდ.

მოგვიტევოს მკითხველმა, რომ მეცნიერება და ხელოვნება — ეგ უდიდესნი საგანნი — ისე, გაკვრით მოვიხსენიეთ ამ სტატიაში. ჩვენი სურვილი ის იყო, რომ გვეჩვენებინა არა მათი სრული არსებითი ვითარება, რომელზედაც ჩვენს „მოამბეს“ კიდევაც ბევრჯერ შეხედება შეჰდევნიაც ლაპარაკი, არამედ მარტო მათი დანიშნულება, ე. ი. რომ იგინი, ჩვენის ფიქრით, არიან მხოლოდ ღონისძი-

ებანი, რომელნიც გვიშველიან ცხოვრების სიბნელიდამ სინათლეში გამოყვანასა. ცხოვრება, მეცნიერება და ხელოვნება, რომელნიც ყოველ ჟურნალისა შიგ-მდებარედ არიან, იმოდენად მოვიხსენიეთ, რამოდენადაც საჭირონი იყვნენ იმი-სათვის, რომ მკითხველთათვის გვეჩვენებინა მხოლოდ ის გზა, რომელზედაც გაივლის ჩვენი „მოამბე“. კიდევ ვიხდით ბოდიშსა, თუ ეს სტატია მეტაფორებით სავსე ეჩვენოს მკითხველსა. ჩვენი ცდა მარტო ის იყო, რომ ჩვენი აზრი გაგვე-გონებინა მკითხველთათვის, იმიტომაც ყოველი ღონისძიება მოვიხმარეთ, რომ ეგ აგვესრულებინა. თუ ამ სტატიამ მაგოდენი შესძლოს, ჩვენ კმაყოფილნი ვიქნებით.

მეტი არ იქნება მოკლედ განვიმეოროთ ის, რაცა ვსთქვით ამ სტატიაში. ჩვენ გვინდოდა გვეჩვენებინა მკითხველთათვის, რომ ცხოვრება თვითარჯულია, იგი არ გამოიჭრება ხოლმე კაცისაგან მოგონილ რიკრიკაზედ; რომ თუმცა იგი ბერდება, მაგრამ იმ სიბერის გამოცდილებით ისევ თავის-თავად ახლდება და ჰყვავის; რომ მეცნიერება და ხელოვნება არ არიან მოგონილნი კაცის ჰკვის და გამოხატულობის არც ვარჯიშობისაგან და არც ვარჯიშობისათვის; რომ იგინი იბადებიან ცხოვრებისაგან და არსებობენ ცხოვრებისათვის; რომ იგინი წინ მიდიან ცხოვრების ვითარებისა გამო და მერე თავის რიგზედ თვითვე წინ მი-ჰყავთ ცხოვრება; რომ რაც მაგათგან არის მოყვანილი ცნობაში და დამტკიცებუ-ლი, ის გადადის ხალხში და იგი სცვლის ხალხის მდგომარეობასა და ცხოვრებასა. მაგ დამტკიცებულ აზრების და ცნობების გადასვლის გაადვილება ჩვენის „მოამბის“ საქმეა. რამოდენადაც ცნობიერად და ვრცლად მოეკიდება „მოამბე“ თავის ძნელ საქმეს, რამოდენადაც მიაგნობს და შეატყობს ცხოვრების მაჯის ცემასა და შენიშნავს იმ მაჯის მცირედსა ცვლილებასა, რამოდენადაც ნათლად განარჩევს ცხოვრებისაგან მოგუბებულ მასალასა და თვითეულ მის შემადგე-ნელს ნივთსა საყოველთაოდ განაბრწყინებს მეცნიერების შუქით და ხელოვნე-ბის წარმოდგენითა, იმოდენად იგი პატივცემული იქნება საზოგადოებაში და ნა-ყოფიერი ცხოვრებისათვის. გზა დანიშნული აქვს და არჩეული ჩვენს „მოამბე-სა“. ვნახოთ, როგორ გაივლის! ღმერთმა კი მშვიდობის და სიკეთის მგზავრობა მისცეს, ღმერთმა მოაპოვებინოს მრავალი თანამშრომელი, რომ ჩვენის ქვეყნის და ხალხის სიყვარულის სახელითა ძმურად ურთიერთს მხარი მისცენ და არ და-ივიწყონ, რომ ხალხი დაბალი, თუ მაღალი — ყველა მოყვასია ჩვენი, შეძლე-ბისამებრ ყველამ უნდა ვუშველოთ... თუ ხალხი მართლა მოყვასია, რუსთაველი გვასწავლის, მოყვასს როგორც უნდა მოექცეს კაცი:

„ხამს მოყვასი მოყვასისთვის სიცოცხლისა არ დამრიდად,
გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული გზად და ხილად“.

[1862 წ.]

წელს ერთი იშვიათი ამბავი ჩვენში ის მოხდა, რომ ბ-მა აკაკი წერეთელმა წაიკითხა საჯარო ლექცია რუსულად „ვეფხისტყაოსანის“ თაობაზედ. ეს აზრი, რომ რუსებსაც აცოდინოს კაცმა — რა ღირსებისაა იგი სულიერი განძი, რომელიც სამკვიდროდ და სასახელოდ უანდერძა ჩვენმა წარსულმა ჩვენს ერსა, — მეტად მოსაწონი აზრია და დიდის თანაგრძნობის და მადლობის ღირსიცა ჩვენ მიერ.

ჩვენ, ქართველებს, სამართლიანად მოგვაქვს თავი მით, რომ ეგ დიდებული პოემა, შექმნილი ჩვენის ერის დიდებულობის დროსა, ჩვენის კაცისაგან და ჩვენს ენაზედ დაწერილია. ყველამ იცის, რომ ამით ჩვენ თავს ვიწონებთ, ვსახელობთ, ვქადულობთ. ხოლო ყველამ, ნამეტნავად ჩვენის ენის უცოდინარმა, არ იცის—რა გვაძლევს უტყუარს საბუთს ამ თავმოწონებისას, სახელისას, ქადილისას. ყველამ არ იცის, — რითია ეგ სახელოვანი ნაშთი ჩვენის სულისა და გულის მოძრაობისა შემკული, რომ დიდი და პატარა, სრა-სასახლე და ქოხი, ასე ერთნაირად, ერთპირად შეჰხაროდა უწინ და შეჰხარის დღესაც, როგორც დიდს რასმე საუნჯესა, საშვილიშვილოდ საპატიოსნა და ამ რვა საუკუნის განმავლობაში არ დაჰკნობილსა, არ გაბათილებულსა, არ დავიწყებულსა. ამიტომაც მეტის-მეტად ბედნიერ აზრად ვსახავთ ბ-ნ აკაკის აზრსა, რომ მოიწადინა რუსულად წაიკითხოს საჯარო ლექცია ამ საგანზედ რუსთა საცოდნელად.

ჩვენ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ხელთ არა გვაქვს იგი ლექცია, რომ პატივცემულს ლექტორს კვალ-და-კვალ მიეყვებოდა და მის მიერ თქმული ისე მოვიყვანოთ, რომ არც მეტი გამოვიდეს, არც ნაკლები. რადგანაც ამ შემთხვევაში მარტო ჩვენს ხსოვნას, ჩვენს მეხსიერებას უნდა ძალაუვნებურად დავემყაროთ, ამ მიზეზით ყოველს თქმულს ლექტორისას ვერ გამოვუდგებით იმის შიშით, რომ შეცდომა რაიმე არ მოგვივიდეს. ამის გამო ჩვენ კვალ-და-კვალ მიყოლას თავს ვანებებთ და მარტო დედა-აზრს ბ-ნის აკაკის ლექციისას დავუკვირდებით.

ბ-ნის აკაკის ლექცია, რუსულად თქმული, ქართველთა საზოგადოებისათვის

ახალი ამბავი არ არის. ბ-ნმა აკაკი წერეთელმა იგივე ლექცია ქართულად წაიკითხა ამ რამდენისამე წლის წინად და, თუ ხსოვნა არა გვალატობს, ეხლანდელი რუსული ლექცია მაშინდელს ქართულს შორს არ წასვლია: თითქმის ერთი და იგივეა. თუ რამ ცვლილებაა, ისიც იმისთანაა, რომ არავითარი არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს, იმიტომ რომ, როგორც მაშინდელი ქართული ლექცია, ისეც ეხლანდელი რუსული, ერთსა და იმავე დედა-აზრზეა აკინძული თავიდან ბოლომდე. მართალია, რამდენიმე ამბავი ახალია ეხლანდელს რუსულში, მაგალითებრ — ის საოცარი საბუთი, როგორც კამეჩის ცემის ამბავია და სხვა, მაგრამ ეგ ორიოდვე ახალი ამბავი თუ საბუთი მართა ერთისა და იმავე დედა-აზრის განსასურათებლად და განსაძლიერებლად მოჰყავს პატივცემულს ლექტორს.

მთელი სამი ლექცია ბ-ნის აკაკისა წარმოადგენს ერთს იმ დედა-აზრის აკიდოს, რომ რუსთაველმა გამოსახა თავის პოემაში სამი, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილის, ქართველი. მისი სიტყვით, ტარიელი, რადგანაც ზარმაცია — ქართლელია, ავთანდილი, რადგანაც წინდახედულია და ცბიერი — იმერელია, და ფრიდონი კი — არ გვახსოვს რა მიზეზით და რის გამო, — ზღვის-პირის ქართველია: იქნება იმის გამოც, რომ „ცოტა აქვს, მაგრამ ყოველგან“ სიკეთე-მიუწვდომელი“. ამ აკიდოზედ ბევრი მართალი მარგალიტები აასხა ლექტორმა გონება-მახვილობისა, ლამაზის შედარებისა, როგორც ბ-ნ აკაკის ბედნიერის ნიჭის ამბავი მოგეხსენებათ, მაგრამ, ჩვენის ფიქრით, თითონ აკიდოს ღერო კი მეტი-მეტად სუსტი რამ არის და, თუმცა ზედ ასხმულს მარგალიტებს ჰზიდავს, მაგრამ კრიტიკის ხელშეხებას კი ვერ გაუძლებს.

იმ საბუთებით, რომ ტარიელი ზარმაცია, ავთანდილი წინდახედულია, და მეგრეც სხვა, ძნელია იმისთანა მართლა სახელოვანი პოეტი, როგორიც რუსთაველია, კაცმა უბრალო ეთნოგრაფის საჩხიარ-კედელო საქმეზედ ჩამოახდინოს. ეს მეტი-მეტი დაქვეითებაა პეგასზედ მჯდომ ცხენოსნისა. თუნდ ეგეც არ იყოს, — ეს ამისთანა გზა კვლევისა სად არ მიიყვანს კაცსა?! ფალსტაფს, რომელიც შექსპირს ტყუილებისა და კვებნა-ბაქაობის გუდად გამოუხატავს, განა ათასს მსგავსს ვერ მოვუპოვებთ ჩვენს საქართველოში?! აკი თითონ ბ-ნმა აკაკიმაც თავის ლექციებზედ დაგვაჯერა, ქართველები ტყუილებისა და კვებნა-ბაქაობის მოყვარენი არიანო. მართალიც არის: ჩვენში ტყუილებისა და კვებნა-ბაქაობისა ასეთი ფალავნები არიან, რომ თითონ ფალსტაფი, — ეგ ზოგადი ტიპი ცრუ და მკვებარა კაცისა, — ტაშს დაუკრავს მოწონებისას და შაგირდად მიეზარება. ნუთუ ეს გარემოება ნებას მისცემს ვისმეს სთქვას: შექსპირმა ფალსტაფით ქართველები გამოსახაო. მსოფლიო გენიოსნი მწერალნი იმიტომ არიან მსოფლიონი, რომ მათს ნახატში, რომელის ერისაც გინდათ, იმ ერის კაცს იცნობთ, იმიტომ რომ იგინი ადამიანის საზოგადო ტიპსა ჰქმნიან. ადამიანი ყველგან ყოველთა უწინარეს ადამიანია და ადამიანს ხომ არაფერი ადამიანური არ ეუცხობა.

ფალსტაფი ისეთივე შვილია მთელის კაცობრიობისა, როგორც ჰამლეტი, ოტელო, ტარიელი, ავთანდილი და სხვანი ამისთანანი, დიდის შემოქმედლობის

ძალით შექმნილნი. რამოდენადაც მწერალის შემოქმედობის ძალა სწვდება ამ ზოგად-კაცობის ტიპსა, იმოდენად მწერალი დიდია, იმოდენად მსოფლიოა. თქმა არ უნდა, რომ ერი, რომელსაც ეკუთვნის ამისთანა მწერალი, თავისის სამკაულით აკაზმინებს, თავის საფერავით აფერვინებს პოეტს ყოველს ხატს, ყოველს ნამოქმედარს შემოქმედობისას, მაგრამ ეგ მარტო სამკაულია, ფერია და არა იგი შინაგანი ბუნება ხატისა, რომელიც ამ შემთხვევაში ზოგადია და არა კერძო, და რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანონებს ექვემდებარება.

ჩვენის ფიქრით, ამ საზომით, ამ საწყაოთი უნდა შესდგომოდა ბ-ნი ლექტორი თავის რთულს და მძიმე საქმეს იმისთანა თხზულების ვითარების გამოძიებისას, როგორიც „ვეფხისტყაოსანია“. ამ საზომისა და საწყაოს უარყოფა, უარყოფაა იმისი, რომ „ვეფხისტყაოსანის“ გმირნი საერთო-კაცობრიულს რასამე წარმოადგენენ. ნუთუ მართლა ტარიელის ხასიათსა, თვისებასა და ბუნებაში, ანუ ავთანდილისაში, ანუ სხვისაში სხვა არა მოიპოვება-რა საერთო-კაცობრიული იმისთანა, რომლის მეტ-ნაკლები გამოხატვა ერთად-ერთი საზომია, ერთად-ერთი საწყაოა მწერალის შემოქმედობის ძალის მეტ-ნაკლებობისა! განა ამ შემოქმედობის ძალის მეტ-ნაკლებობის გამორკვევა არ არის პირველი და უკანასკნელი საგანი კრიტიკოსისა?! თუ ასეა, ნუთუ ამ გმირების ავ-კარგინაობა ისე ცხოვლად, ისე მთლად და ისე მართლად განსუთათებული მათისავე მოქმედებით, ქცევით, სიტყვა-პასუხით, გულისთქმის და საქციელის ერთმანეთზედ დამოკიდებულობით, ეპიზოდების ერთმანეთისაგან წარმომდინარებით, არასფერს ზოგადს საფსიხოლოგო, საესტეტიკო, საეტიკო, საფილოსოფიო საგანს არ წარმოადგენს?! ნუთუ ის ახოვანი, ღონიერი, ჯანმრთელი, სულითა და გულით ძლიერი, უშიშარი ვაჟკაცი ტარიელი რუსთაველმა თავის ნებაზედ ბოლოს მჩვრად აქცია და ყოველს ამას სხვა მიზეზი არა აქვს-რა, გარდა რუსთაველის თვითნებობისა და ზარმაცის ქართლელის გამოსახვის სურვილისა?! ეს რომ ასე იყოს, მისი თხზულება ხომ პამფლეტი იქნება, თუ ძაგებაა, და რეკლამა — თუ ქებაა, და არა დიდებული ნამოქმედარი შემოქმედობისა!

ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონი და სხვანი მამაკაცნი და დედაკაცნი „ვეფხისტყაოსანისა“, ყველაზედ უწინარეს ადამიანები არიან და, მაშასადამე, ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით შექმნილნი და აგებულნი. აი, თუნდა ავიღოთ ლექტორის მიერ თითქმის სასაცილოდ აგებული მაგალითი, რომ ტარიელს ნესტან-დარეჯანის პირველ დანახვაზედ გულს შემოეყარა და დაბნდა. ამ შემთხვევამდე კი რუსთაველმა ბევრგან გვაჩვენა, რა ძლიერი კაცია ყოვლისფრით ტარიელი სულითა თუ ხორცითა. ამ თვალად მცირე შემთხვევაშია მთელი ნასკვი, რომლისაგანაც გამოიხსნება მთელი რთული ხასიათი იმისთანა კაცისა, როგორიც ტარიელია. კარგს, გონებამახვილს და გამჭრიახს ფსიხოლოგს რომ ეს ძლიერება და ძალ-ღონიერობა ტარიელისა აცოდინოთ და ამასთან ეს უეცარი შემოყრა გულისა დაწვრილებით უამბოთ, — პირდაპირ მოგახსენებსთ, რომ ტარიელი დიდის გულისთქმის კაცია, იმისთანა გულისთქმისა, რომელსაც ვეღარც ხორცი უძლებს და ვეღარც სული, და რომელიც ჭკუას, გონებას მთლად

იმორჩილებს, როგორც ზარი, ელდა, მეხი. რაკი კაცს ჰკუა და გონება გამოეცლება, ის მკედარია საქმისათვის, მოქმედებისათვის. ამიტომაც ტარიელისთანა ძალ-ღონიერი კაცი და მისთანავე გულისთქმისა ყოვლად შემძლებელია, თუ გარემოება ცხოვრებისა გულისთქმაში ხელს უწყობს, ესე იგი, თუ გულისთქმას კმაყოფილებას აძლევს და აჩუმებს, — და თუ არა, ამისთანა კაცი სუსტია, უღონოა, უქმია, ერთის სიტყვით, სნეულია. ეს თვისება გულისთქმისა რუსთაველმა ძლიერ კარგად იცის და ამიტომ აქებს იმ კაცს, ვინც გულისთქმას იმორჩილებს და ეურჩება. მინამ გულის-შემოყრის ამბავს ამბობინებს ტარიელს, იგი გვეუბნება:

ვაქებ ჰკუასა ბრძენთასა, რომელნი ეურჩებიან
(საწუთროს ნდომასაო).

ნუთუ ძნელი მისახვედრია, ამით რის თქმა უნდა რუსთაველსა? რა ფსიხოლოგიური შუქი მოჰქვია ამის თქმით გულის-შემოყრის ამბავსა? დიდის გულისთქმის კაცის ამბავი ასეაო და ბრძენს კაცს კი, რომელიც გულისთქმას იმორჩილებს, ჰკუას აუფლებს, ეს არ მოეველინებაო. აკი ჰკვიანი და ბრძენი ავთანდილი, რომელსაც გულისთქმა დამორჩილებული ჰყავს, არსად არც ერთს მაგალითს არ წარმოგვიდგენს ან დაბნელისას, ან გულ-შემოყრისას და სხვა ამგვარის მარცხისას გულისთქმისაგან.

ავთანდილმაც ძალიან კარგად იცის, რომ ტარიელი წადილს, გულისთქმას წაუღია, და იმითია სნეული, რომ ვერც ერთი ვერ უძლევია. ამიტომაც ავთანდილი ამ მართლა-და უებარს წამალს ურჩევს ტარიელს:

რაც არა გწოდეს, იგი ჰქმენ, — ნუ სდევ წადილთა ნებასა.

ნესტარი სწორედ შიგ წყულულში ჰკრა ამით ავთანდილმა.

თითონ ტარიელმაც ძალიან კარგად იცის, რომ თავი ხელთ აღარა აქვს და რა ყოფაშია ჩავარდნილი გულისთქმისაგან, რომელიც ველარაფრით ვერ დაუდუმებია. ასე იცის გულისთქმამ, როცა კაცი სადავეს ხელთ მისცემს და მიუშვებს. აბა, ყური დაუგდეთ, რა პასუხს იძლევა ტარიელი, როცა ავთანდილი ამრიგად დარიგებას აძლევს:

თუ ბრძენი ხარ, ყოვლნი ბრძენნი აპირებენ ამა პირსა:
ხამს მამაცი მამაცური, სჯობს რაზომცა ნელად სტირსა;
ჰირსა შიგან გამაგრება ასრე უნდა ვით ჰვითკირსა.
თავისისა ცნობისაგან ჩავარდება კაცი ჰირსა.

ბრძენი ხარ და გამორჩევა ღრე იცი ბრძენთა თქმულებ...

მართალია, ტარიელი ბრძენია, მაგრამ ბრძენია მარტო მაშინ, როცა გულისთქმას არ შეუპყრია და გულისთქმით შეპყრობილი კი სნეულია, ცნობა-დაკარგულია. იგი ეუბნება ავთანდილს:

ბრძენი?! ვინ ბრძენი, რა ბრძენი? ხელი ვითა იქმს ბრძნობასა!
ეგ საუბარი მაშინ ჰხამს, თუცაღა ვიყო ცნობასა...

გულისთქმამ ცნობა წაართვა, ცნობის წართმევამ — ღონე და უღონობამ მიგრად აქცია ეს ახოვანი კაცი. აქ რა შუაშია ან ქართლელი, ან კახელი, ან იმერელი!.. აქ კაცად-კაცია, გულისთქმის ქარცეცხლში გატარებული თავიდან ბოლომდე.

ან აიღეთ ერთი მაგალითი კიდევ, საცა რუსთაველმა საოცარი ღრმად ცოდნა ადამიანის გულისა დაგვანახვა. გაიხსენეთ ის ადგილი, როცა ტარიელი პირველად შეეყრება სალაპარაკოდ ნესტან-დარეჯანსა, რომელიც ისეთისავე დიდის გულისთქმის დედაკაცია, როგორიც მამაკაცი ტარიელი. ტარიელი ამ ამბავს ასე მოგვითხრობს:

ამიგდო ქალმა ფარდაგი მძიმე თავისა ძალითა,
სადა სდგა კუბო შემკული ბალახშითა და ლალითა.
შიგან ჯდა იგი პირითა, მზისაებრ ელვა-მკრთალითა;
მე შემომხედის ლამაზად მის მელნის ტბისა თვალითა.

დიხანს ვსდევ და არა მითხრა სიტყვა მისსა მონასურსა,
ოდენ ტკბილად შემომხედის, ვითამცა რამ შინაურსა,
ასმათ უხმო, მოიუბნეს, ქალი მოდგა, მითხრა ყურსა:
„აჲ წადიო, ვერას გითხრობს“ და სხვ.

ამისთანაზედ იტყვიან ხოლმე, გენიოსური კალმის მოსმაო და სწორედაც ესეა. დიდად საგრძნობელს, თუნდ ერთი და იგივე ძირი ჰქონდეს, ისეთი ბოლო და ზედმოქმედება არა აქვს, როგორც პატარას. დიდი მწუხარება ცრემლს უშრობს კაცს, პატარა კი ცრემლს ადენს; დიდს სიხარულს ხშირად ცრემლი მოჰყავს და პატარას კი — ღიმილი; დიდი გულისთქმა, ჰეშმარიტი გრძნობა მუნჯიბ, უტყვია, და პატარა კი — ყბედი და ლაქლაქა.

აი, გულთამხილავი რუსთაველი რამ-სიდიდე გრძნობას ჰხედავს ნესტან-დარეჯანის გულში და რა ხატით გვაჩვენებს ჩვენც მის ძლიერებას, სიდიადეს და ძლევა-მოსილობას: ქალმა ველარა სთქვა-რა, სიტყვა შეეკრაო. ეგ რატომ არ მოუვიდა თინათინს, როცა ავთანდილი დაიბარა პირველად სალაპარაკოდ? იმიტომ, რომ ღრმად კაცად-კაცის მცოდნე რუსთაველმა იცოდა, რომ თინათინი სხვა ბუნებისაა და ნესტან-დარეჯანი სხვა და ეს ბუნების სხვადასხვაობა სხვადასხვა ზედმოქმედებასაც ექვემდებარება. ერთისა და იმავე მიზეზისაგან წარმოდგარსა, — ამ შემთხვევაში — სატრფოთა პირველად სალაპარაკოდ შეყრისაგან. ასე მართლად მკვლევარი რუსთაველი, ასე საოცრად მართლმხედველია მისი თუ, — რა ბუნებამ როგორ უნდა აღიბეჭდოს თუნდ ერთისა და იმავე მიზეზის ზედმოქმედება.

ჩვენ რომ ვსთქვით, ზემოხსენებული მაგალითი გენიოსური კალმის მოსმაო, იმიტომ-კი არა ვსთქვით, რომ რუსთაველმა ეს ფსიხოლოგიური წუთი შეჰნიშნა და ფსიხოლოგიის მიხედვით მართლაც დაგვიხატა. ეს ხომ ქების ღირსია და ღირსი. ჩვენ აქ სხვა მხარესაც ვხედავთ. ჩვენ იმაზედაც გვინდა მივაქციოთ ყურადღება მკითხველისა თუ, — რა ხელოვნებით არის ნაწიშნი იმა გრძნობის ძლიერება და სიდიადე, რომელსაც იმ წუთს უნდა შეეპყრა იმისთანა-

ნა გულისტემის ქალი, როგორც ნესტან-დარეჯანია. რუსთაველი, სასწაულთ-მომქმედსავეთ, ერთის კალმის მოსმით ჰქმნის ამ სასწაულსა და გვეუბნება, — ტარიელი დაითხოვა, ისიც სხვისა პირით: „აწ წადიო, ვერას გითხრობს“. ესე იგი, ქალი დამუნჯდაო, — და, აბა, იფიქრეთ, რა გრძნობაა ამის მომქმედი გრძნობა! შეიძლება-ღა ამაზედ ცხოვლად, ამაზედ უკეთესად ოთხის სიტყვით კაცმა კაცს ანიშნოს ძლიერება და სიდიადე გრძნობისა, როგორც მით არის ნანიშნი, რომ იმ გრძნობამ ადამიანი დამუნჯაო მაშინ, როცა თქმა და ლაპარაკი სამოთხესავით სანატრელია და ასე მოსალოდნელი ტრფიალის ქალისაგან, რაკი პირველად სალაპარაკოდ შეეყრება თავის სატრფოსა? აქ ერთის კალმის მოსმით გამოთქმულია ის, რასაც ეხლანდელი მწერალი მთელს ფურცლებს მოანდომებდა და მაინც ესოდენ ცხოვლად ვერ გამოგვიხატავდა სათქმელსა.

სახელოვანი გერმანელი კრიტიკოსი ლესსინგი, დიდად უქებს რა ამისთანა გენიოსურს მანერას მსოფლიო გენიოსს ჰომიროსსა, ამბობს: ჰომიროსმა იცის და იმისთანა ხატს საოცარის მშვენიერებისას, როგორც ელენეა, ისე გვიხატავს, რომ ვერა მხატვრობა მაგას ვერ შესძლებს. გავიხსენოთ მარტო ის ამბავი, რომ ელენე შეჰყავს ჰომიროსს ტროადის ერის მოხუცთა კრებაში. ნახეს თუ არა, დარბაისელნი მოხუცი ერთმანეთს ასე ეუბნებიან: „არა, განკიცხვა შეუძლებელია, რაკი ამისთანა ქალისათვის ერთმანეთს ეომებიან ტროადის ძენი და აქეველნი და ამ ხანგრძლივს სისხლის ღვრაში ამდენს ვაებას ითმენენ. ჭეშმარიტად, უკვდავთა ღმერთთა-თანა შესარიცხია იგი მშვენიერებითაო“.

მოჰყავს რა ეს ადგილი ჰომიროსის უკვდავის თხზულებიდან, ლესსინგი ასე ათავებს: „სხვას რას შეუძლიან ასე ცხოვლად აცოდინოს კაცს ის მომჯადოებელი მშვენიერება, რომელსაც თვით გულცივი სიბერეც კი ჰხადის ღირსად იმ ომებისა, რომელთაც იმოდენი სისხლი და ცრემლი მთელს ერს დაანთხევინესო“. რით ჩამოუვარდება ზემო მოყვანილი მაგალითი რუსთაველისა ამ ჰომიროსის გენიოსობის მაგალითსა?!

სიმოკლისათვის მარტო ორი მაგალითი მოვიყვანეთ და ისიც იმოდენა განმარტებით არა, რაოდენსაც თითონ საგანი თხოულობს. შესაძლოა, ჩვენი აზრი, ამ ორის მაგალითისაგან გამონასკევილი, შემცდარი იყოს. ამ ჟამად საქმე ამაში არ არის. საქმე ის არის, რომ ეს ორი მაგალითიც საკმაოა, თვით-მკითხველიც ჩვენთან ერთად დაარწმუნოს მასზედ თუ, — რაოდენად მდიდარი და ფართო მოედანია „ვეფხისტყაოსანი“ ჭეშმარიტის კრიტიკის ფრთის გასაშლელად, თუ ეგ ფრთა-გასაშლელი სარბიელი თითონ კრიტიკამ შეცდომით, თუ განგებ, ვიწრო ფარგალში არ მოამწყვდია და ტარიელის, ავთანდილის და სხვათა ავკარგიანობაში ქართლელს, კახელს, პეტრეს, ივანეს ძებნა არ დაუწყო. ზოგადი სახე ადამიანისა, რამოდენადაც ამ შემთხვევაში უფრო წვრილზედ დახურდა-ვეებული იქნება, მაგალითებრ, ზოგადი-კაცი რომელისამე ერის კაცად, ერის კაცი რომელისამე თემის კაცად, თემის კაცი რომელისამე გვარეულობის კაცად, გვარეულობის კაცი ოჯახის კაცად, ოჯახის კაცი ივანედ, ფრიდონად და მებრვე სხვა, — იმოდენად შემოქმედობა მწერლისა მაღლიდამ დაბლა ჩამოდის, იმოდენად მწერალი ნიჰ-ნაკლებია და დაქვეითებული.

შემოქმედობის ძალის ღონიერობა ერთი და იგივე არ არის, როცა ერთი მთელს გადასწვდება ხოლმე და მეორე-კი, — მარტო ნაწილსა. მწერალმა, თუ სხვა ვინმე ხელოვანმა, რაც უნდა ზედმიწევნით და მშვენივრად გამოხატოს ერთი რომელიმე ცალკედ სახელ-წოდებული კაცი — ივანე, თუ პეტრე, ყოველთვის უპირატესობა უნდა დაუთმოს იმას, ვინც ზოგადი გამოხატვის შემძლებელია. ამიტომაც პორტრეტების მხატვარი, დიდად სახელგანთქმულიც და გამოჩინებული, ყოველთვის უმდაბლესია, უმდარესია: მასზედ, ვინც ზოგადის კაცის, ტიპის შემომქმედია, თუნდაც ხელთსაქმობით, ტექნიკით ამისი თანასწორი იყოს. ამიტომაც თითონ პორტრეტების წერას, ესე იგი ცალკე კაცის ხატვას, მხატვრობაში უკანასკნელი ადგილი უჭირავს და თითქმის ხელოვნებადაც არ არის ცნობილი, რადგანაც ეგ უფრო ოსტატობაა, ვიდრე ხელოვნება.

ჩვენ ვერ მიგვიგნია, რისთვის მოჰსურვებია ბ-ნს აკაკის რუსთაველის აგრე დაქვეითება? ორში ერთი: ან რუსთაველი მართლა იმისთანა ხელმოკლე ნიჭია, რომ კაცად-კაცობის ვრცელს მოედანს ვერ გადასწვდენია და, რაკი ესრეა, ლექტორმა მწარე მართალი ამჯობინა ტკბილსა ტყუილსა და შეცდომით განდიდებულს ჩვენ მიერ რუსთაველს თავისი მიუწყო და კუთვნილი ადგილი დააჭერი-ნა. თუ ეს ესრეა, საქებული გაბედულობაა ჭეშმარიტების მოყვარისა, მაგრამ ამას დამტკიცება უნდოდა, და ჩვენი გულითადი რწმენაა, რომ ამის საბუთს რუსთაველი და მისი „ვეფხისტყაოსანი“ არ იძლევა და ვერც ვერავინ უპოვის. ამით იმისი თქმა არ გვინდა, რომ ან ერთს, ამ მეორეს ნაკლი რამ კაცმა ვერ მოუჩხრიკოს, მაგრამ იმ მხრით ხელმოკლეობას ნიჭისას-კი ვერ ვუკიჟინებთ, რა მხრითაც ამ შემთხვევაში უკიჟინებიათ. ან იქნება ბ-ნმა ლექტორმა რუსთაველის განდიდებისათვის მოიწადინა, რომ ტარიელი უსათუოდ ქართლელი ყოფილიყო, ავთანდილი — იმერელი და ფრიდონი — ზღვის-პირის ქართველი? მითამ შექსპირს განა იმითი იწუნებს ვინმე და, პირიქით, განა იმითი არ აღიდე-ბენ ყველანი და მსოფლიო გენიოსად არა სთვლიან, რომ კაცად-კაცნი გამო-ჰყვანდა თავის სახელოვანს დრამებში და არა შოტლანდიელი, ვალისელი და ინგლისელი!.. ვიწრო მოედანი მარტო პატარა ფალაენის სარბიელია და არა იმის-თანა გოლიათისა, როგორიც შექსპირია და თუნდა ჩვენი რუსთაველიცა. რუსთაველის ტიპებს იმ პაწია ჯუჯრუტანიდამ სინჯვა-კი არ უნდა, საიდანაც მარტო ქართლელი, კახელი, იმერელი და სხვა ცალკე სახელ-წოდებული კაცი და-ინახება, არამედ იმ უშველებელ სარკმლიდამ, რომ მთელს კაცად-კაცობას თვალი გადაევლებოდეს, მის სრულს სიგრძე-სიგანესა და სიღრმე-სიმაღლეზედ. და, თუ აქ კრიტიკის შუქს ვერ გაუძლო რუსთაველმა, მაშინ და მარტო მაშინ ჩვენ მიერ უჯეროდ დადგმული გვირგვინი დიდებისა და სახელოვანებისა უნდა მოეხადოს თავიდან.

კიდევ ვიტყვით, რომ ტარიელი, ავთანდილი, ფრიდონი და სხვანი კაცად-კაცნი არიან, ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით აგებულნი და სულდგმულნი. არც ერთი მათი მოქმედება, არც ერთი ეპიზოდი მათის ცხოვრებისა ძალად და

განგებ ჩართული არ არის და ყოველივე იგი წარმომდგარია იმ კაცობრიულ, ზოგად ბუნებისაგან, რომელიც მარტო თავის საკუთარს კანონებს ექვემდებარება და არა სხვასა. ამაშია მთელი სიდიადე რუსთაველის გენიოსობისა. ტარიელი მჩვრად იქცა იმიტომ-კი არა, რომ ზარმაცი ქართლელია, არამედ იმიტომ, რომ მაგისტანა ბუნების კაცი უსათუოდ მჩვრად უნდა იქცეს, რაკი იმ გარემოებაში ჩავარდება და ბედი, თუ ქვეყანა, ისე უმტყუნებს და უღალატებს. აქ სიზარმაცე ვითომ ქართლელისა არაფერს შუაშია და მეტის-მეტად უადგილოა. ლომი არ შეიძლება არ დაეტაკოს სპილოსაც-კი და შუა გაგლიჯოს საჭმელად, როცა ჰშიან, მაგრამ იგივე ლომი, როცა მაძლარია, ბატყანსაც-კი ხელს არ ახლებს, ადგილიდამაც არ დაიძვრის; მგელი-კი მაგას არა იქმს. ნუთუ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ლომს ეთქმის ზარმაციად და არა ბუნებაა მისი ასეთი, როგორც მსუნაგობა და გაუმადლობა მგლის ბუნებაა. სვიმონ მესვეტე სვეტზედ ავიდა და იქ მიეცა გახრწნილებას სულის საოხად, და ნუთუ ეს სიზარმაცით მოუვიდა და ქვეყანას იმიტომ მოერიდა, რომ ქვეყანა ხელ-ფეხის მოძრაობას, გარჯას და მუშაობას ჰთხოულობდა და სვეტზედ-კი უძრავად შეეძლო დებულიყო. ამისთანა ამბავს სხვა მიზეზი აქვს, რომელიც თავს იმაღავს ადამიანის მრავალფერს ბუნებაში და, რამოდენად ეს ფარულნი მიზეზნი შორს არიან უბრალო სიკვდილის შვილთა თვალთათვის, იმოდენად მათი პოვნა და მიგნება ზვედრია მარტო იმისთანა კაცებისა, როგორიც რუსთაველია და სხვანი. ავთანდილი ცბიერი კაცი-კი არ არის, იგი იმისთანა ბუნების კაცია, რომ ჯერ მინამ ერთხელ გამოსჭრას რამე, ათჯერ წინდაწინ გაჰზომავს. ეგ ჰკუის დამკითხველი კაცია და არა გულისა, გულისთქმისა, როგორც ტარიელი. მთელ პოემაში მარტო ორგან არ დაეკითხა ჰკუის და გულს აჰყვა. ორგანვე ვერ ემარჯვა და მერე ინანა. არც-კი ავთანდილია უგულო კაცი, ესეც მგრძნობიერია, მაგრამ გული და გრძნობა ამისი ჰკუის მორჩილია.

აბა, ნახეთ რუსთაველი, ყოველთვის უტყუარი და მართალი ბუნების წინაშე, რა-რიგად გვანიშნებს ავთანდილის გულის მოძრაობას, მის სიყვარულის სიდიადეს. მინამ ავთანდილი ფხიზელია, ესე იგი, როცა ჰკუის ბუნებითად ღონე აქვს მოქმედობისა; რუსთაველი ავთანდილის ბუნებას უღალატებდა, თუ გულისთქმას გაატაცებინებდა და ავთანდილზედ გრძნობას აუფლებდა. ამასთანავე რუსთაველმა კარგად იცის, რომ კაცი, რომელიც უგულოა, რომელსაც გული ტრფიალებისა და სიყვარულისათვის დახშული აქვს, ის კაცი-კი არ არის, ნახევარ-კაცია, მოკლებული იმ ღვთაებურს ნიჭსა და მადლსა, რასაც სიყვარულს ეძახიან. როგორ ანიშნოს მკითხველს სიღრმე ამ გრძნობისა, როცა მისი პატრონი კაცი ისე მორჩილად ჰხდის გულსა ჰკუის წინაშე და ზედგავლენას გულისთქმისას ჰკუითა ჰლაგმავს. ძნელია — კაცი ამ ორს ერთმანეთის მოპირდაპირეს, ერთი-მეორის გამაბათილებელს გრძნობას გაუძღვეს ისე, რომ არც ერთს მოაკლოს რამ და არც მეორეს მოუმატოს ბუნების წინააღმდეგ. ბრძენი რუსთაველი ამ სიძნელესაც ადვილად სძლევს. ამისათვის იგი იმ ყოფაში გვაჩვენებს ავთანდილსა, როცა ჰკუა ბუნებითად უღონოა მოქმედებისათვის: იგი აძინებს ავთან-

დილსა და, ზომ მოგეხსენებათ, ძილში ჰკუა არ მოქმედობს. რუსთაველი თავისებურად ერთის კალმის მოსმით გვანიშნებს; რა ძლიერ აღბეჭდილია ავთანდილის გულში სიყვარული თინათინისა. იგი ამას ასე გვიხატავს:

რა მილულნის *, სიახლოვე საყვარლისა ეოცების **,
შეჰკრთის, დიდი დაიზახის, მით პატიჟი ეოცების ***.

მაგრამ თუ ფხიზლად მყოფია, ნუ ელოდებით, რომ ავთანდილმა ასეთი ნება მისცეს გულსა და გულისტქმასა. აი, რა ხელოვანია რუსთაველი, რომ ჰკუაც ჰკუად დაარჩინა და გულიც გულად და ორივე ამოქმედა ერთი-მეორის შეუბღალველად, მათთა ბუნებისამებრ. ამისთანა ბუნების კაცს გონიერება ცბიერებად რად უნდა ჩამოერთვას, ცბიერობა რად უნდა შეეწამოს, არ ვიცით. იქნება ქართლის მოძმენი იმერლები ბევრში ჰგვანდნენ ავთანდილსა, როგორც ბევრი ფრანგი ჰგავს, ბევრი ინგლისელი, ბევრი ამერიკელი და სხვა მილეთის ხალხი, რადგანაც კაცად-კაცის ზოგადი ტიპია, მაგრამ ამისათვის რა საჭირო იყო ავთანდილის და იმერ-ქართველთა შორის ცბიერობის ზიდის გადება. რაკი ერთხელ ამ ზიდის გადებაზედ მიიქცა ბ-ნი ლექტორი, არ შეიძლება არ ეგრძნო, რომ ეს გზა მოლიპულია და ფეხის მოსასხლეტი და, გვგონია, იმიტომაც მოუწია „ვეფხისტყაოსანისათვის“ თავი დაენებებინა და უადგილოადგილას გრძელი ლაპარაკი მოერთო მასზედ თუ, — რა არის ცბიერობა და როდის არის იგი შესაწყნარებელი და როდის არა. ეს ნაწილი ლექციისა მეტის-მეტად უგემური რამ გამოვიდა და მსმენელთათვის მეტად მოსაწყენი იყო.

რაკი ის, ჩვენის ფიქრით, შემცდარი დედა-აზრი წარმძღვარა ბ-მა ლექტორმა წინ, რომ უსათუოდ ტარიელი ქართლელად გამოეყვანა, ავთანდილი — იმერლად და ფრიდონი — ზღვის-პირის ქართველად, იგი სულ ამის დამტკიცებას მოუწია. სხვა, რაც მწერალის განსაკუთრებულს ხასიათს გვანიშნებს, მის შემოქმედობის ძალსა, მის მხატვრობასა, მის სიტყვიერებას, მისთა აზრთა შემოხაზულობას, პოემის აგებულობას, ეპიზოდების ერთმანეთზედ დამოკიდებულებას, ერთის სიტყვით, — მანერას და თვისებას მწერლისას, შინაგან თუ გარეგან სიკეთეს მის ნამოქმედარისას, — ესენი ან სულ არ იყო ხსენებული, ან თუ იყო, ისე გაკვრით და გზა-და-გზაობით, რომ გულში არავის არა ჩასჭდევია-რა, თითქო მართლა ყოველივე ეს უკან დასაყენებელია და მარტო ისღაა წინ წამოსაყენებელი და დასამტკიცებელი, რომ რუსთაველი დიდად სადიდებული პოეტი კი არ არის, არამედ უბრალო ეთნოგრაფია, ან ამის მსგავსი ერთი ჩურუქი რამ არამკითხე მოამბე.

ჩვენ რუსთაველის სახელი მეტის-მეტად დიდ სახელად მიგვაჩნია და მოგვიტევონ, რომ მის სახელს და დიდებას ადვილად ვერავის დავუთმოთ.

[1887 წ.]

* რა ჩასთვლემსო. ** ესიზმრებაო. *** ერთი ოცად ემატებაო.

I

ჩვენს გაზეთში დაბეჭდილი იყო წერილი, რომელსაც სახელად აქვს: „ხმა შორიდან“ * და რომელიც შეეხება ეგრეთ-წოდებულს „ახალს და ძველს თაობას“ ჩვენში. ჩვენ გვინდა ჩვენს მკითხველს განვუზიაროთ ჩვენი აზრი ამ წერილის საგანზე, და ვიდრე ამას ავასრულებდეთ, საჭიროდ დავინახეთ მოკლე წინასიტყვაობისათვის წარვუმძღვაროთ წინ შემდეგი.

არა ერთხელ ატეხილა ჩვენს ფეხმოკლე ლიტერატურაში საუბარი ახალ და ძველ თაობაზე. ზოგი მწერალი საყვედურს აძლევს ახალს თაობას, — რატომ არას აკეთებო, ზოგი ძველს თაობას, — რატომ არა გააკეთე-რაო. იქნება ერთიც მართალი იყოს და მეორეც, ხოლო დღემდე-კი არავის გამოუტყვევია — რა არის და ვინ არის ან ახალი, ან ძველი თაობა, და არავინ იცის — ვისზე ლაპარაკობენ, როცა ან ერთს, ან მეორეს ახსენებენ.

მართლა-და, რა არის და ვინ არის ახალი, ან ძველი თაობა? ამ სახელებ-ქვეშ ვინ და რა უნდა ვიგულისხმოთ? აშკარაა, ვინც ამ სახელებს რა-მე ფასს სდებს და თუთიყუშივით გაგონილს არ იმეორებს, ახალს თუ ძველს თაობას იმათში ეძებს, რომელნიც საზოგადო სარბიელზე გამოსულან სამოქმედოდ. უეჭველია, ეს სახელები უნდა ეკუთვნოდეს ამ ჯურის ხალხსა, იმიტომ რომ სხვა ყველა, თავის ცალკე ბუდეში კარჩაკეტილი, ამისთანა სახელების წინაშე არაფერს შუაშია. თუ ასეა — და, ვგონებთ, უამისობა არც შეიძლება, — მაშ სიახლეს და სიძველეს ერთისა თუ მეორის თაობისას აქ უნდა მოვუნახოთ საბუთი და საფუძველი.

ხოლო საკითხი ეს არის: რა საწყაო ვიხმართ, რომ ან ერთს მივუწყაოთ ახლობა, ან მეორეს ძველობა? ჰასაკი და წლოვანება? ეგ ხომ მტკნარი ბავშვობა იქნება! ან კიდევ ის, რომ ერთი გუშინ მოვიდა და მეორე დღეს მოდის? არც

* იხ. „ივერია“, № 20. [1892 წ.]

ხომ ეს იქნება საკადრისი ჭკვამყოფელის მკვლევარისათვის! მაშ სხვა რა ვიხერხობთ, რომ ერთის ჯურის საზოგადო სარბიელზე მომქმედი კაცი გავარჩიოთ მეორისაგან?

აი, როცა ამ საკითხს მივაწყდებით ხოლმე ძალაუწებურად, მარტო მაშინ ვხედავთ, რომ ხსენებული სიტყვები ჩვენში ცალიერი სახელებია უსაგნო, ნაჭუჭია უგულო, ფრაზაა უსაქმო. საზოგადო სარბიელზე გამოსული კაცი უსათუოდ ან აზრის კაცია, ან საქმისა, ან ორისავე ერთად, თუ ისე ბედნიერად მიმადლებულია ბუნებისაგან, რომ შემძლებელია ერთისაც და მეორისაც. საზოგადო სარბიელი მოედანია საზოგადო ცხოვრებისა, რომელიც ამ შემთხვევაში სხვა არა არის-რა, გარდა აზრთა და საქმეთა ერთმანეთთან ბრძოლისა ცხოვრებისავე ესე თუ ისე მოსაწყობად და მისამართავად; იმიტომ, რომ ყოველი აზრი, ყოველი საქმე, ცხოვრებისათვის ასე თუ ისე შესაწყნარებელი, იმავე არსებობისათვის ბრძოლის კანონს ექვემდებარება, როგორც სხვა ყოველი ამ ქვეყნიერობაზე, და ისე არ იჩენს თავს, რომ ან ყოფილს აზრს, ან საქმეს წინ არ შეეხალოს და ომი არ გადაუხადოს ადგილის დასაჭერად.

ყოველს ამისთანა აზრს, თუ საქმეს, სხვა ბევრ ძარღვთან ერთად, ერთი უმთავრესი ძარღვიცა აქვს, რომელიც, ვითარცა უაღრესი და თვალსაჩინო ნიშანი ცნობისა, ხდება საბუთად სახელწოდებისა. ამ სახელწოდებითვე იწოდება საზოგადო სარბიელზე მომქმედი კაცი იმისდა მიხედვით, თუ რომელის აზრისა, ან საქმის პატრონია და მიმყოლი. მაგალითებრ, როცა იტყვიან: ეს კაცი ნაციონალისტია, კოსმოპოლიტია, ლიბერალია, კონსერვატორია, იდეალისტია, რეალისტია, ფრიტრედერია, პროტექციონისტია, რესპუბლიკელია, მონარქიელია, ამით არამც თუ მარტო მის მიერ დაჩემებულს, შეთვისებულს და მოძღვრებულს საზოგადოებურს აზრს და მიმართულებას გვისახელებენ, არამედ მათდა საპირისპიროსაც.

რადგანაც ყოველს საზოგადო აზრს, თუ საქმეს, ამყოლი, მოსარჩლე და მოძღვარი, ბერიცა ჰყავს და ერიც, ჭაბუკიც და მხცოვანიც, ახალიც და ძველიც, გუშინდელი და დღევანდელიც ერთსა და იმავე დროს, ამიტომაც ვერც ერთი და ვერც მეორე, ვერც ძველი და ვერც ახალი, ვერ მიაკერებს რომელსავე აზრს, თუ საქმეს, ცხოვრებაში ასე თუ ისე მოარულს, თავისს სახელსა; პირიქით, თითონ აზრი, ან საქმე, აკისრებს ხოლმე თავისს სახელს თავის ამყოლსა და გამძღოლსა.

რასაკვირველია, იშვიათი არ არის ქვეყნიერობაზე, რომ ცალკე კაცის სახელითაც იწოდებოდეს რომელიმე აზრი, თუ საქმე, მაგალითებრ, დარვინის სამეცნიერო აზრს და მოძღვრებას დღესაც დარვინიზმობით იხსენიებენ, ბაირონის მიმართულებას და აზრთა წყობას — ბაირონიზმობით. ამის მიხედვით იტყვიან ხოლმე, ეს კაცი დარვინისტია, ბაირონისტია და მებრვე სხვა. ამის შემდეგ, რა თქმა უნდა, წინ აგვეტუზება ერთი საკითხი: თუ ცალკე კაცის სახელით საზოგადო სარბიელზე გამოსული კაცი განირჩევა ერთი მეორისაგან, რატომ მთელი წყობა, მთელი კრებული, რომელსაც ან ერთი ან მეორე თაობა წარმოადგენს,

თავის სახელით ვერ აღნიშნავს მის მიერ მოძღვრებულს საზოგადო აზრსა, თუ საქმესა? ჩვენ ამის უარს არ ვამბობთ: ეგეც შესაძლებელია. ხოლო დავაკვირდეთ იმას, რომ ამ შემთხვევაში სახელი ახალის თუ ძველის თაობისა უნდა მიეთვისოს იმ წყობას საზოგადო აზრებისას, მიმართულებისას, თუ საქმისას, რომელთაც აღიარებს, ჰმოდღერებს და ასულდგმარებს ერთი თაობა, და მეორე ეწინააღმდეგება, ეურჩება და უარობს. ხომ მარტო ამითი უნდა გაირჩეს ერთი თაობა მეორისაგან, და აბა გვიჩვენეთ, ვის რა ამისთანა საზოგადო აზრი, მიმართულება, ან საქმე უწერია თავის დროშაზე? ან ვისი საზოგადო აზრი, მიმართულება, თუ საქმე — ვისას ერჩის და ვისას ებრძვის?

კვლავ ვიმეორებთ: როცა ამისთანა საკითხს წავაწყდებით ხოლმე, მხოლოდ მაშინ გცნობილობთ, რომ ჩვენში ამისთანა სიტყვები, როგორც ძველი და ახალი თაობა, ცალიერი და ფუყე სახელებია და დროა თავისს პატრონს ჩაჰბარდნენ და საიდამაც მოსულან, იქ წავიდნენ. ამ სახელების ხმარება ჩვენში სხვა არა არის-რა, ბავშვობის მეტი, იმიტომ რომ მარტო ენა-ამოუღმელს ბავშვს შეჰფერის ხმარება იმისთანა სიტყვებისა, რომელთაც არც საგანი აქვთ, არც საბუთი, არც მიზეზი არსებობისა.

ამიტომაც, როცა საყვედურს აძლევენ ახალს თაობას — არას აკეთებთო, ჩვენ ვერ გამოგვირკევია, ვინ უნდა მიიღოს ეს საყვედური თავის თავზე. თუ ამით ეხლანდელს დროს ემღერია, ეგ სხვაა. ეხლანდელს დროში, როგორც წინანდელშიაც, ჰმოქმედობენ ახალნიც და ძველნიც და, მაშასადამე, აქ ან ერთი, ან მეორე არაფერს შუაში არიან ცალ-ცალკე, და თუ არიან, ორნივე ერთად არიან დამნაშავენი. თუ რომელიმე წყობა ცალკე გამდგარა და განგებ დაურქმევია თავის-თავისათვის ძველი, ან ახალი თაობა, და ყოველს სხვას, თავ-თავის წყობის გარეთ მოქცეულს, ან ერთს, ან მეორე სახელს ეძახიან, — ეგ ხომ საქმის ვითარებისაგან წარმომდგარი არ იქნება, ეგ ხომ ძალად აკვიატებულს სახელს მოასწავებს, თვითნებობით დაჩემებულს! ამისთანა ხალხზე მარტო ეს ითქმის: ღეე ბაღლებმა თავი შეიქციონ, ოღონდ-კი ნუ იტირებენო.

რა თქმა უნდა, ამ საგანს ბევრი სხვა ახსნა და გარკვევა სჭირია, მაგრამ რაცა ვსთქვით, ვგონებთ, საკმარისია ჩვენს თავს ვურჩიოთ, რომ დროა თავი დავანებოთ ამ გაცვეთილს სახელებს და მოვიკითხოთ მარტო ის, გუშინ რას ვსდევდით ძველნიცა და ახალნიცა და დღეს რასა ვსდევთ; რას ითხოვდა წინა-დღე და რა პასუხი მისცა დღევანდელმა. ჩვენ ვეცდებით შემდეგ ეს საგანი ამ მხრივაც, ჩვენის შეძლებისამებრ, გამოვარკვიოთ.

II

ჩვენ ჩვენი წინანდელი მეთაური წერილი იმით გავათავეთ, რომ ვირჩიეთ გამოვარკვიოთ: გუშინ რას ვსდევდით ახალნიცა და ძველნიცა? რას ითხოვდა წინა-დღე და როგორ გაუძღვა იმ თხოვნას დღევანდელი? ჩვენ ესე დავაყენეთ ეს საქმე, იმიტომ რომ ჩვენს ამ საუკუნის ცხოვრებაში ვერა ვპოულობთ ერთს იმისთანა ხანას, რომელიც წარმოგვიდგენდეს აზრთა და მიმართულებათა ერთ-

მანეთთან დაჯახებას, ბრძოლას და ჭიდილსა. პირიქით, მთელს ამ უკანასკნელს საუკუნეს რომ თვალი გადავავლოთ, დავინახავთ, რომ ჩვენს ტაატიტ მოარულს ცხოვრებაში, როცა კი აზრს ფეხი აუდგამს და უსაქმია, წინ სამტროდ არა სხვა აზრი და მიმართულება არ დახვედრია და მშვიდობიანად უვლია თავის განვითარების გზაზე, გაუფართოებია თავისი მოედანი, გაშლილა, შეფოთლილა, გამოუღია თავისი ნაყოფი, მერე თესლიც დაუყრია შემდეგისათვის და აგრე მოდენილა ჩვენამდე.

მართლაც, მთელი ეს მეცხრამეტე საუკუნე ესე დაგველია, რომ ამ საკმაოდ დიდს მანძილზე არც ერთი ხანა ჩვენის ცხოვრებისა თითქმის არ ყოფილა იმისთანა, რომ ორი სახსენებელად ღირსი აზრი, ორი მიმართულება, ორი საქმე, ერთმანეთის მოპირისპირე, ერთმანეთს დასჯახებოდეს ცხოვრების მოედანზე ადგილის დასაჭერად, თუ სხვა რისთვისმე. ვერ ვიტყვით, რომ ამ გრძელ დროს განმავლობაში არ ყოფილიყოს ხანა და ხანა, რომელნიც განირჩევიან თვისთა აზრთა წყობით, მიმართულებით, თუ საქმიანობით, ხოლო ჩვენ იმის თქმა გვინდა, რომ ჩვენ ვერ ვიპოვით ერთსა და იმავე ხანაში იმისთანა სხვადასხვაობას აზრთა წყობისას და მიმართულებისას, რომ ცალ-ცალკე ბანაკებად გასვლა-გამოსვლას საზოგადო მოღვაწეებისას რაიმე საჭიროება გასძლოლოდა.

ჩვენ, რა თქმა უნდა, აქ სახეში გვაქვს სხვადასხვაობა მარტო იმისთანა აზრების და მიმართულებისა, რომელნიც სახსენებელად ღირსნი არიან, თორემ ჩხირკედლელობის ჰო-არაობა ბევრი იყო, ნამეტნავად ამ უკანასკნელ ხანებში, როცა რუსულ ლიტერატურის ძალმომრეობამ ჩაგვითრია წინ-დაუხედავად, უკრიტიკოდ, და ამ გზით რუსეთის აზრთა და მიმართულებათა ბრძოლა ჩვენში გადმოვიტანეთ და ვლამოდით ჩვენის ცხოვრებისათვის ძალად მოგვეხვია თავზე, ვითომც და ჩვენც ნახირ-ნახირო. ის კი დაგვაფიწყდა, რომ ჩვენს ცხოვრებაში ამ ბრძოლას არავითარი მიზეზი არა ჰქონდა არამც თუ არსებობისა, ფეხის ნელად მოკიდებისაც კი.

ამ ბრძოლის ატეხა და მოვლენა ჩვენში, ამტეხელთა და მომავლინებელთა უნებურად, იმას მოასწავებდა ჩვენის მოაზრე ცხოვრებისათვის, რაც დროთა ვითარებამ დაჰმართა მოსაქმე ცხოვრებასა, მით, რომ თავით თვისით წინსვლა შეუფერხა და გადაეღობა მის თვითმოქმედების ძალღონესა, თითქო ჰსურთო, არამც თუ მოსაქმე ცხოვრებით, არამედ მოაზრეთიც, ყოველი ჩვენი დაგვკარგოდა, ავყოლოდით სხვისას, სხვას დავმსგავსებოდით როგორც საქმითა, ისეც აზრითა, ჩვენ ჩვენობა აღარ დაგვტყობოდა, ერთის სიტყვით მოვლენილ დროთა ვითარებას მივცემოდით სულითაც და ხორციითაც. მადლობა ღმერთს, ამ ბრძოლის გადმოტანა ჩვენში ქარის მობერვასა ჰგვანდა და ქარსავითვე გაგვექარვა, და ჩვენმა და ჩვენობამ ომ-გადუხდელად თავისი თავი გაიტანა ჩვენდა სანუგეშოდ, როგორც ვნახავთ შემდეგში.

ამიტომაც ჩვენს ცხოვრებას ამ საუკუნეში რომ გულამდე თვალი გავუბნოთ, ვნახავთ, რომ იგი წარმოგვიდგენს აზრთა და მიმართულების წინსვლას, წარმატებას, მერე ისე, რომ შემდეგი წინაზე უფრო სრულია, უფრო სავსე, უფრო ვრცე-

ლი და უკეთესი. აქ ზრდაა, მატებაა აზრისა, გონების თვალთახედვის გაგანიერება, განდიდება, გაძლიერება, და არა ჭიდილი და ბრძოლა, რომელთაც გაბატონება, ბრძანებლობა მოსდევს ერთისა და დაჩაგვრა და ყმობა მეორისა. ამიტომაც ვხედავთ, რომ ჩვენს ცხოვრებაში არც ერთს ცალკედ ფეხადგმულს აზრს, თუ მიმართულებას, ბუნება ჟამთა სიარულში არ გამოსცვლია, არ დაჰშლია, და ყოველივე იგი, დაწყებიდან დღევანდლამდე, თითქმის ერთისა და იმავე ბუნებისაა, ერთისა და იმავე თესლისა, ხოლო განსხვავება იმაშია, რომ როგორც ყოველივე მოზარდი, დღეს ისეთი აღარ არის, როგორიც გუშინ იყო: დღეს უფრო დასრულებულია, უფრო ტანადოვანია, თუ ესე ითქმის, უფრო განწყენილი და გაფაქიზებული. აიღეთ რომელიც გნებავთ ცალკე აზრისა და მიმართულების მატება და წინსვლა, ყველგან ნახავთ, რომ ერთს მეორესთან მოთავსებით, ერთმანეთის შეწყნარებით უცხოვრია, ხელშეუშლელად, მშვიდობიანად უვლია, და ამ სახით ყველა მოღვაწენი ერთს დიდს უღელში ჰბმულან, და ვისაც სად, რა და როგორ ეხერხებოდა, ეს უღელი უწევია, იმიტომ რომ აქ ყოველი გზა რომში იყო მისასვლელი.

აბა მივიხედ-მოვიხედოთ, — მართლა ესეა. თუ არა. მეთვრამეტე საუკუნის ვაი-ვაგლანმა და მეცხრამეტის პირველ წლების წეწვა-გლეჯამ ჩვენი ერი მოჰლაღა, ქანცი გაუწყვიტა, თავის-თავის იმედი დააკარგვინა. როცა შემთხვევა მიეცა, თავი თითქო მოსვენებას მისცა: გაუყუჩდა, და თითქმის ხმა-ამოუღებლივ დაემორჩილა ახლად მოვლენილს ბედსა და გარემოებას. თუ დააკვირდება კაცი იმ საშინელ გარემოებათა, რომელთაც აბეზარს მოიყვანეს ჩვენი ერი, უამისოდაც ილაჯ-გაწყვეტილი შინაურ ამბოხებისაგან ცალკე, და ცალკე გარეულ მტერთა ზედმოსევისა, ზოცვისა და რბევა-აკლებისაგან, ის არა გვგონია ისე გაკადნიერდეს, რომ ამ წყურვილს დასვენებისას უკიჟინოს. ხანგრძლივ შფოთებს შემდეგ სვენება უპრიანია, როგორც ცალკე კაცისათვის, ისეც მთელი ერისათვის. ამას ბუნება ითხოვს.

მართალია, ამ სვენების ხანაშიაც კიდევ დაჰნათოდა ჩვენს ცხოვრებას შუქი წინა-დღის ჩამავალის მზისა, წინა-დღიდან გამოყოლილნი და გულში ჩარჩენილნი ანდერძნი კიდევ ასულდგმარებდნენ საზოგადო მოღვაწესა, და თუმცა ამისთანა მოღვაწეებმა ერთად თავი მოიყარეს და იფეთქეს ამ ანდერძების სახელითა, მაგრამ დაჰმარცხდნენ. მართალია, მაშინდელი აწმყო ისეთი მიზეზიანი იყო, რომ საზოგადო მოღვაწეებს საბუთი ჰქონდათ ცალცალკე ბანაკებად გასვლისა, იმიტომ რომ ეს იმისთანა მოძრაობის დრო იყო, როცა მომხრეობას წარსულთა ანდერძებისას წინ უნდა დაჰხედროდა იმ აწმყოს გამომწვევი აზრი და მიმართულება. გარნა რაჟი წარსულის მომხრენი დამარცხდნენ, მთლად დაუთმეს ცხოვრების მოედანი გამარჯვებულთა. მისწყდა ამ ანდერძთა რიხიანი ხმა და მაშინდელმა მოღვაწეებმა ზურგი შეუქციეს წარსულ ანდერძთა ღალატებს. დამარცხებულნი სრულად გაეცალნენ ცხოვრების სარბიელიდამ, დაიქსაქსნენ, თუმცა კი გულის-ტკივილი მათი თესლად დარჩა ცხოვრების ხნულში.

ჩვენა ვწუხვართ, რომ მეტის სავსებით ვერას ვიტყვით ამ თესლად დარჩე-

ნილისას, რომელიც, როცა ამინდი დაუდგებოდა, ხელახლად უნდა გაღუებულებოდა აღმოსაგენად, თუ ცხოვრებას ჰსურდა თავისი მახლობელი სათავე არ დაჰკარგოდა სამუდამოდ. ხოლო რაცა ვსთქვით, ისიც საკმაოა გვაცოდინოს, რომ ამ თესლზე გასწყდა ჯაჭვი ცხოვრების ზედ მიყოლებისა, აწმყოსა და წარსულ შუა ჩასტყდა ხიდი, შემდეგს სათავე და დასაბამი მოუწყდა. ამიტომაც ამ ხანაში ბოლოს-და-ბოლოს ვხედავთ, რომ ბუნებური ორკეცი დენა ცხოვრებისა შედგა, გაჩერდა. ჩვენ ორკეცი დენა ვახსენეთ იმიტომ, რომ ცხოვრება ყოველთვის ორ დიდ ტოტად დადის. ერთი ტოტი მოაზრე ცხოვრებაა*, მეორე — მოსაქმე**, რომელნიც ისე არიან ერთმანეთზე დამოკიდებულნი, რომ ხან ერთია მეორისაგან წარმოდგენილი, ხან მეორე პირველისაგან. თვით აზრიც სხვა არა არის რა გარდა იმისა, რომ საქმეა ჯერ განუხორციელებელი, და საქმეც — აზრია, უკვე განხორციელებული.

ამიტომაც ამ ხანაში ვხედავთ სრულ უკაცურობას. არც ერთს მხარეს ბუნებითად რთულ ცხოვრებისას მოღვაწე აღარ უჩანს. მოსწყდა ორკეცი დენა ცხოვრებისა და დაცარიელდა საზოგადო მომქმედთა სარბიელიცა. რაკი წარსულსა და მაშინდელ აწმყოს შუა დედამიწა გაირღვა, წარსულ ანდერძებთან ერთად ყველაფერი დაეკარგეთ. ისიც-კი დავივიწყეთ, — ვინა ვართ და რანი ვართ. ამ გარემოებამ ხომ სრულიად გაგვიუქმა ჰკუა-გონება, ამოგვიშრო ტვინი, იმიტომ რომ საგანი ცხოვრებისა დავკარგეთ ამაების დავიწყების გამო, და ჰკუა-გონებას, სულს და გულსა აღარა ჰქონდა მიზეზი ფრთა გაშალა, და რა თქმა უნდა მოაზრე ცხოვრება ვეღარ დაიძროდა ადგილიდამ და შედგა, თითქო ერთს ადგილს შეიკრა და გაიყინაო.

არც მოსაქმე ცხოვრებაში შეეძლო თავი ეჩინა საზოგადო მოღვაწესა. ეს მხარეც ცხოვრებისა, თავის საწყლემში მომწყვდეული, შეჭვებდა და გაჩერდა შეგუბებული, თითქო ახალ გარემოებათაგან გზადაკარგული ელისო, აცა საით გამიხსნიან ნაპირს, რომ იქილამ დავიძრა და მივედინოო. გახსნა ნაპირისა თვით ცხოვრების შვილთა ხელში აღარ იყო და რა საკვირველია, რომ აღარც საგანი, აღარც საქმე იყო მოსაქმე ცხოვრებისათვის. უსაქმობამ და უსაგნობამ ცხოვრებისაგან გახიზნა მაშინდელი კაცები და შეუხიზნა ახალ ვითარებას. ვისაც რაიმე ნიშან-წყალი ადამიანობისა ჰქონდა, ყველანი ერთობ გაიწივნენ სამსახურისაკენ და მის ფარგალში შეიმწყვდიეს თავი, დანარჩენნი კი შინ, თავის ოჯახებში შეიკეტნენ, ვნახოთ ხვალე რას მოგვიტანსო. პირველნი იმისათვის, რომ ახალ ვითარების კალთას ქვეშ თავი როგორმე გაიტანონ, და მეორენი იმისათვის, რომ თავის პატარა ოჯახების პატარა სანათურიდამ თვალი ადევნონ, — აცა ცილამ ვაშლი როდის ჩამოვარდება, რომ პირველი მე მივვარდე და მოვკმინჩოო. საზოგადო ცხოვრება-კი უკაცურად დარჩა, არც ერთთა და არც მეორეთა იგი აინუნში აღარ მოსდიოდათ, თითქო რაკი იგი, როგორც მეტი ბარგი, მოიხსნეს, მოხა-

* Идейная жизнь.

** Практическая.

რეულნი არიან, რომ მისთვის ზრუნვა, ურვა და გარჯა თავიდან მოჰშორდათ და სხვამ იღვა კისრად.

აი, ჩვენის ფიქრით, ნიშნობლივი ძარღვი იმ ხანასი, რომელმაც მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლების თითქმის მეორე ნახევრამდე თავი იჩინა ჩვენში.

ჩვენდა სანუგეშოდ, ამისთანა უქმად ყოფნამ, როგორც აზრისამ, ისეც საქმისამ, თავი დიდხანს ვერ შეინახა. ვერც შეინახავდა, იმიტომ რომ, რამოდენადაც ხანი მიდიოდა, იმოდენად ჩვენობა და უცხოობა თუშცა ერთმანეთს იშვნიკდნენ, მაგრამ გულში-კი ერთმანეთთან ვერა ჰრიგდებოდნენ.

ამ ამბავს, რა თქმა უნდა, აზრი უნდა დაეძრა ასე თუ ისე სამოქმედოდ, და ის უპასუხოდ დარჩენილი საკითხი: „ვინა ვართ და რანი ვართ“ — ხელახლად უნდა გამოსულიყო მოედანზე.

პირველი ასეთი ნიშანი ერის ვინაობისა — ენაა და, აი, სწორედ პირველ-მან ამან აიღვა ფეხი ჩვენში, შემდეგ კარგა ხნის ღუმილისა. ამასთან ჩვენს ცხოვრებას, ჩვენს აზრთა სვლას, ჩვენს ზრუნვას და ფიქრსა, მთელის ბუნებითად რთულის ცხოვრების ფართო მოედნიდამ — მცირე კუნჭული-ლა ჰქონდა დათმობილი ჟამთა ვითარებისაგან. მარტო ამ კუნჭულში-ლა გახდა შესაძლებელი ჩვენის ცხოვრებისათვის მოღვაწე კაცს თავი ეჩინა. ეგ იყო მწერლობა, რომელიც ჰზრდის და ინახავს ენასა, და რომელმაც ხელახლად ხმა ამოიღო ამ საუკუნის ოცდაათიან წლებში. ამით დაიწყო, ჩვენის ფიქრით, მეორე ხანა ჩვენის ცხოვრებისა. ჩვენმა აზრთა სვლამ, მიმართულებამ, საქმიანობამ აქ შეიფარა თავი, და ამიტომაც მათის გამონასკვის, ზრდის და მატების ამბავი აქ უნდა ვეძიოთ. აქ გამოჩნდება — გუშინ რას ვსდევდით ახალნიცა და ძველნიცა, აქ დავიხსენებთ — რას ითხოვდა ჟამთა სიარულში წინა-დღე და რა პასუხს აძლევდა. ყოველს ამაზე მერე მოვილაპარაკებთ.

III

მწერლობა ჩვენი, ოცდაათიან წლებში ხელახლად ფეხადგმული, პირველ ხანს უფრო შინაური საქმე იყო, ვიდრე საყოველთაო, უფრო შესაქცევარი, ვიდრე გარჯით მკვლევარი. შინაურს ვამბობთ, რადგანაც შინაურობაში იბადებოდა და ისე შინაურობის მოკლე წრეში ჰტრიალებდა, იმიტომ რომ, მაშინ არც ჟურნალ-გაზეთობა იყო, არც ჩვეულობა ცალკე წიგნად ბეჭდვისა. და, სწორედ მოგახსენოთ, არც სათქმელი ჰქონდა საყოველთაო, რადგანაც საყოველთაო საგანი ახლად ახილებულ მწერლობის თვალისათვის მიუწვდენელი იყო, თუნდ რომ თვით ცხოვრებაში ყოფილიყო მაგისთანა საგანი. ყველა ასაკს თავისი შემძლეობა აქვს და ახლად ფეხადგმულს ვერ მოსთხოვთ ნაბადზე გადახტომას. შესაქცევრად იმიტომა ვხადით იმ პირველ-დაწყებითს მწერლობას*, რომ იგი

* აქ პირველ-დაწყებითად ვრაცხთ ამ საუკუნის მწერლობის დასაწყისსა და გადავიწყებულთ არა გვაქვს წინა-საუკუნეების ცოტად თუ ბევრად სახელოვანი მწერლობა, რომელიც თითქმის მეთვრამეტე საუკუნედამ შესწყდა ამ საუკუნის ოცდაათიან წლებამდე.

მარტო ერთს, თუმცა დიდ-გავლენიანს შტოს ლიტერატურისას ემსახურებოდა, სახელდობრ, — პოეზიას, ისიც იმ ფარგალში, რომელსაც „ლირიკას“ ეძახიან და რომელიც უფრო თითონ მწერლის გულთა წვა-დაგვას, ჭირსა და ლხინს გვიგალობს, ვიდრე მოაზრე ცხოვრების აზრთა სვლას და წარმატებას.

ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ ამისთანა მგალობელი მწერლობა მეტი იყოს ადამიანის ერთობ მოწყენილ ცხოვრებისათვის: ქანც-გაწყვეტილი მუშაც კი საჭიროებას ჰხედავს დაიტკბოს სიმწარე თავისი ცხოვრებისა სიმღერით და გაიქარვოს თავისი ჭირ-ბოროტი, — და ერისათვის რატომ აღარ უნდა იყოს საჭირო, თვისთა მწერალთა ტკბილ გალობით ასე თუ ისე გაიქარვოს კაეშანი. ზოლო ამით იმის ზქმა გვინდა, რომ რაკი საზოგადო ცხოვრება ჩვენს კაცს ხელიდამ გამოეცალა, რაკი კაცს ხელთ შერჩა მარტო თავის-თავიდა, სხვა რა ექმნა, რომ უსაგნო გარეშემოსაგან ლტოლვილი თვალი — თავის საკუთარს გულში არ ჩაეხედებინა და იქ არ მოეკლა წყურვილი გულთათქმისა და ჭკუა-გონების ხედვისა.

ამისთანა იყო მწერლობა თ. აღ. ჭავჭავაძისა, თუ მარტო მის უმთავრესს ძარღვს მწერლობისას მივიღებთ სახეში, თორემ ამ ტკბილს მთქმელსაც საყოველთაო უნუგემ-ყოფამ მაშინდელის დროისამ წარმოათქმევინა ერთგან თვისი სამძიმარი, საცა ისმის ეგრეთ-წოდებული „მოქალაქური გულის-ტკივილი“ მის გამო, რასაც გულში იმაღავდა მაშინდელი ცხოვრება:

ძალი დავალს ღიმილთ ნაქცევთა ზედა,
სად სიმართლე მისგან შენარაზედა,
მის ყვავილთა ფერხით ჰლაზავს გზაზედა,
რომელნი სკვნებიან
მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

ეს ძალა, რომ ღიმილთ დადიოდა ნაქცევთა ზედა და ფერხით ჰლაზავდა გზა-და-გზა სიმართლის ყვავილსა, რომელნიცა სკვნებოდნენ მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით, — ნათელი სურათია მაშინდელის ყოფა-ცხოვრებისა. პოეტი უჩივის ამ ყოფას და უქადის, რომ დრო მოვა და სხვა იქნებაო, და ამ-ზობს — გაფრთხილდითო:

რომელნიც ამწარებთ ღარიბთ ცხოვრებას
და სთხოვთ ურცხვად, უსამართლოდ, მონებას,
მოელოდეთ მათთან თანასწორებას!..
არ მარადის იშვათ
მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით.

ამ სხვა დროთა მოსვლის იმედი გულისდამ ამოღებული არა ჰქონია ჩვენს ჰოეტს. პირიქით, იგი ამბობს:

რადგან იქნება, სულგრძელება იხმართ რად არ!
ნუთუ კვლავ ღმერთმან გკურნოს ერთმან...

და თუ სწუხს, მარტო იმას, რომ ვაი თუ მე ვეღარ მოვესწროო, იმას ვსტი-
რიო, ამბობს იგი:

.....ვაჰ, თუ ვესწრა ვერ,
თვარა-ლა ჟამი, გულთ მაამი, კვლავცა იქნების.

ხოლო ამისთანა საზოგადო ყოფისაგან ამოკვნესილი სიტყვა და ნუგეშ-
მცემელი იმედი უმთავრესი ძარღვი არ არის ალ. ჭავჭავაძის პოეზიაში, რომე-
ლიც უფრო სიყვარულის და ტრფიალების ჭირი და ლხინი, და მაშასადამე, სიყ-
ვარულის და ტრფიალების პოეზიაა. და თუ ეს ცალკე მაგალითები მოვიყვანეთ
მამულის-შვილურ გულის-ტკივილისა, მარტო იმისათვის, რომ ვნახოთ, — მაგის-
თანა გულის-ტკივილს, მერე სამოციან წლებში ეგრე გაძლიერებულს ჩვენს
მწერლობაში, სათავე სადა ჰქონია და მცირე ნაკადულად გამონაწერი მერე
როგორ გაზრდილა და უმატნია.

პირველ ხანებში თ. ალექ. ჭავჭავაძის გზას დაადგა თ. გრ. ორბელიანიცა.
ხოლო იმავე დროს პირველმან ამან მიგვახედა ჩვენ მიერ დავიწყებულს წარ-
სულს. იგი ერთს თავის თანამედროვეს მოხუცს სწერს: „ნეტავი ოდეს —

შენ მომიტხოვბდე,
მე ყმა გისმენდე
გამოუდელი მოხუცებულსა, —
თუ ვით ივერნი,
ლომ-გულნი გმირნი,
ჰბრძოდნენ, სცხოვრებდნენ დროსა წარსულსა.

თითქო იგრძნო, რომ უწარსულოდ აწმყო უფესვო ნერგია, თავ-გაუტანე-
ლი, ფეხ-მოუქიდებელი. მართალიც არის: აწმყოს, რომელსაც წარსული არა
აქვს, არც მომავალი აქვს, იმიტომ რომ, ერთის მეცნიერისა არ იყოს, — „აწმყო,
შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავალისა“. უწარსულოდ იგი უფესვ-
უშტოა, რადგანაც ერთის მხრით უდედ-მამოა და მეორეს მხრით უშვილო. დიად,
მან პირველმან შეჰკვნესა ჩვენს დავიწყებულს წარსულს:

წარსულთა დროთა, დიდების დროთა,
ყოვლი კეთილი თანა წარიდეს!..

რა კეთილი? ერთგულება და სარწმუნოებაო, რომელნიც ქართველის თვისე-
ბას შეადგენდაო, და რომელსაც იგი უსათუოდ ვეღარ ჰპოულობდა თვის გარ-
შემო; ვაჟკაცობა და მამაცობაო, რომელნიც ქართველის სახელს აღარ ადიდებ-
დნენ უწინდელები; და ყოველ ამის ვეღარ მნახველი ამბობს:

დავანატრი მათ, ვინც თვისი სიცოცხლე
თვისსა მამულსა შესწირა მსხვერპლად,
დავანატრი დროთა, როს აქვნდათ ტრფობა
მამულისადმი გულს აღბეჭდილად.

ამ სახით თ. გრ. ორბელიანი გამგრძობია თ. აღ. ჭავჭავაძის პოეზიისა; და ამას გარდა, თითქმის ერთგვარი დენა მწერლობისა გაამრავალგვარა, წინ წასწია ჩვენი პოეზია როგორც შინაარსით, ისეც ფორმითაც, რადგანაც ამან სრულად განდევნა სპარსული კილო და მითოლოგიურ სახელებით აჭრელება სიტყვიერებისა, რომელშიაც, ცოტა არ იყოს, წილი უდევს თ. აღექ. ჭავჭავაძეს. ამას ჩვენ წინწაწევას და წარმატებას საქმისას ვეძახით და ვსთვლით განუწყვეტელ ჯაჭვად აზრთა ზრდისა ზედმიყოლებით, იმიტომ რომ აქ ერთი მეორეს ერთვის, როგორც ცალ-ცალკე ტოტი ერთსა და იმავე მდინარესა, და ერთი მეორისაგან გამოდის, როგორც თესლისაგან ნაყოფი სადღეისოდ და ნაყოფისაგან თესლი სახვალიოდ.

ჩვენ ძალიან ვწუხვართ, რომ უფრო მეტად არ დავასურათეთ მთელი სიმდიდრე თ. გრ. ორბელიანის პოეზიისა. მაგრამ ყოველ იქიდან, რაც ზემოთ მოვიხსენიეთ, ცხადად დასანახია, რამოდენად ჩაღრმავა და გაავანებრა ბუნებითად დიდი საწყლე პოეზიისა თ. გრ. ორბელიანმა. თუნდ ესეც არ იყოს, ჩვენ საგნად აღებული გვაქვს არა განკითხვა ჩვენი მწერლებისა კრიტიკის თვალთა, არამედ იმის გამორკვევა, თუ რამოდენად იზრდებოდა, მატულობდა ჩვენი აზრი, რამოდენად შორსა და შორს სცემდა ჩვენი თვალთა-ხედვის ისარი, რამოდენად დიდდებოდა ჩვენი მსოფლმხედველობა, და გუშინდელი რას სთესდა დღეისათვის და დღევანდელი დღე რას ითხოვს ხვალისათვის.

დანარჩენს შემდეგ ვიტყვი.

IV•

გრ. ორბელიანის თანამედროვე იყო ნ. ბარათაშვილი, რომელმაც თავისი პოეტური მოღვაწეობა დაიწყო ოცდაათიან წლებში და, ჩვენდა სამწუხაროდ, გაათავა 1845 წ. ესეც უგალობდა სიყვარულს და ტრფიალებას, როგორც აღ. ჭავჭავაძე და გრ. ორბელიანი, ხოლო იმ განსხვავებით, რომ იგი უფრო სულის მშვენიერებას ჰხადიდა ტრფიალების საგნად, ვიდრე ხორცისას, და ამიტომაც ამბობს იგი:

თვით უკვდავება მშვენიერსა სულში მდგომარებს,

და მარტო მშვენიერთ სულთა კავშირი ჰქმობს სიყვარულსა, ზეგარდმო მაღლით დაუხსნელად დამტკიცებულსაო.

* წერილის ეს ნაწილი დაბეჭდილი იყო ცალკე გაზ. „ივერია“-ში 1892 წ. № 77, ასეთის სათაურით: „ნ ი კ ო ლ ო ზ ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი. (პატარა ეტიუდი ერთის წერილიდამ ამოღებული)“.

შხოლოდ მათ შორის არის გრძნობა ესთ სანუკველი,
რომ მის უტკბილეს არც თუ არის სასუფეველი;
მას ცისა სხივით აცისკროვნებს მშვენიერება
და უკვდავებით აგვირგვინებს ჭეშმარიტება.

გარდა ამისა, რომ ნ. ბარათაშვილმა განაწმიდავა სიყვარული და სიყვარულში სულიერობას უფრო თაყვანს სცემდა, ვიდრე ხორციელობას, იგი მით იყო უფრო ძლიერი ლირიკაში ალ. ჭავჭავაძესა და გრ. ორბელიანზედ, რომ მისნი გულისტქმანი, მისნი გრძნობანი, მისნი ჭირნი და მწუხარებანი უფრო საყოველთაო, საკაცობრიონი არიან, ვიდრე კერძონი, ვიდრე მარტო მის საკუთარ გულისანი. მისი კვნესა კაცობრიობის კვნესაა, მისი ჩივილი კაცობრიობის ჩივილია, მისი ვერ მიწვდენა სურვილისა კაცობრიობის უღონობაა. ჰხედავს ცას და შეჰკვნესის უღონობის სიმწვავეთა:

ჰე ცაო, ცაო, ხატება შენი აქამდისა მაქვს გულს დაჩნეული
აწცა რა თვალნი ლაქვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა მოისწრაფიან,
მაგრამ შენამდე ვერ მოაღწევენ და ჰაერშივე განიბნევიან!

განა მარტო მისნი ფიქრნი? მთელის კაცობრიობისა, რომლისათვისაც ცა ჯერ კიდევ საიდუმლოთა საიდუმლოა:

მე შენსა მკვრეტელს მაგიწყდების საწუთროება,
გულისტქმა ჩემი შენს იქითა... ეძიებს სადგურს,
ზენაართ სამყოფს, რომ დაშთოს აქ ამაოება,
მაგრამ ვერ სცნობენ გლახ მოკვდავნი განგებას ციურს!

ნუთუ აქ გამოთქმული სურვილი ძიებისა მთელის კაცობრიობის სურვილად არ უნდა ჩაითვალოს და უღონობა ამ სურვილის მიუწვდენელობისა — მთელის კაცობრიობის უღონობად? ამისთანა სურვილი, ამისთანა საქმეში უღონობა, ერთის ცალკე ადამიანის სურვილი და უღონობა არ არის.

ნ. ბარათაშვილს ხშირად მოსდიოდა ფიქრად საყოველთაო საკითხი, რომლის პასუხსაც იგი ეძებდა მარტო თავის გულში კი არა, მთელის კაცობრიობის გულში.

მაინც არ არის ჩვენი ყოფა, წუთის-სოფელი, ჰკითხულობს იგი:

თუ არა ოდენ საწყაული აღუვსებელი?
ვინ არის იგი, ვისთვის გული ერთხელ აღევსოს,
და, რაც მიეღოს ერთხელ ნატვრით, ისი ეკმაროს?

ყურს უგდებს ჩონგურს და იქაც-კი ერთობ ადამიანის გულის ჩივილი ესმის და არა თავისი:

მე შენგან მესმის მოკლულის გულის ოდენ ჩივილი.

ჰხედავს მტკვარს და იმასაც საყოველთაო საკითხის პასუხსა სთხოვს:

ვინ იცის, მტკვარო, რას ბუტბუტებ, ვისთვის რას იტყვი,

მრავალ დროების მოწამე ხარო, მაგრამ ხარ უტყვი და არას მეუბნებიო,
და განაგრძობს:

არ ვიცი, ამ დროს ჩემს წინაშე ჩვენი ცხოვრება
რად იყო ფუჭი და მხოლოდ ამაოება?

ფიქრმა ცხოვრების ამაოებისამ ადრე აიჩინა ბინა იმის გულში და, გამოვედი
თუ არა ყმაწვილობის ასაკიდანაო, მას აქეთ რაღაც „იდუმალი ხმა“ —

თან სდევს ყოველთა ჩემთა ზრახვათ და საწადელთა.

ანგელოზი ხარ, მფარველი ჩემი, თუ მაცდური ეშმაკიო, შესძახის იმ „იდუ-
მალ ხმას“.

ბოლოს, როცა ეს „ხმა იდუმალი“, პირველში სუსტი, თანდათან გაუძლიერ-
და და ყურთა სმენა მისი სრულად დაიმორჩილა, აკი გაიგო, რომ იგი ხმა —
მისი მფარველი ანგელოზი კი არ არის, არამედ „ბოროტი სულია“, რომელმაც
აურია წრფელი ზრახვანი და „მოუკლა ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“. ამის-
თანა „იდუმალი ხმა“ ხვედრია მარტო მისი, „ვისაც ცეცხლი სული აქვს და ზღვა
გული“, როგორც თვით ნ. ბარათაშვილი ნაპოლეონზედ ამბობს.

მისი ფრთა-ასხმული ფიქრი შორსა ჰქრის და სცდილობს მაშინაც-კი, როცა
მყუდროებაშია და დაწყნარებული, ცა განსჭვრიტოს გონების თვალითა და
შეიტყოს, — რა არის იქ და ამბობს: „ჰე, ცაო, ცაო... —

აწუა რა თვალნი ლაქვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა მოისწრაფვიან,
მაგრამ შენამდე ვერ მოაღწევნ და ჰაერშივე განიბნევიან.

განა შეტყობა იმისი თუ, — რა არის ცაში, ან ცას იქით, — მუდამის წყურ-
ვით შესატყობარი არ არის ერთობ ადამიანისათვის? განა ამის ვერ მიღწევის
უღონობა ზოგად-კაცობრიული ჩივილი არ არის უძლურებისა? განა ამაებში
ტრიალი გონებისა არ არის ზოგად-კაცობრიობის გაუთავებელი ტრიალი იმ საი-
დუმლოების უძირო მორევში, რომელსაც არც თავი აქვს, არც ბოლო, არც ჰო
და არც არა?

მისი მშვენიერი „სულო ბოროტო“ სხვა არა არის-რა, გარდა ყოველ იმ
ადამიანის ჩივილისა, რომელსაც მოხვედრია „ხელი მსახვრალი“ ეჭვისა, რომელ-
საც ეჭვ-ქვეშ „მოჰკვდომია ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“, რომელსაც „ველარც
ლელვანი ვნებათანი უკვლენ წყურვილსა“, რომელსაც ბედი უქადდა თავისუფ-
ლებას ამ სოფლად და უმტყუნა, და რომელიც დარჩენილა „უსაგნოდ მარტო,
ჰკუთით ურწმუნო, გულით უნდო, სულით მახვრალი“.

სწორედ ამისთანა ყოფას მოსდევს ის საშინელი კივილი გულისა, ის სა-
შინელი სულის კვეთება, ის თავგანწირული გიჟური ლტოლვა და სრბოლა
უგზო-უკვლოდ კლდეებსა და ღრეებზედ, რომელნიც მან თავის „მერანში“
გამოსთქვა. განა არა, მინამ „მერანს“ იტყოდა, მისი ჰკუთ-გონება თავის მყუდ-

როების სადგურიდამ უკვე დაძრული იყო და სასვენს ბინას ველარ ჰპოულობდა დედამიწაზე და ცას ეუბნება:

გულისტქმა ჩემი შენს იქითა ეძიებს სადგურს.

რადგანაც ქვეყანაზედ ბინა აღარსად ეგულებოდა, რომ ჰკუა-გონებისათვის ეთქო: „აჰა, დასდეგ და შეისვენო“. ერთს დროს ეგონა, რომ იქნება სიყვარულ-მა, ტრფიალობამ მაინც შემიხიზნოს და დამიწყნაროს დუღილი სულისაო, და ამბობს: ვპოვე ტაძარი, შესაფარი, უდაბნოდ მდგარი, და მწირი სოფლისა, და-მაშვრალი მისითა ღელვით, მუნ ვეძიებდი განსვენებასაო; გულსა მოკლულსა კაცთ სიავით და ბედის ბრუნვით ლამპარი წმინდა განმითვობდა ციურის სხი-ვითაო; მაგრამ განჰქრა ტაძარი და უდაბნო ჩემდა მდუმარებს, და სიყვარულის ნეტარების მაგიერ, სევდამ და წყვდიადმა დაისადგურა ჩემს გულშიო:

ვერღა ამიგო სიყვარულმა კვალად ტაძარი!
...და დავალ ობლად, ისევ მწირი, მიუსაფარი.

აქაც ვერ იპოვა საგანი თავისი გულისა და გულის წყურვილისა. მერე მიჰ-მართა სარწმუნოებას, იქნება ამაღ მაინც შემიკედლოს და დამინთქას საღმობანი გულისა სენთაო, და ევედრება ღმერთს, დამიუზრევო, შემიტკბე, როგორც მამამ შემცოდე შვილიო.

ცხოვრების წყაროვ, მასვ წმიდათა წყალთაგან შენთა,
დამინთქე მათში საღმობანი გულისა სენთა;
არა დაჰქროლონ ნავსა ჩემსა ქართა ვნებისა,
არამედ მოეც მას სადგური მყუდროებისა!

მაგრამ ვერც აქ იპოვა იგი სადგური მყუდროებისა, რომელსაც ეძებდა, და იმედდაკარგულს მიესია „შავად მღელვარი ფიქრები“ სულისა და გულის უბი-ნაობისა და არ იცის, სად და როგორ მოიშოროს, სად და როგორ გაექცეს, და ეხვეწება თავის „მერანს“, რომლის ჰენებას მართლა რომ ბუნებით საზღვარი არა აქვს, ვითარცა ჰკუა-გონების ქროლას, გასწიო —

და ნიავს მიეც ფიქრი ჩემი, შავად მღელვარი-ო.

ყველაფერი დამითმიაო: ჩემი მამული, სწორნი და მეგობარნი, მშობელნი, ტკბილად მოუბარი სატრფოც-კი, ერთის სიტყვით ყოველი იგი, რაც შეადგენს ცალკე კაცის საგანს გულის ტეხისას, ჰირისას და ლხინისას, ოღონდ —

ვარსკვლავთა თანამავალთა
ვამცნო გულისა მე საიდუმლო-ო.

რაკი კაცს მამული ამოუღია გულიდამ, მშობლები დაუთმია, სწორნი და მეგობარნი, სატრფოც-კი გაუწირავს, განალა საფიქრებელია, რომ მისი „შავად მღელვარი ფიქრი“, მისი „საიდუმლო გულისა“ ზოგად კაცობრიულს ვაებას არ მოასწავებდეს, „ჭკუით ურწმუნოებისა და გულით უნდობისაგან“ წარმო-მავალს?!

მართალია, ცას იქით ვერ იპოვა სადგური, რადგანაც ადამიანის უძლურ გონებისათვის მიუწვდენელიაო, მაგრამ მაინც თავის „მერანის“ იმედი არ დაჰკარგვია და ეუბნება: თუ ცას იქით ბინას ვერ მიწვდი, შენ შენსას მაინც ნუ დაიშლიო:

გასწი, გაფრინდი, ჩემო მერანო, გარდამატარე ბედის საზღვარი,
თუ აქამომდე არ ემონა მას, არც აწ ემონოს შენი მხედარი,

აშკარაა, საზღვარ-დადებული სიგრძე-სიგანე ადამიანის აზრიანობისა ჩვე-ნის პოეტის „სულის კვეთებას“ ვერ იტევს. მას სწყურს ეს საზღვარი ბედისა გაარღვიოს და ნიავს მისცეს თავისი „შავად მღელვარი ფიქრი“, რომ დაუსრუ-ლებელი სივრცე ცისა და ქვეყნისა მოიაროს. ბაირონის კაინმა ამისთვის ლუ-ციფერი აიჩინა, გეტეს ფაუსტმა — მეფისტოფელი და ჩვენმა პოეტმა — თავი-სი „მერანი“, ესე იგი თავისის სულის ქროლა.

ამ სახით, იგი ჰთაკილობს დაემორჩილოს ბედს, რომელსაც ადამიანის გონებისათვის საზღვარი დაუდვია, და განაგრძობს:

დღე მოგვცდე მე უპატრონოდ, მისგან ოხერი,
ვერ შემაშინოს მისმა ბასრმა მოსისხლე მტერი,

და ჰნუგეშობს, რომ ეს გაძალიანება, ეს თავგანწირულება, ეს „სულის კვე-თება“, ეს პირდაპირი ომი ბედთან, ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლისო,

და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება.

რას გაურბოდა? საით მიიზიდებოდა? სად ემუდარებოდა თავის მერანს მიმიყვანეო, როცა ეუბნება:

გაჰკვეთე ქარი, გააბე წყალი,
გარდაიარე კლდენი და ღრენი!

ამის პასუხს ვერ ვიპოვით „მერანში“, ხოლო თუ სახეში მივიღებთ სხვა-დასხვა დროს თქმულს მის მიერ ლექსებს, ცხადად დავინახავთ, რომ იგი მიურ-ბის იმ „ჭკუით ურწმუნოებას“, იმ „გულით უნდობას“, იმ „გონებით და ცხოვრებით“ აღშფოთებას და გაფეთებას, რომელიც შუბის წვერისავით გულს დაესობა ხოლმე აზრგაღვიძებულს ადამიანს, ეჭვით გულ-ღვიძლამდე გაბნეულს,

მოუსვენარ და ჭეშმარიტების მუდამ მძებნელ მწყურვალ გონებისაგან. თვითც არ იცის პოეტმა, საით მიიზიდება, სად იპოვის შესასვენებელს სადგურს, ნავთ-საყუდარს, რომ იქ შეასვენოს „ვნებათა ლელვანი“. იგი მარტო ამას გვიჩვენებს, რომ ძებნა უნდა ამასაო თავგანწირულად და უშიშარად. ჩვენ ხომ ვნახეთ, რომ იგი ჰლამოდა ცას იქით მიეწვდინა თვალი ამ სადგურის დასანახავად, მაგრამ უქმად ჩაუარა ცდამ. ერთის ბრძენისა არ იყოს, ქვეყანაზედ ზოგი იმისთანა საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმენ, და ზოგიც იმისთანაა, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერ დაინახავ. ცასა, თუ ცას იქით, სწორედ იმისთანა ადგილებია მძებნარ გონებისათვის, რომ თუ არ ირწმუნე, ვერას დაინახავ. ჩვენს პოეტს ეს რწმენა დაკარგული ჰქონდა, როგორც მისი „სულო ბოროტო“ გვიმტკიცებს, და რაღა საკვირველია, რომ რასაც იქ ეძებდა, ვერ იპოვა.

ისიცა ვნახეთ, რომ ამავე მის მიერ სანატრელს სადგურს იგი ეძიებდა სიყვარულში, მაგრამ დაექცა ეს ტაძარი და ისევ შეუსაფარი დარჩა. მერე მასვე ეძიებდა სარწმუნოებაში, ჯერ მინამ სასოება გულს შერჩენილი ჰქონდა და არ მოეკლა ეჭვსა, მაგრამ ვერც აქ განისვენა, ვერც აქ იპოვა იგი ნუგეში, რომელსაც ასეთის „სულის კვეთებით“ ეძიებდა. ბოლოს მთლად მიენდო თავის „მერანს“, რადგანაც მის ჭენებას საზღვარი არა აქვს: შენ გასწიე, ნურას მოერიდები, ნურც მე შემიბრალებ დაქანცულობითა, და თუ ვიპოვეთ რასაც ვეძებთ, ხომ რა კარგი, თუ არა-და, ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირული სულის კვეთება, და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო, მაინც დარჩებაო.

და ჩემს შემდგომად მოძმესა ჩემსა
სიძნელე გზისა გაუადვილდეს,
და შეუპოვრად მას ჰუნე თვისი
შავის ბედის წინ გამოუქროლდეს.

ეს მსუსხავი და მწვავე ქროლა გონებისა, ადამიანის ამღვრეულ გულის ქარტახილისაგან მოვლენილი, განა საემაო მიზეზი არ არის ესეთის თავგანწირულ სულის კვეთებისა და ეს სულის კვეთება განა ზოგად-კაცობრიული არ არის? მაშ, მაშინ არც ბაირონის დიდებული და ზარიანი ჭეჭა-ჭუხილი ყოფილა ზოგად-კაცობრიული? განა ერთობ მოუსვენარი ცხოვრება ადამიანისა, რომლის ეჭვით გაღესილი ჰკუა დღე-მუდამ ტაძარს აშენებს რწმენისას და ისევ თავის ხელითვე აქცევს, იმავე სადგურს მყუდროებისას არ ითხოვს, რასაც ჩვენი პოეტი? განა ამ ქცევა-შენებით დაღალული გული კაცობრიობისა, ქვეყნის დაწყებიდამ დღევანდლამდე, არ ეძებს მოსვენებისათვის სადგურს და მაგ სადგურის პოვნა განა საყოველთაო წყურვილი არ არის ზოგად-კაცობრიული? განა ვაება კაცობრიობისა ის არ არის, რომ მიზეზი აქვს ძებნისა, ეძებს და ვერ უპოვია? აი სად არის სათავე ადამიანის სასოწარკვეთილებისა, თავგანწირულებისა, ჭკუა-გონების არევისა. ყოვლისფრის უარყოფისა, რომელიც ზოგჯერ, ხანა-და-ხანა, ასე დაიპყრობს ხოლმე მთელს მოაზრე კაცობრიობასა და შავად მღელვარის ფიქრებით ავსებს ადამიანის ცხოვრებასა. ბაირონი და მთელი მის მიერ დაპყრობილი ხანა ევროპის სულიერ ცხოვრებისა განა ამისი მაგალითი არ არის?

ჰამლეტის „ვიყო თუ არ ვიყო“ განა სულის უბინაობისაგან არ არის ამოკნენილი?

შორს რათ მივდივართ, — ეს დღევანდელი სპირიტობა, ბუდიზმობა, გრაფ ტოლსტოის „სულის კვეთება“, ის ამბავი, რომ ამერიკაში სადღაც ბავშვი დაბადებულა და დიდი და პატარა მირბის იმის თაყვანის-საცემლად, და ბევრი სხვა ამისთანა, — განა იმას არა ჰმოწმობს, რომ დღევანდლამდე ყოფილს ბინას ადამიანის მყუდროებისას ფუძე დაენძრა და თვით თალიც მთელის შენობისა გაირღვა და ჰლამის გადმოქცევის? განა ყოველივე ეს იმის მაგალითები არ არის, რომ დღესაც მოუსვენარი გონება ადამიანისა ხან რას ეჭიდება, ხან რას, რომ სადგური რამ მყუდროებისა სადმე და რაშიმე უპოვოს უბინაო სულსა, რომელიც დღეს ნაცარტუტასავით ჰდღვს?

აი, სწორედ ამ თვალ-გადუწვდენელს სარბიელზედ მიუშვა სადავე ნ. ბარათაშვილმა თავის „მერანსა“.

ჩვენის ფიქრით, „მერანი“ წინასიტყვაობაა „სულო ბოროტოსი“ არა მართო იმითი, რომ წინ არის დაწერილი, არამედ შინაარსითა. „სულო ბოროტოში“ მხოლოდ მიზეზია ნაპოვნი იმ „გონების და სიცოცხლის აღშფოთებისა“, რომელიც შავად მღელვარე ფიქრად მიჰსევია ჩვენს პოეტსა „მერანში“, და ის მიზეზი იგი მსუსხავი და მწვავე ეჭვია, რომელმაც პოეტს მოუკლა „ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“, დაუკარგა „სულის მშვიდობა“, აღუთქვა და არ მისცა-კი „თავისუფლება ამ წუთის-სოფლად“.

ამ სახით, ნ. ბარათაშვილმა ჩვენს აზრს, ჩვენს გულთა-თქმას, ჩვენს ჭკუა-გონებას დიდი განი და სიღრმე მისცა, კაცობრიობის წყურვილს ქართველიც თანამოზიარედ გაუხადა და კაცობრიულ წყურვილის მოსაკლავ წყაროს ქართველიც დააწაფა. ამ მიმართულებას ჩვენის აზროვნობისას ნ. ბარათაშვილის შემდეგ არც ერთი მწერალი აღარა ჰყოლია ჩვენში და, სწორედაც რომ ესთქვათ, ბაირონები, ლერმონტოვებიც, მარტონი არიან და მემკვიდრეებს იშვიათად სტოვებენ, რადგანაც ტვირთი მათებრ კაცების მემკვიდრეობისა „არ არს სუბუქ“.

ეს ჩვენი აზრი ნ. ბარათაშვილის შესახებ იქნება მეტისმეტი ეჩვენოს ვისმე, ხოლო ამაზედ-კი ყველა დაგვეთანხმება, რომ ეს, ჩვენდა საუბედუროდ უდროოდ ჩვენთვის დაკარგული პოეტი, ერთად-ერთი მწერალია, რომელიც სხვაზედ უფრო მეტად, სხვაზედ უფრო მკაფიოდ და თვალნათლად ატრიალებს ჩვენს აზრს და ცნობის წყურვილს იმ თვალ-გადუწვდენელს სფეროში, საცა ზოგად-კაცობრიობის დაუსრულებელი საჭირ-ბოროტო კითხვა-პასუხია რწმენისა და არ-რწმენისა, მყოფობისა და არ-მყოფობისა, საცა ლაღადებაა ყოველგვარ სულის-კვეთებისა და ვნებათა ღელვისა. თ. ნ. ბარათაშვილის დიდი მნიშვნელობა, ჩვენის ფიქრით, ამაშია; ამიტომაც მართალი სთქვა, რომ მის მიერ გავლილი გზა ჩვენში ჯერ უვალი იყო, მან თვის მერანს გადაათელინა და ნავალიც დააჩნევინა, ვინ იცის ვისთვის და სარდიოდ? ამის პასუხს ჩვენი აზრთა ზრდა შემდეგ როდისმე იტყვის.

არც ნ. ბარათაშვილი იყო უიმისო, რომ გულში დარდად არა ჰქონოდა ბედი ქართლისა, ბედი მის მამულისა,

სად სულსა სული თვისად მიაჩნის
და გულსა გულის პასუხი ესმის.

ის დიდებული სახე მეფე ერეკლესი და არა ნაკლებ დიდებული სურათი სოლომონ მსაჯულისა, გამოხატულები „ქართლის ბედში“ იმ განწირულების დროს, როცა საქართველოს ბედი სწყდება, ბევრს საგულისხმოს რასმე გვეუბნება და ქართველის ამომშრალს გულში ბევრს ნამს ნატვრისას და ნანვისას აწვევთ. იგიც შეჰნატრის წარსულს, თ. გრ. ორბელიანისავით, იგიც შეჰნატრას უწინდელებს, რომელთაც —

არად მიაჩნით უბედურება,
თუ აქვთ ჰერო-ქვეშე თავისუფლება.

და, სოლომონ მსაჯულის მეუღლისაგან აღტაცებული, მაშინდელ ქართველის ღირსეულ დედებს სახსოვარს უშენებს ამ სიტყვებით:

ჰოი დედანო, მარად ნეტარნო,
კურთხევა თქვენდა, ტკბილ სახსოვარნო!
რა იქნებოდა, რომ ჩვენთა დედათ
სულიცა თქვენი გამოჰყოლოდათ!

თუმცა ბოლოს, როცა თვისი მამული დამშვიდებული ნახა და მტერთაგან უშიშარი, შეიფარა მის მიერ ეგრეთწოდებული „ახალი ქართული“ და მის ყოფა-ცხოვრებას თითქოს შეურიგდა, მაგრამ ესეც-კი მისი ნათქვამია:

რა ხელ ჰყრის პატივს ნაზი ბულბული,
გალიაშია დატყვევებული?

V

ჩვენ სახეში არა გვქონდა და არცა გვაქვს ისე ვრცლად გამოკიდება არც ერთის ჩვენის მწერლისა, რომელთაც ცოტა თუ ბევრი ღვაწლი მიუძღვის ჩვენს აზრთა ზრდაში, როგორიც მოგვიხდა ნ. ბარათაშვილის შესახებ. გზა-კვალი მისის პოეზიისა, სიგრიძე-სიგანე და სიღრმე მისთა აზრთა დენისა მეტად ღირს-შესანიშნავია, რომ დაუსაბუთებლად ადვილად დასაჯერი იყოს. იგი ობოლი მაგალითია, ობოლი იმიტომ, რომ მარტოდ-მარტოა ჩვენს მწერლობაში. არც წინამორბედი ჰყავს, არც უკან მიმდევ. მართალია, ამ უკანასკნელ ხანებში ერთმა ახალგაზრდამ და, ჩვენის ფიქრით, დიდ-საიმედო პოეტმა ორიოდ სასახლო მაგალითი გვიჩვენა, რომ აპირობს მის კვალში ჩადგომას, მისთა აზრთა სფერო-

ში გახმაურებას, მაგრამ თითო-ორიოლა მაგალითი ჯერ საკმაო საბუთი არ არის ეს ახლად გამოსული მწერალი ნ. ბარათაშვილის შემკვიდრედ მივიჩნიოთ.

ესეთი იყო საწყლე ჩვენთა აზრთა დენისა ორმოცდაათიან წლებამდე მთელის თავის სიგრძე-სიგანითა და სიღრმე-სიმაღლითა. მოვიდა ახალი ხანა ორმოცდაათიან წლებისა. სამწერლო მოედანზე დარჩა წინა-აღწერილ სამ მწერალ შორის მარტო გრ. ორბელიანი. ამავე დროს გამოჩნდნენ გ. ერისთავი, ვახტანგ ორბელიანი, რაფიელ ერისთავი.

გ. ერისთავს ორი დიდი სამსახური მიუძღვის ჩვენს წინაშე, ერთი ისა, რომ ჟურნალი შეჰქმნა და ამით ღონისძიება მიეცა ჩვენთა აზრთა დენას შინიდან გარეთ გამოსულიყო საქვეყნოდ და მწყურვალისთვის აზრთა წყარო ესმია. მართალია, მაშინდელი „ცისკარი“ მეტად ფეხმოკლე და ხელმოკლე იყო, მაგრამ ეს ეპატიება, როგორც ახალს საქმეს, ჯერ უჩვეულო და უასაკოს. ისიც მართალია, რომ არც მის შემდეგ „ცისკარს“ გამოუჩენია რაიმე თავი ისე შესანიშნავად, რომ ჩვენთა აზრთა ზრდაში ადგილი რამ დაეჭიროს. ხოლო იმისი კარგი ის იყო, რომ არსებობდა. ზოგჯერ მარტო არსებობაც ღვაწლია, ნამეტნავად იმ გაჭირებაში, როგორშიაც იყო „ცისკარი“. ბევრი ავი დღე გამოუვლია, — ზოგი იმისაგან, რომ მეშველი მწერალი არა ჰყოლია და მარტოსათვის ჟურნალის ტვირთი მართლსა რომ ღვაწლია, და ზოგიც იმისაგან, რომ სახსარიც-კი არსებობისა არა ჰქონია. მაინც კარგა ხანს თავი დაიჭირა და თითქმის აკვნობა გაუწვია იმ ყმაწვილ მწერლებს, რომელთაც მერე, სამოციან წლებში, წინანდელ მწერლებთან ერთად, ისეთი ძლიერი ტალღა ჰკრეს ჩვენს აზრთა დენასა.

მეორე ღვაწლი გ. ერისთავისა ის იყო, რომ შეჰქმნა ქართული თეატრი და სათეატრო მწერლობის მამამთავრად მოგვევლინა. ამით მარტო სიყვარულის და ტრფიალების მორევში მოარული გული ჩვენი და მარტო განლტოლვილ ფიქრებში წასული ჩვენი გონება ჩვენს შინაცხოვრებას დააკვირვა, მიახედა: მისი „გაყრა“ ამისი მაგალითია. მართალია, მისი კალამი უფრო სათავადიშვილო არემარეში ატარებდა ჩვენს გონებას, მაგრამ მისგანვე ფრთა-ასხმულმა ანტონოვმა, რაკი იგრძნო, რომ მე ჩემი საკუთარი ფრთები მასხიაო, თავის ოსტატს გაასწრო, მის ვიწრო მოედანს ღობეები შორს გაუდგა, სარბიელი გაუდიდა და ეგრეთ-წოდებულ მდაბიო ხალხის ყოფა-ცხოვრება, ავ-კარგიანობა, მისი ზნე-ჩვეულება ცოტად თუ ბევრად დაგვანახვა. მისი „მზის დაბნელება“, „ხევსურთა ქორწილი“, თუ ყოველ ამის სრული სურათი არ არის, მწერლობის ამ მხრივ მიმართულების მაგალითი ხომ არის და არის.

გ. ერისთავი, როგორც პოეტი, იმითია შესანიშნავი, რომ ჩვენს პოეზიას ჩაუმატა ის პირწვეტიანი ეკალი, რომელსაც „სატირას“ ეძახიან და რომელიც ზოგჯერ გამოსაკეთებლად აწყლულებს ხოლმე იმას, ვისაც კი დაეძგერება და სხვას კი ყოველთვის აფრთხილებს. მის მიერ სასაცილოდ აგებული ჩვენი ტფილისის მაღალი საზოგადოება „შეშლილში“ და თითო-ორიოლა წვრილი ამავე თვისებისა ლექსი ზემოთქმულის მოწამენი არიან.

ვახტანგ ორბელიანს ამ ორმოცდაათიან წლებში განსაკუთრებულ მიმარ-

თულებით თავი არ უჩენია. მან სამოციან წლებიდან მიიქცია ყურადღება საზოგადოებისა და როგორც ამ წლების ხანაში, ისეც მერმე, თითქმის მარტო ერთი სფერო აუჩინა თავის პოეზიას და მით მოიპოვა სახელი და ადგილი ჩვენს აზრთა მსვლელობის ისტორიაში. ამას თავის ადგილას ვიტყვი.

რაფ. ერისთავმა ამ ორმოცდაათიან წლების ხანაში დაიწყო თვისი მოღვაწეობა. ამანაც, როგორც თითქმის ყველა ჩვენმა პოეტმა, მიართვა პირველ ხანებში თვისი ხარკი სიყვარულსა და ტრფიალებას, მაგრამ ამასთანავე არ უიმი-სოდ მორჩა, რომ ეგრეთ-წოდებულ საჭირ-ბოროტო საგანს ცხოვრებისას არ გაჰხმარებოდა. ჯერ ბატონყმობის [გადავარდნის] ჩუჩუნიც არსად იყო, რომ კაცმოყვარემ გულმა პოეტისამ იგრძნო უსამართლობა მისი და ყმა-დედა აჩვენა მსაჯულთან: „სხვა რად ჰბატონობს ჩემსა ნაშობსაო, შვილი ჩემია და ბატონმა წამართვა, მიბრძანე: „ვისი უპყრია ძალიო“.

ეს პირველი ხმა იყო ჩვენში სამწედ უსამართლოდ ჩაგრულთათვის. რაფი-ელ ერისთავამდე ეს მწვავე ჩივილი გმობით გაუპატიურებულ ღმრთის კერძო ადამიანისა არავის გაუთვალისწინებია, არავის უკითხავს თავის-თავისათვის ეს მართლა-და ჰეინესი არ იყოს „დაწყევლილი საკითხი“: ერთის ნაშობს მეორე რად ჰბატონობს. „ვისი უპყრია ძალი“? ეს წესით დაჩაგრული — ადამიანი, და ახლა ნახეთ, რა ტკბილის გულის-ტკივილით ჩვენი პოეტი ბედით დაჩაგრულს მთხოვარას ალაპარაკებს: კვირაობით საყდარს დავალო სათხოვარად, —

სხვა დროს ვგდივარ ერთის კედლის ძირასა
უქალამნო, უშალვრო, თავშიშველი,
ძვირად მაძლარ, ხშირად მშიერი, სველი.
მკერდს არ მწვდება დაღლეჯილი მუნდერი...
თავზედ დამდის წვიმა, თოვლი და მტვერი.

ქვეყანას კი აინუნში არ მოსდის ამ საწყლის ჩაგრულყოფა. მიდის-მოდის ხალხი და გათახსირებულს გლახაკს არავისაგან საკმაო ნუგეში არ ეძლევა და სჩივის: მე პურს ვსთხოვო, ის ქვას მიდებს ხელშია!
არიან, რასაკვირველია, იმისთანანიც, რომ ხანდისხან უწყალობებენ რასმე:

ზოგიერთი მოიგონებს მკვდრის სულსა,
სულთაობას სადილს მომცემს და ფულსა,
მაგრამ მცირეს, რომ არც კუკს ჰხედეს, არც სულსა!
თუ ცხონდება მკვდარი ერთის ჭამითა,
მაშ აცხონოს ღმერთმა იგი ამითა.

თუმცა ჰხედავს თავის გარეშემო ამისთანა გულქეობას, რომ გლახა „პურს ითხოვს და ქვას აწვდიან ხელში“, მაგრამ ჩვენი პოეტი მაინც საწყლის გულში ბოროტს არ ატრიალებს, რომელიც კაცს ხელს გამოადებინებს ხოლმე სხვის ძარცვა-გლეჯად, ან, თუ უღონოა, სხვის საწყევლად და საქოლვად. მისი გლახა-მთხოვარს სწამს, რომ ქვეყანაზე განკითხვა, შებრალება, ქრისტიანობა კიდევ

არის და ამ იმედით ნუგეშდებული კი არ იწყევლება, კი არ პბოროტობს, შებრალებას ითხოვს: ქრისტიანო —

შემიბრალეთ, შიმშილმა გამაწყრა-ო!

იტყვიან, არც ეგეთი ქედის მოხრა, არც ეგეთი უბოროტო მორჩილობედლისა უნდაო, მაგრამ თუ სახეში მივიღებთ გულკეთილობას, გულჩვილობას, რომელიც იშვიათი თვისება არ არის ჩვენებურ მშვიდობის-მოყვარე გლეხაკობაში. დავინახავთ, რომ ჩვენს პოეტს ბუნებისათვის არ უმტყუენია.

ამ სახით ვხედავთ, რომ რაფ. ერისთავმა პირველმა დაჰძრა ენა ადამიანის გაუპატიურებულ ღირსებისათვის და ჩამოაგდო სიტყვა ადამიანურ ღატყვევნილ უფლების აღსახსნელად და აღსადგენად. მანვე ყველა...

*

...ამ გზით და ამ ყოფით იზრდებოდა ჩვენი აზრი, თანთან გაძლიერებული და მატებული, როგორც ვნახეთ. ამ სიგრძე-სიგანით, ამ სიღრმე-სიმაღლით მოაღწია მან სამოციან წლებამდე. თვალ-ნათლად დასანახია, რომ სამოციან წლებში ახალი ხანა დაწყებულ იქმნა. ჩვენდა სამწუხაროდ, იძულებულნი ვართ ეს სამოციანი წლები და მათდა შემდეგნი დრონი ერთს საერთო ფარგალში მოვაქციოთ. მიზეზი ის არის, რომ თხზულებანი ორმოცდაათიან წლების შემდეგ მოღვაწეებისა ერთად შეკრებილი არ მოგვეძეება და ცალ-ცალკე გაფანტულები-კი ძნელად საპოვნელია და საძიებელი. ეს გარემოება ხელს გვიშლის გამოვარკვით, რა დროს რამ იმატა ჩვენში, რა დრომ რა განსაკუთრებული ადგილი შემოიხაზა და დაიჭირა, რა დრომ რა წაიმძღვარა და რა ილაღადა. ამიტომაც ხანად და ხანად დაყოფა ჩვენის აზრის ისტორიისა სამოციან წლებიდან შეუძლებელად დავინახეთ. ეს დავაცალოთ ჩვენზედ მეტს მცოდნეს და ჩვენზედ მეტად მდიდარს შესაფერის საბუთებითა.

გარდა ამისა, ამ ხანაში გამოსულ მოღვაწეების თხზულებათა უქონლობა სხვაფერივადაც ხელს გვიშლის, — სახსარი არა გვაქვს თვითეულს მათ ცალ-ცალკე კვალში ჩავუდგეთ და მათის ნაღვაწევითვე დავასაბუთოთ ჩვენი აზრი მათდა შესახებ. ყოველ ამ მიზეზის გამო იძულებულნი ვართ ეს სამოციან წლების მდიდარი ხანა, და არანაკლებ ნაყოფიერი მის შემდეგნი დრონი, მარტო ზოგადის ნიშნებით ზეპირად აღვნიშნოთ, ესე იგი ისე, როგორც ჩავსახია გულში, რადგანაც მას აქეთ აქამომდე ჩვენ ჩვენის აზრის მოძრაობისათვის, როგორც დროთა მოწამეს, გვიდევნებია თვალი იმოდენად, რამოდენადაც თითონ თვალი გვიჭრიდა. საცა კრებული რომელისამე მწერლის თხზულებათა ნებას მოგვცემს, ჩვენს თქმულს დავასაბუთებთ კიდევ.

სამოციან წლებში ყველაზე უწინარეს გამობრწყინდა დავიწყებული სიტყვა

* აქ ზელნაწერს აკლია ერთი ფურცელი (— დაახლოებით ჩვენი გამოცემის 40-მდე სტრიქონი).

„მამული“ მთელის თავის გულთ-მიმზიდველ და დიდებულ მნიშვნელობითა. ვიცისა-კი რაიმე ნიშან-წყალი ჰქონდა ღმრთის მიერ მინიჭებულ მადლისა და კალამი ხელთ ეპყრა, თითქმის ყველანი იმ გზას დაადგნენ, რომ ქართველს გულში ჩაუსახონ მამული, რომელიც ჟამთა ვითარებამ უძრავ ქონების სახელამდე-და დააქვევითა და დაამდაბლა. აგრე გაუპატიურებულმა სიტყვამ სამოციან წლების მოღვაწეთა მეოხებით და ღვაწლით კვლავ დაიჭირა ჩვენში კუთვნილი ადგილი. ვითარცა მზემ, და თავისი სხივოსანი შუქი მოჰფინა მთელს სივრცეს ჩვენის ცხოვრებისას. რაკი „მამულს“ ბინა დაედვა ქართველთა გულში, მისმა ცხოველ-მყოფელმა სიტბომ და ნათელმა მთელი მრავალგვარობა ჩვენის ცხოვრებისა გაუთვალისწინა თვითეულს მოღვაწეს ცალკე და ყველას ერთად. არ დარჩა არც ერთი მცირეოდენი კუნჭული ეგრეთ-წოდებულ მოსაქმე ცხოვრებისა, რომ ან ერთს, ან მეორე მწერალს, ძველსა თუ ახალს, თვისი კალმის წვერი არ მიეწვდინა და დიდი ხნიდამ დაღუმებული ჩივილი დაჩაგრულ ადამიანობისა, მთაბარობა უსწორ-მასწორო ცხოვრებისა — არ გაეხადნა თვისის დაკვირვების და გულისთქმის საგნად და ყოველივე ეს ცალკე თავის კალმის წვერზედ არ აეგო.

აღდგენილმა მამულმა დაჰბადა მამულის სიყვარული, მამულის შვილობა, და საკვირველი არ არის, რომ მისი წარსული, მისი აწმყო და მერმისი, კვლევისა და გამოძიების საგნად შეიქმნა. „ვინა ვართ და რანი ვართ“ — ამ ზღვაებრ ფართო საკითხს შემოეჯარა გარს ჩვენი მწერლობა, გვერდ ამოუდგა სხვადასხვა მხრიდამ და ერთიანის ძალ-ლონით ფეხზე წამოაყენა გონების თვალის გულ-ღვიძლამდე გასაბნევად. ზოგი წარსულით გვინათებდა ამ საკითხს, ზოგი აწმყოს განკითხვითა, ზოგი მერმისის გამოსახვითა. პროზით თუ ლექსით, ყველა ჰლაღებდა ადამიანობის დარღვეულ უფლების სახელითა და თვით მოსაქმე ცხოვრების განკარგების წყურვილითა. ამ ეგრეთწოდებულ „რეალურმა მიმართულებამ“ ჩვენის აზრიანობისამ ჩვენი გონება დააკვირვა ჩვენს მიწიერ ავკარგიანობას და სამოციან წლებიდან დღევანდლამდე, ამ ოცდაათის წლის მანძილზე, ბევრი საყურადღებო ღვაწლი დასდო, ბევრი ნაყოფიერი თესლი დაჰყარა სამერმისოდ.

საოცარი ის არის, რომ ამ დროებამდე ჩვენდა სანუგეშოდ მოღწეულთა ძველთა მწერალთა, ის მათთვის უცნობი და ახალი ქროლა ჩვენის აზრიანობისა არა იუარეს, არ იუცხოეს. პირიქით, მთელის თავის ძალ-ლონით მიეცნენ ამ ახალს მდინარეობასა, დროთა ჩაძახილს ღირსეულ მობანედ გამოუჩნდნენ და ახალთან ერთად ძმურად იღვაწეს ამ მიმართულების გასაძლიერებლად. იმ მრავალგვარ საგნებში, რომელიც მამულმა, მამულის სიყვარულმა და მამულის შვილობამ თვალწინ გამოგვიფინა, თვითეულმა მათგანმა თვისი სხივოსანი შუქი შეიტანა იმისდა მიხედვით, ვის რა უფრო ეხერხებოდა და სადამდე თვალი უწვდებოდა. ვერა ვძლებთ უიმისოდ, რომ ის მართლა-და საკვირველი ამბავი მაგალითებით არ დავასაბუთოთ, მით უფრო, რომ ხელთა გვაქვს ამ ჯურის მწერალთა თხზულების კრებული.

ერთი ამ ჯურის მწერალთაგანი იყო გრ. ორბელიანი, რომელიც თითქმის ელოდა ამ ახალ მიმართულებას, რომ გულს ჩარჩენილი სიყვარული წარსულისა გაჰღვიძებოდა და „ვინა ვართ და რანი ვართ“ — ამის აღსახსნელად ეთქვა:

...ძმანო, მივმართოთ თვალნი
წარსულთა ძველთა საუკუნეთა,
მათში სახენი სჩანან ნათელნი
გმირთა, მამულის განმადიდებთა.

მართალიც არის: ჯერ შინაობაშიაც როცა გვინდა ვისიმე ვინაობა შევიტყუოთ, დედა-მამას და წინაპართ ვუკითხავთ ხოლმე, იმიტომ რომ — დედა ნახე, მამა ნახე, შვილი ისე გამოიხატოს. მხოლოდ იმასა სწუხს, რომ არავინ არის გვითხრას ამბავი ჩვენთა გმირებისაო:

ვინ გვითხრას, ვინა გვიჩვენოს,
სადა სცხოვრობდნენ ძველ-გმირნი?
დრომან შეჰმუსრა, აღგავა
მიწით მათიცა საფლავნი...

მარამ ცოცხალი ჯერედაც
დიდების მათ მოედანი,
მათი სახელი, მათ ხმალი,
საქმენი სახელოვანნი.

იცოდა მალალ-გონიერმა პოეტმა, რომ

მათთა საქმეთა მოთხრობით
მოხუცს ცრემლ მოედინება,
მხნეობით აღტაცებული
ჭაბუკი ხმალსა მისწვდება.

ეს ცრემლი მოხუცისა იგი ჟუჟუნა წვიმაა, რომელიც ასე ჰშველის თესლსა ნაყოფის გამოსაღებად, და ეგ ხმალთ-წვდენა ჭაბუკისა იგი ომი და ბრძოლაა არსებობისათვის, რომლისათვის მოწოდებულია ყოველი შემძლებელი ღონე.

გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელო“, „თამარ-მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“ ცხადი მაგალითებია, რომ მან თავისი ძლიერი მხარი მისცა ახალს მიმართულებასა და მამულის სიყვარულს. ღრმა კვალი დააჩნევინა ჩვენს გულში. სიყვარულმა მამულისამ, სამშობლო მიწისამ, აღფრთოვანებულმა სამოციან წლებში, სულით და გულით მიიზიდა პოეზია გრ. ორბელიანისა, და ამ სიყვარულის გასაღვიძებლად და დასანერგად ახლებთან ერთად არა ერთი და ორი უთქვამს თავის მშვენიერის ლექსითა. მამულის-შვილობას გრ. ორბელიანმაც შთაჰბერა იგი ღონიერი სული, რომელმაც, როგორც სამოციან წლებში, ისეც მერმე, ჩვენს პოეზიას განსაკუთრებული მიმართულება დაუნიშნა. ესე შეჰღალადებდა ჩვენი მხცოვანი პოეტი მამულს და ასე გვამცნევდა მამულის-შვილობის უწმინდაესს მოვალეობას:

ჰე, მამულო, სასურველო,
ვინ გახსენოს, რომ მის გული
არ ათრთოლდეს სიზარულის
ალტაცებითა აღვსილი?
ვინ გიხილოს დროსა საშემს,
არ დასთხოვს თვისი სისხლი,
არა დაჰკლას თავი თვისი
შენ დიდებად, ვითა მსხვერპლი!

ჩვენ წინა ვნახეთ მისი სურვილი, რომ ხსოვნა არ დაგვკარგოთ წარსულისა,
და ახლა ვნახოთ, ახალმა მიმართულებამ რომ მიახედა აწმყოს, — რას გვეუბ-
ნება. დროთა ვითარებისაგან ძირს დაცემულ საქართველოს მაყურებელი ასე-
თის გულის-ტკივილით მოგვეთხრობს აწმყოს ამბავსა: ველარა ვცნობო —

დამცირებულსა,
ხმა-მიღებულსა
ბედ-დაკარგულის ივერიის ძეს,
ეჭვით აღვსილსა,
უსასოდ ქმნილსა,
გულ-უიმედოს, გაუხარებელს!

ეგრეთ გათახსირებულს შვილს სხვა რაღა მამული უნდა ჰქონოდა, თუ
არ შვილისაგან დამცირებული, ხმა-მიღებული, ეჭვით აღვსილი, უსასოდ ქმნი-
ლი, და მამულის-შვილურ სევდით და მწუხარებით მოსთქვამს: ნეტავი აღარ
ვიყო,

რომ. აღარ ვგრძნობდე
ჩემის მამულის სულით დაცემას!

ეს წარსული და აწმყო; ზოლო რა მერმისი სწყუროდა თავის მამულისათვის,
თავის სამშობლო ქვეყნისათვის, რომელზედაც მამულის-შვილურ ალტაცებით
ერთგანა სთქვა: სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისაო? სწყუ-
როდა, რომ კვლავ:

...ივერი
აღსდგეს ძლიერი
და დადგეს ერთად სხვა ერთა შორის.
წმინდის საყდარით,
ენით მდიდარით,
სწავლისა შუქით განათებული.
ზნე-ამაღლებით,
ძლევის დიდებით,
სამშობლოს მიწის სიყვარულითა.

სამოციან წლებამდე — ალ. ჭავჭავაძემ დაწყებული — ჩვენი პოეზია,
თითო-ორიოლა მაგალითებს გარდა, ისიც ორმოცდაათიან წლების ბოლო ხანებ-
ში, დაჰფუფუნებდა ჩვენის დიდ-კაცობის გულთა-თქმას, თითქო უკადრისობს
ამათ გარე რაიმე საგანი უბოვოს პოეზიას. სამოციან წლებმა ამ ვიწროდ შემო-

ლობილს სარბიელს ჩვენის პოეზიისას თავისი ტალღა გაჰყრეს და შემომტვრიეს ლობეები. ამ ხანაში მოღვაწეებმა მიაგნეს, რომ მდაბიოთა ცხოვრებაშიაც არის ადამიანური გულთა-თქმა; რომ ამ მდაბიოთა გული იგივე ზღვაა, საცა თუ არ მეტი, ნაკლები მარგალიტები არ არის გლოვისა და სიხარულისა, ჭირისა და ლზინისა, ძულები და სიყვარულისა; რომ ამ მდაბიოთაცა აქვთ თავისი იდე-ალეები, თავისი სანატრელები, ოღონდ კი კაცს მადლი ჰქონდეს ამაების დანახ-ვისა, ამაების გამოხატვისა. გრ. ორბელიანმა არც აქ უმტყუენა დროთა მიმდინა-რეობას და ზურგი კი არ შეუქცია, როგორც უღირსს რასმე, თან აჰყვა. მისი „ო — ს დარდები“, „ლოპიანა“, „მუშა ბოქულაძე“, რომელნიც თითო-თითო პოემადა ღირს, ამისი მოწამენი არიან. აი, რა მწვავე სიტყვებს ათქმევინებს იგი ერთს ამისთანა მდაბიოს, „მუშა ბოქულაძეს“:

რად მიყურებ ეგრე გაკვირვებითა?
ნუთუ მართლა კაცი არა გგონივარ?
რადგანაც ვარ სიღარიბის სამოსლით,
არა მქონდეს კეთილისა გრძნობაცა?
.....
ღრმად ვმალავ გულში სიმწარის ოხვრას,
მალვით ვიწმენდ თვალში მორეულ ცრემლსა...
ეჰ, ვის ესმის, თუ სადღაც მუშა ჰკვნესის!..

მართალია, სამოციან წლებამდე — იგინი, „ვის სიცოცხლე ტანჯვად გადაჰ-ქცევიათ შოვნისათვის მხოლოდ ლუკმა-პურისა“, არავის მოსვლია ფიქრად. ამ ხანამ — ამ უნუგეშო ყოფასაც ადამიანისას თავისი ძლიერი კლანჭი გამოჰკრა და შეჰზარა ქართველთა გული მწვავის სურათებითა. ფხიზელმა პოეტურმა ალლომ გრ. ორბელიანისამ არც აქ იმტყუენა, აქამომდე დამალულ წყლულსა საზოგადოებურ სატკივარისას, სამოციან წლებში გამოქვეყნებულს, თავისებური შუქი მიაფინა. თავისებურს ვამბობთ იმიტომ, რომ მუშა, სამოციან წლებში პირველ-წამოყენებული, უფრო ხორციელობის უნუგეშობას უჩივის, და გრ. ორბელიანის ბოქულაძე კი ჰკვნესის სულიერობის შევიწროებისათვის. იქ ხორცი მტკივნეულობს, აქ სული იდაგვ-იწვის უნუგეშ მყოფელობისაგან.

ასეა თუ ისე, ახალ მიმართულების ტალღებისაგან გატაცებულმა გრ. ორ-ბელიანმაც მიაგნო ამ ღრმად გულში დამალულს სიმწარით ოხვრას მუშა-კაცი-სას, ამ მალვით მოწმენდილს თვალში მორეულ ცრემლსა, და სხვებთან ერთად მისმა ყურმაც გაიგონა, სადა ჰკვნესის მუშა:

მკერდით ღია, ოფლით გასვრილ, მტვრიანი,
ფერით რკინა, კისერ-ჩაქანგებული,
კაცი, გულით დაჩაგრული ბედითა,
სიყრმიდანვე სიღარიბით დევნილი,
ვის სიცოცხლე ტანჯვად გადაჰქცევია
შოვნისათვის მხოლოდ ლუკმა-პურისა.

გარდა ყოველ იმისა, რომ გრ. ორბელიანმა არ იუცხოვა ახალი მიმართულება და, პირიქით, თავისი ძლიერი ბანი მისცა, — მანვე დაგვანახვა პირველი, მაგრამ საუცხოვო და შეუდარებელი მაგალითი ქართულის ურითმო ლექსისა, არა იამბიკოს მსგავსისა, და მით დაგვიმტკიცა, რომ ქართულს სიტყვასაც თავისი ასამაღლებელი ხმა ჰქონია, ეგრე საჭირო ლექსთა-წყობის ხმოვანებისა და მუსიკისათვის. მან ამით გვაჩვენა, რომ ქართულადაც შესაძლოა ურითმო ლექსი, ეგრეთ-წოდებული „თეთრი ლექსთ-წყობა“, რომელიც ხმოვანებით და მუსიკით არანაკლებია რითმიან ლექსისა. მისი „მუშა ბოქულაძე“ ამ მშვენიერ „მწყობრ-სიტყვაობის“ შეუდარებელი მაგალითია.

მართალია, სამოციან წლებში გამოსულთ მწერალთა დაიწყეს გახსენება წარსულისა და ჩაუდგეს ქვა-კუთხედი იმ ხიდს, რომელიც ჩასტყდა წარსულსა და აწმყოს შუა, და რომლის ხელახლად გადებას სცდილობს დღევანდელი დღე, მაგრამ ისე სულთ და გულთ არავინ მისცემია ამ წარსულის ნატვრას და სიყვარულს, როგორც თ. ვახ. ორბელიანი. ამისთანა ერთგული მოყვარეც წარსულისა საჭიროა იქ, საცა იგი დავიწყებულია, იმიტომ, რომ ერის დაცემა იწყება იქიდან, სადაც თავდება წარსულის ხსოვნა. და ამიტომაც ნუ გვიკვირს, რომ ვახ. ორბელიანმა თითქმის მთელი თავისი პოეტური ძალ-ღონე სულ ამ საგანს მოახმარა და ამით განმსჭვალული ცოტად თუ ბევრად იმ სფეროდე მივიდა, რომელსაც „რომანტიზმს“ ეძახიან, და რომელსაც ერთ დროს ევროპის პოეზიაში მთელი მოედანი ეჭირა და რომლის უდიდესი წარმომადგენელი იყო ვიქტორ ჰიუგო, საფრანგეთის სახელოვანი პოეტი... *

[1892 წ.]

* წერილი, ჩანს, დასრულებული არ არის.

I

რაკი ჩვენს ღარიბს ლიტერატურაზედ და ეხლანდელს მწერლობაზედ და-
იწყებ სადმე ლაპარაკსა, მაშინვე რაღაც მოდუნებულის პირის მთქნარებითა და,
თითქო რაღაც სიმზაკვრით სავსეს სიხარულითა, მოგახლიან ხოლმე: ეხლან-
დელს მწერლებს ენა არ უვარგათო.

მეც, ცოტად თუ ბევრად, ამაზედ თანახმა ვარ, მაგრამ ერთი ეს მინდა ვი-
კითხო: გვაქვს კი ენა, რომ ვიწუნებთ კიდევ?..

ვიცი, ამ ჩემს, პირველ შეხედვით უსაფუძვლო, კითხვაზედ მე ბევრი თქვენ-
განი, მკითხველო, მასხარად ამიგდებს; მაგრამ აბა, მკითხველო, შენ მე ყური
მომიგდე: მე გეტყვი და შენ დალაგებით და აუჩქარებლივ მისმინე. მე წინათვე
ვიცი, რომ მასზედ, რასაც მე ვიტყვი, გული დაგეთანადრება, აიტკიცები და შეს-
წუხდები, მაგრამ შენ კი, მკითხველო, იქნება ის არ იცოდე, რომ თითო სიტყვას,
რასაც ეს წერილი ქვევით მოგახსენებს, იქნება თითო კოშტი სისხლიც თან
ამოჰყოლოდეს. რაზედ გაიჭირე საქმეო, მეტყვი შენ. იმისთვის, ჩემო ძმაო, თუ
დაო, რომ „თქმით ჰმუნვა მაინც შემცირდებისა“-ო, ჩვენის პოეტის არ იყოს.

II

აიღებს ბეჩავი ქართველი მწერალი ხელში კალამს თუ არა, მაშინვე გულ-
ამოსკვნით შედგება ხოლმე და თავის თავსა ჰკითხავს: ვის უნდა ველაპარაკოო,
და სისხლი ძარღვში გაუშრება ხოლმე. მართლა-და, ვის უნდა ელაპარაკოს?
მეტყვიან: ყველასაო. დიად, კარგი და პატიოსანი, მაგრამ ჩვენ, ქართველებს,
საყოველთაო რა გვაქვს, რომ მწერალმა ფრთა გაშალოს და იმაზედ განადგულოს
საყოველთაო ნაღვლითა, ანუ გალხინოს საყოველთაო ლხინითა? ქართველო-

ბა ზომ არა გგონია საყოველთაო სალხინებელი და სანდვლებელი? დიადაც ეგ უნდა იყოს, მაგრამ სად არის ქართველი და ქართველობა? ერთი ეს მინდა გკითხო: ვართ-ლა სადმე? როგორ თუ ვართ-ლაო, შემომიტევ წყრომით. თუ შენ, ჩემო მკითხველო, ადამიანობა, კაცური-კაცობა ხელში მჩვრად არ გადაგიქცევია, ვიცი. რომ ამ კითხვაზედ ძარღვი ჩაგწყდება; ისიც ვიცი, რა ტკივილიც ამოგაკნენსებს; მაგრამ ესეც უნდა იცოდე, რომ ბალღამში ამოვლებულს ჭეშმარიტებასაც ვაჟკაცური მოსმენა უნდა. რით ვერ გაიგე, რომ ჩვენ უბედურნი ვართ!.. ყური მომიგდე.

III

პატარა დალაგებით რომ დაუფიქრდე იმ ზავსმოკიდებულს გუბეს, რომელსაც ჩვენ, ქვეყნის სამსახაროდ ცხოვრებას ვეძახით, რომელშიაც ჩვენ, რაღაც დაუდევარის კმაყოფილებით, ვჭყუპალაობთ, და რომლიდამაც ათასი სხვადასხვა-ფერი ნაკადული იწრითება ცალ-ცალკე და სხვადასხვა გზით მიდის, და „რაოდენადაც ერთმანეთზედ შორსა ვალს, ეგოდენ დაუძღურდების“, — ამ გუბეს რომ თვალია და აუჩქარებლივ დააკვირდე, მაშინ შენც ჩემთან ამოიკნენსებ და იტყვი: „ვართ-ლაო!“

აჩქარებული კაცი, ის კაცი, რომელსაც უნდა შავი ფიქრები თავიდან მალე მოიშოროს, ადვილად გვიპასუხებს ჩვენ და გვეტყვის: ბრმანი ყოფილხართო. ეს ჩვენი დედაქალაქი და ეს შავის ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე გუნდ-გუნდად მორიგებული მისი შვილი — სოფლები, ქართველები არ არიანო, მაშ ვინ არიანო. ქალაქი იქნება დედა იყოს, სოფლებიც იქნება მისი შვილები იყვნენ, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს.

IV

ქართველები არ არიან, მაშ რა არიანო? არიან თავადნი, აზნაურნი, მღვდელნი, ვაჭარნი, გლეხნი, ჩინიანნი და უჩინონი — ყველანი არიან, და ქართველი კი არსად არის. თავადს აზნაური სძულს, აზნაურსა — თავადი, გლეხსა — ორივე, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთის დედის საქართველოს ოჯახის შვილნი? თავადის აზრი — სათავადოა, აზნაურის — სააზნაურო, გლეხის — საგლეხო, ვაჭრისა — სავაჭრო, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთს თესლზედ აღმოსულნი? თავადის აზრი აზნაურს არ უხდება, აზნაურისა — თავადსა, ორივესი — გლეხსა, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთისა და იგივე ხორცისა და სულისა ნაყოფნი და ერთის დედის საქართველოს ძუძუთი გაზრდილნი? ეს ასომთავრული რომ ასომხედრულს გზას უღობავს, ეს თავადი რომ აზნაურს ზურგს უქცევს, აზნაური — თავადსა, ორივენი — გლეხსა; ეს ვაჭარი რომ სამივეს ერთნაირის სიხარბითა სწოვს, ნუთუ ესენი თვითეულად ცალკე და ყოველნივე ერთად ქართველი ჰგონია ვისმე! ქართველი საყოველთაო სახელია და ამათში

რა არის საყოველთაო. ეგ თითო-თითოდ, ერთის გაწყვეტილის ჯაჭვის რგოლ-
ბივით რომ ცალ-ცალკე და თავ-თავად დავგორავთ, ზოგი აქეთ, ზოგი იქით, ნუ-
თუ ეგ თვითეული ქართველი ჰგონია ვისმე!

თქვენ მე მიჩვენეთ ის ადგილი, საცა მაგ თვითეულის გზები ერთად იყრება
საყოველთაო საქართველოს სიკეთისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ
იქ არის-მეთქი. ის საერთო ნიშანი მიჩვენეთ, საითკენაც თვითეულის ჩვენგანის
ჰკვა, გონება, ფიქრი, გრძნობა, სურვილი ერთად, ხალისიანად და შეუპოვრად
მიიწევდეს საყოველთაო საქართველოს კეთილდღეობისათვის, მაშინ მეც ვიტყ-
ვი: ქართველი აგერ იქ არის-მეთქი. საერთო ლხინი მიჩვენეთ, საერთო ჭირი
მაინცა, მაგრამ სად არის: ჩემი ლხინი შენი ლხინი არ არის, შენი ჭირი ჩემი
ჭირი არ არის. ქართველი საყოველთაო სახელია და კიდევ ამას გკითხავ: საყო-
ველთაო რა გვაქვს? ჩვენში არის: „მე თუ შენ, შენ თუ მე“, და ორივენი ერთად
კი არაო.

აბა დაიძახე: ქართველო-თქო, თუ შავის ზღვიდამ მოყოლებული კასპიის
ზღვამდე მარტო ღიბ-გადმოგდებულის ქართლელის მეტმა (ე. ი. გორის მაზრაში
მცხოვრებელმა) შემოგხედოს ვინმემ, და თუ გაჭირდა, იქნება კახელმაც თავისი
სხვილი კისერი შენკენ მოიღრიჯოს, სხვანი კი ყურსაც არ გათხოვებენ, თითქო
ამათ არ ეძახიო, თითქო ისინი კი ქართველები არ არიანო.

ის შემკრებლობითი, დიდებული ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენ-
განი ქართველობაში უნდა ხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა,
დაირღვა, ჩვენის გონებიდამ ამოშრა, და ქართველი ეხლა ერთის კუნჭულის
მცხოვრებთა საკუთარი კერძობითი სახელი-და გახდა და არა საერთო, საყო-
ველთაო მთელის იმ ხალხისა, რომელიც ერთად ტანჯულა, რომელსაც ქართ-
ველთა შესისხლულის ისტორიის მძიმე უღელი ჭირში, თუ ლხინში, ერთად
ძმურად უწევნია, რომელსაც ერთისა და იგივე ენით ჭირში უგლოვნია, ლხინ-
ში უმხიარულნია, და რომელიც დღესაც ერთისა და იგივე ენით — თუ არა-
ფერს აკეთებს — თავის მოძმეს მაინც აბეზღებს ღმერთთანაცა და კაცთანაცა.

V

იმერელი, გურული, მეგრელი, ქართლელი, კახელი — ეს ცალ-ცალკედ მით-
ვისებული, კერძობითად მიღებული, განმყოფელი სახელები, ჩემის ზემოხსე-
ნებულის სიტყვის ცხადი მაგალითებია. მაგრამ მეტყვიან: ეგ ყველა ხალხში
არისო. მართალია, მაგრამ არა ეგრე გულსაკლავად, როგორც ჩვენშია. იქ, სხვა
ხალხში, საცა თვითეულს პირს თავის დამოკიდებულება თავის ხალხთან არ
შეუწყვეტია და სისხლში და ხორცში გამჯდარი აქვს, იქ მაგისტანა სახელები
შინაურობაში იხმარება ურთიერთის გასარჩევად და არა საქვეყნოდ, საგარეოდ.
მარსელში მცხოვრებელი ფრანციელი, რასაკვირველია, ფრანციელსვე ეტყვის,
მარსელელი ვარო. მაგრამ უცხო ქვეყნელს კი ეტყვის, ფრანციელი ვარო. ეგ
იმას ნიშნავს, რომ იგი შინაურობაში მარსელელია და გარეობაში — ფრანცი-

ელი. უცხოსათვის ერთი იმათგანია, საცა ყველანი ამისათვის ცხოვრებენ და ყველასათვის თითონა ცხოვრობს. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი ძალა — ჩემი ხალხის ძალააო, ჩემი სიკეთე — ჩემი ხალხის სიკეთეაო; რომ ჩემი სისხლი ყოველს ფრანციელთან ერთად დუღსო, ყოველის ფრანციელის ცხოვრების ძარღვი ჩემის ცხოვრების ძარღვიაო, და თუ გინდაო, ყოველის ფრანციელის ავად და კარგად მყოფობას ჩემს მაჯაზედ შეატყობო. ეგ იმას ნიშნავს, რომ ჩემი წყენა უცხოსაგან — ჩემი ხალხის წყენააო, და ჩემი ხალხის წყენა — ჩემი საკუთარი წყენააო.

ჩვენში? ეჰ, რაღა გითხრა, მკითხველო! შენც კარგად იცი, რომ ქართველი ჩვენის ტომის საერთო სახელი აღარ არის, აღარც შინა და აღარც გარეთ, არც მახლობლისათვის და არც უცხოსათვის. იმერელი — იმერელია, გურული — გურულია, მეგრელი — მეგრელია, ქართლელი — ქართლელია, და სულ ყველანი კი ერთად ქართველები არ არიან.

ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა; ვაი იმ ქვეყანას, საცა საერთო ძარღვში სისხლი გაშრა, საცა ყველაში თითო არ არის და თითოში — ყველა, საცა თვითებული ყველასათვის არ ჰფიქრობს და ყველა თვითულისათვის, საცა „მე“ ხშირია, და „ჩვენ“ — იშვიათი!

VI

განვთვითუდით, ცალ-ცალკე დავიშალებით, ასო-ასოდ დავიჭერით, და მაგ განვთვითულებამ, ცალ-ცალკეობამ ყოველგან და ყოველს-ფერში ის საქმე გვიყო, რაც ეზოპეს ზღაპარში თვითუელს წკებლას მოუვიდა, ერთად ძნელად გადასამტვრევს. ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საერთო სახელი აღარ შეგვრჩებოდა, და აკი აღარ შეგვრჩა.

რაკი ის დიდებული ქართველობის აზრი, ის საყოველთაო სახელი გონებიდან გამოგვეცალა, ჩვენი გონება დაიფუყა, სულით და ხორცილთ დავკუწმაწოდით. გონება ჩვენი, როგორც ყოველივე საგანი, რომელიც დაიფუყება, შეგვივიწყროვდა, დაგვისუსტდა და, რასაკვირველია, ვეღარაფერს ფართოსა და დიდს აზრს ვეღარ დაიტევდა, და ვერ ზიდავდა. ამ მიზეზით ყოველივე აზრი, ფიქრი, სურვილი, გრძნობა დაგვინამცეცდა, გონებითად, ზნეობითად დავპატარავდით. მას აქვთ, რასაც კი ხელი მოვკიდეთ, ვეღარ მოვერივენით, რასაც კი გონების თვალთ დავაკვირდით, გონებაში ვერ დავიტიეთ; ავიღეთ ყოველი იგი და დავანაკუწეთ, იმოდენა ნამცეცებად ვაქციეთ, რამოდენის ზიდვასაც თვითულის ჩვენგანის ღონე შესძლებდა, რადგანაც მთელის ზიდვისათვის საერთო მხარი აღარა გვქონდა. ზემოთ ვსთქვი; რომ ერთიანი სახელი მთელის ჩვენის ხალხობისა ხუთ, თუ ექვს ნაჭრად დავყავით-მეთქი! გონებამ ჩვენმა ერთიანი, მთლიანი აზრი იმ სახელისა ვეღარ დაიტევია, ვერ ზიდა, აიღო და ის სახელი და მისი აზრი ხალხის მცირე ნაწილს დაარქვა. ამრიგად სიტყვას: ქართველს, რომელსაც საზოგადო მნიშვნელობა ჰქონდა, კერძოობითი მნიშვნელობა მიეცა. სიტყვას: მამულსაც — ეგ საქმე დაემართა.

მამულია. ამ სიტყვის ყოვლად-მპყრობელი მნიშვნელობა ვრცელია და ფართო. იქ, საცა ხალხობა დარღვეული არ არის და განთვითეულება — ეგ ჭირთა-ჭირი არა მეფობს, იქ მაგ სიტყვის აზრი ცხოვრების მიმნიჭებელი სულია, მთელის ხალხის ერთიანი მაჯის ერთიანი ძარღვია. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ თვითეულსა — მთელის ხალხისა და მთელს ხალხს — თვითეულისა ჭირი და ლხინი წარმოუდგება ხოლმე. იქ მაგ სიტყვის ხსენებაზედ დიდი და პატარა, ქალი და კაცი თავის ქვეყნის ნაღველითა ნაღვლობს, ლხენითა ლხინობს, დღეობითა და დიდებითა — დღესასწაულობს. იქ მაგ სიტყვაში ყოველია, და ყოველში ყველა არის.

ჩვენში? ჩვენშიაც მაგ სიტყვას მაგეთი მნიშვნელობა ჰქონია თურმე. იცი როდის? როცა ჩემი „მე“ და შენი „მე“ ჩვენის ერთიანის ხალხის ცხოვრების საყვეარში ერთად ბმულა.

ახლაო, მკითხავ, მკითხველო? ნუთუ მაგას კითხვა-და უნდა? განა შენ თითონ არ იცი, რომ ეხლა ეგ დიდებული სიტყვა თვითეულის ჩვენგანის გათავთავებულს უძრავს ქონებასა ნიშნავს და არა მთელის ხალხის სამშობლოს, — ბინასა, რომელიც ქვისა და კირის მაგიერ ჩვენის მამა-პაპის სისხლითა და ძვლებით დამყარებულია. სადღაა მამული? ხორცის დაუძლურებას სულის დაუძლურებაც ზედ მოსდევს: განთვითეულდით, და რამოდენადაც თვითეული ჩვენგანი მთელს ქართველობაზედ უძლურია და პატარა, იმოდენად თვითეულის ჩვენგანის აზრი საყოველთაო საგანზედ დაუძლურდა, დაპატარავდა. ჩვენს დაფუყებულს და შევიწროებულს გონებას სადღა შეეძლო ექონია ის ვრცელი და დიდებული აზრი დიდებული სიტყვისა? მამულის ხსენებაზედ ეხლანდელს ქონდრის-კაცს თავისი ნეხვდაყრილი სახნავი მიწა წარმოუდგება ხოლმე; მამულისათვის ბრძოლა ეხლა სასამართლოში შეტანილი ღერბიან ქაღალდზედ სადავო საჩივარია; მამულისათვის ძღვეამოსილობა — მოგებულის საქმის განაჩენის პირია, ჯგეროვანად შემოწმებული; მამულის სიმაგრე — ტყრუშული ღობეა, ვენახ გარეშემო შემორტყმული; მამულის პატივი — ნეხვია, სახნავ მიწაზედ სასუქად დაყრილი; მამულის-შვილობა — მხენელისა და მთესველის სახელიდაა.

VIII

ზღვა კოვზით არ დაიღვეაო, ნათქვამია, აი თუ არ დაიღვეა, სად არის მამულის ყოვლად-მპყრობელი, ვრცელი, ფრთაგასაშლელი მნიშვნელობა?

განვიმეორებ, განთვითეულდით, და თვითეულის ზურგმა ველარ ზიდა ის დიდი აზრი მამულისა, რომელიც ყველასათვის ადვილად საზიდაია. თვითეულობით ტვინი ამოშრა, შევიწროვდა და მაგ სიტყვის დიდი მნიშვნელობა ველარ იტვირთა. რაღა უნდა გვექნა ამის შემდეგ? ავიღეთ და მთელი მამული, ერთიანი ჩვენი ბინა დავყავით, გავინამცევით თვითეულის ღონის კვალობაზედ ასე.

რომ ზიდვაც შესაძლო ყოფილიყო ჩვენის ქონდრის-კაცობისათვის და დაპატარავებულს ტვინშიაც მოთავსებულიყო. დავაქციეთ ჩვენი დიდი ერთიანი სამშობლო ოჯახი, რომლის ბოძად იყო ერთიანი მხარი მთელის ქართველობისა, და მის ნაშთის ნამტვრევებისაგან პატარ-პატარა ხუხულები ავაშენეთ, რომელსაც საზოგადო სახელი „მამული“ დავარქვით და რომელშიაც ჩვენც დავეტივეით, და ჩვენი ამომშრალის ტვინის და გონების აზრიც დავტივეთ; დავაქციეთ მამათა ჩვენთა სამარე, შვილთა ჩვენთა აკვანი; დიდი „მამული“ დავშაღეთ, პატარები გავიკეთეთ, და აქაც გავამართლეთ ჩვენის რუსთაველის სიტყვა: ყოველი მსგავსი მსგავსსა შობსო.

თვითეულმან ჩვენგანმან თავისი ზეგდრი, დიდის „მამულის“ ნაშთი, თავთავად შემოიღობა; იმ შემოღობილში თვითეულმან ჩვენგანმან თავისი საკუთარი ქვეყანა აიშენა და საზოგადო სახელი „მამული“ თავის კერძო მამულს დაარქვა და თქვა: თუ მე არ ვიქნებიო, ქვა-ქვაზედაც ნუ იქნებაო. ამ სახით თვითეული ჩვენგანი თავისი შემოღობილში შეიკეტა, თავისი საკუთარი ჭირი და ლხინი აიჩინა; და რომ თვითეულმან ჩვენგანმა საერთო საქმეს თვალი მოაშორა და გონება თავისი საერთო საგანზედ აღარ ავარჯიშა, ის გონებაც ისე დაუბრმავდა, რომ იგი თავის ქონების ღობის იქით ვეღარ გადაუცილებია, რომ თავის მოძმეს გაეხმაუროს მაინცა.

IX

ეხლა, ჩემო მკითხველო, შენ შენს კერძო მამულზედ სწუხხარ და სტირი, მე ჩემს კერძო მამულზედა, ყველას გაცალკევებული, საკუთარი და კერძო ნაღველი გვაქვს, როგორღა მივუყენებთ ერთმანეთს აზრსა? რადგანაც ვიცით, რომ ვეღარ მივუყენებთ ერთმანეთს აზრსა, ამიტომაც სალაპარაკოდაც აღარ შეეყრილიყავით. ან სალაპარაკოდ რილასთვის უნდა შეეყრილიყავით? ლაპარაკი აზრის აღებ-მიცემობაა. მე რა მაქვს შენთან საერთო, რომ ერთად გვეაზრნა, საერთო აზრის აღებ-მიცემობა გავგეწივა. რაკი შენ იმერლობა დაირქვი და მე კახელობა, მე შენთან სალაპარაკო აღარა მაქვს-რა და შენ — ჩემთან; რაკი შენ შენს სახნავს მიწას და ერთობ შენს უძრავს ქონებას შენი მამული დაარქვი და მე ჩემსას — ჩემი, მე შენთან საერთო მოსაფიქრებელი აღარა მაქვს-რა, და შენ — ჩემთანა. ამიტომაც დავშორდით ჩვენ ერთმანეთსა, შენ იქით წახველ და მე აქეთ წამოვედი, და მას აქეთ მე და შენ ერთად აღარ გვილაპარაკნია. დიდის ხნის ულაპარაკობამ, როგორც აზრით, ისე სიტყვითაც, ერთმანეთს დაგვაშორა. ერთი-ერთმანეთის სიტყვას ყური გადავაჩვიეთ: შენ ჩემი სიტყვა ან სულ არ გესმის, და თუ გესმის, შენებურად გესმის, მე კიდევ შენი სიტყვა ჩემებურად მესმის. ამიტომაც ქართველი ვეღარავის გვიცვნი, თუმცა კი ყველანი ქართულად ვლაპარაკობთ. რათ მოხდა ესე? იმიტომ მოხდა, რომ ჩვენ ყოველსფერში გავთავ-თავდით, აზრი და ყოველი საგანი გავითავ-თავეთ და სიტყვაც, რომელიც მარტო აზრისა და საგნის ნიშანია, გათავ-თავდა. ამიტომაც ჩვე-

ნი ენა კილოიანი გახდა, იგავიანი, ორპირი შეიქმნა ასე, რომ ერთ და იგივე სიტყვას მრავალგვარი აზრი მიეცა. აბა რა გითხრა იმისთანა, რომ შენ კილო არ გამოაბა? მიიღო რომ გითხრა, ამ კარგს დარბაისლურს სიტყვას, თუ მოინდომებ, ცუდად ჩამომართმევ, თუ ნამეტნავად ზოგიერთა კაცის გულის გარყვნილებაში შენც წილი ჩაგიდგია. შემობრძანდი რომ მითხრა, ხომ კაი სიტყვაა, ეგ ჩემზედ ჰკიდია, საწყენად მივიღო, თუ სალხენად. აი აქ „ჰკიდია“ ვიხმარე და შენც ათასჯერ ხმარობ, მაგრამ ვშიშობ, რომ მაგ სიტყვას ერთმა ბრიყვმა ვინმე თავისის წამხდარისა და გარყვნილის გონების აზრი არ მიაწეროს.

X

სადლა არის ეხლა ქართული ენა? ან გვინდალა ქართული, როცა ჩვენ თითონ ჩვენდა დასაღუპავად ქართველობაზედ ხელი ავიღეთ? გონებით რომ აღარ ვსცხოვრობთ, ქართულს ენას აზრს როგორღა გამოათქმევინებთ? ერთობისათვის რომ აღარა ვართ, ერთნაირს სიტყვის მნიშვნელობას როგორ მოვსთხოვთ ჩვენს ენასა? თუნდ რომ ჩვენს ენას და სიტყვას აზრიც გამოათქმევინოთ, ვის რად გინდათ, ენას აზრს ვინლა სთხოვს? ჩვენ თითონ დავცალიერდით გულაფშუტასავით, ცალიერი სიტყვებილა გვინდა, ცალიერი ხმები, რომ ენამ პირში იშტვინოს და ყურმა ძარღვი იფხანოს. სხვა რისთვის გვინდა ენა? საერთო სახელი ქართველი კერძოობითად გავხადეთ, მამული დანეხვილ ნაფუძვრად გარდავაქციეთ, პატივი — ნებად, თავი — გოგარად, და ჩვენი უაღამიანობა იქამდინ მივიყვანეთ, რომ კაცი კაცს აღარ ნიშნავს, თუ ზედ კაცური არ დავუმატეთ, და მის შემდეგ კიდევ გინდათ, რომ ენა გვქონდეს?

XI

ჩვენ რომ ერთი-ერთმანეთს გადუდექით, თავი შევიკეტეთ ჩვენს პატარა ხუხულაებში და ერთი-ერთმანეთს აღარ გაველაპარაკენით, რასაკვირველია ენაც დაგვიმუნჯდებოდა და დაგვიკოჭლდებოდა. მეტყველების ნიჭს ისეთი ვარჯიშობა უნდა, როგორც ყველაფერს სხვას. მეტყველების წყარო აზრია და აზრის წყარო გონებითი ცხოვრებაა. ჩვენ განკერძოვების შემდეგ გონებითად აღარ გვიცხოვრია და რადგანაც ენას მაინც პირში ტოკვა უნდოდა ჩვეულებისამებრ, ავიღეთ და უაზრო ხმები, რომელიც ჩვენი ხუხულაების გარეშემო პირუტყვის ბუნებაში ისმოდა, ენის სალაქლაქო ქართულ სიტყვებად ვაქციეთ, და მადლობა ღმერთსა, დღევანდლამდე ამ-გვარის სიტყვებით იოლად მივიღივართ. ამიტომაც პირუტყვ-ბუნების ხმის მსგავსი სიტყვებით აივსო ჩვენი ენა, და დახე, თუ ერთი გონებითი აზრის მცველი სიტყვა ემატნა. მაგალითები ათასია: ფრიალი, კრიალი, ბრიალი, პრიალი, გრიალი, ქრიალი, ღრიალი, კრიალი, ხრუტუნნი, ღრუტუნნი, სრუტუნნი, წრუტუნნი, ჟრუტუნნი, ფრუტუნნი, და ათასი

ამისთანით აივსო აზროვნება, უნდადგო ჩვენი უბედური ენა. სადღაა ქართული ენა? ქართველობა გათავ-თავდა, მამული — აგრეთვე, სადღა გაიბას ქართულმა ენამ თავისი ფესვი საერთო აზრიანობისათვის? კიდევ იმას ვიტყვი, რაც ზემოთა ვსთქვი; მე რა მაქვს შენთან საერთო, რომ ერთად გვეაზრნა, რომ ერთმანეთის აზრის აღებ-მიცემობისათვის საერთო მნიშვნელობის სიტყვა და ენა შეგვექმნა? შენ შენთვისო, მე ჩემთვისო, ძმებმა ერთმანეთს ვუთხარით, ცივად ერთმანეთს თავი დავუკარიტ, უცრემლოდ ძმა ძმას გამოვესალმენით, უკანასკნელი საერთო სიტყვა „მშვიდობით“ უკანასკნელადღა ვახსენეთ, შენ იქით წახველ და მე აქეთ, თვითეულად, თავ-თავად და ვინ იცის, როდისღა შევხვდებით ერთმანეთს, რომ კიდევ ძმური, ერთიანი, განუყოფელი ქართული „გამარჯვება“ მითხრა შენ — მე, და მე — შენ, ჩემო დაკარგულო ძმაო, თუ დაო!..

[1886 — 1876 წ.]

ყოველი ერი თავისი ისტორიით სულდგმულობს. იგია საგანძე, საცა ერი პოულობს თავისი სულის ღონეს, თვისი სულის ბგერას, თვის ზნეობითს და გონებითს აღმატებულებას, თვის ვინაობას, თვის თვისებას. ჩვენის ფიქრით, არც ერთობა ენისა, არც ერთობა სარწმუნოებისა და გვარტომობისა ისე არ შეამსჭვალეხს ხოლმე ადამიანს ერთმანეთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა. ერი, ერთის ღვაწლის დამდები, ერთს ისტორიულ უღელში ბმული, ერთად მებრძოლი, ერთსა და იმავე ჭირსა და ლხინში გამოტარებული — ერთსულობით, ერთგულობით, ძლიერია. თუნდ დროთა ბრუნვას ერი განეყოს, დაერღვიოს, — მაგრამ მაინც რღვეულთა შორის იდუმალი შემსჭვალეხა, იდუმალი მიმზიდველობა იმოდენად სუფევს, რომ სამყოფია ხოლმე ერთი რაიმე შემთხვევა, რათა იფეთქოს, იჭექოს დაძინებულმა ისტორიამ და ერთსულობამ, ერთგულობამ თვისი ძლიერი ფრთა გაშალოს. ამ დღეში ვართ დღეს ჩვენა და ოსმალეთის საქართველო.

„ივერიის“ წარსულ ნომერში მოხსენებულს ნაწილებს ოსმალს საქართველოსას დიდი პატივსაცემი და სახელოვანი ღვაწლი მიუძღვის ჩვენის ერის ისტორიაში, დიდი შრომა გაუწევია, დიდი მსხვერპლი მოუტანია, მრავალი სისხლი დაუთხევია ჩვენთან ერთად საქართველოს ერის თვით-არსებობისათვის. გარდა იმისა, რომ ჩვენ ვართ ერთის სისხლისა და ხორცისანი, ერთისა და იმავე ენით მოლაპარაკენი, ერთი ისტორიაცა გვქონია. ოდეს ბიზანტია, სპარსეთი და ოსმალთა ამ ჩვენს მშვენიერს ქვეყანას ეტანებოდნენ და ურთიერთს ეცილებოდნენ, მაშინ ის საქართველოს ნაწილი, რომელიც დღეს ოსმალთს ხელშია, მედგრად იბრძოდა ჩვენის სარწმუნოების, განათლების, ერთ-მთავრობის დადგინებისათვის და მათდა და ჩვენთა სასახელოდ ძლევიტაც მოსილ იქმნა.

საკვირველს მედიდურს სანახაობას წარმოადგენს იგი საქართველოს ისტორიაში, როდესაც საქართველო დაყოფილ იყო წვრილ სამთავროებად და ერთი ნაწილი სპარსეთის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, მეორე ჯერ ბიზანტიისა და

მერმე ოსმალის ზედმოქმედების ქვეშ, ზემო-ქართლი, რომელსაც ეხლა ოსმალის საქართველოს ვუწოდებთ, ხან ერთს ნაწილს მიემხრობოდა, ხან მეორეს, და თავისი მომხრეობით განაძლიერებდა ქართველებს თვით-არსებობის დასაცველად. მაშინ თითქმის მარტო მას ეჭირა თავისუფალი დროშა ქართველთა ერთობისა.

პირველად ქრისტიანობამ იქ, სამცხე-კლარჯეთში მოიკიდა ფეხი ანდრია მოციქულის მოძღვრებითა, მაშინ როდესაც ქართლ-კახეთში ჯერ კიდევ კერპ-მსახურებმა სუფევდა. ქრისტეს აქეთ პირველ საუკუნეში აღერკი მეფეს (60 წ.) უნდოდა კერპთ-თაყვანების სარწმუნოება მოეფინა და ამისთვის საშინელ ბრძოლა აუტეხა სამცხე-კლარჯეთს, მაგრამ სამცხე-კლარჯეთში ქრისტიანობა არამც თუ მოისპო, პირიქით უფრო გავრცელდა და დამკვიდრდა ჯერ ისევ წმინდა ნინოს მოსვლამდე.

როდესაც ბიზანტიის და სპარსეთის შუა ატყდა შესანიშნავი ბრძოლა „ლაზიკის“ თაობაზედ, მაშინ ეხლანდელი ოსმალის საქართველო დიდ საისტორიო ასპარეზად შეიქმნა მათთა შორის. სპარსეთი ძლეულ იქმნა და იგი ნაწილი საქართველოსი დარჩა ბიზანტიის უფლების ქვეშ. შემდეგ ქართლ-კახეთთან შეერთების სურვილმა აღმოიჩინა თავი, მაგრამ ბიზანტიამ დაუშალა და მისცა მხოლოდ უფლება ქართველი კათალიკოზი იყოლიონ, „რათა დასხდებოდენ კათალიკოზად ნათესავნი ქართველნი და არა ბერძენნი, და აქვნდეს უაღრესობა ყოველთა ეკლესიათა და მღვდელთ-მთავართა ზედა“. ეს მოხდა 586 წ. ქრისტ. შობიდან. ამგვარად მთელის საქართველოს ერთობის წადილს ცოტად თუ ბევრად კმაყოფილება მიეცა, სულეირად მანც, თუ არ ხორციელად. მეექვსე საუკუნის დასასრულს კლარჯეთის და ჯავახეთის მთავარი გურამ კურაპალატი, ბაგრატიონის გვარის კაცი, ბიზანტიის შემწეობით შეიქმნა მეფედ ქართლ-კახეთისა და ამგვარად დიდი ნაწილი საქართველოსი შეერთდა საქართველოსვე ეხლანდელის ოსმალის საქართველოს შემწეობითა. თუმცა ამის შემდეგ ისევ დაირღვა საქართველო ნაწილებად, მაგრამ არტანუჯის ბაგრატიონთა გვარი გაძლიერდა და ამას მოჰყვა მთელის საქართველოსათვის ნაყოფიერი და საკეთილო შედეგი.

როდესაც არაბები საქართველოში შემოვიდნენ და მაჰმადიანობის გავრცელებას ცდილობდნენ, ეხლანდელი ოსმალეთის საქართველო ქრისტიანობისათვის იღწვოდა ბაგრატიონების მეთაურობითა და წინამძღოლობითა. ეხლაც დარჩენილა მრავალი დიდ-მშვენიერი, თლილის ქვით ამოყვანილი და მხატვრობით შემკული ეკლესიები, იმ დროს აღშენებული. იმავე დროს სამცხე-კლარჯეთის ქართველნი მიდიოდნენ საბერძნეთს სწავლის მისაღებად, ნასწავლნი მოდიოდნენ უკანვე და ჰყვებოდნენ სწავლასა საქართველოს ხალხთა შორის. იმ დროს, როდესაც ტფილისსა და გარშემო ადგილებში მაჰმადიანობის გავრცელებას მეცადინეობდნენ თავისი არაბულის წიგნების შუამავლობითა, სამცხე-კლარჯეთის ქართველნი საღმრთო და საერო წიგნებს ქრისტიანობისას ჰსთარგმნიდნენ

და ქრისტიანობის განმტკიცებისათვის აწესებდნენ მონასტრებსა, რომლებშიაც ყმაწვილებისათვის სასწავლებელთ მართავდნენ.

უწარჩინებულესნი მამანი, საღმრთო-საერო თხზულებათა მწერალნი ჩვენი, ეხლანდელის ოსმალის საქართველოს შვილნი და მცხოვრებნი იყვნენ. ჩვენი სასიქადულო „ვეფხისტყაოსნის“ მთქმელი შოთა რუსთაველი იმ მხრის კაცი იყო. რუსთავის დაბა, რომელსაც თავის სამშობლოდ იხსენიებს რუსთაველი, სამცხე-საათაბაგოშია. ჩვენი ყოფილი ცხოვრება იქ აღყვავებულია, ჩვენს სიცოცხლეს აქ უჩქეფნია, ჩვენის სულის ძლიერებას. იქ აღუმართავს თავისი სახელგანთქმული დროშა, თითქმის იგია ჩვენის სულის აღმატებულების აკვანი და იგივეა სამარეც ჩვენი ყოფილის აღმამიანობისა. სწავლა, განათლება, მამულისათვის თავგამეტებული სიყვარული თითქმის იქიდან ეფინებოდა ჩვენს ქვეყანასა ერთს დროს.

ბოლოს ბაგრატიონთა გვარის კაცი მეფე ბაგრატ III გაძლიერდა იმოდენად, რომ 1014 წ. შეაერთა სრულიად საქართველო და ჩვენი ქვეყანა შეიქმნა ძლიერ და სახელოვან. ეხლანდელმა ოსმალის საქართველომ იმ შეერთებისათვის დიდი ღვაწლი დასდო ჩვენს ქვეყანასა, დიდი სისხლი დაანთხია, დიდი ქველობა გასწია.

თამარ მეფის შემდეგ, ე. ი. მას უამს, როდესაც ჩვენის ქვეყნის ერთობა დაირღვა, ეხლანდელს ოსმალის საქართველოში მფლობელობდა სამცხის ათაბაგი, რომელიც ახალციხეში მკვიდრობდა და იგი ადგილი წოდებული იყო სამცხე-საათაბაგოდ. ბიზანტიის იმპერიის დაპყრობის შემდეგ ოსმალებმა მრავალი ჭირი მიაყენეს სამცხე-საათაბაგოსა, რომლის დაპყრობასაც ძლიერ ეტანებოდნენ და ამისთვის ქრისტიანობის აღმოფხვრა უნდოდათ. მაგრამ 1625 წლამდე სამცხე-საათაბაგოს მთავრებს მტკიცედ ეპყრათ ქრისტიანობა და ყოველთვის თავ-გაწირულობით, თავ-დადებით ებრძოდნენ ოსმალთა, ასე რომ ოსმალებმა ვერა დააკლეს რა ვერც სარწმუნოებასა, ვერც ქართველობის გვარტომობასა, თუმცა მრავალი მსხვერპლი კი შეაწირვინეს. 1625 წ. ბექამ მოწამლა თავისი ძმისწული, უკანასკნელი ათაბაგი მანუჩარ, გადაუდგა ქრისტიანობას, ქართველობას, მიიღო ორ-თუღიანი ფაშობა ოსმალეთისაგან სამცხე-საათაბაგოში და სახელად დაირქვა საფარ-ფაშა. ამის გამო ბევრნი თავადაზნაურნი და გლეხნი გადმოიხვეწნენ ქართლს, ზოგიერთებს იქ დარჩენილთა მიაღებინეს მაჰმადიანობა, ზოგს ძალდატანებით, ზოგს მოტყუებით და მაცდურობით; სამღვდელონი და ეპისკოპოზნი მოსწყვიტეს, საყდრები დასძარცვეს, და ყოველი საღმრთო-საერო წიგნები ცეცხლს მისცეს. ჩვენი მოძმე ქრისტიანი ხალხი დარჩა უწინამძღვროდ, უმოძღვროდ, უეკლესიოდ და სასოწარკვეთილი, მწარედ დაჩაგრული, უწყალოდ დევნილი და განადგურებული, ნელ-ნელად მიეცა მაჰმადიანობასა.

დღესაც იციან იქაურმა ქართველებმა, რომ ზოგის დედა, მამა, პაპა ჯერ კიდევ მათს ხსოვნაში ქრისტიანები ყოფილან. ამბობენ, რომ იქ ზოგიერთი დღესაც იღუმალად აღიარებს ქრისტიანობასაო, რომ დღესაც ათისა თუ თორმე-

ტის წლის ყმაწვილები საჩვენოში გადმოჰყავთო მოსანათლავად, ზოგი ჩვენებურად ჯვარსაც იწერს, ოსმალების იდუმალად თურმე.

ეგრეთ, — მძლავრობამ, მუხთლობამ, ღალატმა, შავით მოსილმა საქართველოს ბედმა განგვაშორა ჩვენ ძმები — ერთად სისხლის მღვრნელნი, ერთად ღვაწლის დამდებნი, ერთად ტანჯულნი და ერთად მოლხინენი. დიდმა ღვაწლმა ბაგრატ მესამისამ, დავით აღმაშენებლისამ, თამარ დედოფლისამ, უქმად ჩაუარა ამოდენად ტანჯულს, ბედისაგან დევნულს, ერთობისათვის და ქრისტიანობისათვის სისხლ-დანთხელსა საქართველოსა. სარწმუნოების სხვა-და-სხვაობა ჩვენ არ გვაშინებს. ქართველმა, თავისი სარწმუნოებისათვის ჯვარ-ცმულმა, იცის პატივი სხვის სარწმუნოებისაც. ამიტომაც ჩვენს ისტორიაში არ არის მაგალითი, რომ ქართველს სურვებიყოს ოდესმე სხვისა სარწმუნოების დაჩაგვრა და დევნა. სომეხნი, ებრაელები, თვით მაჰმადიანნიცა, ჩვენს შორის მცხოვრებნი, ამაში ჩვენ ვერაფერს ვერ წაგვაყვედრებენ. სხვა ქვეყანაში სარწმუნოებისათვის დევნილნი და ჩაგრულნი — აქ ჩვენში ჰპოულობდნენ მშვიდობის-მყოფელს სავანესა და სინიდისის თავისუფლებასა.

არ გვაშინებს მეტქი ჩვენ ის გარემოება, რომ ჩვენ ძმებს, ოსმალოს საქართველოში მცხოვრებთა, დღეს მაჰმადიანის სარწმუნოება უჭირავთ, ოღონდ მოვიდეს კვლავ ის ბედნიერი დღე, რომ ჩვენ ერთმანეთს კიდევ შევუერთდეთ, ერთმანეთი ვიძმოთ, და ქართველი, ჩვენდა სასიქადულოდ, კვლავ დაუმტკიცებს ქვეყანასა, რომ იგი არ ერჩის ადამიანის სინიდისს, და დიდის ხნის განშორებულს ძმას ძმურადვე შეითვისებს, თვის პატიოსანს და ღმობიერს გულზედ ძმას ძმურადვე მიიყრდენს თვალში სიხარულის ცრემლ-მორეული ქართველი. და თუ ამისათვის საჭიროა, რომ სიხარულის ცრემლის უწინარეს ჯერ ჩვენი სისხლი დაიღვაროს, ნუთუ ქართველი უკუ-დრკება და თავს არ შესწირავს მას, რისთვისაც ორი ათასი წელიწადი თავი უჭირავთ ჩვენთა დიდებულთა მამა-პაპათა...

ა

მშენებლის მიმოხილვა

1879 წელი, თებერვალი.

აჭარა და ქობულეთი. — კინტრიშის მაზრა გაჭირვებულია. — შველა ჩვენი ზნეობითი მოვალეობაა. — აჭარელების გადასახლების ხმა. — რათ და რისთვის? — როგორ უნდა მოველოთ და როგორ მოუარეს. — მთავრობას რით იცნობს ხალხი. — ადმინისტრაცია. — არსებითი ნაკლი ადმინისტრაციისა. — უნება და სიყრუე. — არ იცნობს და არ იცნობენ. — ცხოვრება, კანონი და შუა ცარიელია. — კანონმდებლობა ოთხ კედელ შუა. — ვნება ამის გამო. — კიდევ ქართული და აჭარული ენები. — ქართული სცენა. — რა არის სცენა საზოგადოდ და რა უნდა იყოს ჩვენთვის საკუთრივ.

ყოველ მხრიდან ისმის, რომ ჩვენი მოძმენი — აჭარელები და ქობულეთელები ძალიან ცუდს მდგომარეობაში არიან და ნუგეშსაც ჯერ-აქამომდე არსადამ მოვლიან. წარსულმა ომებმა თუმცა ყველას მიაყენა აუცილებელი ზარალი, მაგრამ აჭარა და ქობულეთი ყველაზედ მომეტებულად დაისაჯა. ამას ეჭვი არ უნდა: აჭარა და ქობულეთი ომის მოედნად გახდა ბედმა. იქ იდგა ცალკე რუსის ჯარი და ცალკე ოსმალისი. ჯარების დგომა, ნამეტნავად ერთიერთმანეთზედ სამტროდ გალაშქრებულისა, რასაკვირველია კეთილს არ დააყრიდა ხალხს საზოგადოდ და უფრო იმ ხალხს საკუთრივ, რომლის მამულშიაც ჯარები იდგა და რომლის ბედი წინათვე არგინ იცოდა, ვის ჩაუვარდებოდა ხელში. ამიტომაც აშკარაა, არც რუსი გაუფრთხილდებოდა ხალხის სიკეთესა და არც ოსმალს; არც რუსი მოიქცეოდა გულმტკიცეულად და არც თათარი. „დროების“ № 32-ში კარგა ცხოვლად არის აწერილი გ. წერეთლისაგან ის საცოდაობა, რასაც წარმოადგენდა ქობულეთი ომის დროს და ომის მერმეთაც. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ არამც თუ გადამეტებულია, რასაც გ. წერეთელი გვაუწყებს, არამედ იმის ნატამალიც არ უნდა იყოს, რაც საცოდაობა აჭარას და ქობულეთს მიაღდა ომის გამო. აოხრება ტყეებისა და მინდვრებისა, წვა და ბუგვა სოფლებისა, დაწიოკება ხალხისა, გარდახვეწა ზარდაცემულთა მცხოვრებთა, ამის გამო წარამარად დაღუპვა ხალხის ქონებისა, რომლის წაღე-

ბაც თან არ შეიძლება, უხვწულ-უთესავად დარჩომა, ბოლოს სიკვდილი და სისხლის ღვრა, — ესენი სულ იმისთანა თვისების უბედურობაა, რომელიც დიდხანს გასწევს და დიდხანს იქნება საგრძნობელი, თუ მთავრობა ეზღავე ხელს არ შეუწყობს ხალხსა. არ დააკვირდება მის აწინდელს მდგომარეობას, არ მიეშველება ფულით, თუ სხვა ღონისძიებითა, და თუ დროებით მაინც არ ამოუშვა იმ მოვალეობისაგან, რომელიც ხაზინის ინტერესს შეადგენს. ეს უკანასკნელი მაინც აუცილებელი საჭიროებაა ქობულეთის და აჭარისათვის, თუ მთავრობას ჰსურს დაანახვოს ხალხსა თვისი უკეთესი მხარე, რომლითაც იგი მართლა-და სანატრელია ყოველის. კაცისათვის, სახელდობრ — ის მხარე, რომლითაც სახელმწიფო თავის უწმინდაეს მოვალეობად უნდა აღიარებდეს ხალხის შველას ყოველთვის და გაჭირვების დროს ხომ უფრო, მის კეთილდღეობისათვის წადილს, მზრუნველობას და მხურვალე გულდადებას, და ამ შემთხვევაში ზოგვა და ძუნწობა საბოლოოდ საქმის წახედნა და ღალატი სახელმწიფო საქმისა. ეგ შევლა და ხელუხეობა სახელმწიფოსი მით უფრო არის სასარგებლო, რომ თითონ სახელმწიფო არასფერს დაჰკარგავს: ხალხი, ფეხზედ წარმომდგარი, უფრო უკეთესი ღონეა სახელმწიფოსათვის, ვიდრე დავრდომილი და სულით და ხორციით გათახსირებული; მართო გულმოგებული და ფეხგამაგრებული ხალხია უშრეტი წყარო სახელმწიფოს სიმდიდრისა და ძალისა. აქ ყოველივე შესაწირავი, ყოველივე სანთელსაქმელი გზას იზოვის, გლეხისა არ იყოს, და სახელმწიფოს გარდამეტებით დაუბრუნდება. ჩვენდა სამწუხაროდ, ისმის, რომ ეს სანატრელი მხარე მთავრობისა ფეხადგმული არ არის ჯერ აჭარასა და ქობულეთში, თუმცა მოხელეთა შორის იმისთანა პატიოსანი და ხალხის გულშემატკივარი კაციც არის სხვათა შორის, როგორც თავ. გრიგოლ გურიელი. მაგრამ ხომ მოგეხსენებათ, ერთის მერცხლის ჭიკჭიკი გაზაფხულს არ მოიყვანს...

ნამეტნავად კინტრიშის მაზრაა თურმე საშინელს ყოფაში და გაჭირებაში. რომ მართლა იგი ყოფა და გაჭირება საშინელია, მართო ის ამტკიცებს, რომ თითონ მთავრობას საჭიროდ დაუნახავს იმისი გამოცხადება საქვეყნოდ. ვინ არ იცის, რომ ამისთანა ამბების გამოცხადება მთავრობას ყოველთვის ეძნელება და ემძიმება ხოლმე. სჩანს მართლა დიდი უბედურობა უნდა ტრიალებდეს კინტრიშის მაზრაში, რომ მთავრობა იძულებული იქმნა ეგ უბედურობა ყველასათვის ეუწყებინა. მთავრობა მიშველებია კიდევ გაჭირვებულს ხალხს, მაგრამაო იგი შევლა საკმარისი არ არისო. ჩვენ ეს არ გვესმის! რატომ იმდენად არ მიჰმელებიან, რამოდენადაც საკმარისია? რაო, სახელმწიფოს იმოდენა ღონე აღარა აქვს, თუ სხვა რამ მიზეზია? განა ამისთანა შემთხვევაში, უღონობის გარდა, სხვა რამ მიზეზიც შეიძლება რომ იყოს! უღონობა კიდევ ჭკუაში მოსასვლელი არ არის: სახელმწიფოსათვის ერთის მაზრის შენახვა, თუნდ მთელს წელიწადს, წვეთია ზღვისათვის. ვფიქრობთ და ვერ მოგვიფიქრია, რით ავხსნათ ეგ ნამცეცების მიწვდა, როცა ხალხი ერთის მთელის მაზრისა შიშველ-ტიტველი, მშიერ-მწყურვალე თვის გარეშემო ჯოჯოხეთსა ჰგრძნობს,

ან სულ ჰო, ან სულ არა. აქ ორ წყალ-შუა დგომა უდგოლა და ამაზედ მეტიც, თუ სწორეს გვათქმევინებთ...

ჩვენ ამითი იმისი თქმა კი არ გვინდა, რომ რაკი მთავრობაა ამისთანაებში მოვალე და ყოვლად-შემძლებელი ღონე, ჩვენ გულ-ხელი დავიკრიფოთ და გულგრილად ვუყუროთ ჩვენის ძმების უბედურებას, გულგრილად და თუნდ ცარიელის გულის-ტკივილითაც შევუყუროდეთ, როგორ თრთის და იკრუნჩხება შიშველი ბავშვი სიცივისაგან, როგორ უკვდება იგი კალთაში შიმშილისაგან ძუძუგამშრალს დედას, როგორ ტყის ნადირსავით დაძრწის ღონემიხდილი დამშეული მამა, იმედ-დანთქმული, რომ რითზე მიეშველოს შიმშილისაგან სულთმობრძავს ოჯახსა. გარბის ამ ოჯახიდან შორს, რომ თავისის თვალთ არ დაინახოს გულსაკლავი სურათი კარზედ მოდგომილის სულთამხუთავისა, არ დაინახოს თავისის ცოლის, თავისის შვილის, თავისის ძმის, დის, თვისისა და ტომის სასოწარკვეთილი ყოფა, არ გაიგონოს თავისის ყურით ამაო ძახილი ცოლისა: „კაცო, გვიშველე, ვიხოცებით“, საცოდავი კნავილი ბავშვისა: „მამავ, პური, მამავ, პური“... გარბის თითონაც დამწვარი და დადავული შიმშილისაგან, გარბის შორს, შორს... გარბის და ჰგრძნობს, რომ სამუდამოდ ეცლება ხელიდან ყოველივე ის, რისთვისაც სცხოვრობდა, რისთვისაც სულდგმულობდა, რისთვისაც იღვწოდა, ყოველივე ის, რაც მისთვის ყველაზე უძვირფასესია... ჰგრძნობს და გულს უბზარავს მწვავე ტკივილი სასოწარკვეთილებისა, უიმედობისა და უღონობისა. ან არა და დგას ამ საშინელის სურათის წინ — უღონო, უილაჯო, თვალეზ-ჩაცვივებული, ნაწლებ-ამომწვარი შიმშილისაგან, დგას და უყურებს, რომ თვალ-წინ უკვდება ცოლი, უკვდება შვილი, უყურებს და იწვის, იდაგვის, რომ არსაიდან ხსნა არ არის, არსაიდან შველა, და თუ რამ ნუგეში აქვს, ეგ ის ნუგეშია, რომ მეც შიმშილი დღესა თუ ხვალე ამომხდის დაუძლურებულს სულსო და ჩემს ცოლ-შვილს საიქიოს შევეყრებით... იცით მერე ამისთანა ყოფა რა ტანჯვაა, ნამეტნავად მაშინ, როცა ხედავ, რომ გარშემო მთელი მაზრა, ათას-ათასი ღვთის-კერძო ადამიანი წივის, კივის: „გვიშველეთ, შიშველები, მშიერები ვიხოცებით!“ ეგ მთელი ჯოჯოხეთია, მთელი!..

აბა ახლა წარმოიდგინეთ ეს ჯოჯოხეთი რამოდენად გაძლიერებული უნდა იყოს იმ კაცის გულში, რომელიც მაგ ყოფაშია ჩავარდნილი და გვერდით ხედავს თავის ძმას, რომელსაც შველა ცოტად თუ ბევრად შეუძლიან და არ შველის. ქართველობავ, ნუ იქ მაგ სამარცხვინო საქმეს... ხელი გაუწოდე შენს ძმებსა და დებსა, რომელნიც დღემდინ შენთვის დაკარგულნი იყვნენ და რომელნიც დღეს შენთანვე მოვიდნენ! შევეწივნეთ, რითაც შეგვიძლიან, ფულით, საკმლით, საცმლით, ხორავით! ამას ითხოვს ყველასაგან საზოგადოდ კაცთმოყვარეობა და ჩვენთვის კი საკუთრად ზნეობითი მოვალეობაც ძმისა ძმის წინაშე. შევეწიოთ და ვაჩვენოთ ქვეყანას, რომ კაცთმოყვარეობა ჩვენი თვისებაც არის, ვაჩვენოთ, რომ ძმათა სიყვარული ჩვენშიაც ისე ყოვლად-შემძლებელია, როგორც სხვაგან, ვაჩვენოთ, რომ ჭირში ჩვენც ვიცით დახმარება, ვაჩვენოთ, რომ ძმობა, ერთურობა, ერთმა-

ნეთის შველა და გატანა უქმი სიტყვა არ არის ქართველობისათვის!.. აქ უკან დახევა სირცხვილია ყველასათვის და ჩვენთვის ხომ სირცხვილზედ მეტიც... ჩვენ გაჭირვებულების ძმები ვართ, ძმები!.. ეს არასდროს და არას შემთხვევაში არ უნდა დაივიწყოს ქართველობამ... ამ ძმობაში გამოიკვანძა ჩვენი ბედი, ამ ძმობამ ჩვენის ბედნიერების კვირტი უნდა გამოიტანოს. ქართველობავ, ჩვენი უწმინდაესი ვალია, უნდა მივეშველნეთ!.. ღარიბნი ვართო, ვიძახით, მაგრამ ქვეყანაზედ მარტო ღარიბმა იცის — რა არის შველა, რა არის ძმობა გაჭირვებაში.

ამიტომაც უფრო იმედი გვაქვს, რომ ყოველსფერში გულუხვი ქართველი, ქველის საქმეში უფრო გულუხვობას გასწევს და არ დაიზარებს გაჭირვებულ ძმათათვის შესაწირავს. რედაქციები „ივერიისა“ და „დროებისა“ ყოველ-დღე მზად არიან მაგ შესაწირავის მისაღებად. ჩვენ ვურჩევთ, რომ შემწირველთა უფრო „დროების“ რედაქციას მიჰმართონ, რადგანაც „დროება“ ყოველ-დღე გამოდის და ამის გამო მას შეეძლება ყოველ-დღე აუწყოს საზოგადოებას შეწირულის ფულის ანგარიში და ამასთანავე შემწირველთა სახელებიცა.

აბა, ქართველობავ, ეხლა შენ იცი, როგორ დაანახებ თავს შენს ახლად შემოერთებულს ძმებსა! ეხლა შენ იცი, როგორ დაუმტკიცებ ქვეყანას მამა-პაპათ ანდერძს: „ძმა ძმისთვისა და შავ დღისთვისაო!“ ეხლა გამოჩნდება, ეს ანდერძი შენთვის ცარიელი სიტყვაა, თუ სავსე საქმეა!.. ეხლა გამოჩნდება, შენ მარტო დღევანდელს დღეზედ ხარ მიბმული, თუ ხვალისათვისაც სწუხ და ჰფიქრობ!..

ყოველივე ეს უბედურობა, რომელიც თავს დასცემია აჭარა-ქობულეთს და მისი უნუგეშოდ ყოფნა — დიდს განსაცდელში ჰყრის ახლად შემოერთებულ ქვეყნის მცხოვრებელთა. რუსულ გაზეთ „Голос“-ში დაბეჭდილი იყო კორესპონდენცია და მერე სხვა გაზეთებშიაც გადაბეჭდილი, რომ აჭარელები აყრას ჰფიქრობენ და ოსმალეთში გადასახლებასაო. ამის მიზეზი იცის, როგორც ეტყობა, კორესპონდენტმა, მაგრამ გამჟღავნება მისი „შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“ ვერ მოუხერხებია. რუსული გაზეთები კი ამბობენ, რომ ხალხის აყრა და ჩვენიდამ გადასახლება ოსმალეთში ასეთი მძიმე და ღირსშესანიშნავი ამბავია, რომ აქ დამალვა ნამდვილის მიზეზისა ცოდვა არისო და დიდი დანაშაულიო სახელმწიფოს წინაშეო. ჩვენც ამ აზრისა ვართ, მაგრამ რას იქ?

.*) თუ მართლა აჭარა აიყრება და გადასახლდება, საკვირველი რამ იქნება, თუ შენც იტყვი, მკითხველო! ხალხი რათ უნდა მიიზიდებოდეს ოსმალეთში.....*) მერე როგორ? თავისს მამა-პაპეულს ბინას, სახლს, კარს, მამულს, დედულს, მამათა სალოცავს, მამათა საფლავს, — სულ ყველაფერზედ ხელს უნდა იღებდეს ხალხი და ოსმალეთში მიდიოდეს, გაგონილა!.. საკვირველი ამბავია!.. ნუთუ, რაც უნდა იყოს, რუსეთის ხელში ყოფნა არ უნდა ერჩივნოს, ვიდრე ოსმალეთის ხელში? ნუთუ ხალხი სტოვებს ყველაფერს, რაც კი მისთვის ძვირფასია, სტოვებს — ვიმეორებთ — მამულს, დედულს, სახლ-კარს, ადგილს,

* აქ ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი.

საცა დაიბადა, საცა გაიზარდა, საცა უმარხია დედა, მამა, ძმა, — და მიდის სად? ოსმალეთში. . . . ?*) რაო, რა ამბავია? მოჩვენებაა შეშინებულის გონებისა, თუ მართლა მართალი ამბავია!*) რათ მირბის ხალხი, მერე როგორ მირბის? ვიმეორებთ—სულ ყველაფერს სტოვებს, რისთვისაც კაცი თავს იკლავს ხოლმე მთელი თავის ღღენი, რისთვისაც ზრუნავს დაბადების დღიდანვე, რისთვისაც იღვწის და ამ წუთის-სოფლის ტანჯვას ითმენს, რაც უყვარს, რასაც შესტრფის, რასაც შეჰხარის, რასაც ღღესასწაულობს, — დიად სტოვებს და მიდის სად?*) ოსმალეთში!..

ეს რა ამბავია, რა ამბავია!.. ადამიანი კიდევ ადამიანია ქვეყანაზედ, თუ განადირდა, გამხცდა, რომ გვერდთ ადამიანს ველარ იყენებს, ველარ იშვინებს, ველარ ითვისებს! ხალხი თავის ათას-წლობით დამკვიდრებულ ბინიდან იშლება და მიდისო... ეს დაუჯერებელი, ტვინის შეშარყვეი ამბავი მხოლოდ შეიძლება მაშინ მოხდეს, როცა ხალხს ეტყვიან, ან აქ სიკვდილი, ან იქ სიცოცხლეო. სხვა არა მიზეზს არ შეუძლიან ხალხს ასე თავი გამოამეტებინოს, ასე ზელი ააღებინოს თავის ბინაზედ, თავის მამულზედ, თავის დედულზედ და გარდახვეწოს ვინ იცის საით... რამ მიიყვანა საქმე აქამდის, ამ განწირულებამდე, ამ სასო-წარკვეთილებამდე? რამ და იმანაო, ამბობენ ყველგან, რომ ამ ახლად შემოერთებულ ქვეყანას კალიასავით მიესია თურმე ყველა კალიაზედ უფრო მსუნაგი, უფრო ხარბი, უფრო გაუმაჟღარი წვრილი ჩინოვნიკობა. რამდენიმე კაცის გარდა, ასეთები არიან თურმე დანარჩენები, რომ როცა იმათს ამბავს ლაპარაკობენ, თმა ყალხზედ დგება. ამათ შორის, საცა გამოგდებული სამსახურიდან კაცი იყო თურმე, საცა გამოუსადეგი, უზეირო, თავზედ-ხელაღებული იყო, იმ ახალ ქვეყნებში მოხელეობა მიიღო. აბა რა კეთილს დააყრიან ხალხს? აბა რა მხრით დაანახებენ ისინი რუსის მთავრობასა, რუსის მმართველობასა? არავის ეჭვი არა აქვს, რომ თუ ეს სამარცხვინო საქმე მოხდა და აჭარა გადასახლდა, ბრალი იმათ უნდა დაედოთ, ვინც მოხელეთაგანი აქამდინ მიიყვანს საქმეს...

ღირსება და სიკეთე რომელიმე მთავრობისა, ხალხისაგან ცნობილი და აღიარებული, სთესავს ხალხში იმ სიყვარულის თესლს, რომელიც მეტად სანატრელი უნდა იყოს ცნობიერად მომართულ და მიმართულ სახელმწიფოსათვის; და მარტო ეს სიყვარულია სათავედ ყოველ იმისა, რაც კი შეადგენს სახელმწიფოს ძალასა და ღონეს, იმიტომ რომ მარტო სიყვარულით აღფრთოვანებული ხალხია საიმედო ყოველს განსაცდელში, რაც-კი სახელმწიფოს ისტორიის გზაზედ შეემთხვევა ხოლმე, მარტო სიყვარულით გულგამთბარს ხალხს შეუძლიან სიცოცხლისა და ქონების გაწირვა სახელმწიფო კეთილდღეობისათვის, მარტო სიყვარულით გაძლიერებულის ხალხით შეიძლება იმისთანა სასწაულები მოახდინოს სახელმწიფომ, რომლის მაგალითები ბევრია ისტორიაში და რომელიც დღესაც გვიკვირს და გვაოცებს. საცა ეს სიყვარული არ არის,

* აქ ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი.

იქ სახელმწიფო ფულუროა, ფუყეა, ერთი ლაზათიანის ქარის შემობერვა და იმისი გადამსხვრევა ერთია...

უმალესი სფერა მთავრობისა საზოგადოდ.*)
მეტად მიუწვდომელია ხალხის თვალისათვის. ისე შორსა სდგას იგი ხალხზედ, ისე იშვიათად დაენახება ხოლმე ხალხის თვალს, რომ ძნელად თუ ხალხი მას პირისპირ გაიცნობს, და თუნდ ძალიან კარგიც იყოს, მისი სიკარგე, მინამ ხალხამდე ჩავა, მრავალ ხელში გაივლის ხოლმე და ამის გამო ვინ იცის რა სახით ეჩვენება. თითონ ხალხიც საზოგადოდ, და დაბალი საკუთრივ, ისე მომწყვდეულია თავის ვიწრო ავ-კარგიანობაში, მისი ყოველდღიური საჭიროება ზედგამობმულია ისეთს წვრილმანს საგანზედ, რომ ძნელად თუ მიეცემა მიზეზი პირისპირ შეხედეს მთავრობას და მით იხელთოს შემთხვევა მისი ავ-კარგიანობა აწყოს. ყველგან უმალეს მთავრობის და ხალხის შორის სდგას ხოლმე მთელი რაზმი მოხელეებისა, რომელნიც მახლობელნი გამომთქმელნი არიან უმალესის მთავრობის წადილისა, მიმართულებისა და ავ-კარგიანობისა. ხალხი თუ იცნობს მთავრობას, ამ მოხელეებით იცნობს, რადგანაც იგინი არიან მისდა მახლობლად, მათ უდგათ მის ცხოვრების დირეზედ ფეხი, იგინი განაგებენ ყოველ-დღეს მის ავსა და კარგსა და ყოველ-დღე თვალ-წინ ტრიალებენ. უმალესი მთავრობა თუნდ კარგიც იყოს, შესაძლოა მოხელეების წყალობით ხალხმა ათვალწუნოს იგი უმალესი მთავრობა და იმდენად დაფრთხეს, რომ მამა-პაპეული ბინაც მოიშალოს და ცხრა მთას იქით გადავარდეს, ოღონდ თავი ცოცხალი დააღწიოს. ამიტომაც კეთილად, გონიერად და ცნობიერად აგება ხალხის მახლობელ მმართველობისა, კაი კაცების შერჩევა, — შეადგენს ერთს იმისთანა უპირველეს და აუცილებელს საჭიროებას, ურომლისოდაც მთავრობა მთავრობა კი არ არის, წეწვა-გლეჯაა, ზედმისევაა, თავზარია ხალხისათვის. ამის შემდეგ ნულარ ჰკვირობთ, რომ დღეს, მეცხრამეტე საუკუნეში, რამოდენიმე მაგალითი ვნახეთ ხალხის მამა-პაპეულ ბინიდან აყრისა და გარდახვეწისა... დეე, ამაზედ ჩვენს შემდეგი ისტორიკოსი განცვიფრდეს, ჩვენ კი ეს გულისტკივილით შევნიშნოთ და შევიტანოთ ჩვენს მატთანში...

ზევითა ვსთქვით, რომ ხალხის მახლობელნი მოხელენი პირველსახენი არიან უმალესის მთავრობისა, იგინი არიან მაგ მთავრობის წადილისა და მიმართულების გამომთქმელნი. აქედამ ცხადია, რამოდენად გულთ და ჭკუით განვითარებულნი უნდა იყვნენ ის მოხელენი, რომ მათაც, — როგორც ერთგვარ ძალთა სახელმწიფო წყობისათა, — გააგნებინონ ხალხს გზა საზოგადო ცხოვრებისა, თვალი აუხილონ იმ საგანზედ, რომელიც ყოველს წყობას ადამიანისას მისალწევად დანიშნული უნდა ჰქონდეს საყოველთაო საკეთილოდ; მათ უნდა ამცნონ ის საყოველთაო საკეთილო საგანი, რომლისაკენაც უნდა მიიზიდებოდეს ყოველის ძალითა და ღონით ყოველივე სახელმწიფო, თუ მართლა სახელმწიფოა საქმით და არა მარტო სახელითა. ამ მხრით, მოხელეობა მმართველობისა მარტო

* აქ ცენზურის მიერ ამოღებული ადგილი.

მშვიდობიანობის მცველი კი არ არის, მარტო დარაჯი კი არ არის, არამედ მწვრთნელიც უნდა იყოს ხალხისა, მასთან ერთად ჩაბმული და ერთად მოღვაწე. უნდა იყოს-მეთქი, და არის თუ არა, — ეგ ღმერთმა იცის.

.....*)

ხალხის მასლობლად მყოფი მთავრობითი ორღანო ორგვარია: პოლიცია და სამმართველო. ამათ უჭირავთ უპირატესი ადგილი ჩვენს ცხოვრებაში და ამაზეა დამოკიდებული ჩვენში ხალხის გულის მოგებაც, ხალხის გულის აყრაც და იმ დანიშნულების აღსრულებაც, რომელიც ზევით აღვნიშნეთ. ამიტომაც აშკარაა, რა არის საჭირო აქაურ მოხელეებისათვის გარდა საზოგადო თვისებისა, სახელდობრ, ჭკუისა და ზნეობის სიმადლისა. საჭიროა მოხელემ კარგად იცოდეს აქაურის ხალხის ვითარება, ჩვეულება, ტკივილი და სიხარული და ღონე ჰქონდეს ხალხს უშუამავლოდ ელაპარაკოს. ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს დავიწყებულია დღევანდლამდე ჩვენში და თითქმის უარყოფილიც. ხალხის სამართლის გამძღოლს, ხალხის სიმართლის აღმადგენელს და დამდგენელს რომ კაცმა ენა მოსჭრას და ყური დაუხშოს, — რაღას უნდა გამოელოდეთ მისგან კარგს და კეთილს, თუნდა სხვაში ყოველფერში ციხამ ჩამოსულიც იყოს. მოსამართლეს რომ თავის ყურით არ ესმოდეს მოჩივარის საჩივარი და გულის-ტკივილი, რა მოსამართლეა? მოსამართლემ რომ თავის ყურით არ მოისმინოს მოწმის ჩვენება, საცა ხშირად ერთი სიტყვა, ასე თუ ისე გამოთქმული, უფრო დიდის და ცხოველის ნათელით მოჰყენს ყოველს საქმის გარემოებას, ვიდრე მთელი ლაქლაქი უვიცისა და ბრიყვის მთარგმნელისა, — ის რა მოსამართლეა? მოხელე, რომელსაც მე ჩემსას ვერას გავაგებინებ და ის თავისას, — ის რა ჩემი მომვლელია? აქ მარტო სახეა და არა სული და ხორცი. ამ უენობას დაუმატეთ ისიც, რომ ხშირად სრულიად უცხო კაცია მოსამართლედ თუ მოხელედ, სრულიად უცნობი ჩვენის ჩვეულებისა, ჩვენის მიდრეკილებისა, ზნეობისა, ჭირისა თუ ღვინისა, და მაშინ ცხადი იქნება, რათ მიაჩნია ხალხს ჭირად, როცა საქმე ან სამოხელოდ, ან სასამართლოდ გაუხდება ხოლმე. მაშინ ცხადი იქნება, რათ იმდურება ხალხი და რათ არის კანონზედაც და მმართველობაზედაც გულდაწყვეტილი და გულაყრილი. შორს რათ მივაღო! აი, ცხენების ჩუქება ავილოთ თუნდა მაგალითად. ჩუქება ხომ კეთილი საქმეა, მაგრამ აქაც კი ხალხი დაფრთხა, ნამეტნავად, საცა მაზრის უფროსად უენო კაცი იჯდა, დაფრთხა, არ მიეკარა ცხენებს, რადგანაც ეს მთავრობის წყალობა სულ სხვაფრად დაანახვეს ხალხსა, — კაცი არ იყო, კაცი, რომ ხალხისათვის წყალობა წყალობად გამოესახა და პირდაპირ აეხსნა მთავრობის განზრახვა. რამდენი ბოროტმოქმედება მოჰყვა ამ განზრახვით კეთილს საქმეს, მკითხველმა ზოგი იცის ჩვენებურ გაზეთებიდან და ზოგი კი დავიწყებას მიეცა, როგორც სხვა რამ მრავალი.

* აქ ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი.

როცა მოხელეები იმ ჯურდიდან ამორჩეულნი არიან, რომელიც სრულიად უცნობია ხალხისა, მისის ცხოვრებისა, სრულიად უცოდინარი ენისა, — ამას აუცილებლად ის მოსდევს, რომ მათ ხალხისა არა გაეგებათ რა და ხალხს კიდევ მათი. არიან ესე, ხშირად ერთი აღმა მიდის და მეორე წადმა, უყურებენ ერთმანეთს და ჰკვირობენ, ან მე რად უნდივარ ამასაო, ან მე იგი რად მინდაო, ის ჩემთვის მუნჯი და ყრუიაო, მე — იმისათვისაო; და თუ მოხელე კაი კაცია, მარტო იმას ფიქრობს, რომ არა ვაგნო რა ხალხსაო, და ხალხი კიდევ იმოდენად არის ხოლმე მადლობელი მოხელისა, რამოდენადაც იგი უფრო ნაკლებ მავნებელია. ამისთანა ყოფაში სხვა საწყაოთი მიდგომა შეუძლებელია: მმართველობას სიკეთის უპირატესი ღონე ჩამორთმეული აქვს, სახელდობრ ენა და ყური. ანდრეევსკის ქალის საქმემ აშკარად გამოჰფინა საქვეყნოდ ის სასაცილობა, რომელიც მოსდევს ხოლმე ენის არ-ცოდნას.

ამას გარდა, ამ ყრუ-მუნჯობას ერთი დიდი ვნებაც სხვა დაჰყვება ხოლმე: ხალხის ცხოვრებას არც პატივი აქვს და არც ზედ-მოქმედება არასფერზედ. მრავალ-სახისა და მრავალ-გვარი საჭიროება ხალხისა, რაც მის ყოველდღიურ ცხოვრების დენაში აღმოჩნდება ხოლმე, და აქედამ წარმომდგარი ვითარება, რომელიც ზოგჯერ კანონმდებლობის ღვაწლსა თხოულობს და რომელიც ყოველთვის საჭიროებს ყურადღებით გასინჯვას და გულმტკიცენულს შეწყნარებას, — რჩებიან არამც თუ უყურადღებოდ, არამედ იქავე სულსა ლევენ, საცა იბადებიან, რადგანაც მთავრობის აგენტი ყრუა და მუნჯი უენობის გამო. სულს ლევენ-მეთქი და ამით გულსა სწყვეტენ ხალხსაც, და თითონ მთავრობასაც ხელიდამ ატლიან იმ ძვირფასს მასალას, რომელზედაც დამყარებული უნდა იყოს ყოველივე მისი განკარგულება და კანონმდებლობა. ამიტომაც ჩვენში კანონი თუ იბადება, ოთხ კედელ შუა იბადება და ზოგჯერ ისე მოუხდება ხოლმე ჩვენს ცხოვრებას, როგორც კაცს სხვის ტანზედ შეკერილი ტანისამოსი. ეს არის, ჩვენის ფიქრით, იმ ყოფის მიზეზი, რომ ჩვენი ცხოვრება ძირს მიდის თავისთვის, ზემოდამ დაჰფარფარებს აჭრელებული ქაღალდი, საცა სუფევს კანონი, და შუაში კი ცარიელია. ამ ცარიელში დახტიან, ცხოვრების ზემოთ და კანონქვეშ, ჩვენი მოხელეები. ხალხი მათ ერიდება და ხალხს ისინი ერიდებიან.

ამისი წამალი — თითონ ტკივილიდამა სჩანს. აშკარაა, რომ მოხელეთა ამორჩევაში, განათლებისა და ზნეობით აღმატებულობის გარდა, ენის ცოდნას უპირველესი ადგილი უნდა ეჭიროს. უამისოდ ამაოა მთავრობის ცდა ხალხის გულის მოსაგებად; ეს არის უპირველესი ღონე მოხელისა, რომ მართალი და ჭეშმარიტი სამსახური გაუწიოს სახელმწიფოსაც და საზოგადოებასაც. ეს კარგად იციან ევროპელებმა, რომელთაც კანონად მიღებული აქვთ, რომ თუ ენა არ იცის, კაცს ფეხსაც არ შეადგმევენებენ იმ ხალხში, საცა მოხელეობას ჰნდომობს. ასე მოქმედობს, მაგალითებრ, ინგლისი — შესახებ ინდოეთისა. ჩვენში კი სულ სხვასა ვხედავთ. აქ არამც თუ მოხელისაგან თხოულობენ, რომ აქაური ენები იცოდნენ, არამედ თითონ აქაურებისათვისაც კი ამოაკვეთინეს

ფეხი აქაურს ენებს აქაურის სასწავლებლიდან. იქ, საცა ჩვენის ხალხის მწყემსნი იზრდებიან, ჩვენის ხალხის მასწავლებელნი, მაგალითებრ — სასულიერო და საოსტატო სემინარიაში, იქიდანაც კი გამოდევნეს ჩვენი ენა. ქართველებსაც კი გზა არა გვაქვს ჩვენი ენა შევისწავლოთ, თორემ სხვას ვინა ჩივის. მთავრობა, რასაკვირველია, მიაქცევს ყურადღებას ამ დიდს ნაკლს და ეცდება იგი ნაკლი თავიდან მოაშოროს აქაურს მმართველობას და ყოველს მოხელეს მოსთხოვს იმ ხალხის ენის ცოდნას, რომელთ შორის სამსახურს ჰნდომობს. ამისათვის საჭიროა ხელახლად შესაფერი ადგილი მიენიჭოს აქაურს სასწავლებლებში აქაურს ენებს. რასაკვირველია, ამ წამალს იმოდენა მნიშვნელობას არ ვაძლევთ, რომ ამითი ყველა ტყვილი მორჩეს, აქ ბევრი სხვა ტყვილიც არის, რომელიც სულ სხვა მიზეზით წარმოდგება და რომელსაც სხვა წამალი უნდა... ჩვენ ვამბობთ, რომ დღეს ეგეც დიდი ფეხის წინ წადგმა იქნება, თუ მთავრობას ჰსურს ხალხისა შეიტყოს რამე და ხალხს კიდევ თავისი აცოდინოს.

* * *

ჩვენს ენას ჩვენში მოედანი არა აქვს სავარჯიშოდ. ჩვენი ეგრეთ-წოდებული მაღალი საზოგადოება, ნამეტნავად ქალაქში, თავის სამარცხვინოდ თაკილობს თავის დედა-ენით ლაპარაკსა. ნათქვამია, თევზი თავიდან აყროლდებაო, სწორედ ეგრე მოგვდის ჩვენც, ჩვენს ეგრეთ-წოდებულ მაღალ საზოგადოებას თუ დავაკვირდებით. ცოცხალი ლაპარაკი, ის დარბაისლური ქართული საუბარი, ის საამური ქართულის სიტყვის მიხვრა-მოხვრა, ის სიმდიდრე ქართულის სიტყვიერებისა აღარ ისმის, აღარ არის. გადაგვავიწყდა ყოველივე, რაც ენის შევენებას შეადგენს, რადგანაც ჩვენი აზრი ჩვენის ენით აღარ მოძრაობს, ჩვენი გული ჩვენის ენით აღარ თბება. ამისთანა სავალალო და სამარცხვინო მდგომარეობაში ქართული სამუდამო სცენა სწორედ ცის ნამია დამკჳნარის ყვავილისათვის. უფ. არწრუნმა ამ ბოლოს დროს თავის დიდს ქარვასლაში გამართა კერძო თეატრი. ამ შემთხვევამ ფრთა შეასხა იმ დიდის ხნის სურვილს, რომ სამუდამო სომხური და ქართული სცენა გაიმართოს. აქაური სომხები დიდის გულმოდგინებით მოეკიდნენ სომხურის სცენის საქმეს და ამბობენ, პირველ გასაწყობად ათასი თუმანი ფული მოაგროვესო და კიდევაც აგროვებენო. არც ქართველობამ დაიკრიფა გულზედ ხელი. ქართველობის მოყვარენიც ამასვე ცდილობენ და არ ვიცით, რა მაღლობა უნდა გადაუხადოს ქართველობამ იმ კაცთ, რომელთ მეოხებითაც ამ ბოლოს დროს ჩვენში გაძლიერდა სამუდამო ქართულის სცენის დადგენის სურვილი და ფეხი აიდგა კიდევ, რომ სისრულეში მოვიდეს. ერთმა კიდევ ქართველმა იმოდენა გულის სიკეთე და ჩვენი სიყვარული გამოიჩინა, რომ სამასი თუმანი შესწირა მაგ საქმეს, „დროების“ სიტყვით. იმედია, რომ ამაზედ არ გაჩერდება ქართული გულუხვობა და სხვაც ბევრი შეძლებისამებრ გამოიმეტებს შესაწირავსა ამ მეტად სანატრელ და საკეთილო საქმისათვის. დიდი რამ არის სცენა საზოგადოდ და ნამეტნავად

ჩვენთვის, თუ იგი ეხლანდელ გულგარყვნილობის ძოედნად არ გავხადეთ და რალაც სალახანური „მშვენიერი ელენები“ არ ვავარჯიშეთ. დიდი რამ არის-ძეთქი სცენა: ძლივს ერთი საჯარო ადგილი მაინც გვექნება, საცა ჩვენის ენით ვილხენთ, ჩვენის ენით ვინაღვლებთ, ჩვენის ენის მოწყალებით გავიტარებთ თვალ-წინ ჩვენს ცხოვრებასა მთელის მისის ჭკუისა და გულის მონაგარიტა.

ამას გარდა, სცენა იგოვე შკოლაა, რომელიც ცხოველის სურათებით ელა-პარაკება კაცის გულსა და ჭკუასა, იგი ამ თავის თვისებით კაცის გუნებაზედ უფრო მედგრად მოქმედობს, ვიდრე სხვა რამე. ამ მხრით არის იგი სანატრელი, ამ მხრით არის იგი კაცის გრძნობისა და ჭკუის გამათაჟიზებელი, გამშენდელი. სცენა ხალხის მწვრთნელი, ხალხის გამზრდელი უნდა იყოს, და ამასთანაც იმის-თანა შემაქცევარიც არის, რომ უკეთეს მხარეს ადამიანისას ფეხს ადგმევინებს, ფრთას აშლევინებს. უკეთესი შესაქცევარი, უკეთესი დროს-გასართობი, სუ-ლისა და გულის ამამალლებელი, სხვა ისეთი არა ვიცით რა, სცენის მეტი. თუ ეს ძვირფასი თვისება, როგორც ხალხის წვრთნა და ზრდა, სცენას ჩამოაცილეთ, იგი მიკიტანხანად გადაიქცევა და მაშინ სჯობს წაწყმდეს, ვიდრე სუფევდეს. ეს არ უნდა დავივიწყოთ ჩვენ, ქართველებმა, რაკი ის კეთილი აზრი მოგვსვლია, რომ ჩვენი საკუთარი სცენა ვიქონიოთ. ჩვენ ჩვენს სცენას ორ დვაწლსა ვსთხოვთ. პირველი — რომ მართლა განწმენდილი იყოს ჩვენის ცხოვრებისა, ჩვენის ჭკუ-ისა და გულის განმანათლებელი და მწვრთნელი, და მეორე — იგი უნდა იქმნას იმ ადგილად, სადაც ჩვენი ენა ფეხზედ უნდა წამოდგეს მთელის თავის შვენე-ბითა და სიმდიდრითა. დღეს ჩვენს მდგომარეობაში სცენის მეტი სხვა ისეთი სახსარი არა აქვს რა ჩვენს ხალხს, რომ გონება, გული გაიხსნას და ენაც ავარ-ჯიშოს საჯაროდ, საქვეყნოდ. ამიტომაც საჭიროა ჩვენში სცენას იმისთანა გონებაგახსნილი ზედამხედველობა ჰქონდეს ვისგანმე, რომ ამ ორს სანატრელს საქმეს სცენა არ გადუდგეს და არ გახდეს „მშვენიერის ელენების“ სამარცხ-ვინო სასალახნო ასპარეზად. ამბობენ, ამ საქმეში მეთაურობას ჰკისრულობსო ჩვენი — ყოველ კეთილ საქმეში დაულალავი მოღვაწე — დ. ი. ყიფიანი. ჩვენის ფიქრით, უკეთესს კაცს ვერ ჩააბარებდნენ ამ დიდს და მძიმე საქმეს, როგორც ქართული სცენაა. მან ძალიან კარგად იცის, რა ძვირფასი რამ არის ხალხისა-თვის სცენა, როცა იგი იმ ორს ზემოაღნიშნულს საგანს ემსახურება. თითონ იმ თხზულებათა აღმორჩევა, რომელთაც დ. ი. ყიფიანი სთარგმნის ზოლმე, ცხადად გვიმტკიცებს, რომ მას სცენა მიაჩნია იმ დიდ შკოლად, საცა ოსტატად მოწვეულნი უნდა იყვნენ იმისთანა სახელოვანნი კაცნი, როგორც შექსპირი და მოლიერი და სხვა მრავალი მათი მომდევარი გამოჩენილი მწერალი. იმედიო, რომ დ. ი. ყიფიანის ხელში სცენა თავის-დღეში ისე არ დამდაბლდება, რომ იგი შეიქმნეს გულისა და ენის გამრყენელად. ღმერთმა ჰქმნას, რომ რამოდე-ნადაც დ. ი. ყიფიანი გულმოდგინედ და გულმხურვალედ მოეკიდება ამ საქმეს, იძოდენად ჩვენც შემწეობა და გულის-ტკივილი ამოვუჩინოთ, და მაშინ ჩვენის სცენის საქმე მკვიდრს საფუძველზედ იქმნება დამყარებული, ჩვენდა სანუ-გეშოდ და სასიხარულოდ.

ზინაური მიმოხილვა

1882 წელი, სექტემბერი.

ნიშანი ერის პასაკში მოსელისა. — როდის უფრო უტყუარია ეგ ნიშანი. — ევროპა წინაშე მისთა მოღვაწე კაცთა. — რუსეთის მაგალითი. — იგივე მაგალითი ჩვენში, — აკაკი წერეთელი გორსა და თელავში. — მისი სიტყვა. — ანდერძი ჩვენის მამა-პაპისა. — გაუმარჯოს!

როცა ერი ყოველს მოვლინებას და საქმეს მის გარეშემო მომხდარს, ყოველს ნახულს, გაგონილს და ყოფილს საზოგადო მნიშვნელობისას — გონებით დააკვირდება, ღირსსახსოვარს, ავსა თუ კარგს, — ხსოვნისათვის ანუსხავს, გულში ჩაირჩენს და სასწორზედ სწონის ფასის დასადებლად, — მაშინ პირდაპირ და უტყუარად შეიძლება კაცმა სთქვას, რომ იგი ერი გონებითად პასაკში შედის, ჰკუა, გული და ცნობიერება დასძვრია მოქმედებისათვის და ფეხი შინილამ გარეთ გამოუდგამს კაცურის ცხოვრებისათვის. ეს ნიშანი მაშინ უფრო ნამეტანად უტყუარია, როცა ესეთი ყურადღება ერისა მიიქცევა ხოლმე იმისთანა კაცზედ, ვისაც რაიმე ღვაწლი მიუძღვის ერის წინაშე. ამისთანა კაცის დაფასება და დამსახურებულის პატივისცემა ცხადი მაგალითია, რომ ერის გონების თვალი ახილებულია.

განათლებულმა ევროპამ დიდი ხანია ჩვეულებად მიიღო ამისთანა კაცების მიმართ პატივისცემის და სიყვარულის გამოცხადება საჯაროდ, საქვეყნოდ. ვის არ ახსოვს გარიბალდის სადღესასწაულო მსვლელობა იტალიაში, მინამ ცოცხალი იყო; ვის არ ახსოვს საქვეყნო გლოვა იტალიისა, როცა იგი დიდებული გმირი იტალიისა მიიცვალა? ვის არ ახსოვს ვოლტერის სახსოვრად გამართული დღესასწაულობა საფრანგეთში, ვიქტორ ჰიუგოს ოთხმოც-წლოვანობის იუბილე და სხვა ამგვარნი? ვის არ ახსოვს რა დიდებით, თავმოწონებით, საქვეყნოდ აღიარა საფრანგეთმა თავისი გულითადი პატივისცემა, რა მსურვალე გრძნობით გამოაცხადა თავისი გულწრფელი მადლობა ამა თვისთა მოღვაწე კაცთად-

მი — მაღლიერებით სავსე გულმა მთელის საფრანგეთისამ? ვის არ ახსოვს შილლერის დღეობა გერმანიაში? სწორედ დღეობა იყო მთელი გერმანიისა და ამ დღეობით მთელმა გერმანიამ დიდებული პატივისცა თავის დიდებულ პოეტის გვამსა და მტვერსა. ინგლისში ცალკე სასაფლაოა, საცა ვერც სიმდიდრე, ვერც გვარიშვილობა, ვერც დიდკაცობა ადგილს ვერ შოვობს, და საცა მარტო სახელოვანთა ინგლისელთა, გამოჩენილთა — ლიტერატურაში, მეცნიერებაში, ერის სამსახურში, — უკანასკნელი სადგური ეძლევათ ხოლმე მაღლობელის ერისაგან, საცა დასაფლავება ყოველს ინგლისელს სანატრელად და სასახლოდ მიაჩნია და საცა ყოველი ინგლისელი თავყვანებით თავს იხრის ხოლმე და ძუხლს იდრეკს თავისის ერის დიდებულთა წარმომადგენელთა მტვერის წინაშე.

იქ, ევროპაში, ერისათვის მოღვაწე კაცი არამც თუ მარტო ქვეყნის სახელი და დიდებაა, არამედ თვითოეულის თანამემამულისადაც ცალკედ. იქ თვითოეული მამულის-შვილი ისე უფრთხილდება ერისათვის მოღვაწე კაცის სახელსა, პატიოსნებას, დიდებას, როგორც საკუთარის თავისას. იქ იქნება საკუთარის თავისათვის ისე არ გამოიღოს თავი კაცმა, როგორც მისთვის, ვისაც ერისათვის შრომა გაუწევია, ვინც ქვეყნისათვის, მამულისათვის, შეძლებისამებრ გარჯილა. რომელსამე საქვეყნო სარბიელზედ ფეხი მოუყიდებია და თავისის ნიჭით, ღონით, მეცადინეობით უმსახურნია და რაიმე კვალი დაუმჩნევია. იქ გამოჩენილის კაცის სახელით თვითოეული მისი თანამემამულე თავს იწონებს, თითქო ის სახელი მისი საკუთარი სახელი იყოს; თავის-თავის გაუპატიურებას ირჩევს, დასთმობს, და თავისის ქვეყნის გამოჩენილის კაცისას კი არა, თავს შეაკლავს იმას, ვინც კი გაბედავს და უპატიურად ახსენებს მისის ქვეყნის სახელოვანს კაცს.

შორს რათ მივდივართ? აი თითონ რუსეთი ავიღოთ მაგალითად. ჯერ, ჩვენ ხსოვნაშივე, თავის გამოჩენილთა კაცთა არავითარს ყურადღებას არ აქცევდა რუსეთი და თუ რამ პატივისცემა ჰქონდათ, ისიც ორიოდ კაცისაგან, რომელთაც ესმოდათ ფასი საქვეყნოდ მოღვაწის კაცისა, და ამისთანა კაცების ჩამოსათვლელად ადამიანისათვის ათი თითი იყო სამყოფი იმ ოთხმოც მილიონს ხალხში. ეხლა-კი თითონ რუსეთმაც თვალი აახილა, იგრძნო თავისი უმადურება თვისთა მოღვაწე კაცთადმი და ჩვეულებად მიიღო ყოველს შემთხვევაში მათდამი პატივისცემის გამოცხადება საქვეყნოდ. ნეკრასოვის, დოსტოევსკის დასაფლავებაზედ მოსკოვმა და პეტერბურგმა დიდი გულის-ტკივილი და მაღლობა გამოაცხადეს მათდა ღვაწლისათვის. ეხლაც ცოცხალის ტურგენიევის იუბილე საქვეყნოდ იდღესასწაულებს, მისი ღვაწლი ლიტერატურაში თავმოწონებით გასთქვებს და აღიდებს. ყოველმა კერძომ რუსეთისამ ამ საერთო მაღლობის ხმას ბანი მოსცა. პუშკინის სახსოვრად მაღლობელმა რუსეთმა ძეგლი ამართა მოსკოვში და ამ ძეგლის ამართვის დღე დიდის ყოფით და დიდის ამბით გადაიხადა. უკეთესნი კაცნი რუსეთისანი ამ დღესასწაულზედ დაესწრნენ და ვისაც როგორ შეეძლო ისეთი პატივი, ქება და დიდება შეასხეს ამ პოეტს, რომელმაც პირველად დაანახვა რუსეთს სიტუარფე და სიტკბო რუსეთის ლექსისა და სიტყვიერებისა. რუსეთის ლიტერატურამ თავმოწონებით შეიტანა თავის მატია-

ნეში ეს ამბები, სასიქადულოდ მიიღო ამისთანა ყოფა და თითქმის ერთხმად წარმოსთქვა, რომ ჩვენ ამ ამბავში ვხედავთო ნიშანს ჩვენის განვითარებისას, ჩვენის ზნეობის და გონების ამაღლებისას, ჩვენის ცხოვრების აღმატებისაო.

ჩვენდა სასიხარულოდ, ჩვენშიაც თითქმის ჩვეულებად შემოდის პატივისცემა ერისათვის გარჯილ კაცისა, საჯაროდ მადლის გადახდა მისი — ვისაც ერისათვის სამსახური რამ გაუწევია, შრომა დაუდვია, სიტყვით თუ საქმით შესწევნია თავის მამულსა და თანამემამულესა. ამისი მაგალითი ბ-ნ აკაკი წერეთლის მოგზაურობაა ამას წინათ გორში და ამ ბოლოს ჟამს კახეთში; ერთგან და მეორეგანაც შესაბამის პატივით დახვედრია ქართველობა თავის პოეტსა და პირუთვნელის სიტყვით გამოუცხადებია თავისი მადლობა და პატივისცემა მისთვის, ვინც ტბილის და გრძნობიერის სიტყვით ამ ოც-და-ხუთს წელიწადში ატკბობდა ქართვლის ყურს, აფხიზლებდა გონებას და ჰმართავდა ქართვლის გულს ქართვლისა და საქართველოს სიყვარულისათვის. ამ სიყვარულის აღფრთოვანებაში ბ-ნ აკაკის გამოჩენილი ადგილი უჭირავს ჩვენს ლიტერატურაში. ბედნიერია, ჩვენის ფიქრით, აკაკი, რომ იღვაწა და თავისის ღვაწლის ნაყოფი სიცოცხლითვე თავისის საკუთარის თვალთ ინახულა. ვამბობთ, ინახულა, იმიტომ რომ საქართველოს და ქართვლის სიყვარულისაგან არის წარმომდგარი ის პატივისცემა, რა პატივისცემითაც დახვედრიან ჩვენს პოეტს გორსა და თელავში, და ამ სიყვარულის აღორძინებისათვის თითონ აკაკი წერეთელს არა ერთხელ დაუკენესებია თავისი ტბილი ქნარი, უმოქმედებია თავისი მიმზიდველი ნიჭიერება, თავისი მარილიანი სიტყვა, თავისი სიტუტრფით სავსე ქართული. საცა წავიდა ბ-ნი აკაკი, წინ დახვდა მისგან ფრთასხმული და გაღონიერებული სიყვარული საქართველოსი და ქართვლისა, წინ დახვდა გულწრფელის პატივისცემითა და მადლიერობით აღსავსე გულითა. აგრეთ თითონვე იგემა ბ-ნმა აკაკიმ ნაყოფი თავის დანერგულისა და დათესილისა.

ჩვენ ესეთი მიღება ბ-ნ აკაკი წერეთლისა აღვნიშნეთ, როგორც სანუგეშო ამბავი, როგორც სასიხარულო მაგალითი და ნიშანი ჩვენის ცხოვრების წარმატებისა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ერთი ფრიად შესანიშნავი საგანიც არის. ეგ არის სიტყვა აკაკი წერეთლისა, თქმული თელავში კახელების წინაშე. ამაზედ მშვენიერი სიტყვა ჩვენ არ გვახსოვს ქართულს ენაზედ. კითხულობთ და გიკვირთ, გიკვირთ და კითხულობთ. არ იცით, რა რას დაამჯობინოთ, სიტყვა აზრს, თუ აზრი სიტყვას, — ისე შეზავებულია, ისე შეხამებულია, ისე შეხორცებულია სიტუტრფე სიტყვისა აზრის მშვენიერებასთან. ყოველი წესი ორატორის ხელოვნებისა დაცულია და ხმარებული, რომ სიტყვამ ისე გასჭრას, როგორც მთქმელს განუზრახავს, და აზრმა და გრძნობამ იმ გზით მიაღწიოს დანიშნულ ადგილამდე, როგორც მთქმელს სურვებია.

„ღმერთმა ჰქნას, შენ და შენისთანები მომავალშიაც ბევრი გვეყოლოდესო“, — უთქვამთ ბ-ნ აკაკისათვის. „ღმერთმა ნუ გაამართლოს ეგ თქვენი სიტყვაო, — უპასუხნია აკაკის: — რასაც ღღესა ვჯერდებით, ის ხვალ საკმაო აღარ არის ზოლმეო“. დიაღ, ბატონებო, ხვალე ღღევანდელს უნდა სჯობდეს,

მერმისი აწინდელს. კანონი განვითარებისა და ბედნიერების იმედისა ამაშია და სხვა არაფერში. ამ იმედით, რომ ზვალე უკეთესი უნდა იქმნას, გულს იმხნე-
ვებს ამ დღევანდელის დღის ვაი-ვაგლახით და ნაცარ-ტუტით ტანში მოხრილი
ადამიანი. ზვალე არ უნდა ჰგვანდეს დღევანდელს, თუ კაცს პროგრესი, წინსვლა
ადამიანისა ფუჭ სიტყვად არ მიაჩნია. რაც არიან აწინდელნი მოღვაწენი ჩვენის
ერისა — ღმერთმა ამრავლოთ, დიდი დღე და გამარჯვება მისცეთ, მაგრამ,
აკაკისა არ იყოს, ნუ ვიკმარებთ მას, რაც დღეს არის! ჩვენა გვჭირია ამათზედ
ბევრად ძლიერნი, ბევრად ნიჭიერნი, ბევრად მომქმედნი. „ის ურჩევნია მა-
მულსა, რომ შვილი სჯობდეს მამასაო“ — დაუგვირგვინებია თავისი სიტყვა
ბ-ნ აკაკის. ასეც უნდერძნიათ ჩვენ მამა-პაპებს, რომელთაც ჩვენთვის თავი
დაუდვიათ, რომელთა ძვლებით ჩვენს ქვეყანას ზღუდე შემოვლებია, რომელთა
სისხლით ჩვენი ქვეყანა მორწყულა. თუ ის დევ-გმირნი, რომელთა საქმენი
სწორედ რომ დაუჯერებელნი არიან, ამბობდნენ, რომ ის ურჩევნია მამულსაო,
რომ ჩვენი შვილები ჩვენა გვჯობდნენო, ჩვენ რაღა გვეთქმის, ჩვენ, რომელ-
ნიც იმათ წინაშე ქონდრის-კაცებად თუ ჩავითვლებით!..

ღმერთმა ადიდოს, ასახელოს, გაუმარჯოს იმ შვილს, რომელიც მამას დაემ-
ჯობინება ქვეყნის სამსახურში და რომელიც იგარე ეჭირვება ჩვენს მშვენიერს
მიწა-წყალს, ჩვენს საყვარელს საქართველოს! გაუმარჯოს აკაკი წერეთელსაც,
რომლის სამსახურს და ღვაწლს ქართველი გულში ჩაირჩენს სამუდამო სახ-
სოვრად, და რომლის მშვენიერის ლექსებით არა ერთხელ დაიტკბობს ყურს
და გრძნობას, და არა ერთხელ გულს მოიცემს მამულის-შვილობისათვის.

შინაური მიმოხილვა

1883 წელი, აგვისტო *.

ბატონ-ყმობის გადავარდნამდე. — ჩვენი ცხოვრება მე-40 და 50 წლ. განმავლობაში — სიბნელე და უარარაობა მაშინ. — მარტო სიცოცხლე გვინდოდა. — გრ. ორბელიანი და ნ. ბათაშვილი. — ნაკლი ძველ მოდგმათა შორის. — ჩვენი ღრისანი ძველს ეკუთვნოდნენ. — ის ძველნი აღარავის ახსოვდა. — „წარიელტნენ ღრონი“. — აი, რას ამბობენ. — გაჭირვება მაინც თავს დაგვტრიალებს. — „იმელოვნებას ვუწოდებთ ფარად“.

ამ ოცი ოც-და-ათი წლის წინათ, ბატონ-ყმობის გადავარდნამდე, ისეთი მყუდროება სუფევდა ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომ ვერავინ წარმოიდგენდა, თუ მისი შერყევა ოდნავ მაინცა შესაძლებელი ყოფილიყო. როგორც ბურჟუასი, ღრუბლიანი, თბილი და მშვიდი დღე, ისე იხედებოდა მაშინდელი ჩვენი ცხოვრებაც. [არც წვიმა სადმე, არც ქარიშხალი; ელვას რომ ათასში ერთხელ ვღირსებოდით, დიდი დვთის წყალობა იქნებოდა, ხელს აღვაპყრობდით ცისკენ და ღაღადებით ქებასა და მადლობას ვუთხრებოდით უფალს — ელვისა და ქუჩილის გაჩენისათვის ერთი წამით მაინც].

* ეს „შინაური მიმოხილვა“, რომელიც ავტორს დაუმზადებია „ივერიის“ 1883 წლის აგვისტოს ნომრისათვის, ცენზურამ აკრძალა. ამის გამო ავტორი იძულებული გამხდარა გადაემუშავებია წერილი და ამოეგდო ტექსტიდან მთელი რიგი ადგილებისა; ეს შემოკლებული და დამახინჯებული ტექსტი მიმოხილვისა დაიბეჭდა „ივერიის“ 1883 წლის სექტემბრის ნომერში.

საქართველოს ცენტრალურ სამეცნიერო არქივში, საცენზურო კომიტეტის საქმეებში, აღმოჩნდა თითონ პირველი დედანი ამ წერილისა, რომელიც ცენზურამ აკრძალა. ჩვენს გამოცემაში ტექსტი ამ პირველი დედნის თანახმად დაბეჭდეთ.

რათა მკითხველმა წარმოედგინა იქონიოს იმ-დროინდელ საცენზურო პირობებზე, ყველა ის ადგილები, რომელიც ცენზურას ამოუღია ამ წერილიდან, დაბეჭდილი გვაქვს დაყოფით და მოთავსებულია სწორ რკალებს შორის [].

რ ე დ.

დიახ, ასეთი გახლდათ ის წარსული დრო, დრო მე-40 და 50 წელთა, დრო მიძინებისა და ჩვენის გონებრივისა [დ ა ე რ ო ვ ნ უ ლ ი ს] მიმძინარებისა, მოქანცულობისა. მწერლობაც ამ-გვარის მიმძინარებულის ხასიათისა გახლდათ მაშინ. იგი ზედმიწევნის სინამდვილით გვიხატავს მაშინდებურს [ჩ ვ ე ნ ს ა რ ა რ ა - ო ბ ა ს], ჩვენს სილატაქეს აზრისას თუ ცხოვრებისას; ჩვენს მოღალულობას ცხადის საბუთებით მოწმობს დღესაც მაშინდელი ჩვენი მწერლობა და ლიტერატურა. მაშინდელის ჩვენის მოღალულობის, [ჩ ვ ე ნ ი ს დ ა ვ ა რ დ - ნ ი ს, ჩ ვ ე ნ ი ს გ ა ნ ი ა დ ა გ ე ბ ი ს] ცხადი, უტყუარი სახსოვარია ეგ ჩვენი გონების ნაღვაწი: მტკიცედ და მედგრად სდგას მაშინდელი ძველი მწერლობა, რომლის ბურუსიან, მიძინებულს გარემო ჰაერს ხანდისხან და იშვიათად დაარღვევდა ხოლმე ნ. ბარათაშვილის [წ ა რ ს უ ლ დ რ ო თ ა მ ო გ ო ნ ე ბ ი თ დ ა წ ყ ლ უ ლ ე ბ უ ლ ი] პოეზია და გრ. ორბელიანის ღრმად [ე რ ო ვ ნ უ - ლ ი] პოეტური კალამი.

მაგრამ ეს ორი კაცი და კიდევ ორიოდე სხვანი მე-40 და 50 წელთ არ ეკუთვნოდნენ. ესენი იყვნენ სხვა დროს აღზრდილნი, [ს ხ ვ ა ა ნ დ ე რ ძ ი ს გ ა ვ ლ ე ნ ი ს ქ ვ ე შ, ს ხ ვ ა გ ა ნ რ ბ ო დ ა მ ა თ ი გ ო ნ ე ბ ა, ს ხ ვ ა მ ო გ ო ნ ე ბ ა ს წ ყ ლ ა ვ დ ა მ ა თ გ უ ლ ს]. ესენი იყვნენ ცოტანი და მათი აზრის და გრძნობის გაელვება მხოლოდ ოდნავ არღვევდა იმ დროს გარემო [წ ყ ვ დ ი ა დ ს], მხოლოდ ოდნავ აფხიზლებდა დაძინებულს ქართველთ გონებას.

ამ-გვარი გაჭირვებული დრო დადგება ხოლმე ერისათვის ხანგრძლივის და დიდის-ხნის მღელვარე ცხოვრების შემდეგ. იშვიათად მიჩვენებთ ერს, რომ როდისმე მაინც ისევ ამ-გვარადვე არ გასჭირვებოდეს, როგორც ჩვენ ქვეყანას და ერს უჭირდა ორმოციან და ორმოც-და-ათიან წლების განმავლობის დროს. [მ ე ი ს ტ ო რ ი ე მ ი შ ლ ე ს ი ა რ ი ყ ო ს, რ ო მ ე ლ ი ც ს ა ფ რ ა ნ გ ე - თ ი ს დ ი დ ი ს რ ე ვ ო ლ უ ც ი ი ს შ ე მ დ ე გ მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ა ზ ე ლ ა - პ ა რ ა კ ო ბ ს], მაშინ რომ ქართველისთვის გეკითხათ, რას ფიქრობთ, რა გსურთო, სიცოცხლეზედ ვფიქრობთ, სიცოცხლე გვინდაო, გიპასუხებდნენ. — მაგის გარდა კიდევო? — კიდევ სიცოცხლე გვინდაო, გეტყოდნენ. — რას ეძახით სიცოცხლეს, როგორ თუ სიცოცხლეო? — ისეო, გეტყოდნენ, რომ გავლაგამოვლა შეგვეძლოს, სუნთქვაო, - ცით და მთვარით დატკობა, მზის ცქერაო და ჩვენის ჭიის გახარებაო. გვინდა ვგრძნობდეთ, რომ თავი ისევ მხრებზე გვაბიაო, რომ ჩვენის თავისთვის გვეთქვა, ფიქრი არა გაქვს, ისევ ცოცხალი ხარ, ჯერ არ მომკვდარხარო.

ერთის სიტყვით, ხალხს და ერს მხოლოდ ხორციელის ცხოვრების ნატვრა ჰქონდა, მხოლოდ იმაზედ ჰფიქრობდა, [რ ო მ უ ნ დ ა გ ა ვ ფ რ თ ხ ი ლ დ ე, თ ო რ ე მ, ს უ ლ ს ხ ო მ ა ღ ა რ ა ვ ჩ ი ვ ი, ხ ო რ ც ი თ ა ც ა რ დ ა ვ ი - ლ უ პ ო ვ ო].

აბა ამ-გვარს დროს სად და ვის მოჰკითხავდი აზრსა, გონებას, თავგანწირულებას [ე რ ი ს ა თ ვ ი ს], საქვეყნო საქმისათვის. აკი არც არაფერი შეინიშნებოდა ამ-გვარი. ქვეყანა მხოლოდ ლუარსაბ თათქარიძეებით აივსო, რუსე-

თუმცემა დაამშვენეს ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება და საზოგადოებრივის სამსახურის ასპარეზი.

ალარავის ახლოვდა მაშინ, რომ ამ ქვეყანას ჰყოლია [ხალხისთვის და მამულისთვის] მხნე მუშაკნი, მხნე მებრძოლნი, ნიჭით და ქველობით სავსენი. [ალარავის ახსოვდა მაშინ, რომ ეგ საზოგადოებრივი ასპარეზი იყო დიდ სამსახერპლოდგადაქცეული და ამ სამსახერპლოზედ იკვლოდნენ და იწირვოდნენ ძენი მამულისანი, რომ ეს უკანასკნელნი მათსავით ძვირად არ აფასებდნენ თავიანთ თავს, თითონ ხორცსა და ამ ხორცის მხოლოდ ხორციელს არსებობას, უსულოდ, უგულოდ, ქვეყნისათვის თავგამოუდებლად, მისთვის თავში უწუხებლად].

დიახ, ორმოციანი და ორმოც-და-ათიანი წლების წინაპარნი საქმის ხალხი იყო, სამუშაო ბევრი ჰქონდათ, ბოზბაშისთვის და ჩიხირთმისთვის აგრე-რიგად არ ზრუნავდნენ: არც დრო ჰქონდათ, არც შეჩვეულნი იყვნენ ამგვარებზე ზრუნვას. [მტერი მუდამ კარზე, მმართველობა, წესისა და წყობილების დაცვა, უშიშროების დამყარება, ქვეყნის წინ-გაძლოლა, მტერსა და მოყვარესთან პირნათლად გამოსვლა და გაძლოლა,—ყოველივე ეს თვითოეულად და საზოგადოდ შეადგენდა მაშინდელის ქართველის საზრუნავს საგანს, მისის გონების და აზრის სავარჯიშოს].

ყოველივე ეს აღიზოცა, ყოველივე ესე გაჰქრა და ქართველი ორმოციანისა და ორმოც-და-ათიანის წლებისა [დარჩა უსაგნოდ, ვარჯიშობას მოკლებული, მარტო, სულით ობოლი, სასოებაში ხდილი]. ამათ დროს, [ამ გმირების დროს], —

„...სადღა იყო ყაზახი?

სად იყო საჯირითო, სავარჯიშო ცხენისა...“

მათთვის ყოველივე ესე დრონი შეიქმნენ სიზმრად, ყოველივე ესე —

[„...დრონი, ვაი რა დრონი, ნაქებნი მტკბარად, წარივლტნენ, განჰქრნენ სიზმარებრ ჩქარად“.

ვაი რომ მათ ველარ სთქვეს თავის-თავზე ის, რაც პოეტმა სთქვა:

„...არ ვსდევ ჟამთა ცვლას,
მე იგივე ვარ მარად და მარად!“]

ეხლა ის დრო აღარ არის, [ჟამმა ჩვენმაც მოადწია]. ეხლა სულ სხვა გვარი ლაპარაკი ისმის, უფრო საიმედო, უფრო გამამხნეველი, არამც თუ მარტო [დასავლეთ ევროპაში, არამედ] რუსეთშიაც-კი. [აი, რას ამბობს ერთი რუსის მწერალი, რომლის კეთილ-საიმედო სახელს ეჭვ-ქვეშ მხოლოდ კატკოვი აყენებს.

„საზოგადოდ, — ამბობს იგი, — ინკორპორაცია ქვეყნისა, რომელსაც ჰქონია თავის ისტორიული ეროვნობა, ყოველთვის დიდს სიძნელეს წარმოადგენს და ხშირად უფრო მეტი ვნება მოაქვს, ვიდრე სარგებლობა.

„ისტორიულ ერთა მოსპობა შეუძლებელია; დიდი უბედურობისა და დამცირების შემდეგაც კი იგინი კვლავ აღდგებიან ხოლმე და გულში ღრმად იმარხავენ შეურიგებელს სიძნულვარეს დამჩაგრელთა და დამპყრობთა მიმართ“.

ეხლანდელ დროში ხომ, როცა ასე საყოველთაოდ განმტკიცებულია და აღგზნებული ეროვნული გრძნობა და თავისუფლების სურვილი, ესე-გვარი საქმე უფრო ძნელ საქმეს წარმოადგენს. მოსპობა რომელიმე ერის დამოუკიდებლობისა და თვითებისა და შერიცხვა მისი სხვა ერთა შინა, — ეგ იმას ჰნიშნავს, რომ ძალად და განზრახ აიღოს მან თავის-თავზე ხელი, დაივიწყოს თავისი უწინდელი ცხოვრება, თავისი მოგონებანი, თავისი დაცემული დიდება, თავისი ინტერესები, თავისი ზნე, ენა, და სუყველანდელის მტრის გასახარელად, მტრის სასარგებლოდ. ეს საქმე აღემატება კაცთა შემძლებლობას. თუ შეუძლებელია გაერთიანება ერთა, რაღა აზრი უნდა ჰქონდეს სახელმწიფოთა გაერთიანებას.

ჩვენ აღარას ვიტყვით სხვა რუსეთის მსწავლულთა და მეცნიერთა აზრსა და შეხედულობაზე ამ საგნისავე შესახებ. აღარ დავასახელებთ ა. გრადოვსკის, ამ მჭევრმეტყველ მოსარჩლეს ეროვნულის პრინციპისას, პიჩინს და სხვათა მრავალთა რუსეთის პუბლიცისტებს და ლიბერალურ გაზეთებს, როგორც მაგ. . . *.

დღეს თუმცა ჩვენი გაჭირვებული მდგომარეობა ჯერ კიდევ არ გათავებულა და არც მალე გათავდება, იქნებ დიდი განსაცდელიც მოგველის მომავალში, მაგრამ მაინც ჩვენი დრო ბევრად უკეთესი დროა ზემოთ-მოხსენებულ დროსთან შედარებით. დღეს ცხადად და უტყუარად შესამჩნეველია ნიშნები ერის გამოფხიზლებისა, [ძველის საუკეთესო ნაანდერძების აღდგენისა]. ზემოხსენებულთ წელთ შემდეგმა დრომ, იმ ჭირისა არ იყოს, რომელიც ზოგჯერ მარგებელია ხოლმე, მოიტანა თან სხვა ნიაფი, გასწმინდა ცოტად თუ ბევრად [ქვეყნის დამაბნელებელი] ბურუსი, გადაჰყარა ღრუბლები და ჩვენი [ეროვნული] ცნობიერება გამოაფხიზლა. [დიახ, დღეს

* ტექსტი დამთავრებული არაა.

ბევრსაც ერთიანად გვწამს ჩვენც ჩვენის ქვეყნის
მომავალი და —

„...გლახ ბედისაგან ესრედ დასჯილნი,
იმედოვნებას ვუწოდებთ ფარად“].

მართლაც, მოიგონეთ გრ. ორბელიანის დიდის ყოფით და ამბით დასაფ-
ლავება და ის თანაგრძნობა საზოგადოებისა, რომლითაც განიმსჭვალა იგი,
თითქო ერთი კაციაო, — და მერე იკითხეთ, რამ გამოიწვია ის საერთო წუხილი,
თუ არ მან, რომ იგი იყო თავის [დაჩაგრულს] მამულის ძლიერ სიტყვით
მოტრფიალე, ეროვნულის იდეის პოეტურად გამომხატველი, „დროთა, სიზმა-
რებრ გამქრალთა“ — ჭირისუფალი, საქართველოს [დიდების კვლავ დაბ-
რუნებისთვის] ზეშთაგონებული.

ნუთუ ეს იმას არ ამტკიცებს, რომ საზოგადოება უპირველეს ყოვლისა
იდეას სცემდა პატივსა, როცა ისეთის დიდის ყოფით აცილებდა უკანასკნელს
სადგურამდე თავის გულის-პასუხის ძლიერად გამომხატველს პოეტს, რომ აზრს
[მამულის-შვილობისას] ჰრთავდა გვირგვინით, როდესაც ყვავილებში
ჩააწვინა ამ აზრის მტვირთველი და მატარებელი კაცი, [დიახ, ძნელთა
დასაშიშმ გარემოებათა შორის], დაწყებული მე-30 წლიდან ვიდრე
ჩვენ დრომდე?

ეს უეჭველია. უეჭველი შეიქნება უფრო მაშინ, როცა მოვიგონებთ ჩვენის
თავგანწირულის, პატიოსანის მოღვაწის ს. მესხის გარდაცვალების ამბავს...
ეს მხნე მუშაკი იყო, დაუცხრომელი, მუდამ საზოგადო საქმის მოყვარული,
ჩუმი მოღვაწე. და, აი, ამ ჩუმის მოღვაწის სიკვდილის გამო, თითქმის მთელს
საზოგადოებას, თითქო გული მოსწყდაო, [ერთი საერთო კვნესა და
ქუხილი აღმოხდა გულისადა].

ნუთუ ესეც იმას არ ამტკიცებს, რომ შეგვრცხვა ბოლოს ჩვენც [ჩვენი
უარარაობისა], მოვიდა დრო და ჩვენც გვინდა კუთვნილი და ღირსეული
პატივი ვცეთ ჩვენთვის მშრომელთა.

მართლა, ამ სამოც-ოთხმოც წელს ისე არ გაუვლია, რომ ჩვენ ცხოვრებას
ცოტათი მაინც სხვა ფერი არ დასდებოდეს. მაგრამ მაინც [ჩვენი მდგომა-
რეობა გაჭირვებულ მდგომარეობად უნდა ჩაითვალოს].
რამდენსაც უფრო მეტად ვგრძნობთ უკეთესად ცხოვრების მოწყობის სურ-
ვილს და ზელმოკლეობას ამ სურვილის განხორციელებისათვის, იმდენად უფრო
მეტად [ვიტანჯებით, მეტად გაჭირვებულად გვეჩვენება
ჩვენი არსებობა].

რასაკვირველია, უმადურობა იქნება და არც სიმართლეს შეადგენს უარ-
ყოფა იმ სარგებლობისა, რომელიც მოგვიტანა ჩვენ ბატონ-ყმობის გადავარდ-
ნამ, [თუმიცა] ახალის [მაგრამ მაინც ფრთა-შეკვეცილის]
სამართლის წესების შემოღებამ, თვითმმართველობის [ნამცეცებმა] და
სხვა და სხვა. რაც უნდა გულდრძო და ჯუღელი კაცი იყოს, მაინც ვერ იტყვის,
რომ ამ სამოც — ოთხმოცის წლის [ცხოვრების შედეგი] არ იყოს ქარ-
თველთ ერის გაერთიანება, * [ერთობის გრძნობის გაღვიძება სა-

ქართველოს სხვადასხვა პროვინციის მცხოვრებთა შორის]. თუმცა ეს ყველა ასეა, მაგრამ მაინც ჩვენი მდგომარეობა ამით ბევრად არ შემსუბუქებულა. ოცი წელიწადი გადის, რაც ქართულის ენის [უფლებას] იცავს ჩვენი უღონო აზრი და გონება, იცავს ძლიერად და თავგანწირულად და აქნობამდე არამც თუ სასამართლო უწყებაში [და საერთოდ საზოგადოებრივ საქმეებში, არამედ თვით პირველდაწყებით სკოლაში და, ასე გასინჯეთ, სასულიერო უწყებაშიაც კი ვერ დამკვიდრებულა რიგიანად].

ეს გარემოება მიგვაჩნია ჩვენ მიზეზად, რომ ასე შეფერხებით მიდის ჩვენის [ხალხის განათლება] და პირველდაწყებითი სკოლის საქმე. ამ გარემოების ბრალია, რომ ჩვენ ველარა მოგვიხერხებია-რა, რომ წერა-კითხვას მაინც ჯავრცელებდეთ ხალხში, [რომელიც თანდათან ამავე მიზეზით უფრო და უფრო გვშორდება ჩვენ, განათლებულს საზოგადოებას, აღარა ეყურება-რა ჩვენი და არც რამ იმედი აქვს ჩვენგან. ან კი როგორ უნდა დაგვიახლოვდეს ჩვენი უმეცრებით გარემოცული ხალხი, უბრალო გლეხობა, — ეს უმრავლესობა ქართველობისა, ეს სული და გული ჩვენის ეროვნულის იმედებისა]. განა ჩვენ ვეცადეთ, რომ ერთი სახალხო სკოლა მაინც დაგვეარსებინა, თუნდ ისე ჩვენგან პატივცემულის გრ. ორბელიანის სახსოვრად, რომლის შემწეობით შესძლებიყო ხალხსაც დაეფასებინა ჩვენთვის ასე ძვირფასი პოეტი, რომ მასაც ჩვენთან ეგლოვნა მძიმე დანაკლისი? ჩვენი ჭირი და გლოვა ჩვენ ჭირად და გლოვადვე დარჩა, ხალხი-კი, უმრავლესობა-კი, ვერ მიაგნობდა ჩვენს წუხილს.

-

კატაქონის პასუხად

„მოყვარე მტერი ყოვლისა მტრისაგან უფრო მტერია“.

რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი.

უბედურობა რომელიმე ერისა, დიდიერია თუ პატარა, სხვათა შორის — ისიც არის, როცა ერთგვარს ბეზლობას, რომელსაც პოლიტიკურ ბეზლობას ეძახიან, დიდი ავალა მიეცემა, ფართო გზა გაეხსნება და აღებ-მიცემობის საგნად გახდება. როცა ბეზლობა, — ეგ უწმინდური ძალ-ღონე გაცვეთილის კაცისა, პირაზდილი დაიარება, არამცხოუ უსირცხვილოდ, თავმოწონებითაც ფარფაშობს და ლუკმა პურს აწვდის მახეზლარს, — მაშინ პირდაპირ შეგვიძლიან ესთქვათ, რომ საზოგადოების წყობას საძირკველი შერყევიაო და აღსასრული მოახლოებიო.

ბეზლობის ასეთი პატივით ყოფნა საზოგადოებაში უტყუარი ნიშანია თვით საზოგადოების სისუსტისა, დაუძლურებისა და დარღვევისა. მაგ საძაგელს ფარ-ხმალს სულმოკლეობისას და ჯაბნობისას სამჭედურად აქვს ხოლმე ყოვლად გახრწნილი და ამყაყებუი გული ჩირქიანის კაცისა, და საბერველად კიდევ „შაბაში“ და „ბარაქალა“ იმისთანა კაცებისა, ვისაც ბეზლობა და ერთგულება ერთს ფარდში მოუქცევია და ერთმანეთში განგებ ვერ გაურჩევია.

თითონ მაგ სამარცხვინო ფარ-ხმალის მჭედელს, ბეზლის მთქმელს, როგორც იქნება, ადამიანი გაუძლებდა, მოიგერებდა, რომ გამგონი და დამჯერი არა ჰყვანდეს, რომ მაგ საზიზღარის ფარ-ხმალთ მორთულს შაბაშის და ბარაქალის ძაზილით არ აქეზებდეს იმისთანა წმინდა რამ, როგორც ლიტერატურაა. როცა ლიტერატურა, — ეგ ადამიანის ჭკუისა და ზნეობის საგანძე, — შეიკედლებს მაგ საძაგლობას, როცა მახეზლარს თავის კარს გაუღებს ხოლმე, მაშინ თვით საზოგადოების გახრწნილება ცხადია და სულთ-მობრძაობა მისის წყობისა უეჭველია.

ყველაზედ საშიშარი და საზიზღარი ბეზლობა ის ბეზლობაა, რომელსაც საგნად მთელი ერი ჰყავს, ნამეტნავად იმისთანა ერი, რომელიც „შემთხვევისა

გამო სხვისა და სხვისა“ ყოველ ღონეს მოკლებულია, რომ თავი იმართლოს. თავის გულის-ნადები, სულისწყურვილი საქვეყნოდ გამოჰფინოს. ამისთანა ერის წინაშე ერთი გაცვეთილი მამუზღარი უფრო შემძლებელია და ღონიერი, ვიდრე მთელი ერი. იმიტომ რომ მამუზღარს ყოველივე იარაღი ხელში აქვს და დაბეზღებული-კი იარაღ-აყრილია. დაბეზღებულს აღარა დარჩება-რა ხოლმე იმის მეტი, რომ გულში უნდა ჩაიხვიოს უსამართლოდ გაუპატიურებული, მაგრამ სამართლიანად გაბოროტებული გრძნობა. ეგრეთ ჩახვეული გრძნობა სალესავია იმისი, რის დაჩლუნგებაც სასურველია ხოლმე.

ეს ოციოდ წელიწადია, რაც ბეზღობამ ენა ამოიდგა რუსეთში ბ-ნის კატკოვის და მის კამპანიის წყალობითა და მხნეობითა. შიდა-რუსეთში მაგ ბეზღობას იმოდენა სარბიელი არა აქვს, როგორც რუსეთის სანაპირო ქვეყნებში. ჯერ იმიტომ, რომ ეს უკანასკნელი უმაღლეს მთავრობისაგან შორს არიან, მაშასადამე ტყუილი უფრო ადვილად გასაღდება, რადგანაც შორიდან ტყუილი და მართალი კარგად ვერ გაირჩევა და თვალი ადვილად მოტყუვდება თვალთმაქცის მამუზღარისაგან. მერმე იმიტომ, რომ სანაპირო ქვეყნების მცხოვრებნი უცხო ტომის ერნი არიან და, მაშასადამე, ყოველს ცილისწამებას იმისთანა სარჩული უდევს, იმისთანა სათავე აქვს, რომ ყველაფერი ადვილად დასაჯერია და ფიქრად მოსასვლელი.

ეს კარგად იციან ბ-ნ კატკოვის დამქაშებმა და სწორედ ამიტაც სარგებლობენ.

მერე ვისგან არის შემდგარი ეს მამუზღარათა რაზმი? რა ჯურის კაცნი არიან? ეგენი არიან მოხელენი, რომელთაც რუსეთის სიყვარული კი არ ამოქმედებს, არამედ მათი საკუთარი დამშეული კუჭი. ეგ იმისთანა მოხელენი არიან, რომელთაც თავისის ბოროტმოქმედებით იმოდენად შეურცხვენიათ თავიანთი თავი, რომ თვით ყოვლად-მემწყნარებელს ამ-გვარებში მთავრობას ვეღარ შეუწყნარებია იმათი სამსახურში ყოფნა და გამოუყრია. ან კიდევ იმისთანანი, რომელნიც ჯერ კიდევ თავის ადგილას სხედან და საღერდელი-კი აშლიათ მაღლა აცოცვისათვის, ვერასგზით-კი ვერ აცოცვილან. ან კიდევ იმისთანანი, რომელნიც თავისის უხეირობით და უნიჭობით ვერას გამხდარან და უნდათ თავი როგორმე გამოიჩინონ, თვალი ჩვენ უფრო გვიჭრისო და შორს ჩვენ უფრო ვხედავთო.

ეს სამივე წყობა მამუზღარათა რაზმისა ერთსა და იმავე კურდღელს სდევნიან დასაჭერად. „აი, ქვეყნის ერთგულნი ჩვენა ვართო, ძალღურის ალღოს აღება ჩვენთვის მოუწიებია ღმერთსაო, ჩვენ ყველაფერს ვამხელთ, რასაც სხვანი ხელს აფარებენო და, ჯილდოს მაგიერ, ჩვენვე გვდევნიან, სამსახურიდამ გვყრიანო, სამსახურში წინ არ მივყევართო. აბა, ერთი ხელში ჩაგვიგდონ რაიმე მოხელეობა და მაშინ ჩვენ ვიციოთ, რას აღმოვაჩენთო და რამდენს დაფარულს გამოვაქვეყნებთო“, და სხვანი და სხვანი.

ამ-გვარის დამქაშების შემწეობით ბ-ნს კატკოვს დიდი ბადე აქვს გაბმული რუსეთის სანაპირო ქვეყნებში. ამიტომაც არ დარჩენია არც ერთი რუსეთის

ქვეშევრდომი ერი, რომ ორგულობა და გადადგომის სურვილი არ შეეწამებინოს. ამით თითონაც იკვებება და თავის დამქაშებსაც, ცოტად თუ ბევრად, საკვებად გზას უხსნის.

რაც-კი უწმინდურება მოგუბდება ხოლმე მის დამქაშების უწმინდურს გულში, სულ ერთიანად სანაპირო ქვეყნებიდან მიედინება ბ-ნ კატკოვისაკენ და შესაფერის სურნელებით გროვდება იმ თავახდელ და პირმოხეულ აუზში, რომელსაც „Московские Ведомости“ ჰქვია. ოღონდ-კი ორგულობა შესწამეთ რომელსამე ერს რუსეთისას და ბ-ნი კატკოვი ხელაპყრობით მოგეგებებათ.

ჩვენს საქართველოზედაც არა-ერთხელ გამოულაშქრია ბ-ნს კატკოვს, ორგულობა შეუწამებია და გადადგომის სურვილი დაუბრალეზია.

ამ უკანასკნელს დროსაც (იხილეთ № 4 „Московские Ведомости“-სა) ერთს ბ-ნ კატკოვის შესაფერ დამქაშს დაუბეჭდია ბ-ნ კატკოვის გაზეთში კორექსონდენცია ტფილისიდან. დამქაში პირდაპირ ამბობს, რომ ქართველებსა და სომხებში სეპარატისტობა, გადადგომის სურვილი მოქმედებსო.

კარგი დროც შეუჩრჩევია. საქართველოში ეხლა ახალი უფროსი მმართველი მოდის. მამუზღარს უსათუოდ უფიქრნია: — „იქნება ღმერთმა მიპრიანოს და ახალმა მმართველმა მომიკითხოსო, ვინ არის ასეთი ერთგული რუსეთისაო, და კუჭის გასაძლომი ადგილი მომცეს რამეო“.

ყველაფერი შესაძლებელია იქ, საცა დავთრები დაკარგულია, საცა თავი და ბოლო ველარავის მიუგნია.

კორესპონდენტს ჩვენის სეპარატისტობის და გადადგომის სურვილის დასამტკიცებლად საბუთებიც მოჰყავს. მაგალითებრ: ქართველებსა და სომხებს როცა წარმოდგენები აქვთო, თეატრი კარგად განათებული და გამთზარიაო, და როცა რუსები არდგენენ, მაშინ-კი არაო. ქართულ და ნამეტნავად სომხურ თეატრში ხალხი ბევრი დაიარებაო და რუსულში-კი არაო. ქართველებმა „სამშობლოს“ გადმოშეკეთებელი ავტორი დიდის ყოფით მიაცილეს შინამდინაო და სომხებმა კიდევ ბევრი საჩუქარი მიართვეს სომხურს აქტრისას გრაჩიასაო.

სასაცილოა, რომ საწიზღარი არ იყოს, ამისთანა ბეზლი, ამისთანა საბუთებზედ აშენებული! ქართველებს თუ სომხებს რომ სციოდეთ და თეატრი გაათბონ, აქ გადადგომა და ორგულობა რა შუაშია? ქართველებმა რომ მოწონებულის თხზულების ავტორს პატივი სცენ და სომხებმა კიდევ თავის აქტრისას საჩუქარი მიართვან, — აქ სეპარატისტობა რა მოსაყვანია?

რაღა ჰშურს ბ-ნს კორესპონდენტს, რომ ქართველები თუ სომხები თავიანთ თეატრში დაიარებიან? რა საკვირველია, რომ მე ჩემი უფრო მიყვარდეს, ჩემსას უფრო შევხაროდე, ჩემი უფრო მიამებოდეს და ჩემსას უფრო ხელს ვუწყობდე. გული ადამიანისა ფიცარი ხომ არ არის, რომ ერთი წაშალო და მის მაგიერ სხვა რამ დასწერო. გრძნობა თავისიანის სიყვარულისა ისეთივე ძლიერია, ისეთივე მკვიდრია, ისეთივე ბუნებრივია, მაშასადამე ისეთივე სამართლიანი და პატივსაცემი, როგორც სიყვარული მამა-შვილური, დედა-შვილური. ვერა ძალი

მაგ სიყვარულს ვერ ამოჰკვეთს ადამიანის გულიდამ! ყოველივე იარაღი მის წინაშე უქმია!

მინამ დიდი მთავარი აქ ბრძანდებოდაო, ამბობს იგი კორესპონდენტი, ქართული და სომხური თეატრი არ იყო და, როცა წაბრძანდა, მაშინ ხელი შეუწყვესო. ვიცით, ნიშანში ვინც ამოუღია ბ-ნს კორესპონდენტს. ახია, რატომ სამსახურში არ მიიღო ბ-ნი კორესპონდენტი! ხომ ქებას დაუწერდა!..

ვინ არ იცის, რომ ჩვენმა თეატრმა ფეხი აიდგა ჩვენში დიდის მთავრის აქ ბრძანების დროს და მისვე დროს მკვიდრად გაიმართა წელში. რასაკვირველია, თვით ქართველების მეცადინეობით მოხდა ეს სასიამოვნო ამბავი და არა გარეშე შემწეობითა: ჩვენმა თეატრმა თავისით ჩაიდგა სული, გარედამ შემწეობა არავისგან ჰქონია. ჩვენ მარტო იმისი მაღლობელნი ვიყავით და ვართ, რომ დამშლელი არ გამოგვიჩნდა. სხვას ვერავინ ვერას დაგვაყვედრებს.

რუსულს თეატრს-კი ამავე ხანებში ხუთი ათას თუმნამდე ფული მიაშველა მთავრობამ, მაგრამ მაინც-კი თავი ვერ დაიჭირა. რატომ? იმიტომ, რომ შემოსავალი არა ჰქონდა, და შემოსავალი არა ჰქონდა იმიტომ, რომ აქაური რუსები რუსულს თეატრში არ დაიარებოდნენ.

მე რომ კორესპონდენტის ადგილას ვყოფილიყავ, აქაურს რუსებს ორგულობას შევწამებდი.

ესეთი გულგრილობა აქაურის რუსებისა რუსულის თეატრის მიმართ უფრო ძლიერი საბუთი იქნებოდა, რომ აქაურ რუსებისათვის სეპარატისტობა შეეწამებინა ბ-ნს კორესპონდენტს, ვიდრე ის უშანკო გულმხურვალეობა, რომელიც ქართველებმა გამოიჩინეს „სამშობლოს“ ავტორის გაცილებებაში და რომელიც ბ-ნს კორესპონდენტს თავის ბეზღის სარჩულად და საბუთად დაუდვია.

ამისთანა საბუთებით აღჭურვილი მამუზღარი ისე შესაბრალისი არ არის, როგორც მისი გამგონი და წამქეზებელი ბ-ნი კატკოვი.

ჩვენ ამ მასხარაობას მასხარა კაცისას ყურსაც არ ვათხოვებდით, რომ ბეზღობა მარტო ამაზედ შემდგარიყო და მამუზღარს არ შეეგინებინდეს, უპატიურება არ მიეყენებინოს მთელ ქართველობისათვის და მის ეროვნობის ღირსებისათვის. იგი ამბობს, რომ „სამშობლოს“ წარმოდგენაზედ დიდი ხარჯი მოუვიდათ ქართველებსაო, და ქართული დროები რომ გოდფრუას ცირკს მიჰყიდონ, კარგს იზმენო.

გაცვეთილის კაცისაგან ყველაფერი მოსალოდნელია, მაგრამ ეგრე უკადრისად ხსენება მისი, რასაც ყოველი პატიოსანი კაცი, ყოველი ერი თაყვანსა სცემს, როგორც ემბლემას ერის პატიოსნებისას, ერის ღირსებისას, რომლის შეუმწიკვლელად დაცვისათვის — არამც-თუ ცალკე კაცი, არამედ მთელი ერი ყველგან დედამიწის ზურგზედ სიცოცხლეს არა ზოგავს და მისთვის სიკვდილი სახელად და დიდებად მიაჩნია, — იმის ეგრეთ უკადრისად ხსენებას, არ ვიცით, რა სახელი დავარქვათ და მისი ეგრეთ მომხსენებელი რა სულიერებში შევრიცხოთ.

ქართული დროშა ორი ათასის წლის განმავლობაში ქართველობას სახელით და დიდებით ხელში სჭერია, თავის სისხლში ამოუვლია და რუსეთისათვის შეუმწიკვლელად და უჩირქოდ გარდაუცია; გაჭირების დროს ქართული დროშა რუსეთის დროშასთან ერთად არა-ერთხელ გამოსულა საომარს ველზედ და მის წინამძღვრობით და სახელით ქართველობას არა-ერთხელ დაუღვრია თავისი სისხლი რუსებთან ერთად.

ეგ დროშა, რომელიც ეგეთის სასოებით და პატივით უტარებია იმოღვანა ხანს უწინდელს ქართველს, ეგ დროშა, რომელიც წინ დახვედრია მოზღვავებულს თათრობას და მუსულმანობას და ქრისტეს ჯვარი თამამად წინ წაუძღვარებია, ძლევა მოსილობით ომიდამ გამოუტანია და დაუმკვიდრებია კავკასიაში, ეგ დროშა, რომელსაც აწინდელი ქართველი იმავე ვაჟკაცობით და თავგამოშვებით თან გაჰყოლია და რუსებთან ერთად სისხლი უთხევია მამულისათვის, — დღეს ეგ დროშა საცირკოდ გაგვიხადა ერთმა ვილაცა კორესპონდენტმა და ბ-ნმა კატკოვმა ბანი მისცა.

თუ ჩვეულებრივმა გრძნობამ მართებულობისამ არ შეაყენა ბ-ნი კატკოვი, იმას მაინც უნდა მოჰრიდებოდა, რომ უპატიურად ხდის მთელს ერს, რომელიც შეჰფარებია რუსეთს მარტო თავის პატიოსნების და ღირსების დასაცველად. თვით ბარბაროსიც-კი არ იკადრებდა ეგრეთ გაუპატიურებას მთელის ერისას! მაშ, ბარაქალა კატკოვს და მის მომხრეებსა, რომ იკადრეს ის, რასაც თვით ბარბაროსიც-კი ითაკილებდა.

„ესეღა დაგვრჩა ნუგეშად მისი იმედისა დიდისა?!“

1880 წ. 23 თებერვალი.

გაზეთს „Кавказ“-ში ჩვენ დიდის ყურადღებით წავიკითხედ ცოტად ცხარედ დაწერილი წერილნი ბ-ნ იანოვსკისა. ამ წერილში ბ-ნი იანოვსკი ამბობს, რომ ყოველივე ის, რასაც „დროება“ მამრალეზსო, ახალ-სენაკის სკოლაში არ მითქვამსო, არც ბ-ნ მარკოვისათვის მიმიწერია ოფიციალური ქაღალდით და არც ბ-ნ სემიონოვისათვის არავითარი დარიგება და რჩევა არ მიმიციაო.

ჩვენ დიდად მოხარულნი ვართ, რომ ბ-ნი იანოვსკი ეგრე ბეჯითად უარ-ჰყოფს ყოველს იმას, რაც მართლად საკადრისი არ არის განათლებულის კაცი-სათვის. მას შემდეგ, რაკი ეგრე საჯაროდ გამოაცხადა ეგ უარყოფა იმისთანა პატივცემულმა გვამმა, როგორიც ბ-ნი იანოვსკია, ჩვენ აღარა გვეთქმის-რა. ჩვენთვის ისიც საკმაოა, რომ თითონ ბ-ნი იანოვსკი არა ჰკისრულობს არც ერთს ბრალსა, „დროებაში“ გამოცხადებულს. ჩვენ დიდის სიამოვნებით ვერწმუნებით ბ-ნს იანოვსკის და ამასთანაც გვიხარია, რომ იგი თავილობს იმის-თანა მოქმედებას და სიტყვას, რომელიც, ჩვენდა სამწუხაროდ, აქამომდე საკ-ვეხურადა ჰქონდათ ზოგიერთს აქაურს პედაგოგებს და პედაგოგიის გარეთ მდგომ მოხელეებსაცა. ესეც ერთი წარმატებაა, ერთი სიკეთეა.

ამის გამო ჩვენ თავს ვანებებთ იმაზედ ლაპარაკსა — ვინ არის ამ შემთხვევა-ში მართალი და ვინ მტყუანი. ეხლა ეგ ჩვენთვის სულ ერთია. ეგ საგანი ეხლა უკან უნდა დავაყენოთ, იმიტომ რომ ბ-მა იანოვსკიმ სხვა, უფრო უაღრესი და უმძიმესი საგანი წამოაყენა თავის წერილში. ამ უკანასკნელ საგანთან ის პირვე-ლი ჩვენ თითქმის არაფრად მიგვაჩნია. ჩვენ ვამბობთ აქ იმაზედ, რომ ბ-ნმა იანოვსკიმ თავისი მოქმედების და მოღვაწეობის დედა-აზრი გამოგვიცხადა თავის წერილში და აი, ეს დედა-აზრია ის უაღრესი და უმძიმესი საგანი, რომელ-მანც მიიზიდა მთელი ჩვენი ყურადღება.

ჩვენ ვეცდებით, გულახდილად და თამამად წარმოვსთქვათ ამ საგანზედ ჩვენი აზრი. იმედი გვაქვს, რომ არავინ დაგვწამებს — ხალხს გული უნდათ ააყ-რევინონ ჩვენს მოქმედებაზედაო. იმედი გვაქვს, რომ ამ უმართებულო და

უკადრის ფარ-ხმალს არ მოჰკიდებს ხელს იმისთანა კაცი, როგორც ბ-ნი იანოვ-სკია. ჩვენ გვსურს — ბ-ნი იანოვსკი დარწმუნებული ბრძანდებოდეს, რომ აქ ჩვენ გვალაპარაკებს მართო ერთი ჭეშმარიტების სიყვარული და ჭეშმარიტების საკადრისი გულწრფელობა და სხვა არა-რა.

თუმცა ბ-ნი იანოვსკი, როგორც მრავალმხრით განვითარებული კაცი, უეჭ-ველად კეთილის განზრახვით არის აღძრული და ჰსურს იმ ადგილს და საზოგადოებას, საცა მოწვეულია სამსახურისათვის, სიკეთე მიანიჭოს, მაგრამ მისგან ამორჩეული გზა, ჩვენის ფიქრით, სრულებით არ შეეფერება არც მის განზრახვასა და არც მის სიკეთის სურვილსა. ჩვენა გვგონია, რომ საერო სკოლას*) საერთოდ და ჩვენსა საკუთრივ ბ-ნი იანოვსკი ისე არ უყურებს, როგორც ის გამოჩენილი პედაგოგიაში გვამნი, რომელთაც დაადგინეს საერო (народный) სკოლა მის ნამდვილს და ჭეშმარიტს მნიშვნელობაზედ. ბ-ნს იანოვსკის, როგორცა სჩანს მის წერილიდან, განსაკუთრებული დანიშნულება და უმაღლესი საქმე ამისთანა სკოლისა უკან დაუყენებია და საერო სკოლას იმ ტვირთსა ჰკიდებს, რაც მოსამზადებელის კლასის საზიდარია. ჩვენის ფიქრით, ეს დიდი შეცდომაა საზოგადოდ და ჩვენში ხომ საკუთრივ. ჩვენ ვეცდებით — ეს სიტყვა უსაბუთოდ არ დაგვრჩეს.

საერო სკოლა, საზოგადოდ, სკოლაა ერისა, ესე იგი იმ უმრავლესობისა, რომელსაც არც დრო აქვს, არც მოცალოება, არც შეძლება უმაღლესის სწავლის შეძენისათვის. ჩვენდა სამწუხაროდ ამასაც ვიტყვით, რომ არც დიდი საჭიროება მიუძღვის, ჯერ ხანად მაინც, რადგანაც სხვადასხვა ხელმოკლეობის გამო შინიდან გარეთ ფეხის გამოდგმის ილაჯს მოწყვეტილია. ამიტომაც საერო სკოლა ერის შინაური სკოლაა, ის მოედანია, საცა ერის გონებამ და გრძნობამ პირველ ფეხი უნდა აიდგას, ის გამზრდელია ერისა, რომელმაც უნდა აძლიოს ერს საზრდოებელი სულისა და ხორცისა იმ პატარა საწყაოთი, რომელიც ზედ-გამოჰრილია უმეტესაწოდ ერის მოკლედ შემოხაზულ შინაურს ყოფა-ცხოვრებაზედ, მის სულიერ და ხორციელ მოთხოვნილებაზედ.

საერო სკოლის უმთავრესი საგანი და საქმე საზოგადოდ ის არის, რომ ერის მოზარდს თაობას აუხილოს გონების თვალი, გაუჩარხოს გულის-ყური, გაუწურთნოს და კეთილად მოუმართოს გრძნობა, შეაჩვიოს მოზარდის ჭკუა-გონება მართლმსჯელობასა და თვითმსჯელობასა. საერო სკოლამ უნდა მოუმზადოს ერს გონებით და გულით გაღვიძებული კაცი იმოდენად, რომ იგი საკუთარის ჭკუით და გულით გაუჭირვებლივ გაუძღვეს იმ სულიერს და ხორციელს პატარა მოედანს, საცა ერის უმრავლესობა სულს იბრუნებს, სულითა და ხორციით იღწვის და მოქმედებს.

„საერო სკოლის საგანი ის კი არ არისო, — ამბობს გამოჩენილი რუსი პედაგოგი უშინსკი, — რომ ბავშვის თავი, ცოტად თუ ბევრად, გამოჰქედოს სხვადასხვა-გვარის ცოდნითა, რომელიც მერე დავიწყებას მიეცემა ხოლმე, ან კიდევ

*) საერო სკოლას იმ აზრით ვხმარობთ, როგორც რუსები სიტყვას народная школа.

- ტეხნიკური ცოდნა მიანიჭოს წერა-კითხვისა, რომელსაც მოზარდი არ გამოიყენებს; არამედ ის არის, რომ სკოლაში ვარჯიშობითა გაიხსნას ბავშვმა ჭკუა და გულისყური ბუნებრივის ღონისძიებით გონების თვალი აიხილოს გარე შემორტყმულ ბუნებაზე და საზოგადო დამოკიდებულებაზე, იმოდენად გაიმართოს ნიჭი მართალ და თვითმსჯელობისა, რომ საკუთარის ჭკუით შეეძლოს ცნობიერად იცხოვროს და გონიერად იმოქმედოს“. აი თავი და ბოლო საერო სკოლისა.

აი ამ დიდსა და მძიმე დანიშნულებას უნდა მისდევდეს საერო სკოლა საზოგადოდ და მარტო მაგის მიხედვით უნდა მოწყობილი და აგებული იყოს. სხვა საგანი საერო სკოლას არა აქვს.

„საკუთრივ საერო სკოლასაო, — ამბობს იგივე უშინსკი, — თვისი მნიშვნელობა იმოდენად განსაკუთრებული აქვს და სხვა უმაღლეს სკოლებთან ისე შორს არის, რომ მის გამართვაზედ ცალკე შეიძლება კაცმა იფიქროსო“.

ეს ორი აზრი, ერთი მეორის შემავსებელი, იმისთანა გამოჩენილის პედაგოგისა, რომლის ტოლიც რუსებს ჯერ აქამომდე არა ჰყავთ, საკმარისია, რომ დავინახოთ, რაში მდგომარეობს ბ-ნ იანოვსკის შეცდომა საზოგადოდ. პირველი იმაში, რომ საერო სკოლას მოსამზადებელის კლასის საქმეს უნიშნავს, და მეორე მასში, რომ ამ საქმის შესაფერად მოუწადინებია თითონ საერო სკოლების გამართვაცა. ასე ვფიქრობთ ჩვენ, იმიტომ რომ მის წერილში ერთი სიტყვაც არ არის თქმული მასზედ, რაც საერო სკოლის, უმთავრესს კი არა, განსაკუთრებულს დანიშნულებას შეადგენს.

ეს შეცდომა უფრო ცხადად გამოგვეჩატება თვალ-წინ, როცა გამოვიკვლიევთ, — რა ღონისძიებით და საშუალებით შეუძლიან საერო სკოლას თავისს განსაკუთრებულს და ფრიად ძნელს დანიშნულებას რიგიანად და წარმატებით მიაღწიოს.

პედაგოგის დედაბოძი და განთქმული მეცნიერი დისტერვეგი ამ საგანზედ ამბობს, რომ —

„ის მეტ-ნაკლები გონება-გახსნილობა, რომლითაც ბავშვი შედის სკოლაში, უნდა აუცილებლად იყოს საზღვარი, საიდანაც უნდა მოჰყვეს ადამიანი სწავლებასაო. ამის გამო ოსტატმა განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციოს იმ ენასა, რომელსაც ყმაწვილები ხმარობენ სკოლაში შესვლის დროსაო. ახალი უნდა აიხსნას ძველის შემწეობითა, უცნობი — ცნობილითაო. სხვა გზა არ არის, სხვა ღონე და საშუალება შეუძლებელი საქმეაო“.

მეორე გამოჩენილი და განთქმული პედაგოგიაში კაცი პესტალოცცი ამბობს, რომ —

„ბავშვის სულიერნი ძალნი შორეულზედ, უცხოზედ არ უნდა ავარჯიშონო, ვიდრე ძირი არ გაჰმაგრებიან და არ განათლებულან იმაზედ ვარჯიშობითა, რაც მახლობელია ბავშვისა, რაც გარს არტყია, რაც ბავშვის ღვიძლი და თავისიანიაო“.

„ერს რომ თავისი ენა არ ასწავლობთ, — ამბობს მეორე გამოჩენილი რუსი

პედაგოგი ვესსელი, — ეგ ის იქნება, რომ არ გინდათ ერის აზრი, მისი სულიერი ძალღონე, ნიჭი გაიხსნას და გაიმართოსო. ეგ ის იქნება, რომ არ გინდათ ერი ბაღლობიდან გამრვიდესო. თუ ჩვენ არ დავაწყებინებთ ერს თავისი დედა-ენის სწავლებას და, თუნდაც მის მაგიერ სხვა, ძალიან მახლობლის ენის სწავლებას მოვაყოლებთო, მაშინ უფრო უარესს ვიზამთო: სრულებით შევშლით ერის გონების განვითარებას, სრულებით შევშლით მის სულიერს ბუნებასაო“.

„ბავშვი რომ სწავლობს დედა-ენას, იგი სწოვს სულისათვის ღირსებას და ღონეს ღვიძლის ენის ღვიძლის ძუძუდამაო, — ამბობს უშინსკი; — დედა-ენა ისე უხსნის ბუნებას ყმაწვილს, როგორც ვერც ერთი ბუნების მცოდნე კაცი; ისე აცოდინებს ხასიათს იმ ხალხისას და საზოგადოებისას, რომელთა შორისაც ბავშვი სცხოვრებს, მათს ისტორიას, თვისებას და მიდრეკილებას, როგორც ვერც ერთი ისტორიკოსიო“.

„საერო სკოლა საკუთრივ დედა-ენის სკოლააო, რომელიც უნდა შეისწავლოს ყველა ყმაწვილებმა იმისდა მიუხედავად, განაგრძობენ მერე სწავლას გიმნაზიებში, თუ არაო“, — ამბობს ივანე ამოს კომენიუსი.

ჩვენ მოგვყავს ეს აზრები მეცნიერების იმიტომ-კი არა, რომ გვეგონოს, ვითომც ბ-ნმა იანოვსკიმ ყოველივე ეს ჩვენზედ უკეთ არ იცოდეს, არამედ იმიტომ, რომ ყველამ, დიდმა და პატარამ შეიტყოს და გაიგოს, რა ღონეა დედა-ენა სკოლისათვის საერთოდ და საეროსათვის საკუთრივ. ჩვენ რომ ეგრე დაჟინებით და უკან-დაუხევლად ვთხოულობთ დედა-ენისათვის სრულს და დაუბრკოლებელს გზას სასწავლებელში, — ეგ, მარტო დედა-ენის სიყვარულით არ მოგვდის. ვთხოულობთ და ვნატრულობთ იმიტომაც, რომ უდედა-ენოდ გონების გახსნა ბავშვისა ყოვლად შეუძლებელია. მაშინ სკოლა გონების გახსნის სახსარი-კი არ არის, გონების დაჩაგვრისაა, გონების დახშვისაა, დათრგუნვისაა, გათახსირებისაა, — და განა ეს სასურველია ვისთვისმე?

ზემოთ-მოყვანილიდან ცხადია, რომ დედა-ენა ცნობილია არამც, თუ უკეთეს და აუცილებელ სახსრად, რომ სკოლამ თავისი დანიშნულება ასრულოს, არამედ უპირველეს საგნადაც, რომელიც ბავშვმა უნდა შეისწავლოს და იცოდეს. მაშასადამე, სკოლამ საზოგადოდ და საერომ საკუთრივ ეგ სამსახური უნდა გაუწიოს ერსა.

მეორე სახსრად და საგნად ცნობილია იმ ადგილის, ქვეყნის, ერის შესწავლა და ცოდნა, რომელთაც ბავშვი ეკუთვნის დაბადებით და ცხოვრებით.

„პირველ-დაწყებითის ცოდნის მოედნად უნდა იყოს სამშობლო“, — ამბობს პესტალოცკი. „კაცს გულში გამოუკვანძეთ მისი პატარა სამშობლო, — ამბობს დისტერვეგი: — გზა გაუხსენით, რომ არამც თუ მარტო შეისწავლოს, არამედ შეიყვაროს კიდევ იგი სამშობლო, მისი განსხვავებული თვისება, მისი განსაკუთრებული ხასიათი. ამით ნუ გგონიათ, რომ ხელს უმართავდეთ პროვინციალურს პატრიოტობას, არამედ გაუმაგრებთ ადამიანს ფესვებს ადამიანის სულის ღონისას. ეგ ფესვები მის სამშობლოს მიწა-წყალშია, მის მოძმეთა განსაკუთრებული ხასიათშია, — მათს ისტორიაშია. ყოველს სასიხარულოდ უნდა მიაჩნდეს,

როცა თვითთულს ადამიანში კაცის პოულობს განსაკუთრებულს თვისებას მისის ქვეყნისაო“.

„როგორც ჩვენის საკუთარის ერის პატივისცემაში ვსწავლობთ სხვა ერის პატივისცემასა, ჩვენის ქვეყნისაში — სხვა ქვეყნებისასაო, ისეც პატივისცემა პატარა ნაწილისა მრთელის პატივისცემას გვასწავლისო“, — ამბობს გერმანელი პედაგოგი რიხტერი, როცა ლაპარაკობს მასზედ, თუ რა დიდი რამ არის ბავშვის აღზრდისათვის შესწავლა და შეყვარება თუნდ პატარა ადგილისა, საცა მოზარდი დაბადებულია.

„პესტალოცის სკოლა, — ამბობს ტილო, — ნამდვილი საერო სკოლაა, იმიტომ რომ ყოველი საგანი სწავლებისა დადგენილია სამშობლო ნიადაგზედა. იგი იწყებდა თვის მოქმედობას იქიდან, რომ ცოცხლად და თვალთხედვით შესწავლიდა სამშობლოს, მამულსა. იმიტომაც სამშობლო ქვეყანა, დედა-ენა, სამშობლო ერის ცხოვრება შეიქმნენ მას აქეთ უპირველეს საგნებად პირველ-დაწყებითის სკოლისათვისაო“.

„თქვენს კულტურას არც ძირი აქვს, არც სიღრმე, — ამბობს საფრანგეთის მეცნიერი ბრეალი: — იმიტომ რომ თქვენ არა გწამთ ძალნი ადგილის და თავისიანობის სიყვარულისაო. სკოლა ადგილზედ უნდა იყოს ამოსული, ადგილში უნდა ჰქონდეს გამაგრებული ძირი და არა ზემოდან იყოს ამოსული, მოდგმულიო“.

„არის მარტო ერთი საზოგადო, დაბადებითვე დაყოლილი მიდრეკილება, რომელზედაც აღზრდას (სკოლას) ადამიანისას შეუძლიან ყოველთვის დაემყაროს, — ამბობს უშინსკი: — ეგ ის არის, რასაც ჩვენ ვეძახით ეროვნობას (на-родность). როგორც არ არის ადამიანი, რომ თავისთავი არ უყვარდეს, ისეც არ არის ადამიანი, რომ არ უყვარდეს თავისი მამული, თავისი ქვეყანა. აი ეგ სიყვარულია ის უტყუარი გასაღები ადამიანის გულისა, რომელსაც აღზრდა (სკოლა) უნდა ხმარობდეს. ეროვნობაზედ დამყარებული ბავშვის აღზრდა ყოველთვის იპოვის პასუხს და შემწეობას მაგ ცოცხალს და ძლიერს სიყვარულში, რომელიც უფრო ძლიერად მოქმედებს, ვიდრე რწმენა, მარტო ჭკუით მიღებული, ანუ ზნე, დასჯის შიშით ჩანერგულიო“.

ამ სახით, მეორე აუცილებელი ღონე და საგანი საერო სკოლისა ადგილობრივი, ერობრივი ელემენტი არის, ესე იგი — ის ბუნება, ის ერი, ის ყოფა-ცხოვრება, რომელიც გარს არტყია მოზარდსა და რომელთ შორისაც ბავშვი ტრიალებს და სცხოვრებს სულითა და ხორცითა დაბადების დღიდანვე. მამასადამე, ყოველ ამის შესწავლა და ცოდნა არის მეორე განსაკუთრებული საგანი საერო სკოლისა. ამას არაფერი არ უნდა დააკლოს საერო სკოლამ და გადამეტება ზომ ძნელია და ძნელი.

ცხადია, რომ საერო სკოლა, როგორც პირველ-დაწყებითი სკოლა ერისა, სხვა არა უნდა იყოს-რა, გარდა დედა-ენისა და სამშობლო ქვეყნის მასწავლებელ სკოლისა, იმისდა მიუხედავად — განგრძობილი იქნება მას შემდეგაც სწავლა, თუ არა, ამ სკოლას თავისი საკუთარი მოედანი აქვს, რომლის თავი და ბო-

ლო იქავე, სკოლაშია. მართალია, პატარა მოედანია, მაგრამ ყოველი ჰხედავს, რა მძიმე და რა ძნელი გასაღვლეღია. ნურავის ნუ ჰგონია, საერო სკოლის საკუთარი ტვირთი ისე მსუბუქი იყოს, რომ განიზრახოს სხვა საპალნეც აჰქიდოს რამე.

სწორედ ამ სხვა საპალნესა ჰკიდებს საერო სკოლას ბ-ნ იანოვსკის წერილი, მერე ისე ჰკიდებს, რომ საკუთარის ტვირთის ზიდვისათვის ღონე თუ სულ არ მოესპობა, ძალიან მოაყლდება მაინცა.

ბ-ნ იანოვსკის თვისი დედა-აზრი გამოჰყავს უმაღლესად დამტკიცებულის განჩინებიდამ და გვაუწყებს რომ: 1) ყოველი, რასაც რომელსამე სასწავლებელში ასწავლიან, უნდა ასწავლონ! ცნობიერად და გაგებით, რადგანაც მართო ამ პირობით სწავლებას ერთისა თუ მეორის საგნისას ექმნება ზედმოქმედება შეგირდის გონებითსა და ზნეობითს განვითარებაზედ; 2) სწავლება ერთისა თუ მეორის საგნისა იმ განზრახვით უნდა მიდიოდეს, რომ მოსწავლეს მიანიჭოს ნამდვილი ცოდნა საგნისა; უამისოდ სწავლება საგნისა უქმად დროს დაკარგვა იქნება, არამც თუ ურგები, არამედ მავნებელიცა მოსწავლეთათვის; 3) ზოგად განათლების სხვადასხვა-გვარ სასწავლებელთა შორის უნდა იქმნას, ჩამოდენადაც შესაძლოა, მჭიდრო კავშირი, მით უმეტეს უნდა იყვეს საჭირო კავშირი სხვადასხვა საგნების სწავლებაში ერთსა და იმავე სასწავლებელში და 4) სასწავლებელმა უნდა დააკმაყოფილოს, რაც შეიძლება მომატებულია, საჭიროება იმ საზოგადოებისა, რომლის შორისაც და რომლისათვისაც არსებობს.

— ამ წინადადებათა ძალით, ამბობს ბ-ნი იანოვსკი, ყოველს კეთილად განწყობილს პირველ-დაწყებითს სკოლაში სწავლება საზოგადოდ უნდა მიდიოდეს უპირატესად (და არა განსაკუთრებით?) დედა-ენის შემწეობითაო. რუსული ენა არა რუსთათვის ისე უნდა იყოს დაყენებული, რომ ყმაწვილებმა, კურსის შესრულების შემდეგ, იცოდნენ არამც თუ მართო წერა-კითხვა, არამედ გაგებაც ჰქონდეთ წაკითხულისა და წერითაც გამოთქმა შეიძლონ როგორც დედა-ენაზედ, ისეც შეძლებისამებრ (?), რუსულადაცაო. ამის მოსაღწევად აი რა გზა ამოურჩევია.

პირველ წლის მეორე ნახევრიდამვე ოსტატმა ყოველ ღლე უნდა გადასდოს 30 — 45 წამი, რომ ბავშვები შეაჩვიოს რუსულს ენასა და იმისათვის, რომ ბავშვებმა ცნობიერად შეითვისონ ცალკე სიტყვები, ფრაზები და მოკლე ამბები, უნდა ყოველივე იგინი ჯერ დედა-ენაზედ ათქმევინოს და მერე რუსულადაცაო. მეორე წელს კი, რაკი შეგირდები შეისწავლიან დედა-ენაზედ წერა-კითხვას, უნდა შეუდგნენ რუსულის წერა-კითხვის სწავლებასა, მესამე წელიწადს კი, რასაც დედა-ენის შემწეობით ასწავლიან ბავშვებს, ყოველივე ის, შეძლებისამებრ (?), რუსულადაც უნდა ასწავლონო.

რუსულის ენის შესწავლას ამ გზით ბ-ნი იანოვსკი იმ საბუთითა ჰხედავს საჭიროდ, რომ ზოგან საერო სკოლაში თავად-აზნაურთა შეილებიცა სწავლობენო, რომელთათვისაც გიმნაზიებში შესვლა არამც თუ სასარგებლოა, არამედ აუცი-

ლებლად საჭიროცააო. უმაღლეს სასწავლებელში შესვლას თითონ გლეხის შვილებიც არა იშვიათად ნატრულობენო და ამას უნდა ხელს უწყობდეს და უმართავდეს საერო სკოლაო.

გაგებდავთ და ვიტყვით, რომ ეს პროექტი ბ-ნ იანოვსკისა პირდაპირ ეწინააღმდეგება იმ ოთხს მუხლს, მის აზრისას, რომელიც თითონ ბ-ნ იანოვსკის ზევით მოჰყავს. პირველი მუხლი თხოულობს, რომ ყოველი საგანი ისწავლებოდეს სკოლაში ცნობიერად და გაგებით. პედაგოგის ძირეული კანონი კიდევ ამას ამბობს, რომ თუ ცნობიერად და გაგებით უნდაო ბავშვმა რამე ისწავლოსო, ჯერ თავისი კარგად უნდა შეისწავლოსო, რომ მერე სხვისას შეუდგესო. ნუთუ ვისმე ჰგონია, რომ ბავშვები, არამც თუ პირველს ექვს თვეში, არამედ სამსა და ოთხს წელიწადში, თავის დედა-ენაში ისე გაიწურთნებიან, რომ მასზედ დაფუძნდეს რუსულის ენის ცოდნაც? და თუ ესე არ იქნება, ხომ ცნობიერად და გაგებით ცოდნაც არ იქნება რუსულის ენისა. აი რა ფაქტი მოჰყავს რიხტიერსა, როცა საერო სკოლაში პროვინციალურს ენასთან სახელმწიფო ენასაც ასწავლიან, სახელობრ, ნემეცურს, ესე იგი, ი მ ა ვ ე ძ ი რ ი ს ე ნ ა ს, მაგრამ უფრო განვითარებულს. რეკრუტის კამისიების სიტყვით, „ისე არა ავიწყდებათ-რა ბავშვებს, როგორც ნემეცური (სალიტერატურო) უნაო“.

4-ს იანვარს ყოფილმა საერო სკოლების ოსტატების კრებამ პეტერბურგში საქვეყნოდ აღიარა, რომ რუსეთში, საცა ჩვენებრ სამის წლის კურსია და ასწავლიან მარტო ერთს დედა-ენას — რუსულს, ბევრი ყმაწვილები სკოლის შემდეგ წერა-კითხვას ივიწყებენო. მაშ რაღა ითქმის რუსულის ენის შესახებ ჩვენს სკოლებში, საცა იგივე სამის წლის კურსია და საცა ეგ ენა სრულიად სხვაა მოსწავლე ბავშვისათვის. ნუთუ ჰგონიათ, ჩვენში საერო სკოლა სამისავე წლის კურსით იმ სასწაულს მოახდენს, რომ დედა-ენაც შეასწავლოს ბავშვს და რუსულიცა იმოღენად ცნობიერად და გაგებით, რომ მერე არ გადაავიწყდეთ?

მეორე მუხლი ბ-ნ იანოვსკის აზრისა თხოულობს, საგანი ისე შეასწავლონ ბავშვსა, რომ ნამდვილი ცოდნა იყოს საგნისა. ნუთუ დედა-ენაში ჯერ კარგათ არ გაწურთნულს და გავარჯიშებულს ბავშვს ისე ეცოდინება სამს წელიწადში თავისი დედა-ენა და რუსულიცა, რომ ან ერთი იქმნას ნამდვილ ცოდნად და ან მეორე? ნუთუ ეგ ნამდვილი და გამოსაყენებელი ცოდნა იქნება და არა გაზეპირება? თუ ესეა, რომ სამი წელიწადი დედა-ენის შესწავლებასაც არა ჰყოფნის, როგორც საქვეყნოდ აღიარეს თითონ რუსეთში საერო სკოლის ოსტატებმა, თუ ესეა — რომ ახალი ძველის შემწეობით უნდა ისწავლებოდეს, შორეული — მახლობელით, უცნობი — ცნობილით, — მაშ, ნუთუ ერთსა და იმავე დროს დედა-ენის და ჯერ თითქმის უცნობის — რუსულის ენის სწავლება ჩვენს საერო სკოლებში უქმად დროს დაკარგვა არ არის, არამც თუ ურგები, როგორც სამართლიანად ამბობს თითონვე ბატონი იანოვსკი, არამედ მავნებელიცა? უცნობი ცნობილით ასწავლეთო, — ამბობს დისტერვეგი, — თუ გინდათ ცოდნას ცოდნა ერქვასო, სწავლას — სწავლაო, სხვა გზა არ არისო, სხვა დონე შეუძლებელიაო.

ან ეს ძირეული კანონი პედაგოგიისა სულ მთლად აღიარებული უნდა იყოს, ან სულ არა. ამათ შუა საფეხური არ არის, რომ კაცმა ფეხი მოიკიდოს.

სასწავლებელმა უნდა დააკმაყოფილოს, რაც შეიძლება მომატებულია, საჭიროება იმ საზოგადოებისა, რომელთა შორისაც და რომლისათვისაც არსებობს, ამბობს იგივე ბ-ნი იანოვსკი. საერო სკოლა ერის შორის და ერისათვის არსებობს, ესე იგი—იმ უმრავლესობისათვის, რომელსაც, როგორც წინასთვეით, არც დრო აქვს, არც მოცალეობა, არც შეძლება და, ჩვენდა სამწუხაროდ, არც საჭიროება უმაღლესის სწავლის შეძენისათვის. ამა უმრავლესობის საჭიროება რა არის ამ შემთხვევაში? რასაკვირველია, არა ისა, რომ გიმნაზიებსა და უნივერსიტეტებში განაგრძოს სწავლა, თუმცა კი ეს დიდად სანატრელია, არამედ თვალახილებული იყოს. თვის გარეშემოში თავისის ჰკუთნებულს ცხოვრება, მართლმსჯელობის ნიჭი გახსნილი ჰქონდეს, თვითმსჯელობას შეეჩვიოს, ერთის სიტყვით, იმოდენად გაღვიძებული იყოს სულითა და გულით, იმოდენად განვითარებული, რომ თავის შინაურობის ავ-კარგიანობას გაუძღვეს, თავის პატარა მოედანს ცხოვრებისას თვალი და ხელი ცნობიერად და გაგებით გადააწვდინოს.

ამას საჭიროებს ერი საზოგადოდ და ჩვენი ნამეტნავად. აი ეს საჭიროება უნდა დააკმაყოფილოს იმ სკოლამ, რომელიც ერის შორის არის და ერისათვის არსებობს. რაც შეიძლება მომატებულია უნდა დააკმაყოფილოს, ამბობს ბ-ნი იანოვსკი თითონ, — და მისი პროექტი კი ამ საჭიროებას არამც თუ რაც შეიძლება მომატებულად არ აკმაყოფილებს, არამედ რაც შეიძლება ნაკლებად, იმიტომ რომ საერო სკოლას ისეც არასაკმარის ღონეს და დროს უფანტავს და უყოფს. ჩვენ ვამბობთ, — და ყველანიც დაგვემოწმებიან, — რომ სამის წლის კურსი საერო სკოლისა მეტად მოკლე ხანია ჯერ იმისათვისაც, რომ ბავშვმა გონება გაიხსნას, სულიერად და ზოციერად გაიმართოს თავისიანობა-ზედ ვარჯიშობითა, თავისი დედა-ენა, თავისი ქვეყანა გაიცნოს და შეისწავლოს იმოდენად, რომ ცხოვრებაში გამოიყენოს. ჯერ თითონ რუსეთში, საცა ჩვენებრ სამის წლის კურსია, საცა მარტო ერთს დედა-ენას ასწავლიან, ემდურებიან — საერო სკოლა თავის დანიშნულებას ძალიან ნაკლებად ასრულებსო, და რამოდენად ნაკლებად უნდა ასრულოს ჩვენმა საერო სკოლამ, რომელსაც, გარდა თავის პირდაპირის დანიშნულებისა, გარდა დედა-ენის ცოდნისა, რუსულის ენის ცოდნასაც ავალბენ და იმავე სამის წლის კურსს უნიშნავენ.

— ჩვენ უარს არა ვყოფთ, რომ საერო სკოლას შეუძლიან მოსამზადებელის კლასის საქმეც გაარიგოს. ჩვენ იმას განმეორებით ვიტყვით, რომ საერო სკოლას საზოგადოდ ის დანიშნულება არა აქვს — ერის მოზარდი უმაღლესის სასწავლებელისათვის მოამზადოს. იმას, როგორც ვნახეთ, თავისი საკუთარი საქმეც მეტად ბევრი და მძიმე აქვს და, თუ მაგ მხრითაც საერო სკოლა შველის სადმე ერსა, — ეგ მარტო იქ თუ შეიძლება, საცა ერის დედა-ენა და უმაღლესი სასწავლებელისა ერთი და იგივეა და სკოლის კურსიც უფრო ხანგრძლივი. იქ საერო

სკოლაში გამოვლილი ბავშვი მომზადებულია უმაღლესის სასწავლებლის უმცირესის კლასისათვის, რადგანაც კეთილად აგებული საერო სკოლა ისე არ გამოუშვებს ბავშვს, რომ არ იყოს გონებითაც საკმაოდ გახსნილი და დედა-ენაშიაც, რომელიც უმაღლესის სასწავლებლის ენავეა, საკმაოდ გაწურთვნილი და გავარჯიშებული. იქ საერო სკოლას თუ მოაქვს ეგ ნაყოფი, თავის-თავად გამოაქვს მართო იმის წყალობით, რომ თავიდან ბოლომდეც უმცირესს სასწავლებელიდან უმაღლესამდე, ერთი და იგივე ენა მოქმედებს სწავლებისათვის.

აქ, ჩვენში კი საერო სკოლის ენა ერთია და უმაღლესისა სრულებით სხვა. ამიტომაც ჩვენში საკუთრად საერო სკოლა, თუ უნდა რომ მართო სახელით არ იყოს, თავისდღეში სამის წლის კურსით მოსამზადებელ კლასის საქმეს ვერ იზამს, რადგანაც აქ ამ მოკლე ხანში დედა-ენაც საკმაოდ უნდა შეისწავლოს ბავშვმა და უმაღლესის სასწავლებლისაცა, ესე იგი, რუსული ენაც; ერთის სიტყვით, ერთი-ორად საქმე ისე გაიძნელოს, რომ ვერც ერთი ჰქმნას და ვერც მეორე. ნუთუ ეს სასურველია ვისთვისმე?

ჩვენ კიდევ ვიტყვით, რომ სამის წლის კურსი საერო სკოლისა საკმაოდ არ მიგვაჩნია ჯერ სკოლის პირდაპირი დანიშნულებისათვისაც და სად შესძლებს იგი მოსამზადებელ კლასობასაც იმისთანა უმაღლესს სასწავლებლისათვის, საცა მართო რუსული ენა მოქმედებს და დედა-ენა პირ-აქრულია. გერმანია, და ნამეტნავად პრუსია, არის ის ქვეყანა, საცა საერო სკოლის განსაკუთრებული თვისება მისხლობით გამოკვლეული აქვთ გამოჩენილთა მეცნიერთა შემწეობით, მისი თავი და ბოლო, სიგრძე და სიგანე დიდის ცოდნით და სიფრთხილით გაზომილი აქვთ; იქ საერო სკოლის განსაკუთრებული საქმე იმოდენად ძნელად და სამძიმოდა აქვსთ აღიარებული და ცნობილი, რომ მისი კურსი ხუთისა და ექვსის, ზოგან რვა წლობითაც არის ხოლმე. თუ იქ, საცა, რაც უნდა ვსთქვათ, ერის გონებრივი და ქონებრივი ყოფა-ცხოვრება გაცილებით ჩვენზედ მეტია და უკეთესი, საცა ერი უფრო მიხვედრილია და გონება-გახსნილი, საცა დახელოვნებული და კარგად მომზადებული ოსტატები მრავალია და, მაშასადამე, საცა, ყოველ ამ მიზეზით, სკოლის საქმე უფრო გაადვილებულია, ხუთს წელიწადზედ არა ნაკლებ ახმარებენ საერო სკოლის პირდაპირ დანიშნულებას, — ნუთუ ჩვენში სამი წელიწადი, ეს მოკლე ხანი, იმისათვისაც საკმაოა, რომ საერო სკოლამ თავისი პირდაპირი დანიშნულებაც აასრულოს და რუსული ენაც იმოდენად აცოდინოს ბავშვს, რომ უმაღლეს სასწავლებელში შესვლა შეეძლოს?!

ავსტრიაში, საცა რუსეთისამებრ სხვადასხვა ენის ერი ცხოვრებს, ბევრსა სცდილობდნენ, რომ სკოლების შემწეობით განეგრცელებინათ ნემეცური ენა, როგორც საზოგადო სახელმწიფო ენა. ბევრი სისტემები სცვალეს, ხან ერთი კანონი დაადგინეს, ხან მეორე, მაგრამ ნემეცური ენა ისე ვერ გაავრცელეს, როგორცა სურდათ, და ერს კი აწყენინეს და გული ტყუილ-უბრალოდ აუშლავრის. 1805 წ. კანონის ძალით, პირველ წელიწადს ნება ჰქონდათ მიცემული სწავლება მართო დედა-ენის შემწეობით ემოქმედებინათ და მას შემდეგ ნემეცურად.

„ცხადიაო, — ამბობს ამაზედ რუსის პედაგოგი ვესსელი, — რომ ამისთანა მოთხოვნილება შეუძლებელი იყო“.

და მართლაც, 1848 წ. მთავრობამ სცნო, რომ მაგ კანონიდანაც არა გამოვიდა-რა და ახალი კანონი დაადგინეს, რომლის ძალითაც მთელი სწავლება სკოლაში დედა-ენაზედ უნდა მოწყობილიყო, იმ პირობით კი, რომ ნემეცური ენაც ესწავლებინათ, როგორც სახელმწიფო ენა.

1855 წ., ესე იგი, როცა ავსტრიის პოლიტიკა უკუიქცა, შესცვალეს ეს კანონი და 1805 წ. კანონს დაუბრუნდნენ და უბრძანეს, რომ ყოველს სკოლაში სწავლება იყოს ნემეცურს ენაზედ, მხოლოდ კი პირველ წელიწადის პირველ ექვს თვეში ნება ჰქონდათ ერის დედა-ენაზედ სწავლებისა.

„ამ კანონმაო, — ამბობს იგივე ვესსელი, — გული აუშლვრია საერთოდ სლავიანებს, მაღიარებს და იტალიელთა, მით უფრო უმეტეს, რომ მთავრობა ამას მოითხოვდა და არავითარს ღონისძიებაც-კი. (ხარჯს) არ იძლეოდა თვისის მოთხოვნილების ასასრულებლად. ბოლოს, 1866 წელს, ესე იგი მას შემდეგ, რაკი ავსტრიის მთავრობამ ისევ სცადა და ესევ და დარწმუნდა, რომ არა გამოდის-რა, მიიღო კანონად ბოგემიის კრებისაგან დადგენილი წესი, რომლის ძალითაც ჩეხურს და ნემეცურს ენას ერთნაირი უფლება მიანიჭეს სწავლებაში, მაგრამ ისე კი, რომ სწავლება საერო სკოლაში ერთ-ერთზედ უნდა ყოფილიყო და მეორე კი ესწავლებინათ, როგორც საგანი სწავლებისა. სხვა სკოლებისათვის კი აღდგენილ იქმნა ისევ 1848 წ. კანონი. 1869 წ. ეს კანონი შეივსო მით, რომ დაადგინეს: თითონ საზოგადოებამ, რომლის ხარჯითაც იმართება სკოლა, გადასწყვიტოს: ა) რა ენაზედ უნდათ მოაწყონ სწავლება და ბ) მეორე ენაც, იმ ქვეყანაში მომქმედი, უნდა ასწავლონ თუ არაო“.

აი სად მიიყვანა ავსტრია თითქმის სამოც-და-ათის წლის გამოცდილებამა.

მართალია, ბ-ნი იანოვსკი რუსულის ენის სწავლებას საერო სკოლაში იმ საბუთითაც თხოულობს, რომ აქაურებს ჰსურთო რუსულის ენის ცოდნაო. ჩვენცა გვსურს და ძალიანაც, განა მართა იმისათვის, რომ იგი საჭიროა ვითარცა სახელმწიფო ენა, არამედ იმისათვისაც, რომ მისი ლიტერატურა ეხლა იმოდენად ძლიერია, რომ შეუძლიან გონებაგახსნილს კაცს სულის საზრდოება მისცეს. იგი ღონეა, არამც თუ როგორც მეტის ცოდნა, არამედ როგორც სახსარი საცხოვრებლად ბრძოლისათვის, იგი ფარ-ხმალია დღეს ჩვენთვის ყველაფერში და ყველგან, რაკი შინიდან გარეთ ფეხს გადმოვდგამთ.

მაგრამ საქმე იმაშია, ისე მოგვიწყობ სკოლა, რომ რუსულის ენის ცოდნა ნამდვილი და მართალი ცოდნა იყოს, იმოდენად მაინც, რომ კაცმა ცხოვრებაში და ცხოვრებისათვის გამოიყენოს. ჩვენ თუ გვსურს რუსულის ენის ცოდნა, ისე გვსურს, რომ სულიერი და ხორციელი სარგებლობა მოვიპოვოთ, სხვათა შორის, მის შემწეობითაცა. ამისთანა ცოდნისათვის არამც თუ სამყოფია ის სამის წლის კურსი საერო სკოლისა, რომელიც ბ-ნს იანოვსკის განუზრახავს, არამედ არა ნაკლებ ექვსის წლისა, რომ პირველს სამს წელიწადს საერო სკოლა ჩვენში თვის

პირდაპირ დანიშნულებას ემსახუროს განსაკუთრებით და მეორე სამს წელიწადს ის მეტოდა იხმაროს რუსულის საცოდნელად, რომელიც ნაჩვენებია ბ-ნ იანოვსკის წერილში. მაშინ ბავშვი გონება-დაუჩაგვრელად მომზადებული იქნება არამც თუ უმაღლესის სასწავლებლისათვის, არამედ იმისათვისაც, რომ შინაც ღონისძიება ჰქონდეს განაგრძოს სწავლა, როგორც დედა-ენის შემწეობით, ისეც რუსულითაც. ამასთან დედა-ენა და რუსული ენა იმოდენად შესწავლული იქნება, რომ, თუ საჭიროა, შინაც გამოიყენოს და გარეთაც.

იმ პროგრამით კი, როგორც ბ-ნ იანოვსკის მოუფიქრებია, ჩვენებური საერო სკოლა ვერც თავის საკუთარს საქმეს გაარიგებს და ვერც რუსულს ენას გვაცოდინებს. იმ ვიწრო გზაზედ, რაც საერო სკოლას ჩვენში დანიშნული აქვს. ამ ორივე — სულ სხვადასხვა საგნის — შეხვედრა არც ერთს დააყრის ხეირს და არც მეორეს *).

[1881 წ.]

* ამ წერილის ბოლო, ჩვენდა უნებურად, მოწყვეტილია.

(ავტორის შენიშვნა).

აჰა, ერთი კიდევ ახალი წელიწადი!.. რა მოვულოცოთ ჩვენს თავს, ქართველნო? რა გვაქვს დღეს სასურველი, რომ დავიკვებოთ და შევირჩინოთ, რა გვაქვს ზვალ სანატრელი, რომ ვინატროთ და მოვილოდინოთ? უკან მივიხედოთ ამ ახლო ხანებში და ისეთი არა გვრჩება რა, რომ თავი მოვიწონოთ, ან ნანვითა ვთქვათ: „ჰოი, წამო სიხარულისავე, ესე სწრაფად სად წახვედი!“ წინ ვიყუარებით და ზვალინდელის ნისლში იმისთანა არა მოსჩანს რა, რომ გული გულის ადგილასვე დაგვრჩეს, ან ნატვრით ვთქვათ: „მოვედინ, დღეო სიხარულისაო!..“ რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ნუთუ ისევ ძველებურადვე თავი უნდა დაგიკრათ და მოგახსენოთ: „შემოვდგი ფეხი, გწყალობდეთ ღმერთი...“ სულ წყალობა ღვთისა და წყალობა ღვთისა, ერთხელ ჩვენ თითონაც თითი გავძრათ, ერთხელ ჩვენ თითონაც მივდგეთ-მოვდგეთ. წყალობა ღვთისა კარგია, მაგრამ რა ქმნას მარტო წყალობამ, თუ ღვთის მიერ ნაწყალობებს თითონ ადამიანი არა ჰრწყავს, არა სხლავს, არა ჰფურჩქნის, არ უვლის, არ ჰპატრონობს. ღმერთმა, რაც წყალობა იყო, უკვე მოიღო ჩვენზე, დანარჩენი თქვენ იცით და თქვენმა კაცობამო. რა კაცობა გამოვიჩინეთ?.. რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ჩვენთვის ღმერთს არა დაუშავებია რა, არა დაუზოგვია რა, არა დაუჟღია რა; თუ ქვეყანაზე ერთი-ორი კუთხეა იმისთანა, რომ კაცს ეთქმოდეს, — ქრისტე-ღმერთმა თავისი კალთა უხვევისა აქ დაიბღერტაო, იმათში უკანასკნელი საქართველო არ არის. რაც ღვთის შემძლებელობით არის-და არა კაცისათი, ის ყველაფერი უკვე მოგვმადლა ღმერთმა. ხელთ გვიჭირავს ეს მშვენიერი ქვეყანა, რომლის მნახავთ შეუძლიანთ სამართლიანად სთქვან: „სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისა“. ამ სამოთხე ქვეყანაში მარტო ქართველს უგუბდება სული, გული ელევა, ხორცი აღნება... რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ტყე-მინდორი, მთა-ბარი, მიწა-წყალი, ჰავა-ჰაერი იმისთანა გვაქვს, რომ რა

გინდა სულო და გულო, არ მოიხვეჭო, არ იშოვო, არ გამოიყენო. აჰ, ჩიტის რძეს რომ იტყვიან, ისიც იშოვება, ოღონდ ხელი გასძარ, გაისარჯე, იმხნევე, მუცელსა და გულთა-თქმას ბატონად ნუ გაიხდი. იცოდე, დღეს მძლეო: მძლეა გარჯა, შრომა და ნაშრომის გაფრთხილება, შენახვა, პატრონობა, გამოზოგვა საჭიროებისამებრ და არა გაუმადლარ სურვილისამებრ. ვართ-კი ასეთნი?.. რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

რა არ გადაგვხედია თავს, რა მტრები არ მოგვსევია, რა ვაი-ვაგლაზი, რა სისხლის ღვრა, რა ღრჭენა კბილთა არ გამოგვივლია, რა წისქვილის ქვა არ დატრიალებულა ჩვენს თავზედ და ყველას გავუძელით, ყველას გავუმავრდით, შევინახეთ ჩვენი თავი, შევირჩინეთ ჩვენი ქვეყანა, ჩვენი მიწა-წყალი. ლანგთემურებმა ჩვენს საკუთარს სისხლში გვაბანეს და მაინც დავრჩით და გამოვცოცხლდით. შაჰ-აბაზებმა ჩვენის კბილით გვაგლეჯინეს ჩვენი წვრილ-შვილნი და მაინც გამოვბრუნდით, მოვსულიერდით. ალა-მაჰმად-ხანებმა პირქვე დაგვა-მხეს, ქვა-ქვაზედ არ დაგვიყენეს, მოგვსრნეს, მოგველიტეს და მაინც ფეხზედ წამოვდეგით, მოვშენდით, წელში გავსწორდით. გავუძელით საბერძნეთს, რომ-სა, მონღოლებს, არაბებს, ოსმალ-თურქებს, სპარსელებს, რჯულიანს და ურჯუ-ლოს და დროშა ქართველობისა, შუბის წვერით, ისრით და ტყვიით დაფლე-თილი, ჩვენს სისხლში ამოვლებული, ხელში შევირჩინეთ, არავის წავადებინეთ, არავის დავანებეთ, არავის შეგვაგინებინეთ. ცოდვა არ არის, ეს დროშა ეხლა ჩრჩილმა შესჭამოს, თავგმა დაგვიჭრას!.. დრო-ჟამი ამას გვიქადის... რა გი-თხრათ? რით გაგახაროთ?

ქრისტე-ღმერთი ჯვარს ეცვა ქვეყნისათვის და ჩვენც ჯვარს ვეცვით ქრის-ტესათვის. ამ პატარა საქართველოს გადავუღედეთ მკერდი და ამ მკერდზედ, როგორც კლდეზედ, დავუდგით ქრისტიანობას საყდარი, ქვად ჩვენი ძვლები ვიხმარეთ და კირად ჩვენი სისხლი, და ბჭეთა ჯოჯოხეთისათა ვერ შემუშრეს იგი. გავწყდით, გავიყლიტენით, თავი გავიწირეთ, ცოლ-შვილნი გავწირეთ, უსწორო ომები ვასწორეთ, ხორცი მივეცით სულისთვის და ერთმა მუჰა ერმა ქრისტიანობა შევინახეთ, არ გავაქრეთ ამ პატარა ქვეყანაში, რომელსაც ჩვენს სამშო-ბლოს, ჩვენს მამულს — სამართლიანის თავმოწონებით ვეძახით. ცოდვა არ არის, ეს ერი მოსწყდეს! ცოდვა არ არის, ეს ლომი კოლომ საბუდარად გაიხადოს! ცო-დვა არ არის, მელა-ტურამ გამოღრღნას როგორც მძოვრი, როგორც ლეში! რათ? რისთვის? ვის რა ვირი მოვპარეთ?.. რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ყველა ეს შევძელით და საკითხავად საჭიროა, — რამ შეგვაძლებინა? რამ გვიხსნა? ჯვარცმულნი ქრისტესთვის როგორ გადავრჩით? წამებულნი და სისხლ-მთხევლნი მამულისათვის რამლა გვაცოცხლა, რამ გვასულიერა? მან, რომ ვიცოდით — იმ დროს რა უნდოდა, რა იყო მისი ციხე-სიმაგრე, მისი ფარ-ხმალი. ვაჟკაცობა უნდოდა, ვაჟკაცი ვიყავით. ხმალი უნდოდა, ხმლის ჭედვა ვიცოდით. ომის საქმეთა ცოდნა უნდოდა, ომის საქმენი ვიცოდით. აი, რამ შეგ-ვაძლებინა, რამ გვიხსნა, რამ შეგვინახა!.. იმ დროთა ჩარხზე გაჩარხულნი ვიყა-ვით, იმ დროთა ქარ-ცეცხლში გამოფოლადებულნი, იმ დროთა სამჭედურში

ნაჭედნი. „სილბო გვქონდა ნაქსოვისა“ — ვით ქრისტიანებს „და სიმტკიცე ნაჭედისა“ — ვით მეომრებსა და მამულიშვილებს. ამით გავიტანეთ თავი, დროთა შესაფერი ღონე ვიცოდით, დროთა შესაფერი ხერხი, დროთა შესაფერი ცოდნა გვქონდა, დროთა შესაფერი მხნეობა და გამრჯელობა. წავიდა ის დრო: დაჩლუნგდა ხმალი, გაუქმდა ვაჟკაცობა. ეხლა ხმალი თაროზე უნდა შევდვით, აღარაფრის მაქხისია; ეხლა ან ადლი უნდა გვეჭიროს ხელში, ან გუთანნი, ან ჩარხი ქარხანისა, ან მართულები მანქანისა. ეხლა ვაჟკაცობა ომისაკი არ უნდა, რომ სისხლსა ჰღვრიდეს, ვაჟკაცობა უნდა შრომისა, რომ ოფლი ჰღვაროს. კიდევ ვიტყვი, ქვეყანა ეხლა იმისია, ვინც ირჯება და ვინც იცის წესი და ხერხი გარჯისა, ვინც უფრო უფროთხილდება ნაშრომს, ვინც იზოგავს ნაღვაწს. დღეს მძლეობა-მძლეობა მართო ის, ვინც მცდელობა და ბეჯითი სულითა და ხორცითა, ცოდნითა და მარჯვენითა. გვჭირს-კი დღეს რომელიმე ეს დროთა შესაფერი სიკეთე?.. რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ხმლიანმა მტერმა ვერ დაგვათმობინა, ვერ წაგვართვა ჩვენი მიწა-წყალი, ჩვენი ქვეყანა. ხმლიანს მტერს გავუძელით, გადავრჩით. ქვეყანა და სახელი შევიწახეთ, სახსენებელი არ ამოვიკვეთეთ, შევირჩინეთ, საქოლავი არავის ავაგებინეთ. ხმლით მოსეულმა ვერა დაგვაკლო-რა, — შრომით და გარჯით, ცოდნით და ხერხით მოსეული-კი თან გავგიტანს, ფეხ-ქვეშიდამ მიწას გამოგვაცლის, სახელს გავგიქრობს, გავგიწყვეტს, სახსენებელი ქართველისა ამოიკვეთება, და ჩვენს მშვენიერს ქვეყანას, როგორც უპატრონო საყდარს, სხვანი დაეპატრონებიან. შრომასა და გარჯას, ცოდნასა და ხერხს ველარავინ-და გაუძლებს, თუ შრომა და გარჯა, ცოდნა და ხერხი წინ არ მივაგებეთ, წინ არ დავახვედრეთ, წინ არ დავუყენეთ. ვართ კი ყოველ ამისათვის მზად? ან გვეტყობა რაშიმე, რომ ყოველივე ეს ვიცით და ვემზადებით?.. რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

ეხლაც ომია, ხოლო სისხლის ღვრისა-კი არა, ოფლის ღვრისა, ომი უსისხლო, მშვიდობიანი, წყნარი. ამ ომმა არც ბუკი იცის, არც ნაღარა. უბუკ-ნაღაროდ სთესავს, უბუკ-ნაღაროდ მკის. კოკისებურ, შხაბუნა ნიაღვარს-კი არა ჰგავს, რომ მთა და ბარი თან წაიღოს, მოარღვიოს, მოღაროს და მოგრაგნოს, „მდუმარე წვიმისამებრ ნაყოფის გამომცემელია“. არც რბევა იცის, არც ძარცვა. ეს მის ბუნებაში არ სწერია, თუ თითონ ადამიანმა გესლი უღმობელის სიხარბისა შიგ არ ჩააწვეთა, ბუნება არ მოუწამლა, არ მოუშხამა. ეს ომი შრომისაა, და ვითარცა შრომა — პატიოსანია, ნამუსიანია, და ისეთივე თავმოსაწონებელი, თავ-გამოსაჩენი, როგორც უწინ თოფისა და ხმლის ომი იყო. ვაჟკაცობა ამისთანა ომში ბევრით წინ არის სისხლის ომის ვაჟკაცობაზე. ვაჟკაც გულადზე მშრომელი სამის გაფრენით მეტიაო, — იტყოდა გლეხკაცი თავისებურად ზედგამოჭრით, თუ მართალს ათქმევინებთ. რა გლეხკაცი!.. თითონ დღევანდელი დღე ამას გვეუბნება, ამას ჰლაღადებს და ჩვენ გვესმის კი ეს ლაღი? ვაი რომ არა!.. მაშ რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

არ ვიცით — რანი ეყოფილვართ, არ ვხედავთ — რანი ვართ, ვერ გამოგვისახია — რანი ვიქნებით! ყურებში ბამბა გვაქვს დაცული და თვალებზე ხელი აგვიფარებია. არც არაფერს ვხედავთ, არც არაფერი გვესმის. უზარმაზარი

თხრილია ჩვენ, ქართველების, წინ და აინუნშიაც არ მოგვდის. ამ თხრილის პირას ვდგევართ და საკმაოა ხელი გვკრან — და შიგ გადავიჩეხებით ღედა-ბუდნანად. ორბი, არწივიც კი ველარ გვიპოვის, ველარ დასწვდება ჩვენს ძვლებს, რომ გამოხრან, გამოსწიწნონ, ისეთი ღრმაა ეს თხრილი, ისეთი უძირო. ვდგევართ და უღონოდა ვბზუით „მე ვარ და ჩემი ნაბადიო“ და ამ ბზუილიდამ არა გამოდისრა. იქნება იმიტომ, რომ ყველა ბუზი კი ბზუის, ფუტკართან-კი ყველა ტყუის. ახლო წელიწადო, თუ რამ შეგიძლიან, თვალი აგვიხილე, ყურებიდამ ბამბა გამოგვაცალე, ფუტკრისაგან გვასწავლე დროთა შესაფერი სამამაცონი ზნენია, რომ ჩვენმა შემდეგმა მაინც აღარა სთქვას: რა გითხრათ? რით გაგახაროთ?

[1897 წ. 31 დეკემბერი]

ესეც პირველი დღე მეოცე საუკუნისა. ამ ახალ საუკუნეს ჯერ არა ეთქმის-რა, გარდა იმისა, რომ შემოვდგი ფეხი, გწყალობდეთ ღმერთიო. წარსულმა საუკუნემ, რომელმაც დღეს გზა და ტახტი თავისი დაუთმო ახალს საუკუნესა, ბევრი რამ შესძინა ქვეყნიერობას. რაც ამ საუკუნეში მეცნიერებამ სასწაული მოახდინა, რაც განათლებულ ქვეყნების ადამიანმა სახელი და დიდება მოიპოვა, მთელს დანარჩენს თვრამეტს საუკუნეს ერთად არ უნახავს. რა თქმა უნდა, რომ წინა საუკუნეთაც არ ემოქმედნათ, არც ეს მეცხრამეტე საუკუნე იქნებოდა ასე ნაყოფიერი, რადგანაც, რაც გინდა სთქვან, წინა საუკუნენი სთესდნენ და სახელი და დიდება მეცხრამეტე საუკუნისა ის არის, რომ უხვი მოსავალი მოგვცა ნათესისა, იმოდენად უხვი, რომ მოულოდნელი იყო ჩვენთა წინაპართათვის.

ბეკონმა, ინგლისის ფილოსოფოსმა, სთქვა, რომ პროგრესი კაცობრიობისა სხვა არა არის-რა გარდა იმისა, რომ დღიდან დღემდე განზე გადადგმულ იქმნას საზღვარი შეუძლებელისაო. ამ თვლით რომ შეხედოს კაცმა ამ მეცხრამეტე საუკუნის ღვაწლს, მართლა რომ საკვირველებაა. რაც შეუძლებლად მიაჩნდათ ჩვენთა მამა-პაპათა, — დღეს შესაძლებელი გახდა მეცხრამეტე საუკუნის წყალობით. მანძილი, რომელიც დღეს-აქამომდე იყო სხვადასხვა ქვეყნებ-შორის, რკინისგზებმა, ტელეგრაფებმა და ტელეფონებმა თითქმის მოსპეს. დოსტაქრობამა და მკურნალობამ იქამდე მიაღწია, რომ ცოცხალ ადამიანის აგებულებაში თითქმის გამოუცნობი და დაუნახავი, გაუსწორებელი, შეუყუთებელი აღარა არის-რა. დღეს ცოცხალ ადამიანის შიგნეულობას ისე ჰხედავენ, ისე ითვალისწინებენ, თითქო გარეთ გამოტანილი საგანიაო. ბევრს ჰქვია, რომელიც დღეს-აქამომდე მუსრს ავლებდა ქვეყნიერობას, წამალი უპოვეს, და ლამის ის სიცოცხლის ელექსირიც-კი იპოვეს, რომელსაც ასე გულმოდგინებით ეძიებდა და ეძიებს ყოვლად-მძლევი გონება ადამიანისა. მეცნიერება უკვე წააწყდა სახსარს მოხუცებულობისაგან განახლებისათვის და, ვინ იცის, იქნე-

ბა მალეც მოვესწრათ, რომ ამ გზაზედაც მეცნიერებამ თავისი სასწაულოთმოქმედება გამოიჩინოს. ადამიანი გამოკეთდა აზრით, ფიქრით, ქონებით, გონებით და ზნეობით. სიმდიდრემ გონებითმა, ზნეობითმა და ქონებითმა იმ სიმაღლემდე მიადწია, რომ სიზმრადაც არ ზმანებით წინანდელ საუკუნეებს. ერთობ კაცობრიობის სიკეთემ აიწია, წეწვა-გლეჯამ, ერთმანეთზე მისევამ, ერთა ერთმანეთზე მტრულად მისვლამ, — პირში ლაგამი ამოიღო საზოგადო მსჯავრის შიშითა. ეხლანდელმა ომმა ინგლისისამ და ტრანსვაალისამ, სხვას აღარ ვიტყვით, ცხადი მაგალითი გვიჩვენა, რომ კაცობრიობა პთაკილობს ძლიერისაგან უძლურზე ზედმისევას, თავდასხმას, და ამისთანა უსამართლო მოქმედებას თავისს სამართლიანს მსჯავრსა სდებს წყრომისას და რისხვისას.

ვინ მოსთვლის ყოველს იმ სიკეთეს, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნემ შესძინა კაცობრიობას. ერთი დიდი და სახელოვანი საქმე მეცხრამეტე საუკუნისა, სხვათა შორის, ის არის, რომ მაგარს საფუძველზე დააყენა და ფრთა გააშლევინა იმ კაცთმოყვარულს მოძღვრებას, რომ ყოველი ადამიანი, რა წოდებათა კიბის საფეხურზედაც გინდ იდგეს, მაინც ადამიანია, და ვითარცა ადამიანი — ყველასთან თანასწორი, თანასწორად შესაწყნარებელი და გულ-შესატკივარი. მართალია, ამ მოძღვრების დასაბამი დიდის ხნისაგან მოდის, მაგრამ ამ საუკუნემ ეს მოძღვრება განადიდა, გაძლიერა, გააფართოვა და, დაუდვა რა მეცნიერული საბუთი, ღარიბთა და უძლურთა სამწეო მოძღვრებად გარდაქცია. ამ მეცხრამეტე საუკუნემ სოციალურის წყობილების იდეალად გამოსახა „გაუქმება ქონებისა და შემოსავლის მეტ-ნაკლებად განაწილებისა ადამიანთა შორის, გაუქმება ყოველის კლასობრივის ბატონობისა და, შეძლებისამებრ, ყოველის კლასობრივის სხვადასხვაობისა, ფეხზე წამოყენება და ხელშეწყობა გამრჯელ და მშრომელ კლასებისა წარსამატებლად“. ამ გზაზე წინა საუკუნეებს ერთად იმოდენი არა უქმნიათ-რა, რაც ამ ერთმა მეცხრამეტე საუკუნემ ჰქმნა თვისდა პატივის მოსახსენებლად.

ერთის სიტყვით, რასაც კი თქვენდა გარეშემო თვალს და ყურს მოჰკრავთ, ყველგან წარმატება და წინსვლაა. მართალია, შექსპირისა არ იყოს, ქვეყნიერობაში კიდევ ბევრი რამ არის, რომელიც სიზმრადაც არ მოზმანებით ეხლანდელ მეცნიერთ, მაგრამ რაც დღემდე იქმნა, ისიც დიდი ძლევამოსილობაა ადამიანის მჭრელის გონებისა, და აქ ღვაწლდადებული იგი საუკუნეა, რომელმაც გუშინ გზა დაულოცა ახალს საუკუნეს, ეხლა შენ იცი და შენმა ძალღონემათ.

კიდევ ვიტყვით: წარსულმა საუკუნემ თავისის მხრით ბევრი კეთილი შესძინა ადამიანს. ხოლო საკითხავი ეს არის: დღეს უფრო ბედნიერია კაცი, თუ არა, ამოდენა სიკეთით გარემოცული და ესე წარმატებულის მეცნიერებით გაღონიერებული და გაძლიერებული? არა გვგონია. მართალია, დღეს ადამიანი ერთობ, ღარიბია თუ მდიდარი, — უფრო უკეთ არის მოწყობილი, უფრო მეტად მოსახერხებელია მისთვის წასვლა-წამოსვლა, ქვეყნიერობასთან გამოხმაურება, ქვეყნიერობასთან ურთიერთობის გაწევა; დღეს ადამიანი უფრო უკეთ იცავს, იხურავს, უკეთ სჭამს და სვამს, მაგრამ ბედნიერება კი შორს არის.

დღეს ღარიბსა და მდიდარს შორის, ძლიერსა და უძლურს შორის უფრო დიდი ზღვარი არის, ვიდრე ოდესმე ყოფილა, და აქ არის იგი სიმწვავე იმ ტკივილისა, რომლის მორჩენაც მეცხრამეტე საუკუნემ უანდერძა აწ მომავალს საუკუნეს. მეცნიერება, ადამიანის გონების წინსვლა, ზნეობის აღმატება, — ჯერ ბევრს სხვას კიდევ ძლევამოსილობით მოიქმედებს, მაგრამ ამ მეცხრამეტე საუკუნის ანდერძზე უაღრესს და უდიდესს საგანს სხვას ვერას აღმოაჩენს და არ გაუთვალისწინებს კაცობრიობას დღეის ამას იქით.

[31 დეკემბერი, 1899 წ.]

ს ხ ა რ ტ უ ლ ა

უფალო რედაქტორო!

ბევრს — მე და თქვენ რომ ვიცით — იმისთანა ხალხს ძალიან უკვირს, რომ, როცა თქვენზედ გამოილაშქრებს ხოლმე ყურმახვილა და ენაჩლუნგი ვიღაცა ქერელი ბეჟა, თქვენი „მოამბე“ ხმას არა სცემს და შორიდან უცინის დუდგულის თოფით შეიარაღებულს „ცისკრის“ მხედარს — ბეჟასა. მე ვიცი თქვენი ხმის ამოუღებლობის მიზეზი: არ გინდათ თავი გაუყადროთ იმისთანა სულიერსა, რომლისაგანაც, ჩვენი მდაბიო ანდაზის ძალით, არ უნდა იწყინოს რა კაცმა. მე ძალიან კარგად ვიცი, რომ ის თავზედ ხელაღებული ქერელი ბეჟა მახეა, რომელსაც ამისთანაებში გაწურთვნილი „ცისკარი“ „მოამბეს“ უგებს. თუ, ვინიცობაა, თქვენმა ჟურნალმა ხმა გასცა და ბეჟასთან ლაპარაკი არ ითაკილა, თითონ „ცისკრის“ პატივცემული რედაქტორი მასხარად აიგდებს თქვენს „მოამბესა“ — „აკი ვამბობდი — დაიძახებს გახარებული რედაქტორი, — აკი ვამბობდი „მოამბესა“ მცირედი დარბაისილობა და თავისი პატივი არა აქვს მეთქი! აბა რომელი დარბაისელი და თავის-თავის პატივისცემელი კაცი თავს გაუყადრებს და გაელაპარაკება ჩემგან მოწვეულ ქერელს ბეჟასა!.. ძლივს მახეში არ გავაბი ჩვენი „მოამბე“! სახელი და დიდება ჩემს ოსტატობასა!“

„ცისკრის“ ყოვლად პატივცემული რედაქტორი მართალია, თუ მართლა ქერელს ბეჟას მაზედა ხმარობს; არც თქვენა ხართ მტყუანი, რომ ამ მიზეზით თქვენი „მოამბე“ თაკილობს ბეჟასთან ლაპარაკსა. მაგრამ ზოგი თითონ ქერელი ბეჟას უყურეთ, რა ყოფაშია!.. მას აქეთ, რაც მარტის სტატია დაწერა, დოინჯს აღარ იშორებს, სიხარულით ლამის ფეხზედ აღარ დადგეს — „ჰი! — გაჰკივის ბაჟია ბეჟა, — ჰი! ჩავაჩუმე „მოამბე“ თუ არაო!.. ენა კი ჩაუვარდათ იმ წყეულ თერგდალეულებსა და! შიშით ხმა კი ვეღარ ამოუღიათ! რა მოგახსენოს ამ უხეირო ბეჟამა!“ და სხვა.

ზომას რომ არ გადააცილონ სიხარული, „ცისკრის“ დარბაისელმა რედაქტორმა და მისმა აიარმა ქარიანმა ბეჟამ, მე მინდა ისე, ოხუნჯობით, გადავამტკრიო ის ღობე, რომლის იქიდანაც დამალულია ბეჟა და კენჭებს ისვრის და უკვირს კიდეც — რატომ ამ კენჭებით ქვეყანა არ ირყევია. იმასთან სუროზნად ლაპარაკს თაკილობს თქვენი „მოამბე“. მართალიც არის, — ამიტომაც მე ვისურვე ისე, სხარტულა ოხუნჯობით, იმის მეცნიერების წარმოდგენა, იმის

მასხარად აგდება. ხუმრობა-გაშვებით და, ბატონო, ისეთის თავმოწონებით მოაქვს თავი, ისეთის გაბედვით ლაპარაკობს ფილოსოფიაზედ, პოეზიაზედ, ამერიკაზედ, საბერძნეთზედ, რატაცის გამოცვლაზედ, რომ ლმობიერ „ცისკარის“ მკითხველებს მართალი ეგონებათ, რომ ორში, თუ სამში ისიც ბრძენი ყოფილა. მეტის-მეტია, ბატონო! მეტად კადნიერად კუნტრუშობს საზოგადოების წინაშე — აქაო და ქართველები გაუნათლებელნი არიანო და ტყუილს ვერ შემატებენო, მოჰყოლია, ბატონო, დღე — ღამედ გამოჰყავს და ღამე — დღედ*. ჩვენი საზოგადოება იმისი კამათელი ხომ არ არის, რომ როგორც უნდა ისე აყაროს და ხელში ათამაშოს.

მე, უფ. რედაქტორო, ერთხელაც წარმოგიდგინეთ ქერელი ბექაზედ კრიტიკა და უკან დამიბრუნეთ, ჩვენა — გეთქოთ — ქერელი ბექასთან სასაუბრო არც გვაქვსო და არც თავის დღეში გვექნებაო. ეგ მართალია, მაგრამ ეს პა-

* სულ ციფრებით დაუმტკიცებ, რომ ჩვენი მარლი ბექა, ოლონდ კი „მოამბეს“ უმტროს და საქვეყნოდ ტყუილს არ ითაკილებს. აი მაგალითად: ის ღვარძლიანი ბექა იენისის სტატიაში, მგონია „თავხედის“ სახელითა (რომ არ ეთქო თავხედი ვარო, ისე კი არ ვიცოდით, რომ თავხედი), „თავხედის“ სახელითა რაღაც შუბიანის სიხარულით ატყუებს თავის მკითხველებს, რომ „მოამბე“ დაჰლექდაო. მართალია, „მოამბე“ დაწერილდა, მაგრამ მაინც კიდევ „ცისკარზედ“ ბევრით მეტია, თუმცა მაისის „მოამბე“ „ცისკარზედ“ პატარა კი ჩანს. მე ძალად შევადარე „ცისკარის“ იანვრის წიგნი — იმოდენა ხომ ჯერ თავის სიცოცხლეში არ გამოსულა „ცისკარი“ — იანვრის „ცისკარი“ შევადარე მაისის „მოამბესთან“, რომელიც ყველაზედ პატარა ნომერია მთელ „მოამბის“ ნომრებში, — და აი რა გამოვიდა: იანვრის „ცისკარი“, ის დიდი და უშველებელი — იანვრის „ცისკარი“, იმ პაწაწა დაჰლექებულ მაისის „მოამბეზედ“ მარტო ხუთმეტ და ნახევარ ფურცლით არის მეტი. მაისის „მოამბეში“ არის 161,600 ასო, იანვრის „ცისკარში“ კი 193,294, ე. ი. 31, 694 ასოთი, ანუ ხუთმეტნახევარ ფურცლით მეტია. სხვა „ცისკარის“ ნომრები კი — ნამეტნავად მარტივად დღეისამდე, იმ პაწაწა მაისის „მოამბეზედ“ — 35,872 ასოთი, ანუ თვრამეტ ფურცლით ნაკლებია. ქერელო მარლო ბექაჲ! რომელი დაჰლექდა, „ცისკარი“, თუ „მოამბე“? „ცისკარი“ რომ გაბერილია და თვალს ატყუებს, ამათი რაო? წყალმანკის მქონე ჯანმრთელი გგონია, რადგანაც გაბერილია, და გარედამ პირხმელი კი და შიგნით ჯანათ სავსე — ჰლექი? ერთი მინდა გკითხო: რათ ატყუებ ხალხსა? „ცისკარის“ რედაქტორმა რომ ერთი ოზმა ცარიელი ქალაქი შეახვიოს მწვანე ყდაში და დიდის ასოებით „ცისკარი“ დააწეროს, მაგითი თავი რად მოგაქვს? მკითხველები ცარიელ ქალაქს კი არ ყიდულობენ თქვენგანა, დაბეჭდილს ჟურნალსა გთხოვენ. თქვენ რომ ჟურნალი ისე ფარალალად ბეჭდოთ, რომ სტრიქონებს შუა ქერელი ბექა თავისუფლად გაძერეს და გამოძერეს და გვერდების გარშემო არშიებზედ ურმის გატარება შეიძლებოდეს — ეგ ხომ თვალთმაქცობაა და მკითხველის მოტყუება, ჩემო ქერელო ბექაჲ! „მოამბე“ კი, რომ არც ითვალთმაქცოს და არც მკითხველი ატყუოს და ისე თვალად ცოტა და საქმით კი თქვენზედ მეტი ბეჭდოს — იმაში შენ მეტი ვინ უნდა შერცხვოს, ავყია ბექაჲ! თუნდ ეგ არ იყოს: ეს „ცისკარიც“ და „მოამბეც“ ხომ ყველას ხელთა აქვს, სტრიქონში ასოების და გვერდში სტრიქონების დათვლის მეტი ხომ არ უნდა კაცს, რომ შენ ტყუილში დაგვიჭირონ. ამ დაჭერისა არ გეშინოდა? ბარაქალა შენს კაცობასა, თუ არა გშინებია. არა, თუ ღმერთი გწამს, რათ ახარე ეგ შენგან შობილი ჭორი შენს მკითხველებსა? რომ მითამ და ბედაური კვდებო და მე მრჩება ბურთი და მოედანიო — ეს უნდა გეთქვა მაგ ტყუილითა თუ? არა, შენისთანები „მოამბეს“ ვერ დამარხავენ. შენ, ძმაო, ერიდე, „ცისკარი“ არ ჩააგდო „მოამბისათვის“ გათხრილს ორმოში. შენი მეგობრობა იმას ხეირს არ დააყრის. გახსოვს ის ზღაპარი — კაცი და დათვი რომ დაძმობილდნენ? დათვმა რომ თავის მიძინარე მეგობარ კაცს თავში ლოდი დაარტყა, ბუზი აუფრანოვო. მე ვიცი, თუ შენ „ცისკარს“ თავი არ დაგანებებინეს, შენც ამ დღეს მია-

ტარა სტატია კი უნდა დამიბეჭდოთ, თუნდა ბოლოს მოაქციეთ, მითამ და „მო-
ამბეს“ სულ არც კი ეკუთვნის და მაშინ ჟურნალისათვის სათაკილო სრულობით
ალარ იქნება. აი რისთვის მინდა, რომ ეს სტატია დაბეჭდილი იყოს: ეს სტატია
უფრო ააყვრებს ბაქია ბექასა და მაშინ სრულიად ის ბექა ჩვენ წინ გადაიშ-
ლება. გაკაპასებული მოპყვება ბოდვას, მითამ და კრიტიკასა წერს — მოპყვე-
ბა ბოდვას და ამ ბოდვაში ასეთს მტვერს ააყენებს, რომ თვალები აებმის და
ის სახელოვანი „ცისკრის“ ფალავანი წამოპყრავს თავის სტატიასვე ფეხს და
ყირაზედ გადაივლის. არც დავა და არც დარაბა. სახარებაში არა სწერია, — „სი-
ტყვამან შენმან გამოგაჩინოს შენ“? იქამდინ მივიყვანოთ, რომ ის ავატიტინოთ
და მაშინ „სიტყვამან მისმან გამოგვიჩინოს იგი“ და გამოგვიჩინს კიდევ, ღმერ-
თი, რჯული. ბაქია რომ გონიერებას პატარაობითვე არ გადაჩვეულობს, მაგ
განზრახვას მიმიხედებოდა, მაგრამ რადგანაც გადაჩვეულა, მაგას ვერ მიხედება
და გულზედ-მოსული მამაცი გასტენავს ღუდგულის თოფსა, თავის კრიტიკის
ფურცლებს აბჯრად აისხამს და გამოვა მოედანზედ; მოპყვება თავისებურად
თოფის სროლას და ჯირითს, ამ ვარჯიშობაში სრულის სამკაულით და ხერხით
დაენახევა თავის საყვარელს „ცისკრის“ მკითხველებს — თავისი პოეტი (1),
თავისი პუბლიცისტი (2), თავისი კრიტიკოსი (3), თავისი მოზღაპრე (4), და ბო-

ყენებ, თუ ღლეგრძელი ხარ. რატაცციზედ ლაპარაკობ, ამერიკისაკენ გაიკუნტრუშებ ზოლმე და
იმოდენა კი არ იცი, რომ რასაც კაცი დაგპირდა, იმაზედ მეტს ვერ მოსთხოვ: „მომბის“ რედაქ-
ცია შეიდიდამ ათ თაბახამდე დაგვპირდა, მასამდი ათამდინა ჰბეჭდდა და მეტსაც, ეხლა შეიდი
გამოსცა — ეგ გაგხარდა? მტრობა რა ცოტასა სჯერდება ზოლმე, ღლე ღამედ ნუ გამოგყავს,
ნუ და ნუ!..

(1) მგონი მრავალ-გვაროვანი ანტონ ფურცელაძე პოეტიც არის: იხილეთ იმისი ლექსი, რო-
მელსაც აკ. წერეთელს უძღვნის და რომელშიაც ცხოვრების ტალღა ამ უბედურს აქანებს. ვერ
გაუგია, ცხოვრების ტალღა კი არ აქანებს, არამედ ის ქარი, რომელიც ბექას ერთი მხრით
უბერავს.

(2) მგონი ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი პუბლიცისტიც არის: იხილეთ იმისი
რესპუბლიკაზედ და კონსტიტუციაზედ სჯა; იმისი „ხმოვანი“ სამჯავროზედ ბაასი; იხილეთ
იმისი სხვადასხვა ამბები, რომლებსაც სიზმარში ხედავს, და თუ სიზმარმა უღალატა, თითონ
მოაჭოვრებს და ენას მიუტანს „ცისკრის“ რედაქციას, რომელიც ერთგულობისათვის შუბლზედ
ხელს გადაუსვამს ზოლმე; იხილეთ ის სტატია, რომელშიაც თავის მკითხველებს ჩვენი ბექა
ახარებს, რომ მიხარება რატაცცის სამინისტრო დაეცაო. აი, უფალო ფურცელაძე, რა ოსტატი
ბრძანებულხარ!.. აბა ჩვენ მკითხველებს როდის ეწყინათ რატაცცის მინისტრობა რომ იმისი
მინისტრობიდან გადადგომა გახარებოდათ!.. მაგრამ რა? ეგ სიტყვა „მიხარება“ პუბლიცისტის
მანერაა, კარგია, რომ მიუბაძავს.

(3) მგონი ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი კრიტიკოსიც არის. იმიტომ; რომ
უფ. ანტონ ფურცელაძე და ქერელი ბექა ერთი და იგივე ნივთები არიან. იქნება დროს უხუმ-
რია და სამასხაროდ ერთი და იმავე ნივთისათვის სხვადასხვა სახელები უწოდებია. დრომ ბევრი
ამისთანა ზუმრობა იცის, აი მაგალითად, თითონ ანტონ ფურცელაძის მოვლენა ზუმრობა არ
არის, მა რა ეშმაკია!..

(4) ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი მოზღაპრეც არის: იხილეთ მის კრიტიკულ
სტატიებს გარდა, მისი „იმერული ლეგენდა“, მისი ზღაპარი რუსთაველზედ და იმის ცოლზედ.

ლოს თავისი „თავხედი“⁽⁵⁾, რომელსაც ამოუკითხავს ოხუნჯობა რუსულ ჟურნალში, („Искра“) და იმოდენა მოხერხება კი არა ჰქონია, რომ ნაქურდული ცხენისათვის კუდი რიგიანად გაეკრიჭა, რომ არ ეცნოთ, და ისე გადმოეღო თქვენს „საქართველოს მოამბეზედ“.

რედაქტორი და მისი რაინდი ბაჰია

(სცენა წარმოადგენს ქართული ტახტით მორთულ ოთახსა. კედელზედ ჰკიდია ირმის რქა, ზედ აწყვია: ჭიანჭური, თარი და ჩონგური. ამ რქის ზემოდამ გარაყიან ქალაღზედ, დიდ ჩარჩოში გაკეთებული, სხვილის ოქროს ასოებით დაბეჭდილია ის სახელოვანი ივ. კერესელიძის მანიფესტი კახელებთან, დაწერილი „უამსა“ სიზმარში მეფობისა მისისა*. ერთ მხრივ ამ მანიფესტს უკიდია სურათი, ზედ დახატულია, რომ თავს უთხრია და კატა გამოუთხრია... ამ სურათს ზედ აწერია: „ეს სურათი აღლეგორიულად წარმოადგენს ერთის სახელოვანის რაინდის — ქერელი ბექის მდგომარეობას“. მეორე სურათი წარმოადგენს თერგსა ბლენგვარეს, ერთს ქართველ სტუდენტს კისერი წაუწვდია და თერგსა სვამს. ქერელი ბექა მიჰპარვია, ზუჩქებში ამომჯდარა და იმ თერგ-

(5) ანტონ ფურცელაძე იგივე მრავალ-გვაროვანი, მგონი, „თავხედიც“ არის: იხილეთ სულ ყველა სტატიები, რაც თავის სიცოცხლეში დაუწერია, თუ თავხედზეც უარესიც არ იყოს; იხილეთ იენისის სტატია. მე ესე მგონია იმიტომ, რომ უფ. ანტონ ფურცელაძე მართლა „თავხედი“, მეორედ იმიტომ, რომ იენისის „თავხედი“ და ანტონ ფურცელაძე თავხედობაში ერთმანეთს არ დაუვარდებიან.

* 1860 წ. ნოემბრის „ცისკარში“ „ცისკრის“ რედაქტორს სიზმარში თავის-თავი მეფედ დასმული ენახა. აი თუ ტყუილია, იმისი მანიფესტი კახელებთან, დაბეჭდილი ნოემბრის „ცისკარში“ 1860 წ.:

ჩვენო სასიქადულო და საყვარელო კახელნო (!) მე ვიყავ თქვენს კურთხეულს კახეთში (!) წარსულს თვეს, რომლის განმავლობაში მიჩვენეთ ყოვლის მხრივ შემწეობა, როგორც მე, აგრეთვე ჩვენს სამშობლოს ლიტერატურას; მე ვიყავ კახოსისგანით დაფუძნებულს თქვენ მდიდარ მხარეზედ (!), სადაცა ერთგულთ იმის შვილი-შვილთ არ დაუკარგავთ

(!) მეფური კილოც რომ აუღია! „ჩვენო კახელნო...“ როგორია!..

(2) ნეტავი კახეთს!

(3) კიდეც იმეორებს, რომ მე მანდ ვიყავიო, სჩანს დიდ მუნათს ადებს კახეთსა, რომ ჟადრა და ნახა კახეთი. ნეტავი კახეთს!..

დალეულსა პურის მარცვლებს ესვრის და თან იძახის: „ჰი! მტვერი კი ავაღინე აქაურობას-და“.

ტახტზედ წამოწოლილია რედაქტორი, თავის მანიფესტს უყურებს და ნე-ბივრობს. თავს ადგა თავისი რაინდი საომარის ტანისამოსით. ერთ ხელში უჭი-რავს „მოამბე“, მეორე ხელით დუდგულის თოფზედ დაყუდებულა, კალთები აუქეცნია — ერთი სიტყვით ომ-გადახდილობა ეტყობა. როცა „მოამბეს“ შეხე-დავს, კბილებს აკრატუნებს და ეშუქრება, როცა რედაქტორის მანიფესტს — მა-შინ სიამოვნებით ღიმილობს).

პატარა მოშორებით ერთი იმერელი ბიჭი ქერელი ბექის ჯოხის ცხენს ატარებს, მითამ დაღალულია, და მითამ ისე ნაოფლიც არის, რომ ჩულის მაგიერ დახეული „ცისკრის“ ფურცლები დაუხურავთ.

რედაქტორი

(მოიხედავს ბაქიასაკენ და მოქნარებით ეტყვის)

რას იტყვი ახალსა, ჩემო უკანასკნელო ნუგეშო!

ბაქია

თქვენს სიცოცხლეს და იმ წყეული „მოამბის“ დამიწებასა.

რედაქტორი

ეგ სალამი ხომ ჩვენი ჩვეულებაა, შენ ახალი თქვი რამ.

ძვეული ჩვეულება, ძველათგანვე შემოსული და სამკვიდროდ გადმოცემუ-ლი პურადობა და სიხარულით სტუმართ მიღება. ამგვარ თქვენის სასიქა-დულო ჩვეულებისათვის (4), ამგვარ თქვენის ჩემდამი პატივისცემის, კე-თილად მიღების და ყოვლის შესანიშნავ საგანთ ჩვენებისათვის (5) მოგა-ხსენებთ უღრმესი გულით ჩემს (6) უუგუულითადეს მადლობას.

თქვენის ყოვლად სანატრელის ძველის ჩვეულების მტკიცედ და შეურ-ყევლად დაცვის გულმხურვალედ მსურველი ივ. კერესელიძე (7).

(4) მადლობას უცხადებს ჩვენი სუტ-მეფე. აბა თუ არ მეფე, ვინ გაკადნიერდება ისე, რომ მადლობა დაბეჭდილი ქაღალდით გამოუცხადოს მთელს კახეთის ხალხსა, ისიც ძველის ჩვეუ-ლების დაცვისათვის: აბა ივანე კერესელიძე რა მადლობის მოქმელია, თქვენი ჭირიმეთ!

(5) დახე, მთელი კახელები თანა ხლებია და უჩვენებიათ შესანიშნავი საგნები, მეფეა, მა-რა არი.

(6) იახე, „ჩემს!“ ნეტავი კახეთს!

(7) ვერა ზედავთ, სწორედ მეფური ხელის-მოწერა არ არის? ეუბნება, რომ თქვენი ჩვეუ-ლების შეურყევლად დაცვის სურვილი მაქვსო. მეტი ბედნიერება-ლა უნდა კახელებს, რომ იმათ ჩვეულების დაცვის სურვილი აქვს ივ. კერესელიძესა, ეგ რომ არ იყოს, შენი მტერი!.. ეხლა ვი-ლას შეუძლიან კახელების ჩვეულება დაარღვიოს, რადგანაც ივ. კერესელიძეს იმათ ჩვეულების დაცვის სურვილი აქვს.

ბაქია

(გასწორდება და დოინჯს შემოიყრის)

„საქართველოს მოამბეზედ“ იერიში მივიტანე მარტში და ივნისში, რუსულ ჟურნალს „ისკრას“ რომ ყუმბარები მოვპარე, პატარა ზოგიერთგან გადავაკეთე და მივაყარე „მოამბეს“.

რედაქტორი (ღიმილით)

მერე?

ბაქია

„მოამბის“ მცველები ჯერ მაინც-და-მაინც ხმას არ იღებენ.

• **რედაქტორი**

მე ძალიან მეფიქრება, ჩემო ბექავ! ის წყეული თერგდალეულები შენ არ იცი რა ხალხია! თუ ერთი ხელი შემოგვიბრუნეს, კუდიტ ქვას გვასროლინებენ.

ბაქია (თავმოწონებით)

ისე ბრძანებთ, თითქო არ მიცნობდეთ, რა კაცი ვარ: ჩემისთანა კაცს — მოდი ისე გააბრიყვე „მოამბის“ მცველები — რომ თავი გაუყადრონ და ხმა გასცენ! თქვენგან არ მიკვირს!

რედაქტორი

მაშ, ჩემო ერთგულო ბოძო, დაჩუმდი, თუ ეგეც იცი, რას წასწვდები ხოლმე იმათ. ხომ ხედავ, ზედაც არ გიყურებენ.

ბაქია

კიდევ ეგ გახლავს კარგი და! რათ დავჩუმდე? ისინი ჩემთან ბრძოლას თაკილობენ და ხმას არ იღებენ და ჩვენ საყვარელ ჟურნალის მკითხველებს კი ჰგონიათ, რომ მე ისინი შევაშინე, ხმა გავაკმედიანე და ჩვენი მკითხველების თვალში გამარჯვებული ვრჩებით ამ-რიგად. ცუდია თუ?

რედაქტორი (დაღონებით)

კარგია, მაგრამ მე ერთისა მეშინიან: ვაი თუ თერგდალეულებს გაუწყრეთ ღმერთი, ერთი თავზედ ხელი აიღონ და შენთან ლაპარაკი არ ითაკილონ, მერე ხომ შენთან მეც თან გამიტანენ.

ბაქია

როგორ, ბატონო!

რედაქტორი

აი ისა, რომ რაც მე და შენ, ძმაო, ცოდვები ჩაგვიდენია, მოგვიკრეფენ და სულ შხამად ამოგვადენენ! შენ არ იცი, რა დაუნდობელი ხალხია ის თერგელები!..

ბაქია

რა ცოდვები? მე არ მახსოვს.

რედაქტორი

აბა ჩვენი ცოდვები შენ რათ გეხსომება! თუნდ გახსოვდეს, შენ ისეთი ერთგული ხარ, რომ ძალად დაივიწყებ. აი, როგორც ის დაივიწყე, რომ მინამ „მოამბე“ გამოვიდოდა, სულ ვლანძღავდით „მოამბესა“ და შენ კი წაყვედრე „მოამბეს“: აბა, როდის გლანძღავდითო, აკი თავის მკითხველებს ვახარეთო ერთხელ, რომ „მოამბე“ გამოდისო. ის კი არა თუ ეგ ერთხელ ცბიერობით ვახარეთ და წინა თვეებში კი მრავალჯერა გულწრფელობითა ვლანძღეთ. აი, თუნდა გაშინჯე ჩვენი ნომრები აპრილიდან ოქტომბრამდინ, თუ ნოემბრამდინ 1862 წლისა. ეს, რასაკვირველია, როგორც შეპტერის შენს ერთგულობას, დაივიწყე. ეგრეთი უნდა კაცი, ჩემო ბაქაე! მე არ უნდა გამცე. მაგრამ ის წყეული თერგდალეულები შენსავით ერთგულნი ხომ არ არიან, რომ ჩვენი ცუდი დაივიწყონ. სულ ერთი-ერთმანეთზედ ზედ შეგვიკეცენ!

ბაქია (ქებით გაამაყებული)

აბა რა ცოდვები, მიბრძანეთ.

რედაქტორი

განა ერთი და ორია, ათასია, ჩვენ საუბედუროდ. აი თუნდა 1859 წ. ოქტომბრის თუ ნოემბრის ჟურნალში — ეს ოხერი, მინდოდა კრიტიკის მნიშვნელობა ისე ამეხსნა, რომ ქვა გამეხეთქა — მაშინ ხომ პოეტი ვიყავ? — მაგრამ აი რა წამოვროშე: „კრიტიკა არის პატივი ლიტერატურულ ხნულისათვის მეთქი“.

ბაქია

• ეგ პლატონის მჭერმეტყველობაა სწორედ, მანდ ცუდი რა არის!

რედაქტორი

შენ ეგრე გგონია, ჩემო ერთგულო ბაქია, იმიტომ, რომ გიყვარვარ, თორემ აქ კარგი არა არის რა. პატივი, ჩემო ძმაო, ამ შემთხვევაში ნახესა ჰქვია მდებიურად. აბა კრიტიკა ნახვია? „ხნული“ რომ არ წამომცდენოდა, მაშინ იქნება ვერ მიხვედრილიყვნენ, რომ მე კრიტიკა და ნახვი ერთი და იგივე მგონია. მართალია, შენ ჩემის მეგობრობის გამო, შენის კრიტიკებით გულ-მოდგინეთ მეხმარები, რომ საქმიან კრიტიკა ნახვად ვაჩვენოთ, მაგრამ იქნება ჩვენი მოყვარული ხალხი კი მოტყუვდეს ამით, თორემ ის შეჩვენებული თერგ-დალეულები არ მოტყუვდებიან.

ბაქია

მაგისტანები იმათ კი ცოტა აქვთ!..

რედაქტორი

აბა?

ბაქია

მიმინო?!

რედაქტორი

ეგ აღარ მოაგონო იმ წყეულებს, თორემ ჩვენვე ჩაგვეთვლება ცოდვად.

ბაქია

როგორ?

რედაქტორი

აი ისე, რომ თუ ეგ მიმინოს შემთხვევა ფრანციცულმა ჟურნალმა „Memorial d' Amien“ ღირს-საცნობლად დაინახა და რუსულმა გაზეთმა * გადაჰბეჭდა, სიხანს მაგაში არის რამე. თუ შენი გონება ვერ მისწვდა, იტყვიან ჩვენი მტრები, — ჩვენი რა ბრალიაო.

ბაქია

მე, იცით, რას ვეტყვი მაგაზედ? თქვენ უნდა იცოდეთ მეტქი, რომ მე ავტორიტეტები არ მიყვარს. რა ვუყოთ, რომ რაღაც მორიელმა და რუსულმა გაზეთმა ღირს-საცნობლად დაინახა! მე ჩემი...

* „Очерки“

რედაქტორი

დაიცა, თუ ღმერთი გწამს, „ავტორიტეტები“ რომელი კუნძულის ხალხია?

ბაქია

არ ვიცი, თქვენმა მზემ! რა ვიცი, ეხლანდელ რუსულ წიგნებში კი სულ მაგრე ამბობენ: „ავტორიტეტები აღარ უნდა იყვნენო“. მეც იქიდან ვიცი, რომ ამისთანა შემთხვევაში ხმარობენ ხოლმე და მეცა ვხმარობ იმათი ბაძით. ეგ ხალხი უთუოდ ამერიკაში უნდა სცხოვრობდეს, დიდი ღვარძლიანი ხალხი უნდა იყოს, რომ ყველანი ამბობენ, აღარ უნდა იყვნენო; ყველას იმათი ამოწყვეტა უნდა.

რედაქტორი

ეგრე უნდა იყოს. მაგრამ მე კიდევ იმ მიმინოსთანა ვარ. იმ მიმინოს, — შენ რომ დასცინი, — როგორცა ჩანს იმ გამოცხადებიდამ, ორმოც-და-ცამეტი წელიწადი უცხოვრია. არა, თუ ღმერთი გწამს, საკვირველი არ არი! ეხლა მაგდონს კაციც ძლივს ცხოვრობს და! არა, თქვი, საკვირველი არ არი! თქვი, აქ ხომ არავინ არ არის უცხო.

ბაქია

(აქეთ-იქით იყურება, ხომ არავინ არისო, და რომ დაინახა იქერელი ბიჭი, რომელიც დაცინვით იმის ჯოხის ცხენს ატარებდა, მივიდა და რედაქტორს ჩასჩურჩულა ყურში)

საკვირველია, მე და ჩემმა ღმერთმა!

რედაქტორი (მითამ არ ესმის)

თუ საკვირველია, მაშ რალად დასცინი „მოამბესა“, რომ ეგ იშვიათი ამბავი თავის მკითხველებს შეატყობინა? მართალია, რომ არ შეეტყობინებინა, მკითხველები ბევრს არ დაჰკარგავდნენ, მაგრამ რაკი შეატყობინა — აქ სასაცილო არა არის რა: იშვიათი ამბავი ყველასთვის საცნობელია.

ბაქია

ეგ მართალია, მაგრამ აბა „მოამბეს“ როგორ მოუწონო რამე, — ეგ ხომ თქვენს ორგულობა იქნება. თქვენ არ მიბრძანეთ, რომ ცხვირის დაცემინებაზედ რომ „მოამბემ“ ღვთის წყალობაც გითხრასო, ტუტა აადინეო! მე თქვენიც მიკვირს, რომ იმათ ამართლებ, აბა ვინ თქვენ და ვინ იმათი გამართლება!

რა ღმერთი გაგიწყრა, რით ვერ მიცანი: რასაც შინ შენთან ვიტყვი, იმას განა გარეთ სხვასთანაც ვიტყვი? ისინი, მართალია, ბევრში მართალნი არიან, მაგრამ აბა ან ერთხელ მითქვამს საქვეყნოდ იმათი სიმართლე? აბა განა ღმერთი ისე გამიწყრება, რომ ჩვენი ჟურნალის მკითხველებს იმათი სიმართლე გავაგებინო, — ეგ ხომ ჩვენი თავის ღალატი იქნება, აი ღმერთმა ნუ აჩვენოთ თერგდალეულებს ის დღე!

ბაქია (ალტაცებით)

ოჰ, თქვენი ჭირიშე, თქვენი! კიდევ იმიტომ თითქმის ყოველს წელიწადს ჟურნალის ახალს გამოცემაზედ ქვეყანას ეუბნებოდით, რომ „ხოლო ჩვენ თავმოწონებით ვაღვიარებთ, რომ ღირსებად უნდა ჩაგვეთვალოს: ამდენს დაბრკოლებათან სასოწარჟვეთელობა, დადგრომილობა, სიმტკიცე, მხნეობა, რომელთაც გამოგვიყვანეს თითქმის მძლეველად და მიგვახწვევინეს ჩვენდა წინადადებულს საგნამდი“*. მართალიც არის: ასეთი მტკიცე და დადგრომილი ყოფილხართ, რომ ერთი იოტის ოდენა თქვენგან თერგდალეულების ქება არ წაგცდენიათ. დიდება თქვენს სიმტკიცეს, დადგრომილობას და თქვენს „წინადადებულს საგანსა“.

რედაქტორი (თავმოწონებით)

მაშ რა გგონია! ვაი, რომ როცა ჩვენი ჟურნალი მარტო იყო, — ახ, რა ნეტარი დრო იყო! — მაშინ რომ მე პირში ლაგამი ამომედო, ესლა მე რა მიჭირდა. მაგრამ რა ვიცოდი, რომ ღმერთი ჩემზედ ისე ხელს აიღებდა, რომ „მოამბესაც“ გააჩენდა ჩემდა საუბედუროდ. რომ მცოდნოდა, რაც არ ვიცოდი იმაზედ მე წერას არ დავიწყებდი. 1857 წ. მაისის ჟურნალში ის რაღაც ეშმაკად კუდიან ვარსკვლავზედ დავიწყე წერა, აბა ვინ მე და ვინ ვარსკვლავთმრიცხველობა! მაგრამ არა, ბატონო, თავის გამოჩენა მინდოდა. მე მეგონა, რომ კუდიანი ვარსკვლავი ქვეყნის დასასრულს მოასწავებს მეთქი. თუმცა ასტრონომი არაგო, ბაბინე წინააღმდეგს ამტკიცებდნენ, მაგრამ მე კი მაინც წამოვროშე „ეს (მითამ — იმათი) ხუმრობანი არაფერს არას გვიმტკიცებენ“ მეთქი**. ახლა მე რომ მჯეროდა, რომ კუდიანი ვარსკვლავი ქვეყანას ჩაჰყლაპავს, მიკვირდა, რომ ეგრე გულგრილად ვართ და ვამბობდი იმ ოხერ სტატიაში: „ათასი წლის წინად ამგვარს საგანს გონია ჩვენი წინაპარნი ესრედ გულგრილად არ უყურებდნენ სოფლის დასასრულის მოახლოვებასა, როგორც ჩვენ, რომელნიცა ყურადღებას არც კი მივაქცევთ და ყოველნი ჩვენ საქმეს ვასრუ

* 1858, იანვრის თვისა წიგნი.

** 1857, მაისის თვისა წიგნი, გვერდი 51.

ლებთ უზრუნველად. მართლად, რომ არარაი მიზეზი არა აქვს ჯერედ სოფლის დასრულებას, (ხედავ, ჩემო ბაქიავე, რა ლოდიკაა!) ვნახოთ, რა იქნება 13 ივნისის!“*. 13 ივნისი გავიდა, მაგრამ ქვეყანა ისევ ქვეყნად დარჩა. კარგია, რომ მაშინვე ჩემი ვარსკვლავთმრიცხველობა მასხარად არ აიგდეს და ქვეყნის სასაცილოდ არ გამხადეს! აბა ვინ მე და ვინ არაგოს, ბაბინეს აზრზედ თქმა, რომ „ეს ხუმრობა არაფერს არ გვიმტკიცებს მეთქი!“ იმ ოხერ წელიწადს და იმ უბედურ თვეს განა მართო ვარსკვლავთმრიცხველობაში შევცდი, კიდეც ცოტა რამეშიაც. მაშინ გამოვაცხადე, რომ „ვეფხვის-ტყაოსანს“ ვბეჭდავ მეთქი, „დაწყებაში ჩაუტოვეით სურათი მთხუზველისა შოთა რუსთაველისა“ მეთქი. „რადგანაც წიგნი — ეწერა ამ გამოცხადებაში — უნდა დაიბეჭდოს რიცხვისამებრ ამა წიგნის მყიდველის მსურველთა, ამისათვის ვითხოვთ, რათა გამოუცხადებდნენ უფალნი მსურველნი რედაქციასა და პირველადვე (ე. ი. წინადაც) წარმოადგენდნენ შესახვედრს ფასსა“**.

ბაქია

მანდ რა გახლავს ცუდი?

რედაქტორი

ისა, ჩემო საყვარელო ბაქიავე, რომ მას აქეთ ექვსი წელიწადი გავიდა და არც „ვეფხვის-ტყაოსანი“ დავბეჭდე და არც რუსთაველის სახე. ეგონებოთ, რომ ფულები რადგანაც წინადაც მოითხოვაო, იქნება (?) მიიღო კიდეცა და დაპირებული კი არ აასრულაო.

ბაქია

თუნდ რომ ფულიც მიგეღოთ, — მე ცუდს არასა ვხედავ. აი, თქვენივე სიტყვებით გაგამართლებთ თქვენ: „იცით, რომ ყოველს საგანს (თუ სულიერს) ღონისძიება უნდა“***. თქვენ ამ სიტყვების წინააღმდეგ არ მოქცეულხართ: კაცსაც ცხოვრების ღონისძიება უნდა.

რედაქტორი

კარგი, ახლა, რაც იყო, იყო: ყოფილს არა ეშველება რა. (ჩაფიქრება და ღრმა ფიქრებიდამ რომ გამოვა, იტყვის): ჩემ სიცოცხლეში ბევრი შეცდომები ჩაშინდენია. 1861 წ., მგონი ივნისის ნომერში, მკითხველებს უმტკიცებდი, რომ ამერიკა მეთექვსმეტე საუკუნეში გამოაჩინეს მეთქი, თურმე ნუ იტყვი — ეგ წყეული ამბავი მეხუთმეტე საუკუნეში ყოფილა. მე არ ვიცოდი! მთელი ერთის

* იხილეთ 1857 წ. მაისის თვის წიგნი, 51 გვერდი.

** იხილეთ 1857 წ. მაისის თვის წიგნი, 52 გვერდი.

*** იხილეთ ოქტომბრის წიგნი 1859 წ. გვერდი 184.

საუკუნით ვიტყუე. სულ მჭევრმეტყველობას რომ ვჩემობდი, აბა იმის ბრალია ესა, აი! იმისი არ იყოს, რომ იმავე ნომერში ვამტკიცებდი, რომ ქართველები პირუტყვები ვართ მეთქი. აი ის ოხერი სიტყვები: „ჯერ ჩვენი სიტყვიერება არა დაფუძნებულა“ მეთქი. მერე როგორღაც იარმუკაზედ ძველ წიგნებს ვეძებდი, რომ — როგორც „შვილი უმანკოების“ ისე ვთარგმნო და ჩემ სახელად გამოვსცე: ძველი წიგნებიდან ამოღებულს უფრო ძნელად შეიტყობენ მეთქი. ახლა რომ ვეძებდი, ერთი რიტორიკა ძველი რაღაცა შემხვდა; გადავშალე და წავიკითხე, რომ „სიტყვიერება“ ჯერ სიტყვის ნიჭსა ჰქვია, მერე მთელ იმ სიტყვებს, რომელიც ენაში იხმარებოდა. გამოდის, რომ ჩვენი სიტყვიერება არ დაფუძნებულია რომ სიტყვა, მითამ გითქვამს, სიტყვები არ დაფუძნებია, სიტყვის ნიჭი არა გაქვსო, ესე იგი პირუტყვები ვართო. ჩემო დედაბოძო ბაქია! გესმის, რა წამომიროშავს!

ბაქია (ნუგეზსა სცემს)

არ-ცოდნა არ-ცოდვით, ნათქვამია. მაგაზედ რათა სწუხართ. თუნდ ეგ არ იყოს, ნეტავი თქვენ, ბატონო რედაქტორო, რომ მაგისტანაებს აჰყოლიხართ. ჩვენი მკითხველები, ხომ იცით, ისეთი გულუკეთილები არიან, რომ მაგისტანაებს არ გამოუდგებიან. მაგისტანაებს რომ გამოუდგნენ, ხომ მე და თქვენ გასავალი აღარ გვექნება, ჩვენი ფარ-ხმალი უნდა დავაწყოთ და შინ მშვიდობით წავიდეთ. ჯერ ღვთის მადლით ისინი იქამდინ არ მიხწეულან, რომ ეგნები ჩაიდინონ, — და თუ მე თქვენ მეყოლებით ცოცხალი და მე კიდევ თქვენა, — იმედია, რომ ვერც მიახწევენ ეგრე მალე იქამდინა.

რედაქტორი

რასაკვირველია, — ეგ ჭეშმარიტი სიტყვი, მაგრამ მე მაინც გირჩევ ფრთხილად იყო. შენ უფრო ბუნდადა სწერე, საცა გონება არ მიგიწვდეს, ბევრი წერტილები დასვი — იტყვიან, ლიბერალიაო, თორემ გაგპენტამენ, ღმერთი, რჯული, გაგპენტამენ.

ბაქია (თავმოწონებით)

მე ჯერ ყოჩაღადა ვარ.

რედაქტორი

რაღა ყოჩაღადა ხარ, რომ მარტის კრიტიკაში ნ. ბარათაშვილის ლექსსა მშიერი მივარდი, გეგონა ლობიო-შეჭამანდი დაგხვდებოდა, და იმის მაგიერ რომ მშვენიერი ლექსი დაგხვდა — აბა მშიერს რა გელექსებოდა — გაკაპასდი და დაიწყე ყვირილი, რომ მაღა გამიღვიძაო და კუჭი კი ვერ გამიძლო, პოეზია ლობიო-შეჭამანდის ქოთანი ხომ არ არის, რომ ლობიო გასვლიძოს! მითამ შენი ლექსი, ჩემო ბაქია, ბაირონიდან რომ გადმოგიღია, იმაზედ უკეთესია! შენ ცოტა ენა შეიკავე, თორემ მე ხეირს არ დამაყრი.

ბატონო რედაქტორო! იქნება მიწყრებით!.. ახლა დავიყბედე ისე, უთავბოლოდ, ამისათვის რა თუნდა გამიწყრეთ? თუნდ ეგ არ იყოს, ხომ მე და თქვენ შეგვიფიცნია, რომ მინამ პირში სული გვიდგა, „მომბე“ უნდა ვლანძლოთ! კლანჭი რომ ვერაფერს გამოკვარ, ეგ მოუგონე, რომ ლობიო-შეჭამანდი არ არის მეთქი ნ. ბარათაშვილის ლექსშია. ჩვენი ჟურნალის მკითხველებს კი სჯერათ, რომ ლექსი კაცს კუჭს უნდა უძღობდესო, — და თქვენ მეტი რა გინდათ. ოღონდ „მომბე“ კი ვლანძლოთ და იმათთვის სულ ერთია, გინდა ტყუილი თქვი, გინდა მართალი. თუნდ ეს შესწამე, რომ „მომბე“ საშაგელი რამ არის, რადგანაც თივას, ბზეს, პურსა და ღვინოს არ გვიგზავნის-თქო. მოდავე ვინ არის? ვენაცვალე ჩვენს მკითხველებს! ღმერთმანი, იმას მოიკითხავენ, თივისა და ბზის გაგზავნა ჟურნალისა რა საქმეაო! იმათ რასაც ჩვენ ვეუბნებით, იმას იჯერებენ. პირმოთნეობაში კი ნუ ჩამომართმევთ და თქვენ დიდი ღვაწლი დასდეთ საქართველოსა, დიდი პატრიოტობა გამოიჩინეთ. შვიდი წელიწადი სულ იმ მეცადინეობაში დაღამეთ, რომ მკითხველი აზრს, აზრიანობას, სჯას გადააჩვიოთ, თორემ, თქვენი მტერი, ჩვენი საქმე იქნებოდა!.. დავიღუპებოდით. ვინ არ იცის აზრიანობა, აზრის ჩხრეკა, სჯა რა მავნებელია ქვეყნისათვის და ნამეტნავად ჩვენის ჟურნალისათვის. აბა თქვენვე იფიქრეთ, ჩვენმა მკითხველმა მე და თქვენ რომ აზრები გაგვიჩხრიკოს და აზრების სჯაში შევიდეს, რა ხერხს დაგვაყრის! ტყუილად კი არა სწერდით ხოლმე, რომ ჩვენი ჟურნალი ჯერ უსუსური ბავშვიაო. აზრს ნუ მოსთხოვთო. ოო! დიდი შორმხედველობა გქონიათ! აბა რა იცოდით, რომ მე მოედანზედ გამოვალ უაზროდ? ეგ თქვენმა გენიამ გიწინასწარმეტყველათ და მკითხველებსაც ისე ჰგონია, რომ ჩვენი ჟურნალი მართლა-და ბავშვია. ის კი არა თუ მე და თქვენ თმაში ჭაღარა გამოგვრევია. მაგრამ ჩვენ რა? იმათ კი ესე ჰგონიათ და! აზრს ისინი ჩვენ არ მოგვთხოვენ და დაგვრჩა მე და თქვენ ბურთი და მოედანი. ეხლა, ბატონო რედაქტორო, ჩვენ მეცადინეობა უნდა ვიხმართ, რომ მაგ თვალთმაქცობილად მკითხველი არ გამოვიყვანოთ, თორემ ჩვენი საქმე წახდა. უნდა ვეცადნეთ, რომ არაფერი ჩავაგონოთ, სიტყვისამებრ თქვენისა „ეს ისეთი საუკუნეა, რომელიცა არ მოითხოვს რაიმე ჩაგონებასა“*, რომ დღე დამედ ვაჩვენოთ და ღამე დღედ. ღმერთი, რჯული და თქვენ მზესა ვფიცავ, რომ ყველაფერს დაგვიჯერებენ. თქვენის შვიდი წლის ღვაწლი უნაყოფოდ არ დაი-

* 1858 წ. ნოემბრის ნომერში, გვ. 2, ქვევადამ მეორე სტრიქონი. ესე ვრცლად და გარკვევით იმიტომ ვაჩვენებთ, რომ მართლა ნახოთ, რომ რედაქტორის „წინადადებული საგანი“ ის არის, რომ არავის არა ჩააგონოს რა. როგორ მოგწონთ? მაშ მკითხველებო, რა უნდა ქნათ? მაშ თქვენ ჩააგონეთ მაინცა. მაგრამ რად უნდა, აი 1859 წ. ოქტომბრის ნომერში ამბობს რედაქტორი, რომ „მკითხველნო! ყოველი იმედი წარმატებისა და ამ სახით გამოცემისა თქვენზედ არის დამოკიდებულიო“. — მაშ რაღა გინდათ, მკითხველნო, ჟურნალის წარმატების იმედს თქვენ გახვევთ კისერზედ. თითონვე გეუბნებათ, ჩემი იმედი ნუ გექნებათო. როგორია!..

კარგა მკითხველთათვის, იმათ ეხლა ისე ჰგონიათ, რომ რაც სხვისთვის დღეა, ის ჩვენთვის ღამეა, თეთრი — შავია, შავი — თეთრია. აი ეგრე მიახწიეთ, ძლევამოსილო, თქვენდა წინადადებულ საგნამდი, როგორცა თქვით 1858 წ. იანვრის თვის ნომერში. მეც — თქვენი უმორჩილესი მონა — მაგ გზაზედ ვადგეიარ. აი, მარტის კრიტიკაში ის მართლა-და მშვენიერი ნ. ბარათაშვილის ლექსი მე ცუდად დავანახვე მკითხველსა, გამოგილანძლეთ — ლობიო არ მოგვიხარშა მეთქი. გამოგილანძლეთ ილ. ჭავჭავაძე — კაცის შებრალებაზედ რათა სწერს მეთქი. თუ უნდა ჩვენ შეგვიბრალოს, კაცს რა შებრალება უნდა? მეორედაც გამოგილანძლეთ ილ. ჭავჭავაძე, ის რაღაცა რომ თქვა — კაცი არავინ არისო, რომ ფიქრი ვანდოვო, გრძნობა განუზიაროვო — ამაზედ კარგად მივარტყი. მაშ? რათ ამაყობს! მე კაცი არა ვარ, თქვენ, ძლევამოსილო რედაქტორო, კაცი არ ბრძანდებით, მა რა ეშმაკი ხართ. მითამ და იმის მეტი პატრიოტი არავინ არის! თქვენ განა პატრიოტი არა ხართ? მაშ რა იყო, რომ თქვენს ჟურნალში იმდენჯერ ეფიცებოდით მკითხველებს, რომ პატრიოტი ვარო! აი, მტრობა ეს არის და! რომ ჩვენ სიკეთეს ვერა ხედვენ! გამოგილანძლეთ თქვენი მტერი თ. გ. ერისთავი, რა ვიცი რაები არ დაუროშე, მითამ მესმის რამე და ვლაპარაკობ. იმასაც მივწვდი. ეხლა მკითხავთ, რათაო? იმიტომ, რომ ჩვენი „ცისკარის“ მკითხველები იტყვიან: „Ай, моська, знать она сильна, что лает на слона!“* ისეთი დავტრიალდი, ისეთი დავტრიალდი, რომ ციბრუტი, ან ზზრი-ალა გეგონებოდით. აი, ოფლი წურწურით ჩამომდის. მომიტევეთ, ორი კაცი კი ვაქე: ვ. თულაშვილი და გ. ჩიქოვანი.

რედაქტორი (რისხვით)

რათ აქე? ვინ გეხვეწებოდა! ჯადო გიყო „მოამბემ“, თუ რა ღმერთი გაგიწყრა? შენ არ იცი, რომ რუსთაველიც რომ საფლავიდან აღდგეს და „მოამბეს“ დაეხმაროს, ისიც უნდა ლანძლო!

ბაქია (შემკრთალი)

მაპატივეთ. დღეის იქით, თუ თქვენი ბრძანებისამებრ არ მოვიქცე, უზიარებლად მომკალით. ეხლა კი ნება მიბოძეთ თავი გავიმართლო. ისინი რომ ვაქე, ყური მოვკარ, რომ თერგდალეულები არა ყოფილან, თორემ რათ ვაქებდი. ისინი ჩვენი საყვარელი მტკვარდალეულები არიან, ის მტკვარი დაუღევიათ, რომელიც თქვენ ისე მშვენიერად აღწერეთ, როცა ჯერ კიდევ პოეტობაზედ ხელი არ აგედოთ. აბა ლობიო-შეჭამანდი ის გახლდათ აი, ნივრით შენელებული!.. დოლო-შეჭამანდის სუნი ასდიოდა! ლექსებშიაც კი გეტყობათ, რომ პატრიოტი ხართ: დოლო-შეჭამანდი ხომ წმინდა ქართულია — იმის სუნიც კი თან აიყოლეთ. უჰ! სად ვიყავ მაშინ, რომ არ დავიძახე: კუჭი გამიძლო მეთქი!..

* დახე, სჩანს გოშია ღონიერი არისო, რომ სპილოსაცა ჰყეფავსო.

რედაქტორი (თავმოწონებით და ამაყად)

კარგი, ჩემ ქებას თავი დაანებე, თორემ ეგონებათ, მეფერებო. შენ ის მითხარ, სხვაფრივ ჩვენ მკითხველებს როგორ აუბი თვალი.

ბაქია

აი, ღვთის წყალობა თქვენა გქონდეთ! მოვეყევი, ბატონო, ეს „ხუდოჟნიკი“ მეთქი, ეს „ფილოსოფია“, ეს „პოეზია“, სულ ასეთი სიტყვები ვიხმარე, რომ არც მე გამეგება, ჩვენ მკითხველს კი, რასაკვირველია, ეგონება, რომ მე ბრძენი ვარ. გადავრიე, გადმოვრიე, ვყვიროდი, რომ ამ „პოეზიაში“ ფილოსოფია არ არის მეთქი, ფილოსოფია პოეზიას მივახალე, პოეზია ფილოსოფიას შეუკეტე, ასეთი მტკვერი ავადინე — თქვენ არ მომიკვდებით — რომ მეც თითონ თვალები ამება, მკითხველს ხომ უარესი მოუვიდოდა.

რედაქტორი

ეგ ვერ მოგსვლია კარგად. შენ არ იცი, რომ ფილოსოფია ფილოსოფიაა და პოეზია პოეზიაა!

ბაქია (შეშინებული)

როგორ, თქვენი ჰირიმე!

რედაქტორი

მაშ, გრ. ბარათაშვილის სტატია არ წაგიკითხავს? იმ გრ. ბარათაშვილისა, რომელმაც დაარღვია ფილოსოფიაც და პოეზიაც და ორივეს თავის საზღვარი დაუღო.

ბაქია (დამნაშავესავით)

არა, ბატონო! მაპატივეთ.

რედაქტორი

იქა სწერია, რომ „კაცი ბოროტია“ რომ სთქვაო — „ფილოსოფია იქნებაო“ და „კაცი ბოროტია, როგორც გველი“ — ესე რომ სთქვაო — „პოეზია იქნებაო“*. ამის შემდეგ როგორ გაბედე, რომ ეს ორი სხვადასხვა-ნაირი საგანი ჭრიანტელასავით ერთი-ერთმანეთში აურივე? ჰა! როგორ გაბედე!

* 1861 წ. „ცისკარი“, ნომერი არ მახსოვს, მგონი მაისისა იყო.

ბაქია

იმისთვის გავბედე, თქვენი ჭირი, რომ მკითხველისათვის თვალში უნდა ამება.

რედაქტორი (თითქო ესლა გამოფხიზლდაო)

ჩემო ბაქია! ჩემო ნუგეშო დედა-ბოძო! ბეჩავ! შენა ხარ?.. აი დასწყევლოს ღმერთმა, მე მეგონა, რომ „მოამბეს“ ვეზაასები მეთქი. ხომ არ გამოგლანძღე? რა ვიცი, „მოამბე“ მეგონე და იქნება წამცდა რამე.

ბაქია (გახარებული)

არათფერი წაგცდენიათ. რომ წაგცდენოდათ, აქ არ გახლავარ, გავიგებდი.

რედაქტორი

მაინც და მაინც ბოდიშის მოსახდელად მე შენ ერთი ლექსი უნდა გიძღვნა, ჩემო ერთგულო! აი, მიყურე, ზეგარდმო შთაგონება მამდის.

(მართლა, თვალს აბრიალებს, თმას იწეწს, სალოკავს თითს ბაქიასკენ იშვერს, მეორე ხელით კი მუშტს „საქართველოს მოამბის“ რედაქციას უღერებს)

ბაქია

ბრძანეთ, შენი ჭირი მე ერთი, სიბერის დროს თქვენის ლექსით კიდევ დაუტკბეთ ყური თქვენი ჟურნალის მკითხველებსა. „მოამბემ“ რაც უნდა იყროყინოს, მაინც კიდევ „ახალსა ნამუდრაგალსა ბერის სჯობია ჩანჩალი“.

რედაქტორი

(დაიწყებს. ბაქიას ჯერ კი შეეშინდება, მერე კი სასოებით დაუწყებს ყურებას თავის რედაქტორის ღაღადებას და თანაც ტუჩს ილოკს და ნერწყვი მოსდის, რადგანაც რედაქტორის ყოველი სიტყვა ლობიოში ამოვლებული ლუკმა ჰგონია)

აბა ყური დამიგდე.

„ვაი „ცისკრის“ დრონი, ნაქებნი მტკბარად,
წარივლტენ, გაჰქრნენ სიზმრებრივ ჩქარად,

მე კი იგივე ვარ მარად და მარად.

„ცისკრისა“ გარდა „მოამბეც“ გაჩნდა,

არ გიკვირო, მხედავთ კვლავცა სულმდგარად!

მე იგივე ვარ მარად და მარად.

გლაზ ბედისაგან ეგრედ დასჯილი
 მე ჩემს ბაქიას ვუწოდებ ფარად,
 მე კი იგივე ვარ მარად და მარად.
 იგიცა იბრძვის, თუმცა ბევრს ცრუობს,
 მაგრამ მეც ერთ დროს ვიყავ ამ-გვარად,
 ეხლაც იგივე ვარ მარად და მარად.
 მას ვრქევი: ჩვენს მკითხველს აუბი თვალი,
 თორემ „მომბე“ ჩვენ გვჯობს აშკარად,
 მე იგივე ვარ მარად და მარად.
 თუმცა მას ჩემებრ თავში ჯუჭუის,
 მაგრამ კი იბრძვის ბრძანების გვარად.
 მე იგივე ვარ მარად და მარად.
 ჯერ მარტო ვიყავ, რაებს ვჩადოდი,
 აწ ბაქიაც მყავს ტაკი-მასხარად,
 მეც იგივე ვარ მარად და მარად.
 ზოგი აწ ნახე, ჩემო მკითხველო!
 თვალთმაქციობას მოვყვეთ რა-გვარად,
 მე იგივე ვარ მარად და მარად.
 მე ხალხს ვარწმუნებ ყოველ წელს რომა,
 ახალ გზაზედა ვადგები მყარად,
 მე კი იგივე ვარ მარად და მარად.
 მეცა მიჯერებს ჩემი მკითხველი,
 ვიბრალე მკითხველს, შერების შემცდარად,
 მე იგივე ვარ მარად და მარად.
 აბა ვინ მე და ვინ ახალი გზა,
 შენგან არ მიკვირს: გჯერა ნეტა რად?
 მე ხომ იგივე ვარ მარად და მარად.
 რით ვერ გაიგეთ არ ვსდევ ჟამთა ცვლას!..
 მე ისევ ის ვარ მარად და მარად!“

როგორია?

ბაქია

დიახ ჩინებულია. მაგრამ მე კი მასხარად რომ არ გეხსენებინეთ, უფრო
 თქვენი სახელის ღირსი იქნებოდა.

რედაქტორი

ახლა, შე დალოცვილო, არ გინდა, რომ ჩემ სიცოცხლეში ერთი მართალი
 სიტყვა მაინც მათქმევინო!..

ბაქია

ნება თქვენია, თუ თქვენს ჩვეულებას უღალატებთ, მე არა მეტქმის რა.

რედაქტორი

ეხლა კი მშვიდობით. ეს კი უნდა იცოდე, რომ შენი მახვილი ყური „მოამბის“ რედაქციის კედელს არ უნდა მოაშორო, რაც შეიტყო, ამბავი მომიტანე. მერე — მე და შენ რომ ვიცით — ისე გადავაკეთოთ და ჩვენი მკითხველები გავახაროთ. გესმის თუ არა? ჰო, მართლა! ივნისის იერიშის ამბავი, რომ ვერ მიაღწე.

ბაქია

(გასწორდება და კისერს მოიღერებს).

მიმინოსი ხომ იცით. ეგ ერთი ყუმბარა, მეორედ კი ორი ყუმბარა ერთად ვესროლე. ერთი, რომელიც ტრედიაკოვსკით იყო გატენილი დ. ყიფიანს შიგ გულის ფიცარში დაუნიშნე, მაგრამ ის წყეული უკან დატრიალდა და მევე მამხვდა; მეორე, სუმაროკოვით გატენილი, ილია ჭავჭავაძეს შუბლში დაუნიშნე და ისიც უკანვე დატრიალდა, მეცა თავში და მას აქეთ ისე დავრეტიანდი, რომ „თავხედი“ გავხდი.

რედაქტორი

დაჭრილობისათვის ჯილდოს მოგცემ, ნუ გეშინიან, შენ სხვა თქვი, რა მოხდა?

ბაქია

მერე, ხომ მოგეხსენებათ, რალაცეები მოვუგონე „მოამბეს“, რომ ეგება ქართველებმა იმაზედ ხელი აიღონ მეთქი. ხანა ვთქვი: „მოამბე“ ყოყინებს მეთქი, ხან ვთქვი, სიზმარი ნახა მეთქი, რა ვიცი, ხომ მოგეხსენებათ ჭორის ამბავი. მართლა, კინალამ არ დამავიწყდა: გუშინ სიზმარი ვნახე, რომ იმ შეჩვენებულ „მოამბეს“ სიზმარი უნახავს, ვითომ თქვენ შემოგეწყით თქვენი შვიდის წლის ქურნალები და ისე იჯექით ნავტიკებზედ და მიცურავდით მტკვარში. მეც თურქე ჩანგალზედ გამობმული ნავტიკის უკან ავთრეოდი და წყალში ვფორთხალობდი. ამისას რას გვიბრძანებთ? გამოუცხადოთ ჩვენ მკითხველებს, თუ არა?

რედაქტორი

რაო? შენა ნახე სიზმარი, რომ „მოამბეს“ მაგისტანა სიზმარი უნახავს?

ბაქია (თავმოწონებით)

აბა მე ვნახე, აი! რას გვიბრძანებთ, გამოუცხადოთ?

რედაქტორი

(შუბლზე სალტკავ თითს მიიღებს და ღრმა ფიქრში შედის).
არა, ჯერ მოვიცადოთ, შენი მეორე სიზმარი რას იტყვის.

ბაქია

რა მოცდა უნდა: წინდაწინვე მოგახსენებ, რასაც იტყვის.

რედაქტორი

ნუ მასხარაობ! აბა რა იცი, სიზმარში რასა ნახავ?

ბაქია

რომ არ ვიცი, განა ვერ მოვიგონებ. აი, ივნისში რომ დავწერე „მოამბეს“ სიზმარი უნახავს მეთქი, რომ ჩვენს ჟურნალს ხელის-მომწერი არ ეყოლება, მაგრამ მგონი თითონვე აუცხადდეს მეთქი, — ისე, ჩემ თავად არ მოვიგონე! ეგრე რომ არ ყოფილიყო „მოამბე“ თავის სიზმარს. მე რათ მეტყოდა? მაგასაც ისე მოვიგონებ, რა! მე ცოცხალი გყვანდეთ, თორემ ბევრს მაგისტანებსა ნახამთ ჩემგან.

რედაქტორი

მაშ კარგი, ჩემო გულითადო მეგობარო ბაქიავ! წადი, შინ მოიფიქრე, რომ თუ რამ გაიგონო, კარგი რამ იყოს, გესმის თუ არა? ისე, ჩვენი მოსაწონი.

ბაქია (თავს უკრავს)

ადვილი სამსახურია! ხელში რომ „მოამბე“ მიჭირავს, ამისას რას მიბრძანებთ?

რედაქტორი

ცეცხლში დაწვი ეგ შეჩვენებული, ეგა.

(ბაქია ჯერ წიხლით შეადგება, რომ პირველი — ჯავრი ამოიყაროს, და მეორე — გულშოდგინება აჩვენოს რედაქტორს, მერე ანთებულ ბუხარში შეადგებს უმწეო „მოამბეს“)

[1863 წ.]

წავიდა ძველი წელიწადი — ეგ უგემური, უმადური, უმადლო, ილაჯ-გაწყვეტილი და პირგამშრალი ბებრუცანა. გუშინ ღამის თორმეტს საათზედ ანდერძი ავუგევით და ჩავაბარეთ მის გაუმძღარს პატრონს, რომელსაც არც თავი აქვს, არც ბოლო, და საუკუნოება ჰქვია. ნეტა რა პირით შეეყრება მაგ ულმობელს პატრონს ეგ პირშავი, პირუტყვი წელიწადი? რა ანგარიშებს დაუ-ლაგებს, დავთრებს რა მაცდურობით გადაუშლის, სასწორის ზღელს როგორ ასწევს და დასწევს? ეს ძველი წელიწადი ჩვენგან, კაცთაგან ისე გაცუღლუტე-ბული იყო, რომ არა მგონია თავის უტყუარ გამკითხავის წინაშე თავისი ოინ-ბაზოზა დაიშალოს, ერთს-ორს მალაყს მაინც გადავა. ზოლო მისი პატრონი საუკუნოება, თუმცა გაუმძღარია და ბევრად-ბევრი მაგისტანა წელიწადი გადაუყლაპავს, და როგორც ვეშაპს წვეთი, ისე ადვილად მოუნელებია, მაგრამ რომის პაპსავით შეუცდომელი გამკითხავია, და თუ უწინდელ დიამბეგსავით დაუქრთამებელი არ არის, მაინც უანგაროა. რაც უნდა მალაყებს გადავიდეს, იგი გამკითხავი თავის უანგაროს, უტყუარს და პირმოუფერებელს მსჯავრს დასდებს. ამ მსჯავრს არც აპელაცია აქვს, არც კასაცია, თუმცა-კი ამაებში გა-ვარჯიშებული, გაწურთვნილი და ადვოკატებისაგან გაცუღლუტებული ძველი წელიწადი თავისას ეცდება, რომ ერთიც მოახერხოს და მეორეც. მაგრამ ამოდ-კი: განაჩენი საუკუნოებისა დაურღვეველი და შეუცვლელია.

საზარელი სახე ჰქონდა ამ მიცვალებულს ბებერსა: კბილები ჩამტვრეული, პირის-სახის კანი მემსავით შემხმარი, დამჰქნარ ლედვსავით დანაოჭებული, წელწახრილი, ხელ-ფეხ-გაშეშებული, თვალებ-ჩაცვივნილი, უსულო, უგულო, უსისხლო და უსიცოცხლო. შემეზარა, თვალი მოვარიდე, ზურგი შევუქციე, პირი მზის ამოსვლისაქენა ვქენი და რა დავინახე? პატარა ოქროს-თმიანმა, თურაშაულ ვაშლსავით წითურმა, ჩაბურთებულმა, ჩასუქებულმა, ახლად დაბა-დებულმა ბავშვმა შემომცინა თავის უმანკოებით სავსე მშვენიერ ღიმილითა. ზურგთ უკან ძველია, თვალ-წინ ახალი, იქ სიკვდილია, აქ სიცოცხლე, იქ გაზ-

რწნილება, აქ აღყვავება, იქ მზე ჰშლის, ალბობს და ჰბრწყნის, აქ ჰბადავს, ჰზრდის და აკოკრებს, იქ მომწყდარია წყარო ცხოვრებისა, აქ დუღს და ჩუხ-ჩუხებს, იქ სამარეა, აქ აკვანი. წავიდა ნავარდზედ ჩემი გულისთქმა, როგორც გათამამებული მიმინო და ვსთქვი გულში: ამ ახლად-შობილის აკვანს ნეტა რა-რიგი ბედი დაარწევს-მეთქი. ვაი თუ!.. მაგრამ რა ვაი თუ? დღეს ახალი წელიწადია და შავი ფიქრი შორს ჩვენგან.

ახალი წელიწადია, მაგრამ როგორ მოგილოცოთ ეს პირველი დღე ახალის წლისა, — არ ვიცი. ჩვენს ძველს ჩვეულებას რომ ავეყვით, უნდა შექრის-ყინული მოგართოთ და მოგახსენოთ: „ღმერთმა ასე ტკბილად დაგაბეროთ“. მე თუ მკითხავთ, ამის თქმა ვერ მეჭაშნიკება. არ ვიცი, სხვა რას იტყვის და მე-კი ეგ წყევლა მგონია და არა დალოცვა. ნეტა რა სანატრელია სიბერე? სიბერე ყველა ჭირზედ უფრო ძნელი ჭირია. სხვა ჭირი ან მოვა, ან არა, სათუო საქმეა. სიბერეს კი სად გაექცევა ადამიანი? დღეს იქნება თუ ხვალე უსათუოდ მოცოდება თავის-თავად და ჩვენდა დაუკითხავად იასაულად ჩაგვიდგება ტანში. ვერც ვერავინ გადაუდგება წინ, ვერც ვერავინ გადაურჩება. ეს ერთი. მეორე ისა, რომ სხვა ჭირს, თვინიერ მამულების გამიჯვნის ჭირისა, რაც უნდა იყოს, როგორმე მოევლება, თუ კაცი არ გაბრიყვდა და ჩვენებურ ექიმებს არ ჩაუვარდა ხელში, სიბერეს კი წამალი ღრა აქვს. სიბერე დროთა-ბრუნვის „ისპოლნიტელნი ლისტია“. დროთა ბრუნვა კიდევ ჩვენს საადგილ-მამულო ბანკზედ უფრო უღმობელი, უფრო შეუბრალებელი მოვანშეა. რაც უნდა ძვირფასს ღერბიან ქაღალდზედ საჩივარი დასწეროთ, მაგ „ისპოლნიტელნი ლისტს“ ვერავინ გააუქმებს! სიკვდილის ბოქაულს, სულთამხუთავს, ხელთ უპყრია აღსასრულებლად. ღმერთმანი, ზოგიერთებსავით დაჰქრთამავ, ხახას ჩაუღბობ და უკან გააბრუნებს! მოვა, კარებს დაგიკაკუნებთ, თუ არ გაუღეთ, ისე შემოგეპარებათ, რომ ვერც-კი გაიგოთ. ვერავინ ვერ წაუვა ხელიდამ, თუნდა მთელი რაც მარშლებია, სულ წამოგესარჩლონ.

პრიკაზის ვალი შეიძლება გაპატონ, შეიძლება საადგილ-მამულო ბანკი იმისთანა ბანკად გადაიქცეს, რომელსაც ჩვენი სანატრელი სახელი ჰქვია: „ავილე და აღარ მოგეციო“;

შეიძლება სომეხმა გუთანს მოჰკიდოს ხელი და ქართველმა — დუქანს; შეიძლება ქართველი კაცი ისე დაჰკვიანდეს, რომ ადვილად ასალებს ვალს ძნელად შეჰბედოს და ხვალინდელი ქათამი დღევანდელ კვერცხს ამჯობინოს. შეიძლება ქართველი კაცი ისე გამოკეთდეს, რომ არამც-თუ ძმამ ძმას უმტროს და აბეზლოს, არამედ სხვის მტრობაც შეეზაროს;

შეიძლება ჩვენმა ქალებმა ქართული ლაპარაკი აღარ ითაკილონ, იქნება რალაცა დაისწავლონ, იქნება დაისწავლონ კიდევ და ძერა-დედობის სათამაშოდ მოწყობილი ტიურნიურები, როგორც იყოს, ცრემლის ფრქვევით და ვაი-ვაგლახით დასთმონ;

შეიძლება ქართველმა კაცმა სასკოლო ფული, თავის შეილების გასაზრდელად, ჰპან-წყვეტით როგორც იქნება გამოიმეტოს;

შეიძლება ქართული ლიტერატურა ისე გამოკეთდეს, რომ ლანძღვა და თრევა ლიტერატურად კი არა, უკადრისობად ჩაითვალოს და გაუპატიურება ადამიანისა უწვრთნელობაში ჩამოერთვას გამაუპატიურებელს;

შეიძლება ჩვენი მტკვარი დოდ იქცეს, გორის ციხე ჯამად, იალბუზი ჯამში ჩაყრილ მჭადად, მცხეთის ხიდი კოვზად და ისეთი მუცელიც ჰქონდეს კაცს, რომ ყოველივე ეს ერთ სადილადაც არა ჰყოფნიდეს, — გლეხურის სიმღერისა არ იყოს; შეიძლება —

ზღვა დაშრეს
ქვიშა გამოჩნდეს
თევზი მთას ვლიდეს სიარულითა,
ვირი ბჰედ იჯდეს,
ჯორი შვილს ზრდიდეს,
მგელი თავს აღგეს ჭიანურითა *.

ყოველივე ეს შესაძლოა, მხოლოდ ოთხი რამ არის ყოველად შეუძლებელი: ერთი — ვალში ჩავარდნილ ქართველ კაცის ვალიდამ გამოსვლა, მეორე — ქართველ ლიტერატორის კუჭმადრობა, მესამე — აქაურის ექიმებისაგან კაცის მორჩენა და მეოთხე — დროთა-ბრუნვის „ისპოლნიტელნი ლისტის“ გაუქმება და თავიდან აცდენა.

სიბერე, ბატონებო, რაც გინდა სთქვით, სენია, და სენი ტკბილი იყოს, თუნდა მწარე, ორივე ღმერთმა დასწყევლოს. სხვისა არ ვიცი და მე-კი ღმერთმა თავის-დღეში ნუ დამაბეროს. ღმერთმა ცხოველმყოფელი სიჭაბუკე არ მომაკლოს, არ მომიშალოს, ვინემ პირში სული მიდგა, ანუ ვინემ შევესწრებოდე იმისთანა ქართველის კაცის ნახვას, რომ მომმესათვის არ ემტროს, სხვის სიკეთე არ შეშურებოდეს და ვალი თავის-დღეში არ აეღოს და თუ აეღოს, გადაეხადნოს. ბევრი წყალი ჩაივლის მინამდის, მართალია, მაგრამ სიცოცხლე არავის მოსჭარბდება. მეც დიდის ხნით სიცოცხლე მინდა თქვენთვისაც და ჩემთვისაცა.

მართალია, არც იმისთანის ნატვრა უნდა, რაც უიმისოდაც არ აგვცდება, და არც იმისთანისა, რასაც თითონ ბუნება უარყოფს და არ გვითმობს. სიჭაბუკე ბუნებითად წარმავალია, მოკლე ხნით მოსული სტუმარია, დილით მოვა და საღამოთი მიდის და, როგორ შეიძლება ადამიანს სამუდამოდ შეჰრჩესო, მეტყვიან? მართალი ბრძანებაა. სიჭაბუკე მოკლე ხნის სტუმარია. ხოლო ვიკითხოთ: ვისთვის და რისთვის? მართო ხორცისათვის. დროთა-ბრუნვა მართო ხორცს ერჩის, ხორცსა სძლევს. ხორცს მაგისათვის არც ფარი აქვს, არც ხმალი. ადამიანი ხატებაა ღვთაებისა განა ხორციტა? ადამიანს ხორცის გარდა ერთი რამ სხვა მოჰმადლებია, რომლითაც იგი ადამიანობს ვით კერძო ღვთისა. ის ერთი — სული და გულია, უჭკნობლობის ნიჭით და ღონით დალოცვილი. ეგ ღვთაებრივი ნიჭი, როგორც ყოველივე ღვთაებრივი, დროთა მბრძანებელია და არა ყმა. შესაძლოა, ხორცი დაბერდეს, დაუძლურდეს, სული და გული-კი ისევ ჰყვაოდეს, ზეგარდმო მადლით შექმნილი და მრავალფერად გადაშლილი:

* ძველი სიმღერაი.

თუკი ადამიანი საკადრისად უპატრონებს, ადამიანურად მოუვლის, ხორცის მბრძანებლად გახდის და ხორცს არ გაალახვინებს. მე ვსთქვი — ეგ ნიჭი-მეთქი და ნიჭს ზრდა, წრთენა, გახსნა და გაშლა უნდა. ყოველი ცოტად თუ ბევრად სხვაზედ აღმატებული კაცი არ შეიძლება ამ გზას ასცდენოდეს, და ამიტომაც მოხდება, რომ ზორციტ დაბერებულს სული და გული ჭაბუკისა შერჩება ხოლმე საფლავის კარამდინა. უკეთესნი და უდიდესნი კაცნი ქვეყნიერობაზედ ამისთანანი ყოფილან. საქმე ის არის, ზორციტან ერთად არ დაგებერდეს სული და გული, სულით და გულით ყოველთვის ჭაბუკი იყო, და მაშინ ფარიც ხელთ გექნება მოსაგერად და ხმალიც სატევრად.

ეხლა-კი შემოძლიან ჩემებურად მოგილოცოთ ახალი წელიწადი: მაშ ღმერთმა თქვენც თავის-დღეში ნუ დაგაბეროთ, ღმერთმა ყოვლად შემძლებელი, ცხოველმყოფელი სიჭაბუკე არ მოგაკლოთ, არ მოგიშალოთ, ვინემ ცოცხალ ხარო.

„ვინემ ცოცხალ ვართ, ეგრე ვქნათ,
ვახაროთ ჩვენსა იასა,
მოგვკედებით, გაუხარდება
სამარის კარსა ჭიასა“ *.

მაინც ვშიშობ, ვაი თუ ეს დალოცვა მიწყინოთ-მეთქი. უწინდელს ისე შევჩვეულვართ, რომ მეც თითონ ტანში ჟრუანტელი მივლის, როცა ვამბობ: ღმერთმა ნუ დამაბეროს-მეთქი. ეს ამისთანა თქმა წყევლად არის ჩვენში მიღებული. ჩვენმა მოხუცებულმა დედაბერმა რომ გამიგონოს, ღვთის გმობად ჩამომართმევს, მომვარდება, პირზედ ხელს ამაფარებს და მეტყვის: „ნუ, ნუ, შვილო, ეგრე თავს ნუ გამოიმეტებ, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი. ნუ აწყენინებ ღმერთსა, ნუ იწყევლი თავსაო“. ლამის გული გადამიდგეს და ამ დედაბერს მიემხროს! რა ძნელი ყოფილა ჩვეულება.

მე რომ თვითოეულთა ცალკე მქონდეს ამ შემთხვევაში საქმე, იქნება დედაბერს დაეძლია და მე ჩვენის ძველის ჩვეულებისამებრ მოვქცეულვიყავ და ეს ახალი დალოცვა, თუ მოლოცვა არ შემომეღო.

მე სახეში მყევხართ ყველანი ერთად. ყველანი ერთად ხომ ერია, ქვეყანაა. ნუთუ ერს, ან ქვეყანას, მოუხდება ესეთი დალოცვა: ღმერთმა ტკბილად დაგაბეროსო. ღმერთმა ნუ ქნას. ერის სიბერე ერის აღგვაა დედამიწის ზურგიდამ. შორს ჩვენგან სიბერე! ერს ერთი სული, ერთი გული აქვს, ხოლო ზორცი იმდენი, რამდენიც ცალკე ადამიანია. როგორც ყველსი ერთად და ერთს ღროს დაბერება არ შეიძლება, ისეც ერისა. ივანე ბერდება და მიდის, პეტრე იბადება და მოდის, და ერი-კი ისევ ერია, ერთ-სულ, ერთ-გულ. ერი თავისის სულით და გულით იმ ტურფა საბადნაროსა ჰგავს, საცა, რუსთაველის სიტყვით, ერთი მიდის და მის მაგიერ სხვა მოდის, თითონ ბადნარი-კი არის და არის მუდამ

* ფშაური ლექსია.

მწვანე, მუდამ დაუტყნობელი, მუდამ ყვავილოვანი, ია-ზამბახ-ვარდ-გაშლილი, როგორც ჩვენი ძველი პოეტი ბესიკი იტყოდა.

მართალია, ხან ცა მოუღრუბლებს ხოლმე და მშვიდობიანი, მორცხვი, კდემით-მოსილი ია ნადვლიანად თავს ჩაჰკიდებს, ყელმოღერებული და თავმომწონე ზამბახი წელში გადიხრება, ეშხით ცეცხლმოდებული არშიყი ვარდი აღარ აკვნესებს თავის ბუჩქებში ტრფიალებით დამთვრალს და გახელებულს ბულბულსა, მაგრამ ბაღნარი მაინც ბაღნარია, მაინც ჰყვავის, მაინც ფშვენს, მაინც სიცოცხლის ძარღვი დაუღალავად უცემს სიცოცხლისათვისვე და ემზადება კარგის დღისთვის, სხვა უკეთეს დროსთვის. აბა ახლა მაშინ ნახეთ ერი, როცა ფირუზის ფრად გადაწმენდილი ცა, უღრუბლო და შუქმოფენილი, თავის უშველებელ ფრთებს ზედ გადმოაშლის ხოლმე, როგორც ფრინველი თავის ბლარტებს; მაშინ ნახეთ ის ტურფა საბაღნარო, რომელსაც მე სული და გული ერისა დეარქვი, რა ყვავილების კონას შეჰკრავს! ნუთუ გინდათ ეს სული და გული დაგვიბერდეს!

ღმერთმა ნუ ქნას.

მაშ გაუმარჯოს დაუტყნობელს სიკბუტესა, აწ და მარადის!

[წ! დეკემბერი, 1985 წ. ტფილისი]

ს. ო. ც. ყ. ვ. ვ. ბ. ო.

**სიტყვა ილია ჭავჭავაძისა გლეხობისადმი მიმართული
სოფელ წინამძვრიანთ-კარში სამეურნეო სასწავლებლის
გახსნის ღკოს**

ერთი ორიოდ სიტყვა მეც მინდა გითხრათ, და ყური რომ მათხოვოთ, მად-
ლობელი ვიქნები.

ღმერთმა რომ ქვეყანა გააჩინა, დედამიწას გული გადაუხსნა, შიგ აუარე-
ბელი, უღვეველი სიმდიდრე ჩაუდვა და ადამიანს უანდერძა: იშრომე, გაისარ-
ჯეო და ეგ სიმდიდრე დედამიწის გულიდან ამოიღე და შენს სადღეგრძელოდ
მოიხმარეო.

თქვენში და თქვენგან ხშირად გამიგონია, რომ ქრისტე-ღმერთმა თავისი
კალთა უხვეებისა აქ, ამ ჩვენს პატარა ქვეყანაში დაიბლერტაო. ამას ამიტომ ამბო-
ბენ, რომ ჩვენი ქვეყანა ბევრს სხვა ქვეყანაზედ უფრო მდიდარია, უფრო სავსეა.
არც ჩვენ თითონა ვართ უხეირონი, ღმერთი-რჯული. მკლავ-ძარღვად კარგები
ვართ, ჯანი და ძალ-ღონეც მოგვდევს, არც ხალისი გვაკლია. ეს ყველაფერი
გვაქვს. ეს მდიდარი, პატარძალსავით მორთული ქვეყანა, ეს ჯანიანი, მკლავ-
ძლიერი ხალხი, გამრჯელი და ოფლის-მღვრელი, — მაშ რაღადა ვართ ღარიბ-
ნიო? მკითხავთ თქვენ.

იმიტომ, რომ არ ვიცით, სად რა სიმდიდრე ძევს, სად რა განძია. არ
ვიცით — საიდან რა ამოვიღოთ, რა ხერხით და ოსტატობით ამოვიღოთ, რომ
ჯაფაც ადვილი იყოს და ნაჯაფევიც ბლომად. აკი ვამბობ, ყველაფერი გვაქვს,
მარტო ერთი რამ გვაკლია, სახელობრ — ისა, რაც თქვენისავე სიტყვით თი-
თონ ღონესაცა სჯობია, რაც ძლიერს მკლავს ხერხიანად ამოქმედებს, რაც კაცის
თვალს დედამიწის გულში ჩაახედებს, რაც კაცს წინ მიუძღვება ხოლმე და
უტყუარად ეუბნება: აი აქ ეს სიმდიდრეა, ღვთისაგან შენთვის მიბარებულიო,
ამას ამ ხერხით, ამ ოსტატობით — უფრო ადვილად, უფრო ბლომად ამოიღებო.

მაგისტანა ღვთისნიერს წინამძღოლს ცოდნა ჰქვია. უამისოდ დედამიწა
თავის უხვს და უხარებელს გულს არ გადაგვიხსნის, ისე უხვად არ მოგვაბარებს,
რამოდენადაც ჩვენთვის მიბარებული აქვს. სხვა ქვეყანაში, საცა ცოდნა აქვს

ხალხსა, ოთხის დღის მიწა ისე უჭირველად აცხოვრებს მთელს ოჯახს, როგორც ჩვენში ოცისა და ორმოცის დღის პატრონი ვერა სცხოვრობს. რათა? განა იმი-
თი, რომ ისინი მკლავ-ძარღვით ჩვენა გვეჯობიან?! არა, იმათ ცოდნა აქვთ, ხერხი
იციან. „ხერხი სჯობია ღონესაო“, — თქვენგანვე თქმულა და მართალიც არის.

ცოდნა ხომ ხერხია, მაგრამ თითონ, თავის-თავადაც სიმდიდრე არის, მერე იმისთანა, რომ კაცი საცა წავა, თან მისდევს უხარჯოდ. და უხარჯოდ, ვერცა ვინ მოჰპარავს, ვერცა ვინ წინ გადუდგება. ეხლანდელ დროში ცოდნა ყვე-
ლაფერია: ფულზედაც უფრო დიდი ბაზარი აქვს, ხმაზედაც უფრო მეტადა სჭრის და ზარბაზანზედაც უფრო ძლიერია.

ღონიერი და ჭირთა-მძლევი ის არის, ვისაც ჭკუა ცოდნით მოუერთავს, ცოდნით აუყვავებია, ცოდნის ძუძუთი გაუზრდია. „კაცი უნდა ხერხი იყოს, გაჰქონდეს და გამოჰქონდესო“, თქვენგანვე მაქვს გაგონილი და დასწავლული. მართალიც არის: კაცი სხვის მარგეც უნდა იყოს და თავისთავისაც. კაცი მარტო მაშინ არის ხერხი, როცა ცოდნა აქვს, როცა ჭკუა ცოდნით გაუღესია, ცოდნის ჩარხზე გაუჩარხავს. მაშინ ხერხსავით სხვისთვისაც გააქვს და თავისთვისაც შემოაქვს.

ეგ თქვენ თითონაც კარგად იცით. თქვენ თითონ ყოველდღე ჰხედავთ, რომ ეგ ეგრეა. ალოში გუთნის-დედას მეტს არგუნებთ ხოლმე, ვიდრე მეხრესა. რათა? იმიტომ რომ გუთნის-დედა — მცოდნეა და მეხრე კი არა. ურმის-მკეთე-
ბელი უფრო მეტადა ჰღირს მოჯამაგირედ რომ დგება, ვიდრე უბრალო მუშა-
კაცი, თუნდაც ერთი-ორად იმაზედ მეტი იყოს მკლავითაც და ჯანითაც. რათა? კიდევ იმიტომ, რომ ურმის ხელოსანი მცოდნე კაცია და უბრალო მუშა კი არა.

ამიტომ ვამბობ, რომ ცოდნა თითონ, თავის-თავადაც სიმდიდრეა მეტი, მერე იმისთანა მადლიანი სიმდიდრეა, რომ რაც უნდა ბევრს დაუბრავს, ბევრს გაუწილად, შენ არა დაგაკლდება-რა, თუ არ მოგემატება. ამ შემთხვევაში ცოდნა ანთებულს სანთელსა ჰგავს: ერთს სანთელზედ რომ ათასს სხვა სანთელს მოუკიდო, სანთელს იმით არც ალი დააკლდება, არც სინათლე, არც სიცხოვლე. პირიქით, იმატებს კიდევ, რადგანაც ერთის მაგიერ ათასი სხვა სანთელი იმას-
თან ერთად დაიწყებს ღაპლაპსა.

სანთელს კიდევ იმაში ჰგავს ცოდნა, რომ თუნდაც ცოტად ბეუტავდეს შორს სადმე ბნელაში, ქურდს, მპარავს, მტერს აფრთხობს, იქ სინათლეა, — სჩანს ჰღვიძავთო, და დაგვიანებულს მოყვარეს კი ახარებს კიდევ იმით, რომ იქ ღვიძი-
ლია, მღვიძარები დამხვდებიანო.

სანთელს მარტო იმაში არა ჰგავს, რომ სანთელი, როცა იქნება, ჩაიწვის და გაჰქრება ხოლმე; ერთხელ ანთებული ცოდნა კი თავის-დღეში არა: მამიდამ შეილზედ გადადის, შვილიდამ შვილის-შვილზედ, უფრო გადიდებული, უფრო გაძლიერებული.

ცოდნა იმითია კიდევ კარგი, რომ იმან უფროს-უმცროსობა არ იცის. როგორც საყდარი, როგორც ეკლესია, როგორც თითონ ღმერთი, — ერთ-
ნაირად შეივედრებს, ერთნაირად შეიკედლებს, ერთნაირად იშვილებს ზოლმე

ძონებში გახვეულ გლენსაც და ბუზმენტებით მორთულს თავადაცა. ყველას ერთნაირად მოუხდება, ყველას ერთნაირად დაამშვენებს ხოლმე, ოღონდ კი კაცი გულმონდომილი და მოწადინებული მივიდეს ცოდნის კარამდისა.

ეხლა სად არის ეგ კარი? როგორ შევიძინოთ ის სანატრელი განძი, რომელსაც ცოდნა ჰქვია და რომელიც ჩვენ და ჩვენს ქვეყანას ეგრე უჭირს? გამოვიდა ჩვენში ერთი გულმტკივნეული კაცი და გვითხრა: გზას მე გაჩვენებთო, თქვენ ოღონდ ხალისი გამოიჩინეთო. ის კაცი მარტო თავისის თაოსნობით, დაუღალავის მცდელობით, თავგამოდებით, მხნეობით შეუდგა ამ ძნელს საქმეს და თავის სასახელოდ და ჩვენდა საბედნიეროდ, აქ, ამ სოფელში, აკვანი დადგა ცოდნის გასაზრდელად და ძუძუსათვის ძიძები მოიწვია. ის კაცი ილია წინამძღვრიშვილია, ის აკვანი — აი ის პატარა შენობაა, რომელიც ასე ლამაზად უხდება ამ პატარა სოფელს, ძიძები კიდევ მისგან მოწვეულნი ოსტატები არიან.

აი, სად და ვისის ხელით აინთება აქ ის სასიხარულო სანთელი, რომლის სინათლეც მტერს დააფრთხობს და მოყვარეს გაახარებს და რომელსაც ცოდნა ჰქვია. აი, ამ პატარა სახლიდამ გამოვა ის დიდი ღონე, ის დიდი ხერხი, ის ყოველთვის და ყოველგან გამარჯვებული ფარ ხმალი ადამიანისა, რომელსაც ცოდნა ჰქვია. მაგას გამოიტანენ თქვენი შვილები და მოჰყვანენ ქვეყანასა ჩვენდა სადღეგრძელოდ, ჩვენდა საბედნიეროდ.

ცოდნა ბევრნაირია. ხოლო აქედამ ჩვენი შვილები, თქვენი შვილები, გამოიტანენ იმისთანა ცოდნას, რომელიც დედამიწის გულში ჩაგვახედებს, მიგვაგნებინებს — სად რა სიმდიდრე სძევს და რა-რიგის ხერხით, რა-რიგის ოსტატობით შეიძლება იმ სიმდიდრეს ხელი დავაწვდინოთ, ამოვიღოთ და მოვიხმართ ქვეყნისა და ჩვენის თავის სადღეგრძელოდ.

მაშ გაუმარჯოს, ხალხო, ამ სკოლას, ამ ცოდნის აკვანსა! გაუმარჯოს ილია წინამძღვრიშვილს, ამ აკვნის დამდგმელსა! გაუმარჯოს ამ სკოლის ოსტატებსაც, რომელნიც ამ აკვნს გააჩვენებენ დასაძინებლად კი არა, გასაზრდელად, გასაღვიძებლად! გაუმარჯოს ა იმ პატარა კაცსაც, თავადს ბებუთაშვილს, რომელმაც დაუზოგველად, უსასყიდლოდ, მარტო ერთის საქმის სიყვარულისა გამო, თავისი დრო და ცოდნა ამ სკოლის აშენებას მოახმარა! ღმერთმა თქვენც გამარჯვება მოგცეთ ყველგან და ყოველთვის! ღმერთმა შეგასწოროთ იმ დროს, რომ აქედამ, ამ სკოლიდამ გამოსულს შვილს შეჰხაროდეთ და იმის ცოდნით ფეხზე წამოყენებულმა ოჯახმა, გამოკეთებულმა მამულმა, თქვენის თვალთ დაგანახოთ, რომ მართლა „ხერხი სჯობნებია ღონესა“. მაშინ იქნება ჩვენმა თვალმავე ისიც გვიმოწმოს, რაც გულში მამა-პაპათაგან მარტო ანდერძად ჩაგვრჩენია: „ის ურჩევნია მამულსაო, რომ შვილი სჯობდეს მამასაო“.

თქვენ იცით ხოლმე, როცა სიმღერას გაათავებთ, იტყვით: თქვენი გამარჯვებისა იყოსო. მეც გავათავე, რაც სათქმელი მქონდა და თქვენებურად, ჩვენებურად, გეუბნებით: „თქვენი გამარჯვებისა იყოს“!

[1883 წ.]

**სიტყვა, წარმოთქმული
გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე**

(25 მარტს 1883 წელს)

აჰა, ჩვენ წინაშე მდებარეა საუკუნოდ განსვენებული კაცი, რომლის მიცვალებამ გლოვის ზარით გაიხმაურა მთელს საქართველოში და ყოველის ჭეშმარიტის ქართველის გული შესძრა მართლაც ჭეშმარიტის მწუხარებითა.

მისმა წარჩინებულმა სახელმა შეჰკრიბა აქ ყოველი წარმომადგენელი ჩვენის ქვეყნისა. აქ არიან ქალი და კაცი, უცნობი და ნაცნობი, ნათესავი და უცხო, მოხუცი და ჯაბუკი, ღარიბი და მდიდარი, სოფლელი და მოქალაქე, მცირე და დიდი, გლეხი და მუშაკი, რათა ერთად, შეერთებულის გლოვით, ამ უკანასკნელს ჟამს საქართველოს ერი, მაგათგან ესეთის ერთობით წარმოდგენილი, გამოეთხოვოს თავის სასიკადადლო კაცს, სახელოვან შვილს, სიტყვა-მაღალს მოძღვარს, საუკუნოდ ჩვენთვის დადუმებულსა, საუკუნოდ ჩვენგან წასულსა.

არა მარტო მისმა ხარისხმა და ნამსახურობამ, არა მარტო მისმა ღვაწლმა მხედრობისამ და მოქალაქეობისამ მოიწვია აქ, ამ საერთო გლოვის ჟამს, ამდენი ხალხი სხვადასხვა წოდებისა, სქესისა, ხარისხისა და ჰასაკისა, არამედ იმანაც, რომ იგი იყო თვითმპყრობელი ჩვენის ქართულის ენისა, იგი იყო „მეუფე“ ჩვენის სიტყვიერების ძალ-ღონისა და სიმდიდრისა. იგი იყო მწერალი და მთქმელი, მაღალის ნიჭით ცხებული, იგი იყო მოძღვარი ჩვენი და ჩვენ — სასოებით მისი მსმენელნი. იგი იყო —

ვის არ შეეხო ზაკვის გესლი ძმისა განკითხვად,
სულითა წრფელი, მშვიდი გულით, ფიქრით განწმენდილ,
ვინც ძლიერებას მძლევის სიტყვით ამცნო სიმაართლე
და ძმებს დაცემულთ მისცა ხელი აღსადგენადა.

იგი იყო კაცი, რომელმაც ქვეყანას უანდერძა:

მიეცით ნიჟსა გზა ფართო, თაყვანისცემა ღირსებას

იგი იყო კაცი, რომელიც —

დაჰნატრდა ღროთა, როს აქვნდათ ტრფობა
მამულისადმი გულს აღბეჭდილად.

იგი იყო კაცი, რომელმაც ღალადებით წარმოსთქვა:

იცოდეთო, რომ არიან ღარიბნიც,
არის სადმე სიმწართა ცხოვრება.

იგი იყო კაცი, რომელსაც სწყუროდა:

რომ ჩვენ განვახლდეთ,
სულით ავმაღლდეთ —
და განქრეს ბნელი უმეცრებისა.

იქნებ ზოგმა სთქვას, ყოველი ეგე სიტყვაა და არა საქმეო. მაგრამ არიან ქვეყანაზედ იმისთანა რჩეულნი, იმისთანა „ზეგარდამო მადლით ცხებულნი“, რომელთაც მინიჭებული აქვთ ერთი სასწაულთ-მომქმედი ძლიერება. იგი სასწაულთ-მომქმედი ძლიერება თითონ სიტყვასაც საქმედ აქმნის. ერთი ამათგანი, ერთი იმ რჩეულთაგანი, ერთი იმ ზეგარდმო მადლით ცხებულთაგანი იყო იგი, ვისაც ღღესა ვსტირით და ამიტომაც მისი სიტყვაც თითონ საქმეა.

ჩვენს მშვენიერს ქვეყნით თავმოწონებულმა აღტაცებით წარმოსთქვა: „სხვა საქართველო სად არისო!“ და, ეჰა, ეხლა თითონ საქართველო დაჰყურებს შენს საფლავს, და სასოწარკვეთილებით, გლოვით იძახის: „სხვა გრიგოლ ორბელიანი სად არისო“.

შენ აღარ ხარ და შენს საყვარელს საქართველოს გულში ჩასწყდა კიდეც ერთი ძარღვიცა.

ფუჟია იგი სიცოცხლეო, რომელიც ვერა რას არგებსო მამულსაო, — სთქვი შენ.

ჩვენ მაგას შენზედ ვერ ვიტყვით.

შენ განვლე შენის ცხოვრების გზა და აღბეჭდევა ნავალი.

შენი ქვეყნის შვილი ქართველი რომ დააკვირდება მაგ შენს ბრწყინვალე ნავალს, მაღალის ნიჭით და მაღალის სიტყვიერებით შუქმოფენილსა, ქვეყნის წინაშე თამამად თავს მოიწონებს, რომ საქართველოს შენისთანა კაცი ჰყვანდა და იმავე ღროს იგლოვებს კიდეც, რომ შენ ჰყვანდი და აღარ ეყოლები.

მშვიდობით, ჩვენო სასიქადულო მამულის-შვილო, ჩვენო სახელოვანო ქართველო, ჩვენო დიდებულო მწერალო!

**სიტყვა, წარმოთქმული
ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნუშის გადმოცემიდან**

(25 აპრილს 1893 წელს)

„თვითელი ცემა გულის ძარღვისა გვჭრის და გვაწყლულებს ჩვენ, და ჩვენი სიცოცხლე ჭრილობიდან სისხლის შეუწყვეტელი დენა იქნებოდა, რომ ქვეყანაზე პოეზია არ ყოფილიყო“, — სიტყვა ერთმა ბრძენმა.

ღმერთი რომ ერს, ქვეყანას, მოწყალების თვალთ გადმოხედავს, მოუვლენს ხოლმე კაცს, პოეზიის მაღლით ცხებულსა. როცა ადამიანს სურს შეიტყოს ღირსება და დიდება ერისა, ყოვლთ უწინარეს ამას იკითხავს, — რამდენი მთქმელი და მწერალი ჰყავსო. ღირსებას და სიდიადეს ერისას მარტო ამ საწყაოთი სწყავეს ადამიანი. რაკი ესეა, ეხლა ცხადი უნდა იყოს, რა ძვირფასი განძია ჩვენთვის იგი მტვერი, რომლის წინაშე ვდგევართ ჩვენ დღეს.

პოეზია მაღლია, ნიჭია, რომელიც ეძლევა მხოლოდ კაცთა, ღვთივ რჩეულთა. მაღლია, მაგრამ ამასთანავე ტვირთიც არის, — რადგანაც იგი მოვლენილია, რომ ჭრილობიდან სისხლის შეუწყვეტელი დენა კაცთა სიცოცხლეს შეუყენოს.

ამ მაღლს, ამ ტვირთს, დიდი ძალ-ღონე უნდა სულისა და ხორცისა. და ამიტომაც, როცა ღმერთმა გამოგვიგზავნა ჩვენდა ნუგეზად და თავმოსაწონებლად ნიკოლოზ ბარათაშვილი, უკურთხა ენა მეტყველებისათვის, თვალნი ხედვისათვის, ყურნი სმენისათვის, გულს ჩაუდგა გაუქრობელი ცეცხლი კაცთა გულის გასათბობლად, და უბრძანა, — წადი და კაცთა ნათესავს ამცნე უზენაესი მცნება ჩემი და სიტყვით გული აუთთო.

კიდევ ვიტყვი, პოეზია, მაღლია, ნიჭია, მაგრამ ხომ ჰხედავთ, იგი დიდი ტვირთიც არის. დიდ ტვირთადვე იცნო იგი ამ ჩვენმა სახელოვანმა კაცმა და მას ყველაფერი ანაცვალა. ოღონდ ეგ ტვირთი დაუღალავად ვზიდო, ოღონდ ერთგულად ვემსახურო და ყველაფერს შევწირავ განწირულის სულის კვე-

თებამდეო. ამ განწირულობამ, გარდაცვალების ერთ-ს წლის წინად, ეს სიტყ-
ვები ამოაკენესა, რომლებიც წინასწარმეტყველებად გადაეჭა ბოლოს:

ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში,
ჩემთა წინაპართ საფლავებ შორის,
ნუ დამიტიროს სატრფომ გულისა,
ნულა დამეცეს ცრემლი მწუხარის!..
შავი ყორანი გამითხრის საფლავს
მდელოთა შორის ტილის მინდვრის,
და ქარიშხალი ძვალთა შთენილთა
ზარით, ღრიალით მიწას მომაყრის!..
სატრფოს ცრემლის წილ მკედარსა, ოხერსა,
დამეცემიან ციურნი ცვარნი,
ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად
მივაღალებენ სვავნი მყივარნი.

ეს მწევრი წინასწარმეტყველება გაუმართლდა: იგი არ დაიმარხა თავის
მამულში, მას არ დაედინა ცრემლი თავის ქვეყნის შვილისა. ეს ჯავრი თან
ჩაიყოლია ამ ჩვენმა განმადიდებელმა კაცმა, და დღეს ჩვენ, ჩვენდა სასახელოდ,
შოვასვენეთ აქ მისი მტვერი, მისი ნეშტი, რომ დღეს ამას იქით მისმა სამშობ-
ლო ცამ თვისი ნამი ცრემლად ზედ აღინოს, მისმა სამშობლო დედამიწამ გული
გადაიხსნას და მისი მტვერი მიიბაროს, მისდა განსასვენებლად და ჩვენდა
სალოცავად.

მართალია, ეს მოგვიხდა ორმოც-და-შვიდს წელიწადს შემდეგ, და იქნებ
სთქვან, გვიან არისო, მაგრამ რა არის ორმოც-და-შვიდი წელიწადი უკვდავები-
სათვის? მხოლოდ ერთი წამია. ნიკოლოზ ბარათაშვილი უკვდავია და უკვდა-
ვისათვის არც რაიმე ქვეყნიერობაზე გვიანია, არც რაიმე ადრე. ეს დიდებული
წამი, რომელმაც დღეს აქ შეჰკრიბა წარმომადგენლობა მთელის საქართვე-
ლოსი, მაგალითია იმისი, რომ ჩვენი ერი აღმადლებულა სულითა და გულითა,
რადგანაც მარტო ჭკუაგახსნილმა და გულგაწმენდილმა კაცმა იცის ესე ღირ-
სეულად დაფასება და ესეთის პატივით ხსენება დიდბუნებოვან კაცისა.

დიდბუნებოვანი იყო იგი, ვის სამარესაც გარს ვარტყივართ დღეს, და აკი
წინასწარმეტყველა კიდევ:

ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის
ეს განწირულის სულის კვეთება,
და გზა უვალი, შენგან თელილი,
მერანო ჩემო, მაინც დარჩება...

და დარჩა კიდევ. ეგ გზა უვალი თვითეულ ქართველის გულია, საცა მისმა
მერანმა ღრმად ჩააჭდია მისი ანდერძი, მისი ნათქვამი. ვაპირობთ აქ ძეგლის
დადგმას; ხოლო რა დასაღარია ხელთ-ქმნილი ძეგლი, თუნდ დიდფასიანი, იმ

ხელთ-უქმნელ ძეგლთან, რომელიც მისმა დიდბუნებოვანობამ ჩვენ გულში ალაგო.

მე არ ვეტყვი საუკუნოდ ხსენებას, იმიტომ, რომ თვითეულის ქართველის გული მისი საუკუნოდ სახსენებელია.

„სატრფოს ცრემლის წილ დამეცემა ციურნი ცვარნი და ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად სვავნი მყივარნი მივალალებენო“. აღსრულდა ეს წინასწართქმული მისი მაშინ, და დღეს-კი მტვერს, მის ნეშტს, მის კუბოს, მის საფლავს, დასტირიან მისნი ტრფიალნიცა, მისნი ნათესავნიცა, და ამათს ცრემლს ზედ დასდის დიდებული ცრემლი მთელის საქართველოსი.

ლექსები

ყვარლის მთებს	5
სანთელი .	7
ხმა სამარადამ	8
გუთნის-ღელა	11
სიზმარი	13
ლოცვა	15
უცხოეთში	16
*** („ღაე თუნდ მოგვცდე, არ მეშინიან“)	17
ქართველის ღელას	18
*** („მაშინ დავსტკბები სრულის სამოთხით“)	20
ჩემი თარიარალი	21
ხმა გულისა	24
*** („ვაი მას — ვისაც ვაძლევდი მსხვერპლად“)	25
ციურნი ხმები	26
ნანა	27
ელეგია	30
მტკვრის პირას	31
*** („ოჰ, სად არიან, სიჭაბუკევე, სიტკბონი შენნი“)	32
დაკარგული ელემი	33
ალაზანს	34
მწუხარება	35
მუშა	36
ალექსანდრე ჭავჭავაძე	39
ნიკოლოზ ბარათაშვილზედ	40
პოეტი	41
*** („მესმის, მესმის, სანატრელი“)	42
ქართველ სტუდენტების სიმღერა	43
*** („ჩემო მკვლელო! ვიცი, ვიცი“)	45
იანიჩარი	46
*** („გახსოვს, ტურფავ, ჩვენს დიდ ბაღში“)	47
*** („დაბნელდა სული, გარშემოც ბნელა“)	48
*** („უსულდგმულო ცხოვრება“)	49
ძმის სიკვდილზედ	50
ლამე	51
გაზაფხული	52

*** („მას აქეთ, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული“)	53
*** („ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში“)	54
გ. აბხ...	55
1871 წელი 23 მაისი (კომუნის დაცემის დღე)	56
რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით	57
ბედნიერი ერი	61
პასუხის პასუხი	63
*** („ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია“)	68
*** („ალარც ნატერა და ალარც იმედია“)	69
კ. ბ. მ-სას	70
ბაზალეთის ტბა	71
კითხვა-პასუხი	73
ბედა მქადაგებელი (გოეთედან)	75
სტიროდეთ (ბაირონიდან)	77
წინასწარმეტყველი (პუშკინიდან)	78
*** („მეცა მქონია კარგი მამული“) მიბაძვა ჰეინესი	79
წინასწარმეტყველი (ლერმონტოვიდან)	80
*** („ზღვათა მფლობელის ვენეციის ზღუდეთა თანა“) ანდრე შენიედან	82
ირლანდიისადმი (ტომას მურიდან)	83

პოემები

აჩრდილი	87
ქართვლის დედა	104
რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან	111
მეფე დიმიტრი თავდადებული	128
განდეგილი	152

მოთხრობები

მგზავრის წერილები	171
გლახის ნაამბობი	198
კაცია-ადამიანი?!	252
სარჩობელაზედ	322
ოთარაანთ ქვრივი	335
გლებთა განთავისუფლების პირველ-დროების სცენები	389

წერილები

საქართველოს მოამბეზედ	409
აკაკი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“	420
წერილები ქართულ ლიტერატურაზე	429
ზოგიერთი რამ	454
ოსმალის საქართველო	462
ს ა ქ ა რ თ ე ლ ო ს მ ა ტ ი ა ნ ე (საქუარნალო შინაური მიმოხილვები)	
ა. შინაური მიმოხილვა (1879 წელი, თებერვალი)	465
ბ. შინაური მიმოხილვა (1882 წელი, სექტემბერი)	476
გ. შინაური მიმოხილვა (1883 წელი, აგვისტო)	490
კატკოვის პასუხად	496
ბ-ნ იანოვსკის წერილისა გამო	491

რა გითხრათ? რით გაგაზაროთ?	502
მეცხრამეტე საუკუნე	506

ფ ე ლ ე ტ ო ნ ე ბ ი

სხარტულა (რედაქტორი და მისი რაინდი ბაქია)	509
ლმერთმა ნუ დაგაბეროთ	528

ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი

სიტყვა — გლეხობისადმი მიმართული სოფელ წინამძღვრიანთ-კარში	535
სიტყვა, წარმოთქმული გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე	538
სიტყვა, წარმოთქმული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის გადმოსვენებაზე	540

სუპერი, ყდა, ფორზაცი, შმუტკიტულები და სამკაულები შესრულებულია მხატვარ ლ. გრიგოლიას მიერ

გამომცემლობის რედაქტორი ე. ზუბიაშვილი

მხატვრული რედაქტორი გ. გორდელაძე

ტექნიკური რედაქტორი ან. ღვინიაშვილი

კორექტორები

ნ. ინასარიძე
ლ. ინგოროყვა
მ. გვარამია

გადაეცა წარმოებას 22/V-57 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 5/IX-57 წ. ანაწყოების ზომა 7×10,5. ქაღალდის ზომა 84×108. ფიზიკ. თაბახი 39,5. პირობითი თაბახი 64,78. სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 39+7 ჩასაკრავი. ტირაჟი 30.000. შეკვეთის № 323. უე 03249.

ფასი 27 მან. 10 კპპ.

სუპერი და ფორზაცი დაბეჭდილია ფოტოცინკოგრაფიაში

*

Супер и форзац отпечатаны в фотоцинкографии.

საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს
მთავარპოლიგრაფგამომცემლობის ბეჭდვითი სიტყვის
კომბინატი. თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. 5.

*

Комбинат печати Главполиграфиздата
Министерства культуры Грузинской ССР.
Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5.

Илья Чавчавадзе

Сочинения

(На грузинском языке)

Госиздат Грузинской ССР

Тбилиси

1957